التفسير الكبير

FAHRUDDÎN ER-RÂZÎ

TEFSÎR-İ KEBÎR

BÜYÜK KUR'ÂN TEFSİRİ

MEFÂTÎHU'L-GAYB

7

Tercüme Heyeti

Prof. Dr. Suat YILDIRIM • Prof. Dr. Lütfullah CEBECİ

Prof. Dr. Sadık KILIÇ • Öğr. Gör. C. Sadık DOĞRU

HUZUR
YAYINEVİ

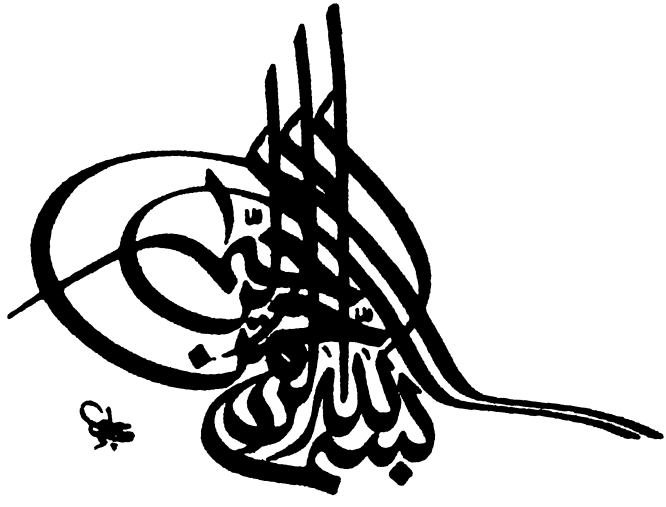

İTHAF

Bu eseri, merhum müfessir Fahruddîn er-Râzî,
Eserin Türkçemize kazandırılmasına vesile olan
Akçağ Yayınevi'nin Kurucusu merhum Ahmet
Hikmet Ünalmış ve Yayınevimizin kurucusu
merhum babam Alaaddin Sağlam'ın aziz
ruhlarına ithaf eder, Cenab-ı Hak'tan mağfiret ve
makamlarının yüce olmasını niyaz ederim.

Faruk Sağlam

FAHRUDDÎN ER-RÂZÎ
TEFSÎR-İ KEBÎR
(7. CİLT)

Orijinal Adı
Mefâtîhu'l-Gayb

ISBN: 978-605-4606-12-2 (Tk)
978-605-4606-25-2 (7.C)

Sertifika No: 50482

İstanbul, 2024

Tercüme
Prof. Dr. Suat YILDIRIM • Prof. Dr. Lütfullah CEBECİ
Prof. Dr. Sadık KILIÇ • Öğr. Gör. C. Sadık DOĞRU

Baskıya Hazırlayan
Abdullah Karakuş

İç Düzen
Çelebi Şenel

Baskı
Lord Matbaası
Davutpaşa Cad. Emintaş Sit. No: 103/430
Topkapı / İstanbul

© Bu kitabın tüm basım, yayın ve ticari hakları
Huzur Yayınevi-Faruk Sağlam'a aittir.

FAHRUDDÎN ER-RÂZÎ

TEFSÎR-İ KEBÎR

BÜYÜK KUR'ÂN TEFSİRİ

MEFÂTÎHU'L-GAYB

7. CİLT

Tercüme

Prof. Dr. Suat YILDIRIM • Prof. Dr. Lütfullah CEBECİ
Prof. Dr. Sadık KILIÇ • Öğr. Gör. C. Sadık DOĞRU

HUZUR YAYIN DAĞITIM PAZARLAMA
TİCARET LİMİTED ŞİRKETİ
Cennet Mah. 2.Yavuz Selim Cad. Osman Bey Apt No: 25/A
Tel: 0212 513 50 57 - 513 01 71
Küçükçekmece - İSTANBUL
www.huzuryayinevi.com.tr

وَلَا تَنْكِحُوا مَا نَكَحَ اٰبَآؤُكُمْ مِنَ النِّسَآءِ اِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ ۚ اِنَّهٗ كَانَ فَاحِشَةً وَّمَقْتًا ۚ وَسَآءَ سَبِيْلًا ﴿٢٢﴾

"Babalarınızla evlenmiş olan kadınlarla evlenmeyin. Ancak daha önce geçenler müstesna... Şüphe yok ki o bir hayasızlık, (Allah'ın) hışmına (bir sebep) ve kötü bir yoldur" (Nisa, 22).

Bu âyetle ilgili meseleler vardır:

BİRİNCİ MESELE

İbn Abbas (r.a) ve müfessirlerin ekserisi şöyle demişlerdir: "Câhiliyye devri insanları, babalarının hanımları ile evlenirlerdi. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, bu âyetle onları bu işten nehyetti."

***İKİNCİ MESELE:* Nikâhın Cinsi Münasebet Olduğu Şeklindeki İzah**

Ebu Hanife (r.h), "Bir kimsenin, babasının zina ettiği bir kadınla evlenmesi haramdır" derken, **Şafiî** (r.h) ise, "haram değildir" demiştir. **Ebu Hanife** bu âyetle istidlâl ederek şöyle demektedir: "Çünkü Allahu Teâlâ insanı, babasının nikâhladığı bir kadını nikâhlamaktan nehyetmiştir. Nikâh; cinsî münasebetten ibarettir. Binâenaleyh bu âyet, insanı, babasının cinsi münasebette bulunduğu kadını nikâhlamaktan nehyetmiştir. Biz, şu sebeplerden dolayı nikâhın cinsi münasebette bulunmaktan ibâret olduğunu söyledik:

1- Cenâb-ı Hak, *"Yine erkek, zevcesini (üçüncü defa olarak) boşarsa, ondan sonra kadın, kendinden başka bir kocayı nikahlamadıkça ona helâl olmaz"* (Bakara, 230) buyurmuş, böylece bu nikâhı karıya nisbet etmiştir. Halbuki karıya nisbet edilen nikâh, akit değil, cinsî mûnasebette bulunmaktır. Çünkü insanın bizzât kendi zevcesiyle evlenmesi mümkün değildir. Çünkü hâsıl-ı tahsîl imkânsızdır. Bir de, bu âyette nikâh ile kastedilen nikâh akdi olsaydı, o zaman sırf akit ile (üç talâk ile boşanan kadının ilk kocasına) helâl olması gerekirdi. Böyle olmadığına göre, biz bu âyette nikâhtan kastedilenin, nikâh akdi olmadığını anlamış oluruz. Böylece de

bunun., "cinsi münasebet"te bulunmak olduğu açık bir biçimde ortaya çıkar. Çünkü, aralarında bir fark bulunduğunu hiç kimse söylememektedir.

2- Hak Teâlâ, *"Yetimleri nikâha erdikleri zamâna kadar deneyin..."* (Nisâ, 6) buyurmuştur. Burada "nikâh" sözünden kastedilen, nikâh akdi değil cinsî münasebettir. Zira, "akit" yapma ehliyeti devamlı olarak mevcuttur.

3- Cenâb-ı Hak, *"Zina eden erkek, zinâ eden veya müşrik olan kadından başkasını nikâhlamaz.."* (Nûr, 3) buyurmuştur. Binâenaleyh, eğer buradaki nikâh" sözünden maksad nikâh akdi olsaydı, o zaman yalan söylenmiş olması gerekirdi.

4- Hz. Peygamber (s.a.s) نَاكِحُ الْيَدِ مَلْعُونٌ *"Elini nikâhlayan (eliyle kendini tatmin eden) mel'ûndur"*[1] buyurmuştur. Hz. Peygamber'in bu hadisindeki "nikâh" sözüyle, nikâh akdi değil, aksine cinsi münasebette bulunma, yani elle tatmin olma kastedilmiştir.

Bütün bu anlatılanlarla, " nikâh"ın cinsî münasebette bulunmaktan ibaret olduğu sabit olmuş olur. O zaman da Cenâb-ı Hakk'ın, "وَلَا تَنْكِحُوا مَا نَكَحَ اٰبَاؤُكُمْ" buyruğunun manasının, "Babalarınızın cinsi münasebette bulunduğu o kadınları nikâhlamayın" şeklinde olması gerekir ki, bu durumda bu ifâdeye hem nikâhladığı hem de zinâda bulunduğu kadınlar dahil olmuş olur." Nikâh lâfzı, cinsî münasebette bulunmak manasına geldiği gibi, akit yapmak manasına da gelir. Nitekim Cenâb-ı Hak, وَاَنْكِحُوا الْاَيَامٰى مِنْكُمْ *"İçinizden bekârları evlendiriniz.."* (Nûr, 32), فَانْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ *"Sizin için helâl olan (diğer) kadınlardan nikâh edin"* (Nisa; 3) ve اِذَا نَكَحْتُمُ الْمُؤْمِنَاتِ *"Mü'min kadınları nikâhlayıp da .."* (Ahzâb, 49); Hz. Peygamber de, وُلِدْتُ مِنْ نِكَاحٍ وَلَمْ اُولَدْ مِنْ سِفَاحٍ *"Ben nikâhtan dünyaya geldim; zinâdan doğmadım"* buyurmuşlardır. O halde, artık niçin nikâh lâfzını cinsi münasebette bulunmaya hamletmek, nikâh akdi yapmaya hamletmekten daha evlâ olur" denilebilsin?

Hanefîler, bu soruya şu üç şekilde cevap vermişlerdir:

a) **Kerhî**'nin şu görüşü: "Nikâh lâfzı, "cinsi münasebette bulunma" anlamında hakikat; "akit yapma" manasında ise mecâz ifâde eder. Zira, Arapçada nikâh lafzı, "eklemek, ilâve etmekten ibarettir. Bu mâna ise akitte değil, cinsî münasebette söz konusudur. Böylece "nikâh" lâfzı, cinsi münasette bulunmak manasında hakikat ifâde etmiş olur. Daha sonra akit yapmak, bu isimle, nikâh kelimesiyle adlandırılmıştır. Çünkü nikâh akdi,

1 **Kesfu'l-Hafâ**, 1/325.

cinsi münasebette bulunmanın bir sebebi olunca, böylece müsebbebin ismi sebebe verilmiş olur. Bu tıpkı şuna benzer: "Akîka", doğarken çocuğun başında bulunan saçlara verilen bir isimdir. Daha sonra, bu saçlar tıraş edilirken, kesilen koyun da "akîka" diye isimlendirilmiştir. İşte burada da böyledir." Bil ki, **Kerhî**'nin görüşüne göre tek bir lâfzı, aynı mâna kastedilerek, hem hakikî hem de mecâzî mânada kullanmak câiz değildir. Binâenaleyh, hiç şüphesiz **Kerhî**, bu âyetten anlaşılanın "cinsi münasebette bulunma"nın hükmü olduğunu, akdin hükmünün ise bu âyetten anlaşılmadığını; aksine başka bir yoldan ve başka bir delilden elde edildiğini söylüyordu.

b) Bazı âlimler, müşterek bir lafzın, iki mâna hakkında birden kullanılabileceğini söylemişlerdir. Bu görüşte olanlar şöyle demektedirler: Zikredilen âyetler, nikâh lafzının, hem cinsi münasebette bulunmak, hem de nikâh akdi yapmak manasında beraberce kullanıldığına delâlet etmektedir. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, *"Babalarınızla evlenmiş olan kadınlarla evlenmeyin"* buyruğu nikâh lâfzını, ifâde ettiği her iki mânaya da hamledebilmek için, hem cinsi münasebette bulunmaktan, hem de nikâh akdi yapmaktan bir nehy olmuş olur.

c) Bu, "Müşterek lâfzın, ifâde ettiği her iki mâna hakkında da kullanılması câiz değildir" diyenlerin görüşüdür. Onlar sözlerini şu şekilde sürdürmüşlerdir: Zikredilen deliller ile nikâh lâfzının, Kur'ân-ı Kerim'de bazen "cinsi münasebette bulunmak"; bazen de "nikâh akdi yapmak" manasında kullanılmış olduğu ortaya çıkar. Bu lâfzın hem müşterek bir lâfız, hem de mecâz olduğunu söylemek ise, aslolanın hilâfınadır. Binâenaleyh bu kelimeyi, müştereklik ve mecâz manası bertaraf olsun diye, müştereklikle mecâz arasında ortak olan bir noktada hakikat kabul etmek gerekir ki, işte bu nokta da eklemek, katmak, ilâve etmek manasıdır. Durum böyle olunca, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Babalarınızla evlenmiş olan kadınlarla evlenmeyin"* buyruğu, bu iki kısım arasında müşterek olan bu "eklemek, katmak" manasından bir neyh olmuş olur. İki kısım arasında müşterek bir mânadan nehyetmek ise, hiç şüphesiz, o iki kısmın her birinden bir nehy olmuş olur. Zira evlendirmekten nehyetmek, hem nikâh akdinden, hem de cinsi münasebette bulunmaktan beraberce nehyetmek olur. Bu sorunun açıklanması hususunda söylenilmesi mümkün olanların tamamı bundan ibarettir.

"Nikâh Cinsi Münasebet Değil, Yapılan Akittir"in İzahı

Hanefîlerin bu görüşüne şu şekillerde cevap verilebilir:

1- Biz, nikâh kelimesinin, cinsî münasebette bulunmak anlamına geldiğini kabul etmiyoruz. Hanefilerin, bu konuda tutunmuş oldukları bütün deliller şu şeylerle çelişmektedir:

a) Hz. Peygamber (s.a.s), اَلنِّكَاحُ سُنَّتِي *"Nikâh benim sünnetimdir"*[2] buyurmuştur. Şüphe yok ki, cinsi münasebette bulunmak, cinsi münasebette bulunmak itibariyle, O'nun bir sünneti değildir. Aksi halde, zinâ yoluyla cinsi münasebette bulunmanın da Hz. Peygamber'in bir sünneti olması gerekirdi. Nikâhın bir sünnet olduğu, cinsî münasebette bulunmanın ise bir sünnet olmadığı sabit olunca, nikâhın cinsi münasebette bulunmaktan ibaret olmadığı sabit olmuş olur. Hz. Peyamber'in, تَنَاكَحُوا تَكَاثَرُوا *"Evleniniz, çoğalınız..."*[3] emrine temessük etmek de böyledir. Eğer, cinsî münasebette bulunmak "nikâh" lâfzıyla isimlendirilmiş olsaydı, bu mutlak mânada cinsî münasebette bulunmak hususunda bir müsaade olmuş olurdu. Cenâb-ı Hakk'ın, *"İçinizden bekârları evlendirin"* (Nûr, 32) ve *"Sizin için helâl olan (diğer) kadınlardan nikâh edin"* (Nisa, 3) ifâdeleriyle ihticâc etmek de böyledir.

"Deliller arasında bir çelişki meydana geldiğinde, tercih bizimledir" denilemez. Zira biz, cinsî münasebette bulunmanın hakikî mânada "nikâh" lâfzıyla adlandırılmış olduğunu söylemiş olsaydık, o zaman delillerimize mecâzın da girmiş olması gerekirdi. Mecâz ile tahsis etmek arasında her ne zaman bir teâruz meydana gelirse; tahsîsi tercih ve iltizâm etmek evlâ olur.

Çünkü biz şöyle diyoruz: "Nikâh lâfzının akit manasında kullanılabileceği görüşüne siz de yardımcı oluyorsunuz. Zira şâyet biz; "nikâh lâfzı cinsî münasebette bulunmak manasında hakikat ifâde eder" dersek, o zaman zikretmiş olduğumuz âyetlerde tahsîsin bulunması gerekir. Yine, içinde nikâh lâfzının geçmiş olduğu âyetlerde bu lâfzın akit manasında mecâzi olarak kullanılmış olduğuna hükmetmek gerekir. Ama, bu âyetlerdeki nikâh lafzının cinsi münasebette bulunmak mânasına geldiğini söylersek, o zaman tahsis etmiş olmamız gerekmez. Binâenaleyh, sizin hükmünüz, hem mecâzın hem de tahsisin aynı anda bulunmasını; bizim hükmümüz ise sadece mecâzı gerektirir. Bundan dolayı bizim görüşümüz daha evlâdır.

2 **İbn Mace**, Nikâh, 1 (1/592).

3 **Keşfu'l-Hafâ**, 1/318.

b) Nikâh lâfzının cinsi münasebette bulunmak manasında hakikat olmadığına delâlet eden delillerden birisi de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, *"Ben nikâhtan dünyaya geldim, zinadan doğmadım"* şeklindeki sözüdür; Böylece Hz. Peygamber, kendisinin zinadan değil de, nikâhtan dünyaya geldiğini beyân etmiştir. Bu ise, zinanın bir nikâh olmadığını; aksine onun sadece cinsi münasebette bulunmak olmasını gerektirir. Bu ise, cinsi münasebette bulunmanın bir nikâh olmamasını iktizâ eder.

c) Bir kimse zinadan olan çocuklar hakkında. "Onlar nikâh yoluyla meydan gelen çocuklar değillerdir" diye yemin etse, yemininde "hânis" olmaz (yemini doğru olmuş olurdu). Eğer cinsi münasebette bulunmak bir nikâh olmuş olsaydı, o zaman o kimsenin yemini yerinde olmuş olmazdı. İşte bu da, cinsî münasebette bulunmanın hakikî manada olmak üzere "nikâh" lâfzıyla isimlendirilmeyeceğine apaçık bir delildir.

2- Biz, cinsi münasebette bulunmanın "nikâh" lâfzıyla adlandırılmış olduğunu kabul ediyoruz. Ama ne var ki, nikâh akdi yapmak da bu lâfızla adlandırılmıştır. O zaman daha niçin âyeti, sizin ileri sürmüş olduğunuz şeylere hamletmek, bizimkilere hamletmekten daha evlâ oluyor?

Kerhî'nin zikretmiş olduğu şeye gelince, bu son derece zayıf ve yetersizdir. Bunu iki şekilde izah edebiliriz:

Birinci şekil: Cinsi münasebette bulunmak, nikâh akdi yapmanın bir neticesi (müsebbebi)dir. Müsebbebin isminin, mecâzi olarak sebep yerinde kullanılması uygun ve güzel olduğu gibi; sebebin isminin de, mecâzi olan müsebbebe verilmesi yerinde ve güzeldir. Nikâh lâfzının, cinsî münasebette bulunmanın bir ismi; sonra da bu ismin, cinsî münasebette bulunmanın sebebi olduğu için, nikâh akdi yapmaya ıtlak edilmiş olduğunun söylenmesi muhtemel olduğu gibi, aynı şekilde nikâh lafzının, nikâh akdi yapmanın bir ismi, sonra da bu ismin, -cinsî münasebette bulunmak nikâh akdinin bir neticesi olduğu için- cinsî münasebette bulunmaya ıtlak edilmiş olduğunun söylenmesi de muhtemeldir. O halde daha niçin, onlardan biri diğerinden evlâ olsun? (Böyle bir evleviyyetten bahsedilecekse), bizim zikretmiş olduğumuz ihtimal daha evlâdır Zira sebebin müsebbebi gerektirmesi; müsebbebin muayyen sebebini istilzam etmesinden daha evlâdır. Çünkü bir hakikatin meydana gelebilmesi için, birçok sebebin bulunması imkânsız değildir. Meselâ bu, "mülk" lâfzı gibidir. Zira bu mülkiyyet alış-veriş, hibe, vasiyet ve veraset yoluyla meydana gelmiş olabilir. Bir mülâzemetin

bulunmasının, mecâzın meydana gelebilmesinin şartı olduğu hususunda hiçbir şüphe yoktur. Böylece "nikâh" lâfzının, nikâh akdi yapmada hakikat; "cinsî münasebette bulunmak" manasında mecâz olduğuna hükmetmenin, aksini söylemekten daha evlâ olduğu ortaya çıkmış olur.

İkinci şekil: "Nikâh" lâfzı şâyet cinsî münasebette bulunmada hakikat; nikâh akdi yapmada mecâz olsaydı, -ki usul-ü fıkıhta, bir lâfzın aynı anda hem hakîkî hem de mecâzî mânada kullanılamayacağı hükmü yer almıştır- bu durumda âyetin, nikâh akdi yapma hükmüne delâlet etmemesi gerekir. Bunu her ne kadar **Kerhi** benimseyip ileri sürmüşse de, ancak ne var ki bu, kat'î delil ile bertaraf edilmiştir. Bu böyledir, çünkü müfessirler, bu âyetin nüzûl sebebinin, cahiliyyedekilerin babalarının hanımlarıyla evlenmeleri olduğu hususunda icmâ etmişlerdir. Müslümanlar da, bu âyetin nüzul sebebinin bu âyetin hükmüne dahil olması gerektiği hususunda icmâ etmişler; daha doğrusu, bu sebeb-i nüzûl dışındaki durumların bu âyetin hükmü altına girip girmeyeceği hususunda ihtilâf etmişlerdir. Sebeb-i nüzûlün bu âyetin hükmüne dahil olmasına gelince, bu, ümmet arasında üzerinde icmâ edilen bir husustur. Müfessirlerin icmâıyla, bu âyetin nüzûl sebebinin, cimâ değil de akd-i nikâh olduğu; Müslümanların icmâıyla da mutlak sebeb-i nüzûlûn murat edilmesi gerektiği sâbit olunca, böylece icmâ yoluyla, bu âyette nikâh akdinden nehyin murat edilmiş olduğu sabit olmuş olur. Buna göre **Kerhî**'nin görüşü bu kat'î delilin zıddına ve hilâfına varid olmuş olur ki, bundan dolayı da kesin olarak bozuk olup, merdûddur.

Onların, "Biz nikâh lâfzını, her iki manasına da hamlederiz" şeklinde zikrettikleri hususa gelince, biz diyoruz ki: Bu da yanlış ve temelsizdir. Biz, fıkıh usulünde bunun niçin yanlış olduğunu beyân etmiştik.

Üçüncü şekil: Bu konuda zikredilmiş görüşlerin en güzeli olmakla beraber o da zayıftır. Çünkü, cimâ esnasında söz konusu olan birleşme, bedenlerin birleşmesinden ve birbirine yapışmasından ibarettir. Nikâh akdinde meydana gelen birleşme ise, böyle değildir. Zira nikâh akdinde söz konusu olan îcâb ve kabul, kalıcı olmayan sözlerdirler. Binâenaleyh birleşme, karşılaşma ve birbirine yapışma mânaları bu sesler hakkında imkânsız olur. Hal böyle olunca da, cimâ ile akit arasında bir mâna ortaklığı bulunmamaktadır ki, nikâh lâfzı onda hakikat ifâde eder denilsin. Bu bâtıl olunca geriye ancak "nikâh lâfzı, cimâ ile akit arasında müşterektir; yine nikâh lâfzı, onlardan birinde hakikat ifâde etmektedir, diğerinde de mecâz..."

denilmesi kalır ki, o zaman da söz daha önce zikredilmiş olan iki veche intikâl etmiş olur. İşte bu konuda söylenebilecek özet söz bundan ibârettir.

3- "Nikâh" kelimesinin "cimâ" manasına geldiğini kabul ettik.. Müfessirler "مَا" lâfzının akıllı olmayan varlıklar hakkında hakikat ifâde ettiği hususunda icmâ ettikleri halde, siz niçin Cenâb-ı Hakk'ın "مَا نَكَحَ اٰبَاؤُكُمْ" ifâdesinden muradın, "nikâhlanan", "اَلْمَنْكُوحَةُ" olduğunu söylediniz? Şâyet bundan burada murat, "nikâhlanan" (kadın) olmuş olsaydı, mecâz gerekirdi. Bu ise, aslın hilâfınadır. Daha doğrusu Arapça konuşanlar, "مَا" ism-i mevsûlünün, kendisinden sonra gelen cümle ile birlikte, bir mastar takdirinde olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Buna göre âyetin takdiri, "وَلَا تَنْكِحُوا نِكَاحَ اٰبَاءِكُمْ" şeklinde olur. Buna göre bu ifâdeden murat, "Babalarınızın nikâhı gibi bir nikâh yapmayınız. Çünkü atalarınızın nikâhları velisiz ve şahitsiz, muvakkat (zamanla sınırlı) ve zorlama yoluyla idi" şeklinde bir nehiy olmuş olur. Binâenaleyh Hak Teâlâ, bu âyet ile onları bu şekilde nikâh yapmaktan nehyetmiş oldu. Bu görüş, âyetin tefsiri sadedinde **Muhammed İbn Cerîr et-Taberî**'den nakledilmiştir.

4- Cenâb-ı Hakk'ın, "مَا نَكَحَ اٰبَاؤُكُمْ" buyruğunda muradın, "Nikâhlanan (kadın)" olduğunu kabul ettik. Buna göre kelâmın takdiri, "وَلَا تَنْكِحُوا مَنْ نَكَحَ اٰبَاؤُكُمْ" şeklinde olur. Fakat, مَنْ نَكَحَ اٰبَاؤُكُمْ "babalarınızın nikâhladığı kimseler" ifâdesi, başına "küllü" (bütün) ve "ba'zı" lafızlarının gelmesi sahih olması ve binâenaleyh "Sizler, babalarınızın nikâhladığı kimselerin bütününü nikâhlamayın" ve "Sizler, babalarınızın nikâhladığı kimselerin bir kısmını (bazısını) nikâhlamayın" denilebilmesinin sahih ve uygun olmasının da delâlet ettiği gibi, umûm ifâde etmesi bakımından sarih ve net değildir. Şâyet bu umûmî hüküm ifâde etme bakımından sarih olsaydı, bunun başına "küllü" (bütün, hepsi) kelimesinin getirilmesi bir tekrar, bazı (bir kısmı) kelimesinin getirilmesi de bir noksanlık olurdu. Bunun böyle olmadığı ise malumdur. Böylece Hak Teâlâ'nın, *"Babalarınızla evlenmiş olan kadınlarla evlenmeyin"* buyruğunun, umûmî bir hüküm ifâde etmediği, sabit olmuş olur. Bu umûmî bir hüküm ifâde etmeyince tartışma mevzuumuzu da ilgilendirmez.

"Bu, umûmî bir hüküm ifâde etmiyor ise, onu kısımlardan birisine hamletmek, diğer kısımlara hamletmekten daha evlâ olmaz. Çünkü o zaman bu ifâde, bir şey anlaşılmayan mücmel bir söz olmuş olur. Aslolan ise, bunun böyle olmamasıdır" denilemez. Çünkü biz diyoruz ki: Bunun umûmî bir hüküm ifâde etmemesi halinde, bir kısma hamledilmesinin

diğer kısımlara hamledilmesinden daha evlâ olmayacağını kabul etmiyoruz. Bu böyledir. Zira müfessirler, bu âyetin sebeb-i nüzûlünün, babaların hanımları ile evlenme olduğu hususunda icmâ etmişlerdir.. Bundan dolayı âyetin hükmünü, bu kısma hamletmek daha evlâ olmuştur. Bu değerlendirmeye göre, âyetin mücmel olması ve tartışma mevzuu olan meseleyi ilgilendirmesi gerekmez

5- Kabul edelim ki bu nehiy, tartışma mevzuu olan meseleyi içine alıyor. Fakat siz niçin "Bu âyet haram oluşu ifâde ediyor" dediniz? Nehyin kısımlarından pek çoğu haramlığı değil, aksine tenzihi (mekruhu, sakındırmayı) ifâde etmiyor mu! O halde siz niçin, "muhakkak ki durum böyle değildir" dediniz? Bu konuda söylenecek son söz şudur: Bu, aslın hilafına olan bir durumdur. Fakat bir delil, kendisine delâlet ettiği zaman, ona başvurmak gerekir. Biz inşaalah bu nikâhın ne mânaya geldiğinin delillerini zikredeceğiz.

6- Farzet ki sizin zikrettiğiniz şeyler, bu nikâhın fesadına (bozukluğuna) delâlet etsin. Fakat burada bu nikâhın doğruluğuna da delâlet eden deliller bulunmaktadır. Bunlar da birkaç tanedir:

Birinci delil: Bu nikâh, akdolunmuştur (kıyılmıştır), binâenaleyh sahih olması gerekir. Bunun akdolunmuş bir nikâh oluşunun açıklaması, onun, **Ebu Hanife** (r.h)'ye göre, bu âyetle nehyolunmuş olmasıdır. Onun mezhebine göre, bir şeyden nehyetmek, haddizâtında o şeyin mün'akid (akdolunmuş, önceden geçerli) olduğuna delâlet eder. Fâsit alış-veriş ve Kurban bayramının ilk günü tutulan oruç meselesinde, **Ebu Hanife**'nin mezhebinin benimsediği esas görüş budur. Binâenaleyh bu iki mukaddimenin toplamından, bu nikâh'ın **Ebu Hanife**'nin benimsediği bu kaideye göre, mün'âkid olması gerekir. Bu durumda böyle bir nikâhın mün'akid olduğunu söylemek sâbit olunca, onun sahih olduğunu da söylemek gerekmektedir. Çünkü bu iki durum arasında bir fark olduğunu söyleyen kimse yoktur. İşte bu açıklama, bu nikâhın sıhhati konusunda, onlara ilzâm (kendi delilini onlara karşı kullanma) yoluyla yöneltilmiş güzel bir izahtır.

İkinci delil: Hak Teâlâ'nın, *"İman etmedikçe müşrik kadınları nikâhlamayınız..."* (Bakara, 221) âyetinin ifâde ettiği umûmî hüküm, müşrik kadınları nikâhlamaktan nehyetmekte ve nehyi bir gayeye (bir zamana) kadar uzatmaktadır ki, bu da o kadınların imân etmeleridir. Bir gayeye (müddete) kadar uzâtılan hüküm, o gaye tahakkuk ettiği zaman sona erer. Bu

sebeple onları nikâhlamayı men eden hükmün, onlar imân edince sona ermesi gerekir. Bu yasaklama sona erince, onları nikâhlamanın caiz olacağı hükmü ortaya çıkar. İşte bu da, mutlak mânada o kadınları nikâhlamanın. câiz olmasını gerektirir. Şüphe yok ki bu umûmîliğe, babanın zina yoluyla cinsî münasebette bulunduğu kadınlar ile diğer kadınlar dahildir. Bu konuda söylenecek son söz şudur:

Âyetin bu umûmî hükmünün bazı kısımlarına bir tahsis (sınırlama) girmiş olup tahsise maruz kalmayan sahada bu genel hüküm geçerli olmakta devam eder. Biz, aynı şekilde nikâhla ilgili şu umûmî hükümlerin hepsi ile istidlâl ederiz:

وَأَنْكِحُوا الْأَيَامَى *"İçinizden bekârları evlendirin"* (Nur, 32), ve فَانْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ *"Sizin için helâl olan (diğer) kadınlardan nikâh edin"* (Nisa; 3) âyetleri gibi.

Aynı şekilde وَأُحِلَّ لَكُمْ مَا وَرَاءَ ذٰلِكُمْ *"Onların dışındakiler ise size helâl kılındı"* (Nisa, 24) âyetine de tutunuruz.

Bir kimse şöyle diyemez: "Bu âyetteki مَا وَرَاءَ ذٰلِكُمْ *"Onların dışındakiler"* ifadesindeki zamir, (ism-i mevsul, yani ilgi zamiri), daha önce anılan kadınlara râcidir. "Babalarınızla evlenmiş olan kadınlar.." da, daha önce zikredilmiş olanlar cümlesindendir." Bu böyledir. Çünkü zamirin, daha önce zikredilenlerden kendisine en yakın olana râci olması gerekir. Burada zamire en yakın olan da *"Analarınız, kızlarınız.. size haram edildi"* (Nisa, 23) ifâdesidir. Binâenaleyh *"Onların dışındakiler ise size helâl kılındı"* (Nisâ, 24) buyruğu bununla alakalıdır ve buna "Babalarınızla evlenmiş olan kadınlar.." dahil değildir. Biz, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, إِذَا جَاءَكُمْ مَنْ تَرْضَوْنَ دِينَهُ فَزَوِّجُوهُ *"Size, dinî hayatını beğendiğiniz kimseler gelirse, onu evlendiriniz"*[4] ve زَوِّجُوا بَنَاتِكُمْ الْأَكْفَاءَ *"Kızlarınızı, küfüvleri (denkleri) ile evlendiriniz"*[5] hadislerinin ifâde ettikleri umûmî hükümlere de delil olarak tutunuyoruz.

Bütün bu umûmî ifâdeler, tartışma konusu olan meseleyi içine alırlar.

Bil ki biz, **"Usûl-ü'l-Fıkıh"**ta delillerin çokluğu sebebi ile tercih yapmanın câiz olduğunu beyân etmiştik. Durum böyle olunca diyoruz ki: Onların görüşüne uygun olarak "nikâh kelimesinin "cimâ" manasında hakikat, nikâh akdi manasında mecâz olmasının kabul edilmesi halinde, şâyet âyeti "akit" anlamına hamledersek, tek bir mecâza başvurmuş oluruz. Âyeti nikâhın haramlığı manasına hamletmemiz halinde de, bu birçok tahsisi

4 **Tirmizi,** Nikâh, 3 (3/394); **İbn Mâce,** Nikâh, 46 (1/633).

5 **Keşfu'l-Hafâ,** 1/442; **Câmiû's-Sağir,** 2/28.

yapmış olmamız gerekir. Böylece tarafımızdan yapılan tercih, bu hususta ki delillerin çokluğu sebebi ile olmuş olur.

Üçüncü delil, bu mesele hakkındaki Hz. Peygamber (s.a.s)'in şu meşhur hadisidir. اَلْحَرَامُ لَا يُحَرِّمُ الْحَلَالَ *"Haram, helâli haram kılmaz."*[6] Bu konuda (muhaliflerimizce) söylenebilecek son söz şudur: "Bir damla içki, bir bardak suya düşse, o zaman haram (içki) helâl olan o suyu haram kılmış olur. Yahut evli bir kadın (kocasının nikâhı altında olmayan) öteki kadınlarla karışıp da ayırt edilemezse, bu durumda da onların haramlığı, onu da haram hale getirir." Ancak biz şunu diyoruz: Bazı durumlarda bu (umûmî) hükme tahsisin girmiş olması, onunla istidlâl edilmesine mâni değildir.

Dördüncü delil, kıyas yoluyla şöyle dememizdir: Nikâhın câiz oluşunu gerektiren illet mevcuttur. İcmâ'ya konu olan şey ile tartışmaya konu olan şey arasındaki fark açıktır. Binâenaleyh nikâhın câiz olduğunu söylemek gerekir. Nikâhın câiz olmasını gerektiren şey, bu kadının nikâhını üzerinde ittifak edilen şartlar bulunduğu zaman, diğer kadınların nikâhına kıyas etmektir. Diğer kadınların evlenmelerinde faydalar varsa, bu kadının evlenmesinde de vardır. Aradaki fark ise şudur: Şeriat, nikâh sebebiyle meydana gelmiş olan bağı devam ettirmek amacı ile bu haramlığı (yani babanın karısının oğula haram olduğuna) hükmetmiştir. Malumdur ki zina böyle bir mahremiyet meydana getirmeye lâyık değildir.

Birinci makamın açıklaması: Bir kimse bir kadın ile evlense, eğer o gelinin yanına kayın pederi veya üvey oğlu, kocanın yanına da kayınvalidesi ve karısından taraf üvey kızı girmezse, bu durumda kadın, evde hapsedilmiş bir insan durumunda olur ve karı ile koca evlilikteki birçok menfaatten istifâde edemezler. Eğer biz bu girişe izin verir de onun haramlığına hükmetmez isek, bazen olur ki onların gözü birbirlerine kayar da, aralarında bir meyil ve istek meydana gelebilir. Şâyet koca kayınvalidesi veya üvey kızı ile evlenirse, karısı ile annesi veya karısı ile kızı arasında şiddetli bir nefret meydana gelir. Çünkü akrabalardan gelecek olan eziyet, tesir bakımından daha kuvvetli, elem ve acılar bakımından daha şiddetlidir. Aralarında şiddetli bir nefretin hasıl olması sebebi ile de talak ve ayrılık meydana gelir. Fakat kayınvalide ve üvey kızla evlenme yasaklanırsa, mahremiyet hükmü verilirse, bütün arzu ve ümitler kesilir, şehvet zapt-u rapt altına alınmış olur. Böylece de bu zararlar meydana gelmez. Binâenaleyh

6 **İbn Mâce**, Nikâh, 63 (1/649).

karı ile koca arasındaki nikâh, böylesi bozukluklardan uzak ve sâlim olmuş olur. Bu anlattıklarımız ile, şeriatin bu mahremiyete hükmetmesindeki maksadın, kar-koca arasında meydana gelen bağı sağlamlaştırmaya çalışmak olduğu ortaya çıkar. Şeriatin bunun haramlığına hükmetmesindeki maksat, bu bağı devam ettirmek olup, nikâh sırasında meydana gelen bu münasebetin devamının matlup olduğu da malum olunca, şeriatın, bu mahremiyetin mevcudiyetine hükmetmesinin de münasip ve yerinde olduğu anlaşılır. Buna karşılık zina sırasında meydana gelen alaka ve bağın devamı arzulanmaz. Bundan dolayı da şeriatin, bu durumda böyle bir mahremiyeti kabul etmesi münasip olmamıştır.

Bu, iki durum arasındaki farkı son derece münasip ve makbul bir şekilde gösteren bir izahtır. Bu izah şekli, mesele hakkında **İmam Muhammed İbn Hasan** ile yaptığı münazara sırasında **İmam Şafiî** (r.h)'nin söylediği şu sözden (mülhemdir): "Bir cimâ var ki, sen onunla medholunursun. Bir cimâ da var ki, onun sebebi ile recmolunursun. Bu ikisi nasıl birbirine benzeyebilir?" Biz mesele hakkında şimdilik bu kadar sözle yetinelim.

Bil ki meseleyi böyle derinlemesine ele almamızın sebebi şudur: **Ebu Bekr er-Râzî (el-Cassas),** bu meseleyi eserlerinde uzun uzun söz konusu yapmıştır. Fakat işi bu kadar uzatması, ancak dolaşık cümleler ve bozuk açıklamalarla sözü uzatması ile olmuştur. Sonra, iş **İmam Şafiî** hakkında konuşmaya gelince, edepte kusur etmiş, haddi aşmış, düşüncesizliğe dalmış, delillerini ortaya koyamamış ve hüccetlerini gösterememiştir. Üstelik kendi görüşünü destekleyecek hiçbir fayda ve hasımlarına hiçbir zarar veremeyecek olan saçma sapan sözlerle dolu birçok eserini yazdıktan sonra, kendi mezhebinde olanların ilimlerinin çok, onlara muhalefet edenlerin ilimlerinin ise az olduğunu ileri sürmek gibi şiddetli bir tenkit ve büyük bir böbürlenme ortaya koymuştur. Eğer o ilim ehli olsaydı, kendi görüşünü desteklemeye çalışmak için sarf ettiği sözlerden dolayı pişman olup haline ağlar ve marifet ehlinden (bilenlerden), delilleri öğrenirdi. Her kim bizim ve onun kitabına bakar da insaflı davranırsa, şunu anlar ki: Biz ondan bir boncuk aldık, sonra bu boncuğu iyice netleştirip berrak hale koyarak bir inci haline getirdik. Sonra ona usûl kaidelerine dayanan ve fıkhın kurallarına uygun olan güzel cevaplar verdik. Biz, Allahu Teâlâ'dan hüsn-ü hatime (güzel son) ve tevfiki ile yardımının devamını niyaz ederiz.

ÜÇÜNCÜ MESELE: Üvey Anneleriyle Daha Önce Nikahlanmış Olanlar Nikahlarını Bozmazlar

Müfessirler, âyetteki اِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ *"Ancak daha önce geçenler müstesnâ.."* istisnası hakkında birkaç izah şekli zikretmişlerdir:

1- En güzel izah şekli, **"Hallü'l-Akd"** kitabının müellifi **es-Seyyîd**'in şu izahıdır: "Bu, mana yoluyla yapılmış bir istisnadır. Çünkü "وَلَا تَنْكِحُوا مَا نَكَحَ اٰبَاؤُكُمْ مِنَ النِّسَاءِ اِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ" *"Babalarınızla evlenmiş olan kadınlarla evlenmeyin. Ancak daha önce geçenler müstesna.."* âyeti, tahrim âyetinden (Nisa, 23)'den önce nâzil olmuştur. Binâenaleyh daha önce olanlar affolunmuştur."

2- **Keşşaf sahibi** şöyle demiştir: Buradaki istisnâ, şairin وَلَا عَيْبَ فِيهِمْ غَيْرَ اَنَّ سُيُوفَهُمْ "Onların, kılıçlarının... olmasından başka bir ayıpları yoktur" sözündeki "kılıçlarının.. olmasından başka..." kısmının istisnâ edilişine benzer. Yani, "Daha önce geçenleri nikâhlamanız mümkün olursa, onları nikâhlayınız. Çünkü size, ondan başkası helâl olmaz" demektir. Bu mâna mümkün değildir. Çünkü âyetten maksat, bu tür nikâhı haram kılıp, onun mubahlığına götürecek bütün yolları kapama hususunda bir te'kit ve mübalağadır. Nitekim, (bir şeyin imkânsızlığını göstermek için) حَتّٰى يَبِيضَ الْقَارُ "Zift, beyaz oluncaya kadar"; حَتّٰى يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَرِّ الْخَيَاطِ "Deve, iğne deliğinden geçinceye kadar.." gibi tabirler kullanılır.

3- Bu, bir istisnâ-i munkatî'dir. Çünkü mâziyi muzâriden müstesna kılmak câiz değildir. Buna göre mâna şöyle olur: "Fakat daha önce geçen yok mu, muhakkak ki Allah onu affetmiştir."

4- Bu âyetteki. "اِلَّا" kelimesi "sonra" manasınadır. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın "لَا يَذُوقُونَ فِيهَا الْمَوْتَ اِلَّا الْمَوْتَةَ الْاُولٰى" (Duhân, 56) âyetinde olduğu gibidir. Bu, "Onlar âhirette, birinci ölümden sonra (başka) ölüm tatmayacaklardır" manasındadır.

5- Âlimlerden biri şöyle demiştir: Bunun manası, "Ancak daha önce geçenler müstesna. Çünkü siz bunu sürdürüyorsunuz" şeklindedir. Bunlar şöyle demişlerdir: Hz. Peygamber (s.a.s), bu durumda olanları nikâhları üzere tutmuş, daha sonra onlardan boşanmalarını emretmiştir. Hz. Peygamber bunu, onları bu kötü adetten tedricen kurtarmak için yapmıştır. Bunun yanlış olduğu da söylendi. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), bu durumdaki hiç kimseyi, cahiliyye döneminden kalmış olsa bile, babasının hanımı ile nikâhlı bırakmamıştır. **Berâ** (r.a)'nın rivâyet ettiğine göre Hz. Peygamber

(s.as), **Ebu Bürde** (r.a)'yi, babasının hanımı ile evlenmiş bir adamı öldürüp malını alması için yollamıştı.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın "إِنَّهُ" ifâdesindeki zamir neye râcidir? Bu hususta şu iki izah yapılmıştır:

a) Bu, nehyedilmeden önceki nikâh mefhumuna râcidir. Allahu Teâlâ, onlara haram kılmış olduğu bu şeyin, onların gönüllerinde çirkin kabul edilip, onlarca da bu işin gazabı gerektirecek bir şey olduğunu bildirmiştir. Araplar, bir kimsenin, babasının hanımından olan çocuğuna "مَقْتِيٌّ" (gazaba uğramış) diyorlardı. Bu böyledir, zira babanın hanımı, anneye benzer. Anneleri nikâhlamak ise, Araplarca en çirkin fiillerdendir. Binâenaleyh bu nikâh, böyle olan bir şeye benzeyince, Araplarca da çirkin görülen bir husus olmuştur. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, bu nikâhın devamlı olarak çirkin ve de daima gazap sebebi olduğunu beyân etmiştir.

b) Bu zamir, nehyedildikten sonra yapılmış olan nikâh mefhumuna râcidir. Böylece Allahu Teâlâ bu nikâhın, İslamî dönemde bir hayasızlık ve Allah'ın hışmına bir sebep olduğunu beyân buyurmuştur. Hak Teâlâ, bu işin kendi hükmünde ve ilminde böyle vasfedilmiş olduğunu beyân etmek için de "كَانَ" buyurmuştur.

BEŞİNCİ MESELE

Allahu Teâlâ bu nikâh hadisesini şu üç şeyle tavsif ederek nitelemiştir:

a) Bu, bir hayasızlıktır. Cenâb-ı Hak bu nikâhı bir "hayasızlık" diye vasfetmiştir. Zira biz babanın hanımının anne demek olduğunu beyân etmiştik. Binâenaleyh, onunla cima yapmak en büyük hayasızlık olmuş olur.

b) Bunun, Allah'ın hışmına bir sebep olmasıdır. Bu ise, sahibinin irtikap etmiş olduğu çirkin bir fiil sebebiyle meydana gelen bir ilgisizliğe ve aldırışsızlığa mukabil yapılan bir buğzdan ibarettir. Kul hakkındaki bu buğzun Allah'tan olması, o kulun son derece rezil rüsvay edildiğine, hüsrana uğratıldığına delâlet eder.

c) Hak Teâlâ'nın, *"Ve, ne kötü bir yoldur!"* ifâdesidir. Leys, şöyle demektedir: "سَاءَ" fiili, lâzım bir fiil olup, fâili ise, gizli zamirdir. "سَبِيلًا" kelimesi ise, fâilin bir tefsiri ve temyizi olmak üzere mansubdur. Nitekim Cenâb-ı Hak, وَحَسُنَ أُولَٰئِكَ رَفِيقًا *"Onlar ne güzel arkadaştırlar!"* (Nisâ, 69) buyurmuştur.

Bil ki "kubh" (çirkinlik)un mertebeleri üçtür:

1- Aklen kabîh olan,

2- Şer'an kabîh olan,

3- Örf cihetiyle kabîh olan..

Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın *"Şüphe yok ki o, bir hayasızlıktır"* buyruğu, bu nikâh türünün aklen kabîh, O'nun *"(Allah'ın) hışmına (bir sebep)"* ifâdesi, bunun şer'an kabîh ve O'nun *"Ne kötü bir yoldur."* buyruğu da bunun örf ve adetçe kabîh olduğuna işarettir. Bir şey hakkında her ne zaman bütün bu nitelikler bir araya gelirse, muhakkak ki o şey kabîhliğin son haddine varmış demektir. Allah en iyi bilendir.

Kadınlarla İlgili Altıncı Hüküm

حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ وَبَنَاتُكُمْ وَأَخَوَاتُكُمْ وَعَمَّاتُكُمْ وَخَالَاتُكُمْ وَبَنَاتُ الْأَخِ وَبَنَاتُ الْأُخْتِ وَأُمَّهَاتُكُمُ الَّتِي أَرْضَعْنَكُمْ وَأَخَوَاتُكُمْ مِنَ الرَّضَاعَةِ وَأُمَّهَاتُ نِسَائِكُمْ وَرَبَائِبُكُمُ الَّتِي فِي حُجُورِكُمْ مِنْ نِسَائِكُمُ الَّتِي دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَإِنْ لَمْ تَكُونُوا دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ وَحَلَائِلُ أَبْنَائِكُمُ الَّذِينَ مِنْ أَصْلَابِكُمْ وَأَنْ تَجْمَعُوا بَيْنَ الْأُخْتَيْنِ إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿٢٣﴾

"Analarınız, kızlarınız, kız kardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, birâder kızları, kız kardeşin kızları, sizi emziren (süt) analarınız, süt kız kardeşleriniz, karılarınızın anaları, kendileriyle (zifâfa) girdiğiniz karılarınızdan olup himayelerinizde bulunan üvey kızlarınız (la evlenmeniz) size haram edildi. Eğer onlarla (üvey kızlarınızın analarıyla) zifâfa girmemişseniz, (onlarla evlenmenizde) size bir günah yoktur. Yine, kendi sulbünüzden olan oğullarınızın karılarıyla (evlenmeniz) ve iki kız kardeşi birlikte almanız da (aynı şekilde haram edildi). Ancak, daha önce geçen geçmiştir. Çünkü Allah, çok bağışlayan ve çok merhamet edendir" (Nisa, 23).

Nikâh Kıyılması Haram Olan On Dört Sınıf İnsan

Bil ki Allahu Teâlâ on dört sınıf kadının haram olduğunu, bu âyet-i kerimeyle beyân etmiştir:

Bunlardan yedisi nesep cihetinden haram olup şunlardır: Anneler, kızlar, kız kardeşler, halalar, teyzeler, erkek kardeşin kızları ve kız kardeşin kızları..

Diğer yedisi ise, nesep cihetinden değildir. Bunlar süt anneler, süt kız kardeşler, karıların anaları, zifafa girmiş oldukları karılarının başka kocadan olan kızları, oğulların ve babaların hanımları -Ancak ne var ki, oğulların hanımlarının haram oluşu burada, babaların hanımlarının haram oluşu bir önceki âyette zikredilmiştir- ve iki kız kardeşi aynı anda nikâhı altında bulundurmak.. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Kerhî, bu âyetin mücmel olduğu kanaatine vararak şöyle demektedir: "Bu âyette, haram kılma işi annelere, kızlara.. nisbet edilmiştir. Haramlığın zâtlara nisbet edilmesi imkânsızdır. Bunun ancak fiillere nisbet edilmesi mümkündür. Bu fiil ise, âyette zikredilmemiştir. Binâenaleyh bu haramlığın anneler, kızlar.. hakkında yapılması düşünülemeyen bazı fiillere nisbet edilmesi, bazılarına nisbet edilmemesinden daha evlâ değildir. Binâenaleyh âyet işte bu bakımdan mücmeldir."

Kerhi'nin bu görüşüne şu iki bakımdan cevap verebiliriz:

a) Hak Teâlâ'nın *"Babalarınızla evlenmiş olan kadınlarla evlenmeyin"* (Nisa, 22) ifâdesinin daha önce zikredilmiş olması, O'nun *"Size analarınız... haram kılındı"* (Nisa. 23) ifâdesinden kastedilenin, onların nikâhlarının haram kılınmış olduğuna delâlet eder.

b) Bundan muradın, onları nikâhlamanın haram olduğu, Hz. Muhammed'in getirmiş olduğu dinden zaruri olarak bilinen bir hususdur.

Bu hususta temel kaide şudur: Haramlık ve helâllik, zâtlara nisbet edildiklerinde bundan örfte onlardan matlub olan fiillerin haramlığı kastedilir. Buna göre meselâ, *"Size leş ve kan haram kılındı.."* (Maide, 3) denildiğinde herkes bundan muradın, onları yemenin haram kılınmış olduğunu anlar. Yine حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ وَبَنَاتُكُمْ *"Analarınız, kızlarınız.. size haram kılındı"* denildiğinde de, herkes bundan murat, onlarla evlenmenin haram olduğudur. (Zira örfe göre o hayvanların etlerini yemek, kadınları ise nikâhlamak fiilleri söz konusudur.) Yine Hz. Peygamber (s.a.s), لَا يَحِلُّ دَمُ امْرِئٍ مُسْلِمٍ إِلَّا لِإِحْدَى ثَلَاثٍ مَعَانٍ *"Müslüman bir kimsenin kanı, ancak üç sebepten biri için helâl olur"*[7] buyurunca, herkes bundan Müslüman bir kimsenin

7 **Buhâri,** Diyât, 6; **Müslim,** Kasâme, 25, 26 (3/1302).

kanını akıtmanın haram olduğunu anlar. Bu şeyler zaruri olarak bilinen birer husus olunca, bu hususta birtakım şüpheler izhar etmek, bedihî olan şeyleri ta'n etme yerine geçer ve böylece bu sofistliğe benzer bir hal olur. Bu sebeple de son derece yanlış ve bozuk bir durum ortaya çıkar. Allah en iyi bilendir.

Evet, bana göre bu hususta daha başka bazı yönlerden de işi ele almak gerekir:

1- Hak Teâlâ'nın, "حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ" buyruğu fâili zikredilmeyen (meçhul) bir fiildir. Binâenaleyh burada, bu nikâhı haram kılanın Allah olduğu hususunda açık bir izah bulunmamaktadır. Bu belli olmayınca, âyet başka bir şey ifâde etmez. Bu, ancak icmâ ile bilinebilir. Binâenaleyh bu âyet tek başına herhangi bir hüküm ifâde etmeyip, bununla beraber bunun böyle olduğu hususunda icmâ edilmiş olması gerekir.

2- Hak Teâlâ'nın حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ *"Size... haram kılındı"* buyruğu, bu haramlığın ebedî olduğu hususunda bir nass değildir. Zira, âyette bahsedilen bu miktar haramlığın, hem ebedi haramlığa hem de geçici olarak haramlığa taksim edilmesi mümkündür. Buna göre, Cenâb-ı Hak sanki bazen; "Anneleriniz, kızlarınız... size sadece falan vakte kadar haram kılınmıştır"; bazen de "Anneleriniz, kızlarınız .. size ebedî olarak haram kılınmıştır" demiş olur. Âyette zikredilen miktar haramlık bu iki kısma taksim edilmeye elverişli olunca, bu miktar bu haramlığın ebedî olduğu hususunda bir nass olmaz. Binâenaleyh, ebedî haram kılınış, âyetin zahirinden değil, aksine ayrı bir delilden elde edilmiş ve anlaşılmış olur.

3- Hak Teâlâ'nın, حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ *"Analarınız... size haram edildi"* buyruğu şifahî bir hitaptır. Binâenaleyh bu, orada bulunan kimselere tahsis edilmiş olur. Böylece bu haram kılınışın herkes hakkında olması, ancak ayrı bir delilden anlaşılabilir.

4- Cenâb-ı Hakk'ın "حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ" bu haram kılınışın, geçmiş zamanda olduğunu haber veren bir ifâdedir. Binâenaleyh bu ifâdenin zahiri, şimdiki ve gelecek zamanları içine almaz. Bu da, ancak ayrı bir delil ile bilinebilir;

5- Hak Teâlâ'nın, "حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ" buyruğunun zahiri, Cenâb-ı Hakk'ın, herkese bütün anne ve kızları haram kılmış olmasını gerektirir. Halbuki, bunun böyle olmadığı malumdur. Bilâkis bundan maksat, Allahu Teâlâ'nın "cem'i cem' ile mukâbele etmesi"dir. Binâenaleyh bu da, ferdin

ferd ile mukabele edilmesini gerektirir. İşte bu da Allahu Teâlâ'nın, herkese kendi annesiyle kendi kızını haram kılmış olmasını iktiza eder. Bu açıklamada da, âyetin zahirinden bir nevi ayrılma söz konusudur.

6- Cenâb-ı Hakk'ın, "حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ" buyruğunun zahiri, bu haramlıktan önce bir helâlliğin bulunmasını gerektirir. Çünkü, eğer bu devamlı olarak haram diye vasfedilmiş olsaydı, o zaman Cenâb-ı Hakk'ın *"haram kılındı"* ifâdesi, zâten haram olan bir şeyi haram kılmış olurdu. Böylece bu, mevcut olan bir şeyi icat etme olurdu ki, bu da imkânsızdır. Binâenaleyh, Hak Teâlâ'nın *"haram kılındı"* ifâdesinden maksadın, bu haramlığı yeniden haram kılma olmadığı kesinleşmiş olur; böylece zikredilmiş olan müşkil ortaya çıkmaz.. Bilâkis bu ifâdeden maksat, bu haram kılmanın meydana geldiğini bildirmektir. İşte bütün bu yaptığımız izahlar ile, âyetin zahirinin tek başına, gayenin elde edilmesi hususunda yeterli olmadığı ortaya çıkmış olur. Allah en iyisini bilendir.

***İKİNCİ MESELE:* Ana ve Kızla Evlenmenin Mahzuru**

Bil ki, annelerin ve kızların haram oluşu, **Hz. Adem** devrinden bu zamana kadar var olan bir şeydir. İlâhi dinlerin hiçbirinde, bunlarla evlenmenin helâl olduğu hükmü bulunmamaktadır. Sadece, Mecusîlerin peygamberi olan **Zerdüşt,** bunların nikâhının helâl olduğuna hükmetmiştir. Ancak ne var ki Müslümanların ekserisi, onun yalancı olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Kız kardeşlerle evlenmeye gelince; bunun, Hz. Adem zamanında mubah olduğu nakledilmiştir. Allahu Teâlâ, zaruret sebebiyle bu evliliği mubah kılmıştı.

Bazı âlimlerin bunu kabul etmeyerek şöyle dediklerini de biliyorum: "Allahu Teâlâ, Hz. Adem'in oğulları evlensinler diye cennetten huriler gönderiyordu." Bu görüş akıldan uzaktır. Çünkü Hz. Adem'in oğullarının hanımları ile kızlarının kocaları cennetliklerden olursa, bu durumda bu nesil sadece Hz. Adem'in oğullarının nesli olmaz. Halbuki bu, icmâ ile bâtıldır.

Âlimler, bu haram oluşun sebebini şu şekilde açıklamışlardır: Cinsî münasebette bulunmak kadını zelil kılıp, onu hakir bir duruma düşürmektir. Çünkü insan, bunu söylemekten bile haya eder. Bu işi ancak, hiç kimsenin bulunmadığı uygun yerlerde yapar. Sövmenin pek çok çeşidi de ancak, bu fiili ifâde eden kelimelerin söylenmesiyle olur. Durum böyle olunca, annelerin bundan korunması gerekir. Çünkü annenin çocuğuna olan lütuf ve in'âmı, in'âm ve ihsan çeşitlerinin en büyüğüdür. Binâenaleyh annenin,

bu tür bir zelil kılmadan korunmuş ve mâsûn olması gerekir. Kız da, insanın bir parçası ve kısmı mesâbesindedir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s), فَاطِمَةُ بِضْعَةٌ مِنِّي *"Fatıma, benden bir parçadır"*[8] buyurmuştur. Binâenaleyh, onun da böyle bir zelîl kılmadan korunmuş olması gerekir. Çünkü, insanın kendi kızıyla cinsî münasebette bulunması da onu zelil, hor-hakîr kılması yerine geçer. Geriye kalanlar hakkındaki hüküm de böyledir. Allah en iyi bilendir. Biz şimdi konunun tafsilatına geçiyor ve şöyle diyoruz:

Haram Kılınanların Nevileri

1- Anneler

Haram kılınanların birinci nev'i annelerdir. Bu hususta birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Vâhidî (r.h) şöyle demektedir: "اَلْاُمَّهَاتُ" (anneler) kelimesi, "اَلْاُمُّ" kelimesinin çoğuludur. Bu kelime ise aslında "اُمَّهَةٌ" şeklindedir. Bu şekilde müfredinde bulunan hâ harfi düşürülmüştür. Nitekim şair: اُمَّهَتِي خَنْدَفُ وَاِلْيَاسُ أَبِي "Annem Handef, babam da İlyas'tır" demiştir. Bu kelime bazen, hâ harfi olmaksızın "اَلْاُمَّاتُ" şeklinde cem' edilir. Bu kelime genel olarak, insanların dışındaki canlılar hakkında kullanılır. Nitekim (çoban) **Râ'i** şöyle demiştir:

كَانَتْ نَجَائِبُ مُنْذِرٍ وَ مُحَرِّقٍ اُمَّاتِهِنَّ وَ طَرْقُهُنَّ فَحِيلَا

"Münzir ve Muharrik kabilelerinin en asil dişi develeri, o yavruların analarıdır." (Veya, "O yavruların analarının, Münzir ve Muharrik kabilelerinin en asil dişi develeridir); onları dölleyen erkek develer ise, erkek ve damızlık develerin en kuvvetli olanlarıdır."

İKİNCİ MESELE

İster kadın ister erkek vasıtalarla, gerek baban gerek anan tarafından -bir veya daha fazla batınla- doğurmak suretiyle nesebinin ulaştığı her kadın senin annendir.[9] Sonra burada incelenecek bir husus bulunmaktadır ki, o da şudur: Ümm lâfzı, muhakkak ki aslî anneyi ifâde etme bakımından hakikattir. Ama bu kelime, nineleri ifâde etme hususunda ya hakikat olur veya mecâz olur. Eğer bu lâfız, aslî anneler ile nineler hakkında hakikat olursa, bu durumda bu lâfız, ya ilk vaz' olunduğu anda her ikisine

8 **Buhâri,** Fezâilü's-Sahâbe, 12, 16; **Müslim,** Fezâilü's-Sahâbe, 93, 94 (4/1902-1903).

9 Demek ki insanın kendisini doğuran annesi gibi babasının annesi, onun da büyük anneleri, keza annesinin annesi ve büyük anneleri hep anne sayılır (Ç).

mutabık olan bir lâfız olmuş olur veya müşterek olur. Eğer bu lâfız her ikisine de uygun bir lâfız olursa, -ki ben bununla ümm lâfzının, aslî anne ile diğer nineler arasında müşterek olan bir nokta mukabilinde vaz' edilmiş olduğunu kastediyorum;- bu takdirde Cenâb-ı Hakk'ın, حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ *"Analarınız.. size haram kılındı"* buyruğu, aslî anne ile, bütün ninelerin haram kılınması hususunda bir nass olur. Ama, ümm lâfzı aslî anne ile nineler hakkında müşterek olursa, bu, iki şey arasında müşterek olan lâfzın, o ikisi hakkında aynı anda kullanılıp kullanılamayacağı meselesine dayanır. Buna göre, bunu uygun gören kimse, burada bu lâfzı her iki manaya da hamleder. Bu durumda da, ninelerin nikâhının haram kılınışı nassa, âyete dayanmış olur.

Bunun câiz olmadığını söyleyenlerin ise, bunu izah hususunda şu iki izah şekli bulunmaktadır:

a) Şüphe yok ki ümm lâfzıyla burada, aslî anneler kastedilmiştir. Binâenaleyh, aslî annelerin nikâhının haram oluşu işte bu vecihten, bu âyetten anlaşılmış olur. Ama ninelerin nikâhının haram oluşu ise, bu husus bu âyetten anlaşılmayıp, aksine icmâ'dan elde edilmiştir.

b) Allahu Teâlâ bu âyeti, her seferinde bir başka manayı kastederek, iki defâ irad etmiştir. Ama biz ümm lâfzının aslî anneyi ifâde etmede hakikat, nineleri ifâde etmede ise mecâz olduğunu söylersek, bu durumda tek bir lâfzın aynı anda hem hakîki hem de mecâzi mânada kullanılamayacağı sabit olur. O zaman da ümm lafzının, aslî anne ile nineleri ifâdede hakikat olması halinde zikretmiş olduğumuz o iki izah şekli tekrar ortaya çıkar.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Şafiî (r.h) şöyle demiştir: "Bir kimse annesiyle evlenip, onunla cinsî münasebette bulunduğunda, bu kimseye zina cezâsı tatbik edilir." **Ebu Hanife** (r.h) ise, "Gerekmez.." demiştir. **Şafiî**'nin delili şudur: "Burada bir nikâhın bulunup bulunmaması aynıdır. Binâenaleyh, bu cinsî münasebet sırf zina olur. Böylece de bu kimseye Hak Teâlâ'nın, *"Zina eden kadınla zina eden erkekten her birine yüzer değnek vurun"* (Nûr, 2) âyetinden dolayı zinâ cezasının uygulanması gerekir. Biz, bu nikâhın olmasının veya olmamasının bir farkı olmadığını söyledik. Zira Allahu Teâlâ, *"Analarınız.. size haram kılındı"* buyurmuştur. Cenâb-ı Hakk'ın bu âyetten maksadının, anneler ile nikâhın haram kılınmış olduğu, Hz. Muhammed (s.a,s)'in getirdiği dinden zarûrî olarak anlaşılan bir hususdur. Bu sabit olunca biz deriz ki: Mevcut

olan, ancak "îcap" ve "kabul" sigalarıdır. Binâenaleyh eğer bu nikâh akdi meydana gelmiş olursa, bu durumda bunun ya hakikaten meydana gelmiş olduğu veya şeriatin hükmüne göre meydana gelmiş olduğu söylenebilir. Birincisi batıldır. Çünkü "îcap" ve "kabul" sîgaları, birer sözdürler. Söz ise, devam etmeyen bir arazdır. Kabûl ancak icaptan sonra bulunur. Halbuki mevcut (bulunan) ile ma'dûm (olmayan) arasında bir akdin bulunması imkânsızdır. İkincisi de batıldır. Çünkü şeriat, bu âyette bu akdin kesin olarak batıl olduğunu beyan etmiştir. Bu akdin, şeriate göre kesin olarak bâtıl olması ile birlikte, daha nasıl bunun şer'ân meydana geldiğini söylemek mümkün olur? İşte böylece bu akdin bulunup bulunmamasının farksız olduğu sabit olmuş olur. Bu sâbit olunca, diğer teferruat ve açıklamalar, geçen şekilde olur.

2- Kızlar

Haram kılınanların ikinci nevi kızlardır. Bu hususta da iki mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Kişinin Kızı ile Evlenmesinin Haramlığı**

Erkekler veya kadınlar yoluyla, bir veya birkaç derece, doğum sebebi ile nesebi sana ulaşan her dişi senin kızındır. Oğulun kızı, kızın kızı, hakiki olarak mı, mecâzî olarak mı onun kızı sayılır? Bu hususta söz, anneler için söylediğimiz sözün aynısıdır.

İKİNCİ MESELE

Şafiî (r.h) zina yoluyla doğan kız çocuğun, zina eden erkeğe haram olmayacağını söylerken, **İmam Ebu Hanife**, bunun haram olduğunu söylemiştir. **Şafiî**'nin delili şudur: Bu kız, onun kızı sayılmaz. Binâenaleyh bunun haram kılınmaması gerekir. Biz, şu sebeplerden ötürü bu kızın, onun kızı sayılamayacağına hükmettik:

a) **Ebu Hanife**, bu kızın ya hakiki mânada onun kızı olduğunu söylemiş olması gerekir ki bu, o kızın o erkeğin menisinden (tohumundan) meydana gelmiş olmasıdır, veyahut da şeriatin bu nesebin sabit olduğuna hükmetmesine dayandırarak bunu söylemiş olması gerekir. Birincisi, **Ebû Hanife**'nin mezhebine göre hem "tard" cihetinden, hem de "aks" cihetinden bâtıldır. Tard cihetinden bâtıl oluşu şöyledir: Bir kimse, bâkire bir câriye satın alıp, onunla münasebette bulunup, onu evinde tutarken, câriye bir çocuk doğursa, bu çocuğun o adamın menisinden olmuş olacağı malumdur. Fakat **Ebu Hanife** der ki: "Bu çocuğun nesebi ondan sabit olmaz, meğer ki kendisi onu ilhak edip nesebine katsın." Eğer sebep, o çocuğun

adamın menisinden meydana gelmiş olması ise, bu sebep nesebin sabit olması hususunda o adamın "Bu, bendendir" deyip dememesine dayanmaz.

Bunun "aks" yönünden bâtıl oluşu ise şöyledir: "Doğudan bir adam, batıdan bir kadınla evlenseler ve bir çocuk olsa, bu durumda **Ebu Hanife**, o çocuğun o adamın suyundan yaratılmış olmadığını kesin bildiği halde, çocuğun o adamın nesebinden olduğunu kabul eder. Böylece **Ebu Hanife**'nin görüşüne göre, bir çocuğun bir adamın menisinden yaratılmış olmasının, nesebin tespitine bir sebep kılınmasının hem "tard", hemde "aks" yönünden batıl olduğu sâbit olur.

Fakat biz nesebin, ancak şeriatin hükmüne göre sabit olacağını söylersek, bu durumda bütün Müslümanlar, zinadan doğan çocuğun bir nesebi olmadığı hususunda ittifak etmişlerdir. Eğer bu çocuk, zina eden kimseye nisbet edilir (onun nesebinden sayılır) ise, kadının bu nisbet edişe mani olması gerekir. Böylece o çocuğun nesebinin, zina eden erkeğe ne hakîki mânada, ne de şer'î hükme binaen nisbet edilmesinin mümkün olmadığı sâbit olmuş olur.

b) Hz. Peygamber (s.a.s)'in اَلْوَلَدُ لِلْفِرَاشِ وَلِلْعَاهِرِ الْحَجَرُ *"Çocuk, (doğduğu) yatağa aittir. Zina edenin ise hiçbir hakkı yoktur. (Neseb iddia edemez)"*[10] hadis-i şerifi delil getirilir. Binâenaleyh *"Çocuk (doğduğu) yatağa aittir"* ifâdesi, nesebin çocuğun doğduğu yatağa hasredilmesini gerektirir.

c) Eğer o veled-i zinâ, onun kızı sayılsaydı miras alırdı. Çünkü Hak Teâlâ, *"Erkeğe, iki dişinin payı miktarı vardır"* (Nisa, 11) buyurmuştur. Ayrıca "icbâr hakkı" doğardı. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) زَوِّجُوا بَنَاتِكُمُ الْأَكْفَاءَ *"Kızlarınızı denkleriyle evlendiriniz"*[11] buyurmuştur. Yine bu adam üzerine, o kızın nafakası ve büyütülmesi vacip olurdu. Yine o kız ile baş başa kalabilmesi gerekirdi. Bunlardan hiçbiri söz konusu olmadığına göre biz bunun, o adamın kızı sayılmayacağını anlamış oluruz. Bunun, o adamın kızı olmadığı sabit olunca, onun o kızla evlenmesinin helâl olması gerekir. Çünkü onunla evlenememesi, ya onun kendi kızı sayılması, veyahut de zinanın hurmet-i müsaharayı (evlilikten doğan haramlığı) gerektirmiş olması sebebiyledir. Bu hasr (sınırlama), icmâ ile sabittir. Onun, o adamın kızı sayılması, zikrettiğimiz yönlerden dolayı bâtıldır. Zina sebebiyle meydana gelen hurmet-i musahara da batıldır, nitekim bunun izahı daha önce

10 **Müslim,** Rıdâ, 36 (2/1080).

11 **Keşfu'l-Hafâ,** 1/442; **Câmiu's-Sağir,** 2/28.

geçmişti. Binaenaleyh o kızın, zina eden o adama haram olmaması sabit olmuş olur. Allah en iyi bilendir.

3- Kız Kardeşler

Haram kılınanların üçüncü nev'i de, kız kardeşlerdir. Buna, ana-baba bir kız kardeşler, baba bir kız kardeşler ve ana bir kız kardeşler girmektedir.

4-5- Halalar ve Teyzeler

Haram kılınanların dördüncü ve beşinci nevileri ise; halalar ve teyzelerdir. **Vâhidî** (r.h) şöyle demiştir: "Senin nesebinin, kendisine varıp dayandığı her erkeğin kız kardeşi senin halandır. Bazen hala, anne cihetinden de olur ki bu, annenin babasının kız kardeşidir. Senin nesebinin doğum yoluyla kendisine vardığı her dişinin kız kardeşi de senin teyzendir. Bazen teyze, baba cihetinden de olur ki bu, babanın annesinin kız kardeşidir.

6-7- Yeğenler

Yeğenlerle Evlenmenin Haramlığı

Haram kılınanların altıncı ve yedinci nevileri, erkek kardeş ile kız kardeşin kızlarıdır (yeğenlerdir). Erkek ve kız kardeşlerin kızları ile ilgili hüküm, insanın kendi sulbûnden gelen (öz) kızları hakkındaki hüküm gibidir.

İşte bu yedi kısım, nesep ve rahimler bakımından, âyetle haram kılınmışlardır. Müfessirler şöyle derler: "Allah'ın, nesep ve rahim (sulb) bakımından nikâhını haram kıldığı her kadının haramlığı ebedî olup, hiçbir şekilde helâl olmaz.. Nikâhları helâl olup da, sonra ârizî bir sebeple haram olan kadınlar, âyetin devamında zikredilenlerdir.

8-9- Süt Ana ve Süt Kız Kardeş

Süt Emmeden Dolayı Olan Mahremiyet

Haram kılınanların sekizinci ve dokuzuncu neviler Hak Teâlâ'nın وَاُمَّهَاتُكُمُ الّٰتِى اَرْضَعْنَكُمْ وَاَخَوَاتُكُمْ مِنَ الرَّضَاعَةِ *"Sizi emziren (süt) analarınız ve süt kız kardeşleriniz..."* âyeti ile ifâde ettikleridir.

Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Vâhidî (r.h) şöyle demiştir: "Cenâb-ı Hak, süt analarını da, nikâhları haram olduğu için "analar" diye adlandırmıştır. Nitekim O, yine aynı haramlıktan dolayı, *"(Peygamberin) hanımları da mü'minlerin analarıdır"* (Ahzab, 6) âyetinde, ezvâc-ı tâhiratı "mü'minlerin anneleri" diye tavsif etmiştir."

İKİNCİ MESELE

Allahu Teâlâ, bu âyette süt analarının ve süt kız kardeşlerinin nikâhlanmasının haram olduğunu açıkça belirtmiştir. Fakat bu haramlık sırf bunlara has değildir. Zira Hz. Peygamber (s.a.s), يَحْرُمُ مِنَ الرَّضَاعِ مَا يَحْرُمُ مِنَ النَّسَبِ *"Nesep bakımından haram olanlar, süt cihetinden de haram olurlar"*[12] buyurmuştur. Biz bu âyetlerin delâletiyle durumun böyle olduğunu biliyoruz. Bu böyledir, çünkü Cenâb-ı Hak emzireni anne, emeni de kız kardeş diye adlandırmıştır. Böylece Cenâb-ı Hak bununla, kendisinin süt emmeyi de "nesep" yerine koyduğuna dikkat çekmiştir. Bu böyledir, çünkü Cenâb-ı Hak, nesep sebebiyle yedi kimsenin nikâhlarınını haram kılmıştır. Bunlardan ikisi, doğum sebebiyle haram kılınanlardır ki anneler ile kızlardır. Bunlardan beşi de kardeşlik münasebetiyle haram kılınanlardır ki kız kardeşler, halalar, teyzeler, erkek kardeşin kızları ve kız kardeşin kızlarıdır.

Sonra Cenâb-ı Hak, süt emzirmenin durumunu izaha başlayınca, geri kalanlara dikkat çekmek için, bu iki kısımdan tek bir şekil zikretmiştir. Böylece, doğum sebebiyle meydana gelen akrabalıktan anneleri (süt anneleri); kardeşlik yoluyla meydana gelen akrabalık kısmından da kardeşleri (süt kız kardeşleri) zikretmiş oldu. Böylece de O, şu iki kısımdan iki misali zikrederek, süt emmenin durumunun "nesep"teki durum gibi olduğuna tembihte bulunmuştur. Daha sonra Hz. Peygamber (s.a.s), Cenâb-ı Hakk'ın bu beyânını, *"Neseb bakımından haram olanlar, süt cihetinden de haram olurlar"*[13] sözüyle te'kid etmiştir. İşte böylece hadisin sarîh ifâdesinin, âyetin mefhumuna mutabık ve uygun olduğu anlaşılır ki, bu da çok ince bir açıklamadır.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Süt Emme Sebebiyle Haram Olanlar**

"İnsanın süt anası, onu emziren kadındır. Aynı şekilde bu süt emzirene, ister nesep cihetinden olsun, ister süt emme cihetinden olsun, "anne" olarak nisbet edilen her kadın da yine o insanın süt anası sayılır." Babanın durumu da anne gibidir. Sen, annenin ve babanın durumunu anladığın zaman, aynı yolla kızla ilgili durumu da anlarsın.

Süt kız kardeşlere gelince, bunlar üç çeşittir: Birincisi, ana-baba bir süt kız kardeşindir. Bu, senin babanın nikâhında iken, ister seninle birlikte, isterse senden önce veya sonraki kardeşinle emzirmiş olsun, annenin

12 **Buhâri,** Nikâh, 20, 27; **Müslim,** Radâ', 1, 2 (2/1068).

13 **Buhâri,** Nikâh, 20, 27; **Müslim,** Radâ', 1, 2 (2/1068).

emzirmiş olduğu yabancı küçük çocuktur. İkincisi, baba bir süt kız kardeşindir. Bu da, senin babanın nikâhında iken, babanın (annen olmayan) hanımının emzirmiş olduğu kız kardeştir. Üçüncüsü, ana bir kız kardeşindir. Bu ise, başka bir adamın nikâhında iken, annenin emzirmiş olduğu kız kardeştir. Bunu iyice kavradığında, süt teyzelerini, süt halalarını, süt kız kardeşinin kızlarını ve süt kardeşlerinin kızlarını tanıman kolaylaşır.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Şafiî (r.h) şöyle demektedir: "Süt (Redâ'a) sebebi ile nikahın haramlığı, emmenin beş defa olması şartına bağlıdır. **Ebu Hanife** (r.h) ise, bu haramlığın meydana gelmesi için tek bir emmenin yeterli olduğunu söylemiştir. Bu mesele, Bakara Sûresi'nde (233. âyette) geçmişti.

Ebu Bekr er-Râzî el-Cessâs, bu âyeti delil getirerek şöyle demektedir: "Allahu Teâlâ, süt anneliği ve süt kız kardeşliğini, emme (redâ'a) işine bağlamıştır. Bu fiil meydana geldiğinde, süt ile ilgili hükmün terettüp etmesi gerekir." **Cessâs,** daha sonra, Hak Teâlâ'nın *"Sizi emziren (süt) analarınız.."* buyruğu, "size veren ve sizi giydiren, analarınız" sözü gibidir. İşte bu, süt annelik ve süt kız kardeşlik sıfatının, süt emme fiilinden önce olmasını gerektirir. Aksine Cenâb-ı Hak, şâyet "sizi emziren kadınlar sizin annelerinizdir" buyurmuş olsaydı senin maksadın hasıl olmuş olurdu?" diyerek kendi kendine sorar ve yine kendisi şöyle cevap verir: "Redâ'a (süt emzirme), o kadına "annelik" ismini kazandıran şeydir. Binâenaleyh bu isim, süt emmenin bulunmasına dayanınca, hüküm de ona dayanır. "Sizi giydiren, analarınızdır" sözü ise böyle değildir. Çünkü "annelik" ismi, giydirme ile elde edilemez." **Cessâs** sözüne devamla, "Âyetten bunun anlaşıldığına, rivâyet edilen şu husus da delâlet eder: "Bir adam İbn Ömer (r.a)'e gelerek İbn Zübeyr bir defa ve iki defa emmenin bir mahzuru olmadığını söyledi" der. Bunun üzerine İbn Ömer (r.a), "Allah'ın hükmü, İbn Zübeyr'in hükmünden daha hayırlıdır. Çünkü Allah, 'Süt kız kardeşleriniz..' buyurmuştur" demiştir. İbn Ömer, "âyetin zâhirinden az bir emme ile de bu haramlığın meydana geleceğini anlamıştır" demiştir. Bil ki bu cevap son derece bozuktur.

Onun, "Annelik ismi, süt emme (emzirme)'den dolayı meydana gelmiştir" görüşüne gelince, biz deriz ki: Münakaşa konusu zaten budur. Çünkü bana göre, süt annesi olma işi, ancak beş kere emme ile gerçekleşir. Sana göre ise bu, sırf emme ile olur. Sen, bu kâideni ispat için bu âyete tutundun.

Sen bu âyeti, o kâidene delil olarak getirdiğinde, delili medlul (delâlet ettiği şeyle) ispat etmiş olursun ki, bu devr-i fasittir ve geçersizdir. **İbn Ömer**'in, sırf bir emme ile süt haramlığının meydana geleceğini âyetten anlamış olması, **İbn Zübeyr**'in anladığı mâna ile çelişir. Halbuki bunların ikisi de fakîh sahabelerden ve Arapçayı iyi bilenlerdendir. O halde daha nasıl, onlardan birisinin anlayışı delil kabul ediliyor, diğerininki ise hasmının görüşüne delil kabul edilmiyor. Kalpleri kör eden şu taassup olmasaydı, bu cevabın zayıflığı kapalı kalmazdı. Sonra **Cessâs**, mezhebini ispat için, hadislere ve kıyasa da tutunmuştur. Ahkamu'l-Kur'ân (Kur'ân'ın hükümleri) konusunda konuşan kimselerin, ancak âyetten çıkardığı şeyleri zikretmesi gerekir. Bunun dışındaki delillerin yeri ise ancak fıkıh kitaplarıdır.

10- Kayınvalideler

Kayınvalidelerle Evlenmenin Haramlığı

Haram kılınanların onuncu nev'i, وَأُمَّهَاتُ نِسَاءِكُمْ *"Karılarınızın anaları..."* âyeti ile ifâde edilenlerdir. Bu âyetle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu ifâdeye, benzerini nesep anneliği hususunda zikrettiğimiz gibi, hanımların öz anneleri ile birlikte, annesi ve babası cihetinden olan bütün büyük anneleri (nineleri) de girer.

İKİNCİ MESELE

Sahabe ve tâbiunden ekserisinin görüşü şudur: "Bir kadınla evlenen bir kimseye, evlendiği kadınla ister zifafa girsin ister girmesin, o kadının annesi haram olur." Sahabeden bir topluluk da şunu belirtmiştir: Üvey kızın annesi, üvey kız ile cinsî münasebette bulunulduğunda o kimseye nasıl haram oluyorsa, kızıyla cinsî münasebette bulunulduğunda o kızın annesi de o kimseye haram olur. Bu **Hz. Ali, Zeyd, İbn Ömer, İbnu'z-Zübeyr** ve **Cabir**'in görüşü olup, **İbn Abbas**'tan rivâyet edilen görüşlerin de en açık ve belirgin olanıdır. Bunların delilleri şudur: Allahu Teâlâ önce iki hüküm zikretmiştir ki bu, O'nun, وَأُمَّهَاتُ نِسَاءِكُمْ وَرَبَائِبُكُمُ *"karılarınızın anaları ve himayelerinizde bulunan üvey kızlarınız.."* ifâdeleridir. Daha sonra bir şart ileri sürmüştür ki, o da O'nun, مِنْ نِسَائِكُمُ الَّتِي دَخَلْتُمْ بِهِنَّ *"Kendileriyle (zifâfa) girdiğiniz karınızdan olup.."* ifâdesidir. Binâenaleyh bu şartın her iki hükümde de muteber bir şart olması gerekir.

Birincilerin delili ise şudur: Cenâb-ı Hakk'ın, *"Karılarınızın anaları"* sözü, başlı başına müstakil bir cümledir. Bu şartın onunla ilgili olduğuna bir delil yoktur. Binâenaleyh bu hükmün, umumîliği üzerine bırakılması gerekir.

Biz, şu sebeplerden dolayı bu şartın onunla ilgili olmadığını söyledik:

a) Şartın, mutlaka kendinden önce geçen bir şeye talîk edilmesi, bağlanması gerekir. Binâenaleyh bu şartı iki cümlenin birisine bağlayıp talîk ettik mi, onu diğer cümleye de talîk etmeye gerek kalmaz. Binâenaleyh, o şartı diğer cümleye talîk etmek, delil bulunmaksızın zahiri terk etmek olur ki, bu câiz değildir.

b) Bu cümlenin umumîliği malumdur. Şartın onunla ilgili olması ise, ihtimâl dahilindedir. Zira, şartın sadece son cümleye tahsis edilmiş olması câiz olduğu gibi, aynı şekilde her iki cümleye birden ait olması da câizdir. Bu şartın iki cümleye birden ait olduğuna hükmetmek şüpheli bir tahsis ediciden dolayı, umûmî olan bir ifâdenin zahirini terk etmek olur ki, bu da câiz değildir.

c) Bu şartın ilk cümleye ait olması halinde, ya o cümleye hasredilmiş olur veyahut da hem ona, hem de ikinci cümleye talîk edilmiş olur. Birinci ihtimal geçersizdir, çünkü bu takdirde mutlak olarak üvey kızların haram olduğuna hükmetmek gerekir ki, bu ise icma ile batıldır. İkinci ihtimal de geçersizdir, çünkü bu takdirde de âyetin nazmı, وَأُمَّهَاتُ نِسَائِكُمْ مِنْ نِسَائِكُمُ الَّتِي دَخَلْتُمْ بِهِنَّ "Hanımlarınızın, yani kendileriyle zifafa girdiğiniz kadınlarınızın anneleri..." şeklinde olur. Bu durumda "مِنْ نِسَائِكُمْ" sözündeki "مِنْ" harf-i cerriyle beyâniyye manası murat edilmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَرَبَائِبُكُمُ الَّتِي فِي حُجُورِكُمْ مِنْ نِسَائِكُمُ الَّتِي دَخَلْتُمْ بِهِنَّ *"Ve, kendileriyle (zifafa) girdiğiniz karılarınızdan olup da himayelerinizde bulunan üvey kızlarınız.."* buyurmuş olur ki, bu durumda buradaki "مِنْ" harf-i cerri, "ibtidâ-i gaye" için olmuş olur. Bu tıpkı, بَنَاتُ الرَّسُولِ مِنْ خَدِيجَةَ "Hz. Peygamber'in kızları, Hatice'dendir" denilmesi gibi olur. İşte bu durumda da müşterek bir lâfzı her iki manasında kullanmak gerekir ki, bu da câiz değildir. Buna şu şekilde cevap vermek mümkündür: "Âyetteki "مِنْ" edatı, ittisal (birleşme) ifade eder. Bu Cenâb-ı Hakk'ın, tıpkı الْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ *"Münafık erkekler de, münafık kadınlar da birbirinin parçasıdırlar"* (Tevbe, 67) buyruğu gibidir. Hz. Peygamber (s.a.s) de, مَا أَنَا مِنْ دَدٍ وَلَا الدَّدُ مِنِّي *"Benim oyun ve eğlence ile hiçbir ilgim yoktur. Oyun ve*

eğlencenin de benimle hiçbir ilgisi yoktur"[14] buyurmuştur. Mutlak mânada ittisal ise, hem kadınlarda, hem de üvey kızlarda bulunmaktadır.

d) **Amr İbn Şuayb**'ın, babasından, onun da dedesinden, dedesinin de Hz. Peygamber'den rivâyet ettiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: إِذَا نَكَحَ الرَّجُلُ الْمَرْأَةَ فَلَا يَحِلُّ لَهُ اَنْ يَتَزَوَّجَ اُمَّهَا، دَخَلَ بِالْبِنْتِ اَوْ لَمْ يَدْخُلْ وَإِذَا تَزَوَّجَ الْأُمَّ فَلَمْ يَدْخُلْ بِهَا ثُمَّ طَلَّقَهَا فَإِنْ شَاءَ تَزَوَّجَ الْبِنْتَ *"Bir adam bir kadınla evlendiğinde, o adamın, evlendiği karının annesini, kızıyla zifafa girsin ya da girmesin, nikâhlaması helâl olmaz. Ama bir adam bir kadının annesiyle evlenir de, onunla zifafa girmeden onu boşarsa, bu adam isterse kadının kızıyla evlenebilir."*[15] **Muhammed İbn Cerir et-Taberi,** bu hadisin sıhhatine ta'n etmiştir. **Abdullah İbn Mes'ûd, Kûfe**'de iken, kendisine dokunmadan önce kızını boşadığı zaman, bu kimsenin, o kızın annesiyle evlenebileceğine dair fetva veriyordu. Derken, **Medine**'ye gitti ve **Medine**'deki ulemanın, kendisinin vermiş olduğu fetvanın aksi olan bir fetva üzerinde ittifâk etmiş olduklarını gördü. **Kûfe**'ye dönünce, evine girmeden, daha önce hakkında fetva vermiş olduğu adama gitti, kapısını çalarak ona, o kadını boşamasını söyledi.

Katâde, Said İbnu'l-Müseyyeb'den **Zeyd İbn Sabit**'in şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Bir adam, cinsi temastan önce hanımını boşar ve onun annesiyle evlenmek isterse, bu durumda bakılır: Eğer o adam hanımının cinsî temastan önce boşamışsa, o kadının annesiyle evlenir. Eğer o kadın ölmüşse, annesiyle evlenemez. Bil ki **Zeyd İbn Sâbit,** haram olma hususunda ölümle boşama arasında fark görmüştür. Çünkü duhûlden önce boşamaya; duhûle dair şer'î hükümlerden hiçbiri taalluk etmez. Baksana, böylesi kadına iddet bile gerekmez. Ölüm ise, iddetin vacip olması meselesinde duhûl hükmünde olunca, hiç şüphesiz Cenâb-ı Hak bu ölümü, haram kılmanın bir sebebi kabul etmiştir.

11- Üvey Kızlar

Himayenizdeki Üvey Kızlarınızın Haramlığı

Haram kılınanların on birinci nevisi, Cenâb-ı Hakk'ın şu ifâdesidir: وَرَبَائِبُكُمُ الّٰتِي فِي حُجُورِكُمْ مِنْ نِسَآئِكُمُ الّٰتِي دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَإِنْ لَمْ تَكُونُوا دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ... *"Kendileriyle (zifafa) girdiğiniz karılarınızdan olup himayelerinizde bulunan üvey kızlarınız(la evlenmeniz) size haram edildi. Eğer onlarla (üvey*

14 Nihâye fî Garîbi'l-Hadis, 2/109.

15 Benzeri bir hadis: **Tirmizî,** Nikâh, 26 (3/425-426).

kızlarınızın analarıyla) zifafa girmemişseniz, (onlarla evlenmenizde) size bir günah yoktur" Bu ifâde hakkında birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Rebâib Kelimesinin İzahı**

"اَلرَّبَائِبُ" kelimesi, "اَلرَّبِيبَةُ" kelimesinin çoğuludur. Bu kelime ise, bir kimsenin hanımının başkasından olan kızı anlamına gelip, kelime manası "terbiye edilmiş" demektir. Çünkü bu kızı terbiye eden o adamdır. Meselâ, رَبَبْتُ فُلَانًا اَرُبُّهُ "Falancayı terbiye ettim - onu terbiye ediyorum" tabiri ile "رَبَّيْتُهُ اُرَبِّيهِ" tabiri aynı mânadadır. "اَلْحُجُورِ" kelimesi de "اَلْحِجْرُ" (himaye, koruma) kelimesinin çoğuludur. Bu kelime iki şekilde kullanılmaktadır. **İbnu's-Sikkît** bu kelimenin, fetha ve kesre ile olmak üzere, "حِجْرُ الْاِنْسَانِ" ve "حَجْرُهُ" "Bir kimsenin himâyesi" şeklinde kullanıldığını söylemektedir. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, "فِى حُجُورِكُمْ" tabirinden maksat, "Sizin terbiye ve himayenizde olan" demektir. Birisi bir kimsenin terbiye ve himayesinde olduğu zaman, فُلَانٌ فِي حِجْرِ فُلَانٍ "Falanca, falancanın terbiye ve himayesindedir" denilir. Burada söz konusu olan istiarenin sebebi şudur: Bir çocuğu terbiye eden kimse, onu kucağına oturtur. Böylece bu kucağına oturma işi, bir bakıma onu terbiye etmeden ibâret olmuş olur. Nitekim Arapçada, فُلَانٌ فِي حَضَانَةِ فُلَانٍ "Falanca, falancanın terbiye ve himayesindendir" denilmektedir. Buradaki "حَضَانَةِ" kelimesinin aslı, "bağır, yan" anlamına gelmiş olan "اَلْحِضْنُ" kelimesine dayanmaktadır. **Ebu Ubeyde**, "فِى حُجُورِكُمْ" tabirinin anlamının, "evlerinizde.." şeklinde olduğunu söylemiştir.

***İKİNCİ MESELE:* Evde Bulunmayan Üvey Kızla Evlenmenin Hükmü**

Mâlik İbn Evs İbn el-Hidsân, Hz. Ali (r.a)'nin şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Üvey kız kocanın himayesinde olmaz, başka bir beldede bulunur, sonra bu koca da, annesiyle cinsi temasta bulunduktan sonra ayrılırsa, o adamın o üvey kızla evlenmesi câiz olur." **Hz. Ali** (r.a)'nin bu görüşüne şu şekilde delil getirdiği nakledilmiştir: "Cenâb-ı Hak, *"Himayelerinizde bulunan üvey kızlarınız.."* buyurmuş, o kızın onun "rabîbe" (üvey kızı) olmasını, onun himayesinde olması şartına bağlamıştır. Binâenaleyh, mevzûbahis bu kız onun himaye ve terbiyesinde olmadığına göre, şart tahakkuk etmemiştir. Bu sebeple haramlılığın söz konusu olmaması gerekir." Bu, güzel bir istidlâl şeklidir.

Diğer âlimlere gelince, onlar da şöyle demektedirler: "Bir kimse bir kadınla cinsi münasebette bulunduğu zaman, ister o erkeğin himayesinde olsun isterse olmasın, o kadının kızı o erkeğe haram olur. Bunun delili

ise, Cenâb-ı Hakk'ın *"Eğer onlarla (üvey kızların analarıyla) zifâfa girmemişseniz, (onlarla evlenmenizde) size bir günah yoktur"* buyruğudur. O, bu ifâdede, günahın olmamasını, sadece duhulün bulunmaması şartına bağlamıştır. Bu da, günahın olabilmesini gerektiren şeyin, sadece duhûl olduğu sonucunu verir.

Birinci görüşün deliline şöyle cevap verilir: "Genel ve daha gâlip olan durum şudur: Bir adamın hanımının, başka kocadan olan kızı, genellikle o adamın himayesinde olur. İşte âyetteki ifâde de, bu şekilde umûmî bir mâna ifâde etmektedir. Yoksa, âyetteki *"himayelerinizde bulunan"* kaydı, bu haramlığın meydana gelebilmesinin şartı değildir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ebu Bekr er-Razi el-Cessâs, zinânın "hurmet-i müsâhere"yi gerektirdiğini ispat etmek için, Cenâb-ı Hakk'ın *"Kendileriyle (zifafa) girdiğiniz karınızdan olup himayelerinizde bulunan üvey kızlarınız..."* buyruğuyla istidlâlde bulunarak şöyle demektedir: "Duhûl bihâ, -O kadınla cinsi münasebette bulunmak-" mutlak anlamda cimâ'ya verilen bir addır. Bu cinsi münasebette bulunmanın nikâh yoluyla ya da zina vasıtasıyla olması fark etmez. Böylece bu, annesi ile yapılan zinanın, bu zinayı yapana kızının nikâhının haram olmasını gerektirdiğine delâlet etmiş olur.

Bu istidlâl son derece zayıftır. Zira bu âyet, şu iki delilden ötürü, nikâhlı olan hanımlar hakkındadır:

1- Bu âyet, sadece adamın kendisiyle henüz cinsi temasta bulunmadığı hanımı hakkındadır. Halbuki onun zinâ ettiği kadın böyle değildir. Binâenaleyh, adamın zina ettiği kadının, âyetin hükmüne girmesi imkânsızdır. Birinci cümlemizi şu iki şekilde izah edebiliriz:

a) Hak Teâlâ'nın *"Kendileriyle (zifafa) girdiğiniz karılarınızdan..."* buyruğu, onun adamın hanımlarından sayılmasının, kendisi ile cinsi münasebette bulunmasından önce olmasını gerektirir.

b) Allahu Teâlâ, onların hanımlarını, "kendileri ile zifâfa girilmiş" ve "girilmemiş" diye ikiye ayırmıştır. Bunun delili, *"Eğer onlarla zifafa girmemişseniz"* âyetidir. Onların hanımları, bu iki kısma taksim edilince, kadının onun hanımlarından biri olmasının, onunla cinsi temasta bulunması ile alakalı olmadığını anlarız. Zinâ edilen kadının böyle olmamasının izahı ise şöyledir: İster kendisi ile zifafa girilmiş ister girilmemiş olsun, kadın, nikâh sebebi ile o adamın hanımlarından olmuş olur. Zinada

ise, kendisi ile cinsi temasta bulunmadan önce o kadının, o erkeğin hanımlarından (kadınlarından) olmasını gerektiren herhangi bir şey mevcut değildir. Binâenaleyh adamın zinâ ettiği kadının, âyetin hükmüne dahil olmadığı ortaya çıkmaktadır.

2- Bir insan, "Falancanın kadınlarına..." diye vasiyette bulunsa, o falancanın zinâ ettiği kadın, vasiyete dâhil olmaz. Yine birisi, "Falancanın kadınları üzerine..." diye yemin etse, bu zâniye kadın sebebi ile ne yeminini sürdürmüş, ne de yeminini bozmuş olur. Böylece bu istidlâlin zayıf olduğu ortaya çıkmış olur.

12- Gelinler

Gelinlerle Evlenmenin Haramlığı

Haram kılınanların on ikinci nev'i, Hak Teâlâ'nın وَحَلَائِلُ اَبْنَائِكُمُ الَّذِينَ مِنْ اَصْلَابِكُمْ *"Yine kendi sulbünüzden olan oğullarınızın karılarıyla..."* âyeti ile ifâde ettiği kimselerdir. Bu hususta birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Şafiî (r.h), bir kimsenin, oğlunun câriyesiyle evlenmesinin câiz olmayacağını söylerken, **Ebu Hanife** (r.h) bunun câiz olduğunu belirtmiştir. **Şafiî** bu hususta şöyle istidlâl eder: "Oğulun cariyesi karısı sayılır. Oğulun karısı ise babaya haramdır." Birinci mukaddimeyi, "halîle" kelimesinin manasını izah ederek ortaya koyuyor ve şöyle diyoruz: "Halîle", fa'île veznindedir. Bu sebeple kelime ya ism-i fâil ya da ism-i mef'ûl manasındadır. Mef'ûl manasına oluşunun şu iki izahı yapılır:

a) Bu kelime, "mubah" manasın gelen "اَلْحِلُّ" lâfzından alınmıştır. Buna göre "halîle", helâl kılınmış, mubah manasınadır. Câriyenin böyle olduğunda şüphe yoktur. Binâenaleyh câriyenin, oğulun halîlesi sayılması gerekir.

b) Bu kelime, "hulûl" lâfzından alınmıştır. Buna göre "halîle", bir şeyin hulûl etme (girme) mahalli manasına gelir: Şüphe yok ki câriye de, sahibinin kendisine hulûl ettiği yerdir. Binâenaleyh câriye, o oğulun halîlesi olmuş olur.

Bu kelimeyi ism-i fâil manasına aldığımızda da şu iki izah yapılabilir:

a) Her birinin diğerine aşırı ilgisinden dolayı, sanki bunlar (karı ile koca) bir elbiseye, bir çarşafa ve bir yere hulûl etmişlerdir. Şüphe yok ki, câriye de böyledir.

b) Karı ile kocadan her biri, aralarındaki muhabbet ve ülfetin şiddetinden ötürü, adetâ diğerinin kalbine ve ruhuna hulûl etmiş (girmiş)lerdir. Böylece bu zikrettiklerimizin tamamı ile, oğulun câriyesinin, onun halilelerinden sayılması ortaya çıkar. İkinci mukaddimeye gelince bu da, oğulun hanımının, *"Kendi sulbünüzden olan oğullarınızın karıları..."* âyetinden dolayı, babaya haram olmasıdır. Dilciler, "Bir kimsenin "halîlesi", onun hanımıdır" diyorlar" denilemez. Çünkü biz diyoruz ki, şu açık iştikaklara dair söylediğimiz dört izah ile, "halîle" lâfzının câriyeyi de içine aldığını beyân ettik. Sizin naklettiğiniz söze iltifat olunmaz. Hem nasıl iltifat olunsun ki bu olumsuz bir şahâdettir. Zira biz, "halîle" lâfzının, adamın hanımını içine aldığını kabul ediyoruz. Fakat bunu, hem zevceyi hem de câriyeyi içine alan bir lâfız kabul ediyoruz. Buna göre, "Bu ifâde câriyeye şamil değildir" diyenlerin görüşü, menfiliğe bir şahâdettir ki, buna iltifat olunmaz.

İKİNCİ MESELE: Evladın Sulbden Olup Evlâtlık Kurumunun Bulunmayışı

Hak Teâlâ'nın *"Kendi sulbünüzden olan"* ifâdesi, evlât edinmeyi dışta bırakmak için getirilmiştir. İslâm'ın ilk yıllarında, evlâtlık, oğul mesâbesinde idi. Bir kimseye, kendi sulbünden olmadığı müddetçe, evlâtlığının hanımı haram olmaz. Zira Hz. Peygamber (s.a.s) **Zeyneb binti Cahş el-Esedî**'yi nikahlamıştır. Bu da, **Abdulmuttalib**'in kızı **Ümeyye**'nin kızıdır. **Zeyneb**, Hz. Peygamber (s.a.s)'in halasının kızı idi. Hz. Peygamber (s.a.s), **Zeyneb**'i **Zeyd İbn Harise** (r.a)'nin karısı olup, onun onu boşamasından sonra nikâhlayınca, müşrikler, "O, oğlunun karısı ile evlendi" demişlerdir. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, *"Evlâtlıklarınızı da (öz) oğullarınız (gibi) tanımadı"* (Ahzab, 4) âyetini indirdi ve *"Ta ki oğulluklarının kendilerinden ilişkilerini kestikleri zevcelerini (almada), mü'minler üzerine günah olmasın"* (Ahzab, 37) buyurdu.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hak Teâlâ'nın, *"Kendi sulbünüzden olan oğullarınızın karıları..."* ifâdesinin zâhiri, süt oğullarının hanımlarını içine almaz. Fakat Cenâb-ı Hak, haram kılınanların sayıldığı âyetlerin sonunda, *"Onların dışındakiler size helâl kılınız"* (Nisa, 24) buyurunca, bu iki ifadenin zâhirinden, süt oğullarının hanımları ile evlenmenin helâl olduğu çıkar. Fakat Hz. Peygamber (s.a.s), *"Neseb yönünden haram olanlar, süt emme (rada'a) yoluyla da haram olurlar"* buyurmuştur. Binâenaleyh bu hadis, süt oğulların hanımları ile de

evlenmenin haram olduğunu ifâde etmektedir. Zira, *"Onların dışındakiler size helâl kılındı"* (Nisa, 24) âyeti hem süt emme, hem de emmeme halini içine alır. Bundan dolayı, Hz. Peygamber (s.a.s)'in *"Neseb yönünden haram olanlar, süt emme (rada'a) yoluyla da haram olurlar"* ifâdesi, âyetten daha hususi bir ifâdedir. Böylece âlimler, âyetin umûmî manasını haber-i vahid ile tahsis etmiş (sınırlandırmış)lardır. Allah en iyi bilendir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âlimler, babanın hanımı ile evlenmenin haramlığı sırf nikâh akdi ile olduğu gibi, oğulun hanımı ile evlenmenin de sırf nikâh akdi ile olacağı hususunda ittifak etmişlerdir. Bu böyledir, zira âyetin umûmî ifâdesi, ister kendileriyle zifafa girilmiş olsun, ister olmasın, oğulun hanımlarını içine alır. Fakat **İbni Abbas**'a, *"Kendi sulbünüzden olan oğullarınızın hanımları.."* âyeti hakkında "Allahu Teâlâ, bu hükmün, oğulun, kendisi ile cinsi münasebette bulunduğu hanımlarına has olup olmadığını beyân buyurmamıştır" diye sorulduğunda, "Allah'ın müphem bıraktığı şeyi siz de müphem bırakın" şeklindeki rivâyete gelince, **İbn Abbas**'ın söylediği müphemlikten maksadı, âyetin mücmel ve müteşabih olması değildir. Aksine bu müphemlikten maksadı, ebediyyen haram oluşu göstermesidir. Görmüyor musun ki **İbn Abbas**, nesep cihetinden haram olan yedi kısım kadın hakkında da, "Onlar da müphemlerdendir." Yani, "nikâhları ebediyyen haram olan kadınlardandır" demiştir. İşte burada da böyledir. Allah en iyi bilendir.

BEŞİNCİ MESELE: **Torunlarla Evlenmenin Haramlığı**

Âlimler, bu âyetin, torunun hanımının da dedeye haram olmasını gerektirdiği hususunda ittifak etmişlerdir. Bu da, toruna "O, dedenin sulbündendir" deneceğine delâlet eder. Bunda da, torunun doğum yoluyla dedeye nisbet edilmiş olduğuna bir delâlet vardır.

13- İki Kız Kardeşi Bir Nikâh Altında Bulundurma

İki Kız Kardeşle Aynı Anda Evli Bulunma

Haram kılınanlardan on üçüncü nev'i, Hak Teâlâ'nın, وَاَنْ تَجْمَعُوا بَيْنَ الْاُخْتَيْنِ اِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ اِنَّ اللهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا *"Ve iki kız kardeşi birlikte almanız da (aynı şekilde haram edildi). Ancak daha önce geçen geçmiştir. Çünkü Allah çok bağışlayan ve çok merhamet edendir"* âyeti ile ifâde ettiğidir. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetteki, *"İki, kız kardeşi birlikte almanız"* cümlesi ref' mahallindedir; Çünkü âyetin takdiri, حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ وَبَنَاتُكُمْ... وَالْجَمْعُ بَيْنَ الْأُخْتَيْنِ "Size analarınız, kızlarınız... ve iki kız kardeşi birlikte almanız haram kılındı" şeklindedir.

İKİNCİ MESELE

İki kız kardeşi birlikte almak, şu üç şekilde olabilir:

a) Her ikisini birden nikâhlamak.

b) Câriye olarak, her ikisine birden sahip olmak.

c) Birisine nikâhlı olarak, diğerine câriye olarak sahip olmak.

İki kız kardeşi aynı anda nikâhlı olarak almak ise şu iki şekilde olabilir:

1- İkisine aynı anda nikâh kıymak. Bu durumda hüküm şöyle olabilir: Ya cem' (ikisini birlikte) tutma, veya ta'yin (birini belirleme), yahut muhayyerlik (birini seçmede serbest olma), yahut da bu nikâhları iptal.. Cem' bu âyetin hükmüne göre bâtıldır. Âlimler de böyle demişlerdir. Fakat bu, **Ebu Hanife**'nin prensibine göre bir müşkillik arz eder. Çünkü hurmet (haram oluş), **Ebu Hanife**'nin görüşüne göre nikâhın iptalini gerektirmez. Baksana, **Ebu Hanife**'ye göre, üç talakı bir defada vermek haramdır. Fakat yapılırsa geçerlidir. Bir dirhemi, iki dirheme satmayı nehyetmek, böyle bir alış-verişin geçerli olmasına mâni değildir. Bütün fâsit alış-verişlerde hüküm aynıdır. Böylece nehy (yasaklama ve haram kılma) sebebi ile, bir şeyin fesâdına istidlâl etmenin, **Ebu Hanife**'ye göre doğru olmayacağı sâbit olur.

İmdi şâyet Hanefiler, "Aynı şey sizin için de söylenebilir. Zira hayız esnasındaki boşama ve cimâ yapılabilen temizlik esnasında boşama yasak kılınmıştır. Fakat böyle bir boşama olursa geçerli olur" derlerse, deriz ki: Bu iki misal arasında, çok ince bir fark vardır. Biz onu, "Hilafiyyât" adlı kitabımızda zikrettik. Öğrenmek isteyen oraya baksın. Binâenaleyh cem'in (iki kız kardeşi aynı anda nikâhlı bulundurmanın) batıl olduğu ortaya çıkmıştır. "Ta'yin" de bâtıldır. Çünkü tercih eden olmadan, tercih (mürecciheiz tercih) batıldır. Muhayyerlik de böyledir, zira tahyîre hükmetmek, nikâh akdinin bulunmasını ve tayîn edecek zamana kadar onun bekâsını gerektirir. Biz bunun bâtıl olduğunu daha önce izah etmiştik. Geriye iki akdin de birlikte fasit olduğuna hükmetmek kalır.

2- Bir kimsenin, onlardan biriyle daha önce, diğeriyle de daha sonra evlenmesi halidir. Bu durumda, ikincisinin nikâhının bâtıl olduğuna hükmedilir. Zira "def' etmek (ikinci evliliğe mâni olmak), ref' etmekten (yani birinci kız kardeşin nikâhını iptal etmekten) daha kolaydır."

Cariye edinmek veya birisini nikâhlayıp diğerini satın almak suretiyle iki kız kardeşin arasını cem etmeye gelince, bu hususta sahabe ihtilaf etmiştir. Buna göre **Hz. Ali, Hz. Ömer, İbn Mes'ûd, Zeyd İbn Sâbit** ve **İbn Ömer,** aralarını cem etmenin câiz olmayacağını söylerlerken, diğerleri ise bunu câiz görmüşlerdir. Birinci görüştekiler, kendi görüşlerine şu şekilde delil getirmişlerdir. Âyetin zâhiri, iki kız kardeşin mutlak mânada cem edilememesini gerektirir. Binâenaleyh, bu ikisinin arasını cem etmenin bütün durumlarda haram olması gerekir.

Hz. Osman'ın ise şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Bunu, bir âyet helâl, bir âyet de haram kabul etmiştir. Helal kılmak daha evladır. Helâlliği gerektiren âyet, Hak Teâlâ'nın, *"Sağ ellerinizin mâlik olduğu kadınlar (câriyeler) müstesna, diğer bütün kocalı kadınlar (da size haram kılındı)* (Nisa, 24) ve *"Zevcelerine, yahut sağ ellerinin mâlik olduğu (câriyelerine) karşı (olan durumları) müstesna..."* (Mü'minûn, 6) âyetleridir.

Biz buna iki yönden cevap veririz:

1- Bu âyetler, iki kız kardeşi nikâhta birleştirmenin haram olduğuna da delâlet etmektedir. Çünkü Müslümanlar, cimânın helâl olması durumunda dahi, iki kız kardeşi aynı anda nikâhlamanın caiz olmadığında icmâ etmişlerdir. Bu sebeple biz diyoruz ki, "Şayet iki kız kardeşi, cariye olarak cem etmek câiz olsaydı, Hak Teâlâ'nın, *"Onlar (öyle mü'minlerdir ki), ırzlarını koruyanlardır. Zevcelerine, yahut sağ ellerinin mâlik olduğu (câriyelerine) karşı (olan durumları) müstesna.."* (Mü'minûn, 5-6) âyetinden ötürü, cimâ hususunda da aralarını cem etmek caiz olurdu. Fakat mülk edinilmeleri hususunda iki kız kardeşi cem etmek caiz değildir. Böylece bu âyet-i kerimenin, iki kız kardeşi câriye olarak birlikte almanın haram olduğuna delâlet edişinin, bunun caiz oluşuna delâlet edişinden daha uygun olduğu ortaya çıkmış olur.

2- Biz, bu âyetin cem'e delâlet ettiğini kabul etsek bile, tercihin bunun haram sayılması tarafında olacağını söylüyoruz. Bunun böyle olduğuna şunlar da delâlet etmektedir:

a) Hz. Peygamber (s.a.s), مَا اجْتَمَعَ الْحَرَامُ وَالْحَلَالُ إِلَّا وَغَلَبَ الْحَرَامُ الْحَلَالَ *"Haram ile helâl bir arada bulunduklarında, mutlaka haram helâle ağır basar"*[16] buyurmuştur.

b) İhtiyatlı olanın, bu işi yapmamak olduğunda şüphe yoktur. Binâenaleyh bunu yapmamak gerekir: Zira Hz. Peygamber (s.a.s): دَعْ مَا يُرِيبُكَ إِلَى مَا لَا يُرِيبُكَ *"Sana şüphe veren şeyi bırak, şüphe vermeyene geç"*[17] buyurmuştur.

c) Aslında kadınların ırzları haramlık üzere binâ edilmiştir. Bunun delili şudur: Nikâh akdinin şartlarına uygun olup olmadığında emâreler denk olduğunda, akdin bulunmadığına (haramlığa) hükmetmek gerekir. Bir de nikâh, büyük menfaatleri ihtiva eder. Eğer bu nikâh zelil kılma ve zarar verme cihetlerinden büsbütün uzak olsaydı, o zaman bu nikâhın anneler hakkında da meşru olması gerekirdi. Zira onlara menfaat ulaştırmak, *"Ana ve babaya iyi muamele edin"* (İsra, 23) âyetinden dolayı, menduptur. Bu haram olduğuna göre, biz bu nikâhın zarar verme ve zelil kılmayı da ihtiva ettiğini anlamış oluyoruz. Durum böyle olunca da nikâhta aslolan, haramlık olur. Helâllik ise, arızi (sonradan olan) sebeplerle sabit olmuştur. Bunun böyle olduğu sabit olunca, tercihin haramlık tarafında olduğu ortaya çıkar. Bu, bu konuda **Hz. Ali** (r.a)'nin görüşünün izahıdır. Fakat biz fukaha arasında meşhur olan görüşü ele aldığımızda -ki bu, iki kız kardeşe câriye olarak birlikte sahip olmak câizdir görüşüdür-; bu durumda insan bunlardan birisi ile cinsi münasebette bulunduğunda, diğeri haram olur. Bu haramlık, birincisinin satma, bağışlama, azâd etme, mükâtebe kılma veya başkası ile evlendirme gibi bir sebeple mülkiyeti zail oluncaya kadar devam eder.

ÜÇÜNCÜ MESELE

İmam Şafiî (r.h) şöyle demektedir: "Baîn talak ile (üç talakla) boşanan kız kardeşin iddeti bitmeden, diğer kız kardeşi nikâhlamak câizdir." **Ebu Hanife** (r.h) ise bunun câiz olmayacağını söylemiştir. **Şafiî**'nin delili şudur: "Bu durumda cem' söz konusu olmadığına göre, buna bir engelin bulunmaması gerekir. Biz, bu durumda cem' yapılmış olmayacağını söyledik. Çünkü boşanan kadının; kendisi ile cinsi münasebette bulunmak câiz olmayacağı ve cinsi münasebette bulunulması halinde o kimseye zina haddinin uygulanacağı delili ile, nikâhı yoktur. Biz cem' olmadığına göre,

16 **Keşfu'l-Hafâ,** 2/181.

17 **Buhâri,** Buyû', 3; **Tirmizi,** Kıyamet, 60 (4/668).

herhangi bir engelin bulunmaması gerekir" dedik. Zira Cenâb-ı Hak, haram kılınan kadınları saydıktan sonra, *"Onların dışındakiler size helâl kılındı"* (Nisa, 24) buyurmuştur. İki kız kardeşin arasını cem' etme durumu müstesna, bütün bu engellerin bulunmadığında herhangi bir şüphe yoktur. Binâenaleyh delil ile cem'in olmadığı sabit olunca, bu nikâhın câiz olduğunu söylemek gerekir.

İmdi şâyet, "İddetin vacip olması ve nafakanın gerekmesi gibi hususların da delâleti ile, bazı yönlerden nikâh devam etmektedir" denilir ise, biz deriz ki: "Nikâhın tek bir hakikati vardır. Bu tek hakikat da onun aynı anda hem mevcut olmasına, hem de yok olmasına engeldir. Şâyet bu hakikat ikiye bölünebilse ve birisi mevcut, birisi gayr-ı mevcut olabilseydi, o zaman bu doğru olurdu. Fakat bu tek hakikat, bölünmeyi kabul etmeyince, böyle bir görüş fasit olmuş olur.

İddetin vâcip olması ve nafakanın gerekmesi meselesine gelince, bil ki, eğer nikâh olmuş olsaydı, o kadın hapsedilebilir (tutulabilirdi). Bu da onu nikâhtan dolayı engellemeye erkeğin hakkı olduğu neticesini vermez. Çünkü ikinci mukaddimenin, kendisini istisna etmek netice vermez. Buna göre nikâh zail olduktan sonra, hapsetme hakkını başka bir yolla ispat etmek, bir nebze makul bir harekettir. Ama nikâhın olmadığına hükmedilmesi halinde, nikâhın devam ettiğine hükmetmek, aklın kabul edemeyeceği şeylerdendir. Şer'î hükümleri, akla uygun olarak çıkarmak, onları aklın bedâheti ile batıl olduğu bilinen şeylere hamletmekten daha evladır.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Şafiî (r.h), "nikâhında iki kız kardeş bulunan bir kâfir, Müslüman olduğunda, bunlardan dilediğini tercih edip, diğerini bırakır" der. **Ebu Hanife** (r.h) ise şöyle demektedir: "Eğer bu kimse, o iki kız kardeş ile aynı anda evlenmiş ise, o adamla o kız kardeşlerin arası ayrılır (nikâhları iptal edilir). Eğer onlardan biri ile daha önce, diğeri ile ise daha sonra evlenmiş ise, birincisini tercih eder, ikincisinden ayrılır." **Ebu Bekr er-Razi, Ebu Hanife**'nin bu görüşüne, Hak Teâlâ'nın *"İki kız kardeşi birlikte almanız da (aynı şekilde haram kılınmıştır)"* ifâdesini delil getirerek şöyle der: "Bu umûmî olan bir hitaptır. Binâenaleyh hem mü'mini, hem e kâfiri içine alır. Bunun kâfiri içine aldığı sabit olunca, nikâhın fasit olması gerekir. Çünkü nehy, fesada delâlet etmektedir." Buna göre **Ebu Bekr er-Râzî**'ye şöyle denebilir: "Sen bu istidlâlini, kâfirlerin, şeriatin fürûu ile muhatap oldukları

esâsı ile, nehyin fesâda delâlet ettiği esasına dayadın. Halbuki **Ebu Hanife** bu iki esastan hiçbirine kail değildir.

İmdi eğer **Ebu Bekr er-Razî** "Bu sizin görüşünüze göre de doğrudur; binâenaleyh, böyle bir istidlâl size de gerekir" derse, biz deriz ki: Bizim, "kâfirler şeriatin fürûuna muhataptırlar" sözümüzle, onların dünya hükümleri hususunda sorumlu olduklarını kabul etmiyoruz. Çünkü bir kimse, devamlı kâfir olduğu müddetçe, onu İslam'ın fürûu ile mükellef tutmak mümkün olmaz. Ama Müslüman olunca, ondan geçmişe dair ne kadar İslamî ahkam varsa, hepsi icma ile sakıt olur. Bizim bu sözden maksadımız, âhiret ile ilgili hükümlerdir. Kâfir bir kimse İslâm'a girmediği için ceza göreceği gibi, İslâm'ın fürûunu yapmaması sebebiyle de ceza görür. Bunu iyice kavradığında biz deriz ki; biz, kâfir velîsiz ve şahitsiz evlense veya bir kadınla cebren evlense, Müslüman olduktan sonra o nikâhın o kişi hakkında devam ettiğine dair icmâ ettik. Böylece, şeriatin fürûu ile muhatap olmanın, dünyevî hükümler bakımından, kâfir hakkında herhangi bir tesirinin bulunmadığı ortaya çıkmış ve sabit olmuş olur. **Şafiî**'nin delili şudur: **Feyrûz ed-Deylemî,** sekiz kadınla evliyken Müslüman oldu. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), اِخْتَرْ اَرْبَعًا وَفَارِقْ سَائِرَهُنَّ *"Dördünü tercih et, diğerlerini bırak"*[18] buyurarak, **Feyruz**'u o kadınlar hakkında muhayyer bıraktı. Bu ise, sizin zikretmiş olduğunuz tertibe aykırı değildir. Allah en iyisini bilendir.

BEŞİNCİ MESELE

Hak Teâlâ'nın, اِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ *"Ancak, daha önce geçen geçmiştir"* buyruğu hakkında meşhur olan bir müşkilat bulunmaktadır. Bu da âyetin takdirinin "Size anneleriniz, ve şu, şu.. ve şu, (şu anda) haram kılındı. Ancak daha önce geçen geçmiştir" şeklinde olmasıdır. Bu ise, mazi olan bir ifâdenin, gelecek zamana ait bir ifâdeden istisna edilmesini gerektirir ki, bu câiz değildir. Bu müşkilâtın cevabı, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Babalarınızla evlenmiş olan kadınlarla evlenmeyin. Ancak, daha önce geçen geçmiştir"* (Nisa, 22) ifâdesi hakkında zikredilmiş olan açıklamalarla verilmişti. Manası ise, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Çünkü Allah, çok bağışlayan ve çok merhamet edendir"* delâletiyle, "Daha önce geçmiş olanlar bağışlanmıştır" şeklindedir.

Haram kılınanların **beşinci nev'i**, Cenâb-ı Hakk'ın şu âyetidir:

18 **Ebu Davud,** Talak, 25 (2/272) (Benzeri bir hadis).

وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ النِّسَآءِ اِلَّا مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ ۚ كِتَابَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ ۚ وَاُحِلَّ لَكُمْ مَا وَرَآءَ ذٰلِكُمْ اَنْ تَبْتَغُوا بِاَمْوَالِكُمْ مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ ۚ فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهٖ مِنْهُنَّ فَاٰتُوهُنَّ اُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً ۚ وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا تَرَاضَيْتُمْ بِهٖ مِنْ بَعْدِ الْفَرِيضَةِ ۚ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿٢٤﴾

"(Harp esiri olarak) sağ ellerinizin mâlik olduğu kadınlar müstesna olmak üzere, diğer kocalı kadınlar(la evlenmeniz de size haram edildi). (Bu haram kılmalar), üzerinize Allah'ın farzı olarak (yazılmıştır). Onlardan başkası ise, namuslu ve zinâya sapmayarak, mallarınızla ara(yıp nikâhla)manız üzere size helâl edildi. O halde onlardan hangisiyle faydalandıysanız, ücretlerini takdir edildiği şekil üzere verin. O mihrin miktarını tayin ettikten sonra aranızda gönül hoşluğu ile uyuştuğunuz şey hakkında size bir günah yoktur. Şüphesiz ki Allah, hakkıyla bilendir, mutlak hüküm ve hikmet sahibidir" (Nisa, 24)

Bu hususta birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **"Muhsan" Kelimesinin Manası**

"اَلْاِحْصَانُ" kelimesi Arapçada, muhafaza etmek, korumak, engel olmak anlamlarına gelir. "اَلْحَصَانَةُ" kelimesi de böyledir. Nitekim مَدِينَةٌ حَصِينَةٌ "muhafazalı, muhkem; içindekileri koruyan şehir" ve دِرْعٌ حَصِينَةٌ "Sağlam, iyi koruyan zırh" yani, "sahibini yaralanmaktan, yara-bereden koruyan, engel olan zırh" tabirleri kullanılmaktadır... Cenâb-ı Hak da, *"Biz ona, sizin için, sizi savaşınızın şiddetinden korumak için giyecek (zırh) sanatını öğrettik"* (Enbiya, 80) buyurmuştur ki, manası "sizi koruması ve muhafaza etmesi için..." demektir. "اَلْحِصْنُ" kelimesi kendisine, içindekilere kötülük yapmayı isteyenleri men edip engellediği için, muhkem, sağlam ve koruyan yer, mekân (kale) anlamına gelir. Hâ harfinin kesresiyle olmak üzere "اَلْحِصَانُ" kelimesi, sahibi yok olmaktan koruduğu için, erkek at anlamına gelir. Hâ harfinin fethasıyla olmak üzere "اَلْحَصَانُ" kelimesi, fercini haramdan koruyup men ettiği için, iffetli ve namuslu kadınlar hakkında kullanılmaktadır. Nitekim Cenâb-ı Hak, وَمَرْيَمَ ابْنَتَ عِمْرٰنَ الَّتِى اَحْصَنَتْ فَرْجَهَا *"Namusunu*

muhkem bir kale gibi muhafaza eden İmrân kızı Meryem'i de..." (Tahrim, 12) buyurmuştur.

Bil ki "اَلْاِحْصَانُ" kelimesi, Kur'ân-ı Kerîm'de birkaç anlamda kullanılmıştır:

a) Hürriyet.. Nitekim Cenâb-ı Hak, وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ *"Namuslu ve hür kadınlara iftira atan..."* (Nûr, 4) buyurmuştur. Baksana bir kimse, hür olmayan birisine iftira atsa, ona (had cezâsı olan) seksen değnek vurulmaz. Hak Teâlâ'nın, فَعَلَيْهِنَّ نِصْفُ مَا عَلَى الْمُحْصَنَاتِ مِنَ الْعَذَابِ *"O vakit (câriyelerin) üzerlerine, hür kadınlar üzerindeki cezanın yarısı vardır"* ve *"Sizden kim hür ve Müslüman kadınları nikâhla alacak bir bolluğa güç yetiremezse.."* (Nisa, 25) âyetleri de böyledir.

b) İffet ve nâmusluluk.. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Fuhuşta bulunmayan, gizli dostlar da edinmeyen namuslu kadınlar olmak üzere.."* (Nisa, 25) مُحْصِنِينَ غَيْرَ *"Namuslu olup, zinâya sapmamış ve gizli dostlar da edinmemiş (insanlar) halinde.."* (Maide, 5) ve وَالَّتِى اَحْصَنَتْ فَرْجَهَا *"Irzını (bir kale gibi) koruyan o iffetli kızı da.."* (Enbiya, 91) buyurmuştur.

c) İslâm, Müslüman olmak.. Hak Teâlâ'nın, فَإِذَا اُحْصِنَّ *"Onlar evlendiklerinde..."* (Nisa, 25) buyruğu da bu manadadır. Çünkü bu ifâdenin mânalarından birisinin de, "Onlar Müslüman olduklarında..." şeklinde olduğu söylenmiştir.

d) Kadının evlenmesi.. Nitekim bir kadının kocası olduğu zaman, "اِمْرَأَةٌ مُحْصَنَةٌ" denilir. Hak Teâlâ'nın, *"(Harb esiri olarak) sağ ellerinizin mâlik olduğu kadınlar müstesna olmak üzere, diğer kocalı kadınlar(la evlenmeniz de size haram edildi)"* buyruğundaki muhsanat kelimesi, "evli ve kocalı kadınlar" demektir. Bu tabirden, evli kadınların murat edildiğinin delili ise şudur: Allahu Teâlâ bu sözü bir önceki âyette haram kılınanlarla ilgili söze atfetmiştir. Binâenaleyh, bu ifâdede geçen muhsanat lâfzının, bir haram oluşa sebep olması gerekir. Bu kelimenin manalarından olan "hürriyet", "iffet" ve "Müslüman olma"nın, haramlık konusunda bir tesir ve payının olmadığı herkesçe malûmdur. Binâenaleyh, bundan muradın, "evli kadınlar" olması gerekir. Çünkü, kadının kocasının bulunması, o kadının başkasına haram olmasında müessirdir.

Bil ki, şu dört vecih, kelimenin dildeki aslî manasında müşterektirler ki, bu mâna da, "men etmek, korumak, engellemek"tir. Bu böyledir; zira biz ihsan kelimesinin manasının, men etmekten ibaret olduğunu zikretmiştik. Buna göre meselâ hürriyet, insanı, başkasının hükmünün kendisine

nüfuz etmesine karşı koruyan bir sebeptir. İffet, insanın, uygun olmayan şeyleri yapmasına mani olan bir sebeptir. İslâm da, nefsin ve şehvetin davet etmiş olduğu pek çok şeye karşı koruyan bir hususiyettir. Koca da, karısını pek çok şeye karşı korur. Karı da, kocasını zinaya düşürmekten korur, muhafaza eder. işte bu sebepten dolayı Hz. Peygamber مَنْ تَزَوَّجَ فَقَدْ حَصَنَ ثُلُثَىْ دِينِهِ *"Her kim evlenirse o, dininin üçte ikisini muhafaza altına almış olur"* buyurmuştur. İşte böylece bütün bu vecihlerin hepsi, lügât manasına varıp dayanmıştır. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE

Vâhidî şöyle demektedir: "Kıraat âlimleri, "اَلْمُحْصَنَاتُ" lâfzının okunuşu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Buna gör onlar bu âyetteki hariç, Kur'ân'ın tamamında bu kelimeyi sâd harfinin hem kesresi, hem de fethasıyla okumuşlardır. Çünkü onlar bu âyette; bu harfin fethâ ile "muhsanat" şeklinde okunacağı hususunda ittifâk etmişlerdir. Binâenaleyh, kim bu kelimeyi kesre ile okumuş ise, fiili kadınlara hamletmişlerdir. Yani, "İşte şu işler sebebiyle onlar Müslüman oldular; iffetli olmayı tercih ettiler; evlenip kendilerini korudular" demektir. Bunu fetha ile okuyanlar fiili başkasına hamletmişlerdir. Yani, "Onları kocaları korudu.." demektir. Allah en iyi bilendir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Zinakâr Zimmînin Cezası**

Şafiî (r.h), dul veya evli olan zimmînin, zinâ etmesi halinde recm edileceğini söylerken, **Ebu Hanife** (r.h) ise recmolunmayacağını beyân etmiştir. **Şafiî**'nin delili şudur: Zinâ hadisesi, ihsan (evlilik) ile beraber bulunmuştur. Bu ise, zinâ edenin canının mubah olmasının illetidir. Binâenaleyh, onun kanını akıtmanın mubah olması gerekir. Bu sabit olunca, "kanının mubah olması" işinin, recm yoluyla gerçekleştirilmesi gerekir. Bizim "Zinâ hadisesi evlilik ile beraber gerçekleşmiştir" şeklindeki sözümüze gelince, bu, şu iki hususun ispat edilmesine dayanmaktadır:

a) Zinâ hadisesinin meydana gelmiş olması ve bu hususta hiçbir şüphenin bulunmaması..

b) Evliliğin meydana gelmiş olması ve bulunması. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, "وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ النِّسَاءِ" buyruğu, muhsanat kelimesinden kastedilenin evli kadınlar olduğuna delâlet eder. Bu kadın da evlidir, o halde o da "muhsana"dır. Böylece bu zinanın "ihsân (evlilik)" ile birlikte meydana gelmiş olduğu sabit olmuş olur: Biz, ihsân ile birlikte yapılan zinanın, bu fiili yapan kimsenin kanının mubah oluşunun illeti olduğunu söyledik. Zira Hz.

Peygamber (s.a.s), *"Müslüman bir kimsenin kanı, ancak şu üç şeyden birisi sebebiyle helâl olur. Bunlardan birisi, ihsân'dan sonra zinâ yapmaktır"* buyurmuş, ihsân (evlilik)dan sonra yapılan zinâyı, Müslüman kimse hakkında, onun kanını akıtmanın mubah olmasının illeti kılmıştır. Buna göre, bu hükmün mahalli (tatbik alanı) Müslümandır. İllet ise, evlilikten sonra sırf zinâ yapmış olmaktır. Bunun delili ise, sadece illet manasını ifâde etmek için getirilmiş olan lâm harfidir (لِإِحْدَى مَعَانٍ ثَلَاثَةٍ). Bu konuda söylenecek en son söz şudur: Bu, Müslüman hakkındaki hükümdür. Zira, ihsân'dan sonra zinâ yapmak, kanın akıtılmasının mubah oluşunun illetidir. Ancak ne var ki, onun Müslüman olması hükmün mahallidir: Hükmün mahallinin hususi oluşu, bu hükmün, mahallinin dışına taşmasına mani değildir. Aksi halde kıyas, tamamen bâtıl ve geçersiz olur. İllet ise, illet ifâde eden lâm'ın başına gelmiş olduğu hususdur. Bu da, ihsân'dan sonra zinânın mahiyetidir. Bu mahiyet, evli zımmî hakkında tahakkuk edince, onun hakkında kanının mubah oluşunun da tahakkuk etmesi gerekir. Böylece evli zımmînin kanının mubah olduğu sabit olmuş olur.

Sonra bu noktaya getirilen meselede şu iki yol söz konusudur: İstersek bu kadar açıklamayla yetiniriz. Çünkü biz, zımmînin kanının mubah olduğunu iddia ediyoruz. Karşı taraf ise, bunu kabul etmiyor; binâenaleyh, (yaptığımız izahlarla) bu kimsenin kanının mubah olduğu delillendirilmiş oldu. Veyahut da şöyle deriz: Zımmînin kanının mubah olduğu sabit olunca, bunun recm yoluyla olması gerekir. Çünkü, bu ikisi arasında bir fark olduğunu söyleyen yoktur.

İmdi şâyet, "Sizin söylediklerinizden, eğer zımmînin "muhsan" olduğuna delâlet ediyorsa, burada onun "muhsan" olmadığına delâlet eden bir husus vardır ki o da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, مَنْ أَشْرَكَ بِاللهِ فَلَيْسَ بِمُحْصَنٍ *"Allah'a şirk koşan kimse muhsan değildir"* sözüdür" denilirse, biz de deriz ki: Bizim zikretmiş olduğunuz delillerle zımmînin muhsan; sizin zikretmiş olduğunuz şu haberle de, onun "muhsan" olmadığı sabit olmuştur. Biz deriz ki o, "evli kadın" manasında "muhsan", kendisine iftirada bulunan kimseye iftirâ cezâsı tatbik edilmez manasında "muhsan" değildir. Buna göre Hz. Peygamber'in *"Allah'a şirk koşan kimse, muhsan değildir"* hadisini, "yaptığı zinadan dolayı kendisine had cezası tatbik edilmez" manasına değil; "ona iftira atan kimseye iftira cezası, haddi uygulanmaz" manasına hamletmek gerekir. Çünkü Hz. Peygamber bu kimseyi şirk ile vasfetmiştir ki, şirk bir cinâyettir. Cinâyetin peşinden zikredilenin ise, mutlaka bir cezâ

denilebilecek bir şey olması gerekir. Bizim, "Ona iftira atan kimseye, iftirâ cezâsı uygulanmaz" şeklindeki hükmümüz, bir cezâ olmaya elverişli ve müsaittir. Ama, "Ona zinâ cezası uygulanmaz" şeklindeki hükmümüz, o kimse için bir ceza olmaya elverişli bir hüküm değildir. Binâenaleyh, Hz. Peygamber'in, *"Allah'a şirk koşan kimse muhsan değildir"* buyurmasından maksat, bizim zikretmiş olduğumuz husustur. Allah en iyi bilendir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ النِّسَاءِ *"Diğer kocalı kadınlar.."* buyruğu hakkında şu iki görüş vardır:

Birinci görüş: Bundan murat, "evli kadınlar"dır. Böyle olması halinde Cenâb-ı Hakk'ın, إِلَّا مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ *"(Harp esiri olarak) sağ ellerinizin mâlik olduğu kadınlar müstesna..."* sözü hakkında şu iki izah yapılır:

a) Kadın evli olduğunda, kocasından başkasına haram olur. Ancak, o kadın bir kimsenin mülkü (câriyesi) olursa, bu durumda o kadın, kendisine mâlik olan kimseye helâl olur.

b) Bu âyette zikredilen "milk-i yemin"den murat, nikâh mülkiyetidir. Buna göre mâna, "kocası olan kadınlar size haramdır. Ancak, kocaları ile kendileri arasında, boşanmak suretiyle "beynûnet-i kübrâ" meydana geldiğinde, siz onlara yeni bir nikâhla mâlik olabilirsiniz" şeklinde olmuş olur. Bu âyetin maksadı, insanları zinâdan men etmek ve yeni bir nikâh bulunmaksızın veya eğer kadın memlûke ise, milk-i yemin olmaksızın, onlarla cinsî temasta bulunmaktan men etmektir. Cenâb-ı Hak bunu "milk-i yemin" ile ifâde etmiştir, çünkü milk-i yeminlik, hem nikâh ile evlenilen kadınlar, hem de mülk olarak sahip olunan kadınlar hakkında söz konusudur.

İkinci görüş: Âyetteki "الْمُحْصَنَاتُ" kelimesiyle kastedilenler, hür kadınlardır. Bunun delili ise, bu âyetten sonra gelen, Cenâb-ı Hakk'ın *"Sizden kim hür Müslüman kadınları nikâhla alacak bir bolluğa güç yetiştiremezse, o halde sağ ellerinizin mâlik olduğu mü'min câriyelerinizden (alsın)"* (Nisa, 25) buyruğudur. Cenâb-ı Hak burada, "muhsanât"tan bahsetmiş, daha sonra da *"Sizden kim hür ve Müslüman kadınları nikâhla alacak bir bolluğa güç yetiştiremezse"* (Nisa, 25) buyurmuştur. Böylece buradaki "muhsanat" ile kastedilen şey, orada kastedilenin aynısı olmuş olur. Orada "muhsanat" ile kastedilen hür kadınlar olduğuna göre, burada da bunlar kastedilmiştir.

Bu manaya alınması halinde, Hak Teâlâ'nin, إِلَّا مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ *"(Harp esiri olarak) sağ ellerinizin mâlik olduğu kadınlar müstesna..."* istisnası hakkında şu iki izah yapılabilir:

a) Bu ifâdeden maksat, "Allah'ın sizin için mülk kılmış olduğu sayı müstesnâ ki, bu sayı da dörttür" şeklinde olur. Buna göre de mana, "Allah'ın size mülk kılmış olduğu şu hür dört kadın hariç, bütün hür kadınlar size haram kılınmış olur" şeklindedir.

b) Hür kadınlar size haram kılınmıştır. Ancak Allah'ın, sizin kendilerine mâlik olduğunuzu belirttikleri hariç. Bu mâlik olma işi de, velî, şahitler ve dinde muteber olan diğer şartlar bulunduğunda tahakkuk eder. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın *"(Harb esiri olarak) sağ ellerinizin mâlik olduğu kadınlar müstesna..."* ifâdesinin tefsiri hususunda söylenen birinci görüş, tercih edilen görüştür. Bunun böyle olduğuna O'nun, *"Ki onlar ırzlarını koruyanlardır. Şu var ki zevcelerine, yahut sağ ellerinin mâlik olduklarına karşı müstesna"* (Mü'minûn, 5-6) âyeti de delâlet etmektedir. Allah milk-i yemini, zevceler ve câriyeler hakkında bulunan, sabit olan mülkten ibaret kılmıştır. Binâenaleyh, burada da bu mânaya alınması gerekir. Zira Allah'ın kelâmını, yine O'nun kelâmıyla tefsir etmek doğruluk ve isabet derecesi en fazla olan tefsir şeklidir. Allah en iyi bilendir.

***BEŞİNCİ MESELE:* Esir Edilen Gayr-i Müslimlerin Nikâhlarının Durumu**

Âlimler, eşlerden birinin diğerinden önce esir alınıp, Dâr-ı İslâm'a getirildiğinde bu eşler arasında bir ayrılığın meydana geleceği hususunda ittifâk etmişlerdir. Ama ikisinin aynı anda beraberce esir alınmaları durumuna gelince, **Şafiî** (r.h), "Orada evlilikleri sona erer; eğer kocasından hamile ise çocuğunu doğurmak veya hayız olmak suretiyle "istibrâ"da bulunarak, kendisine mâlik olan kimseye helâl otur" demektedir. **Ebu Hanife** (r.h) ise, karı-kocalığın orada ortadan kalkmayacağını söyler.

Şafiî (r.h)'nin delili şudur: Hak Teâlâ'nın, وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ النِّسَاءِ *"Diğer kocalı kadınlar..."* tabiri, kocası olan kadınların haram olmasını gerektirmektedir. Daha sonra Cenâb-ı Hakk'ın, *"(Harp esiri olarak) sağ ellerinizin mâlik olduğu kadınlar müstesna.."* ifâdesi ise, mülkiyetin meydana gelmesi sebebiyle haramlığın kalkıp, bunun yerini helâlliğin almasını gerektirir. **Ebu Bekr er-Razi** şöyle demektedir: "Eğer bu ayrılık, sırf mülkiyetin meydana gelmesiyle olmuş olsaydı, o zaman bu ayrılığın, câriyenin satın alınması, hibe olarak kabul edilmesi ve miras olunmasıyla da meydana gelmiş olması

gerekirdi. Halbuki bunun böyle olmadığı malumdur." **er-Razî el-Cessâs'a** şöyle denebilir: "Sanki sen, tahsîs edildikten sonra âmm olan ifâdenin, geriye kalanlar hakkında bir hüccet olduğunu duymadın öyle mi!" Hem yine, esir alınırken meydana gelen husus, onlar hakkında mülkiyet hakkının ihdas edilmesidir. Halbuki alış-verişte ise, mülkiyetin bir şahıstan başka bir şahsa intikali söz konusudur. Binâenaleyh, birincisi daha kuvvetlidir. Böylece fark ortaya çıkmış olur.

ALTINCI MESELE: **Nikâhlanmış Cariye Satılabilir mi?**

Hz. Ali, Hz. Ömer ve **Abdurrahman İbn Avf**'ın görüşüne göre, nikâhlanmış bir câriye satıldığı zaman, o boşanmış olmaz. Bugün, fukahanın icmâı da bu şekildedir. **Ubey İbn Ka'b, İbn Mes'ûd, İbn Abbas, Câbir** ve **Enes** (r.a) ise, nikâhlı câriye satıldığında onun boş olacağı görüşündedirler. Cumhurun delili şudur: **Aişe** (r.anha), **Berîre**'yi satın alıp onu azâd ettiğinde, evli olan bu **Berîre**'yi Hz. Peygamber (s.a.s) muhayyer bırakmıştır. Eğer alış-veriş ile talâk vaki olmuş olsaydı, bu muhayyer bırakmanın bir anlamı olmazdı. Âlimlerden **Berire** hadisesi hakkında, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, بَيْعُ الْاَمَةِ طَلَاقُهَا *"Câriyenin satılması, onun talâkıdır"* buyurduğunu da söyleyenler vardır. **Ubey İbn Ka'b** ile **İbn Mes'ûd**'un delili ise Hak Teâlâ'nın, اِلَّا مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ *"(Harp esiri olarak) sağ ellerinizin mâlik olduğu kadınlar müstesna olmak üzere.."* buyruğundaki istisnânın umûm olmasıdır. Bunun cevabının neticesi de, Kur'ân'ın umûm ifâdesinin haber-i vahidle tahsis edilmesi meselesine dayanır. Allah en iyisini bilendir.

Sonra Allahu Teâlâ, bu haram kılınan kadınlar bahsini كِتَابَ اللهِ عَلَيْكُمْ *"Üzerinize Allah'ın farzı olarak (yazılmıştır)"* diyerek bitirmiştir. Bu hususta şu iki izah vardır:

a) Bu, fiilinin lâfzından olmayan te'kîdî bir mef'ûl-ü mutlaktır. Zira Allahu Teâlâ'nın *"Size haram kılındı.."* (Nisa. 23) ifâdesi, yazma manasına da delâlet eder. Buna göre, bu kelâmın takdiri كُتِبَ عَلَيْكُمْ تَحْرِيمُ مَا تَقَدَّمَ ذِكْرُهُ مِنَ الْمُحَرَّمَاتِ كِتَابًا مِنَ اللهِ "Daha önce zikredilmiş olan, nikâhı haram kadınların haramlığı, Allah'ın bir farzı (yazısı) olarak farz kılındı (yazıldı)" şeklindedir. Mef'ûl-ü mutlak'ın, fiilinin lâfzından başka bir lâfız üzere gelişinin misalleri çoktur. Bunun bir misali, وَتَرَى الْجِبَالَ تَحْسَبُهَا جَامِدَةً وَهِيَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ صُنْعَ اللهِ *"Sen dağları görür, yerlerinde durur sanırsın. Halbuki onlar, bulutların geçip gidişi gibi geçer giderler. (Bu), Allah'ın sanatıdır"* (Neml, 88) âyetindeki gibidir.

b) **Zeccâc** şöyle demiştir: "Bu (kitap) kelimesinin, (mahzuf) emrin mef'ûlü olarak mansub olması câizdir, Bu durumda ifâdedeki "عَلَيْكُمْ" (üzerinize) kısmı, o emrin açıklayıcısı olur ve mâna "اِلْزَمُوا كِتَابَ اللهِ" " Allah'ın kitabına yapışın" şeklinde olur.

Sonra Hak Teâlâ, وَأُحِلَّ لَكُمْ مَا وَرَاءَ ذٰلِكُمْ *"Onlardan başkası ise size helâl edildi"* buyurmuştur. Bu hususta birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Hamza, Kisâi ve **Âsım**'ın râvisi **Hafs,** bu fiili daha önceki حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ *"Size haram kılındı"* (Nisa, 23) âyetine atfetmek için, meçhul olarak "أُحِلَّ" şeklinde; diğer kıraat imamları ise, "كِتَابَ اللهِ" sözüne atfetmek için, malum sîga ile "اَحَلَّ" (Allah helâl kıldı) şeklinde okumuşlardır. Bu ikinci okuyuşun takdiri şu şekilde olur: كَتَبَ اللهُ عَلَيْكُمْ تَحْرِيمَ هٰذِهِ الْأَشْيَاءِ وَاَحَلَّ لَكُمْ مَا وَرَاءَهَا *"Allah, size bu şeylerin haramlığını yazdı ve bunların dışındakileri size helâl kıldı."*

İKİNCİ MESELE

Hak Teâlâ'nın, *"Onlardan başkası ise size helâl edildi"* buyruğunun zahiri, burada zikredilen kadınların dışında kalan kadınların nikâhının helâl olduğunu gösterir. Fakat deliller, bunların dışında kalan bazı kadınların da nikâhının haram olduğuna delâlet etmektedir. Şimdi biz onları zikredeceğiz:

Kur'ân'ın Genel Hükmünün Haber-i Vahidle Tahsis Edilmesine İtiraz

Birinci kısım: Bir kadın, halası ve teyzesi ile aynı anda bir adamın nikâhında bulundurulamaz. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s), لَا تُنْكَحُ الْمَرْأَةُ عَلَى عَمَّتِهَا وَلَا عَلَى خَالَتِهَا *"Kadın teyzesi ve halasının üzerine nikâh edilemez (alınamaz)"*[19] buyurmuştur. Bu "meşhur" ve "müstefiz" bir hadistir. Bu hadisin, tevatür derecesine ulaştığı da çok kez söylenmiştir.

Haricîler "Bu, bir haber-i vahiddir. Kur'ân'ın umûmî mânadaki âyetini, haber-i vahid ile tahsis etmek câiz değildir." diye iddia etmişler ve görüşlerine şöyle deliller getirmişlerdir:

a) Âyetin umûmî manası, metni kesin ve delâleti (manası) zahir (açık) olandır. Haber-i vâhidîn ise metni zannî ve delâleti zâhirdir. Binâenaleyh haber-i vâhid, Kur'ân'ın (âyetin) umûmî manasından daha zayıf olmuş olur. Bu sebeple haber-i vâhidi, Kur'ân'ın umûmîliğine tercih etmek, daha zayıf olanı daha güçlü olana takdim etmek olur ki bu câiz değildir.

19 **Buhâri,** Nikâh, 27; **Müslim**, Nikâh, 37, 39. (II/1029, II/1030).

b) Meşhur hadislerden biri de **Muâz** (r.a)'in hadisidir. O, haber-i vâhidin şu iki bakımdan Kur'ân'ın umûmî manasına takdim edilmesini engellemiştir:

Birincisi: Hz. Peygamber (s.a.s) ona, *"Ne ile hüküm verirsin?"* dediğinde O, "Allah'ın kitabı ile..." cevabını vermiştir. Resûlullah, *"Ya onda bulamazsan ..?"* dediğinde, **Muaz** (r.a) "Allah'ın Resûlü'nün sünneti ile..." cevabını vermiş ve Allah'ın kitabına sarılmayı, Resûlullah'ın sünnetine sarılmadan önce zikretmiştir. İşte bu da, sünnetin Kur'ân'a takdim edilmesine manidir.

İkincisi: Hz. Peygamber (s.a.s), ona *"Ya onda bulamazsan?."* dediğinde, O "Allah'ın Resûlü'nün sünneti ile..." cevabını vermiş ve sünnete sarılmayı, şart manasına olan "اِنْ" (Eğer bulamazsan) kelimesi ile, o şeyin Kur'ân'da bulunmaması şartına bağlamıştır. Şarta bağlı olan şey, şart bulunmadığı zaman söz konusu olmaz.

c) Bir meşhur hadis de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in اِذَا رُوِىَ لَكُمْ عَنِّى حَدِيثٌ فَاعْرِضُوهُ عَلَى كِتَابِ اللهِ فَإِنْ وَافَقَهُ فَاقْبَلُوهُ وَإِلَّا فَرُدُّوهُ *"Size benden bir hadis rivâyet edildiğinde, onu Allah'ın kitabına arz edip (ölçün). Eğer ona uygun düşerse, o hadisi kabul edin. Aksi halde reddedin"*[20] hadis-i şerifidir. Bu hadis de, haber-i vâhidin ancak Allah'ın kitabına uygun düştüğü zaman kabul edilebileceğini gösterir. Binâenaleyh halalar ve teyzelerle ilgili hadis, Kur'ân âyetinin zâhirine muhalif olduğuna göre, kabul edilmemelidir.

d) Hak Teâlâ'nın, *"Onlardan başkası ise, size helâl kılındı"* buyruğu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in "Kadın, teyzesi ve halasının üzerine nikâhı edilemez (alınamaz)" hadisi ile mukayese edildiğinde, şu üç şeyden biri söz konusu olur:

Birincisi, âyetin bu hadisten sonra nâzil olduğunun söylenmesidir. Bu durumda âyet, hadisi neshetmiş olur. Çünkü hâs bir ifâdeden sonra gelen umûmî bir ifâdenin, hâs (hususi mânadaki) ifâdeyi neshedeceği sâbittir.

İkincisi, bu hadisin âyetten sonra söylenmiş olmasıdır. Bu da, Kur'ân'ın haber-i vâhid ile neshedilmiş olmasını gerektirir ki câiz değildir.

Üçüncüsü, her ikisinin de aynı anda söylenmiş olmasıdır ki, bu durumda âyet, tek başına müteşabih olmuş olur. Böylece de hüccet getirilecek yer, hem âyet hem de hadis olur. Masum olan bir peygamberin, hücceti iyice ortaya koymaya gayret etmeyip de, şüpheyi ortaya koymaya gayret etmesi uygun düşmez. Binâenaleyh Allah'ın Resulü'ne, bu âyeti, ancak bu

20 Tenzîhu'ş-Şeria, 1/264.

hadisle birlikte duyurması ve ümmetine bu âyeti ancak bu hadisle birlikte tebliğ etmelerini vacip kılması gerekirdi. Durum şâyet böyle olsaydı, o zaman bu hadisin âyet kadar meşhur olması gerekirdi. Durum böyle olmadığına göre, bu kısmın da bozuk olduğunu anlarız.

e) Bu hadisin sahih olduğu kesin olarak tespit edilse bile, âyeti delil getirmek, hadisi delil getirmekten daha tercihe şayandır. Bunu da şu iki şekilde izah edebiliriz:

Birincisi: Hak Teâlâ'nın, *"Size haram kılındı"* (Nisa, 23) buyruğu haram oluşu gösteren açık bir nass (âyet) olduğu gibi, *"Onlardan başkası ise, size helâl kılındı"* (Nisa, 24) âyeti de, helâl oluşu göstermede sarih bir nasstır. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, *"Kadın, teyzesi ve halasının üzerine nikâhlanmaz (alınmaz)"* sözü ise, açık bir nass (delil) değildir. Çünkü bu sözün zâhiri, bir haber cümlesidir. Haber cümlesini, emir ve nehiy manasında almak mecâzidir. Hem sonra bu durumda, nehiy lâfzının haramlığa delâlet etmesi, "Helal kılındı" ifâdesinin, mubahlığa delâlet etmesinden daha zayıftır.

İkincisi, Hak Teâlâ'nın, *"Onlardan başkası ise, size helâl kılındı"* sözü, bu âyetlerde sayılan kadınların dışında kalanların nikâhının helâlliğini ifâde etmede sarîh bir sözdür. Hz. Peygamber'in *"Kadın, teyzesi ve halasının üzerine nikâhlanmaz (alınmaz)"* buyurması herkes hakkında sarih değildir. Aksine bunun daha önce geçmiş olan "mahud" (bilinen) şeylerle ilgili olması daha açıktır.

f) Allahu Teâlâ bu âyetlerde, haram olan kadınların nevilerini açıklamış ve onları on beş nevi olarak zikretmiş, sonra da bu eksiksiz izah ve tam açıklamadan sonra, "Onlardan başkası ise, size helâl edildi" buyurmuştur.. Eğer bu helâllik daha önce zikredilenlerin dışında kalanlar hakkında olmasaydı, bu mükemmel izah bir abesle iştigal ve boş söz olurdu ki, bu da hakimler hakimi olan Allah kelâmına yakışmazdı. Bu konudaki çeşitli sorular işte bundan ibârettir.

Mezkûr İtirazın Çürütülmesi

Bunlara şu şekillerde cevap verilir:

Birincisi: Hasan el-Basri ve **Ebu Bekr el-Esamm**'ın söylemiş olduğu şu hususdur: "Allahu Teâlâ'nın, *"Onlardan başkası ise, size helâl edildi"* buyruğu, devamlı bir helâlliğin bulunduğunu ifâde etmez." Bu görüş, bu konuda bana göre en doğru olan görüştür. Bunun delili ise şudur: Hak Teâlâ'nin,

"Onlardan başkası ise, size helâl edildi" sözü, yukarıda zikredilenlerden hariç olanların helâl olduklarını haber veren bir ifâdedir. Bu ifâdede, yukarıda zikredilenlerin dışında kalanların helâlliklerinin devamlı olup olmadığı hususu açıklanmamıştır. Bunun devamlılık ifâde etmediğinin delili ise şudur: Bu mefhumun, hem ebediliğe (devamlı oluşa) hem de ebedi olmamaya taksim edilebilmesidir. Bu sebeple bazen "Onlardan başkası ise, size ebedi olarak helâl kılındı" denilirken; bazen de, "Onlardan başkası ise, size falanca vakte kadar helâl kılındı" denilir. Şâyet Hak Teâlâ'nın, *"Onlardan başkası ise, size helâl kılındı"* buyruğu, açıkça bunun ebedi olarak helâl olduğuna delâlet etseydi, böyle bir taksim mümkün olmazdı. Bir de, Cenâb-ı Hakk'ın bu sözü, ancak daha önce zikredilen kadınların dışındakilerin helâl kılındığını ifâde etmektedir. Akıl açıkça, "helâl kılmanın", "ebedi olarak helâl kılma" ve "belli bir zaman için helâl kılma"dan daha umûmî olduğuna şahadet etmektedir.

Bunun böyle olduğu sâbit olunca biz deriz ki: Cenâb-ı Hakk'ın bu buyruğu ancak, daha önce zikredilenlerin dışındaki kadınların bu vakitte helâl olduklarını gösterir, Onların diğer vakitlerde helâlliklerinin sâbit oluşuna gelince, âyetin lâfzı ne müspet ne de menfi mânada bundan bahsetmemektedir. Daha önce zikredilenlerin dışındaki kadınların şu anda helâl oldukları sabit ve bilinen bir hususdur. Bundan sonra, onlardan bir kısmı hakkında haramlık hükmünün söz konusu olması ise, bu nassı ne tahsis ne de nesheder. İşte bu son derece ma'kul ve yerinde olan güzel bir izahtır.

İşte bu yolla biz yine diyoruz ki, Hak Teâlâ'nın حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ *"Size analarınız... haram kılındı"* (Nisa, 23) âyeti, devamlı olarak haramlığı gösteren bir nass değildir. Çünkü biz bu devamlılığı, âyetin bu lâfzından değil, Hz. Muhammed (s.a.s)'in dininden tevatür yoluyla öğrendik. Bu konuda itimâda şâyan cevap işte budur.

İkincisi: Biz, bir kadın ile, halası ve teyzesinin aynı nikah altında bulundurulmasının haram oluşunun âyette zikredilmemiş olduğu görüşünü kabul etmiyoruz. Bunu şu iki şekilde izah ederiz:

a) Allahu Teâlâ, iki kız kardeşin birlikte alınmasını haram kılmıştır. Bunların iki kız kardeş oluşları, bu haramlığı gerektiren bir hususdur. Çünkü kız kardeşlik, yakın olan bir akrabalıktır. Yakın akrabalığa fazla ilgi, şefkat ve ikram uygun düşer. Kız kardeşlerden birinin, diğerinin kuması olması çok büyük bir nefret ve soğukluğu gerektirir. Bu iki durum arasında,

büyük bir nefret vardır. Böylece, kumalardan birinin diğerinin kız kardeşi olmasının, aynı anda bir nikâh altında bulundurulmalarının haram oluşu hükmüne münasip ve uygun olduğu sabit olur. Usul-ü fıkıhta şu husus yer almıştır: Bir hükmün, kendisine uygun bir vasıfla zikredilmesi, lâfız bakımından o hükmün, o vasfa bağlanmış olduğuna delâlet eder. Bu sebeple Allahu Teâlâ'nın, *"Ve iki kız kardeşi birlikte almanız (da haram kılındı)"* (Nisa, 23) buyruğu, yakın akrabalığın, (yakın akraba olan kadınları) bir nikâh altında bulundurmaya mani olduğuna delâlet eder. Bu yakın akrabalık, kadın ile halaları ve teyzeleri arasında da vardır. Binâenaleyh iki kız kardeş hakkındaki bu hüküm, delâlet yoluyla, hala ve teyzeler hakkında da söz konusudur. Hatta bu hükmün, halalar ve teyzeler hakkında olması daha evladır. Zira hala ve teyze, erkek ve kız kardeşlerin kızlarının (yeğenlerinin) anneleri mesabesindedirler. Bu kızlar ise, hala ve teyzelerin çocukları mesabesindedirler: Bu akrabalığın zarar vermemeyi gerektirmesi, kız kardeşlikten dolayı olan akrabalığın zarar vermemeyi gerektirmesinden daha kuvvetlidir. Bundan dolayı, Hak Teâlâ'nın *"Ve iki kız kardeşi birlikte almanız (da haram kılındı)"* (Nisa, 23) âyeti, hala ve teyzelerin, yeğenleri ile aynı nikâh altında bulundurulmalarına öncelikle mani olur.

b) Cenâb-ı Hak, hanımların anneleri ile evlenmenin haram olduğunu açıkça belirterek, *"Ve karılarınızın anaları da (size haram kılındı)"* (Nisa, 23) buyurmuştur. "Anne" (ümm) lafzı, bazen hala ve teyze için de kullanılır. Halaya, "anne" denilebildiğinin delili şudur: Allahu Teâlâ, **Hz. Ya'kub** (a.s)'un çocuklarını anlatırken *"(Onlar), 'Senin tanrına ve babaların İbrahim'in, İsmail'in ve İshak'ın bir tek tanrısı olan Allah'a ibadet edeceğiz' (dediler)"* (Bakara, 133) buyurmuş ve amca olduğu halde Hz. İsmail hakkında "baba" kelimesini kullanmıştır. Amcaya "baba" denilince, halaya da "anne" denilebilmesi gerekir. Teyzeye "anne" denilmesine gelince, buna da Hak Teâlâ'nın, *"O, ebeveynini tahtının üstüne çıkarıp oturttu"* (Yusuf, 100) âyetidir. Buradaki ebeveynden murat, Hz. Yusuf'un babası ile teyzesidir. Çünkü o esnada onun annesi ölmüş idi. Binâenaleyh söylediğimiz bu şeylerle, halaya ve teyzeye de bazen "anne" denilebildiği sabit olur. Bundan dolayı âyetteki, وَأُمَّهَاتُ نِسَائِكُمْ *"Ve karılarınızın anaları.."* tabiri, bazı bakımlardan kadının halasına ve teyzesine şamil olur.

Bunu anladığın zaman biz deriz ki, Hak Teâlâ'nın *"Onlardan başkası ise, size helâl edildi"* buyruğu ile ister açıkça, isterse celî veya kapalı bir delâletle zikredilmiş olsunlar, bu ifâdeyle, nikâhlarının haram olduğu zikredilmiş

olan kadınlar kastedilmiştir. Durum böyle olunca halalar ve teyzeler, zikredilmiş kadınların dışında kalmazlar.

Üçüncüsü: Haricîlerin üçüncü şüphelerine cevap olarak deriz ki: Hak Teâlâ'nın, *"Onlardan başkası ise size helâl edildi"* buyruğu âmm (genel) bir ifâdedir. Hz. Peygamber'in *"Kadın, teyzesi ve halasının üzerine nikâhlanmaz"* hadisi ise, hâs (özel) bir ifâdedir. Hâs olan ise, âmm olandan önce gelir. Sonra, burada iki yol bulunmaktadır: Bazen biz, "Bu hadis, şöhret bakımından tevâtür derecesine ulaşmıştır. Kur'ân'ın umûmî hükümlerini mütevâtir hadisle tahsis etmek câizdir" diyoruz. Bana göre bu izah, hak olan bir hususta inatlaşma ve diretme gibidir. Çünkü bu hadis, zamanımızda meşhûr derecesine varmışsa da, ancak ne var ki aslında ahâd rivâyetlere dayanınca, ahâd hadisler bâbında ve kısmında olmaktan çıkmamıştır. Biz bazen de şöyle deriz: Kur'ân'ın umûmî hükmünün, haber-i vahidle tahsis edilmesi câizdir. Bunun izahı, usûl kitaplarında zikredilmiştir. Bu konuda söylenebilecek sözün tamamı işte budur. Bize göre cevap konusunda kendisine itimat edilecek olan birinci görüştür.

İkinci kısım: Bu genel hükme dahil olan tahsisli hususlardan biri şudur: Üç talakla boşanmış olan kadın helâl değildir. Ancak ne var ki bu tahsis, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Yine erkek, zevcesini (üçüncü def'a olarak) boşarsa, ondan sonra kadın kendinden başka bir erkeğe nikâhlanıp varıncaya kadar ona (o birinci kocasına) helâl olmaz"* (Bakara, 230) âyetiyle sabit olmuştur.

Üçüncü kısım: İddet bekleyenleri nikâhlamak da haramdır. Bunun delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın *"Boşanmış kadınlar, kendi kendilerine üç hayız (ve temizlenme) müddeti beklerler"* (Bakara, 228) âyetidir.

Dördüncü kısım: Hür bir kadınla evli olan kimsenin, câriye ile evlenmesi câiz değildir. Bu, ittifakla böyledir. **Şafiî**'ye göreyse, hür kadın ile evlenmeye maddi gücü olan kimsenin, câriyeyi nikâhlaması câiz değildir. Bu tahsisin delili de Cenâb-ı Hakk'ın, *"Sizden kim hür ve Müslüman kadınları nikâhla alacak bir bolluğa güç yetiştiremezse, o halde sağ ellerinizin mâlik olduğu mü'min câriyelerden (alsın)"* (Nisa, 25) âyetidir. Bu âyetin bu neticeye delâlet ettiğinin izahı ilerde gelecektir.

Beşinci kısım: Dört kadınla evli olan bir kimsenin, beşincisini alması haramdır. Bunun delili ise Cenâb-ı Hakk'ın, فَانْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَثْنٰى وَثُلٰثَ وَرُبٰاعَ " ... *İkişer, üçer, dörder olmak üzere..."* (Nisa, 3) âyetidir.

Altıncı kısım: Kendisiyle liân (karşılıklı lânetleşme) yapılan kadındır. Bunun delili de Hz. Peygamber (s.a.s)'in, اَلْمُتَلَاعِنَانِ لَا يَجْتَمِعَانِ اَبَدًا *"Birbirleriyle lanetleşmiş olan karı ve kocalar, ebedî olarak bir araya gelemezler"*[21] hadisidir.

Cenâb-ı Hakk'ın, اَنْ تَبْتَغُوا بِاَمْوَالِكُمْ مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ *"Namuslu ve zinaya sapmayarak, mallarınızla ara(yıp nikâhla)manız..."* buyruğu hakkında birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Hak Teâlâ'nın, "اَنْ تَبْتَغُوا" kelimesinin i'rabtaki yeri hakkında şu iki görüş vardır.

a) Bu kelime "وَاُحِلَّ لَكُمْ مَا" ifâdesindeki "مَا" lâfzının, mahallinden bedel olmak üzere, merfudur. Buna göre ibârenin takdiri, وَاُحِلَّ لَكُمْ مَا وَرَاءَ ذٰلِكُمْ وَاُحِلَّ لَكُمْ اَنْ تَبْتَغُوا "Onlardan başkası size helâl kılındı ve... aramanız size helâl kılındı" şeklindedir. Bu, bu fiili elif'in dammesiyle meçhul sîgasıyla "اُحِلَّ" şeklinde okuyanlara göredir. Bu fiili elif'in fethasıyla malum sîgasıyla okuyanlara göreyse, "اَنْ تَبْتَغُوا" kelimesinin mahalli mansubdur.

b) Bu ifâdenin mahalli, her iki kıraate göre de, kendisinden harfi cerrin hazfedilmiş olması sebebiyle, mansubdur. Buna göre sanki, لِاَنْ تَبْتَغُوا "aramanız için, aramanız konusunda" denilmiştir. Buna göre kelimenin takdiri, وَاُحِلَّ لَكُمْ مَا وَرَاءَ ذٰلِكُمْ لِاِرَادَةِ اَنْ تَبْتَغُوا بِاَمْوَالِكُمْ "Mallarınız ile evlenmeyi talep etmek istediğiniz için, bunların dışında kalanlar, işte size helâl kılındı" şeklindedir. Hak Teâlâ'nın, "مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ" Lâfızları birer hal olup, "zinaya sapmaksızın namuskâr davranarak" şeklindedir. Buna göre O'nun, "مُحْصِنِينَ" ifâdesi, "zinadan sakınarak"; "غَيْرَ مُسَافِحِينَ" ifâdesi de, "zina etmeyerek.." anlamlarını ifâde eder. Binâenaleyh bu, te'kid için yapılmış bir tekrardır. **Leys** şöyle demektedir: "اَلسِّفَاحُ، اَلْمُسَافَحَةُ" kelimeleri, fücûr ve günaha dalmak mânalarını ifâde eder. Kelimenin Arapçadaki aslı, "dökmek" anlamını ihtiva eden "اَلسَّفْحُ" kelimesidir. Meselâ, دُمُوعٌ سَوَافِحُ مَسْفُوحَةٌ "Akan, dökülen göz yaşları" denilmektedir. Nitekim Cenâb-ı Hak, اَوْ دَمًا مَسْفُوحًا *"veya dökülen kan"* (En'am, 145) buyurmaktadır. Yine, فُلَانٌ سَفَّاحٌ لِلدِّمَاءِ "Falanca, çokça kan dökendir (zalimdir)" denilir, yani, "سَفَّاكٌ" (Çok kan akıtıcı, zalim) demektir. Zinâ da, "sifâh" diye adlandırılmıştır, çünkü zinâ yapan kimsenin maksadı, sadece menîsini akıtmaktır.

Buna göre şayet, " تَبْتَغُوا" fiilinin mef'ûlü, nerededir?" denilirse, biz deriz ki: Bunun takdiri "وَاُحِلَّ لَكُمْ مَا وَرَاءَ ذٰلِكُمْ لِاِرَادَةِ اَنْ تَبْتَغُوهُنَّ" şeklinde olup,

21 **Darimî,** Ferâiz. 24(II/364).

"size, bunların dışındakileri aramanız helâl kılındı" anlamındadır. Kendinden önceki ifâdeler buna delâlet ettiği için mef'ûl hazfedilmiştir. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE: **Mihrin En Az Miktarı**

Ebu Hanife (r.h), "Mihr, on dirhemden daha az olamaz" derken, **Şafiî** (r.h) bunun herhangi bir ölçüsünün bulunmadığını, az veya çok olabileceğini söyler. **Ebu Hanife** bu âyetle istidlâl ederek şöyle der: "Bu böyledir, çünkü Allahu Teâlâ bu helâlliği bir kayda bağlamıştır ki, bu kayıt da, erkeklerin o kadınları, kendi malları vasıtasıyla talep etmeleri, elde etmeye çalışmalarıdır. Halbuki bir-iki dirhem, "mallar" olarak adlandırılamaz. Binâenaleyh, bu bir-iki dirhemin mihr olmaması gerekir. Buna göre şâyet, "Yanında on dirhem bulunan bir kimse hakkında, 'Onun yanında mallar vardır' denilemez. Halbuki, bu on dirhemin mihr olabileceğini tecviz ediyorsunuz.." denilirse biz deriz ki:

"Bu âyetin zahiri, on dirhemin mihr olmaya yetmemesini gerektirir. Ancak ne var ki biz, bu işin olabileceğine icmâ delâlet ettiği için, verdiğimiz bu hükümde âyetin zahiriyle amel etmeyi bıraktık." Böylece **Ebu Hanife,** on dirhemden daha az olan miktar hakkında, âyetin zahirine tutunmuştur.

Bil ki bu istidlâl tutarsızdır. Çünkü âyet, (o kadınları) mallarla talep etmenin, arayıp bulmanın câiz olduğuna delâlet etmektedir. Halbuki âyette, (o kadınları) mal olmayan şeylerle talep etmenin câiz olmayacağına dair ancak "mefhum-u muhalefet" yoluyla bir delâlet vardır. Halbuki siz, "mefhum-u muhalefet"i kabul etmiyorsunuz. Sonra biz deriz ki: Mihrin az veya çok herhangi bir ölçüsü bulunmadığına şu deliller de delâlet etmektedir:

Birinci hüccet, bu âyetle istidlâl etmektir. Bu böyledir, zira Cenâb-ı Hakk'ın *"mallarınızla..."* tabiri cem'e cem' ile mukabele etmektir. Cem'in cemi ile mukabelesi ise, ferdin ferde taksim edilmesini, dağıtılmasını gerektirir. Bu da, kadınlarla evlenmeyi arzulayan, talep eden herkesin, mal denebilecek bir şeyler bulabileceğini gerektirmektedir. Azlık ve çokluk, hem bu hakikatte hem de bu isimde eşittir. Binâenaleyh bu âyetten, bir ölçüye bağlı olmaksızın mal denebilecek herhangi bir şey vasıtasıyla kadınlarla evlenmeyi talep edebilme hükmünün çıkması gerekir..

İkinci hüccet: Hak Teâlâ'nın, *"Eğer siz onları kendilerine temas etmeden önce boşar, (fakat daha evvelden) onlara bir mihr tayin etmiş bulunursanız,*

o halde tayin ettiğiniz mihrin yarısı onlarındır" (Bakara, 237) âyetine tutunmaktır. Bu âyet, mihrin yarısının, konuşulandan yani mihr-i müsammâ'dan düşmesini gerektirir. Bu da şunu ifâde eder: Bu nikâh akdi, tâ baştan bir dirhem mihre göre yapılmış olsaydı, (kadının boşanması halinde) o erkeğin ancak bir dirhemin yarısını vermesi gerekirdi. Halbuki siz, böyle demiyorsunuz..

Üçüncü hüccet, ilgili hadislerdir.

a) Rivâyet edildiğine göre, mihr olarak iki pabuç karşılığında evlenen bir kadın Hz. Peygamber'in yanına getirildiğinde, Hz. Peygamber (s.a.s)'in (ona), رَضِيتِ مِنْ نَفْسِكِ بِنَعْلَيْنِ *"Sen, mihr olarak bu iki pabuca razı oldun (mu?)"* deyince kadın "evet" dedi, Hz. Peygamber de bu evliliği onayladı.[22] Bu olayın zahiri, bu iki pabucun kıymetinin on dirhemden daha az olabileceğini ifâde etmektedir. Zira, ancak iki pabuç karşılığı evlenebilen bu erkek ve kadının fakir olmaları gerekir. Böylesi insanların pabuçlarının kıymeti de, son derece azdır..

b) **Cabir** (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'den şöyle dediğini rivâyet etmiştir: مَنْ اَعْطَى اِمْرَأَةً فِي نِكَاحٍ كَفَّ دَقِيقٍ اَوْ سَوِيقٍ اَوْ طَعَامٍ فَقَدْ اِسْتَحَلَّ *"Her kim evlenmek için, bir kadına bir avuç un veya kavut veyahut da yiyecek verirse, muhakkak ki o erkek helâl olarak onu almış olur."*[23]

c) **Vâhibe** ile ilgili olarak rivâyet edilen şu hadistir: Hz. Peygamber (s.a.s) onunla evlenmek isteyen kimseye, اِلْتَمِسْ وَلَوْ خَاتَمًا مِنْ حَدِيدٍ *"Bir demir yüzük dahi olsa, ara bul, (kadını bırakma)"*[24] buyurmuştur. Halbuki demir yüzük ise on dirhem değerinde değildir.

ÜÇÜNCÜ MESELE: Mihr Mal Yerine Menfaat Sağlama Şeklinde Olabilir mi?

Ebu Hanife (r.h) şöyle demiştir: "Bir kimse bir kadınla, (ona) Kur'ân'dan bir sûreyi öğretme mukabilinde evlense, bu öğretme mihr sayılmayıp, evlendiği kadın için "mihr-i misil" gerekir." **Ebu Hanife** daha sonra şöyle der: "Bir kimse, kendisine bir sene hizmet etme mukabilinde bir kadınla evlenirse, bu durumda bakılır: Evlenecek erkek hür ise, o kadın için "mihr-i misil" vermesi gerekir. Eğer köle ise, o zaman o kadına bir yıl hizmet eder."

22 **Tirmizi,** Nikâh, 22 (III/420).

23 **Ebu Dâvûd,** Nikâh, 30 (II/235).

24 **Buhâri,** Nikâh, 14; **Müslim,** Nikâh, 76 (2/1041).

Şafiî (r.h) ise, bunun mihr olmasını câiz görür. **Ebu Hanife** bu görüşüne delil olarak şunları ileri sürmüştür:

a) Mevzubahis âyet.. Çünkü Cenâb-ı Hak, helâlliğin olabilmesi hususunda, (onları) mal vasıtasıyla talep etme, arama şartını koşmuştur. Mal ise, menfaatlere değil, âyâna (aynî şeylere) verilen bir isimdir.

b) Cenâb-ı Hak, *"Bununla beraber eğer ondan birazını gönül hoşluğu ile size bağışlamış olurlarsa, onu da içinize sine sine yİyin"* (Nisa, 4) buyurmuştur. Bu durum ise, âyân'a ait bir sıfattır.

Şafiî, Ebu Hanife'nin birinci istidlâline şu şekilde cevap vermiştir: Âyet, kadınlarla evlenmeyi mal vasıtasıyla talep etmenin câiz olduğuna delâlet eder. Burada, kadınlarla evlenmeyi maldan başka bir şeyle aramanın câiz olup olmadığı hususunda bir beyân yoktur. İkinciye de şöyle cevap vermiştir: "Vermek" lâfzı, âyânı (eşya) içine aldığı gibi, üstlenilen menfaatleri de içine alır." Üçüncüye de şöyle cevap vermiştir: "Bu hitap, genel duruma göre yapılmıştır." Daha sonra **Şafiî** (r.h), menfaatin de mihr olabileceğine şu bakımlardan istidlâlde bulunmuştur:

Birinci hüccet: Cenâb-ı Hak, **Hz. Şuayb** kıssasında, *"(O zat Musa'ya) dedi ki: "Ben iki kızımdan birini -sen bana sekiz yıl işçilik etmek üzere- sana nikâhlamayı arzu ediyorum..."* (Kasas, 27) buyurmuş ve böylece menfaatlerin de mihr olabileceğini beyân buyurmuştur. Bizden önceki ümmetlerin şeriatlerinde aslolan, o hükmü nesh eden bir nasih bulununcaya kadar o hükmün devam etmesidir.

İkinci hüccet: Bir kadın kendisini hibe ettiğinde, onunla evlenmek isteyen erkek (mihr olarak vermeye) bir şey bulamazsa, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: هَلْ مَعَكَ شَيْءٌ مِنَ الْقُرْآنِ قَالَ نَعَمْ، سُورَةُ كَذَا، قَالَ زَوَّجْتُكَهَا بِمَا مَعَكَ مِنَ الْقُرْآنِ *"Kur'ân'dan bir şeyler biliyor musun?"* Adam, "Falanca sûreyi biliyorum.." deyince, Hz. Peygamber *"o kadını, Kur'ân'dan bildiğin o sûreye mukabil, seninle evlendirdim."*[25] Allah en iyi bilendir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Ebu Bekr er-Razî şöyle demiştir: "Âyet, câriyenin azâd edilmesinin onun mihri sayılamayacağına delâlet etmektedir. Çünkü âyet, mihrin mal olmasını gerektirir. Hz. Peygamber'in **Safiyye**'yi azâd edip, bu azâd etmeyi onun mihri sayması hadisesine gelince, bu, Allah'ın Resûlü'ne has olan fiiller cümlesindendir.

25 **Müslim,** Nikâh, 76 (2/1041).

BEŞİNCİ MESELE

Hak Teâlâ'nın, "مُحْصِنِينَ" tabiri hakkında da şu iki izah yapılmıştır:

a) Bundan murat, onların nikâh akdi yapmış olmaları sebebiyle, böyle namuslu olmalarıdır.

b) Buradaki bu namusluluğun, Hak Teâlâ'nın, *"Onlardan başkası ise, size helâl edildi..."* buyruğunda zikredilen helâllik hususunda bir şart olmasıdır. Birinci mâna daha uygundur. Çünkü birinci mânaya göre, âyetin hem umûmîliği devam etmiş olur, hem de manası malûm otmuş olur. İkinci mânaya göreyse âyet mücmel olur. Çünkü burada zikredilen "مُحْصِنِينَ" lâfzı, mübeyyen değildir. Mücmele ta'lîk edilen şey ise mücmel olur. Binâenaleyh âyeti malum ve mübeyyen olan bir mânaya hamletmek, mücmel olan bir mânaya hamletmekten daha evlâdır.

Hak Teâlâ'nın فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً *"O halde onlardan hangisiyle faydalandıysanız, ücretlerini takdir edildiği şekilde verin"* buyruğuna gelince, bunda birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Arapçada, "istimta' ", faydalanmak manasındadır. Kendisinden faydalanılan her şeye de meta' denir. Meselâ, اِسْتَمْتَعَ الرَّجُلُ بِوَلَدِهِ "Adam, çocuğundan faydalandı" denilir. Yine gençken ölenler hakkında, "لَمْ يَتَمَتَّعْ بِشَبَابِهِ" "Gençliğinden faydalanamadı" denilir. Cenâb-ı Hak da, رَبَّنَا اسْتَمْتَعَ بَعْضُنَا بِبَعْضٍ *"Ey Rabbimiz, kimimiz kimimizden fayda gördük"* (En'am, 128), أَذْهَبْتُمْ طَيِّبَاتِكُمْ فِي حَيَاتِكُمُ الدُّنْيَا وَاسْتَمْتَعْتُمْ بِهَا *"Siz bütün zevklerinizi dünya hayatınızda bitirdiniz ve bunlardan istifâde ettiniz"* (Ahkâf, 20) yani, onlardan peşin olarak faydalandınız ve فَاسْتَمْتَعْتُمْ بِخَلَاقِكُمْ *"Siz de kısmetinizce faydalanmak istediniz.."* (Tevbe, 69) buyurmuştur. Buna göre âyetteki, فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ *"O halde onlardan hangisiyle faydalandıysanız..."* tabiri hakkında şu iki açıklama yapılmıştır:

a) "Nikâhlı hanımlarınızdan, cinsî münasebet veya yaptığınız akit gibi hususlarda kendilerinden istifâde ettiklerinize, bundan ötürü ücretlerini veriniz." sonra Cenâb-ı Hak bir karışıklık olmadığı için "مَا" lafzına râci olacak zamiri ("عَلَيْهِ" lafzını) getirmemiştir. Bu, tıpkı إِنَّ ذٰلِكَ لِمَنْ عَزْمِ الْأُمُورِ *"İşte bu, şüphesiz ki azmolunacak işlerdendir"* âyetinde olduğu gibidir. Cenâb-ı Hak bu âyette de "مِنْهُ" lafzını düşürmüştür.

b) "مَا وَرَاءَ ذٰلِكُمْ" *(Onların dışındakiler)* (Nisa, 24) âyetindeki "مَا" lafzı, "kadınlar" manasınadır. Bu âyetteki "مِنْهُنَّ" (onlardan) ifâdesindeki "مِنْ" harf-i cerri de teb'iz (bir kısmı) manasınadır. Binâenaleyh yine bu âyetteki "بِهِ"

lafzındaki zamir "مَا" ism-i mevsûl'üne râcidir. Çünkü o, lafız olarak müfred sayılır. Âyetteki فَاٰتُوهُنَّ اُجُورَهُنَّ *"ücretlerini verin"* buyruğundaki zamirler de, bu "مَا" ism-i mevsûl'ünün manasına râcidirler. Çünkü o, mâna bakımından da cemî'dir. Âyetteki *"ücretlerini"* tabiri, "mihrlerini" manasınadır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Sizden kim hür ve Müslüman kadınları nikâhla alacak bir bolluğa güç yetiremezse, o halde mü'min câriyelerinizden alsın.. Ücretlerini de güzellikle onlara versin"* (Nisa, 25) buyurmuştur. Bu âyetteki "ücretler" de, mihrler manasınadır. Tefsir ettiğimiz âyetteki "ücretler" de aynı mânadadır. Cenab-ı Allah bir diğer âyette de, *"sizin onları nikâhla almanızda, ücretlerini verdiğiniz takdirde, üzerinize bir günah yoktur"* (Mümtehine, 10) buyurmuştur. Hak Teâlâ mihri, "ücret" diye ifâde etmiştir. Çünkü bu, nikâhtan elde edilen menfaatlerin bedelidir. Bu, maddi şeylerin bedeli değildir. Nitekim evin ve hayvanın sağladığı menfaatlerin bedeli de, "ücret" diye adlandırılır.

İKİNCİ MESELE

Şâfiî, "Halvet-i sahîha, mihri gerektirmez" derken, **Ebu Hanife** bunun mihri gerektireceğini söylemiştir. **Şafiî** görüşüne bu âyeti delil getirmiştir. Zira *"O halde onlardan hangisiyle faydalandıysanız, ücretlerini takdir edildiği şekil üzere verin"* âyeti, o kadınlara mihrlerini vermenin vacip oluşunun, onlardan faydalanma sebebiyle olduğunu ihsas ettirmektedir. Eğer halvet-i sahîha, mihrin verilmesini gerektirseydi, o zaman zahiri durum, halvet-i sahîhanın o kadınlardan faydalanmadan önce bulunmasını gerektirirdi. Bu durumda da mihr, onlardan istifade etmeden önce gerekmiş olurdu. Mihrin, onlardan istifâde etmeden önce gerekmesi ise, o mihrin onlardan faydalanması şartına bağlı olmasına engeldir. Halbuki âyet, mihrin vacip olmasının onlardan faydalanma şartına bağlı olduğunu göstermektedir. Binâenaleyh halvet-i sahihanın mihri gerektirmeyeceği sâbit olmuştur.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Bu Âyetten Mut'a Nikâhına Cevaz Arayanlar**

Bu âyetin tefsiri hakkında iki görüş vardır:

Birinci görüş: Ümmet-i Muhammed'in âlimlerinin ekserisinin görüşüdür. Buna göre âyetteki, *"mallarınızla arayıp (nikâhlamanız) için..."* ifâdesinden maksat, "o kadınları nikâh yoluyla ve mal (mihr) vererek talep etmeniz için..." manasıdır. Hak Teâlâ'nın, *"O halde onlardan hangisiyle faydalandıysanız, ücretlerini takdir edildiği şekilde verin"* buyruğu ise şu mânayadır: Bir

kimse, o kadınlarla cinsi münasebette bulunarak, onlardan istifâde ederse, onlara mihrlerini eksiksiz verir. Onlardan sırf nikâh akdi yaparak istifâde etmiş olursa (onlarla cinsi münasebette bulunmazsa), mihrin yarısını verir.

İkinci görüş: Bu âyet ile **mut'a hükmü** kastedilmiştir. **Mut'a,** bir kimsenin bir kadını belli bir mal (ve para) ile belirli bir zamana kadar kiralayıp onunla cinsi münasebette bulunabilmesinden ibarettir. Âlimlerimiz mut'a nikâhının İslâm'ın ilk yıllarında mubah olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s), umre yaparken Mekke'ye geldiğinde, Mekke'nin kadınları süslenip püslendiler. Bunun üzerine ashab, bâkire kızların mihrlerinin (yüksekliğinden) şikâyet edince, Hz. Peygamber (s.a.s), اِسْتَمْتِعُوا مِنْ هٰذِهِ النِّسَاءِ *"Bu kadınlardan istifâde ediniz (mut'a yapınız)"*[26] dedi.

Âlimler, bu hükmün neshedilmiş olup olmadığı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Ümmetin büyük bir çoğunluğu, bu hükmün mensuh olduğu görüşündedirler. Ümmet-i Muhammed'den bir topluluk ise, mut'a'nın eskiden olduğu gibi mubahlığının devam ettiğini, mensuh olmadığını söylemişlerdir. Bu ikinci görüş, **İbn Abbas** (r.a) ve **İmran İbn el-Husayn** (r.a)'dan rivâyet edilmiştir.

Bu hususta **İbn Abbas** (r.a)'dan üç rivâyet bulunmaktadır:

Birincisi, bunun mutlak olarak mubahlığını ifâde etmektedir. **Amâre** şöyle demiştir: "**İbn Abbas**'a, "o zina mıdır, nikâh mıdır?" diye mut'a'yı sorduğumda o, "mut'a ne zinadır, ne de nikâhtır" deyince, ben: "Ya nedir?" dedim. Bunun üzerine bana "Bu, Hak Teâlâ'nın da buyurduğu gibi mut'a'dır (Bir faydalanmadır)" dedi. Ben, "mut'a'nın iddeti var mıdır?" diye sordum. O, "Evet onun iddeti bir hayızdır" dedi. Ben, "mut'a nikâhı ile evlenenler, birbirlerine mirasçı olabilirler mi?" dedim, "hayır" cevabını verdi:

İkincisi: İnsanlar **İbn Abbas**'ın mut'a hakkındaki fetvası hakkında şiirler söylemeye başlayınca, **İbn Abbas** (r.a) şöyle dedi: "Hay Allah kahredesiceler! Ben, mut'a'nın mutlak olarak (kayıtsız-şartsız) mubah olduğuna fetva vermedim. Fakat ben dedim ki: "Nasıl muzdar (çaresiz) olana domuz eti ve akan kan helâl oluyor ise, aynı şekilde çaresiz kalana mut'a da helâldir."

Üçüncüsü: İbn Abbas, mut'a ile ilgili bu âyetin mensuh olduğunu söylemiştir. **Atâ el-Horasânî, İbn Abbas**'tan bu ifâde hakkında şu sözü rivâyet

26 **İbn Mâce,** Nikâh, 44 (1/631); **Darimî,** Nikâh, 16 (2/140).

etmiştir. Bu âyet, *"Ey Peygamber, kadınları boşayacağınız vakit, iddetlerine doğru boşayınız.."* (Talak, 1) âyeti ile neshedilmiştir. Yine **İbn Abbas**'ın ölürken, "Allah'ım, mut'a ve sarf hakkındaki görüşümden ötürü sana tevbe ediyorum" dediği rivâyet edilmiştir.

İmrân İbn Husayn ise şöyle demiştir: "Allah'ın kitabında mut'a hakkındaki âyet nâzil oldu. Fakat ondan sonra onu nesheden herhangi bir âyet nâzil olmadı. Hz. Peygamber (s.a.s) de mut'a'yı bize emretti ve biz ondan istifâde ettik. Ölünceye kadar da bizi bundan men etmedi. Daha sonra adamın birisi, kafasına göre dilediğini söyledi (yani bunun haram olduğunu ileri sürdü)."

Mü'minlerin emiri **Hz. Ali**'ye gelince, Şiîler, ondan mut'a'yı mubah gördüğü görüşünü rivâyet etmektedirler. **Muhammed İbn Cerîr et-Taberi** de tefsirinde **Hz. Ali**'nin şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Eğer **Ömer** insanları mut'a'dan nehyetmeseydi, şakîler (azgın insanlar) müstesna, kimse zina etmezdi." **Muhammed İbn el-Hanefiyye** adı ile meşhur olan **Muhammed İbn Ali**'nin rivâyet ettiğine göre **Hz. Ali** (r.a), mut'a'nın câiz olduğuna fetva vermekte olan **İbn Abbas**'a rastlar ve "muhakkak ki Hz. Peygamber (s.a.s), mut'a nikâhından ve ehlî eşek eti yemekten nehyetti" der. İşte rivâyetlere taalluk eden şeyler bunlardan ibarettir. Âlimlerin çoğu mut'a'nın haram olduğuna bir çok delil ile istidlâl etmişlerdir:

Mut'a'nın Haram Olduğunu Söyleyen Cumhurun Delilleri

Birinci delil: Hak Teâlâ'nın, *"(Öyle mü'minler) ki onlar ırzlarını koruyanlardır. Şu var ki, zevcelerine, yahut sağ ellerinin mâlik olduğu (câriyelerine) karşı (olan durumları) müstesna..."* (Mü'minûn, 5-6) âyetinden dolayı, cinsi münasebetin ancak zevce veya câriye ile yapılması helâldir. Mut'a ile nikâhlanan bu kadının ne bir câriye ne de zevce olmadığı hususunda hiçbir şüphe yoktur. Bunun böyle olduğuna şunlar da delâlet eder:

a) Şâyet bu kadın zevce sayılmış olsaydı, Hak Teâlâ'nın, *"Zevcelerinizin terikesinin yarısı sizindir"* (Nisa, 12) âyetinden dolayı, adam ile onun birbirine varis olmaları söz konusu olurdu. Bu ikisi arasında bir tevarüsün bulunmadığına ise ittifak edilmiştir.

b) Yine o kadın bir zevce sayılsaydı, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, *"Çocuk, (doğduğu) yatağa aittir"* hadisinden ötürü, ondan doğacak çocuğun nesebinin

sabit olması gerekirdi. Üzerinde ittifak edilen görüş ise, bu çocuğun nesebinin sübut bulmadığıdır.

c) Yine Cenâb-ı Hakk'ın, *"İçinizden ölenlerin (geride) bıraktıkları zevceler kendi kendilerine dört ay on gün (iddet) beklerler"* (Bakara, 234) âyetinden ötürü, mut'a ile alınan o kadının da iddet beklemesi gerekirdi. Bil ki bu delil güzel ve yerindedir.

İkinci delil: Hz. Ömer (r.a), rivâyet edildiğine göre hutbesinde şöyle demiştir: "Hz, Peygamber (s.a.s) zamanında iki türlü mut'a vardı. Ben bunları yasaklıyorum. Bunlara karşılık ceza vereceğim." O, bu sözü sahabenin toplu olduğu bir yerde söylemiş ve hiç kimse onu yadırgamamış, karşı çıkmamıştır. Bu hâdisede durum şöyledir: "Ya onlar mut'a'nın haram olduğunu bildikleri halde seslerini çıkartmadılar. Ya da onlar, mut'a'nın mubah olduğunu bildikleri halde, **Hz. Ömer**'e yaranmak için seslerini çıkartmadılar" denilebilir. Veyahut da "o sahabeler, onlar mut'a'nın ne haram olduğunu, ne de mubah olduğunu biliyorlardı. Bundan dolayı, bu hususta herhangi bir görüşe sahip olmadıkları için seslerini çıkarmadılar" denilebilir. Tercihe şayan olan, birinci ihtimaldir. İkinci ihtimal ise, hem **Hz. Ömer**'in hem de sahabenin tekfîrini gerektirir. Çünkü her kim, Hz. Peygamber (s.a.s)'in mut'a'yı mubah kıldığını bile bile, onu nesheden bir hüküm bulunmadığı halde, "Bu haramdır ve yasaktır" derse, o Allah'ı inkâr etmiş olur. Yine her kim, hatalı ve kâfir olduğunu bildiği halde, bir kimsenin o sözünü tasdik ederse kâfir olur. Bu ise, ümmetin tekfirini gerektirir ve bu da Hak Teâlâ'nın, *"Siz en hayırlı bir ümmetsiniz.."* (Âl-i İmran, 110) âyetinin zıddınadır.

Üçüncü ihtimale gelince ki, "sahabenin, mut'a'nın ne mubah ne de haram olduğunu bilmedikleri için seslerini çıkarmamış olmaları" ihtimalidir, bu da asılsızdır. Çünkü mut'a, mubah sayılması halinde nikâh gibi olur. İnsanların, nikâh ve mut'a'dan her birinin durumunu bilmeye olan ihtiyacı, herkesi içine alan bir ihtiyaçtır. Bu durumda olan bir meselenin ise gizli kalması imkânsızdır. Aksine bu konudaki bilginin meşhur olması gerekir. Nasıl herkes nikâhın mubah olduğunu ve bu mubahlılığın neshedilmemiş olduğunu biliyor idiyse, mut'a meselesi hakkında da durumun aynı olması gerekir. Bu iki kısım batıl olunca, sahabenin ancak, mut'anın İslâm'da mensuh olduğunu bildikleri için, **Hz. Ömer**'e karşı çıkmamış oldukları sâbit olur.

Buna göre eğer, "sizin söylediğiniz bu şey, rivâyet edilen şu haber ile batıl olur: **Hz. Ömer,** "Bir kadın ile belli bir zaman için evlenen (mut'a yapan) bir adam getirilirse, onu mutlaka recmederim" demiştir. Şüphe yok ki, her ne kadar sahabe, o bunu söylediği zaman karşı çıkmamışlarsa da, mut'a yapanı recmetmek (taşlayarak öldürmek) câiz değildir. Binâenaleyh bu, sahabenin bâtıl bir sözü duydukları zaman ses çıkarmadıklarına delâlet eder" denirse, biz deriz ki: Belki de **Hz. Ömer** bunu, bir tehdit, zecr ve bir siyaset olsun diye söylemiştir. Faydalı olacağı zaman, bu gibi siyasetler halife için câizdir. Baksana, Hz. Peygamber (s.a.s): مَنْ مَنَعَ مِنَّا الزَّكَاةَ فَإِنَّا آخِذُوهَا مِنْهُ وَشَطْرَ مَالِهِ *"Kim bizden zekâtını esirgerse, biz ondan hem zekâtını hem de malının yarısını alırız"*[27] buyurmuştur. Fakat zekâtını vermeyen kimseden, malının yarısını almak câiz değildir. Hz. Peygamber, bu işi iyice yasaklamak için böyle söylemiştir. **Hz. Ömer**'in sözü de böyledir. Allah en iyi bilendir.

Üçüncü delil: İmam Malik, Zührî'den; **Zührî**'de **Muhammed İbn Ali**'nin iki oğlu olan **Abdullah** ve **Hasan**'dan; bunlar da babalarından; babaları da **Hz. Ali**'den rivâyet ettiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s), kadınları mut'a nikâhı ile almaktan ve ehlî eşeklerin etini yemekten nehyetmiştir. **Rebi' İbn Sebüre el-Cühenî**, babasının şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Erken vakitte Hz. Peygamber(s.a.s)'e rastladım. O, Makam-ı İbrahim ile Rükn arasında, ayakta ve sırtını Kâbe'ye dayamış olarak şöyle diyordu:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي أَمَرْتُكُمْ بِالْاِسْتِمْتَاعِ مِنْ هٰذِهِ النِّسَاءِ أَلَا وَإِنَّ اللهَ قَدْ حَرَّمَهَا عَلَيْكُمْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ فَمَنْ كَانَ عِنْدَهُ مِنْهُنَّ شَيْءٌ فَلْيُخَلِّ سَبِيلَهَا وَلَا تَأْخُذُوا مِمَّا آتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئًا

"Ey insanlar, size bu kadınlardan istifâde etmenizi (mut'a yapmanızı) söylemiştim. Dikkat edin, Allahu Tealâ mut'ayı, kıyamete kadar size haram kılmıştır. Binâenaleyh kimin yanında onlardan (mut'a ile aldığı) birisi varsa, onu salıversin. Onlara verdiğiniz şeyden hiçbir şeyi de geri almayınız."[28] Hz. Peygamber (s.a.s)'den, مُتْعَةُ النِّسَاءِ حَرَامٌ *"Kadınları mut'a nikâhıyla almak haramdır"*[29] dediği rivâyet edilmiştir. Bu üç hadisi **Vâhidî, el-Bâsit** adlı eserinde zikretmiştir. Nikâh'ın "istimta' " (faydalanma) diye ifâde edilemeyeceği açıktır. Zira biz, "istimta' "ın, lezzet alma manasına geldiğini beyân etmiştik. Halbuki sırf nikâhta bu mâna yoktur.

---

27 **Müsned,** 1/377.

28 **Müslim,** Nikâh, 21 (2/1025.)

29 **Müslim,** Nikâh, 24-32 (2/1026-1028).

Mut'anın Mubah Olduğunu İleri Sürenler

Mut'a nikâhının mubah olduğunu söyleyenler ise, şu delilleri getirmişlerdir:

Birinci delil: Onların, Cenâb-ı Hakk'ın *"Namuslu ve zinaya sapmayarak, mallarınızla arayıp (nikâhlamanız) size helâl edildi. O halde onlardan hangisiyle faydalandıysanız, ücretlerini takdir edildiği şekil üzere verin"* âyetine tutunmalarıdır. Bu âyetle istidlâl etmenin iki yolu vardır:

Birincisi; şöyle dememizdir: Mut'a nikâhı bu âyetin hükmüne dâhildir. Zira Âyetteki *"mallarınızla arayıp (nikâhlamanız)"* buyruğu, mal ile hem devamlı olarak bir kadından istifade etmek isteyen kimseyi, hem de geçici olarak belirli bir müddet için istifâde etmek isteyen kimseyi içine alır. Bu iki kısımdan her biri bu ifâdeye dahil olduğuna göre, Hak Teâlâ'nın *"Onlardan başkası ise, mallarınızla arayıp (nikâhlamanız) üzere size helâl edildi"* buyruğu her iki kısmın da helâl olmasını gerektirir. Bu da, mut'a nikahının helâlliğini gösterir.

İkincisi ise şöyle dememizdir: Bu âyet, mut'a nikâhının açıklamasına hastır. Bunu birkaç yönden izah ederiz:

a) Rivâyet olunduğuna göre, **Ubeyy İbn Ka'b** bu âyeti, فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ اِلَى اَجَلٍ مُسَمًّى "O halde onlardan hangisiyle belli bir vakte kadar faydalandıysanız ücretlerini verin" şeklinde okumuştur. **İbn Abbas** (r.a)'ın kıraati de böyledir. Ümmet-i Muhammed, bu iki sahabînin kıraatlerini yadırgamamıştır. Binâenaleyh bu, bu kıraatin doğruluğu hususunda ümmetin bir icmâsıdır . Bunun izahı, tıpkı sizin **Hz. Ömer** (r.a) hakkında yaptığınız izah gibidir. **Hz. Ömer**, mut'ayı yasaklayınca, sahabe sesini çıkarmamıştır. Binâenaleyh bu, bizim söylediğimiz görüş hususunda bir icmâ olmuştur. İşte burada da böyledir. Bu kıraatin sıhhati icmâ ile sâbit olduğuna göre, elde edilmek istenen netice sâbit olur.

b) Âyette zikredilen, sırf mal ile talep etmek, araştırmaktır. Daha sonra Cenâb-ı Hak o kadınlara, kendilerinden istifâde edildikten sonra, ücretlerinin verilmesini emretmiştir. Bu da, sırf mal ile talep etmenin, onlarla cinsi münasebette bulunmayı tecviz ettiğine delâlet eder. Sırf mal ile talep etmek ise, ancak mut'a nikâhında olur. Mutlak nikâha gelince, buradaki helâllık ancak akit, velî ve şahitlerle meydana gelir. Sırf mal ile talepte bulunmak, helâlliği ifâde etmez. Böylece bu durum da, bu âyetin sırf mut'a nikâhına tahsis edildiğine delâlet eder.

c) Cenâb-ı Hak bu âyette, sırf faydalanmadan dolayı ücret vermeyi vacip kılmıştır. Faydalanma ise, lezzet almaktan ve istifâde etmekten ibarettir. Nikâhta ise, ücretleri vermek, kesinlikle faydalanmadan ötürü vacip olmamıştır. Aksine, yapılan nikâhtan ötürü vacip olur. Baksana, sırf nikâh akdi yapmaktan dolayı mihrin yarısı gerekmektedir. Böylece nikâhın, bir faydalanma diye adlandırılamayacağı açıktır. Çünkü biz, faydalanmanın lezzet alma olduğunu beyân etmiştik. Halbuki sırf nikâh böyle değildir.

d) Şâyet biz bu âyeti nikâh hükmüne hamledersek, aynı sûrede nikâh hükmünün izahı tekrarlanmış olur. Çünkü Cenâb-ı Hak bu sûrenin başlarında *"Sizin için helâl olan (diğer) kadınlardan ikişer, üçer, dörder olmak üzere nikâh edin..."* (Nisa, 3) buyurmuş, daha sonra da, *"kadınların mihrlerini yürekten isteyerek verin"* (Nisa, 4) demiştir. Ama biz bu âyeti, mut'a nikâhının izahına hamledersek, bu yeni bir hüküm olmuş olur. Binâenaleyh, âyeti buna hamletmek daha evlâdır. Allah en iyisini bilendir.

Mut'a nikâhının câiz olduğuna dair **ikinci delil:** Ümmet-i Muhammed, mut'a nikâhının İslâm'ın ilk yıllarında câiz olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Bu hususta ümmet arasında herhangi bir ihtilaf yoktur. İhtilâf sadece, bunu nesheden bir şeyin vâki olup olmadığı hususundadır. Bu sebeple biz diyoruz ki, eğer bu hükmü nesheden bir şey mevcut olsaydı, bu nesheden şey ya tevatür yoluyla veyahut da ahâd haberlerle bilinmiş olurdu. Eğer tevatür yoluyla bilinmiş olsaydı, o zaman **Ali İbn Ebi Talib, Abdullah İbn Abbas** ve **İmrân İbn Husayn,** Hz. Muhammed'in dininde tevatürle sabit olan bir şeyi kabul etmemiş olurlardı ki, bu da onların (haşa) kâfir sayılmalarını gerektirir. Bu ise kesinlikle bâtıldır. Neshin ahâd haberlerle sabit olması hali de bâtıldır. Çünkü mut'a nikâhının mubah olduğu icmâ ve tevatür yoluyla bilinince, bu nikahın sübutu kesinlikle malûm olmuş olur; Binâenaleyh biz bu hükmü haber-i vahidle neshedersek, o zaman zannî olan bir şeyi, kesinleşmiş olan bir şeyin hükmünü neshedici kılmış oluruz ki, bu da bâtıldır.

Mut'a nikâhının câiz olduğunu söyleyenler, sözlerine devamla şöyle derler: "Pek çok rivâyet, böyle bir nâsihin bulunduğuna hükmetmenin yanlış olduğuna delâlet eder. Meselâ bu rivâyetlerden birisi şudur: Hz. Peygamber (s.a.s), Hayber gününde ehlî eşeklerin etini yemekten ve mut'a nikâhından insanları nehyetmiştir. Yine rivâyetlerden pek çoğu O'nun, Vedâ haccında ve Mekke'nin fethi gününde, mut'a nikâhını mubah kıldığını göstermektedir. Halbuki bu iki gün de, Hayber gününden sonradır. Bu da, Hz.

Peygamber (s.a.s)'in Hayber gününde mut'a nikâhını neshettiğine delâlet eden rivâyetlerin bozukluğunu gösterir. Çünkü nâsih olan nassın, mensuhtan önce bulunması imkânsızdır. Birkaç defa helâl kılma ve neshetme olmuştur diyenlerin görüşü de zayıftır. Çünkü, rivâyetler arasındaki çelişkiyi kaldırmak isteyenler hariç, meseleyi ele alıp değerlendiren âlimlerden hiç kimse bunu söylememiştir."

Üçüncü delil: Rivâyet olunduğuna göre **Hz. Ömer** (r.a), minberdeyken şöyle demiştir: "İki mut'a, Allah'ın Resûlü zamanında meşrû idi. Ama ben onları yasaklıyorum. Bunlar, hacc mut'ası ile nikâh mut'asıdır." İşte bu rivâyet, **Hz. Ömer** tarafından, Allah'ın Resûlü zamanında mut'a nikâhının bulunduğuna dair kesin bir delildir. **Hz. Ömer**'in "Ben onları yasaklıyorum" ifâdesi, Hz. Peygamber'in onu neshetmeyip, bunu neshedenin sadece **Hz. Ömer** olduğuna delâlet eder. Bu sabit olunca biz deriz ki, işte bu söz, Hz. Resûl zamanında mut'anın helâl olduğuna; Resûlullah'ın onu neshetmediğine; bunu neshedenin ise sadece **Hz. Ömer** olduğuna delâlet eder. Bu da sabit olunca, mut'a nikâhının mensûh olmaması gerekir. Çünkü, Allah'ın Resûlü zamanında bulunup da O'nun neshetmediği bir şeyin, **Hz. Ömer**'in neshetmesiyle mensûh olması imkânsız olur. İşte bu, **İmrân İbn el-Husayn**'ın şöyle diyerek istidlâl ettiği hüccettir: "Allahu Teâlâ, mut'a hakkında bir âyet indirmiş ve o âyeti başka bir âyetle de neshetmemiştir. Allah'ın Resûlü de bize mut'a nikâhı yapmamızı meşrû kılmış ve onu bize yasaklamamıştır. -**Hz. Ömer**'in yasaklamasını kastederek- sonra bir adam kalkmış, istediği biçimde hüküm vermiş!" İşte, mut'a nikâhının câiz olduğunu söyleyenlerin delillerinin tamamı budur.

Mut'anın Mubah Olduğunu Söyleyenlere Cevap

Onların birinci deliline şöyle diyerek cevap verebiliriz: Bu âyetin, mut'a nikâhına da şamil olduğunu şu üç yönden açıklayabiliriz:

a) Cenâb-ı Hak, *"Analarınız.. size haram edildi..."* (Nisa, 23) buyruğunda, ilk önce nikâhı haram olanlardan bahsetmiş; müteakip âyette de *"Onlardan başkası ise, size helâl edildi"* (Nisa, 24) buyurmuştur. Böylece, buradaki bu helâl kılma ile oradaki o haram kılmadan murat edilenin aynısı kastedilmiş olur. Ancak ne var ki, oradaki haram kılma ile murat edilen, (haram kılınanların) nikâhıdır. Binâenaleyh, buradaki helâl kılma ile murat edilenin de nikâh olması gerekir.

b) Allahu Teâlâ, مُحْصِنِينَ *"namuskâr bir biçimde"* buyurmuştur. "Namuskâr davranmak" ise, ancak sahih bir nikâhta söz konusu olur.

c) O, غَيْرَ مُسَافِحِينَ *"Zinaya sapmamış olarak..."* buyurmuş, zinâyı sifah (dökmek) diye adlandırmıştır. Zira, zinâ edenin bu zinâdaki maksadı, sırf menîsini akıtmaktır. O, bu zinâ hadisesinde, çocuk ve nikâhın temin ettiği diğer fayda ve maslahatları istememektedir. Mut'a'dan ise, sadece menîyi akıtmak kastedilir. Böylece bu da bir sifâh (dökmek, zina yapmak) olmuş olur.

Bu, **Ebu Bekr er-Razî**'nin yapmış olduğu izahlardır. **Ebu Bekr er-Razî**'nin ("a" şıkkında) zikrettiği şey şudur: Buna göre Allahu Teâlâ sanki, insanlara cinsi münasebette bulunmaları haram olan kadın gruplarını zikretmiş, daha sonra da, *"onlardan başkası ise, size helâl edildi"* (Nisa. 24) buyurmuştur ki bu, "nikâhın haram olduğu belirtilenlerin dışında kalanlarla cinsi münasebette bulunmak size helâl kılınmıştır" demektir. Binâenaleyh bu sözün neresi yanlıştır? O'nun ("b" maddesinde) söylediği söz ise "Namuskâr davranmak, ancak sahih bir nikâhta olur..." şeklindedir. Ama o, bunun delilini zikretmemiştir. Onun ("c" maddesinde) zikrettiği, "Zina, "sifâh" diye adlandırılmıştır. Çünkü bundan, sadece meniyi akıtmak kastedilmiştir. Halbuki mut'a böyle değildir. Çünkü mut'a'dan maksat, Allah tarafından müsaade edilmek ve izin verilmek suretiyle meniyi akıtmaktır..." şeklindedir. Eğer siz, "mut'a nikâhı haram kılınmıştır" derseniz, biz deriz ki, bu, konunun başına dönmedir. O halde daha niçin siz "durum bu şekildedir" dediniz? Böylece **Ebu Bekr er-Razî**'nin sözünün gevşek bir söz olduğu ortaya çıkmış olur.

Bu konuda itimada şayan olan cevap, şöyle dememizdir: "Biz, mut'a nikâhının (başlangıçta) mubah olduğunu inkâr etmiyoruz. Bizim söylediğimiz sadece, o nikâhın mensuh olduğudur." Bu takdire göre, şâyet âyet mut'a nikâhının meşrû olduğuna delâlet ederse, bu bizim maksadımıza zarar vermez. Bu, aynı zamanda onların (mut'a nikâhının câiz olduğunu söyleyenlerin) **Ubeyy İbn Ka'b** ve **İbn Abbas**'ın kıraatine sarılmalarına bir cevaptır. Zira, sahih olmaları halinde bu kıraatler, sadece mut'a nikâhının meşru olduğuna delâlet ederler. Halbuki biz, bu konuda münakaşa etmiyoruz. Bizim söylediğimiz şey, bu hükmün mensûh olduğudur. Sizin getirmiş olduğunuz deliller, bizim verdiğimiz hükmü savuşturamaz.

Onların, "Nâsih, ya mütevâtir ya da ahâd yolla olurdu..." şeklindeki görüşlerine de şöyle cevap veririz: Belki de ashâbın bir kısmı onu duymuş da

daha sonra unutmuştur... Daha sonra **Hz. Ömer** (r.a) büyük bir kalabalığın içinde bunu hatırlatınca, ashâb onu hatırlamış, **Hz. Ömer**'in bu konudaki sıdkını anlamış ve onun bu hususta sözüne karşı çıkmamışlardır.

Mut'a nikâhının câiz olduğunu söyleyenlerin, **"Ömer,** mut'a nikâhının nehyini kendisine nisbet etmiştir" şeklindeki sözlerine de şu şekilde cevap veririz: "Biz daha önce şu açıklamada bulunmuştuk: Şâyet, **Ömer**'in bu sözünden maksadı, "Mut'a Hz. Muhammed'in şeriatinde mubahtır, ama buna rağmen ben onu yasaklıyorum" şeklinde olsaydı, o zaman hem **Hz. Ömer**'in, hem de onunla muharebe etmeyen ve bu hususta onunla tartışmayan herkesin kâfir sayılması gerekirdi. Bu da, **Hz. Ömer**'le muharebe etmediği ve onun sözünü reddetmediği için Emîru'l-mü'mininin (**Hz. Ali**'nin) kâfir sayılması neticesine götürür ki, bütün bunlar bâtıl ve geçersizdir.

Binâenaleyh geriye sadece şöyle denilmesi kalmaktadır: **Hz. Ömer**'in bu sözünden maksadı, "Mut'â nikâhı Hz. Peygamber zamanında mubah idi. Ancak ne var ki Resûlullah'ın onu neshettiğini bildiğim için ben onu yasaklıyorum" şeklindedir. Bu takdire göre bu söz, elde etmek istediğimiz netice hususunda bizim delilimiz olur. Allah en iyi bilendir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً *"Ücretlerini takdir edildiği şekil üzere verin"* buyurmuştur ki bu, "onlara ücret ve mihrlerini vermek bir farz, yerine getirilmesi gereken bir iş ve vecibedir" demektir.

Keşşaf sahibi, Cenâb-ı Hakk'ın فَرِيضَةً *"takdir edildiği şekil üzere"* ifâdesi hakkında şu üç izahı yapmıştır:

a) "مَفْرُوضَةً" (farz kılınmış) manasında olmak üzere, "ücretlerini, mihrlerini..." kelimesinden haldir.

b) Bu kelime, "vermek" yerinde kullanılmış bir kelimedir. Çünkü (onlara ücretlerini) vermek farz kılınmıştır.

c) Bu kelime, te'kid için gelmiş olan bir mef'ûl-i mutlaktır. Yani, "Bu size, öylesine farz kılındı ki.." demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا تَرَاضَيْتُمْ بِهِ مِنْ بَعْدِ الْفَرِيضَةِ إِنَّ اللهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا *"O mihrin miktarını tayin ettikten sonra aranızda gönül hoşluğu ile uyuştuğunuz şey hakkında size bir günah yoktur. Şüphesiz ki Allah, hakkıyla bilicidir, mutlak hüküm ve hikmet sahibidir"* buyurmuştur.

Bu hususta birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bir önceki âyeti, nikâh hükmü ile ilgili düşünenler şöyle demektedirler: Cenâb-ı Hakk'ın bu buyruğundan maksadı şudur: Mihr, belirli bir miktar olarak tayin edilince, kadının o mihrden bir kısmını indirmesi veya mihrin tamamından vazgeçmesi hususunda bir güçlük yoktur... Buna göre, âyette bahsedilen *"aranızda gönül hoşluğu ile uyuştuğunuz şey..."* ifâdesinden maksat, mihrin miktarında bir indirim yapmak veya o mihrin tamamından vazgeçmek olur. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"Bununla beraber eğer ondan birazını gönül hoşluğu ile size bağışlamış olurlarsa, onu da içinize sine sine yiyin"* (Nisa, 4) ve *"Kendileri vazgeçmiş olurlarsa, yahut nikâh düğümü elinde bulunan kimse bağışlarsa müstesnâ..."* (Bakara, 237) âyetlerinin ifâde ettiği hüküm gibidir. **Zeccâc** bu tabirin manasının, "kadının, kocasına mihrini bağışlamasında veya kocasının, cinsî münasebette bulunmadan karısını boşaması halinde, mihrin tamamını kadına bağışlamasında size bir günah yoktur" şeklinde olduğunu söylemiştir.

Bir önceki âyeti mut'a'nın beyânına hamledenlere gelince, onlar da şöyle demektedirler: Cenâb-ı Hakk'ın bu âyetten maksadı şudur: Mut'a'nın müddeti sona erince, erkeğin kesinlikle kadınla hiçbir münasebeti kalmaz. Bu durumda erkek kadına, "Günleri arttır, ücretini arttırayım" derse, kadın bu hususta muhayyerdir. Bunu isterse yapar, isterse yapmaz. İşte Cenâb-ı Hakk'ın, *"O mihrin miktarını tayin ettikten sonra aranızda gönül hoşluğu ile uyuştuğunuz şey hakkında size bir günah yoktur"* buyruğundan maksat budur. Yani, "Daha önce belirlenmiş olan ücret ve müddet sona erdikten sonra.." demektir.

İKİNCİ MESELE

Ebu Hanife (r.h) şöyle demektedir: "Mihre ilâvede bulunmak câizdir. Bu ilâve, erkek evlendiği kadınla cinsî münasebette bulunur veya erkek ölürse söz konusudur.. Ama erkek kadını, cinsî münasebette bulunmadan boşarsa, bu ilâve bâtıl olur ve o kadına, akit anında belirlenmiş olan mihrin yarısını vermek gerekir." **Şafiî** (r.h) ise şöyle demektedir: "Mihre ziyade yapmak, hibede bulunmak gibidir. Eğer erkek içinden gelerek, o hibeyi kadına verirse, kadın kabz yoluyla o hibeye mâlik olur; eğer hibeyi vermezse, hibe bâtıl olur, geçersiz olur." **Ebu Bekr er-Razî, Ebu Hanife**'nin bu görüşünü ispat için bu âyetle istidlâl ederek şöyle demiştir: "Cenâb-ı Hakk'ın, *"O mihrin miktarını tayin ettikten sonra aranızda gönül hoşluğu ile uyuştuğunuz*

şey hakkında size bir günah yoktur" buyruğu, ilâve ve noksanlık taraflarında kendisiyle karşılıklı rızâ ve gönül hoşluğunun meydana geldiği şeyi içine alır. Böylece bu, umûmî olması sebebiyle, mihre ilâvede bulunmanın câiz olduğuna delâlet etmektedir. Hatta bu âyet, noksanlaştırmadan daha ziyâde, ilâvede bulunma hükmüne hastır. Zira Cenâb-ı Hak bunu, her ikisinin karşılıklı rızalarına bağlamıştır. Halbuki, mihrin tamamından vazgeçmek ya da biraz indirimde bulunmak, (bunlar kadının hakkı olduğu için) kocanın rızasının olmasına ihtiyaç kalmaz. Halbuki mihre ilâvede bulunmak ise, kocanın onu kabul etmesi halinde ancak doğru olur. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak bu hükmü, karşılıklı olarak her ikisinin birden rızalarına ta'lîk edip bağlayınca, bu, bundan muradın ilâvede bulunmak olduğuna delâlet eder."

Ebu Bekr er-Razî el-Cessas'ın bu izahına şu şekilde cevap verilebilir: Bu ilâvenin, **Zeccâc**'ın zikretmiş olduğu şu hükümden ibaret olması niçin câiz olmasın? **Zeccâc**'ın hükmü şudur: Koca, hanımını cinsi münasebette bulunmadan boşarsa, bu durumda kadın, isterse hakkı olan "mihr-i müsemmâ"nın yarısından vazgeçer; isterse koca da mihrin tamamını ona verebilir. Bu duruma göre koca, kadına, vermesi gerekli olan miktardan fazlasını vermiş olur. Hem bize göre, onun bir hibe olma durumu müstesna, bu ilâvede bir günah bulunmamaktadır. Bu ilavenin batıl olduğuna dair kat'î delil şudur: Bu ilâve, eğer asl'a iltihak, katılmış olursa, o zaman bu ilâve, ya ilk akdin devam etmesiyle birlikte bir ilâve olmuş olur, veyahut da ilk akit sona erdikten sonra bu ilâve yapılmış olur. Birincisi bâtıldır, çünkü nikâh akdi ilk miktara göre tahakkuk edince, bu durumda şâyet o nikah akdi, ikinci miktara göre yeniden tahakkuk ederse bu, akit sübut bulduktan sonra onu yeniden meydana getirme olur, bu "hasılı tahsil" etmeyi gerektirir ki, bu da imkânsızdır. İkincisi de batıldır, zira ilâvede bulunulduğu sırada birinci akdin hükmünün kalkmadığı hususunda icma edilmiştir. Böylece onların söyledikleri görüşün bozuk olduğu sabit olmuş olur. Sonra Allahu Teâlâ, bu âyetlerde pek çok mükellefiyetlerden, haram ve helâl kılmalardan bahsedince, kendisinin, bütün malumatı bilen, hiçbir şey asla ve katiyetle kendisine gizli kalmayan bir alîm olduğunu; hükümlerini, hikmete uygun bir biçimde vaz eden bir hakîm olduğunu beyân buyurmuştur ki, bu da O'nun emirlerine teslim olmayı, hükümlerine inkıyad edip boyun eğmeyi gerektirir. Allah en iyisini bilendir.

Meşrû Kılınan Yedinci Husus: Câriye İle Evlenme

وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ مِنْكُمْ طَوْلًا اَنْ يَنْكِحَ الْمُحْصَنَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ فَمِنْ مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ مِنْ فَتَيَاتِكُمُ الْمُؤْمِنَاتِ وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِاِيمَانِكُمْ بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ فَانْكِحُوهُنَّ بِاِذْنِ اَهْلِهِنَّ وَاٰتُوهُنَّ اُجُورَهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ مُحْصَنَاتٍ غَيْرَ مُسَافِحَاتٍ وَلَا مُتَّخِذَاتِ اَخْدَانٍ فَاِذَآ اُحْصِنَّ فَاِنْ اَتَيْنَ بِفَاحِشَةٍ فَعَلَيْهِنَّ نِصْفُ مَا عَلَى الْمُحْصَنَاتِ مِنَ الْعَذَابِ ذٰلِكَ لِمَنْ خَشِيَ الْعَنَتَ مِنْكُمْ وَاَنْ تَصْبِرُوا خَيْرٌ لَكُمْ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٢٥﴾

"Sizden kim hür ve Müslüman kadınları nikâhla alacak bir bolluğa güç yetiremezse, o halde sağ ellerinizin mâlik olduğu mü'min câriyelerinizden (alsın). Allah sizin imânınızı çok iyi bilendir. Kiminiz kiminizden (hasıl olmuşsunuz)dur. O halde -fuhuşta bulunmayan, gizli dostlar da edinmeyen namuslu kadınlar olmak üzere- onları, sahiplerinin izniyle, kendinize nikâhlayın. Ücretlerini de güzellikle onlara verin. Onlar evlendikten sonra bir fuhuş irtikap ettiler mi, o vakit üzerlerine hür kadınlar üzerindeki cezanın yarısı (verilir. Cariyeleri almak hususundaki) bu (müsaade) içinizden sıkıntıya düşmekten (zinaya sapmaktan) korkanlar içindir. Sabretmeniz ise, sizin için daha hayırlıdır. Allah hakkıyla bağışlayıcıdır, çok merhametlidir" (Nisa, 25).

Bil ki Cenâb-ı Hak, kimlerin nikâhının helâl olup, kimlerin nikâhının helâl olmadığını beyân buyurunca, bu nikâhın kimler hakkında ne zaman ve ne şekilde helâl olacağını da beyân ederek, وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ مِنْكُمْ طَوْلًا اَنْ يَنْكِحَ الْمُحْصَنَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ *"Sizden kim hür ve Müslüman kadınları nikâhla alacak bir bolluğa güç yetiremezse..."* buyurmuştur. Bu hususta birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Kisaî, bu âyette geçen "اَلْمُحْصَنَاتِ" lâfızlarını, sâd harfinin kesresiyle "اَلْمُحْصِنَاتُ" şeklinde; diğer imamlar ise, sâd'ın fethasıyla "اَلْمُحْصَنَاتُ" şeklinde okumuşlardır. Fetha okuyanlara göre manası, "kocalı kadınlar"; kesre okuyanlara göre manası, "iffetli ve hür kadınlar" demektir. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE: **"Tavl" Kelimesinin Manası**

Tavl kelimesi, fadl "fazlalık, bolluk, zenginlik, nimet, iyilik" anlamlarına gelir. İyilikte bulunmak, faziletli olmak anlamlarına gelen "اَلتَّطَوُّلُ" kelimesi de böyledir. Nitekim Cenâb-ı Hak, Zi't-tâvl *"fazl sâhibi.."* (Mü'min, 3) buyurmuştur. Yine "bir şeyi elde etti" manasında, "تَطَاوَلَ لِهٰذَا الشَّيْءِ" denilir. Bu tıpkı, يَدُ فُلَانٍ مَبْسُوطَةٌ "Falancanın eli açıktır" denilmesi gibidir. "Tavl" kelimesinin aslı, kısanın aksi olan tûl kelimesinden gelmektedir. Zira bir şey uzun oldu mu, tıpkı kısa olması halinde kendisinde bir kusur ve noksanlığın bulunması gibi, onda bir mükemmellik ve fazlalık bulunduğunu gösterir. Aynı şekilde zenginlik de "tavl" diye adlandırılmıştır, çünkü zenginlik sebebiyle insan, tıpkı uzun boylu olan kimsenin, kısa boylu olanın alamayacağı şeyleri alması gibi, fakirin elde edemeyeceği şeyleri elde edebilmektedir.

Sen bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki: Âyette geçen "tavl" kelimesinin manası "kudret"tir. Bu kelimenin mansûb olması "يَسْتَطِعْ" kelimesinin mef'ûlü olması sebebiyledir. "اَنْ يَنْكِحَ" kelimesi de "kudret"in, "طَوْلًا" kelimesinin mef'ûlü olduğu için, mahallen mansûbdur.

İmdi şâyet, "İstitâat, kudret demektir. Âyette geçen "tavl" kelimesi de kudret manasınadır. Buna göre âyetin takdiri, "Sizden kim hür ve Müslüman kadınları nikâhlama kudretine kâdir olamazsa..." şeklinde olur. O halde kudretin tekrar edilmesinin manası ve faydası nedir?" denilirse, biz deri-z ki:

Durum senin söylediğin gibidir. Ancak ne var ki evlâ olan, mânanın وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ مِنْكُمْ اِسْتِطَاعَةً بِالنِّكَاحِ الْمُحْصَنَاتِ "Sizden kim, hür ve Müslüman kadınlarla evlenmeye tam manasıyla güç yetiremezse.." şeklinde (mef'ûl-i mutlak durumunda) olmasıdır. İşte bu izaha göre, söz konusu olan müşkil zâil olmuş olur. Lügatle ilgili açıklamalar işte bundan ibarettir.

Âyet Hakkında Yapılan Tefsirler

Müfessirlerin yapmış olduğu izahlar şunlardır:

a) "Kim hür kadınlarla evlenmesine imkân veren bir mal varlığına ve zenginliğine muktedir olmazsa, bir câriye ile evlensin."

b) Âyetteki "nikâh" sözü, "cinsî münasebette bulunma" manasına tefsir edilir. Buna göre mâna, "sizden kim, hür kadınlarla cinsi münasebette bulunmaya mâlî bakımdan kâdir değilse, bir câriye ile evlensin" şeklinde

olur. Mânanın böyle olması halinde, nikâhı altında hür kadın bulunmayan herkesin, câriye ile evlenmesi câizdir. Bu açıklama, **Ebu Hanife**'nin mezhebine uygundur. Çünkü onun mezhebine göre, nikâhı altında hür kadın bulunan kimsenin, ister hür kadınla evlenmeye muktedir olsun ister olmasın, câriye ile evlenmesi câiz değildir.

c) Bunun manası, hür kadınla yetinmektir. Bu durumda erkeğin, ister nikâhı altında hür kadın bulunsun, isterse bulunmasın, câriye ile evlenebilir. Bütün bu izahlar yapılabilir. Zira âyette "istita'a" (güç yetirme) bütün bu izahlara muhtemildir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyetteki *"Sizden kim muhsenâtı nikâhla alacak bir bolluğa güç yetiştiremezse..."* buyruğunda geçen "muhsenat" lâfzından murat, hür kadınlardır. Bunun böyle olduğuna, Allahu Teâlâ'nın "muhsenât" ile evlenmek imkânsız olduğunda, câriye ile evlenilebileceğini bildirmesi delelâlet eder. Binâenaleyh buradaki "muhsenât" lâfzı ile kastedilenin, câriyenin zıddı gibi olanlar olması gerekir. Bu kelimeyi sad harfinin fethası ile "muhsenât" şeklinde okuyanlara göre, hür kadınların muhsenât olarak adlandırılmalarının sebebi, onların, hür olmaları sayesinde câriyelerin teşebbüs edecekleri hallerden korunmuş olmalarıdır. Çünkü zâhir olan odur ki câriyeler dışarıya çokça çıkar, şuraya buraya girip çıkar, önemsenmez, değer verilmez. Hür kadın ise, bütün bu noksanlardan korunmuştur. Fakat kelimeyi sâd harfinin kesresi ile "muhsinât" şeklinde okuyanlara göre mâna şöyledir: Onlar, kendilerini hür olmaları sebebi ile koruyanlardır.

***DÖRDÜNCÜ MESELE:* İmam Şafiî'nin Tefsirine Göre Câriye ile Evlenmenin Şartları**

Şafiî (r.h)'nin görüşü şudur: Allahu Teâlâ, câriyelerle evlenme hususunda üç şart belirtmiştir. Bunlardan ikisi evlenen erkek, üçüncüsü ise evlenilen kadın hakkındadır. Evlenende bulunması gereken şartlardan birincisi, onun hür kadınla evlenebileceği mihri bulamamasıdır ki bu, Hak Teâlâ nın, *"Sizden kim hür ve Müslüman kadınları nikâhla alacak bir bolluğa güç yetiremezse..."* âyetiyle beyân ettiği hususdur. Bir bolluğa güç yetirememenin manası ise, hür kadını nikâhlayabileceği bir malın (mihrin) olmamasıdır. İmdi şâyet, "Bir kimse câriye ile evlenebiliyorsa, fakir bir hür kadınla da evlenebilir. Binâenaleyh aradaki fark nereden geliyor?" denilirse, biz deriz ki: Câriyeler hakkındaki örf, onlar efendilerinin hizmeti ile

meşgul oldukları için, mihr ve nafakalarının az olması şeklindedir. Binâenaleyh aradaki fark zâhirdir.

Evlenende bulunması gereken şartlardan ikincisi, bu âyetin sonlarına doğru gelen, *"(Câriyeleri alma hususundaki) bu (müsaade), içinizden sıkıntıya düşmekten (zinaya sapmaktan) korkanlar içindir"* ifâdesidir. Bu, "Bekârlık canına tak eden kimse içindir" manasınadır.

Evlenilecek kadında bulunması gereken üçüncü şart ise, bu câriyenin kâfir değil, mü'min olmasıdır. Zira câriye kâfir olduğu zaman şu iki bakımdan yani kölelik ve küfür bakımından eksik olmuş olur. Şüphe yok ki doğacak çocuk, hür olma veya köle olma bakımından annesine tâbidir. Bu durumda çocuk, bir köle olarak kâfir annesinin mülküne bağlanmış olur ve böylece o çocukta hem köle hem de kâfirin mülkü olma gibi iki noksanlık bulunmuş olur. İşte bu üç şart, câriye ile evlenilebilmede **Şafiî**'ce itibâr edilen şartlardır:

İmam Ebû Hanife'ye Göre Câriye ile Evlenmenin Şartları

Ebu Hanife (r.h)'ye gelince, o şöyle der: "Nikâhı altında hür kadın bulunan kimsenin, câriye ile evlenmesi câiz değildir. Fakat nikâhı altında bir hür kadın bulunmayan kimsenin, hür kadınla evlenmeye ister gücü olsun ister olmasın, câriye ile evlenmesi câizdir."

Şafiî, görüşüne bu âyeti delil getirmiştir. Bunu şu iki şekilde izah edebiliriz:

a) Allahu Teâlâ, önce hür kadınlarla evlenmeye mali gücün bulunmaması şartını zikretmiş, peşi sıra câriye ile evlenilebileceği hükmünü getirmiştir. Bu vasıf (şart), bu hükme uygundur. Çünkü insan, bazen cima etmeye muhtaçtır. Hür kadının geçiminin ve mihrinin çok olması yüzünden, insan hür kadınla (nikâhlanıp) cima edemediği zaman, câriye ile evlenmesine müsaade edilmesi gerekir. Bu sabit olunca biz deriz ki: Hüküm, kendisine münasip bir vasfın (şartın) peşi sıra zikredildiğinde, bu durum, o hükmün o vasfa bağlı olduğuna delâlet eder. Bu sabit olunca da biz deriz ki: Şâyet câriye ile evlenme, hür kadının mihrine sahip olma veya olmama durumlarında câiz olsaydı, mihre güç yetirememenin kesinlikle bu hüküm üzerinde bir tesiri olmaması gerekirdi. Fakat biz, âyetin delâlet ettiği şeyin, bu hükümde bir tesiri olduğunu beyân etmiştik. Binâenaleyh insanın, hür kadınla evlenebilecek mali kudretinin bulunması halinde, câriye ile evlenemeyeceği sâbit olur.

b) Biz, bu âyetle mefhum-u muhalifi yoluyla şu şekilde de isidlâl edebiliriz: Bir şeyin özellikle zikredilmesi, hükmün, onun dışında kalanlardan nefyedildiğine delâlet eder. Bunun delili şudur: Bir kimse, "şu ölü Yahudî, hiçbir şey göremez" dediğinde, bu söze herkes güler ve "Yahudî olmasa da görmez. O halde, bunu "ölü Yahudî" diye kayıtlamanın ne manası var" der. Bundan dolayı, örfü bilen kimselerin, bu sözü kabih görüp, kabihliği (manasızlığı) bu illete bağladıklarını görünce, dili iyi bilenlerin, bir hükmü bir sıfatla kayıtlamanın, o hükmün kayıtlanan (şart koşulan) şey dışında bulunmamasını gerektireceğinde ittifak ettiklerini anlamış oluruz.

Ebu Bekr er-Râzî el-Cessâs şöyle demektedir: "Bu durumun, mubahlığa tahsis edilmesi, o şeyin dışında kalanların yasak olduğunu göstermez. Bu, Cenâb-ı Allah'ın, *"Evlatlarınızı fakirlik korkusuyla öldürmeyin"* (İsrâ, 31) âyetinde ifâde edilen husus gibidir. Bu âyette, bu korkunun zâil olması durumunda, evlatların öldürülebileceğine bir delâlet yoktur. Yine bu, *"Ribâyı (faizi), öyle kat kat artırılmış olarak yemeyin"* (Âl-i İmran, 130) âyetinde ifâde edilen hususa benzer. Bu âyette, kat kat olmaması halinde" faizin yenebileceğini gösteren bir şey yoktur."

er-Râzî el-Cessâs'a şöyle cevap verilir: "Lâfzın zâhiri manası bunu gerektirmektedir. Ancak delil-i munfasıla (başka bir delile) dayanılarak, bu âyetlerin zâhiri mânalarına göre amel edilmemiştir. Bu tıpkı, sana göre emrin zâhirinin vücûb (farziyyet) ifâde edip, delil-i munfasıldan ötürü, pek çok yerde emrin zâhirine göre amel edilmemesi gibidir.

Âyete delil olarak tutunma hususunda güzel bir soru da, söylediğimiz şu sözdür: Âyette geçen "nikâh"tan maksadın: "cinsî münasebette bulunma" manası olması niçin câiz olmasın? Binâenaleyh âyetin manası, "sizden kim hür kadınlarla cinsi münasebette bulunmaya (mali bakımdan) muktedir olamazsa.." şeklinde olur. Buna göre de, nikâhı altında hür bir kadın olmayan kimselerin, câriyelerle evlenmeleri câiz olur. Böyle olması halinde de, âyet **Ebu Hanife** lehine bir hüccet olur.

Bu suale şöyle cevap verilir: "Müfessirlerin çoğu, âyetteki "tavlen" (bolluk-güç) kelimesini, "zenginlik" diye tefsir etmişlerdir. Zengin olmamanın ise, cinsi münasebete kadir olmamada değil, nikâh akdi yapamamada tesiri vardır."

Ebu Bekr er-Râzi, görüşünün doğruluğuna umûmî mânadaki şu gibi âyetlerle istidlâl etmiştir: "Hak Teâlâ, فَانْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ *"Sizin için*

helâl olan kadınlardan... nikah edin" (Nisa, 3) وَأَنْكِحُوا الْأَيَامَى مِنْكُمْ *"İçinizden bekârları evlendirin.."* (Nur, 32) وَأُحِلَّ لَكُمْ مَا وَرَاءَ ذٰلِكُمْ *"Onlardan başkası size helâl kılındı"* (Nisa, 24) ve وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ *"Kendilerine sizden evvel kitab verilenlerden yine hür ve iffetli kadınlar da (size helâldir)"* (Maide, 5) buyurmuştur. Bu son âyet, Ehl-i kitaptan olan câriyeleri de içine alır. Bunda geçen "muhsenât"tan maksat, iffetli kadınlardır."

Cessâs'ın bu görüşüne şöyle cevap verilir: "Bizim delil getirdiğimiz âyet "hâss"tır. Hâs olan âyet, âmm (genel) mânalı olan âyete tercih edilir. Birde bu âyet, nikâhı altında hür kadın bulunanlara hastır. Bu tahsis daraltma, çocuğu kölelikten korumak için yapılmıştır ki, bu husus münakaşa konusunda da söz konusudur.

BEŞİNCİ MESELE

Hak Teâlâ'nın, *"Sizden kim hür ve Müslüman kadınları nikâhla alacak bir bolluğa güç yetiştiremezse..."* buyruğunun zahiri, imân etmenin hür kadınlar hakkında muteber olmasını gerektirir. Buna göre bir kimse, Ehl-i kitaptan hür bir kadınla evlenmeye kadir olup, ama Müslüman hür bir kadınla evlenmeye mali yönden muktedir olamazsa, bu kimsenin câriye ile evlenmesi câiz olur. Âlimlerin ekserisinin görüşü, hür kadınlar hakkında îmân mefhumunun zikredilmesi mendûb ve müstehâb olan bir hususdur. Çünkü, rızkın ve geçim vasıtalarının azlığı ve çokluğu hususunda, ehl-i kitâptan olan hür kadınla, mü'min hür kadın arasında herhangi bir fark yoktur.

***ALTINCI MESELE:* Ehl-i Kitap Kadınla Evlenmenin Hükmü**

Bazı âlimler şöyle demektedirler: Ehl-i kitaptan olan kadınlarla evlenmek kesinlikle câiz değildir. Onlar bu âyetlerle istidlâl ederek şöyle demişlerdir: Allahu Teâlâ, Müslüman hür kadınla evlenmek inkânsız hale geldiğinde, bu kimsenin Müslüman bir câriye ile evlenebilmesinin taayyün ettiğini beyân buyurmuştur. Eğer kitabî olan hür kadınla evlenmek câiz olsaydı, o zaman hür Müslüman kadınla evlenilemediğinde Müslüman câriye ile evlenmek taayyün etmemiş olurdu. Bu ise, âyetin delâletini ortadan kaldırmaktadır. Sonra bu görüşte olanlar, âyetin bu delâletini, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah'a eş tanıyan kadınlarla, onlar imâna gelinceye kadar evlenmeyin"* (Bakara, 221) buyruğu ile de te'kid etmişlerdir. Biz de bu âyeti (Bakara, 221) tefsir ederken, pek çok delile dayanarak Ehl-i kitabın kadınlarının müşrik olduğunu beyân etmiştik.

YEDİNCİ MESELE: Âyet, Zaruret Olmadıkça Câriye ile Evlenmeden Sakındırır

Âyet-i kerime, câriyelerle evlenmekten sakınmaya ve zarûret olmadıkça, böyle bir nikâh yapmanın câiz olmayacağına delâlet etmektedir. Bunun sebebi şunlardır:

a) Çocuk, kölelik ve hürlük bakımından anneye tâbidir. Binâenaleyh anne köle olunca, çocuk da köle olarak ona bağlanmış olur. Bu ise hem o insana, hem de çocuğuna bir nakîsa getirir.

b) Câriye, dışarıya çıkmayı, ötede beride gezmeyi ve erkeklerle içli-dışlı olmayı kimi kez adet edinmiştir. Böylece de, son derece utanmaz ve arsız olur. Çoğu kez günaha dalmayı, azmayı adet edinir. Bütün bunlar ise, kocalar hakkında bir zarardır.

c) Câriye üzerinde efendinin hakkı, kocanın hakkından daha büyüktür. Bu gibi zevceler, hür kadının sırf kocasına ait olması gibi, kocalarına ait olamazlar. Çoğu kez kocası kendisine ciddi olarak ihtiyaç hisseder, ama buna bir imkân bulamaz. Çünkü karısının efendisi, köle olması hasebiyle onu engelleyerek mani olur.

d) Efendi, o câriyeyi bazen başkasından satın alır. Binâenaleyh, "câriyenin satılması onun talakıdır" görüşünü savunanlara göre, bu câriye, ister kocası istesin isterse istemesin, boş olmuş olur. Bu görüşte olmayanlara göre de, ikinci efendisi onunla ve çocuğuyla yolculuğa çıkabilir. Bu ise, (kocaya) zarar veren en büyük şeylerdendir.

e) Câriyenin mihri, efendisinin mülküdür. Binaenaleyh o câriye, hür kadının aksine, ne kocasına mihrini bağışlayabilir, ne de o mihrinden tamamiyle vazgeçebilir. İşte bu sebeplerden dolayı Cenâb-ı Hak, bir ruhsat olması durumu müstesnâ, câriyelerle evlenmeye müsaade etmemiştir. Allah en iyisini bilendir.

Cenâb-ı Hakk'ın, فَمِنْ مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ مِنْ فَتَيَاتِكُمُ الْمُؤْمِنَاتِ *"O halde sağ ellerinizin mâlik olduğu mü'min cariyelerinizden (alsın..)"* buyruğuyla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Hak Teâlâ'nın, فَمِنْ مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ *"O halde sağ ellerinizin malik olduğu..."* tabiri şu demektir: "Yani o kimse, sağ ellerinin mâlik olduğu câriyeyle evlensin.." **İbn Abbas**, "Cenâb-ı Hakk bu tabirle, kişinin kız kardeşinin

câriyesini kastetmiştir. Çünkü bir kimsenin kendi cariyesiyle evlenmesi câiz değildir" demiştir...

İKİNCİ MESELE

"اَلْفَتَيَاتُ" kelimesi, "اَلْفَتَاةُ" kelimesinin çoğulu olup, memlûke "mülk edinilmiş cariyeler" demektir. Köle için de "فَتًى" kelimesi kullanılır. Hz. Peygamber (s.as)'den de لَا يَقُولَنَّ اَحَدُكُمْ عَبْدِى وَلٰكِنْ لِيَقُلْ فَتَاىَ وَفَتَاتِىَ *"Sizden hiç biriniz, benim kölem, kulum (عَبْدِى) demesin; ama, benim yiğidim, gencecik kızım (فَتَاىَ وَفَتَاتِىَ) desin"*[30] dediği rivâyet edilmiştir. Yine, yeni yetişen câriyeye "فَتَاةٌ" çocuğa da "فَتًى" ismi verilir. Câriye de, ister genç olsun isterse ihtiyar olsun, "فَتَاةٌ" diye isimlendirilir. Çünkü câriye de, büyüklere gösterilen saygı gibi bir saygı görmeme hususunda, genç gibidir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Evlenilecek Câriyenin Müslüman Olmasının Şart Olup Olmadığı**

Hak Teâlâ'nın, *"mü'min câriyelerinizden (alsın)"* tabiri câriye ile evlenmenin, onun mü'min bir kadın olmasıyla kayıtlandığına delâlet eder. Binâenaleyh, koca ister hür ister köle olsun, onun kitabî bir câriye ile evlenmesi câiz olmaz. Bu **Mücâhid, Saîd, Hasan el-Basri, İmam-ı Mâlik** ve **İmam-ı Şafiî**'nin görüşüdür. **Ebu Hanife** ise, kitabî bir câriye ile evlenmenin câiz olduğunu söylemiştir.

Şafiî (r.h)'nin delili şudur: Hak Teâlâ'nın, "mü'min câriyelerinizden (alsın)" ifâdesi, câriye ile evlenebilmenin onun mü'min olmasıyla kayıtlanmış olduğunu gösterir. Bu da, hür kadınla malî yönden evlenebilme meselesinde zikretmiş olduğumuz o iki sebepten dolayı, mü'min olmayan câriyelerle evlenilemeyeceğini gösterir: Hem yine Cenâb-ı Hak, *"Allah'a eş tanıyan kadınlarla, onlar imâna gelinceye kadar evlenmeyin"* (Bakara, 221) buyurmuştur.

Ebu Hanife (r.h)'nin delili ise, nass ve kıyas iledir. Nasstan deliline gelince bu, hür kadınla, malî yönden evlenilebilmesi hususunda, tutunduğumuzu söylediğimiz umûmî ifâdelerdir ki, bunların en kuvvetlisi, Hak Teâlâ'nın, وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ *"Kendilerine sizden evvel kitap verilenlerden yine hür ve iffetli kadınlar dahi..."* (Maide, 5) âyetidir. Kıyastan delili ise şudur: Biz, hür olan Ehl-i kitap kadınları ile nikâhlanmanın mubah olduğu hususunda ittifak ettik. Kitabî olan câriyeler de mubahtır. Binâenaleyh, bir kimse kitabî olan câriyelerle evlenirse, bunun câiz olması gerekir.

30 **Buhârî,** Itk, 71.

Ebu Hanife'nin genel ifadelere tutunmasına şu şekilde cevap veririz: Bizim delillerimiz hastır. Binaenaleyh, has (özel) olan deliller, âmm olan ifadelerden önce gelir, tercih edilir.

Kıyastan deliline de şu şekilde cevap veririz: **Şafiî** şöyle der: Bir kimse kitabî hür kadınla evlenirse, bu durumda tek bir noksanlık meydana gelir. Ama, kitabî cariyeyle evlenirse, bu durumda da köle olma ve kufür gibi iki çeşit noksanlık meydana gelmiş olur. Böylece bu iki durum arasındaki fark ortaya çıkmış olur.

Daha sonra Cenab-ı Hak, وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِاِيمَانِكُمْ *"Allah sizin imanınızı çok iyi bilendir"* buyurmuştur. **Zeccâc** bunun manasının, "(ey insanlar), iman hususunda zâhire göre amel edin. Zira, sizler işlerin zahirleri ile mükellefsiniz. Sırları ve hakikatleri bilmeyi, Allah üstlenmiştir" şeklinde olduğunu söylemiştir.

Sonra Cenab-ı Hak, بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ *"Kiminiz kiminizden (hasıl olmuşsunuz)dur"* buyurmuştur. Bu hususta da şu iki izah yapılmıştır:

a) Hepiniz Adem'in çocuklarısınız. Binaenaleyh, zaruret esnasında cariyelerle evlenmeye karşı olan taassup ve kibriniz, size mani olmasın.

b) İman konusunda hepiniz müştereksiniz. İman, faziletlerin en büyüğüdür. En büyük fazilette ortaklık tahakkuk edince, bunun dışında kalan farklılıklara iltifat edilmez. Bunun bir benzeri de Cenab-ı Hakk'ın, *"Mü'min erkekler de, mü'min kadınlar da birbirinin velileridir"* (Tevbe, 71) ve *"Şüphesiz ki sizin Allah nezdinde en şerefliniz takvaca en ileride olanınızdır"* (Hucurât, 13) âyetleridir. **Zeccâc**, bu ikinci şıkkın daha münasip olduğunu söylemiştir. Çünkü mü'min kadınlar daha önce zikredilmişti. Veya, "İslam şerefiyle şereflenmek, diğer sıfatlardan daha üstündür." Bu, **Şafiî** (r.h)'nin "iman, cariyelerle evlenebilmenin şartıdır" sözünü kuvvetlendirir.

Bil ki, Cenab-ı Hakk'ın bu kelimeleri zikretmesinin hikmeti şudur: Araplar, kendi soy-soplarıyla iftihar ediyorlardı. Böylece Cenab-ı Hak bu kelimeleri zikrederek, kendisinin bu şeylere bakmadığını ve kıymet vermediğini bildirmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in de ثَلَاثٌ مِنْ اَمْرِ الْجَاهِلِيَّةِ: اَلطَّعْنُ فِي الْاَنْسَابِ وَالْفَخْرُ بِالْاَحْسَابِ وَالْاِسْتِسْقَاءُ بِالْاَنْوَاءِ وَلَا يَدَعُهَا النَّاسُ فِي الْاِسْلَامِ *"Üç şey vardır ki, bunlar cahiliyye tutumundandırlar: İnsanların nesepleri hakkında ta'nda bulunup ileri geri konuşmak; soy-sop ile iftihar etmek ve yağmurun yağmasını yıldızlara bağlamak.. İnsanlar bu üç şeyi, İslâmiyet döneminde de terk*

etmemişlerdir"[31] dediği rivayet edilmiştir. Câhiliyyedekiler, **İbnu'l-Hecîn**'i ta'n ediyorlardı. Böylece Cenab-ı Hak, onları cahiliyye huyundan men etmek için böyle buyurmuştur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu nikâhın nasıl olacağını buyurarak, فَانْكِحُوهُنَّ بِإِذْنِ أَهْلِهِنَّ *"O halde, onları, sahiplerinin izniyle, kendinize nikâhlayın"* demiştir. Bu hususta iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âlimler, efendisinin izni olmadan câriye ile evlenmenin geçersiz olacağı hususunda ittifak etmişlerdir. Bu hükmün böyle olduğuna hem Kur'ân-ı Kerim, hem de kıyas delâlet etmektedir. Kur'ân'dan olan delil işte bu âyettir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, *"O halde, onları, sahiplerinin izniyle, kendinize nikâhlayın"* buyruğu, nikâh vacip olmasa dahi müsaadenin, nikâhın câiz olmasının bir şartı olmasını iktiza etmektedir. Bu, tıpkı Hz. Peygamber'in مَنْ أَسْلَمَ فَلْيُسْلِمْ فِي كَيْلٍ مَعْلُومٍ وَوَزْنٍ مَعْلُومٍ إِلَى أَجَلٍ مَعْلُومٍ *"Her kim selem*[32] *akdi yaparsa, bunu malum bir ölçek, malum bir tartı ile malum bir zamana kadar yapsın"*[33] ifâdesi gibidir. Selem yapmak vacip değildir. Ancak ne var ki, bir kimse selem akdi yapmak isterse, bu şartları tastamam yerine getirmesi gerekir. Nikâh da, her ne kadar vacip değilse de, bir kimse câriye ile evlenmek istediğinde, onunla ancak efendisinin müsaadesiyle evlenmesi gerekir.

Kıyastan delil ise şudur: Câriye, efendisinin mülkündür. Câriye evlendikten sonra, onun daha önce sağlamış olduğu menfaatlerin pek çoğunu, artık efendisine temin edemez. Binâenaleyh bu evliliğin, ancak efendisinin izniyle olması gerekir. Bil ki, Kur'ân'ın ifâdesi câriyelere hastır. Kölelere gelince, onlar hakkında bu hüküm hadis ile sabittir. Cabir'den rivâyet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s), إِذَا تَزَوَّجَ الْعَبْدُ بِغَيْرِ إِذْنِ السَّيِّدِ فَهُوَ عَاهِرٌ *"Efendisinin izni olmadan evlenen köle, zinakârdır"*[34] buyurmuştur.

İKİNCİ MESELE: **Evlenmede Velînin İzninin Şart Olup Olmaması**

Şafiî (r.h), "Büluğa ermiş akıllı bir kadının nikâhı, velîsinin izni olmaksızın sahih olmaz" derken, **Ebu Hanife** (r.h), "Bu, sahih olur" der. **Şafiî** bu âyetle istidlâl etmiştir ki, bu isidlâlin izahı şudur: Hak Teâlâ'nın, "فَانْكِحُوهُنَّ بِإِذْنِ أَهْلِهِنَّ" buyruğundaki "هُنَّ" zamirleri, câriyelere aittir. Câriye, kölelik vasfıyla tavsif edilmiş bir kişidir. Kölelik vasfı, (şartlara bağlı olarak) zail

31 **Buhârî,** Menâkıbû'l-Ensâr, 27; **Müsned,** 2/362.

32 Malı sonra almak üzere, parası peşin verilerek yapılan alış-veriş şeklidir (Ç).

33 **İbn Mâce,** Ticârat, 59 (2/765).

34 **Ebû Davûd,** Nikâh, 16 (2/228); **Tirmizî,** Nikâh, 21 (3/419); **İbn Mâce,** Nikâh, 43 (1/630).

olan bir sıfattır. Halbuki, zail olan sıfatlarla tavsif edilmiş olan zâta işaret etmek, o sıfatlara işaret etmeyi kapsamaz. Baksana bir kimse, "şu genç ile konuşmayacağım.." diye yemin etse de; o genç ihtiyarlasa, sonra da onunla konuşsa, o kimse yeminini bozmuş olur. Binâenaleyh, yok olup giden arızî bir sıfatla tavsif edilmiş bir zâta işaret etmenin, o arızî sıfatlar zail olduktan sonra da devam ettiği sâbit olmuş olur. Bu sabit olunca biz deriz ki, Hak Teâlâ'nın, "O halde onları, sahiplerinin izniyle, kendinize nikâhlayın" ifâdesi, câriyelere bir işarettir. Binâenaleyh bu işaretin, kölelik vasfının onlardan zail olup, hürriyetlerini kazanmaları durumunda da devam etmesi gerekir. Durum böyle olunca, biz deriz ki: Misâlimizdeki akıl-baliğ hür kadının nikâhının câiz olması, velîsinin iznine dayanır. Bu, bu misâlde sabit olunca, bu hükmün, bunlar arasında herhangi bir farkın bulunduğunu söyleyenin bulunmayacağı zaruretine binâen, diğer durumlarda da sabit olması gerekir.

Ebu Bekr er Razî, bu âyetle, bu meselede **Şafiî**'nin görüşünün fasit olduğuna istidlâl ederek şöyle demektedir: **Şafiî**'nin mezhebine göre, nikâh akdinde kadının söz hakkı yoktur. Buna göre de, kadının, câriyesini evlendirmesi câiz değildir. Bilâkis, onun mezhebine göre bu kadının câriyesini evlendirme hususunda başkasını vekîl tayin etmesi gerekir. Halbuki bu âyet, bu görüşü iptâl etmektedir. Çünkü bu âyetin zâhiri, efendisinin izninin bulunmasıyla yetinilebileceğine delâlet etmektedir. Binâenaleyh kim "bu kâfi değildir" derse, âyetin zahirini terk etmiş olur.

Cessâs'ın bu görüşüne, şu bakımlardan cevap veririz:

a) Âyette geçen "izin" ifâdesinden maksat, rızadır. Bize göre, efendinin rızasının mutlaka alınması gerekir. Ama bunun yeterli olduğu hususunda âyette herhangi bir delil yoktur.

b) Âyette geçen ehlihinne, yani "onların sahipleri" tabiri, onları evlendirmeye kadir olan kimselerden ibârettir. Bu da, eğer o câriyenin efendisi (sahibi) erkek ise, mevlâdır (yani adamın kendisidir); veyahut da o câriyenin efendisi kadın ise, kadın olan efendinin tayin ettiği velîdir.

c) Farzet ki "ehl" kelimesi "mevlâ"dan ibarettir. Ancak ne var ki, bu ifâde hem erkekleri hem de dişileri içine alan umûmî bir ifâdedir. Kadının kendi kendini evlendiremeyeceğine delâlet eden deliller ise hastır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s), اَلْعَاهِرُ هِيَ الَّتِي تَنْكِحُ نَفْسَهَا *"Kendi kendini evlendiren kadın, (âhirdir) zinâkârdır"* demiştir. Böylece bu hadis ile, kadının, kendi

kendini evlendirme hususunda bir söz hakkının olmadığı ortaya çıkmış olur. Binâenaleyh, arada herhangi bir farkın bulunduğunu söyleyen birisinin olmaması sebebiyle, kadının, câriyesini evlendirme hususunda da bir söz hakkının bulunmaması gerekir. Allah en iyi bilendir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَاْتُوهُنَّ اُجُورَهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ *"Ücretlerini de, örfe göre onlara verin"* buyurmuştur. Bu hususta iki mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Cariyelerin Mihrleri**

Âyetin tefsiri hakkında şu iki görüş ileri sürülmüştür:

a) Âyette geçen "ücretler" sözünden murat, onların mihrleridir. Bu izaha göre âyet, onlarla evlenildiğinde, mihr ister belirtilsin isterse belirtilmesin, mihrin vacip olduğuna delâlet eder. Çünkü Cenâb-ı Hak, mihri vacip kılma hususunda, onu belirleyenle belirlemeyen arasında bir fark gözetmemiştir. Cenâb-ı Hakk'ın "mihr-i misl"i murat ettiğine, O'nun "örfe göre" tabiri de delâlet etmektedir.. Bu husus ictihada, keza örfteki ve gelenekteki zann-ı gâlibe dayandırılan şeyler hakkında mutlak bir ifâdedir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"Onların mar'ûf bir şekilde yiyeceği, giyeceği, çocuk kendisinin olan (babaya) aittir"* (Bakara, 233) tabiri gibidir.

b) **Kâdî** şöyle demektedir: *"Onların ücretleri"* tabirinden murat, onların nafakalarıdır." Bu sözü söyleyen, bunun birincisinden daha münasip olduğunu, çünkü mihrin belirlenmiş bir şey olduğunu, bu konuda marufun (örfün) şart koşulmasının bir manasının bulunmadığını söyleyerek şöyle devam etmiştir: Cenâb-ı Hak sanki, onun câriye olmasının, tıpkı hür kadın hakkında olduğu gibi, örfe göre mevlâsı ile câriye ayrıldığında, onun nafakasının vacip olması ve o nafakanın yeterli olmasında bir zararı olmayacağını beyan buyurmuştur. Sonra, **Kâdî** sözüne devamla şunu da belirtmiştir: "Lâfız, her ne kadar bizim zikrettiğimiz şeye muhtemel ise de, müfessirlerin ekserisi bu "اُجُورَهُنَّ" (ücretleri) tabirini, "onların mihrleri"; örfe göre "بِالْمَعْرُوفِ" tabirini de "istendiği zaman geciktirmeksizin ve tam olarak, güzel bir şekilde mihrlerini câriyelere verme, ulaştırma" manasına hamletmişlerdir.

İKİNCİ MESELE

Ebu Bekr er-Razî (el-Ceassâs), Ahkâmu'l-Kur'ân'ında, bazı Mâliki âlimlerinin evlenmede mihri alma hakkının câriyeye ait olup, câriyeyi ücret mukabilinde başkasının işinde çalıştırma durumunda, bu ücrete câriyenin değil de efendisinin hak sahibi olduğunu söylediklerini nakletmiştir.

Bunlar, mihr hususunda bu âyetle istidlâl etmişlerdir ki, o da "ücretlerini onlara verin" buyruğudur. Cumhûr-u ulemaya gelince bunlar, câriyenin mihrinin efendisine ait olduğu hususunda, hem nass hem de kıyasla istidlâlde bulunmuşlardır. Nassdan delil, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah şöyle bir mesel irâd etti: "Hiçbir şeye gücü yetmeyen memlûk bir kul..."* (Nahl, 75) tabiridir ki, bu ifâde "memlûkün" bir şeye mâlik olmasını kesinlikle nefyetmektedir. Kıyastan delil ise şudur: Mihr, ferçten temin edilen menfaatlerin karşılığı olarak vacip kılınmıştır. Bu menfaatler, efendinin mülküdür. Nikâh kaydıyla o câriyeyi kocasına helâl kılan, efendisidir. Binâenaleyh, kocanın istifâde edeceği o menfaatlerin bedeline hak kazanan, efendinin bizzât kendisi olması gerekir.

Mâlikîlerin bu âyetle istidlâl etmelerine şu şekilde cevap verebiliriz:

a) Âyette geçen "ücretleri" lâfzını, "nafakaları" manasına alırsak, soru tamamiyle ortadan kalkar.

b) Allahu Teâlâ, onlardan istifâdenin karşılığı olduğu için, mihri onlara nisbet ederek, أُجُورَهُنَّ *"onların mihrleri"* buyurmuştur. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onlara.. verin"* emrinde, mihrin onların mülkü olmasını gerektiren herhangi bir açıklama yoktur. Ancak ne var ki, Hz. Peygamber (s.a.s), اَلْعَبْدُ وَمَا فِي يَدِهِ لِمَوْلَاهُ *"Köle ve kölenin elindeki her şey, onun efendisinindir"*[35] buyurmuştur. Böylece, onların mihri de efendilerinin mülkü olmuş olur. Allah en iyi bilendir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, مُحْصَنَاتٍ غَيْرَ مُسَافِحَاتٍ وَلَا مُتَّخِذَاتِ اَخْدَانٍ *"Fuhuşta bulunmayan, gizli dostlar da edinmeyen namuslu kadınlar olmak üzere..."* buyurmuştur.

Bu hususta iki mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Fahişe ve Metresle Yaşamak Haramdır**

İbn Abbas, âyette geçen "مُحْصَنَاتٍ" lâfzının, "iffetli kadınlar" olarak manasına geldiğini söylemiştir ki bu, Hak Teâlâ'nın, فَانْكِحُوهُنَّ بِاِذْنِ اَهْلِهِنَّ *"O halde onları, sahiplerinin izniyle, kendinize nikahlayın"* sözünden hâldir. Binaenaleyh, bu ifâdenin zahiri, zinâkar câriyelerin nikâhının haram olmasını gerektirir. Âlimler, zinakâr câriyelerin nikâhının câiz olup olmadığı hususunda ihtilaf etmişlerdir ki, biz bu hususu, *"Zina eden erkek, zina eden veya müşrik olan kadından başkasını nikahlamaz.."* (Nur, 3) âyetini tefsir ederken açıklayacağız. Ekseri âlimler, bu nikâhın câiz olacağı

35 **Sünenü'l-Beyhâki**, 5/327.

kanaatindedirler. Buna göre bu âyet, mendûp ve müstehap olma anlamına hamledilmiş olur. Hak Teâlâ'nın, "غَيْرَ مُسَافِحَاتٍ" buyruğunun manası, "zina etmeyenler.." anlamındadır. Cenab-ı Hakk'ın, "وَلَا مُتَّخِذَاتِ اَخْدَانٍ" buyruğundaki "اَخْدَانٍ" kelimesi, tıpkı "اَلْاَتْرَابُ"nün, "اَلتِّرْبُ" (yaşıt, aynı yaşta) kelimesinin çoğulu olması gibi, "اَلْخِدْنُ" kelimesinin çoğuludur. Bu kelime ise, seninle bir ve beraber olan kimse anlamına gelmektedir. Böyle bir kimse ise, gizli ve aşikâr her durumda, seninle beraber olandır. Müfessirlerin ekserisi ise, "müsafih - zinakâr" olan kadının, kendisini istediği erkeğe kiralayan; dost edinen kadının ise, muayyen birisini dost edinen kadın olduğunu söylemişlerdir. Câhiliyyedekiler, bu iki kısım arasında bir fark görüyor, dostu olan kadınlara, zinakâr hükmünü vermiyorlardı. İkisi arasında gözetilen bu fark, onlarca muteber addolununca, muhakkak ki Cenâb-ı Hak bu iki kısımdan her birini ayrı ayrı zikretmiş, böylece ikisinin de haram olduğunu nass ile belirtmiştir. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, *"Deki: "Rabbim ancak hayasızlıkları, onların açığını da gizlisini de... haram etmiştir"* (A'raf, 33) âyetidir.

İKİNCİ MESELE

Kâdî şöyle demektedir: "Bu âyet, câriyelerin nikâhı hususunda iman mefhumunu şart koşmayan kimselerin istidlâl ettiği delillerden birisidir. Çünkü bu şart olmuş olsaydı, onların namuskâr, iffetli olmaları da şart olurdu. Halbuki bu, bir şart değildir."

Kâdî'nin bu görüşüne şöyle cevap verilir: Bu ifâde, "مِنْ فَتَيَاتِكُمُ الْمُؤْمِنَاتِ" ifâdesine değil de, Cenâb-ı Hakk'ın "فَانْكِحُوهُنَّ بِاِذْنِ اَهْلِهِنَّ" ifâdesine matûftur, onunla ilgilidir. Şüphesiz ki bütün bunlar vaciptir. Böylece biz şu hususta vacibin bulunmamasından, kendinden önceki şeylerde de vacibin olmamasının gerekmediğini anlamış oluruz. Allah en iyi bilendir.

Câriyenin Cezası, Hürlerin Yarısı Nispetindedir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَاِذَا اُحْصِنَّ فَاِنْ اَتَيْنَ بِفَاحِشَةٍ فَعَلَيْهِنَّ نِصْفُ مَا عَلَى الْمُحْصَنَاتِ مِنَ الْعَذَابِ *"Onlar evlendikten sonra bir fuhuş irtikap ettiler mi, o vakit üzerlerine hür kadınlar üzerindeki cezanın yarısı (verilir)"* buyurmuştur. Bu hususta birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Hamza, Kisâi ve **Âsım**'ın ravisi **Ebu Bekr** elif'in fethasıyla "اَحْصَنَّ" diğer kıraat imamları ise, elif'in dammesiyle "اُحْصِنَّ" şeklinde okumuşlardır.

Meftuh okuyanlara göre bu kelimenin manası, "Onlar Müslüman olurlarsa..." şeklindedir. **Hz. Ömer, İbn Mes'ûd, Şa'bî, en-Nehaî** ve **Süddî** de böyle demişlerdir. Damme ile okuyanlara göreyse bu kelimenin manası, "onlar kocaları vesilesiyle korunduklarında.." şeklindedir. **İbn Abbas, Said İbn Cübeyr, Hasan el-Basrî** ve **Mücâhid** de böyle söylemektedir. Âlimlerden birinci açıklamayı tenkit edip de şöyle diyenler vardır: Allahu Teâlâ, *"mü'min câriyelerinizden..."* tabirinde, câriyeleri imân ile vasfetmiştir. Önce *"mü'min cariyeleriniz.."* denilip de, daha sonra da, "onlar imân ettiklerinde onların halleri şöyle şöyledir..." denilmiş olması uzak bir ihtimaldir.

Buna şu şekilde cevap vermek mümkündür: Allahu Teâlâ şu iki hükmü zikretmiştir:

a) Câriyelerle evlenilmesi halinde, Cenâb-ı Hak bu hususta onlar hakkında, *"mü'min cariyelerinizden..."* tabiriyle, imâna itibar etmiştir.

b) Cenâb-ı Hak, o câriyelerin fuhuş yapmaları halinde, onlara terettüb eden hükmü belirtmiş ve onların imân etmeleri halini de yine bu hükümde zikretmiştir ki, bu da, "فَإِذَا أُحْصِنَّ" (fetha okuyanlara göre) "imân ettiklerinde..." ifâdesidir.

İKİNCİ MESELE

Âyette büyük bir müşkil vardır. O da şudur: Hak Teâlâ'nın *"O vakit, üzerlerine, muhsenât üzerindeki cezanın yarısı (düşer)"* buyruğundaki "muhsenât" lâfzı ile kastedilen ya evli hür kadınlardır, ya da bekâr hür kadınlardır. Bu kadınlara "muhsenât" denilmesinin sebebi, hür oluşlarıdır. Bu lâfızla birincilerin murat edilmiş olması müşkildir. Çünkü evli ve hür kadınlar zina ettiği zaman, recmolunmaları gerekir. Binâenaleyh bu durum, câriyelerin zina etmeleri halinde cezalarının recmin, yarısı olmasını gerektirir. Bunun bâtıl olacağı herkesin malumudur. İkincilerin yani hür ve bekâr kadınların murat edilmiş olmasına gelince, onların cezasının yarısı elli değnektir: Bu kadar ceza, ister evli olsun ister evli olmasın zinâ eden câriyeler hakkında zaten vaciptir. Binâenaleyh bu hüküm, câriyelerden sadece zinanın sadır olmasına bağlanmış olur. Halbuki âyetin zahiri bu cezanın, muhsan (evli) olma ve zina etmiş olma şartına bağlı olmasını gerektirir. Çünkü, *"Onlar evlendikten (muhsan olduktan) sonra bir fuhuş irtikap ederlerse..."* âyeti, bir şartın bulunmasından sonra ikinci bir şartın daha bulunmasını ifâde eder. Binâenaleyh bu da; hükmün bu iki şarta açıkça bağlanmış olmasını gerektirir. İşte âyetteki büyük müşkil budur.

Buna şöyle cevap verilir: Biz "muhsenât" ile ikincilerin kastedilmiş olmasını tercih ediyoruz. Çünkü âyetteki, *"Onlar evlendikten (muhsan olduktan) sonra..."* sözünden murat, câriyelerin zina ettiklerinde cezalarının elli değnek olabilmesi için, bu muhsan oluşun şart kılınması değildir. Aksine bunun manası, "evli iken yapılması halinde zinanın cezası sertleşir. Meselâ şu câriye, evli iken zinâ ederse bunun cezası elli değnektir, daha fazla değildir. Eğer o, evlenmeden önce zina yaparsa, bu cezâ (elli değnek) onun için daha uygundur" şeklindedir. Bu mâna, âyetten anlaşılan şeyin yerini tutar. Zira, kölelikten ötürü bu cezanın hafifletilmesi gerektiği için, cezanın arttırılmasına sebep olan şey mevcut olduğunda, bu kadar cezanın o şiddetlendirme sebebi bulunmadığı zaman olması daha uygun olur. Allah en iyi bilendir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Haricîlerin Recm Cezasını İnkârlarına Cevap**

Haricîler, recmin olmadığı hususunda ittifak etmiş ve bu âyetle şu şekilde istidlâl etmişlerdir: "Allahu Teâlâ cariyelere, hür ve evli kadınlar için söz konusu olan zina cezasının yarısını gerekli (vacip) kılmıştır. Binâenaleyh şâyet hür ve evli kadınlara recm cezası gerekseydi, câriyelere vacip olan ceza recmin yarısı olurdu ki, bu bâtıldır. Böylece evli ve hür kadınlara gereken zinâ cezasının sadece celde (değnek) olduğu sâbit olur." Hâricilerin bu görüşüne cevabımız, bir önceki meselede verdiğimiz cevabın aynısıdır. Bu hususta geniş açıklama, Nûr Sûresi'nde *"Zina eden kadınla zina eden erkekten her birine yüzer değnek vurun"* (Nur, 2) âyetinin tefsirinde zikredilecektir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bil ki fakîhler, bu âyeti, her ne kadar kendisinde bu ceza vacip olmayan işler mevcud ise de, had cezası dışında, kölenin hükmünün hür insanın hükmünden noksan olduğu hususunda bir temel kabul etmişlerdir. Allah en iyi bilendir.

Anet (Meşakkat) Kelimesinin Manası

Sonra Cenâb-ı Hak, ذٰلِكَ لِمَنْ خَشِيَ الْعَنَتَ مِنْكُمْ *"(Câriyeleri alma hususundaki) bu (müsaade), içinizden sıkıntıya düşmekten (zinaya sapmaktan) korkanlar içindir"* buyurmuştur. Âlimler, bu ifâdenin câriyelerle evlenme hususunda olduğunda ihtilaf etmemişlerdir. Buna göre Allahu Teâlâ sanki, "sağ ellerinizin sâhip olduğu mü'min kızlar (câriyeler) ile evlenme işi, sizden zinaya düşmekten korkanlar içindir" demiştir. Âyette geçen, "Anet"

kelimesi, çok şiddetli ve büyük bir zarar demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, yetimlerle karışıp kaynaşmaya ruhsat verdiği âyette, وَاللّٰهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ وَلَوْ شَاءَ اللّٰهُ لَأَعْنَتَكُمْ *"Allah (yetimlerin) salâhına çalışanlarla, fesat ve fenalık yapanları bilir. Eğer Allah dileseydi, sizi muhakkak zahmete (zarara) sokardı"* (Bakara, 220) yani "işi zorlaştırır, böylece de yemeğinizi yetimlerin yemeğinden ayırmanızı vacip kılardı ve size bundan dolayı büyük zararlar dokunurdu" buyurmuştur. Yine Cenâb-ı Allah, وَدُّوا مَا عَنِتُّمْ قَدْ بَدَتِ الْبَغْضَاءُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ *"(O kâfirler) size sıkıntı verecek şeyleri arzu ederler. Gerçekten onların kin ve buğzları ağızlarından (taşıp) meydana vurmuştur"* (Âl-i İmran, 118) yani, "onlar sizin çetin bir zarara düşmenizi arzularlar" buyurmuştur. Müfessirlerin bu hususta şu iki görüşleri vardır:

1- Çok şiddetli şehvet hissi ve cinsi münasebette bulunma arzusu, çoğu kez insanı zinaya sevk eder. Böylece insan, dünyada zina cezasına, âhirette de büyük bir azaba müstahak olur ki, işte "anet" budur.

2- Bu şiddetli şehvet hissi ve cinsi münasebette bulunma arzusu, insanı bazen şiddetli hastalıklara götürür. Meselâ, kadınlarda bu duygu, rahmin boğulup daralmasına, erkeklerde de kasık ve sırt ağrılarına sebebiyet verir. Âlimlerin çoğu, "anet" kelimesine birinci mânayı vermişlerdir. Çünkü Kur'ân'ın beyânına bu daha uygundur.

Sonra Cenâb-ı Hak وَأَنْ تَصْبِرُوا خَيْرٌ لَكُمْ *"Sabretmeniz ise sizin için daha hayırlıdır"* buyurmuştur. Bu hususta iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bundan murat şudur: Câriyelerle evlenmek, şu üç şartın, yani hür kadınlarla evlenmeye gücü olmama, ileri derecede şehevi arzunun bulunması ve câriyenin mü'min olması şartlarının bulunmasına bağlıdır. Cariyelerle evlenilmesi halinde meydana gelebilecek zararlardan ötürü, bunlarla evlenilmemesi daha evlâdır.

İKİNCİ MESELE

Ebu Hanife (r.h)'nin mezhebine göre, nikâhla meşgul olup (evlenmek), nafile namazlarla meşgul olmaktan efdaldir. Eğer Hanefilerin mezhebi; "İster hür kadınla evlenme olsun, ister câriye ile evlenme olsun, mutlak evlenme ile meşgul olmak nafile namazla meşgul olmaktan daha efdaldir" şeklinde olsaydı, bu âyet onların görüşlerinin batıllığı hakkında sarîh bir nass olurdu. Eğer onlar, "Biz câriye ile evlenmeyi nâfile namazla meşgul

olmaya tercih etmiyoruz" derlerse, bu isidlâlleri düşer. Fakat bu tafsilatı (ayrıntı), onların hiçbir kitabında görmedim. Allah en iyi bilendir.

Sonra Hak Teâlâ âyeti, وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ *"Allah gafûr ve rahîmdir"* ifâdesiyle bitirmiştir. Bu ifâde, Cenâb-ı Allah'ın evla olan câriyelerle evlenilmemesidir" hükmünü te'kid gibidir. Yani, her ne kadar önceki sözden bir yasak oluş manası çıkıyorsa da, Allahu Teâlâ, sizin bu tür evliliğe ihtiyacınızdan dolayı bunu mubah kılmıştır. Binâenaleyh bu mubah kılış, Allah'ın rahmeti ve mağfireti babındandır. Allah en iyi bilendir.

يُرِيدُ اللّٰهُ لِيُبَيِّنَ لَكُمْ وَيَهْدِيَكُمْ سُنَنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَيَتُوبَ عَلَيْكُمْ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٢٦﴾

"Allah size, açıkça bildirmek, sizi sizden evvelkilerin yollarına hidâyet etmek ve sizin tevbelerinizi kabul etmek ister. Allah alîm ve hakîmdir" (Nisa, 26).

Bu âyetle ilgili meseleler bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, لِيُبَيِّنَ لَكُمْ *"Size, açıkça bildirmek..."* buyruğundaki lâm hakkında şu iki açıklama yapılmıştır:

a) Âlimler, "اَرَدْتُ" (istedim) ve "اَمَرْتُ" (emrettim) fiilleriyle beraber kullanıldığında, bu lâm'ın bazen "اَنْ" yerine geçebileceğini ve meselâ, اَرَدْتُ اَنْ تَذْهَبَ "Gitmeni istedim", اَرَدْتُ لِتَذْهَبَ "Gitmeni irâde ettim, istedim", اَمَرْتُكَ اَنْ تَقُومَ "Sana, kalkmanı emrettim" ve اَمَرْتُكَ لِتَقُومَ "Sana, kalkmanı, (dikilmeni) emrettim" denildiğini; Cenâb-ı Hakk'ın da يُرِيدُونَ لِيُطْفِؤُا نُورَ اللّٰهِ *"Allah'ın nurunu söndürmek istiyorlar"* (Tevbe, 32) buyurduğunu; bunun da, "يُرِيدُونَ اَنْ يُطْفِؤُا" anlamında olduğunu ve وَاُمِرْنَا لِنُسْلِمَ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ *"... ve biz (kendimizi) kâinâtın Rabbine teslim etmemizle emrolunmuşuzdur"* (En'âm, 71) şeklinde buyurduğunu söylemişlerdir.

b) Âyette bir hazf bulunduğunu söylememizdir. Buna göre takdir, يُرِيدُ اللّٰهُ اِنْزَالَ هٰذِهِ الْاٰيَاتِ لِيُبَيِّنَ لَكُمْ دِينَكُمْ وَشَرْعَكُمْ "Allahu Teâlâ, size dininizi ve şeriatinizi iyice beyân edip açıklamak için bu âyetleri indirmek ister, murat eder" şeklindedir. Âlimlerin misâl olarak getirmiş oldukları diğer âyetlerde

de hüküm aynıdır. Meselâ buna göre, "يُرِيدُونَ لِيُطْفِؤُا نُورَ اللهِ" (Tevbe, 32) âyetinin takdiri, يُرِيدُونَ كَيْدَهُمْ وَعِنَادَكُمْ لِيُطْفِؤُا "Allah'ın nurunu söndürmek için, hileler yapmak ve inâtlaşmak isterler, irade ederler..."; "وَأُمِرْنَا لِنُسْلِمَ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ" (En'âm, 71) âyetinin takdiri ise وَأُمِرْنَا بِمَا أُمِرْنَا لِنُسْلِمَ "ve biz, (kendimizi) âlemlerin Rabbine teslim etmemiz için, emrolunduğumuzla emrolunmuşuzdur.." şeklindedir.

İKİNCİ MESELE

Bazı müfessirler, Cenâb-ı Hakk'ın *"Allah size, açıkça bildirmek, sizi sizden evvelkilerin yollarına hidâyet etmek... ister"* âyetinde geçen iki ifâdenin manasının da aynı şey olduğunu; tekrarın, te'kîd için yapıldığını söylemişlerdir ki, bu zayıftır. Gerçek olan, Hak Teâlâ'nın, *"size, açıkça bildirmek..."* ifâdesinden şunun kastedilmiş olmasıdır: Allahu Teâlâ bize bu tekliflerini beyân etmiş ve o tekliflerde helâli haramdan, güzeli çirkinden ayırmıştır.

"Eski Ümmetlerin Yollarına Götürmek" Ne Demektir?

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَيَهْدِيَكُمْ سُنَنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ *"Sizi sizden evvelkilerin yollarına hidayet etmek..."* buyurmuştur. Bu ifâdeyle ilgili olarak da şu iki görüş ileri sürülmüştür:

a) Bu, Allahu Teâlâ'nın önceki âyetlerde bize haram ve helâl olduğunu beyân ettiği bütün kadınlarla ilgili hükmün, bütün şeriat ve dinlerde aynı olduğuna bir delildir.

b) Allahu Teâlâ'nın maksadı bu değildir. Aksine O'nun muradı, "Evvelkilere beyân buyurduğu gibi sizi, faydanıza olan şeyleri size açıklama hususunda sizi sizden öncekilerin yollarına iletmektir..." şeklindedir. Çünkü şeriatler ve mükellefiyetler aslında farklı iseler de, maslahat ve menfaat konusunda müttefiktirler.

Bu tabirle ilgili bir üçüncü görüş de şudur: Bunun manası, "Batıldan kaçınıp hakka ittiba edesiniz diye Cenâb-ı Hak sizi, sizden önceki hak ehlinden olan kimselerin yoluna iletir..." şeklindedir.

Kulda Tevbe Etmeyi Kim Yaratır?

Sonra Cenâb-ı Hak, وَيَتُوبَ عَلَيْكُمْ *"ve sizin tevbelerinizi kabul etmek..."* buyurmuştur. **Kâdi** şöyle demektedir: Bunun manası şudur: Allahu Teâlâ bizden, bizzât tâat olan şeyleri isteyerek, şüphesiz onları iyice beyân edip, bütün şüpheleri onlardan giderdiği gibi, aynı şekilde bizim kusur ve

eksikliklerimiz olduğu için, tevbelerimizi kabul etmeyi istemiştir. Çünkü mükellef, bazen itâat edip böylece sevaba hak kazanır; bazen de günah işler, böylece de günah ve isyanları tevbe ile telâfi etmeye ihtiyaç duyar.

Bil ki bu âyette müşkillik arz eden bir husus vardır ki, o da şudur: Hak gerçek, ya Ehl-i sünnetin dediği gibi "kulun fiilini Allah yaratmıştır" şeklinde olur veya **Mu'tezile**'nin dediği gibi, "kulun fiilini Allah yaratmamıştır" şeklinde olur. Âyet, her iki görüşe göre de bir müşkillik arz eder. Birinci görüşe göre müşkillik arz etmesi şöyledir: Bu görüşe göre, Allah'ın irade ettiği her şey tahakkuk eder, meydana gelir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak bizim tevbelerimizi kabul etmek istedi mi, bunun hepimiz için gerçekleşmesi gerekir. Halbuki bunun böyle olmadığı malumdur. İkinci görüşe göre de müşkillik arz etmesi şöyledir: Allahu Teâlâ, bizim kendi ihtiyacımız ve fiilimizle tevbe etmemizi dilemektedir. Halbuki O'nun, *"ve sizin tevbelerinizi kabul etmek.."* sözünün zâhiri, tevbe fiilini bizde yaratanın Allahu Teâlâ olduğunu ve bu tevbemizin işte böylece meydana geldiğini ihsas ettirmektedir. Binâenaleyh bu âyet her iki görüşe göre de bir müşkillik arz etmektedir.

Bu müşkilliğe şu şekilde cevap verebiliriz: Allahu Teâlâ'nın, *"ve sizin tevbelerinizi kabul etmek..."* buyruğu tevbeyi bizde yaratanın Allahu Teâlâ olduğu hususunda açık bir ifâdedir. Akıl da bunu teyit etmektedir. Çünkü tevbe, geçmişte yapılmış olan bir fiile duyulan nedâmetten, gelecekte aynı fiili bir daha yapmama şeklindeki azim ve karardan ibarettir. Pişmanlık ve azmetme irâdî şeylerdendir. İrâdî olan şeylerin ise yeniden irâde edilmesi mümkün değildir. Aksi halde teselsül gerekir. O halde iradenin, insanın kendi fiili olması mümkün değildir. Böylece bu pişmanlık ve azmetme işinin, ancak Allah'ın yaratmasıyla tahakkuk edebileceklerini anlarız. Bu sebeple bu aklî delil de, Kur'ân'ın zâhirinin ihsas ettiği şeyin doğru olduğuna delâlet etmektedir ki, bu ihsâs edilen şey, bizim tevbelerimizi kabul edenin Allahu Teâlâ olduğudur.

O'nun, "Eğer Allah bizim tevbelerimizi kabul ederse, bu tevbe zâten tahakkuk eder..." şeklindeki sözüne mukabil biz deriz ki: Cenâb-ı Hakk'ın, *"ve sizin tevbelerinizi kabul etmek.."* sözü, ümmete bir hitaptır. Allahu Teâlâ, önceki âyetlerde zikredilen annelerin, kızların nikâh edilmesi ve yasaklanan diğer şeyler hakkında ümmetin tevbesini kabul etmiştir. Böylece bu tevbe, onlar için hasıl olmuş, meydana gelmiştir. Yaptığımız bu izah ile söz konusu olan müşkil bertaraf edilmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ buyurmuş olup bunun manası "Allah sizin durumlarınızı iyice bilen, sizin hakkınızda yaptığı bütün işlerde hikmet sahibi olan ve size hükümler verendir.." demektir.

Şehvet ve Hırslarına Uyanlar Müslümanları Saptırmak İsterler

Daha sonra Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur:

وَاللّٰهُ يُرِيدُ اَنْ يَتُوبَ عَلَيْكُمْ وَيُرِيدُ الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الشَّهَوَاتِ اَنْ تَمِيلُوا مَيْلًا عَظِيمًا ﴿٢٧﴾

"(Evet), Allah sizin tevbelerinizi kabul etmek ister. Şehvetlerine uyanlar ise, sizin büyük bir meyl ile sapmanızı dilerler" (Nisa, 27).

Âyetle ilgili iki mesel vardır:

BİRİNCİ MESELE

Denildiğine göre Mecûsîler, kız kardeş ve erkek kardeşle, yeğenlerle (kız kardeşin kızlarıyla) evlenmeyi helâl görüyorlardı. Cenâb-ı Hak bunların nikâhlanmasını haram kılınca, onlar şöyle dediler: "Sizler, hala ve teyze kızlarının nikâhını helâl kabul ediyorsunuz. Hala ve teyzelerin nikâhı ise size haramdır. Binâenaleyh, yeğenleri (erkek ve kız kardeşlerin kızlarını) da nikâhlayın..." İşte bunun üzerine bu âyet-i kerime nâzil oldu.

İKİNCİ MESELE

Mu'tezile şöyle demektedir: "Allahu Teâlâ'nın *"Allah sizin tevbelerinizi kabul etmek ister"* buyruğu, Allahu Teâlâ'nın, herkesin tevbesini ve itaatte bulunmasını irade ettiğine delâlet etmektedir." Âlimlerimiz bunun imkânsız olduğunu söylemektedirler. Çünkü Allahu Teâlâ, fâsıkın tevbe etmeyeceğini bilmektedir. Halbuki fâsıkın tevbe etmesiyle, Allah'ın onun tevbe etmeyeceğini bilmesi, birbirine zıt iki husustur. Allahu Teâlâ'nın ilminin zeval bulması imkânsızdır. İki zıttan birinin vacip olmasıyla beraber, diğer zıttın murat edilmiş olması, muhal olduğu bilinen bir şeyi irade etmektir ki, bu da muhaldir. Hem Cenâb-ı Hak herkesin tevbe etmesini isterken, şeytan da sizin büyük bir meyl ile sapmanızı isteyip, sonra Allah'ın murat ettiği değil de, şeytanın murat ettiği tahakkuk edince, bu durumda Allah'ın mülkünde şeytanın nüfûzu, Allah'ın kendi mülkündeki nüfûzundan daha geçerli ve daha tam olmuş olur ki, bu imkânsızdır. Böylece Cenâb-ı

Hakk'ın, *"Allah, sizin tevbelerinizi kabul etmek ister"* buyruğunun, bu tevbenin kendileri için tahakkuk etmiş olduğu belirli bir topluma bir hitap olduğu sabit olmuş olur.

Allah, Mü'minlerin Yükünü Hafifletmek İster

Sonra Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur:

يُرِيدُ اللهُ اَنْ يُخَفِّفَ عَنْكُمْ ۚ وَخُلِقَ الْاِنْسَانُ ضَعِيفًا ﴿٢٨﴾

"Allah, sizden hafifletmek ister. İnsan da zayıf olarak yaratılmıştır" (Nisa, 28).

Bu âyet-i kerimede birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu âyette geçen "hafifletme" ile ilgili iki açıklama yapılmıştır:

a) Bundan murat, zaruret esnasında, câriyelerle evlenmenin mubah kılınmış olmasıdır. Bu, **Mücahid** ve **Mukâtil**'in görüşüdür:

b) Diğer âlimler de şöyle demişlerdir: Bu, şeriatin bütün hükümleri ile kendisinden bize bir lütuf olmak üzere, bize müyesser kılıp kolaylaştırdığı ve İsrailoğullarına ağırlaştırdığı gibi bize ağırlaştırmamış olduğu bütün teklifleri hakkında umûm ifâde eden bir tabirdir.

Bunun benzeri olan âyetler ise şunlardır:

1- *"Onların ağır yüklerini, sırtlarında olan zincirleri indiriyor O..."* (A'râf, 157).

2- *"Allah size kolaylık diler, size güçlük istemez"* (Bakara, 185).

3- "Din hususunda üzerinize hiçbir güçlük de yüklemedi" (Hacc, 78). Hz. Peygamber (s.a.s) de, جِئْتُكُمْ بِالْحَنِيفِيَّةِ السَّهْلَةِ السَّمْحَةِ *"Ben size, kolaylaştırıcı ve müsamahakâr olan Hanîflik (tevhid) dinini getirdim"* buyurmuştur.

İKİNCİ MESELE

Kâdî şöyle demektedir: Bu âyet, kulun fiilini Allah'ın yaratmadığına delâlet eder. Çünkü eğer böyle olsaydı, Meselâ Cenâb-ı Hak kâfir bir kimsede hem küfrü yaratacak, sonra da ona, "küfretme (kâfir olma)" diyecek!... Böyle bir şey, hükümleri ağırlaştırma şekillerinin en büyüğüdür. Yine onda îmânı yaratmayacak, kulun da o îmânı yaratmaya kudreti olmayacak,

sonra da o kula "îmân et!" diyecek!... Bu da, hükümleri ağırlaştırma şekillerinin en büyüğüdür. Yine bu ifâde, "teklif-i mâlâ yutak"ın da olmayacağına delâlet etmektedir. Çünkü bu da; ağırlaştırma şekillerinin en büyüğüdür.

İlim ve Dâî

Cevap: Kâdî'nin bu açıklaması, ilim ve dâî, keza bizim zikretmiş olduğumuz delillerin[36] ekserisiyle reddolunup çürütülür.

Sonra Cenâb-ı Hak, وَخُلِقَ الْإِنْسَانُ ضَعِيفًا *"Zâten insan zayıf olarak yaratılmıştır"* buyurmuştur. Bu sözün manası şudur: "Allahu Teâlâ, insanın zayıf olması sebebiyle, tekliflerini hafifletmiş, ağırlaştırmamıştır...." Doğruya en yakın olanı ise, bu âyette bahsedilen zayıflığın, beden zayıflığına değil, aksine şehvet ve lezzetlere meyletmeye çağıran sebeplerin, âmillerin çokluğu... anlamına hamledilmesidir. Böylece bu açıklama insanın bunun aksine katlanabilme hususunda zayıf olduğunu bir izah gibi olmuştur. Biz bu izahın daha uygun olduğunu söyledik, zira yaratılış ve kuvvet bakımından zayıf olan kimsenin, Allahu Teâlâ, tâate götüren sebeplerini kuvvetlendirdiğinde, bu kimse kuvvetli bir kimse; yaratılış, âlet ve edavat bakımından kuvvetli olan kimsenin, tâate davet eden sebepleri zayıf olduğunda, bu kimse de zayıf bir kimse hükmünde olur. Binâenaleyh, bu konuda tesir, sebeplerin zayıf ve kuvvetli olmasındadır, yoksa bedenin zayıf ve kuvvetli olmasında değil... Bütün bu açıklamalar **Kâdî**'nin sözleridir ki, bunlar güzel sözlerdir.. Ancak ne var ki o, kendi ana kuralını da ihlal etmiştir. Zira **Kâdî,** fiilin meydana gelip gelmemesi hususunda müessir olanın, sebebin kuvvetli veya zayıf olması olduğunu kabul edip ve şöyle bir düşündüğünde, bu sebebin kuvvetli veya zayıf oluşunun da mutlaka bir sebebi olması gerektiğini anlar. Binâenaleyh eğer bu, kuldan olan, başka bir

36 Mutezililer, Cenâb-ı Allah'ın şerri irade etmekten münezzeh olduğunu söyler ve Ehl-i Sünneti bu delil ile susturup, kulun ihtiyarî fiillerini Allahu Teâlâ'nın değil, kendisinin yarattığını iddia ederler. Ehl-i Sünnet buna mukabil, onların da kabul ettiği ilm-i ilahî meselesini öne sürerler. "Siz de Cenâb-ı Hakk'ın, her şeyi bildiği gibi, dalalete düşecek birinin bu halini de ezelde bildiğini kabul ediyor, fakat bunun o şahsın dalalete düşmesinin sebebi olmadığını ifâde ediyorsunuz. Doğru ama, Cenâb-ı Allah'ın ilmi taalluk ettiği gibi, iradesi de kula taalluk eder. Her iki sıfatın taalluk etmesi ayrı durumdadır.

Diğer taraftan Mu'tezile, kulun ihtiyarî fiillerinin kendisi tarafından yaratıldığını ileri sürmekle beraber kulun öyle değil de böyle yapmasının bir sebebi olması gerektiği üzerinde ister istemez dururlar. Ehl-i Sünnete göre müreccih Allah Teâlâ olup, bu Mu'tezililer, kulun fiillerini etkileyen unsura **"dâî"** derler. Bu da kulun tam serbest olmadığının bir ifâdesi olup, "âlemde olan her şey ancak Allah'ın iradesinin taalluk etmesiyle meydana gelebilir." O'nun dilemediği olmaz" diyen Ehl-i Sünnet'in fikrinin doğruluğu ortaya çıkar. Razî, ilim ve dâî mes'elesiyle böylece onların fikrindeki tutarsızlığı göstermek istiyor(Ç).

sebepten dolayı olmuşsa bu, teselsülü gerektirir. Eğer, bütün bunlar Allah tarafından ise -ki bu ister istemez kabul edilecek bir gerçektir- hak ortaya çıkar ve Mu'tezile'nin iddiası tamamıyla geçersiz olur. Allah en iyi bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

İbn Abbas'ın şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Nisa Sûresi'nde sekiz âyet vardır ki, bunlar, bu ümmet için, üzerine güneş doğup batan her şeyden daha hayırlıdır. Bu âyetler şunlardır: *"Allah size, açıkça bildirmek ister..* (Nisa, 26) *Allah tevbelerinizi kabul etmek ister...* (Nisa, 27) *Allah sizden hafifletmek ister...* (Nisa, 28) *Eğer yasak edildiğiniz büyük günahlardan kaçınırsanız, sizin öbür günahlarınızı örter"* (Nisa, 31); *"Şüphesiz ki Allah, zerre kadar haksızlık etmez"* (Nisa, 40); *"Şüphesiz Allah, kendisine şirk koşulmasını bağışlamaz, fakat bundan başkasını, dilediği kimse için bağışlar"* (Nisa, 48): *"Kim bir kötülük yapar, yahut nefsine zulmeder de, sonra Allah'tan mağfiret isterse, Allah'ın tevvab ve rahîm olduğunu görür"* (Nisa, 110) ve *"Eğer şükreder, îmân ederseniz, Allah sizi niye azâba uğratsın... "* (Nisa, 147)

Bu kitabın müellifi olan **Muhammed er-Razi** (kendisine, Allah hüsn-i hâtimeler ihsan etsin) şöyle der: "Allahım! Yâ ekreme'l-ekremîn, yâ erhame'r-râhimîn.. Sen lütfunla, rahmetinle bizleri o âyetlerin müjdesine dahil olan kullardan eyle.. (Amîn).

Sekizinci Mükellefiyet: Gayr-i Meşru Yollarla Mal Yemeyin

Bu sûrede zikredilen mükellefiyetlerin Sekizinci nev'i de, Cenâb-ı Hakk'ın şu âyetidir:

يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَاْكُلُوٓا اَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ اِلَّآ اَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ وَلَا تَقْتُلُوٓا اَنْفُسَكُمْ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا ﴿٢٩﴾ وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ عُدْوَانًا وَظُلْمًا فَسَوْفَ نُصْلِيهِ نَارًا وَكَانَ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسِيرًا ﴿٣٠﴾

"Ey imân edenler, birbirinizin mallarını haram sebeplerle yemeyin. Sizden karşılıklı rızâdan (doğan) bir ticaret olması müstesnâ.. Kendilerinizi öldürmeyin. Şüphe yok ki, Allah size çok merhamet edicidir. Kim haddi aşarak ve haksızlık ederek bunu yaparsa, biz onu ateşe sokacağız. Bu da, Allah'a göre pek kolaydır" (Nisa, 29-30).

Bu âyetlerin, daha önceki âyetlerle münasebeti hakkında şu iki izah yapılabilir:

a) Allahu Teâlâ, evlenme sebebiyle nefisler hakkında nasıl tasarrufta bulunulacağını beyân edince, bundan sonra mallar hakkında nasıl tasarrufta bulunulacağını zikretmiştir.

b) **Kâdî** şöyle demektedir: Allahu Teâlâ mallar ile evlenmeyi talep etmeden bahsederek, mihr ve nafakaların tastamam verilmesini emredince, bundan sonra da, mallarda nasıl tasarruf edileceğini beyân buyurarak, يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَاْكُلُوا اَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ *"Ey imân edenler, birbirinizin mallarını haram sebeplerle yeyin"* buyurmuştur. Bu âyet hakkında birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Mal kazanmaktan en büyük maksat onları yemek olduğu için, her ne kadar batıl bir şekilde meydana gelen diğer tasarruflar da haram kılınmış ise de, Allahu Teâlâ burada özellikle yemeden bahsetmiştir. Bunun bir benzeri de Hak Teâlâ'nın, *"Muhakkak ki yetimlerin mallarını haksız olarak yiyenler, sırf ateş yerler"* (Nisa, 10) âyetidir.

İKİNCİ MESELE

Âlimler, "bâtıl" kelimesinin tefsiri konusunda şu iki açıklamayı yapmışlardır:

a) Bu, ribâ, gasp, hırsızlık, hainlik, yalancı şahitlik, yalan yere yemin ederek mal elde etmek ve hak olan şeyi inkâr etmek gibi şeriatte helâl olmayan her şeye verilmiş olan bir isimdir. Bana göre âyeti bu mânaya hamletmek, onun mücmel olmasını iktizâ eder. Çünkü bu durumda âyetin takdiri, لَا تَاْكُلُوا اَمْوَالَكُمُ الَّتِى جَعَلْتُمُوهَا بَيْنَكُمْ بِطَرِيقٍ غَيْرَ مَشْرُوعٍ "Aranızda bulundurduğunuz malları meşrû olmayan bir yolla yemeyiniz" şeklinde olur. Burada meşru olan yollar genişçe izah edilmediği için, muhakkak ki âyet mücmel olmuş olur.

b) **İbn Abbas** ve **Hasan el-Basri** (r.a)'den rivâyet edilen şu hususdur: "Bâtıl, bir kimsenin malından karşılıksız olarak alınan her şeydir." Bu izaha göreyse âyet mücmel olmaz.

Ancak ne var ki bazı âlimler şöyle diyerek âyetin mensûh olduğunu söylemişlerdir: "Bu âyet nâzil olunca, insanlar başkasının yanında herhangi bir şey yemekten kaçındılar, böyle bir şey onlara zor geldi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak bu âyeti, Nûr Sûresi'ndeki, لَيْسَ عَلَى الْاَعْمٰى حَرَجٌ.... وَلَا عَلٰى اَنْفُسِكُمْ

اَنْ تَاْكُلُوا مِنْ بُيُوتِكُمْ *"Âmâya güçlük yoktur.... Kendi evlerinizden yemenizde size bir güçlük yoktur"* (Nûr, 61) âyetiyle neshetmiştir.

Öte yandan âyetin zâhiri, "bâtıl" kelimesini zikrettiğimiz şekilde açıkladığımızda, sadaka ve hibeleri de haram kılmış olur.

Bunun bir nesh değil, sadece bir tahsis olduğu da söylenebilir. İşte bu sebepten dolayı **Şa'bî, Alkame**'den; o da **İbn Mes'ûd**'dan rivâyet ettiğine göre **İbn Mes'ûd,** "Bu âyet muhkem olup neshedilmemiştir. Kıyamete kadar da nesholunmayacaktır" demiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hak Teâlâ'nın, *"Birbirinizin mallarını haram sebeplerle yemeyin"* buyruğunun muhtevasına, hem başkasının malını, hem de kendi malını batıl yolla yemenin hükmü girmektedir. Çünkü O'nun, "اَمْوَالَكُمْ" (mallarınızı) tabirine bu iki kısım da dahil olmaktadır.

Bu tabir Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, وَلَا تَقْتُلُوا اَنْفُسَكُمْ *"Kendilerinizi öldürmeyin"* hitabı gibidir. Bu ifâde de, hem başkasını hem de insanın kendisini bâtıl ve haksız bir yere öldürmeyi yasaklamış olduğunu gösterir. Kişinin kendi malını batıl bir yolla yemesi, o malını Allah'a isyan etmenin söz konusu olduğu yerlerde yemesi, bitirmesidir. Başkasının malını bâtıl ve haksız bir yolla yemesini ise, daha önce zikretmiştik..

Ticaret Gibi Karşılıklı Rıza Olmaksızın Mallarınızı Yemeyin

Sonra Cenab-ı Hak اِلَّا اَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ *"Sizden karşılıklı bir rızadan (doğan) bir ticaret olması müstesna..."* buyurmuştur. Bu ifâde hakkında birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âsım, Hamza ve **Kisâi,** nasb ile olmak üzere "تِجَارَةً"; diğer kırâat imamları ise ref' ile olmak üzere, "تِجَارَةٌ" şeklinde okumuşlardır. Bu kelimeyi mansub okuyanlar, "كَانَ" fiilini nakıs kabul ederek böyle okumuşlardır. Buna göre âyetin takdiri, "...اِلَّا اَنْ تَكُونَ اَلتِّجَارَةُ تِجَارَةً..." şeklinde olur. Merfû okuyanlar ise.., "كَانَ" fiilini tam kabul ederek okumuşlardır ki, bu durumda kelâmın takdiri "اِلَّا اَنْ تُوجَدَ وَتَحْصُلَ تِجَارَةٌ" şeklinde olur. **Vâhidî,** tercihe şayan olanın ref' olduğunu söylemiştir. Zira mansûb okuyanlar, "تِجَارَةً" kelimesine râci bir zamir takdir ederek, bu kelâmın takdirinin "اِلَّا اَنْ تَكُونَ اَلتِّجَارَةُ تِجَارَةً" şeklinde olduğunu söylerler, Halbuki, "ızmâr kable'z-zikr"

(mercii zikredilmeyen bir zamir takdir etmek) her ne kadar câiz ise de, kuvvetli bir kullanış değildir.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın buradaki "اِلَّا" ifâdesi hakkında şu iki izah yapılmıştır:

a) Bu, istisna-i munkatı'dır. Çünkü "Sizden karşılıklı bir rızadan (doğan) ticaret" mefhumu, "malı batıl bir yolla yeme" cinsinden bir şey değildir. Buna göre buradaki "اِلَّا" edatı, "بَلْ" "fakat..." manasındadır. Buna göre mâna, "Lakin o malı, karşılıklı bir rızadan doğan ticaret ile yemek helâldir" şeklindedir.

b) Bazı âlimler, buradaki istisnanın istisna-i muttasıl olduğunu ve bir şey takdir ederek, bu ifâdenin takdirinin şöyle olduğunu söylemişlerdir: لَا تَأْكُلُوا اَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ وَاِنْ تَرَاضَيْتُمْ كَالرِّبَا وَغَيْرِهِ اِلَّا اَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ "Ribâ vesâire gibi karşılıklı rızanız dahi bulunsa, aranızda mallarınızı bâtıl yollarla yemeyiniz. Ancak bunun, karşılıklı bir rızaya dayanan bir ticaret olması hali müstesna..."

Bil ki, ticaretten elde edilen mallar nasıl helâl ise, hibe, vasiyet, veraset, sadaka, mihr ve cinâyetlerin "erş"lerini (uzuvların diyeti) almak gibi yollarla elde edilen mallar da helâl olur. Zira ticaretin dışında, mülk edinmenin pek çok sebebi vardır.

Buna göre şâyet, "buradaki istisna, istisna-i munkatı'dır" dersek, ortada herhangi bir müşkilat kalmaz. Çünkü Allahu Teâlâ bu âyette mülk edinmenin tek bir sebebini zikretmiş, ne menfi ne de müspet olarak diğer sebepleri zikretmemiştir.

Ama buradaki istisnanın istisna-i muttasıl olduğunu söylersek, bu, ticaretin dışında kalan kazanç yollarının helâllik ifâde etmeyeceği hususunda bir hüküm olmuş olur. Böyle olması halinde de mutlaka ya nesh, ya da tahsis bulunması gerekir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Şafiî (r.h), "Muâmelât hususundaki nehyler "butlana" (o muâmelenin bâtıl olduğuna delâlet eder" derken, **Ebû Hanife** (r.h) ise "buna delâlet etmez" demektedir. **Şafiî,** kendi görüşünün doğruluğuna şunları delil getirmiştir:

a) Bütün mallar, Allah'ın mülküdür. Binâenaleyh O, kullarının bazısına, bazı tasarruflarda bulunma müsaadesi verdiğinde, bu müsaade tıpkı şunun

gibi olur: Bir kimse, bazı tasarruflarda bulunmak üzere birisini vekil tayin etse, sonra bu vekil, müvekkilinin sözünün aksine tasarruflarda bulunsa, bunlar icma ile geçersiz sayılır. Mecâzi mânada mâlik olan bir kimsenin sözünün aksine yapılan tasarruflar geçersiz sayıldığına göre, hakîki manada mâlik olan Cenâb-ı Hakk'ın sözünün aksine yapılan tasarrufların haydi haydi geçersiz sayılması gerekir.

b) Bu fâsit tasarruflar, yasaklanan ve haram kılınan şeylerin varlık âlemine girmelerini ya gerektirmiş olurlar ya da olmazlar. Eğer gerektirirlerse, o zaman fâsıt tasarruflara kıyas ile bu tasarrufların batıl olduğuna hükmetmek gerekir. Burada cihet-i câmi'a (müşterek nokta), nehyin menşe'inin varlık âlemine girmemesi hususunda sa'y u gayret göstermektir. Eğer ikinci ihtimal söz konusu olursa, geçerli ve sahih tasarruflara kıyas ile onun sıhhatine hükmetmek gerekir. Buradaki cihet-i câmi'a ise, bu tasarrufun, ifsattan hâli bir tasarruf olmasıdır. Binâenaleyh her iki durumda da, tasarrufun tahakkuk etmiş olmasının gerektiği sâbit olur. Sahih olmayan ve bâtıl olmayan bir tasarrufun olduğunu söylemek imkânsızdır.

c) *"Bir dirhemi iki dirheme satmayın"* hadisi, *"Hür insanı köle karşılığında satmayın (değiştirmeyin)"* hadisi gibidir. Bu lâfzî bir nehiy olmakla beraber şeriati neshettiği gibi, birincisi de böyledir, Bu, şeriati nesh olunca, bir hüküm ifâde etmiş olması bâtıl olur. Allah en iyi bilendir.

DÖRDÜNCÜ MESELE: Alış-Verişte Görme Muhayyerliği ve Meclis Muhayyerliği

Ebu Hanife (r.h) şöyle demiştir: "Sırf bedele dayalı akitlerde, meclis muhayyerliği sabit değildir." **Şafiî** (r.h) ise, bunun sâbit olduğunu söyler. **Ebu Hanife** görüşüne nasslarla delil getirmiştir:

a) Delillerden biri, bu âyettir. Zira Hak Teâlâ'nın, *"Sizden karşılıklı bir rızadan (doğan) bir ticaret olması müstesna..."* buyruğunun zâhirî manası, karşılıklı rıza bulunması halinde, bu ticaretin helâl olduğunu gösterir, isterse o (ticaretin yapıldığı) meclisten (yerden) ayrılma olsun, isterse olmasın..

b) Hak Teâlâ'nın, *"Ahitleri(nizi) yerine getiriniz"* (Maide, 1) âyeti... Cenâb-ı Hak bu emri ile her ahit yapana, yaptığı ahde bağlı kalmayı gerekli kılmıştır.

c) Hz. Peygamber (s.a.s), لَا يَحِلُّ مَالُ امْرِئٍ مُسْلِمٍ إِلَّا بِطِيبَةٍ مِنْ نَفْسِهِ *"Gönül rızası olmadan, Müslüman bir kişinin malı (diğerine) helâl olmaz"*[37] demiştir.

37 **Keşfu'l-Hafâ,** 2/371.

Bey' (alış-veriş) akdi yapılmak sureti ile ticarette gönül rızası temin edilmiştir. Binaenaleyh ticarette helâlliğin bulunması gerekir:

d) Hz. Peygamber (s.a.s), مَنِ ابْتَاعَ طَعَامًا فَلَا يَبِعْهُ حَتَّى يَقْبِضَهُ *"Kim bir yiyecek satın alırsa, onu eline almadan (teslim almadan) satmasın"*[38] buyurmuş ve o yiyeceğin ancak teslim alındıktan sonra satılabileceğini bildirmiştir.

e) Hz. Peygamber (s.a.s)'in ortada ölçek bulunmadığı müddetçe, yiyeceklerin alınıp satılmasını yasakladığı, ortada bir ölçek bulunduğu zaman onların alınıp satılmasını mubah kıldığı ve bunun için o meclisten (alınıp-satılma yapılan o yerden) ayrılmayı şart koşmadığı rivâyet edilmiştir![39]

f) Hz. Peygamber (s.a.s), لَا يَجْزِى وَلَدٌ وَالِدَهُ اِلَّا اَنْ يَجِدَهُ مَمْلُوكًا فَيَشْتَرِيَهُ فَيُعْتِقَهُ *"Bir çocuk, babasının hakkını ancak, onu köle olarak bulur, onu satın alır ve âzâd ederse ödemiş olur"* buyurmuştur. Âlimler, çocuk babasını köle olarak satın alır-almaz, o babanın hürriyetine kavuşmuş olacağı hususunda ittifak etmişlerdir. Bu da mâlik oluşun, sırf alış-veriş akdi ile tahakkuk edeceğini gösterir.

Bil ki **Şafiî** bu nassların umûmî manalarını kabul etmekte, fakat şöyle demektedir: "Siz, muhaddislerin, zayıf olduğu hususunda ittifak ettikleri bir hadise dayanarak, müşterinin görmeden satın aldığı şeylerde görme muhayyerliğinin olduğunu söylediniz. Biz ise, hadis âlimlerinin ittifakla kabul ettiği bir hadise dayanarak, meclis muhayyerliğinin olduğunu söylüyoruz. Bu hadis, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, اَلْمُتَبَايِعَانِ بِالْخِيَارِ مَا لَمْ يَتَفَرَّقَا *"Alan da satan da, (o alış-veriş yaptıkları meclisten, yerden) ayrılmadıkça muhayyerdirler (vazgeçebilirler)"*[40] hadisidir.

Ebu Hanife'nin arkadaşlarının bu hadisi te'vil edişleri ve o te'villere karşı verilen cevaplar hilâfiyyât kitaplarında zikredilmiştir. Allah en iyi bilendir.

İntihar Haramdır

Allahu Teâlâ, وَلَا تَقْتُلُوا اَنْفُسَكُمْ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا *"Kendilerinizi öldürmeyin. Şüphe yok ki Allah size çok merhamet edicidir"* buyurmuştur.

Âlimler, bu buyruğun, insanların birbirini öldürmesini yasakladığı hususunda ittifak etmişlerdir. Cenâb-ı Hak "kendilerinizi" demiştir, çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) اَلْمُؤْمِنُونَ كَنَفْسٍ وَاحِدَةٍ *"Mü'minler, tek bir can gibidir"*

38 **Buhârî,** Büyû, 54; **Müslim,** Büyû, 29 (III/1159)

39 **İbn Mâce,** Ticaret, 37 (2/750)

40 **Buhârî,** Büyû, 43; **Müslim,** Büyû, 45 (III/1164).

demiştir. Bir de Araplar, içlerinden bazıları öldürüldüğünde "Kâbe'nin Rabbine yemin olsun ki öldürüldük" derler. Çünkü bazılarının öldürülmesi, diğerlerinin de öldürülmesi gibidir.

Âlimler âyetteki hitabın, insanların kendi kendilerini öldürmeleri hususunda bir nehiy olup olmadığında ihtilaf etmişler ve bazıları bunu kabul etmeyerek şöyle demişlerdir: "Mü'min bir kimsenin, imanı olduğu halde intihar etmesinin yasaklanması câiz değildir. Çünkü mü'min kimse, kendini öldürmemeye mecburdur. Zira onu dünyada iken bu işi yapmaktan caydıracak şeyler mevcuttur ki bunlar, şiddetli bir acı ve büyük bir kınamadır. Onu uhrevî bakımdan da bu işten caydıracak şeyler mevcuttur ki, bu da büyük bir azaba müstahak olmadır. Caydırıcı sebepler açıkça bulununca, o mü'minin bu işi yapması imkânsız olur. Durum böyle olunca da, ona intiharı yasaklamanın bir manası olmazdı. Bu nehyin, Hinduların inandığı gibi, ancak kendi kendini öldürmeyi din edinen kimseler hakkında olması mümkündür. Böyle bir şey ise mü'minden sâdır olmaz."

Buna şu şekilde cevap verilebilir: Mü'min bir kimseye, Allah'a ve âhirete inandığı halde, kendisini öldürmenin daha kolay geleceği keder ve eziyetler gelebilir. İşte bu sebepten ötürü, pek çok Müslümanın intihar ettiğini görüyoruz. Durum böyle olunca, bu nehyin bir faydası olur.

Yine burada şöyle diğer bir ihtimal daha vardır: "Adam öldürmek, irtidat etmek ve evli iken zina etmek gibi sebeplerden dolayı öldürülmeye müstahak olacağınız işler yapmayın" denilmek istenmiştir. Sonra Cenâb-ı Hak, kendisinin kullarına acıyıp merhamet ettiği için, onlara, meşakkat ve sıkıntıları gerektirecek şeyleri yasakladığını beyân etmiştir. Şu da denilmiştir: Allahu Teâlâ, İsrailoğullarına, onlar için bir tevbe ve hatalarından bir kurtuluş vesilesi olsun diye, kendilerini öldürmelerini emretmiştir.

Ey ümmet-i Muhammed, Hak Teâlâ size merhamet ettiği için, sizi bu çetin mükellefiyetlerle sorumlu tutmamıştır.

Daha sonra Cenâb-ı Allah, وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ عُدْوَانًا وَظُلْمًا فَسَوْفَ نُصْلِيهِ نَارًا وَكَانَ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسِيرًا *"Kim haddi aşarak ve haksızlık ederek bunu yaparsa, biz onu ateşe sokacağız. Bu da Allah'a göre pek kolaydır"* buyurmuştur. Bil ki bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âlimler, Hak Teâlâ'nın *"Kim..... bunu yaparsa"* sözünde, "bunu" kelimesi ile neye işaret edilmiş olduğu hususunda şu şekilde ihtilaf etmişlerdir:

a) **Atâ**, "Bu, haram olan cana kıyma hususunda hâs bir ifâdedir. Çünkü zamirin, daha önce zikredilen şeylerden kendisine en yakın olana râci olması gerekir" demiştir.

b) **Zeccâc**, "Bu ifâde, hem öldürmeye hem de bâtıl (gayr-ı meşrû) yol ile başkasının malını yemeye işaret etmektedir. Çünkü bu iki husus aynı âyette zikrolunmuştur" demiştir.

c) **İbn Abbas** (r.a), "Bu ifâde, tâ sûrenin başından buraya kadar Cenâb-ı Hakk'ın yasaklamış olduğu her şeye işarettir" demiştir.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Allah'ın, *"Kim haddi aşarak ve haksızlık ederek bunu yaparsa..."* buyurmasının sebebi önceki ifâdede, insanların birbirini öldürmesinin söz konusu edilmiş olmasıdır. Bazen bu öldürme, meselâ kısasta olduğu gibi, hak (meşru) olur. Burada önce geçen kısımda mal olmaktan bahsolunmuştur. Bazen bu da, meselâ diyet ve benzeri şeylerde olduğu gibi hak (meşru) olur. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, bu vaîdde haksız ve haddi aşmış olmayı şart koşmuştur.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Kebire İşleyenlerin Ebedî Azab Görmeyecekleri**

Mu'tezile "Bu âyet ehl-i salat hakkında kesin bir ilâhî tehdidin bulunduğuna delâlet etmektedir" der ve şöyle devam eder: "Cenâb-ı Hakk'ın, *"Biz onu ateşe sokacağız"* ifâdesi, her ne kadar cehennemde ebedî olarak bırakmaya delâlet etmese dahi, fâsıklar hakkında ilâhi bir tehdidin bulunduğunu kesinlikle söyleyen herkes, onların cehennemde ebedî bırakılacaklarına hükmetmiştir. Binâenaleyh bu iki hususun birisinin bulunmasından, diğerinin de bulunması gerekir. Çünkü, bu iki durum arasında bir fark bulunduğunu söyleyen hiç kimse yoktur."

Mu'tezile'nin bu görüşüyle ilgili olarak, birçok yerde tafsilatlı cevaplar vermiştik. Ancak ne var ki burada da şunu söylemek isteriz: Bu ifâde kâfirlere tahsis edilmiştir. Zira Cenâb-ı Hak, *"Kim haddi aşarak ve haksızlık ederek bunu yaparsa..."* buyurmuştur. Tekrardan kurtulmak için, haddi aşmakla haksızlık etmek arasında mutlaka bir farkın bulunduğunu söylemek gerekir. Binâenaleyh zulüm, Allah'ın tekliflerini tecavüze niyetlenen herkesin yaptığına ad olarak verilen şeydir. Şüphe yok ki, böyle olan bir kimse de kâfir olur. Şu da söylenemez: Allahu Teâlâ onları imânla vasfederek, *"Ey iman edenler..."* demedi mi? O halde, daha nasıl bunlarla kâfirler kastedildi demek mümkün olur? Çünkü biz şöyle diyoruz: Sizin

mezhebinize göre bu ilâhi tehdidin muhtevasına giren herkes, kesinlikle mü'min değildir.. Binâenaleyh bu görüşünüze göre sizin şöyle demeniz gerekir: "Onlar mü'mindiler... sonra bu fiilleri irtikap edince, imân vasfı üzere devam edemediler." Sizin bu sözü. söylemeniz mutlaka gerekince, dediğinizi söylediğinizi izah sadedinde, bizim söylediğimiz niçin doğru olmasın? Allah en iyi bilendir

Daha sonra Cenâb-ı Hak âyeti sona erdirerek, وَكَانَ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسِيرًا *"Bu Allah'a göre pek kolaydır"* buyurmuştur. Bil ki mümkin olan her şey, Allah'ın kudretine nispetle müsavidir. Bu durumda, bazı fiillerin ona bazılarından daha kolay olduğunu söylemek imkânsız olur. Aksine âyetteki bu hitap, aramızda bilinen üslup üzere nâzil olmuştur. Nitekim Cenâb-ı Hakk'ın, وَهُوَ اَهْوَنُ عَلَيْهِ *"Bu, (yani diriltme, ilk yaratmadan) O'na göre daha kolaydır"* (Rûm, 27) buyruğunda olduğu gibidir. Ya da bunun manası, iyice tehdit etmektir ki, bu da şu demektir: Hiç kimse bundan kaçıp kurtulamaz ve hiç kimse de O'na karşı gelemez.

إِنْ تَجْتَنِبُوا كَبَآئِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّـَٔاتِكُمْ وَنُدْخِلْكُمْ مُدْخَلًا كَرِيمًا ﴿٣١﴾

"Eğer nehyedildiğiniz büyük günahlardan kaçınırsanız, sizin (öbür) kabahatlerinizi örteriz ve sizi şerefli bir mevkiye sokarız" (Nisa, 31)

Bil ki, Cenâb-ı Hak önce bu tehdidini zikredince, bunun peşinden de, bununla ilgili tafsilatı getirerek bu âyeti zikretmiştir. Bu âyet hakkında birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: Kebâirden Olan Günahlar

Âlimlerden bazıları şöyle demiştir: Bütün günahlar ve isyanlar, kebâirdir. **Sâid İbn Cübeyr, İbn Abbas**'ın şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Kendisiyle Allah'a isyan edilen her şey, büyük günahtır. Her kim bunlardan bir şey yaparsa Allah'a istiğfar etsin. Çünkü Allahu Teâlâ, İslâm'dan dönüp mürtet olan, O'nun bir farzını inkâr eden veya kadere inanmayan kimseler hariç, bu ümmetten hiç kimseyi ebedî olarak ateşte bırakmayacaktır." Bil ki bu söz, birkaç bakımdan zayıftır:

Birinci hüccet, bu âyettir. Çünkü, bütün günahlar kebâir olsaydı, kebâirden uzaklaşmakla örtülen diğer günahlar ile, kebâir olan günahlar arasında ayırım yapmak doğru olmazdı.

İkinci hüccet: Hak Teâlâ'nın, *"Küçük, büyük her şey yazılıdır"* (Kamer, 53) ve *"Küçük büyük hiçbir şey bırakmayıp onları saymış..."* (Kehf, 49) âyetleridir.

Üçüncü hüccet: Hz. Peygamber (s.a.s), büyük günahların hangileri olduğunu tam manasıyla açıklamıştır. Meselâ, اَلْكَبَائِرِ: اَلْاِشْرَاكُ بِاللهِ وَالْيَمِينُ الْغَمُوسُ وَعُقُوقُ الْوَالِدَيْنِ قَتْلُ النَّفْسِ *"Şunlar büyük günahtır: Allah'a şirk koşmak, yemîn-i gamûs, (yalan yere yemin), anne-babaya isyan etmek ve cana kıymak.."*[41] demesi gibi. Hz. Peygamber'in bu ifâdesi de, kebâir, olmayan günahların bulunduğuna delâlet etmektedir.

Dördüncü hüccet: Cenâb-ı Hakk'ın, "Küfrü, fâsıklığı, isyânı size çirkin gösterdi" (Hucurât, 7) âyetidir. Bu, menhiyyatın üç kısım olduğu hususunda açık ve sarih bir ifâdedir:

a) Küfür,

b) Fısk,

c) İsyân...

Atfın sahih olabilmesi için, mutlaka fısk ile isyan arasında bir farkın bulunması gerekir. Bu ise ancak, küçük günahlar ile büyük günahlar arasında zikretmiş olduğumuz farktır. Buna göre kebâir olan günahlar fısk, küçük günahlar ise isyândır.

Kebâir Hakkında İbn Abbas'ın İzahının Değerlendirilmesi

İbn Abbas, şu iki şekilde görüşüne delil getirmiştir:

1- Kendisine isyân edilen zât'ın nimetleri çoktur.

2- Kendisine isyân edilen zâtın tebcil edilmesi gerekir. Buna göre birincisini ele aldığımızda, hiç şüphesiz Allah'ın nimetlerinin sonsuz olduğunu görürüz. Nitekim O, *"Allah'ın nimetini birer birer saysanız (bu, ne mümkün? Onu) icmâl suretiyle bile sayamazsınız.."* (Nahl, 18) buyurmuştur.

İkincisini ele aldığımızda, Cenâb-ı Hakk'ın mevcudatın en yücesi ve en büyüğü olduğunu görürüz. Bu iki takdire göre de, O'na isyân etmenin

41 **Buhârî,** Edeb, 6; **Nesâî,** Tahrîm, 3 (VII/89).

son derece büyük olması gerekir. Böylece her günahın büyük günah olduğu sabit olur. **İbn Abbas**'ın bu görüşüne şu iki şekilde cevap verebiliriz:

a) O'nun, mevcudatın en yücesi ve en şereflisi olması gibi, bunun yanında yine O, Erhamu'r-râhimîn (merhamet edenlerin en merhametlisi), ekremu'l-ekremîn (ikrâm edenlerin en cömerdi) ve itâat edenlerin taatlerinden, günah işleyenlerin günahlarından müstağni olanların en müstağnisidir. Bütün bunlar, günahın hafif olmasını gerektirir.

b) Farzet ki günah olarak, her günah büyüktür. Fakat bazısı bazısından daha büyüktür. Bu da aralarında bir farkın olmasını gerektirir.

Kebâir Ayırımı Yapanlar, Onları Tayin Etmede İhtilafları

Günahların, büyük ve küçük diye iki kısma ayrıldığı sabit olunca, bunun böyle olduğunu söyleyenler de iki kısma ayrılmışlardır: Bir kısmı "Büyük günah, nefsi ve zatı bakımından küçük günahtan ayrılır" derken, diğer kısmı, bu ayrılışın günahların zâtları (asılları) bakımından olmayıp, günahı işleyenlerin durumları bakımından olduğunu söyler. Biz bu iki görüşün her birini biraz açıklamaya çalışalım:

Birinci görüş: Bu görüşü benimseyenler de kendi içlerinde çok ihtilaf etmişlerdir. Biz, o ihtilafların bir kısmına işaret edelim:

1- **İbn Abbas** (r.a) şöyle demektedir: "Haram olan bir canı öldürme, muhsan (namuslu) bir kadına iftira atma, zinâ, fâiz, yetim malı yeme ve İslâm ordusundan kaçma gibi Kur'ân'da ilâhî tehditle zikredilen her şey büyük günahtır."

2- **İbn Mes'ûd** (r.a), "Nisa Sûresi'ni açın, Allah'ın orada otuz üç âyette nehyettiği her şey büyük günahtır" demiş ve şöyle ilave etmiştir: "Bunun delili, *"Eğer yasak edildiğiniz büyük (günah)lardan kaçınırsanız..."* (Nisa, 31) âyetidir.

3- Bir kısım âlimler de: "Kasten yapılan her şey büyük günahtır" demişlerdir.

Kebâir Hakkında Görüşlerin Eleştirilmesi

Bütün bu görüşler zayıftır. Birincisinin zayıflığı şudur: Her günahın mutlaka dünyada zemme, âhirette de ikâba konu olması gerekir. Binâenaleyh "Kur'ân'da ilâhî tehdit (vaîd) ile gelen her şey büyük günahtır"

görüşü, her günahın, büyük günah olmasını gerektirir ki biz bunun batıl olduğunu göstermiştik.

İkinci görüşün zayıflığı şudur: Zira Allahu Teâlâ, Nisâ Sûresi'nin dışındaki sûrelerde de pek çok büyük günahtan bahsetmiştir. Binâenaleyh büyük günahları bu sûrede zikredilenlere tahsis etmenin manası yoktur.

Üçüncü görüş de zayıftır. Çünkü eğer bu görüşte olanlar "kastî yapılan" sözü ile, "yaptığından haberdar olarak" manasını kastetmişlerse, bunun durumu Cenâb-ı Hakk'ın nehyettiği şeyin durumu gibi olmaz. Bundan dolayı bu görüşe göre de 'her günahın büyük günah olması gerekir ki biz bunun batıl olduğunu belirtmiştik. Eğer bunlar "kastî" sözü ile, "yaptığının bir günah olduğunu bile bile günah işleme" manasını kastediyorlarsa, Yahudî ve Hristiyanların Hz. Peygamber (s.a.s)'i inkâr ettikleri malumdur. Halbuki onlar bunun bir masiyet olduğunu bilmezler. Fakat büyük bir inkâr ve günahtır. Binâenaleyh bu üç görüş de bâtıldır. Allame **el-Gazalî** (r.h) **"İhyâu'l-Ulum"** kitabının "Müntehebât" bölümünde büyük ve küçük günahların farkı konusunda uzun bir kısım ayırarak şöyle demiştir: "Bütün bunlar büyük günahların küçük günahlardan zâtı ve mahiyeti bakımından ayrıldığını söyleyenlerin görüşüdür."

Kebâir Hakkında Mu'tezile Görüşünün Tenkidi

İkinci görüş ki bu, "büyük günahlar, günahı işleyenlerin durumları bakımından, küçük günahlardan ayrılır" diyenlerin görüşüdür. Bunlar şöyle derler: "Her taatin bir mükafat karşılığı vardır. Aynı şekilde her günahın da bir ceza karşılığı vardır. Mesela insan bir taatte bulunup taati sebebiyle bir mükafata müstahak olur; daha sonra da bir günah işleyip bu günahı sebebiyle bir cezayı hak eder ise, taatin mükafatı ile günahın cezası arasındaki durum, aklî taksimata göre üç şekilde olabilir:

a) İkisi birbirine eşit olur. Bu, her ne kadar aklen ihtimal dahilinde ise de, nakli delil böyle bir durumun olmayacağına delâlet etmektedir. Zira Cenâb-ı Hak, *"(Onlardan) birtakım cennette, bir takım da cehennemdedir"* (Şûra, 7) buyurmuştur. Faraza sevabı ve günahı tam denk bir mükellef bulunsaydı, onun ne cennette ne de cehennemde olmaması gerekirdi.

b) Bu kimsenin taatinin mükafatının, günahının cezasından daha fazla olması durumu... Bu durumda onun mükafatından cezası kadar kısım düşer ve geriye bir parça mükafatı kalmış olur. İşte bu günah, küçük günah olup, bunun mükafattan düşülmesine de "tekfir" (günahın örtülmesi) denilir.

c) Bu insanın günahının cezasının, taatinin mükafatından daha fazla olması durumu... Bu durumda da günahın cezasından, mükafat kadar kısım düşülür ve geriye cezanın bir kısmı kalır. İşte bu günah da kebire (büyük günah) olup, bu düşme ihbât (amelin boşa gitmesi) diye adlandırılmıştır. İşte bu izah ile, büyük ve küçük günahın farkı ortaya çıkmış olur. Bu, **Mu'tezile**'nin ekserisinin görüşüdür.

Bil ki bu görüş, bizce hepsi batıl olan birtakım usullere (prensiplere) dayanmıştır:

a) Bu, "Taatin bir mükafatı, günahın da bir cezayı mutlaka gerektirdiği" prensibine dayanır ki bu prensip bâtıldır. Çünkü biz tefsir'in pek çok yerinde fiilin kuldan sâdır olmasının, ancak Cenâb-ı Hakk'ın o kulda, bu fiili gerektiren bir sebep yarattığında olabileceğini beyân etmiştik. Her ne zaman böyle olursa taatin, mükafatı; mâsiyetin de cezayı gerektirmesi imkânsız olur.

b) Farz edelim ki durum böyle. Fakat biz aklın açıkça gösterdiği gibi, bir kimse yetmiş yıl Allah'ı birlemek, takdis ve tenzih etmek ve Allah'a hizmet ve taatte bulunmakla meşgul olsa, hiç şüphesiz bu kulun, bu uzun müddet içinde, bunca taatlerden elde edeceği mükafatların toplamının, bir damla içki içen kimsenin cezasından daha çok olduğunu anlarız. Ancak ne var ki ümmet-i Muhammed bir damla da olsa içki içenin büyük günahlardan olduğu hususunda ittifak etmiştir. Eğer Mu'tezile bu görüşlerinde diretip "Hayır, bu bir damla içkinin cezası yetmiş yıllık tevhid ve ibadetlerin mükafatından daha fazladır" derlerse, kendi kâide ve düsturlarını geçersiz kılmış olurlar. Çünkü onlar, bu gibi meseleleri "hüsün ve kubuhun (iyilik ve kötülüğün) akla göre olduğu" prensibine dayandırırlar. Bu kadarcık günahın cezasını, o kadar çok taatin mükafatından daha fazla sayan kimsenin zalim olduğu akıllarda yer eden gerçeklerdendir. Binâenaleyh eğer onlar, bu konuda aklın vereceği hükmü defetmeye çalışırlarsa, hiç şüphesiz kendi aleyhlerine olarak, "Bir şeyin hasen (iyi-hayır) ve kabîh (kötü-şer) olduğuna akıl karar verir" şeklindeki prensiplerini iptal etmiş olurlar. Bu durumda da, kendi aleyhlerine olarak bütün prensipleri geçersiz olur.

c) Allah'ın nimetleri sayısız olup, bunlar kulun taatlarinden önce de mevcuttur. Bu önce olan nimetler, o taatleri gerektirmektedir. Binâenaleyh taat olan şeyleri edâ etmek, önceden gelmiş olan nimetlere karşılık

vacip olan şeyleri edâ olmuş olur. Bu gibi taatler, artık istikbalde başka bir şey (mükafatı) gerektiremezler. Durum böyle olunca, hiçbir taatin bir mükafaat gerektirmemesi icap eder. Böyle olunca da işlenen her günahın cezası, işleyen kimsenin mükafatından fazla olmuş olur. Bu durumda da her günahın, büyük günah olması gerekir ki bu da bâtıldır.

d) Bu görüş, "ihbât" prensibine dayanır. Biz, bu görüşün iptali hususunda Bakara Sûresi'nde pek çok izahlar yaptık. Binâenaleyh Mu'tezile'nin, büyük ve küçük günah arasındaki fark konusunda ileri sürdüğü bütün bu şeylerin bâtıl olduğu sâbit olur. Muvaffakiyet Allah'tandır.

***İKİNCİ MESELE:* Kebâirin Müphem Bırakılmasının Dayandığı Hikmet**

Âlimler, Allahu Teâlâ'nın büyük günahları küçük günahlardan tek tek ayırıp ayırmadığı hususunda ihtilaf etmişler ve ekserisi şöyle demişlerdir: "Allahu Teâlâ büyük günahları küçük günahlardan tek tek ayırmamıştır. Zira O, bu âyette büyük günahlardan kaçınmanın küçük günahların affını gerektireceğini beyân etmiştir. Binâenaleyh kul, muayyen olan falan falan günahların büyük olduğunu bildiğinde, onlardan sakındığı takdirde küçük günahlarının bağışlanacağını anlamış olur. Böylece bu da, onu bir nevi küçük günahları işlemeye teşvik olmuş olur. Halbuki kabîh (kötü) şeylere teşvik, genel olarak uygun düşmez. Fakat Cenâb-ı Allah büyük günahları küçük günahlardan ayırmayıp; kul da günahlar içinde küçük günah tanımayıp, yapacağı her günahın büyük olabileceği kanaatinde olursa, bu durum onun küçük günahları işlemesine de engel teşkil etmiş olur." Bu görüşteki âlimler sözlerine devamla şöyle derler: "Namazlar içerisinde "orta namazın", Ramazan geceleri içerisinde "Kadir gecesinin", Cuma gününün saatleri içerisinde "icabet (duaların kabul) saatinin" ve bütün ömür içerisinde "ölüm vaktinin" gizlenmesi de, İslâm şeriatinde bunun benzeri olan misallerdir. Netice olarak diyebiliriz ki: Bu kâide, Allah Teâllâ'nın hiçbir günahın küçük olduğunu ve büyük günahların neler olduğunu beyân etmemesini gerektirir. Çünkü büyük günahları beyan etmesi halinde, diğerleri küçük günah olmuş olur. Bu durumda da küçük günahlar bilinmiş olur.

Fakat Cenâb-ı Hak, bazı günahların büyük olduğunu belirtebilir.

Rivâyet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s) *"Neleri büyük günah sayıyorsunuz?"* dediğinde, ashabı "Allah ve Resûlullah daha iyi bilir" dediler. Bunun üzerine O: اَلْاِشْرَاكُ بِاللهِ وَقَتْلُ النَّفْسِ الْمُحَرَّمَةِ وَعُقُوقُ الْوَالِدَيْنِ وَالْفِرَارُ مِنَ الزَّحْفِ وَالسِّحْرُ وَاَكْلُ مَالِ الْيَتِيمِ وَقَوْلُ الزُّورِ وَاَكْلُ الرِّبَا وَقَذْفُ الْمُحْصَنَاتِ الْغَافِلَاتِ *"Allah'a şirk*

koşmak, öldürülmesi haram olan insanı öldürmek, ana-babaya isyan etmek, ordudan kaçmak, büyü yapmak, yetim malı yemek, yalan söylemek, fâiz yemek, iffetli ve namuslu kadınlara iftira atmaktır"[42] buyurmuştur.

Abdullah İbn Ömer (r.a)'in bu hadisi zikrederken, "Beytu'l-Haram'a (Mescid-i Haram'a) sığınan kimsenin kanını (öldürülmesini) helâl görme ve içki içmeyi de bunlara ilave ettiği; **İbn Mes'ûd** (r.a)'un da, bunlara, Allah'ın rahmetini ummamayı, Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyi ve Allah'ın ikâbından emin olmayı eklediği rivâyet edilmiştir. Yine **İbn Abbas** (r.a)'tan, büyük günahların yedi tane olduğu rivâyetinin yanısıra bunların sayısını yetmişe veya yedi yüze ulaştırdığına dair rivâyetler de vardır. Allah en iyi bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE: Mu'tezile'den Ka'bî'nin Kebâir Hakkındaki İddasına Cevap

Ebu'l-Kâsım el-Ka'bî bu âyete dayanarak, büyük günah işleyenler hakkında vaîd-i ilâhinin bulunduğuna kesin hükmedip şöyle demiştir: "Allahu Teâlâ bu âyetle, vaîdi hakkındaki şüpheleri gidermiştir. Çünkü o büyük günahları zikrettikten sonra, onlardan kaçınanların küçük günahlarını bağışlayacağını bildirmiştir. Bu da insanların büyük günahlardan kaçınmadıkları zaman, küçük günahlarının affedilmeyeceğine delâlet etmektedir. Eğer Cenâb-ı Hakk'ın, tevbesiz olarak onların büyük ve küçük günahlarını bağışlaması câiz olsaydı, bu âyet doğru olmazdı.

Bizim (Ehl-i Sünnet) Âlimlerimiz **Ka'bî**'ye şöyle cevaplar vermişlerdir:

1- Sizin, ey Mu'tezililer bu âyetle isidlâliniz, ister istemez şu iki şekilden biri ile olacaktır: Ya diyeceksiniz ki "Cenâb-ı Allah büyük günahlardan kaçınılması halinde öteki günahları affedeceğini bildirdiğine göre, büyük günahlardan kaçınılmaması halinde öteki günahları affetmemesi vacip olmuştur. Zira bir şeyi zikretmek, onun dışında kalanların o hükmün dışında tutulduğu manasına gelir." Böyle demeniz batıldır; zira Mu'tezile'ye göre bu prensip geçersizdir, bize göre ise, sadece zayıf zannî bir delâlet taşır. Yahut ey Mu'tezilîler şöyle diyeceksiniz: **"İn"** şart edatı ile bir şeyin şart koşulması halinde, o şeyin yokluğu halinde koşulan şart da yok olur." Ama bu da zayıf bir görüştür. Nitekim şu âyet-i kerimeler de onun zayıflığını gösterir.

---

42 **Buhârî**, Şehâdât, 10; **Müsned**, (5/413).

a) وَاشْكُرُوا لِلّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ اِيَّاهُ تَعْبُدُونَ *"Eğer (اِنْ) O'na kulluk ediyorsanız, Allah'a şükredin"* (Bakara, 172). Şükür, ister insan Allah'a kulluk (ibadet) etsin ister etmesin, vâciptir.

b) فَاِنْ اَمِنَ بَعْضُكُمْ بَعْضًا فَلْيُؤَدِّ الَّذِى اؤْتُمِنَ اَمَانَتَهُ *"Eğer (اِنْ) birbirinize emin olmuşsanız (güvenmişseniz), kendisine inanılan (borçlu), emânetini tastamam ödesin"* (Bakara, 283). Halbuki emâneti ödemek, ister emâneti veren ona güvensin ister güvenmesin, vaciptir.

c) فَاِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَاَتَانِ *"Eğer iki erkek bulunmazsa, bir erkekle iki kadını (şahit tutun)"* (Bakara, 282). Halbuki iki erkek bulunsun bulunmasın, bir erkek ve iki kadını şahit tutmak câizdir.

d) وَلَمْ تَجِدُوا كَاتِبًا فَرِهَانٌ مَقْبُوضَةٌ *"Eğer (اِنْ) bir yazıcı bulamadıysanız, o zaman (borçludan) alınmış rehineler (yeter)"* (Bakara, 283). Halbuki borç veren, bunu yazacak bir katip bulsa da bulmasa da, rehin alması meşrudur.

e) وَلَا تُكْرِهُوا فَتَيَاتِكُمْ عَلَى الْبِغَاءِ اِنْ اَرَدْنَ تَحَصُّنًا *"Eğer kendileri iffetli olmak isterlerse, câriyelerinizi fuhşa zorlamayın"* (Nur, 33). Halbuki fuhşa zorlamak, onlar iffetli olmayı isteseler de istemeseler de haramdır.

f) *"Eğer yetim kızlar hakkında, adaleti yerine getiremeyeceğinizden korkarsanız sizin için helâl olan kadınlardan nikâh edin..."* (Nisa, 3). Halbuki nikâh, böyle bir korku bulunsa da bulunmasa da câizdir.

g) *"Eğer kâfirlerin size fenâlık yapmasından endişe ederseniz, (seferde) namazı kısaltmanızda bir vebal yoktur"* (Nisa. 101). Halbuki bu korku olsun olmasın, seferde namaz kısaltılabilir.

h) *"Eğer (o evlatlar) ikiden fazla kadın iseler, ölünün terikesinin üçte ikisi onlarındır"* (Nisa, 11). Halbuki üçte iki, üç kızın hakkı olduğu gibi, iki kızın da hakkıdır.

i) *"Eğer karı ile koca aralarının açılmasından endişeye düşerlerse, o vakit erkeğin ailesinden bir hakem gönderin..."* (Nisa, 35). Halbuki bu, ister böyle bir korku olsun ister olmasın, câizdir.

k) *"Eğer (o hakemler) bunları barıştırmak isterlerse, Allah onları muvaffak buyurur"* (Nisa, 35). Halbuki onlar istemeseler de, Allah onları buna muvaffak kılabilir.

l) *"Eğer (karı-koca) birbirinden ayrılacak olurlarsa, Allah her birini fazl-u keremiyle ihtiyaçtan vareste kılar"* (Nisa, 130). Halbuki bu ayrılık olmadan

da, Allah onları zenginleştirebilir. Bu konuda, bu gibi âyetler çoktur. Böylece "اِنْ" şart edatıyla, şarta bağlanan bir hükmün, o şart olmadığı zaman yokluğunun gerekmeyeceği sabit olmuş olur. Şaşılacak şey: **Kâdî Abdulcebbâr, Usul-u Fıkıh**'ta, "Bir şeye "اِنْ" edatıyla şart koşulduğunda o şeyin olmaması, ötekinin de bulunmayacağı manasına gelmez" dediği halde sonra o kalkıp "Tefsir"de **Ka'bî**'nin bu âyetle bu şekilde istidlâl etmesini güzel görmüştür. Bu da gösteriyor ki, bir kimsenin kendi mezhebini (görüşünü) aşırı sevmesi, bazen onu uygun olmayan durumlara düşürüyor.

2- **Ebu Müslim el-İsfehânî** şöyle demiştir: "Bu âyet, nikâhı haram olanlarla evlenmeyi, kadınların evlenmelerine mani olmayı, yetim malını almayı ve benzeri şeyleri nehyeden âyetlerin peşi sıra gelmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak, "Size yasakladığımız o büyük günahlardan kaçınırsanız, daha önce bu hususlarda işlemiş olduğunuz günahları bağışlarız" demek istemiştir. Bu mana da muhtemel olduğuna göre, âyette **Mu'tezile**'nin verdiği manayı vermek kesinlik ifâde etmez." **Kâdî**, bu izahı şu iki bakımdan tenkit etmiştir:

a) Âyetteki, اِنْ تَجْتَنِبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ *"Eğer nehyedildiğiniz büyük günahlardan kaçınırsanız..."* sözü umûmî bir ifâdedir. Binâenaleyh bu ifâdeyi, önceden zikredilmiş şeylere hasretmek câiz değildir.

b) **el-İsfehâni**'nin, "İnsanların istikbalde bu gibi haramlardan kaçınmaları sebebi ile, geçmişteki günahlarının bağışlanması" görüşü de, uzak bir ihtimaldir. Çünkü insanların durumu ancak şu iki şeyden biri olur:

ba) Ya onlar geçmiş bütün günahlarından tevbe etmişlerdir ve binâenaleyh tevbeleri, büyük günah işlemelerinden dolayı olan cezaları silip süpürmüştür.

bb) Ya da onlar geçmiş günahlarına tevbe etmemişlerdir. Öyle ise büyük günahlardan kaçınmak, o geçmiş günahların affını nasıl gerektirir." **Kâdî**'nin tefsirindeki sözü budur.

Kâdî'nin birinci itirazına şu şekilde cevap verilir: Biz, Cenâb-ı Allah'ın *"Eğer nehyedildiğiniz büyük günahlardan kaçınırsanız..."* buyruğunun önceki günahların affedileceği manasına kesin olarak hamletmeyip bunun da muhtemel olduğunu söylüyoruz. Ortada böyle bir ihtimal söz konusu iken, âyeti **Mu'tezile**'nin zikrettiği mânaya hamletmek kesinlik ifâde etmez.

Kâdî'nin ikinci itirazına da şu şekilde cevap verilir: Senin, "Büyük günahlardan kaçınmak, o geçmiş günahların affını nasıl gerektirir?" şeklindeki sözün, bu kısmın bozukluğuna isidlâl edilemeyen bir sualdir. Bu kadar sözle, bizim söylediğimiz ihtimal batıl olmaz. Binâenaleyh böyle bir ihtimal mevcut iken ise, sizin istidlâliniz batıl olur. Allah en iyi bilendir.

3- Biz, onlara bütün istediklerini versek bile, âyet hakkında şundan fazlasını söyleyemeyiz: Büyük günahlardan kaçınmayan kimsenin, küçük günahları affedilmez. Bu durumda bu, vaîd-i ilâhiyi ifade etme hususunda umûmî bir âyet olur. Umûmî olarak vaîdi ifâde eden âyetler az değildir. Binâenaleyh diğer umumî âyetlerle ilgili olarak verdiğimiz cevap, **Mu'tezile**'nin bu âyetle isidlâl edişine de bir cevaptır. Bundan dolayı âyetin, bu konuda fazladan hususî bir mâna ifâde ettiğini bilmiyorum. Hal böyle olunca, **Ka'bî**'nin, "Allah bu âyetle bu meseledeki şüpheleri gidermiştir" şeklindeki sözünün bir manası kalmaz.

4- Bu büyük günahların içinde, bazen birine nispetle daha büyük, bir diğerine nispetle ise daha küçük olanlar vardır. Küçük günahlar arasındaki durum da böyledir. Fakat mutlak olarak büyük olduğuna hükmedilen günah, sadece küfürdür. Bu sabit olduğuna göre, Hak Teâlâ'nın, *"Eğer nehyedildiğiniz büyük günahlardan kaçınırsanız..."* âyeti ile küfrün murat edilmiş olması niçin câiz olmasın? Çünkü küfrün pek çok çeşidi vardır: Allah'ı, peygamberlerini, ahiret gününü ve Allah'ın kanunlarını inkâr ve küfür gibi. Binâenaleyh bu âyetin maksadı, "küfürden sakınan herkesin, küfür dışındaki günahları affedilir" şeklinde olur. İşte bu ihtimal, *"Şüphesiz ki Allah kendisine şirk koşulmasını affetmez. Ondan başkasını ise, dileyeceği kimseler için affedebilir"* (Nisa, 48) âyetinin açık manasına da tıpatıp uyan bir mânadır. Bu mâna muhtemel hatta açık olunca, onların istidlâlleri tamamen düşer. Muvaffakiyyet Allah'tandır.

***DÖRDÜNCÜ MESELE:* Cenâb-ı Allah'a Hiçbir Şey Vacip Değildir**

Mu'tezile, büyük günahlardan sakınıldığında, küçük günahların bağışlanmasının vacip olacağını söylerken, biz "Allah'a hiçbir şey vacip değildir. Aksine O'nun yaptığı bir lütuf ve ihsandır" diyoruz. Bu meselenin delilleri daha önce geçmişti.

Cenâb-ı Allah daha sonra وَنُدْخِلْكُمْ مُدْخَلًا كَرِيمًا *"ve sizi şerefli bir mevkiye dahil ederiz"*. demiştir. Cenâb-ı Hakk'ın bu buyruğu ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âsım'ın râvisi **Mufaddal,** her iki fiili de gaib sîgasıyla yâ ile, "يُكَفِّرْ - يُدْخِلْكُمْ" (örter ve sizi sokar) şeklinde; diğer kıraat imamları ise, vaad-i ilâhîyi ifâde

eden bu cümleyi yeni bir cümle sayarak, nûn ile "نُكَفِّرْ - نُدْخِلْكُمْ" (örteriz ve sizi sokarız) şeklinde okumuşlardır: **İmam Nâfî,** mîm harfinin fethası ile "مَدْخَلًا" şeklinde okumuştur. O, Hacc Sûresi (59. âyetteki) kelimeyi de aynı şekilde okurken, diğer kıraat imamları bu kelimeleri, mîm'in ötresi ile "مُدْخَلًا" şeklinde okumuşlar. Ama hepsi de, İsra 82. âyetteki aynı kelimeyi; mîm harfinin zammesi ile okumuşlardır. Bu kelimeyi mîm'in fethasıyla okuyanlar, girme yeri (yani ism-i mekan manasını) almışlar; zamme ile okuyanlar ise, "sokmak" manasında mastar olarak almışlardır. Mastar sayılışına göre bu, وَيُدْخِلْكُمْ اِدْخَالًا كَرِيمًا "Allah sizi şerefli bir yerleştirme ile yerleştirir" takdirindedir. Bu girdirişi "şerefli" olarak tavsif etmek şu mânadadır: Bu yerleştirme, haklarında Allahu Teâlâ'nın, *"O, yüzleri üstü cehenneme (sürülüp) toplanacaklar (yok mu?)"* (Furkan, 34) buyurduğu kimselerin aksine, ikram ile beraber olacaktır.

İKİNCİ MESELE

Sırf büyük günahlardan kaçınmak, cennete girmeyi icap ettirmez. Aksine bunun yanı sıra, mutlaka taatte de bulunulması gerekir. Binâenaleyh âyetin takdiri, "Bütün farzları yerine getirir ve bütün büyük günahlardan sakınırsanız, sizin diğer bütün küçük günahlarınızı bağışlar ve sizi cennete sokarız" şeklinde olur. İşte bu, cennete girmeyi gerektiren sebeplerden birisidir. Bir tek sebebin bulunmayışı, neticenin (müsebbebin) de olmamasını gerektirmeyeceği herkesin malumudur. Burada bir başka sebep daha vardır ki, işte asıl ve kuvvetli olan odur. O da, Allahu Teâlâ'nın fazlı, keremi ve rahmetidir. Nitekim O, *"De ki: "Ancak Allah'ın fazl(-u keremi) ve rahmetiyle, işte yalnız bunlarla sevinsinler..."* (Yunus, 58) buyurmuştur. Allah en iyisini bilir.

وَلَا تَتَمَنَّوْا مَا فَضَّلَ اللّٰهُ بِهٖ بَعْضَكُمْ عَلٰى بَعْضٍ لِلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِمَّا اكْتَسَبُوا وَلِلنِّسَآءِ نَصِيبٌ مِمَّا اكْتَسَبْنَ وَسْـَٔلُوا اللّٰهَ مِنْ فَضْلِهٖ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا ﴿٣٢﴾

"Allah'ın, kiminizi kiminizden üstün kılmaya vesile yaptığı şeyleri temenni etmeyin. Erkeklerin kendi kazandıklarından bir payı vardır. Kadınların da kendi kazandıklarından bir payı vardır. Allah'tan, lütfunu isteyiniz. Şüphesiz ki Allah her şeyi hakkıyla bilendir" (Nisa, 32).

Bil ki, bu âyetin kendinden önceki âyetlerle münasebeti hususunda şu iki izah yapılmaktadır:

a) **Kaffal** (r.h) şöyle demektedir. "Allahu Teâlâ önceki âyette insanları, bâtıl yollarla hem kendi, hem de başkasının malını yemekten ve adam öldürmekten nehyedince, bu âyette de onlara, bu menhiyyatı terk etmeyi onlara kolaylaştıracak şeyi emretmiştir ki, bu da herkesin, Allah'ın kendisine ayırdığı nasibe rıza gösterip, râzı olmasıdır. Çünkü insan buna rıza göstermezse, hasede düşer; hasede düştü mü, muhakkak ki başkasının malını haram yolla alma ve adam öldürme gibi gayr-i meşrû yollara sapar. Ama Allah'ın takdir ettiğine razı olursa, onun, canlar ve mallar hususunda zulme sapması mümkün olmaz."

b) Bâtıl yollarla mal edinmek ve adam öldürmek, uzuvların yapmış olduğu fiillerdir. İnsanın dışı kötü fiillerden temizlensin diye, önce bunları bırakmakla emrolunmuştur ki, bu şeriattır. Bundan sonra, bâtınî yaşantısı da kötü huylardan temiz olsun diye, hasetten dolayı, kalbiyle başkalarının canlarına ve mallarına saldırmayı bırakması emredilmiştir ki, işte bu da tarikattır. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Temennînin Mahiyeti**

Bize göre "temenni", olmayacağı bilinen veya zannedilen bir şeyi istemekten ibarettir. İşte bundan dolayı biz diyoruz ki: Cenâb-ı Hak şayet, iman etmeyeceğini bile bile, kâfirin iman etmesini istemiş olsaydı, temennide bulunmuş olurdu.

Mu'tezile de, "Temenni, bir kimsenin, 'keşke şu şey şu şekilde bulunsa, tahakkuk etse; keşke şu şey, şu şekilde meydana gelmese...' demektir. Âyet insanı 'keşke şöyle olsaydı, keşke böyle olmayaydı!' demekten uzak tutmak ister" der. Fakat bu uzak bir ihtimaldir. Zira, mücerret lafzın bir manası olmadığı zaman, artık temenni olmaz. Aksine, mutlaka bu lafzın manasının araştırılması gerekir. Halbuki, temenninin manası, bizim de belirttiğimiz gibi olmayacağı bilinen veya zannedilen şeyi talep etmekten ibarettir.

***İKİNCİ MESELE:* Mutluluk Dereceleri**

Bil ki mutluluk dereceleri, ya ruhî, ya bedenî veyahut da haricî olurlar. Ruhî mutluluklara gelince, bunlar iki çeşittir.

Ruhanî Mutluluklar Her Şeyin Örnek Şekli Olan Sıfat İledir

Birincisi: Nazarî kuvvetle ilgili olandır ki, bu tam bir zeka, mükemmel bir anlayış, kemmiyet ve keyfiyet bakımından, başkasının bilgilerinden fazla olan bilgidir.

İkincisi: Amelî kuvvetle ilgili olandır ki, bu da hareketsiz olma ile yolunu şaşırıp taşkınlık arasında olan iffet ile, hiddet ile korkaklık arasında olan şecâat ve aptallık ile bozgunculuk arasında orta bir yer olan amelî hikmeti kullanmaktır. İşte bütün bu hallerin hepsinin toplamı, adaleti meydana getirir.

Bedenî mutluluklara gelince, bunlar sıhhat, güzellik, zevk ve güzellik içinde uzun bir ömür yaşamaktır.

Haricî mutluluklar ise, bir kimsenin sâlih evlatlarının, akrabalarının, dostlarının ve yardımcılarının çok olması; eksiksiz bir yetki sahibi olması; sözünün nafiz, insanlar tarafından sevilen, onlar arasında güzel bir şekilde yâd edilen ve sözü tutulan bir kişi olmasıdır. İşte bu, bütün mutluluklara bir işarettir ki, bunların bir kısmı fıtrî olup, kesbin bunlarda bir tesiri söz konusu değildir; bir kısmı ise kesbîdir, sonradan kazanılır. Bu kesbî olan yok mu, insan bunu iyice düşündüğünde, bunu da sırf Allah'ın bir bağışı ve atiyyesi olarak görür. Çünkü sebeplerde, engelleri ortadan kaldırmada ve gerektirici sebepleri meydana getirmede bir tercih bulunmamaktadır. Aksi halde, sa'y ve gayretin sebebi müşterek olmuş olur, mutlulukları elde etmek ve matluba ulaşmak ise ortak olmamış olurdu. İşte Cenâb-ı Hakk'ın, kendileriyle insanların bir kısmını diğer bir kısmına üstün kıldığı mutlulukların çeşitleri bunlardır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

İnsan, çeşitli faziletlerin diğer bir insanda bulunduğunu müşahede edip, kendisini bu faziletlerin hepsinden ya da büyük bir kısmından mahrum görünce, bu durumda kalben kederlenir, zihni karışır, sonra da kendisinde şu iki hal meydana gelir:

a) Bu kimse, o mutlulukların o insandan zâil olmasını temennî eder.

b) Ya da, bunu temennî etmez de, onunki kadar bir mutluluğun kendisi için de bulunmasını temennî eder. Bunlardan birinci hal, mezmûm ve kötü olan bir hasettir. Zira, âlemin müdebbiri ve yaratıcısı olan Allah'ın ilk gâyesi, kullarına ihsanda bulunup onlara cömert davranarak, adeta

sağanak halindeki yağmurlar gibi, onlara ikram ve ihsanlarını dökmesidir. Binaenaleyh, kim bunun zâil olmasını isterse, o kimse sanki Cenâb-ı Hakk'ın âlemi yaratıp mükellef varlıkları halk etmesindeki ilk maksadı hususunda Allah'a itiraz etmiş olur. Yine çoğu kez o kimse, kendisinin bu nimetlere o insandan daha lâyık olduğuna inanır. Ki bu da, Allah'a bir itiraz ve O'nun hikmetini bir ta'n olur. Bütün bunlar ise insanı küfre ve bid'at karanlıklarına düşüren, kalbinden iman nurunu silip süpüren şeylerdendir. Haset, dinî bakımdan bir fesada sebep olduğu gibi, dünyevî bakımdan da fesadın sebebidir. Çünkü bu durum sevgiyi, muhabbeti, dostluğu sona erdirir ve bütün bu halleri, onların zıddına dönüştürür. İşte bu sebeplerden dolayı, Cenâb-ı Hak kullarını bundan nehyederek, وَلَا تَتَمَنَّوْا مَا فَضَّلَ اللهُ بِهِ بَعْضَكُمْ عَلٰى بَعْضٍ *"Allah'ın, kiminizi kiminizden üstün kılmaya vesile yaptığı şeyleri temenni etmeyin"* buyurmuştur.

Bil ki bu hasedi nehyetmenin sebebi, dinlerin temel kaidelerinin farklılığına göre farklılık arz etmektedir. Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaât mezhebine göre Cenâb-ı Hak, *"Ne dilerse, hakkıyla yapandır"* (Burûc, 16); *"O, yapacağından mesûl tutulmaz, fakat insanlar mesûl olurlar"* (Enbiya, 23). Binaenaleyh, O'nun yaptıklarına itiraz edilemez, O'nunla münakaşa etmeye hiç kimsenin tâkatı yetmez, her şey O'nun yaratmasıdır; yapmasının nedeni, niçini yoktur. Neden, niçin diye sorulamaz Bu böyle olunca, bütün kîlukâl kapıları tıkanmış ve itirâz yolları merdûddur.

Mu'tezile mezhebine göre, itiraz yolları da kapanmıştır. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Allâmu'l-guyûb" (gaybleri hakkıyla bilen)dir. Binaenaleyh O, mahlukatının yararına olan bütün faydalı şeyleri ve hükümlerdeki incelikleri eksiksiz bilendir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, *"Eğer Allah (bütün) kullarına (aynı seviyede) bol rızık verseydi, yeryüzünde muhakkak ki taşkınlık ederler, azarlardı"* (Şûrâ, 27) buyurmuştu. Bu her iki izaha göre de, mutlaka her insanın Allah'ın kazâ ve kaderine razı olması gerekir. İşte bundan ötürü, bir hadis-i kudsîde şöyle buyurulmuştur: مَنِ اسْتَسْلَمَ لِقَاضَائِيْ وَصَبَرَ عَلٰى بَلَائِيْ وَشَكَرَ لِنُعَمَائِيْ كَتَبْتُهُ صِدِّيقًا وَبَعَثْتُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَعَ الصِّدِّيقِينَ وَمَنْ لَمْ يَرْضَ بِقَضَائِيْ وَلَمْ يَصْبِرْ عَلٰى بَلَائِيْ وَلَمْ يَشْكُرْ لِنُعَمَائِيْ فَلْيَطْلُبْ رَبًّا سِوٰى *"Kim benim kaza ve kaderime teslim olur, belâlarıma sabreder ve nimetlerime de şükrederse, onu sıddîk olarak kaydederim. Kıyâmet gününde onu, sıddîklerle beraber haşrederim. Kim de benim kaza* ve *kaderime rıza göstermez, belâlarıma sabretmez ve nimetlerime de şükretmezse, o kimse benden başka bir Rab arasın.."* İşte, o

nimetlerin o kimseden zâil olmasını temenni eden kimse hakkında söylenebilecek söz bundan ibarettir. **İbn Sîrîn**'in **Ebu Hureyre** (r.a)'den rivayet etmiş olduğu şu hadis de bunu teyit etmektedir. **Ebu Hureyre**'nin rivayetine göre Hz. Peygamber: لَا يَخْطِبُ الرَّجُلُ عَلَى خِطْبَةِ أَخِيهِ وَلَا يَسُومُ عَلَى سَوْمِ أَخِيهِ وَلَا تَسْأَلُ الْمَرْأَةُ طَلَاقَ أُخْتِهَا لِتَقُومَ مَقَامَهَا فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ رَازِقُهَا *"Bir kimse, (din) kardeşinin talip olduğu kıza talip olmaz (olmasın); kardeşinin pazarlığı üzerine pazarlık yapmaz (yapmasın); bir kadın da, yerine geçmek için, kız kardeşinin boşanmasını istemez. Çünkü ona rızık veren Allah'tır"*[43] buyurmuştur.

Bütün bunlardan maksat, hasetten iyice sakındırmaktır. Ama bu nimetlerin kardeşinden zâil olmasını istemez, aksine bir o kadar da kendisinin olmasını isteyen bir kimse olursa, bunu câiz gören âlimler bulunmaktadır. Ancak, muhakkik âlimler bunun da caiz olmadığını söylemişlerdir. Çünkü o nimet, çoğu kez dinî bakımdan o kimse hakkında bir mefsedet, dünyevî bakımdan da bir zarar olur.

İşte bu sebepten dolayı muhakkik âlimler, "Bir kimsenin: 'Allahım, bana falancanın evi gibi bir ev; falancanın karısı gibi bir karı nasib et' demesi caiz olmaz, aksine 'Allahım, bana dinim, dünyâm, âhiretim ve maişetim konusunda hakkımda uygun olan şeyleri ver' demesi gerekir" demişlerdir.

İnsan çoğu kez düşündüğünde, kullarına bir öğretme olsun diye, Cenâb-ı Hakk'ın Kur'ân-ı Kerim'de zikretmiş olduğu, *"Ey Rabbimiz, bize dünyada da iyi hal ver, âhirette de iyi hal ver ve bizi o ateş azabından koru"* (Bakara, 201) şeklindeki duâdan daha güzelini bulamaz.

Katâde, Hasan el-Basrî'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Hiç kimse, mal temennisinde bulunmasın.. **Sa'lebe** hakkında olduğu gibi, belki de onun helâki o maldandır..." İşte Cenâb-ı Hakk'ın bu âyette *"Allah'tan fazlını isteyin"* ifadesinden kastedilen de budur.

***DÖRDÜNCÜ MESELE:* "وَلَا تَتَمَنَّوْا" Âyetinin Nüzul Sebebi**

Âlimler, bu âyetin sebeb-i nüzûlü hakkında şunları zikretmişlerdir:

a) **Mücahîd**'in rivayetine göre **Ümmü Seleme** "Ya Resûlallah, erkekler savaşa katılıp savaşıyor, biz ise savaşmıyoruz. Onların mirastaki payları yısa bizimkinin iki katı. Keşke biz de erkek olsaydık!" deyince, bu âyet-i kerime nazil olmuştur.

43 **Buhârî,** Nikah, 45; **Müslim,** Büyu', 8 (III/1154)

b) **Süddî** şöyle demektedir: Mirasla ilgili âyetler nazil olunca, erkekler: "Cenâb-ı Hakk'ın, miras hususunda bizi üstün kıldığı gibi âhirette de bizi kadınlardan üstün kılmasını umuyoruz"; kadınlar ise, "Biz de, miras hususunda olduğu gibi, bizim günahımızın da erkeklerin günahının yarısı kadarı olmasını arzularız" deyince, bu âyet nâzil oldu.

c) Allahu Teâlâ, erkeklerin mirastaki payını iki dişinin payı kadar yapınca, kadınlar: "Biz daha muhtacız, çünkü biz zayıf bünyeli varlıklarız. Erkeklerse, geçimlerini elde etme hususunda daha güçlüler" dediler. Bunun üzerine bu âyet-i kerime nazîl oldu.

d) Bir kadın Hz. Peygamber'e gelerek, "Erkeklerin ve kadınların Allah'ı birdir. Sen, hem bize hem de onlara gönderilmiş bir peygambersin. Babamız **Adem,** annemiz ise **Havvâ**'dır. O halde Allahu Teâlâ'nın erkeklerden bahsedip, bizden bahsetmemesinin sebebi nedir?" deyince, o zaman işte bu âyet-i kerime nazil oldu. Yine bu kadın, "Erkekler, cihat etmekle bizi geçtiler. Binâenaleyh bizim ne yapmamız gerekir?" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s) إِنَّ لِلْحَامِلِ مِنْكُنَّ أَجْرَ الصَّائِمِ الْقَائِمِ فَإِذَا ضَرَّبِهَا الطَّلْقُ لَمْ يَدْرِ أَحَدٌ مَالَهَا مِنَ الْأَجْرِ فَإِذَا أَرْضَعَتْ كَانَ لَهَا بِكُلِّ مَصَّةٍ أَجْرُ إِحْيَاءِ نَفْسٍ *"Sizden, hamile olan bir kadına, oruç tutan ve namaz kılan kimsenin mükâfatı kadar bir mükâfat vardır. Doğum sancıları ona acı verdiği zaman, Cenâb-ı Hakk'ın o kadına vereceği ecri ve mükâfatı hiç kimse bilemez.. Bu kadın çocuğunu emzirdiği zaman, çocuğunun memesinden her emmesine mukabil, o kadına bir canı diriltmenin mükâfatı kadar mükâfat vardır"* buyurmuştur.

Erkek ve Kadının Birbirine Karşı Durumu

Daha sonra Hak Teâlâ, لِلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِمَّا اكْتَسَبُوا وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِمَّا اكْتَسَبْنَ *"Erkeklerin, kendi kazandıklarından bir payı vardır. Kadınların da, kendi kazandıklarından bir payı vardır"* buyurmuştur.

Bil ki bu âyetle hem dünya, hem âhiret, hem de her ikisiyle ilgili olan hususların kastedilmiş olması mümkündür.

Birinci ihtimal hakkında şu izahlar yapılabilir:

a) Bundan murat, "Her fırkaya, kazanmış olduğu dünya nimetlerinden bir pay vardır. Binaenaleyh, Allah'ın kendisine ayırıp verdiği şeye razı olması gerekir" şeklindedir.

b) "Mirastan tayin edilen her pay, Allah'ın hükmüne göredir. Binaenaleyh, kişinin buna razı olması ve itiraz etmemesi gerekir." Bu görüşe göre burada geçen "مِمَّا اكْتَسَبُوا" tabiri, elde etme ve sahip olmak manasındadır.

c) Cahiliyye çağındaki insanlar, kadınlara ve çocuklara mirastan pay vermiyorlardı. Böylece Cenâb-ı Hak bu âyet ile, bunun geçersiz olduğunu belirterek, erkek olsun dişi olsun, küçük olsun büyük olsun herkesin muayyen bir payı olduğunu beyân etmiştir.

İkinci ihtimalle ilgili olarak da şu izahlar yapılmıştır:

a) Bundan murat şudur: "Herkesin elde edeceği muayyen bir sevap miktarı vardır ki, buna Allah'ın keremi ve lütfuyla müstahak olur. Binâenaleyh, bunun aksini temenni etmeyiniz..."

b) Herkesin yapmış olduğu tâatlere mukabil bir mükâfatı vardır. Binaenaleyh onu, kötü olan haset sebebiyle zayi etmemesi gerekir. Ki bu, "Sana ait olanı muhafaza et, zayi etme; başkasına ait olanı da temenni etme!" demektir.

c) Erkeklerin kazandıklarından bir hisseleri bulunmaktadır ki bu, onların kadınların nafakalarını temin etmelerine vesiledir. Cenâb-ı Hak, kadınların namus ve ferçlerini muhafaza etmeyi, kocalarına itaat etmeyi ve aş-ekmek pişirme, giyecekleri muhafaza etme ve geçimi kolaylaştırma gibi evle ilgili işleri yapmalarını murat ederek, *"Kadınlar için de, kazandıkları şeyden bir hisse vardır"* buyurmuştur. Bu manaya göre "nasîb", sevap ve mükâfat anlamındadır.

Üçüncü ihtimale gelince, âyetten bu manaların tamamı kastedilmiştir. Çünkü âyetin lafızları bu manaları kapsamakta olup, bu manalar arasında herhangi bir tezat bulunmamaktadır.

Sonra Cenâb-ı Hak, وَسْئَلُوا اللهَ مِنْ فَضْلِهِ *"Allah'tan, fazlını isteyiniz"* buyurmuştur. Bu hususla ilgili olarak da birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

İbn Kesir ve **Kisaî,** bu kelimenin istemek fiilinden bir emir ve kendisinden önce vâv veya fâ harfinin bulunması şartıyla, hemzesiz olarak "وَسَلُوا اللهَ" şeklinde; diğer kıraat imamları ise, Kur'ân'ın her yerinde olmak üzere "وَسْئَلُوا اللهَ" şeklinde okumuşlardır.

Birinci okuyuşa göre, hemzenin harekesi sîn harfine verilmiş, vasl elifine lüzum görülmeyerek hazf edilmiştir. İkinci okuyuşa göre bu kelime, aslı üzere okunmuştur. Kıraat imamları, "وَلْيَسْئَلُوا" kelimesi emr-i gâib olduğu için, bunun hemzeli okunacağı hususunda ittifak etmişlerdir.

İKİNCİ MESELE

Ebu Ali el-Farisî, "Ebu'l-Hasen'e göre, Cenâb-ı Hakk'ın "مِنْ فَضْلِهِ" kelimesi ikinci mef'ûl yerinde; **Sîbeveyh'in** görüşüne göreyse, hazfedilmiş olan ikinci mef'ûlün sıfatı yerine gelmiş bir ifâdedir. Buna göre sanki, وَسْئَلُوا اللهَ نِعْمَتَهُ مِنْ فَضْلِهِ "Allah'tan, O'nun fazlından olan nimetini isteyiniz" denilmiştir" demiştir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Allah'tan Bir Şey Yerine Lütfunu İstemeli**

Cenâb-ı Hakk'ın *"Allah'tan, fazlını isteyiniz"* buyruğu, insanın talep ve duâlarında muayyen bir biçimde bir şey istemesinin caiz olmayacağına; ancak, Allah'ın lütfundan, mutlak bir biçimde dini ve dünyası hakkında, kendi salahına vesile olacak şeyleri isteyebileceğine bir tembihte bulunma ve dikkat çekmedir.

Sonra Cenâb-ı Hak, إِنَّ اللهَ كَانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا *"Şüphesiz ki Allah, her şeyi hakkıyla bilendir"* buyurmuştur ki, bu şu demektir: Allahu Teâlâ, isteyenlerin menfaatine olan şeyleri bilmektedir. Binaenaleyh, bir talepte bulunan, isteğini kısaca belirtsin; dua ederken, istediğini tayin ederek istemekten sakınsın.. Çünkü bu çoğu kez, sırf bir mefsedet ve sırf bir zarar olur. Allah en iyi bilendir.

وَلِكُلٍّ جَعَلْنَا مَوَالِيَ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ ۚ وَالَّذِينَ عَقَدَتْ أَيْمَانُكُمْ فَآتُوهُمْ نَصِيبَهُمْ ۚ إِنَّ اللهَ كَانَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدًا ﴿٣٣﴾

"(Erkek ve dişiden) her biri için, ana ve babanın, en yakın akrabaların terikelerinden de varisler yaptık. (Akd ile) yeminlerinizin bağladığı kimselere dahi hisselerini verin. Allah, her şeyin üstünde şahittir" (Nisâ, 33).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki âyeti, bu âyette yer alan "ana-baba" ve "en yakın akraba" tabirlerini, "varis olanlar" diye tefsir etmek mümkün olduğu gibi, yine bu tabirleri, "kendilerine varis olunanlar" diye tefsir etmek de mümkündür.

Birincisine göre, Cenâb-ı Hakk'ın, وَلِكُلٍّ جَعَلْنَا مَوَالِيَ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ *"(Erkek ve dişiden) her biri için baba ve ananın, en yakın akrabaların terikelerinden de vârisler yaptık"* buyruğunu, "bunlardan her birini onun terikesinde varis kıldık" şeklinde tefsir edebiliriz. Buna göre sanki, "O varis olanlar kimdir?" denildiğinde, "Onlar, ana-baba ile en yakın akrabalardır.." denilmek istenmiştir. Bu izaha göre, mutlaka Cenâb-ı Hakk'ın, "مِمَّا تَرَكَ" ifadesinde vakf yapmak, durmak lâzımdır.

İkincisine göreyse, şu iki izah yapılabilir:

a) Bu ifadede bir takdim-tehirin bulunduğunu söylemek.. Buna göre ifâdenin takdiri, "وَلِكُلِّ شَيْءٍ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ جَعَلْنَا مَوَالِيَ" "Ana-baba ve en yakın akrabaların geride bırakmış olduğu her şey için biz, mevâli yani vârisler yarattık" şeklinde olur.

Bu iki izaha göre de "جَعَلْنَا" fiili, iki mef'ul almaz, çünkü "جَعَلْنَا" kelimesi, "خَلَقْنَا" (yarattık) manasına gelmektedir.

b) Kelamın takdirinin, وَلِكُلِّ قَوْمٍ جَعَلْنَاهُمْ مَوَالِيَ نَصِيبٌ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ "Varisler olarak yarattığımız her kavmin, ana-babasının ve en yakın akrabaların bırakmış oldukları terikeden bir hissesi vardır" şeklindedir. Buna göre "مَوَالِيَ" tabiri mevsûfu hazfedilmiş bir sıfat, "كُلّ" kelimesine râci olacak olan zamir ise hazfedilmiş olur. Yapılan takdire göre haber durumunda olan "نَصِيبٌ" kelimesi de âyette hazfedilmiş olur. Bu izaha göre de, "جَعَلْنَا" fiili iki mef'ul almış olur. Bu izahta fazla takdir yapıldığı için, ilk iki izah bundan daha uygun ve evlâdır.

***İKİNCİ MESELE:* Mevlâ Kelimesinin Mânaları**

"اَلْمَوْلٰى" kelimesi, pek çok manaya gelen müşterek bir lâfızdır:

a) Azâd eden.. Çünkü bu şahıs, o köleyi azâd etme nimetinin velîsidir. İşte bu sebepten dolayı o şahsa, مَوْلَى النِّعْمَةِ "Nimetin mevlâsı, efendisi" adı verilmiştir.

b) Azâd edilmiş köle.. Çünkü, mevlâsının ona olan velâyeti, ona olan in'âmına bitişmiş, beraber bulunmuştur. Bu tıpkı, alacaklı olan bir kimsenin, hakkının peşine düşmesi ve onu takip etmesi kendisine vazife olduğu

için "غَرِيمٌ" (garîm); borcu ödemesi kendisine gerekli olduğu için borçluya da yine "غَرِيمٌ" (garîm) denilmesi gibidir.

c) Bu kelime, "حَلِيفٌ" (müttefik, anlaşmalı) anlamındadır. Çünkü, anlaşma yapan bir kimse, işini, yapılmış olan yemin akdine göre takip eder.

d) Amcaoğlu.. Çünkü aralarında bulunan akrabalık sebebiyle o onu, yardım isteğiyle takip eder, izler..

e) Mevlâ, velî mânasına gelir. Çünkü o onu, yardım etmek isteğiyle takip eder, izler. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Şüphesiz ki Allah iman edenlerin velîsidir. Kâfirlere gelince, onların velîsi yoktur"* (Muhammed, 11) buyurmuştur.

f) Asabe.. İşte bu âyette murat edilen mâna budur. Çünkü bu âyete, bu manadan başkası uygun düşmez. Bunu, **Ebû Salih**'in **Ebu Hureyre**'den rivayet ettiği şu hadis de te'kid etmektedir: Hz. Peygamber (s.a.s), اَنَا اَوْلَى بِالْمُؤْمِنِينَ: مَنْ مَاتَ وَتَرَكَ مَالًا فَمَا لَهُ لِلْمَوَالِى الْعَصَبَةِ وَمَنْ تَرَكَ كَلًّا فَاَنَا وَلِيُّهُ *"Ben mü'minlere, (kendilerinden) daha yakınım. Onlardan kim ölür ve geriye mal bırakır ise, bıraktığı mal, vârislerinedir. Kim (de) öldükten sonra bir borç bırakır ise, o borcunun kefili benim."*[44]

Yine, Hz. Peygamber, اِقْسِمُوا هٰذَا الْمَالَ فَمَا اَبْقَتِ السِّهَامُ فَلِأَوْلَى عَصَبَةٍ ذَكَرٍ *"Bu malı taksim edin. Geriye kalan paylar, erkek asabelerin birincisi içindir.*[45] buyurmuştur.

Sonra Cenâb-ı Hak, وَالَّذِينَ عَقَدَتْ اَيْمَانُكُمْ فَاٰتُوهُمْ نَصِيبَهُمْ *"(Akd ile) yeminlerinizin bağladığı kimselere dahi hisselerini verin"* buyurmuştur. Bu hususta birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âsım, Hamza ve **Kisâî,** bu fiili elifsiz ve şeddesiz olarak "عَقَدَتْ" şeklinde; diğer kıraat imamları ise elifli ve şeddesiz olarak "عَاقَدَتْ" şeklinde okumuşlardır. "عَقَدَتْ" (akdetti) şeklindeki kıraate göre, akit fiili tek bir kişiye nisbet edilmiştir. Tercihe şayan mâna ise "عَاقَدَتْ" (akitleşti) şeklidir. Çünkü "mufâ'ale" babı, iki tarafın da yemin akdi yapmış olduğuna delâlet eder.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki "eymân" kelimesi, "yemîn"in çoğuludur. "Yemin" kelimesi "sağ el" manasına olabileceği gibi, "kasem (yemin etmek)" manasına da olabilir.

44 **Buhârî,** Kefalet, 5; **Müslim,** Cum'a, 43 (2/592) **Tirmizî,** Cenâiz, 69 (3/382)

45 **Darekutnî,** 4/71

Eğer bu kelimeden maksat sağ el manası olursa, burada şu üç mecâzi mana kastedilmiş olabilir:

a) Akitleşme işi, âyetin zâhirine göre, ellere nisbet edilmiştir. Aslında ise akitleşme, anlaşan ve yeminleşen iki tarafa nisbet edilir. Bu mecâzî kullanışın sebebi şudur: İki taraf, satış esnasında satışın kesinleştiğini belirtmek için karşılıklı olarak ellerini birbirlerine vururlar ve ahitlerine sarılıp vefa göstereceklerine dair birbirinin elini tutarlar.

b) Kelamın takdiri, وَالَّذِينَ عَاقَدَتْ بِحَلْفِهِمْ اَيْمَانُكُمْ "Yeminleri sebebi ile ellerinizin akitleştiği, bağlandığı kimselere.." şeklindedir. Bu takdire göre muzâf hazfedilmiş ve muzâfun ileyh onun yerine kâim olmuştur. Sözden anlaşıldığı için, bu hazif yerinde ve güzeldir.

c) Âyetin takdiri "Yeminlerinizin kendileri ile akitleştiği kimseler.." şeklindedir. Fakat bu takdire göre de, sıla cümlesinde ism-i mevsûle râci olacak zamir hazfedilmiştir.

Bütün bu takdirler, "yemin" kelimesini "el" manasına aldığımız zaman söz konusudur. Fakat bu kelimeyi "yemin etmek" manasına alırsak, bu durumda akitleşme, âyetin zâhirine göre "yeminleşme" manasına olur. Bu mana da yerinde ve güzeldir. Çünkü akitleşme, yemin etme sebebiyle (yoluyla) olunca, böylece bu nisbet yerinde ve güzel olur. Diğer mecazlar hakkında söylenecek söz de, geçenler gibidir.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Akitle Varis Olma Hükmünün Mensuh Olması**

Âlimlerden bazıları, bu âyetin mensûh olduğunu söylerken, bazıları da mensûh olmadığını söylemişlerdir. Bunun mensuh olduğunu söyleyenler, âyeti şu manalardan biri ile tefsir etmişlerdir:

a) Âyetteki, *"(Akd ile) yeminlerinizin bağladığı kimselere"* tabirinden murat, cahiliyye döneminde anlaşma yapılmış kimselerdir. Zira cahiliyye döneminde birisi birisi ile anlaşma yapar ve "Benim kanım senin kanın; barışım, senin barışın; savaşım, senin savaşındır. Sen bana varissin, ben de sana; sen benim diyetimi öde, ben de senin" derlerdi. Bu şekilde anlaşma yapanların, birbirlerinin mirâsından altıda bir hakları olurdu. İşte bu husus Hak Teâlâ'nın, وَاُولُوا الْاَرْحَامِ بَعْضُهُمْ اَوْلٰى بِبَعْضٍ فِى كِتَابِ اللّٰهِ *"Hısımlar, Allah'ın kitabınca, birbirine daha yakındırlar"* (Enfal, 75) ve يُوصِيكُمُ اللّٰهُ فِى اَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْاُنْثَيَيْنِ *"Allah size tavsiye ve emreder ki..."* (Nisa, 11) âyetleriyle neshedilmiştir.

b) Cahiliyye insanlarından biri, yabancı birisini evlât edinirdi. Bunlara "اَدْعِيَاءُ" (evlatlıklar) denilir ve onlar, bu sebeple varis olurlardı. Daha sonra bu husus neshedilmiştir.

c) Hz. Peygamber (s.a.s), ashabından iki kişi arasında "kardeşlik" akdi yapıyordu. İşte böyle kardeş olma da, birbirlerine varis olma sebebi idi. Bil ki her üç izaha göre de, yapılan anlaşma, *"hisselerini verin"* ifadesinden dolayı, bunların birbirlerine varis olmalarına sebep oluyordu. Cenâb-ı Allah, daha sonra şu yukarıda yazdığımız âyetlerle bunu neshetmiştir.

Bu âyetin mensûh olmadığını söyleyenler ise, âyetin tefsiri hususunda şu görüşleri zikretmişlerdir:

a) Âyetin takdiri şu şekildedir: "Ana-baba ve akrabaların bıraktığı ve kendilerini yeminlerinizin bağladığı kimselerin bıraktığı her şey için vârisler vardır. O vârislere hisselerini verin." Yani "Mevâlî ve vereselere hisselerini verin." Bu manaya göre, *"(Akd ile) yeminlerinizin bağladığı kimselere.."* tabiri, *"ana ve babanın ve en yakın akrabaların..."* tabirine atfedilmiştir. Binâenaleyh mana, "yeminlerinizin bağladığı kimselerin bıraktığı şeyler için, vâris vardır. O vâris buna daha lâyıktır" şeklinde olur. Allahu Teâlâ buna göre vârisi, "mevlâ" diye ifâde etmiştir ki, bu da "malı, anlaştığınız kimseye vermeyin; aksine mevâlî ve vârislere verin" demektir. Bu izaha göre âyet mensuh değildir. Bu, **Ebu Ali el-Cübbâî**'nin yaptığı te'vildir.

b) Bu ifadeden maksat, karı ile kocadır. Zira nikah da "akit" diye adlandırılmıştır. Nitekim Cenâb-ı Allah, *"(İddet sona erinceye kadar) nikah akdi yapmaya azmetmeyin"* (Bakara, 235) buyurmuştur. Binaenaleyh Allahu Teâlâ ebeveyni ve akrabaları zikretmiş, onların yanısıra karı-kocayı zikretmiştir. Bunun bir benzeri de miras âyetidir. Zira Hak Teâlâ, çocuğun ve ana-babanın mirasını açıklarken, karı ile kocanın mirasını da zikretmiştir. Buna göre âyette nesh söz konusu değildir. Bu da, **Ebû Müslim el-İsfehânî**'nin görüşüdür.

c) Bu tabirden maksat, "velâ"[46] sebebi ile meydana gelen mirastır. Buna göre de, nesh söz konusu değildir.

d) Bu tabirden murat, adamın müttefikleri olup, *"(onlara) hisselerini verin"* âyetindeki hisseden maksat da, akrabalar arasındaki yardımlaşma, nasihat etme, dayanışma ve samimiyetle birbiriyle içli-dışlı olmaktır.

46 **Velâ:** Yakınlık; sahiplik. Efendisinin, köle ve câriyesi ile olan münasebeti ve onlar üzerindeki hakkı.

Binaenaleyh bunlardan maksat, birbirine varis olma değildir. Bu takdire göre de, nesh söz konusu değildir.

e) Bu âyet, **Hz. Ebu Bekir** (r.a) ile oğlu **Abdurrahman** (r.a) hakkında nazil olmuştur. Çünkü **Hz. Ebu Bekir** (r.a), oğluna infak etmemeye ve malından ona hiçbir şey vermemeye yemin etmişti. **Abdurrahman** (r.a) Müslüman olunca, Cenâb-ı Allah, **Hz. Ebu Bekr**'e ona payı kadar miras bırakmayı emretmiştir. Buna göre de, âyette nesh yoktur.

f) **Esamm** şöyle demiştir: "Allahu Teâlâ, ölenin yanı başında bulunanlara, daha önce de zikredildiği gibi, bir pay ayrılmasını emrettiği gibi, bir bağış ve hediye olarak az bir şey ayrılmasını da emretmiştir." Bütün bunlar muhtemel ve güzel izahlardır. Ne murat etmiş olduğunu en iyi Allah bilir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Hak Teâlâ'nın, وَالَّذِينَ عَقَدَتْ اَيْمَانُكُمْ *"(Akd ile) yeminlerinizin bağladığı kimseler"* sözünün mübtedâ, فَاٰتُوهُمْ نَصِيبَهُمْ *"... onlara dahi hisselerini verin"* kısmının da haber olduğunu söyleyenler şöyle demişlerdir: "Bu sözün başındaki "اَلَّذِينَ" kelimesi şart manasını tazammun ettiği için, muhakkak ki haberinin başına fâ harfi gelmiştir. Onun haberi de, فَاٰتُوهُمْ نَصِيبَهُمْ *"Onlara dahi hisselerini* verin..." ifadesidir. "اَلَّذِينَ" kelimesinin, tıpkı senin زَيْدًا فَاضْرِبْهُ "**Zeyd** yok mu, ona vur!" sözünde olduğu gibi, mansûb olması caizdir.

BEŞİNCİ MESELE

Cumhûr-u fukahâ, daha aşağıda olan "mevlâ"nın, daha yukarıda olana varis olamayacağını söylerlerken, **Tahavî, Hasan İbn Ziyâd**'ın, varis olabileceğini söylediğini nakletmiştir. Zira **İbn Abbas**'ın rivayetine göre, bir kimse kölesini azâd etmiş ve azâd eden bu adam sonra ölmüş, geride de, bu azâdlısından başka hiç kimse kalmamıştı. Bunun üzerine Allah'ın Resûlû, ölen o efendinin mirasını, azâdlısı olan o adama vermişti. Bir de, bu Hak Teâlâ'nın, *"(Akd ile) yeminlerinizin bağladığı kimselere dahi hisselerini verin"* buyruğunun muhtevasına dahildir.

Hasan İbn Ziyâd'ın bu hadîse tutunmasına şöyle cevap verebiliriz: Belki de mal, beytu'l-mâle olduğu için; Hz. Peygamber (s.a.s) onu, ihtiyacı ve fakirliğinden dolayı o delikanlıya vermiştir. Çünkü bu mal, vârisi olmayan bir maldır. Bu malın hükmü, fakirlere sarf edilmesidir.

ALTINCI MESELE

Şafiî ve **Mâlik** (r.h), "Bir kimse bir adamın elinde Müslüman olup, o adam da ona velâyet edip onunla akit yapsa; sonra da ölse, ölen bu kimsenin

de, Müslüman olan bu kimseden başka varisi olmasa, bu kimse ona varis olamaz; bilakis onun mirası Müslümanlara aittir" derlerken, **Ebu Hanife** (r.h) ise, bu adamın ona varis olacağını söyler. **Şafiî**'nin delili şudur: Biz, âyetin manasının, "Ebeveyn, yakın akraba ye yeminlerinizin akit ile bağladığı kimselerin bırakmış olduğu terikeler için mevâliler (varisler) yaptık ki, bunlar da asabelerdir" şeklinde olduğunu beyân etmiştik. Sonra bu asabeler, ya hâs olurlar ki, bunlar vereselerdir; veya âmm olurlar ki, bunlar da Müslüman cemâatidir. Binaenaleyh, bu mâlın hâs asabeler bulunmadığı zaman âmm asabelere sarf edilmesi gerekir.

Ebu Bekir er-Râzî, kendi görüşüne şu şekilde delil getirmiştir: "Âyet, insanın velâyet ettiği ve anlaşma yaptığı kimselere miras verilebileceğini ifâde etmektedir. Daha sonra Allahu Teâlâ bunu, *"Hısımlar, Allah'ın kitabınca, birbirine daha yakındır"* (Enfal, 75) âyetleriyle neshetmiştir. Bu nesh, akrabalar bulunduğu zaman söz konusudur. Ölenin akrabası yok ise, bu hüküm olduğu gibi kalır." Onun bu görüşüne şöyle cevap veririz: "Biz, âyette anlaşma yapılmış kimsenin varis olacağını gösteren bir şey olmadığını, aksine âyetin bu kimselerin vâris olmayacaklarına delâlet ettiğini ve böyle bir neshin bulunduğunu söylemenin yanlışlığını beyân etmiştik."

Daha sonra Cenâb-ı Hak, إِنَّ اللهَ كَانَ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ شَهِيدًا *"Allah, her şeyin üstünde şahittir"* buyurmuştur ki, bu ifade, itaatkârlar hakkında bir vaad, isyankârlar hakkında ise bir vaîddir. Âyetteki "şehîd" lâfzı şâhit ve müşâhit demektir. Bunun getirilmesinden maksat ise, ya Allah'ın bütün cüz'iyyatı ve külliyatı bildiğini ifâde etmektir; ya da O'nun kıyamet günü, bütün mahlukata, dünyada iken yapmış oldukları şeyler hususunda şahitlik edeceğini ifâde etmektir. Birinci manaya göre "şehid", bilen; ikinci manaya göre ise "haber veren" manasındadır.

Koca, Ailenin Reisidir

اَلرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَآءِ بِمَا فَضَّلَ اللهُ بَعْضَهُمْ عَلٰى بَعْضٍ وَبِمَآ اَنْفَقُوا مِنْ اَمْوَالِهِمْ فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ حَافِظَاتٌ لِلْغَيْبِ بِمَا حَفِظَ اللهُ وَالّٰتِى تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ فَعِظُوهُنَّ وَاهْجُرُوهُنَّ فِى الْمَضَاجِعِ وَاضْرِبُوهُنَّ فَاِنْ اَطَعْنَكُمْ فَلَا تَبْغُوا عَلَيْهِنَّ سَبِيلًا اِنَّ اللهَ كَانَ عَلِيًّا كَبِيرًا ﴿٣٤﴾

"Erkekler kadınlar üzerine hâkimdirler. Çünkü Allah onlardan bazısını (erkekleri), bazısından (kadınlardan) üstün kılmıştır. Çünkü onlar (erkekler) mallarından infak ederler. İyi kadınlar itaatli olanlardır. Allah kendilerini nasıl koruduysa onlar da öylece mahremiyeti koruyanlardır. Şerlerinden, serkeşliklerinden korktuğunuz kadınlara gelince, onlara (önce) öğüt verin. (Vazgeçmezlerse) kendilerini yataklarında yalnız bırakın. (Yine kâr etmezse) dövün. Size itaat ederlerse aleyhlerinde bir yol aramayın. Çünkü Allah çok yücedir, çok büyüktür" (Nisa, 34).

Erkeğin Mirastaki Üstünlüğü, Kadının İnfak ve Mehir Üstünlüğü ile Dengelenmiştir

Bil ki Allahu Teâlâ, *"Allah'ın, kiminizi kiminizden üstün kılmaya vesile yaptığı şeyleri temenni etmeyin"* (Nisa, 32) buyurup, biz de bu âyetin sebeb-i nüzûlünün, kadınların, Hak Teâlâ'nın erkekleri kendilerine miras hususunda üstün kılması konusunda ileri-geri konuşmaları olduğundan bahsedince, bundan dolayı Allahu Teâlâ bu âyette, her ne kadar birbirlerinden istifade hususunda kadın-erkek müsâvî olsalar da, erkekler kadınlara hakim oldukları için, erkekleri mirasta kadınlara üstün kıldığını, bundan dolayı erkeklere, kadınların mihrlerini vermelerini ve onların geçimlerini temin etmelerini emrettiğini bu âyette zikretmiştir. Böylece iki taraftan birinde olan üstünlük, diğer tarafın üstünlüğü ile denk olmuş olur. Binaenaleyh sanki arada herhangi bir üstünlük yok gibidir. İşte âyetin, kendinden öncekilerle münasebetinin izahı budur. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Erkeğin Hakimliğine Dair Hükmün Nüzul Sebebi**

"Kavvâm", işi bi-hakkın yapan kimse demektir. Kadının işlerini hakkıyla yerine yetirip, onu korumaya itinâ gösteren kimse için de, "هٰذَا قَيِّمُ الْمَرْأَةِ وَقَوَّامُهَا" denilir. **İbn Abbas** (r.a), bu âyetin **Muhammed İbn Seleme**'nin kızı ile ensârın ileri gelenlerinden biri olan kocası **Sa'd b. Rebi'** hakkında nâzil olduğunu söylemiştir. Zira **Sa'd** ona bir tokat atmış, o da kocasının yatağını hemen terk ederek, kocasının tokadının izi yüzünde olarak Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelip, kocasının kendisini tokatladığını şikayet etmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) *"Ondan kısas iste"* dedi, sonra da, *"sabret, (vahiy) bekliyorum"* dedi. İşte bunun üzerine, اَلرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى

النِّسَاءِ *"Erkekler kadınlar üzerine hâkimdirler..."* âyeti nâzil olmuştur. Bu, "Erkekler kadınları terbiye etme ve onlara müdahale etme hususunda hakimdirler" demektir. Böylece Cenâb-ı Hak sanki erkeği, karısı üzerinde bir reis ve hükmü geçen birisi kabul etmiştir. Bu âyet nâzil olunca Hz. Peygamber (s.a.s), اَرَدْنَا اَمْرًا وَاَرَادَ اللّٰهُ اَمْرًا وَالَّذِي اَرَادَ اللّٰهُ خَيْرٌ *"Biz bir şey istedik, Allah da bir şey istedi. Allah'ın istediği daha hayırlıdır"* buyurdu. Böylece Cenâb-ı Allah, Hz. Peygamber (s.a.s)'in söylediği kısas hükmünü kaldırmış oldu. Daha sonra o, erkeklerin kadınlara hakim olduğunu ve erkeklerin emrinin onlar yanında geçerli olması gerektiğini belirtince, bunun şu iki sebepten dolayı olduğunu beyân buyurmuştur.

Erkeği Kadından İleri Kılan Sebepler

Birinci Sebep: Cenâb-ı Hakk'ın, بِمَا فَضَّلَ اللّٰهُ بَعْضَهُمْ عَلٰى بَعْضٍ *"Çünkü Allah onlardan bazısını (erkekleri), bazısından (kadınlardan) üstün kılmıştır"* buyruğu ile belirttiği hususdur. Bil ki erkekler pek çok yönden kadınlardan üstündür. Bunların bir kısmı hakiki sıfatlar, bir kısmı ise şer'î hükümlerdir. Hakikî sıfatlara gelince, bil ki hakiki üstünlüğün neticesi şu iki şeye dayanır:

a) Bilgi (ilim),

b) Kudret (güç-kuvvet)..

Erkeklerin akıllarının ve bilgilerinin daha çok olduğu hususunda şüphe yoktur. Yine erkeklerin güç ve meşakkatli işlere karşı kuvvetlerinin daha fazla olduğu hususunda da şüphe yoktur. İşte bu iki sebepten ötürü akıl, sebat, kuvvet, genel manada yazı yazma, binicilik ile atıcılık, peygamberler ile âlimlerin erkeklerden oluşu, gerek büyük gerek küçük imâmetin (namaz imamlığı ve devlet başkanlığının) erkeklere verilmiş olması; cihat, ezan, hutbe, itikaf, had ile kısas hususlarındaki şahâdet -ki bu sayılanlar âlimlerce ittifakla kabul edilmiştir-, **Şâfiî** (r.h)'ye göre evlilik, mirastaki hissenin fazlalığı, mirasta asabe oluş, gerek kasten gerekse hataen adam öldürmede diyeti yüklenme, kasame, nikahta velâyet, talak, ric'at (talaktan dönüş), birden çok kadınla evlenebilme ve doğan çocukların erkeklere nisbet edilmesi hususlarında, erkeklerin kadınlardan üstünlüğü söz konusudur. Bütün bunlar, erkeklerin kadınlardan üstün olduğuna delâlet eder.

İkinci sebep: Cenâb-ı Hakk'ın, وَبِمَا اَنْفَقُوا مِنْ اَمْوَالِهِمْ *"Ve çünkü onlar (erkekler) mallarından infâk ederler"* buyruğu ile belirttiği hususdur. Bu,

"Erkekler, kadınlara mihr verip, onların nafakalarını (geçimlerini) temin ettikleri için daha üstündürler" demektir.

Sonra Allahu Teâlâ kadınları iki kısma ayırıp, sâlih olanları فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ حَافِظَاتٌ لِلْغَيْبِ بِمَا حَفِظَ اللهُ *"İyi kadınlar itaatli olanlardır. Allah kendilerini nasıl koruduysa onlar da öylece mahremiyeti koruyanlardır"* diye tavsif etmiştir. Bu ifâde ile ilgili bazı meseleler var:

BİRİNCİ MESELE

Keşşâf sahibi şöyle demiştir: "**İbn Mes'ûd** (r.a) âyeti "فَالصَّوَالِحُ قَوَانِتُ حَوَافِظُ لِلْغَيْبِ" şeklinde okumuştur."

***İKİNCİ MESELE:* Kadının Kocasına İtaati ve Onu Nasıl Koruyacağı**

Ayetteki, "قَانِتَاتٌ حَافِظَاتٌ لِلْغَيْبِ" ifâdesi ile ilgili iki izah şekli vardır:

a) "Kânitâtün", Allah'a itaat edenler; "hâfizâtün" ise, kocalarının haklarını yerli yerince yerine getirenler demektir. Allah kendi hakkının ifâsını önce zikretmiş, sonra da buna kocanın hakkının yerine getirilmesini eklemiştir.

b) Kadının durumu, ya kocası bulunduğu zaman, veyahut da kocasının yanında olmadığı zaman nazar-ı dikkate alınır. Kocası yanında iken kadının durumunu "kânitât" (itaatkâr)" diye tavsif etmiştir. "Kunût" kelimesinin asıl manası, devamlı itaattir. Buna göre mana, "Onlar, kocalarının hakkını hakkıyla yerine getirirler" şeklinde olur. Her ne kadar bu ifâde zâhiren bir haber ise de, bundan kadınların kocalarına itaat etmelerinin zımnen emredildiği anlaşılır.

Bil ki kadın, ancak kocasına itaat ettiği zaman "sâliha" olabilir. Çünkü Cenâb-ı Hak, فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ *"Salih (iyi) kadınlar, itaatli olanlardır"* buyurmuştur ki, cemî kelimenin başında elif-lâm, "istiğrak" ifâde eder. Bu da her sâliha kadının, kocasına itaat etmesi gerektiğini gösterir.

Vâhidî (r.h) ise: "Kunût, taat manasınadır. Bu kelime, hem Allah'a itaate, hem de kocalara itaate şamil olan umûmi bir ifâdedir." demektedir.

Kocası yanında değilken kadının durumunu da Cenâb-ı Hak, *"(Onlar), göze görünmeyeni koruyanlardır"* diye anlatmıştır. Bil ki "gayb", şahâdetin (görünenin) zıddıdır. Bundan o kadınların, kocaları yok iken de kendilerini saklayıp korudukları mânası çıkar. Bu koruma şu manalara gelir:

a) Kadın, zinâ etmesi sebebi ile kocasına bir utanç ve çocuğuna da başkasının nutfesinden (menisinden) meydana gelme (veled-i zina olma) gibi bir ar bulaşmasın diye, kendisini zinâdan korur.

b) Kadın, kocasının malını, zâyi olmaktan korur.

c) Kadın, kocasının evini uygun olmayan şeylerden ve kimselerden korur. Hz. Peygamber (s.a.s)'in خَيْرُ النِّسَاءِ اِنْ نَظَرْتَ اِلَيْهَا سَرَّتْكَ وَاِنْ اَمَرْتَهَا اَطَاعَتْكَ وَاِنْ غِبْتَ عَنْهَا حَفِظَتْكَ فِي مَالِكَ وَنَفْسِهَا *"Kadınların en hayırlısı, kendisine baktığında seni mesrûr eden, emrettiğinde sana itaat eden, yanında bulunmadığın zaman, malını ve kendisine emanet ettiğin namusunu koruyandır"*[47] buyurup, bu âyeti okuduğu rivayet edilmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hak Teâlâ'nın, "بِمَا حَفِظَ اللّٰهُ" ifâdesindeki "مَا" hakkında şu iki izah yapılmıştır

1- Bu kelime, "اَلَّذِى" (ki o) manasına ism-i mevsul olup, kendisine râcî olacak zamir hazfedilmiştir. Bunun takdiri, بِمَا حَفِظَ اللّٰهُ لَهُنَّ "Allah'ın onlar için koruduğu şey sebebi ile..." şeklindedir. Buna göre mana, "Allah'ın, erkeklere kadınlar hakkında âdil olmalarını, onları iyi bir şekilde tutmalarını ve onlara mihrlerini vermelerini emrederek, kocaları üzerindeki haklarını muhafaza etmesine karşılık, kadınların da kocalarının haklarını muhafaza etmeleri gerekir" şeklindedir. Binâenaleyh âyetteki "بِمَا حَفِظَ اللّٰهُ" tabiri, sanki "Bu, şuna karşılıktır" yani "Bu, şunun mukabilindedir" denilmesi gibidir.

2- Bu "مَا" lafzı, mâ-i mastariyyedir ve takdiri, بِحِفْظِ اللّٰهِ "Allah'ın muhafazası sebebi ile..." şeklindedir. Böyle olması halinde de şu iki izah söz konusudur:

a) "Onlar, Allah'ın kendilerini muhafaza etmesi sebebi ile, gaybda da kendilerini korurlar." Yani, "Allah'ın yardım ve muvaffakiyeti olmadan, onların kendilerini korumaları kolay olmaz." Bu, mastarın fâiline izâfesi babındandır.

b) "Kadın, Allah'ın hudutlarını (hükümlerini) ve emirlerini muhafaza edip riayet etmesi sebebi ile, Allah da kendisini korur. Allah onu koruduğu için de, kadın kendisini gaybda da muhafaza edebilir. Zirâ kadın, Allah'ın mükellef tuttuğu şeylere gayret etmese ve Allah'ın emirlerini muhafaza edip tutma hususunda say-u gayret göstermeseydi, kocasına itaat

47 Aynı manada bir hadis İçin bkz. **İbn Mâce**, Nikah, 5 (1/596).

edemezdi." Bu izaha göre de bu, mastarın mef'ûlüne muzaf olması bâbından olmuş olur.

"İtaatsiz Serkeş Kadınlar"

Bil ki Allahu Teâlâ "sâliha kadınlardan" bahsettikten sonra, sâliha olmayanları söz konusu ederek, وَالّٰتِى تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ *"Şerlerinden, serkeşliklerinden korktuğunuz kadınlara gelince..."* buyurmuştur.

Bil ki "havf" (korkma), istikbalde kötü bir şeyin olacağı zannedildiği zaman, kalpte meydana gelen bir halden ibarettir. **Şafiî** (r.h), "serkeşlik (geçimsizlik), bazen söz ile, bazen de fiil ile olur. Meselâ söz ile olması, (daha önce) kendisini çağırdığında "Efendim, buyur" diyen; kendisine seslendiğinde sözünü dinleyen bir tavırda iken, sonradan değişmesidir. Fiil ile olan ise, daha önce yanına girdiğinde ayağa kalkıp, emrine koşarken ve kendisini istediğinde güler yüzle yatağına gelirken, sonra birdenbire değişivermesidir. İşte bunlar, o kadının geçimsizliğinin (nüşûzunun) ve isyân ettiğinin emareleridir. Bu durumda onun geçimsizliği anlaşılır. Bu gibi şeylerin ortaya çıkışı, geçimsizlik (serkeşlik) endişesi duyurur" der. Nüşûz, kocaya isyan ve ona baş kaldırmadır. Bu kelimenin aslı, bir şey yükseldiğinde Arapların "نَشَزَ الشَّىْءُ" (O şey yükseldi) demelerine dayanır. Yüksek yer için "نَشَزٌ" ve "نَشَزَ" (yüksek oldu) fiilinin kullanılması da bu manadadır.

İtaatsiz Kadına Yapılacak Muamele

Sonra Cenâb-ı Hak, فَعِظُوهُنَّ وَاهْجُرُوهُنَّ فِى الْمَضَاجِعِ وَاضْرِبُوهُنَّ *"Onlara (önce) öğüt verin. (Vazgeçmezlerse) kendilerini yataklarında yalnız bırakın. (Yine kâr etmezse) dövün"* buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Şâfiî (r.h) şöyle der: "Onlara öğüt, "Allah'tan kork, benim sende hakkım var. Bu tutumundan vazgeç. Bana itaat etmenin farz olduğunu bil" ve benzeri sözlerle olur. Bu öğütlerin yeterli olması umulduğu için, erkek kadını bu noktada dövmez. Eğer kadın serkeşliğinde ısrar ederse, o zaman onu yatağında terk eder. Buna, onunla konuşmama da dahildir. Erkek onunla konuşmamayı üç günden daha fazla sürdürmez. Erkek onu yatağında yalnız bıraktığı zaman, eğer kadın kocasını seviyorsa, bu durum ona güç gelir ve böylece geçimsizliği bırakır. Yok eğer kocasına kızıyor ve buğzediyor ise, bu yalnız bırakma kadının işine gelir. Bu da kadının nüşûzunun (serkeşliğinin) had noktada olduğunun bir delilidir."

Âlimler arasında, kadını yatağında terk etmeyi, "Onunla cinsî münasebette bulunmama" manasında alanlar vardır. Çünkü terk etmenin, "yataklarında" yalnız bırakma şeklinde ifade edilişi bunu gösterir. Yatakta yalnız bırakılma noktasında kadın hâlâ geçimsizlik ederse, kocası onu dövebilir. **Şafiî** (r.h), dövmenin mubah olduğunu, ancak dövmemenin daha efdal olduğunu söylemiştir.

Hz. Ömer (r.a)'in, "Ey Kureyşliler, erkeklerimiz kadınlarına hâkimdi. Medine'ye geldiğimizde, onların kadınlarının erkeklerine hâkim olduğunu gördük. Kadınlarımız onların kadınları ile içli-dışlı oldular. Bundan dolayı da kocalarına karşı serkeşlik edip baş kaldırdılar. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelip, "Kadınlar, kocalarına baş kaldırıyorlar" dedim. O da, kadınları dövmeye müsaade etti. Derken Hz. Peygamber'in hanımlarının odalarının etrafında, kocalarından şikayet eden birçok kadın görünmeye başladı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), لَقَدْ اَطَافَ اللَّيْلَةَ بِآلِ مُحَمَّدٍ سَبْعُونَ اِمْرَأَةً كُلُّهُنَّ يَشْكُونَ اَزْوَاجَهُنَّ وَلَا تَجِدُونَ اُولٰئِكَ خِيَارَكُمْ *"Yemin olsun ki bütün gece Muhammed ailesinin etrafında, her biri kocasını şikayet eden, yetmiş kadın dönüp dolaştı. Halbuki sizler, o kadınlarını dövenlerin, hayırlılarınız olduğunu göremezsiniz"*[48] buyurdu ki bu, "Hanımlarını dövenler, dövmeyenlerden daha hayırlı değillerdir" demektir.

Şafiî (r.h) şöyle der: "Bu hadis, kadınları dövmemenin daha evlâ olduğuna delâlet eder. Fakat kocası kadını dövdüğünde, bu dövmenin, kadının bedeninin ayrı ayrı yerlerine vurulmak, peş peşe aynı yere vurmak ve güzellik mahalli olan yüze vurmaktan sakınmak şeklinde olup, ölümüne sebebiyet verecek şekilde olmaması ve kırk vuruştan az olması gerekir." Bazı âlimlerimiz bu dövmenin, köle hakkında tam bir ceza olacağı için yirmi vuruştan az olması gerektiğini; bazıları da, bu dövmenin, bükülmüş bir bez veya el ile olacağını, kamçı ve sopa ile olmaması gerektiğini söylemişlerdir.

Netice olarak bu konuda, işi alabildiğine hafif tutmak gerekir. Ben de derim ki: Allahu Teâlâ, önce öğüt, sonra yatakta yalnız bırakma, daha sonra da dövmeyi zikretti. Bu da bunların en hafifi ile maksat yerine geldiği zaman, onunla yetinmenin vacip olup, en zor yola baş vurmamak gerektiği hususunda açık bir dikkat çekmedir. Allah en iyi bilendir.

48 **Ebu Dâvud,** Nikah, 42 (2/245); **İbn Mâce,** Nikah, 51 (1/639)

İKİNCİ MESELE: Âyette Zikredilen Sıraya Uymanın Matlub Olup Olmadığı

Âlimlerimiz ihtilaf edip bazıları, "Bu âyetin hükmü, (zikredilen şeylerin) tertibine göredir. Zira ifâdenin zâhiri her ne kadar üçünün de birlikte yapılacağını gösterse bile, âyetten anlaşılan bunlar arasında bir sıraya riayet etmeyi göstermektedir. Mü'minlerin emiri **Hz. Ali** (r.a) şöyle demektedir: "Adam, hanımına önce sözle nasihat eder. Eğer vazgeçerse, erkeğin daha ileri gitmesine yol yoktur. Eğer kadın huysuzluğunda diretirse, erkek onu yatağında yalnız bırakır. Eğer yine diretirse onu döver. Dövme de kâr etmez ise, iki taraf hakemlerini gönderir" demişlerdir.

Diğer bazı âlimlerimiz de, "Bu tertip, geçimsizlikten endişe duyulduğu zaman gözetilir. Fakat geçimsizlik iyice su yüzüne çıkınca, bu üç şeyi birlikte yapmada bir beis yoktur" demişlerdir. Mezhepte muhtar olan kavle göre erkeğin, geçimsizlikten endişe duyduğunda, kadına öğüt verme hakkı vardır. Fakat bu durumda erkek onu yatağında yalnız bırakabilir mi? Bu kesin değildir. Amma geçimsizlik baş gösterdiğinde koca kadına nasihat edebildiği gibi, isterse onu yatağında yalnız bırakıp dövebilir de.

Âyetin "عَلِيًّا كَبِيرًا" İlahî Vasıflarıyla Bitmesindeki Hikmet

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَإِنْ أَطَعْنَكُمْ فَلَا تَبْغُوا عَلَيْهِنَّ سَبِيلًا إِنَّ اللهَ كَانَ عَلِيًّا كَبِيرًا "Yani onlar bu terbiye etme esnasında geçimsizliklerinden vazgeçip, itaat ederlerse, işi yokuşa sürmek ve eziyet etmek maksadıyla onları dövmeye ve onları yataklarında yalnız bırakmaya bir yol aramayınız. Çünkü Allah çok yücedir, çok büyüktür" buyurmuştur. Allah'ın yüceliği, cihet bakımından değil ve büyüklüğü cüsse bakımından değildir. Aksine O, bütün mümkinât hakkında kudretinin mükemmel ve meşîetinin geçerli olması bakımından yüce ve büyüktür.

Allahu Teâlâ'nın âyetin sonunda bu iki sıfatını getirmesi, son derece yerindedir. Bu, şu bakımlardan yerinde ve güzeldir:

a) Bu ifâdenin maksadı, kocaları hanımlarına zulmetmeleri konusunda tehdit etmektir. Bunun manası, "Her ne kadar kadınlar sizin zulmünüzü defetme hususunda zayıf, haklarını alma hususunda âciz iseler de, Allahu Teâlâ yüce, kâhir, büyük ve kâdirdir. Onların haklarını sizden alır ve onlar için adaletini icrâ eder. Binaenaleyh onlardan daha güçlü kuvvetli ve derece bakımından daha yüksek olmanız sebebi ile aldanmayınız" şeklindedir.

b) Onlar size itaat ettiklerinde, daha güçlü ve kuvvetli olduğunuz için, onlara zulmetmeyiniz. Çünkü Allah da sizden yüce ve her şeyden büyüktür. O, hak olmayan şeylerle mükellef tutmaktan münezzeh ve berîdir.

c) Allahu Teâlâ yüce ve büyük olmasına rağmen, sizi ancak gücünüzün yeteceği şeylerle mükellef tutuyor. İşte siz de aynı şekilde, o kadınları, sizi sevmekle mükellef tutmayınız. Çünkü onlar buna güç yetiremezler.

d) Allah, yüce ve büyük olmasına rağmen, isyankâr kimseyi, tevbe ettiği zaman, sorumlu tutmuyor ve hatta onu bağışlıyor. Binaenaleyh kadın geçimsizliğine pişman olup bu huyundan vazgeçtiğinde, sizler onun tevbesini kabul edip onu cezalandırmamaya daha lâyıksınız.

e) Allahu Teâlâ, yüce ve büyük olmasına rağmen, kulların zâhirî halleri ile yetiniyor ve onların içlerindekini ortaya dökmüyor. Binâenaleyh kadınların zâhirî halleri ile yetinip, onların kalplerindeki sevgi ve buğzu araştırmamanız sizin için daha uygun bir davranıştır.

Geçinemeyen Eşler İçin Birer Hakem Tayin Edilmesi

وَاِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا فَابْعَثُوا حَكَمًا مِنْ اَهْلِهٖ وَحَكَمًا مِنْ اَهْلِهَاۚ اِنْ يُرِيدَآ اِصْلَاحًا يُوَفِّقِ اللّٰهُ بَيْنَهُمَاۗ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلِيمًا خَبِيرًا ﴿٣٥﴾

"Eğer karı-kocanın arasının açılmasından endişeye düşerseniz, o zaman erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden bir hakem gönderin. Bunlar barıştırmayı isterlerse, Allah onları aralarında (uyuşmaya) muvaffak buyurur. Şüphesiz Allah alîm ve habîrdir" (Nisa, 35).

Allahu Teâlâ, kadının geçimsizliği karşısında kocanın önce ona öğüt verip, sonra onu yatağında yalnız bırakacağını, daha sonra ise onu dövebileceğini zikredince, bu dövmeden sonra ancak mazlumun hakkını zalimden alabilecek kimselerin hakemliğine başvurulacağını beyan ederek *"Eğer karı-kocanın arasının açılmasından endişeye düşerseniz..."* buyurmuştur.

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

İbn Abbas (r.a), bu âyette geçen "خِفْتُمْ" (korkarsanız) kelimesinin, "bilirseniz" manasına olduğunu; bir önceki âyette geçen وَالّٰتِي تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ *"Şerlerinden, serkeşliklerinden korktuğunuz kadınlar..."* buyruğundaki "تَخَافُونَ" (korktuğunuz) kelimesinin ise "zannettiğiniz" manasına olduğunu söylemiştir. Bu iki ifâde arasındaki fark şudur: "Başlangıçta koca, geçimsizlik emâreleri sezer. İşte o zaman bir korku (zan) hâsıl olur. Fakat öğüt verip, kadını yatağında yalnız bıraktıktan ve onu dövdükten sonra, o yine geçimsizliğinde ısrar ettiği zaman, artık onun geçimsiz olduğu kesin bir bilgi olmuş olur. Bundan dolayı, sonraki âyetteki "korkuyu", "bilme" manasına hamletmek gerekir. **Zeccâc,** bu görüşü şöyle diyerek tenkit etmiştir: "Buradaki إِنْ خِفْتُمْ *"korkarsanız"* tabiri "(ortada) bir hatanın olduğunu iyice anlarsanız" manasınadır. Çünkü biz, gerçek manada bir şikâkın (aralarının açılmasının) olduğunu anlarsak, iki hakem göndermeye ihtiyaç hissetmeyiz."

Diğer müfessirler **Zeccâc**'ın bu görüşüne cevap vererek şöyle demişlerdir: "Şikakın bulunması her ne kadar malum ise de, bu şikâkın şundan veya bundan olduğu bilinemez. Binaenaleyh bu hususu anlamak için hakeme ihtiyaç vardır. Şöyle de denebilir: O esnada bir şikakın (ayrılığın) olduğu malumdur. Bundan korkulmaz. Fakat endişe, bu ayrılığın devam edip etmeyeceği hususundadır. Binaenaleyh hakem göndermenin faydası, o anda mevcut olan ayrılığı gidermek değildir. Çünkü bu imkânsızdır. Aksine bunun faydası, o ayrılığın istikbalde sürmesine mani olmaktır.

İKİNCİ MESELE

Âyette geçen "şikâk" kelimesinin iki manası vardır:

a) Karı ile kocadan her biri diğerinin zoruna gidecek, ağırına gidecek şeyler yapar.

b) Eşlerden her biri düşmanlık ve ayrılık sebebi ile ayrı taraflarda olmuşlardır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyetteki, شِقَاقَ بَيْنِهِمَا *"aralarının açılması"* ifâdesi, "شِقَاقًا بَيْنَهُمَا" takdirindedir. Fakat mastar zarfa muzaf olmuştur. Mastarların zarfa muzaf oluşu, mastarın ifade ettiği şey, zarfın ifâde ettiği zamanda meydana geldiği için caizdir. Nitekim يُعْجِبُنِي صَوْمُ يَوْمِ عَرَفَةَ "Arefe gününün, orucu, çok hoşuma gider" denilmesi gibi. Cenâb-ı Allah da, بَلْ مَكْرُ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ *"Hayır, (işiniz) gece ve gündüz hilekârlığıdır"* (Sebe', 33) demiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE: **Âyetteki "Hakem Tayin Edin" Emrinin Muhatabı**

Âyetteki *"Bir hakem gönderin"* buyruğu ile kime hitap edilmektedir? Bu hususta ihtilaf vardır: Bazıları, bu hitabın devlet başkanı (imam) veya onun tarafından yetkili kılınan birisine olduğunu, zira şer'î hükümlerin yürütülmesinin "imâm"a âit olduğunu söylerlerken; diğer bazıları da, bu hitabın, ümmet-i Muhammed'in bütün sâlihlerine olduğunu söylemişlerdir. Zira âyetteki *"Eğer... endişeye düşerseniz"* ifâdesi, bütün topluma hitaptır. Bunu cemiyetin bir kısmına hamledip, diğerlerine hamletmemek uygun değildir. Binaenaleyh, hitabı herkese hamletmek gerekir. Buna göre, *"Eğer, endişeye düşerseniz..."* ifâdesinin, bütün mü'minlere bir hitap olması gerekir. Allahu Teâlâ, bundan sonra *"... bir hakem gönderin"* buyurduğuna göre, bunun da aynı şekilde, ümmetin her ferdi için bir emir olması gerekir. Böylece ister bir imam (devlet başkanı, halife) bulunsun, ister bulunmasın, ümmetin sâlih (iyi) fertlerinin, hem koçanın hem de kadınının âilesinden sulh için birer hakem göndermeleri gerekir. Hem bu, zararı def etme kabilinden bir şeydir. Binaenaleyh bu vazife herkese düşer.

BEŞİNCİ MESELE: **Hakemlerin Davranışı**

Karı ile koca arasına bir ayrılık girdi mi, bu ayrılık ya her ikisi tarafından, ya sadece koca tarafından, ya da sadece kadın tarafından olur veya kim tarafından olduğu bilinemez. Eğer kadın tarafından olmuşsa, buna "nüşûz" denir ki bunun hükmü yukarıda geçmişti. Erkek tarafından olur ise, bu durumda bakılır, eğer erkek, başka bir kadınla evlenme veya cariye edinme gibi meşru olan (helal) bir iş yaptığı (için oluyorsa), kadına bunun meşru bir iş olduğu ve bu ihtilaftan vazgeçmesi gerektiği anlatılır. Kadın bunu kabul ederse ne âla; aksi halde bu da "nüşûz" (serkeşlik) sayılır. Yok eğer bu ayrılığın sebebi, koca tarafından yapılan bir zulüm (haksızlık) olur ise, hakemler gereken şeyi emrederler. Eğer ayrılık her ikisi tarafından olur veya kim tarafından olduğu belirsiz olursa, yine dediğimiz gibi, (hâkim gerekeni yapar).

ALTINCI MESELE

Şafiî (r.h), şöyle demektedir: Müstehap olan, hâkimin, iki âdil kimseyi gönderip onları hakem tayin etmesidir. Evlâ olan da, bu iki hakemden birisinin erkek, diğerinin de kadının tarafından olmasıdır. Çünkü onların akrabaları, onların durumlarını yabancı olanlardan daha iyi bilir ve sulh olmayı daha fazla isterler. Bu hakemlerin yabancılardan olması da caizdir.

Hakemlerin temin ettiği fayda, erkeğin nikahı devam ettirme veya ayrılmak arzusunda olup olmadığını anlamak için, bu iki hakemin bir araya gelerek durumu gözden geçirmeleridir ki, onlar daha sonra, talâk ya da hul' yapma konusunda en hayırlı olanı yaparlar.

YEDİNCİ MESELE

Erkeğin hakeminin boşama; kadının hakeminin de kadının malından fidye karşılığı o kadını boşatması hususlarında tarafların, karı-kocanın izni olmadan onlar namına herhangi bir şey yapmaları caiz midir?

Şafiî'nin bu hususta iki görüşü vardır:

a) Caizdir. **İmam Mâlik** ve **İshâk** da bu hükmü vermişlerdir.

b) Caiz değildir. Bu da, aynı zamanda **Ebu Hanife**'nin görüşüdür. Bu görüşe göre bu, diğer vekaletler gibi bir vekâlettir (Müvekkilin izni olmadan vekil bir şey yapamaz). **Şafiî** (r.h), **Hz. Ali**'nin hadisini zikretmiştir. Bu hadis de, **İbn Sîrîn**'in **Ubeyde**'den rivayet etmiş olduğu şu hadistir: Her birinin yanında bazı kimseler bulunduğu halde, bir erkek ve bir kadın **Hz. Ali**'nin yanına gelmişlerdi. Bunun üzerine **Hz. Ali** onlara, biri erkeğin biri de kadının akrabasından olmak üzere, birer hakem göndermelerini emretti. Sonra da hakemlere, "Vazifenizin ne olduğunu biliyorsunuz değil mi?" dedi ve sözünü şöyle sürdürdü: "Eğer, birlikte yaşayabilecekleri kanaatine varırsanız, o zaman onları birleştirin. Ama sizde ayrılacakları kanaati hasıl olursa, o takdirde onları ayırın!.." Bunun üzerine kadın, "lehime ve aleyhime olan şeyler hususunda, Allah'ın Kitabı'na râzıyım" dedi. Erkek de, "Ayrılmaya gelince, hayır" deyince, **Hz. Ali** "Allah'a yemin ederim ki, kadının ikrar ettiği şeyi ikrar etmedikçe yalan söyledin.." dedi.

Şafii (r.h) şöyle dedi: "Bu hadiste her iki görüş için de delil vardır.

Birinci görüşün delili şudur: **Hz. Ali**, hakemleri karı-kocanın rızası olmadan gönderip onlara, "Eğer onları birleştirmeyi uygun görürseniz, birleştirmeniz gerekir" dedi. "Gerekir.." sözü en aşağı, bunun hakemler için caiz olduğunu gösterir...

İkinci görüşün delili de şudur: Koca razı olmayınca, **Hz. Ali** durmuştur. **Hz. Ali**'nin "Yalan söyledin.." sözünün manası, "kadının yaptığını yapmadığın için davanda âdil olmadın" demektir." Bazı âlimler, birinci görüş için şu şekilde de istidlâl etmişlerdir: "Allah, onları "hakem" diye adlandırdı. Hakem ise hâkim demektir. Cenâb-ı Hak, onları hâkim kabul edince, muhakkak ki onlara hüküm verme yetkisi vermiştir." Yine âlimlerden

ikinci görüş için şu şekilde istidlâl edenler de vardır: "Allahu Teâlâ iki hakemi zikredince, onlara sadece "ıslâh etmek", "düzeltmek" işini nisbet etmiştir. İşte bu, ıslâh etmenin dışında kalan şeylerin, onlara nisbet edilmemesini gerektirir.

SEKİZİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Eğer onların arasının açılmasından endişeye düşerseniz..."* ifâdesi, "Eğer karı-kocanın arasının açılmasından endişeye düşerseniz" demektir. Her ne kadar âyet-i kerime'de karı-kocadan bahsedilmemişse de, onlara delâlet edecek husus zikredilmiştir ki, o da "erkekler ve kadınlar"dan bahsedilmesidir.

Onlar Barışmak İsterlerse Allah Onları Uzlaştırır

Daha sonra Cenâb-ı Hak, اِنْ يُرِيدَا اِصْلَاحًا يُوَفِّقِ اللّٰهُ بَيْنَهُمَا *"Bunlar barıştırmak isterlerse, Allah onları aralarında (uyuşmaya) muvaffak buyurur"* buyurmuştur.

Bu hususta iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"Cenâb-ı Hakk'ın, *"Eğer isterlerse.."* ifâdesiyle kimlerin murat edildiği hususunda şu izahlar yapılmıştır:

a) "O iki hakem, aralarını bulmayı ve ıslâh etmeyi isterlerse, Allah o iki hakemi, aralarında uyuşmaya muvaffak kılar. Böylece de onlar, en hayırlı kararda ittifak etmiş olurlar..." demektir.

b) "O iki hakem ıslah etmeyi isterlerse, Allah karı ile kocayı aralarında uyuşmaya muvaffak kılar."

c) "Eğer karı-koca ıslahı isterlerse, Allah karı-koca arasını uzlaştırır.." demektir.

d) "Eğer karı-koca ıslâhı, anlaşmayı isterlerse, Allah o iki hakemin arasını, bir hükme varma hususunda uzlaştırır da, böylece onlar en uygun olanı yaparlar." Lâfzın bütün mânalara muhtemel olduğu hususunda bir şüphe yoktur.

İKİNCİ MESELE

"Tevfik" kelimesinin aslı, muvâfakattir. Muvâfakat da, herhangi bir iş hakkında müsâvaat ve dengeyi gözetmektir. O halde, "tevfîk" tahakkuk ettiği zaman, tâat olan bir fiilin o vesileyle meydana geldiği bir lütuftur.

Binaenaleyh âyet, bütün maksat ve gayelerin, ancak Allah'ın tevfîki ile olabileceğine delâlet etmektedir. Buna göre mana, "Eğer iki hakemin niyeti, onların aralarını bulmak ise, Allah karı ile kocayı, aralarında uzlaşmaya muvaffak kılar" şeklinde olur.

Cenâb-ı Hak daha sonra, إِنَّ اللهَ كَانَ عَلِيمًا خَبِيرًا *"Şüphesiz Allah, alîm ve habîrdir"* buyurmuştur. Bundan maksat, hak olana muhalif bir yola girmek konusunda, hem karı-koca, hem de hakemler için bir tehdittir.

Dokuzuncu Mükellefiyet: Şirk Koşmayıp Halka İyilik Etmek

Bu sûrede zikredilen mükellefiyetlerin **dokuzuncu nevi,** Hak Teâlâ'nın şu âyetidir:

وَاعْبُدُوا اللهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَبِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَالْجَارِ الْجُنُبِ وَالصَّاحِبِ بِالْجَنْبِ وَابْنِ السَّبِيلِ وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ إِنَّ اللهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ مُخْتَالًا فَخُورًا ﴿٣٦﴾

"Allah'a ibâdet edin, O'na hiçbir şeyi şirk koşmayın. Anaya, babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yanınızdaki arkadaşa, yolda kalmışa, sağ ellerinizin mâlik olduğu kimselere iyilik edin. Allah kendini beğenen ve daima böbürlenen kimseyi sevmez" (Nisa, 36).

Bil ki Allahu Teâlâ, karı-kocadan her birini, birbirleriyle güzel geçinmeye ve aralarındaki düşmanlık ve sertliği gidermeye teşvik edip buna irşâd edince, bu âyette de diğer güzel huylara irşâd etmiş ve on bir çeşit güzel huydan bahsetmiştir.

Allah'a Kulluk

Birinci çeşit güzel huy: Hak Teâlâ'nın, "وَاعْبُدُوا اللهَ" emridir. **İbn Abbas,** "Bunun manası, 'O'nu birleyiniz, tevhîd ediniz'dir" demiştir.

Bil ki ibâdet, sırf Allah onu emrettiği için, bir şeyi yapma ya da yapmamadan ibarettir. İşte bu tarifin içine, kalbin ve azaların bütün amelleri dahil olmaktadır. Binaenaleyh, bunu tevhîd anlamına tahsis etmenin

gereği yoktur. İbâdet hakkındaki esas sözümüz, Cenâb-ı Hakk'ın Bakara 21. âyetinin tefsirinde geçmişti.

Şirkten Sakınma

İkinci çeşit güzel huy: Cenâb-ı Hakk'ın, وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا *"Ona hiçbir şeyi şirk koşmayın"* buyruğudur. Bu böyledir, çünkü Cenâb-ı Hak, *"Allah'a ibâdet edin"* ifadesiyle ibâdeti emredince, *"Ona hiçbir şeyi şirk koşmayın"* nehyi ile de, ibâdetlerde ihlâslı olmayı emretmiştir. Çünkü, Allah'tan başkasına ibâdet eden kimse, ihlâslı olmak şöyle dursun, müşrik olur. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, *"Halbuki onlar ancak, O'nun dininde ihlâs erbabı ve muvahhidler olarak ibâdet etmelerinden.... başka bir şeyle emrolunmamışlardı"* (Beyyine, 5) buyurmuştur.

Ana-Babaya Güzel Muamele

Üçüncü çeşit güzel huy: Cenâb-ı Hakk'ın, وَبِالْوَالِدَيْنِ اِحْسَانًا *"Anaya, babaya iyilik edin.."* emridir. Âlimler, burada bir mahzufun bulunduğu hususunda ittifak etmişlerdir ki, bunun takdiri, وَاَحْسِنُوا بِالْوَالِدَيْنِ اِحْسَانًا "Anaya-babaya gayet güzel bir şekilde davranınız" şeklindedir. Bu ifade, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı "فَضَرْبَ الرِّقَابِ" buyruğu gibidir. Yani فَاضْرِبُوهَا *"Boyunlarını vurun"* demektir. Bu fiil, duruma göre hem ila, hem de bâ harfi cerri ile kullanılır. Nitekim اَحْسَنْتُ بِفُلَانٍ وَاِلَى فُلَانٍ "Falancaya, ona iyilik ettim" denilir. Şair **Kuseyyir** de,

أَسِيئِي بِنَا أَوْ اَحْسِنِي لَا مَلُومَةٌ لَدَيْنَا وَلَا مَقْلِيَّةٌ إِنْ تَقَلَّتْ

"Bize ister kötü davran, isterse iyi davran. (O sevgili) bizim nazarımızda kınanmış ve bize kızıp hiddetlenmiş olsa da, kendisine kızılmış değildir" demiştir.

Bil ki Allahu Teâlâ, Kur'ân-ı Kerim'de pek çok yerde ana-babaya itâat etme mecburiyyetini, kendisine itaat ve tevhid etme (birleme) ile birlikte zikretmektedir:

a) Bu âyette,

b) *"Rabbin, 'Kendinden başkasına kulluk etmeyin. Ana ve babaya iyi muamele edin' diye hükmetti"* (İsra, 23).

c) *"... Bana ve ana-babana şükret. Dönüşün ancak banadır.."* (Lokman, 14). Ana-babanın haklarının çok büyük olduğuna, onlara iyilikte bulunup itâat etmenin vacip olduğuna delil olarak bu yeter.. *"Onlara "öf" bile deme.*

Onları azarlama. Onlara çok güzel (ve tatlı) söz söyle" (İsra, 23) ve *"Biz insana, ana ve babasına iyilik etmesini tavsiye ettik.."* (Ahkâf, 15) âyetleri de, onlara itaat etmenin vacip olduğuna delâlet etmektedir. Cenâb-ı Hak, kâfir olan ana-baba hakkında da, *"Eğer onlar, sence ilimde (yeri) olmadık (mevcut olmayan) herhangi bir şeyi bana eş tutman üzerinde seni zorlarlarsa kendilerine itaat etme. Onlarla dünyada iyi geçin"* (Lokman. 15) buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s)'den de, اَكْبَرُ الْكَبَائِرِ الْاِشْرَاكُ بِاللهِ وَعُقُوقُ الْوَالِدَيْنِ وَالْيَمِينُ الْغَمُوسُ *"Büyük günahların en büyüğü, Allah'a şirk koşmak, ana-babaya asi olmak* ve *yemin-i gamûs (yalan olduğunu bile bile yemin) etmektir"*[49] dediği rivayet edilmiştir. **Ebu Saîd el-Hudrî** (r.a)'den de şu rivayet edilmiştir: Bir adam, Yemen'den kalkıp Hz. Peygamber'e gelerek cihada katılmak için müsaade istedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), *"Yemen'de kimsen var mı?"* deyince, adam, "Anam-babam var" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, *"Anan ve baban sana müsaade ettiler mi?"* diye sorunca, adam "hayır" dedi. Hz. Peygamber bu cevap üzerine, *"o halde dön, onlardan izin iste. Müsaade ederlerse savaşa katıl, cihat et. Aksi halde, onların sözüne itaat et..."* buyurdu.

Ana-babaya iyilikte, ihsanda bulunmak; onlara hizmet etmek, onlara bağırıp çağırmamak, onlara sert konuşmamak, onların istek ve arzularını tahakkuk ettirmek için, sa'y ü gayret etmek, kudreti nispetinde onların nafakalarını temin etmek, onlara silâh çekmemek ve öldürmemektir.

Ebu Bekr er-Razî el-Cessâs şöyle demektedir: "Onu öldürmemesi halinde, babasının kendisini öldüreceğinden korkar da buna mecbur kalırsa, bu durumda onun babasını öldürmesi caizdir. Çünkü o bunu yapmazsa, başkasına kendisini öldürme imkânı vermiş olur ki, bu caiz değildir. Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber, **Hanzala İbn Ebu Amir er-Rahib**'i, müşrik olan babasını öldürmekten nehyetmiştir.

Akrabaya İyilik

Dördüncü çeşit güzel huy, Cenab-ı Hakk'ın وَبِذِى الْقُرْبٰى *"ve akrabaya... iyilik edin"* ifâdesidir. Bu ifâde de, Cenâb-ı Hakk'ın bu sûrenin başında, *"... akrabalık (bağlarını kırmak)tan sakının..."* (Nisa, 1) buyruğu ile de belirttiği gibi, sıla-i rahimde bulunmayı emirdir.

Bil ki ana-baba da, akrabalardandır. Ancak ne var ki doğum akrabalığı, en yakın akrabalığı ifade edip, başkasında bulunmayan bazı özellikleri de

49 **Buhâri,** Edep, 6 (benzeri hadis)

taşıyınca, hiç şüphesiz ki Cenâb-ı Hak bu akrabalığı, diğer akrabalık çeşitlerini zikrederken onlardan ayırmış, böylece bu âyette önce doğum akrabalığını zikretmiş, peşinden de sıla-i rahim akrabalığını getirmiştir.

Yetimlere İyi Davranma

Beşinci çeşit güzel huy, Cenâb-ı Hakk'ın وَالْيَتَامٰى *"... ve yetimlere.. iyilik edin"* emridir.

Bil ki, yetimde şu iki çeşit acziyet bulunmaktadır: Bunlardan birincisi, onun küçük olması, ikincisi ise, infak edeninin bulunmaması.. Durumu böyle olan bir kimsenin son derece âciz ve acınmaya müstahak olduğu hususunda hiç bir şüphe yoktur, **İbn Abbas:** "Kişi onlara rıfk ile muâmele edip acır, onları güzelce terbiye eder ve onların başını okşar.. Eğer onların vasîsi ise, onların malını iyice korusun..." demektedir.

Yoksullara iyilik

Altıncı çeşit güzel huy, Cenâb-ı Hakk'ın وَالْمَسَاكِينِ *"... ve yoksullara iyilik edin"* emridir.

Bil ki miskîn, her ne kadar malı yok ise de, ne de olsa yaşının büyük olması sebebiyle durumunu başkasına arz edebilir, böylece de faydasına olanı temin, zararına olanı da savuşturabilir. Halbuki yetimin böyle bir gücü bulunmamaktadır. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, yetimi miskinden önce zikretmiştir. Miskine, yoksula iyilik etmek ise, ihtiyacını karşılayacak biçimde ona bir şeyler vermek veyahut da onu güzel bir biçimde geri çevirmek şeklinde olur. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"isteyeni sakın azarlayıp kovma"* (Duha, 10) buyurmuştur.

Yakın Komşuya İyilik

Yedinci çeşit güzel huy, Hak Teâlâ'nın وَالْجَارِ ذِى الْقُرْبٰى *".. ve yakın komşuya iyilik edin..."* emridir. Bu tabirin, "yakın komşu"; "وَالْجَارِالْجُنُبِ" tabirinin ise, "uzak komşu " manalarına geldiği söylenmiştir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s), لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مَنْ لَا يَأْمَنُ جَارُهُ بَوَائِقَهُ أَلَا وَإِنَّ الْجِوَارَ أَرْبَعُونَ دَارًا *"Komşusunun kötülüklerinden emin olmadığı kimse, cennete giremez. İyi biliniz ki, yakın komşular kırk evdir.."*[50] buyurmuştur. **Zührî** de şöyle demektedir: "Bu, kırk ev sağa, kırk ev sola, kırk ev öne, kırk ev de arkaya göredir."

50 **Buhârî,** Edep, 69

Ebu Hureyre'den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber'e, "Ya Resûlallah, falanca kadın gündüz oruç tutuyor, gece namaz kılıyor. Ama, diliyle komşusuna eziyet ediyor, onlara musallat oluyor" denilince, Hz. Peygamber (s.a.s), لَا خَيْرَ فِيهَا هِيَ فِي النَّارِ *"Onda hiçbir hayır yoktur; o, cehennemliktir"*[51] buyurmuştur.

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

وَالَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ لَا يُؤَدِّي حَقَّ الْجَارِ إِلَّا مَنْ رَحِمَ اللهُ وَقَلِيلٌ مَا هُمْ. أَتَدْرُونَ مَا حَقُّ الْجَارِ إِنِ افْتَقَرَ أَغْنَيْتَهُ، وَإِنِ اسْتَقْرَضَ أَقْرَضْتَهُ، وَإِنْ أَصَابَهُ خَيْرٌ هَنَّأْتَهُ وَإِنْ أَصَابَهُ شَرٌّ عَزَّيْتَهُ وَإِنْ مَرِضَ عُدْتَهُ وَإِنْ مَاتَ شَيَّعْتَ جَنَازَتَهُ

"Muhammed'in canını kudret elinde tutan Allah'a yemin ederim ki, komşunun hakkını, ancak Allah'ın lütfuna mazhar olan kimseler yerine getirebilir. Böylesi kimseler ise pek azdır. Komşu hakkı ne demektir bilir misiniz? Sen, (komşun) fakir düştüğünde, onun ihtiyacını giderirsin; borç istediğinde, sen ona borç verirsin; kendisine bir hayır isabet edince, onu tebrik edersin; şer isabet ettiğindeyse taziye eder (ve teselli edersin); hasta olursa onu ziyaret eder, ölürse cenazesini kaldırırsın.."

Diğer bazı âlimler de, "وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبٰى" tabiriyle nesebi yakın olan akrabalar; "وَالْجَارِ الْجُنُبِ" ifâdesiyle de, akraba olmayan komşular kastedilmiştir" demişlerdir. Bu kelime, **ihtisâs**'tan dolayı mansûb olarak, وَالْجَارِ ذَا الْقُرْبٰى "Komşuya, yani yakın olan komşuya iyilik edin" şeklinde okunmuştur. Bu, hakkının büyük olduğuna dikkat çekmek için, حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلٰوةِ الْوُسْطٰى *"(Beş vakit) namaza, hele hele orta namaza (ikindiye) devam ediniz"* (Bakara, 236) âyetinde olduğu gibidir. Çünkü, burada iki gerekçe, komşuluk ve akrabalık gerekçesi bir arada bulunmaktadır.

Uzak Komşuya da İyilik

Cünub Kelimesinin Mânası

Sekizinci çeşit güzel huy, Hak Teâlâ'nın وَالْجَارِ الْجُنُبِ *"..ve uzak komşuya... iyilik edin"* emridir. Bunun tefsirini yukarda zikretmiştik. **Vâhidî** şöyle demektedir: "اَلْجُنُبُ" kelimesi, "فُعُلٌ" vezninde bir sıfat olup, kelimenin aslı, yakınlığın zıddı olan uzaklığı ifade eden "اَلْجَنَابَةُ" kelimesidir. Meselâ, çoluk-çocuğundan uzak olan kimse için, "رَجُلٌ جُنُبٌ"; yakınlık bakımından sana uzak olan kimse içinse, "رَجُلٌ اَجْنَبِيٌّ" denilmektedir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "وَاجْنُبْنِي وَبَنِيَّ" *"Beni ve çoluk çocuğumu (putlara tapmaktan)*

51 **Müstedrek**, 4/126

uzaklaştır" (İbrahim 35) buyurmuştur. Birbirlerinden uzak olduğu için, iki tarafa "اَلْجَانِبَانِ" denilmektedir. Yıkanmadığı sürece, taharet ve mescitlerde bulunmaktan uzak olduğu için, cimâdan dolayı meydana gelen büyük abdestsizliğe cünüplük denilmesi de bundandır. Yine, birbirlerinden uzak olduğu için iki yana, böğüre de "اَلْجَنْبَانِ" denilmektedir. **Mufaddal, Âsım**'dan, cîm'in fethası ve nûn harfinin sükunuyla olmak üzere, "وَالْجَارِ الْجَنْبِ" kıraatini rivayet etmiştir. Ki, bu şu iki manaya gelebilir:

a) Bu kelimeyle taraf, "اَلنَّاحِيَةُ" manası murat edilmiştir ki, buna göre takdir, "وَالْجَارِ ذِى الْجَنْبِ" şeklindedir. Buna göre, mana anlaşıldığı için, muzâf olan "ذِى" kelimesi hazfedilmiştir.

b) Bunun, mübalağa ifade eden bir sıfat olmasıdır. Nitekim, فُلَانٌ كَرَمٌ وَجُودٌ "Falanca, serâpâ kerem, serâpâ cömertliktir" denilir.

Yanınızdaki Arkadaşa İyilik

Dokuzuncu çeşit güzel huy, Cenâb-ı Hakk'ın, وَالصَّاحِبِ بِالْجَنْبِ *"... ve yanınızdaki arkadaşa... iyilik edin"* emridir. Bu, ya yolculukta bir arkadaş, ya kapı komşu, ya öğrenim ve meslek arkadaşı, veyahut da bir mecliste, bir mescidde veya başka bir yerde kendisi ile en az müddet beraber oturduğunuz kimsedir. Bu durumda sana düşen, bu arkadaşlık hakkını gözetip onu unutmaman ve bunu, o arkadaşına iyilik etmen için bir vesile saymandır. Bu ifadenin, "insanın hanımı" manasına geldiği de söylenmiştir. Çünkü sen hanımınla birlikte olur ve onunla yan yana yatarsın.

Yolcuya İyilik

Onuncu çeşit güzel huy, âyetteki وَابْنِ السَّبِيلِ *"Yolda kalmış"* ifâdesinin anlattığı hususdur. "Yolda kalmış", memleketinden ayrılmış olan yolcu demektir. Bunun, "misafir" manasına olduğu da söylenmiştir.

Köle ve Hizmetçilere İyilik

On birinci çeşit güzel huy, âyetteki, وَمَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ *"Sağ ellerinizin mâlik olduğu kimselere (câriye ve kölelere)"* ifâdesinin anlattığı hususdur. Bil ki kölelere iyi davranmak, büyük bir taattır. **Hz. Ömer** (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in, مَنِ ابْتَاعَ شَيْئًا مِنَ الْخَدَمِ فَلَمْ تُوَافِقْ شِيمَتُهُ فَلْيَبِعْ وَالْيَشْتَرِ حَتَّى تُوَافِقَ شِيمَتُهُ فَإِنَّ لِلنَّاسِ شِيَمًا وَلَا تُعَذِّبُوا عِبَادَ اللهِ *"Kim bir hizmetçi (köle) satın alır da huyu huyuna uymaz ise, onu satsın ve huyu huyuna uyan birisini alsın. Çünkü*

insanların (değişik) huyları vardır. Allah'ın kullarına azap etmeyiniz"[52] buyurduğunu rivayet etmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, bu sözünün sonunda اَلصَّلَاةَ وَمَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ *"Namaz ve sağ ellerinizin sahip olduğu kimseler (köleler) hakkında sizi uyarırım"* dediği rivayet edilmiştir.

Yine rivayet olunduğuna göre, Medine'de bir adam kölesini dövüyor, köle de "Allah'a sığınıyorum" diyordu. Hz. Peygamber (s.a.s) bunu duyuyordu. Adam kölesini çokça dövünce, bu köle Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanına vardı ve: "Allah'ın Resûlüne sığınıyorum" dedi. Bunun üzerine sahibi onu dövmeyi bıraktı. Hz. Peygamber (s.a.s) de: إِنَّ اللهَ كَانَ أَحَقَّ أَنْ يُجَارَ عَائِذُهُ *"Allah'a sığınan kurtarılmaya daha lâyıktır"* dedi. Bunun üzerine adam, "Ya Resûlallah, bu köle Allah rızası için artık hürdür" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s), وَالَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ لَوْ لَمْ تَقُلْهَا لَدَافَعَ وَجْهَكَ سَفْعُ النَّارِ *"Muhammed'in canı kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki, eğer böyle söylemeseydin, yüzünü cehennemin alevi alazlardı (yakardı)"* demiştir.

Bil ki kölelere şu şekillerde iyilik yapılır:

a) Onlara, güçlerinin yetmeyeceği işleri yüklememek suretiyle..

b) Onlara, kırıcı sözlerle eziyet etmeyip, güzel davranmakla..

c) Onlara, ihtiyaçları olan yiyecek ve giyeceği vermekle.. Cahiliyye insanları, köle ve cariyelerine kötü davranıyorlar ve meselâ, câriyelerine zina yapmalarını teklif ediyorlardı. Bu, onların zinâ yoluyla, bedenleri ile para kazanmaları idi. Bazı âlimler, âyetteki bu ifadeden maksadın, insanın elinin altındaki bütün canlılar olduğunu söylemişlerdir. Bunların hepsine, uygun şekilde iyi davranmak büyük bir taattir. Bil ki buradaki "eymân" (sağ eller) kelimesi, te'kid için zikredilmiştir. Bu, "Ayağın yürüdü, elin tuttu" denilmesi gibidir. Hz. Peygamber (s.a.s) de, عَلَى الْيَدِ مَا أَخَذَتْ *"Aldığı şeyin sorumluluğu ele düşer"*[53] demiştir. Cenâb-ı Hak da, *"Ellerimizin işleyip yaptıklarından"* (Yasin, 71) buyurmuştur.

Allahu Teâlâ, bu çeşit huyları sayınca, إِنَّ اللهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ مُخْتَالًا فَخُورًا *"Allah kendini beğenen* ve *daima böbürlenen kimseyi sevmez"* buyurmuştur. "Muhtâl", kendini beğenen ve kibirlenen demektir. **İbn Abbas** (r.a): "Cenâb-ı Hak, 'muhtâl' sözü ile, hiç kimsenin hakkını vermeyen ve kendini beğenen kimseleri kastetmiştir" der. **Zeccâc** da, "Cenâb-ı Hak burada,

52 Sünenü'l-Beyhakî, 4/108

53 Keşfu'l-Hafâ, 2/69

'muhtâl'den bahsetmiştir. Zira muhtâl, fakir olan akrabalarına burun büküp onlara kötü davranır, düşkün komşularına tenezzül etmeyip onlara iyi davranmaz" demiştir. Biz, bu kelimenin iştikakını, Âl-i İmran, 14. âyetin tefsirinde zikretmiştik. "Fahr" kelimesi, büyüklenmek manasınadır. Fahûr ise, büyüklenmek ve övünmek için menkıbelerini (iyiliklerini) sayıp döken kimse demektir. **İbn Abbas** (r.a), bu kelimenin "Allah'ın kendisine verdiği çeşitli nimetler ile, diğer insanlara karşı övünen kimse" manasına olduğunu söylemiştir. Allahu Teâlâ, bu âyette bu iki vasfı bilhassa zemm için kullanmıştır. Çünkü muhtâl, kibirlenen demektir. Kibirlenen de, haklara çok az riâyet eder. Sonra bunun peşi sıra, gösteriş ve kahramanlık duygusu ile değil, sırf Allah rızası için haklara riayet edilsin diye fahûr olanları zemmetmiştir.

Cimri Olup, Cimriliği Tavsiye Edenlerin Âkıbeti

اَلَّذِينَ يَبْخَلُونَ وَيَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ وَيَكْتُمُونَ مَآ اٰتٰيهُمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهٖ ۗ وَاَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا ﴿٣٧﴾

"Onlar, hem cimrilik yapan, hem de insanlara cimriliği emreden ve Allah'ın lütf-u inâyetinden kendilerine verdiği şeyleri gizleyenlerdir. Biz o kâfirlere hor ve hakir edici bir azap hazırladık" (Nisa, 37).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Buhl Kelimesinin Kıraati ve Manaları**

Hamza ve **Kisâî,** gerek bu âyette, gerekse Hadîd Sûresi'nde, kelimeyi bâ ve hâ harflerinin fethası ile, "بِالْبَخَلِ" şeklinde okumuşlardır ki bu, Ensâr'ın kullanışıdır. Diğer kıraat imamları ise, kelimeyi bâ ve hâ harfinin zammesi ile "بِالْبُخْلِ" şeklinde okumuşlardır ki bu da güzel bir kullanıştır.

İKİNCİ MESELE

اَلَّذِينَ يَبْخَلُونَ *"Onlar, hem cimrilik yapan.."* sözü, مَنْ كَانَ مُخْتَالًا فَخُورًا *"Kendini beğenen ve daima böbürlenen kimse.."* sözünden bedeldir. Buna göre mana, "Allah, kendini beğenen ve daima böbürlenen kimseyi ve cimrilik edenleri sevmez" şeklindedir. Veya bu ifâde, "zemm" manasından ötürü mahallen mansubdur. Kezâ bunun yine "zemm"den ötürü merfû olması veya

haberi mahzuf olan bir mübtedâ olması da caizdir. Buna göre sanki şöyle denilmektedir: اَلَّذِينَ يَبْخَلُونَ وَيَفْعَلُونَ وَيَصْنَعُونَ اِخْفَاءُ بِكُلِّ مَلَامَةٍ "Cimrilik edenler ve şöyle şöyle yapanlar, her türlü kınamaya müstahaktırlar."

ÜÇÜNCÜ MESELE

Vâhidî, bu kelimenin şu dört şekilde kullanıldığını söylemiştir: "Kufl" vezninde "buhl" şeklinde; "kerem" vezninde "behal" şeklinde; "fakr" vezninde "bahl" ve "buhl" şeklinde..

Müberred, bu kelimenin Arapça'da, "İyi davranmamak", şeriatte ise "Yapması gereken şeyi yapmamak" manasına olduğunu söylemiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

İbn Abbas (r.a), "Bu âyette bahsedilenler, Yahûdîlerdir. Çünkü onlar, Tevrat'ta Hz. Muhammed ve sıfatları hakkında bulunan şeyleri itiraf etme hususunda cimrilik edip, milletlerine de bunları gizli tutmayı emretmişlerdir. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah'ın lütf-u inayetinden kendilerine verdiği şeyleri gizleyenlerdir"* ifâdesi, "Kitaplarında, Hz. Muhammed'in sıfatları hakkındaki bilgiyi gizleyenler" manasına; *"Biz, o kâfirlere hor ve hakir edici bir azap hazırladık"* buyruğu da, "Biz âhirette, o Yahûdîler için hor ve hakîr kılıcı bir azap hazırladık" manasınadır" demiştir. Bu görüşü destekleyenler, "Âyetin sonunda 'Kâfirler'in zikredilişi, âyetin baş tarafı ile de kâfirlerin kastedilmiş olduğunu göstermektedir" diyerek istidlâl etmişlerdir.

Diğer âlimler ise: "Bundan murat, malda yapılan cimriliktir. Çünkü Allahu Teâlâ bu tabiri, mal hususunda insanların haklarına riayet etmeyi vâcip kıldığı âyetin peşi sıra zikretmiştir. Çünkü Allahu Teâlâ, *"Ana-babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yanınızdaki arkadaşa, yolda kalmışa* ve *sağ ellerinizin mâlik olduğu kimselere iyilik edin..."* (Nisa, 36) buyurmuştur. Bu kimselere, ancak mal ile iyilik yapılacağı herkesin malumudur.

Daha sonra Cenâb-ı Allah, bu iyiliği yapmaktan kaçınanları kınayarak, *"Allah, kendisini beğenen ve dâima böbürlenen kimseyi sevmez"* buyurup, bu ifadeye, *"Onlar, hem cimrilik yapan, hem de insanlara cimriliği emredenlerdir..."* ifadesini atfedip bağlamıştır. Binâenaleyh söz konusu olan cimriliğin, âyetin yukarısı ile ilgili bir cimrilik olması gerekir ki, bu da, ancak mal konusundaki cimriliktir.

Bu hususta şöyle üçüncü bir görüş daha vardır: Bu, hem ilim ve din hususunda, hem de mal hususundaki cimriliği içine alan umûmî bir ifâdedir.

Çünkü buradaki lafız âmm olup, bütün bu çeşit cimrilikler kınanmıştır. Binaenaleyh buradaki "cimrilik etme" lafzının, bunların hepsini içine alması gerekir.

BEŞİNCİ MESELE

Allahu Teâlâ bu âyette, kınanmış hallerden üç tanesini zikretmiştir ki bunlardan birincisi, insanın cimri olması olup, bu, Cenâb-ı Hakk'ın *"cimrilik edenler..."* ifâdesiyle kastedilendir. İkincisi, onların bu cimriliği başkalarına da emretmeleridir ki, bu durum, cimriliği sevmenin en uç noktasını gösterir. Bu da Cenâb-ı Hakk'ın, *"Hem de insanlara cimriliği emrederler"* ifâdesiyle kastedilendir. Üçüncüsü de Cenâb-ı Hakk'ın, *"ve Allah'ın lütf-u kereminden kendilerine verdiği şeyleri gizlerler"* buyruğudur ki, bu da onların, zengin olmalarına rağmen fakir olduklarını, bolluk içinde olmalarına rağmen sıkıntı içinde bulunduklarını ve yapabilme kudretleri bulunmasına rağmen acz içinde bulundukları zannını uyandırmalarıdır. Sonra bu gizleme işi, mesela Allah'tan şikayet etmeyi, O'nun kaza ve kaderine razı olmamayı izhar etmesi gibi, bazen küfrü gerektirecek bir tarzda tahakkuk eder. İşte bu da, küfür noktasına varıp dayanır. Bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, وَاَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا *"Biz o kâfirlere hor ve hakir edici bir azap hazırladık"* buyurmuştur. Âyetin Yahûdîlere tahsis edilmiş olduğunu söyleyenlere göre, onların bu konudaki sözleri açıktır. Çünkü İslâm dinini ve Hz. Muhammed'in peygamberliğini ketm eden herkes kâfirdir. Yine, burada geçen kâfirden maksadın dini ve şeriati inkâr eden değil, nimetleri inkâr eden kimse olması da mümkündür.

Gösteriş İçin İnfak Edenleri Allah Sevmez

وَالَّذِينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ رِئَآءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَمَنْ يَكُنِ الشَّيْطَانُ لَهُ قَرِينًا فَسَآءَ قَرِينًا ﴿٣٨﴾

"Allah'a ve âhiret gününe inanmadıkları halde mallarını insanlara gösteriş için harcayanları (da Allah sevmez). Şeytan kime arkadaş olursa, o ne kötü bir arkadaştır!" (Nisa, 38).

Bu âyet hakkında bazı meseleler bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

Sen eğer istersen, bu âyetteki "الَّذِينَ" ism-i mevsûlünü, bir önceki âyetteki "الَّذِينَ" üzerine atfedersin; istersen *"O kâfirlere hor ve hakir edici bir azap hazırladık"* sözündeki "kâfirlere" atfederek mahallen mecrur kabul edersin.

İKİNCİ MESELE

Vâhidî şöyle demiştir: "Bu âyet-i kerime, münafıklar hakkında nazil olmuştur." Burada "riya (gösteriş)" kelimesi geçtiği için, bu, kabule şayan olan bir izahtır. Çünkü riyâ, bir çeşit nifaktır.

Bu âyetin, Hz. Peygamber (s.a.s)'e düşmanlık yolunda mal harcayan Mekke müşrikleri hakkında nâzil olduğu da söylenmiştir.

Şöyle demek daha uygundur: Cenâb-ı Allah, Müslümanlara, muhtaçlara ihsanda bulunmayı emredince, bunu yapmayanların iki kısma ayrıldığını beyan etmiştir: Birinci kısım, mal infak etmeye hiç yönelmeyen cimrilerdir. Bunlar, *"Onlar, hem cimrilik yapan, hem de insanlara cimriliği emredenlerdir"* âyetinde kınanan kimselerdir. İkinci kısım ise. mallarını ibadet maksadıyla değil de riyâ ve gösteriş olsun diye infak edenlerdir. İşte bunlar da kınanmıştır. Bu iki kısmın yaptığı iş bâtıl olunca, geriye sadece birinci kısım kalır ki o da, malı iyilik (ihsan) niyetiyle infâk etmektir.

Sonra Cenâb-ı Allah, وَمَنْ يَكُنِ الشَّيْطَانُ لَهُ قَرِينًا فَسَاءَ قَرِينًا *"Şeytan kime arkadaş olursa o ne kötü bir arkadaştır"* buyurmuştur. Bunun manası şudur: "Demek ki şeytan, bu fiilleri yapan kimselerin arkadaşıdır.." Bu, Cenâb-ı Hakk'ın *"Kim, o Rahman'ı hatırlamaktan yüz çevirirse, biz ona şeytanı musallat ederiz. O zaman o, onun bir arkadaşı olur"* (Zuhruf, 36) âyeti gibidir. Ayrıca Allahu Teâlâ, onun çok kötü bir arkadaş olduğunu beyan etmiştir. Çünkü şeytan onu naîm (cennet) evinden saptırmakta, cehennemin çılgın ateşine sürüklemektedir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın *"İnsanlardan kimi Allah hakkında bir bilgisi olmaksızın münakaşa eder durur ve her azgın şeytanın ardına düşer. (Öyle şeytan ki) aleyhinde: 'Kim bunu dost edinirse şüphesiz bu, onu saptırır ve onu alevli ateşin azabına götürür' hükmü yazılmıştır:"* (Hacc, 3-4) âyetinde beyan buyurduğu gibidir. Sonra Hak Teâlâ, onları kınamış ve imanı terk etme hususundaki kötü seçimlerini açıklamak üzere şöyle buyurmuştur:

وَمَاذَا عَلَيْهِمْ لَوْ اٰمَنُوا بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَاَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقَهُمُ اللّٰهُ وَكَانَ اللّٰهُ بِهِمْ عَلِيمًا ﴿٣٩﴾

"Allah'a ve âhiret gününe iman edip de, Allah'ın kendilerine verdiğinden harcamış olsalardı, onlara ne zararı olacaktı ki? Allah onları çok iyi bilendir" (Nisa, 39).

Bu âyet hakkında birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Hak Teâlâ'nın, "وَمَاذَا عَلَيْهِمْ" ***"Onlara ne zararı olacaktı ki?"*** buyruğu inkâr manasında istifhâm ifâdesidir, "مَاذَا" sözünün tek bir isim olması da caizdir. Buna göre mana, اَىُّ الشَّىْءِ عَلَيْهِمْ "Onların aleyhlerine hangi şey var?" şeklinde olur. Yine "ذَا"nın "اَلَّذِى" (ki o..) anlamında; "مَا"nın da tek başına isim olması da caizdir. Buna göre de mana وَمَا الَّذِى عَلَيْهِمْ لَوْ اٰمَنُوا "Şayet iman etselerdi, aleyhlerine terettüp eden şey neydi ki?" şeklinde olur.

İKİNCİ MESELE: **Taklîdî İman Hakkında**

İmanın taklîd yoluyla sahih olacağını öne sürenler bu âyet ile istidlâl ederek şöyle demişlerdir: "Cenâb-ı Hakk'ın, ***"şayet iman etmiş olsalardı, onlara ne zararı olacaktı ki?"*** buyruğu iman getirmenin son derece kolay olduğunu ihsas etmektedir. Şayet (iman etme konusunda) istidlâlde bulunmak muteber olsaydı, o zaman iman getirmek çok zor olurdu. Çünkü biz, istidlâl yolunu tutanların, ömürlerini bu işe harcadıkları halde, bu istidlâllerini tamamlayamadıklarını görmekteyiz. İşte bu da, iman mevzûunda taklîdin kâfi olduğuna delâlet etmektedir."

Kelamcılar buna şu şekilde cevap vermiştir: "Zorluk tafsilattadır; icmalî ve genel bir şekilde delillere gelince, bu delillere ulaşmak kolaydır.." Şunu bil ki, bu mevzû çok derin bir konudur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Mu'tezile'nin önde gelen âlimleri bu âyetle istidlâl etmişler ve onu, kendi görüşlerine misal olarak getirmişlerdir. Meselâ **Cübbaî** şöyle demiştir: "Eğer onlar iman etmeye kâdir olmasalardı, Allahu Teâlâ'nın bunu söylemesi caiz olmazdı. Nitekim, ateşte azap gören kimseye, "Oradan çıksalar da cennete

gitselerdi, onlara ne zararı olacaktı ki?" denilir. Yine aynı şekilde, yemeye gücü yetmeyen bir kimse için de "Yese ne zararı olurdu ki?" denilmez.."

Ka'bî şöyle demiştir: "Allah'ın, onda küfrü ihdâs edip de, sonra "Şayet iman etseydi, bunun ona ne zararı olacaktı?" demesi caiz olmaz. Yine aynı şekilde, hasta ettiği bir kimseye, "hasta olmasaydı ne olurdu?"; bir kadına, "erkek olsaydı ne olurdu?", çirkin olan bir şey için de, "güzel olsaydı ne olurdu?" denilmesi caiz olmaz. Nasıl böyle sözleri aklı başında bir kimsenin söylemesi uygun değilse, aynı şekilde Allah'ın söylemesi de uygun ve yerinde değildir. Böylece, "Bu iş, başkası hakkında çirkin ise de, Allah tarafından güzeldir; çünkü mülk O'nundur, O'nun mülküdür" şeklindeki söz de bâtıl ve geçersiz olmuş olur." **Kâdî Abdu'l-Cebbâr** ise şöyle demiştir: "Aklı başında olan bir kimse vekiline ticâret metâında tasarrufta bulunmasını emredip, sonra da onu, kurtulmaya imkân bulamayacak bir biçimde engelleyip hapsetse, peşinden de ona: "Ticaret mallarında tasarrufta bulunup iş yapsaydın, sana bunun ne zararı olurdu ki?" dese, böyle bir şey uygun ve doğru olmazdı. Böyle bir sözü söyleyen kimse kıt akıllı ve sefih olunca, bu durum böyle bir şeyin Allah hakkında da caiz olmadığına delâlet etmiştir." İşte, zikrettikleri misâllerin tamamı budur.

Bil ki medh ve zemm, sevap ve ikap usûlüne tutunmak, **Mu'tezile**'nin en çok kullandığı bir yoldur. Onların, ilim ve din[54] meseleleriyle çelişmeleri de, aynı şekilde çoktur. Binâenaleyh, tekrarlamaya gerek yoktur.

Sonra Cenâb-ı Hak, وَكَانَ اللّٰهُ بِهِمْ عَلِيمًا *"Allah onları çok iyi bilendir"* buyurmaktadır. Bunun manası şudur: "Riyâya yönelmek, ancak gizli olup, açık olmaz. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, kendisinin, işlerin zâhirini bildiği gibi, bâtınlarını da bildiğini beyan etti. Binaenaleyh insan buna inandığında, bu inancı onu nifâk, riyâkârlık ve gösteriş sebepleri gibi kalbin kötü fiillerinden reddeden ve alıkoyan bir husus olur.

Allah Zerre Kadar Zulmetmez

إِنَّ اللّٰهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ ۖ وَإِنْ تَكُ حَسَنَةً يُضَاعِفْهَا وَيُؤْتِ مِنْ لَدُنْهُ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿٤٠﴾

54 Bu ıstılahların açıklaması için Nisâ, 28. ayetin tefsirine bkz. (Ç)

"Şüphesiz ki Allah, zerre kadar haksızlık etmez. (O zerre miktarı şey) bir iyilik olursa, onu(n sevâbını) kat kat artırır. Kendi katından pek büyük bir mükâfat verir" (Nisa, 40).

Bil ki bu âyetin, *"Allah'a ve âhiret gününe iman edip de, Allah'ın kendilerine verdiğinden harcamış olsalardı, onlara ne zararı olacaktı ki?"* (Nisa, 39) âyetiyle irtibatı şu şekildedir: Allahu Teâlâ sanki, "Cenâb-ı Hak, bu durumda olan kimseye, zerre miktarı zulmetmez. (Zerre miktarı) bir iyilik olursa, onu kat kat arttırır" buyurmuş ve bununla insanları, iman ve tâate teşvik etmiştir.

Bil ki bu âyet üç şeyin va'dini ihtiva etmektedir. Birincisi, Cenâb-ı Hakk'ın, إِنَّ اللهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ *"Şüphesiz ki Allah zerre kadar haksızlık etmez"* sözünün ifâde ettiği şeydir. Bu ifâdeyle ilgili bazı meseleler vardır:

BİRİNCİ MESELE

Arapça âlimlerine göre zerre, küçük kırmızı karınca demektir. **İbn Abbas**'tan rivayet edildiğine göre o, elini toprağa sokup çıkarttı, sonra da eline üfleyip şöyle dedi: "İşte şu uçuşan tozların her biri zerredir." "مِثْقَالٌ" kelimesi, "اَلسِّقَلُ" (ağırlık) kelimesinden gelip "مِفْعَالٌ" vezninde bir isimdir. "Şunun ölçüsü, miktarı şudur" manasında olmak üzere, "هٰذَا عَلٰى مِثْقَالِ هٰذَا" denilir, "مِثْقَالَ ذَرَّةٍ" tabiri, "miktarı zerre miktarınca olan şey" anlamına gelir.

Bil ki, bu âyetten murat şudur: "Allahu Teâlâ, az ya da çok, kesinlikle zulmetmez." Fakat burada söz, insanların, en küçüğü ve en azı ifade ederken kullanmış oldukları üslup üzere gelmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Muhakkak ki Allah, insanlara hiçbir şekilde zulmetmez"* (Yunus, 44) buyruğu da buna delâlet etmektedir.

İKİNCİ MESELE

Mu'tezile şöyle demiştir: Bu âyet, Cenâb-ı Hakk'ın, kulların fiillerinin yaratıcısı olmadığına delâlet etmektedir. Çünkü, kulların birbirlerine zulmetmeleri de, bu ameller cümlesindendir. Şayet bu zulmün mûcidi Allah olsaydı, o takdirde zâlim Allah olmuş olurdu. Yine, şayet Allah zâlimde zulmü yaratıp, bu zâlimin de, zulmü, olmadığı zaman elde etmeye; meydana geldikten sonra da onu savuşturmaya bir gücü ve kudreti yoksa, sonra da Cenâb-ı Hakk'ın, durumu ve vasfı böyle olan bir kimseye, "Niye zulmettin?" deyip onu cezalandırsa, işte bu, zulmün ta kendisi olurdu.

Âyet-i kerime ise, Allahu Teâlâ'nın zulümden münezzeh olduğuna delâlet etmektedir.

Buna cevap: Bu, daha önce de çokça geçtiği üzere, "ilim" ve "sebepler" meselesiyle çelişmektedir. Biz daha önce, her ne kadar çok ve büyük olsa da, **Mu'tezile** mezhebinin istidlâllerinin, neticede tek bir şeye râci olduğunu söyledik. Bu da, medh ve zemm, sevap ve ikap meselesine tutunmaktır. Bu meseleye yöneltilecek sual muayyen ve bellidir. Bu da, onun ilim ve "dâî[55] meseleleriyle çelişmesidir. Onlar ne zaman bu istidlâli tekrarlarsa, biz de bu suâli tekrarlarız.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Cenâb-ı Allah Zulmetmeye Kâdir midir?**

Mu'tezile şöyle demektedir: Âyet-i kerime, o kulun, zulme kâdir olduğuna delâlet etmektedir. Çünkü o, onu terk ettiği için metholunmaktadır. Çirkin bir fiili terk etmekle metholunan bir kimsenin, ancak onu yapmaya muktedir olması halinde, bunu terk etmekle metholunması doğru ve yerinde olur. Görmüyor musun? Yatalak olan bir kimsenin, geceleri hırsızlık yapmamakla methedilmesi doğru ve yerinde değildir.

Buna cevap: Cenâb-ı Hak, kendisini hiçbir uyuklama ve uykunun tutmaması sebebiyle zatını methetmiştir. Bundan, Allahu Teâlâ'yı uyuklama ve uyku tutmasının doğru olması gerekmez. Aynı şekilde Cenâb-ı Hak kendisini, bakışların idrâk edememesi ile de Zatını methetmiştir. **Mu'tezile**'ye göre bu, bakışların Cenâb-ı Hakk'ı idrak edebileceğine, görebileceğine delâlet etmemektedir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Mu'tezile şöyle demektedir: Bu âyet-i kerime, tâatinden dolayı, kulun sevâba müstahak olduğuna ve şayet Allahu Teâlâ onun sevabını vermezse, o zaman O'nun zâlim olacağına delâlet etmektedir. Çünkü Allahu Teâlâ bu âyette, amellerine mukabil kula sevap vermemiş olsaydı, onlara zulmetmiş olacağını beyan etmiştir ki, bu ise ancak onlar amellerine mukabil sevaba müstahak olmaları halinde doğru ve yerinde olur.

Buna cevap: Allahu Teâlâ, insanlara, bu amellere mukabil sevap va'detmiştir. Binaenaleyh, eğer Allahu Teâlâ insanlara, bu amellerine karşılık bir sevap vermeyecek olsaydı, bu bir zulüm şeklinde meydana gelmiş olurdu. İşte, bundan dolayı da buna zulüm ismi ıtlâk edilmiştir. Allahu Teâlâ'dan zulmün sadır olmasının imkânsız olmasına şu da delâlet etmektedir: Zulüm,

55 Bunun izahı için Nisâ, 28. âyetinin tefsirine bkz. (Ç)

sizin anlayışınıza göre, cehaletten ve muhtaç olmaktan ileri gelir. Halbuki bu iki şey, Allah hakkında muhaldir. Muhal olanın gerektirdiği şeyler de muhaldir. Muhal ise, gayr-ı makdurdur (yani kudret muhale taalluk etmez). Keza zulüm, başkasının malında tasarrufta bulunmaktan ibarettir. Halbuki Cenâb-ı Hak, ancak kendi mülkünde tasarrufta bulunmaktadır. Binaenaleyh, O'nun zâlim olması imkânsızdır. Ve yine zâlim olan, ilâh olamaz. Bir şey ancak, onun ayrılmaz ve gerekli unsurları sahih ve tam olduğu zaman tam ve sahih olabilir. Bundan dolayı, eğer zulmün Cenâb-ı Hak'tan sadır olması sahih ve yerinde olsaydı, O'nun ilâhlığının zevâl bulması da doğru olurdu. Ve eğer durum böyle olsaydı, O'nun ilâhlığı, zevâli caiz olan bir ilâhlık olurdu. Bu durumda da, kendisinde ilâhlık sıfatının meydana gelebilmesi için, bir tahsis ediciye ve bir fâile muhtaç olurdu ki, böyle bir şey Allah hakkında imkânsızdır.

BEŞİNCİ MESELE

Mu'tezile "Bir damla içkinin cezâsı, yüz senelik iman ve ibâdetin sevabını giderir" demiştir. Bizim âlimlerimiz ise, "Bu, bâtıldır. Çünkü biz zarurî olarak biliyoruz ki, bu uzun seneler müddetince yapılan bütün bu büyük tâatlerin sevabı, şu bir damla içkinin cezasından daha fazladır. Binaenaleyh bu büyük sevabı, bu kadarcık günahın cezasıyla düşürmek bir zulümdür. Ve bu da bu âyet-i kerime ile nefyedilmiş, böyle bir zulmün bulunmadığı açıklanmıştır" demişlerdir.

***ALTINCI MESELE:* İhbat (Günahları Sevapları Silmesi) İddiasının Reddi**

Cübbaî, "Büyük günahın cezası, bütün tâatlerin sevabını geçersiz kılar (ihbât). Öte yandan ise, bu tâatler sebebiyle, bu cezâdan hiçbir şey eksilmez" derken; oğlu **Ebu Haşim,** "Bilakis, bu tâatler sebebiyle, bu cezâ da eksilir, düşer" demiştir. Onların bu görüş ve sözleri, ihbâtın bâtıl olduğunu ortaya koyma hususunda, Ehl-i Sünnet âlimlerimiz için kuvvetli bir delil olmuştur. Çünkü biz diyoruz ki: Eğer bu sevap boşa çıkmış olsaydı, kendisi kadar bir cezayı da ya geçersiz kılmış olur veya geçersiz kılmamış olurdu. Her iki ihtimal de bâtıldır. Öyleyse ihbât nazariyyesi de bâtıldır. Bizim "Sevap ile günahtan her birinin diğeriyle geçersiz kılınamayacağını" söylememizin sebebi şudur: Çünkü, bunlardan birinin bulunmayışının sebebi, diğerinin bulunması olsaydı ve eğer iki yokluk da birlikte bulunmuş olsaydı, iki varlık da birlikte bulunmuş olurdu. Çünkü zarureten biz biliyoruz ki, illet zarurî olarak malûl ile birlikte bulunur. Bu ise, muhâldir.

Biz dedik ki, "Ma'siyetin tâat ile geçersiz olması caiz olmamakla berâber, tâatin de ma'siyet ile geçersiz olması caiz değildir." Çünkü kul, ne bir sevap elde etme hususunda, ne de bir ikâbı def etme hususunda, bu tâatlerden yararlanamaz; bu ise bir zulümdür. Bu da Hak Teâlâ'nın, *"Şüphesiz ki Allah, zerre kadar haksızlık etmez"* âyetine ters düşer. Bu iki kısım bâtıl olunca **Mu'tezile**'nin iddia ettiği "ihbât" görüşünün bâtıl olduğu sâbit olur.

***YEDİNCİ MESELE:* Günahkâr Mü'min Sonradan Cennete Girer**

Âlimlerimiz bu âyete tutunarak, günahkâr mü'minlerin, cehennemden çıkıp cennete gireceklerine istidlâl etmiş ve şöyle demişlerdir: "Yüz sene kulluk toprağına alnını koymaya devam edip, Cenâb-ı Hakk'ın celâl ve ikram sıfatları ile mevsûf olduğunu ikrar ederek, O'nun birliği ile tevhidine imana devam eden kimsenin, hiç şüphe yok ki sevabı, bir yudum içkinin cezasından, mükâfat olarak daha büyüktür. Kıyamet günü, içki içen getirilip, bu günahın cezası o büyük mükâfatından düşürüldüğünde, yine bu kimse için büyük mükâfat kalır. Binaenaleyh, bu kadarcık bir ceza sebebiyle insan cehenneme atıldığında, eğer orada ebedî kalacak olsa, bir zulüm olur ki, bu bâtıldır. Bundan dolayı böyle bir kimsenin sonunda cehennemden çıkarılıp cennete gönderileceğine kesin hükmetmek gerekir.

Ayetin ihtiva ettiği vaadlerden ikincisi Cenâb-ı Allah'ın, وَإِنْ تَكُ حَسَنَةً يُضَاعِفْهَا *"(Zerre miktarı şey), bir iyilik olursa, onun sevabını (Allah) kat kat arttırır"* sözünün ifâde ettiği şeydir. Bu cümle ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Nâfi ve **İbn Kesir,** kıraati buradaki "كَانَ" fiilini tam bir fiil kabul ederek, "hasene" kelimesini merfû olarak "حَسَنَةٌ" şeklinde okumuştur ki, bunun manası, "Eğer bir hasene olur, meydana gelirse.." şeklinde olur. Diğer kıraatler ise, bu fiili bir nâkıs fiil kabul ederek, "hasene" kelimesini mansûb olarak, "حَسَنَةً" şeklinde okumuşlardır ki, buna göre mana, "Eğer o zerre miktarı şey bir iyilik olursa.." şeklindedir. **İbn Kesir** ve **İbn Âmir,** elifsiz ve şeddeli olarak tef'îl babı üzere "يُضَعِّفْهَا" şeklinde; diğer imamlar ise elifli ve şeddesiz olarak, müfâ'ale babı üzere, "يُضَاعِفْهَا" şeklinde okumuşlardır.

***İKİNCİ MESELE:* "وَإِنْ تَكُ حَسَنَةً" Âyetinde 'Tekü' Kelimesinin Sonunda Nun'un Düşmesi**

Âyetteki "تَكُ" fiili, "كَانَ" fiilindendir. Aslı "تَكُونُ" olup, cezmden ötürü sondaki ötüre düşmüştür. Hem nûn, hem de vav harfleri sakin olduğu için, (içtimâ-i sakineynden dolayı) vâv düşmüş ve kelime "تَكُنْ" şeklinde kalmıştır.

Daha sonra, sâkin olduğu için, nûn harfi de düşmüş ve kelime "تَكُ" olmuştur. Nûn, harf-i lînlere benzer. Harf-i lînler kelime sonunda bulundukları zaman, cezmden dolayı düşerler. Bu tıpkı senin, "لَمْ اَدْرِ" demen gibidir. Bu, "لَا اَدْرِى" (bilmiyorum) demektir. Kur'ân'da bu kelime, hem nûn'un hazfi ile, hem de nûn'u hazfedilmemiş olarak gelmiştir. Hazfi, bu âyette olduğu gibidir. Nûn'un hazfedilmemiş olarak gelişine misal ise, Cenâb-ı Hakk'ın, اِنْ يَكُنْ غَنِيًّا اَوْ فَقِيرًا *"Eğer zengin veya fakir olursa"* (Nisa, 135) âyetidir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Amellerin Mükâfatının Kat Kat Artırılması**

Cenâb-ı Allah, *"Şüphesiz ki Allah, zerre kadar haksızlık (zulüm) etmez"* buyruğu ile, kendisinin, insanlara kesinlikle haksızlık etmeyeceğini beyân ettiği gibi, yine aynı âyetle onlara hak ettiklerinden fazla mükâfat vereceğini de beyân buyurmuştur. Bil ki âyette bahsedilen kat kat artırarak vermeden maksat, müddet ve zaman bakımından artırma değildir. Çünkü mükâfatın zamanı sonsuzdur. Sonsuz olanı, kat kat artırmış olarak vermek ise imkânsızdır. Aksine Cenâb-ı Allah'ın bu buyruk ile muradı, o mükâfatı miktar bakımından kat kat artırmaktır. Meselâ kişi, taati sebebi ile on derecelik mükâfata hak kazanır ama, Allah onu yirmi, otuz ve daha ileri derecelere çıkarabilir. **İbn Mes'ûd** (r.a)'un şöyle dediği rivayet olunmuştur: "Kıyamet günü bir kul getirilir ve bir münâdi, gelmiş geçmiş bütün insanların huzurunda şöyle nida eder: "Bu, falan oğlu falandır. Bunda hakkı olan gelsin hakkını alsın." Sonra o kula, "Şu insanlara haklarını ver" denir. Bunun üzerine o adam, "Ya Rabbi, dünya hayatı gitmişken, nasıl vereyim?" der. Cenâb-ı Hak da meleklerine "Onun sâlih (iyi-hayırlı) amellerine bakın ve o insanlara haklarını onlardan verin" der. Eğer amellerinden geriye zerre kadar bir mükâfat kalırsa, Allahu Teâlâ, o kulu için, o mükâfatı kat kat artırır ve onu fazlı ile cennete sokar. Bunun Allah'ın kitabındaki şahidi ise, *"(O zerre miktarı şey), bir iyilik olursa, (Allah) onun sevabını kat kat artırır"* âyetidir.

Hasan Basrî de şöyle demektedir: "Cenâb-ı Hakk'ın, *"(O zerre miktarı şey) bir iyilik olursa, (Allah) onun sevabını kat kat artırır"* şeklindeki ifâdesi, 'Bir iyiliğe mukabil, yüz bin iyilik (sevap) vardır' demesinden, âlimlere göre daha sevimlidir. Çünkü bu ikinci sözde miktar bellidir. Birincisinde ise, o kat kat vermenin miktarını ancak Allah bilir. Bu tıpkı Hak Teâlâ'nın, Kadir gecesi hakkındaki, *"O, bin aydan daha hayırlıdır"* (Kadr, 3) âyeti gibidir."

Ebu Osman en-Nehdî, "Ebu Hureyre'nin "Allahu Teâlâ, mü'min kulunun bir hasenesine (iyiliğine) karşılık, bir milyon iyilik sevabı verir" dediği bana ulaştı. Derken Cenâb-ı Allah hacc (veya umre) için Mekke'ye gitmeyi bana nasip etti ve orada onunla karşılaşıp, "Bana, mü'min kulunun bir iyiliğine karşılık, Allah'ın bir milyon iyilik sevabı vereceğini söylediğini duydum" dedim. **Ebu Hureyre** de, "Ben böyle söylemedim, ancak 'iyilikler, iki milyona kadar katlanır' dedim" dedi ve sonra da bu âyeti okuyarak, "Allahu Teâlâ, burada *"pek büyük bir mükâfat"* buyurduğuna göre, onun miktarını kim bilebilir" dedi" demiştir.

Bu âyetin ihtiva, ettiği vaadlerden üçüncüsü, وَيُؤْتِ مِنْ لَدُنْهُ اَجْرًا عَظِيمًا *"Kendi katından pek büyük bir mükâfat verir"* sözünün ifade ettiği hususdur. Bu beyan ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"لَدُنْ" kelimesi, "indinde, yanında" manasınadır. Fakat "indinde" kelimesinden daha geniş manalıdır.. Mesela adam bir başka beldede malı olduğu zaman, عِنْدِى مَالٌ "Yanımda bir mal var" der. Fakat yanında olmayan mal için "لَدَىَّ مَالٌ" ve "لَدُنِّى مَالٌ" "Elimde, yanımda bir mal var" denmez.

İKİNCİ MESELE

Bil ki bu ifâde ile Hak Teâlâ'nın, *"(O zerre miktarı şey), bir iyilik olursa, onun sevabını kat kat artırır"* ifadesi arasında mutlaka bir fark vardır. Bu hususdaki hakikî bilgi Allah'a âittir. Fakat benim hatırıma şu geliyor: Bu kat kat artırma, o iyiliğin cinsinden olur. Cenâb-ı Hakk'ın vereceği o pek büyük mükâfat ise, o iyiliğin cinsinden olmaz.

Görünen odur ki, bu kat kat verme işi, cennette verileceği va'dedilen lezzetler ve nimetlerden olur. Fakat Cenâb-ı Hakk'ın kendi katından vereceği o pek büyük mükâfat ise, Allah'ı görme ve muhabbetullah ile marifetullaha gark olma esnasında duyulacak olan lezzettir. Allahu Teâlâ, bu çeşit lezzeti kendi katına ayırmıştır. Çünkü bu çeşit gıpta edilecek lezzet, mutluluk, güzellik ve kemal çeşitleri, bedenî amellerle elde edilemeyip, bilakis Allahu Teâlâ'nın, kutsî nefis cevherine yerleştirmiş olduğu işrâk, safâ ve nûr gibi şeylerle elde edilir. Kısaca işte bu kat kat artırma cismânî-bedenî saâdete; "pek büyük mükâfat" ise ruhânî saâdete işarettir.

Hz. Peygamber'in Ümmeti Hakkında Şahitlik Etmesi

فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلَىٰ هَٰؤُلَاءِ شَهِيدًا ﴿٤١﴾ يَوْمَئِذٍ يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَعَصَوُا الرَّسُولَ لَوْ تُسَوَّىٰ بِهِمُ الْأَرْضُ وَلَا يَكْتُمُونَ اللَّهَ حَدِيثًا ﴿٤٢﴾

"Her ümmetten birer şâhit ve onların üzerine de (Habibim) seni bir şâhit olarak getirdiğimiz zaman, halleri nice olur? İnkâr edenler ve Peygamber'e âsi olanlar, o gün, 'yerle bir edilselerdi de keşke Allah'tan gelen bir sözü gizlememiş olsalardı' temennisinde bulunurlar" (Nisa, 41-42).

Bu âyetlerin, önceki âyetlerle irtibatı şöyledir: Allahu Teâlâ, âhirette hiç kimseye zulmedilmeyeceğini ve iyi kimseyi, iyiliklerine karşılık mükâfatlandırıp, ona hak ettiğinden fazlasını vereceğini beyan edince; bu âyetlerde de, günahkâra karşı olan hücceti daha müessir, günahkârı azarlayışı daha büyük ve o günahkârın pişmanlığı daha fazla olsun; Allah'ın Peygamberi'nin getirdiğini kabul edip, ona itaat eden kimsenin sevinci de daha büyük olsun diye, bütün bunların, Allahu Teâlâ'nın insanlara bir hüccet (delil) olarak gönderdiği peygamberlerin şahâdeti ile yapılacağını beyan etmiştir. Böylece bu ifâde Allahu Teâlâ'nın, haklarında *"Şüphesiz ki Allah zerre kadar haksızlık etmez"* (Nisa, 40) buyurduğu kâfirler için bir tehdit ve haklarında, *"(O zerre miktarı şey), bir iyilik olursa, onun (sevabını) kat kat artırır"* (Nisa, 40) buyurmuş olduğu itaatkâr kullar için de bir vaad olmuş olur. Bu âyet hakkında iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s), **Abdullah İbn Mes'ûd** (r.a)'a, *"Bana Kur'an oku"* der. O şöyle anlatır: "Ya Resûlallah, Kur'an'ı bana öğreten sana mı?" dedim. Bunun üzerine أُحِبُّ أَنْ أَسْمَعَهُ مِنْ غَيْرِي *"O Kur'an'ı başkasından dinlemeyi (daha çok) seviyorum"*[56] dedi." **İbn Mes'ûd,** anlatmaya şöyle devam eder: "Bunun üzerine Nisâ Sûresi'nin başından itibaren

56 Buhari, Fezailü'l-Kur'an, 33, 34; Müslim, Müsafirin, 247

okumaya başladım. Bu âyete gelince, Resûlullah ağladı. Ben de okumayı kestim."

Süddî'nin anlattığına göre, "Kıyamet günü, Ümmet-i Muhammed, peygamberler için, tebliğde bulunduklarına dâir; Hz. Peygamber de, Ümmet-i Muhammed için, kendisini tasdik ettiklerine dâir şâhitlik yapacaklardır. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Allah, *"Böylece (ey ümmet-i Muhammed),insanlara karşı şâhitler olasınız, bu peygamber de size tam bir şâhit olsun diye, sizi vasat (mutedil, âdil) bir ümmet yaptık"* (Bakara, 143) buyurmuştur. Yine Cenâb-ı Hak, **Hz. İsâ**'nın *"Ben içlerinde bulunduğum müddetçe (ümmetim) üzerinde bir şahit idim"* (Mâide, 117) dediğini nakletmiştir.

İKİNCİ MESELE

Endişe ile beklenen bir şey hakkında "şöyle şöyle olduğu zaman; falanca şunu yaptığı zaman; şu vakit geldiği zaman senin halin "كَيْفَ" (nice) olacak?" demeleri Arapların âdetidir. Buna göre âyetin manası şöyledir: "Allahu Teâlâ her ümmete, kendi peygamberlerini şâhit tuttuğunda ve seni (Hz. Muhammed'i) de, bu ümmete şâhit olarak getirdiğinde, sizler kıyamet günü hakkında ne dersiniz?" Cenâb-ı Hak, burada Hz. Peygamber'in kendilerini müşâhede ettiği, hallerini iyice bildiği ve Kur'an'a muhatap olan kavmini kastetmiştir. Hem sonra her asrın insanları, hallerini müşâhede etmiş oldukları diğer insanlara şahâdette bulunacaklardır. İşte **Hz. İsa,** bu itibarla, *"Ben içlerinde bulunduğum müddetçe, (ümmetim) üzerine bir şâhit idim"* (Mâide, 117) demiştir.

Sonra Cenâb-ı Hak o günü anlatarak, يَوْمَئِذٍ يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَعَصَوُا الرَّسُولَ لَوْ تُسَوّٰى بِهِمُ الْأَرْضُ وَلَا يَكْتُمُونَ اللهَ حَدِيثًا *"İnkâr edenler* ve *Peygamber'e âsî olanlar, o gün, 'yerle bir edilselerdi de keşke Allah'tan gelen bir sözü gizlememiş olsalardı' temennisinde bulunurlar"* buyurmuştur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Kâfirlerin Şeriatin Fer'i Ahkâmı ile Mükellefiyetleri**

Âyetteki *"İnkâr edenler ve Peygamber'e âsî olanlar"* ifâdesi, Hz. Peygamber'e âsî olup karşı gelmenin, küfürden farklı olmasını gerektirmektedir. Çünkü bir şeyin, yine kendisine atfedilmesi câiz değildir. Binâenaleyh Hz. Peygamber'e isyânın, küfrün dışındaki diğer günahlar manasına hamledilmesi gerekir. Bu sabit olunca biz deriz ki, "Bu âyet, kâfirlerin İslâm'ın ahkâmından sorumlu tutulacaklarına ve kıyamet günü, küfürlerinin yanı sıra bu günahlarından ötürü de cezalandırılacaklarına delâlet etmektedir.

Çünkü bu günahlarının bunda bir tesiri olmamış olsaydı, onların masiyetlerinin (isyanlarının) burada zikredilmesinin bir manası olmazdı.

İKİNCİ MESELE

İbn Kesir, Âsım ve **Ebu Amr**, kelimeyi meçhul sîgâ üzere, tâ harfinin ötresi ve sîn harfinin fethası ile "تُسَوّٰى" şeklinde okumuşlardır. **Nâfî** ve **İbn Âmir** ise, bunu "تَتَسَوّٰى" (dümdüz oldu) manasında olmak üzere, tâ harfinin fethası ve sîn harfinin şeddesi ile "تَسَّوّٰى" şeklinde okumuşlardır. Bunda ikinci tâ harfi, kendisine yakın olan sîn harfine idgâm edilmiştir. Bu kırâatte iki şeddenin yan yana bulunması kötü karşılanmaz. Çünkü Kur'an-ı Kerim'de bunun pek çok benzeri vardır. Mesela "اَطَّيَّرْنَا بِكَ" (Neml, 47); "وَازَّيَّنَتْ" (Yunus, 24) ve "يَذَّكَّرُونَ" (En'am, 126) âyetlerinde olduğu gibi. Bu kıraatte bir mecaz söz konusudur. Bu da "dümdüz etme" fiilinin, yeryüzüne isnat edilmesidir. **Hamza** ve **Kisâî** ise bu kelimeyi, **İmâm-ı Nâfî**'nin idğâm ettiği tâ harfini hazfederek, birinci tâ'nın ve şeddesiz sîn'in fethası ile "تَسَوّٰى" şeklinde okumuştur. Çünkü bunun sebebi idğam olduğu gibi hazf de olabilir.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **"Yerle Bir Edilme"nin Mânası**

"Yerle bir edilselerdi..." tabirinin tefsiri hakkında âlimler üç izah yapmışlardır:

a) Bu, "Keşke onlar yere gömülseler de, ölülerin yerle dümdüz edilmeleri gibi, kendileri de yerle bir edilselerdi" manasındadır.

b) Bu, "Onlar, ölümden sonra yeniden diriltilmemiş olmayı ve yerle bir edilmiş olmayı temennî edecekler" manasındadır.

c) Kıyamet günü hayvanlar toprak olurlar. Bunun üzerine bu kâfirler de, *"Ah, ne olurdu ben de toprak olaydım!"* (Nebe, 40) âyetinde ifâde edildiği gibi, o hayvanların durumunda olmayı arzu ederler.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âyetteki, *"Allah'tan gelen bir sözü gizlememiş olsalardı..."* ifâdesinin tefsiri hakkında müfessirlerin iki görüşü vardır:

1- Bu, kendinden önceki cümle ile irtibatlıdır.

2- Bu, müstakil yeni bir cümledir. Bu ifâdeyi, kendinden önceki cümle ile irtibatlı sayarsak, şu iki manaya gelir:

a) **İbn Abbas** (r.a)'ın söylediği mana "Onlar arzu ederler ki, keşke yeryüzü (toprak) onların üzerine kapansa da, Hz. Muhammed'in peygamberliğini gizlemeyip, onu inkâr etmeyerek münafıklık yapmasalardı." Bu manaya

göre, âyette bahsedilen "gizleme", onların (Yahudilerin), (Tevrat'ta bahsedildiği halde), Hz. Muhammed'in peygamberliğini gizlemeleri manasınadır.

b) Müşrikler kıyamet günü, Allahu Teâlâ'nın Müslümanları bağışlayıp, şirki bağışlamadığını gördükleri zaman, "Geliniz, dünyada iken yaptığımızı inkâr edelim" derler ve Allahu Teâlâ kendilerini bağışlar ümidi ile, "Rabbimiz Allah adına yemin ederiz ki biz müşrik değildik" diye yemin ederler. O zaman onların ağızları mühürlenir, elleri konuşur ve ayakları işledikleri günahlar hususunda şâhitlik eder. İşte o vakit onlar, toprak olmayı ve Allah'tan hiçbir sözü gizlememiş olmayı dilerler.

3) Bu söz, müstakil yeni bir cümledir. Çünkü onların yaptıkları şeyler, Allah katında malûmdur. Binâenaleyh onu nasıl gizleyebilirler?

BEŞİNCİ MESELE: **Kâfirler Ahirette Yalanla Kurtulurlar mı?**

Buna göre eğer, "Bu âyet ile, Cenâb-ı Hakk'ın *"Rabbimiz olan Allah'a and ederiz ki, biz eş tutanlardan değiliz"* (En'âm, 23) âyeti nasıl telif edilebilir?" denilirse, buna şu yönlerden cevâp verilebilir:

a) Kıyametin toplantı yerleri ve durakları pek çoktur. Bir yer var ki, onlar orada asla konuşamazlar. İşte bu yeri, Cenâb-ı Hakk'ın *"Artık bir fısıltıdan başka bir şey işitmezsin"* (Tâhâ, 108) âyeti ifâde etmektedir. Bir yer de var ki onlar orada konuşabilirler. Bu yer de, Hak Teâlâ'nın *"Biz hiçbir yaramazlık yapmazdık"* (Nahl, 28) ve *"Rabbimiz olan Allah'a and ederiz ki, biz eş tutanlardan değiliz"* (En'âm, 23) âyetlerinin bildirdiği hususdur. Böylece onlar, bazı yerlerde yalan söylerler, bazı yerlerde de, küfre saptıklarını itirâf ederek, dünyaya dönme isteğinde bulunurlar ki, bu da onların *"Ah bize ne olurdu, (dünyaya) bir geri döndürülseydik, Rabbimizin âyetlerini yalan saymasaydık"* (En'âm, 27) şeklindeki sözleridir. Bu durakların en sonuncusunda ise, onların ağızları mühürlenir de böylece onların elleri, ayakları ve derileri konuşmaya başlar. Biz, bu günün rüsvaylığından Allah'a sığınırız.

b) Bu gizleme işi bilfiil tahakkuk etmeyip, yukarıda da izah ettiğimiz gibi, onların temennîleri kapsamındadır.

c) Onlar, bizzat gizlemeye niyetlenmediler. Bunu ancak, vehmettikleri biçimde haber verdiler. Buna göre ifâdenin takdiri şu olur: "Allah'a yemin olsun ki, şu anda durum bize zahir oluncaya kadar, biz kendi kanaatimizce müşrik değil, bilakis zannımızca hak üzere idik." Bu mesele

hakkındaki bizim esas açıklamalarımız, Allah müsaade ederse, En'âm Sûresi'nde gelecektir.

Nisa Sûresi'ndeki Onuncu Mükellefiyet: Sarhoş İken Namaz Kılınmaz

Bu sûrede zikredilen mükellefiyetlerin **onuncu nev'i,** Cenâb-ı Hakk'ın şu âyetidir:

يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلٰوةَ وَاَنْتُمْ سُكَارٰى حَتّٰى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ وَلَا جُنُبًا اِلَّا عَابِرِى سَبِيلٍ حَتّٰى تَغْتَسِلُوا وَاِنْ كُنْتُمْ مَرْضٰٓى اَوْ عَلٰى سَفَرٍ اَوْ جَآءَ اَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَآئِطِ اَوْ لٰمَسْتُمُ النِّسَآءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَآءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَاَيْدِيكُمْ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَفُوًّا غَفُورًا ﴿٤٣﴾

"Ey iman, edenler! Siz sarhoşken, ne söylediğinizi bilinceye ve cünüb iken de yolcu olmanız müstesna, gusül edinceye kadar namaza yaklaşmayın. Eğer hasta olur veya bir sefer üzerinde bulunursanız, yahut sizden birisi ayak yolundan (tuvaletten) gelirse, yahut da kadınlara dokunup da bir su bulamazsanız, o zaman temiz bir toprağa teyemmüm edin; yüzlerinize ve ellerinize sürün. Şüphesiz Allah çok affedici, çok bağışlayıcıdır" (Nisâ, 43).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Nisa, 43. Âyetinin Nüzul Sebebi**

Âlimler, âyetin nüzûl sebebi hakkında şu iki açıklamayı yapmışlardır:

1) İçki henüz mubah iken, **Abdurrahman İbn Avf,** sahâbenin ileri gelenlerinden bir cemâate bir ziyâfet verdi. Bu vesileyle onlar yiyip içtiler. Onlar bu işi bıraktıklarında, akşam namazının vakti gelmişti. Bunun üzerine onlar, içlerinden birisini, kendilerine namaz kıldırması için öne sürüp imam yaptılar. İmam da, zammı sûre olarak Kâfirûn Sûresi'ni okurken, "... Sizin taptıklarınıza ben taparım, sizler de benim taptıklarıma tapıcılarsınız" şeklinde okudu. Bunun üzerine de bu âyet-i kerime nâzil oldu. Artık onlar, bu âyet nazil olduktan sonra namaz vakitlerinde içki içmiyorlardı. Yatsı namazını kıldıkları zaman içki içiyorlardı. Böylece de, sabah vaktine girmeden, sarhoşluk halleri zâil oluyor, neticede de ne söylediklerini bilir

hale geliyorlardı. Daha sonra da, her halükârda içkinin kesin olarak haramlığını ifâde eden Mâide Sûresi'ndeki âyet-i kerime (Âyet, 90) nazil oldu. **Hz. Ömer** (r.a)'den rivâyet olunduğuna göre, (Nisâ, 43) âyetinin nazil olduğu kendisine ulaştığı zaman O, "Ey Allah'ım, içki akıllara ve mallara zarar veriyor. Bu sebeple, bu hususdaki kesin emrini indir" demişti. İşte sabahleyin ashâba, içkinin kesin olarak haramlığını ifâde eden (Maide, 90) âyetinin nazil olduğu haberi ulaşır.

2) **İbn Abbas,** bu âyet-i kerimenin, içki haram kılınmazdan önce içki içip, sonra da peygamberle birlikte namaz kılmak için mescide gelen sahâbenin önde gelenlerinden bir cemaat hakkında nazil olduğunu ve böylece, bu âyet ile Allahu Teâlâ'nın onları içki içmekten nehyettiğini söylemiştir.

***İKİNCİ MESELE:* Bu Âyette Namaz (Salât) Hakkında Mevcut Olan Ahkâm**

Âyet-i kerimede geçen "الصَّلٰوةُ" (namaz) kelimesinden ne murat edildiği hususunda da şu iki görüş beyan edilmiştir:

a) Buna göre, bu kelimeyle "mescid" kastedilmiştir. Bu, **İbn Abbas, İbn Mes'ûd** ve **Hasan el-Basrî**'nin görüşüdür ki, **Şafiî** de bu görüşü benimsemiştir.

Bil ki, "الصَّلٰوةُ" (namaz) lafzının mescid hakkında kullanılması, ihtimâl dahilindedir. Bunun böyle olduğuna, şu iki husus da delâlet eder:

1) Bu, muzâfın hazf edilmesi kabilindendir. Buna göre ifadenin takdiri, لَا تَقْرَبُوا مَوَاضِعَ الصَّلَاةِ "namaz yerine yaklaşmayın" şeklinde olur. Muzâfın hazfedilmesi ise, yaygın ve bilinen bir mecâzdır.

2) Hak Teâlâ'nın, لَهُدِّمَتْ صَوَامِعُ وَبِيَعٌ وَصَلَوَاتٌ *"...manastırlar, kiliseler, havralar"* (Hacc, 40) âyetinde geçen "صَلَوَاتٌ" lafzıyla, namaz kılınan yerler, mescidler kastedilmiştir. Böylece, kendisiyle mescid manası murad edilerek, "صَلٰوةٌ" kelimesinin kullanılmasının caiz olduğu ortaya çıkmış olur.

b) Ekseri ulemânın görüşü de şudur: Buna göre, bu âyette geçen "الصَّلٰوةُ" kelimesiyle, bizzat namazın kendisi kastedilmiştir. Buna göre kelamın takdiri, "Sarhoş olduğunuz halde namaz kılmayınız..." şeklinde olur.

Bu ihtilâfın yararı, şer'î bir hükümde ortaya çıkar ki, o da şudur: "a" şıkkının kabul edilmesi halinde mâna, "Mescidden geçme mecbûriyetinde olanlar müstesnâ, sarhoşken, cünüpken mescidden geçmeyin" şeklinde olur. Bu manaya göre, yapılan bu istisnâ, cünüp kimsenin mescidden geçmesinin caiz olabileceğine delâlet etmiş olur ki, bu **Şafiî**'nin görüşüdür,

"b" şıkkının kabul edilmesine göre mâna, "Sarhoşken namaza yaklaşmayın ve yolcu olmanız müstesnâ, cünüp iken de namaza yaklaşmayın" şeklinde olur. Buna göre, "عَابِرِى سَبِيلٍ" tabirinden yolcu murat edilmiştir. Böylece bu istisnâ da, cünüp kimsenin su bulamadığı zaman, o haliyle namaz kılabileceğine delâlet etmiş olur. **Şafiî** âlimleri, birinci ihtimalin tercihe daha şâyan olduğunu söylemişlerdir. Bunun böyle olduğuna şu hususlar da delâlet etmektedir.

a) Cenâb-ı Hak, "... *namaza yaklaşmayın* " buyurmuştur. "Yaklaşmak" ve "uzaklaşmak" manaları, hakikat yoluyla, bizzat namaz hakkında doğru olmazlar. Bu manalar ancak "mescid" hakkında doğru olabilirler.

b) Biz, eğer bu kelimeyi söylediğimiz manaya hamledersek, bu takdirde istisnâ sahih olur. Ama biz onu sizin söylediğiniz manaya hamledersek, bu takdirde istisnâ sahih olmaz. Çünkü, müsafir olmadığı halde, şiddetli bir hastalık sebebiyle su bulamayan bir kimsenin, teyemmüm ile namaz kılması caizdir. Durum böyle olunca, âyeti bizim dediğimiz manaya hamletmek daha evlâ olur.

c) Biz, "عَابِرِى سَبِيلٍ" kelimesini, "cünüp olan yolcu" manasına hamledersek, eğer bu kimse su bulursa, onun namaza yaklaşması kesin olarak caiz olmaz. O takdirde de, âyet-i kerimedeki istisnâyı hazfetmek gerekecektir. Su bulamaması durumundaysa, namaza, ancak teyemmüm ile yaklaşması caiz olur. Bu durumda da, âyetteki bu şartı izmâr etmek gerekecektir. Ama bizim söylediğimizi benimsememiz durumunda, biz âyetteki herhangi bir şeyi hazfetmek zorunda kalmayız. Binâenaleyh, bizim görüşümüz daha uygundur.

d) Allahu Teâlâ, yolculuğun ve suyun bulunmaması halinin hükmünü, bundan sonra da teyemmümü zikretmiştir. Binâenaleyh, bunu, bu âyetten sonraki bir âyette zikredilen bir hükme hamletmek caiz olmaz. Bunu teyit eden bir başka husus da şudur: Kıraat âlimleri "حَتّٰى تَغْتَسِلُوا" ifâdesinde vakfedip, sonra da, "وَاِنْ كُنْتُمْ مَرْضٰى" ifâdesiyle başlamayı müstehap saymışlardır. Çünkü, bu ikincisi başka bir hükümdür. Ama, âyeti bizim zikretmiş olduğumuz manaya hamledersek, bu takdirde bu ek açıklamalara gerek duymayız. Binâenaleyh, bizim görüşümüz daha evlâdır.

İkinci görüşü destekleyenler şöyle diyebilirler: Hak Teâlâ'nın, *"... söylediğinizi bilinceye kadar"* buyruğu, O'nun *"namaza yaklaşmayın"* ifâdesinden bizzat namazın kendisinin kastedildiğine delâlet etmektedir. Çünkü

mescid hakkında, sarhoşluğu ondan men edecek meşrû bir söz bulunmamaktadır. Ama namazda, sarhoşluğu ondan men edecek hususi sözler bulunmaktadır. Binâenaleyh, âyeti bu manaya hamletmek daha evlâdır.

Birinci görüşte olanlar, şu şekilde cevap verebilirler: Zâhirî duruma göre insan, mescide ancak namaz için gider. Binâenaleyh namaza halel getiren şeyler, mescide gitmeye mânî olan şeyler gibidir. İşte bundan dolayı Allahu Teâlâ bunu zikretmiştir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* "Sekr" ve "Sükârâ" Kelimesinin Manası**

Vâhidî (r.h) şöyle der. "السُّكَارٰى" kelimesi, "سَكْرَانَ" (sarhoş) kelimesinin çoğuludur. Fa'lâne vezninde olan her sıfatın cem'i, "küsâlâ" ve "kesâlâ" (tembeller) gibi, fu'âlâ ve fa'âlâ vezninde gelir. Arapçada "sekr" kelimesinin asıl manası, yolu tıkamaktır. "سَكَرَ الْبِشْقَ" "Su bendini tıkadı" tabiri de bu manadadır. Göz şaşırıp kaldığında, "سَكِرَتْ عَيْنُهُ سَكْرًا" "Onun gözü iyi şaştı" denilir. Cenâb-ı Hakk'ın "اِنَّمَا سُكِّرَتْ اَبْصَارُنَا" *"Gözlerimiz (bir sarhoş gözü gibi) döndürülmüş..."* (Hicr, 15) yani "örtüldü de, onun görme nuru nüfûz etmez oldu ve eşyayı olduğu gibi göremez oldu" âyetindeki kelime de aynı manadadır. "Sekrü'l-mâi" ifadesi de böyledir. Bu, suyu tekrar akış yönüne döndürmektir. İçkiden dolayı sarhoş olmak ise, insanın sarhoşluktan önceki ayık hâlinden kesilmesidir. Dolayısıyla onun görüşü, ayık hâlindeki görüşünün geçerli oluşu gibi olmaz. Bunu iyice kavradığında biz deriz ki: Âyette geçen "sükârâ" lafzı hakkında şu iki açıklama yapılmıştır:

a) Bundan murat, içkiden dolayı olan sarhoşluktur ki bu, ayık olmanın zıddıdır. Bu, sahabe ve tabiîn'in cumhurunun görüşüdür.

b) Bu, **Dahhâk**'ın görüşü olup; buna göre bu ifadeden maksat, içki sarhoşluğu değil, uyku sarhoşluğu (sersemliği)dir. "Sarhoşluk" kelimesi, uyku hakkında da kullanılır. Binâenaleyh âyetteki kelime, bu manaya da muhtemeldir. Deliller de bunu gösterir. Dolayısıyla bu manayı tercih etmek gerekir. Lafzın, bu manaya da muhtemel olduğunu şu iki bakımdan da izah edebiliriz:

1) Daha önce de söylediğimiz gibi, Arapçada "sekr" lafzı, yolu tıkamak manasındadır. Hiç şüphe yok ki insan, uyku esnasında, insanın nefes alıp verdiği yollar, yoğun buharlarla dolar. Böylece de o yollar, bunlarla tıkanmış olur da, onun gören ve işiten kuvveti bedeninin dışına çıkamaz.

2) **Ferezdak** şöyle demiştir:

مِنَ السَّيْرِ وَالْاِدْلَاجِ يُحْسَبُ اَنَّمَا سَقَاهُ الْكَرٰى فِي كُلِّ مَنْزِلَةٍ خَمْرًا

"Gece boyunca yürümesinden anlaşılıyor ki, konakladığın her menzilde uyku, ona (adeta) bir içki takdim etmiştir." Lafzın bu manaya da gelebileceği sâbit olunca, biz deriz ki: Deliller de bunu göstermektedir. Bunun izahı şu yönlerdendir:

a) Hak Teâlâ'nın, *"Siz sekr halinde iken, ne dediğinizi bilinceye kadar namaza yaklaşmayın"* âyetinin zâhiri, Allah'ın, bu kimselerin ne dediklerini bilmedikleri zaman namaza yaklaşmalarını men etmiş olduğunu gösterir. Böyle bir insanı, mükellef tutmak aklen ve naklen imkansızdır. Bunun aklen imkansızlığı şu bakımdandır: Bu insanı mükellef tutmak, teklif-i mâlâ yutâk (güç yetirilemeyecek şeyle mükellef tutmak) manasına gelir. Bunun naklen imkansızlığı ise şu bakımdandır: Hz. Peygamber (s.a.s): رُفِعَ الْقَلَمُ عَنْ ثَلَاثٍ عَنِ الصَّبِيِّ حَتَّى يَبْلُغَ وَعَنِ الْمَجْنُونِ حَتَّى يُفِيقَ وَعَنِ النَّائِمِ حَتَّى يَسْتَيْقِظَ *"Kalem üç kişiden kaldırılmıştır (yani bunların lehine ve aleyhine bir şey yazılmaz): Bülûğa erinceye kadar çocuktan; iyileşinceye kadar deliden ve uyanıncaya kadar uyuyandan"*[57] buyurmuştur. Şüphe yok ki sarhoş, deli gibidir. Binâenaleyh o anda mükellefiyetin ondan da kalkmış olması gerekir.

b) Hz. Peygamber (s.a.s): إِذَا نَعَسَ اَحَدُكُمْ وَهُوَ فِي الصَّلَاةِ فَلْيَرْقُدْ حَتَّى يَذْهَبَ عَنْهُ النَّوْمُ فَإِنَّهُ إِذَا صَلَّى وَهُوَ يَنْعَسُ لَعَلَّهُ لِيَسْتَغْفِرَ فَيَسُبُّ نَفْسَهُ *"Sizden birisini namazda iken uyku bastırdığında, uykusu geçinceye kadar uyusun. Çünkü o, uyuklaya uyuklaya namaz kılarsa, belki istiğfar ediyorum diye, kendi kendine söver"*[58] buyurmuştur. İşte **Dahhâk**'ın görüşünün izahı böyledir.

Bil ki doğru olan birinci görüştür. Bunun böyle olduğuna şu iki şey de delâlet eder:

a) "Sekr" (sarhoşluk) lafzı, içkiden dolayı olan sarhoşluğu mecâz değil, hakikat olarak ifâde eder. Kelimelerde aslolan "hakikat" manasıdır. Fakat bu lafzı aşk, gazap, korku veya uykudan dolayı meydana gelen sarhoşluğa hamletmek mecaz olup, bu da ancak kayıtlı olarak (yani neden dolayı olduğu belirtilerek) kullanılır. Mesela Cenâb-ı Hak, وَجَاءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ *"Ölüm sarhoşluğu, gerçek olarak geldi"* (Kaf, 19) ve وَتَرَى النَّاسَ سُكَارٰى وَمَا هُمْ بِسُكَارٰى *"İnsanları sarhoş görürsün. Halbuki onlar sarhoş değildirler"* (Hacc, 2) buyurmuştur.

b) Bütün müfessirler bu âyetin içki içme hakkında olduğunda ittifak etmişlerdir. Usûl-ü fıkıhta, "Bir âyet, muayyen bir hâdise hakkında ve belli

57 **İbn Mâce,** Talak, 15 (1/658); **Tirmizi,** Hudud, 1 (4/32)

58 **Müslim,** Müsafirin, 222 (1/543)

bir sebepten ötürü nâzil olmuş ise, o sebeb-i nüzûlün o âyet ile murat edilmemiş olması imkânsızdır" kâidesi yer almıştır. **Dahhâk**'ın, "Bu âyetteki nehiy, içkiden olan sarhoşluğa nasıl şamil olabilir?" şeklindeki görüşüne gelince, biz deriz ki: "Çünkü o adam uyurken ve hiçbir şey anlamazken, bu nehiy onu nasıl içine alır?" denilir. Sonra buna şu şekilde cevap verilir: Bu âyetten maksat, namaz kendilerine vacip iken, anlayışı ihlal eden, sarhoşluğa götüren içki içmekten insanları men etmektir. Böylece bu lafız, sarhoşluk halinde namaz kılmayı men etmeden uzaklaşmıştır. Halbuki ondan maksat, namaz vaktinde sarhoşluğa yol açacak şekilde içmekten nehyetmektir. **Dahhâk**'ın tutunduğu hadise gelince, bu da, âyette zikredilen sarhoşluğun uyku olduğuna delâlet etmez."

***DÖRDÜNCÜ MESELE:* Bu Âyetin Mensuh Olduğunu Söyleyenler**

Bazı âlimler, bu âyetin Mâide Sûresi'ndeki 90. âyetle neshedildiğini söylemişlerdir. Ben derim ki: Ancak şöyle denilmesi halinde, burada neshin cereyân ettiği söylenebilir: "Sarhoşluk halinde namaza yaklaşmama ile ilgili nehiy, kişinin ne dediğini bilir hâle gelmesine kadar uzatılmıştır. Bir noktaya kadar uzatılan hükmün ise, o noktaya varıldığı zaman sona ermesi gerekir. Binâenaleyh bu, kişi ne dediğini bilir hale geldiğinde, sarhoş olmakla berâber, namaza yaklaşmasının câiz olmasını iktizâ eder. Halbuki Allahu Teâlâ, Mâide Sûresi'ndeki âyetiyle içkiyi haram kılınca, bu olabilirlik hükmünü kaldırmıştır. Böylece Maide Sûresi'ndeki âyetin, bu âyetin delâlet ettiği şeylerin bir kısmını neshetmiş olduğu sâbit olur. İşte, burada söz konusu edilen neshin izahı konusunda hatırıma gelen budur."

Buna da şu şekilde cevap verilebilir: Biz, bu nehyin neticesinin, namaza yaklaşıldığında sarhoşluğu gerektiren içki içmeye varıp dayandığını beyân etmiştik. Bir şeyin husûsen zikredilmesi, zayıf bir zan yoluyla olması durumu hariç, onun dışında kalanlardan hükmün nefyedilmiş olduğuna delâlet etmez. İşte böyle olan bir durum da nesh sayılmaz.[59]

BEŞİNCİ MESELE

Keşşâf sahibi şöyle demiştir: Bu kelime, sîn harfinin fethasıyla "سَكَارٰى" olarak "هَلْكٰى" (helâk olanlar) ve "جَوْعٰى" (aç kimseler) kelimelerinde olduğu gibi, cemi bir kelime olmak üzere, "سَكْرٰى" şeklinde de okunmuştur.

59 Yani "namaz vakti içmeyin" diye nehyetmek, diğer vakitlerde içkinin serbest bırakıldığı mânasına gelmez, demek istiyor (Ç).

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَلَا جُنُبًا اِلَّا عَابِرِى سَبِيلٍ *"... ve cünüp iken de yolcu olmanız müstesna"* buyurmuştur. Hak Teâlâ'nın "وَلَا جُنُبًا" ifâdesi, O'nun وَاَنْتُمْ سُكَارٰى *"sizler sarhoşken.."* ifâdesine atıftır. "وَاَنْتُمْ سُكَارٰى" ifâdesinin başındaki vâv ise, hâl vâv'ıdır. Buna göre bu ifâdelerin takdiri, "Sarhoş ve cünüp olduğunuz hâlde, namaza yaklaşmayın" şeklinde olur. "جُنُبٌ" kelimesi, müfredi ve cem'i, müzekkeri ve müennesi müsavi olan bir kelimedir. Çünkü bu kelime, mastar olan "اَلْاِجْنَابْ" "uzaklaşmak, cünüp olmak" mastarının yerine geçen bir isimdir. Halbuki biz, "cenâbet" kelimesinin asıl mânasının "uzaklaşmak, uzaklık" olduğunu; yine temizleninceye kadar namazdan, mescidlerden ve Kur'an okumaktan uzaklaştığı için, kendisinin gusletmesi gereken, vâcib olan kimseye de cünüp denildiğini söylemiştik. Daha sonra Cenâb-ı Hak, "اِلَّا عَابِرِى سَبِيلٍ" buyurmuştur ki, biz bu ifâdeyle ilgili olarak şu iki görüşün bulunduğunu beyan etmiştik:

a) Buradaki "اَلْعَابِرُ، اَلْعُبُورُ" kelimeleriyle mescidlerden geçmek, mescidlerden geçen manası kastedilmiştir.

b) Bu tabirle müsafirler, yolcular kastedilmiştir. Ve biz yine, bu ikisinden birisinin diğerine nasıl tercih edildiğini de açıklamıştık.

Abdest İmkânı Olmayınca Teyemmüm

Cenâb-ı Hak,

وَاِنْ كُنْتُمْ مَرْضٰى اَوْ عَلٰى سَفَرٍ اَوْ جَاءَ اَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ اَوْ لٰمَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَاَيْدِيكُمْ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَفُوًّا غَفُورًا *"Eğer hasta olur veya bir sefer üzerinde bulunursanız, yahut sizden birisi ayak yolundan (tuvaletten) gelirse, yahut kadınlara dokunup da bir su bulamazsanız, o zaman temiz bir toprağa teyemmüm edin; yüzlerinize ve ellerinize sürün. Şüphesiz Allah çok affedici, çok bağışlayıcıdır"* (Nisa, 43) buyurmuştur.

Bil ki, Cenâb-ı Hak bu buyruğunda şu dört çeşit insandan bahsetmiştir:

a) Hastalar,

b) Yolcular,

c) Tuvaletten gelenler,

d) Kadınlara dokunanlar...

İlk iki kısım olan hastalık ve yolculuk, insanı teyemmüm etmeye zorlar. Son iki kısım ise, su bulunduğu zaman su ile temizlenmeyi, su olmadığı zaman ise teyemmüm etmeyi iktizâ eder. Biz bu kısımlardan her birine ait hükmü ele alacağız.

Hastalık Sebebiyle Teyemmüm

Birinci Sebep, ki bu hastalık halidir. Bil ki, hastalık üç şekilde olur:

1) Çiçek hastalığı ve çok büyük çıbanlarda olduğu gibi, su kullanması halinde, kişinin kesinlikle ölmesi durumunda olması.

2) Su kullanmakla ölmezse de çok fazla elem ve ıstırap duyması hali.

3) Kişinin ölümden ve şiddetli acı duymaktan bir endişesi olmaksızın suyu kullanması halinde bedeninde bir kusur ve ayıba sebebiyet verecek bir şeyin, bir izin kalmasından endişelenmesi hali. İşte bu sebeple fukahâ, ilk iki kısım söz konusu olduğunda teyemmüm etmeyi caiz görmüşler, üçüncüsünde ise, bunu caiz görmemişlerdir. **Hasan el-Basrî,** suyun bulunmaması durumu müstesnâ, bunların hiçbirinde teyemmümün caiz olmadığını iddiâ etmiş ve şunları buna delil getirmiştir: Âyetin sonunda, "... *bir su bulamazsanız"* buyurulmuş olmasının da gösterdiği gibi, hastanın teyemmüm etmesinin cevâzını, suyun bulunmaması haline bağlamıştır. Teyemmümün muteber olmasının şartı bu olunca, bu şart bulunmadığı zaman teyemmümün de caiz olmaması gerekir. Bu, aynı zamanda **İbn Abbas**'ın görüşüdür. O, şöyle derdi: "Allahu Teâlâ eğer dileseydi, hastayı bundan daha şiddetli ve zor bir şeyle imtihan ederdi."

Fukâhanın delili ise şudur: Allahu Teâlâ, su bulamadığı zaman hastanın teyemmüm etmesine müsaade etmiştir. Bunda, su bulunduğu zaman, teyemmüm etmenin yasaklanmış olduğuna dair bir delil yoktur. Hem sünnet, bunun caiz olduğuna delâlet etmektedir. Sahâbenin birisi hakkında rivâyet edilen şu haber de, bunu teyit etmektedir: O sahabe cünüp olmuştu; bedenindeyse büyük bir yarası vardı. Birilerine bu durumu sorunca onlar gusletmesi gerektiğini söylediler. O da gusledince ölüverdi. Hz. Peygamber (s.a.s) bunu duyunca *"Allah onların canını alsın, onu öldürdüler"* dedi. İşte bu da bizim söylediğimiz şeyin câiz olduğuna delâlet etmektedir.

Yolculuk Sebebiyle Teyemmüm

İkinci Sebep, yolculuktur. Âyet, yolcu olan kimsenin, yolculuğu ister uzun ister kısa olsun, su bulamadığı zaman teyemmüm edeceğini gösterir.

Tabiî İhtiyaçtan Sonra...

Üçüncü Sebep, insanın tuvâletten (def-i hâcetten) gelmesidir. Âyette geçen "gâit", insanın def-i hacet (tuvalet ihtiyacı) için rahatça oturabileceği çukur bir yerdir ki, bu kelimenin cem'i, "اَلْغِيطَانُ" şeklindedir. İnsan tuvalet

ihtiyacı olduğunda, kendisini başkasının göremeyeceği bir yer arar. Sonra def-i hacet, bir şeyin, bulunduğu yerine nispetle isimlendirilmesi gibi, bu isimle adlandırılmıştır.

Cinsel Temastan Sonra Teyemmüm

Dördüncü Sebep, kadınlara dokunmaktır. Bu hususta birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Hamza ve **Kisâî,** kelimeyi "lems" mastarından olmak üzere, elifsiz olarak "لَمَسْتُمْ" (dokundunuz) şeklinde; diğer kıraat imamları ise, müfâ'ale babından olarak, "لَامَسْتُمُ" şeklinde okumuşlardır.

İKİNCİ MESELE

Müfessirler, bu âyette geçen "dokunma"dan ne kastedildiği hususunda ihtilâf edip, şu iki görüşü ileri sürmüşlerdir:

a) Bundan murat, cimâ (cinsî münâsebettir. Bu, **İbn Abbas** (r.a), **Hasan el-Basrî, Mücâhid, Katâde** ve **Ebu Hanîfe** (r.h)'nin görüşüdür. Çünkü kadına el ile dokunmak abdesti bozmaz.

b) Bundan maksat, ister cinsî münasebet esnasında, ister başka bir şekilde olsun, kadın ile erkeğin derilerinin birbirine dokunmasıdır. Bu **İbn Mes'ûd, İbn Ömer, Şa'bî, Nehâ'î** ve **Şafiî** (r.h)'nin görüşüdür.

Bil ki bu, birinci görüşten daha tercihe şâyandır. Çünkü bu âyetin iki kıraatinden biri اَوْ لَمَسْتُمُ النِّسَاءَ *"yahut da kadınlara dokunduğunuz zaman"* şeklindedir. "Lems" (dokunma) kelimesinin, hakiki manası el ile dokunmaktır. Bu kelimeyi, cimâ manasına almak mecazdır. Halbuki sözlerde aslolan, sözü hakîkî manasına almaktır. İkinci kıraat ise, "lems" kelimesinin mufâ'ale babından gelen, "لَامَسْتُمْ" (karşılıklı birbirinize dokunduğunuz zaman) şeklindedir. Bu sîga da, hakikat olarak cimâ manasına gelmez. İki mütevâtir kıraatten anlaşılan manalar arasında bir çelişki (tezat) meydana gelmesin diye, bunu da hakîkî manasına hamletmek gerekir. Bu kelime ile, cimâ (cinsî münâsebet) manasının kastedildiğini söyleyenler, şu şekilde delil getirmişlerdir: Gerek "lems", gerekse "mess" kelimeleri, Kur'an-ı Kerim de cimâ manasında kullanılmıştır. Nitekim Cenâb-ı Hak, وَاِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ اَنْ تَمَسُّوهُنَّ *"Eğer siz onları kendilerine dokunmadan önce boşarsanız..."* (Bakara, 237) ve zıhar âyetinde, فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَتَمَاسَّا *"(Onların) birbiriyle temas etmezden önce, bir köle azâd etmeleri (lâzımdır)"* (Mücâdele, 3)

buyurmuştur. **İbn Abbas** (r.a), Allah hayy, kerîm, nezîh olduğu için kinâyeli olarak (nezîh bir şekilde) cinsî münasebeti, "lems" (dokunma) diye ifâde etmiştir. Yine hades (abdestsizlik hali) de iki çeşittir: Küçük olan, ki bu âyetteki *"Sizden birisi ayak yolundan (tuvaletten) gelirse"* ifadesi ile anlatılan hususdur. Binaenaleyh şayet, Hak Teâlâ'nın *"Yahut da kadınlara dokunursanız"* tabirini de, küçük hades manasına alırsak, âyette büyük hades (cünüplük hali) zikredilmemiş olur. Bundan dolayı bu ikinci ifadeyi, büyük hadese (cünüplük haline, cinsî münasebete) hamletmek gerekir.

Bil ki bu görüştekilerin yaptıkları bütün bu izahlar, bir delil olmaksızın lafzın zâhirî manasını bırakmaktan ileri geçemezler. Bundan ötürü bunun câiz olmaması gerekir. Hem, cünüplükle ilgili hüküm وَلَا جُنُبًا *"ve cünüp iken de..."* ifadesinde geçmişti. Bundan dolayı eğer biz bu sonraki ifadeyi de cünüplük manasına alırsak, bir tekrar olmuş olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ehl-i Zâhir (Zâhirîler) âyetteki *"Yahut da kadınlara dokunursanız"* ifâdesinin zâhirine dayanarak, sadece dokunan (erkeğin) abdestinin bozulacağını, dokunulan kadının abdestinin ise bozulmayacağını söylemişlerdir. **Şafiî** (r.h) de hem dokunanın, hem dokunulanın abdestinin bozulacağını söylemiştir.

Bil ki Allahu Teâlâ, bu dört sebebi zikretmesini müteakip "فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً *"bir su bulamazsanız"* buyurmuştur. Bu tabirle ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Teyemmüm, Ancak Su Arayıp Bulamadıktan Sonra Yapılır**

Şafiî (r.h), "Bir kimse, namaz vakti girdiğinde su arasa ve fakat bulamayıp teyemmüm ederek namaz kılsa, daha sonra bir sonraki namazın vakti girse, suyu yeniden araması gerekir" derken; **Ebu Hanife** (r.h), bunun gerekmediğini söylemiştir. **Şafiî**'nin delili, Hak Teâlâ'nın, *"bir su bulamazsanız"* ifâdesidir. "Su bulamama" tabiri suyun daha önce aranmış olduğunu ihsâs ettirmektedir. Binaenaleyh her teyemmümden (namazdan) önce su aramak gerekir, imdi şayet "bulma" tabirimiz, önceden bir araştırmanın olduğunu ihsâs ettirmez. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"(O), seni (çocukluğunda) kaybolmuş bulup da, yolunu doğrultmadı mı? Seni bir fakir olarak bulup da, zengin kılmadı mı?"* (Duhâ, 7-8); *"Biz onların çoğunda ahde (vefa) bulamadık"* (A'raf, 102) ve *"Biz, onda bir azim bulamadık"* (Tahâ, 115) buyurmuştur. Zira araştırma, talep etme, Allah hakkında düşünülemez denirse,

biz de deriz ki: Her ne kadar Allah'ın talep edip araştırması düşünülemez ise de, Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'i, kavmine uygun olmayacak bir şekilde, onların arasından çekip çıkarınca, sanki onu aramış gibi olur. Yine O, mükelleflere itaat etmelerini emredip sonra o mükellefler bu hususta kusûr edince, sanki Allah onlardan bir şey istemiş ve istediğini bulamamış gibi olmuş dur. Binaenaleyh "bulma" lafzı işte bu âyetlerde, söylediğimiz manada kullanılmıştır.

***İKİNCİ MESELE:* Su Az Olduğunda Abdest ile Teyemmüm Birlikte Yapılır mı?**

Âlimler, bir kimsenin su bulduğu halde, kendisi veya öldürülmemesi gereken bir hayvanın susuzluğundan ötürü, o suya ihtiyacı olursa, bu kimsenin teyemmüm edebileceği hususunda ittifak etmişlerdir. Fakat o, abdeste yetmeyecek bir su bulduğunda, o suyu kullanmayı ve teyemmümü birleştirip birleştiremeyeceği hususunda **İmam Şafiî**, âyetin zahirine tutunarak, ikisini birlikte yapmasının vacip olduğunu söylemiştir.

Daha sonra Allahu Teâlâ, فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا *"O zaman temiz bir toprağa teyemmüm edin"* demiştir. Bu hususta da birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Arapçada teyemmüm, "kastetmek, niyetlenmek" manasındadır. Nitekim, "Ona niyetlendim" manasında, "تَيَمَّمْتُهُ - تَأَمَّمْتُهُ - أَمَمْتُهُ" denilir. "Sa'îd" lâfzı ise, ism-i fâil manasına gelen, "fa'îl" vezninde bir kelimedir. **Zeccâc**, "İster toprak, ister başka bir şey olsun, sa'îd, yeryüzü demektir" der.

İKİNCİ MESELE

Ebu Hanife (r.h) şöyle demektedir: "Biz, üzerinde toprak bulunmayan bir kaya düşünelim. Teyemmüm eden kimse, elini o kayaya vurup teyemmüm etse, bu yeterli olur" derken; **İmam Şafiî** (r.h), "Mutlaka teyemmüm edenin eline toprağın (tozun) bulaşması gerekir" demiştir. **Ebu Hanife,** bu âyetin zâhirî manasını delil getirerek şöyle der: "Teyemmüm kastetmek, niyetlenmek demektir. "Sa'îd" ise, yeryüzünde olan şey demektir. Buna göre Hak Teâlâ'nın bu buyruğunun manası, "Bir yeryüzü parçasına niyetlenin, yönelin" şeklindedir. Binaenaleyh o kayaya eli vurmanın yeterli olması gerekir."

Şafiî ise, görüşüne şu iki şekilde delil getirmiştir:

a) Buradaki âyet, mutlaktır. Maide Sûresi'ndeki âyet ise mukayyed olup, o da Cenâb-ı Hakk'ın, "فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ" *"Binaenaleyh, ondan*

yüzlerinize ve ellerinize sürün" (Maide, 6) âyetidir. Buradaki "مِنْ" edâtı, ba'zıyyet ifâde eder ki, (bu mana), üzerinde toprak olmayan kaya parçasında söz konusu olmaz. Buna göre şayet "مِنْ" edatı, ibtidâ-i gaye içindir" denilirse, buna karşılık **Keşşaf sahibi** şöyle demektedir: "Bir kimsenin, مَسَحْتُ بِرَأْسِهِ مِنَ الدُّهْنِ وَمِنَ الْمَاءِ وَمِنَ التُّرَابِ "Falancanın başına yağdan, sudan ve topraktan sürdüm" şeklindeki sözünden, Araplardan hiç kimse başka bir mana anlamayıp, sadece ba'ziyyet manası anlar. Hakkı kabul etmek, münakaşa edip diretmekten daha yeğdir."

b) **Vâhidî** (r.h)'nin zikretmiş olduğu şu hususdur: "Allahu Teâlâ, bu âyette toprağın temiz olmasını gerekli kılmıştır. Temiz olan toprak ise Cenâb-ı Hakk'ın, *"Güzel memleketin nebâtı ise, Rabbinin izniyle (bol ve güzel) çıkar"* (A'raf, 58) âyetinin delâletiyle münbit (bitiren), nebâtın çıkmasına elverişli olan topraktır. Binaenaleyh, bitirmeyen toprağın "طَيِّبٌ" (temiz, güzel) olmaması gerekir. Buna göre Cenâb-ı Hâk'ın, *"O zaman temiz bir toprağa teyemmüm edin"* buyruğu sadece toprak ile teyemmüm etmeyi emretmek olur. Emrin zâhiri ise, vücub ifâde eder.

c) Cenâb-ı Hakk'ın *"Temiz bir toprağa "* ifâdesi, teyemmümün temiz bir toprakla yapılmasını ifade eden bir emirdir. Temiz toprak ise, kendisinde tuz bulunmayan, (çorak olmayan) yer, toprak demektir. Halbuki böyle bir toprak ile de teyemmüm etmek, icmâ ile câizdir. Binaenaleyh, (ihtiyatlı olana sarılmak) kaidesinden dolayı, "temiz toprak" tabirini buna hamletmek gerekir. Bâhusus, Hz. Peygamber (s.a.s), temizlik sıfatını toprağa tahsis ederek, جُعِلَتْ لِيَ الْأَرْضُ مَسْجِدًا وَتُرَابُهَا طَهُورًا *"Yeryüzü bana mescid; toprağı da temiz kılınmıştır"*[60] ve اَلتُّرَابُ طَهُورُ الْمُسْلِمِ إِذَا لَمْ يَجِدِ الْمَاءَ *"toprak, su bulamadığı zaman, Müslümanın temizleyicisidir"*[61] buyurmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ *"Yüzlerinize ve ellerinize sürün"* emri, pek çok müfessire göre, yüz ve bileklere kadar iki ele hamledilmiştir. Halbuki fakîhlerin ekserisine göre, eller dirseklere kadar meshedilmelidir. Fukahanın delili şudur: "اَلْيَدُ" kelimesi, bu uzvun, koltuk altlarına kadar olan kısmını içine alır. Ancak ne var ki biz, icmânın delâletiyle, bundan, kolun dirseklere kadar olan kısmını anladık ve aldık. Binaenaleyh, lafız, bu uzvun geri kalan kısmını da içine almaya devâm etmektedir. Daha sonra Cenâb-ı Hak,

60 **Buhârî,** Teyemmüm, 1.

61 **Ebû Dâvûd,** Tahâret, 137 (1/92) (Benzer hadis)

âyet-i kerimeyi إِنَّ اللهَ كَانَ عَفُوًّا غَفُورًا "*Şüphesiz ki Allah, çok affedici, çok bağışlayıcıdır*" buyurarak sonuçlandırmıştır ki bu, O'nun, ruhsat verip kolaylaştırmasından kinâye olan bir ifâdedir. Zira âdeti, günahkârları affetmek olan bir kimsenin, âciz kimselere ruhsatlar tanıması daha evlâdır.

"Ehl-i kitap Sizi Saptırmak İster"

اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِينَ اُوتُوا نَصِيبًا مِنَ الْكِتَابِ يَشْتَرُونَ الضَّلَالَةَ وَيُرِيدُونَ اَنْ تَضِلُّوا السَّبِيلَ ﴿٤٤﴾ وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِاَعْدَائِكُمْ وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَلِيًّا وَكَفٰى بِاللّٰهِ نَصِيرًا ﴿٤٥﴾

"Kendilerine kitaptan bir nasip verilmiş olanlara bakmadın mı? Onlar sapıklığı satın alıyorlar ve sizin de yoldan çıkmanızı istiyorlar. Allah, sizin düşmanlarınızı çok iyi bilendir. Gerçek bir dost olarak Allah kâfidir, hakikî bir yardımcı olarak da Allah kâfidir" (Nisa, 44-45)

Bil ki Cenâb-ı Hak, bu sûrenin başından buraya kadar pek çok çeşitli mükellefiyetler ve şer'î hükümlerden bahsedince, burada, bu hükümlerin izahını keserek, din düşmanlarının hallerini ve daha önceki ümmetlerin kıssalarını anlatmaya geçmiştir. Çünkü ilmin bir çeşidini sürdürmek, insanın ruhuna yorgunluk ve usanç veren, zihni bulandıran hususlardandır. Ama, ilmin bir dalından diğer bir dalına geçmek ise, zihni gayrete getirir ve zekayı-düşünceyi güçlendirir.

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Hak Teâlâ'nın, "اَلَمْ تَرَ" tabirinin manası, "Senin ilmin, onları tanımaya ulaşmadı mı?" şeklindedir. Biz, bu hususta söylenmesi gereken şeyleri, Cenâb-ı Hakk'ın "اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِى حَاجَّ اِبْرٰهِيمَ" (Bakara, 258) âyetini tefsir ederken söylemiştik. Netice olarak diyebiliriz ki ilm-i yakîn, rü'yete (görmeye) benzemektedir. Binaenaleyh "görme"yi, bu çeşit ilimden (ilm-i yakînden) bir istiâre kılmak caiz ve yerindedir.

***İKİNCİ MESELE:* Kitaptan Nasip Verilenler, Yahûdîlerdir**

اِلَى الَّذِينَ اُوتُوا نَصِيبًا مِنَ الْكِتَابِ *"Kendilerine kitaptan bir nasib verilmiş olanlara.."* tabirinden kastedilen, Yahûdîlerdir. Bunun böyle olduğuna şunlar da delâlet etmektedir:

a) Hak Teâlâ'nın bu âyetten sonra zikrettiği *"Yahûdî olanlardan kimileri de..."* (Nisa, 46) ifâdesi, işte bu âyetle ilgilidir.

b) **İbn Abbas** bu âyetin, münafıkların reisi **Abdullah İbn Ubey** ile onun kavminin yanına gelerek, onların İslâm'a girmelerine engel olan iki Yahûdî âlimi hakkında nazil olduğunu rivayet etmiştir.

c) Yahudilerin düşmanlığı, Kur'ân'ın âyetinin de gösterdiği gibi, Hristiyanların düşmanlığından daha şiddetli ve fazladır. Binaenaleyh bu manayı, Yahûdîlere hamletmek daha uygundur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hak onlara, "kendilerine, kitabın ilmi verilenler..." dememiş; aksine, *"kendilerine kitaptan bir nasip verilmiş olanlar"* buyurmuştur. Zira onlar **Tevrât**'tân **Hz. Musa**'nın nübüvvetini öğrenmişler, ama Hz. Muhammed'in nübüvvetini bilip, tanıyıp kabul etmemişlerdir. Ama, **Abdullah İbn Selâm** gibi Müslüman olup her ikisinin nübüvvetini de bilip itiraf eden, tanıyan kimseleri Cenâb-ı Hak, yanlarında kitabın ilmi bulunmakla vasfederek, *"De ki: "Benimle sizin aranızda şahit olarak Allah yeter ve (bunu) yanlarında kitap ilmi bulunanlar dahi (bilirler)"* (Ra'd, 43) buyurmuştur. Allah en iyi bilendir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bil ki, Cenâb-ı Hak o Yahûdîleri hem sapmak, hem de saptırmak ile vasfetmiştir. "Sapmak" ile vasfetmesine gelince bu, Cenâb-ı Hakk'ın يَشْتَرُونَ الضَّلَالَةَ *"Sapıklığı satın alıyorlar"* buyruğunun beyan ettiği husustur. Bu husta, şu izahlar yapılmıştır:

a) **Zeccâc** şöyle demektedir: "Yahûdîler, buna karşılık rüşvet almak ve reisliği ele geçirmek için, Hz. Peygamberi tekzîb etmeyi tercih etmişlerdir ki, işte bu tercih, âyette *"satın alıyorlar"* tabiriyle beyân edilmiştir. Zira, bir şeyi satın alan kimse, onu tercih ediyor demektir."

b) Âyette bir takdir söz konusudur ki, buna göre kelamın takdiri, "Onlar, hidayet mukabilinde dalâleti satın alıyorlar" şeklindedir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, tıpkı *"Onlar o kimselerdir ki, hidayeti bırakıp sapıklığı satın almışlardır"* (Bakara, 16) âyeti gibidir. Yani "Onlar, hidayet mukabilinde dalâleti satın alıyorlar" demektir. Halbuki **Zeccâc**'ın görüşüne göre âyette bir takdir bulunmamaktadır.

c) Bu âyet ile, Yahudilerin avâm tabakası kastedilmiştir. Çünkü onlar, âlimlerine mal veriyor, onlardan Yahûdîliği desteklemelerini ve körü

körüne ona bağlanıp kalmalarını istiyorlardı. Böylece de onlar, mallarıyla şüphe ve dalâleti satın almış kimseler durumuna geçiyorlardı. Bu durumda da bir takdir yapılmaz. Ancak, evlâ olanı, bu âyetin onların âlimleri hakkında nâzil olmuş olmasıdır.

Cenâb-ı Hak onları "sapmak" ile vasfedince, bundan sonra da onları "saptırmak" ile tavsif ederek, وَيُرِيدُونَ اَنْ تَضِلُّ السَّبِيلَ *"ve sizin de yoldan çıkmanızı istiyorlar"* buyurmuştur. Yani, "Onlar, Müslümanlıktan çıksın, ayrılsınlar diye, mü'minleri saptırmaya ve onları şüpheler içinde bırakmaya yol arıyorlardı" demektir. Bu iki şeyi, yani sapmak ve saptırmayı beraberce yapan kimseden daha kötü ve âdi bir kimseyi de bulamazsın..

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِاَعْدَائِكُمْ *"Allah sizin düşmanlarınızı çok iyi bilendir"* buyurmuştur. Yani, "Hak Teâlâ (subhânehu), onların kalplerinde ve sinelerinde olan düşmanlığın ve öfkenin iç yüzünü ve künhünü en iyi bilendir" demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَلِيًّا وَكَفٰى بِاللّٰهِ نَصِيرًا *"Gerçek bir dost olarak Allah kâfidir, hakikî bir yardımcı olarak da Allah kâfidir"* buyurmuştur. Bu, şu demektir: "Allahu Teâlâ Yahudilerin Müslümanlara olan düşmanlığının şiddetini beyân edince, kendisinin, Müslümanların velîsi ve yardımcısı olduğunu da bildirmiştir. Velîsi ve yardımcısı Allah olan kimseye ise, insanların düşmanlığı asla zarar veremez. Bu ifâdeyle ilgili birkaç sual bulunmaktadır:

Birinci sual: "Allah'ın kuluna olan velâyeti, kuluna yardım etmesinden ibârettir. Binaenaleyh, velâyetinin zikredilmesinden sonra, yardımcı olduğunu da, ayrıca zikretmek bir tekrar olur."

Cevap: Velî, bir şeyde tasarruf eden demektir. Bir şeyde tasarruf edenin ise, o şeyin yardımcısı olması gerekmez. Böylece, bir tekrar durumu ortadan kalkmış olur.

İkinci sual: "Cenâb-ı Hak niçin, "وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَلِيًّا وَنَصِيرًا" dememiştir? Hak Teâlâ'nın... "وَكَفٰى بِاللّٰهِ" buyruğunu yeniden zikretmesinin manası nedir?"

Cevap: Bu gibi yerlerde tekrar, kalbe son derece tesir eder ve çok etkili olur.

Üçüncü sual: Cenâb-ı Hakk'ın "وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَلِيًّا" ifâdesindeki bâ harfinin getirilmesinin faydası nedir?

Cevap: Âlimler bu hususta şu izahları yapmışlardır:

a) "كَفَى اللهُ" denilmiş olsaydı, fiil fâiline bitişmiş olurdu. Sonra buraya bâ harf-i cerri, Allah'ın kâfi gelmesi ve yetmesinin, derece ve makam itibariyle başkalarının kâfi gelmesi ve yetmesi gibi olmadığını bildirmek için getirilmiştir.

b) **İbnu's-Sirâc** kelamın takdirinin, كَفَى اِكْتِفَاؤُكَ بِاللهِ وَلِيًّا "Senin, Allah'ın veliliği ile yetinmen kâfidir, yeter" şeklinde olduğunu; "كَفَى" kelimesi zikredildiği için bunun, "اِكْتِفَاءٌ" (yetinmek) delâlet ettiğini, zira bu ikinci kelimenin de "كَفَى"nın lafzından olduğunu ve bunun, مَنْ كَذَبَ كَانَ شَرًّا لَهُ "Kim yalan söylerse, (bu yalanı) onun için bir şer olur" ifâden gibi olduğunu, yani كَانَ الْكَذِبُ شَرًّا لَهُ "Bu yalanı onun için bir şer olur.." demek olduğunu; fiil kendisine delâlet ettiği için senin bu kelimeyi takdir edebileceğini" söylemiştir.

c) Benim hatırıma gelen şu hususdur: "Bâ harf-i cerri aslında "ilsâk" içindir. Bu manadaki bâ harfi de ancak, kendisiyle tesiri arasında herhangi bir bağ, münasebet bulunmayan müessir hakkında güzel ve yerinde olur. Eğer, "كَفَى اللهُ" denilmiş olsaydı, bu, Cenâb-ı Hakk'ın bu yetmenin fâili olduğuna delâlet ederdi. Ancak ne var ki bu, Allahu Teâlâ'nın bunu vasıtalı ya da vasıtasız olarak yaptığına delâlet etmezdi. Binaenaleyh, bâ harf-i cerri zikredilince bu, Allahu Teâlâ'nın bunu, vasıtasız olarak yaptığına delâlet eder. Öyle ki O, böylesi bir gaye ve neticeyi meydana getirmeyi, hiç kimsenin aracılığı olmaksızın, doğrudan doğruya ve re'sen tekeffül eder. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı *"Biz ona, şah damarından daha yakınız"* (Kâf, 16) buyruğu gibidir.

Kitabı Tahrif Eden Yahûdîler

مِنَ الَّذِينَ هَادُوا يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ وَيَقُولُونَ سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا وَاسْمَعْ غَيْرَ مُسْمَعٍ وَرَاعِنَا لَيًّا بِأَلْسِنَتِهِمْ وَطَعْنًا فِي الدِّينِ وَلَوْ أَنَّهُمْ قَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا وَاسْمَعْ وَانْظُرْنَا لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ وَأَقْوَمَ وَلَكِنْ لَعَنَهُمُ اللهُ بِكُفْرِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُونَ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٤٦﴾

"Yahûdî olanlardan kimileri, kelimeleri, konuldukları yerlerinden değiştirirler, dillerini eğip bükerek, dine de saldırarak derler ki: '(Sözünü zâhiren) dinledik, (fakat kalbimizle) isyân ettik. İşit, işitmez olası, Râînâ!' Eğer onlar: 'Dinledik, itaat ettik, işit ve bizi

gözet' deselerdi, kendileri için elbet daha hayırlı ve daha doğru olurdu. Fakat Allah, kendi küfürleri yüzünden onları rahmetinden kovmuştur. Artık onlar, birazı müstesna olmak üzere, iman etmezler" (Nisa, 46).

Bil ki, Allahu Teâlâ onların dalâleti satın aldıklarını nakledince, daha sonra bu dalâletin, sapıklığın nasıl olduğunu açıklamıştır. Buna göre dalâlet, şu hususlardır:

1) Onlar kelimeleri, *"konuldukları yerlerinden değiştirirler..."* Bu tabir hakkında birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"مِنَ الَّذِينَ" kelimesinin müteallakı hakkında birkaç izah şekli bulunmaktadır:

a) "Kendilerine kitaptan bir nasip verilmiş olanlar"ın beyânı, açıklaması olmasıdır. Buna göre takdir: "Yahûdî olanlardan kendilerine kitaptan bir nasip verilenlere bakmadın mı?" şeklindedir.

b) Bu ifâdenin, Hak Teâlâ'nın نَصِيرًا "yardımcı olarak.." sözüne taalluk etmesidir. Buna göre takdir, "Allah, Yahûdîlere karşı yardımcı olarak yeter!" şeklindedir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"Âyetlerimizi yalanlayan kavmine karşı biz ona yardım ettik"* (Enbiya, 77) âyeti gibidir.

c) Bunun, mahzûf bir mübtedanın haberi; "يُحَرِّفُونَ" (değiştirirler) kelimesinin ise, o mübtedânın sıfatı olmasıdır. Buna göre takdir, مِنَ الَّذِينَ هَادُوا قَوْمٌ يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ "Yahûdîlerden kelimeleri tahrif eden bir topluluk bulunmaktadır" şeklindedir. Böylece, mevsûf hazfedilmiş, sıfatı da onun yerine kaim olmuştur.

d) Cenâb-ı Hak, *"Kendilerine kitaptan bir nasip verilmiş olanlara bakmadın mı? Onlar sapıklığı satın alıyorlar.."* (Nisa, 43) buyurunca, bu ifâde şu iki yönden mücmel kalmıştır. Buna göre sanki, "Kendilerine kitaptan bir nasip verilmiş olanlar kimlerdendir?" denilmiş; buna cevap verilerek, "Yahûdîlerden..." denilmiştir; sonra da, "Onlar sapıklığı nasıl satın alıyorlar?" diye sorulmuş; bu soruya da cevap verilerek, "kelimeleri tahrif ederek..." denilmiştir.

İKİNCİ MESELE

Birisi şöyle diyebilir: "Çoğul sîgalar, (cemâat teviliyle) müennestir. Binaenaleyh, "يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهَا" denilmesi gerekirdi."

Cevap: Vahidî şöyle demektedir: "Bu lâfız, harf sayısı, müfredinin harflerinden daha az olan bir cemidir. Böyle olan her ceminin müzekker kabûl edilmesi de caizdir." Şöyle de denilebilir: "Cemilerin, (cemâat teviliyle) müennes olmaları hakikî değil, lafzî bir durumdur. Binaenaleyh, bu gibi cemilerde müzekkerlik ve müenneslik müsavi olup, ikisi de caizdir. Yine bu ifade "يُحَرِّفُونَ الْكَلْمَ" şeklinde de okunmuştur.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Tevrat'ın Tahrifinin Ne Şekilde Olduğu?**

Âyette bahsedilen tahrifatın nasıl yapıldığı hususunda şu izahlar yapılmıştır:

a) Onlar, meselâ **Tevrat**'taki "رَبْعَةٌ" (orta boylu) kelimesini kaldırıp, bunun yerine "اٰدَمُ طَوِيلٌ" (uzun boylu **Adem)** ifâdesini; "اَلرَّجْمُ" (recmetmek) kelimesini kaldırıp, bunun yerine de, "اَلْحَدُّ" (ceza, hadd) kelimesini koymaları gibi, bir lafzı diğer bir lafızla değiştiriyorlardı. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, *"Artık, elleriyle kitabı (Tevrat'ı, yalan yanlış) yazıp da, sonra.. 'Bu, Allah katındandır' diyenlerin vay haline!.."* (Bakara, 79) buyruğudur.

Buna göre şayet, "Harfleri ve kelimeleri, doğuda ve batıda, meşhur ve tevâtür derecesine ulaşmış bir kitapta bu tahrif yapılabilir mi?" denilirse, biz deriz ki:

Belki de şöyle denilmek istenmiştir: "O zaman Yahûdîler az idiler. Kitabı bilip tanıyan ulemâ da son derece az idi. İşte bu sebepten dolayı onlar, böyle bir tahrifi yapabilmişlerdir."

b) Bu tahriften maksat, tıpkı zamanımızda ehl-i bid'atin, kendi mezheplerine uymayan âyetler hakkında yaptıkları gibi, ortaya birtakım şüpheler atmak, yanlış ve sapık yorumlar yapmak ve lafzı, kelime oyunlarıyla, hak ve gerçek olan manasından bâtıl manaya çevirmektir. İşte bu en doğru olan görüştür.

c) Onlar, Hz. Peygamber'in yanına varıyor, O'na bir şey soruyorlar, O da, kendisiyle amel edip alsınlar diye sorularına cevap veriyor; ama O'nun yanından çıkar çıkmaz O'nun sözünü değiştiriyorlardı.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Allahu Teâlâ burada, عَنْ مَوَاضِعِهِ *"yerlerinden"*; Maide Sûresi'nde ise, مِنْ بَعْدِ مَوَاضِعِهِ *"Yerlerine konulduktan sonra"* (Maide, 41) buyurmuştur. Bu iki ifâde arasındaki fark şudur: Biz âyette geçen "tahrif etmek, değiştirmek" tabirini, bâtıl olan yorum ve tefsirler diye açıklarsak, bu durumda Cenâb-ı Hakk'ın, يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ *"kelimeleri, konuldukları yerlerinden*

değiştirirler" buyruğunun manası, "onlar, o nasslar hakkında fasit ve bozuk teviller zikrediyorlar" şeklinde olur ki, âyetin bu ifâdesinde, onların bu lafızları, kitaptan çıkardıkları beyân edilmemiş olur. Ama, Mâide Sûresi'nde zikredilen âyete gelince bu, onların bu iki işi birlikte yaptıklarına, böylece de onların, hem o fasit tevilleri yaptıklarına, hem de lâfızları kitaptan çıkardıklarına delâlet eder. Buna göre, Hak Teâlâ'nın يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ *"Kelimeleri tahrif ederler"* beyanı, bu batıl tevile; *"konuldukları yerlerinden"* buyruğu da, o lafızları kitaptan çıkardıklarına bir işaret olmuş olur.

2) Onların sapıklıklarının ikinci çeşidini de Cenâb-ı Hak, وَيَقُولُونَ سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا *"Derler ki: "Dinledik, isyân ettik"* diyerek beyân etmiştir ki, bu hususta da şu iki izah yapılmıştır:

a) Hz. Peygamber (s.a.s), onlara bir şey emredince, onlar zâhiren "dinledik" diyorlar, kendi kendilerine kaldıklarında ise, "..isyan ettik" diyorlardı.

b) Onlar, Hz. Peygamber'e muhalefetlerini açıktan yapmak ve onun emirlerini küçümsemek için, "işittik ve isyan ettik" şeklindeki sözlerini açıktan söylüyorlardı.

3) Onların sapıklıklarının üçüncü çeşidini de Cenâb-ı Hak, onların وَاسْمَعْ غَيْرَ مُسْمَعٍ *"İşit, işitmez olası"* sözünü nakletmekle bildirmiştir.

Bil ki bu, iki manaya gelen bir ifade olup, hem medh manasına, hem de horlama ve kınama manasına muhtemeldir. Bunun medh manasında oluşu, bundan "Dinle, ey nahoş bir söz dinletilmeyecek insan.." manasının kastedilmesinden dolayıdır. Bunun kınama ve zemm manasında oluşu da şu yönlerden olur:

a) Onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'e "dinle" diyorlar, içlerinden ise "dinlemez olasıca!" diyorlar. Buna göre, âyetteki "غَيْرَ مُسْمَعٍ" tabirinin manası, "işitmeyen" şeklinde olur. Çünkü dinleyen, dinletilen; dinletilen de dinleyen demektir.

b) Bu ifâdenin manası, "Ey sözü dinlenmez olan ve çağırdığı şeye icabet edilmeyen" şeklindedir ki, bu "Ey kendisine muvafık bir cevap dinletilmeyen ve sanki hiçbir şey duyurmamış olan" demektir.

c) "Dinle, ey razı olduğu bir söz dinletilmeyecek adam!" Her ne zaman böyle olursa, insan karşısındakini dinlemekten nefret ettiği için, onu dinlemez. Bu söylediklerimiz ile bu ifâdenin hem zemm, hem de medh manasına gelebileceği sabit olur. Fakat o Yahûdîler, bunu sırf kınama ve zemmetme maksadıyla söylüyorlardı.

4) Onların sapıklıklarının dördüncü çeşidini Allahu Teâlâ, وَرَاعِنَا لَيًّا بِأَلْسِنَتِهِمْ وَطَعْنًا فِى الدِّينِ *"(Onlar), dillerini eğerek, bükerek ve dine de saldırarak, "Râinâ" (derler)"* ifâdesi ile anlatmıştır. "**Râinâ**" kelimesinin tefsirini, Bakara 104. âyetini tefsir ederken zikretmiştik. Bununla ilgili şu vecihler vardır:

a) Bu, Yahudilerin kendi aralarında, alay ve istihzâ için çokça kullandıkları bir kelimedir. İşte bundan ötürü Müslümanlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'e o kelime ile hitap etmekten nehyolundular.

b) Bu kelime, "Sözümüze kulak ver, bizi dinle ve anla" manasınadır. Bu ise, kendileri ile peygamberlere hitap ederken kullanılmaması gereken cümlelerdendir. Aksine peygamberlere, ta'zim ve saygı ifade eden cümlelerle hitap olunur.

c) Onlar bu kelimeyi kullanıyor ve zâhiren Hz. Peygamber'in, sözlerine kulak vermesini istiyorlarmış zannını uyandırıyor ama bununla kendi dillerindeki bir sövme ifâdesini kastediyorlardı.

d) Onlar, dillerini eğip büküyorlar ve böylece "**Râinâ**" (Bize bak) ifâdesi, "râinâ" (bizim çobanımız) şekline dönüşüyordu. Onlar, bununla "Sen bizim koyunlarımızı güden bir çobansın" demek istiyorlardı. Cenâb-ı Hakk'ın, *"dillerini, eğip bükerek"* tabiri hakkında **Vâhidî** şöyle demiştir: "Buradaki **"Leyyen"** kelimesinin aslı "لَوْيًا"dir. Çünkü bu kelime "لَوَيْتُ" (Eğdim) fiilindendir. Fakat kendisinden önce sâkin bir harf bulunduğu için, buradaki vâv harfi yâ'ya idğam edilmiştir. **"Tayy"** kelimesi de böyledir. Bu kelimenin şu şekilde birkaç izahı vardır:

Birincisi: Ferrâ, "O Yahûdîler "râinâ" kelimesini kullanıyor ve bununla kınama manasını kastediyorlardı ki, dili eğip bükmek işte budur. Yine onlar "غَيْرَ مُسْمَعٍ"deyip, bununla da, "Ey işitmez olası!" manasını kastediyorlardı ki bu da "leyy" (dili eğip bükmek)dir" demiştir.

İkincisi: Onlar, içlerinde sakladıkları o kınamayı, dilleri ile, münafıkça gösterdikleri ta'zim ve saygı ile karıştırıyorlardı.

Üçüncüsü: Belki de onlar, böyle davranmakla bir başkası ile alay eden kimselerin âdeti gibi, bu sözü istihzâ ederek söylerken avurtlarını ve dillerini eğip büküyorlardı.

Daha sonra Cenâb-ı Hak onların, dine saldırıp onu tenkit etmek için bu gibi şeyleri yaptıklarını beyân buyurmuştur. Çünkü onlar, arkadaşlarına, "Biz ona sövüyoruz, ama anlamıyor. Eğer o bir peygamber olsaydı bunu mutlaka anlardı" diyorlardı. Bundan dolayı Allahu Teâlâ, onların bu

durumunu ortaya çıkarmış ve Peygamber'ine, onların kalplerinde yatan o pisliği haber vermiştir. İşte bu sebeple de onların Hz. Peygamber'in nübüvvetine karşı tenkit ve saldırıları, O'nun peygamberliğine kesin delâlet eden bir delil haline geldi. Çünkü gaybdan haber vermek bir mu'cizedir.

Buna göre şayet, "Yahudilerin o tahriflerinden ve "Dinledik ve isyân ettik" demelerinden sonra, iki manaya da gelen o sözü nasıl söylemişlerdir?" denilirse, buna şu iki şekilde cevap verilir;

1) Biz, müfessirlerin bazılarının şöyle dediğini naklettik: "O Yahûdîler, "isyan ettik" şeklindeki sözlerini açıktan söylemiyor, fakat kendi kendilerine söylüyorlardı."

2) Farzet ki onlar bu sözü de açıktan söylüyorlardı. Fakat bütün kâfirler, Hz. Peygamber'e olan inkâr ve isyanlarını açıktan söylüyor, fakat sövüp saymalarını yüzüne karşı yapamıyorlardı.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَلَوْ اَنَّهُمْ قَالُوا سَمِعْنَا وَاَطَعْنَا وَاسْمَعْ وَانْظُرْنَا لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ وَاَقْوَمَ *"Eğer onlar, 'Dinledik, itaat ettik. İşit ve bizi gözet' deselerdi, kendileri için elbette daha hayırlı ve daha doğru olurdu"* demiştir. Bu, şu manayadır: "Eğer onlar, "Dinledik ve isyan ettik" yerine, senin doğru söylediğini bildikleri ve deliller ile beyyineleri tekrar tekrar ortaya koyduğunu gördükleri için *"Dinledik, itaat ettik"* deselerdi; *"İşit, ey işitmez olası.."* yerine, *"işit"* deselerdi; ve *"râinâ"* yerine, *"bizi gözet"* yani, "Dediğimizi dinle ve senden istifade edip anlamamız için bizi gözet" deselerdi, işte bu, Allah katında onlar için daha hayırlı, daha doğru ve daha âdil olurdu." "اَقْوَمُ" kelimesi, "daha âdil ve daha doğru" demektir. "Dosdoğru mızrak" manasına, "رُمْحٌ قَوِيمٌ"; "O şeyin eğriliğini giderdim, o da dosdoğru oldu" manasına "قَوَّمْتُ الشَّيْءَ مِنْ عِوَجٍ فَتَقَوَّمَ" denilir.

Sonra Cenâb-ı Hak, وَلٰكِنْ لَعَنَهُمُ اللّٰهُ بِكُفْرِهِمْ *"Fakat Allah, kendi küfürleri yüzünden onları rahmetinden kovmuştur"* buyurmuştur ki, bundan maksat, Allah'ın onlara, inkârları sebebi ile lanet etmiş olmasıdır.

Yahûdîlerden İslâm'a Gireceklerin Pek Az Olduğu

Daha sonra Allahu Teâlâ, فَلَا يُؤْمِنُونَ اِلَّا قَلِيلًا *"Artık onlar, birazı müstesnâ olmak üzere, imân etmezler"* buyurmuştur ki bu ifâde ile ilgili şu iki açıklama yapılmıştır:

Birinci görüş: Bu ifâdedeki, "قَلِيلًا" (birazı) lâfzı, kavmin sıfatı olup, takdiri, فَلَا يُؤْمِنُ مِنْهُمْ اِلَّا اَقْوَامٌ قَلِيلُونَ "Onlardan ancak az sayıda kimseler iman eder" şeklindedir. Sonra bu takdiri yapanlardan bazıları, bu pek az kimse

ile, **Abdullah İbn Selâm** ve arkadaşları (gibi Müslüman olanların) kastedilmiş olduğunu söylemişlerdir. Bu sayısı az topluluğun, Cenâb-ı Allah'ın ileride imân edeceklerini bildiği kimseler olduğu da söylenmiştir.

İkinci görüş: Âyetteki "kalîl" (biraz, az) kelimesi imânın sıfatı olup, ifâdenin takdiri فَلَا يُؤْمِنُونَ اِلَّا اِيمَانًا قَلِيلًا "Onlar, ancak pek az imân ederler" şeklindedir. Zira onlar Allah'a, **Tevrat**'a ve **Hz. Musâ**'ya iman etmişler, ama diğer peygamberleri inkâr etmişlerdir. **Ebu Ali el-Fârisi,** şöyle diyerek bu görüşü birinciye tercih etmiştir: "Kalîl" lafzı, müfrettir. Eğer bununla bir çok insan (kavim) kastedilmiş olsaydı, tıpkı Hak Teâlâ'nın, اَنَّ هٰؤُلَاءِ لَشِرْذِمَةٌ قَلِيلُونَ *"Şüphesiz ki bunlar azar azar bir cemaattir"* (Şuarâ, 54) âyetinde olduğu gibi, cemî gelirdi.

Ebu Ali'ye şu şekilde cevap vermek mümkündür: "Fa'îl siğası bazen kendisi ile cemî manası kastedildiği halde müfret gelir. Nitekim Cenâb-ı Hak, وَحَسُنَ اُولٰئِكَ رَفِيقًا *"Onlar ne iyi arkadaştır"* (Nisa, 69) ve وَلَا يَسْئَلُ حَمِيمٌ حَمِيمًا يُبَصَّرُونَهُمْ *"(O gün) hiçbir dost, hiçbir dostu sormayacak. Onlar birbirine gösterilir"* (Mearic, 10-11) buyurmuştur. Bu âyette, bu ikisinin "Onlar..." diye cemî olarak tekrar zikredilmiş olmaları, her biri ile çok kimsenin murat edilmiş olduğuna delâlet etmektedir.

يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ اٰمِنُوا بِمَا نَزَّلْنَا مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ مِنْ قَبْلِ اَنْ نَطْمِسَ وُجُوهًا فَنَرُدَّهَا عَلٰٓى اَدْبَارِهَآ اَوْ نَلْعَنَهُمْ كَمَا لَعَنَّآ اَصْحَابَ السَّبْتِ وَكَانَ اَمْرُ اللّٰهِ مَفْعُولًا ﴿٤٧﴾

"Ey kendilerine kitap verilenler, yanınızdaki (kitapları) tasdik edici (doğrulayıcı) olmak üzere indirdiğimiz (Kur'ân'a), biz birtakım yüzleri silip belirsiz ederek enselerine çevirmezden, yahut ashab-ı sebte (cumartesi yâranına) ettiğimiz lânet gibi kendilerini lânetlemezden önce imân edin. Allah'ın emri yerine gelecektir" (Nisa, 47).

Bu âyette ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Allahu Teâlâ, Yahudilerin çeşitli hile ve eziyetlerini naklettikten sonra, onlara iman etmelerini emretmiş ve bu emrinin peşi sıra, imân etmemeleri

halinde vaki olacak olan şiddetli bir azabı bildirmiştir. Birisi şöyle diyebilir: "Onların imanlarının, istidlâlî (delillere dayanan) bir iman olabilmesi için, Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğinin doğruluğuna delâlet eden deliller üzerinde düşünüp tefekkür etmelerini emretmesi gerekirdi. Allahu Teâlâ onlara, direkt iman etmeyi emredince, sanki taklidi olarak imân etmelerini emretmiş gibi oldu?"

Buna şöyle cevap veririz: Âyetteki hitap, Ehl-i kitaba hastır. Bu ise, bütün **Tevrat**'ı bilen kimselerin sıfatıdır. Baksana Allahu Teâlâ, daha önce geçen 44. âyette, *"Kendilerine kitaptan bir nasip verilmiş olanlara baksana!.."* buyurmuş, "kendilerine kitap verilenlere bakmadın mı?" dememiştir. Çünkü onlar, **Tevrat**'taki her şeyi bilmiyorlardı. Fakat bu âyette, *"Ey kendilerine kitap verilenler..."* dediğine göre, bu hitabın **Tevrat**'ı bilen kimselere âit olduğunu anlarız. Böyle olan herkes, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğinin delillerini bilir. Zira **Tevrat,** o delilleri ihtivâ etmektedir. İşte bu sebeple Allahu Teâlâ, *"Yanınızdaki (kitapları) tasdik edici (doğrulayıcı) olmak üzere.."* yani "**Tevrat**'ta, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğine delâlet eden âyetleri tasdik edici olarak.." demiştir. Bu bilgi onlarda bulunduğuna göre, onlarınki sırf inadına bir inkâr olmuş olur. İşte bundan ötürü, Cenâb-ı Hakk'ın, onlara Hz. Peygamber (s.a.s)'e imân etmelerini kesinkes emretmiş olması ve bunun peşi sıra bununla ilgili o şiddetli azabı zikretmesi şüphesiz yerinde ve güzel olmuştur.

***İKİNCİ MESELE:* "Tams" Tabirinin Manası**

"اَلطَّمْسُ" kelimesinin manası silmek, götürmek, izini imha etmek demektir. Araplar sahrâyı nitelerken, اِنَّهَا طَامِسَةُ الْاَعْلَامِ "O, izleri, alâmetleri yok edip silendir" derler. Yine yoldan bir iz, emare kalmadığı zaman, "طَمَسَ الطَّرِيقُ وَطَمَسَ" denilir. Allah yok edip, silip götürdüğünde de, وَقَدْ طَمَسَ اللهُ عَلَى بَصَرِهِ "Muhakkak ki Allah, onun gözünü silip götürdü, kör etti" denilir. Yine rüzgâr, izi silip götürdüğünde de, "طَمَسَتِ الرِّيحُ الْاَثَرَ" ; yine, kitabın (yazılarını) sildiğim zaman "طَمَسْتُ الْكِتَابَ" denilir. Âlimler, âyette zikredilen silmenin "اَلطَّمْسَ" keyfiyyeti hakkında şu iki görüşü zikretmişlerdir:

a) Lafzı, hakikî manasına hamletmek ki, bu, gerçek anlamda, yüzleri silip dümdüz etmektir.

b) Lâfzı, mecazî manasına hamletmektir.

Birinci görüş: Yüzleri silmeden maksat, onun hatlarını silip, dümdüz etmektir. Çünkü yüz, kendisinde yer alan duyu organları sebebiyle, diğer

uzuvlardan ayrılır. Binaenaleyh, bu duyu organları silinip dümdüz edildiğinde, işte bu "tams" olur. Hak Teâlâ'nın, *"enselerine çevirmezden"* tabirinin manası, yüzleri ense tarafına çevirmedir. İşte Cenâb-ı Hak bunu, onda yaratılışı çirkinleştirme, acı ve işkence verme ve rezil-rüsvay etmek gibi hususiyetler bulunduğu için, bir ceza kılmıştır. Çünkü böyle olunca, insanın keder ve hasreti çoğalır. Muhakkak ki bu tehdit, ileride delillerini de zikredeceğimiz gibi kıyamet gününe mahsustur. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ama kitabı arkasından verilen kimse..."* (İnşikâk, 10) tabiri de bunu ortaya koymaktadır. Çünkü yüzler ense tarafına döndürüldüğünde, onlara kitapları arka tarafından verilir. Çünkü kitabı anlayacak ve onu diliyle okuyacak uzuvlar yani gözler ve ağızlar o taraftadır.

İkinci görüş: Buradaki, "اَلطَّمْسُ" (silmek) kelimesinden mecazî mananın murat edilmesidir. Âlimler bu hususta şu görüşleri zikretmişlerdir:

a) **Hasan el-Basrî**'ye göre bu tabirden murat, "Biz o yüzleri hidayetten çevirip, böylece onları gerisin geriye, yani dalâletlerine döndürürüz" demektir ki, bundan maksat, o yüzlerin çok çeşitli mahrumiyet, terk edilmişlik ve dalâlet karanlıklarına atılacağını beyan etmektir. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ey iman edenler, sizi, size hayat verecek şeylere davet ettiği zaman, Allah'a ve Resûlü'ne icâbet edin. Bilin ki, şüphesiz Allah kişi ile kalbi arasına girer.."* (Enfâl, 24) âyetidir. Bu hususdaki sözün hakikati şudur: İnsan, yaratılışının başlangıcında bu duyular (mahsûsat) âlemine alışır. Sonra, tefekkür ve kulluk esnasında, o, adetâ mahsûsat âleminden düşünme (ma'kûlât) âlemine yolculuk eder. Derken o, ma'kûlât âlemini, arkasından da mahsûsât âlemini unutur. Buna göre terk edilmiş olan kimse, önünden arkasına döndürülmüş kimsedir. Nitekim Cenâb-ı Hak onları vasfederken, *"başları eğik olarak"* (Secde, 32) buyurmuştur.

b) "Silmek" ifâdesiyle, çevirmek ve değiştirmek; "yüzler" "اَلْوُجُوهُ" ifadesiyle de, onların reislerinin ve önderlerinin kastedilmesi de muhtemeldir. Buna göre mana, "Biz onların şan ve şerefli durumlarını değiştirmezden, onlardan şanı şerefi, ikbâli çekip almazdan ve onlara zilleti, aşağılanmayı ve gerisin geriye döndürülmeyi bir elbise gibi giydirmezden önce.." şeklindedir.

c) **Abdurrahman İbn Zeyd:** "Bu ilahî tehdit Yahudilerin başına gelmiş ve bu olay olmuş bitmiştir" der ve bunu da, **Kurayza** ve **Nadîr** kabilelerinin **Şam**'a sürülmeleriyle te'vil eder. Buna göre, ilk başlangıçta oradan

geldikleri gibi, **Şam** topraklarındaki **Ezriât** ve **Erîha**'ya döndüklerinde, Allah onların yüzlerini arkalarına çevirmiştir. Bu te'vile göre yüzlerin "tams"ı, silinmesi şu iki manaya gelir:

1) Onların suretlerini çirkinleştirmek. Nitekim, قَبَّحَ اللهُ وَجْهَهُ "Allah onun yüzünü çirkinleştirdi, çirkinleştirsin!" tabiri gibi, طَمَسَ اللهُ صُورَتَهُ "Allah onun suratını çirkinleştirsin" denilir.

2) Arapların beldelerinden onların izlerini silip süpürmek ve hallerinden bir iz bırakmamak, mahvetmek..

Eğer, "Allahu Teâlâ onları, ikinci görüşe göre, yüzleri silmekle tehdit etmiştir. Binaenaleyh, bu durumda bir müşkil söz konusu değildir. Ama biz bunu, birinci görüşe göre tefsir edersek, -ki bu, bu tabiri zahirine hamletmektir- bunun cevabı olarak da şunlar söylenebilir:

1) Allahu Teâlâ, bu tehdidi bizzat "tams"den ibaret kılmamıştır. Bilakis O bu tehdidi tams veya lanet etmeden birisi olarak belirtmiştir. Çünkü O, *"yahut ashab-ı sebt'e ettiğimiz lanet gibi kendilerini lanetlemezden önce..."* buyurmuştur. Şüphesiz ki Allah, bu iki tehditten birisini tahakkuk ettirmiştir ki, bu da lanetlemektir. Halbuki Cenâb-ı Hakkın, *"yahut kendilerini lanetlemezden önce.."* ifâdesinin zahiri, "mesh" (çevirmek, şeklini değiştirmek) değildir.

2) Cenâb-ı Hakk'ın, *"iman edin"* buyruğu bütün ömürleri müddetince onlara yöneltilmiş bir mükellefiyettir. Binaenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın, *"biz birtakım yüzleri silip belirsiz ederek..."* âyetinin ifâde ettiği hususun, âhirette tahakkuk etmesi gerekir. Buna göre kelamın takdiri, "Yüzlerinizi, kendisinde dümdüz edeceğimiz zaman gelmeden önce iman ediniz, ki bu zaman ölümden sonraki zamandır.." şeklindedir.

3) Biz Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ey kendilerine kitap verilenler.."* buyruğunun, onların bütün âlimlerine bir hitap olduğunu beyan etmiştik. Binaenaleyh, bu "tams" tehdidi, âlimlerden hiçbirinin iman etmemesi şartına bağlanmıştır. Halbuki, bu şart bulunmamıştır; çünkü **Abdullah İbn Selâm** ve onun ashabından büyük bir kalabalık iman etmişlerdir. Binaenaleyh, şart bulunmadığı için, meşrut da bulunmamıştır. Rivayete göre bu âyet nazil olunca, **Abdullah İbn Selam,** kendi adamları ve akrabaları gelmezden önce, Hz. Peygamber'e gelerek Müslüman olmuş ve şöyle demiştir: "Ey Allah'ın Resûlü, yüzüm enseme çevrilmeden önce sana yetişebileceğimi sanmıyordum."

4) Allahu Teâlâ, "yüzlerinizi çevirmezden önce" dememiş, bilakis *"birtakım yüzleri silip belirsiz ederek..."* buyurmuştur. Halbuki bize göre Kıyamet kopmazdan önce, Yahûdîlerle ilgili bir "tams" veya "mesh"in olması gerekir. Cenâb-ı Hakk'ın bu tabirinden muradın, bizzat o günkü Yahudilerin yüzlerinin silinip belirsiz hale getirilmesi değil, aksine onların soyundan gelen nesillerden olan kimselerin yüzlerinin silinip belirsiz hale getirileceğine, Cenâb-ı Hakk'ın *"yahut kendilerini lanetlemezden önce.."* buyruğu da delâlet etmektedir. Böylece, Cenâb-ı Hak onları gâib zamiriyle zikretmiştir. Eğer, bizzat o günkü muhataplar kastedilmiş olsaydı, onları muhatap zamiriyle (اَوْ نَلْعَنَكُمْ "ya da sizi lanetlemezden önce şeklinde") zikrederdi. Âyeti, "iltifat" üslûbuna hamletmek caiz ise de, ancak bizim zikrettiğimiz husus daha açıktır.

İnatçı Yahudilerin Lanetlenmesi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, اَوْ نَلْعَنَهُمْ كَمَا لَعَنَّا اَصْحَابَ السَّبْتِ *"Yahut ashâb-ı sebt'e ettiğimiz lanet gibi kendilerini de lanetlemezden önce.."* buyurmuştur. **Mukâtil** ve bazıları, bu âyete, "Atalarına da yaptığımız gibi, onları maymun haline getirmeden önce..." manasını vermişlerdir. Muhakkik âlimlerin ekserisi ise, âyeti, bilinen lanet anlamına hamletmenin daha kuvvetli olacağını belirtip şöyle demişlerdir: Görmüyor musun? Cenâb-ı Hak, *"De ki: "Allah katında bir ceza olmak bakımından bundan daha kötüsünü size haber vereyim mi? Allah'ın lanet edip gazabına uğrattığı, içlerinden maymunlar, domuzlar yaptığı kimselerle..."* (Maide, 60) buyurmuş; işte bu âyetinde lânet ile, onları domuz ve maymun haline getirmeyi birbirinden ayırmıştır. Burada birkaç soru vardır:

Birinci soru: Cenâb-ı Hakk'ın, اَوْ نَلْعَنَهُمْ *"Yahut onları lanetlemezden önce"* ifâdesindeki zamir, kime râcidir?

Cevap: Eğer efendileri, reisleri kastedilirse, o efendilere; (eğer, bu kastedilmezse) bu "yüzlerin sahiplerine" râcidir. Çünkü takdir, مِنْ قَبْلِ اَنْ نَطْمِسَ وُجُوهَ قَوْمٍ "Bir kavmin vücuhunu silip belirsiz hale getirmezden önce.." şeklindedir. Veya bu zamir, iltifat yoluyla "kendilerine kitap verilenler"e râcidir.

İkinci soru: Bu lânet ve "tams" işi, bir fiilden dolayı tahakkuk edecek ilahî tehditten (vaîdden) önce olmuştur. Binaenaleyh, her ikisinin aynı şey olması gerekir.

Cevap: Cenâb-ı Hakk'ın bu vaîdden sonra onlara lânet etmesi, onları hor ve hakîr kılmada daha tesirlidir. Binaenaleyh bu, bu hususta doğru olabilir.

Üçüncü soru: Hak Teâlâ'nın, *"Ey kendilerine kitap verilenler.."* ifâdesi, şifâhî bir hitaptır. Halbuki, *"Yahut kendilerini lanetlemezden önce.."* ifâdesi ise, gıyâbî bir hitaptır. Binaenaleyh bu iki ifâde birbiri ile nasıl birleştirilebilir?

Cevap: Bazı âlimler bunun "iltifat" sanatı olduğunu söylemişlerdir. Bu tıpkı, حَتّٰى اِذَا كُنْتُمْ فِى الْفُلْكِ وَجَرَيْنَ بِهِمْ بِرِيحٍ طَيِّبَةٍ *"Siz de gemilerde bulunduğunuz ve o (gemi)ler onları (yani sizi) güzel bir hava ile akar gibi götürdükleri zaman.."* (Yunus, 22) âyetinde olduğu gibidir. Bazı âlimler de şöyle demişlerdir: "Bu, onların soyundan gelen tekzîb edenler (Peygamber'i yalanlayanlar) hakkında da bir vaîd olduğuna dikkat çekmedir." Bana göre, burada diğer bir ihtimal de şudur: Lanet, kovmak ve uzaklaştırmaktır. Uzak olan da ancak gâib sîgasıyla anlatılır. Cenâb-ı Hak onlara lanet edince, onları gâib ifâdelerle zikretmiştir.

Daha sonra Allahu Teâlâ, وَكَانَ اَمْرُ اللّٰهِ مَفْعُولًا *"Allah'ın emri yerine gelecektir"* buyurmuştur. Bu hususta iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

İbn Abbas (r.a) şöyle demektedir: "Cenâb-ı Hakk'ın yapmak istediği şeyi yapması imkânsız değildir" manasında olmak üzere, "O'nun hükmünü geriye çevirebilecek ve O'nun emrini bozan hiçbir varlık yoktur" manasını murat etmiştir. Bu senin olmasında hiç şüphe etmediğin şey hakkında, her ne kadar o şey henüz yapılmamış ise de, "Bu iş tamam, oldu bitti" demen gibidir. Allahu Teâlâ geçmiş peygamberler için olan "Her ne zaman onlara, kavimlerine bir azabın indirileceğini haber vermiş ise, hiç şüphesiz o azap olmuştur" şeklindeki sünnetullahı haber vermek için de, "كَانَ" (oldu) tabirini kullanmıştır. Buna göre onlara sanki şöyle denilmektedir: "Sizler, Allah'ın geçmiş ümmetler hakkındaki vaîdlerinin kesin olarak tahakkuk ettiğini biliyorsunuz. Öyle ise şimdi siz de sakının ve bu vaîd hususunda uyanık olun." Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE

Cübbâî bu âyete dayanarak, Allah'ın kelâmının muhdes (mahlûk) olduğunu iddia edip şöyle demiştir: "Ayetteki, *"Allah'ın emri yerine gelecektir, (gelmiştir)"* ifâdesi, emrinin yerine gelmiş olduğunu gösterir. "Yaratılmış", "yapılmış" ve "yerine gelmiş (işlenmiş)" aynı şeydir. Binaenaleyh bu ifade, Allah'ın emrinin yaratılmış olduğunu gösterir." Bu, son derece düşük bir iddiadır. Çünkü Arapçada "emir", durum, yol ve fiil manalarına gelir.

Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Firavun'un emri (işi), hiç de düzgün değildi"* (Hûd, 97) buyurmuştur. Bu âyette de aynı manadadır.

إِنَّ اللهَ لَا يَغْفِرُ اَنْ يُشْرَكَ بِهٖ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذٰلِكَ لِمَنْ يَشَآءُ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللهِ فَقَدِ افْتَرٰىٓ اِثْمًا عَظِيمًا ﴿٤٨﴾

"Şüphesiz ki Allah, (insanın), kendisine eş tanımasını bağışlamaz. O (günah)tan başkasını, dileyeceği kimseler için yarlığar. Kim Allah'a şirk koşarsa, muhakkak pek büyük bir günah işleyerek iftira etmiş olur" (Nisa. 48).

Bil ki Allahu Teâlâ, Yahûdîleri inkârlarından dolayı tehdit ve bu tehdidin mutlaka vukû bulacağını beyan edince, aynı tehdidin küfre has olan şeylerden olduğunu da bildirmiştir. Küfrün (inkârın) dışındaki diğer günahlara gelince, bunların durumu böyle olmayıp, Cenâb-ı Hak onları bazen affedebilir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Allah إِنَّ اللهَ لَا يَغْفِرُ اَنْ يُشْرَكَ بِهٖ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذٰلِكَ لِمَنْ يَشَآءُ *"Şüphesiz ki Allah, (insanın), kendisine şirk koşmasını bağışlamaz. O (günah)tan başkasını, dileyeceği kimseler için affeder"* buyurmuştur. Bu tabirle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Yahûdîlere Müşrik Denilebilir**

Bu âyet şeriate göre Yahudilerin "müşrik" diye adlandırılabileceklerine delâlet etmektedir. Şu iki husus da buna delildir:

a) Âyet, şirkin dışında kalan günahların bağışlanacağını göstermektedir. Binaenaleyh Yahûdîlik, şayet şirkten başka bir şey olsaydı, o zaman Yahudilerin de, bu âyetin ifade ettiği hükme göre, bağışlanması gerekirdi. Halbuki Yahudilerin bağışlanmayacağı icma ile sabittir. Binaenaleyh bu da, Yahûdîliğin şirke dahil olduğuna delalet etmektedir.

b) Bu âyetin, kendinden önceki âyetle ilgisi, ancak o âyetin Yahûdîlere karşı bir vaîdi ihtiva etmiş olması bakımındandır. Eğer Yahûdîlik, "şirk" isminin altına girmemiş olsaydı, durum böyle olmazdı.

İmdi eğer, "Allah *"o imân edenler ve Yahûdîler,* ve *Sâbiîler ve Hristiyanlar* ve *Mecûsîler ve Allah'a şirk koşanlar (yok mu?).."* (Hacc, 17) buyurmuş ve "müşrikleri, "Yahûdîler" üzerine atfetmiştir. Bu da onların birbirinden

farklı olmalarını gerektirir?" denilir ise, biz de deriz ki: "Bu farklı oluş, lügat manası bakımındandır. Bunların aynı oluşu ise, şer'î mana bakımındandır. Aradaki tenâkuzu gidermek için, bizim söylediğimiz manayı almak gerekir. Bu mukaddime, böylece sabit olunca, biz deriz ki: **Şafiî** (r.h) bir Müslümanın, zimmiye mukabil kısas edilemeyeceğini söylerken, **Ebu Hanife,** kısas edilebileceğini söylemiştir. **Şafiî**'nin delili şudur: Zimmî, söylediğimiz sebeplerden ötürü müşriktir. Müşrik olanın ise kanı helâldir (öldürülebilir). Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Müşrikleri öldürünüz"* (Tevbe, 5) buyurmuştur. Bundan dolayı, zikrettiğimiz sebeplerden ötürü, zimninin kanı helâldir. Kanı helâl olanı öldürene kısas gerekmez. Binaenaleyh onu öldürmenin yasaklanması, menhî (yasaklanan kişi) hakkında bu delile istinaden ameli terk etmeyi gerektirmez. Dolayısıyla zimmiyi öldüren Müslümandan kısasın düşmesi hususunda, bu delil ile amel etmek gerekir.

***İKİNCİ MESELE:* Allah Şirk Dışında Bütün Günahları Affeder**

Âyet, Allahu Teâlâ'nın, büyük günah sahibini affedeceğine dair, biz Ehl-i Sünnetin en kuvvetli delillerinden biridir. Bil ki bu âyetten, birkaç bakımdan delil çıkarılmıştır:

a) Âyetteki, *"şüphesiz ki Allah, kendisine şirk koşulmasını bağışlamaz"* buyruğu, "Allah, şirki bir lütuf yoluyla bağışlamaz" manasındadır. Çünkü müşrik, şirkinden tevbe ettiği zaman, Cenâb-ı Hakk'ın onu vücub yoluyla (mecburî olarak) affetmesinin söz konusu olmadığı icmâ ile sabittir. Binaenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın *"Allah şirki bağışlamaz"* sözü, "şirki, lütuf yoluyla bağışlamaz" manasında olursa, Allah'ın *"O (günah)tan başkasını... affeder"* sözünün de, şirkin dışında kalan günahtan, lütuf yoluyla bağışlayacağı manasına gelmesi gerekir. İşte böylece olumlu ve olumsuz hükümler, aynı manada gelmiş olurlar. Baksana, bir kimse şayet, "Falanca, hiç kimseye lütfederek vermez, fazla fazla verir" dese, bu sözden, o kimsenin lütfederek verdiği anlaşılır. Hatta o kimse bu sözü biraz daha açık olarak "O, hiç kimseye, lütuf suretinde hiçbir şey vermez. Ancak vücub suretiyle (mecburi olarak) daha fazlasını verir" dese, her akıllı insan, bu sözün bozukluğuna hükmeder. İşte böylece Cenâb-ı Hakk'ın, şirk dışındaki günahları, dilediği kimseler için bir lütuf olarak bağışlayacağı sâbit olmuş olur. Bu sâbit olunca da biz deriz ki: O zaman bu âyetten kastedilenlerin, tevbe etmemiş olan büyük günah sahipleri olması gerekir. Zira **Mu'tezile**'ye göre, tevbe edildikten sonra hem küçük, hem büyük günahların bağışlanması aklen vaciptir. Binaenaleyh âyeti bu manaya hamletmek mümkün değildir.

Bu da sâbit olunca, geriye âyeti, ancak tevbe edilmemiş büyük günahların bağışlanması manasına hamletme yolu kalmıştır ki, zaten elde etmek istediğimiz netice de budur.

b) Allah, nehyedilen şeyleri "şirk" ve "şirkin dışındakiler" diye iki kısma ayırmıştır. Şirk dışındaki günahlara, tevbe edilmemiş büyük günahlar, tevbesi yapılmamış büyük günah ve bütün küçük günahlar dâhildir. Cenâb-ı Hak, şirkin bağışlanmayacağını, onun dışındakilerin ise affedilebileceğini kesin olarak bildirmiştir. Fakat bağışlama hususundaki bu kesin hüküm, dilediği kimseler hakkında söz konusudur. Binaenaleyh âyetin takdiri, "Allah şirkin dışında kalan günahları, ancak dilediği kimseler için affeder" şeklinde olur. Âyet, şirk dışındaki günahların bağışlanabileceğine delalet edince, tevbe edilmemiş büyük günahların da bağışlanabileceği anlaşılır.

c) Hak Teâlâ, *"dileyeceği kimseler için"* buyurup, bu bağışlamayı, kendi meşîet ve iradesine bağlamıştır. Halbuki tevbesi yapılan büyük günahlar ile bütün küçük günahların bağışlanacağı kesin olup, Allah'ın meşîetine bağlanmamıştır. Binaenaleyh bu âyette bahsedilen bağışlanmanın, tevbesi yapılmamış olan büyük günahların bağışlanması olması gerekir ki zaten elde etmek istediğimiz netice de budur. **Mu'tezile,** bu son izaha şu şekilde itiraz etmiştir: "Bağışlama işinin, Allah'ın meşîetine bağlanması, onun vacip (mutlaka yapılması gereken bir şey) olmasına ters düşmez. Baksana, Cenâb-ı Hak bu âyetten sonra, *"Öyle değil. Allah kimi dilerse, onu temize çıkarır.."* (Nisa, 49) buyurmuştur. Sonra biz, Allahu Teâlâ'nın, ancak temize çıkarılmaya (tezkiyeye) ehil olan kimseleri, tezkiye edeceğini biliyoruz. Aksi halde bu âyet yalan olur. Yalan ise Allah hakkında muhaldir, işte mevzubahis âyette de böyledir."

Bil ki **Mu'tezile**'nin, bu delillere, vaîdi ifâde eden umûmî âyetler ile karşı çıkmadan başka, nazar-ı dikkate alınacak bir sözleri yoktur. Biz de, onların karşısına vaad ifâde eden umumî âyetlerle çıkarız. Bu hususta izahlarımız, Bakara Sûresi (81. ayetin) tefsirinde, enine boyuna ele alınmış ve ortaya konulmuştu. Bunları, burada tekrar etmenin bir faydası yok. **Vâhidî, "Kitabu'l-Basît"**inde, senetli olarak, **İbn Ömer** (r.a)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Biz, Resûlullah zamanında, içimizden birisi, büyük günah işlemiş olarak öldüğünde, onun cehennemliklerden olduğuna şehadet ediyor (inanıyor)duk. Bu âyet nazil olunca, bundan kaçındık." **İbn Abbas** (r.a) da: "Ben, müşrik olarak yapılan hiçbir amelin fayda vermediği gibi, tevhid ile birlikte, hiçbir günahın zarar vermeyeceğini umuyorum"

demiştir. **İbn Abbas** (r a), bu sözü **Hz. Ömer** (r.a)'in yanında söylemiş, o da buna karşı çıkmamıştır. Yine merfu olarak, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediği rivayet edildi: اِتَّسِمُوا بِالْاِيمَانِ وَأَقِرُّوا بِهِ فَكَمَا لَا يُخْرِجُ اِحْسَانُ الْمُشْرِكِ الْمُشْرِكَ مِنْ اِشْرَاكِهِ كَذٰلِكَ لَا تُخْرِجُ ذُنُوبُ الْمُؤْمِنِ الْمُؤْمِنَ مِنْ اِيمَانِهِ *"İman damgası ile damgalanın ve o imanı ikrâr edin. Müşrikin iyiliği, kendisini müşrik olmaktan çıkaramayacağı gibi, mü'minin günahları da kendisini imanından çıkarmaz."*

İKİNCİ MESELE

İbn Abbas (r.a)'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Uhud günü, **Vahşî, Hz. Hamza**'yı öldürmüştü. Müşrikler **Hz. Hamza**'yı öldürürse, kendisini azâd edeceklerine söz vermişlerdi. Fakat onlar sözlerinde durmadılar. İşte bundan ötürü **Vahşî** ve arkadaşları yaptıklarına pişman olup, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, günahlarını ve İslâm'a girmelerine ancak Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onlar, Allah'ın yanında başka bir tanrıya tapmazlar. Allah'ın haram kıldığı cana haksız yere kıymazlar..."* (Furkan, 70) âyetinin mâni olduğunu yazarak, biz bu âyette bahsedilen her şeyi irtikap ettik demişlerdir. İşte bunun üzerine, *"Ancak tevbe ve iman edip, sâlih ameller işleyenler müstesna..."* (Furkan, 70) âyeti nazil oldu. Onlar bunun üzerine de, "Bu, yerine getiremeyeceğimizden korktuğumuz ağır bir şarttır" dediler. O zaman da, *"Şüphesiz ki Allah, kendisine şirk koşulmasını bağışlamaz. O (günah)tan başkasını, dileyeceği kimseler için affeder"* (Nisa, 48) âyeti nâzil oldu. Onlar bu defa da, "Biz, Cenâb-ı Hakk'ın dilediği kimselerden olmamaktan korkuyoruz" deyince de, *"De ki: "Ey kendi aleyhlerine (günahlarda) haddi aşanlar, Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Çünkü Allah, bütün günahları affeder. Şüphesiz ki O, gafûr ve rahimdir"* (Zümer, 53) âyeti nâzil oldu. İşte böylece onlar, o zaman İslâm'a girdiler."

Kâdî Abdülcebbâr, bu rivayeti tenkit ederek şöyle demiştir: "İman etmek isteyen kimsenin, bu kadar bahane ileri sürmesi caiz değildir. Bir de, Hak Teâlâ'nın, *"Çünkü Allah, bütün günahları affeder"* (Zümer, 53) buyruğu mutlak manada anlaşılacak olsa bu, insanları, işlemekte oldukları (günahta) sebata ve devama bir teşvik olur."

Buna şöyle cevap verilir: Şöyle denilmesi uzak bir ihtimal değildir: "Onlar **Hz. Hamza**'yı öldürmenin ve Hz. Peygamber (s.a.s)'e bu derece eziyet etmenin, son derece büyük bir günah olduğunu gördüler de, kalplerine, bu günahlarının affedilip affedilemeyeceği korkusu düştü. İşte bundan dolayı da tekrar tekrar bahane ileri sürdüler. **Kâdî**'nin, "Bu, çirkin ve kötü

fiili teşvik manasına gelir" şeklindeki görüşüne gelinde, bu ancak onun kendi mezhebine (Mu'tezile'ye) göre doğru olur. Fakat bizim, "Hak Teâlâ, dilediğini yapar" şeklindeki inancımıza göre ise, bu sual düşer. Allah en iyi bilendir.

Sonra Hak Teâlâ, وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللهِ فَقَدِ افْتَرٰى اِثْمًا عَظِيمًا *"Kim Allah'a şirk koşarsa, muhakkak pek büyük bir günah işleyerek iftira etmiş olur"* buyurmuştur. Bu, "Affedilmeyecek bir günah uydurmuş" demektir. Arapçada, birisi bir yalan uydurduğu zaman, "اِفْتَرٰى فُلَانٌ الْكَذِبَ" denilir, "iftira" kelimesi "kesmek" manasına olan, اَلْفَرْىُ mastarındandır.

İnsanın Değil, Allah'ın Tezkiyesi Önemlidir

اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِينَ يُزَكُّونَ اَنْفُسَهُمْ بَلِ اللهُ يُزَكِّى مَنْ يَشَآءُ وَلَا يُظْلَمُونَ فَتِيلًا ﴿٤٩﴾
اُنْظُرْ كَيْفَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللهِ الْكَذِبَ وَكَفٰى بِهٖٓ اِثْمًا مُبِينًا ﴿٥٠﴾

"Kendilerini tezkiye eden (temize çıkaran)lara bakmadın mı? Öyle değil, Allah kimi dilerse onu temize çıkarır. Onlar hurma çekirdeğinin ince ipliği kadar bile haksızlık görmezler. Bak, Allah'a karşı nasıl olmadık yalan düzüyorlar? Bu, apaçık bir günah olarak yeter" (Nisa, 49-50).

Bil ki Cenâb-ı Hak, Yahûdîleri *"Şüphesiz ki Allah, kendisine şirk koşulmasını bağışlamaz..."* (Nisa, 48) sözüyle tehdit edince, o zaman onlar şöyle dediler: "Biz müşrik değiliz, bilâkis biz, Allah'ın en hâs kullarıyız." Nitekim Cenâb-ı Hak onların, *"Biz, Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz"* (Maide, 18) ve *"Bize cehennem, sayılı (mahdut) günlerden fazla katiyen dokunmayacak"* (Bakara, 80) ve *"Yahûdî veya Hristiyan olanlardan başkası aslâ cennete girmeyecek"* (Bakara, 111) dediklerini nakletmiştir. Onlardan bazıları da, "muhakkak ki bizim atalarımız peygamber idiler, binaenaleyh bize şefaat ederler" diyorlardı.

İbn Abbas (r.a)'tan rivayet edildiğine göre, Yahûdîlerden bir topluluk, çocuklarını Hz. Peygamber (s.a.s)'e getirirler ve şöyle derler: "Ey Muhammed, bunların boyunlarında bir günah var mı?" Hz. Peygamber, *"Hayır"* deyince de, "Vallahi, biz de bu çocuklar gibi (günahsızız). Gece işlediğimiz

günahlar, gündüz; gündüz işlediğimiz günahlar da gece bizden silinir" dediler. Velhasıl bu topluluk, kendilerini tezkiye etmede çok ileri gitmişlerdi. Bundan dolayı Cenâb-ı Allah bu âyette, insanın kendi kendini tezkiye etmesine (temize çıkarmasına) değil, ancak Allah'ın onu tezkiye etmesine itibar edileceğini beyan etmiştir. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Hz. Peygamber'in Kendisini Tezkiyesi**

Buradaki "tezkiye", insanın kendi kendisini methetmesinden ibarettir. "Adil bir kimsenin şâhidi tezkiye etmesi..." manasında, "تَزْكِيَةُ الْمُعَدِّلِ لِلشَّاهِدِ" tabiri de bu köktendir. Nitekim Allahu Teâlâ da, *"Binaenaleyh kendinizi temize çıkarmayın. O (Allah), ittika eden kimseyi çok iyi bilir"* (Necm, 32) buyurmuştur. Çünkü tezkiye, takva ile ilgili bir hususdur. Takva ise, insanın batınında bulunan bir sıfattır ve onun gerçekten olup olmadığını ancak Allah bilir. Binaenaleyh hiç şüphe yok ki ancak Allah'ın tezkiye etmesi doğru olur. Bundan dolayı da Allahu Teâlâ, *"Öyle değil, Allah kimi dilerse, onu temize çıkarır"* demiştir.

Eğer, "Hz. Peygamber (s.a.s), وَاللهِ إِنِّي لَأَمِينٌ فِي السَّمَاءِ أَمِينٌ فِي الْأَرْضِ *"Allah'a yemin olsun ki, ben gökte de emin (olarak), yerde de emin (olarak bilinir)im"*[62] dememiş midir?" denirse, biz deriz ki: "Hz. Peygamber (s.a.s) bu sözü, münafıklar ona, "Ganimet taksiminde adaletli ol" dedikleri zaman söylemiştir. Bir de Hak Teâlâ, Hz. Peygamber'i, mu'cizelerin delâleti ile tezkiye edince, onun kendi kendini tezkiye etmesi, başkalarının aksine caiz olmuştur.

***İKİNCİ MESELE:* Kuldaki İmanı Yaratan Allah'tır**

Âyetteki *"öyle değil, Allah kimi dilerse onu temize çıkarır"* buyruğu, imanın, Allah'ın yaratması ile meydana geldiğine delâlet eder. Çünkü tezkiye ve temizliğin en şereflisi imanın kendisidir. Allahu Teâlâ, dilediğini tezkiye edenin kendisi olduğunu zikredince bu, mü'minlerin imanının ancak Allah'ın yaratması ile meydana geldiğini gösterir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* İnsana Azıcık da Olsa Zulmedilmez**

Âyetteki, وَلَا يُظْلَمُونَ فَتِيلًا *"Onlar, hurma çekirdeğinin ince ipliği kadar bile haksızlık görmezler"* ifadesi, *"şüphesiz ki Allah, zerre kadar haksızlık etmez"* (Nisa, 40) âyeti gibidir. Bunun manası ya, "kendilerini tezkiye edenler, bu tezkiyelerine mukabil hiçbir zulme uğramaksızın hak ettikleri cezâ ile cezalandırılırlar" şeklinde; ya da, "Allah'ın kendilerini tezkiye ettiği kimseler yok mu, işte onlara Allah taatlarına karşılık sevap verir ve sevaplarını

62 Buhârî, Megâzî, 61; Müslim, Zekât, 144 (2/742)

hiç eksiltmez" şeklindedir. Buradaki **"fetîl"** kelimesi, senin iki parmak arasında yuvarlamış olduğun kire verilen isim olup, ism-i mef'ûl manasında olmak üzere, faîl vezninde gelmiştir. **İbnu's-Sikkît**'ten şu rivayet edilmiştir: "Fetîl, çekirdeğin yarığındaki iplikçiktir. "Nakîr" kelimesi ise, çekirdeğin üstündeki noktadır. "Kıtmîr" kelimesi de, çekirdeğin üzerindeki ince zardır. İşte bunların hepsi, önemsiz ve değersiz şeyleri ifade etmek için kullanılan birer mesel olmuşlardır." Binaenaleyh bu âyetin manası, "Onlar, az ya da çok, hiçbir şekilde zulme uğratılmazlar" şeklindedir.

Sonra Hak Teâlâ, انْظُرْ كَيْفَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللهِ الْكَذِبَ *"Bak, Allah'a karşı nasıl olmadık yalan düzüyorlar"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu, onların Allah hakkındaki iftiralarından dolayı, Hz. Peygamber'i hayrete sevk etmek için getirilmiş bir ifadedir. Bu iftira ise, o Yahudilerin kendilerini tezkiye edip, bu hususta Allah'a karşı iftirada bulunmalarıdır ki, bu da onların, *"Biz, Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz"* (Maide, 18) *"Yahûdî veya Hristiyan olanlardan başkası asla cennete girmeyecek"* (Bakara, 111) ve *"Gündüz işlediğimiz günahlar gece affolunur"* şeklindeki sözleridir.

İKİNCİ MESELE

Bizim görüşümüz şudur: Bir şey hakkında verilen haber, o şeyin hilafına ise, yalan olur. Bunu söyleyen kimse, bunun böyle olduğunu bilsin, ya da bilmesin, değişmez. **Câhız** ise, "Onun yalan olmasının şartı, onun işin hakikatinin tersine olduğunun bilinmesidir" demiştir. Bu âyet, bizim için bir delildir, çünkü onlar, kendilerinin temiz olduklarına inanıyor ve kendilerini tezkiye ediyorlardı. Daha sonra, onlar kendilerinin temiz olduğunu söyleyip kendilerini tezkiye edince, bu hususta Allah onları yalanlamıştır ki, bu da bizim söylediğimiz şeye delâlet etmektedir.

Sonra Cenâb-ı Hak, وَكَفَى بِهِ إِثْمًا مُبِينًا *"Bu apaçık bir günah olarak yeter"* buyurmuştur. Arapçada, medh ya da zemm cihetinden ta'zim ifade etmek için "كَفَى بِهِ" (ona yetti) denilir. Medh cihetinden kullanışa gelince bu, Cenâb-ı Hakk'ın, وَكَفَى بِاللهِ وَلِيًّا وَكَفَى بِاللهِ نَصِيرًا *"Gerçek bir dost olarak Allah yeter; hakiki bir yardımcı olarak da Allah kâfidir"* (Nisa, 45) buyruğunda olduğu gibidir. Zemm hususundaki kullanılışa gelince, bu da, bu âyetteki kullanılıştır. "إِثْمًا مُبِينًا" ifadesi ise, temyiz olduğu için mansubdur.

Yahudilerin, Müşrikleri Mü'minlere Tercih Etmeleri

اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِينَ اُوتُوا نَصِيبًا مِنَ الْكِتَابِ يُؤْمِنُونَ بِالْجِبْتِ وَالطَّاغُوتِ وَيَقُولُونَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا هٰٓؤُلَآءِ اَهْدٰى مِنَ الَّذِينَ اٰمَنُوا سَبِيلًا ﴿٥١﴾ اُولٰٓئِكَ الَّذِينَ لَعَنَهُمُ اللّٰهُ وَمَنْ يَلْعَنِ اللّٰهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ نَصِيرًا ﴿٥٢﴾

"Bakmadın mı şu kendilerine kitaptan biraz nasip verilenlere? Kendileri cibt ve tağuta inanıyorlar, diğer küfredenler için de: 'Bunlar iman edenlerden daha doğru bir yoldadır' diyorlar. Bunlar, Allah'ın kendilerine lanet ettiği kimselerdir. Allah kime lanet ederse, artık ona, hakîki hiçbir yardımcı bulamazsın" (Nisa, 51-52).

Bil ki Cenâb-ı Hak, Yahudilerin başka bir tuzak ve hilekârlıklarını nakletmiştir ki, o da şudur: Yahûdîler, puta tapanları mü'minlere tercih ediyorlardı. Halbuki onların, bunun batıl olduğunu bildiklerinde hiçbir şüphe yoktur. Binaenaleyh, onların bu sözü söylemeye cür'et etmeleri, sırf inât ve taassuptan dolayıdır. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Rivayet olunduğuna göre Yahûdî olan **Huyey İbn Ahtab** ile, **Ka'b İbnu'l-Eşref,** bir grup Yahûdî ile Hz. Muhammed (s.a.s)'e karşı savaşmak için Kureyş ile anlaşma yapmak üzere çıkıp Mekke'ye gelmişlerdi. Bunun üzerine Kureyş, "Siz Ehl-i kitapsınız. Siz, Muhammed'e bizden daha yakınsınız; binaenaleyh, biz sizin hilenizden emin olamayız. Bu sebeple, kalplerimizin mutmain olması için, ilahlarımıza (putlarımıza) secde edin" demişlerdi. Onlar da bu isteği yerine getirmişlerdi ki, işte Yahudilerin "cibt"e ve "tağut"a iman etmeleri budur. Çünkü onlar, putlara secde etmişlerdi. Bunun üzerine Ebu Süfyan, "biz mi daha doğru yoldayız, yoksa Muhammed mi?" deyince, **Ka'b**, "Muhammed ne söylüyor?" dedi. Bunun üzerine Kureyş, "Bir olan Allah'a ibadet etmeyi emrediyor, putlara tapmaktan nehyediyor ve ecdadının dinini bırakarak, araya ayrılık ve ikilik sokuyor" dedi. Bu cevaba karşılık **Ka'b**, "Sizin dininiz nedir, (anlatır mısınız?)" deyince Kureyş, Biz, Beytullah'ın sahibiyiz; hanlara su verir, misafire ikram eder ve esirleri azâd ederiz" deyip benzeri şeyleri sayıp döktüler. Bunun üzerine **Ka'b**: "Siz daha doğru yoldasınız" demiştir ki, işte Yahudilerin, kâfir

olanlara (Kureyş'e), "bunlar iman edenlerden daha doğru yoldadır" demelerinden murat edilen budur.

İKİNCİ MESELE: **Cibt ve Tâğutun Mânası**

Âlimler, "**Cibt**" ve "**Tâğut**"un ne olduğu hususunda ihtilaf etmişler ve bu hususta şu görüşleri nakletmişlerdir:

1) Dilciler, "Allah'tan başka, kendisine tapılan her şey "**cibt**" ve "**tâğut**"tur" demişler, sonra bunların ekserisi, "**cibt**"in, kendi lafzından iştikak etmemiş olduğunu iddia etmişlerdir. **Kaffâl**, dilcilerin bir kısmından, "**cibt**" kelimesinin "اَلْجِبْسُ" olduğunu, daha sonra sîn harfinin tâ harfine tebdil edildiğini nakletmiştir. "اَلْجِبْسُ" kelimesinin lügat anlamı ise, "âdi, değersiz ve pis olan şey" demektir.

"**Tâğût**" kelimesine gelince, bu kelime "tuğyân" mastarından alınmıştır. "Tuğyân" ise, günah ve isyanda çok ileri giderek haddi aşmaktır. Binaenaleyh, büyük günah işlemeye davet eden herkese, bu isim, yani "**tağut**" ismi verilmiştir. Daha sonra dilciler, bu ismin kullanılışı hakkında sahayı biraz daha genişleterek, bu kelimeyi cansızlara (cemâdâta) da ıtlâk etmişlerdir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Beni de, oğullarımı da putlara tapmaktan uzak tut. Rabbim, çünkü onlar insanlardan birçoğunu baştan çıkardılar"* (İbrahim, 35-36) buyurmuş, böylece, cemâdât olmalarına rağmen, saptırma işini putlara nisbet etmiştir.

2) **Keşşâf sahibi:** "**Cibt**, putlar ile, Allah'ın dışında kendisine ibadet edilen her şey; **tâğut** ise, şeytandır" demiştir.

3) **Cibt**, putlar; **tâğût** ise, putların tercümanlarıdır. Bu tercümanlar, insanlara o putlar hakkında yalanlar nakleder ve böylece o insanları o yalanlar ile saptırır, idlâl ederler. Bu görüş, **İbn Abbas**'tan nakledilmiştir.

4) **Ali İbn Ebi Talha**; **İbn Abbas**'ın **cibt**'in kâhin; **tâğût**'un ise sihirbazlar olduğunu söylediğini rivayet etmiştir.

5) **Kelbî,** bu âyette geçen "**cibt**"in, **Huyey İbn Ahtab**; **tâğût**'un ise, **Kâ'b İbnu'l-Eşref** olduğunu; Yahudilerin bu iki kimseye müracaat ettiklerini belirtip "işte bu sebeple bunlar insanları saptırma ve azdırma hususunda çaba sarf ettikleri için, bu isimle adlandırılmışlardır" demiştir.

6) **Cibt** ve **tâğut**, Kureyş'in iki putunun ismidir. Bunlar, Kureyş'i hoşnut etmek için Yahudilerin kendilerine secde etmiş oldukları iki puttur.

Netice olarak diyebiliriz ki, bu hususdaki görüşler pek çoktur. Ama, bu iki kelime şer ve fesat hususunda doruk noktaya ulaşmış herkese alem, özel ad olarak konulmuş lâfızlardır.

Sonra Cenâb-ı Hak, أُولَٰئِكَ الَّذِينَ لَعَنَهُمُ اللَّهُ وَمَنْ يَلْعَنِ اللَّهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ نَصِيرًا *"İşte onlar, Allah'ın kendilerine lanet ettiği kimselerdir. Allah kime lanet ederse, artık ona, hakiki hiçbir yardımcı bulamazsın"* (Nisa, 52) buyurmuş, kendisi tarafından onlara lanet edildiğini beyan buyurmuştur. Lanet ise, Allah'ın yardımı keserek rahmetinden uzaklaştırması demektir ki, bu da Allah'ın mü'minlere olan yakınlığının zıddıdır. Bundan sonra da Cenâb-ı Hak, Allah'ın lanet ettiği bir kimseye, hiçbir kimsenin yardım edemeyeceğini beyan buyurmuştur. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"... Hepsi de, Allah'ın rahmetinden kovulmuş olarak... Nerede ele geçirilirlerse yakalanır* ve *öldürülürler de öldürülürler..."* (Ahzâb, 61) âyetinde olduğu gibidir. İşte bu lânet, mevcut ve tahakkuk eden lânettir. Ahiretteki lânete gelince, bu daha büyüktür. Bu da, "o günde hiç kimsenin hiç kimseye fayda verememesi ve emrin yalnız Allah'a mahsus olması" ile tahakkuk edecek olan bir lânettir. Bu ifadede, "Zıttın, zıt üzerine hamledilmesi kabilinden", Allah'ın Resûlüne yardım, mü'minlere de takviye ve teyit vaadi bulunmaktadır. Nitekim Cenâb-ı Hak, önceki âyetlerde de, *"Gerçek bir dost olarak Allah yeter; hakîki bir yardımcı olarak da Allah kâfidir.."* (Nisa, 45) buyurmuştur.

Bil ki bu Yahûdî topluluğu, bu denli şiddetli olan bir laneti hak etmişlerdi. Çünkü onların, puta tapanları, Hz. Muhammed (s.a.s)'e iman edenlere tercih etme ve onları üstün tutma hususundaki sözleri bir büyüklenme (mükabere), hakka karşı bilerek diretme yerine geçmiştir. Çünkü, Allah'tan başkasına ibâdet eden kimsenin durumu, Allah'tan başkasına tapmaya razı olmayan kimsenin durumundan nasıl üstün olabilir? Dini, tamamiyle Yaratan'a hizmete yönelmek, dünyadan yüz çevirip ahirete teveccüh etmek olan bir kimsenin durumu, bütün bu hususlarda, tamamiyle aksini yapan kimsenin durumundan artık nasıl olur da daha aşağı ve düşük olabilir? Allah en iyi bilendir.

Cimrilik ve Hasedin Kötülüğü

أَمْ لَهُمْ نَصِيبٌ مِنَ الْمُلْكِ فَإِذًا لَا يُؤْتُونَ النَّاسَ نَقِيرًا ﴿٥٣﴾

"Yoksa onların, mülkten bir hissesi mi var? Fakat öyle olsaydı, insanlara çekirdek kadar bir şey bile vermezlerdi" (Nisa, 53).

Bil ki, Cenâb-ı Hak önceki âyette Yahûdîleri şiddetli bir cehaletle vasfetmiştir ki, bu da onların "Puta tapanların, Allah'a ibadet edenlerden daha üstün olduğuna inanmalarıdır." Bu âyette de onları, cimrilik ve haset etmekle vasfetmiştir. Cimrilik, bir kimsenin, Allah'ın kendisine vermiş olduğu nimetlerden hiç kimseye hiçbir şey vermemesidir. Haset ise, insanın, Allah'ın başka kimselere hiçbir nimet vermemesini temenni etmesidir. Binaenaleyh, cimrilik ile haset kendisinde bulunduğu kimselerde, Allah'ın başkalarına nimet vermemesini isteme hususunda müşterektirler. Buna göre cimri olan kimse, kendinde olan nimeti başkalarına vermez; haset eden kimse de, Allah'ın, başka kullarına hiçbir nimet vermemesini ister. Cenâb-ı Hak o âyeti bu âyetten önce getirmiştir; çünkü insanın, "kuvvet-i âlime" (bilme kuvveti) ve "kuvvet-i âmile" (yapma kuvveti) diye iki kuvveti vardır. Kuvvet-i âlime'nin kemâli ilim; noksanlığı ise, cehalettir. Kuvvet-i âmile'nin kemâli güzel ahlâk; noksanlığı ise, kötü ahlâktır. Noksanlık itibariyle kötü ahlâkın en şiddetlisi de, cimrilik ile hasettir. Çünkü bunlar, Allah'ın kullarına birçok zararın dönüp gelmesinin menşeidirler.

Bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki: Cenâb-ı Hak şu iki sebepten dolayı Yahûdîleri, cimrilik ve haset ile nitelendirmeden önce, cehaletle vasfetmiştir:

a) Kuvvet-i nazariyye, şeref ve derece bakımından, kuvvet-i ameliyye'den önce gelip, amelî kuvvetin temelidir. Bu sebeple, kuvvet-i nazariyyenin açıklanmasının, kuvvet-i ameliyyenin durumunun açıklanmasından önce gelmesi gerekmiştir.

b) Cimriliğin ve hasedin sebebi, cehâlettir. Sebep, müsebbebten (neticeden) önce olur. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, cimrilik ve hasetten önce cehâleti zikretmiştir. Biz, cehaleti cimrilik ve haset sebebi olarak zikrettik.

Cimriliğe gelince, bu şundan dolayı böyledir: Malı harcamak, nefsin tezkiyesinin (temizlenmesinin) ve âhirette mutluluğu elde etmenin sebebidir. Malı harcamamak ise, dünya malının insanın elinde birikmesinin sebebidir. Binaenaleyh cimrilik, seni dünyaya bağlayıp, âhiretten alıkor. Cömertlik ise, seni âhirete davet edip, dünyadan alıkor. Dünyayı âhirete tercih etmek ise, sırf cehaletten dolayı olur. Hasede gelince, bu şundan dolayı böyledir: İlahlık, nimet ve lütufları kullara ulaştırıp, onlara ihsanda bulunmaktan ibarettir. Binaenaleyh bunu hoş görmeyen, sanki Allah'ı, ilahlıktan azletmek istemiştir. Bu ise, sırf cehaletten neş'et eder. Binaenaleyh

cimrilik ve hasedin asıl sebebinin, cehâlet olduğu sabit olmuş olur. Cenâb-ı Hak önce cehâleti zikredince, peşinden müsebbeb (netice) de sebebin peşine zikredilmiş olsun diye, cimrilik ve hasedi zikretmiştir. İşte bu âyetin önceki âyetlerle irtibatının izahı budur. Bu âyetle ilgili birtakım meseleler bulunmaktadır:

***BİRİNCİ MESELE:* "أَمْ" Edatı Hakkında İzahat**

Buradaki, "أَمْ" (yoksa) lafzı hakkında şu izahlar yapılmıştır:

a) Bazı kimseler bundaki mîm'in "sıla" olup, "أَلَهُمْ" (Onlar için mi) takdirinde olduğunu söylemişlerdir. Çünkü "أَمْ" edâtından önce bir istifham (soru) geçmediği zaman, bundaki mîm harfi "sılâ" olur.

b) Bu, em-i muttasıladır. Bu âyette daha önce mana bakımından bir istifham geçmişti. Zira Allahu Teâlâ, o mel'un Yahudilerin, Kureyş müşriklerine "sizler, mü'minlerden daha doğru yoldasınız" dediklerini nakledince, bu ifâde üzerine, *"Yoksa onların mülkten bir hissesi mi var?"* ifâdesini atfetmiştir. Buna göre sanki Cenâb-ı Hak, "Buna mı şaşılır, yoksa kendileri için bir mülk bulunması ve son derece cimri olmaları durumunda, o Yahudilerin o müşriklere 'Onların mülkten bir hissesi var' demelerine mi şaşılır?" demek istemiştir.

c) Bu, em-i munkatı'a olup kendisinden önceki ifâdelerle ilgisi yoktur. Buna göre sanki, kendisinden önceki söz tamamlanınca, "Belki de onların, mülkten bir hissesi vardır" buyurmuştur. Buna göre "أَمْ" lafzının başındaki istifham hemzesi, istifhâm-ı inkârî olup, "Onlar için mülkten hiçbir hisse yoktur" demektir. Bu izah, en doğru izahtır.

***İKİNCİ MESELE:* Yahûdîlerdeki Mülk Hırsı**

Âlimler bu ifadede geçen "mülk" hakkında da şu izahları yapmışlardır:

1) Yahûdîler, "Biz, mülke (hükmetmeye) ve nübüvvete daha lâyıkız. Binaenaleyh biz, Araplara nasıl tâbî oluruz?" diyorlardı. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak bu âyetle, onların bu görüşlerini iptal etmiştir.

2) Yahûdîler, hükümranlığın (mülkün), kıyamete doğru yeniden ellerine geçeceğini iddia ediyorlardı. İddialarına göre içlerinden bir Yahûdî çıkacak, mülklerini ve devletlerini yeniden kuracak ve insanları kendi dinlerine davet edecekti. Böylece Allahu Teâlâ onları bu âyetle yalanlamıştır.

3) Buradaki mülkten maksat, temlîk (mal sahibi etme)dir. Yani, "Eğer mâlik kılmak onların elinde olsaydı, onlar muhakkak o nübüvveti sana

vermezlerdi. Yine eğer mal-mülk sahibi etme gücü onların elinde olsaydı, onlar bu hususta son derece cimri olurlardı. Binaenaleyh onlar yapmaya ve yapmamaya nasıl kâdir olabilirler?" **Ebu Bekir el-Esamm** şöyle demiştir: "Onların bağları, bahçeleri ve birçok malları vardı. Son derece güçlü ve karşı konulamaz bir durumda idiler. Daha sonra fakirlere karşı son derece cimri oldular. İşte bundan dolayı bu âyet nâzil oldu."

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Mülkün Manası**

Allahu Teâlâ, onların cimriliklerini, onlar için mülkün meydana gelmesine bir mani olarak kabul etmiştir. Bu da, mülkün ve cimriliğin bir arada bulunamayacağına delâlet etmektedir. Bunun aklî yönden izahı da şöyle yapılabilir: Başkasına boyun eğmek, lizâtihî hoş karşılanmayan bir durumdur. Halbuki insan, karşılığında istediği ve arzuladığı bir şeyi elde etmediği sürece sıkıntılara katlanmaz. İhtiyaçlar, insanları çepeçevre kuşatmıştır. Binaenaleyh bir kimse, bir başkasına iyilik yaptığında, kendisine iyilik yapılan kimsenin o mal hususundaki isteği, iyilik edilen kimsenin, kendisine iyilik edene boyun eğip, ona itaatkâr davranmasına sebep olur. İşte bundan dolayı, "yapılan iyilik, hür kimseleri kul-köle eder" denilmiştir. Binaenaleyh, böyle bir iyilik bulunmadığı zaman, insanın yaratılışında bulunan başkasına itaat etmeme, nefret duygusu, o vakit engellenmemiş, karşı konulmamış, bastırılmamış olur. Böylece de, kesin olarak bir inkıyâd meydana gelmez. Bu sebeple de, mülk ile cimriliğin bir arada bulunamayacağı sabit olmuş olur.

Ayrıca, mülk üç kısımdır:

a) Sadece, zâhire malik ve hükümran olmak. Bu, meliklerin (padişahların) mülküdür.

b) Sadece bâtına mâlik ve hükümran olmak. Bu da, âlimlerin mülküdür.

c) Hem zâhire, hem de bâtına hükümran olmak. Bu ise, peygamberler (a.s)'in mülküdür. Cömertlik, mülkün ayrılmaz bir parçası olunca, şu huyların her birinin, insanların kendilerine uymalarının ve emirlerine sımsıkı sarılabilmelerinin sebebi olması için peygamberlerin son derece cömert, keremli, merhametli ve şefkatli olmaları gerekir. Bütün bu sıfatların en mükemmeli, Hz. Muhammed (s.a.s)'de bulunmaktadır.

***DÖRDÜNCÜ MESELE:* "إِذَنْ" Edâtı Hakkında**

Sîbeveyh şöyle demektedir: "Fiillerde amel etmesi bakımından "إِذَنْ" edâtı, isimlerde amel eden "أَظُنُّ" (zannediyorum, zannederim) yerindedir.

Bunu şu şekilde izah edebiliriz: "Zannetmek" fiili, kelâmın başında bulunursa, nasb eder; başka bir şey olmaz. Bu, meselâ senin, أَظُنُّ زَيْدًا قَائِمًا "Zeyd'in ayakta olduğunu zannediyorum" demen gibidir. Eğer bu fiil, kelâmın ortasında bulunursa, onu amel ettirmek ya da ettirmemek caizdir. Bu da, senin زَيْدٌ أَظُنُّ قَائِمٌ "öyle sanıyorum ki, Zeyd ayaktadır" demen gibidir. İstersen, "زَيْدٌ أَظُنُّ قَائِمًا" (Zeyd'in ayakta olduğunu zannediyorum) da diyebilirsin. Eğer, fiil kelâmın sonunda bulunursa, en güzel olanı onu amel ettirmemektir. Meselâ, زَيْدٌ مُنْطَلِقٌ ظَنَنْتُ "Zannediyorum Zeyd gidicidir" demen gibi. Bu anlattıklarımızın sebebi şudur: "ظَنَّ" ve "عَلِمَ" (bildi) ve "حَسِبَ" (zannetti, sandı) vb. fiiller, amel bakımından zayıftırlar. Çünkü bu fiiller, mamullerinde müessir olamazlar. Binaenaleyh, bu fiiller mamullerinden önce zikredildiğinde, bu onların özellikle ve hassaten kastedildiklerine delâlet eder. Böylece de, mamullerine tesir etme bakımından kuvvetli olmuş olurlar. Bu fiiller mamullerinden sonra getirildiklerinde, bu durum onların bizzat kastedilmediklerine delâlet eder; bundan dolayı da amel edemezler. Bu fiil mamullerinin ortasında bulunduğunda, bu durumda, ne her yönden bizatihi kastedilmiş olurlar, ne de her yönden ihmâl edilmiş olurlar. Bilakis, bu iki durum arasında orta bir durumda bulunmuş olurlar. Binaenaleyh, hiç şüphesiz (bu durumda) bu fiilleri hem amel ettirmek, hem de amel ettirmemek caiz olmuş olur.

Mamullerinin ortasında bulunduğunda amel ettirmek, mamullerinden sonra geldiğindeyse, amel ettirmemek daha güzeldir.

İşte sen bunu iyice anladığında biz deriz ki, "إِذَنْ" kelimesi de aynı tertip üzeredir. Eğer öne geçerse, fiili nasb eder. Mesela sen, أُكْرِمُكَ "O halde, sana ikram ederim.." dersin. Eğer ortada bulunur, veya en sonda bulunursa, o zaman amel ettirilmemesi caizdir. Mesela sen, "اَنَا إِذَنْ أُكْرِمُكَ" ve "وَاَنَا أُكْرِمُكَ إِذَنْ" dersin, böylece de bu edâtı, bu iki halde amel ettirmemiş olursun.

Sen bu mukaddimeyi iyice anladığında, bil ki Cenâb-ı Hakk'ın, فَإِذًا لَا يُؤْتُونَ النَّاسَ نَقِيرًا *"Fakat öyle olsaydı, insanlara çekirdeğin arkasındaki minik bir tomurcuğu bile vermezlerdi"* ifâdesinde "إِذًا" kelimesi fiilden önce gelmiş, ama (amel etmesi gerekirken) amel etmemiştir. İşte âlimler, bu amel etmeme hususunda şu izahları yapmışlardır:

a) Bu ifadede bir takdim-tehir vardır. Buna göre kelâmın takdiri, "لَا يُؤْتُونَ النَّاسَ نَقِيرًا إِذَنْ" şeklindedir.

b) Bu edatın, fâ ile fiilin arasında bulunduğu için, ortada bulunmuş olması ve böylece de, tıpkı ortada bulunması ya da sonda bulunması durumunda olduğu gibi, amel ettirilmemiş olmasının takdir edilmesi caiz olmuş olur. Bu edatın, vâv ile kullanılması halinde de durum böyledir: Meselâ Hak Teâlâ'nın, وَإِذًا لَا يَلْبَثُونَ خِلَافَكَ *"O takdirde, kendileri de senin arkandan pek az kalacaklardır"* (İsra, 76) ifâdesinde olduğu gibidir.

c) **İbn Mes'ûd**, amel ettirerek, yani mansub olarak "فَإِذًا لَا يُؤْتُوا" şeklinde okumuştur.

BEŞİNCİ MESELE

Dilciler, "اَلنَّقِيرُ" kelimesinin, çekirdeğin üstünde bulunan bir nokta olduğunu ve hurma filizinin de o noktadan yarılıp çıktığını söylemişlerdir. Bu kelimenin aslı 'nakr' kelimesinden olup, faîl veznindedir. Kendisinde bir oyuk bulunan oduna da, oyulduğu için, "اَلنَّقِيرُ" adı verilir. "Nakr" kelimesi ise, taşa ve başka şeylere "minkar" ile vurmaktır. Minkar balta gibi, kendisiyle taşların parçalanıp yarıldığı bir demir (keski, murç vb. şeyler) dir. Gagasıyla vurup besinini yardığı için, kuşun gagasına "minkar" isminin verilmesi de bundandır. Burada "nakîr" kelimesinin zikredilmesi bir temsil olup, maksat onların son derece cimri olduklarını anlatmaktır.

أَمْ يَحْسُدُونَ النَّاسَ عَلَىٰ مَآ اٰتٰيهُمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهٖ ۚ فَقَدْ اٰتَيْنَآ اٰلَ اِبْرٰهِيمَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَاٰتَيْنَاهُمْ مُلْكًا عَظِيمًا ﴿٥٤﴾ فَمِنْهُمْ مَنْ اٰمَنَ بِهٖ وَمِنْهُمْ مَنْ صَدَّ عَنْهُ ۚ وَكَفٰى بِجَهَنَّمَ سَعِيرًا ﴿٥٥﴾

"Yoksa, onlar Allah'ın fazl-u kereminden insanlara verdiği şeylere karşı haset mi ediyorlar? Biz, gerçekten İbrahim hanedânına da kitap ve hikmet vermişizdir. Onlara büyük bir mülk de bahşettik. İşte onlardan kimi O'na iman etti, kimi de ondan yüz çevirdi. (Onlara) çılgın bir ateş olarak cehennem yeter" (Nisa, 54-55).

Bu âyetlerle ilgili olarak birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Kelâmın başında bulunan "اَمْ" edâtı, munkatı'a olup, bu ifâdenin takdiri, بَلْ يَحْسُدُونَ النَّاسَ "daha doğrusu insanlara haset ediyorlar" şeklindedir.

İKİNCİ MESELE

Burada geçen "اَلنَّاسَ" kelimesiyle kimlerin murat edildiği hususunda da şu iki görüş vardır:

Birinci görüş: Bu, **İbn Abbas** ile ekseri ulemânın görüşü olup, bu görüşe göre bu kelimeyle Hz. Muhammed (s.a.s) kastedilmiştir. Çünkü Hz. Muhammed'de, büyük bir kalabalıkta ancak ayrı ayrı bulunabilen pek çok hayır hasletleri bulunduğu halde, kendisi tek fert olduğu için, cemi olan nâs (insanlar) kelimesi, onun hakkında kullanılmıştır. فُلَانٌ اُمَّةٌ وَحْدَهُ "Falanca, tek başına bir ümmettir" denilmesi de bu anlamdadır ki, yani "O, bir ümmetin yerini tutar" demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak da, *"Muhakkak ki İbrahim, bir ümmetti; Allah'a itâatkârdı..."* (Nahl, 120) buyurmuştur.

İkinci görüş: Burada bu kelimeden maksat, Hz. Peygamber (s.a.s) ve O'nun yanında bulunan mü'minlerdir. Bu görüşte olanlar şöyle demişlerdir: Nâs lafzı çoğuldur. Binaenaleyh, bu kelimeyi cemi manaya hamletmek, müfret manaya hamletmekten daha evlâdır.

Bil ki, burada belli bir kısım insanı kastederek, nâs lafzını zikretmek muhakkak ki güzel olmuştur. Çünkü yaratılmaktan maksat, kulluğu yerine getirmektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Ben, cinleri de insanları da, sırf bana kulluk etsinler diye yarattım"* (Zariyât, 56) buyurmuştur. Binaenaleyh, bu gayeyi yerine getirenler ancak Hz. Muhammed (s.a.s) ve O'nun dinindeki kimseler olunca, sanki O ve O'nun ashabı, bütün insanların tamamı gibi olmuş olur. İşte bundan dolayı nâs lafzını mutlak olarak kullanıp, alettayîn, yani bu kelimeyle onları kastetmek yerinde ve uygun olmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Kıskanılan İlahî Lütuf**

Âlimler, kendisi sebebiyle insanlara haset edilen "fazl-u keremin tefsiri hususunda, iki görüş üzere ihtilâf etmişlerdir:

Birinci görüş: Bu, gerek dinî, gerekse dünyevî hususlarda, kendisi sebebi ile nübüvvetin ve ikramın meydana geldiği fazl-ı ilâhidir.

İkinci görüş: Onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in dokuz tane hanımı oluşuna haset etmişlerdir.

Bil ki haset, ancak bir fazilet (üstünlük ve fazlalık) bulunduğu zaman söz konusu olur. Binaenaleyh her ne zaman insan daha tam ve daha mükemmel bir fazilete ve üstünlüğe sahip olursa, ona haset edenlerin hasedi de o nispette fazla olur. Dinî bakımdan en büyük makamın, nübüvvet makamı olduğu malumdur. Yine Cenâb-ı Hakk'ın, bunu Hz. Peygamber (s.a.s)'e

verip, bu nübüvvete her gün gittikçe artan daha güçlü bir devlet, daha büyük bir şevket ve daha çok yardımcı nasip etmiş olduğu da malumdur. Bütün bunlar da, büyük bir hasedi icap ettiren şeylerdendir. Fakat Hz. Peygamber (s.a.s)'in hanımlarının çokluğu sebebi ile haset edilmesine gelince, bu önce zikrettiğimiz şeylere nispetle, önemsiz bir şey gibidir. Binaenaleyh âyette geçen fazl-ı ilahî'yi bu manaya almak mümkün değildir. Aksine burada geçen "fazl", "Allah'ın kuluna in'âm ettiği her şey" manasında alınır ise, bunun içine bu ikinci mana da girer. Fakat bu kelimeyi, sırf bu ikinci manaya almak, gerçekten uzak bir ihtimal olur.

Bil ki Allahu Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'e çok nimetler vermiş olmasının, Yahudilerin hasedine sebep olduğunu beyan edince, bu hasedi giderecek olan hususu da beyan ederek: فَقَدْ اٰتَيْنَا اٰلَ اِبْرٰهِيمَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَاٰتَيْنَاهُمْ مُلْكًا عَظِيمًا *"Nitekim biz, İbrahim hanedanına da kitap ve hikmet vermişizdir. Onlara büyük bir mülk de bahşettik"* buyurmuştur ki bunun manası şudur: "İbrahim'in soyunda da hem peygamberliği, hem de mülkü (hükümranlığı, devleti) kendinde birleştiren pek çok kimseler vardı. Halbuki siz ey Yahûdîler, buna ne şaşmış, ne de haset etmiştiniz. Öyle ise niçin Hz. Muhammed'in durumuna şaşıyor ve haset ediyorsunuz?"

Bil ki bu ifâdedeki "kitap", şeriatin zâhirî hükümlerine; "hikmet" ise, hakikatin sırlarına bir işarettir ki, işte ilmin kemâli, bu ikisiyledir. Âyette bahsedilen "mülk-ü azîm" de, kudretteki mükemmelliği ifade eder. Böylece hakîkî kemâlatın, ancak ilim ve kudretle olacağı sâbit olmuş olur. Binaenaleyh bu âyet, Cenâb-ı Allah'ın, o peygamberlere, insanlara uygun olan en mükemmel kemâli nasip etmiş olduğuna dikkat çekmektedir. Bu, o peygamberler hakkında uzak görülen bir ihtimal olmadığına göre, Hz. Muhammed (s.a.s) hakkında da tuhaf görülecek bir şey olamaz.

Şu izah da yapılmıştır: O Yahûdîler, Hz. Muhammed (s.a.s)'in hanımlarının sayısını fazla görünce, onlara, "**Hz. Davûd** (a.s)'un yüz; **Hz. Süleyman** (a.s)'ın ise üç yüzü mehirli (nikahlı), yedi yüzü de cariye olmak üzere, bin hanımı varken, niçin Hz. Muhammed'e dokuz hanımı çok görüyorsunuz?" denilmiştir.

Sonra Cenâb-ı Hak, فَمِنْهُمْ مَنْ اٰمَنَ بِهٖ وَمِنْهُمْ مَنْ صَدَّ عَنْهُ *"İşte onlardan kimi ona imân etti, kimi de ondan yüz çevirdi"* buyurmuştur. Âlimler buradaki "بِهٖ" (Ona) zamirinin kimi ifâde ettiği hususunda ihtilaf edip, bazıları bunun, Hz. Muhammed (s.a.s)'e râcî olduğunu söylemiştir ki, o zaman bunun

manası, "Kendilerine kitaptan bir nasip verilen o Yahûdîlerden bir kısmı Hz. Muhammed'e iman etti, bir kısmı da küfrüne ve inkârına devam etti" şeklinde olur. Bazı âlimler de bu zamirin, daha önceki peygamberlere râcî olduğunu söylemişlerdir ki buna göre de mana: "O peygamberlere nübüvvet ve hükümranlık nasip edilmesinin yanı sıra, ümmetlerin onlara karşı âdeti, bir kısmının o peygamberlere iman etmesi, bir kısmının da küfründe ısrar etmesi şeklinde cereyan etmiştir. Binaenaleyh Ya Muhammed, bu topluluğun, üzerinde bulunduğu şu hale şaşma. Çünkü bütün peygamberlere karşı; ümmetlerinin durumu da böyle idi" şeklinde olur. Bu, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, o kavimden gelen kötülüklere karşı daha sabırlı olsun diye, Allah'tan olan bir teselli olur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَكَفٰى بِجَهَنَّمَ سَعِيرًا *"(Onlara) çılgın bir ateş olarak cehennem yeter"* demiştir. Bu, "Gelmiş geçmiş o kâfirlere, azap olarak cehennem yeter" demektir. "Saîr", "iyice alevlendirilmiş ateş" demektir ki, bu manada, "اَوْ قَدْتُ النَّارَ" ve "اَسْعَرْتُ النَّارَ" (Ateşi tutuşturdum) denilir.

Kâfirlerin Derilerinin Yandıkça Değiştirilmesi

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِاٰيَاتِنَا سَوْفَ نُصْلِيهِمْ نَارًا كُلَّمَا نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ بَدَّلْنَاهُمْ جُلُودًا غَيْرَهَا لِيَذُوقُوا الْعَذَابَ إِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَزِيزًا حَكِيمًا ﴿٥٦﴾

"Âyetlerimizi inkâr edenleri muhakkak bir ateşe atacağız. Derileri piştikçe, azabı tadıp durmaları için, o derileri başka derilerle değiştireceğiz. Şüphesiz ki Allah azîz ve hakîmdir" (Nisa, 56).

Bil ki Allahu Teâlâ, Ehl-i kitaptan bu belli grup (Yahûdîler) hakkındaki vaîdini zikrettikten sonra, bütün kâfirleri içine alan vaîdini beyan ederek, إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِاٰيَاتِنَا سَوْفَ نُصْلِيهِمْ نَارًا *"Âyetlerimizi inkâr edenleri muhakkak bir ateşe atacağız"* buyurmuştur.

Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

Buradaki *"âyetlerimiz"* ifâdesine, Allah'ın varlığına, fiillerine, sıfatlarına, isimlerine, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine delâlet eden (delil olan) her şey girer.

Onların âyetler hususunda kâfir oluşları, sadece âyetleri inkâr etme şeklinde değil, aksine şu gibi pek çok yönden olmuştur:

a) Onlar, o âyetlerin, âyet olduğunu inkâr etmişlerdir.

b) Onlar, o âyetlere kulak asmamış ve onlar üzerinde düşünmemişlerdir.

c) Onlar, âyetler hakkında birtakım şek ve şüpheler ortaya atmışlardır.

d) Onları iyice bilmelerine rağmen, onları inat ve hasetleri yüzünden inkâr etmişlerdir. Fakat küfrün tarifi ve hakikatine gelince, biz bu konuyu, Bakara Sûresi'nin (6. âyetinin) tefsirinde zikretmiştik.

İKİNCİ MESELE

Sibeveyh şöyle demektedir: "سَوْفَ" tehdit ve vaîd için kullanılan bir kelimedir. Meselâ, سَوْفَ اَفْعَلُ "Yapacağım" denilir. Sîn harfi de bunun yerine kullanılır. Mesela, سَاُصْلِيهِ سَقَرَ *"Onu, cehenneme sokacağım"* (Müddessir, 26) âyetinde olduğu gibi." Bu kelime, bazen vaad için de kullanılır. Nitekim Cenâb-ı Hak, وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضٰى *"Rabbin sana (bol lütuflar) verecek, sen de râzı (ve hoşnut) olacaksın"* (Duhâ, 5) ve سَوْفَ اَسْتَغْفِرُ لَكُمْ رَبِّي *"Sizin için Rabbimden mağfiret talebinde bulunacağım"* (Yusuf, 98) buyurmuştur. **Hz. Yakub** (a.s)'un, bu son âyette bahsedilen mağfiret talebinde, duânın kabulünü sağlamak için, bunu seher vaktine ertelediği söylenmiştir. Netice olarak diyebiliriz ki: "Sîn ve sevfe kelimeleri, gelecek zamanı ifâde için (fiili muzarînin başında) kullanılan edatlardır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyetteki, "نُصْلِيهِمْ" ifâdesi, "onları cehenneme sokarız" manasındadır. Fakat bu kelimede, girdirmenin ötesinde fazladan bir mana vardır. Çünkü bu ifade, "Onları ateşte kebap ederim" deme gibidir. Nitekim "kızarmış koyun eti" manasında "شَاةٌ مُصْلَيَةٌ" denilir.

Allahu Teâlâ daha sonra, كُلَّمَا نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ بَدَّلْنَاهُمْ جُلُودًا غَيْرَهَا لِيَذُوقُوا الْعَذَابَ *"Derileri piştikçe, azabı tadıp durmaları için, o derileri başka derilerle değiştireceğiz"* buyurmuştur. Bu hususta şu iki soru söz konusudur.

Birinci soru: Allahu Teâlâ, onları ebedî olarak cehennemde canlı tutmaya kâdir olmasına rağmen, niçin onları, kendilerine cehennemde çok şiddetli elem ve acılar ulaştığı halde, pişmeyen ve yanmayan bedenler kılmamıştır. O zaman onların derilerini, başka derilerle değiştirmeye gerek kalmazdı?

Cevap: Allahu Teâlâ, yaptıklarından dolayı hesaba çekilmez. Hatta biz şunu da diyebiliriz: Allahu Teâlâ, onları cehenneme sokmadan da, onların bedenlerine bu büyük elem ve acıları ulaştırmaya da kâdirdir. Ne var ki onları, cehenneme sokacaktır.

Günah İşlemeyen Derileri Azaplandırma Meselesi

İkinci soru: İsyan eden (insanların) derileri, yanıp kül olduğunda, eğer Cenâb-ı Allah, onların yerine başka deriler yaratıp, onlara azap ediyorsa, bu, isyan etmemiş varlığa azap etme olur ki, bu da caiz değildir?

Cevap: Buna da pek çok yönden cevap verilir:

1) Pişmenin, pişen şeyden başka kabul edilmesidir. Bu durumda zât aynı kalır, değişen ise sıfatı olmuş olur. Zât aynı olunca, azap da, ancak isyan eden kimseye ulaşmış olur. Bu takdire göre, âyette bahsedilen başkalık (başka deriler)tan maksat, sıfattaki başkalık olmuş olur.

2) Azap gören, insanın kendisidir. Derisi ise, kendisinin mahiyetinden bir cüz olmayıp, aksine o insana yapışmış bulunan ve onun zâtına ilâve olan bir şey gibidir. Binaenaleyh Cenâb-ı Hak, derileri yenileyip, bu yeni deriler de azabın insana ulaşmasına bir sebep ve vesile olunca, işte bu da ancak, isyan edeni azaplandırma olur.

3) Âyet-i kerimede bahsedilen derilerden maksat, onların elbiseleridir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Elbiseleri katrandandır"* (İbrahim, 50) buyurmuştur. Binaenaleyh, derileri yenilemek, onların (bu katrandan olan) elbiselerini yenileme demektir. **Kâdî**, bu son görüşü tenkit ederek şöyle demiştir: "Bu, âyet-i kerimenin zahirini terk etmektir. Hem katrandan olan elbiseler, pişme ile tavsif edilemezler. Bunlar ancak, yanma ile vasfedilebilirler."

4) Şöyle denilmesi de mümkündür: Bu, o azabın sürekli olacağından ve hiç kesilmeyeceğinden bir kinayedir. Nitekim, kendisi devamlılıkla vasfedilmek istenen kimseye, "Her ne zaman bir işin sonuna vardığında, o yeniden başlamış; ve her ne zaman o işin sonuna ulaşmışsa, mutlaka yeni baştan başlamış demektir" denilmektedir. İşte Cenâb-ı Hakk'ın, *"Derileri piştikçe, o derileri başka derilerle değiştireceğiz"* ifâdesi de böyledir. Yani, "Onlar her ne zaman piştiklerini, yandıklarını ve yok olma noktasına vardıklarını zannettiklerinde, o vakit şu anda meydana geldiklerini ve var olduklarını zannedecekleri bir biçimde, onlara yeni bir hayat kuvveti veririz"

demektir. Böylece de, âyet-i kerimenin maksadı, onların göreceği azabın devamlı olduğunu ve sona ermeyeceğini beyan etmek olmuş olur.

5) **Süddî** de şöyle demiştir: "Allahu Teâlâ, kâfirin derisini onun etiyle değiştirir, böylece de onun etinden başka bir deri meydana getirir." **Süddî**'nin bu görüşü uzak bir ihtimaldir. Çünkü, kâfirin eti sınırlı ve sonludur, binaenaleyh mutlaka bitip tükenmesi gerekir. Onun eti bitip tükendiğinde, deriyi değiştirmek konusunda başka bir yola ihtiyaç hasıl olur. Halbuki bu yol, her şeyden önce, âyette zikredilmemiştir. Allah en iyi bilendir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, لِيَذُوقُوا الْعَذَابَ *"Azâbı tadıp durmaları için"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili olarak da şu iki soru bulunmaktadır:

Birinci soru: Hak Teâlâ'nın, *"Azabı tadıp durmaları için"* sözü, "Bu azâbı tatmanın, onlar için devamlı olması ve sona ermemesi için..." anlamındadır. Bu, senin tıpkı kuvvetli ve şerefli olan bir kimseye "اَعَزَّكَ اللّٰهُ" demen gibidir. Yani, "Allah senin izzetini devam ettirsin ve onu artırsın" demektir. Ve yine bu sözden murat, "Onlar bu yeni durum ile de (yeni deriyle de) azabı tatmaları için.." şeklindedir; çünkü zaten onlar o azabı tadıyor ve o azap onlar için devam ediyor.

İkinci soru: İnsan bir azaptan cüz'î bir şey tattığında, "Falanca azâbı tattı" denilir. Halbuki Cenâb-ı Hak onları, azabın en şiddetlisi içinde bulunmakla vasfetmiştir. Binaenaleyh, bu ifâdelerden sonra, daha nasıl "Onlar bu azabı tadıyorlar" denilebilmiştir?

Cevap: Âyet-i kerimede, "tatma" tabirinin zikredilmesinden maksat, kendisine herhangi bir noksanlığın ârız olmaması ve bu yanma sebebinin yok olmaması bakımından, tadan kimsenin tattığı şeyi hissetmesi gibi, onların da her halükârda, o azabı hissedeceklerini haber vermedir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَزِيزًا حَكِيمًا *"Şüphesiz ki Allah, aziz ve hakîmdir"* buyurmuştur ki, buradaki "azîz" vasfından maksat, "kâdir ve gâlib olan"; "hakîm" vasfından maksat da, "ancak doğruyu yapan..." zât kastedilmiştir. Bu iki kelimenin burada zikredilmiş olması, son derece güzeldir. Zira insanın kalbine, "İnsanın bu ateş içinde ebedî olarak kalabilmesi nasıl mümkün olabilir?" şeklinde hayreti mûcib bir sual gelebilir.. İşte bu durumda o kimseye sanki, "Allahu Teâlâ'nın böyle bir şey yapması şaşılacak bir şey değildir. Çünkü O, bütün mümkinâta kâdir ve gâlib olandır. Binaenaleyh, ateşin tabiatını izâle etmeye kâdirdir.." denilmiştir.

Yine insanın hatırına "O, kerîm ve rahîm'dir; binaenaleyh, O'nun rahmetine, bu zayıf kula bu denli azap etmek nasıl uygun düşer?" sorusu gelebilir. İşte bu durumda da o kimseye, "O, rahîm olduğu gibi, hakîm'dir de. Hikmeti, bunu gerektirir" denilir. Zira âlemin nizamı, ancak âsî ve günahkârları tehdit etmekle devam edebilir. Binaenaleyh, O'nun sözünün yalan olmadığının ortaya çıkması için, O'ndan sâdır olan bu tehdidin mutlaka tahakkuk etmesi gerekir. Böylece, bu iki kelimenin burada zikredilmiş olmasının, son derece güzel ve yerinde bulunduğu sabit olmuş olur.

وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِى مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَآ اَبَدًا لَهُمْ فِيهَآ اَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَنُدْخِلُهُمْ ظِلًّا ظَلِيلًا ﴿٥٧﴾

"İman edip de güzel amel işleyenleri ise, içinde ebedî kalmak üzere, altından ırmaklar akan cennetlere sokacağız. Orada, temizlenmiş zevceler onlarındır. Onları, koyu bir gölgeye sokacağız" (Nisa, 57).

Bil ki, Kur'ân-ı Kerim'de âdetullah, genel olarak, vaad ile vaîdin peşpeşe zikredilmesi şeklinde cereyan etmektedir. Bu âyetle ilgili olarak da iki mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

Bu âyet, îmanın amelden başka olduğuna delâlet etmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak, ameli imana atfetmiştir. Ma'tuf, ma'tûfun aleyh'ten başkadır. **Kâdî**: "Her ne zaman "iman" lafzı tek başına zikredilirse, bu ifâdeye amel de dahil olur. Yine her ne zaman, iman ile birlikte amel de zikredilirse iman, "tasdik" anlamına gelir.." demiştir. Bu, uzak bir ihtimaldir. Zira aslolan, müşterek olma ile başkalığın olmamasıdır. Eğer durum böyle olmuş olsaydı, Kur'ân, mana ifâde etmekten çıkardı. Belki de, Kur'ân-ı Kerim'de dinlediğimiz bu lâfızlardan her birinin, bizim bildiğimizin dışında başka bir manası vardır. İşte Cenâb-ı Hakk'ın muradı, bizim anlayabildiğimiz mana olmayıp öteki manadır. Bu, müşterek olma ile tek başına olmanın eşit olması ihtimali görüşüne göredir. Ama, mananın aslı üzerine devam etmesi ile değişmesi ihtimalinin eşit olması görüşüne göre ise; hayır!.. Çünkü bu durumda şöyle denilmesi muhtemeldir: "Bu lafızlar, Hz. Peygamber zamanında, şu anda anladığımız manadan başka olan bir mana

için kullanılmaktaydılar. Ama sonra, bu lafızlar şu anda anladığımız manalarda kullanılır oldular." Böylece, bu iki takdire göre de Kur'ân-ı Kerim'in, bir hüccet olmaktan çıkacağı sabit olmuş olur. Müşterekliğin ve mana değişmesinin aslın hilafına olduğu sâbit olunca, **Kâdî**'nin görüşü bertaraf olmuş olur.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak, kendisine itaatte bulunanların mükâfatını beyan etme hususunda şunları zikretmiştir:

a) Onları, altlarından ırmaklar akan cennetlere sokacağını belirtmiştir. **Zeccâc,** تَجْرِى مِنْ تَحْتِهَا *"Altlarından.. akar"* ifâdesinden maksat, "Altlarından nehirlerin suları akar" şeklindedir" demiştir. Bil ki, eğer "nehir" kelimesi, suyun aktığı yerin ismi kabul edilirse, o zaman durum, **Zeccâc**'ın dediği gibi olur. Ama biz bunu örfe göre, o akan suyun ismi kabul edersek, böyle bir takdire gerek kalmaz.

b) Allahu Teâlâ bu mükâfatı, ebedîlik ve devamlılıkla vasfetmiştir. Bu şekildeki tavsifte, **Cehm İbn Safvan**'ın görüşünün reddi bulunmaktadır. Çünkü **Cehm,** cennet nimetleriyle cehennem azabının sonlu olduğunu, sona ereceklerini söylemektedir. Hem, sonra Allahu Teâlâ, "hulûd" (uzun süre kalma) ifâdesinin yanında, "ebedîlik", "اَبَدًا" kelimesini de zikretmiştir. "Hulûd" (süresizlik, daimilik), ebedîlikten ibâret olsaydı, o zaman bir tekrar yapılmış olurdu ki, bu da caiz değildir. Böylece bu, "hulûd"un, "ebedîlik"ten ibâret olmadığına, bilakis onun sonlu olup olmadığını beyan etmeksizin, uzun bir müddet beklemekten ibâret olduğuna delâlet etmektedir. Bu temel kaide sabit olunca, bu durumda **Mu'tezile**'nin, Hak Teâlâ'nın, *"Kim bir mü'mini kasten öldürürse cezası, içinde ebedi kalıcı olmak üzere, cehennemdir.."* (Nisa, 93) buyruğu ile, büyük günah sahibinin cehennemde ebedî olarak kalacağı hususunda istidlâlde bulunmaları geçersiz ve bâtıl dur. Çünkü biz bu âyetin delâletiyle, "hulûd"un, devamlılık değil, uzun süre kalmak manasını ifâde ettiğini bildirmiştik.

c) *"Orada, onlara tertemiz eşler vardır."* Bundan murat, o zevcelerin hayızdan, nifastan ve her türlü dünyevî pislikten temizlenmiş olmalarıdır. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın Bakara Sûresi'ndeki 25. âyetidir. Bu konuyla ilgili nükte ve incelikleri, o âyetin tefsirinde zikretmiştik.

d) Hak Teâlâ, وَنُدْخِلُهُمْ ظِلًّا ظَلِيلًا *"Onları koyu bir gölgeye sokacağız"* buyurmuştur.

Vahidî, bu ifâdenin sonunda gelen "ظَلِيلٌ" kelimesinin, bir iş, oluş ifâde etmediğini, böylece de bu kelimenin fail veya mef'ul mânasına geldiğinin söylenemeyeceğini, aksine "ظِلٌّ" kelimesini niteleme hususunda bir mübalağa ifade edeceğini söylemiştir. Bu, Arapların, "لَيْلٌ أَلْيَلُ" "simsiyah karanlık bir gece" demeleri gibidir.

Bil ki Arap ülkeleri, son derece sıcaktır. Binaenaleyh gölge, onlara göre, rahatlık vesile ve sebeplerinin en büyüklerindendir, işte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak bu ifadeyi, rahatlıktan bir kinaye kılmıştır. Nitekim, Hz. Peygamber (s.a.s), اَلسُّلْطَانُ ظِلُّ اللهِ فِي الْأَرْضِ *"Hükümdar Allah'ın yeryüzündeki gölgesidir"*[63] buyurmuştur. Gölge, rahatlıktan ibaret olunca, "ظَلِيلٌ" kelimesi de, iyice rahat olmayı ifade eden bir kinaye olmuş olur. Gönlümün kendisine meylettiği şey budur.

İşte bu açıklama ile, şöyle diyen kimsenin sorusu bertaraf edilmiş olur: "Cennette, sıcaklığı ile eziyet veren bir güneş yoktur. Binaenaleyh, o cenneti *"koyu gölge"* ile tavsif etmenin faydası nedir? Hem yine biz dünyada, kendisinde devamlı gölge bulunan ve güneşin ışınlarının kendisine ulaşamadığı, nüfuz edemediği yerlerin havasının bozuk, kokmuş ve eziyet verici olduğunu görüyoruz. Binaenaleyh, cenneti bu şekilde vasfetmenin manası nedir?" Bizim özetle vermiş olduğumuz bu izahat ile bu tür şüpheler bertaraf olur.

Emanetleri Ehline Verme Borcu

إِنَّ اللهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا ۙ وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ ۚ إِنَّ اللهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِهِ ۗ إِنَّ اللهَ كَانَ سَمِيعًا بَصِيرًا ﴿٥٨﴾

"Şüphesiz ki Allah, emanetleri ehline vermenizi, insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah bununla size, gerçekten ne güzel öğüt veriyor! Şüphe yok ki Allah, hakkıyla işitici, hakkıyla görücüdür" (Nisa, 58).

Bil ki Cenâb-ı Hak, kâfirlerin bazı hallerini şerhedip, onun vaîdini ve cezasını açıklayınca, tekrar teklifleri zikretmeye yöneldi. Yine Cenâb-ı

63 Keşfu'l-Hafâ, 1/456

Hak, Ehl-i kitabın (Yahudilerin), kâfir olan Kureyş'e "Sizler, iman edenlerden daha doğru yoldasınız" diyerek, hakkı gizlediklerini nakledince, bu âyette mü'minlere, bütün işlerde yani ister mezhep ve din işlerinde, isterse dünya ve muamelat hususlarında olsun, emanetlerine riayet edip bihakkın edâ etmelerini emretmiştir. Yine Cenâb-ı Hak, bir önceki âyette, iman edip sâlih amel işleyenler için büyük bir mükâfatın bulunduğunu zikredip emânete riayet de salih amellerin en başta gelenlerinden biri olunca, işte muhakkak ki Cenâb-ı Hak bu âyette onu emretmiştir. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Kâbe'nin Anahtarlarının Kimde Olduğu?**

Rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s), Mekke'nin fethi günü Mekke'ye girince, **Osman İbn Talha İbn Abdüddâr,** Mekke'nin kapısını kilitledi. Kâbe'nin hizmetçisi ise, Kâbe'nin kapısında bulunuyordu. Derken, **Osman İbn Talha,** Kâbe'nin damına çıktı ve anahtarı hizmetçiye vermekten kaçınarak: "O'nun Allah'ın Resûlü olduğunu bilsem, O'nu Kâbe'ye girmekten men etmem" dedi. Bunun üzerine **Ali İbn Ebû Talib** (r.a), onun bileğini bükerek, ondan anahtarı aldı ve kapıyı açtı. Böylece de Allah'ın Resûlü içeri girerek iki rekât namaz kıldı. Kâbe'nin içinden çıkınca, **Hz. Abbas,** Hz. Peygamber'den Kâbe'nin anahtarını kendisine vermesini ve böylece de, hem hacılara su dağıtma, hem de Kâbe'nin hizmetçiliğini bir arada yapmayı istedi. İşte bunun üzerine de, bu âyet-i kerime nâzil oldu. Böylece Allah'ın Resûlü, **Hz. Ali**'ye, anahtarı **Osman**'a vermesini ve özür beyan etmesini emretti. Bunun üzerine **Osman, Hz. Ali**'ye: "Zorladın, eziyet ettin; şimdi de yumuşak davranarak yanıma geldin?.." deyince, **Hz. Ali,** "Andolsun ki Allah senin hakkında âyet indirdi" dedi ve ona, bu âyeti okudu. Bunun üzerine de **Osman,** "Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Hz. Muhammed'in Allah'ın Resûlü olduğuna şehâdet ederim" diyerek kelime-i şehâdet getirdi. Derken, tam o esnâda Cibril gelerek, Allah'ın Resûlü'ne, "Kâbe hizmetçiliğinin, devamlı olarak Osman'ın neslinde kalacağını" bildirdi. Bu, **Said İbn Müseyyeb** ile **Muhammed İbn İshâk**'ın görüşüdür.

Ebu Revk de şöyle demektedir: "Allah'ın Resûlü, **Osman İbn Talha İbn Abdüddâr**'a "Kâbe'nin anahtarını bana ver!" deyince Osman, "Allah'ın emânetini al, tut!" dedi. Hz. Peygamber onu almak isteyince, **Osman** elini yumdu. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), ikinci kez: *"Allah'a ve ahiret gününe iman ediyorsan, Kâbe'nin anahtarını bana ver!"* dedi. Bunun üzerine **Osman,** "Allah'ın emanetini tut, al" dedi. Hz. Peygamber onu almak

isteyince, bu sefer elini yine kapadı. Hz. Peygamber, isteğini üçüncü kez söyleyince, **Osman** üçüncüsünde "Allah'ın emanetini tut, al" dedi ve anahtarı Hz. Peygamber (s.a.s)'e verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), Kâbe'nin anahtarı yanında olarak tavaf etmeye başladı ve anahtarı **Hz. Abbas**'a vermek istedi. Sonra da, *"Ey Osman, Abbas'ın da, seninle birlikte bunda bir pay olmak üzere, anahtarı tut, al!"* deyince, Allahu Teâlâ bu âyeti nazil etti. Bunun özerine Hz. Peygamber, **Osman**'a *"Bu anahtar, ebedî ve devamlı olarak sende kalsın, al! Onu, zâlim olanların dışında, hiç kimse senden zorla çekip alamaz"* dedi. Daha sonra **Osman** hicret etti, anahtarı da kardeşi **Şeybe**'ye verdi. Ve bu anahtar bugün, **Şeybe**'nin neslinden gelenlerin elindedir.

İKİNCİ MESELE: **Emanete Riayetin Şümûlü**

Bil ki bu âyetin, böyle bir hadise sırasında nâzil olması, âyetin bu hadiseye tahsis edilmesini gerektirmez. Aksine âyetin ifade ettiği hükme, her türlü emanet çeşidi dahildir. Bil ki, insanın muamelesi, ya Rabbiyle, ya diğer kullar ile, veyahut da kendisiyledir. Bu üç kısmın tamamında da, emanete riayet etmek gerekir.

İnsanın, Rabbine karşı olan emanete riayet etmesine gelince bu, emredilenleri yapmada ve nehyedilenleri de bırakmada söz konusu olur ki, işte bu, sahili olmayan bir deryadır. **İbn Mes'ûd,** "Her şeyde emanete riayet etmek lazımdır. Abdestte, cünüplükte, namazda, zekâtta, oruçta vb. şeylerde..." demiştir. **İbn Ömer** (r.a) de şöyle demektedir: "Allahu Teâlâ, insanın avret mahallini yarattı ve, "Bu, yanında gizlediğin bir emanettir. Binâenaleyh, meşrû olan hakkı müstesna, onu koru!" dedi. Bil ki bu, çok geniş bir mevzudur. Binâenaleyh dilin emaneti, onu yalan, gıybet, dedikodu, küfür, bid'at, çirkin söz vb. şeylerde kullanmamaktır. Gözün emaneti, onu harama bakmakta kullanmamaktır. Kulağın emaneti, onu boş ve yasak, çirkin, yalan, vb. şeyleri dinlemekte kullanmamaktır. Diğer uzuvlar hakkındaki hüküm de böyledir.

İkinci kısma gelince bu, diğer insanlara karşı olan emanete riayet etmedir ki, bu kısma, emanet bırakılan şeyleri geri verme; ölçü ve tartıda eksiltmeyi terk etme; insanların ayıplarını yüzlerine vurmama; yöneticilerin, halkına karşı; âlimlerin de, onları bâtıl taassuplara sevk etmeme, aksine onları, hem dünya hem de ahiretleri hususunda, kendilerine faydası dokunacak birtakım amel ve itikatlara irşad edip sevk etmeleri suretiyle,

avama karşı adil olmaları; Yahûdîleri, Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetini gizlemekten nehyetme ve onları, kâfir olan Kureyş'e, "Sizin, üzerinde bulunduğunuz inanç, Muhammed'in dininden daha efdaldir" demelerini yasaklama; Hz. Peygamber'in **Osman İbn Talha**'ya anahtarı kendisine vermesini emretmesi; kadının, fercini ve namusunu muhafaza etmek suretiyle, kocasının emanetine riayet etmesi; başkasından olan bir çocuğu, kocasına nisbet etmemesi ve iddetinin sonra erdiğini haber vermesi gibi hususlar da dahildir.

Üçüncü kısma gelince; bu, insanın kendisine karşı olan emanete riayet etmesi olup, insanın kendisi için, ancak gerek dini gerekse dünyevî hususlarda daha faydalı ve daha uygun olanı tercih etmesi; şehveti ve öfkesi sebebiyle, âhiretine zarar verecek şeylere yeltenmemesidir. İşte bundan dolayı, Hz. Peygamber (s.a.s): كُلُّكُمْ رَاعٍ وَكُلُّكُمْ مَسْؤُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ *"Hepiniz çobansınız ve hepiniz, güttüklerinizden sorumlusunuz"*[64] buyurmuştur. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın *"Şüphesiz ki Allah, emanetleri ehline vermenizi... emreder"* buyruğuna bütün bunlar dahildir.

Emanetin Ehemmiyeti

Allahu Teâlâ, hiç şüphe yok ki, emanete riayet etme işini, Kur'an-ı Kerim'in pek çok yerinde yücelterek, *"Biz emaneti göklere, yere ve dağlara arz (ve teklif) ettik de, onlar bunu yüklenmekten çekindiler, bundan endişeye düştüler. İnsan bunu sırtına yüklendi"* (Ahzâb, 72); *"Ki onlar, emanetlerine ve ahitlerine riayetkârdırlar"* (Mü'minûn, 8) ve *"...Siz, bile bile, kendi emânetlerinize hainlik etmeyiniz"* (Enfal, 27) buyurmuştur.

Hz. Peygamber (s.a.s) de: لَا اِيمَانَ لِمَنْ لَا اَمَانَةَ لَهُ *"Emanete riayet etmeyenin imanı yoktur"*[65] buyurmuştur.

Meymûn İbn Mehran da şöyle demiştir: "Üç şey vardır ki, iyi kimseye karşı da kötü kimseye karşı da eda edilir, yerine getirilir: Emanet, verilen söz (ahd) ve sıla-i rahim..."

Kâdî ise şöyle demiştir: "Emanet" kelimesi, her ne kadar bütün emanetleri içine alırsa da, ancak ne var ki Allahu Telâlâ bu âyette, *"Şüphesiz ki Allah, emanetleri ehline vermenizi... emreder"* buyurmuştur. Binâenaleyh, bu "emanet"ten muradın, mal cinsinden olan şeyler olması gerekir; çünkü, başkasına verilmesi mümkün olan şey budur.

---

64 **Buhari,** Cum'a, 1;
65 Keşfu'l-Hafâ, 2/349

ÜÇÜNCÜ MESELE

"اَلْاَمَانَةَ" kelimesi, ism-i mef'ûl (emanet edilen şey) manasında bir mastardır. İşte bundan dolayı çoğul yapılmıştır. Çünkü o, bu durumda halis bir isim kılınmıştır. **Keşşâf sâhibi,** "Bu kelime, müfret olarak "اَلْاَمَانَةَ" şeklinde de okunmuştur" demiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Ebu Bekr er-Razî şöyle demiştir: "Emanet bırakılan şeyler de, âyetin ifade ettiği emanetlere dahildir ve bunlar, sahibi istediği zaman geri iade edilmeleri gerekir."

Ekserî âlimler, emanetlerin (bir zarar ve ziyana uğradıklarında), tazmîn edilmeyeceği görüşündedirler. Seleften bazılarından ise, bunların tazmin edilmesi gerektiği görüşünde oldukları rivayeti gelmiştir. **Şa'bî, Hz. Enes** (r.a)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Bir adam benden, bir ticaret eşyasını götürmemi rica etti. Derken o eşya, elbiselerimin arasında kaybolup gitti. Bunun üzerine **Hz. Ömer** (r.a), bunu bana tazmin ettirdi (ödetti)." **Hz. Enes** (r.a)'in şöyle dediği de rivayet edilmiştir: "Yanımda bir adamın altı bin dirhem emaneti vardı. Derken bunlar kaybolup gitti. Bunun üzerine, **Hz. Ömer** "O para ile birlikte, senin de bir şeyin kaybolup gitti mi?" deyince, ben "Hayır" dedim. **Hz. Ömer** de, o parayı bana tazmin ettirdi (ödetti)."

Meşhur olan, (ekseri âlimlerin) görüşünün delili şudur: **Amr İbn Şu'ayb,** babasının şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s) لَا ضَمَانَ عَلَى رَاعٍ وَلَا عَلَى مُؤْتَمَنٍ *"Ne çobana (zayi ettiği hayvanlardan dolayı), ne de emanet edilen kimseye (zayi ettiği emanetten dolayı) tazmin etme (ödetme) yoktur"*[66] buyurmuştur.

Hz. Ömer'in tatbikatına gelince bu, kendisine emanet bırakılan kimsenin, tazmini gerektirecek bir işi, itiraf edip kabullenmesine hamledilmiştir.

BEŞİNCİ MESELE

Şâfiî (r.h), "Âriyetler (iğreti ve geçici olarak emanet alınan şeyler), eğer helâk olursa, tazmin edilir" derken; **Ebu Hanife** (r.h), "Bunlar tazmin edilmez" demiştir.

Şâfiî'nin delili, *"Şüphesiz ki Allah, emanetleri ehline vermenizi ... emreder"* âyetidir. Emrin, zahiri vücûb (farz oluşu) ifade eder. Âriyetler, kaybolup zayi olursa, onları aynısı ile geri vermek imkânsızdır. Onların tazminatını

66 İbn Mâce, Sadakât, 6 (2/802) (Aynı manada)

vermek ise, mana itibariyle vermek demektir. Böylece âyet, tazminin gerektiğine delalet etmektedir.

Bu âyetin hüküm bakımından bir benzeri de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şu hadisidir. عَلَى الْيَدِ مَا أَخَذَتْ حَتَّى تُؤَدِّيَه *"Aldığı şeyi, yerine geri verinceye kadar (muhafaza etmesi) el üzerinde bir haktir."*[67]

Bu konuda söylenecek son söz şudur: Bu âyet, emanet bırakılan şeyler hakkındadır. Fakat umûmî ifadeler, tahsis edildikten sonra da delildirler. Hem sonra biz, "Müstâm"ın, yani satılması için emanet bırakılan malın, (zayi olması halinde) onun tazmini (ödenmesi) gerektiği; emanet bırakılan malın ise, tazmini gerekmediği hususunda ittifak ettik. Âriyet (iğreti ve emanet alınan şeyler) ise, bu ikisi arası bir yerdedir. Binâenaleyh biz deriz ki: Âriyet olan ile müstâm arasında daha çok benzerlik vardır. Çünkü âriyetin hilâfına olarak, bunlardan her birini, yabancı olan biri, kendi menfaati için almıştır. Emanet edilen şahıs ise emanet sahibinin menfaati için almıştır. Binâenaleyh, âriyet olarak alınan mal ile, müstâm (satılmak üzere alınan) mal arasındaki benzerlik, daha tamdır. Böylece âriyet olarak alınan mal ile emanet bırakılan mal arasındaki fark ortaya çıkmış olur.

Ebu Hanife'nin delili, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, لَا ضَمَانَ عَلَى مُؤْتَمَنٍ *"Emanet edilen kimseye (zâyi ettiği emanetten dolayı) tazmin etme* yoktur"[68] hadîs-i şerifidir.

Biz diyoruz ki: "Bu hadis, müstâm ve âriyet hakkındadır. Bizim delilimiz, Kur'an'ın zahiri (açık âyeti)dir ve o daha güçlü bir delildir."

Adaletle Hükmetmenin Farziyyeti

Cenâb-ı Hak, وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ إِنَّ اللَّهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ سَمِيعًا بَصِيرًا *"(Allah), İnsanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi (emreder). Allah bununla size, ne güzel öğüt veriyor! Şüphe yok ki Allah, hakkıyla işitici, hakkıyla görücüdür"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki emanet, başkasının sende bir hakkı bulunup, senin de o hakkı sahibine vermenden ibarettir. İşte emanet budur. Adaletle hükmetmek ise, bir insanın başkası üzerinde bir hakkı olup, senin de, üzerinde hak

67 Keşfu'l-Hafâ, 2/69; Ebû Dâvûd, İcâre, 54 (3/296)

68 Ebû Dâvûd, İcâre, 54 (3/296) (Aynı manada bir hadis)

bulunan kimseye, o hakkı sahibine vermesine hükmetmenden ibarettir. Menfaatleri celp, zararları defetme hususunda doğru olan sıralama, önce insanın kendisinden başlaması, sonra başkası ile meşgul olması şeklinde olunca, bundan dolayı Cenâb-ı Hak önce emanetle ilgili işi zikretmiş, daha sonra da adaletle hükmetmeyi getirmiştir. Bu ne güzel bir tertip! Çünkü Kur'an'ın inceliklerinin çoğu, bağ ve sıralamalar içine yerleştirilmiştir.

İKİNCİ MESELE

Âlimler, hâkim olan kimsenin, adaletle hükmetmesi gerektiği hususunda icma etmişlerdir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"İnsanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi..."* buyurmuştur. Yani "Allah size, insanlar arasında hükmettiğinizde, adaletle hükmetmenizi emreder" demektir. Nitekim Cenâb-ı Allah, *"Şüphesiz ki Allah, adaleti ve iyiliği emreder"* (Nahl, 90); *"Söz söylediğiniz zaman, (leh veya aleyhine söyleyeceğiniz kimse) akrabanız dahi olsa, adaleti gözetin"* (En'am, 152) *ve "Ey Dâvud, biz seni yeryüzünde bir halife yaptık. O halde insanlar arasında hak ve adaletle hükmet"* (Sâd, 26) buyurmuştur.

Enes (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: لَا تَزَالُ هٰذِهِ الْأُمَّةُ بِخَيْرٍ مَا إِذَا قَالَتْ صَدَقَتْ وَإِذَا حَكَمَتْ عَدَلَتْ وَإِذَا اسْتُرْحِمَتْ رَحِمَتْ *"Bu ümmet, söylediğinde doğru söylediği, hükmettiğinde adaletle hükmettiği ve merhamet istendiğinde merhamet ettiği müddetçe, hayırlı olmaya devam eder."* Riyavet edildiğine göre, **Hasan el-Basrî**: "Allah, hakimleri üç yönden, yani hevâ-vü heveslerine uymama, kendisini hesaba katıp insanları hesaba katmama ve âyetlerini para ile satmama yönlerinden hesaba çeker" demiş, sonra da *"Ey Davud, biz seni yeryüzünde bir halife yaptık. O halde insanlar arasında hak (ve adaletle) hükmet; hevâ-vü hevesine tabi olma..."* (Sâd, 26) ve *"Şüphesiz Tevrât'ı biz indirdik. Onda bir hidayet ve bir nur vardır. Peygamberler onunla hükmederler. Benim âyetlerimi az bir pahaya satmayın"* (Mâide, 44) âyetlerini okumuştur.

Zulmün kötü olduğunu ifade eden âyetler de, adaletin vacip olduğunu gösteren delillerdendir. Allahu Teâlâ, *"O zulmedenleri ve eşlerini bir araya toplayın ve cehennem yoluna götürün"* (Sâffât, *22)* buyurmuştur.

Hz. Peygamber (s.a.s) de:يُنَادِي مُنَادٍ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَيْنَ الظَّلَمَتُ وَأَيْنَ أَعْوَانُ الظَّلَمَةِ فَيُجْمَعُونَ كُلُّهُمْ حَتَّى مَنْ بَرَى لَهُمْ قَلَمًا اَوْلَاقَ لَهُمْ دَوَاةً فَيُجْمَعُونَ وَيُلْقَوْنَ فِي النَّارِ *"Kıyamet günü bir münâdi, 'zâlimler nerede, zâlimlerin yardımcıları nerede?' diye nida eder. Bunun üzerine onların hepsi bir araya toplanır. Hatta o zâlimler için*

bir kalem açan veya onlar için bir hokka hazırlayanlar bile toplanır. Böylece onlar bir araya getirilir ve ateşe atılırlar" demiştir. Yine Cenâb-ı Hak, *"O zâlimlerin yapacaklarından Allah'ı gafil zannetme sakın"* (İbrahim, 42) ve *"İşte zulümleri yüzünden çökmüş, ıpıssız kalmış evleri!"* (Neml, 52) buyurmuştur.

Eğer, "Zulümden maksat, dünyevî bir menfaat elde etmektir" denilir ise, buna Cenâb-ı Hak, *"Biz, (bol) geçimi ile şımarmış nice memleketi helak ettik! İşte kendilerinden sonra ancak pek az kimselerin konabildiği (harap) meskenleri, (bütün onlara) biz varis olmuşuzdur"* (Kasas, 58) diyerek cevap vermiştir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Hakimin Tarafsızlığının Alâmetleri**

Şâfiî (r.h) şöyle demiştir: "Hâkimin, beş hususta taraflar arasında eşit davranması gerekir:

a) Yanlarına gitmede.

b) Beraber oturmada.

c) Onlara yönelme ve dönme hususunda.

d) Onları dinlemede.

e) Onlar hakkında hüküm vermede..."

Şâfiî daha sonra şöyle devam eder: "Hâkim, kalbî temayülü bakımından değil de, fiil ve davranışları hususunda taraflar arasında eşit davranmaktan sorumludur. Binâenaleyh şayet hâkim kalben, iki taraftan birine meyleder ve onun delilinin, diğerininkine üstün gelmesini arzu ederse, bundan dolayı hesaba çekilmez. Çünkü bundan sakınması mümkün değildir. Hâkimin, taraflardan birine delil telkin edip anlatması ve şahide nasıl şehadet edeceğini telkin etmesi uygun düşmez. Zira bu, diğer tarafa zarar verebilir. Yine hâkimin, iddia edene, nasıl iddia ve yemin edeceğini; aleyhine dava açılmış olana ise, neleri inkâr ve neleri ikrar etmesi gerektiğini; şahitlere şehadet etmelerini veya etmemelerini telkin etmesi de uygun düşmez. Yine hâkimin, taraflardan birini misafir edip, diğerini etmemesi de yakışık almaz. Çünkü bu, diğerinin kalbini kırar. Yine hâkimin, birbiri ile davacı oldukları sürece taraflardan birisinin veya her ikisinin davetine icabet etmesi de uygun düşmez. Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s), diğeri olmadan, taraflardan birine ikramda bulunmazdı."

Bu hususta sözün tamamı fıkıh kitaplarında ele alınmıştır. Bu hususta sözün özü şudur: Hâkimin, verdiği hükümden maksadı, hakkı hak

sahibine ulaştırıp, buna başka bir maksadı karıştırmamasıdır ki, işte Hak Teâlâ'nın *"O, insanlar arasında hükmettiğiniz zaman, adaletle hükmetmenizi (emreder)"* âyetinden murat budur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın *"İnsanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder"* buyruğu, bütün insanların hüküm koyma yetkisi bulunmadığı, aksine bunun bazı insanlara ait bir hususiyet olduğu konusunda âdeta sarih bir ifade gibidir. Sonra âyet, insanın hangi yolla hükmetme mevkiinde olacağı hususunda mücmel bırakılmıştır. Diğer deliller, ümmet için büyük bir imamın (halife, devlet reisi) olması gerektiğine ve bunun beldelere, şehirlere kadı tayin edecek yetkili kimse olduğuna delalet edince, bu deliller, bu âyette mücmel bırakılan hususun adeta bir izahı olmuşlardır.

Sonra Cenâb-ı Hak, إِنَّ اللهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِهِ *"Allah bununla size, ne güzel öğüt veriyor!"* buyurmuştur. Yani, "Cenâb-ı Hakk'ın size, kendisiyle va'z u nasihatta bulunduğu şey ne güzeldir!" veya, "Cenâb-ı Hakk'ın, kendisiyle size va'z u nasihatta bulunduğu o şey ne güzeldir!" demektir. Medhe tahsis edilip övülen şey (mahsûs bi'lmedh) hazfedilmiştir. Yani, نِعْمَ شَيْئًا يَعِظُكُمْ بِهِ ذَاكَ "Kendisiyle size va'z u nasihat ettiği şey ne güzeldir.... ki o da şudur:" demektir. Bu da, emanetleri eda etme ve adaletle hükmetme emridir.

Sonra Cenâb-ı Hak, إِنَّ اللهَ كَانَ سَمِيعًا بَصِيرًا *"Şüphe yok ki Allah, hakkıyla işitici, hakkıyla görücüdür"* buyurmuştur. Yani, "Allah'ın emri ve va'z u nasihatiyle amel ediniz. Çünkü Allah, duyulan ve görülen şeyleri en iyi bilip, sizden sudûr eden şeye göre sizin karşılığınızı verecek olandır" demektir. Bu ifadedeki bir başka incelik de şudur: Allahu Teâlâ bu âyette, adaletle hükmetmeyi ve emanetleri yerine getirmeyi emredince, *"Şüphe yok ki Allah, hakkıyla işitici, hakkıyla görücüdür"* buyurmuştur. Yani, bu "Adaletle hükmettiğin zaman O, duyulabilen her şeyi duyandır. Senin bu hükmünü de duyar; emaneti yerine getirdiğinde de O, görülebilen her şeyi görendir; bunu da görür!" demektir. Hiç şüphesiz bu da, itaat eden kimse için vaad sebeplerinin; isyan eden kimse için vaîd ve tehdit sebeplerinin en büyüğüdür ki, işte bu hususa Hz. Peygamber (s.a.s), أَعْبُدِ اللهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ فَإِنْ لَمْ تَكُنْ تَرَاهُ فَإِنَّهُ يَرَاكَ *"Allah'a, O'nu sanki görüyormuşçasına ibadet et. Eğer sen O'nu göremiyorsan da, şüphe yok ki O seni mutlaka görmektedir"*[69] ifadesiyle işaret etmiştir.

69 Buhârî, İman, 37; Müslim, İman, 1 (1/37-38)

Buradaki bir başka incelik de şudur: Kulun, her ne zaman ihtiyacı fazla ve şiddetli olursa, Allah'ın inayet ve yardımı da o nispette tam ve mükemmel olur. Allah, kullarının faydasına olan şeyleri, kâdî ve valilerin hükümlerine havale etmiştir. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, onların hükmetmelerine ve yargılamalarına, son derece ihtimam göstermiştir. Çünkü O, gafil olmaktan, yanılmadan ve görülen ve işitilen şeyleri farklı görüp farklı işitmekten münezzehtir. Ancak ne var ki biz, bu farklılığın bulunduğunu bir an için farzetsek, o zaman gaflet ve unutmadan sakınılması gereken ilk yer ve zaman, vâli ve kâdîlerin hüküm verdikleri zaman olur. Binâenaleyh bu hükmetme zamanına son derece fazla ilgi ve ihtimam gösterilince, şüphe yok ki Cenâb-ı Hak bu âyetin sonunda *"Şüphe yok ki Allah, hakkıyla işitici, hakkıyla görücüdür"* buyurmuştur.

Bunlar, baş kısmına uygun düşen ne güzel ifadelerdir.

Allah'a, Resûlüne ve Ulü'l-emr'e İtaat

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنكُمْ ۖ فَإِن تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِن كُنتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ۚ ذَٰلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا ﴿٥٩﴾

"Ey iman edenler, Allah'a itaat edin. Peygamber'e ve sizden olan emir sahiplerine de itaat edin. Şayet bir şey hakkında çekişirseniz, onu Allah'a ve Peygamber'e götürün, eğer Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız... Bu, hem hayırlı, hem de netice bakımından daha güzeldir" (Nisâ, 59).

Bil ki Allahu Teâlâ, idarecilere ve valilere, idare ettikleri kimseler hakkında adil olmalarını emredince, idare edilenlere de idare eden kimselere itaat etmelerini emrederek, يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ *"Ey iman edenler, Allah'a itaat edin"* buyurmuştur. İşte bundan dolayı **Hz. Ali** (r.a), "İmamın, Allah'ın indirdiği ile hükmetmesi ve emanetleri yerine getirmesi vaciptir. O, bunu yaptı mı, halkın da onu dinleyip, itaat etmesi vacip olur" demiştir.

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Emir ve İradenin Farklı Olması**

Mu'tezile, "Taat, Allah'ın iradesine uymaktır" derken; bizim âlimlerimiz, "Taat, Allah'ın iradesine değil, emrine uymaktır" demişlerdir. Bizim delilimiz şudur: Allah'ın emrine uymanın taat olduğu hususunda bir münakaşa yoktur. Münakaşa sadece, emredilen şeyin Cenâb-ı Hakk'ın muradı olup olmamasının vacip olduğu hususundadır. Binâenaleyh biz, emredilen şeyin, bazen Cenâb-ı Hakk'ın muradı olmayacağı hususunda delil getirdiğimizde, işte o zaman taatın, O'nun iradesine uymaktan ibaret olmadığı sabit olmuş olur. Biz, "Allah, bazen irade etmediği şeyi de emreder" diyoruz. Zira, Allah'ın ilmi ve haberi, **Ebu Leheb**'in kesinlikle iman etmeyeceğine taalluk etmişlerdi. Bu ilim ve haberin, sona erip cehalete dönüşmesi imkânsızdır. Halbuki **(Ebu Leheb** gibilerden) imanın sâdır olması, bu ilim ve habere ters düşer. İki zıddın bir arada bulunması ise imkânsızdır. Böylece, **Ebu Leheb**'ten imanın sudur etmesi imkânsız olmuş olur. Allahu Teâlâ, bütün halleri bilendir. Binâenaleyh, bunun imkânsız olduğunu da bilir. Bir şeyin imkânsız olduğunu bilen, o şeyi irade etmiş olamaz. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın, **Ebu Leheb**'in iman etmesini murat etmemiş olduğu sabit olur. Halbuki ona, iman etmesini de emretmiştir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın irade etmeksizin, bir şeyi emretmesi sabit olmuş olur. Bu sabit olunca, Allahu Teâlâ'ya itaat etmenin, Allah'ın iradesine muvafakat etmekten değil, O'nun emrine muvafakat etmekten ibaret olduğu hususunda kat'î hüküm vermek gerekir. **Mu'tezile** ise, Cenâb-ı Hakk'ın iradesine uymaya taat adı verildiği hususuna şairin şu beytini delil getirmişlerdir:

رُبَّ مَنْ أَنْضَجْتُ غَيْظًا صَدْرُهُ قَدْ تَمَنَّى لِي مَوْتًا لَمْ يُطِعْ

"Göğsü kin ve gayzla dolup taşmış olan birçok kimse vardır ki, benim için ölümü temenni etmiş, ama bunu yerine getirememiştir."

Şair bu beytinde taatı temenniye bağlamıştır ki, temenni de irade cinsindendir.

Buna şu şekilde cevap verilebilir: Azıcık aklı olan bir kimse, bizim zikrettiğimiz bu kat'î delile böyle bir bozuk hüccet ile karşı çıkılmasının uygun ve yerinde olmayacağını bilir.

İKİNCİ MESELE: **Bu Âyetin, Başlıca Şer'î Delilleri Bildirmesi**

Bil ki bu âyet, usûl-ü fıkıh ilminin ekseri kaidesini ihtiva eden çok yüce bir âyettir. Bu böyledir, zira fukaha, şeriatın aslının dört olduğunu; bunların da Kitap, sünnet, icmâ ve kıyas olduğunu söylemişlerdir. Bu âyet de,

aynı sıraya göre bu dört aslın varlığının izahını ihtiva etmektedir. Kitap ve sünnete, Cenâb-ı Hak *"Ey iman edenler, Allah'a itaat edin, Peygamber'e... itaat edin"* sözüyle işaret etmiştir.

Buna göre, "Resûle itaat, Allah'a itaat değil midir? O halde bu atfın manası nedir?" denilirse, biz deriz ki:

Kâdî şöyle demiştir: "Bu iki delili beyan etmenin faydası şudur: Buna göre Kitap, Allah'ın emrine delalet etmektedir; sonra biz bundan, Allah'ın Resûlü'nün emrini de anlarız... Sünnet ise, Allah'ın Resûlü'nün emrine delalet eder. Sonra biz bundan, Allah'ın emrini de anlarız... Binâenaleyh, şu zikrettiklerimizle, Hak Teâlâ'nın *"Allah'a itaat edin, Peygamber'e... İtaat edin"* buyruğunun kitap ve sünnete tâbi olmanın vücubuna delalet ettiği sabit olmuş olur."

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Ulu'l-emre İtaat Emrinin İcmanın Delili Olması**

Bil ki Cenâb-ı Hakk'ın, وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ *"ve sizden olan emir sahiplerine de..."* ifadesi, bize göre, icmâ-i ümmetin bir hüccet olduğuna delalet etmektedir. Bunun delili ise şudur: Allahu Teâlâ, bu âyette "emir sahiplerine" itaat etmeyi kesin kes emretmiştir. Allah'ın, kendisine itaat etmeyi kesin ve kat'î olarak emrettiği kimsenin, hatadan mâsûn (korunmuş) olması gerekir. Çünkü, o kimsenin hatadan mâsûn olmaması ve hata edebileceğinin takdir ve farz edilmesi durumunda, Allah ona tabi olmayı emretmiş olur. Bu durumda ise bu, o hatayı işlemeyi emretmek olur. Halbuki hata, hata olduğu için yasaklanmıştır. Bu ise, aynı işte emir ve nehyin aynı değerlendirme ile birleşmesi neticesine götürür ki bu, imkânsızdır. Böylece Allahu Teâlâ'nın, "emir sahipleri"ne kesin olarak itaat etmeyi emrettiği ve Allah'ın kendisine kat'î olarak itaat etmeyi emrettiği kimsenin de hatadan uzak olması gerektiği sabit olmuş olur. Binâenaleyh, bu âyette zikredilen "emir sahipleri"nin mutlaka masum olmaları gerektiği, kat'î olarak sabit olmuş olur.

Sonra biz şöyle deriz: Bu masum kimse, ya ümmetin hepsidir veya bir kısmıdır. Bir kısmı olması caiz değildir. Çünkü biz, Allahu Teâlâ'nın bu âyette "emir sahipleri"ne itaat etmeyi vacip kıldığını beyan etmiştik. Halbuki, onlara itaat etmeyi kesin olarak vacip kılmak, bizim onları tanımamız, yanlarına girip çıkabilmemiz ve onlardan istifade edebilmemiz şartına bağlanmıştır. Halbuki biz, zorunlu olarak, zamanımızda masum imamı tanımaktan, onun yanına girip çıkmaktan ve onlardan din ve ilim

hususunda istifade etmekten aciz olduğumuzu biliyoruz. Durum böyle olunca biz, Allah'ın, mü'min kimselere, itaat etmeyi emrettiği o masum kimsenin bu ümmetin bir kısmı ve bu ümmetin kısımlarından bir kısım olmadığını anlamış olduk. Bu ihtimal geçersiz olunca, Cenâb-ı Hakk'ın *"Ve emir sahiplerine"* ifadesiyle kastetmiş olduğu o masum (korunmuş) kimsenin bu ümmetten "ehlü'l-hal ve'l-akd" (ehl-i icmâ) olan kimseler olması gerekir ki, bu da icmâ-i ümmetin bir hüccet olduğuna kesin olarak hükmetmeyi gerektirir.

Ulü'l-emrin Âlimler Değil de İdareciler Olduğu İtirazı

Buna göre şayet denilirse ki: "Müfessirler, "emir sahipleri" ifadesi hakkında, sizin söylediğiniz açıklamaların dışında şu açıklamaları da yapmışlardır:

a) "Emir sahiplerinden maksat, hulefâ-i râşidîndir.

b) Seriyye komutanlarıdır... **Said İbn Cübeyr**, bu âyetin **Abdullah İbn Huzâfe es-Sehmî** hakkında nazil olduğunu söylemiştir. Çünkü Hz. Peygamber onu, komutan olarak bir seriyyenin başında yollamıştı.

İbn Abbas'tan bu âyetin, **Halid İbn Velîd** hakkında nazil olduğu rivayet edilmiştir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) onu, içinde **Ammar İbn Yâsir**'in de bulunduğu bir seriyyenin komutanı olarak sefere yollamıştı. Derken bu sefer sırasında, **Ammar** ile **Halid İbn Velîd** arasında, bir hususta bir ihtilâf meydana gelmişti. İşte bunun üzerine bu âyet nazil olarak, "emir sahiplerine" itaat etmeyi emretmiştir.

c) Bundan murat, şer'î hükümler konusunda fetva veren ve insanlara dinlerini öğreten âlimlerdir. Bu, **Sa'lebî**'nin **İbn Abbas**'tan yapmış olduğu bir rivayet olup aynı zamanda **Hasan el-Basrî**, **Mücahid** ve **Dahhâk**'ın da görüşüdür.

d) **Rafizîlerden**, bundan muradın "masum imamlar" olduğu da nakledilmiştir.

Bu âyetin tefsiri hususunda ümmetin âlimlerinin görüşleri, bu izahlara hasredilmiş olup, sizin desteklediğiniz görüş de bunların dışında kalınca, bu görüşünüz ümmetin icmâiyle bâtıl olur.

İkinci Soru: Diyoruz ki, bu âyette bahsedilen "emir sahipleri" ifadesini, idareciler ve sultanlar manasına hamletmek, sizin zikrettiğinizden daha evladır. Bunun evla oluşunun delilleri ise şunlardır:

a) Emir ve sultanlar veya onların emirleri halk üzerinde etkilidir. Binâenaleyh, işte hakikatte "emir sahipleri" olanlar bunlardır. Ama icmâ ehline gelince, onların, halk üzerinde etkili olan emir ve yetkileri bulunmamaktadır. Binâenaleyh, "emir sahipleri" lafzını, idareciler ve sultanlar manasına hamletmek evla olur.

b) Âyetin başı ve sonu, bizim söylediğimiz hususa daha uygun düşmektedir. Âyetin başında Allahu Teâlâ, hâkimlere emaneti yerine getirmelerini ve adaleti gözetmelerini emretmiştir. Âyetin sonunda da müşkil ve problem arz eden meseleleri, Kitab ve Sünnet'e vurmayı emretmiştir. Böyle yapmak ise, icmâ ehline değil, yöneticilere yakışır.

c) Hz. Peygamber (s.a.s), yöneticilere itaat etmeye alabildiğine teşvik ederek, مَنْ اَطَاعَنِي فَقَدْ اَطَاعَ اللهَ وَمَنْ اَطَاعَ اَمِيرِي فَقَدْ أَطَاعَنِي وَمَنْ عَصَانِي فَقَدْ عَصَى اللهَ وَمَنْ عَصَى اَمِيرِي فَقَدْ عَصَانِي *"Bana itaat eden, Allah'a itaat etmiş olur. Emîrime (kumandanıma) itaat eden de, bana itaat etmiş olur. Bana isyan eden, Allah'a isyan etmiş olur. Emîrime isyan eden de, bana isyan etmiş olur"*[70] buyurmuştur. Zikrettiğimiz istidlâle karşı, zikredilmesi mümkün olan sorular işte bunlardır.

Râzî'nin Bu İtiraza Karşı Cevabı

Bu sorulara şu şekilde cevap verilir: Sahâbe ve tâbiînden bir cemaatin, Hak Teâlâ'nın, *"Ve sizden olan emir sahiplerine de..."* sözünü, "âlimler" anlamına hamletmiş olduklarında hiçbir şüphe yoktur. Binâenaleyh biz, bundan murat, "Ehl-i hall ve'l-akd" kimselerden olan âlimlerdir." dediğimizde; bu görüş, ümmetin görüşlerinin dışında olan bir görüş olmaz. Aksine bu, onların görüşlerinden birisini tercih ve o görüşü kesin bir delille tashih olmuş olur. İşte böylece, birinci sual bertaraf edilmiş olur.

Onların ikinci soruları da bertaraf edilmiştir, zira onların ileri sürdüğü izahlar, zayıf ve tutarsız izahlardır. Halbuki, bizim zikrettiğimiz ise, kesin bir aklî delildir. Binâenaleyh, bizim görüşümüz daha evlâdır. Hem biz, o görüşlere, onlardan daha kuvvetli olan diğer şu görüşlerle de karşı çıkabiliriz:

1) Ümmet, idare edilenlerin, delîl ile hak ve doğru olduğu bilinen hususlarda, idareci ve sultanlarına itaat etmelerinin vâcip olduğu hususunda icmâ etmiştir. Bu delil ise, kitap ve sünnetten başka bir şey değildir. Binâenaleyh bu, kitap ve sünnete, Allah ve Resûlullah'a itaat etmenin dışında,

70 **Buhârî,** Ahkâm, 1; Cihâd, 109

onlardan ayrı bir kısım değildir. Bilakis, onun içinde olan bir şeydir. Nitekim, karının kocasına; çocuğun, ebeveynine; talebenin hocasına itaat etmelerinin vâcip oluşu da, Allah'a ve Resûlullah'a itaat etmenin içinde bulunmaktadır. Ama biz bunu, icmâ manasına hamlettiğimizde, bu kısım onun içine girmiş olmaz. Çünkü, icmâ bazen, kitap ve sünnette kendisine delalet bulunmayan bir hükme delalet eder. Binâenaleyh, bu durumda bu kısmın ilk iki kısımdan ayrı bir kısım olarak kabul edilmesi mümkündür ki, evlâ olan da budur.

2) Âyeti, "yöneticilere itaat..." manasına hamletmek, âyete bir şart ilave etmeyi iktizâ eder. Çünkü yöneticilere itaat, ancak, onlar haklı ve hakkın yanında bulundukları zaman vâcip olur. Ama biz bu ifadeyi, "icmâ" manasına hamlettiğimizde, âyete herhangi bir şart girdirilmemiş olur. Binâenaleyh, bu evlâ olur.

3) Cenâb-ı Hakk'ın daha sonra, فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللهِ *"Eğer bir şey hakkında çekişirseniz, onu Allah'a götürün"* buyurmuş olması, hükmü bu çekişmenin hükmüne muhâlif olan, daha önce yapılmış olan bir icmânın bulunmasını ihsas eder.

4) Allah'a ve Resûlullah'a itaat etmek, kesinlikle vâciptir. Bize göre, icmâ ehline itaat etmek de, kesin olarak vâciptir. Ama, yönetici ve sultanlara itaat etmek, kesin olarak vâcip değildir. Hatta, onların çoğu hükümleri haramdır. Çünkü onlar, zulüm ile emrederler. Sadece az olan durumlarda onların hükümlerine boyun eğmek, zayıf bir zanna göre vâcip olur. Binâenaleyh, âyetteki "emir sahipleri" ifadesini "icmâ (ehli)" manasına hamletmek daha uygun ve yerinde olur. Çünkü Cenâb-ı Hak, Resûlü ve "emir sahipleri"ni tek bir ifade bütünlüğü içinde zikretmiştir ki, bu da Cenâb-ı Hakkın *"Allah'a itaat edin. Peygamber'e* ve *sizden olan emir sahiplerine de itaat edin"* buyruğudur. Binâenaleyh, burada Resûl'ün hemen peşinden zikredilen, "emir sahipleri" ifadesini, "hatadan masum kimse" manasına hamletmek, onu fâcir ve fâsık kimseler anlamına hamletmekten daha evlâdır.

5) Yöneticilerin ve sultanların işleri, âlimlerin fetvalarına dayanmaktadır. Bu sebeple âlimler, gerçekte yöneticilerin âmirleri olmuş olur. Binâenaleyh, "emir sahipleri" lafzını (içtihat ehli) ulemâya hamletmek daha uygun ve evlâ olmuş olur.

Ulü'l-emr, "Masum İmamlar" Değildir

Bu âyeti, Rafizîlerin ileri sürdüğü gibi, "masum imamlar" manasına hamletmek, şu sebeplerden dolayı son derece geçersiz bir iddiadır:

a) Biz daha önce, "onlara itaat etmenin, onları tanıma ve onların yanına girip çıkabilme şartına bağlı olduğunu" zikretmiştik. Binâenaleyh, şayet Allah onları tanımadan önce onlara itaat etmemizi bize vâcip kılmış olsaydı, bu "teklîf-i mâlâ yutâk" olurdu. Yine Cenâb-ı Hak, onları ve onların görüşlerini tanıdığımız zaman onlara itaat etmeyi bize vâcip kılmış olsaydı, bu vâcip kılma, bir şarta bağlanmış olurdu. Halbuki Cenâb-ı Hakk'ın *"Allah'a itaat edin. Peygambere ve sizden olan emir sahiplerine de itaat edin ..."* buyruğunun zahiri, bir şarta bağlılığı değil, mutlaklığı gerektirmektedir. Hem bu âyette, bu ihtimali bertaraf eden bir husus da bulunmaktadır. Çünkü Cenâb-ı Hak, tek bir ifade bütünlüğü içinde, Resûle ve emir sahiplerine itaat etmeyi emretmiştir ki bu da, *"Peygamber'e ve sizden olan emir sahiplerine de itaat edin"* sözüdür. Halbuki tek bir sözün aynı anda hem mutlak, hem de meşrût olması caiz değildir. Binâenaleyh bu ifade, Resûl hakkında mutlak olunca, bunun "emir sahipleri" hakkında da mutlak olması gerekir.

b) Allahu Teâlâ, ulü'l-emre yani "emir sahipleri"ne itaat etmeyi emretmiştir. "Emir sahipleri" tabiri çoğul bir ifadedir. Halbuki Rafizîlere göre, bir zamanda sadece bir imam bulunur. Cemi bir kelimeyi müfred manasına hamletmek ise, zahirin aksine bir harekettir.

c) Allahu Teâlâ, *"Eğer bir şey hakkında çekişirseniz, onu Allah'a ve Peygamber'e götürün"* buyurmuştur. Eğer *"emir sahipleri"*nden murat, imam-ı masum olmuş olsaydı, "Eğer bir şey hakkında çekişirseniz, onu imama götürün" denilmesi gerekirdi. Binâenaleyh doğru olanın, âyeti bizim söylediğimiz şekilde tefsir etmek olduğu sabit olur.

DÖRDÜNCÜ MESELE: Bu Âyetin Kıyasın Delili Olması

Bil ki âyetteki *"Eğer bir şey hakkında çekişirseniz, onu Allah'a ve Peygamber'e götürün..."* emri, bize göre kıyasın bir hüccet olduğuna delalet eder. Bunun delili şudur: Hak Teâlâ'nın, *"Eğer bir şey hakkında çekişirseniz"* ifadesinden murat, ya "Eğer hükmü kitap veya sünnet veya icmâda belirtilmiş bir şey hakkında ihtilâf ederseniz..." şeklindedir; ya da, "Eğer hükmü bu üç şeyde belirtilmemiş bir şey hakkında ihtilâf ederseniz..." şeklindedir. Birinci ihtimal bâtıldır. Çünkü bu takdirde insanın, o hükme uyması

vâciptir. Binâenaleyh o, Hak Teâlâ'nın *"Allah'a itaat edin. Peygamber'e ve sizden olan emir sahiplerine de itaat edin"* buyruğunun şumûlüne dahil olmuş olur ki, bu durumda da, *"Eğer bir şey hakkında çekişirseniz, onu Allah'a ve Peygamber'e götürün"* emri, kendinden önceki ifadenin aynen tekrarı olur. Bu ise caiz değildir.

Bu ihtimal bâtıl olunca, geriye sadece ikinci ihtimal kalır ki, bu da, "Eğer hükmü kitap, sünnet ve icmâda bulunmayan bir şey hakkında çekişirseniz..." manasının kastedilmiş olmasıdır. Durum böyle olunca Hak Teâlâ'nın, *"Onu, Allah'a ve Peygamber'e götürün"* emrinden murat, o şeyin hükmünü, kitap ve sünnetin nasslarından talep edip araştırma olmaz. Binâenaleyh bundan muradın, onun hükmünü, kendisine benzeyen hadiseler hakkında belirlenmiş hükümlere vurmak olur ki, bu da kıyastır. Binâenaleyh âyetin, kıyas yapmayı da emre delalet ettiği sabit olur.

Âyeti Yanlış Anlayanlara Cevap

Eğer, "Âyetteki, *"Onu Allah'a ve Peygamber'e götürün"* emri ile, "onun bilgisini (ilmini) Allah'a bırakın ve o hususta susup, ona değinmeyin" manasının kastedilmiş olması niçin caiz olmasın?" ve yine, bundan muradın, "Hakkında ancak nass ile hüküm verilebilecek şeylerden, hakkında nass bulunmayanları, hakkında nass bulunanlara vurarak hüküm çıkarın" manası olması niçin caiz olmasın?" Yine bundan muradın, "O hükümleri, berâet-i asliyyeye vurun"[71] manası olması niçin caiz olmasın?" denilir ise, biz deriz ki: Birinci mana kabul edilmez. Çünkü bu âyet, Allahu Teâlâ'nın vâkıa ve hadiseleri iki kısma ayırdığını göstermektedir:

a) Hükmü hakkında nass olanlar...

b) Hükmü hakkında nass olmayanlar...

Sonra Cenâb-ı Hak, birinci kısım hakkında, o nasslara itaati ve boyun eğmeyi, ikinci kısım hakkında da, onları Allah ve Resûlü'ne götürmeyi emretmiştir. Halbuki bu "götürme" ile, "susma ve onun bilgisini Allah'a bırakma" manasının kastedilmiş olması caiz değildir. Çünkü hadise, çoğu kez buna tahammül etmez, aksine mutlaka o hususta, olumlu veya olumsuz, kavga ve çekişmeyi sona erdirmek gerekir. Bu böyle olunca, "Allah'a götürme" ifadesini, o hadise hakkında hiç birşey söylememe manasında

71 **Berâet-i Asliyye:** Aksine bir delil bulunmadıkça, kişinin suçsuz oluşu veya yine aksine hüküm bulunmadıkça, eşyanın helâl oluşudur (Ç).

anlamak imkansız olur, işte bu cevap ile, üçüncü sorunun (mananın) yanlışlığı da ortaya çıkar.

İkinci soruya (manaya) gelince, buna da şöyle cevap verilir: Berâet-i asliyye, aklın hükmüne göre, malumdur. Binâenaleyh hadiseyi, berâet-i asliyeye götürmek, hiçbir yönden, "Allah'a götürme" olmaz. Fakat hadisenin hükmünü, hakkında nass bulunan hükümlere vurup kıyas ettiğimizde, bu, hadiseyi Allah'ın hükümlerine vurma olur. Binâenaleyh âyeti, bu manada anlamak daha evlâdır.

BEŞİNCİ MESELE

Âyet, Kitap ve sünnetin, mutlaka kıyastan önce olacaklarına delalet etmektedir. Bundan dolayı kıyastan ötürü, kitap ve sünnetle amel etmeyi bırakmak caiz olmadığı gibi, kıyas ister celî (açık), ister hafî (kapalı) olsun, nass ister bu kıyastan önce tahsis edilmiş ister edilmemiş olsun, kitap ve sünnetin kıyas ile tahsis edilmesi de kesinlikle caiz değildir. Bunun delili şudur: Biz, Hak Teâlâ'nın, *"Allah'a itaat edin, Peygamber'e de..."* ifadesinin, kitap ve sünnete itaati emir manasında olduğunu beyan etmiştik. Bu, mutlak bir emirdir. Bundan dolayı ister bu ikisine muaraza eden veya onları tahsis eden bir kıyas bulunsun, ister bulunmasın, Kitap ve sünnete uymanın vâcip olduğu sabit olmuştur. Bunu, şu hususlar da te'kid eder:

1) "اِنْ" (Eğer) kelimesi, pek çok kimseye göre, şart manasındadır. Bunu şart manasında kabul edenlere göre, Hak Teâlâ'nın "Eğer (اِنْ) bir şey hakkında çekişirseniz, onu Allah'a ve Peygamber'e götürün" âyeti, kıyasa ancak asıllar (yani kitap, sünnet ve icmâ) bulunmadığı zaman vurulacağı hususunda, açık bir ifadedir.

2) Allahu Teâlâ, kıyası, üç şer'î asıldan sonra zikretmiştir ki bu, kıyas ile amel etmenin, bu üç asıldan sonra geleceğini ihsas ettirmektedir.

3) Hz. Peygamber (s.a.s) de, **Muaz** hadisesinde, bu sıralamaya riayet ederek, içtihat etmeyi kitaptan sonraya bırakmış ve içtihadı, *"Ya bulamazsan?"* ifadesi ile, kitap ve sünnette hadisenin hükmünü bulamama şartına bağlamıştır.

4) Allahu Teâlâ, meleklere, Hz. Adem'e secde etmeyi emretmiştir. Çünkü O, *"Hani meleklere, 'Adem'e secde edin' demiştik de, İblis'ten başkası hemen secde etmişlerdi"* (Bakara, 34) buyurmuştur. Sonra İblis, bu nassı (emri) tamamen reddetmemiş, aksine kıyas yaparak kendisini bu umûmî emir dışında kabul etmiştir. Onun kıyası da, *"(Çünkü) beni ateşten yarattın, onu*

çamurdan yarattın" (A'raf, 12) şeklindeki sözüdür. Sonra âlimler, İblis'in böylece, kıyasını nassa takdim ettiği ve bundan dolayı lânetlenmiş olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Bu da, nassı kıyas ile tahsis etmenin, kıyası nassa takdim etme manasına gelir ki, caiz değildir.

5) Kur'ân'ın metni kesindir. Çünkü o tevâtürle rivayet edilmiştir. Halbuki kıyas böyle olmayıp, her yönden zannîdir. Kesin olan, zannî olana tercih edilir.

6) Cenâb-ı Hak, *"Kim Allah'ın indirdiği (ahkâm) ile hükmetmezse, onlar zâlimlerin tâ kendileridir"* (Mâide, 45) buyurmuştur. Binâenaleyh biz, Kur'ân'ın âyetinin umumî manasının, o hadiseyi içine aldığını görüp, sonra da ona göre hükmetmeyip, kıyasla hükmedersek, o zaman bu âyetin ifade ettiği umûmî hükmün (zalim olma hükmünün) içine dahil olunmuş olur.

7) Cenâb-ı Hak, *"Ey iman edenler, Allah'ın ve Resûlü'nün huzurunda öne geçmeyin"* (Hucurat, 1) buyurmuştur. Kur'ân'ın bu umûmî ifadesine rağmen, biz âyetin hükmünü tahsis eden bir kıyası öne alırsak, o zaman Allah'ın ve Resûlü'nün önüne geçmiş oluruz.

8) Allahu Teâlâ, *"Müşrikler diyecekler ki: 'Eğer Allah dileseydi ne biz, ne atalarımız (Allah'a) eş koşmazdık.' De ki: "...Siz (kuru) bir zandan başka (bir şeye) uymuyorsunuz"* (En'am, 148) buyurmuş ve zanna uymayı, kâfirlerin sıfatlarından ve onları kınamayı gerektiren kuvvetli sebeplerden biri saymıştır. Binâenaleyh bu âyet, kıyas ile amel etmenin kesinlikle caiz olmamasını gerektirir. Bu âyet ile amel edilmemiştir. Zira biz, (tefsir etmekte olduğumuz) âyetin, kıyas ile amel edilebileceğini gösterdiğini açıklamıştık. Fakat bu âyet, bunun üç şer'î asıl'da o hususta bir hüküm bulunmadığı zaman olacağına delalet etmektedir. Binâenaleyh o hususta bir nass bulunduğunda, aslı üzere kalması (nassta olduğu şekilde) kalması gerekir.

9) Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediği rivayet edilmiştir:إِذَا رُوِيَ عَنِّي حَدِيثٌ فَاعْرِضُوهُ عَلَى كِتَابِ اللهِ فَإِنْ وَافَقَهُ فَاقْبَلُوهُ وَإِلَّا ذَرُوهُ *"Benden bir hadis rivayet edildiği zaman, onu Allah'ın kitabına vurun (kıyas edin). Eğer ona uygun olursa, kabul edin. Aksi takdirde onu atın."* Şüphe yok ki hadis, kıyastan daha kuvvetlidir. Binâenaleyh Kur'ân'a uymayan hadis kabul edilmediğine göre, Kur'ân'a uymayan kıyas haydi haydi kabul edilmez.

10) Kur'ân, ne önünden ne ardından, bâtıl gelip yaklaşamayan Allah kelamı ve Hakîm, Hamîd Allah'ın bir tenzîlidir. Kıyas ise, zayıf olan insanın

aklını karıştırır. Halbuki akl-ı selim olan herkes, birincisinin uymaya ve tâbi olmaya daha lâyık ve daha kuvvetli olduğunu anlar.

ALTINCI MESELE

Bu âyet, şu dört şer'î aslın, yani Kitap, Sünnet, İcmâ ve Kıyas'ın dışında kalan şeylerin bâtıl ve merdût olduğuna delalet etmektedir. Bu böyledir. Zira Cenâb-ı Hak, hadiseleri ikiye ayırmıştır:

a) Hükümleri hakkında nass bulunanlar olup O, bu naslara uymayı emretmiştir. Bu da O'nun, *"Ey iman edenler, Allah'a itaat edin. Peygamber'e ve sizden olan emir sahiplerine de itaat edin"* emridir.

b) Haklarında nass bulunmayıp, onlar için içtihat edilmesini emrettiği hadiseler.. Bu içtihat emri de, *"Eğer bir şey hakkında çekişirseniz, onu Allah'a ve Peygamber'e götürün"* emridir. Binâenaleyh bu iki kısım dışında bir şey olmadığına ve Allahu Teâlâ da, bunların her biri ile ilgili belli emirler verdiğine göre, bu, mükellefin dört şer'î aslın dışında hiçbir şeye sarılmaması gerektiğine delalet etmektedir. Bu sabit olunca biz deriz ki: **Ebu Hanife** (r.h)'nin ileri sürdüğü "istihsan"[72] ve keza **Mâlik** (r.h)'in ileri sürdüğü "istislah"[73] tabirleri ile, eğer bu dört şeyden biri kastediliyorsa, bu, sözü ters yüz etmektir ki, bunun bir faydası yoktur. Yok eğer bunlarla, dört şer'î esastan başka bir şey kastediliyorsa, söylediğimiz gibi, âyetin bunların bâtıl olduğuna delalet etmesi sebebiyle, böyle şeyleri söylemek kesinlikle bâtıl olur.

***YEDİNCİ MESELE:* Emir Sîgasının Vûcub İfade Edip Etmemesi**

Fakîhlerden ekserisi, âyetteki *"Allah'a itaat edin. Peygamber'e de..."* ifadesinin, emrin zahirî manasının farziyyete delâlet ettiğini gösterdiğini iddia etmişlerdir. Kelâmcılar buna karşı çıkarak şöyle demişlerdir: "Hak Teâlâ'nın, *"Allah'a itaat edin"* buyruğu vâcip kılmaya, ancak emir vücûb için olursa delalet eder." Bu, delilin medlûle muhtaç olmasını gerektirir ki, bu da bâtıldır. Fakîhler buna şu iki şekilde cevap verebilirler:

1) Belli hadiseler hakkında gelen emirler, mendûp oluşu gösterir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın *"itaat edin"* buyruğunun manası, şayet, "emredilenleri yerine getirmek menduptur" şeklinde olsaydı, bu durumda bu âyetin

72 **İstihsân:** Kitap, sünnet ve icmâdaki kuvvetli bir delil sebebi ile kıyası celîyi (açık kıyası) bırakıp, kıyas-ı hâfîye geçmektir.

73 **İstislah:** İslâm'ın maksatlarına uygun olup, hakkında muteber veya ilga edilmiş özel bir delil bulunmayan maslahatları göz önünde bulundurmaya denilip, Malikî mezhebine ait bir tabirdir (Ç).

herhangi bir mana ve faydası olmazdı. Çünkü sırf mendup oluş, o emirlerden de anlaşılmıştır. Binâenaleyh, bu âyeti "vücub"u, farziyyeti ifade etme manasına hamletmek gerekir. Hatta şöyle de denebilir: O emirler, o emredilen şeylerin yapılmasının, yapılmamasından daha evlâ olduğuna delalet etmektedirler. Bu âyet ise, o emredilen şeyleri bırakmamaya delalet etmektedir. Binâenaleyh, böylece geriye bu âyetin de bir mana ve faydası kalmış olur.

2) Allahu Teâlâ bu âyeti, إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ *"Eğer Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız"* buyurarak bitirmiştir ki, bu kısım bir tehdit ifade etmektedir. Bu sebeple, bu sözün Cenâb-ı Hakk'ın *"onu Allah'a götürün"* emrine tahsis edilme ihtimali mevcut olduğu gibi, bunun Cenâb-ı Hakk'ın her iki buyruğu, yani hem *"Allah'a itaat edin"* hem de *"onu Allah'a götürün"* emirleriyle ilgili olma ihtimali mevcuttur. Şüphe yok ki, ihtiyat da bundadır. Biz tehdit ifade eden bu buyruğun her iki cümle ile de alâkalı olduğuna hükmedersek, o zaman Cenâb-ı Hakk'ın *"Allah'a itaat edin"* emri, vücûbu gerektirmiş olur. Böylece bu âyetin, emrin zahirinin vücub ifade ettiğine delâlet ettiği sabit olmuş olur. Bunun, şeriatte nazar-ı dikkate alınan bir temel kaide olduğu hususunda bir şüphe yoktur.

***SEKİZİNCİ MESELE:* Hz. Peygamber'e Tabi Olma Hakkında**

Bil ki, Hz. Peygamber (s.a.s)'den nakledilen, ya O'nun sözü veya O'nun fiilidir. Nakledilenin, O'nun sözü olması halinde, Cenâb-ı Hakk'ın *"Allah'a itaat edin, Peygamber'e de itaat edin"* buyruğundan dolayı, O'nun sözüne itaat etmek vacip olur. Bunun fiil olmasına gelince, delilin tahsis etmiş olduğu durumlar müstesna, O'nun fiiline uymak, ümmete vaciptir. Zira biz, Hak Teâlâ'nın *"itaat edin"* sözü vesilesiyle Allah'ın emirlerinin vücup ifade ettiğini açıklamıştık. Sonra Cenâb-ı Hak, bir başka âyette Hz. Muhammed'i tavsif edip *"o halde ona* uyun" (En'âm, 153) buyurmuştur ki, bu bir emirdir. Binâenaleyh, bunun da vücub ifade etmesi gerekir. Bu sebeple, Hz. Peygamber'e ittiba etmenin de vacip olduğu sabit olmuş olur. Uymak ise, başkası o fiili işlediği için, o başkasının yaptığı fiilin benzerini yapmaktan ibarettir. Bu sebeple Cenâb-ı Hakk'ın *"Allah'a itaat etin"* sözünün, bütün fiilleri hususunda Hz. Peygamber'e uymayı gerektirdiği ve *"Peygamber'e de itaat edin"* sözünün de, bütün sözlerinde Hz. Peygamber'e uymayı gerektirdiği sabit olmuş olur. Bu iki hususun da, şeriatte nazar-ı dikkate alınan iki asıl, iki temel olduğunda hiçbir şüphe yoktur.

DOKUZUNCU MESELE

Bil ki, emrin zahiri, her ne kadar vaad olunuşunda bir tekrarı ve fevriliği, (hemen yapmayı) ifade etmese bile, şeriat örfünde, bu manalara delalet etmektedir. Bunun delilleri şunlardır:

a) Hak Teâlâ'nın *"Allah'a itaat edin"* emrinden, hangi vakit olursa olsun, bir istisna yapmak doğru olur. İstisnanın hükmü ise, yapılmaması halinde, hükmüne dahil olacak olan şeyleri dışta bırakmak, istisna etmektir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın *"Allah'a itaat edin"* buyruğunun bütün vakitleri içine alması gerekir ki, bu bir tekrarı, tekrar da hemen yapmayı gerektirir.

b) Eğer, âyet bunu ifade etmeseydi, mücmel olurdu. Çünkü, hususî vakit ve hususî durumlar âyette zikredilmemiştir. Ama biz bu ifadeyi "umûm" manaya hamlettiğimizde, o vakit âyet mübeyyen olur. Allah'ın kelamını mübeyyen olacağı bir manaya hamletmek, onu mücmel ve meçhul olacağı bir manaya hamletmekten evlâ ve daha uygundur. Bu konuda söylenecek son söz şudur: Bu ifade, tahsis edilmiştir; tahsis ise, ifadeyi mücmel bırakmaktan daha hayırlıdır.

c) Hak Teâlâ, *"Allah'a itaat edin"* buyurmuş, taat lafzını da kendisine nisbet etmiştir ki, bu bizim O'na, bizim O'nun kulu, O'nun da bizim ilahımız olması halinde ancak itaat etmemizin vacip olmasını gerektirir. İşte bu izahla da, itaat etmenin vacip olmasının kaynağının, "ubudiyyet" ve "rubûbiyyet" olduğu sabit olmuş olur ki, bu da kıyamete kadar, bütün mükelleflerin itaat etmelerinin vücubunun devamlı olmasını gerektirir, işte bu da, şeriatte muteber olan bir asıl ve temel bir kaidedir.

ONUNCU MESELE

Cenâb-ı Hak, *"Allah'a itaat edin"* buyurmuş, bu emri müstakil olarak zikretmiştir. Daha sonra da, *"Peygamber'e ve sizden olan emir sahiplerine de itaat edin"* buyurmuştur. İşte bu, Allah tarafından, bir terbiye ve edebî bir öğretmedir. İnsanlar, Cenâb-ı Hakk'ın ismiyle, başkasının ismini bir arada zikretmemelidirler. Ama, durum insanlarla ilgili olunca, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Peygamber'e ve sizden olan emir sahiplerine de itaat edin"* buyruğunun da delalet ettiği gibi, bu caizdir, işte bu da, böyle bir terbiyeyi talim etmek, öğretmektir. İşte bundan ötürü, rivayet olunduğuna göre bir kimse Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanında konuşup, مَنْ اَطَاعَ اللهَ وَالرَّسُولَ فَقَدْ رَشَدَ وَمَنْ عَصَاهُمَا فَقَدْ غَوَى *"Kim, Allah'a* ve *Resûle itaat ederse, doğruya ulaşmış olur; kim de ikisine isyan ederse, azmış* ve *sapıtmış olur"* deyince, Hz. Peygamber (s.a.s)

بِئْسَ الْخَطِيبُ أَنْتَ هَلَّا قُلْتَ مَنْ عَصَى اللهَ وَعَصَى رَسُولَهُ *"Sen ne kötü hatipsin. 'Kim Allah'a isyan eder ve Resûlü'ne asî olursa..' demeli değil miydim?"*[74] veya, bu manaya gelen bir söz söyledi. Bu konuda sözün özü şudur: Cenâb-ı Hakk'ı, aynı lâfız içinde başkasıyla birlikte zikretmek, aralarında bir tür ilgi ve benzerliğin bulunduğu zannını uyandırır ki, Cenâb-ı Hak böylesi şeylerden münezzehtir.

ON BİRİNCİ MESELE: Ulû'l-emr Kaydının İcma'a ve Ondan Dallanan Meselelere Delaleti

Biz, Hak Teâlâ'nın *"Sizden olan emir sahiplerine de"* ifadesinin, icmâ'ın bir delil olduğuna delalet ettiğini söylemiştik. Binâenaleyh, yine biz diyoruz ki, bu ifade bu asla delalet ettiği gibi, icmâ'dan doğan birçok fer'î meselelere de delalet etmektedir. Bunların bir kısmını zikredelim:

İcma Ehli Sadece Fakihler Olup, Diğer Âlimler Değildir

Birinci Fer': Bize göre icmâ ancak, kitap ve sünnetin nasslarından Allah'ın hükümlerini istinbat edebilecek (çıkarabilecek) ülemânın görüşüyle tahakkuk eder ki, işte bunlar usul-ü fıkıh kitaplarında "ehlü'l-hal ve'l-akd" diye adlandırılan kimselerdir. Biz deriz ki, âyet de buna delalet etmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "emir sahipleri"ne itaat etmeyi vacip kılmıştır. Şeriatte, emretme ve nehyetme yetkisi, ancak bu sınıf ülemâ için söz konusudur. Zira, nasslardan nasıl hüküm istinbat edileceğini bilmeyen kelamcının emrine veya nehyine itibar edilmez. Kur'an ve hadisten hüküm istinbat edebilecek güçte bulunan müfessir ve muhaddis de böyledir. Böylece bu da, bizim söylediğimiz bu hususa delâlet etmiştir. Binâenaleyh, âyet-i kerime, "emir sahipleri"nin icmâ'sının bir hüccet olduğuna delalet edince, âyetin, icma'ın sırf bu sınıf ülemânın sözüyle tahakkuk edip mün'akid olacağına delalet ettiğini anladık. Âyetin, avamdan olan kimsenin bu hükme dahil olmadığına delalet etmesi ise zahirdir. Zira, avamın "emir sahipleri" olmadıkları, belli bir hususturdur.

İhtilaftan Hemen Sonra Hasıl Olan İcma

İkinci Fer': Âlimler, ihtilâfın hemen peşinden meydana gelen icmâ'ın bir hüccet olup olmadığı hususunda ihtilâf etmişlerdir. En doğru görüş, bunun bir hüccet olduğudur. Bunun delili ise, işte bu âyettir. Çünkü biz, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Peygamber'e ve sizden olan emir sahiplerine de itaat edin"*

74 **Buharî,** Cihad, 109 (Benzeri hadis); **Müslim,** Cum'a, 48 (2/594)

emrinin, bu ümmetin "ehlü'l-hal ve'l-akd" olanlarına itaat etmenin vacip olmasını gerektirdiğini beyan etmiştik. Buna, hem ihtilâftan sonra tahakkuk eden icmâ, hem de böyle olmayan icmâ dahildir. Binâenaleyh, hepsinin bir hüccet ve delil olması gerekir.

İcmada Asrın Sona Ermesi Şart Değildir

Üçüncü Fer': Âlimler, icmâ yapılabilmesi için, bir asırdaki âlimlerin son bulmalarının şart olup olmadığı hususunda ihtilâf etmişlerdir. En doğru olan görüş, bunun şart olmadığıdır. Bunun delili ise, işte bu âyettir. Zira bu âyet, icmâ eden kimselere itaat etmenin vacip olduğuna delalet etmektedir. İşte buna, asrın sona ermesi ve ermemesi de dahildir.

Müteber İcma, Mü'minlerin İcma'ıdır

Dördüncü Fer': Âyet, nazar-ı dikkate alınan icmâ'ın, mü'min kimselerin icmâ'ı olacağına delalet etmektedir. Zira, Cenâb-ı Hak âyetin başında, *"Ey iman edenler"* buyurmuş, sonra da, *"ve sizden olan emir sahiplerine de"* demiştir. Böylece bu, nazar-ı dikkate alınan icmâ'ın, mü'min kimselerin yaptığı icmâ olduğuna delalet etmiş olur. İmanlarında şüphe edilen diğer fırkaların yapmış olduğu icmâ'ya ise itibar edilmez.

ON İKİNCİ MESELE: Bu Âyetin Kıyastan Dallanan Meselelere Delalet Etmesi

Biz, Cenâb-ı Hakk'ın *"Eğer bir şey hakkında çekişirseniz, onu Allah'a ve Peygamberi'ne götürün"* ifadesinin, kıyas ile amel etmenin sahih olduğuna delalet ettiğini söylemiştik. Binâenaleyh, şimdi de diyoruz ki: Bu âyet, bu temel delile delalet ettiği gibi, kıyastan elde edilen birçok fürû meselelerine de delâlet etmektedir. Şimdi biz bunlardan bazılarını zikredelim:

Birinci Fer': Biz, Cenâb-ı Hakk'ın *"onu Allah'a götürün"* emrinin manasının, "onu Allah'ın, hükmünü beyan ettiği bir hadiseye kıyaslayın, vurun" şeklinde olduğunu söylemiştik. Bundan muradın da mutlaka, "onu, kendisine benzeyen bir hadiseye kıyaslayın, vurun" şeklinde olması gerekir. Çünkü, "onu götürmek"ten murat, "onu, kendisine, hem şekil hem de sıfat bakımından muhalif olan bir hadiseye kıyaslayın, vurun" şeklinde olsaydı, bu durumda onu, bazı hadiselere kıyas etmek, geriye kalan diğer bazı hadiselere kıyas etmekten daha evlâ olmazdı. İşte bu durumda da kıyas imkansız olurdu. Böylece bundan muradın, mutlaka onu, hem şekil hem de sıfat bakımından kendisine benzeyen bir hadiseye kıyas etmek

olduğunu anlamış olduk. Bizim söylediğimiz bu manayı haber ve rivayetler de teyit etmektedir.

Bu konudaki habere gelince bu şudur: Ashab, Hz. Peygamber'e, oruçlu kimsenin öpmesinin durumu hakkında soru sorunca, Hz. Peygamber (s.a.s), *"Söyle bakalım 'mazmaza' yapsaydın ne olurdu?"* dedi. Yani, Hz. Peygamber, *"mazmaza, yeme içmenin başlangıcıdır"* demek istemiştir. Bunun gibi öpme de, cimâ'nın bir mukaddimesidir. Mazmaza orucu bozmadığı gibi, öpme de orucu bozmaz.

Yine, **el-Husa'miye**, Hz. Peygamber (s.a.s)'e hacc hakkında sorunca, O, *"Söyle bakalım, babanın bir borcu olsaydı, sen de onu ödeseydin, bu kifayet eder miydi?"* dedi. Bunun üzerine kadın, "Evet" deyince, Hz. Peygamber *"Allah'ın dini, yerine getirilmeye daha lâyıktır"* buyurdular.

Bu konudaki rivayete gelince: **Hz. Ömer** (r.a)'in, "Birbirine benzer şeyleri tanı ve kendi re'yinle durumları birbirine kıyasla" dediği rivayet edilmiştir. Böylece bu âyet, haber ve bu rivayetin delaletlerine dair zikrettiğimiz şeylerin tamamı, Cenâb-ı Hakk'ın, "فَرُدُّوهُ" emrinin, bir şeyi benzerine kıyas etmeyi emretmek okluğuna delalet etmiş olur. Bu sabit olunca, hiç şüphesiz Cenâb-ı Hak, hem şekil hem de sıfat bakımından birbirine benzemeyi, nass bulunmayan yerdeki hükmün, nass bulunan yerdeki hükme benzer olduğuna bir delil kabul etmiştir ki, buna **Şafiî** (r.h), "kıyasu'l-eşbah" (birbirine benzeyenleri kıyaslamak); fukahanın ekserisi ise, "kıyasu't-tard" (teşmil etmek suretiyle kıyas) adını vermişlerdir. İşte bu âyet, bunun doğruluğuna delalet etmektedir. Çünkü, Hak Teâlâ'nın, فَرُدُّوهُ *"Onu irca edin, götürün"* emrinden maksadın, *"onu benzerine kıyas edin"* şeklinde olduğu delil ile sabit olunca, kıyas mevzuunda kendisine itimat edilen temel kaidenin, "sırf benzeme" olduğunu anlamış oluruz. Bu, uzun bir mevzudur. Bizim amacımız ise, âyetlerden meselelerin nasıl istinbat edileceğini beyan etmektir. Ama, bu hususdaki uzun açıklamalar, diğer kitaplarda zikredilmiştir.

Kıyas Yapmak İçin Kur'ân ve Sünnette Hüküm Bulunmamalıdır

İkinci Fer': Bu âyet, bir mesele hakkında kıyas ile istidlâlde bulunabilmenin şartının, o mesele hakkında kitap ve sünnette herhangi bir nassın bulunmaması olduğuna delalet etmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, *"Eğer bir şey hakkında çekişirseniz, onu ... götürün"* ifadesi, böyle bir şartı ihsas ettirmektedir.

Kitap, Sünnet ve İcmada Hüküm Bulunmazsa Kıyas Yapılır

Üçüncü Fer': Âyet, bir mesele hakkında kitap, sünnet ve icmâ'da bir nass bulunmadığı zaman, orada, her ne şekilde olursa olsun, kıyasın kullanılabileceğine delâlet etmektedir. İşte bununla, keffaretler, hadler ve bunların dışında kalan diğer hususlar hakkında kıyasın isti'mal edilmeyeceğini söyleyenlerin görüşü bâtıl olmuş olur. Zira, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Eğer bir şey hakkında çekişirseniz..."* buyruğu, hakkında herhangi bir nass bulunmayan her hadiseyi içine almaktadır.

Kıyas Nassa Bina Edilir, Kıyasla Sabit Olan Hükme Dayanmaz

Dördüncü Fer': Âyet, bir mesele hakkında kıyas ile hüküm vermek isteyen kimsenin, mutlaka o hükmü, hakkında nass ile hüküm sabit olmuş olan bir meseleye kıyas etmesi gerektiğine delâlet eder. Yoksa meseleyi, hakkındaki hükmün kıyas ile sabit olduğu bir meseleye kıyaslaması caiz değildir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, *"onu Allah'a ve Peygamber'e götürün"* emrinin zahiri, o meseleyi, Allah'ın ve Resûlullah'ın nassıyla sabit olan bir hükme kıyaslamanın vacip olduğunu ihsas etmektedir.

Kıyas Yapmakta Önce Âyet, Sonra Hadîse Bakılır

Beşinci Fer': Âyet, hükmü, Kur'ân âyetiyle sabit olan bir asla kıyas etme ile, hükmü, sünnet ile sabit olan bir asla kıyas etmek birbiriyle çeliştiğinde, Kur'an'a kıyas etmenin, habere kıyas etmekten önce geleceğine delâlet etmektedir. Zira, Cenab-ı Hak, *"Allah'a itaat edin. Ve... Peygamber'e itaat edin"* buyruğu ile *"onu, Allah'a ve Peygamberi'ne götürün"* emrinde de, kitabı sünnetten, Allah'ı da Peygamberi'nden önce zikretmiştir. **Muaz** hadisinde de böyledir.

Altıncı Fer': Âyet, biri, Allah'ın kitabındaki bir işaret ve îma ile, diğeri ise Allah'ın Resûlü'nün haberlerinden bir haberin îma ve işaretiyle desteklenen iki kıyas birbiriyle taaruz ettiğinde, birincinin ikincisine takdim edileceğine delâlet etmektedir. Yani bu da, **beşinci fer**'de zikrettiğimiz gibidir. İşte usûle dair bütün bu meseleleri, iki saatten az bir zaman içinde bu âyetten istinbat ettim, çıkardım. Belki de insan, fikrini iyice kullandığında, usul-i fıkıh meselelerinin ekserisini bu âyetten istinbat etmesi mümkün olacaktır.

ON ÜÇÜNCÜ MESELE

Hak Teâlâ'nın, "وَاُولِى الْاَمْرِ" kaydı "ذَوُو الْاَمْرِ" demektir. "اُولُو" kelimesi, çoğul bir kelimedir. Bu kelimenin müfredi ise, kaide dışı olarak "ذُو" kelimesidir.

Bu, tıpkı "اَلنِّسَاءَ" (kadınlar), "اَلْاِبِلُ" (develer) ve "اَلْخَيْلُ" (atlar) kelimeleri gibidir. Bütün bunlar, kendi lafzından müfredi olmayan cemi isimlerdir.

ON DÖRDÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, فَاِنْ تَنَازَعْتُمْ *"Eğer çekişirseniz..."* ifadesinin manası hakkında. **Zeccac**, "İhtilâf edip, her grup, 'Söz, benim sözümdür' derseniz" demiştir. Âyette geçen "تَنَازَعْتُمْ" ifâdesi, cezbetmek, çekip almak manasında olan "اَلنَّزْعُ" kelimesinden türemiştir. Buna göre "çekişmek", taraflardan her birinin, kendi görüşünü doğrulayan bir hüccete doğru cezbolunmalarından veyahut da, kendi görüşünü, onu ifsat eden şeylerden çekip alma çaba ve gayretinden ibarettir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, اِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ *"Eğer Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız"* buyurmuştur. Bu hususta da iki mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE

Bu tehdidin, Cenâb-ı Hakk'ın *"Allah'a itaat edin. Peygamber'e itaat edin"* emriyle, keza O'nun *"onu Allah'a ve Peygamber'e götürün"* emriyle alakalı olması muhtemeldir. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE

Hak Teâlâ'nın, *"Eğer Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız..."* ifadesinin zahiri, Allah ve Resûlü'ne itaat etmeyen kimselerin mü'min olmamasını gerektirir. Bu da, günahkâr kimsenin imandan çıkmış olmasını gerektirir; ancak ne var ki bu ifade tehdide hamledilmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, ذٰلِكَ خَيْرٌ وَاَحْسَنُ تَاْوِيلًا *"Bu, hem hayırlı, hem de netice bakımından daha güzeldir"* buyurmuştur. Yani, "Bu âyette size emretmiş olduğum o şey, sizin için daha hayırlı ve netice bakımından da daha güzeldir" demektir. Çünkü "te'vîl", "bir şeyin kendisine döndüğü yer, onun mercii" ve "neticesi" manasından ibarettir.

اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِينَ يَزْعُمُونَ اَنَّهُمْ اٰمَنُوا بِمَآ اُنْزِلَ اِلَيْكَ وَمَآ اُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ يُرِيدُونَ
اَنْ يَتَحَاكَمُوٓا اِلَى الطَّاغُوتِ وَقَدْ اُمِرُوٓا اَنْ يَكْفُرُوا بِهٖ وَيُرِيدُ الشَّيْطَانُ اَنْ يُضِلَّهُمْ
ضَلَالًا بَعِيدًا ﴿٦٠﴾ وَاِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا اِلٰى مَآ اَنْزَلَ اللّٰهُ وَاِلَى الرَّسُولِ رَاَيْتَ
الْمُنَافِقِينَ يَصُدُّونَ عَنْكَ صُدُودًا ﴿٦١﴾

"Sana indirilene de, senden önce indirilmiş olanlara da iman etmiş olduklarını yalan yere iddia edenlere bakmadın mı? Onlar, onu inkâr etmekle emrolundukları halde, yine tâğût'un huzurunda muhakeme olunmalarını isterler. Şeytan da onları, uzak bir sapıklıkla iyice saptırmak ister. Onlara, 'Allah'ın indirdiğine ve Peygamber'e gelin' denilince, münafıkların, senden çekindikçe çekindiklerini görürsün" (Nisâ, 60-61).

Bil ki, Cenâb-ı Hak bundan önceki âyette bütün mükelleflere, Allah'a itaat etmelerini, Resûlü'ne itaat etmelerini vacip kılınca, bu âyette de, münafıklar ile kalplerinde "hastalık" bulunan kimselerin Allah'ın Resûlü'ne itaat etmediklerini, O'nun hükmüne razı olmadıklarını; O'ndan başkasının hükmünü istediklerini zikretmiştir. Bu âyette birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* "Za'm" Kelimesi Hakkında**

"اَلزَّعْمُ" ve "اَلزُّعْمُ" şekilleri, iki kullanıştır. Bu iki kullanış da çoğunlukla, ancak gerçekleşmemiş söz hakkında kullanılmaktadır. **Leys,** "Araplar, bir şey hakkında şüphelenip, doğru mu yanlış mı olduğunu bilemedikleri zaman زَعَمَ فُلَانٌ "Falanca iddia ediyor ki..." derler, Hak Teâlâ'nın, *"Kendi boş zu'mlarınca, 'şu Allah'ın' dediler"* (En'am, 136) âyetinde de böyledir. Bu, "Yalan sözleri ile.." demektir" demiştir. **Esma'î,** "Araplar, yağlı olup olmadığını bilmedikleri koyuna "اَلزَّعُومُ" derler" demiştir. **İbnü'l-Arabî** ise, bu kelimenin, doğru olduğu bilinen şey için de kullanılabileceğini söylemiş ve **Ümeyye İbn Salt**'ın şu beytini misal getirmiştir:

وَإِنِّي أَذِينٌ لَكُمْ أَنَّهُ سَيُنْجِزُكُمْ رَبُّكُمْ مَا زَعَمَ

"Ben sizin için kefilim ki, Rabbiniz, size yapmış olduğu vaadini mutlaka yerine getirecektir..."

Bunu anladığın zaman biz deriz ki: Bu âyetteki "za'm" kelimesi ile, yalan söz manası murat edilmiştir. Çünkü münafıklar hakkında nâzil olmuştur.

***İKİNCİ MESELE:* Nisa 60-61. Âyetlerinin Nüzul Sebebi**

Hz. Peygamber'in Hükmüne Razı Olmayan Münafığın Hz. Ömer Tarafından Öldürülmesi

Âlimler, bu âyetin sebeb-i nüzûlü hakkında şu rivayetleri zikretmişlerdir:

Birinci Rivayet: Pek çok müfessir şöyle der: Münafıklardan birisi, Yahûdîlerden birisi ile münakaşa edip çekişti. Bunun üzerine Yahûdî, "Aramızda **Ebu'l-Kasım Muhammed** hakem olsun" demiş; münafık ise, "Hayır, **Ka'b İbn Eşref** olsun" demiş. Bunun sebebi şudur: Hz. Peygamber (s.a.s), hakka göre hüküm verir, rüşvete iltifat etmezdi. **Ka'b İbn Eşref** ise, son derece rüşvet düşkünü birisi idi ve bu davada Yahûdî haklı, münafık haksız idi. İşte bundan dolayı Yahûdî, Hz. Peygamber (s.a.s)'in; münafık ise **Ka'b İbn Eşref**'in huzurunda muhakeme olunmayı istedi. Yahûdî kendi teklifinde ısrar edince, ikisi birden Allah'ın Resûlü'nün yanına gittiler. Hz. Peygamber (s.a.s) de, Yahûdînin lehine, münafığın aleyhine karar verdi. Bunun üzerine münafık, "Bu hükme razı olmuyorum. **Ebu Bekr**'e gidelim" dedi. **Hz. Ebu Bekir** de Yahûdînin lehine hükmedince, münafık yine bu hükme razı olmayarak, "Aramızda **Ömer** karar versin" dedi. Böylece Hz. Ömer'e vardılar. Yahûdî, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ve **Hz. Ebu Bekir** (r.a)'in münafığın aleyhine karar verdiklerini, ama münafığın onların hükmüne razı olmadığını söyleyince, **Hz. Ömer** (r.a) münafığa, "Durum böyle mi?" diye sordu. Münafık, "Evet" deyince, **Hz. Ömer** (r.a), "Hele durun, bir ihtiyacım var. İçeri gireyim ve o ihtiyacımı göreyim, yanınıza geleceğim" dedi. Evine girip, kılıcını alarak yanlarına çıktı. Çıkar çıkmaz da münafığın boynunu vurdu, münafık da öldü. Yahûdîye gelince o kaçtı. Münafığın akrabaları gidip **Hz. Ömer** (r.a)'i, Hz. Peygamber (s.a.s)'e şikayet ettiler. Hz. Peygamber (s.a.s), **Hz. Ömer** (r.a)'e hadiseyi sorunca, o, "Ya Resûlallah, o senin verdiğin hükmü kabul etmemişti" dedi. O anda Cebrail (a.s) gelerek, *"Ömer, fâruktur. Zira o, hak ile bâtılı birbirinden ayırmıştır"* dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), **Hz. Ömer**'e *"Sen, fâruksun"* dedi. İşte bu rivayete göre, âyet-i kerimede bahsedilen **"tâğut', Ka'b İbn Eşref** Yahûdîsidir.

Nadir ve Kurayza Yahûdîleri Arasındaki Eşitsizlik

İkinci Rivayet: Yahûdîlerden bir grup Müslüman olmuştu. Fakat onlardan bazısı münafık idi. Cahiliye çağında **Kureyza** ve **Nadir Kabileleri**'nin hareket tarzı şöyle idi: **Kureyza**'dan birisi **Nadir**li birisini öldürdüğü zaman, öldüren hem kısas ediliyor, hem de onun akrabalarından yüz vesak (ölçek) hurma alınıyordu. Fakat **Nadir**li birisi **Kureyza**'dan birisini öldürdüğünde, ona kısas uygulanmıyor, sadece altmış vesak hurma veriliyordu. Çünkü **Nadiroğulları** daha şerefli kabul ediliyordu. Bunlar **Evs Kabilesi**'nin müttefikleri, **Kureyza** ise **Hazreç Kabilesi**'nin müttefikleri idiler.

Hz. Peygamber (s.a.s) Medine'ye hicret edince, **Nadir Kabilesi**'nden birisi, bir **Kureyza**lıyı öldürdü. Derken taraflar bu hususta hasımlaştılar ve **Nadiroğulları** "Bize kısas uygulanamaz. Bize düşen daha önce de anlaştığımız gibi altmış ölçek hurmayı diyet olarak vermektir" dediler. **Hazreçliler**: "Fakat bu, cahiliyye hükmüdür. Biz, siz bugün kardeşiz. Dinimiz bir, aramızda bir üstünlük yok" dediler. **Nadiroğulları** bunu kabul etmediler. İçlerindeki münafıklar, "**Kâhin Ebu Burde el-Eslemî**'ye gidelim" dediler. Müslüman (Yahûdîler de), "Hayır, Allah'ın Resûlü'ne gidelim" dediler. Münafıklar diretince, aralarında hüküm vermesi için, **Kâhin el-Eslemî**'ye gittiler. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Allah bu âyeti indirdi. Hz. Peygamber (s.a.s), **Kâhin Ebu Burde**'yi İslâm'a davet etti. O da, bunu kabul edip Müslüman oldu. Bu, **Süddi**'nin sözüdür. Buna göre, âyette geçen "tâğut" kâhin olan **el-Eslemî**'dir.

Üçüncü Rivayet: Hasan el-Basrî şöyle demiştir: "Bir Müslümanın, münafıkların birinde bir alacağı vardı. Fakat münafık, o Müslüman, daha önce cahiliyye döneminde hükmüne başvurdukları bir putun huzuruna gitmeye davet etti. O putun yanında, puttan geldiğini iddia ettiği birtakım asılsız şeyleri nakleden bir adam vardı." Bu rivayete göre, âyette geçen "**tâğut**"tan maksat, işte, asılsız şeyleri söyleyen bu adamdır.

Dördüncü Rivayet: Cahiliyye insanları, putların hükümlerine başvururlardı. Onların bu hususdaki usulleri şöyle idi: Putun huzurunda fal oklarını çekiyorlar ve çektikleri okun üzerinde ne yazıyorsa onu yapıyorlardı. Buna göre de, âyette geçen **tağut**, o puttur.

Bil ki müfessirler bu âyetin, münafıklardan birisi hakkında nazil olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Sonra **Ebu Müslim** şöyle demiştir: "Bu âyetin zahiri, daha önce Yahûdî iken, münafıkça Müslüman olan bir Ehl-i kitap hakkında olduğuna delalet etmektedir. Çünkü Allahu Teâlâ'nın, *"Sana indirilene de, senden önce indirilmiş olanlara da iman etmiş olduklarını yalan yere iddia edenler..."* ifadesi ancak bu durumda olan bir münafığa uyar."

ÜÇÜNCÜ MESELE: Hz. Peygamber'in Hükmünden Kaçıp Tağuta Başvuranların Kâfirliği

Bu ifadeden murat şudur: Bazı kimseler, ehl-i tuğyandan (azgın kimselerden) bazısı huzurunda muhakeme olmayı istemiş, Hz. Muhammed (s.a.s)'in huzurunda muhakeme olmayı istememişlerdir. **Kâdî** şöyle demiştir: "Tâğutların huzurunda muhakeme olmanın bir küfür gibi; Hz.

Muhammed (s.a.s)'in hükmüne razı olmamanın ise bir küfür olması gerekir. Buna şunlar delalet eder:

a) Allahu Teâlâ, *"Onlar onu inkâr etmekle emrolundukları halde yine de tâğutun huzurunda muhakeme olunmalarını isterler"* buyurmuş ve tâğutun huzurunda muhakeme olunmayı, ona iman saymıştır. Halbuki nasıl tâğutu inkâr etme Allah'a iman manasına geliyorsa, tâğuta iman etmenin de Allah'ı inkâr manasına geleceğinde şüphe yoktur.

b) Hak Teâlâ, *"Öyle değil, Rabbine andolsun ki onlar, aralarında kimi oraya, kimi buraya çektikleri şeylerde seni hakem yapıp, sonra da verdiğin hükümden yürekleri hiçbir sıkıntı duymadan, tam bir teslimiyetle teslim olmadıkça iman etmiş olmazlar"* (Nisâ, 65) buyurmuştur. Bu, Allah'ın Resûlü'nün hükmüne razı olmayanların kâfir sayılacakları hususunda bir nasstır.

c) Cenâb-ı Hak, *"Artık O'nun emrinden uzaklaşıp gidenler, kendilerini bir fitne (belâ) çarpmasından, yahut (ahirette) onlara pek acıklı bir azap çatmasından çekinsinler"* (Nûr, 63) buyurmuştur. Bu âyet, Hz. Peygamber'e muhalefet etmenin, büyük bir günah olduğuna delalet ediyor. Bütün bu âyetlerde, Allah'ın ve Peygamber'in herhangi bir emrini reddeden kimsenin, bu reddi ister şüphesi yönünden, isterse inadı yönünden olsun, İslâm'dan çıkmış olacağı hususunda deliller vardır ki, bu durum da, sahabe-i kiramın, zekatını vermeyenlerin mürtet olduklarına, öldürülmeleri gerektiğine ve çocuklarının esir edileceklerine dair verdikleri hükmün doğru olduğunu gösterir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Mu'tezile şöyle demiştir: "Hak Teâlâ'nın *"Şeytan da onları, uzak bir sapıklıkla iyice saptırmak ister"* buyruğu, kâfirin küfrünün, ne Allah'ın yaratması, ne de irade-i ilahiyyesi ile olmadığına delalet eder. Bunu şu bakımlardan açıklarız:

a) Allahu Teâlâ, şayet kâfirde küfrü yaratmış ve irade etmiş olsaydı, şeytanın bu hususta daha ne tesiri olurdu? Şeytanın bu hususta bir tesiri yoksa, ya niçin onu kınamış ve zemmetmiştir?

b) Hak Teâlâ, bu sapıklığı irade etmesi sebebi ile şeytanı zemmetmiştir. Binâenaleyh eğer Cenâb-ı Hak, bu sapıklığı murat etmiş olsaydı, zemmedilmeye kendisi daha lâyık olmuş olurdu. Çünkü bir şeyi ayıplayıp, sonra da onu kendisi yapan herkes, kınanmaya daha lâyıktır. Nitekim Cenâb-ı

Hak, *"Yapmayacağınız şeyi söylemeniz, Allah katında çok büyük bir buğza sebep olur"* (Sâf, 3) buyurmuştur.

c) Cenâb-ı Allah'ın, (tefsir ettiğimiz) âyetin başındaki ifadesi, o münafıkların, inkâr etmeleri emrolundukları tâğutun huzurunda muhakeme olunmayı istemelerinden ötürü duyulması gereken hayreti ifade hususunda sarih bir sözdür. Eğer bu muhakemeleşme, Allah'ın yaratmasıyla olmuş olsaydı, bu hayret olmazdı. Çünkü bu durumda O'na "Onlar bunu, senin onlarda bu fiili yaratmandan ve onlar için murat etmenden dolayı yapmışlardır" denilirdi. Hatta o zaman, Cenâb-ı Hakk'ın bu hayretine hayret etmek daha uygun olurdu. Çünkü kim, onlarda bunu yaratıp, sonra da kalkıp onların bunu yapmış olmalarına şaşarsa, bu şaşmaya hayret etmek daha uygun olur."

Bil ki **Mu'tezile**'nin bu istidlâlinin özü, "medh veya zemm metoduna" tutunmaya dayanır ki, sen bizim, bu metodu ilim ve dâî prensipleri ile çeliştiğini ortaya koyarak reddettiğimizi daha önce öğrenmiş idin.

Münafıkların, Resûlullah'ın Hükmünden Kaçmaları

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَاِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا اِلٰى مَا اَنْزَلَ اللّٰهُ وَاِلَى الرَّسُولِ رَاَيْتَ الْمُنَافِقِينَ يَصُدُّونَ عَنْكَ صُدُودًا *"Onlara, 'Allah'ın indirdiğine ve Peygamber'e gelin" denilince, münafıkların, senden çekindikçe çekindiklerini götürsün"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Hak Teâlâ önceki âyette, münafıkları **"tağut"**un huzurunda mahkemeleşmeye olan meyl ve isteklerini beyan buyurmuş, bu âyetle de onların, Allah'ın Resûlü'nün huzurunda dâvâlaşmadan nefret ettiklerini beyan etmiştir. Müfessirler şöyle demişlerdir: O münafıklar ancak, zalim oldukları, Peygamber'n rüşvet almayacağını ve acı da olsa kesin hüküm vereceğini bildikleri için, Hz. Peygamber'in hükmünden yüz çevirmişlerdir. Bu yüz çevirmenin, o münafıkların din hususunda düşman olmalarından ötürü olduğu da ileri sürülmüştür.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, "يَصُدُّونَ عَنْكَ صُدُودًا" ifâdesinin manası, "onlar senden yüz çevirirler" demektir. Bu ifadede mefûl-ü mutlak olan kelime, te'kîd ve mübalağa için getirilmiştir. Sanki, "... hem de nasıl yüz çevirişle yüz çevirirler!..." denmek istenmiştir.

فَكَيْفَ اِذَآ اَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ اَيْدِيهِمْ ثُمَّ جَآؤُكَ يَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ اِنْ اَرَدْنَآ اِلَّآ اِحْسَانًا وَتَوْفِيقًا ﴿٦٢﴾ اُولٰٓئِكَ الَّذِينَ يَعْلَمُ اللّٰهُ مَا فِى قُلُوبِهِمْ فَاَعْرِضْ عَنْهُمْ وَعِظْهُمْ وَقُلْ لَهُمْ فِىٓ اَنْفُسِهِمْ قَوْلًا بَلِيغًا ﴿٦٣﴾

"Daha önce yapmış oldukları (günahlar) yüzünden onlara bir belâ gelip çattığı zaman, (halleri) nice olur? Sonra onlar, 'Biz iyilikten ve ara bulmaktan başka bir şey arzu etmedik' diye, Allah'a and ederek, sana geleceklerdir. İşte bunlar... Allah öyle kimselerin kalplerinde olanı bilir. Artık onlardan yüz çevir, onlara öğüt ver ve onlara, kendileri hakkında çok etkili söz söyle" (Nisâ, 62-63).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Nisa, 62 Âyetinin Makabli ile Münasebeti**

Bil ki, bu âyetin kendisinden öncesiyle alâkası hususunda şu iki açıklama yapılmıştır:

Birinci Açıklama: Hak Teâlâ'nın فَكَيْفَ اِذَا اَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ اَيْدِيهِمْ *"Daha önce yapmış oldukları (günahlar) yüzünden onlara bir belâ gelip çattığı zaman, (halleri) nice olur?"* kısmı, araya girmiş bir ifadedir. Bu ifadeden önceki âyetin, bundan sonraki kısım ile münasebeti şu şekildedir: *"Onlara, 'Allah'ın indirdiğine* ve *peygambere gelin' denilince, münafıkların, senden çekindikçe çekindiklerini görürsün"* (Nisâ, 61); sonra onlar, *"Biz iyilikten* ve *ara bulmaktan başka bir şey arzu etmedik" diye, Allah'a and ederek, sana geleceklerdir"* (Nisa, 62). Yani, "O münafıklar işin başında senden iyice yüz çevirir, sonra da sana gelerek, 'Bu yüz çevirmekle ancak iyilik ve ara bulmayı murat ettiklerine' dair, yalan yere Allah'a yemin ederler" demektir. İşte bu izaha göre, ifâdeler arasında münasebet kurulmaktadır. *"Daha önce yapmış oldukları (günahlar) yüzünden"* ifadesi ise, araya girmiş başka bir söz gibidir ki buna, "cümle-i itiraziyye" adı verilir. Bu, şairin tıpkı:

اِنَّ الثَّمَانِينَ وَبَلَغْتُهَا وَاَجْوَجَتْ سَمْعِي إِلَى تَرْجُمَانِ

"Kendisine ulaşmış olduğum seksen yaş (seksen ki, ben ona ulaştım), kulağımı bir tercümana muhtaç hale getirdi" demesi gibidir. Şairin "وَبَلَغْتُهَا" ifadesi, araya girmiş bir cümle-i itiraziyyedir. Ancak ne var ki, bu cümle-i

itiraziyyenin şartı, bu beyitte de olduğu gibi, bazı yönlerden esas ifade ile alakalı olmasıdır. Çünkü "بَلَغْتُهَا" (ki ben ona ulaştım) sözü, muhataba bir dua ve onunla konuşurken ona bir taltiftir. Âyet de böyledir. Çünkü âyetin başı ve sonu, münâfıkların kötülüklerini, rüsvaylıklarını, her türlü hile ve tuzaklarını açıklamaktadır. Çünkü âyet, Allahu Teâlâ'nın, âyetin başında kendisine küfretmeleri emrolunmuşken "tâğut"un huzurunda muhakeme olmayı istediklerini; kendisine itaat etmeleri emrolunmuşken, Allah'ın Resulü'nden yüz çevirdiklerini anlattığını haber vermektedir. Bundan sonra da, bu kötü amelleri sebebiyle, gerek dünya gerekse ahiret hususunda başlarına gelecek hallerin şiddetine delâlet eden şeyi zikrederek, *"Daha önce yapmış oldukları (günahlar) yüzünden onlara bir belâ gelip çattığı zaman, (halleri) nice olur?"* buyurmuştur. Yani, "Başlarına gelen o sıkıntı ve musibetin hali ve durumu nice olur?" demektir. İşte, bu görüşün izahı budur ki, bu **Hasan el-Basrî**'nin görüşü olup, müteahhirûn ulemâsından da **el-Vahidî**'nin tercih ettiği görüştür.

İkinci Açıklama: Bu ifade, kendinden önceki ifadeyle alâkalı olup (cümle-i itiraziyye değildir). Bu görüş şöyle izah edilebilir: Allahu Teâlâ önceki âyette, o münafıkların "tâğut"un huzurunda muhakeme edilmeyi isteyip, Hz. Peygamber (s.a.s)'den iyice kaçtıklarını nakledince, işte bu, o münafıkların, Resûlullah'ın huzurunda olmaktan ve O'na yaklaşmaktan ne denli nefret ettiklerine delalet etmiştir. İşte binâenaleyh, Cenâb-ı Hak bu hususu zikredince, *"Daha önce yapmış oldukları (günahlar) yüzünden onlara bir belâ gelip çattığı zaman, (halleri) nice olur?"* buyurmuştur. Yani, "Emin oldukları zaman, o münafıkların Hz. Peygamber'in huzurunda bulunmaktan nefret etmeleri bu şekilde olunca, onlar kendisi sebebiyle senden çekinip korkacakları bir suç işleyip, sonra da, ister istemez sana gelerek, "Biz bu kabahatimizle, ancak bir hayır ve bir maslahatı kastetmiştik" deyip, yalan yere Allah'a and ettikleri zaman, o gam ve kederin doruğuna ulaştıkları andaki halleri ya nice olur?" demektir. Bu ifadenin maksadı ise, "onlar ister yüz yüze ister gıyabında, ister uzak ister yakın olsunlar, Hz. Peygamber'e karşı kalplerindeki nefretin had noktaya vardığını" beyan etmektir. Sonra Cenâb-ı Hak bu manayı, *"İşte bunlar... Allah öyle kimselerin kalplerinde olanı bilir"* buyruğuyla da te'kid etmiştir. Bu şu demektir: Bir kimse, bir şey hususunda mübalağa etmek istediğinde, "Bu, ancak Allah'ın bilebileceği bir şeydir. Yani, o şey çok ve güçlü olduğu için, onu ancak Allah bilir" der.

Sonra Cenâb-ı Hak, Resûlü'ne, o münafıkların ne denli bir buğzu olduğunu ve kendisine karşı da sınırsız bir düşmanlık ve nefretlerinin bulunduğunu bildirince, O'na, o münafıklara karşı nasıl davranacağını öğreterek, *"Artık onlardan yüz çevir, onlara öğüt ver* ve *onlara, kendileri hakkında çok etkileyici söz söyle"* buyurmuştur, işte bu ifade, bizim açıkladığımız gibi, kendinden önceki ifadeyle, bu hususta herhangi bir hazf ve takdire ihtiyaç olmaksızın, güzel bir münasebet içinde bulunmuş olur. Tefsir kitaplarını mütâlaa eden herkes, gerek öncekilerin gerekse sonrakilerin, bu münasebeti kurabilmek için nasıl çırpındıklarını görür ve anlar. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE

Âlimler, Cenâb-ı Hakk'ın *"Onlara bir belâ gelip çattığında"* buyruğunun tefsiri hususunda şunları zikretmişlerdir:

a) Bundan murat, **Hz. Ömer** (r.a)'in, onların, Resûl'ün hükmüne razı olmadığını söyleyen arkadaşlarını öldürmesidir. İşte bunun üzerine o münafığın arkadaşları, Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelerek, **Hz. Ömer**'den onun kanını talep etmişler ve Hz. Peygamber'den başkasının hükmüne müracaat etmekle ancak iyilik ve maslahat diledikleri hususunda yemin etmişlerdir. Bu, **Zeccac**'ın tercih ettiği görüştür.

b) **Ebu Ali el-Cübbaî** ise şöyle demektedir: Burada bahsedilen bu "musibet, belâ"dan maksat, Allahu Teâlâ'nın, Hz. Peygamber'e o münafıkları savaşlarda yanına almamasını ve onları elinden geldiğince zelîl kılarak huzurundan kovmasını emretmesidir ki, bu Cenâb-ı Hakk'ın, *"Andolsun, eğer münafıklar ve kalplerinde bir hastalık bulunanlar, şehirde kötü haber yayanlar vazgeçmezlerse, mutlaka seni onlara musallat ederiz. Sonra orada seninle ancak az bir zaman komşuluk edebilirler. Hepsi de Allah'ın rahmetinden kovulmuş olarak... nerede ele geçirilirlerse yakalanırlar ve onlar öldürüldükçe öldürülürler"* (Ahzab, 60-61) ve *"...de ki, "Bundan sonra benimle birlikte kat'iyyen ve ebedi olarak çıkamazsınız"* (Tevbe, 83) âyetlerinin ifade etmiş olduğu hususdur.

Özet olarak diyebiliriz ki bu gibi âyetler, onlar için çok büyük bir zillet ve tahkiri gerektirir. Bu sebeple de âyetlerde zikredilen hususlar, onların başına gelen musibetler arasında sayılmıştır. Bu musibetler onlara, münafık oldukları için gelip çatmıştır. Cenâb-ı Hakk'ın *"Sonra sana geldiler (gelecekler)"* buyruğu ile de, "O musibet gelip çattığında, onlar yemin

eder ve "Kâfirlerle dönüp dolaşmakla ancak bir iyilik ve maslahat kastetmiştik" diyerek mazerette bulunurlar. Halbuki onlar, bu konuda yalan söylüyorlardı... Zira onlar, içlerinde, açıkladıklarının aksini gizliyorlardı... Onlar bununla, bir salah olan ihsan ve iyiliği kastetmemişlerdi...

c) **Ebu Müslim el-İsfehanî** de şöyle demektedir: "Cenâb-ı Hak, o münafıkların **"tâğut"**un hükmüne rağbet edip, Resûl'ün hükmünden hoşlanmadıklarını haber verince, başlarına pek yakında, onları O'na sığınmaya, O'na iman ettiklerini açıklamaya ve maksatlarının sadece iyilik edip ara bulmak olduğuna yemin etmeye zorlayacak birtakım musibetlerin gelip çatacağı haberini, Peygamberi'ne müjdelemiştir." **Ebu Müslim** sözüne devamla şöyle der: "Bir kimseyi bir şey ile korkutup ya da müjdelediklerinde, 'şu şu şu olduğunda, ya senin halin nasıl olur?' demek, Arapların örflerinden birisidir." Bunun misali, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Her ümmetten birer şahit getirdiğimiz zaman (onların halleri) nice olur?"* (Nisâ, 41) ve *"Onları hiçbir şüphe olmayan bir günde topladığımız zaman, artık halleri nice olur?"* (Âl-i İmran, 25) âyetleridir.

Sonra Cenâb-ı Hak, Resûlü'ne, o münafıklardan böyle şeyler sâdır olduğunda, onlardan yüz çevirip onlara va'z u nasihat etmesini emretmiştir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Âyette Geçen İhsan ve Tevfik'in Tefsiri**

Âyet-i kerimedeki "ihsan (iyilik)" ve "tevfik (ara bulma)"nın tefsiri hususunda da şu açıklamalar yapılmıştır:

a) Bu tabirlerin manası, "Biz, Peygamber'den başkasının hükmüne başvurmakla ancak, hasımlarımıza iyilik ve aramızdaki uyum ve ittifakın devam etmesini dilemiştik. Peygamber'den başkasının hükmüne müracaat etmemiz, hasımlarımız için bir iyilik olmuştur. Zira, onlar Hz. Peygamber'in huzurunda olsalardı, meramlarını anlatabilmek için seslerini yükseltmeye ve O'nun hükmüne karşı diretmeye güç yetiremezlerdi. İşte, binâenaleyh, Peygamber'den başka birinin hükmüne başvurmamız, hasımlarımız için bir iyilik olmuştur" şeklindedir.

b) Bunun manası şöyledir: "Biz, **Hz. Ömer**'in hükmüne müracaat ederken, onun ancak adaletle hükmedip, onunla hasmının arasını bularak, arkadaşımıza iyilikte bulunacağını düşünmüştük. Aklımıza, O'nun da Resûlullah'ın hükmettiği gibi hükmedeceği gelmemişti."

c) Mana şöyledir: "Ey Allah'ın Resûlü, biz senden başkasının hükmüne ancak şunun için müracaat ettik: Sen, acı da olsa, kesin ve gerçek hükmü

verirsin. Halbuki senden başkaları, hasımların aralarını bulmaya çalışır; aralarında bir uyuşma ve uzlaşma meydana gelinceye kadar, taraflardan her birine, diğerine iyilik etmesini ve isteklerini, asgari müşterek bir noktada birleştirmelerini emreder..."

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "أُولٰئِكَ الَّذِينَ يَعْلَمُ اللهُ مَا فِى قُلُوبِهِمْ" buyurmuştur. Bunun manası, "Onların kalplerindeki nifakı, kin ve gayzı, düşmanlığı ancak Allah bilir" şeklindedir.

Sonra Cenâb-ı Hak, فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَعِظْهُمْ وَقُلْ لَهُمْ فِى أَنْفُسِهِمْ قَوْلًا بَلِيغًا *"Artık onlardan yüz çevir, onlara öğüt ver ve onlara, kendileri hakkında çok etkili söz söyle"* buyurmuştur. Bil ki Cenâb-ı Hak, Resûlü'ne (s.a.s), onlara şu üç şekilde muamele etmesini emretmiştir:

a) Hak Teâlâ'nın, فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ *"Artık onlardan yüz çevir"* buyruğudur ki, bu da şu iki şeyi anlatmaktadır:

1) Hz. Peygamber'in, onların mazeretlerini kabul etmeyip onların bu özür beyan etmelerine aldanmamasıdır. Çünkü, başkasının özrünü kabul etmeyerek, ona kızmaya devam eden bir kimse, "O, ondan yüz çevirdi, ona iltifat etmedi" şeklinde vasfedilir.

2) Bu söz, Hz. Peygamber'e şöyle denilmiş olması yerine geçmektedir: "Onlardan yüz çevirmekle yetin, onların gizliliklerini ortaya dökme. Onların içlerinde bulunan şeylerin künhünü bildiğini onlara gösterme. Çünkü bir kimse, düşmanının sırlarını ortaya koyup, ona, kalbinde bulunan her şeyi bildiğini izhar ederse, bu durum çoğu kez o kimseyi, onun düşmanlığını izhar etmesine aldırmamaya teşvik eder ve cesaretlendirir; böylece de o kimsenin şerri artar. Ancak ne var ki o kimseyi bulunduğu hal üzere bırakırsa, o kimse bir korku ve endişe içinde kalakalır, böylece de şerri ve kötülüğü azalır.

b) Hak Teâlâ وَعِظْهُمْ *"onlara öğüt ver"* buyurmuştur. Bu ifadeden maksat, Hz. Peygamber'in onları nifak, hile, tuzak, haset, yalan vb. şeylerden men etmesi ve onları ahiret cezasıyla korkutmasıdır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Rabbinin yoluna hikmetle, güzel öğütle davet et..."* (Nahl, 125) buyurmuştur.

c) Hak Teâlâ, وَقُلْ لَهُمْ فِى أَنْفُسِهِمْ قَوْلًا بَلِيغًا *"Ve onlara, kendileri hakkında çok etkili söz söyle"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili olarak da iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Hak Teâlâ'nın, "فِى أَنْفُسِهِمْ" ifâdesi hakkında şu izahlar yapılmıştır:

1) Âyette bir takdim-tehir bulunmaktadır. Bunun takdiri ise, "onlara, nefislerinde etkili olan, kalplerinde de müessir olan, kendisi sebebiyle devamlı gamlanıp kederlenecekleri ve kendisinden alabildiğine korku duyup hissedecekleri bir söz söyle" şeklindedir.

2) Takdirin şöyle olmasıdır: "Onların kötü nefisleri ve nifaka bürünmüş kalplerinin vasfı ve sıfatı hususunda, belîğ ve etkili bir söz söyle ve şöyle de: "Allah, kalplerinizdekini bilir. Onu gizlemeye çalışmanız size hiçbir fayda vermez. Binaenaleyh, kalbinizi nifaktan temizleyiniz. Aksi halde Cenâb-ı Hak, açıktan açığa müşrik olanların başına getirmiş olduğu belâ ve musibetlerin daha katı ve daha ağırını sizin başınıza getirir.."

3) "Onlara, onlarla baş başa kaldığında, yanlarında başka kimse yok iken nasihat et. Çünkü, herkesin yanında yapılan nasihat bir ta'n ve ayıplama olup, gizlice yapılan nasihat ise mahzâ nasihat olur.

İKİNCİ MESELE

Bu âyet hakkında iki görüş bulunmaktadır:

a) Öğüt vermeden murat, ahiret cezasıyla korkutmaktır. Beliğ sözden murat ise, dünya cezasıyla korkutarak, onlara şöyle denilmesidir: Kalplerinizdeki nifak ve hilekârlıklar, Allah katında malumdur. Sizinle diğer kâfirler arasında herhangi bir fark yoktur; Allah, imanı izhar ettiğiniz için, kılıcı (öldürülme hükmünü) sizden kaldırmıştır. Binâenaleyh, bu kötü fiillerinize devam ederseniz, hepinizin küfürde devam ettiği ortaya çıkmış olur. Bu durumda da size kılıç gerekir.

b) Buradaki "belîğ söz", "öğüt"ün sıfatıdır. Böylece Cenâb-ı Hak önce öğüt vermeyi, sonra da bu öğüdün beliğ bir söz ile olmasını emretmiştir. Beliğ söz ise, sözün beliğ, uzun, lafızları ve manaları güzel; terğîb, terhîb, sakındırıp korkutma, mükâfat ve ceza...'yı ihtiva eden bir söz olmasıdır. Söz, böyle olduğu zaman kalbe oturur; ama kısa, lafızları bozuk, manaları da az olursa, kalbe asla tesir etmez.

وَمَآ اَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ اِلَّا لِيُطَاعَ بِاِذْنِ اللّٰهِ وَلَوْ اَنَّهُمْ اِذْ ظَلَمُوٓا اَنْفُسَهُمْ جَآؤُكَ فَاسْتَغْفَرُوا اللّٰهَ وَاسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُولُ لَوَجَدُوا اللّٰهَ تَوَّابًا رَحِيمًا ﴿٦٤﴾

"Biz hiçbir peygamberi, Allah'ın izniyle kendisine itaat edilmesinden başka bir hikmetle göndermedik. Onlar kendilerine zulmettikleri

zaman sana gelip de Allah'tan mağfiret dileselerdi ve onlar için Peygamber de mağfiret isteseydi, elbette Allah'ı tevvâb ve rahîm bulacaklardı" (Nisâ, 64).

Bil ki Allahu Teâlâ, Peygamberi'ne itaat etmeyi *"Peygamber'e ve sizden olan emir sahiplerine itaat edin"* (Nisâ, 59) diyerek emredip, sonra da bazı münafıkların Peygamber'in değil de tağut'un hükmüne başvurduklarını nakledince ve bu yol ile bu metodun çirkinliğini ve bozukluğunu beyan edince, bu âyet ile yeniden insanları Peygamber'e itaate teşvik ederek, وَمَا اَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ اِلَّا لِيُطَاعَ بِاِذْنِ اللّٰهِ *"Biz hiçbir peygamberi, Allah'ın izniyle kendisine itaat edilmesinden başka bir hikmetle göndermedik"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Zeccâc, buradaki "مِنْ" harf-i cerrinin zâid olduğunu ve bunun takdirinin وَمَا اَرْسَلْنَا رَسُولًا *"Biz hiçbir peygamber göndermedik ki..."* şeklinde olduğunu söylemiştir. Bunun takdirinin: "Bu cins peygamberlerden ancak şunu şunu gönderdim..." şeklinde olması da mümkündür. Bu takdire göre, mübalağa manası daha tam olur.

İKİNCİ MESELE: **Peygamberlere İtaat Konusunda el-Cübbai'ye Red**

Ebu Ali el-Cübba'î âyetin, "Ben gönderdiğim her peygamberin itaat olunmasını ve tasdik edilmesini murat ettim. Yoksa onu, kendisine isyan edilsin diye göndermedim" manasında olduğunu söyleyerek, sonra şunu ilave eder: "Bu, **Cebriyye**'nin görüşünün bâtıl olduğunu gösterir. Çünkü onlar "Allahu Teâlâ, peygamberleri, kendilerine isyan edilsin, karşı çıkılsın diye göndermiştir" derler. Peygamber'e isyan eden kimselerin, küfür üzere devam edeceği malumdur. Allahu Teâlâ, **Cebriyye**'nin yalan söylediğini bu âyette açıkça göstermiştir. Binâenaleyh onların görüşlerinin batıl olduğuna Kur'ân'da başka bir şey bulunmasaydı bile, sadece bu âyet yeterdi. Onların görüşüne göre, peygamberlerin hem itaat hem de isyan olunmaları için gönderilmiş olmaları gerekir. Böylece bu ifade, insanların peygamberlere isyan etmelerinin Allah'ın muradı olmadığına, O'nun, peygamberler hakkında sadece itaat olunmalarını murat ettiğine delalet etmektedir."

Bil ki bu istidlâl son derece zayıftır. Bu, şu şekillerde açıklanır:

a) Hak Teâlâ'nın, *"kendisine itaat edilmesinden başka bir hikmetle (değil)"* buyruğunun manasının gerçekleşmesi hususunda, onlara tek bir vakit, tek bir kişinin itaat etmiş olması yeter. Bütün insanların, her zaman o peygamberlere itaat etmeleri, bu ifadenin manasının doğru olmasının şartı değildir. Binâenaleyh biz bunun neticesine göre şöyle deriz: Allahu Teâlâ'nın peygamber olarak gönderdiği herkese, bazı insanlar bazı zamanlarda itaat etmişlerdir; meğer ki şöyle denilsin: "Bir şey hakkındaki hükmün bildirilmiş olması, başka şeylerin o hükme dahil olmadığı manasına gelir." Fakat **Cübbaî** bunu kabul etmez. Binâenaleyh bu problem, her türlü takdire göre sakıt olur.

b) Bu ifadeden muradın, "Her kâfir mutlaka ölürken, o peygamberi tasdik eder" şeklinde olması niçin caiz olmasın? Bu, tıpkı *"Ehl-i kitaptan hiçbiri müstesna olmaksızın, ölümlerinden evvel, mutlaka, o (İsâ'ya) iman edecekler"* (Nisâ, 159) âyetinde anlatıldığı gibidir. Yahut da bu, kıyamet günü herkesin peygamberlere iman edecekleri manasına hamledilir. Müspet tarafta zikredilen bir vasfın gerçekleşmesi için, onun bazı durumlarda ve bazı şekillerde gerçekleşmesinin kifâyet edeceği herkesin malumudur.[75]

c) Taat mevcut iken, taatın mevcut olmadığı bilgisine sahip olmak, birbirine zıt şeylerdir. İki zıt bir arada bulunamaz. Bu bilginin yokluğu imkânsızdır. Binâenaleyh taatın varlığı da imkânsız olur. Allah bütün malumatı bilir. Bundan dolayı O, taatın olup olmayacağını da bilir. Bir şeyin meydana gelmesinin imkânsız olduğunu bilen, onu murat etmiş olamaz. Binâenaleyh bu kesin aklî delil ile, Allahu Telâlâ'nın, kâfirin itaatini dilemiş olması imkânsız olur. Bu sebeple, bu âyeti şu şekilde te'vil etmek gerekir: "Bu ifadeden maksat, Cenâb-ı Hakk'ın iradesi değil, emridir. Buna göre âyetin takdiri, "Biz hiçbir peygamber göndermedik ki, insanlara ona itaat etmeleri emri verilmiş olmasın" şeklinde olur ki, buna göre de problem kalmaz.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Kulların İtaat ve İsyanı Allah'ın İradesi İledir**

Âlimlerimiz, "Âyet, hayır ile şerrin, küfür ile imanın ve taat ile isyanın ancak Allah'ın iradesi ile olabileceğine delalet etmektedir" demişlerdir. Bunun delili, âyetteki *"Allah'ın izniyle kendisine itaat edilmesi"* ifadesidir. Buradaki "izin" ile, emir ve teklif manalarının murat edilmiş olması

75 Maksat şudur: Bir şeyin varlığını ispat kolay, yokluğunu ispat son derece zordur. Mesela: "Dünyada hurma vardır" diyen kimse, bir hurma ağacı veya birkaç hurma meyvesini göstermekle iddiasını ispatlar. Fakat "yoktur" diyen, karış karış dünyayı dolaştıktan sonra söyleyebilir (Ç).

mümkün değildir. Çünkü bir kimsenin peygamber olması demek, Allah'ın kendisine itaat olunmasını emrettiği kimse olması demektir. Eğer âyetteki "izin"den murat, emir ve teklif olmuş olsaydı, o zaman âyetin takdiri, وَمَا أَذِنَّا فِي طَاعَةِ مَنْ اَرْسَلْنَاهُ اِلَّا بِإِذْنِنَا "Kendisini peygamber olarak gönderdiğimiz kimselere itaate, bizim iznimiz olmadan izin vermedik" şeklinde olurdu ki, bu çirkin bir tekrardır. Binâenaleyh âyetteki "izin" kelimesini, muvaffak kılmak ve yardım etmek manalarına hamletmek gerekir. Bu izaha göre ise âyetin takdiri: "Biz her peygamberi, ancak bizim yardım ve muvaffak kılmamızla kendisine itaat olunsun diye gönderdik" şeklinde olur ki, bu da Hak Teâlâ'nın, herkesin peygambere itaatini istemediği, aksine bunu, muvaffak kılıp yardım ettiği kimselerden istediği hususunda açık bir ifadedir. O kimseler de mü'minlerdir. Fakat Cenâb-ı Hakk'ın tevfik ve yardımından mahrum kalanlara gelince, Allah onlardan bunu istememiştir. Binâenaleyh bu âyetin, bizim görüşümüzün doğruluğunu gösteren en güçlü delillerden biri olduğu sabit olur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bu âyet, her resûlün mutlaka, uyulacak ve tâbî olunacak bir şeriatinin bulunduğuna delalet etmektedir. Zira o, kendinden öncekilerin şeriatine davet eden birisi olsaydı, gerçekte itaat olunan kendisi değil, aksine o şeriati getirmiş olan peygamber olurdu. Halbuki Allahu Teâlâ, her "resûl"ün itaat olunacağını belirtmiştir.

***BEŞİNCİ MESELE:* Peygamberlerin Günahtan Mâsum Olmaları**

Âyet, bütün peygamberlerin günah ve isyandan mâsum olduklarına delalet etmektedir. Çünkü âyet, onlara mutlak olarak itaat edilmesi gerektiğine delalet etmektedir. Binâenaleyh eğer peygamberler bir günah işleyecek olsalardı, o hususta da onlara uymamız gerekirdi. Böylece de, o günahı işlemek bize de vacip olurdu. Halbuki o işin bir günah oluşu, yapmamızın haram olmasını gerektirir. Bu durumda aynı şeyin hem vacip hem de haram olduğunu söylemek gerekir ki bu, imkânsızdır.

İmdi eğer, "Siz **Cübbai**'nin sözüne itiraz ederken, Hak Teâlâ'nın *"Kendisine itaat edilmesinden başka bir hikmetle (değil)"* ifadesinin, umumi manada olmadığını söylediniz, öyle ise daha nasıl bu meselede bunun umumi manada oluşuna tutunuyorsunuz? Zira sizin istidlâliniz, ancak bu ifadenin umumi manada olduğunu söylemekle mümkün olur" denilirse, biz deriz ki: Lafzın zahiri, umumi manada olduğu zannını uyandırır. Ancak biz o

meselede, bu umumiliği, Cenâb-ı Hakk'ın kâfirin imanını irade etmesinin imkânsız olduğu hususunda zikrettiğimiz kesin aklî delilden ötürü terk ettik. İşte âyetin umumi manasına ters olan bu kesin aklî delilden ötürü, âyetin zahirini, umumi manasından çıkardık. Bu meselede ise, peygamberlerin ismetini zedelemeye götürecek kesin aklî bir delil yoktur. İşte bu ikisi arasındaki fark böylece ortaya çıkmış olur.

Peygamber'in Mü'minler İçin İstiğfarı

Cenâb-ı Hak, وَلَوْ اَنَّهُمْ اِذْ ظَلَمُوا اَنْفُسَهُمْ جَاؤُكَ فَاسْتَغْفَرُوا اللّٰهَ وَاسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُولُ لَوَجَدُوا اللّٰهَ تَوَّابًا رَحِيمًا *"Onlar kendilerine zulmettikleri zaman sana gelip de Allah'tan mağfiret dileselerdi ve onlar için Peygamber de mağfiret isteseydi, elbette Allah'ı tevvâb ve rahîm bulacaklardı"* buyurmuştur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE: **Nisa, 64 Âyetinin Nüzul Sebebi**

Âyetin sebeb-i nüzûlü hakkında şu iki izah zikredilmiştir:

1) Bundan murat, daha önce bahsedilmiş olan münâfıklardır. Buna göre âyet, "şayet o münâfıklar, tâğut'un hükmüne başvurup, Peygamber'in hükmünden kaçmak suretiyle kendilerine zulmettiklerinde, Peygamber'e gelerek yaptıklarından pişman olduklarını izhâr ve tevbe edip, Peygamber'in kendileri için mağfiret talep etmesini isteselerdi ve onlar tevbe ettiklerinde Peygamber de Allah'tan onlar için af dileseydi, onlar hiç şüphesiz Allahu Teâlâ'yı, tevbeleri çok bağışlayan ve pek merhametli bulurlardı" manasındadır.

2) **Ebu Bekir el-Esamm** şöyle demiştir: "Bir grup münâfık, Hz. Peygamber (s.a.s)'e tuzak kurmak için anlaşmışlar, sonra da bu maksatlarını gerçekleştirmek için yanına varmışlardı. O anda Cebrail (a.s) gelerek, durumu Hz. Peygamber (s.a.s)'e haber vermişti. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), *"Hiç şüphesiz bir topluluk, yapamayacakları bir işe niyetlenerek buraya gelmişlerdir. Onlar kalkıp, Allah'tan bağışlanmalarını talep etsinler ve ben de onların bağışlanmasını talep edeyim"* dedi. Sonra da, "kalkmıyor musunuz?" dedi, ama hiç kimse kalkmadı. Bunun üzerine o, *"Ey falan kalk"* diyerek, on iki kişinin adını saydı. Onlar da kalkarak, "Biz, söylediğin şeye niyetlenmiştik. Böylece kendimize zulmettiğimiz için Allah'a tevbe ediyoruz. Sen de bizim için mağfiret talep et" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s), *"Derhal çıkınız, işin başında ben mağfiret dilemeye daha yakın idim. Allahu Teâlâ da tevbenizi kabul etmeye daha yakın idi. Yanımdan çıkınız"* dedi.

***İKİNCİ MESELE:* Resûllah'ın, Günahkârlar İçin İstiğfarının Önemi**

Birisi şöyle diyebilir: "Eğer onlar Allah'tan mağfiret isteyip, dürüst bir şekilde tevbe etselerdi onların tövbeleri makbul olmaz mıydı? Binaenaleyh Hz. Peygamber (s.a.s)'in mağfiret talep etmesini onların istiğfar etmeleri şartına bağlamanın faydası nedir?" Biz, buna şu şekillerde cevap veririz:

a) Tağût'un huzurunda muhakeme olmayı istemek, hem Allah'ın hükmüne karşı çıkmak, hem de Resûlullah'a edepsizlik ve O'nun kalbine bir keder sokmaktır. Günahı bu şekilde olan herkesin, ondan dolayı başkasına özür beyan etmesi gerekir. İşte bu sebepten ötürü, Cenâb-ı Hak, o münâfıklara, Hz. Peygamber'den kendileri için mağfiret istemesini talep etmelerini vâcip kılmıştır.

b) Münâfıklar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in hükmüne râzı olmayınca, onların inatları ortaya çıkmıştır. Binaenaleyh onlar tevbe ettiklerinde, bu inatlarını giderecek şeyi yapmaları gerekir. Bu da, onların ancak Allah'ın Resûlü'ne giderek, O'ndan, bağışlanmaları için Allah'tan mağfiret talep etmesini istemeleri ile mümkün olur.

c) Belki de onlar, tevbe ettikleri zaman, eksik tevbe ederler. Ama onların tevbelerine, Allah'ın Resûlü'nün istiğfarı da eklenince, o zaman o, kabule müstahak olur. Allah en iyi bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Allah, Peygamberi'ni yüceltmek için, *"Onlar için Peygamber de mağfiret isteseydi"* demiş, ama "sen, onlar için mağfiret isteseydin" dememiştir. Çünkü onlar, o Peygamber'e geldiklerinde, Allah'ın, kendisine peygamberliğini verdiği, vahyi ile ikramda bulunduğu ve O'nu, kendisi ile mahlûkatı arasında bir elçi kıldığı kimseye gelmişlerdir. Bu vasıfta olan kimsenin şefaatini Allah geri çevirmez. Binaenaleyh muhatap lâfızdan, gâib lâfza geçmenin faydası (hikmeti) budur.

***DÖRDÜNCÜ MESELE:* Tevbe Edenin Tevbesi Kabul Edilir**

Âyet, Allahu Teâlâ'nın tevbe edenin tövbesini kabul edeceğine kesin olarak delâlet etmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak, önce istiğfardan bahsedip, sonra da, *"Elbette Allah'ı tevvâb ve rahim bulacaklardı"* buyurmuştur. Bu cevap, söze uygun düşmüştür. "Tevvâb" ve "Rahîm"den murat, "onların tevbelerini kabul eden ve yakarışlarına merhamet eden" ise, onların istiğfarları reddolunmaz.

Resûlullah'ın Hakemliğini Kabul Etmeyen, Mü'min Olamaz

فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتّٰى يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنْفُسِهِمْ حَرَجًا مِمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا ﴿٦٥﴾

"Öyle değil, Rabbine yemin olsun ki, onlar aralarında çıkan meselelerde seni hakem yapıp, sonra da verdiğin hükümden yürekleri hiçbir sıkıntı duymadan tam bir teslimiyetle teslim olmadıkça, imân etmiş olmazlar" (Nisa, 65)

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Bu Âyetin (Nisa, 65) Nüzûl Sebebi**

Âyetin sebeb-i nüzulü hakkında şu iki görüş vardır:

a) Bu, **Atâ, Mücâhid** ve **Şa'bî**'nin görüşü olup, buna göre âyet, daha önce bahsedilmiş olan, Yahûdî ile münâfık arasında geçen hâdise hakkında nâzil olmuştur. Binaenaleyh bu, mâkabli ile ilgisi bulunan bir âyettir. Bence de tercihe şayan görüş budur.

b) Bu âyet, yeni bir söz başlangıcı olup, başka bir hâdise hakkında nazil olmuştur ki, o da şudur: **Urve b. Zübeyr** (r.a)'den rivayet edildiğine göre, Ensâr'dan bir adam kendisi ile, hurmalığını suladığı bir su hususunda nizalaşmıştı. Bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s), **Zübeyr**'e, اِسْقِ اَرْضَكَ ثُمَّ أَرْسِلِ الْمَاءَ اِلَى الْأَرْضِ جَارِكَ *"Kendi toprağını sula. Sonra suyu, komşunun toprağına sal"* demiştir. Bunun üzerine ensârdan olan adam, "O, halanın oğlu olduğu için böyle hükmettin" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yüzünün rengi değişti ve sonra Zübeyr'e, اِسْقِ ثُمَّ اِحْبِسِ الْمَاءَ حَتَّى يَبْلُغَ الْجَدْرَ *"(Bahçeni) sula. Sonra da ağaçların köklerine (veya bahçenin duvarlarına), varıncaya kadar da suyu salma"* dedi.[76]

Bil ki bu hususta hüküm şudur: Kimin arazisi, vâdiye (suya) daha yakın olursa, suyu çevirmede onun önceliği olup, tarlasını tamamen sulamak hakkıdır. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s), **Zübeyr** (r.a)'e müsamahalı bir şekilde sulamasını söylemişti. **Zübeyr**'in hasmı su-i edebde bulunup, Hz. Peygamber (s.a.s)'in müsamahalı emrini lâyıkı ile değerlendiremedi.

76 Buhârî, Sulh, 12; Ebû Dâvûd, Akdiye, 31 (3/316); Müslim, Fezâil, 129 (4/1830).

İşte bu sebeple de, Hz. Peygamber (s.a.s), **Zübeyr**'e, sulama hakkını tastamam kullanmasını emretti. Hasmı ise bunu bir kayırma zannetti.

İKİNCİ MESELE: **"فَلَا وَرَبِّكَ" Buyruğundaki "لَا"nın İzahı**

Hak Teâlâ'nın, فَلَا وَرَبِّكَ *"Öyle değil, Rabbine yemin olsun ki.."* ifâdesindeki, "لَا" hakkında iki görüş vardır:

a) Bu, فَوَرَبِّكَ "Rabbine yemin olsun ki.." manasındadır. Bu, tıpkı فَوَرَبِّكَ لَنَسْـَٔلَنَّهُمْ اَجْمَعِينَ *"İşte Rabbine andolsun ki, onların topuna soracağız..."* (Hicr, 92) âyetinde olduğu gibidir. Buna göre, "لَا" zâide olup, yemin manasını te'kid için gelmiştir. Bu tıpkı, "لِئَلَّا يَعْلَمَ" (Hadid, 29) âyetindeki, "لَا"nın, bilmeleri gerektiğini te'kid için getirilmiş olması gibidir. Âyetteki لَا يُؤْمِنُونَ *"iman etmiş olmazlar"* ifâdesi ise, kasemin cevabıdır.

b) Buradaki, "لَا" zâide olmayıp, bir manası vardır. Buna göre **Vâhidî** şunları söylemiştir:

1) Bu kelime, daha önce bahsedilmiş olan bir şeyin nefyini ve reddini ifâde eder. Bunun takdiri, لَيْسَ الْاَمْرُ كَمَا يَزْعُمُونَ اَنَّهُمْ اٰمَنُوا "onlar senin hükmüne muhalefet edip dururlarken, iş, iman ettiklerini iddia ettikleri gibi değildir" şeklindedir. Cenâb-ı Hak, bunun peşine, kasem ile yeni bir söze başlayarak, *"Rabbine yemin olsun ki, onlar seni hakem yapmadıkça, iman etmiş olmazlar"* demiştir.

2) Bu daha sonra gelecek nefyi te'kid etmek için getirilmiştir. Zira bu nefiy, hem sözün başında, hem de sonunda getirildiğinde, son derece güzel ve te'kidli olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Şicar ve Teslim Kelimelerinin İzahı**

Bir şey dallanıp budaklanıp, birbirine karıştığında, "شَجَرَ - يَشْجُرُ - شُجُورًا" denilir. Bir kimse, birisi ile münakaşa ettiğinde, o esnadaki sözler birbirine karıştığı için, "شَاجَرَهُ" (onunla münakaşa etti) denilir. Yine birbirine girdiği için "hevdeç"in tahtalarına ve çıtalarına da "شِجَارٌ" denilir. **Ebu Müslim el-İsfehânî** şöyle demiştir: "Bana göre bu kelime, ağacın dallarının birbirine girmesi (iltifâfi'ş-şecer') manasından alınmıştır. Çünkü ağacın dalları birbirine girer."

Âyette geçen "harec" kelimesi, darlık (sıkıntı) manasındadır. **Vâhidî** şöyle demiştir: "Nerede ise yanına varılamayacak kadar dalları birbirine karışmış ağaca, "harec" denir. Bunun cem'i, "حِرَاجٌ"dır."

Âyette geçen "teslim" kelimesi, tef'îl babından mastardır. Birisi bağışlanıp, başına bir musibet gelmediğinde, "سَلِمَ فُلَانٌ" (filanca sâlim oldu); yine bir şey münakaşasız olarak bir kimsenin hakkı olduğunda سَلِمَ هٰذَا الشَّيْءُ لِفُلَانٍ "Bu şey, falancaya aittir" denilir. Bu kelimeyi şeddeleyip, "سَلَّمَ لَهُ" dediğinde, bu "O, onu ona teslim etti, ona has kıldı" manasında olur. İşte kelimenin Arapçadaki asıl manası bunlardır. "Teslim"in bütün değişik manaları, bu asıl mana ile irtibatlıdır. Buna göre Arapların "سَلَّمَ عَلَيْهِ" sözleri, "Ona sulh-u selâmette olması için duâ etti. (Selâm verdi)" سَلَّمَ اِلَيْهِ الْوَدِيعَةَ "O, ona emâneti teslim etti" sözleri, "Ona emâneti hiç itiraz etmeden verdi"; سَلَّمَ اِلَيْهِ "Ona teslim oldu sözleri, "Onun hükmüne razı oldu"; سَلَّمَ اِلَى فُلَانٍ فِي كَذَا "O, Falancaya, şu hususta teslim oldu" sözleri, "O, ona o hususta itiraz etmedi"; سَلَّمَ اِلَى اللّٰهِ اَمْرَهُ "İşini Allah'a havale etti" sözleri, "O hususta kendisinin bir katkısı ve tesiri olmadığını, tesir eden ve yaratıcı olanın, eşi ve benzeri olmayan tek Allah olduğunu bildi" manasında "işini Allah'a havale etti" manasındadır.

DÖRDÜNCÜ MESELE: Peygamber'in Hükmüne Razı Olmayan Mü'min Olamaz

Bil ki Cenâb-ı Hakk'ın, "فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ" ifadesi, o münafıkların ancak şu şartlar bulunursa iman sıfatını kazanabilecekleri hususunda, Allah tarafından bir yemindir:

Birinci şart: حَتّٰى يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ *"Onlar aralarında çıkan meselelerde seni hakem yapmadıkça"* âyetinin ifade ettiği şarttır. Bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in hükmüne râzı olmayan kimsenin mü'min olamayacağına delâlet etmektedir.

Bil ki, "Allah'ı, ancak ma'sûm bir peygamberin irşadı ile bilmek mümkün olur" görüşünü izah etmek için, bu âyete sarılanlar şöyle derler: "Çünkü *"Onlar aralarında çıkan meselelerde seni hakem yapmadıkça.. iman etmiş olmazlar"* ifâdesi ancak, ihtilaf ettikleri her hususta Hz. Peygamber'in hükmünden medet ummaları halinde imanın onlar için tahakkuk edeceği hususunda açık bir sözdür. Halbuki biz, ehl-i ilmin, Allah'ın sıfatları konusunda ihtilaf ettiklerini görüyoruz. Mesela kimi Mu'attıla, kimi Müşebbihe, kimi Kaderiyye, kimi Cebriyye. Binaenaleyh bu âyetin hükmüne göre iman, ancak Peygamber'in hükmü, irşadı ve hidayeti ile meydana gelir. Âlimler bunu şöyle açıklamışlardır: İnsanların çoğu nâkıs olup, gerçekleri tam olarak anlayamazlar. Halbuki ma'sum (ismet sahibi) peygamberlerin

aklı, tam ve aydınlatıcıdır. Bundan dolayı Peygamber'in nûrunun aydınlığı, ümmetinin akılları ile birleşince, ümmetinin aklı güçlenir, noksan iken tam, zayıf iken kuvvetli olmuş olur. Böylece de onlar, ilâhi sırlara vâkıf olabilirler. Bunu şu husus da te'kid eder: Resûlullah zamanında yaşayanlar, kesin olarak inanıyorlardı ve imanları ile marifetleri tamdı. Zaman bakımından ondan uzak düşenler ise, ihtilafa düşmüşlerdir. Bütün bu bâtıl mezhepler, sahâbe ve tâbiîn devirlerinden sonra ortaya çıkmıştır. Bundan dolayı, durumun bizim söylediğimiz gibi olduğu sâbit olur. Bu âyetin nasıl delil getirildiğini, **Muhammed İbn Abdulkerim eş-Şehristânî**'nin kitaplarında şu şekilde gördüm: Ona, "Senin, zikrettiğin bu istidlâli sen aklından çıkardın. İnsanların çoğunun aklı noksan olduğuna göre, belki de senin bu istidlâlin, aklının noksanlığındandır. Bu ihtimal her zaman mevcut olunca, hem görüşünün, hem de bu istidlâlinin doğruluğu hususunda şüphe etmek gerekir. Bir de, nübüvvet bilgisi, marifetullaha dayanır. Binaenaleyh marîfetullah da nübüvvet bilgisine dayanmış olsaydı devr-i fasit olmuş olurdu ki bu imkânsızdır.

İkinci şart: ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِى اَنْفُسِهِمْ حَرَجًا مِمَّا قَضَيْتَ *"Sonra da verdiğin hükümden yürekleri hiçbir sıkıntı duymadıkça..."* âyetinin ifâde ettiği hususdur. **Zeccâc**, "Bu, 'Onların kalpleri, senin hükümlerinden darlık (sıkıntı) duymadıkça...' manasındadır" demiştir.

Bil ki Hz. Peygamber (s.a.s)'in hükmüne râzı olan kimse, bazen kalben samimî olarak değil de, zâhiren râzı olmuş olur. Cenâb-ı Hak, bu âyette Peygamber'in hükmüne kalben ve samimî olarak râzı olunması gerektiğini beyan buyurmuştur. Bil ki kalbin bir şeye temâyülü veya ondan nefret etmesi, insanın elinde olmayan bir şeydir. Binaenaleyh âyetten bu mana kastedilmemiştir. Aksine bundan maksat, insanın kalbinde, Peygamber'in verdiği hükmün hak ve doğru olduğu hususunda kesin ve yakînî bir inancın bulunmasıdır.

Üçüncü şart: وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا *"Tam bir teslimiyetle teslim olmadıkça.."* âyetinin ifade ettiği hususdur. Bil ki kalbi ile, Peygamber'in hükmünün hak ve doğru olduğunu bilen kimse, bazen onu kabul etmemede inât eder veyahut da onu kabul etmek için bir müddet bekleyebilir. Bundan dolayı Allahu Teâlâ, böyle yakînî bir imanın kalpte bulunması gerektiği gibi, zâhirî tam bir teslimiyetin de bulunması gerektiğini bildirmiştir. Buna göre, Hak Teâlâ'nın, *"Sonra da verdiğin hükümden yürekleri hiçbir sıkıntı duymadan..."*

sözü ile bâtınî ve kalbî bir inkıyad, *"tam bir teslimiyette teslim olmadıkça..."* sözü ile de zâhirî bir inkıyâd kastedilmiştir. Allah en iyi bilendir.

BEŞİNCİ MESELE: **Peygamberler Hüküm ve Fetvalarında Hata Yapmazlar**

Âyet, peygamberlerin, gerek fetvâ, gerek hükümlerinde, hatâdan ma'sûm olduklarına delâlet etmektedir. Çünkü Allahu Teâlâ, onların hükümlerine boyun eğmeyi vacip kılmış ve bunu pekiştirerek, onlara hem zâhiren, hem de bâtınen inkıyad edilmesi gerektiğini bildirmiştir. İşte bu durum, onlardan herhangi bir hatanın sudûr etmeyeceğini gösterir. Bu, Hak Teâlâ'nın, عَفَا اللّٰهُ عَنْكَ لِمَ اَذِنْتَ لَهُمْ *"Hay Allah âfiyetini versin, neden izin verdin onlara.."* (Tevbe, 43) âyetinin, Hz. Peygamber (s.a.s)'in Bedir esirleri ile ilgili fetvasının; لِمَ تُحَرِّمُ مَا اَحَلَّ اللّٰهُ لَكَ *"Ey Peygamber, Allah'ın sana helal kıldığı şeyi niçin haram ediyorsun?"* (Tahrim, 1) âyetinin ve عَبَسَ وَتَوَلّٰى *"(Peygamber) yüzünü ekşitip, çevirdi"* (Abese, 1) âyetinin, bu kitapta özetlediğimiz manalara geldiğine delâlet eder.

ALTINCI MESELE

Fakihlerden bazıları, âyetteki, ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِى اَنْفُسِهِمْ حَرَجًا مِمَّا قَضَيْتَ *"Sonra da verdiğin hükümden yürekleri hiçbir sıkıntı duymadan..."* buyruğuna tutunarak, emrin zâhirinin vücûbu (farziyyeti) gösterdiğine istidlâl etmişlerdir ki, bu şekildeki bir istidlâl zayıftır. Çünkü hüküm, ilzâm etmek (gerekli ve mecbur kılmak) demektir. Bunun zaten vücûb ifâde ettiğinde bir münakaşa yoktur.

YEDİNCİ MESELE: **Nass, Kıyas ile Tahsis Edilemez**

Âyetin zâhiri, nassın kıyas ile tahsîs edilemeyeceğine delâlet etmektedir. Çünkü bu, insanın, mutlak olarak Allah'ın ve Resûlü'nün hükmüne tâbî olması ve onların hükmünden başkasına başvurmaması gerektiğine delâlet eder. Bu âyette zikredilen böyle bir te'kid, mükellefiyetlerin pek azında zikredilir. Bu da, Kur'ân ve Hadis'in umûmîliğinin, kıyasın hükmüne takdim edilmesini gerektirir. Hak Teâlâ'nın, *"Sonra da verdiğin hükümden yürekleri hiçbir sıkıntı duymadan..."* ifadesi de bunu ihsâs ettirmektedir. Çünkü hatıra nassın manasının aksine bir kıyas geldiğinde, insanın yüreğinde bir darlık (harec) hissedilir. Böylece Cenâb-ı Hak, insanın imanının, o harece itibar etmemesi ve nassa tam olarak teslim olmasından sonra, kâmil olacağını beyân buyurmuştur. İşte bu söz insaflı kimselere göre, çok kuvvetli ve güzel bir sözdür.

SEKİZİNCİ MESELE

Mu'tezile şöyle demiştir: "Eğer taat ve isyan (iman ve küfür), Allah'ın kazâ ve kaderi ile olmuş olsaydı, bir tenâkuz söz konusu olurdu. Çünkü Hz. Peygamber, birisine, "falanca, falan işi yapamaz" diye hükmettiğinde, bütün mükelleflerin, o hükme râzı olmaları gerekir. Çünkü o, Peygamber'in hükmüdür. Peygamber'in hükmüne râzı olmak da, bu âyetin delâleti ile vâciptir. Sonra o adam, kalkıp o işi Hz. Peygamber'in hükmünün aksine olarak yapsa, bütün isyanların Allah'ın kazâ ve kaderi ile olması takdirinde, o fiil de Allah'ın kaza ve kaderi ile olmuş olurdu. Allah'ın kaza ve kaderine razı olmak vâciptir. Binaenaleyh mükellefin, o fiile razı olması gerekir. Çünkü o, Allah'ın takdir ettiği bir fiildir. Bundan dolayı bu, insanların bir şeyi aynı anda hem yapmaya, hem de yapmamaya razı olmalarını gerektirir ki böyle bir şey imkânsızdır."

Buna şöyle cevap verilir: Peygamber'in hükmünden maksat, şer'î fetvalarıdır. Allah'ın kaza ve kaderinden maksat ise, onun yaratması ve var etmesidir ki, bu ikisi birbirinden farklı şeylerdir. Binaenaleyh ikisini bir arada bulundurmak, tenâkuza götürmez.

وَلَوْ اَنَّا كَتَبْنَا عَلَيْهِمْ اَنِ اقْتُلُوٓا اَنْفُسَكُمْ اَوِ اخْرُجُوا مِنْ دِيَارِكُمْ مَا فَعَلُوهُ اِلَّا قَلِيلٌ مِنْهُمْ ۖ وَلَوْ اَنَّهُمْ فَعَلُوا مَا يُوعَظُونَ بِهٖ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ وَاَشَدَّ تَثْبِيتًا ﴿٦٦﴾ وَاِذًا لَاٰتَيْنَاهُمْ مِنْ لَدُنَّآ اَجْرًا عَظِيمًا ﴿٦٧﴾ وَلَهَدَيْنَاهُمْ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا ﴿٦٨﴾

"Hakikaten biz onlara, 'kendinizi öldürün, yahut yurtlarınızdan çıkın' diye hükmetseydik içlerinden pek azı müstesna, bunu yapmazlardı. Onlar öğüt verildikleri şeyleri hakkıyla yapsalardı, bu, kendileri için elbet hem daha hayırlı, hem de (imanlarını) daha kökleştirici oturdu. O zaman biz de onlara tarafımızdan pek büyük bir mükâfat verirdik. Ve onları elbet doğru yola iletirdik"
(Nisa, 66-68).

Bil ki bu âyet, daha önce geçen, münafıklarla ilgili ve onları samimiyete, münafıklığı bırakmaya teşvik eden âyetlerle irtibatlıdır. Buna göre mana, "şayet onlara, birbirlerini öldürmeleri ve yurtlarından çıkmaları

gibi çok ağır mükellefiyetler teklif etseydik, bu onlara zor gelir ve pek azı müstesna, onlar bunu yapmazlardı. O zaman da, onların küfür ve inatları ortaya çıkardı. Binaenaleyh, tarafımızdan kullarımıza bir rahmet olarak bunu yapmayıp, aksine onlara kolay işleri yüklemekle yetindiğimize göre, onlar o kolay işleri samimiyetle kabul edip, her iki dünyanın da hayrını elde edebilmeleri için, inat ve isyanı terk etmeleri gerekir" şeklinde olur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

İbn Kesir, Nâfi, İbn Âmir ve **Kisaî**, "اَنْ"deki nûn'un ve "اَوْ" deki vâv'ın zammesiyle, "اَنُ اقْتُلُوا... اَوُ اخْرُجُوا" şeklinde okumuşlardır ki, bunun sebebi, "اُقْتُلُوا، اُخْرُجُوا" kelimelerindeki zammeyi vâv ile nûn'a vermektir. **Âsım** ile **Hamza**, içtimâi sâkineynden dolayı, gerek nûn harfini, gerekse vâv harfini kesre ile okurlarken; **Ebu Amr**, nûn harfini kesre ile, vâv harfini zamme ile okumuştur. **Zeccâc**, "**Ebu Amr**'ın, bir rivâyet varsa müstesnâ, böyle okumak suretiyle, özellikle bu iki harfi birbirinden niçin ayırdığını bilemiyorum.." demiştir. **Zeccâc**'ın dışındakiler ise "Nûn'u kesre okumasına gelince, ictimâ-i sâkineynden dolayı kesre okumak asıl olduğu için, bunu böyle okumuştur; vâv'ı zamme ile okuması ise, vâv harfi, zamir olan vâv'a benzediği için, yerinde ve güzel olmuştur" demişlerdir. Kıraat âlimlerinin ekserisi اِشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ *"Delâleti satın aldılar"* (Bakara, 16) ve وَلَا تَنْسَوُا الْفَضْلَ *"..üstünlüğü unutmayın.."* (Bakara, 237) âyetlerindeki zamir olan vâv'ın, zamme ile okunacağı hususunda ittifak etmişlerdir.

***İKİNCİ MESELE:* Menfi (Olumsuz) Cümlede İstisna Hakkında**

مَا فَعَلُوهُ *"Bunu yapmazlardı"* ifâdesindeki mef'ûl zamiri, hem öldürmeye, hem de çıkmaya râcidir. Bu böyledir, çünkü çeşitleri her ne kadar farklı farklı olsa da, fiiller aynı cinstir. Kıraat âlimleri Cenâb-ı Hakk'ın, اِلَّا قَلِيلٌ *"pek azı müstesnâ"* ifadesini farklı şekillerde okumuşlardır. Meselâ, **İbn Âmir** nasb ile "اِلَّا قَلِيلًا" şeklinde okumuştur ki, bu şekilde okuma hem Şamlıların hem de **Enes İbn Malik**'in mushafında bulunmaktadır. Diğer kıraat imamları ise bu kelimeyi "اِلَّا قَلِيلٌ" şeklinde okumuşlardır. Mansûb okuyanlar, nefyi (kelâm-ı gayr-i mûcebi) isbâta, kelâmı mûcebe kıyaslayarak okumuşlardır. Mesela senin, مَا جَاءَنِي اَحَدٌ "Bana hiçbir kimse gelmedi" ifâden, tıpkı جَاءَنِي الْقَوْمُ "kavim bana geldi" ifadende olduğu gibi, tam bir ifadedir. Binaenaleyh, "müstesnâ, kelâm-ı mûcebde mansub olduğuna göre,

nefiyde de böyledir. Bu iki hususun müşterek noktası ise, müstesnânın, söz tamamlandıktan sonra gelmiş olan bir fazlalık, bir ifade olmasıdır.

Merfû okuyanlara gelince, bunun sebebi de müstesnânın, مَا فَعَلُوهُ "Bunu yapmazlardı" ifadesindeki vâv'dan bedel olmasıdır. Olumsuzdan (gayri mûcebden) yapılan her müstesnada böyledir. Meselâ senin, **Zeyd**'i "اَحَدٌ" (bir kimse) lafzından bedel yaparak, مَا اَتَانِى اَحَدٌ اِلَّا زَيْدٌ "Bana, **Zeyd**'den başka hiç kimse gelmedi" ifâdesinde "زَيْدٌ" kelimesini merfû okuman gibi. Böylece.. "اِلَّا"dan sonra gelen kelimenin i'rabı, .. "اِلَّا"dan önce bulunan kelimenin i'rabı gibi olur. Nasb ve cer halleri de böyledir. Bu, senin mesela, مَا رَاَيْتُ اَحَدًا اِلَّا زَيْدًا "**Zeyd**'den başka hiç kimseyi görmedim" ve وَمَا مَرَرْتُ بِأَحَدٍ اِلَّا زَيْدٍ "**Zeyd** hariç hiç kimseye uğramadım" demen gibidir. **Ebu Ali el-Farisî**, merfû okuyuşun, kaideye daha çok uyduğunu söylemiştir. Zira مَا اَتَانِى اَحَدٌ اِلَّا زَيْدٌ "**Zeyd** hariç, hiç kimse gelmedi" ve وَمَا اَتَانِى اِلَّا زَيْدٌ "Bana **Zeyd** hariç hiç kimse gelmedi" ifâdelerinin manası aynıdır. Nahivciler, "مَا اَتَانِى اِلَّا زَيْدٌ" şeklindeki sözlerinin merfû okunacağı hususunda ittifak ettiklerine göre, onların, "مَا اَتَانِى اَحَدٌ اِلَّا زَيْدٌ" sözlerinin de, bir önceki ifâdeleri gibi olması gerekir.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Mü'minlerin Fedakârlık Gerektiğinde Tutumları**

Cenâb-ı Hakk'ın "وَلَوْ اَنَّا كَتَبْنَا عَلَيْهِمْ" buyruğundaki "هِمْ" (onlar) zamirinin kimleri ifade ettiği hususunda iki görüş bulunmaktadır:

1) Bu, **İbn Abbas** ve **Mücâhid**'in görüşüdür. Buna göre zamir, münafıklara işaret eder. Çünkü Allahu Teâlâ, İsrailoğullarına kendi nefislerini öldürmelerini; muhacirlere de yurtlarından çıkmalarını farz kılmıştı. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Eğer biz bu münâfıklara, kendilerini öldürmeyi ve yurtlarından çıkmayı farz kılmış olsaydık, bunu ancak onlardan pek azı, o da riyâ ve süm'a (desinler) için yapardı. Ve o zaman, bu iş onlara ağır gelir, böylece de küfürleri meydana çıkardı. Biz bunları yapmayıp, aksine onları kolay şeylerden sorumlu tutunca, artık onlar nifakı terk edip, ihlâslı bir biçimde imanı kabul etsinler..." demiştir. Bu aynı zamanda **Ebu Bekr el-Esamm** ve **Ebu Bekr el-Kaffâl**'ın da tercih ettiği görüştür.

2) Bundan murad şudur: "Allahu Teâlâ, eğer o insanlara, yukarıda bahsolunan şeyleri farz kılmış olsaydı, onlardan pek azı bunu yaparlardı." Bu takdire göre, bu sözün muhtevasına mü'min de münâfık da dahil olmaktadır.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَلَوْ اَنَّهُمْ فَعَلُوا مَا يُوعَظُونَ بِهِ *"Onlar öğüt verildikleri şeyleri hakkıyla yapsalardı"* ifadesindeki, "فَعَلُوا" fiilinin zamiri (fâil vâv'ı) ise,

münafıklara râcidir. Âyetin başının umûmî, sonunun ise hususî olması uzak bir ihtimal değildir. Bu izaha göre, âyette geçen *"pek azı..."* kelimesiyle, mü'minlerin kastedilmiş olması gerekir. Rivayet olunduğuna göre **Sabit İbn Kays İbn Şemmas**, bir Yahûdî ile münazara ederken, Yahûdî şöyle der: "**Musa**, bize kendimizi öldürmemizi emretti, biz de bunu kabul ettik... Muhammed size, savaşmayı emretse, siz bundan hoşlanmazsınız..." Bunun üzerine **Sâbit İbn Kays**, "Hadi canım sende! Şayet Hz. Muhammed bana, kendimi öldürmemi emretse, ben bunu yaparım..." deyince, bunun üzerine bu âyet nazil olur. Rivâyet olunduğuna göre **İbn Mes'ûd** da aynı sözü söyleyince bu âyet nazil oldu; bunun üzerine Hz. Peygamber:وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ إِنَّ مِنْ أُمَّتِي رِجَالًا لَالْإِيمَانُ أَثْبَتُ فِي قُلُوبِهِمْ مِنَ الْجِبَالِ الرَّوَاسِي *"Canım kudret elinde bulunan Allah'a yemin ederim ki, ümmetimden öyle yiğitler vardır ki, iman onların kalplerinde, kazıklar gibi çakılmış olan dağlardan daha sağlamdır"* buyurur. **Ömer İbnu'l-Hattab** (r.a)'ın da, "Allah'a yemin olsun ki, şayet Rabbimiz, kendimizi öldürmemizi bize emretseydi, muhakkak ki biz bunu yapardık. Bize bunu emretmeyen Allah'a hamd-ü senalar olsun" dediği rivayet edilmiştir.

***DÖRDÜNCÜ MESELE:* Allah'ın Emri, İradesinden Farklıdır**

Ebu Ali el-Cübâî şöyle demektedir: "Âyet, Allahu Teâlâ'nın, insanlara, kendilerine güç ve ağır gelecek şeyleri teklif etmeyeceğine delâlet etmektedir. Binaenaleyh, onları tâkatları yetmeyecek şeylerle mükellef tutmaması daha evlâ olur." **Ebu Ali el-Cübbaî**'ye, "Bu söz, senin aleyhine olmak üzere de söylenebilecek bir sözdür. Zira âyetin zâhiri, Allahu Teâlâ'nın, insanları zor şeylerle mükellef tutmayacağına delâlet etmektedir. Çünkü Allah, onları böylesi şeylerle mükellef tutmuş olsaydı, o insanlar bunları yapamazlardı. Yapamayınca da azâba dûçar olurlardı. Ama Allahu Teâlâ, **Ebu Cehil** ve **Ebu Leheb**'in iman etmeyeceklerini ve onların böyle bir tekliften, devamlı bir azaptan başka hiçbir şey elde edemeyeceklerini de biliyordu. Ama buna rağmen O, onları mükellef tutmuştur. Binaenaleyh, senin buna mukabil cevap olarak kabul ettiğin her şey, senin zikrettiğin şeylere karşı bizim cevabımızı teşkil etmektedir."

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَلَوْ أَنَّهُمْ فَعَلُوا مَا يُوعَظُونَ بِهِ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ وَأَشَدَّ تَثْبِيتًا * وَإِذًا لَآتَيْنَاهُمْ مِنْ لَدُنَّا أَجْرًا عَظِيمًا * وَلَهَدَيْنَاهُمْ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا *"Onlar öğüt verildikleri şeyleri hakkıyla yapsalardı, bu, kendileri için elbet hem daha hayırlı, hem de (imanlarını) daha kökleştirici olurdu. O zaman biz de onlara tarafımızdan*

pek büyük bir mükâfat verirdik ve onları elbet doğru yola iletirdik" buyurmuştur.

Bil ki Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onlar öğüt verildikleri şeyleri hakkıyla yapsalardı..."* ifadesi, "şayet onlar mükellef tutulup emrolundukları şeyi yapsalardı..." demektir. Cenâb-ı Hakk'ın, mükellef tutup emretmesi, âyette bir va'z olarak isimlendirilmiştir. Çünkü Allah'ın tekliflerinde hem vaad hem vaîd, hem teşvik hem korkutma, hem mükâfat hem ukûbat bulunmaktadır. Böyle olan her şey ise, bir va'z olarak isimlendirilmektedir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, o insanların bu mükellefiyetleri üstlenmeleri halinde, kendileri için çok çeşitli faydaların tahakkuk edeceğini beyan buyurmuştur:

Allah'ın Emrini Tutmalarındaki Faydalar

Birinci çeşit fayda: Hak Teâlâ'nın, *"kendileri için elbet daha hayırlı olurdu"* âyetinin ifade ettiği hususdur. Bu sözün manasının, "Onlar için, hem âhiret hem de dünya hayrı tahakkuk ederdi..." şeklinde olması muhtemel olduğu gibi, bu ifadede yer alan "خَيْرًا" kelimesinden, bir mübalağa ve tercih etme manasının kastedilmesi de muhtemeldir. Bu da, "bu onlar için, başkasından daha çok menfaatli ve daha çok üstün olurdu.." demektir. Çünkü "hayr" lafzı, her iki manaya da gelebilir.

Amelin Îmanı Kökleştirmesi

İkinci çeşit fayda: Hak Teâlâ'nın, *"hem de (imanlarını) daha kökleştirici oturdu"* âyetinin ifade ettiği manadır. Bunun izahı hususunda da şunlar söylenebilir:

a) Bundan murat, "Bu, onların imanlarında sebât ve devam etmelerini daha fazla temin eder" şeklindedir. Çünkü tâat, bu gibi şeylere götürür. Bir vakitte yapılan taatin temin ettiği manevî fayda, kişiyi, o iman üzere devam etmeye sevk eder.

b) "Bu, daha sağlam ve daha kalıcıdır... Çünkü bu haktır, gerçektir, hak, sabit ve bakî olan; bâtıl ise, yok olup, zâil olandır" demektir.

c) İnsan, önce hayrı elde etmek ister. Bunu elde ettiği zaman, insan, bu elde edilen şeyin devamlı ve kalıcı olmasını arzular. İşte bu izaha göre, Cenâb-ı Hakk'ın, لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ *"Bu, kendileri için elbet hem daha hayırlı.."* ifâdesi, birinci duruma; O'nun, وَأَشَدَّ تَثْبِيتًا *"hem de (imanlarını) daha kökleştirici olurdu"* ifadesi ise, ikinci duruma bir işaret olmuş olur.

Üçüncü çeşit fayda: Cenâb-ı Hakk'ın, *"O zaman biz de onlara tarafımızdan pek büyük bir mükâfat verirdik.."* âyetinin ifade ettiği hususdur. Bil ki Allahu Teâlâ, imandaki ihlâsın, münafıkların arzuladıkları nifaktan daha hayırlı ve daha çok sebat ve bekâsı bulunduğunu beyan edince, bunun bizatihî bir hayır olduğu gibi, peşinden pek büyük hayırların da meydana geleceğini beyan buyurmuştur ki, bu hayırlar da, pek büyük ücretler ve pek büyük mükâfatlardır.

Keşşaf sahibi şöyle demektedir: "Âyette geçen "إِذًا" lafzı, bir mukadder suâlin cevabıdır. Buna göre sanki "O hayır ve sağlamlaştırmadan neler meydana gelmektedir?" diye sorulmuş da, cevab olarak da, "onlara, katımızdan büyük mükâfatlar veririz" denilmiştir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kendi katından pek büyük bir mükâfat verir"* (Nisa, 40) âyeti gibidir."

Buradaki Mükâfatın Büyüklüğüne Dair Unsurlar

Diyorum ki: Cenâb-ı Hak, bu âyet-i kerimede, her biri bu mükâfatın büyüklüğüne delâlet eden pekçok karineyi bir arada zikretmiştir:

1) Cenâb-ı Hak, kendisini azamet ve yücelik ifade eden sîgalarla zikretmiştir ki, bunlar "اٰتَيْنَاهُ" (ona verirdik) ve "مِنْ لَدُنَّا" (tarafımızdan) ifadeleridir. Bu mükâfatları veren hikmet sahibi yüce Allah, kendisini, bir bağış ve lütuf va'dettiğinde azamete delâlet eden bir lâfızla zikredildiğinde, bu durum, bu atıyye ve mükâfatın da büyüklüğüne delâlet etmektedir.

2) Cenâb-ı Hakk'ın, "مِنْ لَدُنَّا" (tarafımızdan) ifadesi.. Tahsis ifade eden bu terkîp, mübalağaya delâlet etmektedir. Hak Teâlâ'nın, وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا *"ve kendisine nezdimizden bir ilim öğretmiştik"* (Kehf, 65) ifadesinde de olduğu gibi...

3) Cenâb-ı Hak, bu mükâfatı "büyük" olarak vasfetmiştir. Büyüklerin en büyüğü olan Cenab-ı Hakk'ın büyüklükle tavsif etmiş olduğu bir şeyin, mutlaka büyüklüğün zirvesinde bulunması gerekir. Hz. Peygamber (s.a.s) de, فِيهَا مَالَا عَيْنٌ رَأَتْ وَلَا أُذُنٌ سَمِعَتْ وَلَا خَطَرَ عَلَى قَلْبِ بَشَرٍ *"Orada (cennette), hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir beşerin hatırına dahi gelmeyen şeyler (nimetler) bulunmaktadır"*[77] (buyurmuşken, bu mükâfat daha nasıl büyük olmasın?"

4) Cenâb-ı Hakk'ın, وَلَهَدَيْنَاهُمْ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا *"ve onları elbet doğru yola iletirdik"* buyruğudur. Bu ifadenin tefsiri hakkında iki görüş bulunmaktadır:

77 **Buhârî,** Bed'u'l-halk, 8: **Müslim,** İman, 312 (1/176).

a) Burada geçen "sırât-ı müstakîm"den murat, "hak din"dir. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın *"Şüphesiz, muhakkak ki sen, doğru bir yolun rehberliğini yapıyorsun..."* (Şûra, 52) âyetidir.

b) Buradaki "sırât-ı müstakim", kıyamet meydanından (cennete giden) yoldur. Bu böyledir, çünkü Allahu Teâlâ bu ifadeyi, sevap ve mükâfattan sonra zikretmiştir. Gerçek din ise, sevap ve mükâfattan önce gelir. Kıyamet meydanından cennete giden yol olan sırât'a ise, ancak mükâfat hak edildikten sonra ihtiyaç duyulur. Binaenaleyh, buradaki "sırât-ı müstakim" ifadesini bu manaya hamletmek daha uygun ve evlâdır.

Allah'ın, Nimetine Erdirdiği Kimseler

وَمَنْ يُطِعِ اللّٰهَ وَالرَّسُولَ فَأُولٰٓئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَآءِ وَالصَّالِحِينَ ۚ وَحَسُنَ أُولٰٓئِكَ رَفِيقًا ﴿٦٩﴾ ذٰلِكَ الْفَضْلُ مِنَ اللّٰهِ ۚ وَكَفٰى بِاللّٰهِ عَلِيمًا ﴿٧٠﴾

"Kim Allah'a ve Peygamber'e itaat ederse, işte onlar, Allah'ın kendilerine nimetler vermiş olduğu peygamberlerle, sıddîklerle, şehitlerle ve iyi kullarla beraberdirler. Onlar ne iyi arkadaştırlar! Bu, Allah'tan bir lütuftur. Hakkıyla bilici olarak Allah kâfidir"
(Nisa, 69-70).

Bil ki Cenâb-ı Hak, *"Ey iman edenler, Allah'a itaât edin.. Peygamber'e... de itaat edin..."* (Nisa, 59) ifâdesiyle, Allah'a ve Hz. Peygamber'e itaat etmeyi emredip; sonra, **tağut**'un yanında davalaşıp Hz. Peygamber'den yüz çevirenlerin yolunun yalan ve sahtekârlık olduğunu gösterip; daha sonra da, bir kez daha Hz. Peygamber'e itaat etmeyi emrederek, *"Biz hiçbir peygamberi, Allah'ın izniyle kendisine itaat edilmesinden başka bir hikmetle göndermedik"* (Nisa, 64) buyurup, *"..bu kendileri için muhakkak hem daha hayırlı, hem de (imanlarını) daha kökleştirici olurdu"* (Nisa, 66) ifâdesiyle de bu itâati tergîb ve teşvik edince, Allah'a itaat, Resûlü'ne itâat emrini, bu âyette bir kez daha te'kîd etmiş ve *"Kim Allah'a ve Peygamber'e itâat ederse, işte onlar, Allah'ın kendilerine nimetler vermiş olduğu peygamberlerle, sıddîklerle,*

şehitlerle ve iyi kullarla beraberdirler. Onlar ne iyi arkadaştırlar..." buyurmuştur. Burada birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Nisa, 69 Âyetinin Nüzûl Sebebi**

Âlimler bu âyet i kerime'nin sebeb-i nüzûlü hakkında birkaç açıklama zikretmişlerdir:

a) Bir grup müfessirin rivayet ettiğine göre, Hz. Peygamber'in kölesi (mevlâ) olan **Sevban**, Hz. Peygamber'i çok seviyor ve O'ndan ayrılmaya hiç dayanamıyordu. Bir gün, yüzü değişmiş, bedeni incelmiş, zayıflamış ve yüzünü hüzün bürümüş olduğu halde Hz. Peygamber'in yanına gelir. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) ona halini sorunca, o şöyle der: "Ey Allah'ın Resûlü, benim şundan başka hiçbir derdim yok: Seni görmediğim zaman özlüyor, seninle karşılaşıncaya kadar büyük bir yalnızlık duyuyorum... Derken âhireti hatırlıyor, bu sefer de seni orada görememekten korkuyorum... Çünkü ben, cennete girdirilsem bile, sen peygamberlerin derece ve makamlarında olacaksın, bense kulların derece ve makamlarında; binaenaleyh, seni göremeyeceğim. Eğer cennete girdirilmezsem, o zaman da seni asla göremeyeceğim..." Bunun üzerine, bu âyet-i kerime nazil oldu.

b) **Süddî** şöyle demiştir: "Ensardan bir grup insan, "Ya Resûlallah, sen cennetin en üst (makamında) otururbut; biz ise seni özleriz... Ne yaparız o zaman?.." deyince, bu âyet-i kerime nazil olur."

c) **Mukâtil** şöyle demiştir: "Bu âyet-i kerime, Hz. Peygamber'e "Ya Resûlallah, biz senin yanından ayrılıp çoluk-çocuğumuzun yanına varınca, seni özlüyoruz. Yanına dönünceye kadar hiçbir şey bize fayda vermiyor. Sonra, senin cennetteki derece ve makamını düşündük, binaenaleyh, şayet cennete girersek, biz seni nasıl görebileceğiz?" diyen Ensâr'dan bir kimse hakkında nâzil olmuştur. Onun bu sorusu üzerine Cenâb-ı Hak, bu âyeti indirmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s) vefat edince, O'nun, kendisine ait bir bahçede bulunduğu sırada, Ensar gelip Hz. Peygamber'in vefat ettiğini ona haber verdi. Bunun üzerine o "Allah'ım, O'nunla tekrar karşılaşıncaya kadar ondan başka hiçbir şey görmemem için gözlerimi kör et!.." dedi ve olduğu yerde hemen kör oldu. Hz. Peygamber'i şiddetli bir sevgiyle sevdiği için, Cenâb-ı Hak onu, cennette Hz. Peygamber'in yanına koyar."

d) **Hasan el-Basrî** şöyle der: "Mü'minler, Hz. Peygamber'e şöyle dediler: "Biz, seninle ancak dünyada müşerref oluyoruz. Âhiret hayatı başladığındaysa, sen ilk dereceye yükseltileceksin..." Bunun üzerine, Hz. Peygamber

(s.a.s) hüzünlendi; mü'minler de hüzünlendiler... Bundan dolayı bu âyet-i kerime nazil oldu.

Muhakkik âlimler şöyle demişlerdir: "Bu rivayetlerin sahih olduğunu inkâr etmiyoruz. Fakat, âyetin sebeb-i nüzulünün, bundan daha büyük bir şey olması gerekir. Bu da, tâate teşvik ve ona isteklendirmedir. Çünkü sen biliyorsun ki, sebebin hususîliği, lafzın umûmîliğini zedelemez. Binaenaleyh, bu âyet, bütün mükellefler hakkında şu umûmî hükmü ifade eder. Allah'a itaat, Resûlü'ne itaat eden herkes, hiç şüphesiz, Allah katında üstün dereceler ve çok şerefli mertebeler elde eder.

***İKİNCİ MESELE:* Allah Resûlü'ne İtaatin Sırrı**

Âyetteki, وَمَنْ يُطِعِ اللهَ وَالرَّسُولَ *"kim Allah'a ve Peygamber'e itaat ederse.."* buyruğunun zahiri, tek bir itaat ile yetinmeyi gerektirir. Zira sübutî meselelerde, sıfata delâlet eden lâfızla amel etme hususunda, söz konusu şeyin sadece bir defa meydana gelmesi yeterlidir. **Kâdî** şöyle demiştir: "Bu âyetin, zahirinin dışında bir manaya hamledilmesi, yani buradaki taatin, emredilen şeyleri yapıp, yasaklanmış bütün şeyleri terk etmek manasına alınması ve o mânaya hamledilmesi gerekir. Çünkü biz bunun manasını tek bir tâat anlamına hamledersek, bu hükmün içine fâsıklar ve kâfirler de dahil olur. Çünkü onlar da tek bir taat işlemiş olurlar." Bu hususta bence, bir diğer vecih daha bulunup o da şudur: Usûl-ü fıkıh'ta sâbittir ki: Bir sıfatın peşi sıra zikredilen hüküm, bu hükmün o sıfat sebebiyle meydana geldiğini iş'âr eder. Bu sabit olunca, biz deriz ki: Âyetteki *"Kim Allah'a ve Peygamber'e itaat ederse..."* ifâdesi, "Kim, Allah'a ilah olduğu için itaat ederse..." demektir. Allah'a, ilah olduğu için itaat, Allah'ı bilmek ve O'nun celalini, izzetini, kibriyasını ve samediyyetini ikrâr etmek demektir. Binaenaleyh bu âyet, iki büyük ve önemli âhiret haline işaret etmektedir:

1) Kıyamet günü, bütün saadetlerin kaynağı, ruhun, marifetullah nurları ile parlamasıdır. Kimin kalbinde bu nurlar daha çok, ve daha duru ise, cisimler âleminin sevgisi ile bulanmaktan uzak oluşu daha tam ise, saadete ve kurtuluşa ermeye daha yakındır.

2) Allahu Teâlâ, bir önceki âyette, itaatkâr kullara büyük ecir, bol sevap ve sırat-ı müstakime hidayet vaadinde bulundu. Sonra bu âyette, onların, Allah'ın kendilerine in'amda bulunmuş olduğu peygamberler, sıddîkler, şehitler ve salihlerle birlikte olacaklarını va'detti. Bu, sonra gelen ve işi mühürleyen vaaddir. Bunun öncekinden daha şerefli ve yüce olması

gerekir. Malumdur ki bu kimselerin, o kimselerle birlikte olması, onlarla aynı derecede olmaları manasında değildir. Çünkü bu imkansızdır. Binaenaleyh bunun şu manada olması gerekir: Nâkıs ruhlar, dünyada iken, kâmil ruhlarla olan alakalarını, şiddetli sevgi vasıtası ile artırdıklarında ve tam yaptıklarında, bu âlemden ayrılıp âhiret âlemine ulaştıkları zaman, orada bu ruhânî alakalar devam eder. Sonra o sâf ve duru ruhlar, onların karşısında cilalı aynalar gibi olurlar. Adeta ışıklar bu aynaların birinden diğerine akseder ve aksedişler sebebiyle de onların nurları son derece güçlü olur. Bu ruhlar hakkında söylenecek söz de aynıdır. Çünkü bunlar, Allah'tan başka varlıkların sevgi tozlarından, mücahede cilası ile temizlenir ve parlatılır ki, Allah'a ve Peygamber'e itaat ile kastedilen budur, ve sonra bedenin perdesi kalkar ise, onlar üzerine Allah'ın celâl nurları doğar. Sonra bu nurlar birinden diğerine akseder ve bu ruhanî alakalar sebebi ile eksik (nâkıs) ruhlar, kâmil olur (olgunlaşır). İşte aklıma gelen ihtimal budur. Kur'ân'ın sırlarını Allah daha iyi bilir.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Dereceleri Farklı Olanların Cennette Beraberliği**

Allah'a ve Peygamber'e itaat eden kimselerin, peygamberler ve sıddîkler ile beraber olmalarından murat, hepsinin bir derecede bulunmaları değildir. Çünkü bu, fâzıl (üstün) olan ile mefdûl (daha az üstün olan) arasında, derece bakımından eşitliği gerektirir; bu da mümkün değildir. Aksine bundan murat onların, cennette yerleri uzak olsa da, birbirlerini görebilecekleri şekilde bulunmalarıdır. Çünkü perde kalktığı zaman, onlar birbirlerini görürler ve ziyaret veya karşılaşmayı istedikleri zaman, buna kâdir olurlar. İşte bu beraberlikten murat, budur.

DÖRDÜNCÜ MESELE: **Makbul Olan Dört Zümre**

Bil ki Allahu Teâlâ önce peygamberleri, sonra üç vasfın sahiplerini zikretti: Sıddîkler, şehitler ve sâlihler.. Âlimler, peygamberlerin sıddîkler, şehitler ve sâlihlerden başka olduğu hususunda ittifak etmişler, ama bu üç sıfat hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları, "bu sıfatların hepsi, tek bir mevsufa (insana) âit olur. Bunlar, birbirine girmiş (beraber bulunan) sıfatlardır. Bundan dolayı bir insanın hem sıddîk (tam tasdîk eden), hem şehît, hem de sâlih olması imkansız değildir" demişler; diğer âlimler ise, "Bu vasıflardan her biri ile, bir kısım insan kastedilmiştir" demişlerdir. Bu ikinci görüş, doğruya daha yakındır. Çünkü ma'tufun (atfedilenin), ma'tufun aleyh'ten ayrı bir şey olması gerekir. Nasıl "peygamberler", ondan sonra

zikredilenlerden başka ise, aynı şekilde "sıddîkler"in de, ondan sonra zikredilenlerden başka ve ayrı olması gerekir. Diğer sıfatlar (şehitler - sâlihler) hakkında söylenecek söz de aynıdır. Biz şimdi bu üç sıfatın manasını araştıralım:

Sıddîkler

Birinci sıfat: Sıddîk, sıdkı (doğruluğu) âdet edinmiş olan kimsenin ismidir. Bir fiil bir insanın âdeti olur ve o insan bu fiili ifade eden kelimeyle tavsif edilir ise, o vasıf fiîl vezni üzere gelir. Mesela sikkîr (çok içen, sarhoş); şirrîb (çok içen); himmîr (çok şarap içen) denilir. Sıdk, mü'minin şerefli ve üstün sıfatlarından birisidir. Sıdk, (doğruluk) fazilet olarak yeter. Çünkü iman tasdikten (doğrulamaktan) ibarettir. Kizb (yalan) da, zemm (kötülenme) sebebi olarak yeter. Çünkü küfür de tekzipten (yalanlamadan) başka bir şey değildir.

Bunu anladığın zaman biz deriz ki: Müfessirlerin, "Sıddîk" hakkında çeşitli tarifleri vardır:

1) Her kim, şekke düşmeksizin herhangi bir dini tasdik eder (doğrular) ise, o sıddîktir. Bunun delili, *"Allah'a ve peygamberlerine iman edenler (yok mu?), onlar sıddîklerdir"* (Hadîd, 19) âyetidir.

2) Bir topluluk şöyle demiştir: "Sıddîkler, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ashâbının efdal olanlarıdır.

3) Sıddîk, Hz. Peygamber (s.a.s)'i ilk önce tasdik etmiş ve böylece, bu hususta diğer insanlara öncü olmuş kimsenin ismidir.

Hz. Ebu Bekr in Sıddîkiyyeti

Durum böyle olunca, **Hz. Ebu Bekir es-Sıddîk** (r.a), insanlar içinde bu vasfa en layık kimse olur. Bunun izahı şöyledir: O, Hz. Peygamber (s.a.s)'i tasdikte öncüdür. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in, مَا عَرَضْتُ الْإِسْلَامَ عَلَى أَحَدٍ اِلَّا وَلَهُ نَبْوَةٌ غَيْرَ أَبِي بَكْرٍ فَإِنَّهُ لَمْ يَتَلَعْثَمْ *"İslâm'ı her kime arz ettiysem, mutlaka o duraklamıştır; Ebu Bekir müstesnâ, çünkü o, hiç tereddüt etmedi"* dediği meşhurdur. Bu hadis, Hz. Peygamber (s.a.s), **Hz. Ebu Bekir**'i İslam'a davet ettiği zaman, onun hiç duraklamaksızın bunu kabul ettiğine delâlet etmektedir. Biz, onun Müslüman oluşunun, başkalarından sonra olduğunu düşünür isek, "Hz. Peygamber, ona İslâm'ı arz etmekte gecikmek suretiyle, hata etmiştir" dememiz gerekir. Bu ise, **Hz. Ebu Bekir** için değil, aksine Hz. Peygamber (s.a.s) için bir zemm sebebi olur. Bunu söylemek ise

küfürdür. Bu kusuru Hz. Peygamber'e nispet etmek yanlış olduğuna göre anlıyoruz ki, Hz. Peygamber (s.a.s) **Hz. Ebu Bekir**'e İslâm'ı arz etmede kusurlu davranmamıştır ve hadis-i şerif de, **Hz. Ebu Bekir** (r.a)'in hiç duraksamadan İslâm'ı kabul ettiğine delâlet etmektedir. Binaenaleyh bu iki durumun toplamından, **Hz. Ebu Bekr**'in, ilk Müslüman olan kimse olduğu neticesi ortaya çıkar.

Onun, bu hususta diğer insanlara öncü ve örnek oluşunun izahı da şöyledir: Çünkü, **Hz. Ali** (r.a)'nin, **Hz. Ebu Bekir**'den daha önce Müslüman olduğunu söylesek bile, hiçbir akıllı insan, **Hz. Ali**'nin Müslüman olduğu yaşta, bir örnek teşkil etmeyeceği konusunda şüphe etmez. Çünkü **Hz. Ali** o zaman, henüz küçük bir çocuk idi ve Hz. Peygamber (s.a.s)'in terbiyesi altında idi. Öte yandan o, Hz. Peygamber'in son derece yakın akrabası idi. **Hz. Ebu Bekir** (r.a) ise, akrabalık bakımından, Hz. Peygamber'e fazla yakın değildi. Böyle olan bir kimsenin imanı, başka insanların İslâm'a yönelmelerine bir sebep olur. Çünkü âlimlerimiz, **Hz. Ebu Bekir** (r.a)'in iman etmesinden kısa bir zaman sonra, **Hz. Osman** (r.a), **Talha, Zübeyr, Sa'd İbn Ebî Vakkas** ve **Osman İbn Maz'ûn** (r.anhüm)'u da İslâm'a getirdiği ve onların böylece Müslüman oldukları hususunda ittifak etmişlerdir. Binaenaleyh, **Hz. Ebu Bekir**'in Müslüman olması, bu büyük zatların ona uymasına vesile olmuştur. Böylece, bütün bu anlattığımız şeylerle, **Hz. Ebu Bekir**'in İslâm'a ilk giren kimse olduğu sabit olmuştur. Yine, O'nun İslâm'a girişinin, sahabenin en önde gelen simalarının İslâm'a girme konusunda O'na tâbi olmalarına vesile ve sebep olduğu ortaya çıkmıştır. Binaenaleyh, ümmet içinde bu sıfata en lâyık kimsenin, **Hz. Ebu Bekir** olduğu sübut bulmuş olur.

Hz. Ebu Bekir'in Ümmetin Efdali Olması

Sen bunları iyice anladığın zaman biz deriz ki: Zikrettiğimiz bu açıklamalar, **Hz. Ebu Bekir**'in, Hz. Peygamber'den sonra ümmetin en faziletlisi ve üstünü olmasını gerektirir. Bu iki yönden izah edilebilir:

a) Hiç şüphesiz O'nun Müslüman oluşu, başkasından daha önce olunca, sevabının da daha ileri olması gerekir. Çünkü, Hz. Peygamber (s.a.s), مَنْ سَنَّ سُنَّةً حَسَنَةً فَلَهُ أَجْرُهَا وَأَجْرُ مَنْ عَمِلَ بِهَا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ *"Her kim güzel bir adet ihdas ederse, o kimseye onun ecriyle, kıyamete kadar onunla amel edecek kimselerin mükâfatı da vardır"*[78] buyurmuştur.

78 **Müslim,** İlim, 15 (IV/2059).

O Müslüman olduktan sonra, Allah yolunda cihat etmiştir. Onun bu cihadı, **Hz. Osman, Talha, Zübeyr, Sa'd İbn Ebî Vakkas, Osman İbn Maz'un** ve **Hz. Ali** (r.a) gibi büyük sahabenin Müslüman olmalarına vesile olmuştur.

Hz. Ali ise, Uhud ve Hendek savaşlarında kâfirleri öldürmek için cihat etmişti; ama **Hz. Ebu Bekr**'in cihadı, sahabelerin gözdeleri olan böylesi kimselerin Müslüman olmasına vesile olurken, **Hz. Ali**'nin cihadı kâfirleri öldürmeye sebep olmuştur. Şüphesiz birincisi daha faziletlidir.

Ve yine **Hz. Ebu Bekir**, İslâm'ın başlangıcında, Hz. Peygamber'in son derece zayıf olduğu bir sırada cihat etmiştir. **Hz. Ali** ise, ancak Uhud ve Hendek savaşlarında cihada katılabilmiştir. Oysa ki İslâmiyet, bu günlerde güçlü idi. Malûmdur ki, zayıf olunan zamanda yapılan cihat, güçlü olunan zamanda yapılan cihattan daha efdaldir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Allah, *"İçinizde fetihten evvel harcayan* ve *muharebe eden kimseler, (diğerleriyle) bir olmaz. Onlar derece itibariyle (o fetihten) sonra harcayan ve muharebe edenlerden daha yüksektirler.."* (Hadid, 10) buyurmuş, böylece de, zayıf olduğu sırada İslâm'a yapılan yardımın sevabının, güçlü olduğu sırada yapılan yardımın sevabından daha büyük olduğunu açıklamıştır.

Böylece zikrettiğimiz şeylerin hepsinden, bu sıddîk vasfına en lâyık kimsenin **Hz. Ebu Bekir** olduğu ortaya çıkar. İşte bundan dolayı Müslümanlar, bu lakabı **Hz. Ebu Bekir**'e verme konusunda icmâ etmişlerdir; ancak bu (lâkaba) itibar etmeyip onu kabul etmeyenler müstesna.. "**Sıddîk**" kelimesini, zikretmiş olduğumuz şeylerle tefsir etmek de, fazilet ve ilim bakımından nübüvvetten sonra, bu vasıftan, yani insanın sıddîk olmasından başka bir mertebenin olmadığına delâlet eder. Delil buna delâlet ettiği gibi, Kur'ân'ın lafzı da buna delâlet eder. Çünkü hangi âyette, sıddîk ismiyle "nebî" kelimesi beraber zikredilse, bu iki isim arasına herhangi bir şey girmemiştir. Meselâ Cenâb-ı Hak, İsmail (a.s)'i vasfederken, إِنَّهُ كَانَ صَادِقَ الْوَعْدِ *"Çünkü o, va'dinde sadıktı"* (Meryem, 54); **İdris** (a.s)'i tavsif ederken, إِنَّهُ كَانَ صِدِّيقًا نَبِيًّا *"Çünkü o, sıdkı bütün bir peygamberdi"* (Meryem, 41) ve bu âyette de, مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ *".. peygamberlerle, sıddîklerle.."* buyurmuştur. Yani, "Sen, sıddîkiyyet mertebesinden terakkî eder, yükselirsen, nübüvvet mertebesine yükselirsin; nübüvvet mertebesinden inersen, sıddîkiyyet mertebesine varırsın... Bu iki mertebe arasında başka bir mertebe bulunmamaktadır" demektir.

Cenâb-ı Hak başka bir âyet-i kerimede, *"Sıdkı getirene ve onu tasdik edenlere..."* (Zümer, 33) buyurmuş, bu iki vasfı birbirinden ayırmamıştır. Deliller, bu ikisi arasında başka bir kimsenin bulunmadığına delâlet ettiği gibi, Allahu Teâlâ da en hayırlı ümmet olarak vasfedilmiş olan bu ümmeti, Hz. Peygamber'den sonra **Hz. Ebu Bekir**'i icmâ ile halife seçmeye; O (r.a) vefat ettiği zaman, onu Hz. Peygamber'in hemen yanına defnetmeye muvaffak kılmıştır. Bu ancak şundandır: Allahu Teâlâ bu âyette, peygamberler ile sıddîkler arasında hiçbir şeyi zikretmemiştir. Şüphesiz ki, bu ikisi arasındaki vasıta, daha önce zikretmiş olduğumuz hususlarda kaldırılmıştır.

Şehitler ve Şehitliğin Mahiyeti

İkinci sıfat: Şehâdet... Şehitler hakkında söylenebilecek söz, bu kitabın muhtelif yerinde geçmiştir. Bu izahın bir kısmını burada tekrarlamamızda da bir mahzur yoktur. İşte bundan dolayı diyoruz ki: Şehâdetin, insanın kâfir bir kimse tarafından öldürülmesi şeklinde tarif edilmesi caiz değildir. Buna birçok şey delâlet etmektedir:

1) Bu âyet, şehâdet mertebesinin, dinde büyük bir mertebe olduğunu gösterir. Halbuki, insanın kâfir tarafından öldürülmesinde, öyle pek fazla bir şeref bulunmamaktadır. Çünkü böyle bir öldürülme, bazen günahkâr ve Allah katında bir mertebesi olmayan bir kimse için de söz konusu olabilir.

2) Mü'minler bazen, "Allah'ım, bize şehâdeti nasib et!" diye dua ederler. Eğer şehâdet, sadece kâfir tarafından öldürülmekten ibaret olsaydı, onlar, Allah'tan bu öldürülmeyi istemiş olurlardı. Oysa ki bu caiz değildir. Çünkü, kâfirin onu öldürmesini istemek küfürdür.

3) Allah'tan, küfür olan bir şeyi talep etmek nasıl caiz olabilir? Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber, اَلْمَبْطُونُ شَهِيدٌ وَالْغَرِيقُ شَهِيدٌ *"Karın ağrısından ölen şehittir; boğularak ölen şehittir"* buyurmuştur. Binaenaleyh, şehâdetin öldürülmekten ibaret olmadığını anlamış oluyoruz. Daha doğrusu biz, şöyle diyoruz: "Şehîd" kelimesi, ism-i fâil mânasında, "faîl" vezninde bir kelimedir. "Şehîd", Allah'ın dininin doğruluğuna bazen hüccet ve beyân, bazen de kılıç ve mızrak ile şehâdet eden kimsedir. Binaenaleyh şehitler, adâletle kaim olup hükmedenlerdir. Bunlar, Cenâb-ı Hakk ın, *"Allah şu hakikati kendinden başka hiçbir tanrı olmadığını, adaleti ayakta tutarak açıkladı. Melekler ve ilim sahipleri de.."* (Al-i İmran, 18) âyetinde zikretmiş olduğu kimselerdir. Canını, Allah'ın dinine yardım, O'nun dininin hak, onun dışındakilerin ise bâtıl olduğuna şehâdet etmek uğruna fedâ ettiği

için, Allah yolunda öldürülenlere "şehît" denilir. Bir kimse, bu mânada Allah'ın şehitlerinden olursa, âhirette de Allah'ın şehitlerinden (şahitlerinden) olur. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Böylece, insanlara karşı (hakikatin) şahitleri olasınız diye, sizi örnek bir ümmet yaptık"* (Bakara, 143) buyurmuştur.

Sâlihler

Üçüncü sıfat: Sâlih, itikâdında ve amelinde iyi, dürüst olan kimsedir. Çünkü, cehalet itikatta bir bozukluk, günah ise amelde bir bozukluktur. Sen sıddîk, şehît ve sâlih kelimelerinin tefsirini iyice anladığında, bu sıfatlar arasındaki fark anlaşılır. Bu böyledir, çünkü itikadı doğru, işi de mâsiyet değil, taat olan herkes sâlihtir. Sonra sâlih bazen, Allah'ın dininin hak, onun dışındaki dinlerin bâtıl olduğuna şehâdet ettiği için sâlih olur. Bu şehâdet bazen hüccet ve delil ile bazen de kılıç ile olur. Bazen sâlih, bu şehâdeti yerine getirmiş olma sıfatı ile vasfedilmiş olmaz. Böylece şehit olan herkesin sâlih olduğu, ama her sâlihin şehit olmadığı sâbit olmuş olur. Buna göre şehit, sâlih insanların en şereflisidir.

Hem sonra şehît, bazen sıddîk olur, bazen olmaz. Sıddîk'in manası, iman etmede başkalarından daha önce olan ve imanı başkalarına bir örnek olan kimse demektir. Binaenaleyh her sıddîk olanın şehit de olacağı, ama her şehidin sıddîk olamayacağı sabit olur. Böylece mahlukatın en efdallerinin peygamberler, onlardan sonra sıddîklar, onlardan sonra sadece şehâdet derecesine sahip bulunanlar, onlardan sonra sadece salah derecesine sahip bulunanlar olduğu sabit olur.

Hasılı, büyük melekler Hak dini Allah'tan (direkt) alırlar; peygamberler ise (Hak dini) meleklerden alırlar. Nitekim Allahu Teâlâ, *"O (Allah), kendi emri ile, kullarından kimi dilerse ona vahy ile melekleri indirir"* (Nahl, 2) buyurmuştur. Sıddîklar dini, peygamberlerden; şehitler de sıddîklardan alır, öğrenirler. Çünkü biz, sıddîklerin başlangıçta dini, peygamberlerden aldığını ve kendinden sonraki kimseler için bir örnek olduğunu beyan etmiştik. Salihler de hak dini şehitlerden alır, öğrenirler. İşte bu sıralamanın izahı böyledir. Bunu kavradığın zaman, cennete girecek her insanın, mutlaka bu sıfat ve vasıflardan birine dâhil olduğunu görürsün.

Refîk Kelimesinin Mânası

Sonra Allahu Teâlâ, وَحَسُنَ أُولَٰئِكَ رَفِيقًا *"Onlar ne iyi arkadaştırlar!"* buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili bazı meseleler bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

Keşşaf sahibi, "Bu ifadede bir hayret ettirme manası vardır. Sanki, 'Bunlar ne güzel arkadaş!' denilmektedir" demiştir.

İKİNCİ MESELE

"**Rıfk**" Arapçada yumuşak huyluluk ve lütufkâr davranış manasındadır. Böyle davranan kimseye "refîk" denilir. İşte kelimenin dildeki manası budur. Daha sonra birbirlerine dayanıp destek oldukları için, arkadaşa "refîk" denilmiştir'.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Vâhidî şöyle der: "Refîk kelimesi âyette, çoğul bir kelimenin sıfatı olduğu halde müfret getirilmiştir. Çünkü Araplar "اَلرَّسُولُ" (peygamber), "اَلْبَرِيدُ"(postacı) ve "اَلرَّفِيقُ" (arkadaş) kelimelerini, hem müfret, hem de çoğul manada kullanıyorlardı. Nitekim Hak Teâlâ, إِنَّا رَسُولُ رَبِّ الْعَالَمِينَ *"Biz, Âlemlerin Rabbinin Resulüyüz"* (Şuara, 16) buyurmuştur. Bu sebeple, bu âyette, حَسُنَ أُولٰئِكَ رَجُلًا "Bunlar ne güzel adam!" denilemez. Kısaca bu, ancak bir sıfat olan isim hakkında caiz olur. Fakat bu, "اِمْرَأَةٌ - رَجُلٌ" (erkek - kadın) gibi sarih bir isim olursa caiz olmaz. **Zeccâc,** bunu sarih isimde de caiz görmüş ve bunun **Sîbeveyh**'in görüşü olduğunu iddia etmiştir. Yine Hak Teâlâ'nın bu beyanının manasının, يُخْرِجُكُمْ طِفْلًا *"Sizi bir çocuk olarak çıkarır"* (Mü'min, 67) âyetinde olduğu gibi, "Onların her biri, ne güzel bir arkadaştır!" şeklinde olduğu da söylenmiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âyetteki "refîk" kelimesi, temyiz olduğu için mansubdur. Bunun, hal olmak üzere mansub olduğu da söylenmiştir. Yani "Arkadaş olarak, onlardan her biri iyidir" demektir.

BEŞİNCİ MESELE

Bil ki Cenâb-ı Hak, Allah'a ve Resûlü'ne itaat eden kimsenin peygamberler, sıddîklar, şehitler ve sâlihlerle beraber olduğunu açıklamış, sonra bunlardan hangisi olduğuna pek önem vermeyip, sadece onlarla beraber refîk bir arkadaş olmanın kâfi geldiğini bildirmiştir. Biz daha önce, "refîk" kelimesinin, hazarda ve seferde kendisinden istifade edilen kimse manasına olduğunu zikretmiştik. Böylece Cenâb-ı Hak, bu itaatkâr kullardan fayda sağlanacağını açıklamıştır. Muhakkak ki bunlar onlara, ancak onlardan bir şefkat ve hayır gördükleri zaman yaslanır ve güvenirler. Biz defalarca bu arkadaşlığın nasıl olacağını açıklamıştık. Fakat meselenin zahirî izahı

şöyledir: İnsan bazen başkası ile beraber bulunabilir ama onun refîki olmaz. Fakat birisi, yanındaki insana büyük bir şefkat ve ilgi gösterirse, o zaman onun refîki olur. Bu izaha göre Cenâb-ı Hak peygamberlerin, sıddîklerin, şehitlerin ve sâlihlerin, o itaatkâr insana olan şiddetli şefkatleri ve onu görmeden dolayı duyacakları sevinçten dolayı, onun refîkleri ve dostları gibi olduklarını beyan etmiştir.

Allahu Teâlâ daha sonra, ذٰلِكَ الْفَضْلُ مِنَ اللهِ *"Bu, Allah'tan bir lütuttur"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili meseleler vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Taat Allah'ın Lütfu Olup Cenneti Vacip Kılmaz**

Şüphe yok ki âyetteki "ذٰلِكَ" (bu) kelimesi, daha önce zikredilmiş olan, sevap vesilesi sıfatlara işarettir. O vasıfların her birinin, Allah'tan bir lütuf olduğuna hükmedilince, bu, sevap vermenin Allah'a vacip olmadığına delâlet eder. Birçok şey, aklî bakımdan da buna delâlet eder:

a) Taati yapmaya kudret, eğer ancak taati yapmaya elverişli ise, bu durumda kudretin yaratıcısı, taati yerine getirenin kendisidir. Binaenaleyh kendisinin yaptığı fiil, kendisi için bir sevabı gerektirmez. Yine eğer o kudret, günah işlemeye de elverişli ise, taat cihetinin günah cihetine üstün gelmesi, ancak, taata götüren bir sebebin yaratılması ile olur. Böylece kudret ve o sebebin toplamı, fiilin (taatin) meydana gelmesini sağlar. Böylece de bu ikisinin yaratıcısı, bu taati aslında yerine getiren kimse olur. Binaenaleyh onun bu fiili, kendisi için bir sevabı gerektirmez.

b) Allah'ın, kullarına olan nimeti sayılamayacak kadar çoktur. Bu nimet ise, Allah'a itaat edip şükretmeyi gerektirir. Allah rızası için yapılan taatler, önceden geçmiş olan nimetler karşılığında olunca, o taatlerin gelecekte herhangi bir sevabı gerektirmeleri imkânsız olur.

c) Vücub, terk edildiği zaman günah işlemiş olmayı, onu istihkakı gerektirir. Bu günaha hak kazanma işi ise, Allah'ın ulûhiyyetine aykırı bir durumdur. Binaenaleyh bu vücubun Allah hakkında düşünülmesi imkânsız olur. Böylece, âyetin zahirinin, bütün mükâfatların Allah'ın bir fazlı, lütfu olduğuna delâlet ettiği gibi, kesin aklî delillerin de buna delâlet ettiği sabit olmuş olur.

Mu'tezile şöyle demektedir: Allah'ın mükâfat vermesi gerçi vaciptir. Fakat buna "fazl" vasfını vermek imkânsız değildir. Zira kulun bu mükâfata hak kazanması da Allahu Teâlâ'nın onu yükümlü kılması sebebiyledir. Mükellef kılmak ise, başlı başına bir lütuftur. Bir de Cenâb-ı Hak, mükellefin

tâat olan fiilleri yapabilmesi için, o mükellefe akıl ve kudret veren; bütün engel ve maniaları ortadan kaldıran, götüren Zât'tır. Böylece bu durum, kendisiyle faydalansın diye, başkasına bir elbise hibe eden bir kimsenin durumuna benzer. Bu kimse, o elbiseyi satıp, onun parasından faydalandığında, o paranın, "hibe eden kimsenin bir lütfu, bir ihsanı" diye nitelendirilmesi caizdir. İşte burada da böyledir.

İKİNCİ MESELE

Hak Teâlâ'nın, *"Bu, Allah'tan bir lütuftur"* ifâdesi hakkında şu iki ihtimal vardır:

a) Kelamın takdirinin, ذٰلِكَ هُوَ الْفَضْلُ مِنَ اللهِ "Bu mükâfat yok mu, o Allah'ın bir lütfudur" şeklinde olmasıdır. Buna göre âyet-i kerimenin manası, "Bu mükâfat, son derece mükemmel olduğu için, âdeta Allah'ın bir lütfu olup, bunun dışında kalanların hiçbir değeri yoktur" şeklinde olur.

b) İfâdenin takdirinin, ذٰلِكَ الْفَضْلُ هُوَ مِنَ اللهِ "Bu lütuf, sadece Allah'tandır" olmasıdır. Yani, "Şu âyet-i kerimede bahsedilen lütuf ile mükâfat, sadece Allah'tan olup, başkasından değildir" demektir. Birinci ihtimalin daha beliğ olduğunda herhangi bir şüphe yoktur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَكَفٰى بِاللهِ عَلِيمًا *"Hakkıyla bilici olarak Allah kâfidir"* buyurmuştur. Bu ifâdenin, Allah'a taat konusunda daha önce geçmiş olan açıklamaları te'kîd etme hususunda, son derece müessir bir yeri vardır. Zira Cenâb-ı Hak bu sözüyle kendisine, insanların nasıl tâatte bulunduklarını ve mükâfat ve lütfun ne şekilde olacağını bildiğine dikkat çekmiştir ki, bu da, mükellefi, en mükemmel şekilde itaatte bulunup bu hususta kusur etmekten kaçınmaya teşvik eden şeyler cümlesindendir.

Düşmana Karşı Tedbir Emri

يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا خُذُوا حِذْرَكُمْ فَانْفِرُوا ثُبَاتٍ اَوِ انْفِرُوا جَمِيعًا ﴿٧١﴾

"Ey iman edenler, korunma tedbirinizi alın da, küçük kıtalar halinde harbe çıkın, yahut toptan seferber olun" (Nisa, 71).

Bil ki Cenâb-ı Hak, hem kendisine hem de Resûlü'ne tâatte bulunmaya teşvik ettikten sonra, tâatlerin en zoru ve kendileriyle dini takviye

etmenin gerçekleştiği şeylerin en büyüğü olduğu için, daha önce zikredilmiş olan cihattan tekrar bahsederek, يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا خُذُوا حِذْرَكُمْ *"Ey iman edenler, korunma tedbirinizi alın da.."* buyurmuştur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyette geçen "اَلْحِذْرُ" ve "اَلْحَذَرُ" kelimeleri, tıpkı اَلْاِثْرُ وَالْاَثَرُ "iz, eser, alâmet", "اَلْمِثْلُ وَالْمَثَلُ" "misil, denk" kelimelerinde olduğu gibi, aynı manaya gelirler. Nitekim, bir kimse korkutan bir şeye karşı uyanık olup, ondan sakındığı zaman, "اَخَذَ حِذْرَهُ" denilir. Böylece bu kimse, korunma tedbirini, kendisiyle canını koruyup muhafaza ettiği bir âleti saymıştır. Buna göre âyet-i kerimenin manası, "Düşmandan sakının, onlara karşı tedbirinizi alın, onların size zarar vermesine imkân vermeyin" şeklinde olur. Bu açıklamayı, **Keşşaf sahibi** yapmıştır. **Vâhidî** (r.h), bu hususta şu iki görüşün bulunduğunu söylemiştir:

a) Buradaki, "اَلْحِذْرُ" (korunma tedbiri..) kelimesinden maksat, silahtır. Buna göre mana, "silahlarınızı alınız.." şeklinde olmuş olur. Silah burada, "اَلْحِذْرُ" kelimesiyle ifade edilmiştir. Yani, "Silahınızı alınız ve korununuz, sakınınız..." demektir.

b) "خُذُوا حِذْرَكُمْ" ifadesinin manası, "düşmanınızdan sakınınız..." demektir. Çünkü, sakınmayı emretmek, "silâhı ele alma" emrini ihtiva eder. Çünkü silâhı ele almak, düşmandan sakınmak demektir. Bu yorum da birincisi ile aynı kapıya çıkar. Binaenaleyh, birinci görüşe göre, silahı ele alma emri sarîh ve açık; ikinci görüşe göre ise sözün fehvâsından anlaşılmaktadır.

İKİNCİ MESELE

Bir kimse şöyle diyebilir: Cenâb-ı Hakk'ın, kendisinden sakınılmasını emrettiği o şey, eğer olacaksa, bu sakınma bir fayda vermez; yok eğer olmayacaksa, sakınmaya hiç gerek yok... Binaenaleyh, her iki takdire göre de sakınmayı emretmek abestir. Hz. Peygamber (s.a.s)'den de, اَلْمَقْدُورُ كَائِنٌ وَالْهَمُّ فَضْلٌ *"Takdir edilen şey, mutlaka olur; binaenaleyh, onu endişe etmek gereksizdir"*[79] dediği rivayet edilmiştir. Yine, "Tedbir, kaderin önüne geçemez" de denilmiştir. Buna göre biz deriz ki, eğer bu söz doğru olursa, şer'î hükümlerle amel etmenin gerektiğini söylemek bâtıl ve yanlış olur. Çünkü bu durumda şu söylenebilir: Eğer insan, Allah'ın kaza ve kaderinde saîd (cennetlik) olan kullardan ise, o takdirde iman etmesine lüzum kalmaz.

79 Bu mânadaki bir hadis için bkz. Keşfu'l-hafâ, II/374.

Yok eğer, o şakî olan (cehennemlik) kimselerden ise, kendisine, iman edip itâatte bulunması herhangi bir fayda vermez. Bu ise, teklifin hiç olmayacağı neticesine götürür. Bu soruya gerçek anlamda şöyle cevap verilebilir: Her şey, kadere göre tahakkuk edince, sakınmayı emretme işi de kaderin içine dahil olmuş olur. Binaenaleyh, "sakınmada, tedbir almada ne fayda bulunmaktadır?" diyen bir kimsenin sözü de, çelişki teşkil eden bir söz olmuş olur. Zira, tedbir alıp sakınmak da kaderin bir parçası olunca, o zaman sakınmayı, tedbir almayı eleştiren bu sorunun ne faydası olur?

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Nefir ve Sûbat Kelimelerinin İzahı, Seferberlik Emri**

Hak Teâlâ'nın, فَانْفِرُوا *"Harbe çıkın"* ifadesi, seferberlik emridir. İnsanlar, düşmanla savaşmak için harekete geçip, savaşmak için çıktıklarında, "نَفَرَ الْقَوْمُ يَنْفِرُونَ نَفْرًا وَنَفِيرًا"; devlet reisi de, insanları savaşa çıkmaya çağırıp, onları savaşmaya davet ettiğinde, (seferberlik ilan ettiğinde), اِسْتَنْفَرَ الْاِمَامُ النَّاسَ لِجِهَادِ الْعَدُوِّ فَنَفَرُوا-يَنْفِرُونَ "Devlet reisi, düşmanla savaşmaları için insanları savaşmaya çağırdı, onlar da davete icabet edip sefere çıktılar, sefere çıkıyorlar" denilir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, وَاِذَا اسْتُنْفِرْتُمْ فَانْفِرُوا *"Sizden savaşa katılmanız istendiğinde, savaşa katılın, sefere çıkın"* şeklindeki hadisi de bu anlamdadır. Savaşa katılan topluluğa "اَلنَّفِيرُ" denilir. فُلَانٌ لَا فِي الْعِيرِ وَلَا فِي النَّفِيرِ "Falanca, ne kervanda, ne de savaşa katılanlar arasında bulunmaz.." darb-ı meselinde de bu anlamdadır. Arap dilcileri şöyle demişlerdir: Bu kelimenin aslı, korkmak, feryâd ü figan edip sığınmak anlamına gelen "اَلنُّفُورُ، اَلنَّفَارُ" kelimelerinden gelmektedir. Bir kimse bir şeye sığındığı zaman, "نَفَرَ اِلَيْهِ"; ve yine bir kimse bir şeyden korkup ondan hoşlanmadığında, "نَفَرَ مِنْهُ" denilir. Buna göre âyetin manası, "düşmanınızla savaşmaya yönelip, bu yola başvurunuz" şeklinde olur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bütün dil âlimleri, burada geçen, "اَلثُّبَاتُ" kelimesinin, "ayrı ayrı cemaatler" manasına geldiğini söylemişlerdir ki, bunun müfredi "اَلثُّبَةُ" kelimesidir. Bu kelimenin aslı ise, "Onu topladım" anlamında olan "ثَبَّتُ الشَّيْءَ" ifâdesinden gelmektedir. Yine, bir kimse bir kimseyi medh-ü sena ettiğinde,ثَبَّتُ عَلَى الرَّجُلِ "Falancayı övdüm" denilir. Bunun te'vîli şöyle yapılır: Bu, "Onun iyiliklerini bir araya toplayıp, sayıp döktü" demektir. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, "فَانْفِرُوا ثُبَاتٍ اَوِ انْفِرُوا جَمِيعًا" buyruğunun manası, "sizler düşmanla savaşa, ya ayrı ayrı birlikler, peş peşe giden seriyyeler halinde veyahut da

topluca, yani tek bir alay halinde gidiniz..." şeklinde olur. Şairin şu sözünde murat ettiği mana da budur:

طَارُوا اِلَيْهِ زُرَافَاتٍ وُ وِحْدَانًا

"Topluluklar ve tek tek olarak ona doğru uçtular..." Hak Teâlâ'nın, فَاِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا اَوْ رُكْبَانًا *"Fakat korkarsanız, o halde, yürüyerek, yahut binekli olarak kılın..."* (Bakara, 239) ifâdesi de böyledir. Yani "Sizler, bu iki halden hangisinde bulunursanız, yine namazınızı kılın..." demektir.

Ağır Davranıp Seferberlikten Geri Duranlar

وَاِنَّ مِنْكُمْ لَمَنْ لَيُبَطِّئَنَّ فَاِنْ اَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةٌ قَالَ قَدْ اَنْعَمَ اللّٰهُ عَلَيَّ اِذْ لَمْ اَكُنْ مَعَهُمْ شَهِيدًا ﴿٧٢﴾ وَلَئِنْ اَصَابَكُمْ فَضْلٌ مِنَ اللّٰهِ لَيَقُولَنَّ كَاَنْ لَمْ تَكُنْ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُ مَوَدَّةٌ يَا لَيْتَنِي كُنْتُ مَعَهُمْ فَاَفُوزَ فَوْزًا عَظِيمًا ﴿٧٣﴾

"İçinizden (öylesi vardır ki), muhakkak ağır davranacaktır. Eğer size bir musibet gelip çatarsa, diyecek ki: "Allah bana hakikaten lütfetti. Çünkü onlarla beraber bulunmadım!" Eğer size, Allah'tan bir lütf-u inayet gelirse, sanki sizinle kendisi arasında hiçbir tanışıklık olmamış gibi, muhakkak şöyle diyecektir: "Keşke ben de onlarla beraber olsaydım da, büyük bir murada (ganimete) ereydim" (Nisa, 72-73).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki bu âyette geçen وَاِنَّ مِنْكُمْ *"içinizden (öylesi vardır ki..)"* ifâdesinin, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ey iman edenler, korunma tedbirinizi alın"* (Nisa, 71) ifâdesiyle zikretmiş olduğu mü'minlere râci olması gerekir. Âlimler, ağır davranan kimseler hakkında iki görüş beyan ederek, ihtilâf etmişlerdir.

Ağır Davrananların Münafıklar Olduğu

Birinci görüş: Bunlardan murat, münafıklardır. Çünkü onlar, insanları Hz. Peygamber'le bulunmaktan alıkoymaya çalışıyorlardı. Eğer, "Âyetteki, *"içinizden (öylesi vardır ki) muhakkak ağır davranacaktır"* ifadesi, "Ey iman edenler, içinizden (öylesi vardır ki), muhakkak ağır davranacaktır"

takdirindedir. Binaenaleyh bu ağır davranan münafık ise, münafık nasıl olur da, *"içinizden"* ifadesi ile anlatılan mü'minlerden bir kısım sayılır?" denirse, buna birkaç şekilde cevap verilir:

1) Allahu Teâlâ cins, nesep ve içli-dışlı olma (beraber yaşama) bakımlarından münafığı, mü'minlerden saymıştır.

2) Allahu Teâlâ onları, zâhirî halleri bakımından mü'minlerden saymıştır. Çünkü onlar zâhiren iman ehline benzeyenlerdir.

3) Sanki, *"Ey kendisine kitap indirilen.."* (Hicr, 6) âyetinde de olduğu gibi, "Ey, (iddialarına ve zanlarına göre) iman etmiş olanlar..." denilmiştir.

Ağır Davrananların Zayıf Mü'minler Olma İhtimali

İkinci görüş: Bu ağır davrananlar, mü'minlerin zayıfları idi. Bu, bir kısım müfessirin görüşüdür. Onlar şöyle demişlerdir: "اَلتَّبْطِئَةُ" tabiri, "اَلْاِبْطَاءُ" (gecikti, ağır davrandı) anlanma da gelir. "Buna göre buradaki tef'îl vezninin anlamı, bu fiilin tekrar tekrar meydana geldiğini ifâde etmektir. Dil âlimleri, Arapların, مَا اَبْطَأَ بِكَ يَا فُلَانُ عَنَّا "Ey falanca, seni bizden alıkoyan nedir?" dediklerini nakletmişlerdir. Arapların, bu fiili bâ harf-i cerriyle kullanmaları da, bu fiilin haddizatında müteaddî olmadığına delalet eder. Buna göre âyetin manası, "Onlar içinde, bu gayeye karşı ağır davranan ve cihat hususunda gevşek davranıp ağırdan alan kimseler vardır. Bunlar, Müslümanlar zafere ulaştıkları zaman, ganimete nail olmak için, onlarla olmuş olmayı temenni ederler. Ama, Müslümanların başına nâhoş bir iş geldiğinde de, onlarla birlikte bulunmamış olmalarından dolayı sevinirler" şeklindedir. Bunlar Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ey iman edenler, ne oldunuz ki size: "Allah yolunda elbirlik gazâya çıkın" denildiği zaman yere (mıhlanıp) kaldınız!"* (Tevbe, 38) âyetiyle kastettiği kimselerdir.

Âyetteki, "لَيُبَطِّئَنَّ" ifadesinden muradın, onların ağır davranması olup, başkalarını geri durdurma olmadığına delâlet eden hususlardan birisi de, Cenâb-ı Hakk'ın, ganimet elde edildiği zaman onların söylediğini naklettiği *"Keşke ben de onlarla beraber olsaydım da..."* sözleridir. Eğer, bu tabirden maksat, başkalarını geri durdurmak olsaydı, bu sözün bir anlamı olmazdı."

Kâdî bu görüşü tenkit etmiş ve şöyle demiştir: "Allahu Teâlâ bu ağır davranan veya başkasını alıkoyan kimselerin, mü'minlerin başına bir musibet geldiğinde, *"Allah bana hakikaten lütfetti. Çünkü onlarla beraber bulunmadım"* dediklerini ve cihattan geri duruşlarını Allah'ın bir nimeti

saydıklarını nakletmiştir. Böyle bir söz, mü'minlere değil, ancak münafıklara yakışır. Ve yine mü'minler hakkında, "sanki sizinle kendisi, yani Peygamber arasında hiçbir tanışıklık olmamış gibi..." denilmesi de uygun değildir. Böylece bu ifâdenin mü'minlere hamledilmesinin uygun olmadığı, bunun ancak münafıklara hamledilebileceği sabit olmuş olur."

Kâdî, sonra şöyle demiştir: "Eğer bu ağır davranmak, yere çakılmak "اَلْاِبْطَاءُ" ve "التَّثَاقُل" manasına hamledilirse, münâfıklara uygun düşer. Çünkü onlar, cihattan geri durur, cihat hususunda ağır davranır ve cihada katılma hususunda acele etmezler. Eğer bu kelimeyi "başkasını geri durdurmak" manasına hamledersek, bu mana yine münafıklara uygun düşer. Çünkü onlar mü'minlerin çoğunu, kafalarında uyandırdıkları çeşitli şüpheler ile, cihattan alıkoymaya çalışıyorlardı. Binaenaleyh, her iki vasıf da münâfıklarda mevcuttur."

Müfessirlerin çoğu ise, bu kelimeyi "başkasını geri durdurma, alıkoyma" manasına hamletmişlerdir. Müfessirler böylece, "اَبْطَأَ" ve "بَطَّأَ" fiillerini birbirinden farklı kabul edip, birincisini lâzım, ikincisini ise müteaddi addetmişlerdir; "حَبَّ" (sevimi oldu) ve "اَحَبَّ" (sevdi) fiillerinde olduğu gibi. Çünkü birinci fiil lazım, ikincisi ise müteaddidir.

İKİNCİ MESELE

Zeccâc'a göre "لَمَنْ لَيُبَطِّئَنَّ" ifadesindeki "مَنْ" kaseme mevsûldür. Öyle ki bu sözü sen söyleyecek olsaydın اِنَّ مِنْكُمْ لَمَنْ خَلَفَ بِاللهِ لَيُبَطِّئَنَّ "Sizden elbette, savaştan alıkoysun diye and etmiş olanlar vardır" derdin.

Sonra Cenâb-ı Hak, فَاِنْ اَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةٌ *"Eğer size bir musibet gelip çatarsa"* buyurmuştur. Yani, "Size, öldürülme, hezimet ve geçim darlığı gibi bir musibet gelip çatarsa.." demektir. Yani, "Ben onlarla beraber olmadığım için, onların başına gelip çatmış olan belâ ve musibet bana gelmedi..."; وَلَئِنْ اَصَابَكُمْ فَضْلٌ مِنَ اللهِ *"Eğer size, Allah'dan bir lütf-u inayet* yani bir zafer ve ganimet *gelirse,"* لَيَقُولَنَّ كَاَنْ لَمْ تَكُنْ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُ مَوَدَّةٌ يَا لَيْتَنِي كُنْتُ مَعَهُمْ فَاَفُوزَ فَوْزًا عَظِيمًا *"Sanki sizinle kendisi arasında hiçbir tanışıklık olmamış gibi, muhakkak şöyle diyecektir: "Keşke ben de onlarla beraber olaydım da, büyük bir murada ereydim!"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

İbn Kesir ile Âsım'ın ravisi Hafs, zamirin mercii, âyette geçen اَلْمَوَدَّةُ (tanışıklık) olmak üzere, ifadeyi, tâ harfiyle olmak üzere "كَاَنْ لَمْ تَكُنْ"; diğer kıraat âlimleri ise, fiil daha önce geçtiği için, yâ harfiyle "كَاَنْ لَمْ يَكُنْ" şeklinde

okumuşlardır. **Vâhidî**, Kur'ân-ı Kerim'de, bu her iki kıraatin de mevcut olduğunu, nitekim Cenâb-ı Hakk'ın, bir âyetinde قَدْ جَاءَتْكُمْ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ *"Ey insanlar, size Rabbinizden bir öğüt gelmiştir"* (Yunus, 57); başka bir âyetinde de, فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ *"Kime Rabbinden bir öğüt gelip de..."* (Bakara, 275) buyurduğunu söylemiştir. Buna göre fiili müennes getirmek aslolup, fâil müennes-i gayr-i hakiki olduğu zaman, özellikle fâil ile fiil arasına bir fasıla girdiğinde fiili müzekker getirmek de güzel ve yerinde olur.

İKİNCİ MESELE

Hasan el-Basri, lâm harfinin zammesiyle لَيَقُولُنَّ "derler" şeklinde okumuş, böylece zamiri "مَنْ" kelimesinin manasına râci kılmıştır. Çünkü, "لَمَنْ لَيُبَطِّئَنَّ" ifâdesi, cemi manasındadır. Ancak ne var ki, bu kıraat zayıftır. Çünkü, "مَنْ" kelimesi, her ne kadar cemi manası ifade ediyorsa da, lâfız olarak müfrettir. Bu kelimenin lafız bakımından müfretlik tarafı, *"Diyecek ki, "Allah bana hakikaten lütfetti..."* ve *"Keşke ben de onlarla beraber olaydım da, büyük bir murada ereydim!"* tercih edilmiştir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Burada "كَأَنْ لَمْ تَكُنْ" İtirazî Cümlesinin Girmesinin Güzelliği**

Bir kimse şöyle diyebilir: "Eğer bu âyet, "Eğer size, Allah'tan bir lütf-u inayet gelirse, muhakkak şöyle diyecektir: Keşke ben de onlarla beraber olaydım da, büyük bir murada ereydim!" şeklinde olsaydı, âyetin nazmı daha güzel ve daha doğru olurdu; binaenaleyh araya niçin, *"Sanki sizinle kendisi arasında hiçbir tanışıklık olmamış gibi!"* ifâdesi gelmiştir?"

Buna şöyle cevap verilir: Bu, araya giren bir itiraziyye cümlesi olup, son derece güzel ve yerindedir. Bunu şu şekilde açıklarız: Cenâb-ı Hak, münafıkların, Müslümanlara bir belâ geldiğinde onlardan geri kalmış olmaları sebebi ile, son derece sevindiklerini; o Müslümanlar bir ganimet ve üstünlük elde ettiklerinde ise, bu ganimete ortak olamadıkları için son derece üzüldüklerini nakletmiştir. Böyle bir işi, insan ancak yabancı ve düşman hakkında yapar. Çünkü birisini seven kimse, onun sevinci ile sevinir, kederi ile kederlenir. Fakat insan böyle yapmayıp tersini yaptığında, işte bu düşmanlığı ortaya koyma olur.

Bu mukaddimeyi kavradığında, biz deriz ki: Allahu Teâlâ münafıkların, Müslümanların başına bir belâ geldiği zaman sevindiklerini nakledince, sonra Müslümanların eline bir nimet ve güç geldiği zaman, onu kaçırmış oldukları için üzüldüklerini de nakletmek istedi ve bunu tamamen

söylemeden önce, araya *"-Sanki sizinle kendisi arasında hiçbir tanışıklık olmamış gibi-"* sözünü koydu. Bundan murat, bir hayret ifadesidir. Sanki Allahu Teâlâ, "Ey mü'minler, sanki sizinle kendi arasında hiçbir tanışıklık, hiçbir ülfet olmamış gibi, şu münafığın söylediği söze bakın!" diyor. İşte bu sözden murat, budur. Bu, her ne kadar i'tiraziyye cümlesi olarak arada bulunan bir söz ise de, son derece güzel ve yerindedir.

Şehit ve Gazilerin Mükâfatları

فَلْيُقَاتِلْ فِى سَبِيلِ اللهِ الَّذِينَ يَشْرُونَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا بِالْاٰخِرَةِ وَمَنْ يُقَاتِلْ فِى سَبِيلِ اللهِ فَيُقْتَلْ اَوْ يَغْلِبْ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ اَجْرًا عَظِيمًا ﴿٧٤﴾

"Artık âhirete karşılık dünya hayatını satacak olanlar, Allah yolunda savaşsınlar. Kim Allah yolunda savaşıp da öldürülür veyahut galip gelirse, ona pek büyük bir ecir vereceğiz" (Nisa, 74).

Bil ki Allahu Teâlâ, cihattan geri duranları zemmedince, cihâda teşvike yönelerek, *"... Allah yolunda savaşsınlar"* buyurdu. Müfessirler, bu âyetteki, *"Dünya hayatını satacak olanlar...."* tabiri hakkında şu iki izahı yapmışlardır:

1) Âyetteki, "يَشْرُونَ" kelimesi, satarlar manasınadır. Nitekim **İbnu Müferrağ**:

وَشَرَيْتُ بَرْدًا لَيْتَنِي مِنْ بَعْدِ بَرْدٍ كُنْتُ هَامَهْ

"Bir köle sattım. Keşke o köle gittikten sonra ben, başımı alıp gitmiş olsaydım. (Çöllere düşseydim)" demiş ve "بَرْدٌ" kelimesini köle manasına, "شَرَيْتُ" kelimesini "sattım" manasına almıştır. O köleyi sattıktan sonra, pişman olup ölümü temenni ettiğini ifade etmiştir. Buna göre âyetin manası, "Dünyayı, âhireti almak için satan kimseler, Allah yolunda savaşsınlar" şeklindedir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Şüphesiz ki Allah, hak yolunda savaşmakta ve öldürülmekte olan mü'minlerin canlarını ve mallarını, karşılığında cenneti vererek satın almıştır... O halde (ey mü'minler), yapmış olduğunuz bu alış-verişten dolayı sevinin"* (Tevbe, 111) âyetinde olduğu gibidir.

2) Âyetteki, "يَشْرُونَ" kelimesi, "satın alırlar" manasınadır. Bu görüşte olanlar şöyle derler: Bu âyetin muhatapları, Uhud savaşından geri durup katılmayan münafıklardır. Buna göre âyetin manası; "Dünya hayatını âhirete

tercih eden o kimseler savaşsınlar..." şeklinde olur. Bu manaya göre, âyette şöyle takdir edilmesi gereken bir hazif vardır: "İslâm ve iman gerçekleşmeden önce, İslâm ahkâmının gerektirdiği şeylerin meydana gelmesi imkansız olduğu için, (ey münafıklar) önce iman edin, sonra da savaşın."

Bana göre bu âyetle ilgili başka muhtemel manalar da vardır:

a) İnsan, bu dünya hayatını Allah yolunda harcamak istediğinde, nefsi bu hususta cimrilik eder. Dolayısı ile insan, dünya hayatını gönül hoşluğu ile Allah yolunda harcayabilmesi için, o insan dünya hayatını, âhiret saadetine mukabil, kendi nefsinden satın alarak (yani onu böylece iknâ ederek) harcar.

b) Allahu Teâlâ, insana, savaşmadığı için meydana gelecek zararları bildirerek, savaşı emretmiştir. Zira savaşmayan kimse, savaşı, dünya hayatına olan arzusundan dolayı terk etmiştir. Bu ise âhiret saadetini elden kaçırmaya sebep olur. Buna göre sanki o insana, "Savaşla meşgul ol. Fani olan dünyayı, ebedî âhiret saadetine tercih etmekten vazgeç" denilmektedir.

c) Sanki bu ifade ile şöyle deniliyor: "Âhirete bedel dünya hayatını satın alan kimseler, âhirette gerçek saadet, imrenilecek nimet ve şeref olduğu halde, dünyayı âhirete tercih etmişlerdir. Durum böyle olunca onlar savaşsınlar. Zira onlar, dünyada iken de imrenilecek şeyleri ve şerefi ancak savaşarak elde edebilirler. Çünkü onlar savaşarak düşmanlarına galip gelip, mallarını ele geçirebilirler." İşte benim aklıma gelen manalar bunlardır. Ne murat ettiğini, en iyi Allah bilir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَمَنْ يُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ فَيُقْتَلْ أَوْ يَغْلِبْ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا *"Kim Allah yolunda savaşıp da öldürülür veyahut galip gelirse, ona pek büyük bir ecir vereceğiz"* buyurmuştur ki bu, "Allah yolunda savaşan herkese, ister düşman tarafından öldürülmüş olsun, isterse düşmana galip gelip (gâzi) olsun, büyük mükâfat vereceğiz" manasındadır. Bu büyük mükâfat, şerefli ve devamlı olan yüce, halis bir menfaattir. Bu iki ihtimalin dışında, bir üçüncüsünün olmayacağı herkesçe malumdur. Her iki ihtimalde de mükâfat tahakkuk edeceğine göre, cihattan daha şerefli bir şey yoktur. Bu da, mücahidin, kafasına mutlaka şu iki hususu, yani ya şehit edileceğini, yahut da düşmana galip gelip onu ezeceğini iyice yerleştirmesi gerektiğine delâlet eder. Çünkü mücahit buna iyice azmettiğinde, düşmandan kaçmaz ve savaştan geri durmaz. Fakat bu azim olmadan savaşa

katılırsa, çabukça firar eder. İşte Cenâb-ı Hakk'ın, *"öldürülür veyahut galip gelirse.."* buyruğu ile, iki ihtimali de belirtmesinin manası budur.

Allah'ın Dinini Yüceltme ve Müslümanları Kurtarmak İçin Cihat

وَمَا لَكُمْ لَا تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هَٰذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ أَهْلُهَا وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ نَصِيرًا ﴿٧٥﴾

"Size ne oluyor ki Allah yolunda ve erkek, kadın ve çocuklardan 'Ey Rabbimiz, bizi ahalisi zalim olan şu memleketten (kurtarıp) çıkar. Bize, tarafından bir sahip gönder; bize katından bir yardıma yolla' diyen müstad'aflar uğrunda (düşmanla) savaşmıyorsunuz" (Nisâ, 75).

Bil ki bu ifadeden maksat, insanların savaşı terk etmelerini bir yadırgamayı ifade etmektir. Binâenaleyh bu âyet de, daha önce geçen cihat emrinin bir te'kididir. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Hak Teâlâ'nın, وَمَا لَكُمْ لَا تُقَاتِلُونَ *"Size ne oluyor ki savaşmıyorsunuz?"* ifadesi, cihadın farz olduğunu gösterir. Bu, "erkek, kadın ve çocuk müstad'af Müslümanların durumu, çaresizlikte son dereceye varmış iken, savaşmamanızın bir mazereti olamaz" demektir. Bu, hem alabildiğine savaşa teşviki ifade etmekte, hem de savaşın farz oluş sebebini beyan etmektedir. Savaşın farz oluşunun sebebi, o zayıf mü'minleri kâfirlerin ellerinden kurtarmaktır. Çünkü cihat için toplanmak, (kâfirin elinde esir kalanları) kurtarmak demektir.

İKİNCİ MESELE

Mu'tezile, "Âyetteki *"Size ne oluyor ki Allah yolunda savaşmıyorsunuz?"* buyruğu, insanların savaşı bırakmasına karşı bir yadırgama ve onu bırakmaları halinde, bir mazeret olamayacağını bir açıklamadır. Binâenaleyh kulların fiillerinin yaratıcısı eğer Cenâb-ı Allah olsaydı, bu lüzumsuz bir söz olurdu. Çünkü Allah'ın o fiili yaratmaması, onu irade ve hükmetmemiş

olması, en büyük bir mazeret olurdu" demiştir. Bu iddiaya daha önce cevap verilmişti.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âlimler, وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ *"Kadın, erkek ve çocuklardan.. müstad'aflar"* ifadesinin, kendinden önceki bir ifade ile ilgili olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Bu hususta şu iki görüş vardır:

a) Bu, kendinden önceki, فِي سَبِيلِ *"yolunda"* ifadesi üzerine atfedilmiştir. Buna göre manası, فِي سَبِيلِ اللهِ وَفِي الْمُسْتَضْعَفِينَ "Size ne oluyor ki Allah yolunda ve müstad'aflar için savaşmıyorsunuz" şeklindedir.

b) Bu, "Allah" lâfzı üzerine atfedilmiştir ve فِي سَبِيلِ اللهِ وَفِي سَبِيلِ الْمُسْتَضْعَفِينَ "Allah yolunda ve müstad'aflar yolunda..." manasındadır.

DÖRDÜNCÜ MESELE

"Kadın, erkek ve çocuklar gibi, müstad'af olanlar"dan maksat, Mekke'de kalıp, Medine'ye hicret edemeyen Müslümanlardır. Bunlar, Mekke kâfirlerinden şiddetli eziyetler görüyorlardı. **İbn Abbas** (r.a), "Ben ve annem, kadın ve çocuk müstad'aflardan idik" demiştir.

BEŞİNCİ MESELE

"Vildan" kelimesi "veled"in cem'idir. "وَرَكٌ – وِرْكَانٌ ؛ حَزَبٌ – حِزْبَانٌ" kelimeleri gibi, "فَعَلٌ - فِعْلَانٌ" vezni üzere gelen benzeri kelimelerdir. **Keşşaf sahibi**, "Âyette geçen *"erkek, kadın"* ifadesi ile, hür erkek ve kadınlar; *"çocuklar"* ifadesi ile de köle ve cariyeler kastedilmiş olabilir. Çünkü köle ve cariyeye "velîd", "velîde" denilir ki, bu iki kelimenin cem'i "vildân" ve "velâid" şeklinde gelir. Fakat burada "vildân" kelimesi, müzekkerleri (erkekleri, köleleri) müenneslere (kadınlara, cariyelere) tağlib etme yoluyla, her ikisini de ifade etmek için getirilmiştir. Bu, hem nineleri hem de dedeleri ifade etmek için, "âbâ" (dedeler) denilmesi; kız ve erkek kardeşleri hakkında "ıhve" (erkek kardeşler) denilmesi gibidir" demiştir. Allah en iyi bilendir.

***ALTINCI MESELE:* Burada Çocukların Zikredilmesinin Hikmeti**

Allahu Teâlâ, çocukların babalarını ve annelerini sıkıştırıp zorlamak ve çocukların bulundukları durumdan ötürü müşriklere buğz ettirmek için, mükellef olmayan çocukların bile müşriklerin zulmünden kurtulamadıklarını bildirip, zulümlerini iyice ortaya koymak ve müstad'afların, günahsız küçük çocukların duaları ile Allah'ın rahmetinin inmesini temin etmek gayesi ile, dualarına çocuklarını da iştirak ettirdiklerini belirtmek

için, âyette "çocukları" da zikretmiştir. Nitekim hadiste, yağmur duâsına çıkıldığında, çocukların da beraber çıkarılması gerektiği ifade edilmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, o müstad'afların (acz ve çaresizlik içinde olan Müslümanların) رَبَّنَا اَخْرِجْنَا مِنْ هٰذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ اَهْلُهَا وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ نَصِيرًا *"Ey Rabbimiz, bizi ahalisi zalim olan şu memleketten (kurtarıp) çıkar. Bize, tarafından bir sahip gönder; bize katından bir yardımcı yolla"* dediklerini nakletmiştir. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Ahalisi Zalim Şehir**

Âlimler, âyette bahsedilen *"ahalisi zalim olan memleket"* ile, Mekke'nin murat edildiği hususunda ittifak etmişlerdir. (O zamanki) Mekke halkının, "zalim" diye tavsif edilmelerinin sebebi şu iki şey olabilir:

a) Onlar müşrik oldukları için... Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Muhakkak ki şirk, en büyük bir zulümdür"* (Lokman, 13) buyurmuştur.

b) Onlar, Müslümanlara eziyet edip, her türlü kötülüğü onlara yaptıkları için...

***İKİNCİ MESELE:* "الظَّالِمِ اَهْلُهَا" Terkibi Hakkında**

Birisi "Âyette geçen "karye" kelimesi müennestir ve الظَّالِمِ اَهْلُهَا (ahalisi zalim) ifadesi, "karye"nin sıfatıdır. Bundan dolayı, "zalim" kelimesi mecrurdur. Binaenaleyh "الظَّالِمَةِ اَهْلُهَا" şeklinde söylenmeli idi?" diyebilir. Buna şöyle cevap verilir: Nahivciler, bu gibi sıfatları, ism-i faile benzeyen sıfatlar diye adlandırırlar. Bu konuda temel kaide şudur: Sen ikinci cüz'e elif-lâm'ı getirdiğinde, o faili müzekkerlik ve müenneslik bakımından birinci cüz'e göre getirirsin. Mesela senin, مَرَرْتُ بِالْمَرْأَةِ حَسَنَةِ الزَّوْجِ كَرِيمَةِ الْأَبِ "Ben, kocası iyi, babası da çok kerim olan bir kadına rastladım" ve مَرَرْتُ بِرَجُلٍ جَمِيلِ الْجَارِيَةِ "Ben, cariyesi güzel olan bir adama rastladım" demen gibi. Ama sen elif-lâm'ı son cüz'e getirmezsen, faili müenneslik müzekkerlik bakımından ikinci cüz'e göre getirirsin. Bu da, senin مَرَرْتُ بِامْرَأَةٍ كَرِيمٍ أَبُوهَا "Ben, babası kerim olan bir kadına rastladım" demen gibidir. Hak Teâlâ'nın, رَبَّنَا اَخْرِجْنَا مِنْ هٰذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ اَهْلُهَا *"Ey Rabbimiz, bizi ahalisi zalim olan şu memleketten (kurtarıp) çıkar"* ifâdesi de bu ikinci şekle göredir. Şayet sen, elif-lâm'ı, âyette geçen "اَهْلٌ" kelimesinin başına getirmiş olsaydın, o zaman sen, "مِنْ هٰذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمَةِ الْاَهْلِ" derdin. Âyette geçen "اَلظَّالِمِ" kelimesi, mana bakımından ehlin sıfatı olduğu için, terkip itibariyle "اَلْقَرْيَةِ" kelimesinin sıfatı olabilmiştir. Çünkü ahalî, o beldeye, karye'ye mensup olanlar demektir. İşte böyle oluş, bu vasfın sahîh olabilmesi için kâfi ve yeterli gelmiştir.

Bu senin tıpkı, مَرَرْتُ بِرَجُلٍ قَائِمٍ أَبُوهُ "Ben, babası ayakta olan bir adama uğradım" demen gibidir. Bu misalde, ayakta olmak vasfı babaya aittir, ama sen bunu, terkîp itibariyle بِرَجُلٍ "adama..." kelimesinin vasfı yaptın... Bu vasfın sahih olabilmesi için bu kadar bir münasebet kâfîdir. Çünkü bir şeye sıfat getirmenin maksadı, o şeyi tahsis ve temyiz etmektir. İşte bu maksat da, böyle bir vasıftan elde edilebilir. Allah en iyi bilendir.

***İKİNCİ MESELE:* Beklenen Hâmî**

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Bize, tarafından bir sahip gönder; bize katından bir yardımcı yolla"* ifadesi hakkında da şu iki izah yapılmıştır:

a) **İbn Abbas**, "Onlar, mü'minlerden işlerimizi yürütecek, faydamıza olan şeyleri yerine getirecek ve bizim için, dinimizi ve şeriatimizi muhafaza edecek bir kimseyi bize yönetici yap, idareci yap" manasını kastediyorlar" demiştir. Böylece Cenâb-ı Hak, onların dualarına icabet etmiştir; çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) Mekke'yi fethedince, **Attab İbn Esîd**'i onlara emir tayin etmişti. Buna göre, âyet-i kerimede bahsedilen, "velî, hâmî"den maksat, Hz. Peygamber (s.a.s); "yardımcı"dan maksat ise **Attab İbn Esîd** olmuş olur. **Attab**, zayıfları güçlülere, düşkün olanları da kudretli olanlara karşı korur, böylece adaleti temin ederdi.

b) Bu ifadenin maksadı, "Bizim için, katından bir velâyet (dostluk) ve nusret (yadım, tevfîk-i ilahî) ver, yolla" demektir ki, bunun neticesi de, "Sen, bizim için bir velî ve bir yardımcı ol" demektir.

Mü'minler Allah, Kâfirler Tâğut Uğrunda Savaşırlar

اَلَّذِينَ اٰمَنُوا يُقَاتِلُونَ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ ۖ وَالَّذِينَ كَفَرُوا يُقَاتِلُونَ فِى سَبِيلِ الطَّاغُوتِ فَقَاتِلُوٓا اَوْلِيَآءَ الشَّيْطَانِ ۚ اِنَّ كَيْدَ الشَّيْطَانِ كَانَ ضَعِيفًا ﴿٧٦﴾

"İman edenler Allah yolunda harp ederler, inkâr edenler ise "tâğut" yolunda savaşırlar. Öyleyse, o şeytanın dostlarıyla dövüşün. Şüphesiz ki, şeytanın hilekârlığı zayıftır" (Nisâ, 76).

Bil ki Allahu Teâlâ, cihadın farz olduğunu beyan edince, nazar-ı dikkate alınacak olan şeyin, cihadın şekli değil, bilakis niyet ve maksat olduğunu bildirmiştir. İmdi mü'minler, Allah'ın dinini kuvvetlendirmek ve

O'nun kelimesini yüceltmek maksadıyla savaşırlar. Kâfirler ise, "tağut"un yolunda savaşırlar. İşte bu âyet, yaptığı her işte Allah'ın rızasını gözetmeyen herkesin, "tağut"un yolunda olduğuna adeta delalet eder gibidir. Çünkü Allah, bu taksimatı zikredince -ki bu taksimata göre savaş ya Allah, veyahut da tâğut'un yolunda olur- olur. Allah'tan başka her şeyin, "tağut" olması gerekir. Cenâb-ı Hak sonra, Allah yolunda savaşan kimselere, şeytanın dostlarıyla savaşmalarını emretmiş, şeytanın hilekârlığının çok zayıf olduğunu açıklamıştır. Çünkü Allah, kendi dostlarına; şeytan da kendi dostlarına yardım eder. Hiç şüphe yok ki, şeytanın kendi dostlarına yardımı, Allah'ın kendi dostlarına yardımından daha zayıftır. Baksana, hayır sahibi ve dindar kimselerin güzel adları, onlar bu dünyada son derece fakir ve düşkün olsalar bile, yıllar yılı devamlı bir biçimde anılmaya devam eder. Halbuki krallar ve zalim kimselerin adları ve şanları, onlar ölünce sona erer. Onların adları da, zulümleri de devam etmez. "اَلْكَيْدُ" kelimesi ise, hile ve düzenbazlıkla bir durumu, bir işi bozmaya çalışmak, gayret etmek demektir. Nitekim bir kimse bir kimseyi, düzenbazlık yaparak zarara sokmak istediğinde "كَادَهُ يَكِيدُهُ" denilir. Hak Teâlâ'nın, كَانَ ضَعِيفًا *"Zayıftır..."* ifadesine "كَانَ"nin getirilmesinin faydası, o şeytanın hile ve tuzağının zayıf olduğunu te'kîd etmek içindir. Yani, şeytanın hilesi böyle olunca, zayıflık ve zillet ile vasfedilmiş olur.

Kâfirlerle Savaşmaktan Allah'tan Çekinircesine Korkanlar

اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِينَ قِيلَ لَهُمْ كُفُّوٓا اَيْدِيَكُمْ وَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ ۚ فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ اِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَخْشَوْنَ النَّاسَ كَخَشْيَةِ اللّٰهِ اَوْ اَشَدَّ خَشْيَةً ۚ وَقَالُوا رَبَّنَا لِمَ كَتَبْتَ عَلَيْنَا الْقِتَالَ ۚ لَوْلَآ اَخَّرْتَنَآ اِلٰٓى اَجَلٍ قَرِيبٍ ۗ قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ ۚ وَالْاٰخِرَةُ خَيْرٌ لِمَنِ اتَّقٰى وَلَا تُظْلَمُونَ فَتِيلًا ﴿٧٧﴾

"Kendilerine, 'Ellerinizi çekin, dosdoğru namaz kılın, zekatı verin' denilen kimselere bakmaz mısın? Şimdi onların üzerine muharebe yazılınca, içlerinden bir zümre, insanlardan, Allah'tan korkar gibi, hatta daha şiddetli bir korku ile korkuyorlar. Onlar, 'Ey Rabbimiz, üzerimize muharebeyi niye farz kıldın? Bize, yakın bir zamana kadar mühlet vermeli değil miydin?' dediler. De ki: "Dünyanın

faidesi pek azdır; ahiret ise, sakınanlar için elbet daha hayırlıdır. Siz hurma çekirdeğinin ince ipliği kadar (en ufak bir) haksızlığa bile uğratılmayacaksınız" (Nisâ, 77).

Bu hususta birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu âyetin, mü'minleri mi münafıkları mı tavsif ettiği hususunda şu iki görüş vardır:

Çekinenlerin Mü'minler Olması İhtimali

Birinci görüş: Âyet, mü'minler hakkında nazil olmuştur. **Kelbî**, bu âyetin **Abdurrahman İbn Avf, Mikdad, Kudâme İbn Maz'ûn** ve **Sa'd İbn Ebî Vakkas** hakkında nazil olduğunu söylemiştir ki bunlar, Medine'ye hicret etmeden önce, Hz. Peygamber'le beraber idiler... Müşriklerden çok şiddetli eziyetler görüyorlardı. Bunu, Allah'ın Resûlü'ne şikâyet ederek, "Onlarla savaşmak için bize müsaade et" dediler. Bunun üzerine de Allah'ın Resûlü onlara, *"Ellerinizi (savaştan) çekin! Zira, onlarla savaşmak için henüz bana emir verilmedi. Siz şimdi namaz, zekat gibi dini görevlerinizi yerine getirmekle meşgul olun"* buyurdu. Hz. Peygamber (s.a.s) Medine'ye hicret edip, onlar da Bedir'de savaşmakla emrolununca, bazıları savaşmak istemedi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, bu âyeti inzal buyurdu.

Bu görüşte olanlar şu şekilde istidlâl etmişlerdir: Resûlullah'ın, kendilerine *"savaştan geri durun"* deme ihtiyacını hissettiği kimseler, savaşma konusunda istekli ve arzulu olan kimselerdir. Savaşa istekli olan kimseler ise, ancak mü'minlerdir. Böylece bu, bu âyetin mü'minler hakkında nazil olduğunu gösterir. Bu görüşe şu şekilde cevap vermek mümkündür: Münafıklar, "Biz mü'miniz; biz kâfirlerle muharebe etmek, savaşmak istiyoruz" diyerek, kendilerinin bu konuda arzulu olduklarını ortaya koymuşlardır. Allah onlara, kâfirlerle savaşmalarını emredince de, onlar savaşmaktan imtina etmişlerdir. Böylece onlardan, söylediklerinin aksi sudûr etmiştir.

Çekinenlerin Münafıklar Olması İhtimali

İkinci Görüş: Âyet, münafıklar hakkında nazil olmuştur. Bu görüşü savunanlar ise şöyle istidlâl etmişlerdir: Âyet, kendisinin münafıklar

hakkında olduğuna delalet etmekte ve o münafıklara özgü birtakım şeyleri kapsamaktadır.

1) Allahu Teâlâ, münafıkları vasfetme hususunda *"insanlardan, Allah'tan korkar gibi, hatta daha şiddetli bir korku ile korkuyorlar"* buyurmuştur. Böyle bir vasfın, ancak münafıklara uygun düşeceği malum olan bir hususdur. Çünkü, mü'minin insanlardan korkmasının, Allah'tan olan korkmasından daha fazla olması caiz değildir.

2) Allahu Teâlâ, münafıkların *"Ey Rabbimiz, üzerimize muharebeyi niye farz kıldın?"* dediklerini nakletmiştir. Allah'a itirazda bulunmak ise, ancak kâfir ve münafıkların sıfatıdır.

3) Allahu Teâlâ, Resûlü'ne, *"Dünyanın faidesi pek azdır; ahiret ise, sakınanlar için elbet daha hayırlıdır"* demesini emretmiştir. Bu söz ise, dünya hususundaki arzusu ahiret hususundaki arzusundan daha çok olan kimseler için söylenebilir. Böyle olmak ise, ancak münafıkların vasfıdır.

Mezkûr İki İhtimalin Karşılaştırılması

Birinci görüşte olanlar, ikinci görüşün bu istidlâllerine tek bir şeyle cevap vermişlerdir: Dünyayı sevmek ve savaşmaktan nefret etmek, insan tabiatının ayrılmaz bir vasfıdır. Binâenaleyh, âyette geçen bu haşyet ve korku, bu manaya; onların *"Ey Rabbimiz, üzerimize muharebeyi niye farz kıldın?"* şeklindeki sözleri de, Allah'ın farz kılmasını yadırgama manasına değil, teklifini hafifletmesini temenni etme manasına hamledilmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın, *"De ki: "Dünyanın faidesi pek azdır"* ifadesi, onlar bunu yadırgayıp inkâr ettikleri için değil, aksine Allahu Teâlâ, bu dünya işini onların kalbinde değersiz gösterecek sözü işittirmek için zikredilmiştir. İşte böylece, onların kalplerinden savaşa karşı olan nefret ve dünyaya yönelik olan sevgi zail olmuş, güçlü bir kalp ile savaşa yönelmişlerdir. İşte bu iki görüşün izahı hususunda söylenenler bundan ibarettir. Allah, en iyi bilendir. Âyetin münafıklar hakkında olduğunu söylemek daha münasiptir. Çünkü Allahu Teâlâ, bu âyetten sonra, *"Eğer onlara bir iyilik dokunursa, 'Bu, Allah katındandır' derler. Şayet onlara bir fenalık dokunursa, 'Bu, senin yüzündendir' derler"* (Nisâ, 78) buyurmuştur. Bunun, münafıkların sözlerinden olduğunda hiçbir şüphe yoktur. Yazdığımız bu âyet, tefsirini yaptığımız âyete (Nisâ, 77) atfedilip, ma'tûf olan âyet de münafıklar hakkında olunca, ma'tûfun aleyh durumunda olan âyetin (Nisâ, 77) münafıklar hakkında olması gerekir.

***İKİNCİ MESELE:* Teşrîde, Namaz, Zekât, Cihat Sıralamasının Hikmeti**

Âyet, namaz ve zekâtın, cihadın farz kılınışından daha önce farz kılındıklarına delalet etmektedir ki, akla uygun gelen sıra da budur. Çünkü namaz, Allah'ın emrini ta'zim etmekten; zekât ise, Allah'ın halkına, insanlara karşı duyulan şefkatten İbarettir. Şüphe yok ki, namaz ile zekat, cihattan önce gelmektedirler.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın كَخَشْيَةِ اللهِ *"Allah'tan korkar gibi.."* tabiri mef'ûlüne muzâf olan bir mastardır.

***DÖRDÜNCÜ MESELE:* "اَوْ اَشَدَّ خَشْيَةً"deki "Veya", Allah'ın Kelamında Şüphe Zannı Uyandırıyor?**

O'nun, اَوْ اَشَدَّ خَشْيَةً *"Hatta daha şiddetti bir korku ile..."* ifadesinin zahiri, bir şek ve şüphe zannı uyandırır ki bu, "Allâmu'l-guyûb" (gayblerin âlimi) olan Allah için imkânsızdır. Bunun izahı şu şekillerde yapılmıştır:

a) Bundan maksat, onların, "Eşitlik veya şiddet sıfatlarından biri üzerinde bulundukları" manasında olmak üzere, bu hususu muhataplara müphem bırakmaktır. Bu böyledir, çünkü iki korkudan her biri diğerine nispetle, ya daha eksik veya daha fazla, veyahut da onunla müsavi olurlar. Böylece Cenâb-ı Hak, bu âyetiyle, onların insanlardan duydukları korkunun, Allah'tan duydukları korkudan daha noksan olmadığını; aksine bunun, o korkuya ya eşit veyahut da o korkudan daha fazla olduğunu beyan buyurmuştur ki, bu da Cenâb-ı Hakk'ın, bu hususta bir şüphesinin bulunmasını gerektirmeyip aksine bu her iki kısımda da, bu kimselerin durumunu, muhataplara müphem bırakmış olmasını gerektirir.

b) Buradaki "اَوْ" edâtı "و" (vâv) manasında olup ifadenin takdiri, "onlar, insanlardan Allah'tan korkar gibi ve daha da fazla bir korkuyla korkarlar" şeklinde olur. Böylece bu iki kısım arasında herhangi bir aykırılık bulunmaz. Çünkü, (insanlardan daha fazla korkan kimsede, Allah'a karşı olan korku ve bu korkunun fazlası bulunmaktadır. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onu yüz bin (kimsey)e, hatta daha fazlasına peygamber gönderdik"* (Sâffât, 147) âyetidir. Yani, "Onları gören kimse, işte bu sözü söyler" demektir. Burada da böyledir. Allah en iyisini bilendir.

Dünya Hayatını Tatlı Görüp Cihattan Kaçanlar Aldanıyorlar

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَقَالُوا رَبَّنَا لِمَ كَتَبْتَ عَلَيْنَا الْقِتَالَ *"Ey Rabbimiz, niçin savaşmayı bize farz kıldın?"* dediklerini bildirmiştir.

Bil ki, böyle diyenler eğer mü'minler ise, onlar bunu Allah'a itiraz olsun diye değil, bilakis ölümden korkup, dünyayı sevdiklerinden dolayı söylemişlerdir. Eğer bunu söyleyenler münafık iseler, onların, savaşı Allahu Teâlâ'nın değil de Hz. Peygamber'in kendi iddia ve zu'müne göre farz kıldığını söyledikleri malumdur. Daha sonra Cenâb-ı Hak, onların, لَوْلَا اَخَّرْتَنَا اِلٰى اَجَلٍ قَرِيبٍ *"Bize, yakın bir zamana kadar mühlet vermeli değil miydin?"* dedikĺerini nakletmiştir ki bu, onların, kendilerine savaşın farz kılınmasını istememelerinin bir illeti gibidir. Yani, "Keşke bizi bıraksaydın da, kendi ecelimizle ölseydik" demek istemişlerdir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, onların bu şüphelerine cevap vererek şöyle buyurmuştur:قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ وَالْاٰخِرَةُ خَيْرٌ لِمَنِ اتَّقٰى *"De ki: "Dünyanın faidesi pek azdır; ahiret ise, sakınanlar için elbet daha hayırlıdır."*

Biz, ahiretin daha hayırlı olduğunu şu şekillerde açıklayabiliriz:

a) Dünya nimetleri az, ahiret nimetleri ise çoktur.

b) Dünya nimetleri sonlu, ahiret nimetleri ise devamlıdır.

c) Dünya nimetleri, keder, üzüntü ve kötülüklere bulaşmıştır; ahiret nimetleri ise, her türlü bulanıklıktan arınmış olup, tertemizdir.

d) Dünya nimetlerinin (devam edip etmeyeceği) şüphelidir. Çünkü, kendisine çok fazla nimet verilmiş olan kimse bile, yarın bunun neticesinin ne olacağını bilemez. Halbuki, ahiret nimetlerinin (devamlı olduğu) kat'îdir. Bütün bu izahlar, ahiretin dünyadan üstün olmasını gerektirir. Ancak ne var ki bu daha hayırlı oluş, mü'min ve müttaki olan kimseler için söz konusudur. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, *"Müttaki olanlar için"* şartını zikretmiştir ki, bu da O'nun "لِمَنِ اتَّقٰى" buyruğudur. İşte Hz. Peygamber'in اَلدُّنْيَا سِجْنُ الْمُؤْمِنِ وَجَنَّةُ الْكَافِرِ *"Dünya mü'minin hapishanesi, kâfirin ise cennetidir"* şeklindeki ifadesinden kastedilen de budur. Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَلَا تُظْلَمُونَ فَتِيلًا *"Siz hurma çekirdeğinin ince ipliği kadar (en ufak) haksızlığa bile uğratılmazsınız"* buyurmuştur. Bu hususta birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

İbn Kesir, Hamza ve **Kisaî,** zamir, Hak Teâlâ'nın *"Kendilerine (...) denilen kimselere bakmaz mısın?"* ifadesindeki, اَلَّذِينَ (kimseler) lafzına râci olmak üzere, ya ile يُظْلَمُونَ "haksızlığa uğratılmazlar"; diğer kıraat imamları ise, muhatab sîgasıyla olmak üzere tâ harfiyle تُظْلَمُونَ "haksızlığa uğratılmazsınız" şeklinde okumuşlardır ki, bu okuyuşu, Cenâb-ı Hakk'ın *"De ki:*

"Dünyanın faidesi pek azdır" buyruğu te'yid eder. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın *"De ki..."* sözü bir hitabı ifade etmektedir.

İKİNCİ MESELE

Mu'tezile şöyle demektedir: "Âyet, insanların, yapmış oldukları taatlerine karşılık bir mükâfata hak kazanmış olduklarına delalet eder. Aksi halde, zulmedilmeme tahakkuk etmemiş olur. Her ne kadar Allahu Teâlâ'nın zulmetmeyeceğine dair kesin bir hüküm versek bile, Allah'u Teâlâ'dan zulmün sadır olabileceğine delalet eder. Aksi halde, Cenâb-ı Hakk'ın, "zulmetmemekle" övünmesi doğru olmazdı."

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın *"Onlar, hurma çekirdeğinin ince ipliği kadar (en ufak bir) haksızlığa bile uğramayacaklar"* ifadesi, "onların amellerinin mükâfatı, hurma çekirdeğinin ipliği kadar bile eksiltilmez" demektir. Âyette geçen "فَتِيلٌ" kelimesi ise, iki parmağın arasında ovalayıp, sonra da attığın şey demektir. Bu hususlaki açıklamalar daha önce yapılmıştı.

Ecelin Elinden Kimse Kurtulamaz

أَيْنَ مَا تَكُونُوا يُدْرِكْكُمُ الْمَوْتُ وَلَوْ كُنْتُمْ فِي بُرُوجٍ مُشَيَّدَةٍ وَإِنْ تُصِبْهُمْ حَسَنَةٌ يَقُولُوا هَٰذِهِ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَإِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ يَقُولُوا هَٰذِهِ مِنْ عِنْدِكَ قُلْ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ فَمَالِ هَٰؤُلَاءِ الْقَوْمِ لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ حَدِيثًا ﴿٧٨﴾

"Nerede olursanız olun, tahkim edilmiş yüksek kalelerde bile bulunsanız, ölüm size gelip yetişir. Eğer onlara bir iyilik dokunursa, 'Bu, Allah katındandır' derler. Şayet onlara bir fenalık dokunursa, 'Bu, senin yüzündendir' derler. De ki: 'Hepsi Allah tarafındandır.' Böyle iken o kavme ne oluyor da hiçbir sözü anlamaya yanaşmıyorlar?" (Nisâ, 78).

Cenâb-ı Hakk'ın bu âyetinden maksadı, savaşmak farz kılındığında, kendilerinden *"İnsanlardan, Allah'tan korkar gibi, hatta daha şiddetli bir korku ile korkuyorlar. Onlar, 'Ey Rabbimiz, üzerimize muharebeyi neye yazdın?' dediler"* (Nisâ, 77) diye bahsettiği kimseleri susturmaktır. Buna göre

Cenâb-ı Hak, اَيْنَ مَا تَكُونُوا يُدْرِكْكُمُ الْمَوْتُ *"Nerede olursanız olun, ölüm size gelip yetişir"* buyurmuş, böylece insanların ölümden asla kurtulamayacaklarını beyan buyurmuştur. Cihat, peşinden ahiret mutluluğu gelen bir ölümdür. Binâenaleyh, herkes mutlaka öleceğine göre, peşinden ebedî mutluluk gelen bir tarzda ölmesi, böyle olmayan ölümden daha evlâ olur.

Bu âyetin bir benzeri de, *"De ki: "Eğer ölmekten, yahut öldürülmekten kaçıyorsanız, kaçışınız size asla fayda vermez. O takdirde bile, ancak çok az faydalandırılırsınız"* (Ahzâb, 16) âyetidir. Arapçada, "اَلْبُرُوجُ" kelimesi, köşkler ve kaleler anlamına gelmekte olup, asıl anlamında, "zuhur etme, görünme" anlamı mevcuttur. Nitekim kadın, güzelliklerini ortaya döküp sergilediğinde "تَبَرَّجَتِ الْمَرْاَةُ" denilir. مُشَيَّدَة(Müşeyyede) kelimesi ise, "yüksek, yükseltilmiş" anlamındadır. Bu kelime, meşîde şeklinde de okunmuştur. **Keşşâf sahibi** bu ifadenin, bir kimse binasını, köşkünü yükselttiğinde veya onu kireç ile sıvadığında, "شَادَ الْقَصْرَ" deyiminden geldiğini söylemiştir. **Nu'aym İbn Meysere,** bu tabiri, kendisini mecazi manada yapabileceği bir fiil ile vasfederek, yâ harfinin kesresiyle müşeyyide şeklinde okumuştur. Bu, Arapların tıpkı "قَصِيدَةٌ شَاعِرَةٌ" (Şair bir kaside) demeleri gibidir. Halbuki şair olan kaside değil, ama onu söyleyendir.

Hayır da Şer de Allah'tandır

Cenâb-ı Hakk'ın: وَاِنْ تُصِبْهُمْ حَسَنَةٌ يَقُولُوا هٰذِهِ مِنْ عِنْدِ اللهِ وَاِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ يَقُولُوا هٰذِهِ مِنْ عِنْدِكَ قُلْ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ اللهِ فَمَالِ هٰؤُلَاءِ الْقَوْمِ لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ حَدِيثًا *"Eğer onlara bir iyilik dokunursa, 'Bu, Allah katındandır' derler. Şayet onlara bir fenalık dokunursa, 'bu, senin yüzündendir' derler. De ki: 'Hepsi Allah tarafındandır.' Böyle iken o kavme ne oluyor da, hiçbir sözü anlamaya yanaşmıyorlar?"* ifadesine gelince...

Bil ki Cenâb-ı Hak, münafıkların cihat hususunda ağır davrandıklarını, ölümden korkarak, ahiret mutluluğu hususunda istekli olmadıklarını nakledince, bu âyette onların birincisinden daha beter olan bir başka çirkin hasletlerinden bahsetmiştir.

Âyetin, öncesi ile irtibatı hususunda şu şekilde bir başka izah daha vardır: Bu ölümden korkan ve cihada gitmekte ağır davranan kimselerin bir adetleri de, cihat edip savaştıkları ve kendilerine bir ganimet ve rahatlık isabet ettiği zaman, "Bu, Allah katındandır" demeleri; hoşlanmadıkları birşey isabet ettiği zaman ise, "Bu, Muhammed ile arkadaşlık etmenin

uğursuzluğundandır" demeleridir. Bu, onların son derece ahmak, cahil ve inat olduklarına delalet eder.

Bu âyetle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır:

***BİRİNCİ MESELE:* Hasene ve Seyyienin Tefsiri**

Âlimler, bu âyette geçen **"hasene"** ve **"seyyie"** hususunda şu izahları yapmışlardır:

1) Müfessirler şöyle demişlerdir: "Medine, Hz. Peygamber (s.a.s) oraya geldiğinde nimetlerle dopdolu idi. Yahudilerin inadı ve münafıkların nifakı ortaya çıkınca, Allahu Teâlâ, bütün önceki ümmetler hakkındaki sünnetullahını yürüterek, rızıklarını biraz kıstı. Nitekim O, bunu *"Biz hangi memlekete bir peygamber gönderdi isek onun halkını, yalvarıp yakarsınlar diye, mutlaka fakirlikle, şiddetle, hastalıkla (sıkıp) yakaladık"* (A'râf, 94) buyurarak ifade etmiştir. İşte bunun üzerine Yahûdî ve münafıklar, "Bu adamdan daha uğursuz birisini görmedik. O geldiğinden beri ürünlerimiz noksanlaştı, fiyatlar yükseldi" dediler. Buna göre, âyetteki *"Eğer onlara bir hasene (iyilik) dokunursa..."* tabiri, "Bolluk olur, fiyatlar uygun olur ve çok yağmur yağarsa, '...Bu, Allah katındandır' derler" manasına; *"Eğer onlara bir seyyie (fenalık) dokunursa..."* tabiri de, "Kıtlık olur ve fiyatlar yükselirse, 'bu da Muhammed'in uğursuzluğundandır' derler" manasınadır. Bu tıpkı, *"Fakat onlara hasene gelince, 'Bu, bizim hakkımızdır' dediler. Eğer kendilerine bir fenalık gelirse, Mûsâ ile beraberindekilere uğursuzluk yüklerlerdi"* (A'râf, 131) ve **Hz. Salih** (a.s)'in kavminden naklen, *"(Onlar) 'Senin yüzünden ve maiyyetinde bulunan kimseler yüzünden uğursuzluğa uğradık' dediler"* (Neml, 47) âyetlerinde ifade edildiği gibidir.

2) Âyette geçen "**hasene**"den murat, düşmana galip gelip, ganimet elde etmek; **"seyyie"**den murat ise, savaşta öldürülme ve bozguna uğratılmadır. **Kâdî**, "Birinci görüş, tercihe daha şayandır. Zira bolluk ve pahalılık ile nimetlerin çok ve az oluşunun Allah'a nispet edilmesi caizdir. Fakat galibiyet ve bozguna uğrama gibi şeylerin, Allah'a nispet edilmesi caiz değildir. Çünkü "**seyyie**" (fenalık), öldürülme ve bozguna uğratılma manasına alındığında, Allah'a nispet edilemez" demiştir. Ben de derim ki: "Bu söz onun mezhebine göre doğrudur. Ama bizim mezhebimize göre, bütün bunların hepsi Allah'ın kaza ve kaderine dahildirler."

İKİNCİ MESELE

Bil ki, bela ve günaha, **"seyyie"**; nimet ve taate de **"hasene"** denebilir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Onları hem hasenelerle, hem de seyyielerle imtihana*

çektik ki, dönsünler" (A'râf, 168) ve *"çünkü güzellikler (hasenat), kötülükleri (seyyiatı) giderir"* (Hud, 114) buyurmuştur.

Bunu anladığın zaman biz deriz ki: Âyetteki *"Eğer onlara bir hasene dokunursa..."* tabiri her türlü haseneye şamil olan umumi bir ifade olduğu gibi, *"Eğer onlara bir seyyie dokunursa..."* tabiri de her türlü seyyieyi (kötü ve fena şeyi) içine alan umumi bir ifadedir. Cenâb-ı Hak, bunun hemen peşi sıra, *"De ki: "Hepsi Allah tarafındandır"* buyurmuştur ki, işte bu da, bütün iyilik ve kötülüklerin Allah'tan olduğu hususunda açık bir sözdür. Bütün taat ve isyanların, bu hasene ve seyyie kelimelerinin manasına girdikleri yaptığımız bu izahla sabit olunca, âyet, bütün taat ve isyanların Allah'tan (Allah'ın yaratması ile) olduğuna delalet eder; zaten elde etmek istediğimiz netice de işte budur.

Eğer denilirse ki: "Buradaki **"hasene"** ve **"seyyie"**den murat, taat ve isyan (günah) değildir; nitekim şunlar da bunu gösterir:

1) Herkes, bu âyetin bolluk ve kıtlık hususunda nazil olduğunda ittifak etmiştir. Binâenaleyh âyet, bu iki şeye mahsustur.

2) Hayır ve taat manası murat edilen "hasene" hakkında اَصَابَتْنِي (O, bana isabet etti) denilmeyip, اَصَبْتُهَا "Ben, onu elde ettim" denir. Arapçada, "Hayır işledi" manasında اَصَابَتْ فُلَانًا حَسَنَةٌ; "günah işledi" manasında da اَصَابَتْهُ سَيِّئَةٌ ifadeleri kullanılmaz. Bundan dolayı, eğer maksat sizin dediğiniz gibi olsaydı, Cenâb-ı Hakk'ın, "اِنْ اَصَبْتُمْ حَسَنَةً" demesi gerekirdi.

3) **"Hasene"** lafzı, hem "taat", hem de 'menfaat" manasında kullanılabilen müşterek bir lafızdır. Halbuki müfessirler, bu âyette bu kelime ile "menfaat", manasının kastedilmiş olduğunda ittifak etmişlerdir. Binâenaleyh müşterek bir lafzın, aynı anda her iki manasına da gelmesi zaruri olarak caiz olmayacağına göre, bununla "taat" manasının murat edilmiş olması imkansızdır."

Evet, eğer böyle denirse, şöyle cevap verebiliriz: Birinci iddiaya, "Sizler de sebebin hususi olmasının, lafzın umumiliğine zarar vermeyeceğini kabul edersiniz" diye cevap veririz. İkinci iddiaya "Arapçada اَصَابَنِي تَوْفِيقٌ مِنَ اللهِ وَعَوْنٌ مِنَ اللهِ "Bana, Allah'tan bir tevfik ve bir yardım isabet etti" ve اَصَابَهُ خِذْلَانٌ مِنَ اللهِ "Ona, Allah'tan bir mahrumiyet isabet etti" denilebilir. Buradaki tevfik ve yardımdan maksat, yapılan taat; mahrumiyetten maksat ise işlenen masiyettir" diyerek cevap veririz.

Üçüncü iddiaya ise şöyle cevap veririz: Kendisinden istifade edilen herşey, basenedir. Eğer o şeyden, ahirette istifade ediliyorsa, o taattir. Eğer ondan dünyada istifade ediliyorsa, o da şu anda bulunan bir saadettir. Binâenaleyh her iki kısma nispetle, müşterek olarak **"hasene"** kelimesi uygundur. Böylece bu iddia da düşer. Binâenaleyh âyetin zahirinin, bizim verdiğimiz manaya delalet ettiği sabit olmuş olur.

Mümkin ile Vacip Arasındaki Fark

Âyetin bu manaya geldiğine, aklın açıkça gösterdiği şu husus da delalet etmektedir: Her mevcut, ya vacib li-zatihi, ya da mümkin li-zatihidir. Li-zatihi vacib olan bir tek olup, o da Cenâb-ı Allah'tır. Li-zatihi mümkin ise, Allah'tan başka her şeydir. Binâenaleyh mümkin li-zatihi eğer (kendisini meydana getirecek) bir müessire muhtaç olmaz ise, bu durumda bir yaratıcının varlığına, âlem ve âlemin hâdis (sonradan) oluşu ile istidlâl edilemez. Böyle bir istidlâl mümkün olmayınca da, bir yaratıcının bulunmadığı neticesi çıkar. Eğer mümkin li-zatihi varlık, bir müessire muhtaç ise, bu durumda, Allah'tan başka her şey mümkin li-zatihi olduğu için, her şeyin varlığı Allah'a dayandırılır. Bu hüküm, mümkin li-zatihinin mülk veya cansız varlık veya bir canlının fiili veyahut da bir bitkinin sıfatı olması ile değişmez. Çünkü mümkin li-zatihi varlığın, vacib li-zatihi'ye dayandığı hükmü, mümkin oluşlarını beyan ettiğimize göre, bu hususta hepsi eşit olur. İşte bu, gerçeğin, Cenâb-ı Hakk'ın söylediği şey olduğu hususunda, güneş yuvarlağından daha açık ve daha net bir delildir. Cenâb-ı Hakk'ın söylediği gerçek şudur: *"De ki: "Hepsi Allah tarafındandır."*

Sonra Allahu Teâlâ, فَمَالِ هٰؤُلَاءِ الْقَوْمِ لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ حَدِيثًا *"Böyle iken, o kavme ne oluyor da, hiçbir sözü anlamaya yanaşmıyorlar?"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili olarak da birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Son derece net ve açık olarak özetlediğimiz gibi, aklî delil, Allah'tan başka her şeyin, Allah'a dayandığına delalet ettiği için, Cenâb-ı Hak, *"Böyle iken o kavme ne oluyor da, hiçbir sözü anlamaya yanaşmıyorlar?"* buyurmuştur. Bu, adeta onların bu kadar net ve açık olmasına rağmen, bu sözün doğruluğunu anlayamamalarına taaccüp etme yerine geçer. **Mu'tezile**, "Hayır, aksine bu âyet bizim görüşümüzün doğruluğunu gösterir. Çünkü şayet, anlama ve marifet Allah'ın yaratması ile olsaydı, böyle bir taaccübün bir manası kalmazdı. Çünkü o zaman, onların bunu anlamamalarının

sebebi, Allah'ın o anlayışı yaratmaması ve icat etmemesi olurdu ki, bu da böyle bir taaccübün bâtıl olması neticesine götürür. Böyle bir taaccübün mevcut olması, bunun Allah'ın yaratması ile değil, kulun icadı ile olduğuna delalet eder" demiştir.

Bil ki bu söz, "medh ve zemm" metoduna tutunmaktan başka birşey değildir. Biz bunun "ilim meselesi" ile tenakuz (çelişki) teşkil ettiğini daha önce söylemiştik.

İKİNCİ MESELE

Mu'tezile, "Müfessirler, Hak Teâlâ'nın, *"Hiçbir sözü anlamaya yanaşmıyorlar"* buyruğundan muradın "Onlar burada zikredilen bu âyeti anlamıyorlar" şeklinde olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Bu da Kur'an'ın muhdes (sonradan olma) diye tavsif edilmesini gerektirir. Çünkü âyetteki "hadis" (söz) kelimesi, fa'îl vezninde olup, ism-i mef'ul manasındadır. Binâenaleyh bu, Kur'an'ın muhdes olduğunu gösterir" demiştir.

Mu'tezile'nin bu görüşüne şu şekilde cevap veririz: "Sizin, 'Kur'an' kelimesi ile kastettiğiniz, ancak şu elimizde bulunan kitaptır. Şu elimizdeki kitabın muhdes olduğunda münakaşa etmiyoruz."

ÜÇÜNCÜ MESELE

"Fıkıh", anlamak demektir. Nitekim, "falancaya fıkıh (anlayış) verilmiş" denilir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in **İbn Abbas** (r a) için فَقِّهْهُ فِي التَّأْوِيلِ *"(Ey Rabbim), onu, Kur'ân'ı tefsir etmede fakih (anlayışlı) kıl"*[80] Yani "Ona, bunu anlama kabiliyetini ver" diye dua etmesi de bu manadadır.

İyiliğin Allah'tan, Kötülüğün Nefisten Olması Meselesi

مَآ أَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللَّهِ ۖ وَمَآ أَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَّفْسِكَ ۚ وَأَرْسَلْنَاكَ لِلنَّاسِ رَسُولًا ۚ وَكَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا ﴿٧٩﴾

"Sana isabet eden her iyilik, Allah'tandır. Sana isabet eden her fenalık da kendindendir. Seni insanlara bir peygamber olarak gönderdik. (Buna) hakkıyla şahit olarak Allah yeter" (Nisâ, 79).

80 **Buhâri,** Vudû', 10; **Müslim,** Fedâilu's-sahâbe, 138 (IV/1927).

Cübbaî'nin Bu Mesele Hakkında İddiası

Ebu Ali El-Cübbaî şöyle der: **"Seyyie"** lafzının, bazen belâ ve sıkıntı manasına, bazen de günah ve masiyet manasına geldiği sabittir. Sonra Cenâb-ı Hak, bir önceki âyette, *"De ki: "Hepsi Allah'tandır"* buyruğu ile, **seyyie**'yi (fenalığı) kendisine nisbet etmiş; bu âyette ise, *"Sana isabet eden her fenalık da kendindendir"* beyanı ile, onu kulun kendisine nisbet etmiştir. Binâenaleyh bu iki âyetin arasını tevfik edip (bulup), var gibi görülen tenakuzu gidermek lazımdır. Belâ ve sıkıntı manasına olan seyyie, Allah'a nisbet edilince, peşpeşe gelen bu iki âyet arasındaki zâhirî tenakuzun ortadan kalkması için, masiyet manasına olan seyyienin de kula nisbet edilmesi gerekir. Muhaliflerimizin bizzat kendileri, Kur'ân'ı değiştirmeye girişmiş ve فَمِنْ نَفْسِكَ *"kendindendir"* ifâdesini "فَمِنْ تَعْسِكَ" (fe min ta'sike) "senin uğursuzluğun sebebiyledir" şeklinde okumuşlar. Böylece Kur'ân'ı değiştirmişler ve Râfizîlerin Kur'ân'da tağyir olduğunu iddia etmeleri gibi bir yola girmişlerdir.

İmdi eğer, "Allahu Teâlâ, bu âyette hasene ile seyyie'yi ayırınca, seyyie'yi değil de taat manasında olan hasene'yi kendisine nisbet etmiştir. Halbuki bunların her ikisi de size göre kulun fiilidir?" denilir ise, biz deriz ki: "Çünkü hasene, her ne kadar kulun fiillerinden ise de, kul o fiile, ancak Allah'ın kolaylaştırması ve lütfetmesi ile ulaşabilir. Binâenaleyh bu fiilin, Allah'a nisbet edilmesi doğru olur. Kulun fiillerinden olan seyyie'ye gelince, o, Allah'a izafe edilemez. Çünkü Allahu Teâlâ onu ne yapmış, ne irade etmiş, ne emretmiş ve ne de teşvik etmiştir. Bundan dolayı şüphe yok ki bu seyyie'nin, her bakımdan Allah'a nisbeti kesilmiştir." İşte bu şahsın (**Cübbâî**'nin) bu konuda bütün söylediği bundan ibarettir.

Râzî'nin Cübbaî'ye Cevabı

Biz de diyoruz ki: Bu âyet, imanın Allah'ın yaratması ile meydana geldiğine delalet etmektedir. **Mu'tezile** bunu söylemiyor ve binâenaleyh bu âyet onların aleyhinde bir hüccet olur. Biz, bu âyetin buna delalet ettiğini söyledik. Çünkü, iman da bir hasenedir ve bütün haseneler Allah'tandır.

Biz, imanın da bir hasene olduğunu söyledik. Çünkü hasene, bütün kabihlik (çirkinlik, kötülük)lerden uzak bir iyi hal (imrenilecek durum) demektir. Hiç şüphesiz ki iman böyledir. Binâenaleyh imanın da hasene sayılması gerekir. Çünkü âlimler *"Allah'a davet edenden, daha güzel sözlü kimdir?"* (Fussilet, 33) âyetindeki davetten muradın, kelime-i şehadet olduğu

hususunda ittifak etmişlerdir ve *"Hiç şüphesiz Allah adaleti ve ihsanı emreder"* (Nahl, 90) âyetindeki ihsandan muradın *"La ilahe illallah"* sözü olduğu söylenmiştir. Böylece imanın bir hasene olduğu sabit olur. Biz, bütün hasenelerin Allah'tan olduğunu söyledik. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Sana isabet eden her iyilik (hesene), Allah'tandır"* buyurmuştur. *"Sana isabet eden her hasene"* sözü, bütün haseneleri içine alan umumi bir ifadedir. Sonra Allahu Teâlâ, bunların her birinin Allah'tan olduğu hükmünü vermiştir. Bu iki mukaddime, yani "iman da bir hasenedir" ve "bütün haseneler Allah'tandır" mukaddimeleri (öncülleri), kat'î olarak imanın Allah'tan olduğunu gösterir.

İmanın Allah'tan Olduğunun İzahı

İmdi eğer, "İmanın Allah'tan olmasından murat, niçin "Allahu Teâlâ'nın, kulu imana muktedir kılması, imanın bir hasene; zıddı olan küfrün ise kötü olduğunu bilmeye muvaffak etmesi..." manası olamasın?" denilir ise, biz deriz ki: Size göre, iman ve küfre nisbetle bütün şeriatler müşterektir. Sonra kul, kendi ihtiyarı ile imanı icat eder (var eder) ve bizatihi bu imanda, Allah'ın kudretinin ve yardımının bir katkısı yoktur. Buna göre iman, bütün yönlerden Allah'tan kesilmiştir (Allah ile bir alakası yoktur). Bu ise, Cenâb-ı Allah'ın *"Sana isabet eden her iyilik, Allah'tandır"* buyruğuna zıttır. Binâenaleyh bu âyetin delaleti ile, imanın da Allah'tan olduğu sabit olur. Halbuki basımlarımız (olan **Mu'tezile**), bunu söylemiyorlar. Böylece bu meselede, âyet onlar aleyhine delil olur.

İnkârı Yaratanın da Allah Olduğunun İzahı

Sonra biz, küfrün de Allah'tan olduğunu açıklamak istediğimizde deriz ki: Bunun birkaç izahı var:

1) "İman Allah'tandır" diyen herkes, "küfür Allah'tandır" der. Binâenaleyh diğerinin değil de sadece birinin Allah'tan olduğunu söylemek, ümmetin icmaına terstir.

2) Kul, eğer küfrü elde etmeye kadir ise, küfrü elde etmeye uygun olan bu kudret imanı meydana getirmeye de ya uygundur veya değildir. Eğer bu kudretin, imanı meydana getirmeye uygun olduğu söylenirse, o zaman söz, "kulun imanı, kendisindendir" neticesine varır. Eğer kudret, imanı meydana getirmeye elverişli değil ise, o zaman bir şeye kâdir olan, onun zıddına kâdir olamamış olur. Bu ise onlara (**Mu'tezile**'ye) göre imkânsızdır.

Bir de, bu takdirde kudret, makdûrun (güç yetirilen şeyin, yani neticenin) mutlaka meydana gelmesini gerektirir. Bu da, kulun o şeye kâdir olmuş olmasına manidir. Böylece iman kulun kendisinden olmayınca, küfrün de ondan olmaması gerekir.

3) Kul, imanının var edicisi olmayınca, küfrünü meydana getirmiş olmaması öncelikle evlâdır. Çünkü bir şeyi meydana getirme hususunda bağımsız olan kimse, murat ettiği şeyi elde edebilecek kimsedir. Biz, dünyada gördüğümüz her akıllı kimsenin, kalbinde meydana gelen şeyin ancak iman, marifet ve hak olmasını arzu ettiğini görmekteyiz. Hiçbir akıl sahibi, kalbinde cehalet, sapıklık ve yanlış itikadın meydana gelmesini istemez. Kul, ancak gerçek ve gerçeğe uygun bilgiyi elde etmek istediği halde, kendi fiillerinin mucidi olunca, kalbinde de ancak hakkın (gerçeğin) meydana gelmesi gerekir. Kulun maksadı, matlubu ve gayesi olan imanı, o kesin olarak var edip meydana getiremeyince, istemediği, elde etmeyi asla kastetmediği, son derece nefret ettiği ve ondan nefret edişi, kendi icat ve tekvini ile olmayan cehalet ise, haydi haydi böyledir.

Netice olarak şunu söyleyebiliriz: İmanın, kulun kudreti ile meydana gelmesindeki şüphe, küfrün yine kulun kudreti ile meydana gelmesindeki şüpheden daha fazladır. İşte Cenâb-ı Allah, imanın Allah'tan olduğunu beyan edince, zikrettiğimiz izahlardan ötürü, küfrü zikretmemiştir. Bu âyetin, bizim imamımızın görüşüne delalet ettiğini açıklama hususunda söylenebilecek sözün tamamı budur.

Cübbaî'nin, bu âyetteki *"Sana isabet eden her fenalık da kendindendir"* buyruğunu, görüşüne delil getirmesine karşı, iki yönden cevap verilir:

1) Allahu Teâlâ, **İbrahim** (a.s)'den naklederek, *"Hastalandığım zaman bana şifa veren O'dur"* (Şuarâ, 80) buyurmuştur. Burada **İbrahim** (a.s), hastalanmayı kendisine, şifa vermeyi Hak Teâlâ'ya nisbet etmiştir. Bu, Hak Teâlâ'nın hem hastalığın, hem de şifanın yaratıcısı olmasını zedelemez. Aksine **Hz. İbrahim** (a.s), edebe riayet için bu ikisini birbirinden ayırmıştır. İşte burada da böyledir. Binâenaleyh Allahu Teâlâ hakkında, "Ey göklerin ve yerin müdebbiri" denilir de, "Ey kenelerin, bitlerin ve bok böceklerin müdebbiri..." denilmez. İşte burada da böyledir.

2) Müfessirlerin ekserisi, **Hz. İbrahim**'in, هٰذَا رَبِّي *"Bu benim Rabbim"* (En'am, 77) sözünü, istifham-ı inkârî olarak söylediğini, yani âdeta أَهٰذَا رَبِّي "Bu muymuş benim Rabbim!" demek istediğini söylemişlerdir. İşte

burada da böyledir. Sanki burada şöyle denilmektedir: Kulun maksadına uygun olarak meydana gelen imanın, ondan değil, Allah'tan olduğunu beyan ettik. Kulun, kendisini istemediği, murat etmediği ve asla razı olmadığı küfre gelince, onun kuldan olduğunu söylemek akla sığar mı? Çünkü biz, bu âyette geçen "hasene"ye, imanın; "seyyie"ye de küfrün dahil olduğunu açıklamıştık.

Âyetteki فَمِنْ نَفْسِكَ *"kendindendir"* ifadesini, "فَمِنْ تَعْسِكَ" (senin uğursuzluğun sebebiyledir) şeklinde okuyan kimsenin kıraati hakkında da deriz ki: Eğer bu âyeti, sahabe ve tâbiinden bir kimsenin bu şekilde okuduğu doğru ise, bu tenkit edilemez. Yok eğer böyle değilse bu takdirde bundan murat şudur: Âyetin istifham-ı inkârî olarak geldiğini söyleyen kimse, bu istifhamın inkârî olduğunu açıklamak için böyle bir açıklama yapmıştır. Çünkü kötülüğü onlara, bir istifham-ı inkârî üslubuyla nisbet edince, bundan maksat kötülüğün onlara nisbet edilemiyeceği olur. Binâenaleyh فَمِنْ تَعْسِكَ "Bu senin uğursuzluğun sebebiyledir" şeklinde karaat eden kimse, bunun Kur'ân'ın bir kıraati olduğuna inanarak değil, tam aksine, "Bu bir istifham-ı inkârîdir" sözümüzü te'yid eden bir tefsir kabilinden olarak böyle ifade etmiştir.

Bu âyetlerin bütün işlerin Allah'a dayandığına açıkça delâlet ettiğinin delillerinden birisi de, Hak Teâlâ'nın bu ifadeden sonra getirdiği, *"Seni, insanlara bir peygamber olarak gönderdik"* buyruğudur. Bu, "Senin görevin, sadece peygamberlik vazifesini yapıp tebliğ etmendir ki, sen bunu hakkıyla eksiksiz olarak yerine getirdin" demektir. Senin, peygamberliği hakkıyla yerine getirip, vahyi insanlara tebliğ hususunda kusur etmeyip, canla başla çalıştığına, وَكَفٰى بِاللّٰهِ شَهِيدًا *"şahit olarak Allah yeter."* Hidayetin gerçekleşmesine gelince, bu sana değil, Allah'a ait bir husustur. Bunun bir benzeri de, Hak Teâlâ'nın لَيْسَ لَكَ مِنَ الْاَمْرِ شَيْءٌ *"(Kulların) işinden hiçbir şey sana ait değildir"* (Âl-i İmran, 128) ve اِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ اَحْبَبْتَ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَهْدِي مَنْ يَشَآءُ *"Hakikaten sen, her sevdiğin kişiyi hidayete erdiremezsin. Fakat Allah, dilediği kimseye hidayet eder"* (Kasas, 56) âyetleridir. Bu âyetle ilgili olarak aklıma gelen şeylerin hepsi bundan ibarettir. Kur'ân'ın esrarını en iyi bilen Allah'tır.

Peygamber'e İtaat, Allah'a İtaat Demektir

Sonra Allahu Teâlâ, bu söylediğimiz şeyi te'kid ederek şöyle buyurmuştur:

مَنْ يُطِعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ ۖ وَمَنْ تَوَلَّىٰ فَمَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظًا ﴿٨٠﴾

"Kim Peygamber'e itaat ederse, muhakkak Allah'a itaat etmiştir. Kim de yüz çevirirse... Zaten seni, onların başına bekçi göndermedik" (Nisâ, 80).

Bu, "Kim, o bir peygamber olduğu ve insanlara Allah'ın hükümlerini tebliğ ettiği için, Resûlullah'a itaat ederse, aslında ancak Allah'a itaat etmiş olur. Bu da gerçekte, ancak Allah'ın muvaffak kılmasıyla olur. Kim de yüz çevirirse, zaten biz seni onların üzerine bir bekçi olarak göndermedik" demektir. Çünkü Allahu Teâlâ, kimi hak ve hakikati görmez hale getirir ve hak yoldan saptırırsa, hiç kimse onu doğruya irşat edemez.

Bil ki, Allah'ın, kalbini hidayet nuru ile doldurduğu herkes, işin bizim söylediğimiz şekilde olduğuna kesinkes hükmeder, inanır. Zira sen, aynı delili, aynı mecliste iki ayrı şahsa sunduğun zaman, görürsün ki bu delil, onu dinlediğinde onlardan birinin imanına iman katar, diğerinin de küfrüne küfür katabilir. Delili seven ve kabul eden kimse, ona olan sevgisini ve doğruluğuna olan inancını kalbinden atamayacağı gibi; o delili beğenmeyen kimse de, kalbinde o delile karşı olan buğzunu ve onun yanlış olduğu hususundaki inancını, kalbinden söküp atmak istese de, buna güç yetiremez. Aradan günler geçtikten sonra bazen, delili seven kimsenin ona buğzeder hale; buğzeden kimsenin de onu sever hale geldiğini görürsün. Binâenaleyh, mümkinattan olan her şeyin, mutlaka vacibu'l-vücud olan zata varıp dayandığı hususunda, zikretmiş olduğumuz o kesin aklî delili iyice düşünür, sonra kendi kendine zikretmiş olduğumuz bu "istikra" (etraflıca inceleme) metodunu nazar-ı itibara alır da daha sonra da her şeyin, Allah'ın kaza ve kaderiyle olduğuna kat'î olarak hükmedemezse, işte bu kendi durumunu, hidayetin ancak Allah'ın yaratması ile meydana geldiğine delalet eden en kuvvetli bir delil kabul etsin... Zira bu delili bilmesine rağmen, böyle bir etraflı araştırma (istikra) yapmasına rağmen, kalbinde böyle bir itikat hasıl olmuyorsa, anlar ki kendisini bu işten alıkoyan sadece Allahu Teâlâ'dır. Geriye, âyetle ilgili birkaç mesele daha kalmıştır:

BİRİNCİ MESELE: **Peygamber Hatadan Korunmuştur**

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kim Peygamber'e itaat ederse, muhakkak Allah'a itaat etmiştir"* buyruğu o Resûl'ün bütün emir ve nehiylerde, Allah'tan tebliğ ettiği bütün hususlarda masum olduğuna delalet eden en güçlü delillerden birisidir. Zira Hz. Peygamber (s.a.s) bunlardan herhangi birinde hata etmiş olsaydı, O'na itaat, Allah'a itaat etmek kabilinden olmazdı. Yine, Hz. Peygamber'in bütün fiilleri hususunda da masum olması gerekir. Çünkü Allahu Teâlâ, *"O'na uyunuz..."* (En'âm, 153) âyetiyle, O'na ittiba etmeyi emretmiştir. O'na uymak, ittiba etmek ise, başkası yaptığı için, başkasının yapmış olduğu o fiilin bir mislini yapmaktan ibarettir. Binâenaleyh, o fiilin bir mislini yapan kimse, Allah'a *"O'na uyunuz"* emrinden itaat etmiş olur. Binâenaleyh, bütün söz ve fiillerinde, delilin tahsis ettiği durum hariç, Peygamber'e inkîyad etmenin Allah'a itaat ve O'nun hükümlerine inkîyad etmek olduğu sabit olur.

İKİNCİ MESELE

Şafiî (r.h), **"er-Risale"** adlı kitabının "Hz. Peygamber'e itaat farzdır" babında şöyle demektedir: "Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kim Peygamber'e itaat ederse, muhakkak Allah'a itaat etmiştir"* ifadesi, abdest, namaz, zekat, oruç, hacc ve diğer konularda, Hak Teâlâ'nın kullarını mükellef tuttuğu her teklifin (emrin) Kur'an'da bulunduğuna delalet eder. Halbuki bu gibi mükellefiyetler Kur'an'da bütün yönleriyle açıklanmamıştır. İşte o zaman, bu mükellefiyetleri ancak Hz. Peygamber'in beyan etmesiyle yerine getirebiliriz. Durum böyle olunca, Hz. Peygamber'e yapılan itaatin, Allah'a yapılan itaatin aynısı olduğuna hükmetmek gerekir." İşte **Şafiî**'nin sözünün manası budur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyetteki, *"Kim Peygamber'e itaat ederse, muhakkak Allah'a itaat etmiştir"* ifadesi, itaatin ancak Allah için olacağına delalet eder. Çünkü, Hz. Peygamber'e, peygamber olduğu için gönderilmiş olduğu hususlarda itaat etmek, ancak Allah'a itaat etmek olur. Binâenaleyh âyet, Allah'tan başka hiç kimseye itaat edilmeyeceğine delalet etmiş olur.

Mukatil, bu âyet hakkında şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s) مَنْ أَحَبَّنِي فَقَدْ أَحَبَّ اللهَ وَمَنْ أَطَاعَنِي فَقَدْ أَطَاعَ اللهَ *"Her kim beni severse, muhakkak ki Allah'ı sevmiş olur. Her kim bana itaat ederse, muhakkak ki Allah'a itaat etmiş olur"* derdi"[81] Hz. Peygamber'in bu sözü üzerine münafıklar şöyle de-

81 Hadisin ikinci kısmı için, Buhârî, Cihâd, 109.

mişlerdir: "O, bizi Allah'tan başkasına tapmaktan nehyettiği halde, andolsun ki kendisi şirke yaklaşmış ve Hristiyanların İsa'yı rab edinmeleri gibi, bizim de kendisini bir rab edinmemizi istemiştir (ister)..." Bunun üzerine Hak Teâlâ bu âyeti indirmiştir.

Bil ki biz bu âyetin, Peygamber'e mutlak surette kayıtsız şartsız itaat gerektiğine delil olmayıp, mutlak itaatin sadece Allah'a yapılacağına delil teşkil ettiğini beyan etmiştik. Ama Cenâb-ı Hakk'ın, وَمَنْ تَوَلّٰى فَمَا اَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظًا *"Kim de yüz çevirirse ... Zaten seni, onların başına bekçi göndermedik..."* ifadesine gelince, bu hususta şu iki açıklama yapılmıştır:

1) Âyette bahsedilen "yüz çevirme"den maksat, kalp ile yapılan yüz çevirmedir. Yani, "Ey Muhammed, senin hükümlerin zahire göredir. Ama, bâtına gelince, sen onlara temas etme" demektir.

2) Bu yüz çevirmeden murat, zahirî manada yapılan bir yüz çevirmedir. Mananın bu olması halinde, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kim de yüz çevirirse ... Zaten seni, onların başına bekçi göndermedik..."* ifadesi hakkında da şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, "Bu yüz çevirmeden dolayı gamlanman ve mahzun olman gerekmez. Zira biz seni, insanları, günahlardan koruman için göndermedik..." demektir. Bunun sebebi ise, Hz. Peygamber (s.a.s)'in insanların küfürleri ve İslam'ı kabul etmeyişleri sebebiyle çok fazla üzülmesidir. İşte Cenâb-ı Hak, O'nu bu üzüntüye karşı teselli etmek için böyle buyurmuştur.

b) "Biz seni, o insanları, bu yüz çevirmelerinden men etmekle meşgul olasın diye göndermedik. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Dinde zorlama yoktur"* (Bakara, 256) buyruğu gibidir. Sonra bu âyet, Cihat âyetiyle neshedilmiştir.

"Baş Üstüne" Deyip Aleyhte Komplolar Hazırlayan Münafıklar

وَيَقُولُونَ طَاعَةٌ فَإِذَا بَرَزُوا مِنْ عِنْدِكَ بَيَّتَ طَآئِفَةٌ مِنْهُمْ غَيْرَ الَّذِي تَقُولُ وَاللّٰهُ يَكْتُبُ مَا يُبَيِّتُونَ فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ وَكَفَى بِاللّٰهِ وَكِيلًا ﴿٨١﴾

"Hayhay!" derler. Fakat senin yanından ayrıldıkları zaman da onlardan bir güruh geceleyin senin söyleyegeldiğinden başkasını kurarlar. Allah onların gizlice ne planlar kurduklarını yazıyor. Onun

için sen, onlardan yüz çevir. Allah'a güvenip dayan, Allah, vekil olarak yeter" (Nisa, 81).

Bu, "Sen onlara bir şey emrettiğinde onlar "طَاعَةٌ" yani, "Bizim işimiz gücümüz, taattir" derler" manasındadır. Bu kelimeyi, "Sana tam itaat ettik" manasında olmak üzere "طَاعَةً" şeklinde mansub okumak da caizdir. Bu, itaatkâr ve söz tutan adamın, birinci manada "سَمْعٌ وَطَاعَةٌ"; ikinci manada da "سَمْعًا وَطَاعَةً" demesi gibidir. **Sibeveyh,** "Fesahat ve belagatine güvenilen bazı Araplara كَيْفَ اَصْبَحْتَ "Nasıl sabahladın?" diye sorulduğunda, onların "حَمْدُ اللهِ وَثَنَاءٌ عَلَيْهِ" dediklerini duydum. Sanki o Arap, اَمْرِي وَشَأْنِي حَمْدُ اللهِ "işim gücüm, Allah'a hamdetmektir" demek istemiştir" der.

Bil ki bu kelimeyi mansub okumak, sadece o fiilin yapıldığını gösterir. Fakat onu merfu okumak, taatin devamlı ve sürekli olduğuna delalet eder.

Cenâb-ı Allah, فَإِذَا بَرَزُوا مِنْ عِنْدِكَ بَيَّتَ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ غَيْرَ الَّذِى تَقُولُ *"Fakat senin yanından ayrıldıkları, yani çıktıkları zaman da, onlardan bir güruh geceleyin senin söyleyegeldiğinden başkasını kurarlar"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Mübeyyet Tabirinin İzahı**

Zeccâc şöyle der: "Üzerinde çokça tefekkür edip, faydalı mı zararlı mı diye iyice düşündükleri her şey hakkında Araplar, "هٰذَا اَمْرٌ مُبَيَّتٌ" derler. Nitekim Cenâb-ı Allah, يُبَيِّتُونَ *"Hani onlar, (Allah'ın) razı olmayacağı sözü geceleyin konuşup düzerler"* (Nisâ, 108) buyurmuştur. Bu kelimenin iştikakı hususunda şu iki izah vardır:

a) Bu kelime, "beytutet" (gecelemek) kelimesinden müştaktır. Zira tefekküre en elverişli zaman, insanın gece evinde geçirdiği zamandır. İşte o zaman, zihinler her türlü şeyden uzak ve daha az meşgul olur. Genel olarak insan, geceleyin evinde olur. Yine genel olarak geceleyin daha iyi düşünülür. İşte bundan dolayı, üzerinde iyice düşünülen şey "مُبَيَّتٌ" (gecelenilen şey) diye ifade edilmiştir.

b) Bu kelime, "şiirin beyti" ifadesinden iştikak etmiştir. **Ahfeş** şöyle der: "Araplar, şiir söylemek istediklerinde, önce iyice düşünürlerdi. Böylece o şiirin kısımları arasında dengeyi kurmak ve manalarını yerleştirmek için iyice düşünülmüş olması bakımından, şiirin beytlerine benzeterek, üzerinde iyice düşünülen şeye Araplar mübeyyet demişlerdir."

İKİNCİ MESELE

Allahu Teâlâ, bu geceleyin bir şeyler kurma işini, münafıklardan bir zümreye tahsis etmiştir. Bu şöyle izah edilebilir:

a) Cenâb-ı Hak, bu kimselerin küfür ve nifaklarında devam edeceklerini bildiği için, bunu onlara tahsis etmiştir. Ama nifaktan döneceğini bildiği kimseleri buna katmamıştır.

b) Bu grup münafık, geceleyin bir şeyler kurmak için başkalarını uyandırmaya çalışıyorlar, o başkaları ise onları duyuyor, fakat seslerini çıkartmıyor ve uykularına devam ediyorlardı. İşte bundan dolayı diğerleri zikredilmemiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Âyetteki Bir Kıraat Meselesi**

Ebu Amr ve **Hamza,** tâ harfini "tı" harfine idğam ederek, "بَيَّتْ طَّائِفَةٌ" şeklinde; diğer kıraat imamları ise idğamsız okumuşlardır. İdğam ile okuyanlar için şu iki izah yapılabilir:

a) **Ferra,** "Kıraat imamları, harekelerin çokluğu sebebi ile, tâ harfini cezmetmişlerdir. Tâ sakin olunca da tâ, (ط) harfine idğam edilmiştir" demiştir.

b) Tı (ط) dal ve tâ harfleri, ağzın aynı bölgesinden çıkarlar. Aralarındaki mahreç yakınlığı bakımından, birbirine idğam edilme hususunda bunlar aynı cins harf gibi olurlar. Tı'nın "ıtbak" bakımından, tâ harfinden daha ileri olması, bu idğamı güzelleştiren bir husustur. Binâenaleyh ses bakımından daha noksan olanın, ses bakımından daha fazla olana idğam edilmesi yerinde ve güzel olur. Bu iki harfi birbirine idğam etmeden okuyanların, idğamı yapmayışlarının sebebi, bu iki harfin, iki ayrı kelimede bulunmaları ve iki ayrı mahreçten çıkmış olmalarıdır. Binâenaleyh her ikisini de, olduğu hal üzere bırakmak gerekir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hak, fiili müennes getirerek "بَيَّتَتْ" dememiş, aksine müzekker getirerek "بَيَّتَ" demiştir. Çünkü, "taife" kelimesinin müennesliği hakiki değildir ve bu kelime, ferik (topluluk) ve fevc (bölük) manasınadır. **Keşşaf sahibi:** "Bu ifadenin manası, "senin söylediğin ve emrettiğin şeyin aksine, veyahut da kendisinin dediği ve taatin ihtiva ettiği şeyin aksini süsleyip hoş gösterdiler. Çünkü onlar, gönüllerinde kabulü değil, reddetmeyi; taati değil isyanı saklamışlardı" şeklindedir" demiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَاللّٰهُ يَكْتُبُ مَا يُبَيِّتُونَ *"Allah onların gizlice* ne *plânlar kurduklarını yazıyor"* buyurmuştur.

Zeccâc bu hususta şu iki izahı zikretmiştir:

a) Bunun manası, "Allah, onların gizlice ne planlar kurduklarını, kitabında sana indirir (haber verir)" şeklindedir.

b) "Allah, karşılığını bulmaları için, bunu onların amellerinin yazıldığı sahifelere yazar."

Sonra Cenâb-ı Hak, فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ *"Onun için, sen onlardan yüz çevir"* buyurmuştur. Bunun manası, "onların gizli tuttukları şeyin perdesini yırtma, onları rezil ve rüsvay etme ve onları isimleriyle anma" demektir. Allah, İslam'ın güç ve kuvvet bulmasına kadar, Hz. Peygamber'e münafıkların durumunu saklı tutmasını emretmiştir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ "Onların tutumları hususunda, *Allah'a güvenip dayan..* Zira, Allahu Teâlâ, onların şerlerine karşı sana yeter ve onlardan intikam alır..." buyurmuştur, وَكَفَىٰ بِاللّٰهِ وَكِيلًا *"Allah, (kendisine güvenip dayanan kimseler için) vekîl olarak yeter."* Müfessirler, münafıklardan yüz çevirip onların tutumlarına aldırmama emrinin, İslâm'ın ilk yıllarında verildiğini, daha sonraysa bunun, *"Ey Peygamber, kâfirler ve münafıklarla savaş"* (Tevbe, 73) âyetiyle neshedildiğini söylemişlerdir ki, bu söz, üzerinde düşünülmesi gereken bir sözdür. Çünkü münafıkların tutum ve davranışlarına aldırmama emri, mutlak bir emirdir. Binâenaleyh bu, bir defaya mahsus olmayı gerektirir. Bu sebeple, bundan sonra cihat emrinin verilmesi, onu neshetmiş olmaz.

Hz. Muhammed (s.a.s)'in Nübüvvetine Kur'ân'ın Delil Olması

أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللّٰهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا ﴿٨٢﴾

"Onlar hâlâ Kur'an'ı gereği gibi düşünmeyecekler mi? Eğer o, Allah'tan başkası tarafından olsaydı, elbet içinde birbirini tutmayan birçok şey bulurlardı" (Nisâ, 82).

Allahu Teâlâ, münafıkların, çeşitli hile ve tuzaklarını ve bütün bunları, Hz. Muhammed'in peygamberlik iddiasında haklı ve doğru olduğuna inanmadıklarını; bilakis O'nun, yalancı bir müfteri olduğuna inandıkları

için yapmış olduklarını nakledince, onlara, Hz. Muhammed'in nübüvvetinin sıhhatine delalet eden deliller hakkında düşünmelerini ve tefekkür etmelerini emrederek, *"Onlar hâlâ Kur'ân'ı gereği gibi düşünmeyecekler mi? Eğer o, Allah'tan başkası tarafından olsaydı, elbet içinde birbirini tutmayan birçok şey bulurlardı"* buyurmuştur. Böylece Cenâb-ı Hak, Kur'ân'ı, Hz. Muhammed'in nübüvvetinin doğruluğuna delil getirmiştir. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"Tedbir" ve "tedebbür", işlerin netice ve akıbetleri hakkında düşünmekten, tefekkür etmekten ibarettir. Yine, fasih ifadede, "لَوِ اسْتَقْبَلْتُ مِنْ اَمْرِي مَا اسْتَدْبَرْتُ" denir. Bunun manası "şayet işin başında, sonunun böyle olduğunu bilseydim..." demektir.

***İKİNCİ MESELE:* Kur'ân'ın İ'caz Vecihleri**

Bil ki, âyetin zahiri, Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Muhammed'in peygamberliğinin doğruluğuna Kur'an-ı Kerim'i delil getirdiğini göstermektedir. Çünkü, şayet âyet bu manaya hamledilmezse, âyetin kendinden önceki ifadelerle kesinlikle bir ilgisi kalmaz. Âlimler şöyle demektedirler: Kur'an-ı Kerim, şu üç yönden Hz. Muhammed'in nübüvvetinin doğruluğuna delalet etmektedir:

a) Kur'an'ın fesahati.

b) Gayba ait haberleri ihtiva etmesi.

c) Tutarsızlıklardan uzak olması... İşte bu üçüncü husus, bu âyette zikredilmiştir.

Kur'ân'da İhtilaf (Tutarsızlık) Bulunmamasının Manası

Bu görüşte olanlar, Kur'ân-ı Kerim'in tutarsızlıktan uzak ve berî olduğunu açıklamak için de şu üç şeyi zikretmişlerdir:

1) **Ebu Bekr el-Esamm** şöyle demektedir: "Bu âyet-i kerimenin manası şudur: O münafıklar, gizlice ve Hz. Peygamber'in haberi olmaksızın, pek çok hile ve tuzaklar kurma hususunda ittifak edip anlaşıyorlardı. Allahu Teâlâ ise, Resûlü'nü zaman zaman o durumlara muttali kılıp, bunları O'na tafsilatlı bir şekilde haber veriyordu. Onlar da bütün bu hususlarda, Peygamber'in doğru söylediğini görüyorlardı. İşte bunun üzerine o münafıklara, "Hiç şüphesiz bütün bunlar, Allah'ın haber vermesiyle tahakkuk etmeseydi, Peygamber'in bu hususlardaki doğruluğu, sıdkı devam edip gitmez, Hz. Muhammed'in sözünde çok çeşitli tutarsızlıklar ve farklılıklar ortaya

çıkmış olurdu. Böyle bir şey zuhur etmediğine göre, biz bunun, ancak Allah'ın bildirmesiyle olduğunu anlamış oluruz."

2) Bu, kelamcıların ekserisinin benimsediği görüştür. Bu görüşe göre bu ifadeden murat şudur: Kur'an, büyük bir kitap olup, pek çok ilim çeşidini ihtiva etmektedir. Binâenaleyh şayet bu, Allah'tan başkası tarafından meydana getirilmiş bir kitap olsaydı, hiç şüphesiz bunda, birbiriyle çelişen pek çok kelime bulunurdu. Çünkü, büyük ve çok kalın bir kitap, böyle olmaktan hâli kalamaz. Binâenaleyh, biz bu Kur'ân'da böyle bir şey bulamadığımıza göre, onun, Allah'tan başkasının katından olmadığını anlamış oluruz.

Buna göre şayet, "Cenâb-ı Hakk'ın *"Bazı yüzler o gün ter ü tazedir; Rablerine bakacaktır"* (Kıyame, 22-23) âyetleri, O'nun *"O'na gözler erişemez"* (En'âm, 103) âyetine; cebr ile ilgili âyetleri O'nun kader ile ilgili âyetlerine ve, *"İşte Rabbine andolsun ki, onlara elbette soracağız"* (Hicr, 92) âyeti, *"İşte o gün ne insanlara ne de cinlere günahları sorulmayacak"* (Rahman, 39) âyetine sanki ters gibi değil midir?" denilirse, biz deriz ki, biz bu tefsir kitabımızda, bunların arasında herhangi bir tenakuz (çelişki) ve zıddiyetin katiyetle bulunmadığını açıkladık.

3) Kur'ân-ı Kerim'in tutarsızlık ve tenakuzlardan uzak olduğu hususunda ileri sürülen görüşlerden üçüncüsü de, **Ebu Müslim el-İsfehanî**'nin zikrettiği şu hususdur: Buna göre de, bundan murat fesahat mertebesi bakımından bir tutarsızlığın olmamasıdır. Öyle ki bütün Kur'an'da rekîk (kusurlu) sayılabilecek hiçbir söz bulunmamakta, bilakis ondaki fesahat baştan sona aynı minval üzere devam etmektedir. Malumdur ki bir insan son derece beliğ ve fasih olsa bile, birçok manaları ihtiva eden uzun bir kitap yazdığı zaman, bir kısmının, bir kısmından daha kuvvetli, bir kısmının ise daha zayıf ve düşük olacağı için, sözünde birçok farklılıkların bulunması kaçınılmaz olur. İşte Kur'an-ı Kerim böyle olmayınca biz, onun Allah katından bir mucize olduğunu anlamış oluruz. **Kâdî** bu hususta bir benzetme yaparak şöyle demiştir: İçimizden birisinin, hiçbir harfinde bir eksiklik ve bozukluk meydana gelmeyecek bir şekilde tomar tomar yazılar yazması mümkün değildir, öyle ki eğer biz, böyle tomar tomar yazılmış şeylerin, bu gibi eksiklik ve bozukluklardan uzak olduğunu görürsek, işte bu bir i'caz sayılır. Bunun gibi, burada da böyledir.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Kur'ân'ın Anlaşılamayacağını Söyleyenlerin Hatası**

Bu âyet-i kerime, "onun manasını ancak peygamber ve masum imam bilir" diyenlerin iddialarının aksine, Kur'ân'ın manasının bilinir ve anlaşılır olduğuna delalet etmektedir. Çünkü şayet onların dediği gibi olmuş olsaydı, münafıkların Kur'ân'ı düşünerek anlamaları mümkün olmaz, Allahu Teâlâ'nın bunu onlara emretmesi, Kur'an-ı Kerim'i, Hz. Peygamber'in doğruluğu hususunda bir hüccet kılması ve onların Kur'an'da tutarsızlık bulmaktan aciz kalmalarını aleyhlerine hüccet sayması mümkün olmazdı. Arapça bilmeyen zenci kâfirlere Arapça olan kitabı ileri sürüp bunu anlamalarını onlardan istemek nasıl caiz değilse, aynı şekilde bu da mümkün değildir.

DÖRDÜNCÜ MESELE: **Taklîdin Bâtıl, Tahkîkin Gerekli Olduğu**

Âyet-i Kerime, inceleme ve istidlâlde bulunmanın vacip, taklidin ise kötü olduğuna delalet eder. Çünkü Allahu Teâlâ, münafıklara bu delil ile, Peygamberi'nin nübüvvetinin doğruluğuna istidlâlde bulunmalarını emretmiştir. Binâenaleyh Peygamberi'nin doğruluğunu tespit için istidlâlde bulunma zaruri olunca, Allahu Teâlâ'nın zat ve sıfatlarını bilme hususunda istidlâlde bulunma ihtiyacı haydi haydi zaruri olur.

BEŞİNCİ MESELE

Ebu Ali el- Cübbâî şöyle demiştir: "Bu âyet-i kerime, kulların fiillerinin Allah tarafından yaratılmadığına delalet eder. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, *"Eğer o, Allah'tan başkası tarafından olsaydı, elbet içinde birbirini tutmayan birçok şeyler bulurlardı"* ifadesi, kulun fiillerinin ihtilaf ve tutarsızlıklardan hâli olamayacağını gösterir. Tutarsızlık ve farklılık aynı şeydir. Kulun fiilleri tutarsızlık ve farklılıklardan uzak olmayıp, Hak Teâlâ'nın fiillerinde, *"O Rahman'ın yaratışında hiçbir kusur (uyumsuzluk) göremezsin"* (Mülk, 3) âyetinde de ifade edildiği gibi, bir eksiklik ve kusur bulunmayınca, kulun fiillerinin Allah'ın yaratması ile olmamış olması gerekir.

Buna şöyle cevap verilir: Cenâb-ı Hakk'ın *"O Rahman'ın yaratışında hiçbir kusur göremezsin"* buyruğunun maksadı, başkalarının aksine, yaratmasının iradesine uygun olarak meydana gelmesi hususunda bir noksanlık ve kusurun olmadığını bildirmektir. Çünkü başkalarının fiilleri, her zaman isteğine uygun olarak vâkî olmaz.

Duyduğu Her Haberi Yayma, Münâfık Sıfatıdır

وَاِذَا جَآءَهُمْ اَمْرٌ مِنَ الْاَمْنِ اَوِ الْخَوْفِ اَذَاعُوا بِهٖ وَلَوْ رَدُّوهُ اِلَى الرَّسُولِ وَاِلٰٓى اُولِى الْاَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ وَلَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَاتَّبَعْتُمُ الشَّيْطَانَ اِلَّا قَلِيلًا ﴿٨٣﴾

"Onlara eminlik veya korku haberi geldiği zaman, onu her tarafa yayıverirler. Halbuki bunu, Peygamber'e veya onlardan emir sahiplerine döndürüp (iletmiş) olsalardı, bunu onlardan "istinbat" edebilecek olanlar elbette bilirlerdi. Allah'ın üzerinizdeki fazlı ve rahmeti olmasaydı, birazınız müstesna, muhakkak şeytana uymuş gitmiştiniz" (Nisâ, 83).

Bil ki Allahu Teâlâ bu âyette, münafıkların bir diğer kötü işlerini anlatmıştır. O da şudur: Münafıklara ister emniyeti, ister korkuyu gösteren herhangi bir şey ulaştığı zaman, onlar bunu yayıyor, ifşa ediyorlardı. Bu ise, şu yönlerden zarara sebebiyet veriyordu:

1) Böyle kargaşa uyandıran asılsız haberler, çok yalandan hâlî olmaz,

2) Gelen haber emniyetle ilgili olduğu zaman, onlar buna pek çok ilavelerde bulunuyorlardı. Bu ilaveler bulunmadığı zaman o haber, Hz. Peygamber'in doğruluğu hususunda, zayıf mü'minlerin kalplerinde bir şüphe uyandırıyordu. Çünkü münafıklar bu asılsız haberleri, Hz. Peygamber söyledi diye rivayet ediyorlardı. Bu haber korku ile alakalı olunca, bu sebeple zayıf mü'minlerin kalbinde karışıklıklar meydana geliyor, onlar o zaman şaşkınlık ve endişeye düşüyorlardı. Böylece bu asılsız haberler, bu bakımlardan karışıklıklara sebep oluyordu.

3) Asılsız haberler vermek, iyi bir araştırma ve tam bir incelemeyi gerektiren durumların çoğalmasına sebebiyet veriyordu. Bu da birçok sırların ortaya dökülmesine yol açıyordu. Böyle bir hal ise, o zaman için Medine'nin yararına uygun olmayan bir şey idi.

4) Müslümanlar ile kâfirler arasında şiddetli bir düşmanlık bulunmakta idi. İki taraftan her biri harp araç gereçleri hazırlıyor ve birbiri aleyhinde fırsat kolluyordu. İki taraftan birisi için emniyet vesilesi olan şey, diğer

taraf için bir korku vesilesi idi. Müslümanlar için emniyet bulunduğu, ordusunun ve savaş teçhizatının yeterli bir şekilde bulunduğu haberi gelince, münafıklar bunu hemen yayıyor ve bu haber böylece kısa zamanda kâfirlere ulaşıyor. Onlar da, Müslümanlara ve onların kendilerini istilâ tehlikesine karşı gerekli tedbirleri alıyorlardı. Eğer Müslümanlar için korkuyu ifade eden bir haber söz konusu olunca, bu haberi abartıyorlar, ona birçok asılsız ilavelerde bulunarak zayıf ve yoksul Müslümanların kalplerine korku düşürüyorlardı. İşte bu anlatılanlardan, bu haber yayma işinin, birçok bakımdan fitne ve belâların menşei ve kaynağı olduğu ortaya çıkmış olur. Durum böyle olduğu için de, Allahu Teâlâ, bu gibi haberleri yaymayı ve onları ifşa etmeyi kınamış ve onları bundan men etmiştir.

Bil ki, "Onu yaydı" manasında "اَذَاعَهُ" ve "اَذَاعَ بِهِ" ifadeleri iki değişik kullanıştır.

Ulü'l-emr'den Maksat

Sonra Cenâb-ı Allah, وَلَوْ رَدُّوهُ اِلَى الرَّسُولِ وَاِلٰى اُولِى الْاَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ *"Halbuki bunu, Peygamber'e veya onlardan emir sahiplerine döndürüp (iletmiş) olsalardı, bunu onlardan "istinbat" edebilecek olanlar elbette bilirlerdi"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

"Emir sahipleri" (ulü'l-emr) hakkında iki görüş vardır:

a) İlim ve görüş sahipleri manasındadır.

b) Ordu komutanları demektir.

İkinci görüşte olanlar, kendi görüşlerini birinciye tercih edip şöyle demişlerdir: "Çünkü emir sahipleri, insanlara emretme yetkisi olanlardır. İlim ehli ise, böyle değildir. Binâenaleyh insanlara emretme yetkisi bulunanlar ise ancak komutanlardır."

Bu görüşe şöyle cevap verilir: Âlimler, Allah'ın emir ve yasaklarını bildikleri ve başkalarının da onların görüşlerini kabul etmeleri gerektiği için, bu bakımdan, "ulü'l-emr" diye isimlendirilmeleri garip karşılanmamalıdır. Buna delâlet eden bir başka şey de, Hak Teâlâ'nın *"Mü'minlerin hepsinin (topyekün) savaşa çıkmaları uygun değildir. O halde (mü'minlerden) kimi, din ve şeriat ilimlerini iyice öğrenmeleri ve kavimleri savaştan dönüp kendilerine geldikleri zaman, sakınsınlar diye onları Allah'ın azabıyla korkutmaları için, (savaşa gitmeyip kalmalıdırlar)"* (Tevbe, 122) âyetidir. Böylece

Cenâb-ı Hak, onların korkutmaları ile sakınmayı gerekli kılmış ve uyarılan kimselerin, o âlimlerin sözlerini kabul etmelerini vacip kılmıştır. İşte bundan dolayı "emir sahipleri" (ulü'l-emr) tabirinin, âlimler hakkında kullanılması caizdir.

***İKİNCİ MESELE:* İstinbatın Manası**

Arapçada "istinbat", çıkarıp elde etmek demektir. Nitekim bir fakîh, kendi içtihat ve anlayışı ile, ifadede kapalı olan bir manayı ortaya çıkardığında, اِسْتَنْبَطَ الْفَقِيهُ denilir. Bunun aslı, eşildiğinde ilk defa kuyudan çıkan su demek olan "اَلنَّبْطُ" kelimesine dayanır. Nabatlılar da, yeryüzünden su çıkaran bir millet oldukları için, böyle isimlendirilmişlerdir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyetteki, *"Onlardan istinbat edebilecek olanlar"* ifadesi ile ilgili iki görüş vardır:

1) Bunlar, haber yayan o münafıklardır. Buna göre âyetin takdiri şu şekildedir: "Şayet, asılsız haber yayan bu münafıklar, emniyet ve korkuya dair hususu, Peygamber'e ve emir sahiplerine havale edip, bu hususlaki bilgiyi onlardan almak istemiş olsalardı, elbette bu asılsız haberi yayan münafıklar, onu Peygamber ve emir sahiplerinden öğrenmiş olurlardı."

2) Bunlar, "emir sahipleri"nden bir gruptur. Buna göre kelamın takdiri, "şayet münafıklar bu işi Resûl'e ve emir sahiplerine bırakmış olsalardı, hiç şüphesiz bunu, emir sahiplerinden istinbatta bulunabilecek olan kimseler bilirlerdi" şeklinde olur. Bu böyledir, zira emir sahipleri de iki kısımdır: Bunlardan bir kısmı istinbatta bulunma gücüne sahiptir, bir kısmıysa böyle değildir. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın "مِنْهُمْ" (onlardan) sözü, "emir sahiplerinden, gizli, kapaklı hususları bilip ortaya çıkaran kimselerden onu öğrenmiş olurdu" anlamını ihtiva etmiş olur.

İmdi şayet, "Allah'ın, haberleri Hz. Peygamber'e ve emir sahiplerine bırakmalarını emrettiği o kimseler, münafıklardır. O halde Cenâb-ı Hak, "وَاِلٰى اُولِى الْاَمْرِ مِنْهُمْ" buyruğunda nasıl olmuş da o münafıkları "emir sahipleri" saymıştır?" denilirse, biz deriz ki:

Cenâb-ı Hak, emir sahiplerini, zahire göre o münafıklardan saymıştır. Çünkü münafıklar, kendilerinin iman ettiklerini söylüyorlardı. Bunun benzeri olan bir başka ifade de, Cenâb-ı Hakk'ın *"(Zahiren) sizden öylesi vardır ki, muhakkak ağır davranacaktır"* (Nisa, 72) ve *"(Zahiren) onlardan*

birazı müstesna olmak üzere, bunu yapmazlardı" (Nisa, 66) âyetleridir. Allah en iyi bilendir.

DÖRDÜNCÜ MESELE: **Bu Âyet Kıyas'ın Şer'î Delil Olduğunu Gösterir**

Âyet, kıyasın şer'î bir hüccet olduğunu göstermektedir. Bu böyledir, zira Cenâb-ı Hakk'ın *"...bunu onlardan "istinbat" edebilecek olanlar... elbette bilirlerdi"* ifadesi, emir sahiplerinin sıfatıdır. Allahu Teâlâ, emniyet ve korku hususunda kendilerine bir haber ulaşan kimselere, onun gerçek mahiyetini öğrenmeleri hususunda, emir sahiplerine müracaat etmelerini vacip kılmıştır. Müracaat eden bu kimseler, ya o hadise hakkında bir nass bulunduğu veyahut da böyle bir nass bulunmadığı halde, onu öğrenmek için emir sahiplerine başvururlar. Birinci ihtimal bâtıldır, çünkü bu durumda istinbata mahal kalmaz. Çünkü, bir hadise hakkında nass gören bir kimse için, "O, o hükmü istinbat etti, çıkardı" denilmez. Böylece, Allahu Teâlâ'nın mükellef kimseye, bir hadiseyi, o hadise hakkında hüküm çıkarabilecek kimselere havale etmesini emretmiş olduğu sabit olmuş olur. "İstinbat" etmek bir hüccet olmasaydı, Cenâb-ı Hak, mükellef kimseye bunu emretmezdi. Binâenaleyh, istinbatın bir hüccet ve delil olduğu sabit olmuş olur. Kıyas da, ya bir istinbattır veya ona dahil olan bir şeydir. Binâenaleyh, kıyasın da bir hüccet olması gerekir.

Bu sabit olunca biz deriz ki, âyet şu hususlara delalet etmektedir:

a) Hadiselerle ilgili hükümlerde, nass ile değil de istinbat ile bilinebilecek olan hususlar bulunmaktadır.

b) İstinbat bir hüccettir.

c) Avamın, hâdiselerin hükümleri hususunda âlimleri izlemeleri vaciptir.

d) Hz. Peygamber (s.a.s), istinbat etmekle yani hüküm çıkarmakla mükelleftir. Çünkü Cenâb-ı Hak, hükümlerin Resûl ve emir sahiplerine bırakılmasını emretmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ *"bunu onlardan "istinbat" edebilecek olanlar elbette bilirlerdi"* buyurmuş, böylece istinbat işini, Hz. Peygamber'i hariç tutarak, emir sahiplerine mahsus kılmamıştır. Bu da, hem Hz. Peygamber'in hem de emir sahiplerinin istinbat ile mükellef kılınmış olmalarını gerektirir.

Kıyasa Delil Olmadığını Söyleyenler

Eğer, "Biz, Cenâb-ı Hakk'ın *"onlardan istinbat edebilecek olanlar"* tabirinden kastedilenlerin, "emir sahipleri" olduğunu kabul etmiyoruz; bilakis

bundan murat, âyetin tefsirinde de rivayet ettiğimiz görüş üzere, haber yayan münafıklardır. *"Onlardan istinbat edebilecek olanlar"* ile kastedilenin "emir sahipleri" olduğunu kabul etsek bile, ne var ki bu âyet-i kerime, harp ve cihat ile ilgili hâdiseler hakkında nazil olmuştur. Farzet ki, bu hususta "istinbat"a müracaat etmek caiz olsun. O halde, siz niçin, "istinbata müracaat etmenin şer'î meselelerde de caiz olması gerekir" diyorsunuz? Eğer, iki konudan birisi diğerine kıyas edilmişse, bu, şer'î bir kıyası yine şer'î bir kıyasla ispat etmek olur ki, böyle bir şey caiz değildir. Şer'î hükümlerde istinbatın, bu âyetin hükmüne dahil olduğunu kabul etsek bile, sen niçin, "kıyasın hüccet olması gerekir" diyorsun? Bunun izahı şöyledir: "İstinbat"tan muradın, manası kapalı nasslardan veya nasslar topluluğundan hüküm çıkarma olması veyahut da bundan muradın, beraet-i asliyye veya çoğu âlimin dediği gibi, "Menfaatlerde aslolan mubahlık, zararlı şeylerde aslolan ise haramlıktır" şeklindeki aklî hükümlerle sabit olan kaidelerden hüküm çıkarma olması mümkündür.

Kıyas Zan İfade Ettiğinden, Delil Olmaz Diyenler

Biz, "şer'î kıyasın, âyetin hükmüne dahil olduğunu kabul etsek bile, ne var ki bu kıyasın, Allahu Teâlâ'nın *"Bunu, onlardan istinbat edebilecek olanlar bilirdi"* âyetinin de delalet ettiği gibi, kesin ilim ifade etmesi şarttır. Bundan dolayı Cenab-ı Hak bu âyette, bu istinbattan ilim elde edileceğini haber vermiştir. Böyle bir kıyas hususunda münakaşa yoktur. Münakaşa, zan ifade eden kıyasın şeriatte bir hüccet sayılıp sayılmayacağı hususundadır" denilir ise bunlara şu şekilde cevap veririz:

Kıyas Hakkındaki Bazı Suallere Cevaplar

Birinci sorunuz, kabul edilemez. Çünkü âyetteki, *"İstinbat edebilecek olanlar"* tabirinden murat, münafıklar olsaydı, şöyle denilmesi daha uygun olurdu: "Şayet o münafıklar, o şeyi, Allah'ın Resûlü'ne ve onlardan emir sahiplerine havale etselerdi, elbette onu bilirlerdi." Çünkü bu takdirde "وَلَوْ رَدُّوهُ" ifadesinde sarih ismin zamire atfedildiği kabul edilmiş olur ki, bu da nahoş ve çirkin bir şeydir.

İkinci sorunuz da, şu iki bakımdan kabul edilemez:

a) Hak Teâlâ'nın, *"Onlara eminlik veya korku haberi geldiği zaman..."* buyruğu hem harplerle, hem de diğer şer'î hadiselerle ilgili umûmi bir ifadedir. Çünkü emniyet ve korku, mükellef olunan her hususta söz konusudur.

Binâenaleyh âyette, emniyet ve korkuyu harp işlerine tahsis etmeyi gerektiren herhangi bir şeyin bulunmadığı sabit olur.

b) Farzet ki iş sizin dediğiniz gibidir. Fakat harp ile ilgili hükümler de şer'î kıyasla bilinebilir. Bu caiz olunca, diğer hadiseler hakkında da şer'î kıyasa sarılmanın caiz olması gerekir. Zira bu ikisinin arasında bir fark olduğunu söyleyen hiç kimse yoktur. Baksana, bir kimse, "Kıyas, alış-veriş meselelerinde bir hüccet olup, nikahta bir hüccet değildir" dese, onun bu sözüne itibar edilmez. İşte burada da böyledir.

Âyetteki istinbatı, manası kapalı nasslara veya nass terkiplerine mahsus kılan üçüncü suale ise şöyle cevap verilir: Bütün bunlar birer nasstır. Nassa sarılmaya ise, istinbat denilemez. Bu soruyu soranın, "Âyetteki istinbatı, beraet-i asliyye'den hüküm çıkarma manasına hamletmek niçin caiz olmasın?" şeklindeki sorusuna cevaben deriz ki: Bu, bir istinbat değil, bir şeyi olduğu hal üzere bırakmak demektir. Buna kesinlikle "istinbat" denilemez.

"İstinbat ancak kendisi ile kesin ilim elde edilir ise caiz olur. Halbuki şer'î kıyas kesin ilim ifade etmez?" şeklindeki dördüncü sorunuza da şu iki bakımdan cevap veririz:

a) Bize göre, şer'î kıyas ilim ifade eder. Çünkü kıyasın bir hüccet olduğu sabit olduktan sonra, biz kesinlikle şu hükmü veririz: Her ne zaman, Allah'ın hükmünün asıl olan şeyde illetinin ne olduğu bizce zann-ı galip ile bilinir, sonra yine zann-ı galip ile aynı illetin fer' olan şeyde (kıyas edilecek meselede) de bulunduğu bilinir ise, bu durumda, Allah'ın o fer'î meseledeki hükmünün, aslolan meseledeki hükmü ile aynı olduğu zannı hasıl olur. İşte böyle bir zan meydana gelince de, biz mükellefin bu zannına uygun olarak amel edebileceğine kesin karar veririz. Netice olarak diyebiliriz ki: Buradaki zan, hükmün elde edildiği metottadır, fakat hükmün kendisi kesindir ki bu, Cenâb-ı Hakk'ın "herhangi bir hadisede, bu şekilde hasıl olan galip zannın ne olursa, bil ki o iş hakkında benim hükmüm odur" demesi yerine geçer. Zann-ı galip meydana geldiğinde, biz o hükmün o hadisede de var olduğuna kesin olarak karar veririz.

b) Bazen ilim sözü zikredilir, fakat kendisi ile "zan" manası kastedilir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s), إِذَا عَلِمْتَ مِثْلَ الشَّمْسِ فَاشْهَدْ *"Bir şeyi güneş gibi (aşikâr) bildiğin zaman, o hususta şahitlik et"* buyurmuş, şahadetin yapılabilmesi için bilmeyi (ilmi) şart koşmuştur. Halbuki biz, ilim değil zann söz

konusu olduğu zaman da, o hususta şahitlik yapılabileceğinde ittifak ettik. Böylece zanna da bazen "ilim" denebileceği sabit olur. Allah en iyi bilendir.

Sonra Cenâb-ı Hak, وَلَوْ لَا فَضْلُ اللهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَاتَّبَعْتُمُ الشَّيْطَانَ اِلَّا قَلِيلًا *"Allah'ın üzerinizdeki lütuf ve merhameti olmasaydı, birazınız müstesna, muhakkak şeytana uymuş gitmiştiniz"* buyurmuştur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Şeytana Uymayan Azınlık Hakkında İhtimaller**

Âyetteki istisnanın zahiri, bu azlığın ne Allah'ın fazlı, ne de rahmeti ile meydana gelmediği zannını uyandırmaktadır. Halbuki bunun imkansız olduğu malumdur. İşte bundan dolayı müfessirler ihtilaf ederek şu görüşleri ileri sürmüşlerdir: Onlardan bir kısmı bu istisnanın, Allahu Teâlâ'nın, *"Onu her tarafa yayıverirler"* sözünden; bir kısmı, *"Bunu onlardan istinbat edebilecek olanlar elbette bilirlerdi"* ifadesinden; bir kısmı da, *"Allah'ın üzerinizdeki lütuf ve merhameti olmasaydı..."* ifadesinden olduğunu söylemişlerdir.

Bil ki bu hususta, bu üçünün dışında başka bir izah yoktur. Çünkü âyet, bu üç hükmün haberini ihtiva etmektedir. Binâenaleyh istisnayı bunlardan herhangi birinden yapmak doğru olur. Böylece bu görüşlerden her birinin ihtimal dahilinde olduğu sabit olur.

Birinci görüşe göre kelamın takdiri, "Onlara eminlik veya korku haberi geldiğinde, onların pek azı müstesna onlar bunu her tarafa yayıverirler" şeklinde olur. Böylece Cenâb-ı Hak, *"Onlardan bir güruh, geceleyin senin söylediğinden başkasını kurarlar"* (Nisâ, 81) ifadesinde de, bir kısım münafıkları istisna edip, bunun dışında tuttuğu gibi, bu âyette de haber yayma işinden, bazı münafıkların müstesna olduğunu bildirmiştir.

İkinci görüşe göre istisna, *"Bunu onlardan istinbat edebilecek olanlar elbette bilirlerdi"* ifadesindendir. Yani, "Onlardan pek azı müstesna, bunu istinbat edebilecek olanlardan öğrenirlerdi" demektir. **Ferra** ve **Müberred,** "Birinci görüş daha evlâdır. Zira istinbat yolu ile bilinebilecek şeyi, onlardan ancak pek azı bilebilir. Onların çoğu bunu bilemez. Halbuki istisnayı bu ikinci görüşe göre vermek, bunun tersini gerektirir" demişlerdir.

Zeccâc ise, "Bu, bir yanlıştır. Çünkü buradaki istisnadan murat, ince bir tefekkür ve derin bir anlayışla çıkarılan bir şey değildir. Bu, bir haber istinbat etmektir. Durum böyle olunca, onların pek çoğu da bunu bilebilir. Ancak, son derece ahmak ve cahil olan kimselerdir ki, bunu bilemez" demiştir. **Zeccâc**'ın bu görüşüne şu şekilde cevap vermek mümkündür: "Biz,

âyetteki istinbat meselesini, sırf, haberleri ve asılsız şeyleri öğrenmek manasına hamlettiğimiz zaman **Zeccâc**'ın bu sözü doğru olur. Ama biz bunu, delillerle de ortaya koyduğumuz gibi, bütün hükümler konusunda istinbat manasına hamledersek, hak ve gerçek olan şey, **Ferrâ** ve **Müberred**'in zikrettiği husus olur.

Üçüncü görüşe göre bunun, Allah'ın *"Allah'ın üzerinizdeki lütuf ve merhameti olmasaydı ... ilh."* buyruğu ile ilgili olmasıdır. İstisnayı, hemen kendisini takip eden ve ona bitişen şeye vermek, onu ondan uzak olan şeylere vermekten daha evlâ olduğu, bilinen bir hususdur.

Bil ki bu görüş, biz ancak lütuf ve rahmeti, hususi bir mana ile tefsir ettiğimiz zaman mümkün ve uygun olur. Bu hususta şu iki izah bulunmaktadır:

a) Bu, bir grup müfessirin görüşüdür. Buna göre, âyetteki *"Allah'ın fazlı ve rahmeti"* mefhumundan murat, Kur'ân'ı indirip Hz. Muhammed'i peygamber olarak göndermektir. Buna göre kelamın takdiri, "Şayet, Hz. Muhammed (s.a.s) peygamber olarak gönderilmeyip, Kur'an da inzal buyurulmasaydı, sizden pek azınız müstesna şeytana uyar ve Allah'ı inkâr ederdiniz..." şeklinde olur. Çünkü Hz. Muhammed'in peygamber olarak gönderilmemiş olması, Kur'ân'ın da indirilmediğinin farzedilmesi halinde bile, bu az olan kimseler ne şeytana uyar, ne de Allah'ı inkâr ederlerdi. Bunlar, mesela **Kus İbn Saide, Varaka İbn Nevfel** ve **Zeyd İbn Amr, İbn Nufeyl** gibi kimselerdir ki, bunlar Hz. Muhammed peygamber olarak görevlendirilmeden önce Allah'a inanmışlardı.

b) **Ebu Müslim**'in zikretmiş olduğu şu hususdur: "Buna göre bu âyetteki, Allah'ın lütuf ve merhametiyle, rahmetiyle kastedilen, münâfıkların فَأَفُوزَ فَوْزًا عَظِيمًا *"büyük bir murada (ganimete) ereydim"* (Nisâ, 73) sözleriyle kastetmiş oldukları Allah'ın nusreti ve yardımıdır. Böylece Cenâb-ı Hak, peşi peşine zafer ve yardım tahakkuk etmemiş olsaydı, sizden pek azı müstesna, bu durumda şeytana tabi olup dininizi terk edeceğinizi beyan etmiştir. Bu kimseler, bunun hak olabilmesi için dünyada devletin teessüs etmesinin şart olmadığını bilen, mü'min kimselerin faziletlilerinden ileri görüş sahibi, kuvvetli niyet ve sağlam iradeye sahip olan kimselerdir. Art arda fetih ve zafer gerçekleştiği için bu onun hak olduğuna; art arda yenilgi ve hezimetler geldiği için de, onun bâtıl olduğuna inanmayıp, aksine

işin hak veya bâtıl olmasının bir delile dayanmış olduğuna inanan kimselerdir. İşte bu, izahların en sahihi ve hakikate da en yakın olanıdır.

İKİNCİ MESELE

Âyet, Cenâb-ı Hakk'ın, şeytana tabi olan kimselerden fazlını ve rahmetini esirgediğine delâlet etmektedir. Eğer böyle olmasaydı, o şeytana tâbi olunmazdı. Bu "Cenâb-ı Hakk'ın din hususunda aslah (yani kulların menfaatlerine en uygun) olana uyması vaciptir" diyen **Mu'tezile**'nin yanlışlığına delâlet eder. **Ka'bî** buna şöyle cevap vermiştir: "Allah'ın fazlı ve rahmeti, herkesi içine alan umûmi bir ifadedir. Ancak ne var ki bundan mü'minler istifade etmiş, kâfirler edememiştir. Böylece "Dinî meselelerde Allah tarafından kâfirler için bir fazl ve rahmet tahakkuk etmemiştir" denilmesi, sadece mecazi olarak doğrudur." Buna, "Sözü, mecâzî manaya hamletmek, aslolanın hilafına bir harekettir" diyerek cevap veririz.

Cihat Emrinin Şümûlü

فَقَاتِلْ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ ۚ لَا تُكَلَّفُ اِلَّا نَفْسَكَ وَحَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ ۚ عَسَى اللّٰهُ اَنْ يَكُفَّ بَاْسَ الَّذِينَ كَفَرُوا ۗ وَاللّٰهُ اَشَدُّ بَاْسًا وَاَشَدُّ تَنْكِيلًا ﴿٨٤﴾

"Artık Allah yolunda savaş. Sen, kendinden başkasıyla mükellef tutulmayacaksın. İman edenleri de teşvik et. Olur ki Allah o kâfirlerin savletini defeder. Allah satvetçe çok çetin, cezalandırma bakımından çok şiddetlidir" (Nisa, 84).

Bil ki Allahu Teâlâ, önceki âyetlerde cihadı emredip, buna iyice teşvik edince ve münafıkların cihada karşı isteksiz olduklarını, hatta Müslümanları cihattan alıkoymak için ellerinden gelen say-ü gayreti gösterdiklerini belirtince, bu âyette cihat emrini tekrar ederek, فَقَاتِلْ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ *"Artık Allah yolunda savaş"* buyurmuştur. Bu buyruk ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetteki فَقَاتِلْ *(Artık savaş)* ifadesinin başındaki "fâ", ne ile ilgilidir? Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

a) Bu, *"Kim Allah yolunda vuruşup da öldürülür ise"* (Nisa, 74) âyetinin, mana bakımından bir cevabıdır. Çünkü bu, "Eğer kurtuluşa ermek istiyorsan, savaş" manasına gelir.

b) Bu "fâ", *"Size ne oluyor ki Allah yolunda düşmanla savaşmıyorsunuz?"* (Nisa, 75) âyetine râcidir ki, "Binaenaleyh Allah yolunda savaşın" manasına gelir.

c) Bu, münafıklar hakkında bu âyetlerde zikredilmiş olan kıssalarla ilgilidir. Buna göre manası şöyle olur: "O münafıkların huyu, şöyle şöyledir... öyle ise sen onlara değer verme ve onların yaptıklarına aldırış etmeyip, Allah yolunda savaş."

***İKİNCİ MESELE:* Müslümanların Uhud'un Rövanşı İçin Hacc Mevsiminde Medine'deki Faaliyetleri**

Âyet, Allahu Teâlâ'nın, Hz. Peygamber'e insanları Bedr-i Suğra'da savaşa çağırmazdan önce tek başına da olsa cihat etmesini emrettiğini göstermektedir. **Ebu Süfyan,** Hz. Peygamber (s.a.s) ile Bedr-i Suğra denen yerde tekrar karşılaşmak ve savaşmak üzere vaidleşmişti. Bazı kimseler bu savaşa gitmeyi kerih görmüşlerdi. İşte bunun üzerine bu âyet nâzil oldu. Böylece Hz. Peygamber (s.a.s), hiç kimsenin sözüne itibar etmeden, beraberinde yetmiş kişi olduğu halde, vaadini yerine getirmek üzere çıktı. Şayet bu yetmiş kişi de Peygamber'e tâbî olmasalardı, o tek başına da olsa çıkacaktı.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyet, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, insanların en cesuru ve nasıl savaşılacağını en iyi bilen olduğunu göstermektedir. Çünkü Allahu Teâlâ, Hz. Peygamber'de bu sıfatlar bulunduğu için ancak, bunu O'na emretmiştir. Zekat vermeyenlerle tek başına da olsa savaşacağını söylediği için, **Hz. Ebu Bekir** (r.a) bu hususta Hz. Peygamber (s.a.s)'e uymuştur. Her şeyin Allah'ın kudretinde olduğunu ve bütün işlerin ancak O'nun kaza ve kaderi ile meydana gelip tahakkuk ettiğini bilen herkese, bu şekilde hareket etmek kolay gelir.

Mükellefiyet Ferdîdir

Daha sonra Cenâb-ı Hak, لَا تُكَلَّفُ إِلَّا نَفْسَكَ *"Sen, kendinden başkasıyla mükellef tutulmayacaksın"* buyurmuştur. Bu buyrukla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Keşşaf sahibi "Bu ifade, nehy sîgasında meczûm olarak "لَا تُكَلِّفْ" (kendinden başkasını mükellef tutma) şeklinde veya nûn'lu olarak ve lâm'ın kesresiyle "لَا نُكَلِّفُ" (Biz, senden başkasını mükellef tutmayız) şeklinde okunmuştur" demiştir.

İKİNCİ MESELE

Vâhidî (r.h), "نَفْسَكَ" ifadesi, meçhul fiilin mef'ûlü olarak mansub kılınmıştır" demiştir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Cihat Her Yaştan Mü'mine Bir Vecibedir**

Âyet, savaşmasına başkası tarafından müsaade edilmeyen kimselerin de, cihattan geri duramayacaklarına delalet etmektedir. Buna göre mana, "Sen, başkalarının fiillerinden değil, ancak kendi fiilinden muaheze edilirsin. Sen, kendi işini yaptığında, başkasına farz olan şeylerden mükellef tutulmazsın" şeklinde olur.

Bil ki cihat, Hz. Peygamber (s.a.s)'in dışındaki Müslümanlar hakkında farz-ı kifayedir. Binaenaleyh insan, o cihadın farz-ı kifaye olduğunu zann-ı galip ile bilmezse, ona cihat farz olmaz. Ama Peygamber böyle değildir. Çünkü Peygamber, Allahu Teâlâ'nın, *"Allah seni insanlardan koruyacaktır"* (Maide, 67) âyeti ile, buradaki *"Olur ki Allah o kâfirlerin savletini defeder"* ifadesinin de delâlet ettiği gibi, yardım ve muzafferiyet hususunda ilâhî bir teminat içindedir. Allahu Teâlâ hakkında Kur'ân'da kullanılan "عَسٰى" (olur ki, belki) kelimesi, kesinlik ifade eder. Binaenaleyh Hz. Peygamber'e, tek başına da kalsa cihat farzdır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَحَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ *"İman edenleri de teşvik et"* buyurmuştur. Bu, "Peygamber'e vacip olan hem cihat etmek, hem de insanları cihada teşvik etmektir. O, bu iki şeyi yerine getirince, mükellefiyetini yerine getirmiş olur. Başka insanların cihat etmemelerinden dolayı, ona bir mes'uliyet yoktur" manasındadır.

Sonra Hak Teâlâ, عَسَى اللهُ اَنْ يَكُفَّ بَاْسَ الَّذِينَ كَفَرُوا *"Olur ki Allah o kâfirlerin savletini defeder"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili de birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Allah Hakkında "عَسٰى" Tabirinin Kullanılmasının İzahı**

"عَسٰى" mukarebe fiillerinden biridir ki "ummak, ümit etmek, öyle olmasını istemek" manalarına gelir. Bu manalar, Allah hakkında düşünülemez.

Buna şöyle cevap verilir: "عَسٰى" kelimesi, arzulandırmak manasındadır. Hâlbuki arzu ettirmede ne bir şek ne bir yalan manası yoktur. Bazı âlimler, Allah'ın (ümit vermesinin), kesinlik ifade edeceğini söylemişlerdir.

İKİNCİ MESELE

"كَفَّ" men etmek manasınadır. "بَأْس" kelimesinin asıl manası ise, kötü olan şey demektir. Nitekim "Sana, bu işten bir kötülük gelmez" manasında مَا عَلَيْكَ مِنْ هٰذَا الْاَمْرِ بَأْس; yine bir şey kötü olarak nitelendiğinde بِئْسَ الشَّيْءُ هٰذَا "Bu, ne kötü birşeydir!" denilir. Allahu Teâlâ da, بِعَذَابٍ بَئِيسٍ *"Kötü, yani hoş olmayan bir azap ile"* (A'raf, 165) buyurmuştur. Azap, hoş karşılanmayan bir şey olduğu için bazen, "be's" diye ifade edilir. Nitekim Cenâb-ı Hak, فَمَنْ يَنْصُرُنَا مِنْ بَأْسِ اللّٰهِ *"Allah'ın azabına karşı bize kim yardım eder?"* (Mü'min, 29); فَلَمَّا اَحَسُّوا بَأْسَنَا *"Onlar, bizim azabımızı hissettikleri zaman"* (Enbiya, 12) ve فَلَمَّا رَاَوْا بَأْسَنَا *"Onlar bizim azabımızı gördükleri zaman!"* (Mü'min, 84) buyurmuştur. Müfessirler, *"Olur ki Allah o kâfirlerin savletini defeder"* buyruğunu tefsir ederken, Allah'ın onların savletini, güç ve kudretlerini kesin defettiğini söylemişlerdir.

Bu durum, (henüz Müslüman olmamışken) **Ebu Süfyan**'ın tâifesine karşı gerçekleşmişti. Bunun üzerine **Ebu Süfyan,** "Bu sene kıtlık senesidir" demişti. Onların yanında erzak olarak sadece "kavut" vardı. Bundan dolayı **Ebu Süfyan,** Hz. Peygamber (s.a.s) ile savaşmak için (Bedr-i Sugrâ'ya) gitmemiştir.

Nekâl ve Tenkîlin İzahı Hakkında

Sonra Allahu Teâlâ, وَاللّٰهُ اَشَدُّ بَاْسًا وَاَشَدُّ تَنْكِيلًا *"Allah satvetçe çok çetin, cezalandırma bakımından çok şiddetlidir"* buyurmuştur. Birisini cezalandırıp, yaptığı şeyi tekrar yapmaktan vazgeçirdiğinde "نَكَّلْتُ فُلَانًا" dersin. Yine birisi, bir şeyden korkup çekindiğinde "نَكَلَ الرَّجُلُ عَنِ الشَّيْءِ" denilir. Nitekim Cenâb-ı Hak فَجَعَلْنَاهَا نَكَالًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا *"Binaenaleyh onu, hem önündekilere, hem ardındakilere ibret verici ceza yaptık"* (Bakara, 66). Yine Allahu Teâlâ, hırsızlığın cezası hakkında بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِنَ اللّٰهِ *"Allah'tan ibret verici bir ceza olmak üzere.."* (Maide, 38) buyurmuştur. Bir kimse çekinip yemin etmediği zaman "نَكَلَ فُلَانٌ عَنِ الْيَمِينِ" denilir.

Bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki: Âyet, Allah'ın azabının ve cezasının, başkasının azap ve cezasından daha şiddetli olduğuna delâlet etmektedir. Bu farklılığı izah hususunda, en makbul görüş şudur: Allah'ın dışındakilerin azabı devamlı olamaz. Halbuki Allah'ın âhiretteki azabı

devamlıdır. Allah'tan başkasının azabından Cenâb-ı Hak insanı kurtarabilir. Allah'ın azabından kurtarmaya ise, hiç kimsenin gücü yetmez. Allah'tan başkasının azabı, ancak tek yönden olabilir. Allah'ın azabı ise, insanın her parçasını, her noktasını, bütün ruhunu ve bedenini sarar.

مَنْ يَشْفَعْ شَفَاعَةً حَسَنَةً يَكُنْ لَهُ نَصِيبٌ مِنْهَا ۚ وَمَنْ يَشْفَعْ شَفَاعَةً سَيِّئَةً يَكُنْ لَهُ كِفْلٌ مِنْهَا ۗ وَكَانَ اللهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ مُقِيتًا ﴿٨٥﴾

"Kim güzel bir şefaatle şefaatte bulunursa, ondan kendisine bir hisse vardır. Kim de kötü bir şefaatle şefaatte bulunursa, ondan kendisine bir pay (günah) vardır. Allah, her şeye hakkıyla kâdir ve nâzırdır" (Nisa, 85).

"مَنْ يَشْفَعْ" (Nisa, 85) Âyetinin Mâkabliyle Münasebeti

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır

BİRİNCİ MESELE

Bu âyetin, kendinden önceki âyetle münasebeti hakkında şunlar söylenebilir:

1) Allahu Teâlâ, Hz. Peygamber'e, ümmetini cihada teşvik etmesini emretmiştir. Cihat, güzel ve değerli ibadetlerdendir. Binaenaleyh O'nun, ümmetini cihada teşvik etmesi, onları güzel fiil ve taatlere teşvik etme manasına gelir. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, bu âyette, güzel şefaatte bulunan kimseye, o şefaatinden bir hisse (sevap) verileceğini beyan etmiştir. Bundan maksat ise, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, o insanları cihada teşvik ettiği zaman, bundan dolayı onun büyük bir mükâfata müstahak olacağını beyan etmektir.

2) Allahu Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, insanları cihada teşvik etmesini emredince, O'nun emrini kabul etmemeleri halinde insanların isyan ve diretmelerinden dolayı kendisi için herhangi bir kusur ve ayıbın söz konusu olmayacağını bildirmiştir. Sonra bu âyette de, eğer insanlar itaat edip O'nun teklifini kabul ederlerse, onlara, bu taatlerinden ötürü, pek çok sevabın verileceğini beyan etmiştir. Buna göre sanki Cenâb-ı Hak, Resûlü'ne, "O insanları cihada teşvik et. Eğer sözünü kabul etmezlerse, onların

isyanından dolayı sen kınanmazsın. Yok eğer onlar sana itaat ederler ise, onların taatlerinden dolayı en büyük mükâfatı elde edersin" demiştir. Böylece Peygamberi'ni, ümmet-i Muhammed'i cihada sevk etmesi için gayret göstermesi hususunda Allah tarafından bir teşvik olur. Bunun sebebi şudur: Onlar, Hz. Peygamaber'e itaat ettiklerinde, Hz. Peygamber (s.a.s) büyük mükâfat elde ediyor; fakat onların isyanlarından dolayı kendisine bir günah terettüp etmiyor. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), onları taate teşvik hususunda olanca gayretini sarfetmiş, günaha hiç teşvik etmemiştir. İşte bundan dolayı o, onların taati sebebi ile mükâfat elde etmiş ama isyanları sebebi ile kendisine bir günah terettüp etmemiştir.

3) Şöyle de denebilir: Hz. Peygamber (s.a.s), insanları savaşa teşvik edip, bu hususta bütün gayretini gösterince, bazı münafıklar, diğer bazı münafıkların savaşa katılmamaları için, Hz. Peygamber'e gelip şefaatçi oluyorlardı. İşte bunun üzerine, Hak Teâlâ, böyle şefaatleri yasaklamış ve şefaatin, ancak Allah'a itaati yerine getirmeye bir vesile olduğu zaman güzel ve yerinde olacağını; ama bir günaha sebep olacağı zaman ise bunun haram ve nâhoş olacağını beyan etmiştir.

4) Şu da olabilir: Bazı mü'minler cihada istekli olmakla beraber hazırlıklı değil idiler. Bundan dolayı, bunların dışında kalan mü'minler, cihada gitmesi için o mü'minlere yardımcı olsun diye, onun nâmına başka bir mü'min nezdinde şefaatçi oluyorlardı. Böylece bu şefaat, taati ifâ hususunda bir gayret olur. İşte bundan dolayı Allahu Teâlâ, insanları bu şekilde şefaatçi olmaya teşvik etmiştir. Yaptığımız bütün bu izahlara göre, âyetin kendinden öncekilerle son derece güzel bir münasebeti vardır.

***İKİNCİ MESELE:* Şefaatin Mânası**

Şefaat, "اَلشَّفْعُ"(çift) kelimesinden alınmıştır. "Şef' ", insanın kendisini, ihtiyaç sahibinin ihtiyacını giderme hususunda, onunla ortak olacak şekilde, adetâ onun bir yarısı kılmasıdır. Bunu iyice kavradığında biz deriz ki: Bu âyette zikredilen "şefaat" hususunda şu izahlar yapılmıştır:

1) Bundan murat, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, mü'minleri cihada teşvik etmesidir. Bu böyledir, çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), mü'minlere savaşmalarını emrediyor ve böylece kendisini, cihatla elde edilmek istenen maksatların elde edilmesi hususunda onların bir parçası kılıyordu. Bir şeye teşvik etmek ise, tehdit yoluyla değil de, yumuşaklık ve nezaketle onu emretmekten ibarettir. Bu da bir nevi şefaattir.

2) Bundan maksat, daha önce de bahsettiğimiz gibi, bazı münafıkların cihada katılmasınlar diye diğer bazı münafıklar için, Hz. Peygamber (s.a.s)'den müsaade isteyerek şefaatçi olmaları veyahut da bazı mü'minlerin, cihat için ihtiyaçları olan teçhizatı elde etme hususunda, (fakir) mü'minler için (zengin) mü'minler nezdinde şefaatçi olmalarıdır.

3) **Vâhidî, İbn Abbas** (r.a)'tan özeti şu olan bir söz nakletmiştir: "Güzel şefaat, kişinin Allah'a imânına, kâfirlerle savaş sevabını ilave etmesidir. Kötü şefaat ise, kişinin inkârına, kâfirleri sevme ve onlara sıkıntı vermeyi bırakma günahını ilave etmesidir."

4) **Mukâtil** "Allah nezdinde şefaat ancak dua ile olur" der. O, bu görüşüne, **Ebu'd-Derdâ** (r.a)'nın rivayet ettiği şu hadisi delil getirir: Hz. Peygamber (s.a.s): مَنْ دَعَا لِأَخِيهِ الْمُسْلِمِ بِظَهْرِ الْغَيْبِ أُسْتُجِيبَ لَهُ وَقَالَ الْمَلَكُ لَهُ وَلَكَ مِثْلُ ذٰلِكَ *"Kim, Müslüman kardeşi için, gıyabında duada bulunursa, bu mutlaka kabul edilir ve melek o kimseye, 'Aynısı senin için de olsun' diye (dua eder)"*[82] buyurmuştur ki, işte âyette bahsedilen nasîb (hisse) budur. Kötü şefaate gelince, bu da şudur: Rivayete göre Yahûdîler, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanına girdiklerinde, "ölüm" manasına gelen اَلسَّامُ عَلَيْكُمْ "ölüm sizlere olsun" derlerdi. Derken **Hz. Aişe** (r.anhâ), (selama benzetilerek söylenen) bu sözü duydu ve "ölüm ve lanet size olsun. Demek siz, Peygamber'e böyle diyorsunuz!" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), *"Onların ne dediklerini anladım ve hemen peşinden de 've aleyküm' (size de olsun) dedim"* buyurdu ve peşinden bu âyet nâzil oldu.

5) **Hasan el-Basri, Mücahid, Kelbî** ve **İbn Zeyd** şöyle demişlerdir: "Âyette geçen şefaatten maksat, insanların kendi aralarında, birbirleri için yapmış oldukları şefaattir. Binaenaleyh dînen şefaat edilebilecek şey için yapılan, güzel şefaat; caiz olmayacak şey için yapılan şefaat ise, kötü şefaattir." Sonra **Hasan el-Basri** şöyle devam etmiştir: "Kim güzel bir şefaatte bulunmaya niyetlenirse, o şefaatte bulunamasa bile, onun bundan bir mükâfatı olur. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Kim güzel bir şefaatle şefaatte bulunursa.."* buyurmuş, مَنْ يَشْفَعْ "Her kimin şefaati (aracılığı) kabul edilirse..." dememiştir. Bu görüş, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, اِشْفَعُوا تُؤْجَرُوا *"Şefaatçi olun, ecir kazanın"*[83] hadisi ile kuvvet kazanır."

82 41) **Ebû Dâvûd,** Vitr, 28 (2/89).

83 **Buhârî,** Zekât, 21; **Müslim,** Birr, 145 (4/2026).

Ben derim ki: Bu şefaatin mutlaka cihatla ilgili olması gerekir. Aksi halde âyetin, kendinden öncekilerle irtibatı kalmaz. Bu irtibat, ilk iki görüşe göre kurulabilir. Fakat son üç tefsire gelince, eğer bunlardan maksat âyetin sadece bu manalarda olduğunu söylemek ise, bu bâtıldır. Eğer bunun bâtıl olduğu kabul edilmez ise, âyetin kendinden önceki âyetlerle irtibatı kesilir. Eğer bundan maksat, son üç görüşü, ilk iki görüş meyanında âyetin lafzına dahil etmek ise, bu caizdir. Çünkü sebebin hususî oluşu, lâfzın umûmiliğine mani olmaz.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Kifl Kelimesinin İzahı**

Dilciler, "kifl, pay ve nasip manasınadır" demişlerdir. Hak Teâlâ'nın, يُؤْتِكُمْ كِفْلَيْنِ مِنْ رَحْمَتِهِ *"Size, rahmetinden iki (kat) nasip versin"* (Hadid, 28) âyetinde de kelime bu manadadır. Bu kelime, Arapların, devenin hörgücü üzerine bir çul dolayıp üzerine bindiğinde söylediği, "كَفَلْتُ الْبَعِيرَ" ve "اِكْتَفَلْتُهُ" sözlerinden alınmıştır. Çünkü Araplar, devenin sırtının hepsini değil, sadece bir kısmını kullandıkları için böyle demişlerdir. **İbnü'l-Muzaffer** şöyle der: "Aynısı başkası için hazırlanmadıkça هٰذَا كِفْلُ فُلَانٍ "Bu, falancanın hissesidir" denilemez. "Nasib" kelimesi de aynıdır. Eğer bu tek olur ise, sen ona "kifl" veya "nasib" diyemezsin."

Nasib ile Kifl Arasındaki Fark

Eğer, "Cenâb-ı Hak, güzel şefaat için, *"ondan kendisine bir nasip vardır"*, kötü şefaat için ise, *"Ondan kendisine bir kifl vardır"* buyurmuştur. Farklı olarak bu iki lafzın kullanılmasında bir incelik var mıdır?" denilirse, biz deriz ki: "Kifl", insanın kendisine itimat edip güvendiği hissenin adıdır. Devenin sırtı, o çul vesilesiyle, gelebilecek zararlardan korunduğu; binen kimse de o çul ile, kendi bedenini hayvanın sırtının vurmasından, böylece de bir eziyet ve sıkıntı duymaktan koruduğu için, "كَفَلَ الْبَعِيرَ" denilmiştir. Yine bir şeyi üstlenmiş, onu uhdesine almış olan kimseye "اَلْكَفِيلُ" denilir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) de, اَنَا وَكَافِلُ الْيَتِيمِ كَهَاتَيْنِ *"Ben ve yetime kefil olan kimse, şunlar, yani (şu iki parmak gibi yan yanayızdır)."*[84] buyurmuştur.

Böylece, "kifl" kelimesinin, insanın menfaatine olan şeyleri elde etmek, zararına olan şeyleri de savuşturmak hususunda kendisine dayandığı bir pay, hisse manasına geldiği sabit olur. Bu sabit olunca, biz deriz ki, Cenâb-ı Hakk'ın, "وَمَنْ يَشْفَعْ شَفَاعَةً سَيِّئَةً يَكُنْ لَهُ كِفْلٌ مِنْهَا" buyruğunun manası, "Kim de kötü bir şefaatle şefaatte bulunursa, o kimse için bu şefaatinden,

84 Keşfu'l-Hafâ, 1/206

hem dünyevî hem de uhrevî hususta, kendisine azık olacak bir hisse, bir pay olur.." şeklinde olur ki, bundan maksat, bunun zıddının meydana gelmesidir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Onları pek acıklı bir azap ile müjdele"* (Âl-i İmran, 21) buyurmuştur. Bundan maksat, hakkın zayi olmasına; bâtılın da kuvvet bulmasına müncer olan şefaatin, Allah katında büyük bir ikab ve cezaya sebebiyet vereceğine dikkatleri çekmektir.

el-Mukît İsm-i Şerifinin Manası

Cenâb-ı Hak sonra, وَكَانَ اللهُ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ مُقِيتًا *"Allah her şeye hakkıyla kâdir ve nâzırdır"* buyurmuştur. Bununla ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"مُقِيتٌ" kelimesiyle ilgili iki görüş vardır:

1) Bu kelime, "her şeye kâdir" anlamına gelmektedir. Bu görüşte olanlar, **ez-Zübeyr İbn Abdilmuttalib**'in şu beytini söylemişlerdir:

وَذِي ضِغْنٍ كَفَفْتُ النَّفْسَ عَنْهُ وَكُنْتُ عَلَى إِسَاءَتِهِ مُقِيتًا

"Kendisine kötülük yapmaya muktedir olduğum halde, bana karşı kin besleyen o kimseden nefisimi uzak tuttum, alıkoydum..."

Bir başkası ise, şu beyitleri söylemiştir:

لَيْتَ شِعْرِي وَاَشْعُرَنَّ اِذَا مَا قَرَّبُوهَا مَنْشُورَةً وَدُعِيتُ

اِلَى الْفَضْلِ اَمْ عَلَيَّ اِذَا حُو سِبْتُ اِنِّي عَلَى الْحِسَابِ مُقِيتُ

"Ah keşke bileydim! Ve, o (amel defteri) açık olarak (bana) yaklaştırılıp; ben de çağrılarak hesaba çekildiğimde, ben, (o vakit) fazl-ü keremin lehime mi, yoksa aleyhime mi olduğunu muhakkak bileceğim.. Çünkü ben, muhakkak hesaba kâdirim" veya, "Rabbim, hesabı görmeye muktedirdir" (Lisânu'l-Arab, II / 75).

Nadr İbn Şumeyl de şunu nakletmiştir:

تَجَلَّدْ وَلَا تَجْزَعْ وَكُنْ ذَا حَفِيظَةٍ فَإِنِّي عَلَى مَا سَاءَهُمْ لَمُقِيتُ

"Cesur ol, sabırsız ve korkak olma; azimli ol! Muhakkak ki ben, onlara kötü gelen şeylere karşı güçlü ve muktedirim."

2) Mukît kelimesi, "azık" anlamına gelen "اَلْقُوتُ" kelimesinden müştaktır. Arapçada, bir kimse kendisiyle beslenip gıdalanacağı şeyi muhafaza edip koruduğu zaman "قَتَّ الرَّجُلُ" denilir. O şeye, gıdaya ise, kût denilir. Bu da, muhafaza edilen miktardan fazla olmayan (kıt kanaat kâfi gelen) şey demektir. Bu manaya göre mukît kelimesi, ihtiyacı kadar veren, gözeten

bekçi demektir. Sonra **Kaffâl** (r.h) şöyle demiştir: "Bu iki manadan hangisi olursa olsun, yapılan te'vîl ve tefsir doğrudur. Zira Allahu Teâlâ, kendisi için şefaat edilene verdiği kadar hisse ve payı; şefaat eden kimseye de verir. Eğer bu şefaat iyi ise, onun mükâfatı iyi; eğer kötü ise, onun karşılığı da kötüdür. Şefaat edene de verilmesi sebebiyle, şefaat edilenin mükâfatında herhangi bir eksilme meydana gelmez, ikinci manaya göre, Allahu Teâlâ her şeyin muhafızı olup, onların şahidi ve gözcüsüdür. Bizim hiçbir halimiz O'na gizli kalmaz. Binaenaleyh O, şefaat eden kimsenin, hak ya da bâtıl meselede şefaat ettiğini bilir. Bütün bunları muhafaza ve kaydedip, herkese bu bilgisine göre bir karşılık verir..."

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak, kendisinin bütün makdûrat ve mümkinata kâdir oluşunun, kendisi için muhdes bir sıfat değil de ezelî bir sıfat olduğuna dikkat çekmek için, وَكَانَ اللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ مُقِيتًا *"Allah, her şeye hakkıyla kâdir ve nâzırdır"* (Nisa, 85) buyurmuştur. Binaenaleyh, Cenâb-ı Hakk ın, "كَانَ" tabiri, şu veya bu zaman ve vakitle kayıtlanmaksızın, o şeyin, o vasfın, ezelden ebede kadar olacağına delâlet eder.

وَإِذَا حُيِّيتُمْ بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَآ أَوْ رُدُّوهَآ إِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ حَسِيبًا ﴿٨٦﴾

"Bir selam ile selamlandığınız vakit, siz ondan daha güzeli ile selamı alın veya onu ayniyle karşılayın.. Şüphesiz ki Allah, her şeyin hesabını hakkıyla alandır" (Nisa, 86).

Âyetin, kendinden önceki âyetlerle münasebeti hususunda şu izahlar yapılabilir:

a) Cenâb-ı Hak, mü'minlere cihat etmelerini emredince, onlara, düşmanlarının razı olmaları halinde barış yapmalarını emretmiş ve âdeta "Siz de, o sulh ve barışa razı olun" demiştir. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, *"Bir selam ile selamlandığınız vakit, siz ondan daha güzeli ile selamı alın veya onu ayniyle karşılayın"* buyruğu O'nun, *"Eğer onlar barışa meylederlerse sen de ona (sulha) yanaş"* (Enfal, 61) ifadesi gibidir.

b) Cihat esnasında, dâru'l-harpte ya da dâru'l-harbe yakın bir yerde, bir kimse birisine rastlar, ona selam verirdi. Ama o kimse, onun verdiği selama iltifat etmezse onu öldürürdü... Ve bazen öldürülen kimsenin Müslüman olduğu ortaya çıkardı. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak bunu mü'minlere yasak etti ve onlara, kendilerine selam verip izzet ve ikramda bulunan kimselere, aynısıyla ya da daha fazlasıyla mukabelede bulunmalarını emretti. Zira o kimse kâfir olursa, ona bir çeşit izzet ve ikramda bulunması, o Müslümana herhangi bir zarar vermez. Ama o kimse Müslüman olur da, o da onu öldürürse, işte bu, en büyük zarar ve en büyük bozgunculuğa sebebiyet vermiş olur.

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Tahiyye Kelimesinin Açıklanması**

"اَلتَّحِيَّةُ" kelimesi "حَيَّى" (selamladı) fiilinin, "tef'iletun" vezninde mastarı olup, aslı, "اَلتَّوْصِيَةُ" (tavsiye etmek) ve "اَلتَّسْمِيَةُ" (isimlendirmek) kelimeleri gibi, "اَلتَّحْيِيَةُ"dür. Araplar, Hak Teâlâ'nın, وَتَصْلِيَةُ جَحِيمٍ *"ve cehenneme bir atılış"* (Vâkıa, 94) âyetinde de olduğu gibi, dört harfli fiillerde "اَلتَّفْعِلَةُ" veznini, "اَلتَّفْعِيلُ" veznine tercih ederler. Böylece, "اَلتَّحِيَّةُ" kelimesinin aslının, "اَلتَّحْيِيَةُ" olduğu, daha sonra da, ya harflerini birbirine idğam ettikleri sâbit olmuş olur.

İKİNCİ MESELE

Bil ki Arapların İslâm'dan önceki âdetleri, birbirleriyle karşılaştıklarında, حَيَّاكَ اللهُ "Allah seni yaşatsın, uzun ömürler versin" şeklindeydi. Bu tabir, "اَلْحَيَاةُ" (hayat, ömür) kelimesinden türemiştir. Buna göre biri diğerine, yaşaması, hayatta kalması dileğiyle dua etmek için böyle söylemektedir. Binaenaleyh, Araplara göre "tahıyye" birbirlerine "Allah seni yaşatsın, uzun ömürler versin" demelerinden ibaret olmuş olur. İslâm döneminde ise, bu tabir "selâm" ifadesiyle değiştirildi. Böylece Araplar "tahiyye"yi selâm'ın ismi kabul ettiler. Nitekim Cenâb-ı Hak da, *"Kendisine kavuşacakları gün onlara edeceği tahiyye (sağlık dileği) selâmdır"* (Ahzab, 44) buyurmuştur. Namaz kılan kimsenin, اَلتَّحِيَّاتُ لِلّٰهِ *"Selamlar, Allah'adır"* demesi de bu manadadır. Yani, "Belalardan emin olmak, esenlikte olmak Allah'a aittir..." demektir. Şairler de bunu söylemektedir. Nitekim **Antere,** حُيِّيتَ مِنْ طَلَلٍ تَقَادَمَ عَهْدُهُ "Çok eskilerden kalma bir ev harabesi tarafından selamlandın"; bir başkası da, إِنَّا مُحَيُّوكِ يَا سَلْمَى فَحَيِّينَا "Selma, bizler seni selamlıyoruz!.. Öyleyse sen de bizi selamla!" demiştir.

Selam, Herhangi Bir Temenniden Daha Mükemmeldir

Bil ki, bir başkasına اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ "Sana selam olsun" demesi onun "Allah seni yaşatsın..." demesinden daha tam ve mükemmeldir. Bunu birkaç yönden izah edebiliriz:

a) Diri olan kimse, her türlü âfetten sâlim olduğunda, muhakkak ki diri ve hayat sahibidir. Ama diri olan kimse, daima sâlim olamaz. Bazen onun hayatı ve yaşantısı, âfet ve belâlarla iç içe olur. Binaenaleyh, kişinin اَلسَّلَامُ عَلَيْكُمْ "Sana selam olsun..." ifadesi, onun "Allah seni yaşatsın" demesinden daha mükemmeldir.

b) "Selam", Allah'ın isimlerinden birisidir. Binaenaleyh, söze Allah'ın zikriyle veya kullarının esenliğinin devamını istediğine delâlet eden O'nun sıfatlarından birisiyle başlamak, o kimsenin, "Allah seni yaşatsın..." demesinden daha mükemmel olur.

c) Bir kimsenin bir başkasına, "Sana selam olsun" demesinde, onu esenlikle müjdeleme bulunur... Ama o kimsenin, "Allah seni yaşatsın..." demesi, böyle bir mana ifade etmez. Binaenaleyh, birincisi daha mükemmel olur. Kur'ân, hadis ve aklî deliller de, "selam" lafzının daha faziletli olduğuna delâlet etmektedir.

Kur'ân'ın delâlet etmesine gelince, bu birkaç yöndendir:

1) Bil ki Allahu Teâlâ, mü'minlere on iki yerde selam vermiş, esenlik dilemiştir.

Birincisi: Allahu Teâlâ, sana sanki ezelde selam vermiş gibidir... Zira, görmez misin ki, o kendi zatını vasfederken, *"Mülk-ü melekûtun yegâne sahibi. Noksanı mûcib her şeyden pâk* ve *münezzeh. Selam ve selâmetin tâ kendisi..."* (Haşr, 23) buyurmuştur.

İkincisi: O, **Nuh** (a.s)'a selâm vermiş, bundan sana da bir pay ayırarak, *"Denildi ki: "Ey Nuh, sana ve maiyyetinde bulunanlardan (gelecek mü'min) ümmetlere bizden bir selâm ve bereketlerle in (gemiden)..."* (Hûd, 48) buyurmuştur.

Üçüncüsü: Cenâb-ı Hak, Cibril'in lisanıyla selâm vererek, *"Onda melekler ve rûh, Rablerinin izniyle, her bir iş için iner de iner. O, tan yeri ağarıncaya kadar bir selâmdır"* (Kadr, 4-5) buyurmuştur. Müfessirler şöyle demektedirler: "Hz. Peygamber (s.a.s); ümmetinin, **Hz. İsa** ve **Hz. Musa** (a.s)'nın ümmetleri gibi olmasından endişelenince, Cenâb-ı Hak, *"Bundan dolayı üzülme, çünkü ben seni dünyadan çıkarsam bile, Cibril'i senin halifen*

kılacağım. O, her Kadir gecesinde ümmetine inecek ve onlara benim selamımı tebliğ edecek" buyurmuştur.

Dördüncüsü: Cenâb-ı Hak, **Musa** (a.s)'nın lisanı ile sana (ve ümmetine) selam vermiştir. Çünkü O, وَالسَّلَامُ عَلٰى مَنِ اتَّبَعَ الْهُدٰى *"Selam, doğruya tâbi olanlara.."* (Tâhâ, 47) buyurmuştur. Sen, hidayete tâbi olduğun zaman, sana **Musa**'nın selamı ulaşmış olur.

Beşincisi: Hz. Muhammed (s.a.s)'in lisanıyla sana selam vermiştir. Nitekim, قُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ وَسَلَامٌ عَلٰى عِبَادِهِ الَّذِينَ اصْطَفٰى *"Hamdolsun Allah'a, selam olsun O'nun beğenip seçtiği kullarına..."* (Neml, 59) buyurmuştur. Allah, imana hidayet edip sevk ettiği herkesi, muhakkak ki beğenip seçmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Sonra biz o kitabı, kullarımızdan seçtiklerimize miras bıraktık"* (Fatır, 32) buyurmuştur.

Altıncısı: Hz. Muhammed (s.a.s)'e bizzat kendi lisanıyla selâm vermesini emrederek, *"Âyetlerimize iman edenler sana geldiği zaman de ki: "Selam sizlere.."* (En'âm, 54) buyurmuştur.

Yedincisi: Hz. Muhammed (s.a.s)'in ümmetine, selam vermelerini emrederek, *"Bir selâm ile selamlandığınız vakit, siz ondan daha güzeli ile selamı alın veya onu ayniyle karşılayın"* (Nisa, 86) buyurmuştur.

Sekizincisi: Ölüm meleğinin lisanıyla sana selam vererek, *"... ki bunlar, meleklerin pâk ve âsûde olarak canlarını alacakları kimselerdir... selam sizlere..."* (Nahl, 32) buyurmuştur. Bu hususta şöyle bir rivayet bulunmaktadır: "Ölüm meleği, Müslümanın kulağına, *"Cenâb-ı Hak sana selam yolladı ve 'Bana icabet etsin, çünkü gerek ben, gerek cennetler ve gerekse güzel huriler (hûr-i 'ıynler) sana müştaktırlar' dedi"* der. Bu müjdeyi duyan mü'min kimse, ölüm meleğine, "Bu müjdeyi verene, tarafımdan bir hediye vardır. Canımdan daha aziz ve daha değerli bir hediye yoktur... O halde, sana bir hediye olmak üzere al canımı!.." der.

Dokuzuncusu: Temiz ve temizlenmiş ruhlar tarafından sana selam verilir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Eğer ashab-ı yeminden ise, artık ashab-ı yeminden selam sana.."* (Vakıa, 90-91) buyurmuştur.

Onuncusu: Cennet bekçilerinin seçkinlerinin lisanıyla selam vererek, *"Rablerini sayanlar ise, bölük bölük cennete sevk edildi. Nihayet oraya varıp kapıları açılınca, bekçiler şöyle dediler: "Selam size! Tertemiz geldiniz! Artık ebedî kalmak üzere girin buraya"* (Zümer, 73) buyurmuştur.

On birincisi: Ümmet-i Muhammed cennete girdiğinde, melekler onları ziyaret ederek selam verirler. Cenâb-ı Hak, *"Melekler de her bir kapıdan onların yanına girecekler ve, "sabrettiğiniz şeylere mukabil sizlere selam.. Dünya hayatının ne güzel sonucudur bu!"* (Ra'd, 23-24) buyurmuştur.

On ikincisi: Vasıtasız olarak doğrudan doğruya Cenâb-ı Hakk'ın selamıdır. Ki bu O'nun, تَحِيَّتُهُمْ يَوْمَ يَلْقَوْنَهُ سَلَامٌ *"Kendisine kavuşacakları gün, onlara edeceği sağlık dileği selamdır.."* (Ahzâb, 44) ve سَلَامٌ قَوْلًا مِنْ رَبٍّ رَحِيمٍ *"Çok merhametli Rabden bir de selam vardır"* (Yâsin, 58) âyetleriyle beyan ettiği hususdur. İşte bu esnada, herkesin selamı yok olur. Zira, Hâlık'ın nûrunun tecellisi karşısında, mahlûkat baki kalamaz.

2) Selamın faziletine delâlet eden Kur'ânî delillerden birisi de şudur: Esenlik ve ikrâma en fazla ihtiyaç duyulan vakitler üçtür. Başlangıç (doğum), ölüm ve öldükten sonra dirilme vakitleridir. Allahu Teâlâ **Yahya** (a.s)'ya ikrâm edince, ona, bu üç vakitte esenlik va'dederek ikramda bulunmuş ve, وَسَلَامٌ عَلَيْهِ يَوْمَ وُلِدَ وَيَوْمَ يَمُوتُ وَيَوْمَ يُبْعَثُ حَيًّا *"Dünyaya getirildiği gün de, öleceği gün de, diri olarak kaldırılacağı gün de ona selam olsun"* (Meryem, 15) buyurmuştur. **İsa** (a.s) da aynısını söyleyerek, وَالسَّلَامُ عَلَيَّ يَوْمَ وُلِدْتُ وَيَوْمَ أَمُوتُ وَيَوْمَ أُبْعَثُ حَيًّا *"Doğduğum gün de, öleceğim gün de, diri olarak kaldırılacağım gün de selam benim üzerimedir"* (Meryem, 33) buyurmuştur.

3) Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'e yapılan ta'zim ve saygıyı belirterek, إِنَّ اللهَ وَمَلٰئِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا *"Şüphesiz ki Allah ve melekleri, o Peygamber'e çok salât (ve ta'zîm) ederler..."* (Ahzab, 56) buyurmuştur. Bu âyetin tefsiri hususunda şu rivayet edilmiştir: "Yahûdîler, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanına girdiklerinde, اَلسَّامُ عَلَيْكَ "Ölüm sana!" derlerdi... İşte bundan dolayı da, Hz. Peygamber çok üzülürdü. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, Hz. Cebrail (a.s)'i göndererek, *"Eğer Yahûdîler, 'ölüm sana!' diyorlarsa, ben de, her şeyi kuşatıcı olan celâl sıfatımla 'Benden selam olsun sana!' diyorum..."* buyurdu. İşte bunun üzerine, *"Şüphesiz ki Allah ve melekleri, o peygambere çok salât (ve ta'zim) ederler"* (Ahzab, 56) âyetini indirdi.

Selamın faziletine delâlet eden hadise gelince, bu, **Abdullah İbn Selâm**'ın rivayet etmiş olduğu şu hadistir: *"Allah Resûlü'nün geldiğini duyduğumda, insanların oluşturmuş olduğu kalabalığa karıştım. Allah Resûlü'nden duyduğum ilk şey,* يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَفْشُوا السَّلَامَ وَأَطْعِمُوا الطَّعَامَ وَصِلُوا الْأَرْحَامَ وَصَلُّوا بِاللَّيْلِ وَالنَّاسُ نِيَامٌ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ بِسَلَامٍ *"Ey insanlar, aranızda selamı yayın... Yemek yedirin, sıla-i*

rahimde bulunun ve insanlar uyurken, siz geceleyin namaz kılın. (Eğer bunları yaparsanız), selam ve esenlikle cennete girersiniz"[85] demesi olmuştur.

Selamın Faziletine Dair Aklî Deliller

Akli cihetten selamın faziletine delâlet eden hususlar ise pek çoktur:

a) Ülemâ şöyle demektedir: "Hristiyanların selam şekli, ellerini ağızlarına kapamaları; Yahudilerinki, birbirlerine parmaklarıyla işaret etmeleri; Mecusîlerinki, başlarını eğmeleri; Araplarınki, birbirlerine, "Allah sana ömürler versin..."; hükümdarlara ise "iyi sabahlar..." demeleri; Müslümanlarınki ise, birbirlerine اَلسَّلَامُ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَةُ اللهِ وَبَرَكَاتُهُ "Allah'ın selamı, rahmeti ve bereketi üzerine olsun" demeleri şeklindedir. Müslümanların bu selam şeklinin, selam çeşitlerinin en şereflisi ve en iyisi olduğunda şüphe yoktur.

b) Selam, her türlü afet ve belalardan emin olmayı ihsas ettirir. Hiç şüphesiz, zarardan korunmayı temin etmeye çalışmak, bir menfaat temin etmeye çalışmaktan daha evlâdır.

c) Bir fayda temin etmeyi va'deden bir kimse, bazen onu hakkıyla yerine getirirken, bazen ifa edemez. Ama, zarar vermeyeceğine söz veren bir kimse, muhakkak ki sözünü yerine getirir... Selam, işte buna delâlet etmektedir. Böylece Müslümanların selamının, bütün selam çeşitlerinin en üstünü olduğu sabit olmuş olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bazı şahıslar şöyle demişlerdir: "Herhangi bir eve giren kimsenin, orada bulunanlara selam vermesi vaciptir." Onlar, bu görüşlerine delil olarak da şunları zikretmişlerdir:

a) Cenâb-ı Hak, *"Ey iman edenler, kendi evlerinizden başka evlere, oradakilerden izin alıp onlara selam vermeden girmeyin..."* (Nûr, 27) buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s) de, *"...aranızda selamı yayın..."* buyurmuştur ki, emir vücub ifade eder.

b) Bir kimsenin yanına giren kimse, adeta onu arıyor demektir. Yanına girilen kimse ise, onun hayır veya şer bir maksatla aradığını bilemez. Onun yanına giren kimse, ona "Allah'ın selamı üzerine olsun..." dediğinde, onu esenlik ve emniyetle müjdelemiş, böylece onu korkularından emin kılmıştır. Müslümanlardan zararı giderip onlara zarar vermemek vaciptir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s), اَلْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ يَدِهِ وَلِسَانِهِ *"Müslüman,*

85 **Buhârî,** İmân. 20; **Tirmizî,** Et'ime, 45 (4/286-287).

elinden ve dilinden Müslümanların bir kötülük görmediği kimsedir"[86] buyurmuştur. Binâenaleyh, selam vermenin vacip olması gerekir.

c) Selam, Müslümanların bir şiarıdır. İslam'ın şeairini (şiarlarını) izhar etmek ise vaciptir.

Meşhur olan görüş ise, selam vermenin vacip değil, bir sünnet olduğudur. Bu, **İbn Abbas** ve **en-Nehaî**'nin görüşüdür.

Âlimler, selamı almanın vacip olduğu hususunda ittifak etmişlerdir ki, onların delilleri şunlardır:

1) Cenâb-ı Hakk'ın, *"Bir selam ile selamlandığınız vakit, siz ondan daha güzeli ile selamı alın veya onu ayniyle karşılayın..."* (Nisâ, 86) âyetidir.

2) Selamı almamak, bir ihanet (karşıdakini hor ve hakir görmektir. Bu ise bir zarardır; zarar vermek ise haramdır.

***DÖRDÜNCÜ MESELE:* Selâm Vermenin En Güzel Tarzı**

Selamda, en fazla söylenebilecek sözler, teşehhüdde bu kadarının varid olmuş olmasının delaletiyle, اَلسَّلَامُ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَةُ اللهِ وَبَرَكَاتُهُ *"Allah'ın selamı, rahmeti ve bereketleri üzerinize olsun!"* denilmesidir.

Bil ki Cenâb-ı Hak, *"Siz ondan daha güzeli ile selamı alın veya onu ayniyle karşılayın"* buyurmuştur.

Âlimler, selamın en güzelinin şöyle olduğunu söylemişlerdir: Müslüman bir kimse, اَلسَّلَامُ عَلَيْكُمْ *"Allah'ın selamı üzerinize olsun!"* dediğinde, bu selam alınırken, "rahmet" sözü de ilave edilerek, وَعَلَيْكُمُ السَّلَامُ وَرَحْمَةُ اللهِ *"Allah'ın selamı* ve *rahmeti, sizin de üzerinize olsun..."* denilmek suretiyle alınır. Eğer, selam veren kimse, ta başta Allah'ın hem selamını hem de rahmetini ifade etmişse, bu selamı alan kimse buna "bereket" lafzını ekler. Eğer selam veren kimse, başta bu üç şeyi de zikrederse, bu selamı alan kimse de, o üç şeyi aynen tekrar eder.

Rivayet olunduğuna göre bir kimse Hz. Peygamber'e, اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ يَا رَسُولَ اللهِ "Ey Allah'ın Resûlü Allah'ın selamı üzerinize olsun!" dediği zaman, Hz. Peygamber (s.a.s), وَعَلَيْكَ السَّلَامُ وَرَحْمَةُ اللهِ وَبَرَكَاتُهُ *"Allah'ın selamı, rahmeti ve bereketi senin de üzerine olsun"* diye karşılık vermiştir. Bir başkası O'na, اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ وَرَحْمَةُ اللهِ وَبَرَكَاتُهُ "Allah'ın selamı ve rahmeti ve bereketi üzerine olsun!" dediğinde, Hz. Peygamber yine *"Allah'ın selamı, rahmeti ve bereketi senin üzerine de olsun!"* cevabını vermiştir. Bir üçüncü şahıs gelerek

86 Keşfu'l-Hafâ, 2/210 (**Müslim**'den - izahı için bkz.); **Buhârî,** İman, 3.

Hz. Peygamber'e, "Allah'ın selamı, rahmeti ve bereketi üzerine olsun!" deyince, Hz. Peygamber de *"Allah'ın selamı, rahmeti* ve *bereketi senin üzerine de olsun!"* karşılığını vermişti. Bunun üzerine adam, "Ya Resûlallah, benim için noksan söyledin!" Hani Allah, *"Siz ondan daha güzeli ile selamı alın..."* buyurmuştu, nerede!" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s), *"Sen bana, söyleyeceğim bir fazlalık bırakmadın; bu sebeple, senin söylediklerini sana aynen tekrarladım"* buyurmuştur.

BEŞİNCİ MESELE

Selam veren kimse اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ "selam, üzerine (üzerinize) olsun"; selamı alan da, وَعَلَيْكُمُ السَّلَامُ "selam sizin üzerinize de olsun" der. İşte selamda güzel olan tertip budur.

Bu konuda hatırıma gelen şudur: Selam veren kimse, "Allah'ın selamı üzerinize olsun" (selamün aleykûm) dediğinde, Allah'ın ismiyle başlanmış olur. Selamı alan da, "Ve aleykümü's-selam" (selam sizin üzerinize de olsun) dediğinde, Allah'ın ismi ile sözünü bitirmiş olur. Bu, Hak Teâlâ'nın *"O, hem evveldir, hem ahirdir"* (Hadid, 3) âyetine de uygun düşmüş olur. Hem başlangıç, hem de sonuç Allah'ın ismi ile olunca, bu ikisi arasında kalan şeyin, O'nun isminin bereketiyle, makbul olması beklenir. Bu tıpkı, *"Gündüzün iki tarafında, gecenin de yakın saatlerinde güzelce namaz kıl. Çünkü güzellikler kötülükleri giderir"* (Hûd, 114) âyetinde ifade edildiği gibidir. Binâenaleyh ilkin selam veren kimse bu sıraya uymayıp "ve aleykümü's selam" dese, sünnete muhalefet etmiş olur. Bu durumda, selam alan kimsenin de, yine "ve aleykümü's-selam" demesi uygun düşer. Çünkü selam veren birinci şahıs Allah'ın adını başta söylemeyi terk edince, ötekisi yani selamı alan, işin sonunda Allah'ı zikirle bitirmeyi terk edemez.

***ALTINCI MESELE:* Selamün veya es-Selamü Demenin Caiz Olduğu**

Selam veren kimse isterse "selamün aleykûm" der, isterse "es-selamü aleykûm" der. Nitekim, Cenâb-ı Hak, **Hz. Nuh** (a.s)'a, يَا نُوحُ اهْبِطْ بِسَلَامٍ مِنَّا *"Ya Nuh, bizden bir selam ile in"* (Hûd, 48) dedi; **Hz. İbrahim** (a.s)'den naklen, *"selam sana olsun. Senin için Rabbime istiğfar edeceğim"* (Meryem, 48); **Hz. Lût** (a.s)'un kıssasında, *"(o melekler) "selam" demişlerdi, (Hz. İbrahim de) "selam" dedi."* (Zariyat, 25); **Yahya** (a.s)'ya *"Ona selam olsun"* (Meryem, 16); Hz. Muhammed (s.a.s)'den naklen de, *"De ki: "Hamdolsun Allah'a, selam olsun O'nun beğenip seçtiği kullarına"* (Neml, 59); meleklerden naklen, *"Melekler her bir kapıdan onların yanına sokulacak (ve) "sabrettiğiniz*

şeylere mukabil sizlere selam olsun" (Ra'd, 23-24); kendisinden سَلَامٌ قَوْلًا مِنْ رَبٍّ رَحِيمٍ *"Çok merhametli Rab'den bir selâm..."* (Yâsin, 58) ve فَقُلْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ *"Deki: "Selam sizlere..."* (En'am, 54) buyurmuştur. Bu kelimeyi elif-lâmlı olarak es-selamû şeklinde de şu âyetlerde getirmiştir: **Hz. Musa** (a.s)'dan naklen, وَالسَّلَامُ عَلَى مَنِ اتَّبَعَ الْهُدَى... *"Artık İsrailoğullarını bizimle gönder. Onlara işkence etme. Biz, sana Rabbinden hakiki bir âyet getirdik. Selam doğruya tabî olanlaradır"* (Tâhâ, 47) ve Hz. İsa (a.s)'dan naklen وَالسَّلَامُ عَلَيَّ يَوْمَ وُلِدْتُ وَيَوْمَ أَمُوتُ وَيَوْمَ أُبْعَثُ حَيًّا *"Doğduğum gün de, öleceğim gün de, diri olarak kaldırılacağım gün de selam benim üzerimedir"* (Meryem, 33) buyurmuştur. Böylece her iki şekilde kullanmanın da caiz olduğu sabit olur. Fakat namazdan çıkmak için mutlaka "es-selamu aleykûm" şeklinde elif-lâmlı getirilmesi hususunda âlimler ittifak edip, bunun dışında kalan yerlerde, "elif-lâm'lı mı elif-lâm'sız mı getirmek efdaldir?" konusunda ihtilaf etmişlerdir.

Selâmün Diye Nekire Olarak Söylemeyi Efdal Bulanlar

Bazıları elif-lâm'sız (nekire) olarak kullanmanın efdal olduğunu söylemişlerdir. Bunların delilleri şunlardır:

1) Bu kelime, Kur'an'da daha çok nekire olarak kullanılmıştır. Binâenaleyh nekire olarak kullanılması daha efdaldir.

2) Yukarıda yazdığımız âyetlerde de olduğu gibi, gerek Allah, gerek melekler, gerekse mü'minlerce, bu kelime nekire olarak kullanılmıştır. Fakat marife (elif-lâm'lı) olarak kullanılışı, insanın kendi kendisine selamı için kullanılmıştır. Nitekim **Hz. Musa** (a.s) *"es-selam, doğruya tâbi olanlaradır"* (Tâhâ, 47) ve **Hz. İsa** (a.s), *"es-selam benim üzerimedir..."* (Meryem, 33) demiştir.

3) Akla uygun olan şudur: Elif-lâm'lı olan selam kelimesi, ifade ettiği şeyin aslına; nekire olan ise, ifade ettiği şeye, kemal vasfı ile beraber delalet eder. Binâenaleyh nekire oluşu daha evladır.

YEDİNCİ MESELE: Önce Selam Verme Sırası

Hz. Peygamber (s.a.s): *"Sünnet olan, binitlinin yayaya; ata binenin, eşeğe binene; küçüğün, büyüğe; az sayıda olanların çok sayıda olanlara; ayakta olanın, oturana selam vermesidir"*[87] buyurmuştur.

Ben derim ki: Birincisinin, şu iki sebebi olabilir:

87 **Müslim,** Selam, 1 (4/1703).

a) Binitli olan daha heybetlidir. Binâenaleyh onun selamı, kendisinden korkulmasını gidermeyi ifade eder.

b) Onun tekebbür etme ihtimali daha fazladır. Binâenaleyh bu tekebbürü kırmak için, önce onun selam vermesi emredilmiştir. Ayakta olanın oturana selam vermesi hususuna gelince, bunun sebebi şudur: Çünkü ayakta olan, oturanın yanına gelmektedir. Binâenaleyh gelenin, hayır ile (iyi niyetle) gelmesi gerekir.

***SEKİZİNCİ MESELE:* Selam Verme Âdabı Hakkında**

Selamda sünnet olan, onu sesli olarak vermektir. Çünkü bu, sevinci ve sevgiyi daha fazla kalbe sokar.

DOKUZUNCU MESELE

Selamda sünnet olan, onu yaymak ve her mü'mine vermektir. Çünkü selamı belli kimselere tahsis etme, nefret doğurur.

ONUNCU MESELE

Selam esnasında musafaha etmek, Hz. Peygamber (s.a.s)'in adetidir. Hz. Peygamber (s.a.s): إِذَا تَصَافَحَ الْمُسْلِمَانِ تَحَاتَّتْ ذُنُوبُهُمَا كَمَا يَتَحَاتُّ وَرَقُ الشَّجَرِ *"İki Müslüman musafaha yaptığında, ağacın yapraklarının döküldüğü gibi, günahları dökülür"*[88] buyurmuştur.

ON BİRİNCİ MESELE

Ebu Yusuf, "Bir kimse, bir başkasına "Falancaya benden selam söyle" dediğinde, o kimsenin bu selamı iletmesi vacip olur" demiştir.

ON İKİNCİ MESELE

Bir adamla karşılaştığında, hem o adama, hem de o adama müvekkel olan iki meleğe selam vermeyi kastederek, "selamün aleyküm" (selam üzerinize olsun) de. Çünkü sen onlara selam verdiğinde, o iki melek de senin selamını alırlar. Selamı melek tarafından alınan kimse, Allah'ın azabından kurtulur.

ON ÜÇÜNCÜ MESELE

İçinde kimse bulunmayan bir yere ve eve girdiğinde selam ver. Zira,

a) Sen, bu durumda, kendi kendine Allah'ın selamını vermiş olursun.

b) Orada bulunan mü'min cinlere selam vermiş olursun.

88 **Ebû Dâvûd,** 142 (4/354); **İbn Mâce,** Edep, 15 (2/1220) (Aynı manada bir hadis).

c) Orada bulunan şeytanlardan ve her türlü eziyet verecek şeyden, verdiğin selamın bereketi ile, selamette olmayı istemiş olursun.

ON DÖRDÜNCÜ MESELE

Sünnet olan, gerek selamı verenin, gerekse alanın, temiz oldukları halde selamlaşmalarıdır. Rivayet olduğuna göre birisi, Hz. Peygamber (s.a.s) def-i hacette bulunurken O'na selam vermişti. Bunun üzerine, Hz. Peygamber (s.a.s) def-i hacetten kalkmış, teyemmüm etmiş ve sonra onun selamını almıştır.

ON BEŞİNCİ MESELE

İki Müslüman birbiri ile karşılaştığında, her biri kendisinin daha mütevazi olduğunu göstermek için, önce selam verme gayretine girmeleri sünnettir.

ON ALTINCI MESELE: **Selam Vermenin Caiz Olmadığı Durumlar**

Biz şimdi de, selam verilmesi caiz olmayan, şu sekiz yeri sayalım:

a) Rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s), Yahûdîlerle karşılaştığında ilk selâm veren kendisi olmazdı. **Ebu Hanife** (r.h)'nin, ne mektup yazmada ne de başka bir durumda onlara selam ile başlanamayacağını söylediği rivayet edilmiştir. **Ebu Yusuf**'tan da, Yahûdîlere selam verilmeyeceği ve onlarla musafaha yapılmayacağı görüşü nakledilmiştir. Sen Yahudilerin yanına varırsan, اَلسَّلَامُ عَلٰى مَنِ اتَّبَعَ الْهُدٰى *"selam, hidayete tâbi olanlara olsun"* de. Bazı âlimler, gerekirse Yahûdîlere ilk önce selam verilebileceğine ruhsat vermişlerdir.

Fakat Yahûdîler bize selam verdikleri zaman, ekseri âlimler, sadece "ve aleyke" (senin de üzerine olsun) denilmesi gerektiğini söylemişlerdir. Bunun aslı şudur: Onlar, Hz. Peygamber'in yanına girerken اَلسَّامُ عَلَيْكَ "es-sâmu aleyke" (ölüm sana) diyorlardı. Hz. Peygamber (s.a.s) de, وَعَلَيْكُمْ "ve aleyküm" (sizin de üzerinize...) diyordu. İşte sünnet buna göre cereyan etmiştir.

Sonra burada fer'î bir mesele vardır ki, o da şudur: Biz onlara "ve aleykümüsselam" (selam sizin de üzerinize olsun) diye karşılık verdiğimizde, "ve rahmetullahi" (ve Allah'ın rahmeti...) ifadesini kullanmamız caiz midir? **Hasan el-Basrî**, kâfire, "ve aleykümü's-selam" denilebileceğini, ancak bir mağfiret talep etme manasına gelen, "ve rahmetullahi" ifadesinin söylenemeyeceğini belirtmiştir. **Şa'bi**'ye, bir Hristiyana "Allah'ın selamı ve rahmeti üzerinize olsun" (ve aleykümü's-selamu ve rahmetullahi) dediğinde,

bu husus hatırlatılınca, "o Hristiyan zaten Allah'ın rahmeti içinde yaşamıyor mu?" dediği rivayet edilmiştir.

b) İmam cuma hutbesini okurken, cemaate gelen kimsenin, insanlar toplanma ile meşgul oldukları için, selam vermesi uygun olmaz. Fakat eğer o selam verir ve cemaatten bazıları selamını alırsa, bunun da bir mahzuru yoktur. Eğer onlar selam işareti yapmakla iktifa etseler, daha iyi olur.

c) İnsan hamama girip, insanları peştamal sarınmış olarak görür ise, onlara selam verir. Eğer içerideki insanlar peştamalsız (çıplak) iseler, onlara selam vermez.

d) Kur'an okuyan kimseye, selam vermemek daha evlâdır. Çünkü o selamı alırsa, kıraatini kesmiş olur. Hadis rivayeti ve ilim müzakeresi ile meşgul olanlar hakkındaki hüküm de aynıdır.

e) Zikrettiğimiz sebepten ötürü, ezan okuyan ve kamet getiren kimseye de selam verilmez.

f) **Ebu Yusuf,** tavla oynayan, şarkı söyleyen ve güvercin (kuş) uçuran kimselere selam verilmeyeceğini söylemiştir. Herhangi bir günah ile meşgul olan herkese de selam verilmemesi aynı hükme tabidir.

g) Def-i hacetteki kimseye de selam verilmez. Zira bir müslüman, Hz. Peygamber (s.a.s) def-i hacette iken, ona rastlar ve selam verir. Hz. Peygamber (s.a.s), duvarın arkasından kalkar, teyemmüm eder ve sonra adamın selamını alıp, لَوْ لَا أَنِّي خَشِيتُ أَنْ تَقُولَ سَلَّمْتُ عَلَيْهِ فَلَمْ يَرُدُّ الْجَوَابَ لَمَا اَجَبْتُكَ اِذَا رَأَيْتَنِي عَلَى مِثْلِ هٰذِهِ الْحَالَةِ فَلَا تُسَلِّمْ عَلَيَّ فَإِنَّكَ اِنْ سَلَّمْتَ عَلَيَّ لَمْ اَرُدَّ عَلَيْكَ *"Eğer, 'Ona selam verdim de, selamımı almadı' demenden çekinmeseydim şimdi senin selamını almazdım. (Bundan sonra) beni bu halde gördüğünde, bana selam verme. Eğer selam verirsen, selamını almam"* buyurur.

h) Bir insan, evine girdiğinde hanımına selam verir. Eğer evinde, yabancı bir kadın bulunursa selam vermez.

***ON YEDİNCİ MESELE:* Selam Almanın Sekiz Hükmü**

Selamı almanın hükümleri sekizdir:

1) Cenâb-ı Hakk'ın *"Bir selam ile selamlandığınız vakit, siz ondan daha güzeli ile selamı alın"* âyetinden dolayı, selamı almak farzdır. Bir de selamı almamak, bir hor ve hakir kılma (küçümsemedir. Küçümseme ise bir zarardır ve zarar vermek haramdır. **İbn Abbas** (r.a)'tan, "Bir Müslüman topluluğa uğrayan ve onlara selam veren kimsenin selamını onlar almazlar

ise, **Ruhu'l-Kudüs** (Cebrail) onlardan ayrılır ve o kimsenin selamını melekler alır" dediği rivayet edilmiştir.

2) Selam almak, farz-ı kifayettir. Selam verilen topluluktan bir kısım insanlar selamı aldıklarında, bu farziyet diğerlerinden düşer. Selam verene karşı bir değer verme ve ikramı göstermek için, hepsinin bu selamı alması daha evlâdır.

3) Selamı hemen almak farzdır. Binâenaleyh bir kimse selam almayı geciktirir ve zamanı geçerse, zamanı geçtikten sonra selamı alsa bile bu, selam alma değil, sanki yeni selam verme gibi olur.

4) Bir kimseye mektupla bir selam geldiğinde, ona da mektupla karşılık vermek farzdır. Çünkü Allahu Teâlâ, *"Bir selam ile selamlandığınız vakit, siz ondan daha güzeli ile selamı alın.."* buyurmuştur.

5) Bir kimse selam verdiğinde, selamı alan kimsenin, "ve aleykümü's-selam" demesi farzdır. Fakat Cenâb-ı Hakk'ın *"Daha güzeli ile selamı alın"* emrine girebilmesi için, buna وَرَحْمَةُ اللهِ وَبَرَكَاتُهُ *"ve rahmetullahi ve berekâtuhu"* ifadesini eklemek sünnettir. Ama selam veren kimse eğer, اَلسَّلَامُ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَةُ اللهِ وَبَرَكَاتُهُ *"es-selâmu aleykum ve rahmetullahı ve berekâtuhu"* derse, âyetin zahiri, bu selamı alacak kimsenin, "ve *aleykümü's-selam*" demekle iktifa etmesinin caiz olmadığını gösterir.

6) **Ebu Hanife** (r.h)'nin, "selamı alan kimsenin, sesini çok yükselterek selamı alması doğru değildir" dediği rivayet edilmiştir.

7) Yabancı bir kadın insana selam verse, selam verilen kimse de onun selamını almada bir fitne ve töhmet olmasından korksa, selamı alması vacip değildir. Aksine evla olan erkeğin de selam vermemesidir.

8) Biz, erkeğin de yabancı kadına selam vermeyeceğini söyledik. Zira kadının selamı alması vacip değildir. Çünkü erkek zaten yasak olan bir iş yapmıştır. Binâenaleyh o işin varlığı ile yokluğu birdir.

ON SEKİZİNCİ MESELE: Yapılan Hibeden Şahsın Vazgeçmesi Mümkün müdür?

Daha önce de açıkladığımız gibi, selam, ikramda bulunmaktan bir kinayedir. Binâenaleyh her türlü ikram, bu "selam" kelimesinin muhtevasına girer.

Bunu iyice kavradığında biz deriz ki: **Ebu Hanife** (r.h), "Bir kimse, mahremi olmayan kimseye bağışta bulunsa, o bağışa karşılık bir bağış

almadıkça, ondan vazgeçebilir. Fakat ona bir karşılık aldığında, ondan dönemez" demiştir. **Şafiî** (r.h) ise, o kimsenin çocuğuna verdiği bağıştan (hibeden) dönebileceğini, fakat akrabası olmayan birisine yaptığı bağıştan dönemeyeceğini söylemiştir.

Ebu Bekir er-Râzi (el-Cessas), Ebu Hanife'nin doğruluğuna, bu âyeti delil getirerek şöyle demiştir: "Hak Teâlâ'nın, *"Bir selam ile selamlandığınız vakit, siz ondan daha güzeli ile selamı alın"* âyetinin manasına, bir şeyi teslim edip verme de girer. Dolayısı ile "bir şey teslim edip verme" ifadesine, hibe de girer. Âyetin muktezasına göre, daha iyisi ile karşılık verilmediğinde hibeden vazgeçilmesi gerekir. Bu gerekli sayılmasa bile, en azından caizdir." **İmam Şafiî** (r.h) şöyle demiştir: "Âyetteki emir, mendup oluşu gösterir. Zira hibeye, daha azı ile karşılık verildiğinde, her ne kadar âyetin zahiri daha iyisi ile karşılık verilmesi gerektiğini ifade ediyor ise de, icmaya göre, ondan vazgeçmek mümkün değildir." **Şafiî** böyle deyip sonra buna, **İbn Abbas** ile **İbn Ömer**'in, Hz. Peygamber'den rivayet ettikleri şu hadisi delil getirmişlerdir: O, şöyle buyurmuştur: لَا يَحِلُّ لِرَجُلٍ أَنْ يُعْطِيَ عَطِيَّةً اَوْ يَهَبَ هِبَةً فَيَرْجِعَ فِيهَا اِلَّا الْوَالِدَ فِيمَا يُعْطِي وَلَدَهُ *"Babanın çocuğuna verdiği şeyler hariç, hiç kimsenin yaptığı bağıştan veya hediye ettiği hibeden dönmesi helal olmaz,"*[89] İşte bu hadis, yabancı kimseye yapılan hibeden dönmenin haram, babanın evladına yaptığı hibeden dönmesinin ise caiz olduğu hususunda bir nasstır.

Cenâb-ı Hakk ın "El-Hasîb" İsminin İzahı

Daha sonra Cenâb-ı Hak, اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ حَسِيبًا *"Şüphesiz ki Allah, her şeyin hesabını hakkıyla alandır"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu ifadede yer alan "حَسِيبًا" ifadesi hakkında iki görüş bulunmaktadır:

a) Bu, tıpkı yiyen, içen ve oturan manasında olmak üzere, "وَالشَّرِيبُ، وَالْجَلِيسُ" ve "اَلْاَكِيلُ" kelimeleri gibi, (insanı) yaptıklarından dolayı hesaba çeken, muhasebe eden manasındadır.

b) Arapların "Bana kâfidir, yeter!" manasında söyledikleri, "حَسْبِي كَذَا" tabirinde olduğu gibi, "yeten, kâfi gelen.." manasındadır. Cenâb-ı Hakk'ın, حَسْبِيَ اللّٰهُ *"Bana Allah yeter"* (Tevbe, 129) ifâdesi de böyledir.

89 Buhârî, Hibe, 30; Nesâî, Hibe, 2 (6/265).

İKİNCİ MESELE

Bu ifadeden maksat, vaîd (tehdit)dir. Biz daha önce bir Müslümanın, yine Müslüman bir adama selam verdiğini; sonra bu Müslümanın, selam veren o adamın halini iyice araştırmayıp, malını almak arzusu ile, (kâfir diye) onu öldürdüğünü; Allahu Teâlâ'nın da bunu men ederek, *"Bir selam ile selamlandığınız vakit, siz ondan daha güzeli ile selamı alın veya onu ayniyle karşılayın"* yani "onu öldürmeye yeltenmekten kaçınınız" buyurduğunu açıklamıştık.

Sonra Hak Teâlâ, اِنَّ اللهَ كَانَ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ حَسِيبًا buyurmuştur: Bu, "O, amellerinize mukabil sizi hesaba çeker ve amellerinizin karşılığını size vermede kâfidir. Binâenaleyh bu mükellefiyete muhalefet etmekten kaçınınız" demektir. Bu ifade kanın (hayatın) muhafazasına ve kan dökmekten men etme hususunda, büyük bir itina gösterildiğine delalet eder.

اَللّٰهُ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ لَيَجْمَعَنَّكُمْ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ لَا رَيْبَ فِيهِ وَمَنْ اَصْدَقُ مِنَ اللهِ حَدِيثًا ﴿٨٧﴾

"Allah, kendisinden başka hiçbir tanrı olmayandır. Hakkında hiçbir şüphe olmayan kıyamet gününe, elbette hepinizi toplayacaktır. Allah'tan daha doğru sözlü kimdir?" (Nisâ, 87).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Nisa, 87 Âyetinin, Daha Önceki Âyetlerle İrtibatı**

Bu âyetin, daha önceki âyetlerle münasebeti hususunda iki izah şekli vardır:

1) Biz, Hak Teâlâ'nın *"Bir selam ile selamlandığınız vakit, siz ondan daha güzeli ile selamı alın..."* âyetinden maksadın, Müslüman bir kimsenin (kâfir diye) öldürülmemesini temin etmek olduğunu; sonra Cenâb-ı Hakk'ın bunu, *"Şüphesiz ki Allah her şeyin hesabını hakkıyla alandır"* buyruğundaki vaîd ile te'kid etmiş olduğunu açıklamıştık. Sonra Allahu Teâlâ bu vaîdi de, bu âyet ile iyice te'kid ederek, burada tevhid ile adaletin birbirinden ayrılmayan iki şey olduğunu beyan etmiştir. Buna göre âyetteki, *"Kendinden başka hiçbir tanrı yoktur"* sözü tevhide; *"Kıyamet günü, elbette hepinizi*

toplayacaktır" sözü ise adalete işarettir. Bu, *"Allah, kendinden başka hiçbir tanrı olmadığını, adaleti ayakta tutarak açıkladı. Melekler ve ilim sahipleri de..."* (Âl-i İmran, 18) ve *"Şüphe yok ki ben, (evet) ben Allah'ım; benden başka hiçbir tanrı yoktur. Öyleyse bana ibadet et. Beni hatırlamak ve anmak için namaz kıl"* (Tâhâ, 14) âyetleri gibidir. Bu ifadeler, tevhide işaret etmektedir.

Sonra Cenâb-ı Hak, *"Çünkü kıyamet şüphesiz gelecektir. Onun vaktini, herkes yaptığının karşılığını görsün diye, gizliyorum"* (Tâhâ, 15) buyurmuştur. Bu, adalete işarettir. İşte aynı şekilde bu âyette de, Hak Teâla, kendi hükmüne ve hikmetine uygun düşenin, gelmiş geçmiş herkesi Kıyamet meydanında toplamak ve böylece mazlumun hakkını zalimden almak olduğunu beyan etmiştir. Şüphe yok ki bu, şiddetli bir tehdittir.

2) Allahu Teâlâ, burada sanki şöyle demektedir: "Kim size selam verir ve uzun ömürler dilerse, siz onun selamını kabul edin, ikramda bulunun ve ona zahire göre muamele edin. Çünkü batında olan şeyleri, ancak kendisinden başka tanrı olmayan Allah bilebilir. Muhakkak ki insanların gönüllerinde, birbirlerine karşı taşıdıkları gerçek niyetler, Kıyamet günü ortaya çıkacaktır.

İKİNCİ MESELE

Keşşaf sahibi şöyle demiştir, "لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ" sözü, ya mübtedanın haberidir, yahut da bir i'tirâziyye cümlesi olup, mübtedâ olan "Allah" lafzının haberi "لَيَجْمَعَنَّكُمْ" ifadesidir. Bunun başındaki lâm, lâm-ı kasem olup, takdiri, وَاللّٰهِ لَيَجْمَعَنَّكُمْ "Allah'a yemin olsun ki elbette hepinizi toplayacaktır" şeklindedir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bir kimse şöyle diyebilir: "Hak Teâlâ niçin, فِى يَوْمِ الْقِيَامَةِ "Kıyamet gününde)" dememiştir? Buna iki şekilde cevap verilir:

1) Bundan murat, "O sizi, ölümde veya kabirlerinizde Kıyamet gününe kadar toplar" demektir.

2) "O sizi, Kıyamet gününe ulaştırıp toplayacak, sizi o günde bir araya getirmek suretiyle, sizinle o günü birbirinize kavuşturacaktır."

***DÖRDÜNCÜ MESELE:* "Kıyamet"in Kelime Manası**

Zeccâc, "Kıyametin, insanların kabirlerinden kalkmalarından dolayı "kıyamet" diye adlandırıldığı söylenebileceği gibi, insanların hesap vermek için kalkmış olmalarından ötürü, yine bu isimle adlandırılmış olabileceğinin caiz olduğunu" söylemiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Âlemlerin Rabbi*

(huzurunda hesap vermek) için insanların kalkacağı günde..." (Tatfif, 6) buyurmuştur. **Keşşaf sahibi,** اَلْقِيَامُ ve اَلْقِيَامَةُ lafızlarının اَلطِّلَابُ وَالطِّلَابَةُ (matlub, maksut) lafızları gibi aynı manada olduğunu söylemiştir.

BEŞİNCİ MESELE

Bil ki, âyetin zahiri, Allahu Teâlâ'nın, kıyametin mutlaka olacağına, bunun başlıca delilinin ise kendisinin bunu bildirmesi olup onun hak olduğuna delâlet etmektedir. Bu böyledir, çünkü usule dair meseleler iki kısımdır:

a) Nübüvvetin gerçekliğinin anlaşılması, kendisinin gerçekliğinin bilinmesine muhtaç olan kısım.

b) Böyle olmayan bilgi...

Birincisi, mesela bizim; âlemin, bütün malumatı bilen ve bütün mümkinata kâdir olan bir yaratıcıya muhtaç olduğunu bilmemiz gibi. Zira biz bunu bilemediğimiz müddetçe, bizim, peygamberlerin doğruluğunu bilmemiz mümkün olmaz. Binâenaleyh, durumu böyle olan her meselenin, Kur'an ve peygamberlerin haberleriyle ispat edilmesi imkânsız olur. Aksi halde "devir" gerekir.

İkinci kısım ki bu, nübüvvetin sıhhatini bilmenin, kendisinin sıhhatini bilmeye dayanmadığı diğer bütün meselelerdir. Binâenaleyh, bütün bunlar Allah'ın kelamı ve haberleriyle ispat edilmesi mümkün olan hususlardandır. Kıyametin kopmasının bu ikinci kısımdan olduğu malumdur. Binâenaleyh hiç şüphesiz, kıyametin vukûunun Kur'an ve kelamullah ile ispat edilmesi mümkündür. Böylece, kıyametin vukûuna dair Allah'ın haberleriyle istidlâl etmenin, sahih bir istidlâl olduğu sabit olmuş olur.

ALTINCI MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, وَمَنْ اَصْدَقُ مِنَ اللّٰهِ حَدِيثًا *"Allah'tan daha doğru sözlü kimdir?"* buyruğu, bir istifham-ı inkâri olup, bu ifadeden maksat, Cenâb-ı Hakk'ın doğru sözlü olmasının ve O'nun sözlerinde bir yalan ile sözden dönmenin bulunmasının imkânsızlığını beyandır. **Mu'tezile** bunu, kendi usûl ve kaidelerine bina ederek şöyle demişlerdir: "Allahu Teâlâ, yalanın çirkin olduğunu ve kendisinin de bundan müstağni olduğunu bilen bir zattır. Böyle olan kimsenin yalan söylemesi imkânsızdır. Biz, "Allahu Teâlâ'nın, yalanın çirkinliğini ve kendisinin bundan müstağni olduğunu bildiğini" söyledik... Çünkü yalan, yalan olduğu için kabihtir. Ve, Allahu Teâlâ kesinlikle herhangi bir şeye muhtaç değildir. Allahu Teâlâ'nın bütün malumatı bildiği ise sabittir. Binâenaleyh, O'nun bu iki şeyi de bildiğine kesin olarak

hükmetmek gerekir. "Böyle olan herkesin yalan söylemesi imkansız olur..." hususuna gelince, bu da gayet âşikârdır. Çünkü yalan, bir men etme (sarf) ciheti olup, bir çağrı (dua) ciheti değildir. Binâenaleyh bu yalan, bir ihtiyacı karşılamaktan uzak olursa, sırf zarar olarak kalır.[90] Bu sebeple, bunun böyle olduğunu bilen herkesten yalanın sadır olması imkânsız olur."

Bizim âlimlerimizin delili de şudur: "Allah eğer yalancı olsaydı, O'nun yalanı da kadim olurdu. Eğer O'nun yalanı kadim olsaydı, kadim için yokluk söz konusu olmadığından, O'nun yalanının zeval bulması imkansız olurdu. Eğer O'nun yalanının kadim olmasının zevali imkansız olsaydı, o zaman O'nun sadık olması imkansız olurdu. Zira, iki zıt şeyden birinin bulunması, diğerinin bulunmasına mani olur. Binâenaleyh, eğer Cenâb-ı Hak yalancı olsaydı, o takdirde O'nun doğru olması imkansız olurdu. Ancak ne var ki, O, yalancı olsaydı, doğru söylemesi imkansız olurdu, lâkin doğru söylemesi mümteni değildir. Çünkü biz, bir şeyi bilen kimsenin, o şey hakkında ona uygun bir hüküm vermesinin imkanksız olmadığını zaruri olarak bilmekteyiz.[91] Halbuki bu şeyin doğruluğu hakkındaki bilgi, zaruri bir bilgidir. Binâenaleyh, doğru olmak daima mümkün olunca, hiç şüphesiz yalanın imkansız olduğu meydana çıkmış olur. Binâenaleyh, Allahu Teâlâ'nın doğru olduğuna kesinlikle hükmetmenin gerekliliği sabit olmuş olur."

YEDİNCİ MESELE

Mu'tezile bu âyet ile, Allah'ın kelamının muhdes olduğuna istidlâl ederek şöyle demişlerdir: "Çünkü Allahu Teâlâ kendi sözünü, hem bu âyette hem de *"Allah, kelamının en güzelini indirmiştir ki..."* (Zümer, 23) âyetinde, "حَدِيثٌ" olmakla vasfetmiştir. "حَدِيثٌ" ise, ya hâdis (sonradan olan) veya "muhdes" (sonradan meydana gelen) anlamındadır," Buna mukabil bizim cevabımız şudur: "Sizler, ancak, harfler ve sesten müteşekkil olan kelamın hâdis olduğunu söylüyorsunuz. Bunun hâdis olduğunda bizim de bir ihtilafımız yok. Bizim kadim olduğunu iddia ettiğimiz, bu harfler ve seslerin dışında olan bir şeydir. Âyet, hem bizim hem de sizin tarafınızdan meydana gelmiş olan bir ittifak ile, işte bu şeyin (böyle olan kelamın), hâdis

90 Metni böyle tercüme etmekle beraber, mana biraz mübhem kaldığından iki ayrı neşirde aynen bulunan aslını iktibas ediyoruz: «لأن الكذب جهة صرف لاجهة دعاء فاذا خلا عن معارض الحاجة بقى صنارًا محصنًا»

91 Mananın bize biraz muğlak geldiği bu kısmın ibaresi şöyledir: «فلو كان كاذبًا لامتنع ان يصدق لكنه غير ممتنع، لانا نعلم بالضرورة ان كل من علم شيئًا فانه لا يمتنع عليه ان يحكم عليه بحكم مطابق للمحكوم عليه والعلم بهذه الصحة ضرورى»(Tefsir-i Râzî 10/217).

olduğuna kat'î olarak delalet etmez. Bunun böyle olduğu, bizce açık ve zahirdir. Ama size gelince, sizler harfler ve seslerin dışında kalan bir kelamın varlığını kabul etmiyorsunuz. O halde, daha nasıl bu âyetin, Cenâb-ı Hakk'ın kelamının hâdis olduğuna delalet ettiğini söyleyebiliyorsunuz?"

فَمَا لَكُمْ فِي الْمُنَافِقِينَ فِئَتَيْنِ وَاللَّهُ أَرْكَسَهُمْ بِمَا كَسَبُوا أَتُرِيدُونَ أَنْ تَهْدُوا مَنْ أَضَلَّ اللَّهُ وَمَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلًا ﴿٨٨﴾

"Siz hâlâ niçin münafıklar hakkında Allah onları kazandıkları yüzünden tepesi aşağı getirdiği halde iki hizbe bölünüyorsunuz? Allah'ın saptırdığını siz mi doğru yola getirmek istiyorsunuz? Allah kimi saptırırsa, artık onun için hiçbir yol bulamazsın" (Nisâ, 88).

Bil ki bu, münafıkların durumlarına dair Cenâb-ı Hakk'ın zikretmiş olduğu bir başka hususturdur. Burada birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: Münafıklardan Ötürü Mü'minlerin Muarız Gruplara Bölünmeleri

Âlimler, bu âyetin sebeb-i nüzulü hakkında şunları söylemişlerdir:

a) Bu âyet, Müslüman olarak Hz. Peygamber'e gelmiş olan bir topluluk hakkında nazil olmuştur. Onlar Medine'de Allah'ın dilediği bir süre kadar kaldılar. Sonra da "Ya Resûlallah, biz çöle gitmek, (yerleşmek) istiyoruz; binâenaleyh, bize bu konuda izin ver!" dediler. Allah'ın Resûlü de onlara müsaade etti. Onlar yola çıktıklarında, konaklaya konaklaya gidiyorlardı... Derken, müşriklere yetiştiler... Böylece de mü'minler o münafıklar hakkında konuşmaya başladı. Bunun üzerine bir grup mü'min, "şayet onlar da bizim gibi Müslüman olsaydı, bizimle beraber kalır, bizim sabrettiğimiz gibi sabrederlerdi" dediler. Bir grup Müslüman ise, "onlar Müslümandırlar; durumları ortaya çıkıncaya kadar, onların hakkında kâfir diyemeyiz" der. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak bu âyet-i kerimede, onların münafık olduklarını beyan eder.

b) Bu âyet-i kerime, Mekke'de, Müslüman olduklarını izhar eden ve Müslümanlar aleyhinde müşriklere yardım eden bir topluluk hakkında nazil olmuştur. Müslümanlar bunlar hakkında ihtilaf etmiş ve aralarında

çekişmişler, nizalaşmışlardı. Bunun üzerine de bu âyet-i kerime nazil olmuştu. Bu, **İbn Abbas** ve **Katâde**'nin görüşüdür.

c) Âyet-i kerime, Uhud günü Hz. Peygamber (s.a.s)'den geri kalan, ayrılan ve "eğer biz yaptığınız işi savaş bilseydik, seninle beraber gelirdik" diyen kimseler hakkında nazil olmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s)'in ashabı, bu kimseler hakkında ihtilaf etmiş, bir kısmı "Onlar kâfir oldular", diğer grup ise, "onlar kâfir olmadılar" demişti. İşte, bunun üzerine de bu âyet-i kerime nazil olmuştu. Bu, **Zeyd İbn Sabit**'in görüşüdür.

Âlimlerden bazıları bu izahı tenkid ederek, şöyle demiştir: "Âyetin nazmı, buna uygun değildir (bu durumu zedelemektedir). Üstelik onlar Mekkeli idiler. Cenâb-ı Allah da şöyle buyurmaktadır: *"O halde, onlar Allah yolunda hicret edinceye kadar içlerinden dostlar edinmeyin"* (Nisâ, 89).

d) Âyet-i kerime, irtidat eden ve Müslümanların malını alarak Yemame'ye kaçıran bir grup insan hakkında nazil olmuştur. Müslümanlar bunlar hakkında ihtilafa düşünce, bu âyet-i kerime nazil olmuştur. Bu, **İkrime**'nin görüşüdür.

e) Bunlar, gece baskın yapıp, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kölesi **Yesar**'ı öldüren Urneliler (اَلْعُرَنِيُّونَ)dir.

f) **İbn Zeyd**, "Âyet, **Hz. Aişe**'ye iftira edenler hakkında nazil olmuştur" demiştir.

İKİNCİ MESELE

Âyetin manası hakkında iki izah bulunmaktadır:

a) "فِئَتَيْنِ" (iki grup) kelimesi, hal olmak üzere mansub kılınmıştır. Bu senin, "مَالَكَ قَائِمًا" demen gibidir. Yani, مَا لَكَ فِى حَالِ الْقِيَامِ "Senin ayağa kalkmanın sebebi nedir? (Ayağa kalkma halinde senin için ne vardır?)" demektir. Bu, **Sibeveyh**'in görüşüdür.

b) Bu kelime, "كَانَ" fiilinin haberi olarak mansubdur. Bu ifadenin takdiri, "Size ne oldu da, siz münafıklar hakkında iki grup oldunuz?" şeklindedir. Bu, inkâr gayesiyle gelmiş bir istifhamdır ve "Onların küfür ve nifaklarının delilleri apaçık ortada iken, bu hususta ihtilâf etmeyip, aksine onların küfürlerine kat'î olarak hükmetmeniz gerekirken, siz niçin onların küfrü hususunda ihtilâf ediyorsunuz?" anlamındadır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hasan el-Basrî şöyle demiştir: "Onlar küfür izhar etseler de, Allah onları münafık diye isimlendirmiştir. Çünkü onlar, daha önce üzerinde

bulundukları sıfat ile vasfedilmişlerdir. Âyetteki فِئَتَيْنِ "iki grup" tabirinden murat, daha önce beyan etmiş olduğumuz şu hususdur: Bir grup Müslüman, o münafıklara meylediyor, onları savunuyor ve onları dost biliyor; bir diğer grup ise, onlardan uzaklaşıyor ve onlara düşmanca davranıyorlardı. Bundan dolayı Müslümanların bu hususta bölünmeleri yasaklanıp ondan uzaklaşmak, teberri etmek ve onların kâfir olduklarını söylemek suretiyle tek görüş üzere bulunmaları emredilmiştir. Allah en iyi bilendir.

Sonra Cenâb-ı Hak, onların kâfir olduklarını haber vererek, وَاللّٰهُ اَرْكَسَهُمْ بِمَا كَسَبُوا *"Allah onları kazandıkları yüzünden tepesi aşağı getirdiği halde..."* buyurmuştur. Bu hususta birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* İrkâs Tabirinin İzahı**

"اَلرَّكْسُ" kelimesi, bir şeyin altını üstüne çevirme anlamına gelir "اَلرَّكْسُ" ve "اَلنَّكْسُ" ile "اَلْمَرْكُوسُ" ve "اَلْمَنْكُوسُ" (ters çevirilmiş) kelimeleri aynı manaya gelmektedir. Tırnaklı hayvanların terslerine de, reks denilir. Çünkü o, (yiyeceğin) kötü bir hâle, yani necâset haline dönmüş şeklidir. Yine, bu anlamından dolayı hayvanın pisliğine "رَجِيعٌ" da denilir. Bu fiilin iki türlü kullanılış şekli vardır: Mesela رَكَسَهُمْ وَاَرْكَسَهُمْ وَارْتَكَسُوا "Onları altüst çevirdi, onlar da altüst oldular" denilir. Yani, اِرْتَدُّوا "tersyüz oldular, gerisin geriye çevrildiler" demektir.

Şair Umeyye şöyle demiştir:

فَأُرْكِسُوا فِي حَمِيمِ النَّارِ اِنَّهُمْ كَانُوا عُصَاةً وَقَالُوا الْإِفْكَ وَالزُّورَا

"Tepetaklak kızgın ateşe atıldılar. Çünkü onlar günahkâr idiler ve iftira edip yalan söylüyorlardı."

İKİNCİ MESELE

Âyetin manası şudur: "Allahu Teâlâ onları, kazanmış oldukları, nifak üzerinde iken, ortaya koymuş oldukları, irtidâtlarından dolayı, hor ve hakîr olmak, esir alınmak ve öldürülmek gibi, kâfirlere tatbik edilen hükümlere döndermiş, havale etmiştir... Çünkü münafık, zâhiren şahadeteyne tutunduğu yani Allah'ın birliğini ve Hz. Muhammed'in peygamberliğini kabul ettiği müddetçe onu öldüremeyiz. Ama küfrünü açıkça ortaya koyduğu zaman, Allahu Teâlâ ona, kâfirlere tatbik etmiş olduğu hükümleri tatbik eder.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ubeyy İbn Ka'b ve **Abdullah İbn Mes'ûd,** bu ifadeyi "وَاللّٰهُ رَكَسَهُمْ" şeklinde okumuştur ki, biz daha önce "رَكَسَ" ve "اَرْكَسَ" fiillerinin aynı manada iki kullanış olduğunu zikretmiştik.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, أَتُرِيدُونَ أَنْ تَهْدُوا مَنْ أَضَلَّ اللهُ وَمَنْ يُضْلِلِ اللهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلًا *"Allah'ın saptırdığını siz mi doğru yola getirmek istiyorsunuz? Allah kimi saptırırsa, artık onun için hiçbir yol bulamazsın"* buyurmuştur.

İdlal Hakkında Mu'tezile İddiası ve Cevabı

Mu'tezile şöyle demektedir: "Allah'ın saptırması"ndan murat, meşhur izahlardan dolayı, Allah'ın o kulda sapıklığı yaratması değildir. Bir de, Cenâb-ı Hak bu âyetten önce, *"Allah onları kazandıkları yüzünden tepesi aşağı getirmiş ..."* buyurmuş ve onları, kesp ve fiilleri sebebiyle küfre döndürüp imandan uzaklaştırdığını beyan etmiştir. Bu durum, onların dalâletlerinin Allah'ın yaratmasıyla olduğunu söylemeye manidir."

İşte buna göre **Mu'tezile,** "مَنْ أَضَلَّ اللهُ" ifadesini şu manalara hamletmiştir:

1) Bundan murat, "Allahu Teâlâ, onların dalâletlerine ve küfürlerine hükmetti" demektir. "O, onun dalâletine ve küfrüne hükmetti ve bunu bildirdi" manasında, "فُلَانٌ يُكَفِّرُ فُلَانًا وَيُضَلِّلُهُ" denilir.

2) Bunun manası, "Allah'ın cennet yolundan saptırdığı kimseyi, cennete hidayet etmek, götürmek mi istiyorsunuz?" şeklindedir. Çünkü Allahu Teâlâ, kıyamet günü kâfirlere cennetin yolunu buldurmaz, onları saptırır.

3) Bu saptırma, Allah'ın onların lütuf ve ikramlarını vermemesi şeklinde tefsir edilebilir.

Bil ki biz, bu kitabın birçok yerinde bu manaların zayıflığını zikrettik. Sonra şöyle diyoruz: "Farzet ki, bu manalar doğru olsun. Fakat Allahu Teâlâ, onların küfür ve dalâletlerini, cennete de giremeyeceklerini haber verdiğine göre, aynı müşkil yine söz konusu olur. Çünkü, Allahu Teâlâ'nın ilminin cehalete dönüşmesi imkânsızdır. İmkânsıza götüren şey de imkânsızdır.

Bu âyetten muradın, Allahu Teâlâ'nın onları dinden saptırması manası olduğuna delâlet eden hususlardan birisi de, *"Allah kimi saptırırsa, artık onun için hiçbir yol bulamazsın"* buyruğudur. Mü'minler dünyada, münafıkların iman etmelerini arzuluyorlar ve onları imana girdirmek için çareler arıyorlardı.

Sonra Cenâb-ı Hak, وَمَنْ يُضْلِلِ اللهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلًا *"Allah kimi saptırırsa, artık onun için hiçbir yol bulamazsın"* buyurmuştur. Binâenaleyh, bunun manasının, "Allahu Teâlâ onları imandan saptırınca, insanların onları imana

girdirmek için bir yol bulabilmeleri imkânsızdır" şeklinde olması gerekir. Bu mana açıktır.

Kâfirler Mü'minleri Gevşetmek İsterler

وَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ كَمَا كَفَرُوا فَتَكُونُونَ سَوَآءً فَلَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ أَوْلِيَآءَ حَتَّىٰ يُهَاجِرُوا فِى سَبِيلِ اللَّهِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَخُذُوهُمْ وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَلَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا ﴿٨٩﴾

"Onlar, kendileri kâfir oldukları gibi, sizin de kâfir olup onlarla beraber olmanızı arzu ettiler. O halde, onlar Allah yolunda hicret edinceye kadar, içlerinden dostlar edinmeyin. Eğer yüz çevirirlerse, onları nerede bulursanız yakalayıp, tutun ve onları öldürün. Onlardan ne bir dost, ne de bir yardımcı edinmeyin" (Nisa, 89).

Bu âyetle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Allahu Teâlâ bu âyetten önce, *"Allah'ın saptırdığını siz mi doğru yola getirmek istiyorsunuz?"* buyurup, bu da bir inkârî istifhâm olunca, "Onlar, ey Müslümanlar, sizin de kâfir olmanızı temenni edecek kadar küfürde ileri gitmişlerdir. Onlar, küfürlerindeki taassupta böyle bir noktaya geldiklerine göre, o halde siz onların iman etmelerini nasıl umabilirsiniz?" demek suretiyle, onların imandan bu derece uzak oluşlarını iyice anlatmıştır.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, فَتَكُونُونَ سَوَآءً *"Sizin de kendileriyle beraber olmanızı.."* sözü, O'nun "تَكْفُرُونَ" ifadesine atfedilmesi sebebiyle, merfudur. Buna göre mana, "Onlar, sizin de kendileri gibi aynı olmanızı arzuladılar" şeklinde olur. Buna göre "فَتَكُونُونَ" ifadesinin başındaki fâ harfi atıf harfidir. Bunun, "temenni etme" (وَدُّوا) sözünün cevabı olması caiz değildir. "Küfrettikleri zaman eşit olurlar" manasına göre, bunu murat etmiş olsaydı, o zaman bu ifade mansub olurdu. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, وَدُّوا لَوْ تُدْهِنُ فَيُدْهِنُونَ *"Onlar arzu ettiler ki, sen yumuşak davranasın da onlar da sana yumuşak davransınlar"* (Kalem, 9) âyeti gibidir. Eğer (لَوْ'in) temenninin cevabı olmak üzere "فَيُدْهِنُوا"

denilmiş olsaydı, i'rab bakımından bu da caiz olurdu. Hak Teâlâ'nın, *"O küfredenler arzu eder ki, siz silahlarınızdan ve eşyanızdan gafil olasınız da üstünüze aniden bir baskın yapsalar"* (Nisa, 102) âyeti de böyledir.

Buna göre âyetteki, *"Kendileriyle beraber olmanızı.."* ifâdesi, "küfürde kendileriyle beraber olmanızı arzu ederler" demektir. Bundan maksat, "sizler ve onlar eşit olasınız" demektir. Ancak ne var ki daha önce bahsolundukları için, mana anlaşıldığından dolayı, burada sadece muhatapları zikretmekle yetinilmiştir.

Bil ki Allahu Teâlâ mü'minlere, onların ne derece kâfir olup, küfürde had noktaya vardıklarını açıklayınca ve bundan sonra da onların mü'minlerle nasıl karışıp içli dışlı olduklarını beyan edince, فَلَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ اَوْلِيَاءَ حَتّٰى يُهَاجِرُوا فِى سَبِيلِ اللّٰهِ *"O halde, onlar Allah yolunda hicret edinceye kadar, içlerinden dostlar edinmeyin"* buyurmuştur. Bu hususta birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Kâfirler Dost Olmazlar**

Âyet, müşrikler, münafıklar ve dinsizlik ile küfürde meşhur kimselerin, mü'minlerce dost edinilemeyeceğine delâlet etmektedir. Bu, *"Ey iman edenler, benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanları dostlar edinmeyin"* (Mümtehine, 1) âyetinin umûmi manası ile de te'kid edilmiştir. Bunun sebebi şudur: Bütün insanlara göre en kıymetli ve en büyük şey dindir. Çünkü din, kendisi vasıtası ile Allah'a yaklaşılan ve âhiret saadetinin elde edilmesi istenen şeydir. Durum böyle olunca, din sebebi ile meydana gelen düşmanlık da, en büyük düşmanlık olur. Bu da böyle olunca, en büyük düşmanlığı gerektiren şeyin mevcut olduğu yerde, muhabbet ve dostluğu istemek imkânsız olur. Allah en iyi bilendir.

***İKİNCİ MESELE:* Asr-ı Saadet'te Hicretin Önemi**

Ebu Bekr er-Râzî el-Cessâs: Âyetteki *"içlerinden dostlar edinmeyin"* ifadesinin takdiri, "Onlar Müslüman olup, hicret edene kadar, onları dost edinmeyin" şeklindedir. Çünkü Allah yolunda hicret etmek, ancak Müslüman olduktan sonra olur. Binaenaleyh âyet, Müslüman olduktan sonra, hicretin farz olduğuna ve Müslüman olsalar bile, hicret etmedikçe o kimseler ile bizim aramızda dostluğun söz konusu olamayacağına delâlet etmektedir. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, *"Hicret edecekleri zamana kadar, sizin onlara hiçbir velâyetiniz yoktur"* (Enfal, 72) âyetidir.

Bil ki bu teklif hicret farz kılındığı zaman gerekli idi. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s): أَنَا بَرِئٌ مِنْ كُلِّ مُسْلِمٍ اَقَامَ بَيْنَ اَظْهُرِ الْمُشْرِكِينَ وَاَنَا بَرِئٌ مِنْ كُلِّ مُسْلِمٍ مَعَ

مُشْرِكٍ *"Ben, müşrikler arasında yaşayan her Müslümandan beriyim (uzağım). Yine ben, müşrik ile beraber olan her Müslümandan da beriyim"* buyurmuştur. Binaenaleyh hicret, Mekke fetholununcaya kadar farzdı. Hicretin farziyyeti daha sonra nesholunmuştur.

Tâvus'un rivayetine göre **İbn Abbas** (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in, Mekke fethedildiği gün, لَا هِجْرَةَ بَعْدَ الْفَتْحِ وَلٰكِنْ جِهَادٌ وَنِيَّةٌ *"Mekke'nin fethinden sonra artık hicret yoktur, fakat cihat ve niyet* vardır" buyurduğunu söylemiştir.

Hasan el-Basrî'den, âyetin hükmünün dar-ı harpte ikamet edip, dar-ı İslam'a hicretin ve orada yerleşmenin farz olduğuna inanan her mü'min için yürürlükte olduğunu söylediği rivayet edilmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bil ki hicret bazen küfür diyarından imân diyarına, bazen de kâfirlere yakışan amellerden, Müslümana yakışan amellere geçmek suretiyle olur. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s), اَلْمُهَاجِرُ مَنْ هَجَرَ مَا نَهَى اللهُ عَنْهُ *"Gerçek muhâcir, Allah'ın nehyettiği işleri bırakan kimsedir"* buyurmuştur. Muhakkik âlimler, "Allah yolunda hicret, O'nun emirlerini bırakmamaktan ve nehyettiği şeyleri bırakmaktan ibarettir" demişlerdir. Bütün bu manalar muteber olduğuna göre, Cenâb-ı Allah bunların hepsini kapsayacak umûmî bir ifade kullanarak, *"Allah yolunda hicret edinceye kadar"* buyurmuştur. Zira Allahu Teâlâ, burada, "küfürden hicret edinceye kadar" dememiş, aksine *"Allah yolunda hicret edinceye kadar"* buyurmuştur ki, bu ifadeye, hem küfür diyarından hicret etme, hem de küfrün alameti sayılan şeyleri bırakma girer. Sonra Cenâb-ı Hak, sadece hicret etmeyi zikretmemiş, onun Allah yolunda olması kaydını koymuştur. Çünkü çoğu zaman gerek küfür diyarından İslâm diyarına, gerekse küfür şiârından İslâm şiârına geçmek, dünyevi maksatlar ile olur. Halbuki hicret nazar-ı dikkate alınan şey, onun Allah'ın emri olduğu için yapılmış olmasıdır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَإِنْ تَوَلَّوْا فَخُذُوهُمْ وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَلَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا *"Eğer yüz çevirirlerse, onları nerede bulursanız yakalayın, tutun, öldürün. Onlardan ne bir dost, ne de bir yardımcı edinmeyin..."* buyurmuştur. Bu, "Eğer onlar hicret etmekten yüz çevirir ve Medine'nin dışında kalan beldelerine yapışıp kalırlarsa, gücünüz yeterse onları yakalayın, ister Hill, ister Harem bölgesi olsun, nerede bulursanız öldürün ve onlardan hiçbir zaman işlerinizi deruhte edecek bir veli, düşmanlara karşı size yardım edecek bir nasîr edinmeyin" demektir.

Anlaşma Yapılmış Gayr-i Müslimler

إِلَّا الَّذِينَ يَصِلُونَ إِلَىٰ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ أَوْ جَاءُوكُمْ حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ أَنْ يُقَاتِلُوكُمْ أَوْ يُقَاتِلُوا قَوْمَهُمْ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَسَلَّطَهُمْ عَلَيْكُمْ فَلَقَاتَلُوكُمْ فَإِنِ اعْتَزَلُوكُمْ فَلَمْ يُقَاتِلُوكُمْ وَأَلْقَوْا إِلَيْكُمُ السَّلَمَ فَمَا جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ عَلَيْهِمْ سَبِيلًا ﴿٩٠﴾

"Ancak sizinle aralarında anlaşma bulunan bir kavme iltica edenler, yahut ne sizinle ne de kendi kavimleri ile savaşmak (istediklerin)den göğüsleri daralıp, size gelenler müstesna... Allah dileseydi elbette onları sizin başınıza musallat eder de sizinle mutlaka savaşırlardı. Artık onlar sizi bırakıp bir tarafa çekilirler, sizinle vuruşmazlar ve size barış teklifinde bulunurlarsa, Allah onların aleyhine sizin için,(tecavüze) bir yol bırakmamıştır" (Nisa, 90).

Bil ki Allahu Teâlâ, bu kâfirlerin öldürülmelerini emredince bundan iki kısım insanı istisnâ etmiştir.

Birinci grup, إِلَّا الَّذِينَ يَصِلُونَ إِلَىٰ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ *"Sizinle aralarında anlaşma bulunan bir kavme iltica edenler"* buyruğu ile belirtilmiştir. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ayetteki, "يَصِلُونَ" tabiri hakkında iki görüş belirtilmiştir:

1) Bu, "Onlara varıp katılanlar müstesna" demektir. Buna göre âyetin manası, "Aranızda anlaşma bulunan kavimlere varıp sığınanlar da, aynı şekilde sizinle anlaşma yapmış ve size sığınmış olurlar" şeklindedir. **Kaffâl** (r.h), "Âyetin manasına, Hz. Peygamber (s.a.s)'in huzurunda bulunmaya niyetli olduğu halde, bunu gerçekleştiremeyen ve bundan dolayı da buna bir yol buluncaya kadar, Müslümanlar ile aralarında bir anlaşma bulunan bir kavme iltica edenler de girer" demiştir.

2) Bu, "Onlara intisab eden, bağlananlar" demektir. Bu görüş zayıftır. Çünkü Mekkelilerin pek çoğunun nesep (akrabalık) bakımından, Hz. Peygamber ile bağları vardı. Fakat Hz. Peygamber (s.a.s), onlardan kâfir olanların öldürülmelerinin helal olduğunu beyan etmiştir.

İKİNCİ MESELE

Âlimler, Müslümanlar ile aralarında anlaşma bulunan kavmin kimler olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bazı âlimler, bunların **Eslem Kabilesi** mensupları olduğunu söylemişlerdir. Çünkü bu kabile ile Hz. Peygamber (s.a.s) arasında bir anlaşma vardı. Hz. Peygamber (s.a.s), Mekke fethi için çıktığında, kendisine isyan etmemeleri, Müslümanlara karşı başkalarına yardım etmeme ve **Hilâl İbn Uveymir el-Eslemî**'ye gelip sığınan herkese, **Hilâl** ile tanınan hakların tanınacağı hususlarında, **Hilâl** ile bir anlaşma yapmıştır. **İbn Abbas** (r.a), Müslümanlar ile anlaşmalı olan kavmin, **Benû Bekir** kabilesi olduğunu, **Mukâtil** ise, **Huza'a** ve **Huzeyme** kabileleri olduğunu söylemiştir.

Bil ki bu âyet, ehl-i iman için çok büyük bir müjde taşımaktadır. Çünkü| Allahu Teâlâ, kılıç (öldürülme) hükmünü, Müslümanlara iltica eden kâfirlerden kaldırdığına göre, muhabbetullah ve muhabbet-i Resûlillah sevgisine sığınan kimseden azabı haydi haydi kaldırır. Allah en iyi bilendir.

İkinci grup, اَوْ جَآؤُكُمْ حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ اَنْ يُقَاتِلُوكُمْ اَوْ يُقَاتِلُوا قَوْمَهُمْ *"Yahut ne sizinle ne de kendi kavimleri ile savaşmaktan göğüsleri daralıp size gelenler müstesna..."* ifadesi ile belirtilmiştir. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Anlaşmalı Olan Bir Ülkeye Sığınan Suçlular**

Âyetteki, اَوْ جَآؤُكُمْ *"Yahut size gelenler..."* ifâdesinin, "اَلَّذِينَ"nin sılası üzerine bir atıf olması mümkündür ve bunun takdiri اِلَّا الَّذِينَ يَصِلُونَ بِالْمُعَاهِدِينَ اَوِ الَّذِينَ حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ فَلَا يُقَاتِلُونَكُمْ "Anlaşmalı olanlara iltica edenler veyahut göğüsleri daralıp da sizinler savaşmayanlar müstesna... (onlarla savaşmayın)" şeklinde olur. Yine bu ifâdenin, "kavm"in sıfatı üzerine bir atıf olması da mümkündür ve bunun takdiri "Ancak sizinle aralarında anlaşma bulunan bir kavme, yahut göğüsleri daralan bir kavme iltica edip de sizinle savaşmayanlar müstesna" şeklinde olur. Birinci izah, şu iki sebepten dolayı daha uygundur:

1) Allahu Teâlâ, *"Onları nerede bulursanız yakalayıp tutun ve onları öldürün"* (Nisa, 89) buyurduktan sonra ancak, *"Artık onlar sizi bırakıp bir tarafa çekilirler, sizinle vuruşmazlar ve size barış teklifinde bulunurlarsa, Allah onların aleyhine sizin için (tecâvüze) bir yol bırakmamıştır"* buyurmuştur. Bu, onlara taarruz etmemeyi gerektiren şeyin, onların savaşı bırakmaları olduğuna delâlet eder. Bu da ancak, birinci manaya göre uygun olur.

İkinci manaya göre ise, onlara taarruz etmemeyi gerektiren şey, onların Müslümanlar ile savaşmayı bırakmış olan bir kavme iltica etmeleridir.

2) Savaşı bırakmış olmalarını, onlara karşı taarruz etmemeyi gerektiren sebep kılmak; Müslümanlara karşı savaşı terk eden bir kavme iltica etmeyi taarruz etmemeye esas sebep kılmaktan daha evlâdır. Çünkü birinci manaya göre, onların Müslümanlara karşı savaşmamaları, kendilerine taarruz edilmemesine yakın (esas) sebep; ikinci manaya göre ise, uzak sebep olur.

İKİNCİ MESELE: **Burada "Göğüsleri Daralanlar" Kimlerdir?**

Âyetteki, "حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ" ifadesi, "gönülleri, savaşmaktan daralmış ve binaenaleyh ne sizinle savaşmayı istiyorlar; -çünkü siz Müslümansınız-, ne de o kâfirlerle savaşmayı istiyorlar, çünkü onlar da kendi akrabaları..." manasındadır. Âlimler, bu ifadenin i'rab bakımından yeri hususunda ihtilaf etmişler ve birkaç görüş zikretmişlerdir:

1) Bu, başında mahzuf bir "قَدْ" (Muhakkak ki) lafzı takdiri ile, hal mevkiindedir. Çünkü "قَدْ" lafzı, mazî fiili "hal"e yaklaştırır. Baksana onlar, قَدْ قَامَتِ الصَّلَاةُ "Muhakkak ki namaz başlamıştır, başlıyor" diyorlar. Yine, "اَتَانِى فُلَانٌ قَدْ ذَهَبَ عَقْلُهُ" denilir ki bu, اَتَانِى فُلَانٌ قَدْ ذَهَبَ عَقْلُهُ "Bana, muhakkak ki aklı gitmiş (akılsız) olan bir kimse geldi" demektir. Buna göre âyetin takdiri, اَوْ جَاؤُكُمْ حَالَ مَا قَدْ حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ "Veya onlar size, muhakkak ki göğüsleri daralmış olarak gelmişlerdir" şeklinde olur.

2) Bu ifade, ikinci haberdir. Cenâb-ı Hak sanki, اَوْ جَاؤُكُمْ *"veya onlar size gelir"* demiş, sonra da, "حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ" buyurarak, onların göğüslerinin daraldığını beyan etmiştir. Bu takdire göre Cenâb-ı Hakkın, *"göğüsleri daraldı"* tabiri, O'nun اَوْ جَاؤُكُمْ *"... size gelenler"* tabirinden bedeldir.

3) Âyetin takdirinin, جَاؤُكُمْ قَوْمًا حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ اَوْ جَاؤُكُمْ رِجَالًا حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ "Onlar size, göğüsleri daralmış bir kavim olarak geldiler; veya onlar size, göğüsleri daralmış kimseler olarak geldiler" şeklinde olmasıdır. Bu takdire göre Cenâb-ı Hakk'ın, *"göğüsleri daralmış olarak"* tabirinin mahalli, mansub olur. Zira bu ifâde hâl olduğu için mansub olan bir mevsûfun sıfatıdır. Ne var ki, hâl olduğundan ötürü mansub olan mevsuf hazfedilmiş, onun yerine sıfatı kaim olmuştur. Hak Teâlâ'nın, "اَنْ يُقَاتِلُوكُمْ اَوْ يُقَاتِلُوا قَوْمَهُمْ" buyruğunun manası, "Onların göğüsleri, hem size karşı, hem de kavimlerine karşı savaşmak hususunda daralmıştır, sıkışmıştır. Binaenaleyh onlar, ne sizin aleyhinize ne de sizin lehinizedirler..." demektir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âlimler, Allahu Teâlâ'nın bu âyette istisnâ ettiği kimselerin, kâfir mi yoksa mü'min mi olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Cumhur-u ulemâ, bunların kâfirlerden olduğunu söylemişlerdir. Buna göre âyetin manası şöyle olur: "Allahu Teâlâ, kâfirleri öldürmeyi vâcip kılmıştır. Ancak onlardan, sizinle anlaşması olanlar veya size karşı savaşmayanlar müstesnâ, zira böyle olan kâfirleri öldürmek caiz değildir." Bu takdire göre, bir neshin bulunduğuna hükmetmek gerekir. Çünkü kâfir, savaşı terk etse de öldürülmesi caizdir.

Ebu Müslim el-İsfehanî şöyle demektedir: "Allahu Teâlâ, Müslüman olan herkese hicret etmeyi vacip kılınca, bir mazereti bulunan kimseleri bu hükümden istisna ederek, إِلَّا الَّذِينَ يَصِلُونَ *"...iltica edenler., müstesna"* buyurmuştur ki bu kimseler, hicret ve yardım etmek için, Hz. Peygamber'e gitmeye niyetlenen bir grup mü'mindir. Ancak ne var ki, onların yolları üzerinde kâfirler bulunduğu için, onlar bu gayelerini gerçekleştirememişlerdir. Zira onlardan korkuyorlardı. Böylece bu mü'minler, Müslümanlarla anlaşması bulunan bir kavme sığındılar da, böylece o kâfirlerden kurtulup (hicret edinceye kadar), Müslümanlarla anlaşması bulunan kavmin yanında kaldılar. Daha sonra da, Hz. Peygamber'e iltihak edip, ne Hz. Peygamber, ne de O'nun ashabı ile savaşmayan kimseleri de istisnâ etti. Çünkü bunlar, onlarla savaşma hususunda Allah'tan korkuyorlardı. Keza bunlar, kâfirlerle de savaşmıyorlardı. Zira o kâfirler, bunların yakınları ve akrabası idi. Veyahut da bu kimseler, çoluk çocuklarını o kâfirler arasında bıraktıkları için, onlarla savaşmaları halinde, onların kendi çoluk çocuklarını öldürmelerinden korkuyorlardı. İşte bu iki kısım Müslümanla, -her ne kadar kendilerinden hicret ve kâfirlerle savaşmak gibi bir fiil sâdır olmamışsa da- savaşmak helâl olmaz.

***DÖRDÜNCÜ MESELE:* Allah Dilerse Kâfiri Mü'mine Musallat Eder**

Cenâb-ı Hak, وَلَوْ شَاءَ اللهُ لَسَلَّطَهُمْ عَلَيْكُمْ *"Allah dileseydi, elbette onları sizin başınıza musallat ederdi"* buyurmuştur. "اَلتَّسْلِيطُ" kelimesi Arapçada galebe, hakimiyet, hiddet manasına gelen "اَلسَّلَاطَةُ" kelimesinden alınmıştır. Buna göre bu ifadeden maksat, Allahu Teâlâ'nın, kendisiyle anlaşma yapılmış olan kimselerin belâ ve sıkıntısını engellemek suretiyle, onlara bir minnet ve ikramda bulunmuş olmasıdır. Bunun manası da şudur: "Onların sizinle savaşmaktan kaçınmaları, ancak Allahu Teâlâ'nın, onların kalplerine korku

salmasından dolayıdır. Ve şayet Cenâb-ı Hak, Müslümanlarla savaşma konusunda onların kalplerine güç ve cesaret vermiş olsalardı, muhakkak ki onlar Müslümanlara belâ kesilirlerdi."

Âlimlerimiz, "Bu tabir, Allahu Teâlâ'nın, kâfirleri mü'minlere musallat kılıp, o kâfirlerin kalplerine mü'minlere karşı cesaret vermesinin, O'nun hakkında bir kubh, çirkin bir fiil sayılamayacağına delâlet etmektedir" demişlerdir. **Mu'tezile** bu görüşe şu iki şekilde cevap vermişlerdir:

a) **Cübbaî** şöyle demektedir: "Biz, Allahu Teâlâ'nın istisnâ ettiği o topluluğun, kâfir değil, mü'min bir topluluk olduğunu beyan etmiştik. Buna göre âyetin manası şöyle olur: "Eğer Allah dileseydi, zulmederek kendileriyle savaşmaya yeltenmemiz durumunda kendilerini müdafaa etmek için, onların kalplerini takviye etmek suretiyle onları size musallat ederdi."

b) **Kelbî** şöyle demiştir: "Allahu Teâlâ, dilemesi halinde, (o şeyi) mutlaka yapacağını haber vermiştir. Bu da ancak, Allahu Teâlâ'nın zulme kâdir olabildiğini gösterir; ki bizim mezhebimiz de budur. Ancak ne var ki biz, Allahu Teâlâ'nın zulmetmeyeceğini söylüyoruz. Âyette, Cenâb-ı Hakk'ın bunu dilediğine dair herhangi bir delâlet bulunmamaktadır."

Hak Teâlâ'nın, فَلَقَاتَلُوكُمْ *"...sizinle mutlaka savaşırlardı"* buyruğunda bir mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

وَلَوْ شَاءَ اللهُ لَقَاتَلُوكُمْ "Eğer Allah dileseydi, onları size musallat ederdi ve eğer Allah dileseydi, onlar sizinle mutlaka savaşırlardı" takdirinde olmak üzere, ya tekrar edilmek veyahut da bedel yapılmak. üzere, "لَوْ" şart edatının cevabıdır. **Keşşaf sahibi** bu ifâdenin, şeddesiz olarak فَلَقَتَلُوكُمْ "Muhakkak ki sizi öldürürlerdi"; ve şeddeli olarak da فَلَقَتَّلُوكُمْ "muhakkak ki sizi parça parça ederlerdi" şeklinde okunduğunu söylemiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَإِنِ اعْتَزَلُوكُمْ فَلَمْ يُقَاتِلُوكُمْ وَأَلْقَوْا إِلَيْكُمُ السَّلَمَ فَمَا جَعَلَ اللهُ لَكُمْ عَلَيْهِمْ سَبِيلًا *"Artık onlar, sizi bırakıp bir tarafa çekilirler, sizinle vuruşmazlar* ve *size barış teklifinde bulunurlarsa, Allah onların aleyhine sizin için (tecâvüze) bir yol bırakmamıştır"* buyurmuştur ki bu, "Eğer onlar size savaşmaz ve boyun eğip teslim olduklarını bildirirlerse, Cenâb-ı Hak onları yakalayıp öldürme hususunda, size müsaade etmez..." demektir. "اَلسَّلَمَ" ifâdesi, lâm harfinin sükûnu ve sîn harfinin fethasıyla "اَلسَّلْمَ" şeklinde de okunmuştur. Müfessirler bu âyetin hükmü hususunda ihtilaf etmiş, bazıları bu âyetin kılıç ve cihat âyeti olan, *"müşrikleri öldürün..."* (Tevbe, 5)

âyetiyle mensuh olduğunu; bazıları ise, bunun mensûh olmadığını söylemiştir. Âyette istisnâ edilen kimselerin Müslümanlar olduğunu söyleyenlere göre, bu ifâde gayet açıktır. Ama, istisna edilen kimselerin kâfir olduğunu söyleyenlere gelince, meselâ **Esamm:** "Âyeti, anlaşma yapan kimseler" anlamına alırsak, bunun mensûh olduğu nasıl söylenebilir?" demiştir..

Hem Müslümanlar Hem de Kâfirlerle İyi Olmak İsteyen Münafıklar

سَتَجِدُونَ اٰخَرِينَ يُرِيدُونَ اَنْ يَاْمَنُوكُمْ وَيَاْمَنُوا قَوْمَهُمْ كُلَّمَا رُدُّوا اِلَى الْفِتْنَةِ اُرْكِسُوا فِيهَا فَاِنْ لَمْ يَعْتَزِلُوكُمْ وَيُلْقُوا اِلَيْكُمُ السَّلَمَ وَيَكُفُّوا اَيْدِيَهُمْ فَخُذُوهُمْ وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ وَاُولٰٓئِكُمْ جَعَلْنَا لَكُمْ عَلَيْهِمْ سُلْطَانًا مُبِينًا ﴿٩١﴾

"Diğer bir kısmını da şu halde bulacaksınız: Onlar, hem sizden emin olmak, hem kendi kavimlerinden emin olmak isterler. Ne zaman fitneye döndürülürlerse, onun içine baş aşağı atılırlar. Öyle ise onlar sizi bırakıp bir tarafa çekilmezler, barışı size bırakmazlar, ellerini çekmezlerse, onları nerede bulursanız yakalayıp tutun, öldürün. İşte size, onlar hakkında apaçık bir hüccet verdik" (Nisâ, 91).

Müfessirler, burada zikredilen kimselerin, **Esed** ve **Gatafan** kabilelerinden bir topluluk olduğunu söylemişlerdir ki bunlar, Medine'ye geldiklerinde Müslüman olurlar ve anlaşma yaparlardı. Maksatları ise, Müslümanlardan emin olmak idi. Kendi kavimlerinin yanına döndüklerindeyse, inkâra saparak ahitlerini bozarlardı. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, "كُلَّمَا رُدُّوا اِلَى الْفِتْنَةِ" buyruğu, "Her ne zaman kavimleri onları, Müslümanlarla savaşmaya çağırırsa", اُرْكِسُوا فِيهَا "onlar bu fitne hususunda mağlub ve baş aşağı gelmiş olarak onun içine düşerler" demek olup, bu da onların hem küfürlerinde, hem de Müslümanlara ne denli düşman oldukları hususunu beyan için yapılmış bir istiaredir. Çünkü, bir şeye tepe üstü düşen kimsenin, o şeyden çıkması imkânsız olur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَاِنْ لَمْ يَعْتَزِلُوكُمْ وَيُلْقُوا اِلَيْكُمُ السَّلَمَ وَيَكُفُّوا اَيْدِيَهُمْ فَخُذُوهُمْ وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ buyurmuştur. Bu, "Onlar sizinle savaşmaya devam eder, anlaşmaya yanaşmazlar ve ellerini üzerinizden çekmezlerse, onları nerede bulursanız tutup öldürün" demektir. Âlimlerin çoğu, "Bu ifade,

onlar bizimle savaşmaz, anlaşma yapmak isterler ve bize eziyet etmekten ellerini çekerlerse, bizim onlarla ne savaşmamızın, ne de onları öldürmemizin caiz olmayacağına delalet eder" demişlerdir. Bu âyetin bir benzeri de, *"Allah sizi, sizinle din hususunda savaşmamış ve sizi yurtlarınızdan çıkarmamış olanlara iyilik etmekten men etmez"* (Mümtehine, 8) âyetiyle; *"Size harp açanlarla, Allah yolunda, siz de dövüşün"* (Bakara, 190) âyetleridir. Böylece savaş emri, bizimle savaşmayanlara değil, savaşanlara tahsis edilmiş olur. Bil ki bu hüküm, "اِنْ" kelimesiyle şarta bağlanan şeyin, şart bulunmadığı zaman, yok olacağı (bulunmayacağı) esasına bina edilmiştir. Biz bu hususu, Hak Teâlâ'nın اِنْ تَجْتَنِبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ *"Eğer size yasaklanan büyük (günah)lardan kaçınırsanız"* (Nisâ, 31) âyetinin tefsirinde açıklamıştık.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَأُولٰئِكُمْ جَعَلْنَا لَكُمْ عَلَيْهِمْ سُلْطَانًا مُبِينًا *"İşte size, onlar hakkında apaçık bir hüccet verdik"* buyurmuştur. Bu âyette geçen *"apaçık bir hüccet"* tabirinin, ne demek olduğu hususunda şu iki izah yapılmıştır:

a) "O kimselerin öldürülebileceğine dair, açık ve vazıh bir hüccet, delil ortaya çıkmıştır ki, bu da onların düşmanlıklarının apaçık ortaya çıkması, küfür ve zulüm hususundaki hallerinin ayan beyan belli olması ve Müslümanlara zarar vermeleridir."

b) "Allahu Teâlâ'nın, o kâfirleri öldürme hususunda, Müslümanlara müsaade etmesi" anlamındadır.

Yanlışlıkla Mü'mini Öldürmenin Hükmü

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ اَنْ يَقْتُلَ مُؤْمِنًا اِلَّا خَطَـًٔا وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَـًٔا فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ اِلٰٓى اَهْلِهٖٓ اِلَّآ اَنْ يَصَّدَّقُوا فَاِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ عَدُوٍّ لَكُمْ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَاِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ فَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ اِلٰٓى اَهْلِهٖ وَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ تَوْبَةً مِنَ اللّٰهِ وَكَانَ اللّٰهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿٩٢﴾

"Bir mü'minin diğer bir mü'mini, yanlışlık eseri olmayarak öldürmesi yakışmaz. Kim bir mü'mini yanlışlıkla öldürürse, mü'min bir köleyi azâd etmesi ve (ölenin) ailesine teslim edilecek bir diyet vermesi

lazımdır. Sadaka olarak bağışlamaları müstesna. Eğer (öldürülen), mü'min olmakla beraber, size düşman bir kavimden ise, o zaman (öldürenin) mü'min bir köle azâd etmesi lazımdır. Şayet, kendileriyle aranızda antlaşma olan bir kavimden ise, o vakit mirasçılarına bir diyet vermek ve bir de mü'min bir köle azâd etmek gerekir. Kim bunu bulamazsa, Allah'tan tevbesi(nin kabulü) için, birbiri ardınca iki ay oruç tutması icap eder. Allah, her şeyi hakkıyla bilendir, gerçek hüküm ve hikmet sahibidir" (Nisâ, 92).

Bil ki Cenâb-ı Hak, mü'minlerde kâfirlerle savaşma arzusunu uyandırıp, onları buna teşvik edince, daha sonra bu savaşı alâkadar eden bazı hususlar zikretmiştir. Mesela bunlardan birisi şudur Allahu Teâlâ, kâfirlerle savaşma konusunda izin verince, bazen şu kabilden hâdiseler de meydana gelebiliyordu: Bir adam birisini kâfir ve harbî zannediyor ve onu öldürüyor; daha sonra da onun Müslüman olduğu ortaya çıkıyordu. İşte Cenâb-ı Hak, bu âyette böyle bir hâdisenin hükmünün ne olacağını zikretmiştir. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Buna Dair Âyetin Nüzul Sebebi**

Âlimler, âyetin sebeb-i nüzulü hakkında birkaç rivayet nakletmişlerdir:

Birinci Rivayet: Urve İbnü'z-Zübeyr, şunu nakletmiştir: **Huzeyfe İbnu'l-Yeman** (r.a), Uhud Savaşı'nda Hz. Peygamber ile beraberdi. Derken Müslümanlar bir hata yaparak, **Huzeyfe**'nin babası **Yeman**'ı, bir kâfir zannederek yakalamış ve kılıçla boynunu uçurmuşlardı. Oysa ki **Huzeyfe** tam o esnada, "O, benim babamdır!" demişti. Ama onlar **Huzeyfe**'nin sözünü, ancak babasını öldürdükten sonra anlayabilmişlerdi. Bunun üzerine **Huzeyfe,** "Allah sizi bağışlasın, çünkü Erhamurrahimîn'dir" demişti. Hz. Peygamber bu sözü duyunca, **Huzeyfe**'nin kıymeti O'nun nezdinde daha da artmıştı. İşte bunun üzerine de bu âyet-i kerime nazil olmuştu.

İkinci Rivayet: Bu âyet, **Ebu'd-Derda** hakkında nazil olmuştur. Şöyle ki: **Ebu'd-Derda** (r.a) bir seriyyede bulunuyordu. Derken, ihtiyacını gidermek için bir yere sapmıştı. Tam o zaman koyunları bulunan bir adama rastladı. Kılıcıyla adama saldırdığında, adam "La ilâhe illallah!" dedi, ama o adamı öldürdü, koyunlarını da sürüp götürdü. Derken içinde (bu hadiseden dolayı) bir rahatsızlık duymaya başladı. Bunun üzerine hadiseyi Hz. Peygamber'e anlatınca, Hz. Peygamber هَلَّا شَقَقْتَ عَنْ قَلْبِهِ *"Onun kalbini yarsaydın*

ya![92] (onun kalbini mi yardın!)" dedi. Bu söz üzerine **Ebu'd-Derda,** son derece pişman oldu; derken bu âyet nazil oldu.

Üçüncü Rivayet: Ayyâş İbn Ebî Rebia, Ebu Cehil'in anne bir kardeşi idi, Müslüman olup, kavminden korktuğu için Medine'ye hicret etmişti. Bu hâdise, Hz. Peygamber'in hicretinden önce vukû bulmuştu. Derken **Ayyaş**'ın annesi, dininden dönünceye kadar yiyip içmeye ve herhangi bir çatı altında oturmayıp (güneş altında kalmaya) yemin etti. Bunun üzerine **Ebu Cehil,** beraberinde **Hars İbn Zeyd İbn Ebî Uneyse** olduğu halde Mekke'den çıktı. **Ayyaş**'ın yanına geldiler ve uzun uzun konuştular. Bunun üzerine **Ebu Cehil,** "Hz. Muhammed sana annene iyi davranmanı emretmiyor mu? O halde, üzerinde bulunduğun dini taşıyarak dön ve annene iyilik yap!" dedi. **Ayyaş** bu teklifi kabul ederek, Mekke'ye geri döndü. Mekke'ye yaklaştıklarında, bunlar **Ayyaş**'ın ellerini ve ayaklarını bağladılar. **Ebu Cehil, Ayyaş**'a yüz sopa vurdu; yüz sopa da **Hars** vurdu. Bunun üzerine **Ayyaş, Hars**'a "Şu, **Ebu Cehil** benim kardeşim.. Ya sen kimsin ey **Hars!** Allah'a yemin ederim ki, seni ıssız bir yerde yakalarsam öldüreceğim!" dedi. Rivayet olunduğuna göre **Hars, Ayyaş**'a, Mekke'ye döndüğünde, "Eğer senin tâbi olduğun ilk din hidayet ise, sen onu bırakmış durumdasın. Yok eğer sapıklık idiyse, sen şu anda ona girdin.." dedi. Bu söz, **Ayyaş**'a çok tesir etti ve **Hars**'ı öldüreceğine yemin etti. **Ayyaş,** annesinin yanına vardığında, annesi **Ayyaş** ilk dinine dönmediği sürece, elinin ayağının çözülmeyeceği hususunda yemin etti. O da bunu yaptı (yani döndü). Bundan sonra Medine'ye hicret etti... **Hars** da Müslüman olup hicret etmişti... Derken, **Ayyaş, Hars** ile ıssız bir yerde karşılaştı; **Hars**'ın Müslüman olduğunu da bilmiyordu. Derken onu öldürdü. **Hars**'ın Müslüman olduğu haberini alınca, yaptığına bin pişman olarak Allah'ın Resûlü'ne geldi ve "Müslüman olduğunu bilemeden onu öldürdüm!" dedi. İşte bunun üzerine de bu âyet-i kerime nazil oldu.

***İKİNCİ MESELE:* "وَمَا كَانَ" Tabirinin İzahı**

Cenâb-ı Hakk'ın, "وَمَا كَانَ" ifâdesiyle ilgili şu iki açıklama yapılmıştır:

a) "O mü'min için, kendisine Rabbinden gelen ve kendisinden ahit alan hususlar arasında.. yoktur" demektir.

92 **Müslim,** İmân, 158 (1/96).

b) "Onun için, hiçbir zaman böyle bir şey olamaz, yoktur" demektir. Bundan maksat (haksız yere) adam öldürmenin haramlığının, mükellefiyetin başladığı ilk zamandan beri bulunduğunu, sabit olduğunu beyân etmektir.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Bu Âyetteki İstisnanın İzahı**

Cenâb-ı Hakk'ın, "اِلَّا خَطَأً" ifadesi hakkında da şu iki görüş ileri sürülmüştür:

a) Bu istisnâ, istisnây-ı muttasıl (bitişik istisna)dır. Bu görüşü benimseyenler, şu izahları yapmışlardır:

1) Bu istisnâ, manaya göre yapılmış olan bir istisnâdır. Zira Cenâb-ı Hakk'ın, وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ اَنْ يَقْتُلَ مُؤْمِنًا اِلَّا خَطَأً buyruğunun manası, "O, öldürmelerinden dolayı insanları, muâheze eder. Bu öldürmenin hatâ eseri olması müstesnâ.. Çünkü Cenâb-ı Hak, bundan dolayı kimseyi sorgulamaz" şeklindedir.

2) Bu istisnâ, lafzın zâhirine göre de doğrudur. Zira mâna, "Hiçbir mü'min hiçbir mü'mini, hatâ eseri öldürmesi hariç, kesinlikle öldürmez" şeklindedir.

Hatâya sebebiyet veren şeyler şunlar olabilir: Öldürdüğü adam üzerinde, kâfirlere ait bir alâmet görmesi; veya, onu kâfirlerin ordusu içinde görüp müşrik zannetmesi... İşte bu durumda onu hatâen öldürmesi mümkündür. Bunun bir hatâ olduğu hususunda bir şüphe yoktur. Çünkü o, kâfir olmadığı halde onu kâfir zannetmiştir.

3) Kelamda bir takdim-tehir bulunmaktadır. Buna göre âyetin takdiri, "Hiçbir mü'min, hatâ olması hâli müstesnâ, bir mü'mini öldürmez" şeklinde olur. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah'ın evlat edinmesi (hiçbir zaman) olmuş değildir"* (Meryem, 36) âyetidir. Ki bu, "Allah herhangi bir çocuk edinir olmadı, edinmedi" demektir. Çünkü, Cenâb-ı Hakk'a hiçbir şey haram olmaz. Ancak o, kendisinden, kendisine yakışmayan şeyleri nefyetmektedir. Yine Cenâb-ı Hak, *"Ağaçlarını bitirici olmadınız, bitiremediğiniz.."* (Neml, 60) buyurmuştur ki, bunun manası, "Siz, onları bitirici olmadınız, yetiştirici değildiniz" demektir. Çünkü Cenâb-ı Hak, insanlara ağaç bitirmeyi haram kılmamış; onlardan ancak onu bitirme imkân ve kudretini nefyetmiştir. Çünkü, o ağacı bitirmeye kâdir olan, ancak Allahu Teâlâ'dır.

4) Bu istisnayı, istisnay-ı muttasıl mânasına hamletme durumunda ortaya çıkan müşkil, şu şekildedir: Nefiyden (olumsuz bir şeyden) yapılan istisnâ, olumlu olur. Bu da, bazı durumlarda mü'min kimselerin öldürülmesinin,

(mukayyet değil) mutlak anlamda olmasını gerektirir; bu ise imkânsızdır. Ancak ne var ki bu müşkillik, nefiyden, olumsuz bir şeyden yapılan istisnânın müspet (olumlu) olduğunu kabul etmemiz durumunda söz konusu olur. Halbuki bu husus, usûl âlimleri arasında ihtilâf edilen bir meseledir. Doğru olan, bunu gerektirmemesidir. Zira istisnâ, müstesnadan, mahkûmun bih (kendisiyle hüküm verilen)'in değil de, hükmün sarf edilmesini, yani istisnâ edilmesini, ayrı tutulmasını gerektirir. İstisnânın tesiri, sadece hükmü sarf edip ayrı tutmada olunca, müstesnâ, ne menfi ne de müspet manada, hakkında herhangi bir hüküm verilmemiş vaziyette kalır. Böylece de bu müşkil bertaraf edilmiş olur. Nefiyden yapılan istisnânın, müspet bir mana ifâde etmeyeceğine, Hz. Peygamber (s.a.s)'in: لَا صَلَاةَ اِلَّا بِطُهُورٍ وَلَا نِكَاحَ اِلَّا بِوَلِيٍّ *"Temizlik olmadan namaz; veli olmadan da nikâh yoktur, olmaz"*[93] sözü de delâlet etmektedir. Yine, لَا مُلْكَ اِلَّا بِالرِّجَالِ وَلَا رِجَالَ اِلَّا بِالْمَالِ "Erkekler olmadan mülk olmaz; mal olmadan da erkekler, adamlar olmaz" denilir. Bütün bu misallerdeki istisnâ, olumsuz ifadeden yapılan istisnânın hükmünün müspet olmadığını ifade etmez. Allah en iyisini bilendir.

5) **Mu'tezile**'nin ileri gelenlerinden birisi olan **Ebu Haşim** şöyle demektedir: "Âyetin takdiri şöyledir: "Hiçbir mü'min, bir mü'mini öldürüp de, mü'min olarak kalamaz. Ancak, onu hatâ ile öldürmesi durumu müstesnâ; işte o zaman o, mü'min olma vasfını sürdürür." Bundan maksat şudur: Mü'minin mü'mini öldürmesi, öldüren kimseyi mü'min olmaktan çıkarır. Bu öldürmenin hata ile olması müstesnâ. Çünkü bu, öldüren kimseyi mü'min olmaktan çıkarmaz. Bil ki, **Ebu Haşim**'in bu sözü (izahı), "fâsıkın mü'min olmadığı" esasına dayanır ki, bu bâtıl ve yanlış olan bir esastır. Allah en iyi bilendir.

6) Bu istisnâ, "لٰكِنْ" (fakat, lâkin) manasında olmak üzere, istisnay-ı münkatı'dır. Bunun Kur'ân-ı Kerim'de pek çok benzeri vardır. Nitekim Cenâb-ı Hak, لَا تَأْكُلُوا اَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ اِلَّا اَنْ تَكُونَ تِجَارَةً *"Birbirinizin mallarını, haram yollarla yemeyin. Bir ticaret malı olması müstesnâ"* (Nisa, 29); اَلَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْاِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ اِلَّا اللَّمَمَ *"Ufak ufak suçlar hariç, günahın büyüklerinden ve fuhuşlardan kaçının"* (Necm, 32) ve لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا وَلَا تَاْثِيمًا * اِلَّا قِيلًا سَلَامًا سَلَامًا *"Onlar orada ne boş bir lâf, ne de günaha sokacak bir şey işitmezler. Yalnız bir söz: "Selâm, selâm!.."* (Vâkıa, 25-26) buyurmuştur. Allah en iyi bilendir.

93 (İki ayrı hadisten). Müslim, Taharet, 2 (1/204); Ebû Dâvûd, Nikâh, 19 (2/229); İbn Mâce, Nikâh, 15 (1/605).

DÖRDÜNCÜ MESELE

"خَطَأً" kelimesinin niçin mansûb olduğu hususunda şu izahlar yapılmıştır:

1) Bu, mef'ûlün leh'tir. Buna göre ifâdenin takdiri, مَا يَنْبَغِي اَنْ يَقْتُلَهُ لِعِلَّةٍ مِنَ الْعِلَلِ اِلَّا لِكَوْنِهِ خَطَأً "Bir mü'minin bir mü'mini, bir hata olduğu için olması durumu müstesnâ, hiçbir sebeple öldürmesi uygun düşmez" şeklindedir.

2) Bu, haldir; ifadenin takdiri, لَا يَقْتُلُهُ الْبَتَّةَ اِلَّا حَالَ كَوْنِهِ خَطَأً "Onun bir hata olması hali müstesna, o onu kesinlikle öldürmez" şeklindedir.

3) Bu, mahzûf bir masdarın (mef'ûl-ü mutlak) sıfatıdır. Buna göre kelamın takdiri, "Hatâen öldürme olması müstesnâ" şeklindedir.

Cenâb-ı Hak, وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَأً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ اِلٰى اَهْلِهِ اِلَّا اَنْ يَصَّدَّقُوا *"Kim bir mü'mini yanlışlıkla öldürürse, mü'min bir köleyi azâd etmesi ve (ölenin) ailesine teslim edilecek bir diyet vermesi lazımdır. Sadaka olarak bağışlamaları müstesna.."* buyurmuştur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Öldürme Çeşitleri: Amd, Hata, Şibh-i Amd**

Şafiî (r.h) şöyle demiştir: "Öldürme üç türlü olur: Kasten, hatâen ve kaste benzer bir şekilde (şibh-i amd)..

Kasten öldürme, bir insanın, öldüreceği kimseye ister yaralayıcı cinsten olsun isterse olmasın, onu öldüreceğini bildiği bir şey ile öldürmeye kastetmesidir." Bu, **Şafiî**'nin görüşüdür.

Hatâen öldürme de iki kısımdır:

a) Öldüren kimsenin, bir kuşa veya bir kâfire niyetlenerek ve nişan alarak attığı şeyin, bir Müslümana isabet ederek onu öldürmesidir.

b) Üzerinde bir kâfir alameti görüp, onu müşrik zannederek bir Müslümanı öldürmektir. Birincisi fiilde hata, ikincisi ise niyette hatadır.

Şibh-i amd'e gelince bu, insanın, öldürdüğü şahsa genelde öldürebileceği düşünülmeyen hafif bir sopa ile vurup, bundan dolayı onun ölmesidir. **Şafiî** (r.h), "Bu, her ne kadar vurma da kasıtlı ve bilerek olsa bile, öldürme hususunda hatadır" demiştir.

İKİNCİ MESELE

Ebu Hanife, "Ağır bir şey vurarak insanı öldürmek, sırf bir kasıt değil, hem hata hem de şibh-i amddir. Bu şekilde öldürme âyetin manasına dahil olup, bunda hem diyet hem de keffaret vâciptir, fakat kısas vâcip değildir" demiştir. **Şafiî** (r.h) bunun, kendisinden dolayı kısas gereken sırf kastî bir öldürme olduğunu söylemiştir. Bunun bir kasten öldürme olduğuna

hem Kur'ân, hem de hadis delâlet eder. Bunun Kur'ân'dan delili, Allahu Teâlâ'nın, **Hz. Musa** (a.s)'nın kıptîyi bir yumrukta öldürdüğünü naklet-mesidir. Sonra bu yumruk vurma, ikinci gün diğer bir kıptînin, *"Dün bir canı öldürdüğün gibi, (şimdi de) beni mi öldürmek istiyorsun?"* (Kasas, 19) demiş olmasının da delâlet ettiği gibi, "öldürme" olarak ifade edilmiştir. Halbuki bir önceki gün, **Hz. Musa** (a.s) sadece bir yumruk vurmuştu. Bina-enaleyh kıptînin yumruk vurmayı, öldürme olarak ifade ettiği sâbit olur. Yine **Hz. Musa** (a.s), رَبِّ اِنِّی قَتَلْتُ مِنْهُمْ نَفْسًا *"Ya Rabbi, ben onlardan bir canı öldürdüm"* (Kasas, 33) diyerek, yumruk vuruşunu, bir öldürme olarak ad-landırmıştır. Müfessirler onun bu sözünden maksadının, o yumruğu vu-rup kıptîyi öldürmesi olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Hem Cenâb-ı Hak da bunu, *"Sen bir de adam öldürmüştün de, biz seni o gamdan kur-tarmıştık ve seni türlü türlü belalarla imtihan etmiştik"* (Tâhâ, 40) diye be-yan etmiştir. Böylece yumruk vurmanın, hem diğer kıptînin, hem **Hz. Mu-sa**'nın, hem de Cenâb-ı Hakk'ın ifâdeleri ile bir öldürme olduğu sabit olur.

Şibh-i Amd Öldürmenin Cezası

Bunun hadisten delili ise, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, اَلَا اِنَّ قَتِيلَ الْخَطَأِ الْعَمْدِ قَتِيلُ السَّوْطِ وَالْعَصَا فِيهِ مِائَةٌ مِنَ الْإِبِلِ *"Dikkat edin! Kaste benzer bir hata ile öldü-rülen, kamçı ve sopa ile öldürülendir. Bu çeşit öldürmede, yüz deve (diyet) vardır"*[94] hadis-i şerifidir. Hz. Peygamber (s.a.s), bu şekilde öldürmeyi de, bir katl (öldürme) olarak ifade etmiştir. Binaenaleyh bu iki delil ile, bu-nun da bir öldürme (katl) olduğu sabit olur.

Bunun, kastî bir öldürme olduğunda şüphe eden, mantıksızlık etmiş olur. Çünkü bir insanın başına değirmen taşı ile vurarak veya onu çar-mıha gererek veya onun boğazına ip geçirerek boğup öldürse, sonra da, "Onu öldürmek istememiştim" dese, ya yalan söylemiş olur veyahut da deli olduğu için böyle demiş olur. Bunun kasten düşmanca bir öldürme olduğunda, hiçbir Müslüman münakaşa etmez. Böylece bunun kasten ve düşmanca bir öldürme olduğu sabit olur. Bu sebeple de, hem naklî hem de aklî delil ile böyle bir öldürmeye kısas gerektiği anlaşılır. Bunun naklî delili, kısasın farz olduğunu gösteren bütün âyetlerdir. Mesela şu âyetler gibi: *"Öldürülenler hakkında size kısas farz kilindi..."* (Bakara, 178); *"Biz o (Tevrat'ta), onlar üzerine (şunu) yazdık: Cana can..."* (Maide, 45); *"Kim maz-lum olarak öldürülür ise, biz onun velisine bir selâhiyet vermişizdir"* (İsra,

94 **Ebû Dâvûd,** Diyât, 18 (4/185).

33); *"Kötülüğün cezası, ona denk bir kötülüktür"* (Şura, 40) ve *"Kim size saldırır, haddi aşarsa, siz de, aynen onların saldırmaları gibi onlara saldırın"* (Bakara, 194).

Bunun aklî delili ise şudur: Kısası farz kılmanın gayesi, insanları öldürülmekten korumaktır. Allahu Teâlâ, *"Sizin için kısasta hayat vardır"* (Bakara, 179) buyurmuştur. Kısası farz kılmaktan maksat insanları öldürülmekten korumak olunca, ağır bir şey vurularak öldürme de keskin bir şey ile öldürme gibi olunca, bu iki şekilden biri için caydırıcı bir şeyin meşru kılınmasına duyulan ihtiyaç, aynen diğeri için duyulan ihtiyaç gibidir. İnsanın öldürülmesi hususunda, bu iki şekil arasında bir fark yoktur. Fark ancak öldürmede kullanılan alettedir. Bu aletin nazar-ı dikkate alınmayacağı zaruri ve açık olarak bilinir. Fıkhiyyat'ta şu söz söylenir: Bir kimse şöyle bir dereceye ulaştığında, "Taklidi terk eden kimselere göre, tahkikte en ileri noktaya ulaşmış" denilir.

Hanefiler, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, *"Dikkat edin! Kaste benzer bir hata ile öldürülen, kamçı ve sopa ile öldürülendir. Bu çeşit öldürmede yüz deve (diyet) vardır"*[95] hadisini delil getirmişler ve "Bu ister kamçı ile, ister sopa ile, ister büyük bir şey ile, ister küçük bir şeyle olsun, her türlü öldürmeyi içine alan umumi bir ifadedir" demişlerdir.

Buna şöyle cevap verilir: Hz. Peygamber (s.a.s)'in *"bir hata ile öldürülen"* ifadesi, bu öldürmede bir hatanın olduğunu göstermektedir. Halbuki biz, bir insanı boğarak veya başına değirmen taşı vurarak öldürüp, sonra da "Ben onu öldürmek istememiştim" diyen kimsenin, bu sözünde yalancı olduğunu her akıllının açıkça anlayacağını beyan etmiştik. Binâenaleyh buradaki vurmayı, kendisinde hata vasfının olabilmesi için, küçük bir sopa ile vurma manasına almak gerekir. Allah en iyi bilendir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Kasten Öldürmede Kefaret Cezası**

Ebu Hanife, "Kasten öldürme keffareti gerektirmez" demiştir. **İmam Şâfiî** ise, "Bunu gerektirir" demiştir. **Ebu Hanife,** bu âyet ile istidlâl ederek, "Âyetteki *"Kim bir mü'mini yanlışlıkla öldürürse..."* ifadesi, keffaretin vacip olmasının şartıdır. Şart bulunmadığı zaman, meşrut (ceza) da bulunmaz" demiştir. **Ebu Hanife**'ye şöyle denir: Allahu Teâlâ, *"Sizden kim hür ve Müslüman kadınları nikahla alacak bir bolluğa güç yetiremezse, o halde sağ ellerinizin malik olduğu mü'min cariyelerden (alsın)"* (Nisa, 25) buyurmuştur.

95 **Ebû Dâvûd,** Diyât, 18 (4/185).

Size göre ise, buradaki *"kim güç yetiremezse"* ifadesi, cariye ile evlenebilmenin bir şartı değildir. İşte buradaki âyette de böyledir.

Sonra biz şöyle deriz: "Kasten öldürmede keffaretin vacip olduğuna hem hadis hem de kıyas delâlet eder. Bunun hadisten delili, **Vâsıla İbn El-Eska**'nın rivayet ettiği şu hususdur: Hz. Peygamber (s.a.s)'e, bir mü'mini kasten öldürmesi sebebi ile cehennemi hak etmiş bir arkadaşımız için vardığımızda o şöyle dedi: اَعْتِقُوا عَنْهُ يُعْتِقُ اللهُ بِكُلِّ عُضْوٍ مِنْهُ عُضْوًا مِنْهُ مِنَ النَّارِ *"Onun için bir köle azâd edin. Allah da o kölenin her uzvuna karşılık, onun bir uzvunu cehennemden azâd etsin."*

Bunun kıyastan delili ise şudur: Köle azâd etmekten maksat, Allah'ın o kimseyi cehennemden azâd etmesidir. Kasten öldürmede, buna daha çok ihtiyaç duyulur. Binâenaleyh kasten öldürmede, keffareti vacib kılmaya daha çok ihtiyaç var demektir. Allah en iyi bilendir.

Şâfiî (r.h), buna benzer bir kıyas yaparak şöyle ikinci bir delil getirmiştir: "Cenâb-ı Hak, ihramlı iken av hayvanı öldürene keffareti vacip kılınca, biz o hayvanı kasten veya hatâen öldüren kimseleri, günah işlemiş olma bakımından eşit saydık. Mü'min bir insanı öldürmede de durum aynıdır." Bu söz, şöyle denilerek de te'kid edilir: Allahu Teâlâ orada, kasten öldürenin durumunu açıkça belirtmişti. Biz aynı şeyin hatâen öldürene de vacip olduğunu söyledik. Allahu Teâlâ burada da bir mü'mini hatâen öldüreni açıkça zikretmiştir. Binâenaleyh bizim bu keffareti, cehennemden kurtulabilmesi için, köle azâd etmeye daha fazla ihtiyacı olduğu için, kasten adam öldürene vacip olduğunu söylememiz daha evladır.

***DÖRDÜNCÜ MESELE:* Keffaret Olarak Azâd Edilecek Kölenin Evsafı**

İbn Abbas, Hasan el-Basrî, Şa'bî ve **Nehaî**, "Ancak namaz kılıp oruç tutabilecek yaşta (mükellefiyet çağında) olan bir mü'min köle, keffaret olarak kifâyet eder" demişlerdir. **Şâfiî, İmam Malik, Evzâî** ve **Ebu Hanife** (r. hümullah) de, "Ebeveyninden birisi Müslüman olan çocuk köle de kifayet eder" demişlerdir. **İbn Abbas** (r.a)'ın delili bu âyettir. Çünkü Cenâb-ı Hak, mü'min bir köle azâd etmeyi vacip kılmıştır. Mü'min ise, ancak iman vasfı ile nitelenebilecek kimsedir. İman ya tasdik, ya amel veya her ikisidir. Her üç durum da çocukta bulunmaz. Dolayısı ile çocuk "mü'min" olmaz. Bu sebeple de, çocuk olan kölenin keffaret olarak kifayet etmemesi gerekir. Müctehid imamların delili ise şudur: Hak Teâlâ'nın, *"Kim bir mü'mini yanlışlıkla öldürürse"* ifadesine küçük çocuklar da girer. Binâenaleyh âyetteki

"mü'min bir köleyi azâd etmesi lazımdır" buyruğu da aynıdır. Bu sebeple, çocuk kölenin de bu ifadeye dahil olması gerekir.

BEŞİNCİ MESELE: **Diyet Olarak Ödenecek Develerin Evsafı**

Şâfiî (r.h), gerek kasten, gerekse kasde benzer (şibh-i amd) ölümlerde diyet, daha büyük ve daha ağır olup, üçe bölünmüştür: Otuz tanesi dört yaşına girmiş dişi deve, otuz tanesi beş yaşına girmiş dişi deve, kırkı da hamile olan deve... Sırf hatâen öldürmelerde ise diyet hafif tutulmuştur. Bunun diyeti, yirmi tane iki yaşında, yirmi tane üç yaşında dişi deve, yirmi tane üç yaşında erkek deve, yirmi tane dört yaşında dişi deve, yirmi tane de beş yaşında dişi devedir. **Ebu Hanife** de, hepsinde diyetin, bu sonraki gibi olduğunu, ancak üç yaşındaki dişi develerin yerine, iki yaşında erkek deve verilmesi gerektiğini söylemiştir.

İmam Şâfiî'nin delili şudur: Allahu Teâlâ Kur'an'da diyeti vacip kılmış, fakat nasıl olacağını açıklamamıştır. Binâenaleyh diyetin nasıl olacağını bilme hususunda sünnete ve kıyasa başvurduk. Ama sünnette bu hususta bir açıklama bulamadık. Kıyasa gelince, bunun sebepleri ve sayıları belirlemede, aklın kurduğu münasebetlerin ve yaptığı ta'lillerin bir gücü yoktur. Binâenaleyh burada, konuyu benzerine kıyas etmeden başka bir çare kalmaz. Biz, diyetin zekatı gerektiren sebeplerden daha güçlü bir sebep ile vacip olduğunu görmekteyiz. Yine biz, şeriatin iki yaşındaki erkek develeri zekatın nisabına dahil etmediğini görüyoruz. Binâenaleyh bunların diyete de dahil olmamaları gerekir.

Ebu Hanife'nin delili şudur: "Beraat" sabittir. Sabit olan bir şeyde aslolan ise, onun devam etmesidir. Binâenaleyh beraat-i asliyye devam etmektedir. Beraat-i asliyye delilinden, ancak kendisinden daha güçlü bir delil bulunduğu zaman dönülür. Bu sebeple biz diyoruz ki, "Birincisi, herkesin ittifak ettiği bir şeydir. Fakat buna ilave olan şeye gelince, onun da aslî olumsuzluğu üzere devam etmesi gerekir." **Ebu Hanife**'nin bu görüşüne şu şekilde cevap veririz: Zimmette, diyeti ödeme mükellefiyeti vardır. Var olan bir şeyde aslolan, onun devam etmesidir. Biz, bu hususta söylenilenlerin çoğunun eda edilmeyeceği hususunda bir ittifakın meydana geldiğini gördük. Binâenaleyh bu hususta en az miktarın ödenmesi durumunda, bundan daha fazla düşürülmemesi gerekir. Allah en iyi bilendir.

ALTINCI MESELE: **Diyetin Para Olarak Miktarı**

Şâfiî (r.h) şöyle demiştir: "Diyet olarak verilmek üzere deve bulunmadığı zaman, ya bin dinar, ya da on iki bin dirhem ödenmesi vacip (farz)

dır." **Ebu Hanife** ise, on bin dirhem verilmesinin farz olduğunu söylemiştir. **Şâfiî**'nin delili şudur: **Amr İbn Şu'ayb,** babasından, o da dedesinden naklen şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s) zamanında diyetin kıymeti, sekiz yüz dinar veya sekiz bin dirhem idi. **Hz. Ömer** (r.a) halife olunca, bir hutbe okuyarak "Develerin fiyatları arttı" dedi ve bu diyetin, altını olanlar için bin dinar, gümüşü olanlar için de on iki bin dirhem olarak ödenmesini gerekli gördü. Bizim bu istidlâlden çıkaracağımız netice şudur: **Hz. Ömer** bunu bütün ashabın önünde söylemiş ve hiçbir sahabî bunu yadırgamamıştır. Binâenaleyh bu bir icma olmuştur. **Ebu Hanife**'nin delili ise, "Cezanın en azını almak daha evladır" şeklindedir. Bunun cevabı daha önce geçti.

YEDİNCİ MESELE: **Diyet Hakkında Havaric'in İddiası**

Ebu Bekr el-Esamm ile Haricîlerin çoğu, "Diyet, öldüren kimseye vaciptir" demişler ve şu delilleri ileri sürmüşlerdir:

1) Hak Teâlâ'nın, *"Mü'min bir köleyi azâd etmesi lazımdır"* ifadesi, hiç şüphesiz bir köle azâd etmeyi farz kılmaktadır. Farz kılınan bir şeyde de mutlaka bu fiilin farz kılındığı bir şahsın mevcut olması gerekir. Bu ifadeden önce zikri geçen şahıs ise, katil olan kimsedir. Bu şahsı, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kim bir mü'mini yanlışlıkla öldürürse..."* buyruğu ortaya koymaktadır. Binâenaleyh bu sıra, köle azâd etmeyi Cenâb-ı Hakk'ın, başkasına değil, ancak katile vacip kıldığını söylemeyi gerektirir.

2) Bu cinayeti katil işlemiştir. Binâenaleyh makul olan, tazminatın mutlaka telef eden kimseye vacip olmasıdır. Netice olarak bu fiil katilden hatâen sadır olmuştur. Fakat yanlışlıkla işlenen bir fiil, telef edilen şeylerin kıymetleri ve uzuvların diyetleri mesabesindedir. Ancak ne var ki bu tazminatlar sadece telef eden kimseye vaciptir. İşte bu konuda da böyledir.

3) Allahu Teâlâ bu âyette iki şeyi vacip kılmıştır: Birisi, mü'min bir köle azâd etmek; diğeri, tam bir diyet vermektir. Köle azâd etmenin, cinayeti işleyen kimseye vacip olduğu hususunda icma hasıl olmuştur. Âyetin iki yerinde de aynı lafzın kullanılmış olmasından dolayı, diyetin de katile vacip olması gerekir.

4) Âkileden ne bir cinayet, ne de cinayete benzer bir fiil sadır olmuştur. Binâenaleyh gerek Kur'an, gerekse hadisler açısından, âkileye herhangi bir şey ödemenin vacip olmaması gerekir.

Bunun Kur'an'dan delilleri şunlardır: Allahu Teâlâ, *"Hiçbir günahkâr, başkasının günahını çekmez"* (İsra, 15); *"Herkes ancak kendi aleyhine olarak*

(günah) kazanır" (En'am, 164); *"(Herkesin) kazandığı (hayır) kendi faidesine, yaptığı (şer de) kendi zararınadır"* (Bakara, 286) buyurmuştur. Bunun hadisten delili şudur: Rivayet olunduğuna göre **Ebu Ramse,** oğluyla birlikte Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanına gelir. Hz. Peygamber (s.a.s), *"Bu kim?"* diye sorunca o, "oğlum" der. Hz. Peygamber (s.a.s) de, إِنَّهُ لَا يَجْنِي عَلَيْكَ وَلَا تَجْنِي عَلَيْهِ *"Ne o senin aleyhine olarak cinayet işleyebilir, ne de sen onun aleyhine olarak cinayet işleyebilirsin"* buyurmuştur. Bu sözden maksat, cinayetin bizzat kendisini anlatmak olmayıp, aksine onun işleyeceği cinayetin çocuğuna, çocuğunun işlediği cinayetin de ona tesir etmeyeceğini beyan etmektir. Bütün bunlar, diyeti cinayeti işleyen kimseye vacip kılmanın, başkasına vacip kılmaktan daha evlâ olduğuna delâlet etmektedir.

5) Nasslar, insanın malının masum (yani mukaddes, korunmuş) olduğuna ve hiç kimsenin onu alma hakkının olmadığına delalet etmektedir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Birbirinizin mallarını bâtıl (haram) yollarla yemeyin. Ancak bir ticaret olması müstesna"* (Nisa, 29) buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s) de, كُلُّ امْرِئٍ اَحَقُّ بِكَسْبِهِ *"Her insan, kendi kazancına (başkalarından) daha müstahaktır"*[96]; حُرْمَةُ مَالِ الْمُسْلِمِ كَحُرْمَةِ دَمِهِ *"Müslümanın malının haramlığı, kanının haramlığı gibidir"*[97] ve لَا يَحِلُّ مَالُ الْمُسْلِمِ اِلَّا بِطِيبَةٍ مِنْ نَفْسِهِ *"Müslümanın malı (başkasına) ancak gönül hoşluğu ile (verilirse) helâl olur"*[98] buyurmuştur. Biz, zekatlar ve tazminatları almada da söylediğimiz gibi, Kur'an'ın âyetleri ile alınmasının caiz olduğunu öğrendiğimiz o şeyler hakkında, bu umumi manadaki nasslarla amel etmedik. Ama âkileye diyeti vacip kılmanın dayanağı haber-i vahiddir. Halbuki Kur'an'ın umumi manadaki hükümlerini haber-i vahid ile tahsis etmek caiz değildir. Çünkü Kur'an ma'lum ve kesindir. Haber-i vahid ise zannîdir. Zannî olanı, kesin ve malum olan delile takdim etmek caiz değildir. Bir de bu, "umumi belva" olan şeyler hakkında varid olmuş bir haber-i vahiddir. Binâenaleyh kabul edilmez. Yine bu, şeriatin bütün usûl ve kaideleri hilafına varid olan bir haber-i vahiddir. Binâenaleyh kabul edilmemesi gerekir."

Fukaha bu hususta haber, eser ve âyet ile istidlâl etmişlerdir. Haberden delil şudur: **Muğire**'nin rivayetine göre bir kadın, başka bir kadının karnına vurmuş ve o kadın çocuğunu ölü olarak düşürmüştü. Hz. Peygamber (s.a.s) de vuran kadının âkilesinin, o ölü olarak düşen çocuğun diyetini

96 Müsned, 2/334.
97 Müsned, 1/446.
98 Keşfu'l-Hafâ, 2/371.

ödemesi hükmünü vermişti. Bunun üzerine **Haml İbn Malik** ayağa kalkarak, "Biz, yiyip içmeyen, bağırmayan ve doğarken ses çıkarmayan bir kimse için nasıl diyet veririz. Bu gibi şeyler bâtıldır" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s), *"Bu sözler, cahiliye sözlerine benziyor"* demiştir. Bunun "eser"den delili ise şudur: **Hz. Ömer** (r.a), **Safiye İbn Abdulmuttalib**'in yeğeni olan **Hz. Ali**'ye, **Safiyye**'nin kölesi cinayet işlediği zaman o kölenin namına diyetini vermesi, **Zübeyr** (r.a)'e de **Safiye**'nin mirasına varis olması hükmünü verdi. İşte bu, diyetin sadece âkileye vacib olduğuna delalet etmektedir. Allah en iyisini bilendir.

***SEKİZİNCİ MESELE:* Kadının Diyeti Hakkında Farklı İctihad**

Fukahanın ekserisi, kadının diyetinin, erkeğin diyetinin yarısı kadar olduğunu söylemiştir. **Esamm** ile **İbn Atıyye,** kadının diyetinin de erkeğin diyeti kadar olduğunu söylemişlerdir. Fukahanın delili şudur: **Hz. Ali, Hz. Ömer** ve **İbn Mes'ûd** (r.a) böyle hüküm vermişlerdir. Bir de kadınlar miras ve şahitlik hususunda, erkeğin yarısı kadar kabul edilmişlerdir. Binâenaleyh diyette de böyledir. **Esamm**'ın delili, Hak Teâlâ'nın *"Kim bir mü'mini yanlışlıkla öldürürse, mü'min bir köleyi azâd etmesi ve (ölenin) ailesine teslim edilecek bir diyet vermesi lazımdır"* âyetidir. Âlimler, bu âyetin hükmüne hem kadın, hem de erkeğin girdiği hususunda ittifak etmişlerdir. Binâenaleyh bunların diyetleri hususunda hükmün de aynı olması gerekir. Allah en iyi bilendir.

***DOKUZUNCU MESELE:* Diyet Ödenmesi Üç Seneye Yayılan Taksitlerle Olur**

Âlimler, hatâen öldürmenin diyetinin hafifletildiği ve üç seneye taksim edildiği hususunda ittifak etmişlerdir: Üçte biri bir sene; üçte ikisi iki sene; hepsi ise üç sene içinde ödenir. **Hz. Ömer**'in böyle yaptığı meşhur olmuş ve bu hususta, seleften hiç kimse ona muhalefet etmemiş, böylece de icma hasıl olmuştur.

ONUNCU MESELE

Bu diyetten borç ödenmesi, vasiyetin yerine getirilmesi; geriye kalanın da, Allah'ın belirtmiş olduğu paylara göre, varisler arasında taksim edilmesi hususunda (diyet ile mal arasında) fark yoktur. Rivayet edildiğine göre, bir kadın, kocasının diyetinden payını istemek üzere gelmişti. **Hz. Ömer** ona, "Bundan sana bir şey düştüğünü sanmıyorum. Çünkü diyet ancak, onun "âkile"si olan asabesine verilir. Bunun üzerine sahabeden birisi,

Hz. Peygamber (s.a.s)'in, kocasının diyetinden miras olarak hanımına pay vermesini kendisine emrettiği hususunda şahadette bulundu. Bunun üzerine de **Hz. Ömer,** aynı şekilde hükmetti. Biz, bu kadar meseleyi zikrettikten sonra, şimdi âyetin tefsirine dönüyor ve şöyle diyoruz:

Kölelik ve Hürriyet Hakkında

Cenâb-ı Hakk'ın, فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ *"mü'min bir köleyi azâd etmesi"* ifadesi فَعَلَيْهِ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ "Ona bir köle azâd etmesi gerekir" takdirindedir. "تَحْرِيرُ" köleyi "hür" kılmaktır. Hür ise, kurtulmuş ve azâd olmuş demektir. İnsan, Cenâb-ı Hakk'ın da, *"Yerde ne varsa hepsini sizin için yarattı..."* (Bakara, 29) buyurduğu gibi, yaratılış itibariyle bir şeylere malik ve sahip olsun diye yaratılmış olunca, bir insan olan (köle)nin, köle olarak kalması insan olma vasfını bulandıran ve bu vasfı karıştıran bir sıfat olmuş olur. Binâenaleyh, işte bu köleliğin izale edilip kaldırılması, bundan dolayı "tahrir" (hürriyete kavuşturma) diye adlandırılmıştır. Yani o insanı, insaniyetini bulandıran o olumsuz vasıftan kurtarmak demektir. Arapların, فُلَانٌ يَمْلِكُ كَذَا رَأْسًا مِنَ الرَّقِيقِ "Falanca işte, bir baş köleye maliktir" şeklindeki sözlerinde "baş" kelimesi, kölenin ruh ve bedeninden ibaret kılınmış olduğu gibi, bu ifadedeki "رَقَبَةٌ" kelimesi de, onun rûh ve bedeninden ibarettir. Âyette bahsedilen mü'min bir köleden maksat, fakîhler nezdinde, İslâm'ın hükmü üzere olan her köledir. **İbn Abbas**'a göreyse, keffâret olarak, ancak namaz kılıp oruç tutan bir köle kifâyet edebilir. Biz bu meseleyi daha evvel açıklamıştık. Hak Teâlâ, وَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ اِلٰى اَهْلِهِ *"ve (ölenin) ailesine teslim edilecek bir diyet vermesi..."* buyurmuştur.

Vâhidî şöyle demiştir: "اَلدِّيَةُ" kelimesi, "اَلسِّيَةُ" (söz götürmek) kelimesinin وَشَى "söz götürdü, jurnalledi" fiilinden olması gibi, bu da "وَدٰى" (diyet ödedi) fiilindendir. Kelimenin aslı ise, "وَدْيَةٌ" olup, buradaki vâv harfi hazfolmuştur. Arapçada "وَدٰى فُلَانٌ فُلَانًا" denilir. Yani, "velisine ölünün diyetini ödedi" demektir." Sonra şeriat bu lafzı, telef edilen şeyler ile, organ ve uzuvların bedelini ödeme manasına değil de, bizzat canın bedelini ödeme manasına tahsis etmiştir.

Sonra Cenâb-ı Hak, اِلَّا اَنْ يَصَّدَّقُوا *"Sadaka olarak bağışlamaları müstesna..."* buyurmuştur. Bunun aslı, "يَتَصَدَّقُوا" şeklindedir. Böylece tâ harfi, sâd harfine idğam edilmiştir. "اَلتَّصَدُّقُ" kelimesinin manası ise vermektir, bağışlamaktır. Nitekim Allahu Teâlâ, وَتَصَدَّقْ عَلَيْنَا اِنَّ اللّٰهَ يَجْزِى الْمُتَصَدِّقِينَ *"Hakkımızda ayrıca lütufkârlık da et. Zira Allah, lütufkârları mükâfatlandırır"* (Yusuf,

88) buyurmuştur ki mana, "Onların diyeti bağışlamaları ve affedip vazgeçmeleri müstesnâ.." şeklindedir.

Keşşaf sahibi şöyle demektedir: "Âyetin takdiri, "Onlar, o diyeti tasadduk edinceye kadar, ölünün "âkıle"sine diyeti ödemek ve teslim etmek vaciptir. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, "اَنْ يَصَّدَّقُوا" ifadesi, zarf olmak üzere mahallen mansubdur. Bunun, "اِلَّا مُتَصَدِّقِينَ" anlamında olmak üzere, "اَهْلِهِ" kelimesinden hâl olması da caizdir.

Cenâb-ı Hak daha sonra, فَاِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ عَدُوٍّ لَكُمْ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ *"Eğer (öldürülen) mü'min olmakla beraber, size düşman bir kavimden ise, o zaman (öldürenin) mü'min bir köle azâd etmesi lazımdır"* buyurmuştur. Bil ki Allahu Teâlâ, birinci âyette mü'min bir kimseyi yanlışlıkla öldürenin, bir köle azâd edip, diyetini de teslim etmesi gerektiğini belirtmiş; bu âyette ise, bize (Müslümanlara) düşman olan bir kavimden olan mü'min bir kimseyi yanlışlıkla öldürenin bir köle azâd etmesi gerektiğini bildirip diyetten bahsetmemiştir. Daha sonra da, bu öldürülen kimsenin, Müslümanlarla kendileri arasında bir anlaşma bulunan bir kavimden olması halinde de, yine diyetin vacip olduğunu beyan buyurmuştur. Gerek önceki ifadede, gerekse sonraki ifadede diyetten bahsedip, bu ifadede diyetten bahsetmemiş olması, böyle olması durumunda, diyetin vacip olmadığını gösterir.

Bu sabit olunca, biz deriz ki, Cenâb-ı Hakk'ın "مِنْ قَوْمٍ عَدُوٍّ لَكُمْ" kelimesinden, öldürülen kimsenin, ya daru'l-harpte oturanlardan olduğu, veyahut da, nesep bakımından o düşman kavimden olduğu manası kastedilmiştir. İkinci mananın murat edilmesi bâtıldır; çünkü, bütün akrabaları kâfir olduğu halde, "Daru'l-İslam"da oturan bir Müslüman yanlışlıkla öldürüldüğünde, onun katlinden dolayı diyetin vacip olduğu hususunda bir icma bulunmaktadır. Bu ikinci kısım bâtıl olunca, bu âyetten kastedilenin, birinci izah olduğu ortaya çıkmış olur.

Buna göre âyetin takdiri şöyle olur: "Eğer, yanlışlıkla öldürülen kimse mü'min olup daru'l-harpte oturanlardan birisi ise, bu durumda yanlışlıkla öldürülmesi sebebiyle vacip olan, sadece köle azâd etmektir. Bu durumda diyet vacip olmaz."

Şâfiî (r.h) şöyle demiştir: "Bu âyet, bu manaya delalet ettiği gibi, kıyas da bunu takviye eder. Diyetin vacip olmayacağı hususunu şu şekilde izah edebiliriz: "Şayet biz, daru'l-harpte oturan bir Müslümanın öldürülmesinden ötürü diyetin vacip olduğu hükmünü verirsek, o zaman daru'l-harptekilerle

savaşmak isteyen herkes, oradakilerin Müslüman olup olmadıklarını araştırmak zorunda kalır... Bu ise, zor ve güç olan şeylerden olup, insanları savaştan kaçınmaya sevk eder. Binâenaleyh evlâ olan, katilinden diyetin düştüğüne hükmetmektir. Çünkü o kimse, daru'l-harpte oturmayı tercih etmek suretiyle kendi kanını heder etmiştir, zayi etmiştir.

Keffarete gelince bu, Allah'ın hakkıdır. Çünkü, bu insan öldürülünce, Allah'a ibadete devam eden bir insan öldürülmüş demektir. Halbuki kölenin, (köle olduğu halde) Allah'a ibadete devam etmesi adeta mümkün değildir. Binâenaleyh, bu kimse bir köle azâd ettiğinde, bu köleyi, Allah'a ibadete devam etmek hususunda öldürülmüş olan o kimsenin yerine getirmiş, yerine dikmiş olur. Böylece kıyasın da, diyetin düşmesini, ama keffaretin verilmesini gerektirdiği ortaya çıkmış olur. Allah en iyi bilendir."

Maktulün Anlaşmalı Bir Ülkeden Olması Durumu

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَإِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ فَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلَى أَهْلِهِ وَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ *"Şayet, kendileriyle aranızda andlaşma olan bir kavimden ise, o vakit mirasçılarına bir diyet vermek ve bir de mü'min bir köle azâd etmek gerekir"* buyurmuştur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Hak Teâlâ'nın, *"Şayet, kendileriyle aranızda andlaşma olan bir kavimden ise..."* buyruğu ile ilgili iki görüş bulunmaktadır.

Birinci görüş: Bundan (yani "كَانَ" fiilinin tahtında bulunan "هُوَ" zamirinden) murat, Müslümanlardır. Bu böyledir, zira Cenâb-ı Hak önce yanlışlıkla öldüren bir Müslümanın durumunu; sonra da, harbîler arasında mukim olup da yanlışlıkla öldürülen bir Müslümanın durumunu; daha sonra da, Müslümanlarla aralarında bir andlaşma bulunan kimseler ile, zımmîler arasında yaşayıp da yanlışlıkla öldürülen bir Müslümanın durumunu zikretmiştir. Bu tertibin güzel olduğunda hiçbir şüphe yoktur. Binâenaleyh, bu zamirin merciinin Müslüman bir kimse kabul edilmesi caiz olmuş olur. Şu söz de bunu te'kid etmektedir: Hak Teâlâ'nın, "وَإِنْ كَانَ" ifadesinin, mutlaka daha önce bahsedilmiş olan bir şeye isnât edilmesi gerekir. Daha önce bahsedilen ise, yanlışlıkla öldürülen mü'min kimsedir. Binâenaleyh zamiri, mü'min kimseye hamletmek gerekir.

İkinci görüş: Bundan murat, zımmidir. Buna göre ifadenin takdiri, وَإِنْ كَانَ الْمَقْتُولُ مِنْ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ "Eğer o öldürülen kimse, sizinle kendileri

arasında bir andlaşma bulunan kimselerden olursa..." şeklindedir. "Öldürülenin onlardan olması" ise, o kimsenin onların dininde ve inançlarında bulunması demektir. Bu görüşte olanlar, birinci görüşü aşağıdaki yönlerden tenkit etmişlerdir:

a) İster daru'l-harptekilerden, isterse zımnilerden olsun, yanlışlıkla öldürülen bir Müslüman, Hak Teâlâ'nın, *"Kim bir mü'mini yanlışlıkla öldürürse, mü'min bir köle azâd etmesi ve (ölenin) ailesine teslim edilecek bir diyet vermesi lazımdır"* buyruğunun hükmüne dahildir... Binâenaleyh, şayet bu sözden mü'min bir kimse kastedilmiş olsaydı bu, bir şeyi yine kendisine atfetmek olurdu ki, böyle bir şey caiz değildir. Yanlışlıkla öldürülen mü'minin, daru'l-harpte oturanlardan olması böyle değildir. Çünkü Cenâb-ı Hak, böylesi bir kimsenin öldürülmesi halinde, diyetin vacip olmadığını beyan etmek için, bunu tekrar etmiştir. Ama bu âyette ise hem diyeti, hem de keffareti vacip kılmıştır. Binâenaleyh, bundan murat mü'min bir kimse olmuş olsaydı, şüphesiz bu, faydasız bir tekrar olmuş olurdu ki, bu da caiz değildir.

b) Şayet bundan maksat, sizin söylemiş olduğunuz şey olsaydı, o zaman diyet, ehline ödenmemiş olurdu. Çünkü onun ailesi kâfir olduğu için, onlar ona varis olamazlar.

c) Hak Teâlâ'nın, *"Şayet, kendileriyle aranızda andlaşma olan bir kavimden ise..."* buyruğu onların, hakkında açıklama ve nass bulunmuş olan vasıf hususunda o kavimden olmalarını gerektirir. Bu vasıf ise, aralarında bir andlaşma bulunmasıdır. Zira, "onun onlardan olması" tabiri, mücmel bir ifade olup, hangi hususlarda onlardan olduğu bilinmez... Ama biz bu ifadeyi, "Onun bu vasıf hususunda onlardan olması..." manasına hamledersek, buradaki mücmellik kalkar... Binâenaleyh bu, daha evlâ olmuş olur. Âyet, onun andlaşma yapmış birisi olması bakımından onlardan olduğuna delalet edince, bu kimsenin bir zımmî veyahut da onlar gibi andlaşma yapmış olan birisi olması gerekir. Bu görüşlere şu şekilde cevap vermek mümkündür:

Maktulün Muahid veya Zımmî Olmasına Göre Hüküm

Birinciye Cevap: Allahu Teâlâ, önce yanlışlıkla öldürülen mü'min kimsenin hükmünü beyan etmiş, daha sonra da, iki kısımdan birisini, yani "daru'l-harpte" oturan kimseyi zikretmiştir. Böylece de bunun öldürülmesinde, diyetin vacip olmadığını beyan etmiştir. Sonra da ikinci kısmı, yani

zımmîlerin oturduğu yerde mukim olan, yanlışlıkla öldürülen mü'mini zikretmiş; bunun öldürülmesi halinde ise, hem diyetin, hem de keffaretin vacip olduğunu beyan etmiştir ki, Cenâb-ı Hakk'ın bundan maksadı da, bu kısım ile kendisinden önceki kısım arasındaki farkı ortaya koymaktır.

İkinciye Cevap: Bunun cevabı şudur: Onun ailesi, kendilerine diyeti verilen Müslümanlardır.

Üçüncüye cevap: "مِنْ" kelimesi, önceki âyette "فِي" kelimesiyle tefsir edilmiştir. Yani, فِى قَوْمٍ عَدُوٍّ لَكُمْ "Size düşman olan bir kavimde" demektir. İşte burada da böyle olup, mananın, başkası değil de bu olması vaciptir.

Zımmî'nin Diyeti Hakkında Farklı İctihadlar

Bil ki bu incelemenin faydası, şu şer'î meselede ortaya çıkar: **Ebu Hanife**'nin mezhebine göre zımminin diyeti, Müslümanın diyeti gibidir. **Şâfiî** (r.h) ise, Yahûdî ve Hristiyanların diyetinin, Mecusînin diyetinin üçte biri kadar; Mecusînin diyetinin ise, Müslümanın diyetinin onda birinin üçte ikisi kadar olduğunu söylemiştir.

Ebu Hanife, görüşüne bu âyeti delil getirerek şöyle demiştir: "Hak Teâlâ'nın, *"Şayet (o öldürülen), kendileri ile aranızda andlaşma olan bir kavimden ise..."* buyruğundan, zımmî murat edilmiştir. Cenâb-ı Hak daha sonra da, *"O vakit (onun) mirasçılarına bir diyet vermek (gerekir)"* buyurup, onlar hakkında tam bir diyet verilmesi gerektiğini beyan etmiştir." Biz ise şöyle diyoruz: "Bu âyetin zımmiler hakkında değil, mü'minler hakkında olduğunu beyan etmiştik. Böylece **Ebu Hanife**'nin istidlâli düşer. Hem, bunun zımmiler hakkında olduğunu kabul etsek bile, âyet onların kastettikleri manaya delalet etmez. Çünkü Hak Teâlâ bu âyette, Müslüman için diyet vermeyi vacip kılmıştır ki, bu da, diyet denen şeylerden birinin vacip kılma manasınadır. O halde artık Cenâb-ı Hakk'ın zımmiler hakkında vacip kıldığı diyetin, Müslümanlar hakkında vacip kıldığı diyetin aynısı olduğunu niçin söylediniz? Müslümanın diyetinin belli bir miktar, zımminin diyetinin ise başka bir miktar olması niçin caiz olmasın? Çünkü diyet, bir can karşılığında ödenen mal manasınadır. Binâenaleyh sizin Müslüman ve zımmî hakkındaki diyet miktarının aynı olduğunu iddia etmeniz, kabul edilemez. Halbuki münakaşa da işte bu hususstadır. Binâenaleyh böyle bir ihticac düşer. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE

Birisi şöyle diyebilir: Niçin Cenâb-ı Hak, önceki âyette köle azâd etmeyi diyetten önce zikretmiş, burada ise bu sırayı bozmuştur. Çünkü eğer onu aynı sıra ile beyan etseydi, iki âyetten birisi hakkında bir tenkit söz konusu olurdu. Binâenaleyh bu, Hak Teâlâ'nın, وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةٌ *"Kapısından secde ederek girin ve hıtta deyin..."* (Bakara, 58) âyeti ile bir başka sûredeki وَقُولُوا حِطَّةٌ وَادْخُلُوا الْبَابَ *"Hıtta" deyin, kapısından hepiniz secde ederek girin..."* (A'raf, 161) âyeti gibidir. Allah en iyi bilendir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Müslümanlarla Anlaşma Yapmış Kimselerin Kim Olduğu?**

Bizim ile kendileri arasında anlaşma bulunan kimselerin kim olduğu hakkında şu iki görüş vardır:

a) **İbn Abbas** (r a), bunların Ehl-i kitaptan olan zımmiler olduğunu;

b) **Hasan el-Basrî** ise, kâfirlerden Müslümanlarla anlaşma yapmış olan kimseler olduğunu söylemişlerdir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ تَوْبَةً مِنَ اللهِ *"Kim bulamazsa, Allah'tan tevbesinin (kabulü) için, birbiri ardınca iki ay oruç tutması icap eder"* buyurmuştur. Yani, "Fakir olduğu zaman, köle azâd etmek yerine, o kimsenin bunu yapması gerekir..." demektir. **Mesruk**, bunun hem keffaret, hem de diyetin karşılığı olduğunu söylemiştir. Bu orucu peşi peşine tutmak vaciptir. Hatta bir kimse, orucu bozduran şeylerin hayız veya nifas gibi şeyler olması durumu hariç, tek bir gün dahi orucunu bozmuş olsa, yeni baştan tutması vacip olur. Cenâb-ı Hakk'ın "تَوْبَةً مِنَ اللهِ" ifadesi, "Geçen şeyden (vebalden) dolayı oruç tutmak üzere..." manasına geldiği için, mansub kılınmıştır. Buna göre sanki, "Allah'ın tevbelerinizi kabul etmesi için, O'nun size vacip kılmış olduğu şeyleri yerine getirin..." denilmek istenmiştir. Yani, لِيَقْبَلَ اللهُ تَوْبَتَكُمْ "Allah'ın, tevbelerinizi kabul etmesi için.." demektir. Bu tıpkı فَعَلْتُ كَذَا حَذَرَ الشَّرِّ "Ben, şerden kaçınmak amacıyla böyle yaptım" denilmesi gibidir.

Yanlışlıkla Adam Öldürmedeki Kusur ve Mes'uliyet

Buna göre şayet, "Yanlışlıkla adam öldürmek bir günah değildir. O halde Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah'tan tevbesinin (kabulü) için..."* demesinin sebebi nedir?" denilirse, biz deriz ki, bu hususta şu izahlar yapılabilir.

1) Burada iki çeşit kusur bulunmaktadır: Çünkü zahiri duruma göre şayet o kimse, daha fazla ihtiyatlı davranıp tedbirli olsaydı, bu fiil ondan sadır olmayacaktı. Baksana, harbî olan bir kâfir zannıyla bir Müslümanı öldüren kimse, şayet iyice tedbirli olup, durumun gerçek yüzünü anlamak için yeterince gayret sarfetmiş olsaydı, zahirî duruma göre o kimse bu hataya düşmeyecekti. Yine, bir av hayvanını hedef alıp da, hata ederek, böylece de bir insana (ok vb. şeyi) isabet ettiren kimse, şayet ihtiyatlı olmuş olsaydı, o zaman o hedefini ancak hiç kimsenin bulunmadığı tarafa doğru çevirecek, böylece de o hataya düşmeyecekti... Böylece, Cenâb-ı Hakk'ın *"Allah'tan tevbesinin (kabulü) için"* ifadesi, o kimsenin, ihtiyatlı davranma konusunda kusurlu olduğu hususuna bir dikkat çekmek olur.

2) Hak Teâlâ'nın *"Allah'tan tevbesinin (kabulü) için..."* ifadesi, O'nun, katil olan kimseye köle azâd edemediği zaman, oruç tutmasının köle azâd etmesi yerine geçeceği hususunda izin verip, ona müsaade etmesiyle ilgilidir. Bu böyledir, çünkü Allahu Teâlâ, günahkârı tevbe etmeye muvaffak kıldığı zaman, muhakkak ki onun manevi ağırlığını, yani günahını hafifletmiş olur. Binâenaleyh hafifletmek, tevbenin ayrılmaz bir vasfı olunca, "melzum"un "lâzım" yerinde kullanılması kabilinden, hafifletmeyi murat etmek için, tevbe lafzını zikretmiştir.

3) Mü'min, tesadüfen böyle bir hataya düştüğünde, o pişman olur ve bunun, hiç olmamış olmasını temenni eder... İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, bu nedamet ve temenniyi "tevbe" olarak adlandırmıştır.

Allah Hakkında "Alîmen Hakîmâ" Tavsifinin Açıklanması

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَكَانَ اللّٰهُ عَلِيمًا حَكِيمًا *"Allah her şeyi hakkıyla bilendir, gerçek hüküm ve hikmet sahibidir"* buyurmuştur ki bu, "Allahu Teâlâ bu kimsenin, bu işi kasten yapmadığını bilir ve yanlışlıkla yapmış olduğu bu fiil sebebiyle onu muaheze etmeme hususunda da "hakîm"dir. Çünkü hikmet, insanın ancak seçip, âmmden yapmış olduğu şeyler sebebiyle sorgulanmasını gerektirir."

Bil ki Ehl-i sünnet, Allahu Teâlâ'nın, işlerinde kulların faydalarını gözetmesi gerektiğine inanmadıkları için Allahu Teâlâ'nın hakîm olmasını, O'nun, işlerin neticesini bilen bir Zat-ı Kibriya olması manasına almışlardır. **Mu'tezile,** bu âyetin Ehl-i sünnetin bu görüşünü geçersiz kıldığını söyler. Onlara göre, çünkü Cenâb-ı Hak burada, "Hakîm" lafzını "Alîm" lâfzına

atfetmiştir. Binaenaleyh, "Hakîm", "Alîm" demek olsaydı, o zaman bu bir şeyi kendi üzerine atfetme olurdu ki, bu imkânsızdır.

Buna şöyle cevap verilebilir: Kur'an'ın "Hakîm" lafzının "Alîm" lafzına atfedilmiş olarak geldiği bütün yerlerde, Hakîm lafzından murat, Cenâb-ı Hakk'ın fiillerini muhkem yapmış olduğu anlamıdır. Binâenaleyh hükümler ve bilgiler, fiilin keyfiyyetine ait hususlardır. Allah en iyi bilendir.

وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَآؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا وَغَضِبَ اللهُ عَلَيْهِ وَلَعَنَهُ وَأَعَدَّ لَهُ عَذَابًا عَظِيمًا ﴿٩٣﴾

"Kim bir mü'mini kasten öldürürse, cezası, içinde ebedi kalıcı olmak üzere, cehennemdir. Allah ona gazap etmiştir, ona lanet etmiştir ve ona çok büyük bir azap hazırlamıştır" (Nisâ, 93).

Bil ki, Allahu Teâlâ, yanlışlıkla adam öldürmenin hükmünü zikredince, bundan sonra kasten adam öldürmenin hükmünü beyan etmiştir. Kasten adam öldürmenin, kısas ve diyetin vacip olması gibi, pek çok hükümleri vardır. Cenâb-ı Hak, bunu Bakara Sûresi'nde *"Ey iman edenler, maktuller hakkında size kısas yazıldı (farz kılındı)..."* (Bakara, 178) şeklinde zikretmiş, muhakkak ki burada da bundaki günah ve tehdidi beyan etmekle yetinmiştir. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Vaîdiyye[99] bu âyette, şu iki şeye istidlâlde bulunmuştur:

a) Fâsık kimseler ilâhi tehdide mutlak surette dûçar olacaklardır.

b) Onlar, ebedi olarak cehennemde kalacaklardır. Bu istidlâlin yapılış şekli şöyledir: Şart sadedinde getirilen "مَنْ" kelimesi, "istiğrâk" (kapsamlılık) ifade eder. Biz bunu, onların Bakara Sûresi'ndeki, *"Hayır, öyle değil, kim bir kötülük kazanır da, suçu kendisini çepeçevre kuşatırsa, onlar cehennemliktir. Onlar orada, bir daha çıkmamak üzere kalıcıdırlar"* (Bakara, 81) âyetini tefsir ederken iyiden iyiye ele alarak, buna tafsilâtlı şekilde cevap

99 Büyük günah işleyen kimse hakkında, cennetlik mi cehennemlik mi olduğu konusunda dünyada bir hüküm vermeyen Mürcie fırkasının tam zıddı olan fırkaya vaîdiyye denir (Şehristanî, el-Milel, 1/139).

vermiştik. **Vâhidî,** sünnî âlimlerin (ashabımızın) bu âyet ileri sürülerek yapılan iddiaya cevap verme hususunda birçok yollara başvurduklarını iddia etmiş ve şöyle demiştir: "Ben, o cevapların hiçbirini kabul etmiyorum. Çünkü onların söyledikleri cevaplar ya bir tahsis, ya bir mu'araza, ya bir izmar'dır. Halbuki âyetin lafzı, bunlardan hiçbirine delalet etmemektedir:" O, dayanağı olan iki şeyi şöyle ifade etmiştir:

1) Müfessirler, âyetin, bir mü'min öldüren kâfir hakkında nazil olduğunda icma etmişlerdir. Sonra **Vâhidî,** bu kıssayı zikretmiştir.

2) Âyetteki *"Cezası cehennemdir"* ifadesi, gelecek zaman manasındadır ve "O, cehennem ile cezalandırılacaktır" demektir. Bu bir vaîd ve tehdittir. **Vâhidî** daha sonra şöyle der: "Vaîd ve tehditten dönmek bir kerem ve lütuftur. Bizce, Allahu Teâlâ'nın mü'minlere karşı olan vaîdinden dönmesi caizdir." İşte **Vâhidî**'nin, başkalarının söylediği cevaplardan daha iyi olduğunu iddia ettiği sözünün neticesi budur.

Ben derim ki: Birinci izah şekli zayıftır. Çünkü fıkıh usulünde, sebebin hususiliğine değil, lafzın umûmiliğine itibar edildiği şeklinde bir kaide vardır. İstiğraka (umûmiliğe) delalet eden lafzın bulunduğu sabit olunca, o âyetin kâfirler hakkında nazil olmuş olması, bu umûmiliğe zarar vermez. Böylece bu söz tamamen sakıt olur. Sonra biz deriz ki: Lafzın umûmi olması, onun zikredilen sıfat ile nitelenmiş bütün katiller hakkında umûmi olmasını gerektirdiği gibi, aynı şekilde burada âyetin kâfirlere tahsis edilmesine mani olan bir başka husus daha bulunmaktadır. Bu husus, birkaç yönden izah edilebilir:

1) Allahu Teâlâ, mü'minlere kâfirlerle cihat etmelerini emretmiş, sonra onlara cihat ile meşgul oldukları zaman muhtaç oldukları hükmü öğreterek, *"Bir mü'minin diğer bir mü'mini yanlışlık eseri olmaksızın öldürmesi yakışmaz"* (Nisa, 92) buyruğu ile söze başlamıştır.

Cenâb-ı Hak o âyette, üç keffaret şekli zikretmiştir: Daru'l-İslâm'da oturmakta olan bir Müslümanın öldürülmesinin keffareti, daru'l-harpte oturmakta olan bir Müslümanın öldürülmesinin keffareti ve zımminin veya Müslümanların andlaşma yapmış olduğu kimselerle birlikte bulunan Müslümanın öldürülmesinin keffareti...

Sonra Cenâb-ı Hak, bu âyetin peşinden, kasten öldürmenin hükmünü de vaîdi ile birlikte zikretmiştir. Hatâen öldürmenin hükmünün beyanı, Müslümanlara mahsus olan bir hükmün beyanı olduğu için, o hatâen

öldürmenin adeta zıddı olan kasten öldürmenin hükmünü beyan etmenin de, yine mü'minlerle ilgili olması gerekir. Bu hüküm onlara has olmasa bile, en azından mü'minler bu hükme dahildirler.

2) Allahu Teâlâ bu âyetten sonra, *"Ey iman edenler, Allah yolunda harbe çıktığınız zaman, (meselelerin iç yüzünü) iyice araştırın. Size (Müslümanca) selam verene, dünya hayatının menfaatini arayarak, 'sen mü'min değilsin' demeyin"* (Nisâ, 94) buyurmuştur. Müfessirler bu âyetlerin, bir müşrik topluluğa rastlayan bir kısım Müslümanlar hakkında nazil olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Buna göre, bu Müslümanlar, o topluluğa rastladılar, o toplulukta bulunanlar Müslüman oldular, fakat Müslümanlar onları öldürdüler ve onların korktukları için Müslüman olduklarını iddia ettiler. Bu rivayete göre âyet-i kerime, mü'minleri, imanlarını izhar eden kimseleri öldürmekten nehyetmek için gelmiştir. Yine bu, âyetler arasında bir uyum ve tenasübün bulunabilmesi için, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kim bir mü'mini kasten öldürürse"* âyetinin, mü'minlerin mü'minleri öldürmesini nehyetme hususunda olmasını gerektirir. Zikretmiş olduğumuz bu izahlar ile, bu âyetten önceki ve sonraki ifadelerin, bu âyeti kâfirlere tahsis etmeye mani olduğu ortaya çıkar.

3) Fıkıh usulünde şöyle bir kaide bulunmaktadır: Hükmün, kendisine uygun ve münasip bir vasfa dayanması, o vasfın, bu hükmün illeti (sebebi) olduğunu gösterir. İşte bu yol ile biz, *"Erkek hırsızla kadın hırsızın ellerini kesin"* (Mâide, 38) âyetinden, el kesmeyi gerektiren şeyin hırsızlık olduğunu ve *"Zina eden kadınla, zina eden erkekten her birine yüzer değnek vurun"* (Nûr, 2) âyetinden de bu değnek vurmanın sebebinin, zina etmek olduğunu anlarız. İşte aynı şekilde burada da, bu vaîdi gerektiren şeyin, o kasıtlı öldürme işi olması gerekir. Çünkü bu vasıf, bu hükme uygundur. Binâenaleyh bu hüküm, bu vasfın (işin) bir neticesidir. Durum böyle olunca aynı şekilde, "Bu mana (vasıf) ne zaman mevcut olursa, o hükmün de bulunması gerekir" denilmelidir. Yaptığımız bu açıklama ile, muarızımızın, "Bu âyet-i kerime, kâfirler hakkındadır" sözünün bir kıymeti kalmaz.

4) Bu vaîdi hak etmenin sebebi ve kaynağı, bunun ya küfür, ya da bu belli şekildeki öldürme olmasıdır. Eğer bu vaîdin sebebi ve kaynağı küfür ise, "küfür bu öldürmeden önce mevcut idi" demektir. O zaman da bu öldürmenin, bu vaîd ve tehditte bir tesiri yok demektir. Binâenaleyh âyet-i kerime, *"Kim bir insanı öldürmeye kasteder (ve öldürürse), onun cezası, içinde ebedi olarak kalıcı olmak üzere, cehennemdir ve Allah ona gazap*

etmiştir" manasına gelmiş olur. Çünkü bu vaîdde bir tesiri olmayınca, kasten öldürme, vaîdde bir tesiri olmayan "bir nefsi öldürme" ve benzeri şeyler yerine geçmiş olur. Bunun yanlış olduğu malumdur. Eğer bu vaîdin menşe'i bu öldürmenin kasten oluşu ise, o zaman, "Her ne zaman böyle bir öldürme olursa, bu vaîdin söz konusu olması gerekir" denilmelidir ki bu durumda böyle bir sual sakıt olur. Binâenaleyh zikretmiş olduğumuz bu açıklamalarla, **Vâhidî**'nin beğendiği izahın önemli bir şey olmadığı ortaya çıkmış olur.

Vaîdden (Azaptan) Dönmek Faziletin Gereğidir

Vâhidî'nin seçmiş olduğu iki izah şeklinden ikincisine gelince, bu da son derece yanlıştır. Çünkü vaîd, bir haber çeşididir. Allahu Teâlâ'nın vaadinden dönmesini caiz görmek, O'nun yalan söylemesini caiz görmek gibidir ve bu büyük, hatta küfre yakın bir hatadır. Çünkü akıllı ve âlim insanlar, Cenâb-ı Hakk'ın yalan söylemekten münezzeh olduğu hususunda icma etmişlerdir. Bir de **Vâhidî**'nin, "Allah'ın (mü'minlere karşı olan) vaîdinden dönmesi, bir ikram ve lütuftur" demiş olduğu için, Allah'ın vaîdi hususunda yalan söylemiş olduğu caiz görülür ise, aynı şekilde Allah'ın kâfirler hakkındaki vaîdinden de dönmesi niçin caiz (mümkin) olmasın? Yine ikramda bulunmuş olmak için vaîdden de dönmek caiz olunca, bir maslahata (faydaya) binaen, kıssa ve haberlerden de, hulf (önceki şekilden dönmek) niçin caiz olmasın? Malumdur ki bu kapıyı açmak, Kur'an-ı Kerim'i ve şeriatin tamamını tenkit ve ta'n etmeye sebebiyet verir. Böylece **Vâhidî**'nin yaptığı her iki izahın da muteber olmadığı sabit olur.

Kaffâl, tefsirinde cevap olmak üzere bir başka izah daha zikretmiş ve şöyle demiştir: "Âyet-i kerime, kasıtlı olarak öldürmenin cezasının, âyette zikredilen şey olduğuna delâlet eder. Fakat âyet-i kerimede Allahu Teâlâ'nın bu cezayı, o kimseye ulaştırıp ulaştırmayacağı hususunda bir açıklama bulunmamaktadır. Bir kimse kölesine bazen, "Senin cezan, sana şunu şunu yapmamdır. Fakat ben bunları yapmıyorum" diyebilir." **Kaffâl**'ın bu cevabı da zayıftır. Çünkü bu âyet-i kerime ile, kasıtlı olarak öldürmenin cezasının âyette zikredilen ceza olduğu sâbit olmuştur. Diğer âyetler ile de, Hak Teâlâ'nın hak edenlere cezasını ulaştıracağı sâbit olmuştur. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Kim bir kötülük yaparsa, onunla cezalandırılır"* (Nisa, 123); *"Bugün herkes ne kazandıysa onun karşılığını görecek"* (Mü'min, 17) ve *"İşte kim zerre ağırlığınca bir hayır yaparsa onu(n sevabını) görecek. Kim*

de zerre ağırlığınca şer yaparsa, onun (cezasını) görecek" (Zilzal, 7-8) buyurmuştur. Hatta Hak Teâlâ bu âyette, onlara bu cezayı mutlaka vereceğini gösteren hususu da zikretmiş ve *"(Allah) ona çok büyük bir azap hazırlamıştır"* buyurmuştur. Çünkü bu cezanın, o fiilin cezası oluşunun beyanı, *"Cezası, içinde ebedi kalıcı olmak üzere, cehennemdir"* ifadesi ile yapılmıştır. Şayet Allahu Teâlâ'nın, *"(Allah) ona çok büyük bir azap hazırlamıştır"* sözü, bu cezanın hak edilmiş olmasından haber verme olsaydı, bir tekrar olmuş olurdu. Fakat biz bu ifadeyi, Allahu Teâlâ'nın, bu azabı vereceğini haber vermesi manasında alırsak, böyle bir tekrar söz konusu olmaz ve bu daha evlâ olur.

Bil ki biz şunu diyoruz: Bu âyet, iki hususta tahsis edilmiştir: Bunlardan birincisi, kasten öldürmenin, kısasta olduğu gibi, bir düşmanlık eseri ile olmamasıdır. Çünkü bu durumda âyetteki vaîd söz konusu olmaz. İkincisi, düşmanlık eseri olan kasıtlı öldürmenin fâilinin, bundan tevbe etmesidir. Bu takdirde de bu vaîd, onun için söz konusu olmaz. Bu hükmün iki yerde tahsis edilmiş olduğu sâbit olunca, biz de bu umumî ifadeyi, Cenâb-ı Hakk'ın, *"(Allah) o (şirkten) başkasını, dileyeceği kimseler için, bağışlar"* (Nisa, 48) âyetinin delili ile, affın söz konusu olması ihtimali ile tahsis ederiz. Yine bu âyet, vaîdin mutlaka yerini bulacağı hususundaki umumî manalı delillerden birisidir. Vaadin mutlaka tahakkuk edeceğini gösteren umûmî deliller, vaîdin mutlaka tahakkuk edeceğini gösteren umûmî delillerden daha çoktur. Onun, vaîdin mutlaka olacağını gösteren umûmî delilleri tercih edişi ile ilgili açıklamalarına daha önce cevap vermiş ve vaadin mutlaka tahakkuk edeceğine dair umumî delillerin daha tercihe şayân ve üstün olduğunu beyan etmiştik. Biz bütün bu açıklamaları, Bakara suresi, "بَلٰى مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً..." (Bakara, 81) ayetinin tefsirinde zikretmiştik.

***İKİNCİ MESELE:* Kasten Öldürenin Tevbesinin Makbul Olup Olmadığı**

İbn Abbas'ın şöyle dediği nakledilmiştir: "Düşmanlıkla kasten öldüren kimsenin tevbesi kabul edilmez." Âlimlerin çoğu ise, bu kimsenin de tevbesinin kabul edilebileceğini söylemişlerdir. Buna birçok şey delâlet eder:

Birinci delil: Küfür, bu öldürmeden (katillikten) daha büyük bir günahtır. Küfrün tevbesi kabul edildiğine göre, katilliğin tevbesi haydi haydi kabul edilir.

İkinci delil, Allahu Teâlâ'nın, Furkân Sûresi'nin sonundaki şu âyetidir: *"Onlar ki, Allah'ın yanısıra başka bir tanrıya tapmazlar, Allah'ın haram*

kıldığı cana haksız yere kıymazlar ve zina etmezler. Kim bunlardan (birini) yaparsa cezaya çarpar, kıyamet günü, onun azabı katmerleşir ve o azabın içinde hor ve hakir olarak ebedi bırakılır. Ancak (şirkten) tevbe edip, imana gelen ve iyi amellerde bulunanlar müstesna..." (Furkan, 68-70). Bu âyette zikredilen büyük günahlarla beraber, kasten öldürme hususunda yapılan tevbe makbul sayıldığına göre, katillik hususundaki tek başına tevbenin makbul olması daha evlâ olur.

Üçüncü delil, Hak Teâlâ'nın, *"(Allah) o (şirkten) başkasını dileyeceği kimseler için bağışlar"* (Nisa, 48) âyetidir. Allahu Teâlâ bu âyette, küfrün dışındaki bütün günahları bağışlayacağını va'detmiştlr. Binaenaleyh o günahları, tevbeden sonra bağışlaması ihtimali daha kuvvetlidir. Allah en iyi bilendir.

يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوٓا اِذَا ضَرَبْتُمْ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ فَتَبَيَّنُوا وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ اَلْقٰٓى اِلَيْكُمُ السَّلَامَ لَسْتَ مُؤْمِنًا ۚ تَبْتَغُونَ عَرَضَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا ۡ فَعِنْدَ اللّٰهِ مَغَانِمُ كَثِيرَةٌ ۚ كَذٰلِكَ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلُ فَمَنَّ اللّٰهُ عَلَيْكُمْ فَتَبَيَّنُوا ۟ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا ﴿٩٤﴾

"Ey imân edenler! Allah yolunda* sefere *çıktığınız zaman (meselelerin iç yüzünü) iyice araştırın. Size (Müslümanca) selam verene, dünya hayatının menfaatini arayarak, 'sen mü'min değilsin' demeyin. İşte Allah'ın katında birçok ganimetler vardır. Evvelce siz de böyle iken, Allah size lütfetti. O hâlde (meselelerin iç yüzünü) iyice araştırın. Şüphesiz Allah, ne yaparsanız hakkıyla haberdardır" (Nisa, 94).

Bil ki bu âyetin maksadı, mü'minleri öldürmenin haramlığını iyice ortaya koymak ve mücahitleri, zayıf bir yorum (düşünce) ile haram olan kanı dökmemeleri için, bu hususta tedbirli davranmalarını sıkı sıkı emretmektir. Âyetteki bu etkili anlatım bir önceki âyetin, mü'minlere yönelik bir hitap olduğuna delâlet eder. Bu âyetle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

Hamza ve **Kisâî**, burada ve Hucurât Sûresi'nde kelimeyi, "sebât" mastarından "فَتَثَبَّتُوا" şeklinde; diğer kıraat imamları ise, "beyân" mastarından, "فَتَبَيَّنُوا" şeklinde okumuşlardır. Her iki kıraatin manası birbirine yakındır. Çünkü birinci şekli tercih eden, bunun, ikdâm etmenin (hemen acele ile

yönelmenin) zıddı bir manaya olduğunu, âyetin teennî ile hareket edip, acele etmemeyi ifade ettiğini söylemiş olur. Kelimenin "beyân" mastarından okunan kıraatini tercih eden de, ihtiyatlı hareket etmekten muradın, "iyice araştırmak olduğunu", binaenaleyh bu mananın daha beliğ ve etkili olduğunu söyler.

İKİNCİ MESELE

Âyette geçen "ضَرَبَ" kelimesinden murat, Allah yolunda ticaret için veya cihat için sefere çıkmaktır. Bu kelimenin asıl manası, el ile vurmaktır. Bunun sefere çıkma (yolculuk) manasında kullanılışı, seferdeki hızlı gidişten kinâyedir. Çünkü eliyle bir insana vuran kimsenin elinin hareketi, bu vuruş esnasında çok hızlıdır. Bundan dolayı, "darb" kelimesi, yolculuktaki hızlı gidişten kinâye kılınmıştır. **Zeccâc** şöyle der: "Âyetteki, "إِذَا ضَرَبْتُمْ فِي سَبِيلِ اللهِ" tabiri "gazaya çıktığınızda ve cihada gittiğinizde..." manasındadır.

Selam Veren Kimse Hakkında "Mü'min Değilsin" Demeyin

Sonra Allahu Teâlâ, وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ أَلْقَى إِلَيْكُمُ السَّلَامَ لَسْتَ مُؤْمِنًا *"Size (Müslümanca) selam verene, 'sen, mü'min değilsin' demeyin"* buyurmuştur. Allahu Teâlâ bununla, Müslümanlara boyun eğen ve teslim olmak isteyen kimseleri kastetmiştir. Hak Teâlâ'nın, *"O gün (zâlimler) Allah'a teslimiyetlerini, yani O'nun emrine teslim olmak istediklerini arz etmişlerdir"* (Nahl, 87) âyeti de bu manadadır. Âyetteki "selâm" kelimesi elif ile okunur ise, iki manaya gelir:

1) "Selâm"dan murat, Müslümanların birbirlerini selamladıkları şeydir. Yani, "Sizi, bu selam ile selamlayan kimse hakkında "O, bu selamı ancak kendisini korumak maksadıyla söylemiştir" deyip de, malını (ganimet olarak) almak için hemen kılıcınızla ona saldırmayın, fakat kendinizi tutup onun izhâr etmiş olduğu şeyi, yani selamını kabul edin" demektir.

2) Bu, "sizden ayrılan ve size karşı savaşmayan kimseye, 'Sen, mü'min (emniyette) değilsin' demeyin" manasındadır. Kelimenin bu manası "selâmet"ten gelir. Çünkü ayrılıp bir kenara çekilen kimse, selamet istiyor demektir.

Keşşaf sahibi: "Mü'min kelimesi, mîm harfinin fethasıyla "mü'men" şeklinde de okunmuştur. Bu, "ona emân verdi" manasına gelen "آمَنَهُ" tabirindendir. Buna göre âyetin manası, "sana emân vermiyoruz" demeyin" şeklinde olur" demiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Bu Âyetin (Nisa, 94) Nüzûl Sebebi**

Âyetin sebeb-i nüzûlü hakkında birkaç rivayet vardır:

Usame'nin Bir Yahûdîyi Öldürmesi

Birinci rivayet: Fedekli **Mirdâs İbn Nehîyk,** Müslüman olmuş ve kavminden, ondan başka kimse Müslüman olmamıştı. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, **Gâlib İbn Fudâle** komutasında gönderdiği bir seriyye, **Mirdâs**'ın kavmine gitmişti. Bütün kavim kaçmış, ama o, Müslüman oluşuna güvenerek yerinde kalmıştı. Atlıları görünce, koyunlarını dağın bir oyuğuna çekti. Müslüman atlılar oraya ulaşıp tekbir getirince, o da tekbir alıp onların yanına indi ve "Lâ ilâhe illallah Muhammedu'r-Resûlullah. es-Selâmu aleykum" dedi. Fakat **Usâme İbn Zeyd** (r.a) onu öldürdü ve koyunlarını sürüp götürdü. Bunu Hz. Peygamber (s.a.s)'e haber verdikleri zaman O, çok kızdı ve *"Siz onu, yanındaki mala göz diktiğiniz için öldürdünüz" dedi.* Sonra bu âyeti **Usame**'ye okudu. **Usame** de, "Ya Resûlallah, benim için Allah'a istiğfar et" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) *"O, 'lâ ilâhe illallah' demişken, bu nasıl olur?"* dedi. **Hz. Usame** (r.a): "Hz. Peygamber bu sözü tekrar edip durdu. Hatta keşke, daha önce Müslüman olmamış olsaydım da o gün Müslüman olmuş olsaydım" diye arzu ettim. Daha sonra Hz. Peygamber (s.a.s) benim için istiğfar etti ve *"Bir köle azâd et"* buyurdu" demiştir.

Bir Mü'mini Öldüren Muhallem'in Durumu

İkinci rivayet: Kâtil **Muhallem İbn Cüsame**'ye (yolda), **Âmir İbn el-Azbat** rastladı. **Âmir** onu, İslâm selamı ile selamladı. **Muhallem** ile **Âmir** arasında, cahiliyye döneminden bir kin vardı. Bundan dolayı **Muhallem** bir ok atıp onu öldürdü. Hz. Peygamber (s.a.s) (bu hadiseye) çok kızdı ve *"Allah sana mağfiret etmesin"* dedi. Bunun üzerinden yedi gün geçmeden **Muhallem** öldü. Müslümanlar onu gömdüler, fakat toprak onu üç kere dışarı attı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s): *"Hiç şüphesiz toprak, ondan daha şerlileri kabul eder. Fakat Cenâb-ı Allah (böyle yaparak) size, bu günahın kendi katında ne kadar büyük olduğunu göstermek istedi"* buyurup onun üzerine taş konulmasını emretti.

Üçüncü rivayet: Usame'nin başına gelen hadisenin bir benzeri de **Mikdâd İbnu'l-Esved**'in başına gelmiştir. O, şöyle demişti: "Ya Resûlallah, ne buyurursun: Ben kâfirlerden birisiyle karşılaşsam, bunun üzerine o benimle vuruşsa ve benim iki elimden birisini kılıçla kesse; sonra da bir

ağacı kendisine siper edinerek, "Allah için Müslüman oldum" dese.. bundan sonra ben onu öldürebilir miyim?.." Hz. Peygamber (s.a.s), *"Onu öldürme!"* deyince ben, "Ey Allah'ın Resûlü, o benim elimi kesti!" dedim. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), *"Onu öldürme; eğer sen onu öldürürsen, muhakkak ki o, senin onu katletmenden sonraki menzilinde, yerinde; sen de, dediği kelimeyi söylemezden önceki menzilesinde, yerinde olursun"* buyurdular.

Ebû Ubeyde'den rivayet edildiğine göre o, şöyle demiştir: Allah'ın Resûlü şöyle buyurdular: إِذَا أَشْرَعَ أَحَدُكُمُ الرُّمْحَ إِلَى الرَّجُلِ فَإِنْ كَانَ سِنَانُهُ عِنْدَ نُقْرَةِ نَحْرِهِ فَقَالَ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ فَلْيَرْفَعْ عَنْهُ الرُّمْحَ *"Sizden birisi mızrağını adama (kâfire) yöneltip, mızrağın keskin demir ucu da adamın boğazının çukuruna dayansa, bunun üzerine de adam, "Lâ ilâhe illallâh.." derse, o kişi mızrağı ondan çeksin.."*

Kaffâl (r.h) ise şöyle demiştir: "Bu rivayetler arasında bir çelişki bulunmamaktadır. Belki de bu âyet, hâdiselerin hepsi meydana geldiği zaman nazil olmuş, böylece de her bir grup, âyetin kendisiyle alâkalı olay hakkında nazil olduğunu zannetmiş olabilir." Allah en iyi bilendir.

***DÖRDÜNCÜ MESELE:* Zındığın Tevbesinin Makbul Olması**

Âlimler, zındığın tevbesinin kabul edilip edilmeyeceği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Fukaha, tevbesinin kabul olunacağı görüşünü benimsemiş, bu görüşüne de birkaç yönden hüccet getirmiştir:

a) Bu âyet-i kerimede Allahu Teâlâ, zındık ile zındık olmayanı ayırt etmemiş, aksine bunu herkese vacip kılmıştır.

b) Cenâb-ı Hak, *"(Habibim), kafirlere söyle ki, eğer vazgeçerlerse, geçmiş (günahları) bağışlanacaktır"* (Enfâl, 38) buyurmuştur. Bu, bütün kâfir sınıflarını içine alan umûmî bir ifadedir.

c) Hiç şüphe yok ki zındığa da tevbe etmesi emrolunmuştur ve tevbe şartsız olarak kabul edilir. Çünkü Allahu Teâlâ, *"O, kullarının tevbesini kabul edendir"* (Şûra, 25) buyurmuştur. Bu, bütün günahları ve bütün mahlûkatı içine alan umûmî bir ifadedir.

***BEŞİNCİ MESELE:* Çocuğun İslâm'a Girmesi**

Çocuğun Müslüman olması, **Ebu Hanife**'ye göre kabule şayandır. **İmam Şafiî** ise, "Bu, sahih olmaz" demiştir. **Ebu Hanife,** "Bu âyet, çocuğun Müslümanlığının sahih olduğuna delâlet eder. Çünkü Hak Teâlâ'nın, *"Size (Müslümanca) selam verene, 'sen mü'min değilsin' demeyin"* buyruğu hem çocuk hakkında, hem de âkil bâliğ kimse hakkında umûmi bir ifadedir" demiştir.

İmam Şafiî ise: "Eğer çocuğun Müslüman olması sahih kabul edilseydi, onun mükellef kabul edilmesi gerekirdi. Çünkü şayet bu gerekmeseydi, o zaman bu, o çocuğun küfre girmesine bir izin olurdu ki bu caiz değildir. Fakat bu ona vacip de değildir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), رُفِعَ الْقَلَمُ عَنْ ثَلَاثٍ عَنِ الصَّبِيِّ حَتَّى يَبْلُغَ *"Üç kişiden kalem (mesuliyet) kaldırılmıştır: Baliğ oluncaya kadar çocuktan(...)"*[100] buyurmuştur. Allah en iyi bilendir.

***ALTINCI MESELE:* Yahûdî ve Hristiyanın İslâm'a Girme Şekli**

Fakîhlerin çoğu şöyle demişlerdir: "Eğer bir Yahûdî veya bir Hristiyan, "Ben mü'minim" veya "Ben Müslümanım" dese, bu kadarcık bir ifade ile, onun Müslüman olduğuna hükmedilmez. Çünkü o kendisinin üzerinde bulunduğu şeyin İslâm; onun da iman olduğuna inanır. Şayet o kimse, "Lâ ilâhe illallah, Muhammedun Resûlullah" dese, bazılarına göre bunu söyleyenin Müslüman olduğuna hükmedilmez; çünkü onların içinde, "Muhammed, bütün insanlara değil de, Araplara Allah'ın elçisidir" diyenler olduğu gibi, aynı şekilde onlardan, "muhakkak ki Muhammed bir hak peygamberdir, fakat bundan sonra da peygamber gelecektir" diyenler de bulunmaktadır. Bilakis o kimsenin, kendisinin üzerinde bulunduğu dinin bâtıl; Müslümanlar arasında mevcut olan dinin ise hak din olduğunu itiraf etmesi gerekir. Allah en iyisini bilendir.

Sonra Cenâb-ı Hak, تَبْتَغُونَ عَرَضَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا فَعِنْدَ اللّٰهِ مَغَانِمُ كَثِيرَةٌ *"..dünya menfaatini arayarak.. İşte Allah'ın katında birçok ganimetler vardır"* buyurmuştur. **Ebu Ubeyde** şöyle demiştir: "Dünya metâının tamamı ârazdır, geçicidir." Arapçada mesela, râ harfinin fethasıyla olmak üzere şöyle denilir: اَلدُّنْيَا عَرَضٌ حَاضِرٌ يَأْخُذُ مِنْهَا الْبَرُّ وَالْفَاجِرُ "Dünya (metâı), kendisinden itaatkârın da günahkârın da istifade edebildiği, elimiz altındaki geçici bir şeydir." Râ harfinin sükûnuyla olmak üzere "اَلْعَرْضُ" kelimesi ise, dirhem ve dinarın dışındaki şeyler hakkında kullanılır. Dünya metâı, "âraz.." olarak isimlendirilmiştir. Çünkü dünya metâı ârızî olarak ortaya çıkar, sonra da zevâl bulur ve baki kalmaz... İşte kelamcıların, bekâ müddeti az olduğu için, "cevher"e muhalif olan "hadis"leri "âraz" diye isimlendirmeleri de bundandır. Cenâb-ı Hakk'ın, "فَعِنْدَ اللّٰهِ مَغَانِمُ كَثِيرَةٌ" ifadesi, "Allah katında çok sevap bulunmaktadır" demektir. Böylece Cenâb-ı Hak, dünya metâını "âraz" olarak isimlendirmek suretiyle, onun hızlı bir biçimde yok olduğuna ve sona ermesinin daima yakın olduğuna dikkat çekmiştir. *"İşte Allah'ın katında*

100 **Tirmizî**, Hudûd, 1 (4/32).

birçok ganimetler vardır" ifâdesiyle de, *"Bakî olacak iyi ameller ise, Rabbinin nezdinde sevapça da daha hayırlıdır, umutça da daha hayırlı"* (Kehf, 46) âyetinde de olduğu gibi, Allahu Teâlâ'nın mükâfatının daimîlik ve bekâ vasfıyla nitelenmiş olduğuna dikkat çekmiştir.

Sonra Cenâb-ı Hak, كَذٰلِكَ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلُ *"Evvelce siz de böyle idiniz..."* buyurmuştur. Bu ifade, muhatapların, bu selâm veren kimselere teşbih edilmiş olmalarını gerektirir. Ancak ifadede, bu benzerliğin hangi hususta meydana geldiği hususunda bir açıklama bulunmamaktadır. Bundan dolayı müfessirler, bu konuda birçok açıklama zikretmişlerdir:

1) Bundan murat şudur: "Siz İslâm'a ilk girdiğiniz zaman, ağzınızdan kelime-i şahadet işitildiği gibi, kalbinizin söylediğiniz bu şeye uygun olup olmadığı hususunda bir ilim elde etmeye bakılmaksızın, kanlarınız ve mallarınız korunmuştu. Binâenaleyh, sizin de, İslâm'a girenlere size davranıldığı gibi davranmanız, sözün zahirine itibar etmeniz ve, "O, öldürüleceği korkusuyla, kelime-i şehâdeti söyledi.." demememiz gerekir." Bu, ekseri müfessirin tercih ettiği görüştür ki, bunda bir müşkillik bulunmamaktadır. Çünkü onların, "Bizim imanımız, onların imanı gibi değildir; çünkü biz, kendi isteğimizle ve emre uyarak iman ettik. Onlarsa kılıç zoruyla iman ettiklerini söylediler. Daha nasıl bu ikisinden birisinin diğerine teşbih edilmesi mümkün olur" deme hakları bulunmaktadır?

2) **Saîd İbn Cübeyr** şöyle demektedir: "Bundan murat, "Bu davet edenin, imanını kavminden saklayıp gizlediği gibi, siz de imanınızı kavminizden saklıyorsunuz. Sonra Allah sizi azîz kılmak sûretiyle size lütfetti de, böylece siz dininizi izhâr ettiniz.. İşte siz de onlara, bu şekilde muâmele ediniz.." demektir." Bu ifadede bir müşkil bulunmaktadır. Çünkü imanı gizlemek, onlar hakkında umûmî değildi.

3) **Mukatil:** "Bundan murat şudur: "Siz de hicretten önce kâfirler arasında bulunduğunuz zaman, Allah'ın Resûlü'nün ashâbından, "Lâ ilâhe illallâh!" kelimesiyle emân dilediğimiz gibi, siz de onlardan aynısını kabul ediniz..."

Birinci görüş hakkında söz konusu olan müşkillik, bu görüş hakkında da variddir. Bana göre, şöyle denilmesi doğruya daha yakındır: "Bir dinden başka bir dine geçen kimsede, işin başında, zayıf bir sebepten dolayı, az bir temayül bulunur. Sonraysa bu temayül, mükemmelleşip muhkemleşinceye kadar gittikçe kuvvet kazanır. Buna göre onlara sanki şöyle denilmek

istenmiştir: "Siz, daha işin başındayken, muhakkak ki sizde, birtakım zayıf sebeplerden dolayı İslâm'a olan temâyülünüz zayıf idi. Sonra Cenâb-ı Hak, bu temayülünüzü kuvvetlendirip, küfre karşı olan nefretinizi arttırmak suretiyle size ihsanda bulundu. İşte onlar da böyledir; onlarda böyle bir korkudan dolayı İslâm'a karşı zayıf bir temayül meydana gelmiştir. Binaenaleyh, onların bu imanını kabul ediniz. Zira Allahu Teâlâ, onların kalplerinde iman halâvetini kuvvetlendirip, göğüslerindeki o arzuyu arttıracaktır." İşte bana göre, bu konuda söylenmesi gereken söz budur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَمَنَّ اللهُ عَلَيْكُمْ *"Allah size lütfetti"* buyurmuştur. Bu hususta şu iki ihtimal bulunmaktadır:

a) Bu, Cenâb-ı Hakk'ın *"Evvelce siz de böyle iken.."* tabiriyle ilgilidir. Yani, "Onların imanının, kalplerinde olan ile değil de, sırf dilleriyle söylediklerinden anlaşılması, veyahut da işin başında o iman, zayıf bir sebepten ötürü meydana gelmiş olup, daha sonra da, Allah'ın kalplerinizde iman nurunu güçlendirmek ve o iman vesilesiyle o imanla amel etme ve o imanı sevme hususunda size yardım etmek suretiyle size ihsânda bulunmuş olması hususunda, bu safhalardan geçmede sizin imanınız onların imanı gibidir" demektir.

b) Bu ifadenin, kendinden sonrasıyla bir alâkası olmayıp, kendinden öncekilerle ilgili olmasıdır. Bu böyledir, zira seriyyeye katılanlar, "Lâilâhe illallâh!" diyen kimseyi öldürüp, sonra da Cenâb-ı Hak, onları böylesi davranıştan nehyedip, bunun günah olduğunu da beyân edince, *"Allah size lütfetti"* buyurmuştur. Yani, "Bu kötü fiilden ötürü yapmış olduğunuz tevbeyi kabul etmek suretiyle, size lütuf ve ihsanda bulunmuştur" demektir. Cenâb-ı Hak, işin aslını araştırmayla ilgi emrini tekrarlayarak, فَتَبَيَّنُوا *"O halde iyice araştırın"* buyurmuştur. Allahu Teâlâ'nın araştırmayla ilgili emri tekrarlaması, böylesi bir fiilden iyice kaçınmanın gerekli olduğuna delâlet eder.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, إِنَّ اللهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا *"Şüphesiz Allah, ne yaparsanız hakkıyla haberdardır"* buyurmuştur ki, bundan murat, kalpte bulunanın aksini izhar edip, (başkalarını aldatmaktan) men etmek ve bu hususta tehditte bulunmaktır.

لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ ۚ فَضَّلَ اللهُ الْمُجَاهِدِينَ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً

وَكُلًّا وَعَدَ اللّٰهُ الْحُسْنٰى وَفَضَّلَ اللّٰهُ الْمُجَاهِدِينَ عَلَى الْقَاعِدِينَ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿٩٥﴾ دَرَجَاتٍ مِنْهُ وَمَغْفِرَةً وَرَحْمَةً وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿٩٦﴾

"Mü'minlerden özür sahibi olmaksızın, (evlerinde) oturanlarla, Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihat edenler bir olamaz. Allah, mallarıyla, canlarıyla savaşanları, derece bakımından oturanlardan çok üstün kılmıştır. (Gerçi) Allah hepsine de cenneti va'detmiştir. (Fakat) Allah, mücahitlere oturanların üstünde daha büyük bir mükâfat va'detmiştir. Kendinden dereceler, mağfiret ve rahmet vermiştir. Allah çok bağışlayıcı, çok merhametlidir" (Nisa, 95-96).

Bu Âyetin (Nisa, 95) Mâkabliyle Münasebeti

Bil ki, bu âyetin kendinden önceki âyetlerle münasebeti hususunda şu izahlar yapılabilir:

a) Daha önce de beyân ettiğimiz gibi, Cenâb-ı Hak, insanları cihada teşvik edince, bunun peşinden cihada dair hükümleri beyân buyurmuştur. Buna göre cihadın hükümlerinin ilk çeşidi, Müslümanların Müslümanları öldürmekten sakındırmak, yanlışlıkla, kasıtlı olarak veya "şibh-i amd" sûretiyle öldürme hallerinde, durumun nasıl olacağını da beyan etmektir. İşte Allahu Teâlâ bu hükümlerini bildirince, bunun peşinden başka bir hükmünü getirmiştir ki, bu da cihat eden kimsenin cihat etmeyene olan üstünlüğünü açıklamaya dair olup, o da bu âyettir.

b) Allahu Teâlâ, kelime-i şehâdeti söyleyen kimseleri (inanarak söylemedikleri iddiasıyla) öldürmek gibi bir fiilin onlardan sadır olmasından dolayı onları azarlayınca, muhtemelen onların kalplerine şöyle bir fikir gelecekti: "Böylesi bir harama düşmemek için, iyisi mi cihada gitmemeli." İşte bu fikri gidermek için Allah, bu âyette mücahidin üstünlüğünü bildirerek bu şüpheyi izale etmiştir.

c) Allahu Teâlâ, kelime-i şehâdet getiren bir kimseyi öldürmek gibi bir fiilin onlardan sadır olmasından dolayı onları azarlayıp kınayınca, bunun peşinden cihadın faziletini zikretmiştir. Sanki şöyle denilmek istenmiştir: "Cihat yapan herkes, Allah'ın katında büyük bir derece elde etmiş olur. Binaenaleyh, dinde büyük bir mevki olan cihat makamına, böylesi yanılmalarla

zarar vermemek için, bu dereceye nail olan kimseler bu gibi hatalardan sakınsınlar. Allah, en iyi bilendir. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, غَيْرُ أُولِى الضَّرَرِ *"özür sahibi olmaksızın"* tabirindeki غَيْرُ kelimesi, her üç harekeyle de okunmuştur. Mesela, الْقَاعِدُونَ kelimesinin sıfatı olduğu için, merfû okunur. Buna göre mana, "Özür sâhibi olmayıp oturan kimselerle, cihat edenler bir olmaz.." şeklindedir. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, اَوِ التَّابِعِينَ غَيْرِ أُولِى الْاِرْبَةِ *".. ihtiyacı olmayan hizmetçiler.."* (Nûr, 31) ifadesidir. Biz, غَيْرِ الْمَغْضُوبِ *"gazaba uğrayanlarınkine değil.."* (Fâtiha, 7) tabirinin tefsirinde, "غَيْرُ" kelimesinin ma'rife bir kelimeye sıfat olabileceğini anlatmıştık.

Zeccâc şöyle demektedir: "Bu tabirdeki "غَيْرُ" kelimesinin, istisnâ cihetiyle de merfû olması caizdir. Buna göre mana, "Oturanlarla cihât edenler bir olmaz. Ancak, özrü bulunanlara gelince bunlar, cihât edenlerle bir olabilirler" şeklinde olur. Yani, "Özürleri, kendilerinin cihada çıkmalarına mâni olan kimseler müstesnâ..." demektir."

Nefyden sonra müstesnânın merfû olması hakkındaki sözümüz, O'nun مَا فَعَلُوهُ اِلَّا قَلِيلٌ مِنْهُمْ *"İçlerinden birazı müstesnâ olmak üzere..."* (Nisa, 66) âyetinin tefsirinde geçmişti.

Nasb ile okunması hususunda da iki izah bulunmaktadır:

a) Bunun, اَلْقَاعِدُونَ *"oturanlar"* kelimesinden müstesnâ olmasıdır. Buna göre mana, "özrü bulunmayanlar hariç, oturanlar.. denk olmaz..." şeklindedir. Bu, **Ahfeş**'in tercihidir.

b) Bu kelimenin, hal olduğu için, mansûb olmasıdır. Buna göre mana, "sıhhatli iken oturanlarla, cihat edenler bir olmaz.." şeklinde olur. Nitekim sen, "جَاءَنِي زَيْدٌ غَيْرَ مَرِيضٌ" dersin. Bu, "**Zeyd** bana, sıhhatli olduğu halde geldi" demektir. Bu ise, **Zeccâc** ve **Ferrâ**'nın görüşüdür. Bu, Hak Teâlâ'nın اُحِلَّتْ لَكُمْ بَهِيمَةُ الْاَنْعَامِ اِلَّا مَا يُتْلٰى عَلَيْكُمْ غَيْرَ مُحِلِّى الصَّيْدِ *"Siz ihramlı olduğunuz halde avlanmayı helâl saymamak, size okunacak olanlar hariç olmak şartıyla, davarlar size helâl edildi"* (Maide, 1) âyeti gibidir.

Bu kelimenin mecrûr okunmasına gelince bu, âyette geçen, اَلْمُؤْمِنِينَ "mü'minler.." kelimesinin sıfatı olması münasebetiyledir. İşte bu kıraatlerin vecihlerinin beyânı budur.

Sonra buradaki başka bir konu da şudur: **Ahfeş** istisnâ yaparak, bu kelimeyi mansub okumanın daha uygun olduğunu; zira bundan maksadın,

savaşa gidemeyen bir topluluğun istisnâ edilmesi olduğunu söylemiştir. Bu âyet-i kerimenin tefsirinde şu rivayet edilmiştir: "Allahu Teâlâ cihat edenlerin özürsüz olarak cihada katılmayanlardan üstün olduğunu beyân buyurunca, özürlü olan bir kısım, Hz. Peygamber'e gelerek, "Bizim halimizi görüyorsun.. Biz de cihada katılmayı çok arzuluyoruz. Acaba bizim için bir çare var mı?" dedi. Bunun üzerine, *"...özür sahibi olmaksızın..."* âyeti nazil oldu. Böylece Cenâb-ı Hak onları, savaşa özürsüz olarak katılmayanlardan istisnâ etti. Diğer âlimler de, merfû okunmanın daha uygun olduğunu, zira "gayr" kelimesinde aslolanın, onun sıfat olduğu; sıfat olması halinde de istisnadan elde edilmek istenen şeyin, bu durumda da elde edileceğini, çünkü her iki halde de, özür sahiplerinin, üstün kılındıkları kimselerden mücahitlerin istisnâ edildiklerini söylemişler, her iki takdirde de maksat hasıl olup, "gayr" kelimesinde aslolan da sıfat olmak olunca, merfû okumanın evlâ olacağını belirtmişlerdir.

İKİNCİ MESELE

"Darar" kelimesi ister körlük, ister kötürümlük, isterse hastalık veyahut da hazırlıksız olmak sebebiyle olsun, noksanlık anlamına gelir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Özürlü Olarak Cihada Katılamayanlar Cihad Sevabı Alırlar**

Âyetin ifade ettiği nihai mana şudur: "Sağlam olduğu halde oturarak savaşa katılmayanlarla, Allah yolunda cihat edenler bir olmaz..."

Âlimler, Cenâb-ı Hakk'ın *"Özür sahibi olmaksızın.."* ifadesinin, özürlü olarak oturup geride kalan mü'mihlerin, cihad edenlerle müsavi olduklarına delâlet edip etmediği hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bazıları şöyle demişlerdir: Bu, buna delâlet etmez. Zira biz, "gayr" kelimesini sıfat manasına hamleder ve sıfatla yapılan tahsisin de, hükmü kendisinin dışında kalanlardan nefyettiğine delâlet etmediğini söylersek, böyle bir şey gerekmez. Yine biz, "gayr" kelimesini istisnâ mânasına alır, nefiyden yapılan istisnânın "isbât" ifade etmediğini söylersek, bu yine gerekmez. Ama, biz "gayr" lafzını istisnâ manasına alır, nefiyden yapılan istisnânın da isbât ifade ettiğini söylersek, o zaman eşitliğin bulunduğuna hükmetmek gerekir. Bil ki, özürlü kimseler hakkındaki bu eşitlik, bunun başka bir şarta bağlı olduğunu söyleyenlere göredir. Nitekim Cenâb-ı Hak bu hususu, Tevbe Sûresi'nde zikretmiştir ki, bu da O'nun *"Allah ve Resûlü için nasihat etmek*

şartıyla ne zayıflara, ne hastalara, ne de harcayacak bir şey bulamayanlara bir günah yoktur" (Tevbe, 91) buyruğudur.

Bil ki böyle bir eşitliğin bulunduğunu söylemek, uzak bir ihtimal değildir. Hem naklî, hem de aklî delil bunun böyle olduğuna delâlet eder. Buna delâlet eden nakli deliller şunlardır: Hz. Peygamber (s.a.s) savaşlarının birinden dönerken: لَقَدْ خَلَفْتُمْ بِالْمَدِينَةِ أَقْوَامًا مَا سِرْتُمْ مَسِيرًا وَلَا قَطَعْتُمْ وَادِيًا إِلَّا كَانُوا مَعَكُمْ أُولٰئِكَ أَقْوَامٌ حَبَسَهُمُ الْعُذْرُ *"Andolsun ki siz Medine'de, arkanızda bir topluluk bıraktınız. Yürüdüğünüz her yerde, kat ettiğiniz her vadide, onlar mutlaka sizinle beraberdi. İşte onlar, özürleri kendilerini engellemiş olan bir topluluktur"*[101] buyurmuştur.

Yine Hz. Peygamber (s.a.s), إِذَا مَرِضَ الْعَبْدُ قَالَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ أُكْتُبُوا لِعَبْدِي مَا كَانَ يَعْمَلُهُ فِي الصِّحَّةِ إِلَى أَنْ يَبْرَأَ *"Kul hastalandığı zaman, Allah azze ve celle (meleklerine) şöyle der: 'İyileşinceye kadar, o kuluma sıhhatli iken yapmakta olduğu şeyleri (aynen) yazınız'"*[102] buyurmuştur. Bazı müfessirler, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Sonra onu aşağıların aşağısına çevirdik. Ancak iman edip güzel güzel amellerde bulunanlar müstesna.. Çünkü onlar için (bitmez) kesilmez mükâfat vardır"* (Tin, 5-6) âyetinin tefsirinde şunu zikretmişlerdir: "İhtiyarlayan bir kimse hakkında, Allahu Teâlâ onun için, ihtiyarlığından önce yapmış olduğu iyilikleri, eksiksiz olarak aynen yazar."

Yine bunlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, نِيَّةُ الْمُؤْمِنِ خَيْرٌ مِنْ عَمَلِهِ *"Mü'minin niyeti, amelinden hayırlıdır"*[103] hadisini açıklarlarken, "Ebedî yaşaması hâlinde mü'minin, iman ve salih amele devam etmeye niyetli olması, onun için, hayatında yaptığı amellerinden daha hayırlı olur" demişlerdir. Bu hususta aklî delil şudur: Bütün taat ve ibadetlerden maksat, marifetullah nuru ile kalpleri nurlandırmaktır. Binaenaleyh bu hususta cihat edenler ile oturup kalanlar arasında bir eşitlik söz konusu olursa, elde edilecek mükâfatta da eşitlik söz konusu olur. Eğer cihada katılmayan kimse, bu nurdan daha fazla istifade edecek olursa, daha büyük mükâfat elde etmiş olur.

DÖRDÜNCÜ MESELE: Bazen Malın Candan Önce Anılmasının, Bazen de Aksinin Sebebi

Birisi şöyle diyebilir: "Allahu Teâlâ, *"Şüphesiz ki Allah, mü'minlerin canlarını ve mallarını, kendilerine cenneti vererek satın almıştır.."* (Tevbe, 111)

101 **Buhârî,** Megâzî, 81; **Müslim,** İmâre, 159 (4/1518).

102 Camiu's-Sağir, 1/35.

103 Keşfu'l-Hafâ, 2/324.

buyurmuş ve canları mallardan önce zikretmiştir. Tefsir etmekte olduğumuz âyette ise, *"Mallarıyla, canlarıyla savaşanlar.."* ifadesi ile, malları canlardan önce zikretmiştir. Bunun sebebi nedir?"

Cevap: Nefis (can), maldan daha kıymetlidir. Binaenaleyh satın alan, canı satın almaya daha istekli olduğuna dikkat çekmek için, onu önce zikreder. Satan kimse ise, canı satma hususunda daha fazla sıkıntıya dûçar olduğunu göstermek için, onu sonra zikreder ve onun satılıp harcanmasına ancak en son noktada razı olur.

Bil ki Allahu Teâlâ mücahitler ile savaştan geri duranların eşit olamayacaklarını beyan buyurup, sonra da, bu eşitsizlik fazla veya noksan olma ihtimali taşıdığı için, bunu açıkça belirterek, فَضَّلَ اللهُ الْمُجَاهِدِينَ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً *"Allah mallarıyla, canlarıyla savaşanları, derece bakımından oturanlardan çok üstün kılmıştır"* buyurmuştur. Âyetteki "derece" kelimesinin mansûb oluşu ile ilgili şu izahlar yapılmıştır:

a) O, başındaki harf-i cer hazfedildiği için mansubdur ve "بِدَرَجَةٍ" (bir derece ile) takdirindedir. Harf-i cer hazfedilince, fiil kendisine taalluk etmiş ve (mef'ûlü olarak) onu nasbetmiştir.

b) Buradaki "derece" kelimesi, "fazilet" manasına olup, bunun takdiri فَضَّلَ اللهُ الْمُجَاهِدِينَ فَضِيلَةً "Allah mücahidleri iyice üstün kılmıştır" şeklindedir. Bu, زَيْدٌ أَكْرَمَ عَمْرًا إِكْرَامًا "Zeyd, Amr'a çok çok ikrâm etti" denilmesi gibidir. Bu kelimenin nekire olarak getirilmesinin faydası ise, o derecenin büyüklüğünü ve önemini belirtmek içindir.

c) Bu kelime, temyiz olduğu için mansubdur.

Sonra Allahu Teâlâ, وَكُلًّا وَعَدَ اللهُ الْحُسْنَى *"(Gerçi) Allah hepsine de cenneti va'detmiştir.."* buyurmuştur. Bu, "savaşa katılmayanlar ile mücahitlerden her birine Allah hüsnâ'yı (cenneti) va'detmiştir" demektir. Fakihler şöyle demişlerdir: "Bu ifadede, cihadın farz-ı ayn değil, farz-ı kifâye olduğunu gösteren bir delil vardır. Zira Cenâb-ı Hak, cenneti mücahitlere va'dettiği gibi, savaştan geri duran Müslümanlara da va'detmiştir. Şayet cihat farz-ı ayn olsaydı, cihattan geri duranlar, Allahu Teâlâ'nın cenneti va'dettiği kimselerden olamazlardı.

Daha sonra Cenâb-ı Allah, وَفَضَّلَ اللهُ الْمُجَاهِدِينَ عَلَى الْقَاعِدِينَ أَجْرًا عَظِيمًا * دَرَجَاتٍ مِنْهُ وَمَغْفِرَةً وَرَحْمَةً وَكَانَ اللهُ غَفُورًا رَحِيمًا *"(Fakat) Allah, savaşanlara oturanların üstünde daha büyük bir mükâfat va'detmiştir. Kendinden dereceler, mağfiret*

ve rahmet (vermiştir). Allah gafûr ve rahîmdir" buyurmuştur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetteki "اَجْرًا" kelimesinin mansub oluşu hususunda şu iki izah yapılmıştır:

a) Bu kelime, âyetteki "فَضَّلَ" fiili ile mansubdur. Çünkü bu, Arapların آجَرَهُمْ اَجْرًا "Onlara tam tamına ücret verdi" tabirinde olduğu gibi mef'ûl-ü mutlaktır. Âyetteki "derecât", "mağfiret" ve "rahmet" kelimeleri, "اَجْرًا" kelimesinden bedeldir.

b) Bu kelime, temyiz olduğu için mansubdur. "Derecât" ifadesi, atf-ı beyân; "mağfiret" ve "rahmet" kelimeleri ise, "derecât" kelimesi üzerine ma'tuftur.

***İKİNCİ MESELE:* Derece Kelimesinin Önce Müfret, Sonra Cemî Olmasının Sebebi**

Birisi şöyle diyebilir: "Allahu Teâlâ, "derece" kelimesini önceki ifadede müfret, burada ise cemî olarak zikretmiştir? Buna şu şekillerde cevap verilir:

a) Önceki ifadede geçen "derece" kelimesi ile, sayı bakımından "tek bir derece" manası kastedilmeyip, derece cinsi kastedilmiştir. Cins isim olan müfret kelimelerin içine, o cinsin pek çok nev'i girer. İşte bu "ecr-i azîm", cennetteki yüksek makamlar, mağfiret ve rahmettir.

b) "Mücahit, mazeretinden dolayı savaştan geri kalandan bir derece; sağlam olduğu halde savaşa gitmeyenden ise derecelerle üstündür." Bu cevap, "Hak Teâlâ'nın, *"Özür sahibi olmaksızın.."* tabirinin, mücahitlerle, özürlü oldukları için savaşa katılmayanlar arasında bir eşitliğin olmasını gerektirmez" dediğimiz zaman, ancak o zaman geçerli olabilir.

c) Allah, mücâhitleri bu dünyada bir derece üstün kılmıştır. Bu da onların ganimet elde etmiş olmalarıdır. Ahirette ise onlar cennetin pek çok dereceleri ile, fazl-ı ilahî, rahmet-i ilahiyye ve mağfiret-i ilahiyye ile üstün kılınacaklardır.

d) Cenâb-ı Hak bu ifâdenin başında, *"Allah, savaşanlara, oturanların üstünde daha büyük bir mükâfat va'detmiştir"* buyurmuştur. Buradaki "mücahitler" kelimesi ile kastedilenlerin, sadece malı ve canı ile cihat edenler olması mümkün değildir. Aksi halde bu, önceki ifadenin aynen tekrarı olmuş olur. Binaenaleyh bununla kastedilenlerin, kayıtsız şartsız her hususta

cihat eden kimseler olması gerekir ki, bu her husus ile, nefisle, mal ile, kalp ile yapılan cihatlar gibi zahirî amelleri kastediyorum. Bu cihat, en şerefli cihat çeşididir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s), رَجَعْنَا مِنَ الْجِهَادِ الْأَصْغَرِ إِلَى الْجِهَادِ الْأَكْبَرِ *"Küçük cihattan büyük cihada (nefis ile mücahedeye) döndük"*[104] buyurmuştur. Bu cihadın neticesi, kalbi Allah'tan başka bir şeye iltifat etmekten, Allah'a itaate iyice dalmaya çevirmedir. İşte bu makam, önceki makamdan daha büyük olduğu için, Cenâb-ı Hak birincinin faziletini bir derece, ikincinin faziletini ise pek çok derece kılmıştır.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Hz. Ebu Bekir Aleyhinde Bir Şiâ İddiası**

Şiâ şöyle demiştir: "Bu âyet, **Hz. Ali İbn Ebu Talib'in, Ebu Bekir**'den daha faziletli olduğuna delâlet eder. Çünkü **Hz. Ali** daha fazla cihat yapmıştır. Binaenaleyh fazilet bakımından farklılığı meydana getiren şey, **Hz. Ebu Bekir**'in, savaşa katılmayanlardan; **Hz. Ali**'nin katılanlardan olmasıdır. Durum böyle olunca, Cenâb-ı Hakk'ın, *"(Fakat) Allah, savaşanlara, oturanların üstünde daha büyük bir mükâfat va'detmiştir"* ifâdesinden ötürü, **Hz. Ali**'nin daha faziletli olması gerekir."

Onlara şöyle cevap verilir: **Hz. Ali**'nin kâfirlere karşı bizzat savaşması, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bizzat savaşmasından daha fazladır. Binaenaleyh bu âyetin hükmüne göre sizin, **Hz. Ali**'nin Hz. Peygamber'den üstün olduğunu söylemeniz gerekir. Bunu ise hiçbir akıllı söylemez. Eğer siz, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kâfirlere karşı cihadının, **Hz. Ali**'ninkinden daha büyük (fazla) olduğunu, çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in kâfirlere karşı, deliller ve açıklamaları ortaya koymak ve onların şüpheleri ile dalâletlerini gidermek için cihat ettiğini, bu cihadın ise, Hz. Ali'nin cihadından daha mükemmel olduğunu söylerseniz, o zaman biz deriz ki, o zaman aynı şeyin, tarafımızdan **Hz. Ebu Bekir** hakkında da söyleneceğini kabul ediniz. Bu böyledir, çünkü **Hz. Ebu Bekir** (r.a), daha işin başında hemen Müslüman olunca, diğer insanların da Müslüman olmaları hususunda sa'y ü gayret göstermiştir. Hatta **Osman İbn Affan, Talha, Zübeyr, Sa'd İbn Ebî Vakkas** ve **Osman İbn Maz'un** gibi zevat, onun vasıtasıyla Müslüman olmuşlardır. O, canı ve malıyla, insanları iman etmeye ve Hz. Muhammed'i müdafaa etmeye bütün gücünü sarf ederek çalışıyordu. Halbuki **Hz. Ali** o zaman henüz çocuktu; hiç kimse onun sözüyle Müslüman olmamış ve Hz. Muhammed (s.a.s)'i müdafaa edememişti.

104 Keşfu'l-Hafâ, 1/424.

Hz. Ebu Bekir'in Cihadının Hz. Ali'ninkinden Üstünlüğü

Binâenaleyh **Hz. Ebu Bekir**'in cihadı, **Hz. Ali**'ninkinden, şu iki yönden daha üstün olmuş olur:

a) **Hz. Ebu Bekir**'in cihadı, işin başında İslâmiyet son derece zayıf iken tahakkuk etmiştir. **Hz. Ali**'nin cihadı ise, Medine'de, savaşlarda zuhur etmiştir ki, İslam ise o zaman güçlü ve kuvvetli idi...

b) **Hz. Ebu Bekir**'in cihadı, dine davet hususunda olmuştur. Aşere-i Mübeşşere'nin önde gelenlerinin ekserisi ise, onun vasıtasıyla Müslüman olmuşlardır. Cihadın bu türü ise, Hz. Muhammed'in yoludur, metodudur. Ama, **Hz. Ali**'nin cihadı ise, savaşmak ile tahakkuk etmiştir. Birinci çeşit cihadın ise daha fazla olacağında şüphe yoktur.

DÖRDÜNCÜ MESELE: Cennete Amel ile Girilmesi Hakkında Mu'tezile İddiası

Mu'tezile şöyle demiştir: "Âyet, cennet nimetlerinin ancak amel ile elde edileceklerini göstermektedir. Çünkü amel bakımından farklılık, sevap ve fazilet bakımından farklılığı gerektirince işte bu sevabın amel olduğuna delâlet etmiş olur. Hem amel, bir sevabı gerektirmeseydi, o zaman bu sevap (hak edilmiş) bir ecir değil, bir hibe, bağış olmuş olurdu. Ancak ne var ki Cenâb-ı Hak bu mükâfatı, "ecir" olarak adlandırmıştır. Binâenaleyh, bu şekilde hükmetmek bâtıl olur."

Mu'tezile'ye şöyle denebilir: "Amel, lizatihi değil de, Şâri-i Hakîm'in o ameli, o mükâfatı gerekli kılmış olması sebebiyle mükâfatın sebebidir. Evet, böyle demek niçin caiz olmasın?"

BEŞİNCİ MESELE: Nafile İbadetle Meşgul Olma, Evlenmekten Efdaldir

Şâfiîler şöyle demiştir: "Bu âyet, nafile (ibadetlerle) meşgul olmanın, evlenmekten, evlilikle meşgul olmaktan daha efdal olduğuna delalet etmektedir. Çünkü biz, Hak Teâlâ'nın, *"(Gerçi) Allah hepsine de cenneti va'detmiştir"* buyruğuna dayanarak cihadın farz-ı kifaye olduğunu açıklamıştık. Şayet cihat farz-ı ayn olsaydı, o zaman, Allah tarafından cihada katılmayanlara da cennet va'dedilmezdi.

Bu sabit olunca, biz deriz ki, bir grup insan cihadı ifa ettiğinde, cihadın farziyyeti diğerlerinden düşer. Binâenaleyh buna rağmen, o diğerleri de bu cihada iştirak ederlerse, bu hiç şüphesiz nafile ibadetlerden olmuş olur. Sonra Cenâb-ı Hakk'ın, *"(fakat) Allah, savaşanlara, oturanların üstünde daha büyük bir mükâfat va'detmiştir"* buyruğu, yaptığı cihat ister

farz, isterse mendup olsun, bütün mücahitlere şamildir. Halbuki nikâhla meşgul olan kimse, cihattan geri kalmaktadır. Böylece, mendup olan cihatla iştigal etmenin, nikahla iştigal etmeden, evlenmeden daha efdal olduğu sabit olmuş olur. Allah en iyi bilendir.

Mü'min Cemaate Katılmayıp, Küfür Diyarında Kalanların Cezası

إِنَّ الَّذِينَ تَوَفّٰيهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ ظَالِمِيٓ أَنْفُسِهِمْ قَالُوا فِيمَ كُنْتُمْ قَالُوا كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ فِي الْأَرْضِ قَالُوٓا أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللّٰهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُوا فِيهَا فَأُولٰٓئِكَ مَأْوٰيهُمْ جَهَنَّمُ وَسَآءَتْ مَصِيرًا ﴿٩٧﴾ إِلَّا الْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَآءِ وَالْوِلْدَانِ لَا يَسْتَطِيعُونَ حِيلَةً وَلَا يَهْتَدُونَ سَبِيلًا ﴿٩٨﴾ فَأُولٰٓئِكَ عَسَى اللّٰهُ أَنْ يَعْفُوَ عَنْهُمْ وَكَانَ اللّٰهُ عَفُوًّا غَفُورًا ﴿٩٩﴾

"Öz nefislerinin zâlimleri olarak canlarını alacağı kimselere melekler derler ki, 'Ne işte idiniz?' Onlar: 'Biz, yeryüzünde aciz idik' derler. Melekler de: 'Allah'ın arzı geniş değil miydi? Siz de orada hicret edeydiniz ya' derler. İşte onlar yok mu, onların barınakları cehennemdir. O, ne kötü bir yerdir! Erkeklerden, kadınlardan, çocuklardan za'f ve acz içinde bırakılıp da, hiçbir çareye gücü yetmeyen ve bir yol bulamayanlar müstesna... İşte onlar... Allah'ın kendilerini affedeceğini umabilirler. Allah çok affedici, çok bağışlayıcıdır" (Nisâ, 97-99).

Allahu Teâlâ cihat yapanların mükâfatlarından bahsedince, bunun peşinden cihada katılmayanlar ile, küfür diyarında kalmaya razı olanların cezasını zikretmiştir.

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ferrâ şöyle demektedir: "Cenâb-ı Hakk'ın, "تَوَفّٰيهُمُ" ifadesini, istersen, tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın, إِنَّ الْبَقَرَ تَشَابَهَ عَلَيْنَا *"çünkü bizce birçok inekler birbirine benziyor"* (Bakara, 70) sözünde olduğu gibi mâzî kabul eder, böylece başına (muzari kabul edip de) bir tâ (ت) harfi getirmezsin... Bu durumda

âyet, daha önce gelmiş geçmiş ve nesilleri tükenmiş muayyen bazı kavimlerin durumlarını haber vermiş olur. İstersen de bu kelimeyi, muzari kabul edersin. Buna göre kelamın takdiri, "اِنَّ الَّذِينَ تَتَوَفّٰيهُمُ الْمَلٰئِكَةُ" şeklinde olur. Böyle olması halinde, âyet bu sıfatı taşıyan herkes hakkında umûmî bir ifade olmuş olur.

***İKİNCİ MESELE:* Can Alan Allah mıdır, Ölüm Meleği midir?**

Bu âyette bahsedilen can alma hususunda iki görüş bulunmaktadır:

Birinci görüş: Bu, cumhurun görüşü olup, buna göre bu ifadenin manası, "Melekler, ölüm esnasında insanların ruhlarını alırlar" şeklinde olur.

Buna göre eğer, "Cumhurun bu görüşüne göre, bu ifadeyle, O'nun *"Allah (ölenin) ölümü zamanında, ...ruhlarını alır"* (Zümer, 42); *"...ölümü de dirimi de yaratandır"* (Mülk, 2) ve *"Allah'ı nasıl olup da inkâr ediyorsunuz? Halbuki siz ölü iken, O sizi diriltti. Sonra sizi yine o öldürecek, tekrar sizi O diriltecek..."* (Bakara, 28) buyruklarıyla, Cenâb-ı Hakk'ın: *"De ki: "Size müvekkel olan ölüm meleği canınızı alacak..."* (Secde, 11) buyruğu nasıl birleştirilebilir?" denilirse, biz deriz ki: Ölümü yaratan, Allah; bu işi yapmakla görevlendirilmiş olan reis, ölüm meleği, (Azrail'dir). Diğer melekler ise, Azrail'in yardımcılarıdır.

İkinci görüş: Bu ifadenin manası, "Onlar, o insanları cehennemde toplarlar" demektir. Bu, **Hasan el-Basrî**'nin görüşüdür.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Âyetteki Bazı İ'rab Meseleleri**

Bu cümlenin başındaki "اِنَّ" edatının haberinin ne olduğu hususunda şu izahlar yapılmıştır:

a) Haber, Cenâb-ı Hakk'ın قَالُوا لَهُمْ فِيمَ كُنْتُمْ "Onlar onlara, 'ne işte idiniz?' dediler" ifadesidir. Söz buna delâlet ettiği, (karîne bulunduğu) için, "لَهُمْ"(onlara) ifadesi hazfedilmiştir.

b) Haber, O'nun, *"İşte onlar yok mu, onların barınakları cehennemdir"* buyruğudur. Bu takdire göre, قَالُوا لَهُمْ "onlara, dediler" ifadesi, *"öz nefislerinin zâlimleri olarak.."* ifâdesinin (i'rab bakımından) işgal ettiği yeri işgal eder; çünkü bu ifade de nekiredir...

c) Haber, hazfedilmiştir ki, bu da, هَلَكُوا "helâk oldular.." cümlesidir. Daha sonra Cenâb-ı Hak bu ifadeyi, *"Ne işte idiniz?" dediler"* sözüyle açıklamıştır...

Hak Teâlâ'nın, ظَالِمِي اَنْفُسِهِمْ *"Öz nefislerinin zâlimleri olarak.."* sözü hakkında da şu iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu ifade, hal olduğu için, nasb mahallinde olup, mana "Onlar nefislerine zulmederlerken melekler onların canlarını alırlar" şeklinde olur. Bu kelime, her ne kadar ma'rife bir kelimeye muzaf olsa dahi, hakikatte (ma'rife) değil, nekiredir. Çünkü mana izafet olmaması haline göredir. Buna göre sanki, ظَالِمِينَ اَنْفُسَهُمْ denilmek istenmiştir. Ancak ne var ki Araplar bu gibi durumlarda, bir kolaylık olsun diye, nûn harfini hazfederler. İsm-i fail, onunla ister hal, isterse istikbal manası murat edilsin, her ne kadar lafız bakımından muzaf olsa bile, mana bakımından bazen ayrı olabilir, ayrı düşünülebilir (izafet manası olmayabilir). Bu, Cenâb-ı Hakk'ın هٰذَا عَارِضٌ مُمْطِرُنَا *"Bu, bize yağmur verici bir buluttur"* (Ahkâf, 24), هَدْيًا بَالِغَ الْكَعْبَةِ *"Kâbe'ye ulaşmış bir kurbanlık olmak üzere.."* (Maide, 95) ve ثَانِىَ عِطْفِهِ *"yanını eğip bükerek.."* (Hacc, 9) tabirleri gibidir. Buralardaki bütün izâfetler lafzî olup, manevî değildir.

***İKİNCİ MESELE:* İslâm Diyarına Hicret Etmeyen Mü'minlerin Vebali**

"اَلظُّلْمُ" kelimesiyle, bazen küfür murat edilir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Evladım, Allah'a şirk koşma. Çünkü şirk elbette büyük bir zulümdür"* (Lokman, 13) buyurmuştur.

Bazen bu kelimeyle günah kastedilir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Onlardan kimi, nefsine zulmedendir"* (Fatır, 32) buyurmuştur. Bu âyetteki öz nefislerine zulmedenler ifadesinden ne murat edildiği hususunda ise şu iki görüş ileri sürülmüştür:

a) Bununla, küfür diyarında Müslüman olup, orada oturmaya devam ederek, İslâm diyarına hicret etmeyen kimseler kastedilmiştir.

b) Bu âyet, korktukları için mü'minlere iman ettiklerini söyleyip, kendi kavimlerinin yanına geldiklerinde de kâfir olduklarını ortaya koyan ve Medine'ye hicret etmeyen bir grup münafık hakkında nazil olmuştur. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, bu âyet ile bu gibi kimselerin, münâfıklıkları, küfürleri ve hicret etmeyişleri sebebi ile, kendi kendilerine zulmetmiş olduklarını beyan etmiştir.

Meleklerin Onları Sorguya Çekmeleri

Cenâb-ı Hakk'ın, قَالُوا فِيمَ كُنْتُمْ *"Derler ki: "Ne işte idiniz?"* buyruğu ile ilgili olarak da şu izahlar yapılmıştır:

a) Bu, "Dininizle ilgili meselelerde nerede idiniz?" demektir.

b) Bu, "Muhammed ile mi, yoksa onun düşmanları ile mi savaşıyordunuz?" demektir.

c) Bu, "Niçin cihadı bırakıp, kâfirlerin diyarında oturmaya razı oldunuz?" demektir.

Daha sonra Allahu Teâlâ, meleklerin, "Ne işte idiniz?" sorusuna cevap olarak münâfıkların, قَالُوا كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ فِي الْأَرْضِ *"Biz, yeryüzünde acizler (müstaz'aflar) idik"* dediklerini beyan etmiştir. Aslında cevap olarak onların, "Biz şunda idik veya şunda değildik" demeleri gerekirdi" (denilir ise), buna karşı şöyle cevap verilir: "Âyetteki "Ne işte idiniz?" ifadesi, hicret edebilecek güçte oldukları halde hicret etmedikleri için, onları dinî herhangi bir iyi işte olmamalarından dolayı bir tevbih ve azarlamadır. Binâenaleyh onlar azarlandıkları hususta özür beyan ederek ve hicret etmeye kâdir olamadıklarını belirterek, *"Biz, yeryüzünde acizler idik"* demişlerdi. Melekler ise onların ileri sürdükleri mazereti kabul etmeyip, aksine bunu onların yüzüne vurarak, أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُوا فِيهَا *"Allah'ın yeryüzü geniş değil miydi? Siz de orada hicret edeydiniz ya!"* demişlerdir. Melekler bununla, şunu kastetmişlerdir: "Sizler, Mekke'den çıkıp dininizi açıkça yerine getireceğiniz beldelere hicret edebilirdiniz. Ama hicret edemediğinizden değil, aksine buna kâdir olduğunuz halde, kâfirler içinde oturup kaldınız." İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, onlara karşı tehdidini (vaîdini) göstererek فَأُولَئِكَ مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَسَاءَتْ مَصِيرًا *"İşte onlar yok mu, onların barınakları cehennemdir. O, ne kötü bir yerdir!"* buyurmuştur.

Daha sonra o, bu vaîdin hükmüne girenlerden bir istisna yaparak, إِلَّا الْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ لَا يَسْتَطِيعُونَ حِيلَةً *"Ancak erkeklerden, kadınlardan ve çocuklardan, zaaf ve acz içinde bırakılıp da (müstaz'af olup da), hiçbir çareye gücü yetmeyenler müstesna.."* buyurmuştur. Bunun bir benzeri de, şâirin şu beytidir: وَلَقَدْ أَمُرُّ عَلَى اللَّئِيمِ يَسُبُّنِي "Yemin olsun ki bana söven bir alçağa rastlarım." Âyetteki لَا يَسْتَطِيعُونَ *"güçleri yetmez"* ifâdesinin "hal" mahallinde olması mümkündür. Buna göre âyetin manası, "onların, bir çareye ve bir geçime kâdir olamayışları, ya hastalanmaları, ya da hicretlerine mani bir zorbanın sultası altında bulunmalarından dolayı olmuştur."

Bu Âyet Üzerine, Cündeb'in Yola Çıkıp Yolda Vefatı

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَلَا يَهْتَدُونَ سَبِيلًا buyurmuştur ki bu, *"Onlar yolu bilmezler* ve *onlara yol gösterecek birisini de bulamazlar"* demektir. Rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s) bu âyeti Mekke Müslümanlarına

gönderdiğinde, **Cündeb İbn Damre** (r.a), oğullarına "Beni Medine'ye götürün. Çünkü ben müstaz'aflardan değilim ve ben yolu bilmeyen birisi de değilim. Allah'a yemin olsun ki artık bu gece Mekke'de gecelemem" dedi. Bunun üzerine oğulları onu bir sedyeye koyup, Medine'ye doğru yola çıktılar. Bu zat, çok ihtiyar idi ve yolda öldü.

Eğer, "Allahu Teâlâ niçin, çocukları vaîdin hükmüne girenlerden müstesna olanların içinde saymıştır? Çünkü bunları istisna etmek, ancak bunların bazı bakımlardan, vaîde müstahak olmaları halinde yerinde olur?" denilir ise, biz deriz ki: Bu vaîd, acizliğin bulunması halinde sâkıt olur. Acizlik ise bazen, (insanın hicrete) hazırlığı olmaması, bazen de henüz çocuk olması yüzünden olur. Binâenaleyh bu sebeple, buradaki "vildan" kelimesi ile çocuklar murat edilmiş olursa, bu istisna güzel ve yerinde olmuş olur. "Vildan" kelimesi ile, Allah ile kendileri arasındaki işlerde, kendilerine yükümlülük bindiği için akılları kemale ermiş "mürahik"lerin kastedilmiş olmaları caiz değildir. Yok eğer bu kelime ile, baliğ olmuş köle ve cariyeler kastedilmiş ise, o zaman bu soruya gerek kalmaz.

Allah'ın Tevbe Edenleri Affetmesi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَأُولٰئِكَ عَسَى اللهُ اَنْ يَعْفُوَ عَنْهُمْ *"İşte onlar, Allah'ın kendilerini affedeceğini umabilirler"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili şöyle bir soru var: Bu insanlar, hicretten aciz olduklarına, bir şeyden aciz olan, onunla mükellef olmayacağına ve onunla mükellef olmayanın, onu yapmadığı zaman bir cezayı hak etmeyeceğine göre, Cenâb-ı Hak niçin *"Allah'ın kendilerini affedeceğini umabilirler"* buyurmuştur? Halbuki af, ancak günah bulunduğu zaman söz konusudur. Hem "عَسَى" kelimesi de "ummak", "arzu etmek" manasına gelir. İşte bu kelime, onların affedilmelerinin kesin olmadığını gösterir?

Bu Affın İzahı, Bu Affı Yanlış Yorumlayanlar

Bunun birinci şıkkına şöyle cevap verilir: "Müstaz'af (aciz), bir çeşit zorluk olsa da, o şeyi yapmaya bazen kâdir olabilir. Halbuki bulunması halinde ruhsatın söz konusu olduğu acizliği, böyle olmayan acizlikten ayırmak zor ve karışık bir meseledir. İnsan çoğu kez kendisinin hicret etmekten aciz olduğunu zanneder. Halbuki aslında böyle değildir. Özellikle vatanını terk etme hususunda, bu daha belirgin bir şekilde görülür. Çünkü vatanını terk etmek, insana güç gelir. İnsanın vatanını bırakmaktan fazlasıyla hoşlanmaması, bundan nefret etmesi sebebi ile insan bazen öyle olmadığı

halde, kendisinin hicret etmekten aciz olduğunu zanneder. İşte bu sebepten ötürü, bu noktada affedilmeye daha çok ihtiyaç hissedilir.

Bunun ikinci şıkkına da şöyle cevap verilir: Bu soru şöyle idi: Âyette "عَسَى" kelimesinin kullanılmasının faydası nedir? Biz deriz ki: Bunun burada getirilmesinin faydası, hicret etmemenin, asla caiz olmayan ve taviz verilmemesi gereken bir iş olduğunu göstermektir. Hatta öyle ki acizliği apaçık ortada olan kimsenin bile, "Umulur ki Allah beni affeder" dediği bu işte, ya böyle olmayanların hali nice olur?" demektir. Bu izahı, bu soruya cevap olarak **Keşşaf sahibi** yapmıştır. Fakat evla olan, daha önce söylediğimiz şu izahtır: Vatanını terk etme hususunda aşırı nefreti olduğu için insan, çoğu kez aslında böyle olmadığı halde, vatanını terk etmekten aciz olduğunu zanneder. İşte bu sebepten ötürü, burada af, katiyet ifade eden kelimelerle değil, "عَسَى" (umulur ki) kelimesi ile anlatılmıştır.

Kâne Fiilinin Manası

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَكَانَ اللهُ عَفُوًّا غَفُورًا *"Allah çok affedici ve çok bağışlayıcıdır"* buyurmuştur. **Zeccâc**, "كَانَ" (idi, oldu) fiili ile ilgili şu üç manayı vermiştir:

1) Cenâb-ı Allah, mahlûkatı yaratmazdan önce de, bu sıfatlarla mevsuf idi.

2) Allah, bütün insanlarda bu sıfatın bulunmasının yanında, kendisinin de böyle olduğunu beyan etmektedir. Bu tabirden maksat, bunun, Cenâb-ı Hakk'ın bütün mahlûkat hakkında icra ettiği bir âdetullahı olduğunu beyan etmektir.

3) Şayet Allahu Teâlâ, إِنَّهُ تَعَالَى عَفُوًّا غَفُورًا "O, çok affedici ve çok yargılayıcıdır" demiş olsaydı, bu sadece, kendisinin böyle olduğunu haber verme olurdu. Ama, âyetteki gibi söyleyince, bu ifade, bu sıfatların, haber verdiği şekilde gerçekleşeceğini haber verme olur. Binâenaleyh bu ifade, Allah'ın doğru olduğuna, sözünün hak olduğuna ve yalandan uzak olduğuna daha fazla delalet etmiş olur. Âlimlerimiz bu âyeti, Cenâb-ı Allah'ın, günahları, tevbe edilmese de bağışlayabileceğine delil getirerek şöyle demişlerdir: "Şayet burada bir günah söz konusu olmasaydı, o zaman bu konuda af ve mağfiretin bulunması imkânsız olurdu. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, affedip bağışlayacağını haber verdiğine göre bu, ortada bir günahın olduğunu gösterir. Sonra Allahu Teâlâ, affedeceğine dair va'dini mutlak (şartsız) olarak zikredip, kişinin tevbe etmesi şartına bağlamamıştır. Binâenaleyh bu ifade, O'nun, günahları bazen tevbe edilmese de affedeceğine delalet eder.

Allah Yolunda Hicret Eden, Bolluk Bulur

وَمَنْ يُهَاجِرْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ يَجِدْ فِي الْأَرْضِ مُرَاغَمًا كَثِيرًا وَسَعَةً وَمَنْ يَخْرُجْ مِنْ بَيْتِهِ مُهَاجِرًا إِلَى اللّٰهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ يُدْرِكْهُ الْمَوْتُ فَقَدْ وَقَعَ أَجْرُهُ عَلَى اللّٰهِ وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿١٠٠﴾

"Kim Allah yolunda hicret ederse, yeryüzünde gidecek, barınacak birçok yerler ve genişlik bulur. Kim evinden, Allah'a ve O'nun Peygamberi'ne muhacir olarak çıkar da, sonra kendisine ölüm yetişirse, muhakkak ki ona mükâfatını vermek Allah üzerine düşmüştür. Allah gafûr ve rahîmdir" (Nisâ, 100).

Bil ki hicretin bu engeli iki türlüdür:

a) İnsanın kendi vatanında, bir çeşit rahat ve refahının bulunması... Bundan dolayı hicret edecek kimse, "Eğer vatanımı terk edersem sıkıntıya, güçlüğe ve geçim darlığına düşerim" der. İşte Cenâb-ı Hak, böyle düşünen kimseye *"Kim Allah yolunda hicret ederse, yeryüzünde gidecek, barınacak birçok yerler ve genişlik bulur"* demiştir. İnsana, hoşuna gitmeyen bir şeyi yaptığı zaman, "رَاغَمْتُ الرَّجُلَ" dersin. Bu fiilden olan "murağam" kelimesi, "toprak" manasına olan, "اَلرَّغَامُ" kelimesinden iştikâk etmiştir. Zira Araplar, رَغِمَ اَنْفُهُ (Burnu sürtüldü) diyorlar ve bununla, hoşuna gitmeyen bir şeyin, kişinin başına geldiğini kastediyorlar. Zira burun, son derece kibri gösteren bir uzuvdur. Toprak ise, son derece zelil oluşu ifade eden bir şeydir. Binâenaleyh Araplar bu tabiri zelil olmaktan kinaye kılmışlardır.

Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki: Meşhur olan âyetteki "murağam"ın, onların vatanlarından ayrılıp, yurtlarından çıkmaları sebebi ile meydana gelmiş olmasıdır.

Bana göre bu hususta diğer bir izah şekli de şöyledir: Kim Allah yolunda, Allah rızası için bir başka beldeye hicret ederse, o beldede, vatanında kendileriyle birlikte yaşadığı düşmanlarının burnunun sürtünmesine sebep olacak hayır ve nimetler bulur. Çünkü vatanından ayrılıp, yabancı bir memlekete giden ve orada işleri yolunda olan bir kimsenin, bu durumu asıl vatanındaki insanlara ulaştığı zaman, onlar, ona karşı kötü davranmış

olmalarından dolayı pişman olur ve binâenaleyh burunları sürtülmüş olur. "Murağam" kelimesini bu manaya hamletmek, yukarıda söylenen manaya hamletmekten doğruya daha yakındır. Allah en iyi bilendir.

Netice olarak sanki şöyle denilmektedir: "Ey insan, sen, 'Hicret edersem sıkıntıya ve meşakkete düşerim' korkusu ile vatanından ayrılmaktan hiç hoşlanmıyordun. Korkma, çünkü bu hicretinde, düşmanlarının burunlarının sürtülmesine ve bol geçinmene sebep olacak yüce nimetleri ve büyük makamları Cenâb-ı Hak sana verecektir." Cenâb-ı Allah âyette, düşmanların burunlarının sürtüleceğini gösteren ifadeyi, güzel ve geniş geçimden önce zikretmiştir. Çünkü kendi kendine aşırı zulmetmiş olmaları sebebi ile, ailesini ve yurdunu bırakıp kaçan kimsenin düşmanlarının burunlarının sürtülmesine sebep olması bakımından (kaçtığı yerdeki elde ettiği) malı mülkü ile sevinmesi, bu mülkün daha iyi geçimine sebep olmasından ötürü duyacağı sevinçten daha şiddetlidir.

b) İnsanın hicret etmesine mani olan ikinci sebep, şöyle demesidir: "Eğer ben, şu maksadı elde etmek için yurdumdan çıkarsam, onu ya elde edebilirim, ya da edemem. Binâenaleyh evlâ olan, elde edip etmeyeceğim şüpheli olan bir şey yüzünden, şu mevcut refahımı zayi etmememdir." İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, bu endişeye de, *"Kim evinden, Allah'a ve O'nun Peygamberi'ne muhacir olarak çıkar da, sonra kendisine ölüm yetişirse, muhakkak ki ona mükâfatını vermek Allah'a aittir"* diye cevap vermiştir ki bunun manası açıktır. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bazı âlimler şöyle demişlerdir: Bundan maksat şudur: Kim, Allah'a itaate niyetlenir, ama sonra onu tamamlayamazsa, Allah, o taatin tamamının mükâfatını takdir edip ona yazar. Bu tıpkı, sıhhatli iken yaptığı taati yapamayan, böylece de kendisi için o amelin tamamının mükâfatı takdir edilip yazılan hastanın durumuna benzer. Resûlullah'tan işte bu şekilde rivayet edilmiştir.

Diğer bazı âlimler ise şöyle demişlerdir: O kimse için, hem niyetinin mükâfatı, hem de o amelden yapabildiği kadarının mükâfatı verilir... Ama amelin tamamının mükâfatının verilmesi hususuna gelince, bu imkânsızdır.

Bil ki, birinci görüş daha evladır. Zira Cenâb-ı Hak bu âyeti burada, cihada teşvik etme sadedinde zikretmiştir. Bu böyledir, zira hicret arzusuyla sefere çıkan kimse, hicretinin mükâfatını mutlaka elde eder. Teşvikin de,

ancak böylesi bir manayla yapılacağı herkesin malumudur. Ama, âyetin manasının "O kimseye, yaptığı amelin miktarı kadar mükâfat verilir..." şeklinde olduğunu söylemeye gelince, bu mana teşvike uygun bir mana değildir. Çünkü o kişi "herhangi bir iş yapan herkesin, yapmış olduğu o miktar amele terettüp eden mükâfatı elde edeceğini" bilir. Bunun böyle olduğuna, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, وَإِنَّمَا لِكُلِّ امْرِئٍ مَا نَوَى *"Herkese, ancak niyet ettiği vardır"*[105] hâdisi de delalet etmektedir. Yine **Cündeb İbn Damre,** onunla ilgili hâdisede de rivayet edildiğine göre, ölümünün yaklaştığını hissettiğinde sağ elini sol eline vurmaya başlayarak, "Allah'ım, bu senin için; bu, Resulün için... sana Resûlü'nün biat ettiği her hususta ben de biat ediyorum" dediği ve daha sonra öldüğü rivayet edilmiştir. **Cündeb**'in bu haberi ashaba ulaşınca, onlar "Medine'de ölseydi, daha hayırlı olurdu" dediler. Bunun üzerine bu âyet nazil oldu.

***İKİNCİ MESELE:* Amel ile Cennete Girme Konusunda Mu'tezile İddiası**

Mu'tezile şöyle der: "Bu âyet, ibadetin, Allah'ın mükâfat vermesini gerektirdiğine delalet eder. Çünkü Allahu Teâlâ, فَقَدْ وَقَعَ أَجْرُهُ عَلَى اللهِ *"Muhakkak ki ona mükâfatını vermek Allah üzerine düşmüştür"* buyurmuştur. Bu tabir, üç bakımdan bizim görüşümüze delalet eder:

1) Allah âyette, وَقَعَ "düştü" kelimesini kullanmıştır. "Vücub"un hakiki manası da, düşmek ve sâkıt olmaktır. Nitekim Allahu Teâlâ, *"(O kurbanlar) yanları üstü düşüp öldükleri vakit..."* (Hacc, 36) buyurmuştur.

2) Allah burada "ecr" (ücret) kelimesini kullanmıştır. "Ecr" ise, hak edilmiş olan bir menfaatten ibarettir. Müstahak olunmadan alınan şey için "ücret" denilemez, aksine "hibe" denilir.

3) Âyetteki *"Allah'ın üzerine"* tabiri vacip oluşu gösterir. Nitekim Hak Teâlâ, وَلِلهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ *"Beytullah'a haccetmeleri Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır"* (Âl-i İmran, 97) buyurmuştur."

Mezkur İddianın Reddi

Mu'tezile'ye şöyle cevap verilir: Biz, bunun Allah'a gerekli (vacip) olduğu hususunda ihtilâf etmiyoruz. Fakat bu vacip oluşun, Allah'ın va'di, ilmi, fazlı ve ikramı olması sebebi ile olup, ama bunu yapmaması halinde ma'budiyetten çıkacağı bir hak etme sebebi ile olmadığını söylüyoruz. Biz bunun delillerini daha önce zikretmiştik.

105 **Buhârî**'nin ilk hadisinden.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bir grup âlim, bu âyete dayanarak, savaşa giderken ölen gazinin, cihat mükâfatı vacip olduğu gibi, ganimetten hissesinin de (ehline) verilmesi gerektiğini söylemişlerdir ki, bu görüş zayıftır. Çünkü âyetin lafzı, "ücret" ile ilgilidir. Bir de ganimetten paya düşeni almak, ancak ganimeti elde etmekle mümkün olur. Çünkü bir şey, ancak elde edildikten sonra ganimet olur. Nitekim Allahu Teâlâ, ...وَاعْلَمُوا اَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَىْءٍ فَاَنَّ لِلّٰهِ خُمُسَهُ *"Bilin ki ganimet olarak ele geçirdiğiniz şeylerin beşte biri Allah'a ve Resulü'ne, akrabalara, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir"* (Enfal, 41) buyurmuştur. Allah en iyi bilendir.

Sonra Cenâb-ı Hak, "وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَحِيمًا" buyurmuştur. Bu, "Allah, savaşa çıkmayıp oturup kalanların günahını bağışlar ve cihadın ücretini tam olarak vererek mücahitlere rahmet eder" demektir.

Seferde Namazı Kısaltma Ruhsatı

وَاِذَا ضَرَبْتُمْ فِى الْاَرْضِ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلٰوةِ ۖ اِنْ خِفْتُمْ اَنْ يَفْتِنَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا ۗ اِنَّ الْكَافِرِينَ كَانُوا لَكُمْ عَدُوًّا مُبِينًا ﴿١٠١﴾

"Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman, eğer kâfirlerin size fenalık yapmasından endişe ederseniz, namazları kısaltmanızda size bir vebal yoktur. Şüphesiz ki kâfirler, sizin apaçık düşmanınızdır"
(Nisa, 101)

Bil ki mücahidin muhtaç olduğu şeylerden birisi de, korku esnasında ve düşmanla savaşırken namazını nasıl eda edeceğini bilmesidir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, bu âyette bu hususu zikretmiştir. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Vâhidî, bu kelimenin "قَصَرَ فُلَانٌ صَلَاتَهُ" ve "اَقْصَرَهَا" ve "قَصَّرَهَا" (Falanca namazını kısalttı) şeklinde kullanıldığını, hepsinin geçerli olduğunu, **İbn Abbas** (r.a)'ın bu kelimeyi if'âl babından "تُقْصِرُ"; **Zührî**'nin ise, tef'il babından "تُقَصِّرُ" şeklinde okuduğunu ve bu kıraatlerin, kelimenin her üç şekilde de kullanılabileceğine delil olduğunu söylemiştir.

İKİNCİ MESELE: **Namazı Kasr Etmenin (Kısaltmanın) Keyfiyeti**

Bil ki, âyette geçen اَنْ تَقْصُرُوا *"kısaltmanızda.."* tabiri, bir hafifletmenin olduğunu ihsas ettirmektedir. Çünkü bu, kısaltmanın rekatın sayılarında ve adedinde mi, yoksa eda edilmesi keyfiyetinde mi olduğu hususunda sarih bir ifade değildir. Bu sebeple, âyet hakkında şu iki görüş ileri sürülmüştür:

Rek'at Sayısı Bakımından Kısaltma Olması

Birinci görüş: Bu, cumhurun görüşü olup, bundan maksat, "Namazın rekatlarının adetleri hususunda bir kısaltmadır" şeklindedir. Sonra bu görüşü benimseyenler de aralarında ihtilaf ederek şu iki görüşü öne sürmüşlerdir:

a) Bundan murat, müsafirin namazıdır. Zira, mukim iken dört rekat olarak kılınan her namaz, seferde iki rekat olarak kılınır. Buna göre bu kısaltma, öğle, ikindi ve yatsı namazları hakkında söz konusudur; ama, akşam ve sabah namazları kısaltılamazlar.

b) Bu âyetle, müsafirin namazı değil, korku namazı kastedilmiştir. Bu, **İbn Abbas, Ca'bir İbn Abdillah** ve bir kısım (sahabenin) görüşüdür. **İbn Abbas** şöyle demektedir: "Allah, Peygamberimiz Muhammed (s.a.s)'in lisanı üzere mukimin namazını dört, müsafirin (yolcunun) namazını iki, korku namazını da bir rekat olarak farz kıldı." Bu iki görüş de bizim dediğimiz gibi, âyette bahsedilen kısaltmadan maksadın, rekat sayılarını azaltma olduğu görüşüne dayanmaktadır.

Rek'atların Eda Keyfiyetinde Kısaltma

İkinci görüş: Bu, kısaltmanın rekatların eda edilmesi hususunda olduğudur. Buna göre namazda, rüku ve sücud yerine ima ve işaretle yetinilir; namazda yürümek ve elbiseler kana bulaşmış olduğu zaman da namaz kılmak caiz olur. Bu, savaşın şiddetlendiği vakit kılınan namazdır. Bu görüş, **İbn Abbas** ve **Tavûs**'tan rivayet edilmiştir. Bunlar kendi görüşlerinin doğruluğuna şu şekilde istidlal etmişlerdir: Düşmanın fitnesinden korkmak, iki rekatın bütün vasıfları tamamlanarak kılındığı zaman da devam eder. Bu ancak, harp iyice şiddetlendiği zaman, korku da iyice arttığında olabilir... Bu görüş zayıftır, çünkü şöyle de denilebilir: Müsafirin namazının rekatları az olduğu zaman, o yolcu, düşmanının onun namaz kıldığını anlayamayacağı bir tarzda eda etmesi de mümkün olur. Ama, rekat sayıları

çoğalıp süre uzayınca, o kimsenin bu namazını, düşmandan habersiz olarak kılması mümkün olmaz.

Bil ki, bu tabirin muhtemel olduğu manayı izah tarzı, bizim söylediğimiz gibi olup şöyledir: Âyette bahsedilen kasr (kısaltma), bir hafifletmeyi ihsas ettirmektedir. Hafifletme, rekatların bir kısmını kaldırmak suretiyle olabileceği gibi, ima ve işaretin, rüku ve sücud yerine geçmesiyle de mümkün olur.

Bil ki "kısaltmak" lafzını, rekatların bir kısmını eda etmemek manasına almak daha uygundur. Bunun delilleri ise şunlardır:

a) **Ya'la İbn Ümeyye**'den rivayet olunduğuna göre, o şöyle demiştir: **Ömer İbnu'l-Hattab**'a, "Biz kendimizi emniyette hissettiğimiz halde namazda nasıl kısaltma yaparız? Oysa ki Cenâb-ı Hak, *"... endişe ederseniz, namazları kısaltmanızda size bir vebal yoktur"* buyurmuştur!" dedim de, o "Senin şaşırdığın şeye ben de şaştım. Bunun üzerine Hz. Peygamber'e sordum da O, صَدَقَةٌ تَصَدَّقَ اللهُ بِهَا عَلَيْكُمْ فَاقْبَلُوا صَدَقَتَهُ *"Bu, Allah'ın size bağışladığı bir sadakadır. Binâenaleyh, O'nun bağışını kabul ediniz"!*[106] buyurdu" dedi. İşte bu, âyette bahsedilen kısaltmanın rekat sayıları hakkında bir kısaltma olduğuna ve âyetin onlar tarafından da böyle anlaşıldığına delalet eder.

b) Kısaltma, bir şeyin bir kısmını yapıp, onunla yetinmekten ibarettir. Ama başka bir şeyi yapmak, "kasr" (kısaltma) ve iktisar etme diye adlandırılamaz. Halbuki, imayı rüku ve sücud yerine ikame etmek; namazda yürümeyi ve kanlara boyanmış olduğu halde kanlı elbiselerle namaz kılmayı tecviz etmenin hiçbiri, bir kısaltma olmayıp, aksine bunların hepsi yeni bazı hükümleri ispat etmek ve bir şeyi başka bir şeyin yerine geçirmek, ikame etmektir. Binâenaleyh, âyette bahsedilen kısaltmayı, bizim tefsir ettiğimiz şekilde anlamak daha uygun ve evla olur.

c) Hak Teâlâ'nın, مِنَ الصَّلٰوةِ *"namazları.."* tabirindeki "مِنْ" harf-i cerri ba'zıyyet ifade eder. Bu ise, namazın bir kısmıyla yetinmenin caiz olmasını gerektirir. Binâenaleyh, bu izahlarla âyette bahsedilen "kısaltma" işini, "rekatların bir kısmını kılmama" anlamına tefsir etmenin, onların zikretmiş olduğu "ima ve işaret" manasına hamletmekten daha evlâ olduğu sabit olmuş olur.

d) "Kısaltma" onların örfüne göre, rekatların sayılarını noksanlaştırma anlamına tahsis edilmiştir. İşte bu sebeple, Hz. Peygamber (s.a.s)

106 Müslim, Müsâfirin, 4 (1/478); Ebû Dâvûd, Sefer, 1 (2/3).

öğle namazını iki rekat olarak kıldırınca, **Zülyedeyn,** "Namaz mı kısaltıldı, yoksa sen mi unuttun?" demişti.

e) "Namazı değiştirme" manasındaki kısaltma, bu âyetten sonra zikredilen âyette geçmektedir. Binâenaleyh, bu âyetten maksadın, bir tekrar olmaması için namazın rekatlarını eksiltme anlamında bir kısaltma olması gerekir. Allah en iyi bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE: Namazı Kısaltma Şafiî'ye Göre Ruhsat, Hanefi'ye Göre Azimettir

Şâfiî (r.h), "kısaltma bir ruhsattır. Binâenaleyh, mükellef isterse namazı tam kılar, isterse kısaltır" derken, **Ebu Hanife,** "Kısaltma farzdır. Binâenaleyh, yolcu olan bir kimse, namazını dört rekat olarak kılar, ikinci rekatın başında tahiyyata oturmazsa, namazı fasit olur. Eğer ikisi arasında teşehhüd miktarı otururşa namazı tam olur..." demiştir. **Şâfiî** (r.h) görüşüne delil olarak şunları zikretmiştir:

Şafiî'nin Delilleri

Birinci delil: Hak Teâlâ'nın, *"namazları kısaltmanızda size bir vebal yoktur"* buyruğunun zahiri, farz olmamayı ihsas ettirmektedir. Zira, farz olan namazları edada *"size bir vebal yoktur..."* denilemez. Aksine bu lafız ancak, o şeyle mükellef olmayı kaldırmak için kullanılır. Ama o şeyi, alettayin farz kılmak durumuna gelince, o vakit bu lafız bu hususta kullanılmaz. **Ebu Bekr er-Razî el-Cessas, Şâfiî**'nin bu görüşüne, "Bu âyette bahsedilen kısaltmadan maksat, "Rekatları azaltmak değil, aksine yapılması gereken şeyleri hafifletmektir" diyerek cevap vermiştir. Bil ki biz, delile dayanarak, âyeti **el-Cessas**'ın zikrettiği şeye hamletmenin caiz olmadığını beyan etmiştik. Böylece **Ebu Bekr er-Razî**'nin bu şekildeki cevabı sakıt olur.

Keşşaf sahibi, bu hususta bir başka cevap olarak da şunu zikreder: "İnsanlar namazlarını tam olarak kılmaya alışınca, çoğu kez onların gönüllerine, kısaltmada sanki bir noksanlığın bulunacağı düşüncesi gelir... İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, onların gönüllerini ferahlatmak için, kısaltmada bir günah bulunmadığını beyan etmiştir..." **Keşşaf**'a şöyle cevap verilebilir: "Böyle bir ihtimal onların gönüllerine ancak **Şâri-i Hakîm'in** onlara, "Bu kısaltma konusunda size ruhsat verdim" demesi durumunda gelebilir. Ama o, "Bu kısaltmayı size farz kıldım. Onu tamamlamayı size haram kıldım... Ve bunu, namazınızı bozan bir şey kabul ettim..." dediğinde, aklı

olan hiç kimsenin gönlüne bu ihtimal asla gelmez. Binâenaleyh, sizin söylediğiniz bu söz, buraya hiç uygun düşmez.

İkinci delil: Rivayet olunduğuna göre **Hz. Aişe** (r.anha) şöyle demiştir: "Allah'ın Resulü'yle beraber Medine'den Mekke'ye yönelmiştim. Mekke'ye geldiğimde, "Ya Resûlâllah, babam anam sana kurban olsun! Sen kısaltın, ben tamamladım; ben oruç tuttum, sen ise tutmadın..." dedim. Bunun üzerine Allah'ın Resûlü (s.a.s), *"Güzel yaptın ey Aişe..."* dedi ve beni kusurlu bulmadı." **Hz. Osman** (r.a) da hem tam kılıyor, hem de kısaltıyordu; sahabeden hiç kimse de onun bu hareketini yadırgamamıştı.

Üçüncü delil: Seferdeki bütün ruhsatlar, kesin ve kati olmak üzere değil, "yapılabilirlik" anlamında meşru kılınmıştır. İşte burada da böyledir.

Hanefilerin Delilleri

Hanefiler ise, birçok hadisle istidlal etmişlerdir. Bunlardan bir tanesi **Hz. Ömer**'in, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmiş olmasıdır: *"Bu, Allah'ın size bağışladığı bir sadakadır. Binâenaleyh, O'nun bağışını kabul ediniz..."* Emrin zahiri, vücub ifade eder...

Yine **İbn Abbas**'tan, "Hz. Peygamber (s.a.s) sefere çıktığı zaman namazlarını iki rekat olarak kılardı..." dediği rivayet edilmiştir.

Hanefilerin bu görüşlerine de şu şekilde cevap verebiliriz: "Bu hadisler, namazları kısaltmanın meşru ve caiz olduğuna delalet eder. Ancak ne var ki söz, "Bundan başkası caiz olur mu?" konusundadır. Kur'an'ın lafzı, başkasının da caiz olacağına delâlet edince, buna hükmetmek daha evlâ olur." Allah en iyi bilendir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bazıları, "Yolcunun namazı iki rekattır; bu tam bir namaz olup, kısaltma yapılmamıştır. Hz. Peygamber (s.a.s) Medine'ye geldiğinde sefer namazı iki rekat olarak öylece devam ettirildi. İkamet halindeki namaza ise ilave yapılıp (dört rekat kılındı)" demişlerdir.

Bil ki, âyetin lafzı bu görüşün yanlış olduğunu ortaya koymaktadır. Bu böyledir, çünkü âyette bahsedilen "kısaltma"dan maksat, rekatların sayısını hafifletmek, azaltmaktır. Eğer iş onların dediği gibi olsaydı, bu kısaltma, seferi namazda olmaz, aksine bu mukîmin namazına yapılmış bir ziyade olmuş olurdu.

***BEŞİNCİ MESELE:* Zahirilere Göre Seferde Mesafe Anlayışı**

Davud ez-Zahirî ve Zahirîler seferin azının da çoğunun da, bu ruhsatın caiz olması hususunda aynı durumda olduğunu iddia etmişlerdir. Cumhur-u fukaha ise, seferin mesafesi belli bir miktara ulaşmadıkça, onun hakkında bu ruhsatın hasıl olmayacağını söylemişlerdir. Zahiriler bu âyeti delil getirip ve şöyle demişlerdir: "Cenâb-ı Hakk'ın, *"Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman, namazları kısaltmanızda size bir vebal yoktur"* beyanı, şart ve cezadan mürekkep bir cümledir. Şart, yeryüzünde yürümek; şartın cevabı ve cezası da, namazın kısaltılmasının caiz olmasıdır. Şart bulununca, bu şart ister uzun bir sefere çıkmak, isterse kısa bir sefere çıkmak olsun, cezanın da buna terettüp etmesi gerekir."

Bu konuda söylenebilecek son söz şudur: Bu âyet, insan bir mahalleden bir mahalleye, bir evden bir eve geçtiği zaman, söz konusu ruhsatın bulunmasını gerektirir. Ancak biz buna şu iki şekilde cevap verilebileceğini söyleriz:

a) Bir mahalleden bir mahalleye geçmek hakkında eğer yeryüzünde sefer etmek (ضَرَبَ فِى الْاَرْضِ) tabiri kullanılmıyorsa, bu problem ortadan kalkar. Ama, böyle ifade ediliyorsa, bu durumda biz şöyle deriz: "Müslümanlar, bunun itibara alınmayacağı hususunda icma etmişlerdir. Binâenaleyh bu icmanın delâletiyle bu âyete gelmiş olan bir tahsistir. Umumi ifade, tahsis edildikten sonra da bir hüccettir. Binâenaleyh âyetin, ister uzun ister kısa olsun, sefer hususunda muteber ve geçerli olmaya devam etmesi gerekir"

b) Âyetteki, *"Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman..."* tabiri, bu ruhsatın hasıl olması için Cenâb-ı Allah'ın yeryüzünde seferi şart kıldığına delalet eder. Eğer yeryüzünde yürümek, mutlak manada bir yerden bir yere geçmenin adı olsaydı, bu intikal işi, daima mevcut olmuş olurdu. Çünkü insan, ömrü boyunca daima evden camiye, camiden çarşıya vb. intikal halindedir... Böyle bir şey daima bulunduğuna göre, bunun, o hükmün meydana gelebilmesi için bir şart kılınmış olması imkansız olurdu. Allahu Teâlâ o hükmün bulunması için, yeryüzünde sefere çıkmayı şart kıldığına göre, anlıyoruz ki bu, mutlak manada bir yerden bir yere geçmekten farklı bir şey olup, "sefer", "yolculuk" diye isimlendirilen şeydir. Malumdur ki "yolculuk" yakın olan için de, uzak olan için de kullanılmaktadır. Binâenaleyh biz âyet-i kerime'nin, bu ruhsatın söz konusu olabilmesi için mutlak olarak sefere, yolculuğa delalet ettiğini anlıyoruz."

Cumhur-u Fukaha'ya Göre Seferde Asgari Mesafe

Fukahaya gelince, onlar şöyle demiştir: Selef, seferin en azının muayyen bir miktar olduğunda icma etmiştir. Bu meselede birçok rivayetin bulunması da buna delalet etmektedir:

1) **Hz. Ömer'den** rivayet edildiğine göre o, şöyle demiştir: "Namaz, bir tam günlük yolculukta kısaltılır..." **Zührî** ve **Evzâî** de bu görüşü belirtmişlerdir.

2) **İbn Abbas** (r.a), "Sefer, bir gün bir geceyi aşarsa, namaz kısaltılır" demiştir.

3) **Enes İbn Malik,** "Seferde mu'teber olan mesafe beş fersahtır" demiştir.

4) **Hasan el-Basrî,** bunun iki gecelik bir mesafe olduğunu söylemiştir.

5) **Şa'bî, Nehâî** ve **Said İbn Cübeyr,** bunun Kûfe'den Medain'e kadar olan mesafe olup, bunun da üç günlük yol olduğunu söylemişlerdir. Bu, aynı zamanda, **Ebu Hanife**'nin de görüşüdür. **Hasan İbn Ziyad, Ebu Hanife**'nin, bir kimse iki tam gün ile, üçüncü günün ekserisini içine alan bir yere yolculuk yaparsa, onun namazı kısaltmasının caiz olduğunu söylediğini rivayet etmiştir. **İbn Sumâ'a, Ebu Yusuf** ve **İmam-ı Muhammed**'den de aynı şeyi rivayet etmiştir.

6) **İmam Malik** ve **İmam Şâfiî,** bunun her biri dört fersah olan dört "berid"lik mesafe olduğunu söylemiştir. Her fersah ise, Hz. Peygamber'in dedesi olan **Haşim**'in ölçü birimi olan mil ile, üç mildir. Bu mil de, on iki bin ayaktan ibaret olan, Badiye milinin miktarı kadar olup, dört bin adım eder. Çünkü üç ayak bir adım eder.

Fukaha şöyle demişlerdir: İnsanların, bu değişik görüşlerde ihtilâf etmeleri, bu hükmün mutlak manada sefere bağlı olmadığı hususunda bir icma'nın bulunmasına delâlet eder. Zahirîler ise, "Fukahanın, böyle değişik görüşler beyan ederek ihtilaf etmeleri, bu meselede, sefer müddetini belirlemek için kuvvetli bir delil bulamadıklarını gösterir. Çünkü, eğer bu meselede, delaleti açık olan bir delil bulunmuş olsaydı, bu ihtilaf meydana gelmezdi. Diğer sahabenin bu meselenin hükmü hususunda susmaları, belki de ancak onlar bu âyetin, hükmün, mutlak manada sefere bağlanmış olduğuna delalet ettiğine inanmış oldukları içindir. Binâenaleyh bu hüküm, mutlak sefer hakkında, bu âyetin hükmüyle sabit olmuş olur. Hüküm Kur'an'ın âyetinde zikredilince, onların bu hususta ictihad

ve istinbatta bulunmaya ihtiyaçları kalmaz... İşte bundan dolayı, bu meselede susmuşlardır.

Hanefi ve Şâfiîlere Göre Mesafe

Bil ki **Ebu Hanife**'nin taraftarları, sefer müddetini üç gün olarak belirleme hususunda, Hz. Peygamber'in, يَمْسَحُ الْمُسَافِرُ ثَلَاثَةَ اَيَّامٍ *"Müsafir (yolcu) üç gün mesheder"*[107] hadisine dayanmışlardır. Bu ise, üç gün mesh bulunmadığı zaman, o kimsenin müsafir olmamasını gerektirir, müsafir olmayınca da, sefer hususunda meşru olan ruhsat bulunmaz.

İmam Şâfiî'nin ashabı (r.a) ise, **Mücahid ve Atâ İbn Ebî Rabah**'ın, **İbn Abbas**'tan rivayet ettikleri şu hadise dayanmışlardır: Hz. Peygamber (s.a.s) يَا اَهْلَ مَكَّةَ لَا تَقْصُرُوا فِي اَدْنٰى مِنْ أَرْبَعَةِ بُرُدٍ مِنْ مَكَّةَ اِلَى عَسْفَانَ *"Ey Mekkeliler, dört berid'lik mesafeden daha az, (mesela) Mekke'den Asfan'a kadar olan mesafeden daha az olan bir yolculuk esnasında namazlarınızı kısaltmayınız"* buyurmuştur.

Zahirîlerin Cumhura Karşı Cevapları

Zahirîler ise şöyle demişlerdir: "Buna mukabil olarak söylenecek söz, birkaç yöndendir:

a) Bu, Kur'an'ın umumi ifadesini haber-i vahid ile tahsis etme durumuna göredir. Bizce bu, iki sebepten dolayı caiz değildir:

1) Kur'an ve haber-i vahid, her birinin lafzının hükme delalet etmesi bakımından müşterektirler. Kur'an'ın metni kesin ve katidir; haber-i vahidin metni ise, zannîdir. Binâenaleyh Kur'an'ın delaleti, haber-i vahidin delaletinden daha kuvvetlidir. Zayıf olan delili, kuvvetli olan delile tercih etmek ise caiz değildir.

2) Hadis-i şerifte rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: اِذَا رُوِيَ حَدِيثٌ عَنِّي فَاعْرِضُوهُ عَلَى كِتَابِ اللهِ تَعَالَى فَاِنْ وَافَقَهُ فَاقْبَلُوهُ وَاِنْ خَالَفَهُ فَرُدُّوهُ *"Benden bir hadis rivayet edildiğinde, onu Yüce Allah'ın kitabına vurun. Eğer ona muvafakat ederse, onu kabul edin. Eğer ona muhalefet ederse, onu reddedin."* Bu, Allah'ın kitabına muhalif olarak gelen her hadisin reddolunacağını gösterir. Binâenaleyh seferle ilgili olan hadis, Kur'an'ın umûmi ifadesine muhalif olarak geldiğine göre, kabul edilmemesi gerekir.

---

107 **İbn Mâce,** Taharet, 86 (1/183-184).

Bu gibi haberler kabul edilmez, çünkü bunlar, herkesin hükmünü bilmeye muhtaç olduğu bir hâdise hakkında gelmiş olan haber-i vahidlerdir. Binâenaleyh, bunların kabul edilmemesi gerekir. Biz, bunların hükmünü herkesin bilmeye muhtaç olduğunu söyledik, çünkü sahabenin çoğu, çoğu zaman, yolculukta ya da savaşta idiler.. Seferde namazı kısaltma ruhsatı belli miktardaki bir yolculuğa mahsus olsaydı, ruhsat ifade eden bu sefer miktarını bilme hususundaki ihtiyaç, bütün mükelleflere şamil olan umumi bir ihtiyaç olurdu. Eğer durum böyle olsaydı, sahabe onu bilir, bilhassa Kur'an'ın zahirinin hilafına olduğu vakit, onu mütevatir olarak naklederdi. Durum böyle olmadığına göre, anlıyoruz ki bu haberler zayıf ve merduddurlar. İş böyle olduğu zaman, bunlar sebebiyle Kur'an'ın zahirini terk etmek nasıl caiz olabilir?

c) Şâfiîlerin ve Hanefilerin delilleri, birbirine karşı ve zıttırlar. Deliller taaruz ettiklerinde sakıt olurlar. Binâenaleyh, Kur'ân'ın zahirine rücu etmek gerekir. İşte bu konudaki sözün tamamı budur."

Bence, bu konuda söylenecek şey şudur: "اِذَا" ve "اِنْ" edatları, sadece normal durumda, şartın peşinden cezâ ve cevap geleceğine delâlet ederler. Ama, bu şartın peşinden, bütün vakitlerde ceza ve cevabın gelmesi gerekmez. Bunun delili şudur: Bir kimse hanımına اِنْ دَخَلْتِ الدَّارَ فَاَنْتِ طَالِقٌ "Eğer eve girersen, sen boşsun" veya اِذَا دَخَلْتِ الدَّارَ فَاَنْتِ طَالِقٌ "Eve girdiğinde, sen boşsun" derse ve kadın da bir kez eve girerse, talâk vâki olur. Fakat ikinci kez girdiğinde talâk vâki olmaz. Bu, "اِذَا" ve "اِنْ" kelimelerinin, kesinlikle umûm ifâde etmediklerini gösterir. Bu sabit olunca, Zahirîlerin bu âyetle istidlâl etmeleri de düşer... Çünkü âyet, yeryüzünde yolculuk etmenin peşinden sadece bir kere bu ruhsatın bulunacağını ifade eder. Bizce, sefer uzun olduğu zaman durum böyledir. Ama sefer kısa olduğu zaman, "اِذَا" kelimesinin ancak umum ifade ettiğini söylememiz halinde bu kısa olan sefer de âyetin hükmüne dahil olur. Durumun böyle olmadığı sabit olduğuna göre bu istidlâl düşer. Bu sabit olunca da, müctehidlerin, sefer hususunda muayyen bir miktarın bulunması gerektiğine dair söyledikleri delillerin, Kur'an'ın zahirine aykırı olmadığı ortaya çıkar; binâenaleyh bu deliller makbul ve sahihtirler. Allah en iyisini bilendir.

ALTINCI MESELE: "اِنْ" Edatının Müspet ve Menfi Cümlelerde Farklı Mânaya Gelmesi

Davud ez-Zahirî ve Zahirîler, namazın kısaltılmasının caiz oluşunun, korku haline has olduğunu iddia edip, şu şekilde istidlâl etmişlerdir: Allahu Teâlâ, bu hükmü, korkunun bulunması şartına bağlamış ve *"Eğer kâfirlerin size fenalık yapmasından endişe ederseniz, namazları kısaltmanızda size bir vebal yoktur"* buyurmuştur. Bir şarta bağlanan şey, o şart bulunmadığı zaman bulunmaz. Binâenaleyh emniyet hali bulunduğunda, namazı kısaltmanın caiz olmaması gerekir. Zahirîler daha sonra şöyle demişlerdir: "Bir haber-i vahidle bu şartı göz ardı etmek caiz değildir. Çünkü bu, Kur'an'ın haber-i vahid ile neshedilmesi demektir ki, bu caiz değildir." Bu itiraz, bir kısım kimselere kuvvetli görünmüş, âyet hakkında zorlamalı ifadeler kullanmak suretiyle, bu tenkitten kurtulmaya çalışmışlardır. Bence bunda bir kapalılık yoktur. Çünkü biz, Hak Teâlâ'nın, *"Eğer yasak edildiğiniz büyük (günah)lardan kaçınırsanız..."* (Nisa, 31) âyetini tefsir ederken, "اِنْ" (Eğer) ve "اِذَا" (olduğu zaman) kelimelerinin, şart bulunduğu zaman, meşrutun (şart koşulan şeyin) da bulunacağını gösterdiklerini, fakat şart olmadığı zaman, meşrutun olmayacağına delalet etmediklerini anlatmış ve bunun doğruluğuna pek çok âyet ile istidlâl etmiştik.

Bu sâbit olunca biz deriz ki: Âyetteki, اِنْ خِفْتُمْ *"endişe ederseniz..."* ifadesi, endişe ve korku bulunduğu zaman namazı kısaltma ruhsatının da bulunacağını gerektirir, ama korku bulunmadığı zaman bu ruhsatın bulunmayacağını göstermez. Durum böyle olunca âyet, emniyet halinin bulunması hususunda menfi veya müspet bir hüküm belirtmemektedir. Binâenaleyh emniyet halinde bu ruhsatın bulunduğunu söylemek, Kur'an'ın bahsetmediği bir hükmü, haber-i vahid ile ortaya koymak olur ki, bu imkânsız değildir. İmkânsız olan, ancak Kur'an'ın delalet ettiği şeyin aksine bir hükmü, haber-i vahide dayanarak söylemektir ki, biz bunu söylemiyoruz.

Yolculukta Korku Olmasa da Namaz Kısaltıldığına Göre "اِنْ" Kaydının Manası

Buna göre şayet, "Hem emniyet hali, hem de korku halinde söz konusu olduğuna göre, bu hükmü korku ve endişe hali ile kayıtlamanın faydası nedir?" denilir ise, biz deriz ki: "Âyet, genel olarak Hz. Peygamber (s.a.s)'in seferleri (yolculukları) hakkında nazil olmuştur. Bu seferlerin çoğu düşman

korkusundan uzak ve halî değildir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, genel bir durum olması hasebi ile bu şartı zikretmiştir."

Namazı Kasretmeden Maksadın Îmâ ile Kılma Olduğunu Söyleyenler

Âlimlerden bazıları buna şu şekilde cevap vermişlerdir: "Âyette bahsedilen "kısaltmadan" maksat, namazda rüku ve secde yerine, îmâ ve işaret ile yetinmektir ki bu, korku çok şiddetli olduğu zaman kılınan namaz (salat-ı havf)dır. Bu namazın, korku zamanına has olduğunda bir şüphe yoktur. Çünkü emniyet zamanında bu şekilde namaz kılınamaz. Ama kılınması halinde haram da değildir, sahih de değildir." Allah en iyi bilendir.

Sonra Zahirîlere şu da söylenebilir: Âyetin zahiri, namazı kısaltmanın ancak kâfirlerin fenalık yapmasından korkulduğu zaman caiz olmasını gerektirir. Fakat başka bir sebepten dolayı bir korku bulunduğunda, namazı kısaltmanın caiz olmaması gerekir. Eğer Zahirîler bunu kabul ederlerse, tenkitten kurtulurlar. Ama bunu kabul etmeleri uzak bir ihtimaldir. Eğer kabul etmezler ise, görüşlerinde bir çelişkiye düşmüş olurlar. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Eğer kâfirlerin size fenalık yapmasından endişe ederseniz..."* buyurmuştur. Bu ifade, hükmün şartının, bu belli korku olmasını gerektirir.

Onlar şöyle diyebilirler: "Mutlak korkunun bu hüküm için yeterli olduğuna sahabe ve ümmetin, ya icmâı vardır, ya da yoktur." Eğer böyle bir icma varsa, o zaman biz deriz ki: İcmaın delaleti ile Kur'an'ın zahiri manasına muhalefet ettik. Bu icma da, kat'î bir delil olup, zannî bir delil ile, ona muhalefet etmek caiz değildir. Eğer bu hususta bir icma hasıl olmamış ise, bu soru düşer. Çünkü biz, namazın ancak, bu belli korku esnasında kısaltılabileceğini kabul ediyoruz. Allah en iyi bilendir.

Kâfirlerin Fitnesinin Manası

Cenâb-ı Hak, إِنْ خِفْتُمْ اَنْ يَفْتِنَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا *"Eğer kâfirlerin size fenalık yapmasından endişe ederseniz..."* buyurmuştur. Buradaki "fitne" (fenalık) hususunda iki görüş vardır:

1) Siz, kâfirlerin, bütün namazda rükû ve secdelerinizi tamamlamanız hususunda size fırsat vermeyeceklerinden korkarsanız...

2) Eğer siz, kâfirlerin size düşmanlıkları sebebi ile, fenalık yapmasından korkarsanız... Netice olarak her türlü belâ, sıkıntı ve meşakkat bir fitnedir.

Sonra Cenâb-ı Hak, إِنَّ الْكَافِرِينَ كَانُوا لَكُمْ عَدُوًّا مُبِينًا *"Şüphesiz ki kâfirler, sizin apaçık düşmanınızdır"* buyurmuştur. Bu, "kâfirler ile sizin arasında

meydana gelen bu düşmanlık, eskiden beri bulunan bir düşmanlıktır. Şu anda sizler, din hususunda onlara muhalif olduğunuzu ortaya koyduğunuz için, onların düşmanlığı arttı. Düşmanlıkları arttığı için de, sizinle savaşmaya, hatta güçleri yeterse sizi yok etmeye niyetlenmiş ve yönelmişlerdir. Binâenaleyh eğer namazlarınız uzarsa, çoğu kez onlar sizi öldürmeye fırsat bulmuş olurlar. İşte bundan dolayı, namazlarınızı kısaltmanıza ruhsat verdim" demektir. Allahu Teâlâ, "اَعْدَاءً"demeyip "عَدُوٌّ" buyurdu. Çünkü "adüvv" kelimesinin müfredi de, cem'i de birdir. Nitekim Allahu Teâlâ, *"İşte onlar benim muhakkak adüvvümdür. Fakat âlemlerin Rabbi böyle değil"* (Şuara, 77) buyurmuştur.

Korku Halinde Namaz (Salat-i Havf)

وَاِذَا كُنْتَ فِيهِمْ فَاَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلٰوةَ فَلْتَقُمْ طَآئِفَةٌ مِنْهُمْ مَعَكَ وَلْيَاْخُذُوٓا اَسْلِحَتَهُمْ فَاِذَا سَجَدُوا فَلْيَكُونُوا مِنْ وَرَآئِكُمْ وَلْتَاْتِ طَآئِفَةٌ اُخْرٰى لَمْ يُصَلُّوا فَلْيُصَلُّوا مَعَكَ وَلْيَاْخُذُوا حِذْرَهُمْ وَاَسْلِحَتَهُمْ وَدَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ تَغْفُلُونَ عَنْ اَسْلِحَتِكُمْ وَاَمْتِعَتِكُمْ فَيَمِيلُونَ عَلَيْكُمْ مَيْلَةً وَاحِدَةً وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ اِنْ كَانَ بِكُمْ اَذًى مِنْ مَطَرٍ اَوْ كُنْتُمْ مَرْضٰٓى اَنْ تَضَعُوٓا اَسْلِحَتَكُمْ وَخُذُوا حِذْرَكُمْ اِنَّ اللّٰهَ اَعَدَّ لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا ﴿١٠٢﴾ فَاِذَا قَضَيْتُمُ الصَّلٰوةَ فَاذْكُرُوا اللّٰهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلٰى جُنُوبِكُمْ فَاِذَا اطْمَاْنَنْتُمْ فَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ اِنَّ الصَّلٰوةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْقُوتًا ﴿١٠٣﴾

"Sen de içlerinde bulunup da kendilerine namaz kıldırdığın vakit, onlardan bir kısmı seninle birlikte (namaza) dursun ve silahlarını (yanlarına) alsınlar. Bu suretle secde ettikleri zaman da arka tarafınızda bulunup (düşmana karşı dursunlar). (Bundan sonra) henüz namazını kılmamış olan diğer kısmı gelip seninle beraber namazlarını kılsınlar, onlar da ihtiyat tedbirlerini ve silahlarını alsınlar. O kâfirler arzu ederler ki siz silahlarınızdan ve eşyanızdan gâfil olsanız da üzerinize ani bir baskın yapsalar. Eğer size yağmurdan dolayı bir eziyet (zorluk) olursa veya hasta olursanız silahlarınızı bırakmanızda size bir vebal yoktur. (Fakat) bütün

ihtiyat tedbirlerini alın. Şüphe yok ki Allah, kâfirlere hor ve hakir edici bir azap hazırlamıştır. Artık namazı bitirdiğiniz vakit, ayakta, otururken veya yanlarınız üzerinde iken Allah'ı anın. Sükun ve emniyet haline geldiğiniz vakit ise, namazı dosdoğru kılın. Çünkü namaz mü'minler üzerine, vakitleri belli bir farz olmuştur" (Nisâ, 102-103).

Bil ki Cenâb-ı Hak, önceki âyette namazın adet ve kemmiyet bakımından kısaltılması durumunu beyan edince, bu âyette de bu namazın keyfiyet bakımından durumunu beyan buyurmuştur. Burada birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: Bu Namazın Mensuh veya Peygamberimiz'e Mahsus Olduğu Görüşü

Ebu Yusuf ile **Hasan İbn Ziyad,** korku namazının Hz. Peygamber'e has bir fiil olduğunu, başkası için caiz olmayacağını söylerken; **Müzeni** bunun, daha evvel bir hüküm olarak sabit olduğunu, sonradan neshedildiğini söylemiştir. **Ebu Yusuf,** görüşüne delil olarak şu iki hususu ileri sürmüştür:

a) Hak Teâlâ'nın, *"Sen de içlerinde bulunup da kendilerine namaz kıldırdığın vakit..."* buyruğunun zahiri, bu namazı kılmanın, içlerinde Hz. Peygamber'in bulunması şartına bağlanmış olmasını gerektirir. Çünkü "إِذَا" kelimesi şart manasını ifâde eder.

b) Namazın şeklini değiştirmek, delilin hilâfına bir hareket tarzıdır. Ancak ne var ki biz bunu, insanların Hz. Peygamber'in arkasında kılınan namazın faziletini elde etmeleri için Hz. Peygamber hakkında caiz gördük. Ama Hz. Peygamber'in dışında kalanlar hakkında ise böyle bir mana söz konusu değildir. Çünkü, ikincisinin peşinde kılınan namazın fazileti, tıpkı birincisinin peşinde kılınan namazın fazileti gibidir. Binâenaleyh, böyle bir durumda namazın şeklini değiştirmeye gerek kalmaz.

Ama, diğer fakihler ise şöyle demişlerdir: Bu hüküm, bu âyetin hükmüne göre Hz. Peygamber hakkında sabit olunca, Cenâb-ı Hakk'ın *"O halde ona uyun..."* (En'am, 153) emrinden dolayı onun Peygamber'in dışında kalanlar hakkında da sabit olması gerekir. Baksana, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onların mallarından sadaka al ki, bununla kendilerini temizlemiş olasın..."* (Tevbe, 103) buyruğu, ifade ettiği hükmün, kendisinden sonra ümmetinden hiç kimseye değil de, sadece Peygamber'e tahsis edilmiş olmasını gerektirmez.

Ebu Yusuf'un "إِذَا" lafzına tutunmasına da şu şekilde cevap verebiliriz: Bu "إِذَا"nın ifade ettiği mana, şart bulunduğu zaman, meşrutun da bulunmasıdır. Ama şart bulunmadığı zaman, meşrutun bulunmayacağı hususu kabul edilemez.

Ebu Yusuf'un, Peygamber'in arkasında kılınan namazın faziletini elde etme gerekçesine tutunmasına gelince, bunun, namazın değiştirilmesinin mubah olması için bir illet olması caiz değildir. Çünkü fazileti talep etmenin, farzın terkini gerektirmesi caiz değildir. Böylece **Ebu Yusuf**'un bu sözü de cevaplandırılmış olur. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE: **Korku Halinde Namazın Eda Ediliş Şekli**

Korku namazının kılınış şekilleri şöylece izah edilmiştir: İmam, cemaati ikiye ayırır. İkiye ayırmış olduğu bu kısımlardan birisine bir rekat namaz kıldırır.. Sonra, bir rekat namaz kılan kimselerin ne yapacakları hususunda şu görüşler bulunmaktadır:

a) Bu kısım, bir rekatın sonunda selam verir ve düşmanın karşısına geçerler. Diğer kısım gelir, imam onlara ikinci rekatı kıldırır ve selam verir. Bu, korku namazının imam için iki rekat, cemaat için ise bir rekat olduğunu ileri sürenlere göredir. Bu görüş, **İbn Abbas, Cabir İbn Abdullah** ve **Mücahid**'den rivayet edilmiştir.

b) İmam, o kısma iki rekat namaz kıldırır ve selam verir. Daha sonra, bu kısım düşmanın karşısına geçer; diğer grup gelir, imam onlara da son iki rekatı kıldırır... Bu da **Hasan el-Basrî**'nin görüşüdür.

c) İmam, ilk kısımla birlikte bir rekat namaz kılar; sonra imam, bu kısım diğer rekatı kılarak, teşehhüde oturup selam verinceye kadar ikinci rekatta ayakta bekler. Sonra selam veren bu kısım düşmanın karşısına geçer. Daha sonra ikinci kısım gelir, ikinci rekatta ayakta bekleyen imamla beraber, bir rekat namaz kılar. Sonra imam, ikinci kısım ikinci rekatı kılıncaya kadar teşehhüdde bekler. Daha sonraysa imam onlara selam verdirir. Bu, **Sehl İbn Ebi Husme**'nin görüşü olup, **İmam Şâfiî**'nin de mezhebidir.

d) İmam, birinci kısma bir rekat namaz kıldırır, böylece bu kısımdakiler düşmanın karşısına geçerler; ikinci kısım gelir, imam onlara geriye kalan namazı kıldırır, böylece bunlar da düşmanın karşısına geçip giderler. Daha sonra ilk kısım geri gelerek, namazlarından geriye kalanı kıraat ile ifa ederek, düşmanın karşısına geçerler. Sonra da, ikinci kısım geri gelerek, geriye kalan namazlarını kıraatle ifa ederler. Aradaki fark şudur: İlk

kısım namazın başına yetişmiştir; dolayısıyla bunlar, imamın arkasında namaz kılanlar hükmündedir. İkinci kısım ise, namazın başına yetişememiştir. Mesbuk, kaza ettiği rekatlar hususunda, yalnız başına namaz kılan gibidir. Bu, **Abdullah İbn Mes'ûd**'un görüşü olup, **Ebu Hanife**'nin de mezhebidir.

Bil ki, korku namazıyla ilgili pek çok rivayet bulunmaktadır. Belki de Hz. Peygamber (s.a.s) bu namazı maslahata göre farklı zamanlarda, onlara bu şekillerde kıldırmıştır. Fukaha arasındaki ihtilaf ise, bu namaz şekillerinden hangisinin daha efdal ve âyetin zahirine daha fazla muvafık olduğu hususundadır.

Bu Konuda Vâhidî'nin Hanefilerle Münakaşası

Vâhidî (r.h), "Âyet, **Ebu Hanife**'nin aldığı rivayetlere aykırıdır" demiş ve bu hususu şu iki yönden izah etmiştir:

1) Allahu Teâlâ, *"(Bundan sonra) henüz namazını kılmamış olan diğer kısmı gelip, seninle beraber namazlarını kılsınlar..."* buyurmuştur. Bu ifade, ilk kısmın, ikincisi geldiği zaman, namazını kılmış olduğuna delalet eder. Halbuki, **Ebu Hanife**'ye göre durum böyle değildir. Ona göre ikinci kısım, birinci kısım henüz namazda ve namazlarını bitirmemiş iken geliyor...

2) Hak Teâlâ'nın, *"seninle beraber namazlarını kılsınlar"* buyruğunun zahiri, ikinci kısmın namazının tamamının, imam ile beraber kılındığına delalet etmektedir. Çünkü senin mutlak olarak, "imamla birlikte namaz kıldım" şeklindeki sözün, senin imama, namazın tamamında yetişip, namazı onunla kıldığına delalet eder. Halbuki, **Ebu Hanife**'nin görüşüne göre durum böyle değildir.

Ebu Hanife'nin ashabı ise şöyle demişlerdir: "Çünkü Allahu Teâlâ, *"Bu suretle secde ettikleri zamanda arka tarafınızda bulunsunlar..."* buyurmuştur. İşte bu ifade, ilk grubun namazı bitirmediklerine delalet etmektedir. Ne var ki onlar, bir rekat namaz kılıyor, sonra gözetlemede olan ikinci grubun arkasına geçiyorlar...

Vâhidî buna şu şekilde cevap vermiştir: "Bu söz, biz hem *"secde etme,"* hem de *"arkalarınızda olma"* ifadelerini aynı kısım için kabul ettiğimizde söz konusudur. Halbuki, durum böyle değildir. Âyetin ifade ettiği manalar, her iki kısım hakkındadır. Secde, birinci grup için; gözetlemeyi ifade eden, "arkalarında olma" ifadesi de ikinci kısma aittir." Allah en iyi bilendir.

Şimdi biz, âyetin tefsirine dönüyor ve şöyle diyoruz: Cenâb-ı Hak, وَاِذَا كُنْتَ فِيهِمْ فَاَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلٰوةَ فَلْتَقُمْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ مَعَكَ *"Sen de içlerinde bulunup da, kendilerine namaz kıldırdığın vakit, onlardan bir kısmı seninle birlikte (namaza) dursun"* buyurmuştur. Yani, "Ey Peygamber, hem savaşlarda hem de korktuklarında mü'minlerle beraber olur, onlara namaz da kıldırırsan, onları iki kısma ayır. Onlardan bir kısmı seninle beraber namaza dursun ve silahlarını da alsınlar... Böylece sen onlara namazlarını kıldır..." demektir. وَلْيَاْخُذُوا *"alsınlar"* ifadesindeki "vav" zamiri, ya namaz kılan, veyahut da bekleyen gruba râcidir. Eğer bu zamirin, namaz kılanlara râci olduğu kabul edilirse, bu hususta ülemâ, "Onlar, kılıç ve hançer gibi, kendilerini namazdan alıkoymayacak silahlarını alırlar..." demiştir. Bu böyledir, zira böyle davranmak hem ihtiyatlı olmaya daha elverişli hem de düşmanın kendilerine saldırmasını daha fazla önleyici ve caydırıcıdır. Bu zamirin, namaz kılmayanlara râci olması halindeyse, söyleyecek herhangi bir şey yoktur. Bunun, her iki kısma verilen silah taşıma emri olması da mümkündür. Çünkü bu, ihtiyatlı olmayı daha çok sağlar.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَاِذَا سَجَدُوا فَلْيَكُونُوا مِنْ وَرَائِكُمْ *"Bu suretle secde ettikleri zaman da, arka tarafınızda bulunsunlar..."* buyurmuştur. Yani, "Namaz kılmayanlar, sizi gözetlemek için, arkanızda bulunsunlar" demektir. Biz, korku namazında imamla beraber kılınan ilk rekatın emniyet halinde kılınan namaz gibi olduğunu, farklılığın ise, sadece ikinci rekatta olabileceğini ve âlimlerin bu hususta ki görüş ve mezheplerini zikretmiştik.

Daha sonra Allahu Teâlâ, وَلْتَاْتِ طَائِفَةٌ اُخْرٰى لَمْ يُصَلُّوا فَلْيُصَلُّوا مَعَكَ *"(Bundan sonra) henüz namazını kılmamış olan diğer kısım gelip seninle beraber namazlarını kılsınlar..."* buyurmuştur. Biz, bu âyetin de **Şâfiî**'nin sözünün doğruluğuna delalet ettiğini beyan etmiştik.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَلْيَاْخُذُوا حِذْرَهُمْ وَاَسْلِحَتَهُمْ *"Onlar da ihtiyat tedbirlerini ve silahlarını alsınlar..."* buyurmuştur. Allahu Teâlâ uyanık olmayı, tedbirli olmayı savaşçının kullanabileceği bir alet gibi addetmiş, böylece de, o tedbir ile silahlarını, "almak" fiilinde birleştirmiş, böylece her ikisini de alınabilen bir şey kabul etmiştir. **Vâhidî** (r.h), "Bu tabirde namaz kılarken korkan kimsenin, fikrinin bir kısmını, namazın dışındaki şeylerle meşgul edebileceği hususunda bir ruhsat bulunmaktadır" demiştir.

Namazda Tedbir ve Silah Alma Emri

İmdi eğer, "Cenâb-ı Hak, niçin ilk âyette, sadece *"silahlarını"*; burada da, *"ihtiyat tedbirlerini* ve *silahlarını"* kelimelerini zikretmiştir?" denilirse, biz deriz ki: Namazın başında düşman, Müslümanların namazda olduklarını pek nadir olarak sezebilir; aksine, Müslümanların savaşmak için kıyama durduklarını zanneder. Ama ikinci rekatta ise, kâfirler, Müslümanların namazda olduklarını, daha fazla sezer ve hissederler. İşte bu durumda, onlara saldırmak için fırsat kollarlar. Bu sebeple de Cenâb-ı Hak, bu durumda daha fazla tedbir alınması gerektiğini belirterek, *"onlar da ihtiyat tedbirlerini ve silahlarını alsınlar..."* buyurmuştur.

Sonra Cenâb-ı Hak, وَدَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ تَغْفُلُونَ عَنْ اَسْلِحَتِكُمْ وَاَمْتِعَتِكُمْ فَيَمِيلُونَ عَلَيْكُمْ مَيْلَةً وَاحِدَةً *"O kâfirler arzu ederler ki, siz silahlarınızdan ve eşyanızdan gafil olasınız da, saldırarak üzerinize ani bir baskın yapsalar..."* buyurmuştur.

İbn Abbas ve **Cabir**'den şu rivayet edilmiştir: Hz. Peygamber (s.a.s), ashabına öğlen namazını kıldırmıştı. Müşrikler bunu gördüklerinde, hemen "Biz bunlara saldırmadığımız için, ne kadar yanlış bir iş yaptık!" demişler ve Müslümanlar başka bir namazı eda ederlerken, artık saldırmaya karar vermişlerdi. İşte bunun üzerine Allahu Teâlâ, nebisini, bu âyet ile onların sırlarına muttali kılmıştır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ اِنْ كَانَ بِكُمْ اَذًى مِنْ مَطَرٍ اَوْ كُنْتُمْ مَرْضٰى اَنْ تَضَعُوا اَسْلِحَتَكُمْ *"Eğer size yağmurdan dolayı bir eziyet (zorluk) olursa veya hasta olursanız, silahlarınızı koymanızda, size bir vebal yoktur"* buyurmuştur. Bu, "Kendisine ya yağmur isabet edip paslanıp körleneceği için; yahut kimi silahlar bez veya benzeri şeylerle kaplı olup, su ile ıslandığında onu taşıyana ağır geleceğinden; veyahut da, kişi hasta olup, silahını taşımak ona zor geleceğinden dolayı, silahı taşıması mümkün olmazsa, işte bu gibi hallerde o kimse silahını yere koyabilir" demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَخُذُوا حِذْرَكُمْ *"(Fakat) bütün ihtiyat tedbirlerini alın"* buyurmuştur. Bu, "Cenâb-ı Hak, mü'minlere, yağmur yağması veya hasta olmaları halinde, silahlarını yere bırakmalarına müsaade edince, düşmanlar, Müslümanların silahlarını yere bırakmalarını ganimet bilip, onlara saldırma hususunda bir imkân ele geçirdikleri için, saldırmaya cür'et edemesinler diye, o Müslümanlara ikinci kez uyanık olmalarını, korunmalarını ve iyice tedbirli olup sakınmalarını emretmiştir" demektir. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Silah Almanın Vacip Olup Olmadığı**

Cenâb-ı Hakk'ın, âyetin başındaki *"silahlarını (yanlarına) alsınlar"* sözü bir emirdir. Emrin zâhiri vücub ifade eder. Binâenaleyh bu, silahlarını yanlarına almalarının vacip olmasını gerektirir. Sonra bu husus, bir başka delil ile de güç kazanmıştır ki, bu delil Cenâb-ı Hakk'ın, *"Eğer size yağmurdan dolayı bir eziyet (zorluk) olursa veya hasta olursanız, silahlarınızı koymanızda, size bir vebal yoktur"* buyruğudur. Cenâb-ı Hak bu buyruğunda, silahları taşımamanın günah olmaması halini, bu aynı ayette belirtilen iki duruma tahsis etmiştir ki, işte bu, bu iki durumun dışında kalan hallerde silahı taşımama sebebiyle bir mes'uliyet ve günahın bulunmasını gerektirir.

Bazı âlimler, bunların silahlarını almalarının bir sünnet-i müekkede olduğunu söylemiştir, ama daha doğru olan, bizim beyan ettiğimiz gibi, bunun vacip olduğudur. Sonra bu hususta şart olan, kişinin, mümkün mertebe pis ve necis olan bir silahı taşımaması ve mızrağını da safın bir tarafına bırakmasıdır; netice olarak silahını, hiç kimsenin bir zarar görmeyeceği biçimde taşıması gerekir.

İKİNCİ MESELE

"Nazm" sahibi olan **Ebu Ali el-Cürcanî** şöyle demiştir: "Hak Teâlâ'nın *"(Fakat) bütün ihtiyat tedbirlerini alın"* buyruğu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in korku namazını, tedbirli ve düşmanın tuzağından gafil olmaksızın kılmasının caiz olduğuna delalet etmektedir. Kur'an'ın, esasen burada te'kid etmek istediği husus, "ihtiyatlı ve tedbirli olmak" keyfiyetidir. Çünkü o günde düşman, Zatu'r-rika denilen yerde bulunup, kıbleye yönelik idi. Müslümanlar ise, kıbleyi arkalarına almışlardı. Onlar, kıbleye her döndüklerinde, düşmanlarını arkalarında bırakmış oluyorlardı. İşte bu sebeple Müslümanların iki kısma ayrılmaları emredilmişti. Bir kısım düşmanla yüz yüze iken, diğer kısım peygamberle beraber kıbleye yönelmişlerdi. Ama Hz. Peygamber, Asefan ve Batn-ı Nahl'de bulunduğu zaman, ashabını iki kısma ayırmamıştı. Çünkü burada, düşmanın sırtı kıbleye doğru, Müslümanların yüzü ise kıbleye dönük idi. Bu sebeple Müslümanlar, namaz kıldıklarında da, düşmanı görüyorlardı. Bu sebeple de, sadece secde ederken, gözetlenmeye ve korunmaya ihtiyaç hissediyorlardı. Binâenaleyh, hiç şüphesiz birinci saf secde ederken, ikinci saf onları bekliyordu. Birinci saf secdeyi yapıp ayağa kalktığında geriye çekiliyor, ikinci saf ise öne geçerek secde ediyordu. Böylece de, birinci saf ayakta olarak, ikinci saffı gözetliyordu. İşte bu sebeple,

bizim de bahsettiğimiz gibi, Cenâb-ı Hakk'ın *"(Fakat) bütün ihtiyat tedbirlerini alın"* emri bütün bu vecihlerin caiz olacağına delalet etmektedir. Âyetten muradın, bizim bahsetmiş olduğumuz şey olduğunun delili ise şudur: Şayet biz âyeti bu manaya almazsak, hem faydasız bir tekrar olacak, hem de Hz. Peygamber (s.a.s)'in Asefan ve Batn-ı Nahl'deki tatbikatı, Kur'an nassının hilafına olacak ki, bu caiz değildir. Allah en iyi bilendir."

ÜÇÜNCÜ MESELE

Mu'tezile şöyle demiştir: "Allahu Teâlâ, tedbir almayı emretmiştir. İşte bu, kulun bir şeyi yapmaya, yapmamaya ve her çeşit tedbir almaya kâdir olduğuna delalet eder. Ki bu da, kulun fiillerinin Allah tarafından yaratılmadığını gösterir. **Mu'tezile**'nin bu görüşüne de, "sizin bu görüşünüz, ilim ve sebep (dâî) meselesiyle çelişki teşkil eder" diyerek cevap veririz. Allah en iyi bilendir.

***DÖRDÜNCÜ MESELE:* Gelmesi Kuvvetle Muhtemel Olan Tehlikelerden Kaçınmanın Farziyyeti**

Âyet, düşmandan sakınmanın vacip olduğuna delalet eder. Binâenaleyh bu da, olması zann-ı galip ile beklenen her türlü zarardan sakınmanın vacip olduğuna delâlet eder. İşte bu metotla, hastalıklara ilaç ve el ile müdahale etmenin; vebadan ve yıkılmaya yüz tutmuş duvarın altında oturmaktan kaçınmanın vacip olduğu ortaya çıkar. Allah, en iyi bilendir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, إِنَّ اللهَ أَعَدَّ لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا *"Şüphe yok ki Allah, kâfirlere hor ve hakir edici bir azap hazırlamıştır"* buyurmuştur. Bu ifade hakkında şöyle bir soru yöneltilebilir: Allahu Teâlâ'nın tedbir almakla ilgili emri, O'nun *"şüphe yok ki Allah, kâfirlere hor ve hakir edici bir azap hazırlamıştır"* buyruğuna nasıl uygun düşer?

Cevap: Allahu Teâlâ, düşmana karşı tedbir almayı emredince, bu, düşmanın çok güçlü kuvvetli olduğu vehmini vermiştir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, Müslümanların kalpleri güç kazansın; tedbir almakla ilgili emrin düşmanın güçlü ve heybetli olmasından ötürü değil, mü'minlerin kalplerine düşen korkudan dolayı olduğunu bilsinler de, böylece kendilerine yardım etmesi ve muvaffak kılması hususunda Allah'a yalvarıp yakarsınlar diye, kâfirleri hor hakir kılacağını, onları yardımsız bırakacağını ve kesinlikle onlara yardım etmeyeceğini haber vererek, bu vehmi izale etmiştir. Bunun bir benzeri de Hak Teâlâ'nın, *"Ey iman edenler, bir düşman topluluğuna*

rastladığınız vakit sebat edin ve Allah'ı çok anın. Ta ki, umduğunuza kavuşasınız" (Enfal, 45) âyetidir.

Ayakta, Oturarak ve Yan Üstü Zikretmenin Manası

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَإِذَا قَضَيْتُمُ الصَّلٰوةَ فَاذْكُرُوا اللهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلٰى جُنُوبِكُمْ *"Artık namazı bitirdiğiniz vakit, ayakta, otururken veya yanlarınız üzerinde iken, Allah'ı anın..."* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili olarak da şu iki açıklama yapılmıştır:

a) "Korku namazını ifa ettiğinizde, bütün hallerde Allah'ı zikretmeye devam ediniz... Çünkü, korku ve düşmana karşı tedbir almak gibi içinde bulunduğunuz böyle haller, Allah'ı zikre devam etmeye ve O'na yalvarıp yakarmaya uygun hallerdir."

b) Burada bahsedilen "zikir"den murat, namazdır. Yani, "At koşturup kılıç sallamakla meşgul iken ayakta olarak; ok atmakla meşgul iken otururak; çokça yaralanıp, böylece de yere düştüğünüzde, yan üstü yatarak namazlarınızı kılınız. Siz, harp sona erdiğinde, sükun ve emniyet içinde bulunduğunuzda ise, namazlarınızı dosdoğru kılın ve koşar vaziyette kılmış olduğunuz namazları kaza ediniz..." demektir. Bu mana, namaz vakti girdiğinde, koşar vaziyette iken savaşan kimseye, namazın farz kılınmış olması; savaşan kimseler emniyet ve sükun haline ulaştıklarında da daha önce kılmış oldukları namazı kaza etmelerinin gerekli olduğu şeklindeki **Şâfiî**'nin görüşüne delaleti açıktır.

Ancak ne var ki, bu görüşün benimsenmesi halinde bir müşkil ortaya çıkar ki, bu da âyetin takdirinin, "Namazı bitirdiğinizde, namaz kılın..." şeklinde olmasıdır. Halbuki böyle bir şey uzak bir ihtimaldir. Zira, "zikir" lafzını namaz manasına almak mecazi bir ifade olup, zaruret olmadıkça da mecaza başvurulmaz.

Cenâb-ı Hak daha sonra, فَإِذَا اطْمَأْنَنْتُمْ فَأَقِيمُوا الصَّلٰوةَ *"Sükun ve emniyet haline geldiğiniz vakit ise, namazı dosdoğru kılın"* buyurmuştur. Bil ki, bu âyetten önce iki hüküm geçmiştir:

a) Namazın nasıl kısaltılacağı hükmü ki, bu yolcunun namazıdır.

b) Korku namazı...

Sonra Cenâb-ı Hakk'ın *"Sükun ve emniyet haline geldiğiniz vakit"* ifadesi, bu iki halin zıddı olan manaya muhtemeldir. Binâenaleyh, bu itminandan muradın, insanın yolculuğunun sona ererek mukim olması ve bu manaya

göre de takdirin, "Mukim olduğunuzda, namazı kısaltmaksızın tam olarak kılın!" şeklinde olması muhtemel olduğu gibi; bu itminandan maksadın, insanın kalbinin sürekli endişe içinde kalmayıp, aksine korkunun zail olması sebebiyle gönlün sükuna ermesi gibi, kalbin de sükuna ereceği şeklinde olması da muhtemeldir. Bu takdire göre mana, "korkunuz gittiği zaman, namazınızı bildiğiniz hale göre dosdoğru kılın ve onun hal ve şeklinden hiçbir şeyi değiştirmeyin..." şeklinde olur.

Sonra Cenâb-ı Hak, namazın kısımlarını iyice açıklayıp, önce yolcunun namazını, peşine korku namazını zikredince, bu âyeti إِنَّ الصَّلٰوةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْقُوتًا *"Çünkü namaz, mü'minler üzerine, vakitleri belli bir farz olmuştur"* buyruğuyla bitirmiştir. Bu ifadedeki "kitap" kelimesi ile "yazılmış şey" manası kastedilmiştir. Buna göre sanki, "مَكْتُوبَةً مَوْقُوتَةً" denilmiştir. Sonra "مَوْقُوتَةً" kelimesinden, vakıf yapılınca "hâ" harfine dönüşen tâ harfi hazfedilmiştir. Bu tıpkı, mastar olan bir kelimenin, ism-i mef'ul manasına kullanılması gibidir. Burada mastar olan "kitap" kelimesi müzekkerdir. Âyette geçen "mevkut", "O namaz onlara belli vakitlerde yapılmak üzere" demektir. Nitekim, "وَقَّتَهُ" ve "وَقَتَهُ" (Onun için bir vakit tayin etti) denilir. Cenâb-ı Hakk'ın, "وَإِذَا الرُّسُلُ أُقِّتَتْ" (Mürselat, 11) âyeti, "وَإِذَا الرُّسُلُ أُقِتَتْ" şeklinde şeddesiz olarak da okunmuştur.

Namaz Vakitlerinin Bildirildiği Âyetler

Bil ki Allahu Teâlâ, bu âyette namazların belli vakitler için farz kılındığını beyan etmiş, ancak bu vakitleri burada mücmel zikredip başka âyetlerde açıklamıştır. Bu âyetlerin sayısı beştir:

Birincisi: Allahu Teâlâ, *"Namazlara* ve *orta namaza devam edin"* (Bakara, 238) buyurmuştur. Bu ifadedeki "namazlar" kelimesi, (en azından) üç namazın farz olduğuna delalet eder; *"Ve orta namaza..."* ifadesi ise, orta namazın o üç namazdan biri olmasına manidir. Aksi takdirde bu, (lüzumsuz) bir tekrar olmuş olurdu. Binâenaleyh namazların sayısının üçten fazla olması gerekir. Farz namazların dört tane olması caiz değildir. Aksi halde, namazlar içinde "orta" sayılacak bir namaz bulunmaz. Binâenaleyh *"orta namaz"*ın bulunabilmesi için, bunların sayısının beş tane olması gerekir. Âyet farz namazların beş tane olduğuna delalet ettiği gibi vitir namazının farz olmadığına da delalet eder. Aksi halde farz namazların sayısı, altıya çıkmış olur ki, bu durumda da "orta namaz" bulunamaz. Binâenaleyh

âyet, farz namazların beş tane olduğuna delalet edip, bunların vakitlerine delalet etmemektedir.

İkincisi: Hak Teâlâ, *"Güneşin (zeval vaktinde) kayması anından, gecenin kararmasına kadar güzelce namaz kıl. Sabah namazını da (öylece eda et)"* (İsrâ, 78) buyurmuştur. Binâenaleyh güneşin zeval vaktinde kaymasından, gecenin karanlığının basmasına kadar olan zamanda kılınması gereken farz namaz, öğle ve ikindi namazlarıdır. Karanlığın basmasından fecr-i sadığa kadar olan zamanda kılınması gereken farz namaz, akşam ile yatsı ve fecir vaktinde kılınacak farz namaz ise sabah namazıdır. Bu âyet, öğle ile ikindi namazlarının, tek bir vakti; akşam ile yatsı namazlarının da tek bir vakti olduğu zannını vermektedir.

Üçüncüsü: Hak Teâlâ, *"Haydi akşama girerken, sabaha ererken Allah'ı tenzih edin (namaz kılın)"* (Rûm, 17) buyurmuştur. Bundan murat, gündüzün iki ucunda olan sabah ve akşam namazıdır. Sonra Cenâb-ı Hak, *"Göklerde ve yerde hamd o (Allah'a) aittir. Gündüzün nihayetinde de, öğle vaktine vardığınız zaman da (Allah'ı tenzih et, namaz kıl)"* (Rûm, 18) buyurmuştur. Bu âyetteki "عَشِيًّا" ifadesi ile, tamamen geceleyin kılınan yatsı namazı kastedilmiştir; *"Öğle vaktine vardığınız zaman"* ifadesi ile de, tamamen gündüzün kılınan öğle namazı kastedilmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"akşama girerken, sabaha ererken..."* diyerek, gece kılınan namazı gündüz kılınan namazdan önce zikrettiği gibi, *"Gündüzün nihayetinde de, öğle vaktine vardığınız zaman da (namaz kılın)"* diyerek gece kılınan namazı gündüz kılınan namazdan önce zikretmiştir. Binâenaleyh böylece bu âyette zikredilen namazların sayısı dört olmuştur. İkindi namazına gelince, Cenâb-ı Hak onu, şeref ve kıymetini göstermek için, *"Asr'a yemin olsun ki..."* (Asr, 1) diye tek olarak zikretmiştir.

Dördüncüsü: Allahu Teâlâ, *"Gündüzün iki tarafında, gecenin de yakın saatlerinde dosdoğru namaz kıl"* (Hûd, 114) buyurmuştur. Âyetteki, *"Gündüzün iki tarafı"* tabiri, sabah namazı ile ikindi namazının farziyetini gösterir. Çünkü her ne kadar sabah namazı gündüzün birinci (başlangıç) tarafı henüz meydana gelmeden ve ikindi namazı da gündüzün ikinci (son) tarafı henüz meydana gelmeden önce bulunuyor ise de, bu iki namaz, gündüzün iki ucunda yer almış gibidir. Âyetteki *"gecenin de yakın saatlerinde..."* tabiri, akşam ve yatsı namazlarının farziyetini gösterir. Bazı âlimler bu âyeti, Vitir namazının vacip olduğuna delil getirerek şöyle demişlerdir: "Âyette geçen "zülefen" (yakın saatler) kelimesi, çoğul bir kelimedir.

Çoğul kelime en azından üç sayısını ifade eder. Binâenaleyh âyetteki *"gecenin yakın saatlerinde..."* ifadesi ile tam amel etmiş olmak için, gece kılınan namazların sayısının üç olması gerekir.

Beşincisi: Allahu Teâlâ, *"Güneşin doğmasından evvel ve batmasından evvel Rabbini hamd ile tesbih et. Gecenin bir kısım saatlerinde de tesbih et"* (Tâhâ, 130) buyurmuştur. Âyetteki *"Güneşin doğmasından evvel ve batmasından evvel"* tabiri sabah ve ikindi namazlarına işarettir. Bu tıpkı, *"Gündüzün iki tarafında, gecenin de yakın saatlerinde dosdoğru namaz kıl"* (Hûd, 114) âyeti gibidir. Bir önceki âyetteki *"Gecenin bir kısım saatlerinde..."* ifadesi de, akşam ve yatsı namazlarına işarettir ki bu, *"Gecenin de yakın saatlerinde"* tabiri gibidir. Vitir namazının vacip olduğunu söyleyenler, âyetteki *"gecenin de yakın saatlerinde"* tabirini delil getirdikleri gibi, aynı hususta, *"gecenin bir kısım saatlerinde"* ifadesini de delil getirmişlerdir. Çünkü *"gecenin bir kısım saatleri"* tabiri, çoğul bir lafızdır ve bunun ifade ettiği en az sayı da üçtür. İşte, beş vakit namazın vakitlerini gösteren âyetler bunlardan ibarettir.

Namaz Vakitlerinde Bulunan Hikmetler

Bil ki farz namazların bu beş vakit ile belirlenmesi aklî bakımdan da son derece güzeldir. Bunun izahı şöyledir: Âlemde bulunan her şeyin beş mertebesi vardır:

a) Meydana gelme ve varlık âlemine girme mertebesi... Bu tıpkı, insanın doğup, belli bir zamana kadar büyümesidir. İşte bu müddet, neşv-ü nema (büyüyüp gelişme) çağı diye ifade edilir.

b) Bekleme (durma) safhası... Bu da, o şeyin artıp eksilmeden kemal üzere devam ettiği zamandır. İşte buna da gençlik çağı denir.

c) Olgunluk mertebesi.... Bu ise, insanda birtakım gizli noksanlıkların belirmeye başlamasıdır. İşte bu merhaleye de "olgunluk (kühûlet) çağı" denir.

d) İhtiyarlık mertebesi... Bu da, ölüp yok oluncaya kadar, insanda çok belirgin bir şekilde bazı noksanlıkların meydana çıkmasıdır. Bu merhale de "ihtiyarlık çağı" diye ifade edilir.

e) İnsanın, ölümünden sonra, bir müddet eser ve izlerinin devam edip, kıyamet ile onların da tamamen yok olup kaybolması ve dünyada hiçbir eser ve haberinin kalmaması mertebesi...

İşte bu beş mertebe, ister insan, ister insan dışındaki canlı ve bitki olsun, bu alemde meydana gelen her varlık için söz konusudur. Mesela güneş için de, doğup batması sebebi ile, bu beş merhale meydana gelir. Çünkü güneş doğarken, hali, yeni doğan bir çocuğun hali gibidir. Sonra o, gitgide yükselir, ışıkları güçlenir ve gökyüzünün ortasına varıncaya kadar sıcaklığı iyece hissedilir. Böylece o, işte bu noktada bir saat kadar yürür ve ufka doğru inmeye başlar. İkindiye kadar, hemen hissedilemeyen noksanlıklar belirir. İkindiden itibaren ise, bu noksanlıkları iyice belirmeye başlar, hatta hem ışığı hem de ısısı iyice zayıflar. Sonra tamamen batana kadar, bu noksanlıklar artar. Battıktan sonra da bir müddet, batı ufkunda izleri sürer ki buna "şafak" (gurub) denir. Daha sonra bu izler tamamen kaybolur ve güneş, bu âlemde hiç bulunmamış gibi olur. Güneş için bu beş merhale söz konusu olup, bunlar da sadece Allah'ın yapabileceği harikulâde şeyler olunca, Cenâb-ı Hak, bu beş halin her birinde ve her biri için bir namaz farz kılmıştır.

Binâenaleyh güneşin doğmaya başlarken, gecenin o karanlığının zail olup, ışığın meydana gelmesi; adeta bir ölüm demek olan uykunun gidip, bir yeniden doğuş demek olan uyanıklığın meydana gelmesi sebebi ile, gerçekleşen büyük nimete bir şükür olsun diye, sabah namazını; güneş gökte iyice yükselip, artık inmeye yüz tutunca, Yaratana ve ulvî ve süflî kütlelerin hallerini, birbirine zıt hallerin birinden diğerine çevirmeye kâdir olana ta'zim için de öğle namazını farz kılmıştır. Böylece güneş iyice yükselip en yüksek noktasına vardıktan sonra, aşağı doğru inmeye başlayıp, olgunluk çağına, yani kendisinde birtakım gizli noksanlıkların belirmeye başlaması merhalesine gelip, sonra da bu olgunluk çağı sona erip, ihtiyarlık çağı başlayınca, Allah ikindi namazını farz kılmıştır. **İmam Şâfiî**'nin, "İkindi namazının ilk vakti, her şeyin gölgesinin iki misli olduğu zamandır" demesi, ne kadar güzel ve isabetlidir. Çünkü artık bu vakitten itibaren, güneşte apaçık zayıflamalar belirmeye başlar. Baksana, öğle namazının ilk vaktinden, ikindi vaktine kadar olan zaman içinde, **Şâfiî**'nin görüşüne göre, her şeyin gölgesi ancak, kendisinin boyu kadar olur. Daha sonra az bir zamanda, gölgeler iki misli olur. Bu da, bir şeyin gölgesinin kendisinin boyu kadar olduğu zamandan itibaren, güneşin, kendisinde apaçık birtakım noksanlıkların belireceği merhaleye girdiğini gösterir. Sonra güneş batınca, onun bu hali, insanın ölümüne benzer. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, bu durumda da akşam namazını farz kılmıştır. Daha

sonra güneşin battığı yerdeki gurub kaybolup, güneşin izleri iyice silinip, dünyada hiçbir izi ve eseri kalmadığı zaman ise, Allahu Teâlâ yatsı namazının kılınmasını farz kılmıştır. Binâenaleyh bu beş vakit içerisinde beş vakit namazın farz kılınmasının, aklî kanunlara ve hikmet düsturlarına da uygun olduğu sabit olur. Allah, kendi fiillerinin sırlarını en iyi bilendir.

Düşmanı Takipte Gevşeklik Doğru Değildir

وَلَا تَهِنُوا فِي ابْتِغَآءِ الْقَوْمِ إِنْ تَكُونُوا تَأْلَمُونَ فَإِنَّهُمْ يَأْلَمُونَ كَمَا تَأْلَمُونَ ۖ وَتَرْجُونَ مِنَ اللَّهِ مَا لَا يَرْجُونَ ۗ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿١٠٤﴾

"(Düşmanınız olan) kavmi aramakta (takip etmekte) gevşek davranmayın. Siz acı duyuyorsanız şüphesiz ki onlar da sizin duyduğunuz o acı gibi acı duyuyorlar. Halbuki siz Allah'tan, onların ümit edemeyecekleri şeyleri umuyorsunuz. Allah alîm ve hakîmdir" (Nisâ, 104).

Bil ki Allahu Teâlâ, mücahitlerin bilmeye muhtaç oldukları bazı hükümleri zikredince, bir kere daha cihada teşvike dönmüş ve "savaşmak için kâfirleri arama hususunde gevşek davranmayın ve acizlik göstermeyin" buyurmuştur. Sonra Müslümanların aleyhine bu hususta bir hüccet getirerek, *"Siz acı duyuyorsanız, şüphesiz ki onlar da sizin duyduğunuz o acı gibi acı duyuyorlar"* buyurmuştur. Bu tabir "Acı, sizinle onlar arasında ortak bir şeydir. Acı duyma korkusu, onların sizinle savaşmalarına mani olmadığına göre, nasıl olur da sizin onlara karşı savaşmanıza mani olur!" demektir.

Cenâb-ı Hak, bu hüccetini iyice ortaya koyma cihetine yönelerek, mü'minlerin savaşta müşriklerden daha fazla sabır göstermelerini ve sabır göstermede onlardan üstün gelmeleri gerektiğini beyan etmiştir. Çünkü mü'minler, ilâhi mükâfat ve cezayı, haşrı ve neşri (yeniden dirilişi) kabul ederler. Müşrikler ise, bunlara inanmazlar. Binâenaleyh haşrı ve neşri inkar ettikleri halde, müşrikler savaşta gayret gösterip, ciddiyet ortaya koyduklarına göre, ey savaşta kendileri için büyük bir mükâfatın olduğunu, savaşmamaları halinde ise büyük bir cezanın söz konusu olduğunu kabul eden mü'minler, cihat hususunda daha fazla gayret ve ciddiyet göstermeye

sizler daha lâyıksınız. İşte Hak Teâlâ'nın *"Halbuki siz Allah'tan, onların ümit edemeyecekleri şeyleri umuyorsunuz"* buyruğundan maksat budur. Âyette bahsedilen bu ümitten muradın, Allah'ın *"Çünkü Allah bu (dini), diğer bütün dinlerden üstün kılacaktır"* (Sâff, 9) ve *"Ey Peygamber, sana da, senin izinde giden mü'minlere de Allah yeter"* (Enfal, 64) âyetlerinde va'dettiği şeylerin olması da muhtemeldir.

Bu hususta bir üçüncü mana da şöyle olabilir: "Ey mü'minler, sizler âlim, kâdir, semî ve basîr olan bir ilaha tapıyorsunuz. Binaenaleyh O'ndan sevap ümidi etmeniz yerinde ve güzel bir şeydir. Müşriklere gelince, onlar cansız putlara tapıyorlar. Binaenaleyh onların, putlarından mükâfat beklemeleri veya putların cezasından korkmaları doğru olmaz." **A'reç**, âyeti, hemzenin fethası ile "Elem duyduğunuz için gevşek davranmayın" manasında olmak üzere, "اَنْ تَكُونُوا تَأْلَمُونَ" şeklinde okumuştur. Buna göre âyetteki, *"Çünkü onlar da sizin duyduğunuz o acı gibi acı duyuyorlar"* ifadesi, ta'lili (sebebi) göstermiş olur.

Sonra Allahu Teâlâ, وَكَانَ اللّٰهُ عَلِيمًا حَكِيمًا *"Allah alîm ve hakîmdir"* buyurmuştur. Bu, "Allah size mükellef tuttuğu, size emrettiği ve nehyettiği her şeyi, sırf gerek dininiz ve gerek dünyanız hususunda sizin faydanıza sebep olacağını bildiği için, mükellef tutmuş, emretmiş ve nehyetmiştir" manasına gelir.

Hainlere Destek Olmayınız

اِنَّآ اَنْزَلْنَآ اِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَآ اَرٰيكَ اللّٰهُ وَلَا تَكُنْ لِلْخَآئِنِينَ خَصِيمًا ﴿١٠٥﴾ وَاسْتَغْفِرِ اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿١٠٦﴾

"Hakîkaten biz, sana kitabı, Allah'ın sana gösterdiği şey ile insanlar arasında hükmetmen için, hak olarak indirdik. Hainlere bir müdafaacı olma ve Allah'tan mağfiret iste. Çünkü Allah gafûr ve rahîmdir" (Nisa, 105-106).

Âyetin, önceki âyetlerle münasebeti hususunda şu izahlar yapılabilir:

1) Allahu Teâlâ, münafıkların durumunu iyice anlatıp, sonra da bunun peşine cihat işini ve meselâ kâfir zannederek yanlışlıkla bir mü'mini

öldürme, yolcu namazı ve korku namazı gibi, savaş ile ilgili bazı şer'î hükümleri getirince, sözü tekrar münafıklar konusuna döndürerek, onların, Hz. Peygamber (s.a.s)'i, hak hükmü bırakıp, bâtıl bir hükme sevk etme çabasında olduklarını bildirmiş, böylece de Resûlü'nü bu işe muttalî kılıp, onlara iltifat etmemesini ve bu konuda onların sözlerini reddetmesini emretmiştir.

2) Allahu Teâlâ, bu sûrede pek çok hüküm beyan edince, bilinen her şeyin, Allah'ın indirdiği vahiy ile bilinebildiğini ve milletinin rızasını elde etmek maksadı ile, Peygamberi'nin bu hükümlerin hiçbirinden sapamayacağını beyân etmiştir.

3) Cenâb-ı Hak, kâfirlerle cihat etmeyi emredince, her ne kadar emir böyle ise de, onlara hâinlik etmenin câiz olmayacağını, yapmadıkları bir işin onlara isnat edilemeyeceği ve kâfirin küfrünün, o kâfire müsâmahayı mubah kılmayacağını, aksine insanın lehine olsun, aleyhine olsun, Allah'ın indirdiği hüküm ile hükmetmenin dinen vâcib olduğunu ve münâfık hoşnut olsun diye, kâfire zulmetmenin uygun olamayacağını beyân buyurmuştur.

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Âyetin (Nisa, 105-106) Nüzul Sebebi**

Müfessirler, bu âyetlerin çoğunun, **Tu'me İbn Ubeyrık** hakkında nâzil olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Sonra bu sebeb-i nüzul hâdisesinin nasıl cereyan ettiği hususunda değişik rivayetler vardır:

1) **Tu'me** bir zırh çalmıştı. Bu zırh kendisinden istendiği zaman, bu hırsızlığı Yahûdîlerden birinin üzerine attı. Onun ile o Yahûdînin kavmi arasında davalaşma iyice kızışınca, Münafık **Tu'me**'nin sülalesi Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelerek, bu dava hususunda kendilerine yardım etmesini ve bu hırsızlık işini Yahûdînin yaptığına hükmetmesini istediler. Hz. Peygamber (s.a.s) de, (onların sözüne güvenerek) bunu yapmak isteyince, işte bu âyet nazil oldu.

2) Birisi, **Tu'me**'ye bir zırh emânet etti, fakat o anda buna bir şahit yoktu. O adam, **Tu'me**'den zırhı isteyince, **Tu'me** inkâr etti.

3) Zırhı emanet eden bunu isteyince, **Tu'me** onu falan Yahûdînin çaldığını iddia etti.

Bil ki âlimler, "Bu âyet, **Tu'me** ve sülalesinin münafık olduklarına delâlet eder. Böyle olmasaydı onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'den asılsız bir şeye yardım etmesini ve bu hırsızlığı, bir yalan ve iftira olarak o Yahûdîye isnat

etmesini isteyemezlerdi" demişlerdir. Bunu, *"Onlar kendilerinden başkasını saptıramazlar ve sana hiçbir şekilde zarar veremezler"* (Nisa, 113) âyeti de te'kid eder. Rivayet edildiğine göre, **Tu'me** daha sonra Mekke'ye kaçıp, irtidat etmiş ve orada hırsızlık yapmak için bir duvarı delmiş ve derken o duvar üzerine göçmüş, böylece orada ölmüştür.

İKİNCİ MESELE

Ebu Afi el-Fârisî, şöyle demiştir: "Âyetteki, اَرٰيكَ (Sana gösterdi) kelimesi, ya "Göz ile görmek" manasına gelen "رَاَى" fiilinden veya, iki mef'ûl alan "رَاٰى" fiilinden, veyahut da "inat" manasına gelen "رَاَى" fiilinden başına bir hemze getirilerek yapılmıştır. Birincisinden olması bâtıldır. Çünkü bir hadisenin hükmü, göz ile görülen bir şey değildir. İkincisi de olmaz. Çünkü bu durumda, bu âyette fiil iki değil, üç mef'ûl alması gerekirdi. Halbuki burada bu fiilin iki mef'ûl aldığı biliniyor. Bu mef'ûllerden birisi "sana" manasındaki kâf harfidir. Diğeri ise, mukadder mef'ûldür. Bunun takdiri, اَرَاكَهُ اللّٰهُ "Onu, sana Allah gösterdi" şeklindedir. İlk ikisi bâtıl olunca, geriye sadece üçüncüsü kalır. Binaenaleyh bu kelime "inandı" manasına gelen "رَاَى" fiilinden elde edilmiştir."

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bil ki bu bahsettiğimiz şeyler ile, âyetteki "بِمَا اَرٰيكَ اللّٰهُ" tabirinin *"Allah'ın sana bildirdiği şeylerle.."* manasına geldiği sâbit olur. Cenâb-ı Hak bu bildirmeyi, "gösterme" ile ifade etmiştir. Çünkü her türlü şek ve şüpheden uzak yakînî bir bilgi, kuvvet ve açıklık bakımından, görme gibidir. **Hz. Ömer** (r.a), "Hiç kimse, "Allah'ın bana gösterdiği ile hükmettim" demesin. Çünkü Allahu Teâlâ, bu vasfı sadece Peygamberi'ne vermiştir. Fakat bizden birisinin görmesi (görüşü), ilim değil, zan ifade eder" demiştir.

Peygamberimiz'in İctihad ve Kıyas Yapması Hakkında

Bunu iyice anladığında biz deriz ki: Muhakkik âlimler, "Bu âyet, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, ancak vahye ve nassa dayanarak hüküm verdiğine delâlet eder" demişlerdir. Bunu da iyice kavradığında biz diyoruz ki: Buna şu iki mesele dayanmaktadır:

1) Hz. Peygamber (s.a.s)'in, ancak nass ile hükmettiği sâbit olunca, onun ictihad yapmasının caiz olmayacağı sabit olmuş olur.

2) Bu âyet, Hz. Peygamber (s.a.s)'in sadece nassa (vahye) dayanarak hüküm verdiğini göstermektedir. Allah'ın, *"O (Peygamber'e) uyun"* (En'âm,

153) âyetinden ötürü de, ümmetinin hâlinin de böyle olması gerekir. Böyle olunca da, kıyas ile amel etmenin haram olması gerekir.

Buna şu şekilde cevap verilir: Kıyasın bir hüccet olduğuna delil bulunduğuna göre, kıyas ile amel etmek, gerçekte nass ile amel etmek gibi olur. Çünkü bunun takdiri şöyle olur: Sanki Cenâb-ı Hak, "Her ne zaman zann-ı gâlip ile bu iki şey arasında bulunan müşterek bir sebepten ötürü, hakkında söz edilmeyen meselenin hükmünün, hakkında nass bulunan meselenin hükmü gibi olduğuna karar verirsen, bil ki sana yüklediğim mükellefiyet, o zann-ı gâlibine göre amel etmendir" demektedir. Durum böyle olunca, kıyas ile amel etmek, bizzat nass ile amel etmek gibi olur.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَلَا تَكُنْ لِلْخَائِنِينَ خَصِيمًا *"Hâinlere bir müdafaacı olma"* buyruğuna gelince, bu hususta birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu, "hainlerden ötürü, günahsız kimselere davacı olma, yani münâfıktan ötürü, Yahûdîye hasım olma" demektir.

İKİNCİ MESELE

Vâhidî (r.h), "Senin hasmın, seninle davalaşandır. Bu kelimenin cem'i, "husemâ" şeklinde gelir. Bunun aslı, bir şeyin ucu, köşesi, tarafı manasına olan "اَلْخَصْمُ" kelimesidir. "Hasm", açının bir tarafı, uçlardan birisi demektir. Davadaki iki tarafa da "hasm" denilmiştir. Çünkü bunlardan her biri, hüccet ve dava bakımından iki uçtadırlar. "خُصُومُ السَّحَابَةِ" ifadesi de, bir bulutun kenarları demektir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Hz. Peygamber Günahtan Masum (Korunmuş)tur**

Peygamberlerin ismet sıfatına sahip olduklarını kabul etmeyenler, "Bu âyet, Hz. Peygamber (s.a.s)'den bir günahın sudur ettiğini gösteriyor. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), hâin münafıktan ötürü, Yahûdîye hasım olup o münâfığı müdâfaa etmeyi istememiş olsaydı, bundan nehyedilmezdi" demişlerdir. Bunlara şöyle cevap verilir: Bir şeyi nehyetmek, nehye muhatap olan kimsenin, yasaklanan o şeyi yapmış olması manasına gelmez. Hatta bir rivayete göre **Tu'me**'nin sülâlesi, Hz. Peygamber (s.a.s)'den, onu müdafaa etmesini ve o hırsızlık suçunu Yahûdînin yaptığına hükmetmesini isteyince, Hz. Peygamber (s.a.s) hüküm vermek için vahyi beklemiş ve bunun üzerine bu âyet nâzil olmuştur. Âyette geçen bu nehyin maksadı ise, **Tu'me**'nin yalan söylediğine ve Yahûdînin o hırsızlık suçundan uzak olduğuna, Peygamber'in dikkatini çekmektir.

Mağfiret Emri, Günah İşlediğine Delil Olmaz

Buna göre eğer, "Böyle bir hatanın Hz. Peygamber (s.a.s)'den sâdır olduğuna, bu âyetten sonra gelen, *"Allah'tan mağfiret iste"* buyruğu delildir. Cenâb-ı Hak, Peygamberi'ne mağfiret istemesini emrettiğine göre, bu emir ondan böyle bir hatanın sâdır olduğuna delâlet etmektedir?" denirse, buna birkaç şekilde cevap verilir:

1) Belki de, zâhiren Müslüman göründüğü için, o münafık **Tu'me**'ye yardım etmeye, Hz. Peygamber'in gönlü meyletmiştir. İşte bu kadarcık bir şeyden dolayı, mağfiret istemesi emredilmiştir. Çünkü ebrârın hasenatı (iyilikleri), mukarreblerin seyyiatı (kötülükleri) mesâbesindedir.

2) Belki de münafık **Tu'me**'nin sülalesi, bu hırsızlığı o Yahûdînin yaptığına ve **Tu'me**'nin bu suçtan beri olduğuna şahitlik edip, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, onların şahadetlerinden şüphelenmesini gerektiren bir şey görülmeyince, Hz. Peygamber bunu Yahûdînin yaptığına hükmetmeye yönelmişti. Sonra Cenâb-ı Hak, Peygamberi'ni, o şahitlerin yalancı olduklarına muttali kılınca, O, böyle bir hükmün verilmesi halinde, bir hata olacağını anlamış, böylece de her ne kadar Allah katında mâzûr olsa da böyle bir hüküm vermesi halinde, hiç şüphesiz bir hata işlemiş olacağı için, buna niyetlenmiş olmasından dolayı Allah'tan mağfiret istemiştir.

3) *"Allah'tan mağfiret iste"* emrinden murat, "**Tu'me**'yi müdafaa eden ve onun hırsızlık suçundan uzak olduğunu ortaya koymak isteyen, o kimseler için, Allah'tan mağfiret iste" şeklinde olabilir.

Hıyanet Edenlere Yardımcı Olunmaz

وَلَا تُجَادِلْ عَنِ الَّذِينَ يَخْتَانُونَ اَنْفُسَهُمْ ۚ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ خَوَّانًا اَثِيمًا ﴿١٠٧﴾

"Kendilerine hâinlik etmiş kimselerden yana mücâdele etme. Çünkü Allah hâinlikte ileri gitmiş günahkârları sevmez" (Nisa, 107).

Bu âyette geçen, *"Kendilerine hâinlik etmiş kimseler"*den maksat, **Tu'me** ile, **Tu'me**'nin hırsızlık yaptığını bildiği halde ona yardım eden akrabalarıdır. "اِخْتَانَ", hiyanet etti manasınadır. Nitekim, hâinlik etti manasına, "خَانَهُ" ve "اِخْتَانَهُ" denilir. Biz bu hususu, Cenâb-ı Hakk'ın, "عَلِمَ اللّٰهُ اَنَّكُمْ كُنْتُمْ

تَخْتَانُونَ اَنْفُسَكُمْ" (Bakara, 187) âyetini tefsir ederken açıklamıştık. Allah gerek **Tu'me**, gerekse onu müdafaa edenler hakkında, *"kendilerine hâinlik etmiş kimseler"* tabirini kullanmıştır. Çünkü, günah işlemeye yeltenen herkes, kendisini ilahî mükâfata haram kılmış ve kendisini ilâhî cezaya düçar kılmış demektir. Bu sebeple, işte bu, kişinin kendisine bir hıyaneti olmuş olur. Bu mânadan dolayı, başkasına zulmeden kimse hakkında, "O, kendisine zulmetmiştir..." denilir.

Bil ki âyette çok şiddetli bir tehdit vardır. Bu böyledir, zira Hz. Peygamber'in gönlü, bir nebze dahi olsa **Tu'me**'nin tarafına meyledip, **Tu'me** de Allah'ın ilm-i ezelîsinde fâsık olunca, Allahu Teâlâ, işte günahkâra bu kadarcık yardım etmeden dolayı, Peygamberi'ni azarlamıştır. Binaenaleyh, zâlimin zulmünü bilip de, sonra bu zulmünde ona yardımcı olan, üstelik bir de onu buna sevk edip, bu hususta onu iyice teşvik edenin hali kim bilir nice olur?

Sonra Cenâb-ı Hak, اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ خَوَّانًا اَثِيمًا *"Çünkü Allah, hainlikte ileri gitmiş günahkârları sevmez"* buyurmuştur. Müfessirler, "**Tu'me**, zırhı çalmakla hıyanette bulunup, bu hırsızlığı Yahûdîye mal ederek bir günaha girince, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Çünkü Allah, hainlikte ileri gitmiş günahkârları sevmez"* buyurduğunu" söylemişlerdir.

İmdi şayet, "Cenâb-ı Hak, **Tu'me**'den tek bir hiyânet ve tek bir günah sâdır olduğu halde, niçin *"hainlikte ileri gitmiş günahkâr"* demiştir?" denilirse, biz deriz ki:

Allahu Teâlâ, bu adamın yapısında, birçok günaha ve hıyanete temayülü olduğunu biliyordu. Bundan dolayı, o insanın tabiatında bu meylin bulunması sebebiyle, mübalağaya delâlet eden bu sîgaları kullanmıştır. Nitekim bize nakledilen şu husus da buna delâlet eder: "**Tu'me**, bu hadiseden sonra Mekke'ye kaçarak irtidat etmiş ve hırsızlık amacıyla birisinin duvarını delerken, duvar üstüne uçmuş ve ölmüştür. Sonu böyle olan bir kimsenin, hain olduğu hususunda şüphe duyulmaz. Bir de **Tu'me**, Hz. Peygamber (s.a.s)'den, bu hırsızlık suçunu kendisinden uzaklaştırıp bunu Yahûdîye yüklemesini istemiştir. Böyle bir şey, Hz. Peygamber'in peygamberliğini iptâl eder. Hz. Peygamber'in peygamberliğini iptal etmeye çalışan ve O'nun, yalan ortaya koymasını, söylemesini isteyen kimse muhakkak ki kâfir olmuştur. İşte bundan dolayı Allahu Teâlâ, onu, hainlikte ileri gitmiş günahkâr olarak nitelemiştir?

Yine şöyle denilmiştir: Bir adamın bir günah işlediğine muttali olduğun zaman, bil ki o günahın başka kardeşleri de vardır. **Hz. Ömer** (r.a)'den şu

rivayet edilmiştir: O, bir hırsızın elinin kesilmesini emredince, o hırsızın annesi ağlayarak gelir ve, "Bu, onun ilk defa yapmış olduğu bir hırsızlıktır; binaenaleyh onu bağışla!" der. Bunun üzerine **Hz. Ömer,** "Yalan söylüyorsun; Allah, kulunu ilk suçuyla muaheze etmez" der. Bil ki, Allahu Teâlâ bu tehdidini çokça hain ve çok günahkâr olan kimselere tahsis edince, bu, hıyâneti ve günahı az olan kimselerin bu tehdidin dışında kaldıklarına delâlet etmiş olur.

Yapılan İşler İnsanlardan Gizlense de, Allah'a Karşı Gizlenmez

يَسْتَخْفُونَ مِنَ النَّاسِ وَلَا يَسْتَخْفُونَ مِنَ اللّٰهِ وَهُوَ مَعَهُمْ إِذْ يُبَيِّتُونَ مَا لَا يَرْضٰى مِنَ الْقَوْلِ وَكَانَ اللّٰهُ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطًا ﴿١٠٨﴾

"İnsanlardan gizlerler de, Allah'tan gizlenemezler. Halbuki onlar, O'nun razı olmayacağı sözü geceleyin konuşup düzdükleri zaman da O, onlarla beraberdi. Allah, yapacakları her şeyi kuşatıcıdır" (Nisa, 108).

"اَلْاِسْتِخْفَاءُ" kelimesi Arapçada "gizlenmek" manasına gelir. Nitekim, "Ondan saklandım, gizlendim" manasına olmak üzere, "اِسْتَخْفَيْتُ مِنْ فُلَانٍ" denilir. Ve mesela Cenâb-ı Hak da, وَمَنْ هُوَ مُسْتَخْفٍ بِالَّيْلِ *"...gece (karanlığında) gizlenen..."* (Ra'd, 10) buyurmuştur. Yani, "مُسْتَتِرٌ" (gizlenen...) demektir. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, "يَسْتَخْفُونَ مِنَ النَّاسِ" tabirinin manası, "insanlardan gizlenip saklanıyor, Allah'tan ise gizlenmiyorlar.." şeklinde olur. **İbn Abbas** ise bu âyete, "İnsanlardan hayâ ediyorlar; Allah'tan ise hayâ etmiyorlar.." şeklinde mana vermiştir. **Vâhidî,** "Bu, bir mana olup, tefsir değildir" demiştir. "Zira, insanlardan hayâ etmek, onlardan saklanmayı ve gizlenmeyi icap ettirir. Ama, hayâ etmenin, gizlenmenin bizzat kendisi olduğunu söylemeye gelince, bu böyle değildir." Cenâb-ı Hak, وَهُوَ مَعَهُمْ *"O, onlarla beraberdi"* buyurmuştur ki, bu ifadeyle, ilim, kudret ve görme bakımından onlarla beraber olduğu murat edilmiştir. İnsanları günahtan alıkoymak için, işte bu ifade yeter. O'nun, إِذْ يُبَيِّتُونَ مَا لَا يَرْضٰى مِنَ الْقَوْلِ *"O'nun razı olmayacağı sözü geceleyin konuşup düzdükleri zaman da.."* buyruğuna gelince bu, "onlar bu sözü kalplerinde gizliyor ve zihinlerinde ölçüp biçiyor, takdir

ediyorlardı.." anlamındadır. Biz, "تَبْيِيتٌ" kelimesinin ne demek olduğunu, O'nun *"onlardan bir güruh geceleyin.. kurarlar, düzerler.."* (Nisa, 81) âyetinin tefsirinde zikretmiştik. Allah'ın hoşnut olmadığı söz ise, **Tu'me**'nin, "Yahûdîye, "zırhı o çaldı" diye iftira atar ve, benim çalmadığıma dair yemin ederim. Böylece de Peygamber, kendi dininde olduğum için benim yeminimi kabul eder, Yahûdînin yeminini kabul etmez" şeklindeki sözüdür.

İmdi eğer, "Cenâb-ı Hak, aslında kişinin kalbinde ve içinde bulunan bir mana olduğu halde, buradaki, "geceleyin akıldan geçirilen, içten kurulan" şeyi niçin "söz" olarak adlandırmıştır?" denilirse, biz deriz ki:

Bize göre hakîkî manada söz, kişinin içinde bulunan mana demektir. İşte bu görüşe göre, herhangi bir müşkil söz konusu olmaz. Ama, kelam-ı nefsî'yi kabul etmeyenlere gelince, onların bu müşkile şu şekilde cevap vermeleri mümkündür: **Tu'me** ve onun sülâlesi, geceleyin belki de bir araya gelmiş, nasıl bir tuzak ve çare bulacaklarını düşünüp taşınıp, tertip etmişlerdi.. İşte bu sebepten dolayı da Cenâb-ı Hak, onların bu sözlerini, *"razı olunmayan* ve *geceleyin planlanmış bir söz"* diye isimlendirmiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَكَانَ اللّٰهُ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطًا *"Allah, onların yapacakları her şeyi kuşatıcıdır"* buyruğuna gelince, bundan maksat, "onlar bu tuzak ve hilenin keyfiyetini, her ne kadar insanlardan gizleseler de bu durum, Allah'ın ilminde apaçık olması itibariyle, onun ilahî bir tehdit olmasıdır. Çünkü Allahu Teâlâ, bütün malûmatı çepeçevre kuşatmıştır; o malumattan hiçbir şey O'na saklı ve gizli değildir.

Haksızların Kıyamette Avukatı Olabilir misiniz?

هَآ اَنْتُمْ هٰٓؤُلَآءِ جَادَلْتُمْ عَنْهُمْ فِى الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا فَمَنْ يُجَادِلُ اللّٰهَ عَنْهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ اَمْ مَنْ يَكُونُ عَلَيْهِمْ وَكِيلًا ﴿١٠٩﴾

"İşte siz öyle kimselersiniz ki dünya hayatı uğrunda, onlardan yana mücadele ettiniz. Ya kıyamet günü onlar hesabına Allah ile kim savaşacak, yahut onlara kim vekil olacak" (Nisa, 109).

Âyetin başındaki "هَا" edatı tembih; "اَنْتُمْ هٰٓؤُلَآءِ" (Siz öyle kimselersiniz) ifadesi ise mübteda ve haberdir, "جَادَلْتُمْ" (mücadele ettiniz) tabiri de, "اُولَآءِ"

kelimesinin haber olduğunu gösterendir cümledir. Nitekim sen cömert birisine, "Sen **Hatem-i Tâî**'sin, malınla cömertlik ediyor ve herkesi kendine tercih ediyorsun" dersin "أُولَاءِ" kelimesinin, "اَلَّذِى" manasına gelen bir ism-i mevsûl, "جَادَلْتُمْ" tabirinin de bir sıla cümlesi olması mümkündür. Arapçada "cidal", iyice davalaşmaktan ibarettir. İp iyice, tam eğrildiğinde, "جُدِلَ الْحَبْلُ"; sanki bükülerek kuvvetlendirilmiş olduğu için, kuvvetli adama "رَجُلٌ مَجْدُولٌ"; kuşların en kuvvetlisi olduğu için de "doğan"a "اَجْدَلْ" denilir. Bu, **Zeccâc**'ın görüşüdür. Onun dışındakiler şöyle demişlerdir: "Cedelleşmeye ve çekişmeye, iki taraftan her biri hasmını, görüşünden caydırmayı ve üzerinde olduğu halden kaydırmayı istediği için, "cidâl" denilmiştir."

Bunu iyice kavradığında biz deriz ki: Bu âyet, zâhiren Müslüman göründükleri için, **Tu'me** ve akrabalarını müdafaa eden bir grup mü'mine hitaptır. Binaenaleyh âyetin manası şöyledir. "Farz edin ki siz, bu dünyada **Tu'me**'yi ve akrabalarını müdafaa edip (kurtardınız). Peki ya âhirette Cenâb-ı Hak, onları azabı ile hesaba çektiğinde onları kim savunacak?" **Abdullah İbn Mes'ûd** (r.a) âyeti, هَا اَنْتُمْ هٰؤُلَاءِ جَادَلْتُمْ عَنْهُ "İşte siz öyle kimselersiniz ki, ..ondan yana, yani **Tu'me**'den yana mücadele ettiniz" şeklinde okumuştur. Âyetteki, *"Ya kıyamet günü onlar hesabına Allah ile kim savaşacak?"* tabiri, azarlama ve bunu iyice kafalara yerleştirme manasında bir sorudur.

Sonra Allahu Teâlâ, اَمْ مَنْ يَكُونُ عَلَيْهِمْ وَكِيلًا *"Yahut onlara kim vekil olacak?"* buyurmuştur. Bu ifade, bir önceki istifham üzerine ma'tuftur. Vekil, bir şeyi muhafaza ve himaye işi kendisine verilmiş olan kimsedir. Binaenaleyh bu âyetin manası şöyle olur: "Onları Allah'ın azabından koruyacak ve himaye edecek kimdir?"

Bil ki Allahu Teâlâ bu hususstaki vaîdini zikredince, bunun peşi sıra onları tevbeye davet etmiş ve tevbe için üç çeşit teşvikte bulunmuştur:

Tevbe Eden Bağışlanır

Bunlardan **birincisi** şudur:

وَمَنْ يَعْمَلْ سُوٓءًا اَوْ يَظْلِمْ نَفْسَهُ ثُمَّ يَسْتَغْفِرِ اللّٰهَ يَجِدِ اللّٰهَ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿١١٠﴾

"Kim bir kötülük yapar, yahut nefisine zulmeder ve sonra Allah'tan mağfiret isterse o, Allah'ı gafûr ve rahîm bulacaktır" (Nisa, 110).

Âyette geçen "kötülükten" murat, başkasını üzen bir şeydir. **Tu'me**'nin zırhı çalıp, bu suçu Yahûdî üzerine atması gibi.. "Nefse zulmetmek"ten murat ise, yalan yere yemin etmek gibi, (zararı) insanın kendisine has olan şeylerdir. Allahu Teâlâ, zararı başkasına dokunan günahı, "سُوءً" (kötülük) kelimesi ile ifade etmiştir. Çünkü bu çoğu zaman, zararı başkasına bulaştırmak olur. "Zarar" da, peşin (hazır) olan kötülük demektir. Fakat insanın kendisini alâkadar eden günaha gelince, bu çoğu zaman peşin (hazır) bir zarar olmaz. Çünkü insan, kendisine zarar vermek istemez.

Bil ki bu âyet, şu iki hükmü göstermektedir:

a) Tevbe, ister küfür, ister kasten adam öldürme, isterse mal gasp etme nev'inden bir günahtan dolayı olsun, her türlü günahtan ötürü yapılabilir. Çünkü Hak Teâlâ'nın, *"Kim bir kötülük yapar, yahut nefsine (kendisine) zulmederse.."* ifadesi bütün günahları içine alır.

b) Âyetin zahiri, sadece istiğfarda bulunmanın yettiğini göstermektedir. Bazı âlimler, bu mağfiret talebinin, tevbe etme şartına bağlı olduğunu, zira günahta ısrar edildiği halde, yapılan istiğfarın fayda vermeyeceğini söylemişlerdir.

Âyetteki, "يَجِدِ اللهَ غَفُورًا رَحِيمًا" buyruğunun manası, غَفُورًا رَحِيمًا لَهُ "O kimse Allah'ı, kendisi için mağfiret edici ve rahmet edici bulur" şeklindedir. Âyetten anlaşıldığından ötürü, "kendisi için" (لَهُ) kısmı hazfedilmiştir. Çünkü istiğfara teşvik, ancak bu mana ve kayıt murat edildiği zaman söz konusu olur.

Günah, Allah'a Zarar Vermez

Tevbeye **ikinci çeşit teşvik** şudur:

وَمَنْ يَكْسِبْ اِثْمًا فَاِنَّمَا يَكْسِبُهُ عَلٰى نَفْسِهٖ وَكَانَ اللهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿١١١﴾

"Kim bir günah kazanırsa, onu ancak kendi aleyhine kazanmış olur. Allah her şeyi bilen, tam bir hüküm ve hikmet sahibi olandır" (Nisa, 111).

Kesb, bir menfaati celbetmek veya bir zararı gidermekten ibarettir. İşte bu sebepten ötürü, Cenâb-ı Hakk'ı "kesb" sıfatıyla vasfetmek caiz değildir.

Bu âyetten maksat, günahkâr kimseleri mağfiret talep etmeye teşvik etmektir. Buna göre, Allahu Teâlâ, sanki şöyle demek istemiştir: "Yapmış olduğun bu günahın zararı, asla bana dönmez.. Çünkü ben, fayda ve zarardan münezzehim. Tevbe ve istiğfarının kabul olunması hususunda ümitsizliğe düşme." Allah, kişi tevbeye yöneldiğinde, onun kalbinde olanı bihakkın bilen, alîm ve hikmet sahibidir. Yani, "O'nun hikmeti ve rahmeti, tevbe edeni affetmesini iktizâ eder" demektir.

İşlediği Suçu Başkasına Mal Edenin Vebali

Tevbeye **üçüncü çeşit teşvik,** şu âyettir:

وَمَنْ يَكْسِبْ خَطِيٓـَٔةً أَوْ إِثْمًا ثُمَّ يَرْمِ بِهِۦ بَرِيٓـًٔا فَقَدِ ٱحْتَمَلَ بُهْتَٰنًا وَإِثْمًا مُّبِينًا ﴿١١٢﴾

"Kim bir hata veya bir günah işler de sonra onu bir suçsuzun (üstüne) atarsa, muhakkak ki o, bir iftirayı ve apaçık bir günahı da sırtına yüklenmiştir" (Nisa, 112).

Âlimler, bu âyette geçen "hatîe" ve "ism" kelimelerinin ne mana ifade ettiği hususunda şu açıklamaları yapmıştır:

a) **"Hata"**, küçük günah; **"ism"** kelimesi ise, büyük günahtır.

b) **Hata,** başkasını ilgilendirmeyen, sadece yapanı alâkadar eden günahtır. **"İsm"** ise, zulmetmek ve adam öldürmek gibi, başkasını da alâkadar eden günahtır.

c) **Hata,** ister kasten isterse hatâen olsun, yapılması uygun olmayan şeydir. **"İsm"** ise, kasten yapılan şeydir. Bunun kasten yapılan şey olmasının delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın, bu âyetten önceki *"Kim bir günah kazanırsa, onu ancak kendi aleyhine kazanmış olur"* (Nisa, 111) buyruğudur. Böylece Allah, "İsm"in bir cezaya müstahak olmaya sebep olan bir şey olduğunu beyan buyurmuştur.

Cenâb-ı Hakk'ın, ثُمَّ يَرْمِ بِهِۦ بَرِيٓـًٔا *"Sonra onu bir suçsuzun (üstüne) atarsa.."* ifadesine gelince, buradaki "بِهِۦ" lafzındaki zamirin neye râci olduğu hususunda şu izahlar yapılmıştır:

1) Bu zamir, âyette bahsedilen hatâ, günah kelimelerinden birine râci olup, mana, "Sonra zikredilen bu iki şeyden birini, bunlardan berî olan bir kimseye atarsa..." şeklinde olur.

2) Bu zamir, sadece "günah"a râcidir. Çünkü bu ifade, zamire daha yakındır. Bu tıpkı zamirin, Hak Teâlâ'nın, وَإِذَا رَأَوْ تِجَارَةً أَوْ لَهْوًا انْفَضُّوا إِلَيْهَا *"Onlar bir ticaret, yahut bir oyun, bir eğlence gördükleri zaman ona yönelip dağıldılar"* (Cuma, 11) âyetinde, "ticaret" kelimesine râci olması gibi..

3) Bu zamir, kesbetmeye râcidir. Buna göre kelamın takdiri, يَرْمِ بِكَسْبِهِ بَرِيئًا "Sonra kesbini bir suçsuzun (üstüne) atarsa" şeklinde olur. Böylece, âyette geçen "يَكْسِبْ" fiili, mastarı olan "kesb"e delâlet etmiş olur.

4) Zamir, hata lafzının manasına râcidir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Kim bir günah işler, sonra da o günahı, onu işlememiş olan birisi üzerine atarsa" şeklinde olur. Allahu Teâlâ, فَقَدِ احْتَمَلَ بُهْتَانًا وَإِثْمًا مُبِينًا *"Muhakkak ki o, bir iftirayı ve apaçık bir günahı da sırtına yüklenmiştir"* buyurmuştur. "Bühtân", kardeşinin yapmamış olduğu kötü bir işi yapmakla onu itham etmendir. Bil ki, iftira ve bühtanda bulunan kimse, hem dünyada iyice kınanır, hem de âhirette çetin bir azaba dûçar olur. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, *"Muhakkak ki o, bir iftirayı yüklenmiştir"* buyruğu, bu kimsenin bu dünyada ne kadar büyük bir zemme dûçar olduğuna; *"ve apaçık bir günah"* tabiri de âhirette büyük bir cezaya dûçar olacağına bir işaret olur.

Saptırmak İsteyenler Yalnız Kendilerine Zarar Verirler

وَلَوْلَا فَضْلُ اللهِ عَلَيْكَ وَرَحْمَتُهُ لَهَمَّتْ طَآئِفَةٌ مِنْهُمْ اَنْ يُضِلُّوكَ ۚ وَمَا يُضِلُّونَ اِلَّآ اَنْفُسَهُمْ وَمَا يَضُرُّونَكَ مِنْ شَيْءٍ ۚ وَاَنْزَلَ اللهُ عَلَيْكَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَكَ مَا لَمْ تَكُنْ تَعْلَمُ ۚ وَكَانَ فَضْلُ اللهِ عَلَيْكَ عَظِيمًا ﴿١١٣﴾

"Üzerinde Allah'ın lütf-u inâyeti ve rahmeti olmasaydı, onlardan bir güruh muhakkak seni dahi şaşırtmayı düşünüp kurmuştu. Aslında onlar kendilerinden başkasını saptıramazlar ve sana hiçbir şekilde zarar da veremezler. (Nasıl yapabilirler ki) Allah sana kitabı ve hikmeti indirdi ve bilmediklerini sana öğretti. Allah'ın senin üzerindeki lütf-u inayeti çok büyüktür" (Nisa, 113).

Sonra Cenâb-ı Hak, "وَلَوْ لَا فَضْلُ اللهِ عَلَيْكَ وَرَحْمَتُهُ لَهَمَّتْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ اَنْ يُضِلُّوكَ" buyurmuştur ki, bunun manası, "şayet Allahu Teâlâ, nübüvvet demek olan fazlı ile, ismet demek olan rahmetini sana tahsis etmemiş olsaydı... onlardan bir güruh, muhakkak seni dahi şaşırtmayı düşünüp kurmuştu.." demektir. Çünkü, **Tu'me**'nin sülâlesi, hırsızın **Tu'me** olduğunu biliyorlardı. Ama buna rağmen onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'den onu savunmasını, onun lehine mücadele vermesini, hırsızlık fiilinden onun uzak olduğunu söyleyerek, bu hırsızlık hadisesini Yahûdîye isnat etmesini istemişlerdi. Buna göre "يُضِلُّوكَ" lafzının manası, "Onlar, seni yanlış ve bâtıl olan bir hükme düşürmeye yeltenirler.." demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "وَمَا يُضِلُّونَ اِلَّا اَنْفُسَهُمْ" buyurmuştur ki bu, "Onlar, günah, haksızlık, yalan ve iftira ile şahadette bulunma hususunda birbirleriyle yardımlaşmaları sebebiyle, onlar kendilerinden başkasını saptıramazlar. Onlar bu gibi amelleri yapmaya yeltenince, sapıtanların ameli gibi iş ve amelde bulunan kimseler olmuş olurlar" demektir.

Yüce Allah'ın, وَمَا يَضُرُّونَكَ مِنْ شَيْءٍ *"Ve sana hiçbir şekilde zarar da veremezler"* buyruğuyla ilgili olarak da şu iki izah yapılmıştır:

a) **Kaffâl** (r.h): "Onlar, gelecekte sana hiçbir zarar veremeyecekler" şeklindedir" demiştir. Böylece Cenâb-ı Hak Peygamberi'ne, bu âyetinde, onların O'nu bâtıla düşürmek istemelerine mukabil, ismet sıfatını devam ettireceğini ve O'nu koruyacağını va'detmiştir.

b) "Onlar, her ne kadar seni bâtıla düşürme hususunda sa'y ü gayret gösterseler bile, sen bâtıla düşmedin. Zira sen hükmetme işini, durumun zahirine binâ ettin. Zaten sen, hükümleri zahire göre vermekle emrolundun" demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَاَنْزَلَ اللهُ عَلَيْكَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ *"(Nasıl yapabilirler ki) Allah sana kitabı* ve *hikmeti indirdi"* buyurmuştur.

Bil ki, şayet biz Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ve sana hiçbir şekilde zarar veremezler"* buyruğunu, "Allahu Teâlâ gelecekte de O'nu korumayı va'detmiştir" şeklinde tefsir edersek, o zaman O'nun, *"(Nasıl yapabilirler ki) Allah sana kitabı ve hikmeti indirdi"* ifâdesi, Cenâb-ı Hakk'ın bu va'dini pekiştirmiş olur. Yani "O, sana kitap ve hikmeti indirip, sana, şeriatini insanlara tebliğ

etmeni emredince, şüphelere ve sapıklığa düşmekten seni korumaması, hikmetine nasıl uygun düşer?" demektir.

Yok eğer biz bu âyeti, "Hz. Peygamber, hükümleri zâhire göre verme hususunda mâzurdur" şeklinde tefsir edersek, o zaman mâna, "O, sana kitabı ve hikmeti indirip, o kitapta, şeriatin hükümlerini zâhire binâ etmeni vacip kılmıştır... Binaenaleyh, işleri zâhire bina etmen sana nasıl zarar verebilir?" şeklinde olur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَعَلَّمَكَ مَا لَمْ تَكُنْ تَعْلَمُ وَكَانَ فَضْلُ اللهِ عَلَيْكَ عَظِيمًا *"ve bilmediklerini sana öğretti. Allah'ın senin üzerindeki lütf-u inâyeti çok büyüktür"* buyurmuştur.

Kaffâl (r.h) bu ifâdenin, şu iki manaya gelebileceğini söylemiştir.

1) Bundan maksat, dinle ilgili olan şeylerdir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"Halbuki, kitap nedir, iman nedir, sen bilmezdin"* (Şûra, 52) buyurmuş olduğu gibidir. Bu izaha göre âyetin takdiri, "Allah daha önce sen onlar hakkında hiçbir şey bilmezken, sana kitabı ve hikmeti indirmiş, seni bunların sırlarına muttali kılmış ve hakikatlerine vâkıf kılmıştır. Binaenaleyh, sana bunları yaptığı gibi, sonraki günlerinde de, hiçbir münafık, seni saptırmaya ve ayağını kaydırmaya muktedir olamayacaktır" şeklinde olur.

2) Bundan maksat, "Allahu Teâlâ sana, evvelki ümmetlerin haberleri hususunda bilemeyeceğin şeyleri öğretti" demektir. Bunun gibi sana, kendisiyle münafıkların çeşitli hile ve tuzaklarından sakınabileceğin onların çok çeşitli hile ve tuzaklarını öğretmektedir.

Sonra Cenâb-ı Hak, *"Allah'ın senin üzerindeki lütf-u inayeti çok büyüktür"* buyurmuştur ki, işte bu ifade, ilmin, üstünlük ve faziletlerin en şereflisi olduğuna delâlet eden delillerin en büyüklerindendir. Çünkü Allahu Teâlâ, insanlara pek az ilim vermiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Size az bir ilimden başkası verilmemiştir"* (İsrâ, 85) buyurmuştur. Bir şahsın, bütün mahlûkatın ilimlerinden olan payı azdır. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Size az bir ilimden başkası verilmemiştir"* (İsra, 85) buyurmuştur. Daha sonra Cenâb-ı Hak bu azı büyük; dünyanın tamamını ise, az diye adlandırmıştır: Çünkü Cenâb-ı Hak, *"dünyanın faidesi pek azdır"* (Nisa, 77) buyurmuştur. İşte bu da, ilmin çok şerefli olduğuna delâlet eder.

Hayr Gayesiyle olmaksızın Kulis (Fısıldaşma) Doğru Değildir

لَا خَيْرَ فِى كَثِيرٍ مِنْ نَجْوٰيهُمْ اِلَّا مَنْ اَمَرَ بِصَدَقَةٍ اَوْ مَعْرُوفٍ اَوْ اِصْلَاحٍ بَيْنَ النَّاسِ وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ ابْتِغَآءَ مَرْضَاتِ اللّٰهِ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ اَجْرًا عَظِيمًا ﴿١١٤﴾

"Onların fısıldaşmalarının bir çoğunda hayır yoktur. Bir sadaka vermeyi, veya bir iyilik yapmayı veya insanların arasını düzeltmeyi emredenler müstesna. Kim Allah'ın rızasını arayarak böyle yaparsa, biz ona çok büyük bir mükâfat vereceğiz" (Nisa, 114).

Bil ki bu, Allah'ın razı olmayacağı sözü geceleyin konuşup düzdükleri zaman, hakkında fısıldaştıkları şeye bir işarettir. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Vâhidî (r.h) şöyle demektedir: "اَلنَّجْوٰى" kelimesi, Arapçada, iki kimse arasındaki sır anlamına gelir. Nitekim, نَاجَيْتُ الرَّجُلَ مُنَاجَاةً وَنِجَاءً "Adam ile fısıldaştım -fısıldaşmak- gizli konuşmak" denilmektedir. Yine, نَاجَيْتُهُ (Onunla fısıldaştım, gizli konuştum) manasında "نَجَوْتُ الرَّجُلَ - اَنْجُوا - نَجْوًى" denilir. "اَلنَّجْوٰى" kelimesi bazen münacaat yerinde olmak üzere mastar olur. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Herhangi üç kişi arasında bir fısıldaşma vaki olduğunda, muhakkak ki O (Allah), bunların dördüncüsüdür"* (Mücadele, 7) buyurmuştur; bazen de, karşılıklı fısıldaşan topluluk ve kavim anlamına gelir. Nitekim Allahu Teâlâ, *"...Onlar gizli konuşurlarken.."* (İsrâ, 47) buyurmuştur.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, "اِلَّا مَنْ اَمَرَ بِصَدَقَةٍ" buyruğundaki "مَنْ" kelimesinin terkipteki yeri hususunda, nahivciler birtakım fikirler beyan etmişlerdir ki, bu görüşler, âyetteki "نَجْوٰى" kelimesinin manasına bina edilmiştir. Binaenaleyh, eğer biz, âyette geçen "نَجْوٰى" kelimesini sır manasına alırsak, o zaman "مَنْ" kelimesinin mahallinin mansub olması caizdir. Çünkü bu, bir şeyi, cinsinden olmayan şeyden istisnâ etmektir (istisnâ-i munkatî). Binaenaleyh, bu istisnâ mansub olur. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı اِلَّا اَذًى *".. ancak eziyet.."* (Âl-i İmran, 111) ifâdesinde olduğu gibidir. Cinsinden yapılmayan istisnaları merfu okuyanlara göre de, bu kelimenin mahallen merfu olması

da caizdir. Bu da, şairin tıpkı, اِلَّا الْيَعَافِيرُ وَاِلَّا الْعِيسُ "Ceylanlar hariç ve kır develer müstesna..." ifadelerinde olduğu gibidir.

Ebu Ubeyde, bu tabiri muzâfı hazfedilenler kabilinden kabul ederek şöyle demiştir: "Âyetin takdiri, اِلَّا فِى نَجْوٰى مَنْ اَمَرَ بِصَدَقَةٍ "Sadaka vermeyi emreden kimsenin fısıldaşması müstesnâ olup, bunda hayır vardır.." şeklindedir. Daha sonra buradaki muzaf (نَجْوٰى) hazfedilmiştir. Bu takdire göre "مَنْ" yerini tuttuğu için, takdir edilen ifâdedeki نَجْوٰى (fısıltı) kelimesinin yerinde olmuş olur.

Bu kelime hakkında şu iki vecih de caizdir:

a) Bu, âyette geçen مِنْ نَجْوٰيهُمْ *"fısıltılarından..."* kelimesinden bedel olmak üzere, mahallen mecrûrdur. Bu, senin tıpkı مَا مَرَرْتُ بِاَحَدٍ اِلَّا زَيْدٍ "Ben **Zeyd** hariç hiç kimseye rastlamadım" demen gibidir.

b) Bu kelimenin, istisnâ olmak üzere, mahallen mansub olması da caizdir. Böyle olması da, tıpkı senin, مَا جَاءَنِي اَحَدٌ اِلَّا زَيْدًا "Bana **Zeyd** hariç hiç kimse gelmedi" demene benzer ki, bu da bir cinsi aynı cinsten istisna etmektir (İstisnâ-i muttasıl).

Ama biz âyette geçen "necvâ" kelimesini karşılıklı fısıldaşan topluluk manasına alırsak, o zaman bu ifade, müstesna olduğu için mansûb olur. Çünkü bu da, aynı cinsin aynı cinsten istisnası olmuş olur (İstisnâ-i muttasıl).

"مَنْ" edâtının, şu iki sebepten dolayı, mahallen mecrûr olması da caizdir.

1) Bu lâfzı, فِى كَثِيرٍ "çoğunda.," kelimesine tabi kılmandır. Buna göre mana, "Onların fısıldaşmalarının birçoğunda hayır bulunmamaktadır; sadakayı emredenlerin fısıldaşmaları müstesnâ, (bunda bulunur)" şeklinde olur. Bu, senin, لَا خَيْرَ فِى الْقَوْمِ اِلَّا نَفَرٍ مِنْهُمْ "Onlardan bir kişi hariç, toplumda hiçbir hayır yoktur" demen gibidir.

2) Bu kelimeyi, âyette geçen "نَجْوٰى" kelimesine tâbi kılmandır. Bu da senin, لَا خَيْرَ فِى جَمَاعَةٍ مِنَ الْقَوْمِ اِلَّا زَيْدٍ **"Zeyd** hariç, kavmin hiçbir cemaatinde bir hayır yoktur" demen gibidir. (Bu durumda), **Zeyd** kelimesini istersen "فِى جَمَاعَةٍ" kelimesine; istersen, "مِنَ الْقَوْمِ" kelimesine tabi kılarsın.. Allah en iyi bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bu âyet, her ne kadar, o hırsızın (**Tu'me**) kavminin birbirleriyle fısıldaşmaları hakkında nazil olmuş ise de, bu âyet mana bakımından umûm ifâde eden bir âyettir. Buna göre mana, "İnsanların, hakkında fısıldaşıp

sohbete daldıkları sözlerden, sadece hayır işlerine dair olanlar makbûldür" şeklinde olur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, hayır işlerinin üç çeşit olduğunu belirtmiştir:

a) Sadakayı emretmek.

b) Ma'ruf olan şeyi emretmek.

c) İnsanların arasını ıslâh etmek... Cenâb-ı Allah sadece bu üç kısmı zikretmiştir; zira hayır işi, ya bir menfaat ulaştırmak veya bir zararı gidermek şeklinde olur. Hayrı ulaştırmak da, ya maddi hayırlardan olur ki, bu meselâ mal vermektir; işte bu hususa Cenâb-ı Hak, *"Bir sadaka vermeyi emredenler müstesnâ..."* ifâdesiyle işaret etmiştir. Yahut manevî hayırlardan olur ki bu da, nazarî kuvveti ilimlerle; amelî kuvveti de, güzel fiillerle mükemmelleştirmekten ibâret olup, her ikisi de ma'rufu emretmekten ibarettir. İşte buna, Cenâb-ı Hak, أَوْ مَعْرُوفٍ *"...ya da bir iyilik yapmayı.."* ifadesiyle işaret etmiştir. Zararı gidermeye gelince, bu hususa da, Cenâb-ı Allah, أَوْ إِصْلَاحٍ بَيْنَ النَّاسِ *"...veya insanların arasını düzeltmeyi..."* ifadesiyle işaret etmiştir. Böylece, bütün hayırların bu âyette zikredilmiş olduğu sabit olmuş olur. Söylediğimizin doğruluğuna, Hz. Peygamber (s.a.s)'in كَلَامُ ابْنِ آدَمَ كُلُّهُ عَلَيْهِ لَا لَهُ إِلَّا مَا كَانَ مِنْ أَمْرٍ بِمَعْرُوفٍ أَوْ نَهْيٍ عَنْ مُنْكَرٍ أَوْ ذِكْرِ اللهِ *"Ma'rûfu emretme veya münkerden sakındırma veyahut da Allah'ı zikretmek gibi hususlar hariç, insanoğlunun bütün sözleri, lehine değil, aleyhinedir"*[108] şeklindeki hadisi de delâlet eder. **Süfyan es-Sevrî**'ye, "Bu ne acaip hadis!" denildiğinde o, "Allahu Teâlâ'yı dinlemedin mi! Bak O, *"Onların fısıldaşmalarının birçoğunda hayır yoktur"* buyurmaktadır. İşte bu hadis, bu âyetin söylediğinin aynısını söylemektedir. Allah'ı dinlemedin mi? Zira O, *"Asra andolsun ki, muhakkak insan ziyandadır. Ancak iman edenlerle güzel amellerde bulunanlar, bir de birbirine hakkı ve sabrı tavsiye edenler müstesna..."* (Asr, 1-3) buyurmaktadır. İşte bu hadis, bu âyetin ifade ettiğinin aynısını bildirmektedir" dedi.

Sonra Cenâb-ı Hak, وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللهِ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا *"Kim Allah'ın rızasını arayarak böyle yaparsa, biz ona çok büyük bir mükâfat vereceğiz"* buyurmuştur ki, bu "Bu üç çeşit tâat, her ne kadar şerefli ve son derece yüce ise de, insan bunları, sırf Allah rızasını talep etmek ve O'nun rızasını kazanmak için yaptığı zaman bunlardan istifade edebilir. Ama, bunları gösteriş ve kahramanlık olsun diye yaparsa, bu durumda hüküm tersine döner, bütün bu tâatler en büyük kötülüklerden olmuş olur" demektir.

108 **İbn Mâce**, Fiten, 12 (2/1315).

İşte bu âyet, zahirî amellerden elde edilmek istenen şeyin, niyetin ihlaslı olup olmadığı hususunda kalbin hallerini gözetmek ve sebepleri, Allah rızasının dışında kalan maksatlara yönelmekten arındırmak olduğuna delâlet eden delillerin en kuvvetlilerindendir. Bu âyetin benzerleri ise, *"Halbuki onlar, Allah'a, O'nun dininde ihlas erbabı olarak.. ibadet etmelerinden başka bir şeyle emrolunmamışlardı..."* (Beyyine, 5) ve *"Hakikaten insan için, kendi çalıştığından başkası yoktur"* (Necm, 39) âyetleriyle; Hz. Peygamber (s.a.s)'in, إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ *"Muhakkak ki ameller, niyetlere göredir. (Onlara göre değerlendirilir)"*[109] hadisidir. Burada, şu iki soru hatıra gelmektedir:

Birinci soru: Allahu Teâlâ'nın, "اِبْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللهِ" ifadesindeki "اِبْتِغَاءَ" kelimesi niçin mansub getirilmiştir?

Cevap: Çünkü bu kelime, mef'ûlün leh'tir. Buna göre mana, "Allah'ın rızasını aramak için..." şeklindedir.

İkinci soru: Cenâb-ı Hak niçin, (önce) إِلَّا مَنْ أَمَرَ *"...emreden kimseler müstesna..."*; daha sonra da, وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ *"Kim böyle yaparsa.."* buyurmuştur?

Cevap: Allah, hayrı emretmeyi zikretmiştir ki, onu failine delil kılsın. Çünkü hayrı emr(eden kimse), hayırlılar sınıfına dahil olunca, hayrı bizzat yapan kimselerin bu hayırlılar sınıfına girmeleri daha uygun ve evlâ olur. İşte bu "وَمَنْ يَأْمُرْ بِذٰلِكَ" tabiriyle وَمَنْ يَأْمُرْ ذٰلِكَ "Her kim bunu emrederse.." manasının kastedilmiş olması da caizdir. Böylece "emr" yerine, "yapmak" sözü kullanılmıştır. Çünkü emretmek de, fiillerden bir fiildir.

Resûlullah'a Muhalefetin Vebali

وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدٰى وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ نُوَلِّهِ مَا تَوَلّٰى وَنُصْلِهِ جَهَنَّمَ وَسَاءَتْ مَصِيرًا ﴿١١٥﴾

"Kim, kendisine doğru yol besbelli olduktan sonra Peygamber'e muhalefet eder, mü'minlerin yolundan başkasına uyup giderse, onu döndüğü o yolda bırakırız. (Ahirette de) kendisini cehenneme koyarız. O, ne kötü bir yerdir!" (Nisa, 115).

109 Buhârî'nin ilk hadisi.

Bil ki bu âyetin kendinden öncekilerle münasebeti şudur: Rivayet olunduğuna göre **Tu'me İbn Ubeyrık,** Cenâb-ı Hakk'ın kendi sır perdesini yırttığını (meselenin içyüzünü ortaya koyduğunu) ve Yahûdîyi de hırsızlık töhmetinden arındırdığını görünce, dinden döndü; Mekke'ye gitti ve hırsızlık gayesiyle birisinin duvarını deldi... Derken duvar üzerine yıkıldı ve öldü. İşte bunun üzerine bu âyet-i kerime nâzil oldu.

"Şikâk" ve "müşâkaka" kelimelerinin "iki şeyden her birinin, işin bir şıkkında (tarafında) olması" veya "iki şeyden her birinin, diğerine meşakkat ulaşmasına sebep olan bir işin fâili olması" manasına geldiklerini, Bakara Sûresi'nde zikretmiştik.

Âyetteki, مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدٰى *"Kendisine, doğru yol besbelli olduktan sonra.."* tabiri "İslâm dininin doğru olduğu, delil ile o kimseye besbelli olduktan sonra.." demektir. **Zeccâc** şöyle demiştir: "Çünkü Allah'ın vahyettiği emir ile, ve hırsızlığını ortaya koyması ile, bu **Tu'me** nezdinde, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğinin doğruluğu âşikar olmuştu. Fakat buna rağmen o, Hz. Peygamber (s.a.s)'e düşman kesildi, muhalefetini açıkladı ve İslâm'dan döndü. Bu sebeple, **Tu'me**'nin bu hareketi, hidayet kendisine açıklandıktan sonra, muhalefetini ortaya koyması oldu.

Allah'ın, "وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ" buyruğu, "Muvahhidlerin dininden başka bir dine tabi olursa.." demektir. Zira **Tu'me**, İslâm'ı bırakıp, putperestliğe tâbi olmuştur.

Daha sonra Allahu Teâlâ, نُوَلِّهِ مَا تَوَلّٰى *"Onu döndüğü o yolda bırakırız"* buyurmuştur. Yani, "Onu kendisi için tercih ettiği şey (yol) ile baş başa bırakır ve tevekkül ettiği şeye, onu havale ederiz" demektir. Bazı âlimler bu âyetin, özellikle de mürtetler hakkında, "Seyf" âyeti[110] ile mensûh olduğunu söylemişlerdir.

Sonra Hak Teâlâ, وَنُصْلِهِ جَهَنَّمَ Yani, *"onu cehenneme sokarız"* buyurmuştur. Bu ifadenin aslı, "اَلصِّلَاءُ" mastarına dayanır ki, "İyice kızışmış olan ateşe atmak" demektir. Âyetteki "وَسَاءَتْ مَصِيرًا" ifadesindeki "masîr" kelimesi, temyiz olarak mansubdur. Bu senin, فُلَانٌ طَابَ نَفْسًا وَتَصَبَّبَ عَرَقًا "Falanca tab' itibariyle güzeldir, falancadan ter boşandı" sözün gibidir. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

110 Bu âyet, müşriklerle savaşa dair olan Tevbe, 5 âyetidir (Ç).

BİRİNCİ MESELE: **Bu Âyet İcmaın Delillerinden Biridir**

Rivayet olunduğuna göre **İmam Şâfiî** (r.h)'ye, Kurân'da, "icmâ"nın delil olduğunu gösteren bir âyet sorulduğunda, o, Kur'ân'ı üç yüz defa okumuş, nihayet bu âyeti bulmuştur. **Şâfiî**'nin bunu delil getirişi şöyle izah edilir: Mü'minlerin yolunun dışında bir yola uymak haramdır. Binaenaleyh mü'minlerin yoluna uymanın vacip olması gerekir. Birinci mukaddimenin izahı şudur: Allahu Teâlâ, "Peygamber'e muhalefet edip, mü'minlerin yolundan başkasına tâbî olanlar için, bir vaîd-i ilâhi'nin söz konusu olduğunu" belirtmiştir. Halbuki sadece Peygamber'e muhalefet etmek de, böyle bir vaîdi gerektirir. Binaenaleyh eğer mü'minlerin yolundan başka bir yola uymak, böyle bir ilâhî tehdidi gerektirmemiş olsaydı, o zaman bu, tehditte (vaîdde) herhangi bir tesiri olmayan şeyi, bu vaîdi tek başına gerektiren bir şeye katma olurdu ki, böyle bir şey caiz değildir. Bundan dolayı, mü'minlerin yolundan başka bir yola ittiba etmenin haram olduğu sâbit olur. Bu sâbit olunca da, mü'minlerin yoluna uymanın vacip olması gerekir. Çünkü "mü'minlerin yoluna uymamak" ifadesi, "mü'minlerin yolundan başkasına uyma" manasını gösterir. Bu sebeple, mü'minlerin yolundan başkasına uymak haram olunca, mü'minlerin yoluna uymamanın da haram olması gerekir. Mü'minlerin yoluna uymamak haram olunca, onların yoluna uymak vacip demektir. Çünkü bu iki zıt tarafın (ihtimalin) dışına çıkılamaz.

İmdi şayet, "Biz, mü'minlerin yoluna uymamanın, mü'minlerin yolundan başkasına uyma manasına olduğunu kabul etmiyoruz. Zira ne mü'minlerin yoluna, ne de onların yolundan başkasına ittiba etmemek imkânsız değildir" denilir ise, buna şöyle cevap verilir: "Uymak, başkasının yaptığının benzerini yapmak" demektir. Mü'min olmayanların işi, mü'minlerin yoluna uymamak olunca, mü'minlerin yoluna uymayan herkes, mü'min olmayanların yaptığını yapmış olur. Binaenaleyh bu insanın, onlara uymuş olması gerekir."

Birisi şöyle diyebilir: "Uymak, başkasının yaptığının benzerini yapmak" değildir. Aksi halde şöyle denilmesi gerekir: "Peygamberler ve melekler, ümmetin her ferdi Allah'ın birliğine inandığı gibi, Allah'ın birliğini kabul etmiş olmaları bakımından, insanların bazılarına uymuşlardır. Halbuki böyle söylenilemeyeceği herkesin malumudur. Aksine "İttiba" (uyma), başkası, o fiili yaptığı için, onun fiilinin benzerini yapmaktan ibarettir. Durum böyle olunca, kim, mü'minlere uymanın gerektiği hususunda bir

delil bulamadığı için, mü'minlerin yoluna uymayı bırakırsa, mü'minlere uymuş olmaz. Halbuki böylece bu şahıs, mü'minlerden başkasının yoluna tâbî olmuş olmaz." İşte bu, delilin aleyhine getirilen güçlü bir sorudur. Bu konuda, **"Kitabu'l- Mahsûl fi ilmi'l-Usûl"** adlı eserimizde bahsettiğimiz, birtakım başka incelikler de bulunmaktadır. Allah en iyi bilendir.

***İKİNCİ MESELE:* Bu Âyet Hz. Peygamber'in Günahsızlığına Delildir**

Bu âyet, Hz. Muhammed (s.a.s)'in bütün günahlardan masum (ismet sahibi, korunmuş) olduğunu göstermektedir. Bunun izahı şöyledir:

Eğer Peygamber'den herhangi bir günah sudur etmiş olsaydı, O'nun, bundan men edilmesi caiz olurdu. Başkasını, yaptığı bir işten men eden her insan, o başkasına muhalefet etmiş olur. Çünkü bunlardan her biri, diğerinin bulunduğu tarafın aksi bir tarafta yer almıştır. Binaenaleyh şayet Hz. Peygamber (s.a.s)'den bir günah sâdır olmuş olsaydı, O'na mutlaka muhalefet etmek gerektiği sabit olmuş olurdu. Halbuki O'na muhalefet etmek bu âyetle haram kılınmıştır. Binaenaleyh O'ndan bir günahın sâdır olmamış olması gerekir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Âyet, Sünnete Tâbi Olmanın Gereğini Gösterir**

Bu âyet, Hz. Peygamber (s.a.s)'e bütün fiilleri hususunda uyulmasının vacip olduğuna delâlet etmektedir. Çünkü ümmetin fiili, Peygamber'in fiilinden başka olsaydı, o zaman iki taraftan her birinin, fiil bakımından ayrı taraflarda olmaları gerekirdi. Böyle olması halinde de, arada bir muhalefet bulunmuş olurdu. Halbuki Hz. Peygamber'e muhalefet etmek haram kılınmıştır. Binaenaleyh, Hz. Peygamber (s.a.s)'e her fiilinde uymanın vacip olduğu ortaya çıkmış, olur.

***DÖRDÜNCÜ MESELE:* Mefhum-u Muhalif, Zannî Delildir**

Mütekaddimîn (önceki) âlimlerden bazıları "Her müctehid, kendi usûlü (prensipleri) hususunda isâbet etmiştir. Bu, her birinin inancının, inanılan şeye uygun olması manasında olmayıp, hata edenin günah işlemiş olmaması manasınadır" demişlerdir. Bu âlimler, bu âyeti görüşlerine delil getirerek, şöyle demişlerdir: "Allahu Teâlâ, vaîdinin gerçekleşmesini, hidayetin apaçık belli olması şartına bağlamıştır. Bir şarta bağlı olan şey, şart olmadığı zaman söz konusu olmaz. Bu durum da, hidayet belli olmadığı zaman vaîd-i ilâhinin bulunmamasını gerektirir?" Onlara şöyle cevap verilir: "Bu, mefhum-u muhalife sarılmadır. Mefhum-u muhalifi delil sayanlara göre, bu zannî bir delildir. Halbuki kâfirler için bir vaîdin söz konusu

olduğuna delâlet eden delil, kat'îdir. Zira Cenâb-ı Hak, bu âyetten sonra, *"Şüphesiz ki Allah, kendisine şirk koşulmasını bağışlamaz..."* (Nisa, 116) buyurmuştur. Halbuki zannî delil, kât'î delile karşı koyamaz.

BEŞİNCİ MESELE: **Dinde Tahkik ve İspatın Önemi**

Âyet, dinin ancak delil, tefekkür ve istidlâl ile doğruluğunun ortaya konulabileceğine delâlet etmektedir. Çünkü Allahu Teâlâ, vaîdini, hidayetin besbelli olmuş olması şartına bağlamıştır. Eğer hidayetin belli oluşu, dinin doğruluğu hususunda muteber bir şart olmasaydı, böyle bir şartın faydası olmazdı.

ALTINCI MESELE

Âyet, "hüdâ" (hidayet)'in, ilmin değil delilin ismi olduğunu göstermektedir. Çünkü eğer, "hüdâ" (hidayet), ilmin (bilmenin) ismi olsaydı, *"hidayetin (doğru yolun) besbelli olması"* ifadesi, birşeyin, yine kendisine nisbet edilmesi kabilinden olurdu ki, bu yanlıştır.

إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَٰلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ ۚ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا ﴿١١٦﴾ إِنْ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ إِلَّا إِنَاثًا ۖ وَإِنْ يَدْعُونَ إِلَّا شَيْطَانًا مَرِيدًا ﴿١١٧﴾ لَعَنَهُ اللَّهُ ۘ وَقَالَ لَأَتَّخِذَنَّ مِنْ عِبَادِكَ نَصِيبًا مَفْرُوضًا ﴿١١٨﴾ وَلَأُضِلَّنَّهُمْ وَلَأُمَنِّيَنَّهُمْ وَلَآمُرَنَّهُمْ فَلَيُبَتِّكُنَّ آذَانَ الْأَنْعَامِ وَلَآمُرَنَّهُمْ فَلَيُغَيِّرُنَّ خَلْقَ اللَّهِ ۚ وَمَنْ يَتَّخِذِ الشَّيْطَانَ وَلِيًّا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَقَدْ خَسِرَ خُسْرَانًا مُبِينًا ﴿١١٩﴾ يَعِدُهُمْ وَيُمَنِّيهِمْ ۖ وَمَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطَانُ إِلَّا غُرُورًا ﴿١٢٠﴾ أُولَٰئِكَ مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَلَا يَجِدُونَ عَنْهَا مَحِيصًا ﴿١٢١﴾ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا ۖ وَعْدَ اللَّهِ حَقًّا ۚ وَمَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ قِيلًا ﴿١٢٢﴾

"Şüphesiz ki Allah, kendisine şirk koşulmasını bağışlamaz. Ondan başkasını, dileyeceği kimse için bağışlar. Kim Allah'a şirk koşarsa, muhakkak ki uzak bir sapıklıkla sapmıştır. Onlar O (Allah'ı) bırakırlar da yalnız dişilere taparlar, (böylece) o çok inatçı bir şeytandan başkasına tapmış olmazlar. Allah onu rahmetinden

kovdu. O da (şöyle) dedi: "Celâlin hakkı için, kullarından muayyen bir nasip edineceğim, onları behemehal saptıracağım, onları mutlaka olmayacak kuruntulara boğacağım, onlara kat'iyyen emredeceğim de davarların kulaklarını yaracaklar; onlara muhakkak emredeceğim de Allah'ın yarattığını değiştirecekler." Kim Allah'ı bırakarak şeytanı dost edinirse, şüphesiz açıktan açığa büyük bir ziyana düşmüştür. (Şeytan) onlara vaad eder, onları olmayacak kuruntulara düşürür. Şeytanın kendilerine vaad ettiği şeyler ise aldatmadan başka birşey değildir. İşte onlar (böyle). Onların varacakları yer cehennemdir. Oradan kaçacak bir yer de bulamayacaklardır. İman edip de sâlih ameller yapanlara (gelince), biz onları, altlarından ırmaklar akan cennetlere, içlerinde ebedî kalıcı olarak sokacağız. İşte Allah'ın dosdoğru bir va'di... Allah'tan daha doğru sözlü kim olabilir"
(Nisa, 116-122).

"إِنَّ اللهَ لَا يَغْفِرُ اَنْ يُشْرَكَ بِهِ" Âyetinin Tekrarındaki Faydalar

Bil ki bunlardan ilk âyet, bu sûrede bir kere daha geçmişti. Bu tekrarda şu iki fayda vardır:

Birinci fayda: Kur'ân-ı Kerim'de gerek vaad, gerekse vaîd âyetleri, umûmî durum itibariyle birbirinden farklıdır. Allahu Teâlâ, hiçbir vaîd âyetini aynı lafız ile iki kere tekrar etmemiştir. Fakat bu âyeti, affına ve mağfiretine delâlet etsin diye aynı sûrede aynı lafız ile iki kere zikretmiştir. Âlimler tekrarın, manayı te'kidden başka hiçbir faydası olmadığı hususunda ittifak etmişlerdir. İşte bu da Allahu Teâlâ'nın vaad ve rahmet tarafını iyice te'kîd ettiğini gösterir ki bu, Cenâb-ı Hakk'ın va'dini, vaîdinden üstün tutmuş olduğunun ifadesidir.

İkinci fayda: Daha önce geçen âyetler, o zırh çalan kimse hakkında nâzil olmuştur. *"Kim, Peygamber'e muhalefet ederse.."* (Nisa, 115) âyeti de, bu hırsızın mürtet olduğu hususunda nâzil olmuştur. Binaenaleyh bu âyetin, geçen âyetlerle ilgisi ancak şu manada olması halinde güzel olur: "Şayet o hırsız mürtet olmasaydı, rahmetimden mahrum olmazdı?" Ancak ne var ki, o irtidat edip Allah'a şirk koşunca, Allah'ın rahmetinden uzak kalan mahrum bir kişi olmuş olur. Allahu Teâlâ işte bu hususu, şirkin kendi katında çok büyük bir günah olduğunu açıklayarak te'kîd etmiş ve, *"Kim*

Allah'a şirk koşarsa, muhakkak ki uzak bir sapıklıkla sapmıştır" buyurmuştur. Bu, "Kim Allah'a şirk koşmaz ise, onun sapıklığı uzak bir sapıklık olmaz. Binaenaleyh böylece de, rahmetimden mahrum olmaz" demektir. İşte bu münasebetler, ister tevbe yapılsın, ister yapılmasın, âyetin gösterdiğine göre, şirk dışındaki günahların kesinlikle affedilebileceğine kat'î olarak delalet etmektedir.

Sonra Hak Teâlâ, şirkin pek büyük boyutlu bir sapıklık olduğunu bildirdikten sonra, إِنْ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ إِلَّا إِنَاثًا وَإِنْ يَدْعُونَ إِلَّا شَيْطَانًا مَرِيدًا * لَعَنَهُ اللهُ *"Onlar, yalnız dişilere taparlar, (böylece) o çok inatcı bir şeytandan başkasına tapmış olmazlar. Allah o şeytanı rahmetinden kovdu (lanetledi)"* buyurmuştur. Bu âyette yer alan "إِنْ" lafızları, olumsuz mana ifade ederler. Bunun bir benzeri de, وَإِنْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ إِلَّا لَيُؤْمِنَنَّ بِهِ قَبْلَ مَوْتِهِ *"Andolsun ki Ehl-i kitaptan her biri, ölümünden evvel, ona mutlaka iman edecektir"* (Nisa, 159) âyetidir. Âyette yer alan, "يَدْعُونَ" (çağırırlar, dua ederler) kelimesi, "ibadet ederler" manasınadır. Çünkü bir şeye tapan kimse, ona muhtaç olduğu zaman, ona dua eder. Bu âyetteki إِلَّا إِنَاثًا *"Yalnız dişilere"* tabiri hakkında şu izahlar yapılmıştır.

"Dişilere Tapma"nın Manası

a) Bundan murat, onların putlarıdır. O müşrikler putlarını, dişi isimleri ile adlandırırlardı. Bu, tıpkı onların Lât, Uzza ve bir üçüncüsü olan Menat putları gibidir. Lât, "Allah" kelimesinin müennesi; Uzzâ, "Aziz" kelimesinin müennesidir. **Hasan el-Basrî,** "Araplardan her kabilenin, kendisine taptığı bir putu vardı. Onlar o putlarına, 'Falancaoğullarının dişisi' derlerdi" demiştir. Bu izahın doğruluğuna, **Hz. Aişe** (r.anhâ)'nin bu ifadeyi إِلَّا أَوْثَانًا "yalnız putlara taparlar" şeklindeki kıraati ile, **İbn Abbas** (r.a)'ın, إِلَّا أُثُنًا "Yalnız putlara" şeklindeki kıraati de delâlet etmektedir. **İbn Abbas'**ın bu kıraatindeki, "أُثُنًا" kelimesi, tıpkı "أَسَدٌ" (aslan) kelimesinin "أُسُدٌ" (aslanlar) şeklinde cemî oluşu gibi, "وَثَنٌ" kelimesinin çoğuludur. Aslı "وُثُنٌ" olan bu çoğul kelimedeki zammeli vâv harfi, elif'e çevrilmiştir. Bu tıpkı, aslı "وُقِتَتْ" olan fiilin, âyet-i kerimede "وَإِذَا الرُّسُلُ أُقِّتَتْ" şeklinde gelmesi gibidir. **Zeccâc,** "أُثُنٌ" kelimesinin aslının, "أُثْنٌ" olması, birinci zammenin peşi sıra bir zamme getirilmiş olmasının caiz olduğunu söylemiştir.

b) Bu tabir, "Yalnız ölülere taparlar" manasındadır. Ölülerin, "dişiler" diye ifade edilmesinin şu iki şekilde izahı yapılabilir:

1) Ölü, (cansız) şeylerden haber vermek, dişilerden haber verme gibi olur. Bu, senin هٰذِهِ الْمَرْأَةُ تَعْجِبُنِي "Şu kadın benim hoşuma gidiyor" dediğin gibi, aynı sîga ile هٰذِهِ الْأَحْجَارُ تُعْجِبُنِي "Şu taşlar benim hoşuma gidiyor" demen gibidir.

2) Dişi, erkekten; ölü, diriden daha az değerdedir. İşte bundan dolayı cansız varlıklara "dişi" isimler vermişlerdir.

c) Müşriklerin bir kısmı meleklere tapıyor ve onların Allah'ın kızları olduklarını söylüyorlardı. Nitekim Cenâb-ı Allah, *"Ahirete iman etmeyen o insanlar, meleklere dişi adı takarlar"* (Necm, 27) buyurmuştur ki bu, "yerin, göğün ve bu ikisi arasında bulunan her şeyin yaratıcısına, dişi isimler verdikleri cansızları ortak koşandan, daha cahil kim olabilir?" demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَإِنْ يَدْعُونَ إِلَّا شَيْطَانًا مَرِيدًا *"Halbuki o çok inatçı şeytandan başkasına tapmış olmazlar"* buyurmuştur. Müfessirler, bu putların her birinin içinde, kendilerine hizmet (ibadet) eden insanları görüp, onlara konuşan bir şeytan bulunduğunu söylerlerken; **Zeccâc** bu âyetten sonraki, *"O da (şöyle) dedi: "Celâlin hakkı için, kullarından muayyen bir nasip edineceğim"* âyetinin delâleti ile, burada geçen şeytanın **İblis** olduğunu, hiç şüphesiz bu sözü İblis'in söylediğini ve o putlara tapanları görüp konuşanın da yine İblis olması ihtimalinin uzak olmadığını söylemiştir.

Âyette geçen **"merîd"** kelimesi, "taatten iyice uzak olma" manasında, "isyanda (azgınlıkta) ileri giden" demektir. Nitekim böylesi kimselere, "marid" ve "merîd" denilir.

Yine **Zeccâc,** üzerinde bir şey olmayan dümdüz duvar manasında "خَائِطٌ مُمَرَّدٌ"; yaprakları tamamen dökülmüş olan ağaç manasında "شَجَرَةٌ مَرْدَاءُ"; sakal mahalli dümdüz ve parlak olduğu için, sakalı çıkmayan kimseye de "اَمْرَدُ" denildiğini; binaenaleyh taatten iyice uzak olan kimseye de, taatten iyice soyunmuş ve taatten kendisine bir şey bulaşmamış olduğu için "merîd" ve "marîd" denildiğini söylemiştir.

Şeytanın Kullardan Nasip Edinmesinin Manası

Daha sonra Cenâb-ı Hak, لَعَنَهُ اللهُ وَقَالَ لَأَتَّخِذَنَّ مِنْ عِبَادِكَ نَصِيبًا مَفْرُوضًا *"Allah onu rahmetinden kovdu. O da (şöyle) dedi: "Celâlin hakkı için, kullarından muayyen bir nasip edineceğim"* buyurmuştur. Bu tabirle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Keşşaf sahibi, bu âyetteki "قَالَ لَأَتَّخِذَنَّ" ve "لَعَنَهُ اللهُ" ifadelerinin, Allah'ın laneti ile bu kötü söz arasını birleştiren, "inatcı (merîd) şeytan" manasında

olmak üzere, birer sıfat olduğunu söylemiştir. Bil ki burada şeytan, birtakım şeyleri iddia etmiştir. Bunlardan birincisi, şeytanın *"Celâlin hakkı için, kullarından muayyen (mefrûd) bir nasip edineceğim"* sözüdür. Arapçada fard, kesmek manasınadır. Nehrin bir kenarında olan koya da, "اَلْفُرْضَةُ" denilir. Yine yay üzerinde, kirişin bağlandığı çentiğe "اَلْفَرْضُ"; Allah'ın mazeret yollarını kesmek için, kullarına farz ve mecbur kıldığı şeylere de "فَرِيضَةٌ" denilir. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onlara bir fariza (mihr) belirlemiş olursanız.."* (Bakara, 237) âyeti de böyledir. Bu, "malınızdan onlar için bir parça kesip ayırırsanız.." demektir.

Bunu iyice anladığına göre biz deriz ki, bu âyetin manası şöyledir: "Allah'ın laneti üzerine olasıca şeytan, bu durumda, "Celâlin hakkı için, kullarından muayyen bir miktar, bir pay edineceğim" dedi. İşte şeytanın kendisine pay edindiği o muayyen miktar, onun izinde gidip, vesveselerine uyan kimselerdir.

Bu âyetin tefsiri hususunda, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: مِنْ كُلِّ اَلْفٍ وَاحِدٌ لِلّٰهِ وَسَائِرُهُ لِلنَّاسِ وَلِاِبْلِيسَ *"Her bin kişiden biri Allah'ın, diğerleri de insanların* ve *İblis'in (hissesidir)."*

Buna göre eğer, "Gerek naklî gerekse aklî delil, şeytanın ordusunun, sayıca Allah'ın taraftarlarından daha çok olduğunu göstermektedir. Bu hususta naklî delil, Allahu Teâlâ'nın, *"birazınız müstesnâ, muhakkak şeytana uyup gittiniz"* (Nisa, 83); yine Allahu Teâlâ'nın, şeytandan hikâye ederek buyurmuş olduğu, *"...Onun zürriyetini, birazı müstesnâ olmak üzere, behemehal kendime bendederim"* (İsra, 62) ve *"Dedi: "Senin izzetine and ederim ki, ben de artık onların hepsini muhakkak azdıracağım. İçlerinden ihlâsa erdirilmiş kulların müstesnâ..."* (Sâd, 82-83) âyetleridir. Hiç şüphe yok ki, ihlâslı olanlar azdırlar..

Aklî delil ise şudur: Fâsıklar ve kâfirler, ihlâslı mü'minlerden sayıca daha fazladırlar. Fâsık ve kâfirlerin, İblis'in ordusu olduğunda şüphe yoktur.

Bu böyle olunca biz deriz ki, **"Nasîb"** kelimesi, ekseriyeti teşkil eden kısmı içine almayıp, aksine daha azını içine aldığı halde, daha niçin şeytan, *"O da (şöyle) dedi: "Celâlin hakkı için, kullarından muayyen bir nasip edineceğim"* demiştir?

Cevap: Bu farklılık ancak, beşer türüne göredir. Son derece çok oldukları halde melekler zümresi mü'minlere eklendiğinde, çoğunluk, ihlâslı mü'minler için söz konusu olur. Hem yine mü'minler, sayıca her ne kadar

az iseler de, onların Allah katındaki makam ve mevkileri son derece büyüktür. Halbuki kâfirler ve fâsıklar, her ne kadar sayıca çok iseler de, onlar yok gibidirler, bir hiçtirler. İşte bu sebepten dolayı, İblis'in taraftarlarına "nasîb" ismi ıtlâk edilmiştir.

Saptırma Konusunda Mu'tezile İddiasına Cevap

İkincisi, şeytanın *"onları behemehal haktan saptıracağım"* sözüdür. **Mu'tezile** şöyle demiştir: "Bu âyet, bizim usûl ve kaidelerimizden iki büyük esasa delâlet etmektedir:

Birinci esas: "Saptıran, şeytan olup, Allah değildir..." Sözlerine devamla şöyle derler: "Biz, âyetin, 'saptıranın şeytan olduğuna' delâlet ettiğini söyledik." Çünkü şeytan bunu iddia etmiş, Allahu Teâlâ da, onu bu hususta tekzip etmemiştir. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onların hepsini muhakkak azdıracağım..."* (Sâd, 82), *"...onun zürriyetini, birazı müstesna olmak üzere behemehal kendime bendederim"* (İsra, 62) ve *"...and olsun ki, onlar (ı saptırmak) için senin doğru yolunda oturacağım"* (A'raf, 16) âyetleridir. Hem Cenâb-ı Hak, o şeytanı, onu zemmetme sadedinde, *"insanları saptıran"* diye tavsif etmiştir. İşte bu da, Allah'ın bu saptırma işiyle tavsif edilmiş olmasına mânidir.

İkinci esas: "Ehl-i sünnet, 'saptırmak, küfrü ve sapıklığı yaratmaktan ibarettir' dedikleri halde, biz saptırmanın, küfür ve sapıklığı yaratmaktan ibaret olmadığını söylüyoruz. Bunun delili ise, İblis'in, sapıklığı yaratmaya kadir olamayacağı hususunda icma'ın bulunmasının yanında, kendisini "saptırıcı" olarak vasfetmiş olmasıdır."

Mu'tezile'nin bu görüşüne şu şekilde cevap verilir: Bu, İblis'in sözüdür. Binaenaleyh bir delil olamaz. Hem bu meselede İblis'in sözü, cidden kararsızdır. Bazen, sırf kaderciliğe meyleder. Bu onun, *"ben de artık onların hepsini muhakkak azdıracağım"* (Sâd, 82) ifadesinden anlaşılmaktadır. Bazen mutlak cebre temayül etmektedir. Bu da onun, رَبِّ بِمَا اَغْوَيْتَنِى *"Ey Rabbim, beni azdırmış olduğun için..."* (Hicr, 39) sözünden anlaşılmaktadır. Bazen de bu hususta müstereddit olduğunu ortaya koymuştur. Çünkü o, *"Ey Rabbimiz, işte bunlar bizim azdırdığımız kimselerdir. Kendimiz nasıl azmışsak, onları da öylece azdırdık"* (Kasas, 63) demiştir. Yani, "o kâfirler, bizim (biz şeytanların) onları azdırdığımızı söylemektedirler... O halde, bizi dinden kim uzaklaştırdı?" Binaenaleyh, bütün bunların âhirette, Allah'ta son bulması gerekir.

Şeytanın Kuruntularla Oyalaması

Üçüncüsü: Onun, *"Onları mutlaka olmayacak kuruntulara boğacağım.."* sözüdür. Bil ki o, insanları saptıracağını iddia edince, *"Onları mutlaka olmayacak kuruntulara boğacağım"* demiştir. Bu da, saptırması hususunda, insanların kalplerine kuruntular atmaktan daha kuvvetli bir çaresinin bulunmadığını ihsas etmektedir. Kuruntuları arzulamak ise, şu iki şeyi meydana getirir:

a) Hırs,

b) Tûl-i emel...

Hırs ve emel ise, birçok kötü ahlâkı gerektirirler. Bunlar, insanın özünden ayrılmayan iki şeydirler. Hz. Peygamber (s.a.s), يَهْرَمُ ابْنُ آدَمَ وَيَشِبُّ مَعَهُ اِثْنَانِ: اَلْحِرْصُ وَالْأَمَلُ *"İnsanoğlu ihtiyarladıkça, onda şu iki şey gençleşir: Hırs ve emeller... "*[111] buyurmuştur.

Hırs, dünya ve dinin korkularına binmeyi, onları sırtlanmayı gerektirir. Binaenaleyh, insanın bir şeye karşı olan hırsı şiddetlendiğinde, o şeyi bazen, ancak Allah'a isyân, insanlara da eziyet etmek suretiyle elde edebilir.

Yine, kişi **tûl-i emel** peşinde koştuğunda, âhireti unutup, neredeyse tevbe edemeyip, kendisine de va'z ü nasihatin hiçbir tesir edemeyeceği bir biçimde dünyaya batmış ve gömülmüş olur. Böylece onun kalbi bir taş gibi, hatta taştan daha katı bir hale gelir.

Davarların Kulaklarını Yarma Âdeti

Dördüncüsü: Şeytanın, *"Onlara katiyyen emredeceğim de, davarların kulaklarını yaracaklar"* sözüdür. "Betk" kelimesi "kesmek" anlamına gelir. Nitekim, "kesen kılıç" manasında "سَيْفٌ بَاتِكٌ" denilir. "اَلتَّبْتِيكُ" kelimesi ise, "parçalamak" demektir. **Vâhidî** (r.h): "Burada bahsedilen "tebtîk"in manası, müfessirlerin ittifakıyla "Behîra" adını verdikleri develerin kulaklarını kesmektir. Bu böyledir, zira onlar, deve beş batın doğurup, beşincisinde erkek yavru doğurduğunda, o devenin kulağını diliyor ve ondan istifade etmeyi kendilerine haram kılıyorlardı" demiştir. Diğer âlimlere göre ise, bundan maksat şudur: "Onlar, putlara ibâdette dinî bir uygulama olsun diye, "en'âm" (deve, sığır, ve davar)'ın kulaklarını diliyor; aslında bir küfür ve fısk olmasına rağmen, bunu bir ibadet sayıyorlardı.

111 **Müslim,** Zekât, 115 (II/724); **Tirmizî,** Zühd, 28 (IV/570).

Allah'ın Yarattığını Değiştirme

Beşincisi: Şeytanın, *"Onlara muhakkak emredeceğim de, Allah'ın yarattığını değiştirecekler"* sözüdür. Müfessirler, bu hususta şu iki görüşü öne sürmüşlerdir:

1) "Allah'ın yarattığını değiştirmek"ten murat, O'nun dinini değiştirmektir. Bu, **Saîd İbn Cübeyr, Saîd İbnu'l-Müseyyeb, Hasan el-Basrî, Dehhâk, Mücâhid, Süddî, Nehaî** ve **Katâde**'nin görüşüdür. Bu görüşün izahı için şu iki şey söylenebilir:

a) Allahu Teâlâ insanları, Adem'in sulbünden (sırtından) zerreler halinde çıkarıp, onları, "kendisinin onların Rabbi olup; onların da kendisine iman ettikleri hususunda, kendilerine" şahit tuttuğu gün, onları İslâm dini üzerine yaratmıştır. Binaenaleyh, kim (bundan sonra) küfre saparsa, böylece Allah'ın, insanları üzerine yarattığı fıtratı değiştirmiş olur. İşte bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, كُلُّ مَوْلُودٍ يُولَدُ عَلَى الْفِطْرَةِ وَلٰكِنْ اَبَوَاهُ يُهَوِّدَانِهِ وَيُنَصِّرَانِهِ وَيُمَجِّسَانِهِ *"Her doğan çocuk (İslâm) fıtratı üzerine doğar, ama onu ebeveyni, ya Yahudî yapar, ya Hristiyan yapar veyahut da Mecusî yapar..."*[112] şeklindeki hadisinin ifade ettiği manadır.

b) Allah'ın dinini değiştirmekten murat, helali harama, veyahut da haramı helâle çevirmektir.

2) Buradaki "değiştirme", zahire taalluk eden bütün halleri değiştirme anlamına alınır. Bu görüşte olanlar, birkaç izah şekli zikretmişlerdir:

a) **Hasan el-Basrî** şöyle demiştir: "Bundan murat, **Abdullah İbn Mes'ûd** (r.a)'un, Hz. Peygamber'den rivayet ettiği şu hadistir: لَعَنَ اللهُ الْوَاصِلَاتِ وَالْوَاشِمَاتِ *"Peruk takan ve taktıran; döğme yapan ve yaptıran kadınlara Allah lânet etmiştir."*[113] Bu böyledir; çünkü kadın, bu gibi şeyleri yapmak suretiyle, zinaya yol arar" demiştir.

b) **Enes, Şehr İbn Havşeb, İkrime** ve **Ebu Sâlih**'ten rivayet edildiğine göre, burada, Allah'ın yarattığını değiştirmenin manası hayvanı burmak, kulaklarını kesmek ve gözlerini çıkarmak demektir. İşte bundan ötürü Enes, koçları burmayı hoş karşılamıyordu. Araplar, içlerinden bir kimsenin deve sayısı bine ulaştığında, tohumluk olan devenin gözünü şaşı yapıyorlardı.

c) **İbn Zeyd,** bu değiştirmenin, erkeklerin kadın gibi davranmaları olduğunu söylemiştir. Ben derim ki, bu görüşe göre âyetin manasına sürtük

112 Buhârî, Cenâiz, 80,93... ; Ahmed İbn Hanbel, II/233,275, 393.

113 Buhârî, Büyü', 25; Müslim, Libas, 119 (III/1677).

kadınları da sokmak gerekir. Çünkü "tahannüs" (hünsâlık), kadına benzemeye çalışan erkek; "اَلسَّحْقُ" ise, erkeğe benzemeye çalışan kadın manasındadır.

d) **Zeccâc,** bazı kimselerin şöyle dediğini nakletmiştir: "Allahu Teâlâ, en'âmı (deve, sığır ve davarları), bir kısmına binsinler, bir kısmının da eti-sütünü yesin içsinler diye, insanlar için yaratmıştır. İnsanlar ise onları, "bahîre", "saibe" ve "vasîle" diye, kendilerine haram kılmışlardır. Yine Cenâb-ı Hak, güneşi, ayı ve yıldızları, insanların yararına olarak ve onlardan istifade etsinler diye yaratmış, ama müşrikler bu varlıklara taparak, Allah'ın yarattığı şeyleri değiştirmiş (gayelerinden saptırmışlardır.) İşte bu konuda müfessirlerin söylediği sözler bunlardan ibarettir.

Bu noktada, âyetten bir mana çıkarma hususunda, aklıma şu şekilde bir başka izah daha gelmektedir. Şöyle ki: Bir şeye zarar ve hastalık şu üç şekilde gelir; karışma, noksanlaşma ve bâtıl olma (bozulma)... İşte bu nedenle şeytan (Allah ona lanet etsin), insanların çoğunu dinî hastalık ve zararlara düşüreceğini iddia etmiştir ki bu, onun *"Onları mutlaka olmayacak kuruntulara boğacağım"* sözünden anlaşılmaktadır. Sonra bu hastalığın mutlaka, zikrettiğimiz karışma, noksanlaşma ve bozulma gibi bir şekilde olması gerekir. Karışma şekline gelince, şeytan buna, *"Onları mutlaka olmayacak kuruntulara boğacağım"* sözü ile işaret etmiştir. Bu böyledir, çünkü kuruntulu kimselerin akl-ı fikri, birtakım şehevî ve gazabî istekleri elde etmek için, birçok ince manalar, hileler ve çok hassas yollar aramakla meşguldür. İşte bu, bir şeyin karışması ile meydana gelen rûhî bir hastalıktır.

Noksanlaşma ile meydana gelen hastalığa, şeytan, *"Onlara katiyyen emredeceğim de davarların kulaklarını yaracaklar"* sözü ile işaret etmiştir. Bu böyledir, zira hayvanların kulaklarını dilmek, bir çeşit noksanlaştırmadır. Çünkü insanın aklı-fikri dünyayı elde etme peşinde olunca, âhireti istemedeki azmi zayıf ve isteği gevşek olur.

Bozulma ile meydana gelen hastalığa ise, şeytan, *"onlara muhakkak emredeceğim de Allah'ın yarattığını değiştirecekler"* sözü ile işaret etmiştir. Çünkü değiştirme, uzun müddet mevcut olan bir sıfatı bozup yok etme demektir. Halbuki dünyevî lezzetler peşinde devamlı koşan ve ruhî mutluluklardan yüz çeviren kimsenin kalbinde, dünyaya karşı bir istek, âhirete karşı ise bir nefret gittikçe artar ve çoğalır. Bu durum, o insanın kalbi

tamamen değişinceye kadar devam eder. Böylece insan öyle bir noktaya gelir ki, artık kalbinde âhiret duygusu kesinlikle yer almaz ve aklından dünya sevgisi hiç çıkmaz. Böylece de bütün hareketleri, duruşları, sözleri ve fiilleri hep dünya için olur. İşte bu da Allah'ın yarattığı şeyin değiştirilmesini gerektiren bir şeydir. Çünkü insanlar, bu maddî âleme bir yolculuk için gelmişlerdir. Aslında onlar ahiret âlemine yöneliktirler. Fakat ahiret âlemini unutup, mutlaka yok olup son bulacak olan, şu hissedilen (maddî) âlem ile iyice ünsiyet (sevgi) kesbedince, işte bu da, gerçek manada bir yaratılışı değiştirme olmuş olur. Bu tıpkı, *"Hem kendisi Allah'ı unutmuş, hem (Allah) kendilerini kendilerine unutturmuş olanlar gibi olmayın"* (Haşr, 19) ve *"Şüphesiz gözler kör olmaz, fakat (asıl) sinelerin içindeki kalpler kör olur"* (Hacc, 46) âyetlerinde, ifade edilen husus gibidir.

Şeytan Tarafında Yer Almanın Tehlikeleri

Bil ki Cenâb-ı Hak, insanları şeytana uymaktan sakındırmak için, şeytanın azdırıp saptırma yollarını, bizzat onun ağzından nakledince, وَمَنْ يَتَّخِذِ الشَّيْطَانَ وَلِيًّا مِنْ دُونِ اللهِ فَقَدْ خَسِرَ خُسْرَانًا مُبِينًا *"Kim, Allah'ı bırakarak şeytanı bir yâr edinirse, şüphesiz açıktan açığa büyük bir ziyana düşmüştür"* buyurmuştur. Bil ki hiç kimse, Allah'ı bırakıp da şeytanı dost edinmek istemez. Fakat insan, şeytanın emirlerini yerine getirip, Rahman olan Allah'ın emirlerini yapmayınca, sanki şeytanı kendisine dost edinip, Allah'ın himayesini ve dostluğunu bırakmış gibi olur. Allah Teâlâ, *"Şüphesiz açıktan açığa büyük bir ziyana düşmüştür"* buyurmuştur; zira Allah'a itaat etmek, zarar ihtimallerinden uzak, devamlı ve çok büyük menfaatler ihtiva eder. Şeytana itaat ise, kederlerle, üzüntülerle ve ezici elemlerle karışık ve sonlu olan üç menfaati ihtiva eder. Bu iki itaatin aynı olduğunu söylemek, aklen imkansızdır. Binâenaleyh kim şeytanın dostluğuna gönül verirse, şeytanın vereceği makam ve mevkilerin çok adi ve değersiz oluşları sebebi ile, en şerefli yüce makam ve mevkileri elden kaçırmış olur. Hiç şüphe yok ki bu, kesin ve apaçık bir ziyandır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, يَعِدُهُمْ وَيُمَنِّيهِمْ وَمَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطَانُ إِلَّا غُرُورًا *"(Şeytan) onlara vaad eder, onları olmayacak kuruntulara düşürür. Şeytanın kendilerine va'dettiği şeyler ise aldatmadan başka birşey değildir"* buyurmuştur. Bil ki önceki âyette, şeytanın emrinin esasının, insanın kalbine olmayacak kuruntular atmak olduğunu açıklamıştık. Hayvanların kulaklarını dilmek ve Allah'ın yarattığı şeyi değiştirmek ise, kalbe atılan bu kuruntuların netice

ve eserlerindendir. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, o kuruntuların bertaraf edilmesindeki esasa dikkat çekmiştir. Bu esas, o kuruntuların bir aldatmadan başka bir şey olmadıklarıdır. Aldanma, insanın bir şeyi faydalı ve lezzetli sanıp, sonra o şeyin en büyük elem ve zararları taşıdığının anlaşılmasıdır. Dünyanın her hali böyledir. Binâenaleyh her akıllının, dünyanın hiçbir şeyine iltifat etmemesi gerekir. Bunun misali şudur: Şeytan, insanın kalbine ömrünün uzun olacağını, dünyadan elde etmek istediği her şeyi elde edeceğini ve düşmanlarına hükümran olacağı düşüncelerini atar. Böylece o insanın kalbine, dünyanın bir devr-i daim olduğu ve binâenaleyh bugün başkasına müyesser olan şeyin ileride kendisine de müyesser olacağı fikri düşer. Fakat bütün bunlar bir aldanmadır. Zira insanın ömrü çoğu kez buna yetmez. Yetse bile, gayesine ulaşamaz. Ömrü yetip, en güzel bir şekilde gayesine ulaşsa bile, mutlaka o kimse ölürken en büyük keder ve pişmanlık içine düşer. Çünkü elde edilmek istenen şey ne kadar leziz ve hoş olur ve onunla ülfet ne kadar çok ve uzun süre olursa, onların insanı bırakıp ayrılması da o nispette elemli ve gam ile pişmanlığın meydana gelmesinde de o nispette tesirli olur. İşte böylece âyetin, bu konuda temel ve esas olan hususa dikkat çekmiş olduğu ortaya çıkmış olur.

Âyetle ilgili bir başka izah da şudur: Şeytan, insanlara kıyametin ve mesuliyetin olmadığını, binâenaleyh dünyevi lezzetleri tastamam tatmak için ellerinden geldiğince çalışmaları gerektiğini telkin etmektedir.

Sonra Allahu Teâlâ, أُولَٰئِكَ مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ *"İşte onlar (böyle). Onların varacakları yer cehennemdir"* buyurmuştur. Bil ki aldanmanın, insanın zahiren güzel bulduğu bir şeyin insan için gerçekleşip, fakat onun iç yüzü ortaya çıkınca büyük elem duyacağı bir halden ibaret olduğunu açıklamıştık. Halbuki dünyevi lezzetlere iyice gark olup, Allahu Teâlâ'ya isyana iyice batmak, her ne kadar o an için hoş ve güzel gelse bile, neticesi cehennem azabıdır, gazab-ı ilahîdir ve rahmet-i ilâhiyyeden uzaklaşmadır. Binâenaleyh işte bu durum da, şeytanın vaadlerinin bir aldatma olduğuna dair, daha önce geçen delillere bir takviyedir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَلَا يَجِدُونَ عَنْهَا مَحِيصًا *"Oradan kaçacak bir yer de bulamayacaklardır"* buyurmuştur. Âyette geçen "mahîs", "kaçış ve kurtuluş yeri" demektir. **Vâhidî** (r.h), bu tabirin şu iki manaya gelebileceğini söylemiştir:

1) Onlar, mutlaka cehenneme gireceklerdir.

2) Kâfirlerin payı olan, cehennemde ebedi kalmayı ifade eder. Bu, uzak bir mana değildir. Çünkü âyetteki, "bulamayacaklar" fiili, daha önce bahsi geçen insanlarla ilgilidir ve bunlar haklarında, şeytanın, *"Celalin hakkı için, kullarından muayyen bir nasip edineceğim"* demiş olduğu kimselerdir. Zahir olan şudur ki, şeytanın hissesine (nasibine) düşenler, kâfirlerdir:

Mü'minleri Bekleyen Mükâfat

Hak Teâlâ, vaîdini, zikredince, bunun peşi sıra va'dini getirerek وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِى مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا اَبَدًا وَعْدَ اللّٰهِ حَقًّا وَمَنْ اَصْدَقُ مِنَ اللّٰهِ قِيلًا *"İman edip de salih ameller yapanlara (gelince), biz onları altlarından ırmaklar akan cennetlere, içlerinde ebedi kalıcı olarak sokacağız. İşte Allah'ın dosdoğru bir vaadi... Allah'tan daha doğru sözlü kim olabilir?"* buyurmuştur.

Bil ki Allahu Teâlâ vaadini ifade eden âyetlerin çoğunda, خَالِدِينَ فِيهَا اَبَدًا *"İçlerinde ebedi kalıcı olarak"* tabirine yer vermiştir. Eğer "hulûd", ebedi ve devamlı kalma manasında olsaydı, bu ifade de gereksiz bir tekrar olmuş olurdu. Halbuki tekrar aslın hilafıdır, yani asıl olan, tekrar yapılmamasıdır. Böylece biz, "hulûd"un devamlı kalma manasına değil, uzun bir süre kalma manasına geldiğini anlarız. Fakat Allahu Teâlâ, vaîd ile ilgili âyetlerinde "hulûd"u zikretmiş, ebedî kalışı ise, sadece kâfirler hakkında kullanmıştır. İşte bu da, günahkâr mü'minlerin cezasının sona ereceğine bir delildir.

Sonra Cenâb-ı Allah, وَعْدَ اللّٰهِ حَقًّا *"İşte Allah'ın dosdoğru bir va'di"* buyurmuştur. **Keşşaf sahibi** şöyle demiştir: "Âyetteki iki kelime de meful-i mutlaktır. **Birincisi,** "müekkid li-nefsihi" olan mef'ûl-i mutlaktır. Sanki وَعَدَ وَعْدًا "mutlaka va'detti" denilmiştir. "Hak" kelimesi ise, "müekkid li-gayrihi" olan mef'ûl-i mutlaktır ve حَقَّ ذٰلِكَ حَقًّا " Bu, kesin olarak bir hak oldu" demektir.

Sonra Allahu Teâlâ, وَمَنْ اَصْدَقُ مِنَ اللّٰهِ قِيلًا *"Allah'tan daha doğru sözlü kim olabilir?"* demiştir. Bu üçüncüsü, beliğ bir te'kiddir. Bu te'kidlerin gayesi, şeytanın kendisine uyanlara, yalan vaadler ve asılsız kuruntulara dair söylemiş olduğu şeylere bir karşı koymadır. Bir de, kendisinden daha yalancı birisi bulunmayan şeytanın sözünden, Allah'ın va'dinin, kabul edilmeye daha lâyık ve tasdik edilmeye daha müstahak olduğuna dikkat çekmektir.

Hamza ve **Kisaî,** "اَصْدَقُ مِنَ اللّٰهِ قِيلًا" ifadesindeki sâd harfini zâ, (ز) harfine işmâm ederek okumuşlardır. Kur'an-ı Kerim'de, kendisinden sonra bir dal bulunan bütün sakin sâd'ların durumu da böyledir. Mesela, قَضْدُ

السَّبِيلِ *"doğru yol.."* (Nahl, 9) ve فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ *"Şimdi sen ne ile emrolunuyorsan apaçık bildir"* (Hicr, 94) âyetlerinde olduğu gibi... Âyette geçen, "اَلْقِيلُ" kelimesi, قَالَ (dedi) fiilinin mastarıdır. Nitekim, "قَالَ - يَقُولُ - قَوْلًا - قِيلًا" denilir. **İbnu's-Sikkît,** "اَلْقِيلُ" ve "اَلْقَالُ" kelimelerinin mastar değil, isim olduğunu söylemiştir.

Felâh Temenni ile Değil, Yapılan İşlerle Olur

لَيْسَ بِأَمَانِيِّكُمْ وَلَآ أَمَانِيِّ أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ يَعْمَلْ سُوٓءًا يُجْزَ بِهِۦ وَلَا يَجِدْ لَهُۥ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا ﴿١٢٣﴾

"Ne sizin kuruntularınızla, ne de Ehl-i kitabın kuruntularıyla (iş olup bitmiş) değildir. Kim bir kötülük yaparsa, ondan ötürü cezalandırılır ve o, kendisine Allah'tan başka ne bir yâr, ne de bir yardımcı bulamaz" (Nisâ, 123).

Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"اَلْأَمْنِيَّةُ" kelimesi, "اَلْمُنْيَةُ" (arzu, istek, talep) kelimesinden olmak üzere "أُفْعُولَةٌ" vezninde bir kelimedir. Bu lâfızla alâkalı açıklamaların tamamı, Cenâb-ı Hakk'ın, إِلَّآ إِذَا تَمَنّٰى اَلْقَى الشَّيْطَانُ فِى أُمْنِيَّتِهِ *"Şeytan onun dileği hakkında ille (bir fitne) meydana atmış olmasın..."* (Hacc, 52) âyetinin tefsirinde zikredilecektir.

İKİNCİ MESELE

"لَيْسَ" bir fiildir ve mutlaka ona isnat edilecek olan bir ismin bulunmasını gerektirir. Bu isimle ilgili birkaç vecih vardır:

1) "Yukarıda zikredilmiş olan sevap, ve *"Biz onları, altlarından ırmaklar akan cennetlere sokacağız"* (Nisâ, 122) âyetindeki vaad, ne sizin kuruntularınızla ne de Ehl-i kitabın kuruntularıyla değildir." Yani, "Onlar, kuruntularla gerçekleşmez, ancak iman ve amel-i salih ile gerçekleşir, kazanılır" demektir.

2) Dinin vaz'ı, sizin kuruntularınıza göre değildir.

3) Sevap ve ikab, sizin kuruntularınıza göre değildir.

Birinci mana daha uygundur. Çünkü, "لَيْسَ" fiilinin, daha önce zikredilmiş olan bir şeye isnâdı (dayandırılması), zikredilmemiş olan bir şeye dayandırılmasından daha münasiptir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* "لَيْسَ بِأَمَانِيِّكُمْ" Âyetinin Muhatabı**

"لَيْسَ بِأَمَانِيِّكُمْ" ifadesindeki hitap kimleredir? Bu hususta iki görüş vardır:

1) Bu, putperestlere hitaptır. Onların kuruntuları da, ahirette bir haşr ve neşrin (yeniden dirilmenin) ve bir sevap ve ikabın olmayacağıdır. Onlar bunların olacağını kabul etseler bile, putlarının, Allah yanında kendilerine şefaatçi olacağını söylüyorlardı. Ehl-i kitabın kuruntuları ise, *"Yahûdî veya Hristiyan olanlardan başkası asla cennete girmeyecek"* (Bakara, 111); *"Biz Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz"* (Maide, 18) bize azap etmez ve *"Sayılı günlerden (fazla), bize kat'iyyen cehennem dokunmayacak"* (Bakara, 80) demeleridir.

2) Bu hitat, Müslümanlaradır. Onların kuruntuları ise, büyük günah işleseler bile, affolunacaklarını zannetmeleridir. Halbuki durum böyle değildir. Çünkü Allahu Teâlâ, *"(Allah) ondan (şirkten) başka günahları, dileyeceği kimseler için bağışlar"* (Nisâ, 48) âyetinde de buyurduğu gibi, dilediğine af ve mağfiret eder.

Rivayet edildiğine göre Müslümanlar ile Ehl-i kitap birbirlerine karşı övündüler. Ehl-i kitap dedi ki: "Bizim peygamberimiz sizin peygamberinizden; bizim kitabımız sizin kitabınızdan öncedir ve biz Allah'a sizden daha yakınız"; Müslümanlar da, "Bizim peygamberimiz, hatemü'l-enbiya (peygamberlerin sonuncusu), kitabımız da bütün kitapların nasihi" dediler. Bunun üzerine Allahu Teâlâ, bu âyeti indirdi.

Hak Teâlâ sonra, مَنْ يَعْمَلْ سُوءً يُجْزَ بِهِ *"Kim bir kötülük yaparsa, onunla cezalanır"* buyurmuştur. Bu ifade hakkında birkaç mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

Mu'tezile şöyle demiştir: "Bu âyet, Allahu Teâlâ'nın hiçbir günahı affetmediğine delalet etmektedir. Hiç kimse "Bu, küçük günahlar konusunda bir problem çıkarır. Zira onların affedildiği malumdur" diyemez. Böyle bir suale **Mu'tezile** şu iki şekilde cevap verir:

a) "Umumi lafız, tahsisten sonra hüccettir.

b) Küçük günah işleyen kimsenin, taatlerinin sevabından, o günahın cezası miktarınca düşer. Böylece bu günahın cezası ona ulaşmış olur."

Bizim âlimlerimiz ise "bu konudaki cevaplar, belli başlı yönleriyle daha önce Hak Teâlâ'nın, "بَلٰى مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً" (Bakara, 81) âyetinin tefsirinde geçmiştir" diyerek cevap vermişlerdir. Ancak ne var ki bu âyetin tefsiri ile ilgili olarak burada şu vecihleri ilave etmek istiyoruz:

1) Bu cezadan muradın, insana bu dünyada ulaşan gamlar, kederler, hüzünler, elemler ve hastalıklar olması niçin caiz olmasın? Bu hususa hem Kur'an, hem de hadisler delalet etmektedir. Kur'an'dan delil, şu âyettir: *"Erkek hırsızla, kadın hırsızın irtikap ettikleri şeye bir ceza olarak, ellerini kesin"* (Maide, 38). Bu âyette, elleri kesme, ceza olarak belirtilmiştir. Hadisten bunun delili de şudur: Rivayet olunduğuna göre, bu âyet nazil olunca, **Hz. Ebu Bekir Sıddık** (r.a), "Artık bu âyetten sonra kurtuluş nasıl umulur?" demişti. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), *"Ey Ebu Bekir, Allah sana mağfiret etsin. Sen hiç hastalanmadın mı, sana hiç sıkıntı isabet etmedi mi? İşte cezalandırılmanız budur"* buyurmuştur.

Hz. Aişe (r.anhâ)'den rivayet edildiğine göre, bir adam bu âyeti okumuş ve "Yaptığımız her şey sebebiyle cezalandırılacak olursak mahvolduk gitti..." demişti. Onun bu sözü Hz. Peygamber'e ulaşınca, Hz. Peygamber (s.a.s) *"Mü'min dünyada, bedenine isabet eden (hastalıklar) ve kendisine sıkıntı veren şeyler ile cezalandırılır"* der.

Ebu Hureyre (r.a)'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bu âyet nazil olduğu zaman ağladık, hüzünlendik ve dedik ki: "Ya Resûlallah, bu âyet-i kerime, bize (ümit ışığı) bırakmadı." Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s): اَبْشِرُوا فَاِنَّهُ لَا يُصِيبُ أَحَدًا مِنْكُمْ مُصِيبَةٌ فِي الدُّنْيَا اِلَّا جَعَلَهَا اللّٰهُ لَهُ كَفَّارَةً حَتَّى الشَّوْكَةُ الَّتِي يَقَعُ فِي قَدَمِهِ *"Sevinin, müjdeler olsun size. Çünkü bu dünyada sizden birinin başına gelen her musibeti, Cenâb-ı Hak o kimsenin günahlarına bir keffaret yapar. Hatta ayağına batmış olan bir dikeni bile"*[114] buyurdu.

2) Farzedelim ki bu ceza onlara kıyamet günü ulaşsın. Fakat bu cezanın, kulun imanının ve taatlerinin sevabının eksilmesi şeklinde meydana gelmesi niçin caiz olmasın? Kur'an, hadis ve akıl da buna delalet etmektedir. Kur'an'dan buna delil, *"çünkü iyilikler (hasenat), günahları (seyyiatı) giderir"* (Hûd, 114) âyetidir.

Hadisten bunun delili de şudur: **Kelbî**'nin **Ebu Salih**'ten, onun da **İbn Abbas** (r.a)'tan rivayet ettiğine göre, **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: "Bu âyet nazil olunca, mü'minlere çok zor geldi. Bunun üzerine dediler ki: "Ya

114 **Buhârî,** Merdâ, 2, 3.

Resûlallah, hangimiz kötülük yapmadı ki? Bunun cezası nasıl olur, (buna nasıl dayanırız)?" Hz. Peygamber (s.a.s) de,

إِنَّهُ تَعَالَى وَعَدَ عَلَى الطَّاعَةِ عَشْرَ حَسَنَاتٍ وَعَلَى الْمَعْصِيَةِ الْوَاحِدَةِ عُقُوبَةً وَاحِدَةً فَمَنْ جُوزِيَ بِالسَّيِّئَةِ نُقِصَتْ وَاحِدَةٌ مِنْ عَشْرَةٍ وَبَقِيَتْ لَهُ تِسْعُ حَسَنَاتٍ فَوَيْلٌ لِمَنْ غَلَبَتْ آحَادُهُ أَعْشَارَهُ

"Allahu Teâlâ taate, on iyilik (sevabı); bir günaha karşılık ise tek bir ceza va'detmiştir. Binâenaleyh, kim yaptığı bir kötülükten dolayı cezalandırılırsa, (taatine karşılık verilen) on sevabından biri eksiltilir ve kendisine geriye dokuz sevap kalır. Birleri, onlarına baskın çıkana yazıklar olsun!" buyurmuştur.

Aklî delile gelince bu da şudur: İmanın ve bütün taatlerin sevabı, mutlaka tek bir büyük günahın cezasından daha büyüktür. Adalet, çok olandan, az olanın miktarınca çıkarılmasını gerektirir. O zaman çok olandan geriye, mutlaka bir fazlalık kalır. Böylece de mü'min, bu fazlalık sebebi ile cennete girer.

3) Bu âyet-i kerime, sadece kâfirler hakkında nazil olmuştur. Söylediğimiz bu hususa delalet eden şey, Cenâb-ı Hakk'ın, bu âyetten sonra, *"Erkek veya kadın, kim mü'min olduğu halde, salih amellerden (bir şey) yaparsa, işte onlar cennete girerler"* (Nisâ, 124) buyurmuş olmasıdır. Yetmiş yıl Allah'a itaat edip de, sonra bir damla içki içen mü'min, salih ameller işlemiş olan bir mü'mindir. Bu âyetin hükmüne göre, onun mutlaka cennete gireceğini söylemek gerekir. **Mu'tezile**'nin, "O, (böyle yapmakla) mü'min olmaktan çıkmıştır" sözü ise, büyük günah işleyen kimselerin de mü'min olabileceklerini gösteren delillerden dolayı, bâtıl ve yanlıştır. Nitekim şu âyetler buna delalet etmektedir: *"Eğer mü'minlerden iki zümre birbiriyle dövüşürlerse, aralarını bulup, barıştırın. Eğer onlardan biri diğerine karşı hâlâ tecavüz ediyorsa..."* (Hucurât, 9). Bu âyette, diğer mü'minlere saldıran kimse, bu durumuna rağmen mü'min olarak isimlendirilmiştir. *"Ey iman edenler, öldürülenler hakkında size kısas yazıldı (farz kılındı)"* (Bakara, 178). Bu âyette kasten ve düşmanlıkla başka bir mü'mini öldüren kimse, mü'min olarak ifade edilmiştir. *"Ey iman edenler, tam bir sıdk-u hulusa malik bir tevbe ile Allah'a dönün"* (Tahrim, 8). Cenâb-ı Hak, bu kimseye tevbe etmesini emrederken de, o kimseyi mü'min olarak isimlendirmiştir. Böylece büyük günah sahibinin mü'min olduğu sabit olmuş olur. Büyük günah sahibi mü'min olunca, o zaman yüce Allah'ın, *"Her kim güzel ameller yaparsa..."* (Nisa, 124) ifadesi, büyük günah sahibi olan mü'minin cennetliklerden olduğuna bir delil olmuş olur. Bu sebeple de Allah'ın

"Kim bir kötülük yaparsa, onunla cezalanır" buyruğunun, kâfirlere tahsis edilmiş olması gerekir.

4) Farzedelim ki bu âyet-i kerime, hem mü'minlere hem de kâfirlere şamil olmuş olsun... Ancak ne var ki, Cenâb-ı Hakk'ın *"Ondan başkasını, dileyeceği kimse için bağışlar"* (Nisa, 116) âyeti bundan daha hususidir. Halbuki hâs ise, âmm'dan öncedir. Bir de tefsiri, tehdit ifade eden âyetlerin genel durumuna göre yapmak, vaad ifade eden âyetlerin genel durumuna göre yapmaktan daha uygundur. Çünkü vaade vefa göstermek, bir kerem ve ihsandır. Ama vaîdi (cezayı) ihmal edip, onu târize hamletmek de bir cömertlik ve bir ihsandır.

İKİNCİ MESELE

Âyet, kâfirlerin şeriatin fer'î hükümlerinden de sorumlu olduklarına delalet etmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kim bir kötülük yaparsa..."* buyruğu, bütün muharrematı içine almaktadır. Binâenaleyh, bu ifadenin hükmüne, kâfirlerden sudûr eden ve İslâm dininde haram kılınmış olan her şey dahildir. Sonra Allah'ın *"ondan ötürü cezalandırılır"* buyruğu, bütün bunların cezasının o kâfirlere ulaşacağına delalet etmektedir.

İmdi eğer, "Bu âyette bahsedilen cezanın, o kâfirlere bu dünyada ulaşan keder ve üzüntülerden ibaret olması niçin caiz olmasın?" denilirse biz deriz ki: Onlara, bu dünyada iken yapmış oldukları iyiliklerin karşılıkları mutlaka ulaşır. Çünkü, bu iyiliklerin karşılığını onlara ahirette ulaştırmak imkansızdır. Durum böyle olunca, işte bu, o kâfirlerin bu dünyadaki nimetlenmelerinin daha çok ve buradaki lezzetlerinin de daha tam olmasını gerektirir. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s), اَلدُّنْيَا سِجْنُ الْمُؤْمِنِ وَجَنَّةُ الْكَافِرِ *"Dünya mü'minin hapishanesi, kâfirin ise cennetidir"*[115] buyurmuştur. Hal böyle olunca, "Onların yasaklanmış fiillerinin cezasının, bu dünyada onlara ulaşmış olmasını söylemek" imkansız olur. Binâenaleyh, bu cezanın onlara ahirette vasıl olacağına hükmetmek gerekir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Kulların Fiilleri Hakkında Mu'tezile İddiası ve Reddi**

Mu'tezile şöyle demektedir: "Âyet, kulun kendi fiillerinin faili olduğuna delalet etmektedir. Yine âyet, kulun kötü amelleriyle, bir cezaya müstahak olduğunu ifade eder. Âyet, bu iki şeyin ikisine birden delalet edince, aynı zamanda Allahu Teâlâ'nın, kulların fiillerinin yaratıcısı olmadığına da delalet etmiş olur. Bu, şu iki sebepten ötürü böyledir:

115 Müslim, Zühd, 1 (IV/2272),

a) Bu amel, kula ait bir iş olunca, o işin Allah'ın fiili olması imkansız olur. Zira, yapılan tek bir şeyin (aynı anda) iki kudret sahibinin fiili olması imkansızdır.

b) Şayet o amel, Allah'ın yaratmasıyla meydana gelmiş olsaydı, o zaman o kul bu işten dolayı, kesinlikle herhangi bir cezaya müstahak olamazdı. Halbuki, böyle olması bâtıldır. Zira âyet, kulun, kendi amelinden ötürü bir cezaya müstahak olacağına delalet etmektedir."

Bil ki, bu tür görüşlere karşı yapmış olduğumuz istidlâller, bu kitabımızda defalarca geçmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَلَا يَجِدْ لَهُ مِنْ دُونِ اللهِ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا *"Ve o, kendisine Allah'tan başka ne bir yâr, ne de bir yardımcı bulamaz"* buyurmuştur. **Mu'tezile,** "Bu âyet, şefaatin bulunmadığına delalet etmektedir" der. Buna şu iki şekilde cevap verebiliriz:

a) Biz, bu âyetin kâfirler hakkında olduğunu söylüyoruz.

b) Peygamberlerin ve meleklerin, isyankâr kimseler hakkındaki şefaatleri, ancak Allah'ın izni ve müsaadesine bağlıdır. Durum böyle olunca, hiç kimsenin Allah Subhanehu ve Teâlâ'dan başka, ne bir velisi ve ne de bir yardımcısı olamaz.

Erkek veya Kadın Mü'minler Cennete Girerler

وَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَى وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَٰئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ وَلَا يُظْلَمُونَ نَقِيرًا ﴿١٢٤﴾

"Erkek veya kadın, sâlih amellerden (bir şey) yaparsa, işte onlar cennete girerler. Bir çekirdeğin çukurcuğu kadar bile haksızlığa uğratılmazlar" (Nisâ, 124)

Mesruk: "Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kim bir kötülük yaparsa, ondan ötürü onunla cezalandırılır"* (Nisa, 123) âyeti nazil olunca Ehl-i kitap, Müslümanlara "Biz ve siz aynıyız" dediler. İşte bunun üzerine bu âyet-i kerime, Cenâb-ı Hakk'ın *"İyilik yapan (bir insan) olarak, kendisini Allah'a teslim eden, İbrahim'in Allah'ı*

bir tanıyıcı dinine tâbi olan kimseden daha güzel dinli kimdir..." (Nisâ, 125) ifadesine kadar nazil oldu" demiştir.

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

İbn Kesir ve **Âsım'ın ravisi Ebu Bekr,** yâ harfinin dammesi ve hâ harfinin fethasıyla olmak üzere, meçhul sîgasında يُدْخَلُونَ الْجَنَّةَ "Cennete girdirilirler" şeklinde okurlar. Yine aynı imamlar, (Meryem, 60) ile (Mü'min, 40) âyetlerini de böyle okumuşlardır. Diğer kıraat imamları ise, bu sûredeki bütün bu gibi yerleri, cennete girme fiilini insanlara nisbet ederek, yâ harfinin fethası ve hâ harfinin zammesi ile يَدْخُلُونَ (girerler) şeklinde okumuşlardır.

Her iki kıraat de güzeldir. Birincisi güzeldir, çünkü daha vecizdir ve أُدْخِلُهُمُ الْجَنَّةَ "Onları cennete sokarım" şeklindeki sözün doğruluğuna delalet eder ve وَلَا يُظْلَمُونَ *"Haksızlığa uğratılmazlar"* tabirine de uygun düşer. İkinci kıraat ise, Hâk Teâlâ'nın *"Siz ve zevceleriniz cennete girin"* (Zuhruf, 70) ve *"Selametle girin oraya"* (Kâf, 34) âyetlerine uygun düşer. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE

Âlimler şöyle derler: "Âyetteki iki مِنْ arasındaki fark şudur: Birincisi, min-i teb'îziyye (bazı manasına)dir. Buna göre mana, "Kim salih amellerden bazısını (bir şey) yaparsa" şeklinde olur. Çünkü hiçbir insan, salih amellerin hepsini yapamaz. Hatta bundan murat, salih amellerden bir kısmını mü'min olarak yapan kimsenin, mükâfata müstahak olacağıdır."

Bil ki bu âyet büyük günah sahibinin cehennemde ebedî olarak kalmayacağını, sonunda cennete geçeceğini gösteren delillerin başında yer alır. Bu böyledir, çünkü biz, büyük günah sahiplerinin de mü'min olduğunu izah etmiştik. Bu sabit olunca deriz ki: Büyük günah sahibi namaz kılar, oruç tutar, haccını yapar ve zekatını verirse, bu âyetin hükmüne göre cennete girmesi; günahkârlarla ilgili vaîdi ilâhileri gösteren âyetlerin hükmüne göre ise, cehenneme girmesi gerekir. Bu durumda ya o, önce cennete girer, sonra cehenneme geçer ki bu ihtimal icmaen bâtıldır, ya da önce cehenneme girer, sonra cennete geçer ki, işte mecburen kabul edilecek olan doğru görüş budur. Allah en iyi bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Nakîr'in Manası Nedir?**

"Nakir", hurma çekirdeğinin çukurundaki, hurmanın kendisinden çıkıp bittiği noktadır. Buna göre mana, "Onlar, çekirdeğin o noktası kadar bile, amelleri hususunda haksızlığa uğratılmayacaklardır" şeklinde olur.

Buna göre şayet, "Başkaları da aynı durumda olduğu halde, Cenâb-ı Hak sadece, salih kimselerin zulme uğratılmayacağını söylemiştir? Nitekim Cenâb-ı Hak, (umumi bir hüküm olarak): *"Rabbin, kullarına zulümkar değildir"* (Fussilet, 46) ve *"Allah, âlemlere hiçbir zulüm etmek istemez"* (Âl-i İmran, 108) buyurmuştur" denilir ise, buna şu iki şekilde cevap verebiliriz:

a) Hak Teâlâ'nın, *"Haksızlığa uğratılmazlar"* ifadesinde bahsedilenler hem günah, hem de salih amel işlemiş olan kimseler olabilir.

b) Sevabı noksan olarak verilmeyen herkes, cezasının artırılmamasına daha lâyık olur. İşte, insanlar arasındaki hüküm budur. Binâenaleyh Allahu Teâlâ bu hükmü, insanlar arasında örf haline gelmiş olan şeye uygun olarak anlatmıştır.

Hz. İbrahim'in Yüce Dinine Girmek

وَمَنْ اَحْسَنُ دِينًا مِمَّنْ اَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلّٰهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ وَاتَّبَعَ مِلَّةَ اِبْرٰهِيمَ حَنِيفًا ۟ وَاتَّخَذَ اللّٰهُ اِبْرٰهِيمَ خَلِيلًا ﴿١٢٥﴾ وَلِلّٰهِ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ ۗ وَكَانَ اللّٰهُ بِكُلِّ شَىْءٍ مُحِيطًا ﴿١٢٦﴾

"İyilik yapan (bir insan) olarak, kendini Allah'a teslim eden ve İbrahim'in hanif milletine tâbi olan kimseden daha güzel dinli kimdir? Allah İbrahim'i bir dost edinmiştir. Göklerde ne var, yerde ne varsa hepsi Allah'ındır. Allah her şeyi kuşatıcıdır" (Nisâ, 125-126).

Bil ki Allahu Teâlâ, kurtuluşun ve cenneti elde edişin gerçekleşmesini, insanın mü'min olmasına bağlayınca, imanı iyice izah etmiş ve onun şu iki bakımdan faziletini beyan buyurmuştur:

a) İman, Allah'a tam olarak ubudiyyeti, itaati ve inkıyadı ortaya koymayı ifade eden bir dindir.

b) İman, **Hz. İbrahim** (a.s)'in de, üzerinde olduğu bir dindir. İşte bu iki faziletten her biri, İslâm dinine teşvik hususunda, başlı başına birer sebeptir.

Birincisine gelince, bil ki İslâm şu iki şey üzerine bina edilmiştir:

a) İtikat (inanç),

b) Amel (ibadet).. Cenâb-ı Hak, itikada bu âyette, *"Kendini Allah'a teslim eden..."* ifadesi ile işaret etmiştir. Bu böyledir. Çünkü İslâm, inkıyad ve teslimiyettir. "Vech" (yüz), insanın en güzel uzvudur. Bundan dolayı insan, kalbi ile Rabbini tanır, O'nun rububiyyetini, kendisinin de ubudiyyetini (kulluğunu) ikrar ederse, kendisini Allah'a teslim etmiş olur. Cenâb-ı Hak, ibadeti de bu âyette, *"İyilik yapan (bir insan) ibadete de kastederek"* ile işaret etmiştir ki, bu ifadenin içine, iyilik olan her fiili (ibadeti) yapıp, günahları terk etme girer. Binâenaleyh sen, gerek bu veciz ifade ve gerekse bu ifadenin bütün maksat ve gayeleri ihtiva etmiş olduğunu iyice düşün.

Hem Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kendisini Allah'a teslim eden..."* sözü, "hasr" (sadece) manasını ifade eder. Buna göre, "kendisini sadece Allah'a teslim eden, Allah'tan başkasına teslim etmeyen..." demektir. Bu durum da, mükemmel bir imanın, bütün işlerin yaratıcıya havale edilmesi ve insanın kendi gücü ile kuvvetinin bir rolü olmadığını bilmesi halinde tahakkuk edeceğine bir dikkat çekmedir.

Yine bu ifadede, Allah'tan başkasından yardım isteyenlerin yanlış yolda olduklarına bir dikkat çekme vardır. Çünkü müşrikler putlardan yardım umuyor ve: "Bunlar, Allah yanında bize şefaatçi olacaklardır" diyorlardı. Dehriyyun ve Tabiatcılar ise feleklerden, yıldızlardan, tabiattan ve benzeri şeylerden medet umarlar. Yahûdîler, ahirette kendilerinden azabı defetme hususunda, peygamber soyu olduklarını; Hristiyanlar ise, İsa'nın üç ilâhtan üçüncüsü olduğunu söylüyorlardı. Binâenaleyh bütün dinler, Allah'tan başkasından medet ummuşlardır.

Mü'tezile'ye gelince, gerçekte bunlar da özlerini Allah'a teslim etmemişlerdir. Çünkü bunlar, mükâfatı gerektiren taati ve cezayı gerektiren masiyeti, insanın kendisinden bilirler. Binâenaleyh onlar, gerçekte sadece kendilerinden ummuşlar ve sadece kendilerinden korkmuşlardır.

Fakat tedbiri, tekvini, icadı ve yaratmayı Hak Subhanehu ve Teâlâ'ya havale eden ve O'ndan başka bir var edici ve müessirin olmadığına inanan Ehl-i sünnete gelince, özlerini Allah'a teslim eden, tamamen Allah'ın fazl-u

ikramına güvenen ve gözlerini O'ndan başka her şeyden çeviren kimseler, işte bunlardır.

İkincisine gelince, Hz. Peygamber (s.a.s), insanları **Hz. İbrahim** (a.s)'in dinine çağırmıştır. Binâenaleyh hiç şüphe yok ki, bütün insanlar nezdinde, **Hz. İbrahim** (a.s)'in sadece Allah'a davet ettiği meşhurdur. Nitekim O, *"Ben, sizin Allah'a şirk koştuğunuz şeylerden kesinlikle uzağım"* (En'am, 78) demiştir. Yine o, hiçbir feleğe ibadet etmeye, hiçbir yıldıza itaatte bulunmaya, hiçbir puta secde etmeye ve tabiattan medet ummaya davet etmemiştir. Aksine O'nun dini, Allah'a davet etmek ve Allah'tan başka hiçbir şeye iltifat etmemektir. Hz. Muhammed (s.a.s)'in daveti de, sünnet olmak ve Kâbe ye doğru namaz kılmak, onu tavaf etmek, sa'yda bulunmak, şeytan taşlamak, **Arafat**'ta vakfe yapmak (ihramdan çıkmak için) tıraş olmak gibi işlerde ve *"Hani Rabbi, İbrahim'i birtakım kelimelerle (emirlerle) imtihan etmişti"* (Bakara, 124) âyetinde işaret edilen on kelime (emir) hususunda, **Hz. İbrahim**'in dinine yakındır (aynıdır). Hz. Peygamber (s.a.s)'in şeriatinin, **Hz. İbrahim**'in şeriatine yakın olduğu sabit olup, **Hz. İbrahim'in** şeriatinin herkesçe makbul olduğu bilinince, -çünkü Araplar, **Hz. İbrahim**'in soyundan oldukları ile övündükleri gibi hiçbir şeyle övünmezler-, Yahudi ve Hristiyanlar da **Hz. İbrahim** ile iftihar ederler, bütün bunlar nezdinde, Hz. Muhammed'in şeriatinin de makbul sayılması gerekir.

Âyetteki *"Hanif"* kelimesi ile ilgili iki husus vardır:

1) Bunun, "Tâbi olunan şey"in hal'i olması caiz olduğu gibi "tâbi olan kimse"nin "hal"i olması da caizdir. Nitekim sen رَاَيْتُهُ رَاكِبًا "Onu binitli iken gördüm" dediğin zaman, bu ifadede "binitli olanın", hem görenin, hem de görülenin "hal"i olması mümkündür.

2) Hanif, "meyleden, sapan" demektir. Buna göre mana, "(İslâm'ın dışındaki) bütün dinlerden meyleden, sapan" şeklinde olur. Çünkü Hak dinin dışında kalan, her din bâtıldır. Doğru olan, bu kelimenin, zahir ve batın her şeyden dönen manasına olmasıdır. Bu hususta sözün özü şudur: Bâtıl, her ne kadar kendine zıt olan başka bir bâtıldan uzak ise de, bazen kendine denk olan diğer bir bâtıla yakın olur. Fakat hak, tekdir. Dolayısıyla hak, kendi dışındaki her şeyden meyletmiş, uzaklaşmış olur. Bu, tıpkı dairenin bütün yaylarından (noktalarından), eşit derece uzak olan merkez gibidir.

Buna göre şayet: "Bu âyetin zahiri, Hz. Muhammed (s.a.s)'in şeriatinin, **Hz. İbrahim**'in şeriatinin aynısı olduğunu ifade eder. Böyle olması halinde

de, Hz. Muhammed (s.a.s), müstakil bir şeriat sahibi olmamış olur. Halbuki sizler bunu söylemiyorsunuz" denilir ise, deriz ki: Hz. Muhammed (s.a.s)'in getirdiği dinin, birtakım ilave güzellik ve yeni faydaları ihtiva etmekle birlikte, **Hz. İbrahim**'in dinini de içine almış olması caizdir.

Allah'ın Hz. İbrahim'i Dost Edinmesi

Sonra Cenâb-ı Hak, وَاتَّخَذَ اللهُ إِبْرٰهِيمَ خَلِيلًا *"Allah, İbrahim'i bir dost edinmiştir"* buyurmuştur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyet-i kerimenin, kendinden öncesi (mâkabli) ile münasebeti hususunda iki izah şekli vardır:

1) **Hz. İbrahim** (a.s), din bakımından Allah'ın, kendisini bir dost edineceği kadar yüksek bir dereceye ulaşınca, O'nun ahlâk ve gidişatının örnek alınması münasip olmuştur.

2) Allahu Teâlâ, **İbrahim** (a.s)'in milletini (dinini) zikredip, onu bir hanif (tevhid) dini olarak vasfedince, bunun peşinden *"Allah, İbrahim'i bir dost edindi"* demiştir. Bu, bu şeriati bilip, bu mükellefiyetleri yerine getirmiş olduğu için, Allah'ın onu bir dost edindiğini iş'ar etmektedir. Bunu te'kid eden bir başka şey de, *"Hani Rabbi, İbrahim'i birtakım kelimelerle (emirlerle) imtihan edip de, o bunları tamamen yerine getirince, 'Seni insanlara önder (imam) yapacağım' buyurmuş"* (Bakara, 124) âyetidir. İşte bu da, Allah'ın, Hz. İbrahim'i insanlara önder kıldığına delalet eder... Çünkü **Hz. İbrahim,** bu emirleri eksiksiz yerine getirmiştir.

Bu sabit olunca biz deriz ki: Âyet, **Hz. İbrahim** (a.s)'in, o şeriat ile amel etmiş olması sebebiyle Allah'ın bir dostu olmak gibi yüce bir mevkide bulunduğuna delalet edince, bu, bu şeriatle amel eden kimsenin, mutlaka dinî bakımdan en büyük bir makamı elde edeceğine bir dikkat çekmek olur ki, bu da bu dine büyük bir teşvikin ifadesidir.

İmdi eğer: "Allahu Teâlâ'nın, وَاتَّخَذَ اللهُ إِبْرٰهِيمَ خَلِيلًا *"Allah, İbrahim'i bir dost edinmiştir"* buyruğunun âyet içindeki yeri nedir?" denilirse, biz deriz ki:

Bu, i'rabda mahalli olmayan bir cümle-i itiraziyyedir. Bunun bir benzeri de, şairin şiirinde söylemiş olduğu şu ifadedir: وَالْحَوَادِثُ جَمَّةٌ *"Hâdiseler ise pek çoktur.."*

Cümle-i itiraziyyenin vazifesi ise, sözü te'kid etmektir. Buradaki durum da, beyan etmiş olduğumuz gibi, aynı şekildedir.

İKİNCİ MESELE: **Halîl Kelimesinin Manası**

Âlimler, **"Halîl"** kelimesinin iştikakı hususunda şu izahları yapmışlardır:

a) İnsanın dostu, işlerinin ve sırlarının içine karışan ve sevgisi, sevdiği kimsenin kalbinin cüzlerine giren kimsedir... Hiç şüphesiz bu, sevginin doruk noktasıdır...

Denildiğine göre, Cenâb-ı Allah, **Hz. İbrahim**'i en yüce melekût ile en aşağı melekûta muttali kılıp, o da tekrar tekrar kavmini Allah'ı birlemeye davet edip onları yıldızlara, aya, güneşe ve putlara tapmaktan men ederek, kendisini ateşe; çocuğunu kurban olmaya, malını da misafirlere teslim edince, Allah O'nu insanlara imam ve onlara gönderilen bir resul kılmış; O'na, hem hükümdarlığın hem de peygamberliğin kendi soyundan olacağı müjdesini vermiştir. İşte bütün bu özelliklerden dolayı, Allah onu **"Halîl"** (dost) diye nitelemiştir. Çünkü, Allah'ın kulunu sevmesi, ona her türlü fayda ve menfaatleri ulaştırmayı istemesinden ibarettir.

b) **"Halîl"** dostluğunda sana muvafakat eden, uyandır. Ben de derim ki: Hz. Peygamber'in, تَخَلَّقُوا بِأَخْلَاقِ اللهِ *"Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanınız"* dediği rivayet edilmiştir. Binâenaleyh **Hz. İbrahim** bu konuda, kendinden öncekilerden hiçbir kimsenin ulaşamadığı bir makama ulaşınca, hiç şüphesiz Allahu Teâlâ bu şerefi sadece ona tahsis etmiş gibi görünmektedir.

c) **Keşşaf sahibi** şöyle demektedir: **"Halîl,** senin yolunda seninle birlikte hareket eden demektir. Bu, kumun üzerindeki yol manasına gelen, "اَلْخَلُّ" kelimesinden gelmektedir." **Keşşaf**'ın bu izahı, doğruya, (b) şıkkından daha yakındır. Veyahut da bu dostluk, **Hz. İbrahim**'in Allah'a son derece itaatkâr olup, bütün içi ve dışıyla Allah'ın hükmünden temerrüd etmeyip O'na isyan etmemesi manasına da hamledilebilir. Nitekim Cenâb-ı Allah bunu, *"Rabbi O'na, 'Teslim ol' dediği zaman O, 'Alemlerin Rabbine teslim oldum' demişti"* (Bakara, 131) âyetiyle haber vermiştir.

d) **"Halîl"**, kendisinin kusur ve eksiğini kapattığını giderdiğin gibi, o da senin kusur ve eksiğini örten, giderendir. Bu görüş zayıftır, çünkü **İbrahim** (a.s) Allah ile dost olunca, "O kusuru, eksiği kapatır, örter" denilmesi imkansız olur. İşte bundan da anlıyoruz ki, **"Halîl"** kelimesini bu şekilde tefsir etmek mümkün değildir.

Hz. İbrahim'e "Halil" Denilmesinin Sebebi

Müfessirlere gelince onlar, bu lakabın nüzûlü, verilmesi hakkında birkaç izah şekli zikretmişlerdir:

1) Uşaklarının kendisine getirdiği kum un olunca, hanımı "Bu, senin Mısırlı dostundandır" der. Bunun üzerine **İbrahim** (a.s) de, *"Hayır, bilakis o, dostum olan Allah'tandır"* demişti.

2) **Şehr İbn Havşeb** şöyle demiştir: Bir melek bir insan suretinde yeryüzüne inmişti. Yumuşak ve hüzünlü bir ses ile Allah'ın ismini zikredince, **İbrahim** (a.s): *"Onu bir kere daha zikret"* dedi. Bunun üzerine o melek, "Onu bedava zikretmem" dedi. **Hz. İbrahim** de, *"Bütün malım senin olsun..."* deyince, bunun üzerine melek, birincisinden daha hazin bir sesle Allah'ın ismini andı, zikretti. **Hz. İbrahim** (a.s): *"Allah'ın adını üçüncü kez zikret, çocuklarım senin olsun..."* deyince, melek, "Sana müjdeler olsun, ben bir meleğim; senin malına ve çocuklarına ihtiyacım yok... Maksadım sırf seni imtihan etmek idi. Allah'ın zikrini duyabilmek için malını ve çocuklarını gözden çıkarınca, şüphesiz Allah seni bir **"Halîl"** edindi" dedi.

3) **Tavus**'un **İbn Abbas** (r.a)'tan rivayet ettiğine göre, Cebrail (a.s) ve melekler, **Hz. İbrahim**'in yanına, güzel yüzlü delikanlılar olarak girdikleri zaman, **Halilurrahman Hz. İbrahim** onları misafir zannederek, onlara besili bir buzağı keserek, bunu onlara sundu. *"Başında, Allah'ın ismini anmak, sonunda da Allah'a hamdetmek şartıyla, buyurun yiyin!"* dedi. Bunun üzerine Cebrail (a.s), "Sen Allah'ın dostusun, Halilullah'sın" dedi. Böylece bu vasıf, O'nun hakkında indirilmiş oldu...

Ben derim ki: Bu hususta, şöyle olan bir başka izah şekli daha vardır: Ruhun cevheri aydınlık, ışıklı ve yüce olup, cismanî lezzetler ve bedenî haller ile de irtibatı az olur; sonra böyle mukaddes ve yüce, şerefli cevhere, onun cismanî bulanıklıklardan temizlenmesini ve parlaklığını artıracak ameller ve kudsî marifetler ve ilahî cilalar ile aydınlanmasını ve ışımasını artıracak fikirler de eklenirse, işte böyle bir insan kudsiyyet ve temizlik âlemine dalar, cismî ve hissî bağlardan âzade olur. Sonra bu insanın bu şerefli halleri, Allah'tan başka hiçbir şey görmeyecek, Allah'tan başka hiçbir şey duymayacak, ancak Allah için hareket edecek, ancak Allah için duracak ve ancak Allah için yürüyecek bir hale gelecek kadar artar... İşte o zaman, Allah'ın celal nuru, O'nun bütün bedenî kuvvetlerine sirayet edip girer ve bu kuvvetlerin cevherlerinin arasına girer, kaybolur ve onların mahiyetlerine nüfuz eder... İşte böyle bir insan, Muhabbetullah, onun bütün kuvvetlerine nüfuz edip girdiği için, gerçekten **"Halîl"** diye vasfedilir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in duasındaki, اللّٰهُمَّ اجْعَلْ فِي قَلْبِي نُورًا وَفِي سَمْعِي نُورًا وَفِي بَصَرِي نُورًا وَفِي عَصَبِي نُورًا *"Allah'ım, kalbime bir nur ver; kulağıma bir nur*

ver, gözlerime bir nur ver ve *sinirlerime bir nur ver"* [116] sözüyle de buna işaret edilmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hristiyanlardan birisi şöyle demiştir: "Halîl isminin belli bir insana, onu yüceltmek ve teşrif etmek için verilmesi caiz olunca, onu yüceltmek ve şereflendirmek gayesiyle, aynı şekilde **İsa** için de **İbn** (oğul) isminin kullanılması niçin caiz olmasın?"

Buna şöyle cevap verilir: Bu ikisi arasındaki fark şudur: İbrahim (a.s)'in Halilullah oluşu, ileri derecede bir sevgiden ibarettir. Ve bu da, cins birliğini gerektirmez. Oğul kelimesine gelince, bu bir cins birliğini gösterir, iş'ar eder. Cenâb-ı Allah, mümkin varlıklarla aynı cinsten olmaktan ve sonradan meydana gelmiş olan varlıklara benzemekten yücedir.

Sonra Allahu Teâlâ, وَلِلّٰهِ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ وَكَانَ اللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُحِيطًا *"Göklerde ne var, yerde ne varsa hepsi Allah'ındır. Allah her şeyi kuşatıcıdır"* buyurmuştur.

Bu âyet hakkında birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetin, önceki âyetlerle irtibatı hakkında birkaç izah yapılmıştır:

1) Mananın şu şekilde olmasıdır: Cenâb-ı Allah, **Hz. İbrahim**'i, insanların birbirleriyle olan dostluklarında olduğu gibi, herhangi bir hususta ona muhtaç olduğu için dost edinmemiştir. Göklerin ve yerin mülkü Allah'ın iken, bu O'nun hakkında nasıl düşünülebilir? Ve yine böyle bir zatın, zayıf bir beşere muhtaç olması nasıl düşünülebilir? O, **Hz. İbrahim**'i, ancak sırf lütfu, ihsanı ve keremi sebebiyle dost edinmiştir.

Bir de **Hz. İbrahim,** kulluk ve ubudiyette tam bir ihlâsa sahip olunca, muhakkak ki Allahu Teâlâ bu şerefi O'na has kılmıştır. Sözün neticesi, **Hz. İbrahim**'in **Halilullah** olması, arada sanki bir cins birliği olduğu zannını uyandırır. İşte bundan dolayı Allah, bu cins birliği ve benzerlik zannını, bu âyet ile izale etmiştir.

2) Allahu Teâlâ, sûrenin başından buraya kadar birçok emir, nehiy, vaad ve vaîd zikretmiştir. İşte burada da, kendisinin sonradan meydana gelen varlıkların ilahı, mevcudat ve mümkinatın var edicisi olduğunu beyan etmiştir. İşte böyle olan bir zat da, itaat olunan bir hükümdar olur.

116 Buhâri, Deavât, 10; Müslim, Müsafirin, 181 (1/526).

Binâenaleyh, akıllı olan herkesin o Hükümdar'ın buyruklarına boyun eğmesi ve emirleriyle nehiylerine inkıyad etmesi gerekir.

3) Allahu Teâlâ, vaad ve vaîdini zikredip, bunları yerine getirmesi de, bütün kâinat ile mümkinata taalluk eden tam bir kudret ve itaatkâr ile isyankâr, iyi (muhsin) ile de kötü (musî) nazarında birbirine karışmayacak şekilde, bütün cüz'iyyat ve külliyata taalluk eden tam bir ilim olarak iki şeyin bulunmasıyla mümkün olunca, kudretinin kemalini, *"Göklerde ne var, yerde ne varsa hepsi Allah'ındır"* sözüyle; ilminin kemalini de, *"Allah her şeyi kuşatıcıdır"* sözüyle göstermiştir.

4) Allahu Teâlâ **Hz. İbrahim**'i dostu olarak vasfedince, bu halinin yanı sıra O'nun, kendisinin kulu olduğunu da beyan etmiştir. Bu böyledir, çünkü göklerde ve yerde olan her şey Allah'ındır.

Bu âyet, Allahu Teâlâ'nın şu âyetleri kabilindendir: *"Göklerde ve yerde olan herkes, hiçbiri müstesna olmamak üzere, o Rahman'a mutlaka kul olarak gelecektir"* (Meryem, 94) ve *"Ne Mesih, ne en yakın melekler, Allah'ın kulu olmaktan asla çekinmezler..."* (Nisa, 172). Yani, kudret sıfatındaki kemallerine, ilim ve hikmet sıfatındaki kuvvetlerine rağmen, melekler Allah'a ibadet etmekten geri durmayınca, insan olarak zayıflığına rağmen **Hz. İsa** (a.s)'nın Allah'a ibadet etmekten kaçınması nasıl mümkün olabilir? Burada da böyledir. Yani, göklerde ve yerde olan her şey, O'nun teshiri (emri) ve uluhiyyetinin nüfuzu altında, O'nun mülkü olunca, "Allah'ın **Hz. İbrahim**'i dost edinmesi, O'nu Allah'a ibadet etmekten kurtarmıştır" denilmesi nasıl makul olabilir? İşte bütün bu izahların hepsi güzel ve yerindedir.

***İKİNCİ MESELE:* "مَا فِى السَّمٰوَاتِ" Denilip, "مَنْ" Kullanılmamasının İzahı**

Cenâb-ı Hak, مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ *"Göklerde ne var, yerde ne varsa..."* buyurdu, "مَنْ" "Göklerde kim var, yerde kim varsa.." buyurmamıştır. Çünkü burada, tüm varlık cinsini ifade etmek yoluna gitmiştir. Akla uygun olan, bir şey zikredilip, onunla da cins murat edildiği zaman, bunun "مَا" ile zikredilmesidir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Allah'ın Her Şeyi İhata Etmesinin Manası**

وَكَانَ اللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُحِيطًا *"Allah her şeyi kuşatıcıdır"* buyruğunun iki izahı vardır:

1) Bundan murat, ilim ile ihata etmek, kuşatmaktır.

2) Bundan murat, kudret ile kuşatmaktır. Nitekim Allahu Teâlâ, *"Size, henüz güç yetiremediğiniz daha diğer (ganimet)lerde..."* (Fetih, 21) buyurmuştur.

Bu görüşte olanlar şöyle demişlerdir: Bir kimse, "Allahu Teâlâ'nın, *"Göklerde ne var, yerde ne varsa hepsi Allah'ındır"* buyruğu, O'nun kudretinin kemaline delalet edince, eğer biz, *"Allah her şeyi kuşatıcıdır"* tabirini de, Allah'ın kudretinin kemali manasına hamledersek, burada lüzumsuz bir tekrar yapılmış olur" diyemez. Çünkü biz diyoruz ki, âyetteki *"Göklerde ne var, yerde ne varsa hepsi Allah'ındır"* buyruğu ancak, Allahu Teâlâ'nın kâdir ve göklerdeki ve yerdeki şeylerin maliki olduğunu ifade eder; ama göklerde ve yerdeki şeylerin dışında kalan ve bunlardan farklı olan hususlarda da kâdir olduğunu ifade etmez. Binâenaleyh, Allahu Teâlâ, *"Allah her şeyi kuşatıcıdır"* buyurunca, bu ifade, bu gökler ve yer dışındaki nihayetsiz makdurata (güç yetirilebilecek şeylere) kâdir olduğunu ve bütün kainat ve mümkinattaki kaza ve kader zincirinin ancak, O'nun icadı, tekvini ve ibdaı ile inkitaya erdiğini gösterir... İşte bu sözün açıklaması budur.

Fakat birinci görüş daha güzeldir: Çünkü biz, uluhiyyetin ve vaad ile vaîdi yerine getirmenin, ancak kudret ve ilmin birlikte bulunması ve kamil, mükemmel manada mevcut olmasıyla tahakkuk edeceğini, binâenaleyh bu ikisinin beraber zikredilmesi gerektiğini açıklamıştık... Kudret ilimden önce zikredilmiştir, çünkü usul ilminde de sabit olduğu gibi, Allah'ı bilmek, O'nun kâdir olduğunu bilmektir. Sonra, Allahu Teâlâ'nın kâdir olduğunun bilinmesinin peşinden, O'nun alîm olduğu da bilinir. Çünkü bir fiil, meydana gelişiyle bir kudrete delalet eder ve kendisinde bulunan sağlamlık ve muhkemlik ile de, ilme delalet eder. Şüphe yok ki, birincisi ikincisinden önce gelir.

Kur'ân Üslûbunun Mühim Bir Özelliği

وَيَسْتَفْتُونَكَ فِي النِّسَاءِ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِيهِنَّ وَمَا يُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ فِي يَتَامَى النِّسَاءِ الَّاتِي لَا تُؤْتُونَهُنَّ مَا كُتِبَ لَهُنَّ وَتَرْغَبُونَ أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الْوِلْدَانِ وَأَنْ تَقُومُوا لِلْيَتَامَىٰ بِالْقِسْطِ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِهِ عَلِيمًا ﴿١٢٧﴾

"Senden kadınlar hakkında fetva isterler. De ki: "Allah onlara dair hükmünü size açıklıyor: Kitapta, mallarını vermediğiniz ve kendileriyle evlenmek istediğiniz öksüz kadınlar ve zavallı çocuklar

hakkında ve öksüzlere karşı adaleti yerine getirmeniz hususunda size okunan âyetler, Allah'ın hükmünü açıklamaktadır" (Nisâ, 127).

Bil ki, bu kerim kitabın tertibinde Allahu Teâlâ'nın âdeti, en güzel bir biçimde vaki olmuştur. Bu da şudur: O, herhangi bir hüküm zikrettikten sonra, bunun peşinden vaad-vaîd, tergib-terhib hususunda birçok âyet zikreder, bunları Allah'ın azametine, kudretinin celal ve ululuğuna ve uluhiyyetinin yüceliğine delalet eden âyetlerle karıştırır. Daha sonra da, tekrar hükümleri beyan etmeye döner. Bu, tertip çeşitlerinin en güzeli ve kalplerde tesir uyandırmaya en elverişli olanıdır. Çünkü, meşakkatli şeyleri yapmayı teklif etmek ancak, vaad ve vaîd ile birlikte bulunduğu zaman kabul edilebilir, kabul mevkiinde bulunur. Vaad ve vaîd ise kalbe ancak, kendisinden vaad ve vaîd sadır olan zatın kemalinin nihayetsizliğinin kati olarak bilinmesiyle tesir eder. Binâenaleyh bu tertibin, hak dine davete uygun olan tertiplerin en güzeli olduğu ortaya çıkar.

Bunu anladığın zaman biz deriz ki: Allahu Teâlâ bu sûrenin başında birçok şer'î hüküm ve mükellefiyet zikretmiş, bunların peşi sıra kâfirlerin ve münafıkların hallerinin izahını getirip, bu hususu iyice ortaya koymuştur. Sonra, Allah'ın celalinin azametine ve kibriyasının kemaline delalet eden âyetleri getirmiştir. Bundan sonra yine hükümlerini açıklamaya dönerek, وَيَسْتَفْتُونَكَ فِي النِّسَاءِ قُلِ اللهُ يُفْتِيكُمْ فِيهِنَّ *"Senden kadınlar hakkında fetva isterler. De ki: "Allah, onlara dair hükmünü size açıklıyor.."* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Fetva Kelimesi Hakkında**

Vâhidî (r.h) şöyle demiştir: "İstifta, fetva istemek manasındadır. Mesela Arapçada اِسْتَفْتَيْتُ الرَّجُلَ فِي الْمَسْئَلَةِ فَأَفْتَانِي اِفْتَاءً وَفُتْيًا وَفَتْوًى "Adamdan, mesele hakkında fetva sordum, o da bana tam olarak fetva verdi" denilir. Bu fiilin masdarı **ifta** olup **fetva** ve **fütya** kelimeleri de ifta manasına kullanılan iki isimdir. Arapçada, "Rüyasını tabir ettim" manasında أَفْتَيْتُ فُلَانًا فِي رُؤْيًا رَآهَا (falancaya, gördüğü bir rüya hakkında fetva verdim) denilir. Hak Teâlâ da, *"Yusuf, ey çok doğru sözlü! Yedi besili inek hakkında bize bir fetva ver.."* ...أَفْتِنَا (Yusuf, 46) buyurmuştur. **"İfta"** kelimesi, müşkil olan bir şeyi açıklığa kavuşturmak manasındadır. Kelimenin aslı, kuvvetlenen ve kemale eren genç manasındaki, "اَلْفَتَى" ve "اَلْفَتِيُّ" kelimesidir. Buna göre kelimenin

manası şöyledir: "Sanki fetva veren kimsenin açıklaması ile, müşkil olan mesele kuvvet bulur ve güçlü kuvvetli olur."

***İKİNCİ MESELE:* "يَسْتَفْتُونَكَ" (Nisa, 127) Âyetinin Nüzul Sebebi**

Âlimler, âyetin sebeb-i nüzulü hakkında iki şey zikretmişlerdir:

1) Araplar, bu sûrenin baş kısmında da açıkladığımız gibi, kadınlara ve çocuklara mirastan hiçbir pay vermiyorlardı. İşte bu âyet-i kerime, onların da varis kılınması için nazil olmuştur.

2) Âyet-i kerime, kadınlara mihrlerini tam olarak verme hususunda nazil olmuştur. Yetim kız, bir adamın himayesinde bulunur, güzel ve zengin de olursa, o adam onunla evlenir ve malını yerdi. Ama yetim kız çirkin ise, adam onunla evlenmek isteyen başkalarına mani olur ve kız ölünce de onun malına konardı. İşte bundan dolayı Allahu Teâlâ bu âyeti indirmiştir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* "وَمَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ" Hakkında Muhtemel Tefsirler**

Bil ki fetva isteme, kadınların kendileri hakkında değil, ancak onların bir halleri ve bir sıfatları hakkında olmuştur. Bu halin hangi hal olduğu âyette zikredilmemiş, bundan dolayı âyet mücmel olmuş ve hakkında fetva istenen hususu göstermemiştir.

Allahu Teâlâ'nın, وَمَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ *"Size kitapta okunup duran âyetler..."* ifadesi hakkında birkaç görüş bulunmaktadır:

1) Buradaki "مَا" ism-i mevsulü, mübteda olduğu için mahallen merfudur. Buna göre ifadenin takdiri şöyledir: "De ki: O kadınlara dair fetvayı Allah size veriyor ve kitapta okunan şeyler de size onlar hakkında fetva veriyor. Kitapta okunan bu şey şu âyettir: (ذٰلِكَ الْمَتْلُوُّ فِي الْكِتَابِ هُوَ) *"Eğer yetim kızlar hakkında, adaleti yerine getiremeyeceğinizden korkarsanız..."* (Nisâ, 3)."

Sözün özü şudur: Müslümanlar, kadınların pek çok halleri hakkında soru sormuşlardı. Bu hallerden, hükmü açıklanmamış olanlar hakkında Allahu Teâlâ'nın, onlara fetva vereceği zikredilmiş; daha önceki âyetlerde hükmü açıklanmış olanlarla ilgili olarak da okunmakta olan o âyetlerin Müslümanlara fetva verdiği belirtilmiştir. Böylece Kur'an'ın o hükme delalet etmesi, kitap tarafından bir fetva verme kabul edilmiştir. Görmüyor musun ki meşhur mecazî ifadede, "Bize bu hükmü Allah'ın kitabı açıkladı" denilir. Bu denilebildiği gibi, "Allah'ın kitabı bize bu fetvayı verdi" de denilebilir.

2) Âyetteki وَمَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ *"Size okunup duran"* ifadesi mübteda, فِي الْكِتَابِ *"kitaptır"* ifâdesi haberdir ve cümle, bir cümle-i mu'tarızadır. Buradaki "Kitap"tan maksat, Levh-i Mahfuz'dur. Bu ifadenin gayesi, onlara okunan âyetlerin durumunun yüceliğini belirtmek; yetimlerin hakları hususunda adaletli ve insaflı davranmanın, Allah katında riayet edilmesi ve gözetilmesi gereken büyük işler cümlesinden olacağına ve bunları ihlal edenlerin, Allah'ın yüceltip önemli kıldığı şeyi küçük görerek zulmetmiş kimse olacağına dikkat çekmektir. Kur'an'ın yüceltilmesine dair benzeri bir âyet de şudur: *"Şüphesiz o (Kur'an), nezdimizdeki ana kitapta (olan), çok yüce ve çok kıymetli bir kitaptır"* (Zuhruf, 4).

3) Bu ifade, kasem olduğu için mahallen mecrurdur. Sanki şöyle denilmektedir: "De ki: Allah, o kadınlar hakkında fetva veriyor. Size kitapta okunup duran (âyetlere) yemin olsun ki..." Kasem de, bir ta'zim (yücelik gösteren) ifadedir.

4) Bu tabir, âyetteki "فِيهِنَّ" kelimesindeki mecrur zamir üzerine atfedilmiştir. Buna göre mana şöyle olur: "De ki: Allah, o kadınlar ve kitapta, yetim kadınlar (kızlar) hakkında okunan şeyler hususunda size fetva veriyor..."

Zeccâc şöyle demiştir: "Bu izah şekli, lafza ve manaya bakıldığında son derece uzak bir ihtimaldir. Lafza nazaran böyledir. Çünkü bu durumda açık isim, zamir üzerine atfedilmiş olur ki bu caiz değildir." Nitekim biz bu hususu "تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ" (Nisâ, 1) âyetinin tefsirini yaparken açıklamıştık. Manaya nazaran bunun uzak oluşuna gelince, çünkü bu görüş, Allahu Teâlâ'nın bu meseleler hakkında fetva verdiğini ve kitapta okunup duran şeyler hususunda da fetva vermesini gerektirir. Malumdur ki burada kastedilen bu değildir. Maksat ancak, Allahu Teâlâ'nın, onların sorduğu meselelerde fetva vermiş olduğu hususudur. Burada geriye iki soru kalmaktadır:

Birinci soru: Âyetteki, "فِي يَتَامَى النِّسَاءِ" sözü neye taalluk etmektedir?

Cevap: Biz deriz ki: Bu ifade, birinci izah şekline göre, "يُتْلَى" fiilinin sılasıdır. "O yetim kızlar hakkında size okunup duran" demektir. Diğer izah şekillerine göre ise, bu söz, "فِيهِنَّ" kelimesinden bedeldir.

İkinci soru: "فِي يَتَامَى النِّسَاءِ" sözündeki izafet, ne çeşit bir izafettir?

Cevap: Kufeliler şöyle demişlerdir: "Bu, فِي النِّسَاءِ الْيَتَامَى "Yetim kadınlar" manasındadır. Buna göre sıfat, mevsufuna izafe edilmiştir. Nitekim sen "yevmu'l-cum'a" (cuma günü) ve "hakke'l-yakin" (kat'î gerçek) dersin." Basralılar ise şöyle demişlerdir: "Sıfatın, mevsufuna izafe edilmesi caiz değildir.

Binâenaleyh, "مَرَرْتُ بِطَالِعَةِ الشَّمْسِ" denilmez. Çünkü sıfat ile mevsuf, tek bir şeydir. Bir şeyin kendisine izafe edilmesi imkansızdır." Bu izah zayıftır. Çünkü mevsuf bazen, sıfat olmaksızın bulunabilir. Bu da mevsuf'un, sıfattan başka bir şey olduğuna delâlet eder.

Sonra Basralılar, bu görüşlerine bazı hükümler bina edip şöyle demişlerdir: "Âyette geçen kadınlar, yetimler değillerdir, yetimlerden başkalarıdır. Bu "kadınlar"dan murat "yetimlerin anneleri" olup, yetim evlatları da kendilerine izafe edilmiştir. Âyet-i kerime'nin **"Ümmü Kuhha"** hakında inmiş olması da buna delalet eder. Çünkü bu hanımın yetimleri vardı."

Sonra Cenâb-ı Hak, اَلّٰتِی لَا تُؤْتُونَهُنَّ مَا كُتِبَ لَهُنَّ *"Kendileri için yazılmış olanı, kendilerine vermediğiniz (kadınlar)..."* buyurmuştur.

İbn Abbas (r.a) şöyle der: "Hak Teâlâ bununla, o kadınlar için âyette belirlenmiş mirası murat etmektedir." Bu izah, âyet-i kerimenin, yetimlerin ve çocukların miraslarının verilmesi hakkında nazil olduğunu söyleyenlerin görüşüne göredir. Diğer âlimlerin görüşüne göre ise, bundan maksat mihrdir.

Sonra Hak Teâlâ, وَتَرْغَبُونَ اَنْ تَنْكِحُوهُنَّ *"ve nikâhlamalarını beğenip istemediğiniz (yetimler)"* buyurmuştur. **Ebu Ubeyde** şöyle demiştir: "Bu tabir, hem istemek, hem de istememek manasına gelebilir. Eğer sen bunu isteme manasında alırsan, o takdirde mana وَتَرْغَبُونَ فِی اَنْ تَنْكِحُوهُنَّ "ve kendilerini nikâhlamayı istediğiniz.." şeklinde olur. Fakat bunu "istememe" manasına hamledersen, o takdirde mana, وَتَرْغَبُونَ عَنْ اَنْ تَنْكِحُوهُنَّ "ve çirkin oldukları için nikâhlamayı istemediğiniz..." şeklinde olur.

Ebu Hanife (r.h)'nin ashabı bu âyeti, baba ve dede durumunda olmayan kimselerin (akrabaların), yetim kızı evlendirmelerinin caiz olduğuna delil getirmişlerdir. Hanefilerin bu hususta, bu âyetten muradın, "Büluğa erdiklerinde, kendilerini (başkalarına) nikâhlamayı arzu ettiğiniz..." şeklinde olabileceğine dair bir delilleri yoktur. Bizim görüşümüzün doğruluğuna delil ise şu rivayettir: "**Kudame İbn Maz'un**, kardeşi **Osman İbn Maz'un**'un kızını **Abdullah İbn Ömer** (r.a) ile evlendirdi. Kıza **Muğire İbn Şu'be** de talip olmuştu. Kızın annesi de, (**Muğire**'nin) malının çokluğuna rağbet etmişti. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s)'e geldiler. **Kudame**, "Ben, onun amcası, ve babası tarafından tayin edilmiş vasisiyim" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s), *"O henüz küçüktür ve ancak annesinin izniyle evlenebilir"* dedi ve o kız ile **Abdullah İbn Ömer**'in arasını ayırdı (nikâhlarını

iptal etti)." Bir de âyet-i kerimede, velilerin, yetim kızları nikâhlama arzularını zikirden öte bir şey bulunmamaktadır. Bu durum ise bunun caiz olduğuna delalet etmez.

Hak Teâlâ daha sonra وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الْوِلْدَانِ *"ve aciz küçük çocuklar hakkında"* demiştir. Bu kelime mecrur olup, "يَتَامَى النِّسَاءِ" kelimesi üzerine atfedilmiştir. Araplar cahiliyye döneminde çocukları ve kadınları mirasçı saymıyorlardı. Onlar, çocukları ve kadınları değil de, sadece ağır ve güç işleri yapabilecek yaşa gelmiş olanları varis sayıyorlardı.

Cenâb-ı Hak sonra, وَأَنْ تَقُومُوا لِلْيَتَامَىٰ بِالْقِسْطِ *"Bir de yetimlere karşı adaleti ayakta tutmanızı..."* buyurmuştur. Bu kelime de (mahallen) mecrur olup, "el-müstaz'afin"in üzerine ma'tuftur ve bunun takdiri şöyledir: "Kitapta size okunup duran (âyetler), yetim kadınlar, aciz küçük çocuklar ve yetimler için adaleti ayakta tutmanız hususunda size fetva vermektedir. Her ne hayır yaparsanız, muhakkak ki Allah onu hakkıyla bilicidir." Yani, ona karşı sizin mükâfatınızı verir ve O'nun katında, yaptığınız hiçbir şey boşa gitmez.

وَإِنِ امْرَأَةٌ خَافَتْ مِنْ بَعْلِهَا نُشُوزًا أَوْ إِعْرَاضًا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يُصْلِحَا بَيْنَهُمَا صُلْحًا وَالصُّلْحُ خَيْرٌ وَأُحْضِرَتِ الْأَنْفُسُ الشُّحَّ وَإِنْ تُحْسِنُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا ﴿١٢٨﴾

"Eğer bir kadın, kocasının nüşûzundan, yahut kendisinden yüz çevirmesinden endişe ederse, sulh edip, aralarını düzeltmelerinde ikisine de vebal yoktur. Sulh daha hayırlıdır. Zaten nefislere aşırı mal sevgisi verilmiştir. Eğer iyi geçinir ve ittika ederseniz, şüphesiz ki Allah, yapacağınız her şeyden haberdardır" (Nisâ, 128).

Bil ki bu, Allahu Teâlâ'nın, kadınlar hakkında daha önce bu sûrede geçmemiş olan hususlarda, vereceğini bildirdiği hükümler cümlesindendir. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âlimlerden bazısı bu âyetin, Cenâb-ı Hakk'ın, وَإِنْ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَأَجِرْهُ *"Eğer müşriklerden biri senden aman dilerse, ona aman ver.."* (Tevbe,

6) âyetiyle, وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا *"Eğer mü'minlerden iki zümre birbiriyle dövüşürlerse, aralarını (bulup) barıştırınız"* (Hucurât, 9) âyeti gibidir demiştir. Burada, "اِمْرَأَةٌ" lafzı, kendisini, "خَافَتْ" fiilinin tefsir etmiş olduğu bir fiil ile merfudur. Biraz önce yazdığımız âyetlerde de durum aynıdır. Allah en iyi bilendir.

***İKİNCİ MESELE:* Nüşûz (Serkeşlik) Yapan Eşler Karşısında Tutum**

Âlimlerden bir kısmı, buradaki, "خَافَتْ" fiilinin, "bildi"; bir kısmı ise, "zannetti" manalarına geldiğini söylemişlerdir ki, bütün bunlar gereksiz yere âyetin zahirini bırakmaktır. Aksine bu ifadeden maksat, korkunun bizzat kendisidir. Ancak ne var ki bu korku, korkunun bulunduğuna delalet eden emareler ortaya çıktığı zaman tahakkuk eder. Buradaki o emareler ise, erkeğin hanımına, "sen çirkinsin" veya "sen yaşlısın"; "genç ve güzel birisiyle evlenmek istiyorum" şeklinde sözler söylemesidir.

"اَلْبَعْلُ" kelimesi, "koca" anlamına gelmektedir. Bu kelimenin esas anlamı, "efendi, seyyid" demektir. Koca da, hanımı için, adeta bir seyyid ve efendi gibi olunca, bu isimle isimlendirilmiştir. Bu kelimenin cem'i "اَلْبُعُولَةُ"dür. Bu kelimeyle ilgili izah Cenâb-ı Hakk'ın, Bakara Sûresi'ndeki وَبُعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ *"Kocaları, onları geri almaya daha layıktırlar..."* (Bakara, 228) âyetinin tefsirinde geçmişti. اَلنُّشُوزُ (geçimsizlik) her iki taraftan da olabilir ki bu, taraflardan her birinin birbirlerinden hoşlanmamalarıdır. Bu kelime, yeryüzünde yükselmiş olan, yükselen anlamına gelen "اَلنَّشْزُ" kelimesinden iştikak etmiştir. Kadın hakkında erkeğin geçimsizliği, ondan yüz çevirmesi, yüzünü ekşitip dökmesi, cinsî münasebette bulunmaması ve âdab-ı muaşerete riayet etmemesidir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Nüşûz Hakkındaki Âyetin Nüzul Sebebi**

Müfessirler, âyetin nüzul sebebi hakkında şunları söylemişlerdir:

1) **Said İbn Cübeyr, İbn Abbas**'tan bu âyetin **İbn Ebi's-Saib** hakkında nazil olduğunu rivayet etmiştir ki, bu zatın bir hanımı ve bu hanımından da çocukları var idi. Hanımı ihtiyar olduğu için, onu boşamak istedi... Bunun üzerine hanımı, "Beni boşama, bırak çocuklarımın işleriyle meşgul olayım ve her ay pek az bir geceyi bana ayır..." der. Bunun üzerine koca, "Eğer iş bu şekilde olacaksa, bu benim için daha faydalı ve uygun olur" der.

2) Bu âyet, **Sevde bint-i Zem'a** kıssası hakkında nazil olmuştur. Buna göre, Hz. Peygamber (s.a.s) onu boşamak isteyince[117], **Sevde**, Hz. Peygamber'den kendisini boşamamasını, sırasını da **Hz. Aişe**'ye tahsis etmesini istedi. Hz. Peygamber bunu uygun buldu da, onu boşamadı.

3) **Hz. Aişe**'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bu âyet, bir erkeğin yanında bulunup, erkeğinin de kendisi yerine başkasını almak istediği bir kadın hakkında nazil olmuştur." Bunun üzerine kadın, "Beni tut (boşama) ve başkasıyla evlen, nafakam ve sıramdan da vazgeçiyorum, sana helal olsun" der.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın *"Nüşûzundan, yahut kendisinden yüz çevirmesinden"* ifadesindeki "nüşûz" kelimesinden murat, söz veya fiil bakımından sert davranmak, veyahut da her ikisini birden yapmaktır. "İ'raz"dan maksat ise, "Hayır, şer, cedelleşme ve eziyet vermek gibi" hususlardan hiçbirini yapmayıp, sükut içinde bulunmaktır. Çünkü böylesi yüz çevirmeler, nefret ve hoşnutsuzluğun bulunduğuna daha fazla delalet etmektedir.

Âyetteki Farklı Kıraatlere Göre Manalar

Sonra Cenâb-ı Hak, فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا اَنْ يُصْلِحَا بَيْنَهُمَا صُلْحًا *"Sulh edip aralarını düzeltmelerinde ikisine de vebal yoktur"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âsım, Hamza ve **Kisaî**, bu fiili "if'âl" babından olmak üzere yâ harfinin dammesi, lâm'ın kesresi ve elif'in de hazfiyle "اَنْ يُصْلِحَا"; diğer kıraat imamları ise, bu fiili "tefâul" babından olmak üzere yâ ve sâd harflerinin fethası, sâd ile lâm arasına bir elif getirip sâd harfini de şeddeleyerek, "اَنْ يَصَّالَحَا" şeklinde okumuşlardır. "يَصَّالَحَا" ifadesinin aslı "يَتَصَالَحَا" şeklinde olup tâ harfi sakin kılınarak, sâd harfine idğam edilmiştir. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, اِدَّارَكُوا فِيهَا *"nihayet hepsi birbiri ardınca oraya girip toplandılar.."* (A'raf, 38) âyetidir ki, bunun aslı da, "تَدَارَكُوا"dur. Tâ harfi sakin kılınmış, sonra da mahreç yakınlığından ötürü dâl'a çevrilmiş, dal

117 Bu hususdaki rivayet İbn Kesir'de de yer alır. O eseri tahkik edenler, konu ile ilgili olarak şöyle diyorlar: "Hz. Resûlullah'ın Hz. Sevde'yi boşamaya kalkması, son derece uzak bir ihtimaldir. Nitekim İbn Kesir'in serdettiği rivayetlerden, Hz. Peygamber'in böyle bir karar vermiş olduğu anlaşılmamaktadır. Sadece Kasım İbn Ebî Bizze hadisi vardır ki, İbn Kesir'in de belirttiği üzere bu rivayet "garib mürsel"-dir (zayıftır)" (İbn Kesîr, bu ayetin tefsirinde).

harfi de, diğer dâl harfine idğam edilmiştir. Fiili okumak mümkün olsun diye, başına kesre olan bir vasl hemzesi getirilmiş, böylece kelime "اِدَّارَكُوا" olmuştur.

Bu açıklamaları iyice kavradığın zaman biz deriz ki, bu kelimeyi "يُصْلِحَا" şeklinde okuyanların izahı şudur: Çekişme ve muhalefet hakkında, "ıslâh" fiili kullanılır. Nitekim Cenâb-ı Hak فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوصٍ جَنَفًا اَوْ اِثْمًا فَاَصْلَحَ بَيْنَهُمْ *"Kim vasiyet edenin haksızlığa meylinden yahut günaha gireceğinden endişe edip de aralarını bulursa.."* (Bakara, 182) ve اَوْ اِصْلَاحٍ بَيْنَ النَّاسِ *"veya insanların arasını düzeltmeyi.."* (Nisa, 114) buyurmuştur. Bu fiili "يَصَّالَحَا" şeklinde, -ki bu, ekseri kıraat âlimlerine göre tercih edilen kıraattir,- okuyanlara gelince, onlar şöyle demişlerdir: "اَنْ يَصَّالَحَا" kelimesinin manası, "uyuşmaları" şeklindedir ki, bu mana buraya daha uygundur..

Abdullah İbn Mes'ûd ise, فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا اَنْ صَالَحَا "Eğer anlaşırlarsa, kendilerine bir günah yoktur" şeklinde okumuştur. Bu kıraatte "صُلْحًا" kelimesi mef'ûl-i mutlak olarak mansub kılınmıştır. Her ne kadar aslolan, "تَصَالُحًا" şeklinde gelmesi ise de, bu şekilde varid olmuştur. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, وَاللّٰهُ اَنْبَتَكُمْ مِنَ الْاَرْضِ نَبَاتًا *"Allah sizi yerden ot gibi bitirdi"* (Nuh, 17) ve وَتَبَتَّلْ اِلَيْهِ تَبْتِيلًا *"ve yalnız O'na yönel"* (Müzzemmil, 8) âyetlerinde olduğu gibidir. Nitekim şair de, وَبَعْدَ عَطَائِكَ الْمِائَةَ الرِّتَاعَا "Senin, semiz ve etli yüz hayvan bağışlamandan sonra..." demiştir.

***İKİNCİ MESELE:* Eşlerin Sulh Olmaları Daha Hayırlıdır**

Sulh, koca için bir hak olan şey hususunda olur. Kadının kocası üzerindeki hakkı ise, ya mihri, ya nafakası veyahut da sırasıdır. İşte bu üçünü, kocası ister kabul etsin, isterse etmesin, kadın kocasından talep edebilir. Ama cinsî münasebet böyle değildir. Çünkü koca, cinsî münasebette bulunmaya zorlanamaz...

Bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki: Bu sulh, kadını, mihrinin tamamını veya bir kısmım kocasına vermesinden veyahut ondan nafaka ve sıra külfetini düşürmesinden ibarettir ki, kadının böyle yapmasından maksadı, kocasının kendisini boşamamasını temine çalışmaktır. Binâenaleyh, bu hususta anlaşma yapılırsa caizdir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَالصُّلْحُ خَيْرٌ *"Sulh daha hayırlıdır"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili olarak da birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Elif-Lâm'lı Müfred İsimler Umûmiyet İfade Eder mi?**

Sulh kelimesi, başına harf-i tarif gelmiş olan müfred bir kelimedir. Başında harf-i tarif bulunan müfred kelimelerin umum ifade edip etmeyecekleri

hususunda ihtilaf edilmiştir. Bizim, usul-i fıkıhta tercih ettiğimiz görüş, bu gibi kelimelerin umum ifade etmedikleridir. Biz bu hususta birçok delil zikrettik.

Ama böylesi kelimelerin umum ifade ettiğini söylersek, işte o zaman bu kelimeyi incelemek gerekir: Burada, daha önce geçmiş olan belli bir hadise vardır. Binâenaleyh bu kelimeyi, umumi manaya mı, yoksa o belli bir hadiseye mi hamletmek evlâdır? Doğru olan görüş, bunu daha önce geçmiş olan belli bir şeye hamletmenin daha evla olduğudur. Zira biz bu kelimeyi, eğer biz bunu söylemezsek ifadenin mücmel olacağı ve herhangi bir mana ifade etmeyeceği zaruretine binaen ancak o takdirde istiğrak manasına hamlederiz. Ama burada, daha önce geçmiş olan belli bir şey bulununca, böyle bir mahzur, sakınca ortadan kalkmış demektir. Binâenaleyh bu kelimeyi, mahud olana hamletmek gerekir.

Sen bu mukaddimeyi de iyice anladığın zaman biz deriz ki: Kimi âlimler *"Sulh daha hayırlıdır"* buyruğunu, istiğraka (umum manaya); kimi âlimler ise bu ifadeyi, daha önce geçmiş olan belli ve bilinen şeye hamletmişlerdir. Yani, "Karı-koca arasını sulh etmek, onları birbirlerinden ayırmaktan daha hayırlıdır" demektir. Birinci görüşü benimseyenler, bu görüşlerine **Ebu Hanife** (r.h)'nin de dediği gibi, "Yadırganma ve istenmeme karşısında sulhun caiz olması..." meselesinde tutunmuşlardır. Ama biz ise, bu lafzın, daha önce geçmiş olan belli bir hadiseye hamledilmesinin daha uygun olduğunu beyan ettik. Böylece, onların bu şekildeki istidlâlleri sakıt olur. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE

Keşşaf sahibi, bu cümlenin cümle-i itiraziyye olduğunu söylemiştir. Hak Teâlâ'nın, *"Zaten nefislerinde aşırı (mal) sevgisi hazırdır (verilmiştir)"* ifadesi de böyledir. Ancak ne var ki bu ifade, elde edilmek istenen neticeyi te'kid eden bir itiraziyye cümlesidir. Binâenaleyh maksat meydana gelmiş olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hak önce, *"Sulh edip, aralarını düzeltmelerinde ikisine de vebal yoktur"* buyruğuna yer vermiştir. Binâenaleyh, O'nun "لَا جُنَاحَ" (vebal yok) sözü, bu sulhün bir ruhsat olduğu zannını uyandırır. Bundaki gaye ise, günahın olmadığını beyan etmektir. Böylece Allahu Teâlâ, bu sulhta bir günah ve bir vebal olmadığını beyan ettiği gibi, bunda büyük hayır ve menfaatlerin bulunduğunu da göstermiştir. Çünkü karı ile koca, bir şey üzerinde

anlaştıklarında, bu anlaşma, onların ayrılmalarından veya geçimsizlik ile yüz çevirmeyi sürdürmelerinden daha hayırlıdır.

Allahu Teâlâ, وَأُحْضِرَتِ الْأَنْفُسُ الشُّحَّ *"Zaten nefislere aşırı mal sevgisi verilmiştir"* buyurmuştur. Bil ki, "اَلشُّحُّ" kelimesi, cimrilik demek olup, bu âyetin manası, "cimrilik, nefislerin ayrılmaz parçası (vasfı) kılınmıştır" yani "nefislere cimrilik damgası vurulmuştur" şeklindedir. Sonra bu ifadenin, kadının kendi hissesi ve hakkını verme hususunda cimrilik etmesi manasına olabileceği gibi, yüzünün çirkinliği, yaşının büyüklüğü ve beraber yaşamaktan bir tat alamama sebeplerine rağmen erkeğin, ömrünü o kadınla geçirmek için cimri davranmış olması manasına da olabilir.

Kadınlara İyi Davranma, Daha İleri Bir İyiliktir

Daha sonra Allahu Teâlâ, وَإِنْ تُحْسِنُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ اللهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا *"Eğer iyi geçinir ve ittika ederseniz, şüphesiz ki Allah, yapacağınız her şeyden haberdardır"* buyurmuştur. Bu âyetle ilgili birkaç izah vardır:

1) Bu, kocalara hitaptır. Yani, "Eğer siz, her ne kadar kendilerinden hoşlanmasanız ve mutlaka bir geçimsizliğin, yüz çevirmenin ve eziyet ile düşmanlığa götürecek bazı şeylerin olabileceğine inansanız bile, hanımlarınızla evliliğinizi sürdürmek sureti ile iyilikte bulunursanız, bilin ki Allahu Teâlâ, yaptığınız bu iyilik ve ittikadan haberdardır ve bundan dolayı sizi mükâfatlandıracaktır" demektir.

2) Bu, hem kocaya, hem karıya bir hitaptır. Yani, "ikinizden her biri, diğerine iyilikte bulunur ve zulümden sakınırsa..." demektir.

3) Bu, karı ile koca dışındaki insanlara bir hitaptır. Yani, "Onların arasını sulh etme hususunda iyi davranır ve onlardan birine daha fazla meyletme (taraf tutma) hususunda Allah'tan ittika ederseniz..." demektir.

Sabır ve Şükür Hakkında Bir Lâtife

Keşşaf sahibi şunu nakletmiştir: **"İmran İbn Hattan el-Haricî,** insanoğlunun en çirkinlerinden idi. Hanımı ise en güzel insanlardan biri idi. Hanımı bir gün ona baktı ve "Elhamdülillah" dedi. Bunun üzerine kocası, "Ne oldu?" deyince de, "Hem ben, hem de sen cennetliklerden olduğumuz için, Allah'a hamdettim. Çünkü sana, benim gibi bir kadın nasip oldu ve şükrettin. Bana da senin gibi bir adam nasip oldu ve sabrettim. Hiç şüphe yok ki Allah hem şükreden kullarına, hem de sabreden kullarına, cennetini va'detmiştir" demiştir."

Kadınlar Arasında Adaleti Sağlamak

وَلَنْ تَسْتَطِيعُوٓا اَنْ تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّسَآءِ وَلَوْ حَرَصْتُمْ فَلَا تَمِيلُوا كُلَّ الْمَيْلِ فَتَذَرُوهَا كَالْمُعَلَّقَةِ ۚ وَاِنْ تُصْلِحُوا وَتَتَّقُوا فَاِنَّ اللّٰهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿١٢٩﴾ وَاِنْ يَتَفَرَّقَا يُغْنِ اللّٰهُ كُلًّا مِنْ سَعَتِهٖ ۚ وَكَانَ اللّٰهُ وَاسِعًا حَكِيمًا ﴿١٣٠﴾

"Kadınlar arasında adil olmaya hırs gösterseniz de, asla güç yetiremezsiniz. Binâenaleyh (birine) büsbütün meyletmeyin. Yoksa ötekini askıda gibi bırakmış olursunuz. Eğer (nefsinizi) ıslah eder, ittika ederseniz, iyice bilin ki Allah da gafûr ve rahîmdir. Eğer (koca ile karı) birbirinden ayrılacak olurlarsa, Allah her birini, kendi genişliğinden (rahmetinden), ihtiyaçtan vareste kılar. Allah'ın (lütfu) geniştir ve O hakîmdir" (Nisâ, 129-130).

Bil ki, وَلَنْ تَسْتَطِيعُوٓا اَنْ تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّسَآءِ وَلَوْ حَرَصْتُمْ *"Kadınlar arasında adil olmaya hırs gösterseniz de, asla güç yetiremezsiniz"* buyruğu ile ilgili iki görüş vardır:

1) Bu, "Siz gönlünüzün meyli hususunda, hanımlarınız arasında eşit davranamazsınız. Bunu yapamayacağınıza göre, bununla mükellef olmazsınız" demektir. **Mu'tezile:** "Bu âyet, "teklif-i mâlâ yutak"ın olmadığına, olmasının caiz olmayacağına delalet eder" demiştir.

Biz bu müşkilin, "ilim ve sebepler" konusunda, onların aleyhine olduğunu zikretmiştik.

2) Bu, "Sizler, sözleriniz ve fiilleriniz bakımından, hanımlarınız arasında eşit davranamazsınız. Çünkü sevgi bakımından farklılık, sevginin neticesi olan şeylerde de farklılığa sebep olur. Zira sebepsiz olarak veya engelleyici bir sebebin bulunması durumunda bir fiilin meydana gelmesi imkansızdır" demektir.

Hanımlara Davranışta Hz. Peygamber'in Örnek Tutumu

Daha sonra Cenâb-ı Allah, فَلَا تَمِيلُوا كُلَّ الْمَيْلِ *"Binâenaleyh (hanımlarınızdan birine) büsbütün meyletmeyin"* buyurmuştur. Bu, "Siz, kalbinizdeki temayülde meydana gelen farklılıktan nehyedilmediniz. Çünkü bu sizin

elinizde değildir. Ancak söz ve fiilleriniz bakımından, farklı davranmaktan nehyolundunuz" demektir. **Şâfiî** (r.h) Hz. Peygamber (s.a.s)'in, hanımları arasında taksimatta bulunduğunu (nöbete riayet ettiğini) ve şöyle dediğini rivayet etmiştir: هٰذَا قَسْمِي فِيمَا أَمْلِكُ وَأَنْتَ أَعْلَمُ بِمَا لَا أَمْلِكُ *"Bu, gücümün yettiği hususta yaptığım taksimattır. (Ey Rabbim) sen, gücümün yetmediği şeyi çok iyi bilirsin."*[118]

Sonra Cenâb-ı Allah, فَتَذَرُوهَا كَالْمُعَلَّقَةِ *"Yoksa ötekini askıda gibi bırakmış olursunuz"* buyurmuştur. Yani o öteki hanım, tıpkı askıda olan bir şey, ne tam yerde, ne de tam havada olmadığı gibi ne tam kocalı, ne de tam kocasız olmuş olur. **Ubeyy İbn Ka'b** (r.a), bu âyeti فَتَذَرُوهَا كَالْمَسْجُونَةِ "Yoksa ötekini, hapsedilmiş gibi bırakmış olursunuz" şeklinde okumuştur. Bir hadis-i şerifte de, مَنْ كَانَتْ لَهُ امْرَأَتَانِ يَمِيلُ مَعَ إِحْدَاهُمَا جَاءَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَأَحَدُ شِقَّيْهِ مَائِلٌ *"Kimin iki hanımı olur da, onlardan birisine daha fazla meylederse, o, kıyamet günü bir tarafı meyletmiş (felçli) olarak gelir"*[119] buyurmuştur.

Rivayete göre **Hz. Ömer** (r.a), Hz. Peygamber'in hanımlarına bir miktar mal gönderdi. Bunun üzerine **Hz. Aişe** (r.anha), "**Ömer** bunu Resûlullah'ın bütün zevcelerine mi gönderdi?" diye sorunca, onu getirenler, "Hayır, bunu Hz. Peygamber'in Kureyşli hanımlarına gönderdi. Diğerlerine başka şey gönderdi" dediler. **Hz. Aişe** de, malı getirene, "Başını kaldır ve **Ömer**'e şöyle de: 'Allah'ın Resûlü, gerek malı gerek kendisi hususundaki taksimatta, aramızda adil davranırdı' dedi." O adam gidip bunu **Hz. Ömer**'e söyledi. **Hz. Ömer** de, Peygamber'in bütün hanımlarına aynı şeyi verdi.

Sonra Cenâb-ı Hak, وَإِنْ تُصْلِحُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ اللهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا *"Eğer taksimat hususunda adaletli davranmak sureti ile (nefsinizi) ıslah eder ve zulümden sakınırsanız, bilin ki Allah, kalbinizde hanımlarınızdan bazısına değil de, diğer bazılarına karşı meydana gelen meyli affedip mağfiret eder"* buyurmuştur. Bu ifadenin manasının şöyle olduğu da söylenmiştir: *"Kalbinizdeki meyilleri düzeltir ve onları tevbe ile onarır (ıslah eder) ve gelecekte aynısını yapmaktan çekinir, ittika ederseniz, Allah bundan önce meydana gelen bu gibi meyillerden dolayı doğacak günahları bağışlar."* Bu mana, doğruya daha yakındır. Çünkü kalpteki meyil ve sevgi bakımından olan farklılık, insanın elinde olmayan birşey olunca, bu hususta mağfiret istemeye ihtiyaç olmaz.

---

118 Ebû Dâvûd, Nikâh, 38 (2/242); Dârimî, Nikâh, 25 (2/144).

119 **Nesâî,** Nisâ, 2 (7/63).

Ayrılmanın Cevazı

Daha sonra Allahu Teâlâ, وَإِنْ يَتَفَرَّقَا يُغْنِ اللهُ كُلًّا مِنْ سَعَتِهِ *"Eğer (karı ile koca) birbirinden ayrılacak olurlarsa, Allah her birini, kendi rahmetinden, ihtiyaçtan vâreste kılar"* buyurmuştur. Bil ki Allahu Teâlâ, karı ile kocanın istemeleri halinde, aralarında anlaşabileceklerini bildirdiği gibi; ayrılmayı isterlerse, bu âyetle bunun da caiz olduğunu beyan buyurmuş ve boşandıktan sonra, her birini diğerinden müstağni kılacağını va'detmiştir. Veyahut da bunun manası şudur: "Allahu Teâlâ, onlardan her birini, ilk eşinden daha hayırlı bir eş ile ve önceki hayatından daha iyi bir hayat ile, birbirinden müstağni kılar."

Allah'ın "El-Vâsi" İsminin Tefsiri

Sonra Hak Teâlâ, وَكَانَ اللهُ وَاسِعًا حَكِيمًا *"Allah'ın (lütfu) geniştir ve O, hakîmdir"* buyurmuştur ki, bunun manası şudur: "Allahu Teâlâ, karı ile kocadan her birini, rahmetinin genişliğinden ötürü birbirlerinden müstağni kılacağını va'dedince, kendisini "Vâsî' " (geniş) diye tavsif etmiştir. Allah'ın, bu kelime ile tavsif edilmesi caizdir. Çünkü Allahu Teâlâ rızkı geniş, fazlı geniş, rahmeti geniş, kudreti geniş ve ilmi geniş olandır. Binâenaleyh eğer O, kendisini bir hususta geniş (vâsî') olduğunu söylemiş olsaydı, bu genişlik, zikredilen o hususa has olurdu. Fakat Allah, kendi genişliğinden bahsedip, bunu belirli bir hususa nisbet etmeyince, bu, Cenâb-ı Hakk'ın her türlü kemalâtta vâsî' oluşunu gösterir.

Bu konunun aklen izahı da şöyledir: Varlıklar, ya vacib li-zatihî, yahut mümkin li-zatîhidirler. Li-zatihî vacib (vacibu'l-vücud) olan tek bir tane olup Allahu Teâlâ'dır. O'nun dışındaki herşey ise, li-zatihi mümkin olup, ancak vacib li-zatihi Allah'ın var etmesi ile var olmuşlardır. Durum böyle olunca, O'nun dışındaki her şey, ancak O'nun var etmesi ve yaratması ile var olmuşlardır. İşte bundan ötürü, Cenâb-ı Allah'ın ilmi, kudreti, hikmeti, rahmeti, fazlı, cömertliği ve keremi geniş olan zat olması gerekir. Âyetteki "hakîm" kelimesini **İbn Abbas** (r.a), "O, hükmünde ve va'z u nasihatinde hakîmdir" şeklinde; **Kelbî** ise, "O, kocaya, hanımını iyilikle tutması veyahut da güzellikle salıvermesi şeklindeki hükmünde hakîmdir" diye tefsir etmiştir.

وَلِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ ۗ وَلَقَدْ وَصَّيْنَا الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَاِيَّاكُمْ اَنِ اتَّقُوا اللّٰهَ ۚ وَاِنْ تَكْفُرُوا فَاِنَّ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ ۗ وَكَانَ اللّٰهُ غَنِيًّا حَمِيدًا ﴿١٣١﴾ وَلِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ ۗ وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَكِيلًا ﴿١٣٢﴾ اِنْ يَشَاْ يُذْهِبْكُمْ اَيُّهَا النَّاسُ وَيَاْتِ بِاٰخَرِينَ ۚ وَكَانَ اللّٰهُ عَلٰى ذٰلِكَ قَدِيرًا ﴿١٣٣﴾ مَنْ كَانَ يُرِيدُ ثَوَابَ الدُّنْيَا فَعِنْدَ اللّٰهِ ثَوَابُ الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ ۗ وَكَانَ اللّٰهُ سَمِيعًا بَصِيرًا ﴿١٣٤﴾

"Göklerde ve yerde olan şeyler Allah'ındır. Yemin olsun ki biz, sizden evvel kendilerine kitap verilenlere de, size de, 'Allah'a saygılı olun' diye tavsiyede bulunduk. Eğer kâfir olursanız, şüphesiz ki göklerde ve yerde olan şeyler Allah'ındır. Allah ganî ve hamîddir. Göklerde ve yerde olan şeyler Allah'ındır; vekil olarak Allah yeter. Eğer o dilerse, ey insanlar, sizi giderir de (yerinize) başkalarını getirir. Allah buna hakkıyla kâdirdir. Kim dünya mükâfatını isterse (bilsin ki) dünyanın da âhiretin de mükâfatı Allah yanındadır. Allah semî ve basîrdir" (Nisa, 131-134).

Bu âyetlerin önceki âyetlerle münasebeti hususunda iki görüş vardır:

1) Cenâb-ı Allah, kendisinin, karı ile kocadan her birini kendi genişliğinden zengin edeceğini ve kendisinin vâsî olduğunu beyan edince, kendisinin vâsî oluşunun bir tefsiri gibi olan şeye işaret buyurarak, وَلِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ *"Göklerde ve yerde olan şeyler Allah'ındır"* buyurmuştur. Yani, böyle olan herkesin, mutlaka kudretinin, ilminin, cömertliğinin, fazlının ve rahmetinin geniş olması gerekir.

2) Allahu Teâlâ, yetimlere ve yoksullara adâletle davranmayı ve onlara ihsanda bulunmayı emredince, bu şeyleri, kulların amellerine ihtiyacı olduğu için emretmediğini, çünkü semâvat ve arzın mâliki olan yüce zâtın, son derece zayıf ve kusurlu olan insanın ameline muhtaç olmasının düşünülemeyeceğini; aksine bunu, insanların hem dünya hem de âhiretlerinde kendileri için en güzel olan şeyi görüp gözetmeleri gayesiyle emretmiş olduğunu beyan buyurmuştur.

Takva Emri Bütün Ümmetlere Verilmiştir

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَلَقَدْ وَصَّيْنَا الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَإِيَّاكُمْ أَنِ اتَّقُوا اللهَ *"Biz, sizden evvel kendilerine kitap verilenlere de, size de, 'Allah'a saygılı olun' diye tavsiyede bulunduk"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu âyetten maksat şudur: Allah'tan ittikâ etme emri, bütün ümmetler için umûm bir yasa olup, kendisine herhangi nesh ve tebdîl arız olmamıştır. Hatta bu, gerek evvelkiler, gerekse sonrakiler hakkında, Cenâb-ı Hakk'ın bir vasiyeti, (emridir).

İKİNCİ MESELE

Yüce Allah'ın مِنْ قَبْلِكُمْ *"sizden evvel"* tabiriyle ilgili olarak da şu iki izah yapılmıştır:

a) Bu ifadenin başındaki "مِنْ", daha önce geçen وَصَّيْنَا *"tavsiyede bulunduk"* fiiline taalluk etmektedir. Buna göre kelamın takdiri, وَلَقَدْ وَصَّيْنَا مِنْ قَبْلِكُمُ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ "Yemin olsun ki biz, kendilerine kitap verilenlere sizden önce tavsiye etmiştik" şeklinde olur.

b) Bu "مِنْ" ، "أُوتُوا" fiiline taalluk etmektedir. Yani, "Sizden önce kendilerine kitap verilenlere bunu tavsiye ettik" demektir.

Âyetteki, وَإِيَّاكُمْ *"size de.."* sözü, *"kendilerine kitap verilenler"* sözü üzerine atfedilmiştir. Âyetteki **"Kitap"** kelimesi, cins isim olup, bütün semâvî kitapları ifade etmektedir. Kitap verilenlerden maksat, Yahûdî ve Hristiyanlardır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın "أَنِ اتَّقُوا اللهَ" buyruğu, tıpkı senin أَمَرْتُكَ الْخَيْرَ "Sana hayrı emrediyorum" sözün gibidir.

Kisâî şöyle der: "Arapçada أَوْصَيْتُكَ أَنِ افْعَلْ كَذَا وَأَنْ تَفْعَلَ كَذَا "Sana şöyle yap diye veya şöyle yapmanı tavsiye ettim" denilir. Yine أَلَمْ آمُرْكَ أَنِ ائْتِ زَيْدًا وَأَنْ تَأْتِيَ زَيْدًا "Sana **Zeyd**'e git diye veya **Zeyd**'e gitmeni emretmedim mi?" denilir. Nitekim Cenâb-ı Hak, أُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ أَوَّلَ مَنْ أَسْلَمَ *"Müslümanların ilki olmam emrolundu"* (En'âm 14) ve إِنَّمَا أُمِرْتُ أَنْ أَعْبُدَ رَبَّ هٰذِهِ الْبَلْدَةِ *"Ben ancak bu şehrin Rabbine ibadet etmekle emrolundum"* (Neml, 91) buyurmuştur.

Allah'ın "Ganî" ve "Hamîd" İsimlerinin İzahı

Sonra Cenâb-ı Allah, وَإِنْ تَكْفُرُوا فَإِنَّ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَكَانَ اللّٰهُ غَنِيًّا حَمِيدًا *"Eğer kâfir olursanız, şüphesiz ki göklerde ve yerde olan şeyler Allah'ındır. Allah ganî ve hamîddir"* buyurmuştur. Âyetteki, إِنْ تَكْفُرُوا *"Eğer kâfir olursanız"* sözü "Allah'tan ittika edin..." sözü üzerine atfedilmiştir. Buna göre mana, "Hem onlara, hem size takvayı emrettik. Hem onlara hem de size, 'eğer kâfir olursanız, şüphesiz ki göklerde ve yerde olan şeyler Allah'a aittir' dedik" şeklindedir.

Bu âyetle ilgili şu iki izah yapılmıştır:

a) Allahu Teâlâ, onların yaratıcısı, maliki ve onlara her türlü nimeti verendir. Binaenaleyh her akıllının, sevabını umarak ve azabından korkarak, O'nun emir ve yasaklarına boyun eğmesi gerekir.

b) Eğer sizler küfrederseniz, göklerde ve yerde kendisine ibadet edip, O'ndan korkan bütün mahlûkat Allah'ındır. Bununla beraber O, hem mahlukâtından, hem de onların yapacakları ibadetlerden müstağnidir. Nimetlerinin çokluğundan ötürü hamdolunmaya müstahaktır. Eğer hiçbir mahlukâtı O'na hamdetmezse, bilesiniz ki onlar hamdetseler de, hamdetmeseler de, O, zâtı gereği (aslında) mahmûd (hamde lâyık yegâne varlık)tır.

Burada "وَلِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ" Sözünün Tekrarının Faydası

Daha sonra Allahu Teâlâ şöyle buyurmuştur: وَلِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَكِيلًا *"Göklerde ve yerde olan şeyler Allah'ındır; vekil olarak Allah yeter.*

Eğer "Cenâb-ı Hakk'ın, *"Göklerde ve yerde olan şeyler Allah'ındır"* sözünün tekrar edilişindeki fayda nedir?" denilir ise, biz de deriz ki: "Cenâb-ı Mevlâ, bu âyetlerde şu üç hususu iyice izah edip ortaya koymak için, bu sözü üç kere tekrar etmiştir:

Birinci husus: Allahu Teâlâ, *"Eğer (karı ile koca) birbirinden ayrılacak olurlarsa, Allah her birini, kendi genişliğinden, ihtiyaçtan vâreste kılar"* (Nisa, 130) buyurmuştur. Bundan murat, Allah'ın çok cömert ve lûtf-u ikram sahibi olmasıdır. Bundan dolayı Allahu Teâlâ, bunun peşi sıra *"Göklerde ve yerde olan şeyler Allah'ındır"* demiştir. Bundan maksat, Allah'ın cömertlik ve kereminin geniş olduğunu iyice ortaya koymaktır.

İkinci husus: Hak Teâlâ, *"Eğer kâfir olursanız, şüphesiz ki göklerde ve yerde olan şeyler Allah'ındır"* buyurmuştur. Bundan murat, "Allahu Teâlâ

itaat edenlerin taatinden ve günahkârların günahından münezzehtir. O'nun celâli, ne taatlerle artar, ne de isyan ve günahlarla noksanlaşır" manasıdır. İşte bundan dolayı, bu âyetin sonunda, *"Şüphesiz ki göklerde ve yerde olan şeyler Allah'ındır"* buyurmuştur. Bundan maksat ise, Allah'ın zâtı gereği her şeyden müstağni olduğunu (hiçbir şeye muhtaç olmadığını) ortaya koymaktır.

Üçüncü husus: Allahu Teâlâ, *"Göklerde ve yerde olan şeyler Allah'ındır; vekil olarak Allah yeter. Eğer O dilerse,* ey *insanlar, sizi giderir de (yerinize) başkalarını getirir. Allah buna hakkıyla kâdirdir"* buyurmuştur. Bu, şu manayadır: "Allah hem yok etmeye, hem de var etmeye kâdirdir. Dolayısıyla, eğer O'na isyân ederseniz, bilin ki, sizi tamamen yok edip, ortadan kaldırmaya ve kendisine ibâdet ve ta'zim ile meşgul olacak başka bir topluluğu getirmeye kâdirdir." Binaenaleyh bu sözün, bu âyette yer almasından maksat, Hak Teâlâ'nın her şeye gücünün yettiğini iyice ortaya koymaktır. Bu tek bir delil, birçok manaya delâlet edince, kendisi ile, o manalardan her birine istidlâl olunsun diye, bunu burada zikretmek güzel ve yerinde olmuştur. Sonra Cenâb-ı Hak, bu delili, ikinci manaya istidlâl edilsin diye, ikinci kez; üçüncü bir manaya istidlâl edilsin diye de üçüncü kez zikretmiştir. İşte bu tekrar, delili bir defa söylemekten daha güzel ve daha uygundur. Çünkü delil zikredilince, hatıra medlûlü bilmeyi gerektiren şeyler gelir. Binaenaleyh bu medlûl ile elde edilen ilim, daha kuvvetli ve daha açık olmuş olur. Böylece bu tekrarın, son derece güzel ve mükemmel olduğu ortaya çıkmış olur. Hem, sen bu delili üç kez tekrar edip, her defasında da Allah'ın bir başka celâl sıfatının ispatını O'na dayandırdığın zaman, zihin Allah'ın gökleri ve yeri yaratmasının, çok yüce birtakım esrâra ve gayelere delâlet ettiği hususunda, gafletten uyanır. İşte o zaman da insan, göklerin ve yerin yaratılışında tefekkür edip, onların halleri ve sıfatları ile yaratıcının sıfatlarına istidlâl etme gayretine girer. Bu kerîm olan Kur'ân'ın genel ve esas maksadı, akılları ve fehimleri, Allah'tan başkası ile meşgul olmaktan kurtarıp, marifetullah'a gark olmaya sevketmek olup, bu tekrar da bu gayenin tahakkukunu ifade edip, onu kuvvetlendirince, hiç şüphesiz ki bu tekrar son derece güzel ve yerinde olmuştur.

Cenâb-ı Hak, وَكَانَ اللّٰهُ عَلٰى ذٰلِكَ قَدِيرًا *"Allah buna hakkıyla kâdirdir"* demiştir. Bu, "Allahu Teâlâ, her an ve her zaman her şeye kâdirdir. Zira O'nun her şeye kâdir oluşu, eğer sonradan olan bir şey olsaydı, sonradan olan bu kudret başka bir kudrete muhtaç olurdu. O takdirde de teselsül gerekirdi.

Sonra Hak Teâlâ, مَنْ كَانَ يُرِيدُ ثَوَابَ الدُّنْيَا فَعِنْدَ اللهِ ثَوَابُ الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ *"kim dünyâ mükâfatını isterse, (bilsin ki) dünyanın da, âhiretin de mükâfatı Allah yanındadır"* buyurmuştur. Bu, "Yaptıkları cihat ile, sadece ganimet elde etmek isteyenler hatalıdırlar. Çünkü Allah katında, hem dünya, hem âhiret mükâfatı vardır. Bundan dolayı niçin o insan, âhiret mükâfatına oranla, sanki bir hiç gibi olan dünyevî mükâfatı istemekle yetinir? Eğer o, akıllı bir kimse olsaydı, âhiret mükâfatını isterdi ve kendisine hem bu mükâfat, hem de ona bağlı olarak, dünya mükâfatı verilirdi" demektir.

Eğer, "Allah katında, insanın ister böyle bir isteği olsun, ister olmasın, hem dünya hem âhiret mükâfatı olduğu halde, niçin şartın cevabının başına "fâ" gelmiştir?" denilir ise, biz deriz ki: Kelâmın takdiri şöyledir: فَعِنْدَ اللهِ ثَوَابُ الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ لَهُ اِنْ اَرَادَهُ اللهُ تَعَالَى "Eğer Allah isterse, o kimse için, hem dünyanın hem de âhiretin mükâfatı Allah katındadır." Bu takdire göre, cevap (ceza), "Allah'ın irade etmesi" şartına bağlanmıştır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَكَانَ اللهُ سَمِيعًا بَصِيرًا *"Allah, semî ve basîrdir"* buyurmuştur. Yani, Allah onların sözlerini duyar. Çünkü onlar, cihat yapmakla, ganimet elde etmekten başka bir gaye gütmezler. Yine Cenâb-ı Hak onların sadece ganimet elde etmek için yaptıkları savaşlarda say'u gayret gösterdiklerini görüp bilir. Bu ifâde, adetâ Allah'tan onları, bu gibi işlerden bir men etme manasındadır.

Âdil Hakim Olma Vazifesi

يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَآءَ لِلّٰهِ وَلَوْ عَلٰٓى اَنْفُسِكُمْ اَوِ الْوَالِدَيْنِ وَالْاَقْرَبِينَ ۚ اِنْ يَكُنْ غَنِيًّا اَوْ فَقِيرًا فَاللّٰهُ اَوْلٰى بِهِمَا فَلَا تَتَّبِعُوا الْهَوٰٓى اَنْ تَعْدِلُوا ۚ وَاِنْ تَلْوٗٓا اَوْ تُعْرِضُوا فَاِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا ﴿١٣٥﴾

"Ey iman edenler, adaleti titizlikle ayakta tutanlar ve Allah için şahitlik edenler olun. İsterse kendinizin veya ebeveyninizin ve yakın hısımlarınızın aleyhine olsun. (İsterse onlar) zengin veya fakir bulunsun. Çünkü Allah ikisine de (sizden) daha yakındır. Artık siz, (haktan) dönerek, hevânıza uymayın. Eğer dilinizi eğip büker veya (şahitlikten tamamen) yüz çevirirseniz, şüphe yok ki Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır" (Nisa, 135).

Bu âyetle ilgili meseleler bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetin mâkabli ile münasebeti hakkında şu izahlar yapılmıştır:

1) Daha önce kadınlardan, onların geçimsizliklerinden ve onlarla kocaları arasındaki sulhtan bahsedilince, Cenâb-ı Hak bunların peşinden, hukûkullâhı ihyâ için, Allah'ın haklarını bihakkın edâ etme ve şahitlik yapmayla alâkalı emrini getirmiştir. Netice olarak sanki şöyle denilmek istenmiştir: "Eğer nefsinin arzularını gerçekleştirmekle meşgul olursan, sen Allah'a değil, nefsine kul-köle olmuş olursun... Eğer Allah'ın emirlerini tahakkuk ettirmekle meşgul olursan, bu durumda sen, nefsinin değil, Allah'ın bir kulu olmuş olursun..." Bu ikincisinin daha yüce ve daha şerefli bir makam olduğunda hiç şüphe yoktur. Böylece bu âyet, daha önce geçen mükellefiyetleri bir te'kîd olmuş olur.

2) Allahu Teâlâ, insanları dünya mükâfatını isteme hususunda kusurlu davranmaktan men edip, onlara âhiret mükâfatını istemeleri gerektiğini emredince, işte bunun peşinden bu âyeti zikretmiş ve insanın mutluluğunun mükemmelliğinin, onun sözünün Allah için, fiilinin Allah için, hareketinin Allah için ve sükûnunun da Allah için olmasında olduğunu beyân etmiştir. Böylece, bu şekilde davranan insan, insanlık mertebelerinin en üst noktasıyla meleklerin mertebelerinin ilk noktasına varmış kimselerden olur. Ama bu hüküm ters çevrildiğindeyse, o kimse, en son gayesi yiyecek bulmak olan hayvanlarla, yine en son gayesi canlılara eziyet vermek olan vahşî hayvanlar gibi olur.

3) Bu sûrede, insanlara adâletle davranılması emri, daha önce geçmişti. Nitekim Allah, *"Eğer yetim kızlar hakkında adâleti yerine getiremeyeceğinizden korkarsanız.."* (Nisa, 3) buyurmuştu... Yine Cenâb-ı Hak o insanlara, yetimlere mallarını verirken şahit tutmalarını da emretmiştir. Bundan sonra da onlara, canlarını ve mallarını Allah yolunda harcamalarını teklif etmiştir. Yine bu sûrede **Tu'me İbn Ubeyrık** hadisesiyle, sülalesinin yalan söyleyerek kendisini müdafaa etme ve haksızlıkla Yahûdînin aleyhinde şahitlik etme hususunda birleştiklerine yer vermiştir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, biraz önce tefsirini yaptığımız âyetlerde de, karı-koca arasında sulhün ikâmesini emretmiştir. Bütün bunların, Allah tarafından kullarına adâleti bihakkın yerine getirip, herkese, hatta kendi aleyhlerine dahi olsa, Allah

için şahitler olmalarıyla ilgili bir emir olduğu malumdur. Binaenaleyh bu âyet, bu sûrede geçen her çeşit mükellefiyetin bir te'kidi gibi olmuş, olur.

İKİNCİ MESELE

"اَلْقَوَّامُ" kelimesi "اَلْقَائِمُ" lafzının mübalağa sîgasıdır. "اَلْقِسْطُ" kelimesi ise, adâlet demektir. Binaenaleyh bu tabir, Allahu Teâlâ tarafından bütün mükelleflere, gerek adaleti tercih etme, gerekse zulümden sakınıp ona meyletme hususunda çok dikkatli davranmalarıyla ilgili bir emirdir. Cenâb-ı Hak, شُهَدَاءَ لِلّٰهِ *"Allah için şahitlik edenler"* buyurmuştur. Yani, "Şahadeti yerine getirmeyle emrolunduğunuz gibi, şahadetiniz, kendinizin veya ecdadınızın veya akrabanızın aleyhine dahi olsa, onu Allah rızası için bihakkın yerine getirirsiniz" demektir. İnsanın kendi aleyhine şahadette bulunması, şu iki şekilde izah edilmiştir:

a) Kendisi aleyhine ikrarda bulunması... Çünkü ikrar, bir hakkı yüklenmeyi icap ettirmiş olması bakımından, tıpkı şahadet gibidir.

b) Bundan murat, "Şahadet hem kendinizin, hem de akrabanızın aleyhine bir ağırlık, yük, vebâl olsa bile.." şeklindedir. Bu böyledir; zira kişi, zalim bir sultan veya benzeri kişiler gibi kendisine zarar vermeleri beklenen kimselerin aleyhine şahadette bulunmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyette geçen شُهَدَاءَ "şahitler" kelimesinin niçin mansub kılındığı hususunda şu üç görüş ileri sürülmüştür:

a) Bu kelime, "قَوَّامِينَ" kelimesinden hal olduğu için...

b) "كُونُوا" emrinin ikinci haberi olduğu için...

c) "قَوَّامِينَ" lafzının sıfatı olduğu için...

***DÖRDÜNCÜ MESELE:* Adalet Emirinin Şahitlikten Önce Verilmesinin İzahı**

Cenâb-ı Hak, şu sebeplerden dolayı, adâleti bihakkın yerine getirmeyle ilgili emrini, şahâdeti yerine getirmeyle ilgili emrinden önce zikretmiştir:

a) İnsanların pek çoğunun âdeti, başkalarına ma'rufu emretmektir. Ama iş kendilerine varıp dayandığında, ma'rufu kendilerine de emretmeyi bırakırlar. Hatta kendilerinden en çirkin bir şey sudûr etmiş olsa dahi müsamaha görüp, çok güzel bir şeymiş gibi kabul görür. Ama aynı fiil başkalarından sudûr ettiğinde bu, münakaşa mevzûu olur. Binaenaleyh, Allahu Teâlâ bu âyette, bu yolun kötü olduğuna dikkat çekmiştir.

Bu böyledir, zira Cenâb-ı Hak, insanlara ilk önce adâleti yerine getirmelerini emretmiş ve güzel yolun, insanın kendisini sıkıştırıp muaheze etmesinin, başkalarını sıkıştırıp muaheze etmesinden daha üstün olması olduğuna dikkat çekmek için, ikinci kez başkalarının aleyhine şahadette bulunmayı emretmiştir.

b) Adaleti bihakkın yerine getirmek, başkalarından, yani üzerinde hak bulunan kimselerden zararı gidermekten ibarettir. Halbuki, kişinin kendi nefsinden zararı defetmesi, başkasından defetmesinden önce gelir.

c) Adâleti bihakkın yerine getirmek bir fiildir. Şahadet ise, sözdür. Halbuki fiil, sözden daha kuvvetlidir.

İmdi şayet "Allahu Teâlâ, شَهِدَ اللهُ اَنَّهُ لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ وَالْمَلٰئِكَةُ وَاُولُوا الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ *"Allah şu hakikati, kendinden başka hiçbir tanrı olmadığını, adâleti ayakta tutarak açıkladı.."* (Âl-i İmran, 18) buyurmuş, böylece bu âyette şahadeti, adâleti yerine getirmekten önce zikretmiştir. Halbuki, tefsirini yapmakta olduğumuz bu âyette ise, adâleti yerine getirmeyi daha önce zikretmiştir. Binaenaleyh, aralarındaki fark nedir?" denilirse, biz deriz ki:

Allah'ın şahadeti, kendisinin mahlûkatın yaratıcısı olmasından; O'nun adâleti yerine getirmesi ise, o mahlûkat hakkında adâleti îfa edenleri görüp gözetmesinden ibarettir. Binaenaleyh, orada (Âl-i İmran, 18) şahadetin, adaleti îfa etmeden önce zikredilmiş olması gerekir. Ama kullar hakkında kullanılan, "adaleti bihakkın yerine getirmek" buyruğu ise, kulun adâleti görüp gözetmesi ve zulme karşı koymasından ibarettir. İnsanın, böyle olmaması halinde, başkası hakkındaki şahadetinin makbul olmayacağı malumdur. Binaenaleyh, "شَهِدَ اللهُ" (Âl-i, İmran, 18) ifâdesinde vacip olan, şahadetin adâleti yerine getirmekten önce zikredilmiş olması; burada vacip olanın ise, şahadetin, adaleti bihakkın yerine getirmekten sonra olması olduğu sabit olmuş olur. Kim bu hususları iyice düşünür, tefekkür ederse, bu sırların, ancak bir ilahî te'yid ile ulaşılması mümkün olan şeylerden olduğunu anlamış olur. Allah en iyi bilendir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, اِنْ يَكُنْ غَنِيًّا اَوْ فَقِيرًا فَاللهُ اَوْلٰى بِهِمَا *"(İsterse onlar) zengin veya fakir bulunsun... Çünkü Allah, ikisine de (sizden) daha yakındır"* buyurmuştur. Yani, "Aleyhine şahadet edilen kimse, ister zengin ister fakir olsun, zenginin rızasını elde etmek veya fakire acıma duyguları içinde, sakın şahadeti gizlemeyin. Zira Allah, onların işlerine ve faydalarına olan işlere daha yakındır" demektir. İfadenin aslının فَاللهُ اَوْلٰى بِهِ "Muhakkak ki Allah, ona (onlardan her birine) daha yakındır" şeklinde olmasıdır.

Çünkü, Cenâb-ı Hakk'ın, "اِنْ يَكُنْ غَنِيًّا اَوْ فَقِيرًا" tabiri, "eğer bu iki şeyden birisi olursa.." manasındadır. Ancak ne var ki, (âyette) zamir lafza değil, manaya raci olmak üzere getirilmiştir. Yani "Allah, fakire de zengine de daha yakındır" demektir.

Ubeyy İbn Kâ'b ise, فَاللّٰهُ اَوْلٰى بِهِمْ "Allah, onlara daha yakındır" şeklinde okumuştur ki, bu durumda zamir "اَلْوَالِدَيْنِ" (ana-babalar) ile "وَالْاَقْرَبِينَ" (akrabalar) kelimelerine râcidir.

Abdullah İbn Mesûd, "كَانَ" fiilini tam bir fiil kabul ederek, اِنْ يَكُنْ غَنِيٌّ اَوْ فَقِيرٌ "Eğer bir zengin veya bir fakir bulunursa, olursa..." şeklinde okumuştur.

Daha sonra Allahu Teâlâ, فَلَا تَتَّبِعُوا الْهَوٰى اَنْ تَعْدِلُوا *"Artık siz (haktan) dönerek, hevânıza uymayın"* buyurmuştur. Bunun manası, "Adâletle vasfedilebilmeniz için, hevânıza tâbi olmayı terk ediniz" şeklindedir. Bu hususdaki sözün özü şudur: Adalet, hevâya uymayı bırakmaktan ibarettir. Kim, iki zıt şeyden birisini bırakırsa, muhakkak ki diğerini elde etmiş olur. Buna göre âyetin takdiri, "Adil olabilmeniz için, hevânıza uymayın. Yani, âdil olabilmeniz için, hevânıza uymayı bırakınız" şeklinde olur.

"وَاِنْ تَلْوُا" Kelimesinin İzahı

Daha sonra Cenâb- Hak, وَاِنْ تَلْوُا اَوْ تُعْرِضُوا فَاِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا *"Eğer dilinizi eğip büker veya (şahitlikten tamamen) yüz çevirirseniz, şüphe yok ki Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır"* buyurmuştur.

Âyette iki kıraat bulunmaktadır: Cumhur, iki vâv ile olmak üzere, "وَاِنْ تَلْوُوا"; **İbn Âmir** ve **Hamza** ise, "وَاِنْ تَلْوُا" şeklinde okumuşlardır.

Bu ifadeyi, "تَلْوُوا" şeklinde okumanın şu iki izahı yapılabilir:

a) Bu kelimenin, defetmek ve yüz çevirmek manasına alınmasıdır. Ki bu Arapların, birisi bir kimsenin hakkını vermeyip onu oyaladığı zaman, "لَوَاهُ حَقَّهُ" şeklindeki sözlerinden alınmıştır.

b) Bu, kelimenin tahrif edip değiştirmek manasına alınmasıdır ki, bu da Arapların, bir kimse bir şeyi büktüğü zaman söylemiş oldukları, "لَوَى الشَّيْءَ" tabirinden alınmıştır. Bükülen bir şeye benzeterek, bir şey zorlaşıp çıkmaza girdiğinde "اِلْتَوٰى هٰذَا الْاَمْرُ" denilmiş olması da bu manadadır.

Bu ifadeyi "تَلُوا" şeklinde okumanın da şu iki izahı yapılabilir.

a) Bir şeye velâyet etmek, o şeye yönelip onunla meşgul olmak demektir. Buna göre mana, "Eğer ona yönelir, böylece onu tamamlarsanız; veyahut

da ondan yüz çevirirseniz, şüphe yok ki Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır" şeklinde olur. Böylece Cenâb-ı Hak, iyilikle yönelen iyi kimseye, ihsanıyla; yüz çeviren kötü kimseye de, kötülüğüyle karşılık verendir. Netice olarak diyebiliriz ki: "Eğer o şahadeti yerine getirir veya onu yerine getirmekten yüz çevirseniz.." anlamındadır.

b) **Ferrâ** ve **Zeccâc,** "تَلْوُا" kelimesinin aslının, "تَلْوُوا" şeklinde olduğunu, sonra vâv'ın hemze'ye çevrildiğini, sonra da hemze de hazfedilip, harekesi kendinden önceki sakine verilerek "تَلُوا" şeklinde olduğunu söylemişlerdir ki, bu mezkûr iki izah şeklinin en zayıfıdır. Cenâb-ı Hakk'ın, فَإِنَّ اللهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا *"Şüphe yok ki Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır"* buyruğuna gelince, bu günahkârlar için bir tehdit ve vaîd; mü'minler ve itaatkârlar için ise vaaddir.

İmanda Devam ve Sebat Emri

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا آمِنُوا بِاللهِ وَرَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي نَزَّلَ عَلَى رَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي أَنْزَلَ مِنْ قَبْلُ وَمَنْ يَكْفُرْ بِاللهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا ﴿١٣٦﴾

"Ey iman edenler, Allah'a, O'nun peygamberine ve gerek o Peygamber'ine âyet âyet indirdiği kitaba, gerek daha evvel indirdiği kitaba iman(da sebât) edin. Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini, âhiret gününü inkâr ederek kâfir olursa, muhakkak ki o, uzak bir sapıklıkla sapıp gitmiştir" (Nisa, 136).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu âyetin, daha önceki âyetlerle münasebeti hususunda iki görüş bulunmaktadır:

a) Bu ifâde, bir önceki âyetteki, *"... adaleti titizlikle ayakta tutanlar olun..."* ifadesiyle ilgilidir. Çünkü insan, ancak bu âyette zikredilen şeylere imanda sâbit kadem olduğu zaman adâleti titizlikle ayakta tutabilir.

b) Allahu Teâlâ bu sûrede birçok hüküm beyân edince, bunun peşi sıra, imanı emreden bu âyeti zikretmiştir:

İKİNCİ MESELE

Bil ki Allah'ın, يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ *"Ey iman edenler, Allah'a, O'nun peygamberine... iman edin"* emrinin zahiri, zaten mevcut olana sahip olma emrini vermektedir. Bil ki bu da imkansızdır. İşte bu sebepten dolayı müfessirler bu hususta birçok izahlar yapmışlardır. Bunların hepsi, iki esas görüşte toplanır:

1) Âyetteki, *"Ey iman edenler..."* ifadesinden murat, Müslümanlardır. Sonra âyetin tefsirinde, bu görüş üzerine şöyle birçok görüşler bina edilmiştir.

a) Âyetin manası, "Ey iman edenler, imanda devam ve sebât ediniz" şeklindedir. Bu mananın neticesi ise şuna varır: "Ey geçmişte ve şu anda iman edenler! Gelecekte de iman edin..." Bunun bir benzeri de, *"Bil ki, "Allah'tan başka hiçbir tanrı yoktur.."* (Muhammed, 19) âyetidir. Halbuki Hz. Peygamber, bunu zâten biliyordu.

b) "Ey taklit yoluyla iman edenler, istidlâl ve tahkik yoluyla iman edin...

c) "Ey mücmel istidlâllerle iman edenler, tafsilatlı istidlâllerle de iman edin..."

d) "Ey tafsilî delillerle Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman edenler, Allah'ın azametinin künhüne aklınızın ulaşamayacağına iman ediniz.. Meleklerin halleri, kitapların sırları ve peygamberlerin sıfatları da böyle olup, akıllarımız, tafsilatlı bir biçimde onların künhüne ulaşamaz..."

e) Rivayet edildiğine göre, Yahûdî âlimlerinden bir grup Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelip "Ey Allah'ın Resûlü, biz sana, senin kitabına, **Musa**'ya, **Tevrat**'a ve **Uzeyr**'e iman ediyor, bunların dışındaki kitap ve peygamberi inkâr ediyoruz" dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s): *"Bilakis, Allah'a, peygamberlerine, Muhammed'e, Allah'ın kitabı Kur'an'a ve O'ndan önceki bütün kitaplara iman ediniz..."* deyince, onlar: "Bunu yapmayız" dediler. Bunun üzerine, bu âyet-i kerime nazil oldu ve onların hepsi iman ettiler.

2) Âyetteki, *"Ey iman edenler"* hitabının muhatabı, Müslümanlar değildir. Âyetin tefsirinde, bu görüş üzerine birkaç görüş bina edilmiştir:

a) Hitap, Yahûdî ve Hristiyanlaradır. Buna göre âyetin manası, "Ey Musa'ya ve Tevrat'a; İsa'ya ve İncil'e iman edenler. Muhammed'e ve Kur'an'a da iman edin..." şeklindedir.

b) Hitap, münafıklaradır. Buna göre âyetin manası, "Ey dili ile iman edenler, kalbinizle de iman edin..." şeklindedir. Bu görüş, Cenâb-ı Hakk'ın *"Kalpleriyle inanmadıkları halde, ağızlarıyla 'inandık' diyenler..."* (Maide, 41) âyeti ile te'yid edilir.

c) Bu ifade, gündüzün başlangıcında iman edip, sonunda kâfir olan kimselere hitaptır ve manası "Ey gündüzün başlangıcında iman edenler, gündüzün sonunda da iman edin" şeklindedir.

d) Bu âyet, müşriklere hitap olup manası, "Ey **Lât**'a ve **Uzza**'ya (putlara) iman edenler, Allah'a iman ediniz" şeklindedir. Âlimlerin çoğu, birinci görüşü tercih etmişlerdir. Çünkü "mü'min" kelimesi, mutlak (kayıtsız) olarak kullanıldığında, ancak "Müslümanlar" manasına gelir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

İbn Kesîr, İbn Âmir ve **Ebu Amr,** âyetteki "نَزَّلَ" ve "اَنْزَلَ" fiillerini meçhul olarak, "نُزِّلَ" ve "اُنْزِلَ" (indirildi) şeklinde; diğer kıraat imamları ise, fetha ile ve ma'lum olarak, "نَزَّلَ" ve "اَنْزَلَ" (Allah indirdi) şeklinde okumuşlardır. Bunu zammeli olarak okuyanların delili, لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ اِلَيْهِمْ *"İnsanlara, kendilerine indirilen şeyi beyan edesin"* (Nahl, 44) âyetidir.

Cenâb-ı Hak, bir başka âyette, وَالَّذِينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْلَمُونَ اَنَّهُ مُنَزَّلٌ مِنْ رَبِّكَ *"Kendilerine kitap vermiş olduğumuz kimseler, O (Kur'ân'ın), Rabbinden indirilmiş (bir kitap) olduğunu bilirler"* (En'âm, 114) buyurmuştur. Bunu fethalı olarak okuyanların delili, اِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ *"Zikri (Kur'ân'ı) biz indirdik"* (Hicr, 9) ve اَنْزَلْنَا اِلَيْكَ الذِّكْرَ *"Biz sana, zikri (Kur'ân'ı) indirdik"* (Nahl, 44) âyetleridir.

Bazı âlimler şöyle demişlerdir: "Her iki kıraat de güzel olmakla beraber, zammeli (meçhul) okunuş daha akıcı ve beliğdir. Nitekim Allahu Teâlâ, وَقِيلَ يَا اَرْضُ ابْلَعِي مَاءَكِ *"Denildi ki "Ey yeryüzü, suyunu yut (içine çek)"* (Hûd, 44) buyurmuş (ve meçhul sîga kullanmıştır.)

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bil ki Allahu Teâlâ, bu âyette dört şeye iman etmeyi emretmiştir. Birincisi, Allah'a; ikincisi, Peygamberi'ne; üçüncüsü, bu Peygamberi'ne indirdiği kitaba; dördüncüsü de daha önce indirilmiş olan kitaplara iman...

Hak Teâlâ beş çeşit de küfür zikretmiştir. Birincisi, Allah'ı inkar; ikincisi, meleklerini inkâr; üçüncüsü, kitaplarını; dördüncüsü, peygamberlerini; beşincisi de, ahireti inkâr...

Hak Teâlâ daha sonra, فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا *"Muhakkak ki, uzak bir sapıklıkla sapıp gitmiştir"* buyurmuştur. Bu âyetle ilgili birkaç soru bulunmaktadır:

Birinci Soru: İmanın mertebelerinde, niçin peygamber kitaptan önce zikredilmiş, küfür hususunda da tersi olarak, kitap peygamberlerden önce gelmiş?

Cevap: Çünkü Yaratıcının bilgisinden, mutlaka nüzul mertebesinde, kitap, peygamberden öncedir; mahlûkattan yaratıcıya yükselme mertebesinde ise, peygamber kitaptan önce gelir.

İkinci Soru: Niçin imanın mertebelerinde, Allah'a, Peygamber'e ve kitaplarına olmak üzere üç husus; küfrün mertebelerinde de Allah'ı, melekleri, kitapları, peygamberleri ve ahireti inkâr olmak üzere beş husus zikredilmiştir?

Cevap: Allah'a, peygamberlerine ve kitaplarına iman bulununca, hiç şüphe yok ki bunlarla birlikte, meleklere ve ahirete iman da bulunmuş olur. Çünkü Allah'a, peygamberlerine ve kitaplarına iman ettiğini iddia eden bir kimsenin, melekleri ve ahiret gününü inkâr edip, melekler ve ahiret günü ile ilgili âyetleri te'vil ederek, başka bir manaya hamlettiğini ileri sürmesi pek nadirdir. İşte böyle bir ihtimal söz konusu olduğu için, Cenâb-ı Hak, melekleri ve kıyameti inkâr edenin, Allah'ı da inkâr etmiş olacağını açıkça belirtmiştir.

Üçüncü Soru: Onlar, **Tevrat'ı** ve **İncil'i** inkâr etmeyip, iman etmiş oldukları halde, Ehl-i kitaba, nasıl *"Gerekse daha evvel indirdiği kitaba iman edin"* denilebilir?

Buna iki şekilde **cevap** verilir:

1) Onlar sadece, bu iki kitaba iman ediyorlar ama daha önce indirilmiş olan bütün kitaplara iman etmiyorlardı. İşte bundan ötürü, daha önce indirilmiş bütün kitaplara iman etmeleri emrolunmuştur.

2) Onların, önceki kitapların bir kısmını bırakıp, bir kısmına iman etmeleri doğru değildir. Çünkü iman yolu, mu'cizedir. Mu'cize, bütün semavî kitaplar için söz konusu olunca, onlardan bir kısmına iman etmemek, mu'cizeyi ta'n etmek olur. Mu'cizeyi ta'n etmek söz konusu olunca, bu mu'cizeden herhangi bir şeyi tasdik etmek de imkânsız olur. Cenâb-ı

Allah'ın şu âyetinde kastedilen mana da budur: *"(Onlar), 'kimine inanırız, kimini inkâr ederiz' diyen ve böylece (küfür ile iman) arasında bir yol tutmayı isteyenlerdir. İşte onlar, gerçek kâfirlerin taa kendileridir"* (Nisâ, 150-151).

Dördüncü Soru: Allahu Teâlâ niçin, وَالْكِتَابِ الَّذِى نَزَّلَ عَلٰى رَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِى اَنْزَلَ مِنْ قَبْلُ *"Gerek o Peygamberi'ne âyet âyet indirdiği kitaba, gerek daha evvel indirdiği kitaba (iman edin)"* buyurmuş ve niçin (birinde "نَزَّلَ" diğerinde "اَنْزَلَ" fiilini kullanmıştır)?

Cevap: Keşşaf sahibi şöyle demiştir: "Kur'an, yirmi sene gibi bir zaman içinde, parça parça inmiştir. Halbuki, kendisinden önceki kitapların durumu böyle değildir."

Ben de derim ki, bu hususta ki sözümüz, Cenâb-ı Hakk'ın *"O, sana Kitabı hak (ve) kendinden evvelkileri (de) tasdik edici olarak (tedricen) indirdi. Bundan evvel de, Tevrat ile İncil'i indirmişti..."* (Âl-i İmran, 3-4) âyetinin tefsirinde geçmişti.

Beşinci Soru: Hak Teâlâ'nın, وَالْكِتَابِ الَّذِى اَنْزَلَ مِنْ قَبْلُ *"gerek daha evvel indirdiği kitaba iman edin"* ifadesindeki "kitap" sözü, müfret bir lafızdır. Binâenaleyh, bundan hangi kitaplar kastedilmiştir?

Cevap: Bu lafız, ism-i cinstir. Dolayısıyla, genel olarak bütün fertlere şamil olabilir. Umumi manaya da uygundur.

İmanın Kıymetini Bilmeyip İnkâra Dönenlerin Durumu

اِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا ثُمَّ اٰمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا ثُمَّ ازْدَادُوا كُفْرًا لَمْ يَكُنِ اللّٰهُ لِيَغْفِرَ لَهُمْ وَلَا لِيَهْدِيَهُمْ سَبِيلًا ﴿١٣٧﴾ بَشِّرِ الْمُنَافِقِينَ بِاَنَّ لَهُمْ عَذَابًا اَلِيمًا ﴿١٣٨﴾

"Muhakkak ki, iman edip de sonra küfre sapanlar, sonra yine iman ederek küfre dönenler, sonra da küfürlerinde ileri gidenler (yok mu?) Allah onlara mağfiret edecek değildir. Onlara hidayet edecek de değildir. Münafıklara müjdele ki, onlara pek acıklı bir azap vardır"

(Nisâ, 137-138).

Bu âyetle ilgili meseleler bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki Allahu Teâlâ, imanı emredip, ona teşvik edince, iman ettikten sonra yeniden küfre dönen kimsenin yolunun yanlışlığını beyan edip, böyle buyurmuştur. Bil ki bu âyet ile ilgili çeşitli izahlar yapılmıştır:

1) Bu âyette bahsedilenler, iman ettikten sonra, tekrar tekrar ve defalarca kâfir olanlardır. Bu durum, bu gibi insanların kalplerinde imanın yer etmemiş olduğunu gösterir. Çünkü eğer onların kalplerinde imanın bir ağırlığı, kıymeti olsaydı, onu en ufacık bir sebeple bırakmazlardı. İmanında böyle bir ağırlık bulunmayan herkesin zahirî hali, Allah'a geçerli ve sahih bir şekilde iman etmemiş olduğunu gösterir ki, işte Cenâb-ı Hakk'ın *"Allah onlara mağfiret edecek değildir"* sözünden murat budur.

Bu âyet, "Eğer o kimse, sahih bir şekilde iman ederse, bu muteber olmaz" manasında değildir. Aksine bundan murat, söylediğimiz şekilde, onların iman etmelerinin çok uzak ve şaşılacak bir şey olduğunu ifade etmektir. Tevbe eden, sonra tevbesinden dönen, sonra yeniden tevbe eden ve yine tevbesinden dönen fâsığın (günahkârın) da aynı şekilde, sebat etmesinin nerede ise umulmadığını görüyoruz. Çünkü çoğunlukla o, fâsıklığı üzere ölür. Burada da böyledir.

2) Bazı âlimler şöyle demiştir: "Yahûdîler **Tevrat**'a ve **Musa** (a.s)'ya iman ettiler. Sonra **Üzeyir** (a.s)'e inanmadılar. Daha sonra **Davud** (a.s)'a iman edip, **İsa** (a.s)'yı inkâr ettiler ve daha sonra Hz. Muhammed (s.a.s)'in gelişi ile küfürlerini daha da artırdılar."

Âyet, Böyle Yapan Yahûdîler Hakkındadır

3) Diğer bazı âlimler ise şöyle demişlerdir: "Bunlardan murat münafıklardır. Buna göre, âyette bahsedilen birinci iman, onların Müslüman olduklarını izhar etmeleridir. Bundan sonraki küfürleri ise, münâfıklıkları ve kalplerinin sözlerine uymamasıdır. İkinci imanları ise, Müslümanlardan bir grupla karşılaştıkları her zaman, "biz inandık" demeleridir. İkinci küfürleri ise, liderlerinin yanına vardıklarında, "biz sizinle beraberiz. Biz o Müslümanlarla sadece alay ediyoruz" demeleridir.

Küfürde ileri gitmelerinden maksat ise, Müslümanlar hakkında her türlü hile ve tuzağı kurma hususundaki sa'y ü gayretleridir. "İman izhar etmek" (imanlı gibi görünmek) bazen, "iman" olarak adlandırılmıştır.

Nitekim Cenâb-ı Allah, *"Müşrik kadınları iman etmedikçe nikâhlamayın"* (Bakara, 221) buyurmuştur.

Kaffal (r.h): "Bu âyetten murat, (iman ve küfrün) kaç kere olduğunu anlatmak değildir. Aksine bundan murat, onların müterediddit oluşlarını göstermektir. Nitekim Allahu Teâlâ *"Onlar (iman ile küfür) arasında bocalayan bir sürü kararsızlardır. Ne onlara, ne de bunlara (tam olarak katılırlar)"* (Nisâ, 143) buyurmuştur.

Cenâb-ı Hakk'ın, müteakiben, *"Münafıklara müjdele ki, onlara pek acıklı bir azap vardır"* buyurmuş olması da mananın böyle olduğuna delalet eder.

4) Âlimlerin bir kısmı da şöyle demiştir: Burada kastedilenler, Müslümanları şüpheye düşürmek isteyen, böylece de Cenâb-ı Hakk'ın *"(Onlar), "iman edenlere indirilen (Kur'an'a), günün başında iman edin, sonunda da onu inkâr edin. Olur ki (mü'minler dinlerinden) dönerler" (dediler)"* (Âl-i İmran, 72) diye beyan ettiği üzere, bazen iman etmiş gibi görünen ve bazen inkârlarını açıkça söyleyen bir grup Ehl-i kitaptır.

Âyetteki, "ثُمَّ ازْدَادُوا كُفْرًا" ifadesi, "Onlar, İslâm ile istihza ve alay edecek kadar küfürde ileri gittiler" demektir.

İKİNCİ MESELE

Âyet, imandan sonra bazen küfrün olabileceğine delalet etmektedir ki, bu da, her şeyi insanın ölümü anındaki durumuna bağlayanların (muvâfât ehlinin) mezheplerinin yanlışlığını ortaya kor. Bunların görüşüne göre, kişinin Müslümanlığının sahih olmasının şartı, ölürken Müslüman olarak ölmesidir. Bunlar, âyetten çıkartılan bu manaya, "Biz bu âyetteki imanı, "iman izhar etme (mü'min olarak görünme)" manasına alıyoruz" diyerek cevap vermişlerdir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Küfür ve İmanın Artıp Eksilmesi**

Âyet, küfrün artıp eksilebileceğine delalet etmektedir. Binâenaleyh imanın da aynı şekilde artıp eksilebilmesi gerekir. Çünkü bu ikisi, birbirinin zıttıdır. Binâenaleyh birisi farklılığı kabul ettiğine göre, diğeri de kabul eder. Bu görüşte olanlar, âyette geçen "küfrün artması" hususunu tefsir sadedinde, şu izahları yapmışlardır:

a) Onlar, küfürleri üzere ölürler.

b) "Onlar, kâfir iken yaptıkları günahlar sebebi ile, küfürde iyice ileri gittiler." Âyetin, bu manaya alınması halinde, kâfir iken işlenen günah,

küfürde bir ziyadelik olunca, imanlı iken işlenen taatlerin da imanda bir ziyade olması gerekir.

c) Küfürde ileri gitmeleri, onların "Biz, mü'minlerle sadece alay ediyoruz" demelerinden dolayıdır. İşte bu, din ile alay etmenin, küfrün en ileri, en koyu derecesi olduğunu gösterir.

Bu Âyetteki Affedilmeyişin Açıklanması

Daha sonra Cenâb-ı Hak, لَمْ يَكُنِ اللّٰهُ لِيَغْفِرَ لَهُمْ *"Allah, onlara mağfiret edecek değildir"* buyurmuştur. Bu âyetle ilgili iki soru vardır:

1) Bu âyette zikredilen hüküm ya tevbeden önceki hale, veyahut da sonraki hale bağlanmıştır. Birinci ihtimal bâtıldır, çünkü tevbeden önceki küfür, mutlak manada zikredilmemiştir. Bu durumda bu âyette zikredilen şartlar zayi olmuş olur. İkinci ihtimal de bâtıldır; küfür, tevbeden sonra bağışlanır; velev ki bu küfür bin kere dahi olmuş olsa... Binâenaleyh, her iki duruma göre de böyle bir soru gerekli ve yerinde olmuş olur.

Bu suale şu şekillerde cevap verebiliriz:

a) Biz, âyette geçen "اَلَّذِينَ" lafzını istiğraka (umum mana ifade etmeye) değil, aksine daha önce geçmiş olan malum kimselere hamlediyoruz. Binâenaleyh bu ifade ile, Allah'ın, küfürleri üzere öleceklerini ve kesinlikle o küfürden tevbe etmeyeceklerini bildiği birtakım muayyen kimseler kastedilmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah, onlara mağfiret edecek değildir"* buyruğu, bu kimselerin küfürleri üzere öleceklerini haber veren bir ifade olmuş olur. Mananın bu şekilde verilmesi halinde, böyle bir soru ortadan kalkmış olur.

b) Bu ifade, genel duruma göre söylenmiş bir ifadedir. Çünkü, sık sık İslam'dan küfre geçen herkesin kalbinde, İslam'ın ağırlığı ve azameti yer etmemiş, tesir etmemiş demektir. Böyle bir insanın zahirî durumu, onun, izah ettiğimiz şekilde küfrü üzere öleceğinin emaresidir.

c) Bu ifadede zikredilen hüküm, küfürden tevbe etmeme haline bağlıdır. Bu takdire göre, âyette bahsedilen sıfatlar zayi olur diyenin sorusuna da, biz şöyle cevap veririz: Onların özellikle zikredilmiş olmaları, o kâfirlerin küfürlerinin çok fâhiş, hıyanetlerinin çok büyük ve kıyamet günündeki cezalarının da çok şiddetli olduğuna delalet eder. Binâenaleyh bu ifade, Cenâb-ı Hakk'ın وَاِذْ اَخَذْنَا مِنَ النَّبِيّٖنَ مِيثَاقَهُمْ وَمِنْكَ وَمِنْ نُوحٍ *"Hani biz, peygamberlerden misaklarını almıştık: Senden de, Nuh'tan da.."* (Ahzab, 7)

buyruğu gibi olmuş olur. Cenâb-ı Hak bu âyette, Hz. Muhammed ile **Hz. Nuh'u,** makamlarının yüceliğini belirtmek için özellikle ve ayrıca zikretmiştir. Bunun bir benzeri de, *"Kim Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrail'e, Mikail'e düşman olursa ..."* (Bakara, 98) âyetidir.

2) Hak Teâlâ'nın, "لِيَغْفِرَ لَهُمْ" ifadesindeki lâm, te'kid için getirilmiş bir lâm'dır. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah, onları mağfiret edecek değildir"* sözü, te'kidin nefyini ifade eder. Halbuki, böyle bir nefiy bu makama uygun düşmez. Buraya uygun düşen, ancak nefyin te'kididir. Binâenaleyh, bu konudaki izah nasıl olabilir?

Cevap: Te'kidin nefyi, "tehekküm"[120] (küçümseme) yoluyla zikredildiğinde, bundan maksat, nefyi iyice te'kid etmek olur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَلَا لِيَهْدِيَهُمْ سَبِيلًا *"Onlara hidayet edecek de değildir"* buyurmuştur. Âlimlerimiz bu ifadenin, "Cenâb-ı Hakk'ın kâfirleri imana hidayet etmediğine" delalet ettiğini söylemişlerdir. **Mu'tezile** ise aynı kanaatte değildir. **Mu'tezile,** âlimlerimizin bu görüşüne, "Bu âyetin ifade ettiği mana, Cenâb-ı Hakk'ın "lütuf fiillerini artırmayacağı" veyahut da O, onları ahirette "cennete sevketmeyeceği, kılavuzlamayacağı" manalarına hamledilmiştir" diyerek cevap vermişlerdir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, بَشِّرِ الْمُنَافِقِينَ بِأَنَّ لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا *"Münafıklara müjdele ki, onlara pek acıklı bir azap vardır"* buyurmuştur.

Bil ki, bir önceki âyetin münafıklar hakkında olduğunu söyleyenler şöyle demişlerdir: Allahu Teâlâ, o münafıkların küfürlerini bağışlamayacağını ve onları cennete kılavuzlamayacağını beyan buyurmuştur. Allah, o münafıkları mükâfat yurdu (cennete) iletmeyeceği gibi, onları ceza çeşitlerinin en büyüğüne dûçar edeceğini de belirtmiştir ki, işte O'nun *"Münafıklara müjdele ki, onlara pek acıklı bir azap vardır"* buyruğundan murat edilen de budur. Hak Teâlâ'nın *"Müjdele..."* tabiri, tehekküm içindir. Nitekim Araplar, "Senin selamın dayak, senin kınaman (itabın) da kılıçtır" demektedirler.

Mü'minler Yerine Kâfirleri Dost Edinenler

اَلَّذِينَ يَتَّخِذُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَآءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ ۚ أَيَبْتَغُونَ عِنْدَهُمُ الْعِزَّةَ فَإِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا ﴿١٣٩﴾

120 Ta'rizin dokunaklı olanına istihza, acı ve ağır istihzayı hâvi olanına ise tehekküm denir (Ç).

"Onlar, mü'minleri bırakıp kâfirleri dost edinenlerdir. İzzeti onların yanında mı arıyorlar? Muhakkak ki, bütün izzet ve kudret Allah'ındır" (Nisâ, 139).

Bu ifadenin başındaki "اَلَّذِينَ" kelimesi, اُرِيدُ الَّذِينَ "şöyle şöyle olanları kastediyorum, murat ediyorum" manasında olmak üzere, zemm ve kınamadan dolayı mansub; veya هُمُ الَّذِينَ "onlar, şunlardır" manasında olmak üzere, merfudur. Müfessirler, bu âyette geçen اَلَّذِينَ يَتَّخِذُونَ *"edinenler"* ifadesinden muradın münâfıklar, اَلْكَافِرِينَ *"kâfirleri.."* ifadesinden muradın da Yahûdîler olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Çünkü münafıklar, kâfirleri dost ediniyor ve birbirlerine, "Muhammed'in işi henüz tamamlanmadı, ne olup olmayacağı belli değil" diyorlar, müteakiben Yahûdîler de, bütün güç ve kudretin kendilerinde olduğunu söylüyorlardı.

İzzet Kelimesinin Manası

Daha sonra Cenâb-ı Hak, اَيَبْتَغُونَ عِنْدَهُمُ الْعِزَّةَ *"İzzeti insanların yanında mı arıyorlar?"* buyurmuştur.

Vâhidî şöyle der: "Arapçada "izzet", şiddet ve güç demektir. Sert ve kuvvetli toprağa "عِزَازٌ" denilmiş olması da, bu manadan dolayıdır. Yine, bir kimsenin hastalığı ilerleyip şiddetlendiğinde ve nerdeyse helak olacak dereceye geldiğinde "قَدِ اسْتَعَزَّ الْمَرَضُ عَلَى الْمَرِيضِ"; yine keder ve hüzün şiddetlendiğinde "عَزَّالْهَمُّ" denilir. Yine, şiddetlendi manasında olmak üzere, عَزَّ عَلَيَّ اَنْ يَكُونَ كَذَا "Onun şöyle olması, bana zor geldi, şiddetlendi..." denilir. Yine bir şey, o hiç bulunmayacak kadar azaldığı zaman "عَزَّ الشَّيْءُ" denilir; çünkü onu elde etmek arzusu şiddetlenmiştir... Yine, bir kimsenin gücü kuvveti, bir başkası ile arttığında, "اِعْتَزَّ فُلَانٌ بِفُلَانٍ" denilir. Sağılması güç olan koyuna da, "شَاةٌ عَزُوزٌ" ismi verilmektedir. Manaları birbirine yakın olduğu için "اَلْعِزَّةُ" kelimesi, şiddet manasından nakledilerek kuvvet manasına alınmıştır. Aziz, zelîlin aksine kuvvetli, karşı koyan, güçlü demektir.

Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki, münafıklar, Yahûdilerle birleşmek suretiyle güç ve kuvvet arıyorlardı.

Sonra Cenâb-ı Hak, فَاِنَّ الْعِزَّةَ لِلّٰهِ جَمِيعًا *"Muhakkak ki bütün izzet ve kudret Allah'ındır"* buyurmuştur. Buna göre eğer, "Bu ifade Cenâb-ı Hakk'ın, *"Halbuki şeref, kuvvet ve galibiyet Allah'ındır, Peygamberi'nindir, mü'minlerindir"* (Münafikûn, 8) buyruğuna zıt gibi görünmektedir" denilirse, biz deriz ki:

Kâmil ve mükemmel kudret, Allah'a aittir. O'nun dışında kalan herkes ise, O'nun kudret vermesiyle kâdir, O'nun aziz kılmasıyla azîz, izzet sahibi olurlar. Binaenaleyh, gerek Peygamber gerekse mü'minler için söz konusu olan izzet, ancak Allah'ın vermesiyle olmuştur. Bu sebeple durum iyice incelendiğinde, bütün izzetin, kudretin Allah'a ait olduğu ortaya çıkmış olur

وَقَدْ نَزَّلَ عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ اَنْ اِذَا سَمِعْتُمْ اٰيَاتِ اللّٰهِ يُكْفَرُ بِهَا وَيُسْتَهْزَاُ بِهَا فَلَا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ حَتّٰى يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهٖ اِنَّكُمْ اِذًا مِثْلُهُمْ اِنَّ اللّٰهَ جَامِعُ الْمُنَافِقِينَ وَالْكَافِرِينَ فِي جَهَنَّمَ جَمِيعًا ﴿١٤٠﴾

"O, size kitapta, 'Allah'ın âyetlerine küfredildiğini ve onlarla alay edildiğini işittiğiniz zaman, onlar bundan başka bir söze dalıncaya kadar yanlarında oturmayın. Çünkü o zaman siz de, muhakkak ki onlar gibi (olursunuz)' diye (bir âyet) indirmiştir. Allah muhakkak ki münafıkları da, kâfirleri de cehennemde toptan bir araya getirecek olandır" (Nisâ, 140).

Müfessirler şöyle demişlerdir: Müşrikler meclislerinde, Kur'an'ı dillerine doluyor ve onunla alay ediyorlardı. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, *"Âyetlerimiz hakkında (münasebetsizliğe) dalanları gördüğün zaman, onlar Kur'an'dan başka bir sözle meşgul oluncaya kadar, kendilerinden yüz çevir"* (En'am, 68) âyetini indirmiştir. Bu âyet Mekke'de nazil olmuştur. Medine'deki Yahûdî âlimleri de tıpkı müşriklerin yaptığı gibi yapıyorlardı. O Yahûdî âlimleriyle oturanlar ve bu sözde, onlara muvafakat edenler ise, münafıklar idi... İşte bunun üzerine Allahu Teâlâ münafıklara hitap ederek, وَقَدْ نَزَّلَ عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ اَنْ اِذَا سَمِعْتُمْ اٰيَاتِ اللّٰهِ يُكْفَرُ بِهَا وَيُسْتَهْزَاُ بِهَا *"O, size kitapta, "Allah'ın âyetlerine küfredildiğini ve onlarla alay edildiğini işittiğiniz zaman..."* buyurmuştur. Ki bu ifadenin manası "Siz, onların, Allah'ın âyetlerine küfrettiklerini ve onunla istihzada bulunduklarını duyduğunuz zaman" şeklindedir. Ancak ne var ki âyette, "سَمِعَ" fiiline, "اٰيَاتِ اللّٰهِ" ifadesi "mef'ûlün bih sarih" olmuştur; bundan maksat ise, istihzayı işitmektir... **Kisaî:** "Bu tıpkı, سَمِعْتُ عَبْدَ اللّٰهِ يُلَامُ "Abdullah'ı kınanır olduğu halde duydum" denilmesi gibidir" demiştir.

Bana göre bu hususta bir başka izah da şudur: "Siz, Allah'ın âyetlerine küfredilip onlarla alay edildiği bir halde, Allah'ın âyetlerini duyduğunuzda..." şeklindedir. Bu takdire göre, **Kisaî**'nin söylediğine ihtiyaç kalmaz. "İşte o zaman siz, onlar küfür ve istihzadan başka bir söze geçinceye kadar, onlarla beraber oturup kalkmayınız..." demektir.

Cenâb-ı Hak sonra, إِنَّكُمْ إِذًا مِثْلُهُمْ *"Çünkü o zaman siz de, muhakkak ki onlar gibi (olursunuz)"* buyurmuştur.

Buna göre mana, "Ey münafıklar, sizler küfür hususunda, tıpkı o Yahûdî âlimleri gibisiniz..." şeklinde olur.

Küfre Rıza Küfür, Günaha Rıza Günahtır

İlim erbabı şöyle demiştir: Bu, küfre razı olan kimsenin kâfir olacağına ve yine, dinî yönden hoş olmayan bir münkeri görüp de ona razı olan ve o münkeratı yapanların arasına karışan, bilfiil o münkeri yapmasa bile, günah bakımından yapanlardan bir farkı olmadığına delalet eder. Bunun delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın bu buyruğunda, "اَلْمِثْلُ" kelimesini zikretmiş olmasıdır. Bu, oturan kimsenin orada oturmaya razı olması halinde böyledir. Ama, onların sözlerine (içten) kızıp da, korkarak ve takiyye yaparak oturması halinde ise, durum böyle değildir. İşte bu incelikten dolayı biz diyoruz ki, Yahûdîlerle oturup kalkan ve Kur'ân'ı ve Resûlullah'ı ta'n edip eleştiren o münafıklar da, tıpkı o Yahûdîler gibi kâfirdirler. Ama Medine'de bulunup da daha önce Mekke'de iken Kur'ân'ı ta'n eden kâfirlerle oturup kalkmış olan Müslümanlar ise, imanları üzere devam etmişlerdir... Bu iki mesele arasındaki fark şudur: Münafıklar Yahûdîlerle, kendi irade ve arzularıyla oturup kalkıyorlardı... Ama Müslümanlar ise, zarurete binaen kâfirlerle birlikte bulunuyor, oturup kalkıyorlardı...

Sonra Cenâb-ı Hak, münafıkların, küfür bakımından kâfirler gibi olduklarını tahkik ifâde eden edâtla belirterek, إِنَّ اللهَ جَامِعُ الْمُنَافِقِينَ وَالْكَافِرِينَ فِي جَهَنَّمَ جَمِيعًا *"Allah muhakkak ki münafıkları da, kâfirleri de cehennemde toptan bir araya getirecek olandır"* buyurmuştur.

O, "Onlar, bu dünyada Allah'ın âyetleriyle istihza etmek hususunda bir araya geldikleri gibi, kıyamet gününde de, cehennemin azabında bir araya toplanacaklar, bir araya geleceklerdir" manasını kastetmiştir.

Cenâb-ı Hak, bu ifadede, esasen tenvinle olmak üzere, "جَامِعٌ" demek istemiştir. Çünkü bu cem işi, Allah'ın onları bir araya getirip cem etmesinden

sonra olacaktır. Ancak ne var ki tenvin, lafızda bir hafiflik olsun diye hazfedilmiştir. Ama hakikatte (mana bakımından) bu kelimede tenvin murat edilmiştir ve vardır.

Münafıkların Mü'minleri Gözetleyip Ona Göre Tavır Almaları

الَّذِينَ يَتَرَبَّصُونَ بِكُمْ فَإِنْ كَانَ لَكُمْ فَتْحٌ مِنَ اللهِ قَالُوا أَلَمْ نَكُنْ مَعَكُمْ وَإِنْ كَانَ لِلْكَافِرِينَ نَصِيبٌ قَالُوا أَلَمْ نَسْتَحْوِذْ عَلَيْكُمْ وَنَمْنَعْكُمْ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فَاللهُ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَنْ يَجْعَلَ اللهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا ﴿١٤١﴾

"Onlar, hep sizi gözetleyip duranlardır. Onun için eğer Allah'tan size bir fetih nasip olursa: 'Biz sizinle beraber değil miydik?' derler. Şayet kâfirlere bir hisse düşerse, (o zaman da onlara), 'Biz size (yardım ederek) galip gelmenizi temin etmedik mi? Sizi mü'minlerden korumadık mı?' derler. Artık Allah, kıyamet günü aranızda hükmünü verecektir. Allah, kâfirlere, mü'minlerin aleyhinde olacak bir yol (ve imkânı) asla bahşetmez" (Nisâ, 141).

Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın, الَّذِينَ يَتَرَبَّصُونَ بِكُمْ *"Onlar, hep sizi gözetleyip duranlardır"* buyruğu, ya "الَّذِينَ يَتَّخِذُونَ" (Nisa, 139) sözünden bedeldir, yahut, "الْمُنَافِقِينَ" (Nisa, 140) kelimesinin sıfatıdır, veyahut da zemmolmak üzere mansubdur. Hak Teâlâ'nın "يَتَرَبَّصُونَ" sözü ise, "Onlar, meydana gelebilecek hayır ve şerri gözetirler... Bu durumda, eğer sizin Yahûdîlere bir üstünlüğünüz söz konusu olursa, onlar size (mü'minlere), "Biz sizinle beraber değil miydik?" derler. Yani, "Bize, ganimetten payımıza düşeni veriniz." Eğer Yahûdîler, Müslümanlara karşı galip gelirlerse, onlar, "Biz size (yardım ederek) galip gelmenizi temin etmedik mi?" derler" demektir.

"أَلَمْ نَسْتَحْوِذْ عَلَيْكُمْ" Tabirinin Tefsiri

Bir kimse bir kimseye üstün gelip, onu yendiğinde, اِسْتَحْوَذَ عَلَى فُلَانٍ denilir. Bu tabirin tefsiri hususunda şu iki izah yapılmıştır:

a) Bu tabirin, "Biz size galip gelmedik mi ve sizi öldürmek ve esir etmek imkanına sahip olmadık mı? Ama buna rağmen, işte bunlardan hiçbirisini yapmadık... Onları sizden uzaklaştırmak, onların kalplerini zayıflatacak

(morallerini bozacak) şeyleri, onlara varmış gibi göstererek ve onların sizlere galip gelmelerine önem vermeyerek, sizi Müslümanlara karşı korumadık mı? Binâenaleyh, elde ettiğiniz şeylerden, ganimetlerden bize düşen payı verin!" anlamında olmasıdır.

b) Bu ifadenin manası şöyle olabilir: "Muhakkak ki bu kâfirler ve Yahûdîler, İslam'a girmeye yeltenmiş, sonra münafıklar, kâfirleri ve Yahûdîleri bundan caydırmışlar, onları İslam'dan alabildiğine nefret ettirmişler ve onlara, "Hz. Muhammed'in davası gittikçe zayıflayacak, sizinki ise kuvvetlenecektir" hissini vermişlerdir. Tesadüfen, o kâfir ve Yahudilerin, Müslümanlar üzerinde bir hükümranlığı söz konusu olduğunda münâfıklar, "Biz, İslam'a girmeniz hususundaki görüşünüze galip gelip baskın çıkıp da, sizi o İslam'a girmekten men etmedik mi? Size, O'nun davası zayıflayacak, sizin davanız ise güç ve kuvvet bulacak demedik mi? Binâenaleyh siz, bizim sözümüzün doğruluğunu şu anda müşahede ettiğinize göre, elde ettiğiniz ganimetlerden bizim hissemizi veriniz..." Netice olarak diyebiliriz ki münâfıklar, "Bu faydalı şeylere sizi iletip götüren biziz... Binâenaleyh, elde ettiğiniz şeylerden bizim hissemizi de verin!.." diyerek, yaptıklarını kâfirlerin başına kakıyorlardı.

İmdi şayet, "Cenâb-ı Hak niçin, Müslümanların zaferini "fetih"; kâfirlerin başarısını ise, "hisse, nasip" diye adlandırmıştır?" denilirse, biz deriz ki: Bu, mü'minlerin şanını yüceltmek, kâfirlerin hisselerini hakir görüp önemsememektir. Çünkü mü'minlerin zaferi, öylesine büyük bir iştir ki, bundan ötürü göklerin kapıları açılmış ve böylece de melekler, Allah'ın dostlarına fethi indirmişlerdir. Kâfirlerin başarısı ise, değersiz, sona erici ve dünyada zemm, ahirette de cezadan başka bir izi ve eseri kalmayan bir nasiptir, hissedir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَاللّٰهُ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ *"Artık Allah, kıyamet günü mü'minler ile münafıklar arasında hükmünü verecektir"* buyurmuştur. Buna göre mana, "Allahu Teâlâ, bu dünyada münafıkların öldürülmesini emretmemiş, aksine onların cezalarını ahirete ertelemiştir.

Allah'ın, Mü'minlere Karşı Kâfirlere Fırsat Vermemesi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَلَنْ يَجْعَلَ اللّٰهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا *"Allah kâfirlere, mü'minlerin aleyhinde olacak bir yol (ve imkânı) asla bahşetmez"* buyurmuştur. Bu ifadenin izahı hakkında iki görüş vardır:

a) Bu, **Hz. Ali** ve **İbn Abbas** (r.a)'ın görüşüdür. Buna göre bu ifadeden murat, bunun kıyamet gününde böyle olmasıdır. Bunun delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın bu ifadeyi, *"Artık Allah, kıyamet günü, aranızda hükmünü verecektir"* ifadesine atfetmiş olmasıdır.

b) Bundan muradın, bunun dünyada böyle olmasıdır. Ancak ne var ki bu, "delil bakımından" olma manasına tahsis edilmiştir. Buna göre mana, "Müslümanların delili herkesin deliline galiptir, üstündür... Hiç kimse, hüccet ve delil bakımında Müslümanları mağlup edemez" şeklindedir.

c) Bu, delilin tahsis ettiği durumlar hariç, her şey hakkında genel bir hükümdür.

Şâfiî (r.h) bu âyete dayanarak birkaç mesele irad etmiştir:

1) Kâfir, Müslümanın malına el koyup, o malı da daru'l-harpte koruduğu zaman, o, bu âyetin delaletiyle o malın maliki ve sahibi olamaz.

2) Kâfir kimse, bu âyetin delaletiyle, Müslüman bir köleyi satın alamaz.

3) Bu âyetin delaletine göre, Müslüman, (kısas yoluyla) zimmiye mukabil öldürülemez.

Münafıklar Aldattıklarını Sanırken Asıl Kendileri Aldanırlar

إِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ وَإِذَا قَامُوا إِلَى الصَّلَاةِ قَامُوا كُسَالَىٰ يُرَاءُونَ النَّاسَ وَلَا يَذْكُرُونَ اللَّهَ إِلَّا قَلِيلًا ﴿١٤٢﴾ مُذَبْذَبِينَ بَيْنَ ذَٰلِكَ لَا إِلَىٰ هَٰؤُلَاءِ وَلَا إِلَىٰ هَٰؤُلَاءِ وَمَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلًا ﴿١٤٣﴾

"Münafıklar, (akıllarınca) Allah'ı aldatmak isterler. Halbuki O, kendi oyunlarını başlarına geçirendir. Onlar namaza kalktıkları vakit, üşene üşene kalkarlar, insanlara gösteriş yaparlar. Allah'ı, ancak birazcık anarlar. Onlar, (küfür ile iman) arasında bocalayan bir sürü kararsızlardır. Ne onlara, ne bunlara (mal olurlar). Allah kimi şaşırtırsa, artık ona yol bulamazsın" (Nisâ, 142-143).

Cenâb-ı Hakk'ın, إِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ *"Münafıklar, (akıllarınca) Allah'ı aldatmak isterler. Halbuki O, kendi oyunlarını başlarına geçirendir"*

buyruğundaki "hud'a"nın tefsiri, Bakara Sûresi'ndeki "يُخَادِعُونَ اللهَ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا" (Bakara, 9) âyetinin tefsirinde geçmişti.

Zeccâc bu âyetin tefsiri hususunda şöyle demiştir: "Onlar Allah'ı, yani Allah'ın Resûlü'nü aldatmak isterler. Yani, Allah'ın Resûlü'nün yüzüne karşı iman ettiklerini söyler, ama içlerinde küfürlerini muhafaza ederler. Bu ifade şekli, şu âyette olduğu gibidir: *"Gerçekte sana biat edenler, ancak Allah'a biat etmiş olurlar"* (Fetih, 10).

Allah'ın وَهُوَ خَادِعُهُمْ *"O da onlara hud'a yapar"* buyruğu, "Onları, yaptıkları tuzaklarına karşılık cezalandırır" demektir. **İbn Abbas** (r.a), "Allah, onlara ahirette hud'a yapar. Çünkü orada, mü'minlere verdiği gibi, o münafıklara da bir nur verir. Derken onlar sırat köprüsüne geldiklerinde, nurları sönüverir ve karanlık içinde kalıverirler. Bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onların hali, bir ateş yakanın hali gibidir ki, o (ateş), çevresindekileri aydınlatınca Allah ışıklarını giderip, kendilerini karanlıklar içinde, görmez kimseler halinde bırakıvermiştir"* (Bakara, 17) âyetidir" demiştir.

Münafık Üşenerek Namaz Kılar

Sonra Cenâb-ı Hak, وَاِذَا قَامُوا اِلَى الصَّلٰوةِ قَامُوا كُسَالٰى *"Onlar namaza kalktıkları vakit, üşene üşene kalkarlar"* buyurmuştur. Yani onlar Müslümanlarla birlikte namaza kalktıklarında, ağırdan alarak yavaş yavaş kalkarlar. İşte Arapçada "اَلْكَسَلُ" kelimesinin manası budur. Bu tembelliğin ve üşenmenin sebebi şudur: Onlar namaza o esnada yavaş yavaş kalkıp giderler, kıldıkları namazdan bir sevap ummaz, kılmadıkları namazlardan bir ceza beklemezler. İşte bu bakımlardan, onları namaz kılmamaya götürecek olan sebep daha kuvvetlidir. Namaz kılmaya götüren sebep ise, sadece insanlardan çekinmeleridir. Onları namaz kılmaya götüren sebep, her ne zaman böyle olursa, onlardan çıkacak fiil, işte bu şekilde üşenme ve gevşeklikle yapılmış olur.

Keşşaf sahibi, buradaki "كُسَالٰى" kelimesinin "كَسْلَانٌ" kelimesinin cem'i olarak, kef'in zammesi veya fethasıyla okunduğunu ve bunun tıpkı, "سَكْرَانٌ" (sarhoş) kelimesinin cem'inin, sîn'in fethası ve zammesi ile "سُكَارٰى" şeklinde olması gibi olduğunu söylemiştir.

Münafık Gösteriş Düşkünüdür

Daha sonra Cenâb-ı Hak, يُرَاۤؤُنَ النَّاسَ وَلَا يَذْكُرُونَ اللهَ اِلَّا قَلِيلًا *"İnsanlara, gösteriş yaparlar. Allah'ı ancak birazcık anarlar"* buyurmuştur. Bu, "onlar

namaza, dinin emri olduğu için değil, gösteriş ve desinler için kalkıp giderler" demektir.

Eğer "ru'yet (görmek) mastarının, mufa'ale babındaki "mura'at" şekli ne demektir?" denilir ise, biz deriz ki: "Müra'i, insanlara yaptığı işin güzelliğini göstermeye çalışır, insanlar da onu görürler."

Münafık, Allah'ı Çok Az Hatırlar

Bu ifadedeki, *"Allah'ı ancak birazcık anarlar"* sözü hakkında şu izahlar yapılmıştır:

a) Burada bahsedilen *"Allah'ı anma"*dan murat, namazdır. Buna göre ifade, "Onlar, çok az namaz kılarlar" demektir. Çünkü her ne zaman, yanlarında yabancı birisi (yani bir mü'min) bulunmazsa, namazı kılmazlar. Ama mü'minlerin yanında oldukları ve namaz vakti girdiği zaman, namaz kılmamak için zorlanırlar ve böylece de mü'minlerin gözlerinden kaybolurlar.

b) Bahsedilen, *"Allah'ı anma"*dan murat şudur: Onlar kıldıkları namazlar esnasında, Allah'ı çok az anarlar. İşte bu az olan anmaları da, mesela namazın tekbirleri gibi açıktan söylenmesi gereken hususlardır. Fakat namazdaki kıraat ve tesbih gibi, gizli (sessiz) okunan şeylere gelince, onlar bunları hiç söylemezler.

c) Bundan murat şudur: "Onlar ister namaz vakitleri olsun, ister olmasın, bütün zamanlarında, Allah'ı nadiren anarlar."

Keşşaf sahibi, "İşte bu şekilde, Müslümanlıktan dem vuran bir çok insanla, günler ve geceler boyu arkadaşlık yapıp beraber bulunsan, kendisinden ne bir tehlil (lâilahe illallah sözü), ne de bir tesbih duyamazsın. Ancak dünyevi işlerden bahsetmek bütün günlerini ve gecelerini alır ve bu sözlerden hiç ayrılmaz. Bunlardan birçoğunu işte böyle görürüz" demiştir.

a) **Katâde,** "Bu âyette اِلاَّ قَلِيلًا *"Ancak birazcık"* buyrulmuştur. Çünkü Allah onların anmalarını kabul etmemiştir. Allah'ın kabul etmediği şey, ne kadar çok olursa olsun, az; kabul ettiği şey de ne kadar az olursa olsun, çok sayılır."

Münâfık İki Sürü Arasında Bocalayan Şaşkın Koyundur

Sonra Cenâb-ı Hak, مُذَبْذَبِينَ بَيْنَ ذٰلِكَ لَا اِلٰى هٰؤُلَاءِ وَلَا اِلٰى هٰؤُلَاءِ وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلًا *"Onlar, (küfür ile iman) arasında bocalayan bir sürü kararsızlardır.*

Ne onlara, ne bunlara (mal olurlar). Allah kimi şaşırtırsa, artık ona yol bulamazsın" buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Buradaki "مُذَبْذَبِينَ" kelimesi, ya يُرَاؤُنَ *(gösteriş yaparlar)* fiilinden veya *"Allah'ı ancak birazcık anarlar"* ifadesinden hâldir. Bunun "zemm"den ötürü mansub olması da muhtemeldir.

***İKİNCİ MESELE:* Münafıktaki Kararsızlığın Tahlili**

"Müzebzebîn", "şaşkın olarak" demektir. Hakiki manada "müzebzeb", her iki tarafa da gidip gelen ve bir tarafta karar kılmayan demektir. Ancak "ذَبْذَبَ" fiilinde, "ذَبَّ" fiilinde bulunan "bu işi tekrar tekrar yapma" manası yoktur. Binâenaleyh manası, "O, her ne zaman bir tarafı tutsa ve yönelse, onu müdafaa eder.

Bil ki bunun sebebi şudur: Fiil, bir sebebe dayanır. Binâenaleyh fiile götüren sebep, dünyevî bir maksat olunca, hareket ve gidip gelme çoğalır. Çünkü bu dünyanın menfaatleri ve sebepleri değişkendir ve süratli bir şekilde değişir. Fiil, sebebine; sebep de maksada bağlı olup, maksat da çabuk çabuk değişince, insanın meyil ve isteğinde de değişikliklerin meydana gelmesi gerekir. Çoğu kez sebepler ve maniler birbiriyle çatışır. Bundan dolayı insan, şaşkınlığa ve tereddüde düşer. Ama yaptığı işteki gayesi, kalıcı hayır işleri yapmak ve manevi saadetleri kazanmak olan bu gayelerin, kalıcı ve değişikliklerden uzak şeyler olduğunu bilen kimseye gelince, şüphesiz böylesi insan, daha kararlı ve sebatlı olur. İşte bu manadan dolayı, Cenâb-ı Allah mü'minleri, "sebatlı" olarak tavsif etmiş ve *"Allah, iman edenlere daima sebat ihsan eder"* (İbrahim, 27); *"Haberiniz olsun ki kalpler ancak zikrullah ile mutma'in olur"* (Ra'd, 28) ve *"Ey mutma'in nefis..."* (Fecr, 27) buyurmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

İbn Abbas bu kelimeyi, ikinci "zal"in kesresi ile "مُذَبْذِبِينَ" şeklinde okumuştur ki, "onlar, kalplerini, dinlerini veya görüşlerini (iman ile küfür arasında) bocalatanlardır" manasına gelir. Bu, "صَلْصَلَ" ve تَصَلْصَلَ (dalgalı ses çıkardı) kelimelerinin aynı manaya gelmeleri gibi, bu da, "تَذَبْذَبَ" ile aynı manayadır. **Abdullah İbn Mes'ûd** (r.a)'un mushafında bu kelime, "مُتَذَبْذَبِينَ" şeklinde yer almıştır. **Ebu Cafer**'in, bu kelimeyi dâl ile, "مُدَبْدَبِينَ" şeklinde okuduğu rivayet edilmiştir ki, bu sanki şu manada olur: "Onlar, kâh şu

yolda, kâh öteki yolda olurlar ve tek bir yolda durmazlar." "اَلدَّابَّةُ" yol manasında olup, hayvanların yürüdüğü yer demektir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âyetteki "بَيْنَ ذٰلِكَ" ifadesi, "küfür ile iman arasında" veya "kâfirlerle mü'minler arasında" manasındadır. "ذٰلِكَ" ism-i işareti ile, bir topluluğa işaret edilebilir. Bunun izahı, "عَوَانٌ بَيْنَ ذٰلِكَ" (Bakara, 68) âyetinin tefsirinde geçmişti. Kâfirler ve mü'minlerden, *"Onlar mü'minleri bırakıp, kâfirleri dost edinenlerdir"* (Nisâ, 139) âyetinde bahsedilmiştir. Bu iki grup insanın bahsi yukarıda geçince, küfür ve imandan da bahsedilmiş gibi oldu.

Katâde, âyetin, "Onlar, ne ihlâslı mü'min, ne de şirklerini açıkça ifade eden müşrik olmuşlardır" manasında olduğunu söylemiştir.

BEŞİNCİ MESELE

Âlimlerimiz bu âyeti, dindeki şaşkınlığın da, Allah'ın yaratması ile olduğuna delil getirerek şöyle demişlerdir: "Âyetteki, "müzebzebin" ifadesi, onları bocalatan ve onları hayret ile şaşkınlıkta bırakan bir varlığın olmasını gerektirir. Bu, kulun iradesi ile olmaz. Çünkü tereddüt ve şaşkınlık verecek, birbirine zıt sebepler insanın kalbine geldiğinde, insan bu tereddüdü gidermeye çalışsa da, buna gücü yetmez. Ama kendine dönse ve kendi durumunu iyice düşünse, halinin, bizim söylediğimiz şekilde olduğunu anlar. Bu şaşkınlığa düşmesinin mutlaka bir sebebi (faili) olması gerektiği ve bunun da kendisi olmadığı sabit olduğuna göre, bunun yaratıcısının Allahu Teâlâ olduğu sabit olur. Böylece de her şeyin Allah'tan olduğu ortaya çıkar.

Eğer, "Âyetteki, *"Ne onlara, ne bunlara (mal olurlar)"* ifadesi, o münafıkları, hem mü'minlerin hem de tam kâfirlerin yolunu bırakmış olmalarından dolayı zemmedilmeleri manasına gelir. Bu ise Allahu Teâlâ'nın, onları, kâfirlerin yolunda olurlarsa, kınamayacağı manasına gelir ki, caiz değildir?" denilir ise, biz deriz ki: "Kâfirlerin yolu, her ne kadar kötü ise de, münafıkların yolu daha kötüdür. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, Bakara Sûresi'nin başında kâfirleri iki âyette, münafıkları ise on küsur âyette kınamıştır. Bu da ancak, münafıkların yolunun kâfirlerinkinden daha kötü ve adi olmasından ileri gelmiştir. Binâenaleyh Hak Teâlâ münafıkları, küfrü bıraktıkları için değil, fakat küfürden daha adi ve kötü bir yola dönmüş oldukları için kınamıştır. Sonra Cenâb-ı Hak, وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلًا *"Allah kimi*

şaşırtırsa, artık ona yol bulamazsın" buyurmuştur. Âlimlerimiz, bu âyeti kendi görüşlerine şu iki şekilde delil getirmişlerdir:

1) Allahu Teâlâ'nın, bu ifadeyi *"Onlar (küfür ile iman) arasında bocalayan bir sürü kararsızlardır"* sözünün peşinden getirmesi, bu bocalatmanın Allah tarafından olduğunu gösterir. Aksi halde, bu ifadenin kendinden öncesi ile bir ilgi ve bağı kalmaz.

2) Bu, Allahu Teâlâ'nın onları dinden saptırmış olduğu hususunda açık bir ifadedir. **Mu'tezile** ise şöyle der: "Bu âyette bahsedilen saptırma, Allah'ın, lütuf fiillerini o kuldan çekip alması veya o kulun sapıtmış olduğuna hükmetmesi, veyahut da o kulu, kıyamet günü cennetin yolundan saptırması manalarına gelir." **Mu'tezile**'nin bu izahlarına defalarca cevap vermiştik.

Kâfirleri Dost Edinmeyin

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ ۚ أَتُرِيدُونَ أَنْ تَجْعَلُوا لِلَّهِ عَلَيْكُمْ سُلْطَانًا مُبِينًا ﴿١٤٤﴾

"Ey iman edenler, mü'minleri bırakıp da kâfirleri dostlar edinmeyin. Kendi aleyhinizde, Allah'a apaçık bir hüccet vermek ister misiniz?" (Nisâ, 144).

Bil ki Allahu Teâlâ, münafıkları, bu iki gruptan hiçbirinde tam karar kılmayıp, kâh kâfirlere, kâh Müslümanlara katılmakla ta'n edip kınayınca, bu âyette de Müslümanlara, münafıklar gibi davranmayı yasaklamış ve *"Ey iman edenler, mü'minleri bırakıp da kâfirleri dostlar edinmeyin"* buyurmuştur. Bunun sebebi şudur:

1) Medine'deki Ensar'ın Yahûdî **Kureyzaoğulları** içinde süt kardeşleri vardı, onlarla anlaşmalı idiler ve onlara karşı sevgi duyuyorlardı. İşte bundan dolayı, Hz. Peygamber (s.a.s)'e "Kimi dost edinelim" diye sorunca, O da, *"Muhacirleri"* cevabını verdi. Bu sebeple bu âyet nazil oldu.

2) **Kaffâl** (r.h) şöyle demiştir: "Bu, mü'minleri, münafıkları dost edinmekten bir yasaklamadır. Sanki Cenâb-ı Hak, "Münafıkların huylarını ve yollarını size açıkça anlattım. Binâenaleyh onları dost edinmeyin" demektedir.

Sonra Allahu Teâlâ, اَتُرِيدُونَ اَنْ تَجْعَلُوا لِلّٰهِ عَلَيْكُمْ سُلْطَانًا مُبِينًا *"Kendi aleyhinizde Allah'a apaçık bir hüccet vermek ister misiniz?"* buyurmuştur. Eğer biz bir önceki ifadeyi, Allahu Teâlâ'nın, mü'minleri, kâfirleri dost edinmekten nehyetmesi manasına hamledersek, bu ifade de, "Sizler, münafık olduğunuza dair, Allah'a apaçık bir hüccet vermek mi istiyorsunuz?" manasına gelir ki bu da, "Siz, Allah'ın dininin ehli olan Hz. Peygamber ve ümmeti için, böyle bir hüccet mi vermek istiyorsunuz?" demektir. Yok eğer, ilk âyeti, münâfıkları dost edinmekle ilgili kabul edersek, o zaman bu ifadenin manası, "münafıkları dost edinmeniz sebebiyle, cezalandırılmanız için, Allah'a, kendi aleyhinize bir hüccet mi vermek istiyorsunuz" şeklinde olur.

Münafıklar Cehennemin En Alt Tabakasındadırlar

اِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِى الدَّرْكِ الْاَسْفَلِ مِنَ النَّارِ ۚ وَلَنْ تَجِدَ لَهُمْ نَصِيرًا ۙ ﴿١٤٥﴾

"Şüphesiz münafıklar cehennemin en aşağı tabakasındadırlar. Onlar için kesinlikle bir yardıma bulamazsın" (Nisâ, 145).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Leys: "Derk, deniz ve benzeri bir şeyin en dip noktası manasınadır" demiştir. Buna göre, "derk-i esfel"den maksat, cehennemin en dip noktasıdır. Bu kelime aslında, "lâhîk olma, yetişip kavuşma" manasına gelen, "idrak" kelimesinden türemiştir. Yemeğin pişmesi, çocuğun büyümesi manasına gelen, "idraku't-taam" ve "idraku'l-gulam" ifadeleri de bu köktendir. Binâenaleyh "derk", kendisine bir başka tabakanın ve katın eklendiği kısımdır. Bu kelimenin zahirî manası, cehennemin tabaka tabaka (kat-kat) olduğunu gösterir. Bu da, cehennemin en şiddetli tabakasının, en alttaki tabakası olduğunu gösterir.

Dahhâk, "Bir şey üst üste yığıldığında, onun her katına 'derece' denir. Bir şey alt alta (aşağıya doğru) sıralanırsa, onun her katına da 'dereke' denilir" demiştir.

İKİNCİ MESELE

Hamza, Kisâî ve **Âsım'ın ravisi Hafs,** râ harfinin sükunu ile, bu kelimeyi "اَلدَّرْكُ" şeklinde; diğer kıraat imamları ise, râ'nın fethası ile "اَلدَّرَكُ" şeklinde okumuşlardır. **Zeccâc,** kelimenin bu iki okunuşunun da, "اَلسَّمْعُ" ve "اَلسَّمَعُ" (mum) kelimesi gibi, kullanılan iki şekil olduğunu, fakat râ'nın fethası ile olan okunuşun daha çok kullanıldığı için, daha tercihe şayan olduğunu söylemiştir. **Ebu Hâtim** ise, "اَلدَّرَكُ" şeklindeki kullanılışın cem'inin "اَدْرَاكٌ" olduğunu ve bunun, Arapların "فَرَسٌ - اَفْرَاسٌ" ve "جَمَلٌ - اَجْمَالٌ" (At, atlar ve deve, develer) kelimeleri gibi olduğunu; "دَرْكٌ" kelimesinin cemî'nin ise, "اَدْرُكٌ" şeklinde olduğunu ve bunun da, فَلْسٌ - اَفْلُسٌ (fulus, fuluslar), كَلْبٌ - اَكْلُبٌ (köpek, köpekler) kelimeleri gibi cemîlendiğini söylemiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

İbnu'l-Enbârî: "Allahu Teâlâ, münafıkların cehennemin en aşağı tabakasında olduklarını bildirmiş, **Firavun** hanedanı hakkında ise, *"Firavun hanedanını, azabın en çetinine sokun"* (Mü'min, 46) buyurmuştur. Binâenaleyh bu ikisinden hangisi daha çetin bir azap içindedirler? Münafıklar mı, yoksa **Firavun'un** hanedanı mı?" der ve kendi kendine şu cevabı verir: "Muhtemelen cehennem azabının en şiddetlisi, "derk-i esfel" (en alt tabakasında) olandır. İşte bu iki grup, orada birleşeceklerdir."

DÖRDÜNCÜ MESELE

Münafık, kâfirden daha çetin bir azap içinde olacaktır. Çünkü münafık, küfür açısından kâfir gibidir ve üstelik bu küfrüne, bir küfür çeşidi daha katmıştır. Bu da, İslam ile ve Müslümanlar ile istihza etmesidir. Bir de onlar, kendilerini Müslüman gösterdikleri için, Müslümanların sırlarına muttali olabilmiş ve bunları kâfirlere haber vermişlerdir. İşte böylece münafıkların ahirette çekecekleri mihnet ve meşakkatler kat kat olmuştur. İşte bütün bu sebeplerden ötürü, Allahu Teâlâ onlara, kâfirlerden daha fazla azap verecektir.

Sonra Cenâb-ı Hak, وَلَنْ تَجِدَ لَهُمْ نَصِيرًا *"Onlar için kesinlikle bir yardımcı bulamazsın"* buyurmuştur. Bu, münafıklar için bir tehdittir. Âlimlerimiz bu âyeti ehl-i salât'ın günahkârlarına şefaat edileceğine delil getirerek şöyle demişlerdir: "Allahu Teâlâ, bu tehdidi münafıklara has kılmıştır. Şayet aynı tehdit, münafık olmayanlar hakkında da söz konusu olsaydı, bu, nifaktan -sırf bir nifak olduğu için- bir men manasına gelmezdi. Bu, "hitap delili" ile yapılan bir istidlâl değildir. Aksine buradaki istidlâlin şekli

şudur: Allahu Teâlâ bu ifadeyi nifaktan men etme sadedinde zikretmiştir. Binâenaleyh eğer bu men, nifak bulunmadığı halde olsaydı, o zaman bu, nifak sırf nifak olduğu için ondan men' manasında olmazdı."

Münafıkların Kurtulmaları İçin Yapmaları Gereken İşler

إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا وَأَصْلَحُوا وَاعْتَصَمُوا بِاللَّهِ وَأَخْلَصُوا دِينَهُمْ لِلَّهِ فَأُولَٰئِكَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ ۖ وَسَوْفَ يُؤْتِ اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿١٤٦﴾

"Ancak tevbe eden, (hallerini) ıslah eden, Allah'a sımsıkı sarılan ve dinlerinde, Allah için halis olanlar müstesna. İşte (ancak) bunlar mü'minlerle beraberdirler ve Allah mü'minlere büyük bir mükâfat verecektir (Nisâ, 146).

Bil ki bu âyette münâfıklar için çok sert tehditler bulunmaktadır. Bu köyledir, çünkü Allahu Teâlâ, onlardan azabı kaldırmak için şu dört şeyi şart koşmuştur.

a) Tevbe etmeleri...

b) Hallerini düzeltmeleri... Kötülüklerden vazgeçip hallerini düzeltmek, iyi işlere yönelip, onları yapmaktan ibarettir.

c) Allah'a sımsıkı sarılmak... Bu da, yaptığı tevbe ile halini ıslah etmedeki maksadının, günü gün etme gayesi değil, Allah'ın rızasını talep olmasıdır. Çünkü onun maksadı, eğer menfaat elde edip, zararı gidermek olur ise, tevbesini ve halini ıslahını çabucak bozmuş olur. Fakat onun gayesi, Allah'ın rızasını ve ahiret mutluluğunu elde edip, Allah'ın dinine sımsıkı sarılma olduğunda, bu yolda sebat eder ve artık yolunu değiştirmez.

d) İhlas... Bunun sebebi şudur: Allahu Teâlâ, onlara önce kötü şeyleri bırakmalarını; ikinci olarak da güzel şeyleri (hasenatı) yapmayı; üçüncü olarak bu bırakma ve yapmadaki gayelerinin Allah'ın rızasını talep olmasını; dördüncü olarak bu rızayı talep edişlerinin halis olmasını ve bu gayeye, başka bir gayenin karışmamasını emretmiştir. Bu dört şart hasıl olunca, Cenâb-ı Hak, *"İşte (ancak) bunlar mü'minlerle beraberdirler"* buyurmuş, ama "İşte (ancak) bunlar mü'minlerdir" dememiştir. Daha sonra Hak Teâlâ münâfıkların, mü'minlere katılmalarını sağlamak için, şeref ve

kıymetini göstererek, mü'minlere verdiği mukafaatı zikretmiş ve *"Allah mü'minlere büyük bir mükâfat verecektir"* buyurmuştur. İşte bütün bu karineler, münafığın Allah katındaki durumunun çok zor ve çetin olduğuna delalet etmektedir.

İnanıp Şükredene Allah Azap Etmez

مَا يَفْعَلُ اللّٰهُ بِعَذَابِكُمْ اِنْ شَكَرْتُمْ وَاٰمَنْتُمْ ۭ وَكَانَ اللّٰهُ شَاكِرًا عَلِيْمًا ﴿١٤٧﴾

"Eğer şükreder ve iman ederseniz, Allah size niçin azap etsin ki... Allah şâkir ve alîmdir" (Nisâ, 147).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu ifade, "Allahu Teâlâ size, ne iç soğutup ferahlamak, ne fayda elde etmek ve ne de bir zararı defetmek için azap etmez? Bütün bunlar, O'nun hakkında düşünülemez. Çünkü O, zatı itibarı ile ihtiyaçlardan uzak, faydaları temin ve zararları defetme gibi bir şeyden münezzehtir" demektir. Bundan kastedilen, mükellefleri iyi ameller işlemeye ve kötü amelleri terk etmeye teşviktir. Binâenaleyh şimdi siz, eğer güzel işler yapıp, kötü işleri terk ederseniz, Allah'ın, kerîm oluşuna rağmen size azap etmesi nasıl uygun düşer.

İKİNCİ MESELE

Mu'tezile şöyle demiştir: "Bu âyet, bizim, mezhebimize delalet etmektedir. Çünkü âyet, Allahu Teâlâ'nın, mahlukatı, onlara azap etmek ve cezalandırmak için yaratmadığına delalet etmektedir. Çünkü âyetteki, *"Eğer şükreder ve iman ederseniz, Allah size niçin azap etsin ki..."* buyruğu, Allah'ın hiç kimseyi, azap etmek için yaratmadığı hususunda açık bir hükümdür. Yine âyet-i kerime, şükrün ve imanın failinin kul olduğuna, bunların Allah'ın yaratması ile olmadığına delalet etmektedir. Aksi halde kelamın takdiri, "Sizde şükrü ve imanı yarattığı zaman, Allah niçin size azap etsin ki..." şeklinde olurdu. Malumdur ki bu mana, âyetin nazmına uygun değildir." **Mu'tezile**'nin bu sözlerine verilmiş olan cevabımız daha önce geçmişti.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Büyük Günahın Affedilmesinin Delili**

Âlimlerimiz şöyle demişlerdir: "Bu âyet-i kerime, Allahu Teâlâ'nın, büyük günah sahibi olan kimseye azap etmeye(bile)ceğine delalet etmektedir. Çünkü biz bu âyetin, şükreden ve iman eden, sonra da içki içmeye ve zinaya yönelen kimse hakkında olduğunu farzediyoruz. Bundan ise, *"Eğer şükreder ve iman ederseniz, Allah size niçin azap etsin ki..."* ifadesinin delaleti ile, büyük günah sahibinin azaba uğratılmaması gerekir. **Mu'tezile** eğer, "Biz, büyük günah sahibinin mü'min olduğunu kabul etmiyoruz" derlerse, biz de deriz ki: "Tefsirimizde, büyük günah sahibinin de mü'min olduğuna dair birçok izahlar zikrettik."

DÖRDÜNCÜ MESELE: **Bu Âyette Şükrün imandan Önce Getirilmesinin Hikmeti**

Âyette, şükrün imandan önce gelmesi hususunda üç izah şekli vardır:

1) Bu ifadede, bir takdim-te'hir bulunmaktadır. Bu, "Eğer iman eder ve şükrederseniz.." demektir. Çünkü iman, diğer bütün taatlerden önce gelir.

2) Biz, buradaki atıf vav'ının, tertip (sıra) ifade etmediğini söylersek, böyle bir sual ortadan kalkar.

3) Bunun bir üçüncü izahı da şöyledir: İnsan kendisine baktığında, yaratılışında ve düzenlenişinde büyük bir nimetin yatmakta olduğunu görür. Böylece de icmalî (genel) bir şükür ile Allah'a şükreder. Sonra kendisine nimet vereni tanıma hususundaki araştırmasını tamamlayınca, O'na iman eder ve tafsilatlı bir şekilde şükreder. Buna göre o genel şükür, imandan önce bulunmuş olur. Bundan dolayı Hak Teâlâ, şükrü imandan önce zikretmiştir.

Sonra Cenâb-ı Hak, وَكَانَ اللهُ شَاكِرًا عَلِيمًا *"Allah, şâkir ve alîmdir"* buyurmuştur. Çünkü Allahu Teâlâ, onlara şükrü emredince, o şükrün mükâfatını da, istiare yoluyla "şükür" diye ifade etmiştir. "Şâkir"(şükredici) kelimesi Allahu Teâlâ hakkında "şükrün mükâfatını veren" manasına; "alîm" olması da, "O bütün cüz'iyyatı (teferruatı, detayları) bilir. Binâenaleyh O'ndan, kesin olarak bir hata sâdır olmaz" manasına gelir. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, şükredene mükâfat verir, yüz çevireni de cezalandırır.

Zulme Uğramayan, Alenen Kötü Söz Söylememeli

لَا يُحِبُّ اللّٰهُ الْجَهْرَ بِالسُّوٓءِ مِنَ الْقَوْلِ اِلَّا مَنْ ظُلِمَ وَكَانَ اللّٰهُ سَمِيعًا عَلِيمًا ﴿١٤٨﴾

"Allah kötü sözün alenen söylenmesini sevmez. Ancak zulme uğrayan müstesna. Allah semî' ve alîmdir" (Nisâ, 148).

Âyetle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetin, daha önceki âyetlerle ilgi ve münasebeti hususunda iki izah şekli vardır:

1) Allahu Teâlâ, münafıkların örtüsünü (sırrını) açıp ifşâ ederek, onları rezil ve rüsvay edince ve rezil-rüsvay etmek rahîm ve kerîm olan bir zâta uygun düşmeyince, Hak Teâlâ, bu konuda, mazeretin yerini tutacak olan ifadeyi zikrederek, لَا يُحِبُّ اللّٰهُ الْجَهْرَ بِالسُّوءِ مِنَ الْقَوْلِ اِلَّا مَنْ ظُلِمَ *"Allah kötü sözün alenen söylenmesini sevmez. Ancak zulme uğrayan müstesna..."* buyurmuştur. Yani, "Allahu Teâlâ rezil-rüsvaylık ve çirkinlikleri açığa vurmayı sevmez. Ancak verdiği zarar büyük, hile ve tuzağı fazla olan kimseye karşı olursa, bu müstesna... İşte o zaman, Cenâb-ı Hakk'ın, o kimsenin rezillik ve adiliklerini ortaya dökmesi caiz olur. Bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s), اُذْكُرُوا الْفَاسِقَ بِمَا فِيهِ كَيْ تَحْذَرَهُ النَّاسُ *"İnsanlar kendisinden sakınsınlar diye, fâsığın kötü hasletlerini (herkese) söyleyiniz"*[121] buyurmuştur. O münafıklar, Müslümanlar hakkında çok büyük hile ve tuzak kurmuş, Müslümanlara çok zulmetmiş ve onların vermiş oldukları zarar çok büyük olmuştur. İşte bu manadan ötürü, Allahu Teâlâ, onların rezil ve rüsvaylıklarını zikretmiş, sırlarını ortaya dökmüştür.

2) Allahu Teâlâ, önceki bir âyette (146. âyette), münafıkların, eğer tevbe eder ve ihlaslı olurlarsa, mü'min olacaklarını zikretmiştir. Binâenaleyh muhtemelen onlardan bazıları, nifaklarından tevbe etmiş ve tevbelerinde ihlaslı olmuştur. Ancak daha sonra bunlar, geçmişteki nifaklarından dolayı, bazı Müslümanlar tarafından kınanmaktan kurtulamamışlardır. Bundan dolayı Cenâb-ı Allah, bu âyette, bu yoldan hoşlanmadığını, kötü sözün alenen

121 Keşfu'l-Hafâ, 1/106.

söylenmesinden razı olmadığını, ancak kendisine zulmedip, nifakı üzere devam eden kimse için (bu gibi sözlerin söylenmesinin) müstesna olduğunu, çünkü o kimsenin bundan rahatsızlık duymadığını beyan etmiştir.

***İKİNCİ MESELE:* Allah, Kötü Söz Söyleyeni Murat Etmez**

Mu'tezile şöyle der: "Bu âyet, Hak Teâlâ'nın, kullarının çirkin fiilleri işlemelerini murat etmediğine ve kulların bu fiillerini yaratmadığına delalet etmektedir. Çünkü Allahu Teâlâ'nın, "sevmesi", "murat etmesi ve istemesi" manasından ibarettir. Allahu Teâlâ, *"Allah kötü sözün alenen söylenmesini sevmez"* buyruğuna göre, anlıyoruz ki Allah, bunu murat etmemektedir. Yine aynı şekilde eğer Allah, kulların fiillerinin yaratıcısı olmuş olsaydı, onları murat etmiş olurdu. Eğer onları murat etmiş olsaydı, sözün kötüsünü alenen söyleme fiilini yaratmayı da sevmiş olurdu. Bu ise âyetin ifade ettiğinin aksine bir durumdur." Buna şöyle cevap verilir: "Bizce, 'Allah'ın bir şeyi sevmesi', kulun o fiiline mukabil sevap vermesi manasındadır. Bu izaha göre, "Allahu Teâlâ o fiili murat etti, fakat sevmedi" demek doğru olur. Allah en iyi bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

İlim erbabı şöyle demişlerdir: "Allahu Teâlâ, kötü sözü, ister açıkça söylensin, ister söylenmesin, sevmez. Fakat bu âyette, "alenen söylenmesi" şartını zikretmiştir. Çünkü bu sözün meydana gelmiş olan keyfiyeti, bunu gerektirmiştir. Bu tıpkı, *"Ey iman edenler Allah yolunda harbe çıktığınız zaman, (işleri) iyiden iyiye araştırınız"* (Nisâ, 94) âyetinde olduğu gibidir. Çünkü hem yolculuk halinde, hem de mukîmlik halinde (meseleleri) iyiden iyiye araştırma vaciptir. İşte burada da böyledir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âyetteki, اِلَّا مَنْ ظُلِمَ *"Ancak zulme uğrayan müstesna.."* ifadesi ile ilgili olarak iki görüş vardır: Çünkü buradaki müstesna, ya istisna-i munkatî, ya da istisna-i muttasıldır.

Birinci Görüş: Bu, istisna-i muttasıldır. Bu takdirde, bu ifade iki şekilde izah edilir:

a) **Ebu Ubeyde** şöyle demiştir: "Bu, muzaf olan kelimenin hazfedilmiş olması çeşidinden bir ifadedir, ifadenin takdiri, اِلَّا جَهْرَ مَنْ ظُلِمَ "Ancak zulme uğrayan kimsenin alenen söylemesi müstesna.. şeklindedir. Buradaki muzaf olan "cehr" kelimesi düşürülmüş, muzafun ileyh olan "مَنْ" onun yerine geçirilmiştir.

b) **Zeccâc** şöyle demiştir: "Burada, "cehr" mastarı, ism-i fail manasında kullanılmıştır. Buna göre âyetin takdiri, "Allah, kötü sözü alenen söyleyeni (mücahiri) sevmez. Ancak zulme uğrayan müstesna" şeklindedir."

İkinci Görüş: Bu, istisna-i munkatîdır. Buna göre âyetin manası, "Allahu Teâlâ, kötü sözün alenen söylenmesini sevmez. Fakat zulme uğrayan kimse, kendisine yapılan zulmü alenen söyleyebilir" şeklindedir.

BEŞİNCİ MESELE

Zulme uğrayan kimse ne yapar? Bu konuda birkaç izah vardır:

1) **Katâde** ve **İbn Abbas** şöyle demiştir: "Allahu Teâlâ, başkasının hoşlanmadığı şeylerin yüksek sesle söylenmesini sevmez. Ancak zulme uğrayan kimsenin böyle yapması müstesna... Çünkü o, kendisine zulmeden kimseye yüksek sesle beddua edebilir.

2) **Mücahid,** "Ancak mazlumun, kendisine zulmedenin zulmünü açıkça söylemesi müstesna..." demiştir.

3) Gizli ve saklı hallerin açıkça söylenmesi caiz değildir. Çünkü bu, insanların gıybete ve şüpheye düşmelerine sebep olabilir. Ama, zalim olan kimse hariç Binâenaleyh, onun hırsızlık yaptığını, gasp ettiğini söylemek suretiyle zulmünü izhar etmek caizdir. Bu, **Esamm**'ın görüşüdür.

4) **Hasan el-Basrî** de, "Kendisine zulmedenden intikam alması müstesna..." şeklinde tefsir etmiştir.

Hz. Ebu Bekir ve Âyetin Onun Hakkında İnmesi

Bu âyetin **Hz. Ebu Bekir** (r.a) hakkında nazil olduğu söylenmiştir. Çünkü bir kimse, O'nu defalarca kınamış, tenkit etmiş; buna rağmen O ise, hep susmuştu... En sonunda, **Hz. Ebu Bekir** o adama karşılık verince, Hz. Peygamber kalkar. Bunun üzerine, **Ebu Bekir:** "O, beni tenkit ederken sen oturuyordun. Ona karşılık verdiğimdeyse, sen kalktın" deyince, Hz. Peygamber şu cevabı verir: *"Muhakkak ki bir melek, senin namına ona cevap veriyordu. Sen ona karşılık verdiğin zaman, o melek gitti, onun yerine şeytan geldi... İşte şeytan geldiği zaman, artık ben oturmadım, kalktım."* İşte bu hadiseden ötürü bu âyet nazil oldu.

ALTINCI MESELE

Dahhâk, Zeyd İbn Eslem ve **Said İbn Cübeyr** gibi bir grup büyük sahabi, zı harfinin fethasıyla "إِلَّا مَنْ ظَلَمَ" şeklinde okumuşlardır ki, bu okuyuşa göre bu ifadenin şu iki izahı yapılabilir:

a) Hak Teâlâ'nın, *"Allah, kötü sözün alenen söylenmesini sevmez"* buyruğu müstakil bir cümledir. O'nun, *"Ancak, zulmeden müstesna..."* sözü ise, yukardaki ifadeyle alâkası olmayan bir sözdür. Buna göre kelamın takdiri, "zulmedenler hariç; binâenaleyh onları bırakın, söylesinler" şeklindedir. **Ferra** ve **Zeccac:** "Kendisine zulmeden müstesna... Çünkü o, kendine zulmederek ve haddi aşarak alenen kötü söz söylemektedir" demişlerdir.

b) Buradaki istisnanın, istisna-i muttasıl olmasıdır ve takdiri, "Zulmeden kimse müstesna... Çünkü onun, kendisinin kötülüğünü açıkça söylemesi caizdir" şeklinde olur.

Sonra Cenâb-ı Hak, وَكَانَ اللّٰهُ سَمِيعًا عَلِيمًا *"Allah semî' ve alîmdir"* buyurmuştur. Bu, müsaade edilen "alenî kötü söz söyleme" hususunda, sınırı aşmadan sakındırmadır. Yani "o kimse Allah'tan korksun, doğru olandan başkasını söylemesin, kimseye iftira etmesin. Çünkü o zaman, Allah'a isyan etmiş olur. Halbuki Allah, onun söylediklerini tamamen duyan ve gönlünde sakladıkları şeyleri hakkıyla bilendir" demektir.

Hayır Kavramı

إِنْ تُبْدُوا خَيْرًا أَوْ تُخْفُوهُ أَوْ تَعْفُوا عَنْ سُوءٍ فَإِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَفُوًّا قَدِيرًا ﴿١٤٩﴾

"Eğer bir hayrı açıklar veya onu gizlerseniz, yahut fenalığı affederseniz, şüphe yok ki Allah çok bağışlayıcıdır, her şeye hakkıyla kadirdir" (Nisâ, 149).

Bil ki, sayısı çok olmasına rağmen hayırlar, bilhassa şu iki noktada toplanırlar:

1) Hakka karşı doğru olmak;

2) Halka karşı güzel ahlâklı olmak...

Halka karşı olan hayırlar da bilhassa şu iki noktada toplanmıştır:

a) Halka faydalı olmak.

b) Onlardan zararı gidermek... Buna göre âyetteki, *"Eğer bir hayrı açıklar veya onu gizlerseniz"* (yani açıktan veya gizli olarak yaparsanız) buyruğu halka faydalı olma hususuna; *"yahut fenalığı affederseniz"* ifadesi de,

onlardan zararı giderme hususuna işarettir. Binâenaleyh bütün hayırlar ve iyi işler bu iki ifadenin içine girmektedir.

Kul, Allah'ın Af Vasfı ile Muttasıf Olmalıdır

Sonra Cenâb-ı Hak, فَإِنَّ اللهَ كَانَ عَفُوًّا قَدِيرًا *"Şüphe yok ki Allah çok bağışlayıcıdır, her şeye hakkıyla kâdirdir"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili şu izahlar yapılmıştır:

1) İntikam almaya kâdir olduğu halde, Allah her iki tarafı da affeder. Binâenaleyh sünnetullaha uymanız (ve sizin de affetmeniz) gerekir. Bu, **Hasan el-Basrî**'nin görüşüdür.

2) Allahu Teâlâ, affeden kimseyi affeder ve ona mükâfat vermeye kâdirdir.

3) **Kelbî** şöyle der: "Allahu Teâlâ, senin günahlarını affetmeye, senin arkadaşını affetmenden daha kâdirdir."

Allah ile Resûllerinin Arasını Ayırmaya Çalışanlar

إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِاللهِ وَرُسُلِهِ وَيُرِيدُونَ أَنْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ اللهِ وَرُسُلِهِ وَيَقُولُونَ نُؤْمِنُ بِبَعْضٍ وَنَكْفُرُ بِبَعْضٍ وَيُرِيدُونَ أَنْ يَتَّخِذُوا بَيْنَ ذٰلِكَ سَبِيلًا ﴿١٥٠﴾ أُولٰئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ حَقًّا وَأَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا ﴿١٥١﴾

"Allah'ı ve peygamberlerini inkâr eden ve Allah ile peygamberlerinin arasını ayırmak isteyen, '(Bunlardan) kimine inanırız, kimini inkâr ederiz' diyen ve böylece (küfür ile iman) arasında bir yol tutmayı murat eden kimseler (yok mu?) İşte onlar gerçek kâfirlerin tâ kendileridir. Biz o kâfirlere hor ve hakir edici bir azap hazırladık" (Nisâ, 150-151).

Bil ki Allahu Teâlâ, münafıkların yollarından ve metotlarından bahsedince, sözü Yahûdî ve Hristiyanların yollarına ve onların birbirleriyle olan muhalefetlerine getirerek, bu sûrenin sonunda, bu hususlarda birçok şeyden bahsetmiştir.

Onların bâtıl yollarından birincisi, peygamberlerin bir kısmına inanıp, bir kısmına inanmamalarıdır. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, *"Allah'ı ve*

peygamberlerini inkâr edenler..." buyurmuştur. Çünkü Yahûdîler, **Hz. Musa** ile **Tevrat**'a inanır, **Hz. İsa** ile **İncil**'i inkâr ederler. Hristiyanlar ise, **Hz. İsa** ile **İncil**'e inanır, Hz. Muhammed ile Kur'an'ı inkâr ederler ve *"Allah ile peygamberlerinin arasını ayırmak isterler..."* Yani onlar, Allah'a iman ile peygamberlerine imanı birbirinden ayırmak isterler *"ve böylece (küfür ile iman) arasında bir yol tutmayı murat ederler."* "Yani, hepsine birden iman ile hepsini birden inkâr arası orta bir yol tutmayı isterler. O yol da, peygamberlerin bir kısmına iman edip, bir kısmını inkâr etmektir.

Sonra Allahu Teâlâ, أُولَٰئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ حَقًّا *"İşte onlar gerçek kâfirlerin taa kendileridir"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetin başındaki "إِنَّ"nin haberi hususunda iki görüş vardır:

a) Onun haberi mahzufdur. Sanki, "İşte böyle olanlar, bütün horluk ve hakirliği kendilerinde toplamışlardır" denilmektedir.

b) Onun haberi, *"İşte onlar gerçek kâfirlerin taa kendileridir"* ifadesidir.

Şu iki sebepten ötürü, birinci ihtimal daha güzel ve yerindedir:

1) Bu, daha beliğdir. Çünkü cevap (haber) hazfedilince, insanın zihnine, (böylesi insanlar hakkında) her türlü kusur, horluk ve hakirlik gelir. Ama bu açıkça belirtilmiş olsaydı, zihin o zaman sadece belirtilen kusurla yetinirdi.

2) *"İşte onlar gerçek kâfirlerin taa kendileridir"* ifadesi, bir âyet başıdır. Binâenaleyh daha güzel olan, haber ile mübteda'nın ayrı âyetlerde bulunmamasıdır.

***İKİNCİ MESELE:* Peygamberlerden Birini İnkâr Etmek, Küfre Götürür**

Onlar iki sebepten dolayı gerçekten kâfirler idiler:

1) Bir insanın peygamber olduğunu gösteren delil, ancak mu'cizedir. Peygamberlik hususunda bir delil olduğu zaman o delil nerede varsa, orada peygamberliğin de olduğuna kesin inanmak gerekir. Eğer biz, bazı yerlerde bir sıdk (peygamberlik iddiasında doğruluk) olmaksızın mu'cizenin bulunabileceğini söylersek, mu'cize ile bir peygamberin doğruluğuna istidlâl etmek güçleşir ve o zaman bütün peygamberleri inkâr etmek gerekir. Binâenaleyh peygamberlerden birinin nübüvvetini kabul etmeyen kimsenin, hepsini inkâr etmiş olacağı sabit olmaktadır.

İmdi eğer, "Farzet ki bu, onların bütün peygamberleri inkâr etmiş olmalarını gerektirsin. Fakat bazı ilzamlar, bir insana yöneldiği zaman, bu

insanın onu benimsemesi (kabul ediyor olması) gerekmez. Birisinin kâfir olduğunu söylemek başka, küfrü kabul etmek başka bir şeydir. Bu insanlar bu küfrü kendileri için iltizam etmedikleri (kabul etmedikleri) zaman, binâenaleyh onların kâfir oldukları nasıl söylenebilir?" denilirse, biz deriz ki: "Birisini küfür ile suçlamak (ilzam etmek), tefekküre ve düşünmeye ihtiyaç duyulacak kadar gizli olduğu zaman, bu hususta durum, sizin zikrettiğiniz gibidir. Ama ilzam, açık ve vazıh olunca, ilzam ile iltizam (küfür ile suçlama ve küfrü itiraf) arasında bir fark kalmaz."

2) Peygamberlerden birini kabul, eğer Allah'a tâat ve hükmüne inkıyad için ise, bütün peygamberleri kabulü gerektirir. Fakat bu, riyaset elde etmek arzusu ile ise, o takdirde bütün peygamberleri inkâr manasına gelir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyetteki "حَقًّا" ifadesi hakkında iki izah şekli vardır:

1) Bu زَيْدٌ اَخُوكَ حَقًّا **"Zeyd** senin gerçekten kardeşindir" sözündeki gibi, mansubdur. Buna göre takdir: اَخْبَرْتُكَ بِهٰذَا الْمَعْنَى اِخْبَارًا حَقًّا "Ben sana bunu gerçek bir haber olarak haber verdim" şeklinde olur.

2) İfâdenin takdiri, اُولٰئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ كَفَرُوا حَقًّا "İşte bunlar, gerçekten inkâr etmiş olan kâfirlerin taa kendileridir" şeklindedir. **Vâhidî** bu görüşü tenkit ederek, "küfür hiçbir surette "hak" (gerçekten) olamaz" demiştir. Buna şöyle cevap verilir: "Buradaki "hak" kelimesi ile, "kâmil, eksiksiz, tam" manası murat edilmiştir. Buna göre bu ifade, "İşte bu kimseler, kâmil, tam, kesin ve gerçekten küfre girmiş olan kâfirlerin taa kendileridir" manasındadır.

İnanıp Amel Edenler, Kurtuluşa Ererler

Bil ki Hak Teâlâ vaîdinin (tehdidinin) peşinden vaadini zikrederek şöyle buyurmuştur:

وَالَّذِينَ اٰمَنُوا بِاللّٰهِ وَرُسُلِهٖ وَلَمْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ اَحَدٍ مِنْهُمْ اُولٰئِكَ سَوْفَ يُؤْتِيهِمْ اُجُورَهُمْ ۗ وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿١٥٢﴾

"Allah'a ve peygamberlerine iman edip, onlardan birini diğerinden ayırmayanlara (gelince), Allah onların mükâfatını kendilerine verecektir. Allah gafûr ve rahîmdir" (Nisâ, 152).

Bu âyet hakkında birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Hak Teâlâ burada, tefrik etmek (arasını ayırmak), iki veya daha fazla şey arasında olacağı halde, وَلَمْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ اَحَدٍ مِنْهُمْ *"onlardan hiçbirinin arasını ayırmayanlar"* buyurmuştur. Bunun sebebi şudur: "اَحَدٌ" kelimesi hem müfret, hem cemî, hem müennes, hem müzekker olabilen bir lafızdır. Ayrıca şu iki husus da buna delalet etmektedir:

a) Burada, istisnanın yapılabilir olması.

b) Cenâb-ı Hakk'ın, يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ لَسْتُنَّ كَاَحَدٍ مِنَ النِّسَاءِ *"Ey peygamber hanımları, siz kadınlardan herhangi biri gibi değilsiniz"* (Ahzab, 32) âyeti... Bunu anladığına göre, âyetin takdiri, وَلَمْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ اثْنَتَيْنِ مِنْهُمْ اَوْ بَيْنَ جَمَاعَةً"Onlardan ikisinin veya onların arasını ayırmayanlar" şeklinde olur.

İKİNCİ MESELE

Âlimlerimiz, affın bulunduğu ve ihbatın da olmadığı hususunda bu âyete tutunmuşlar ve şöyle demişlerdir: Allahu Teâlâ, Allah ve resullerine iman eden kimselere, ecirlerini vereceğini va'detmiştir. Bundan anlaşılan ise, Cenâb-ı Hakk'ın o kimselere, imandan ötürü ecirlerini vermiş olduğudur. Aksi halde bu âyet, iman etmeye teşvik etmez, buna elverişli olmazdı. Bu ise, ihbatın olmayacağına, keza affın ve cehenneme sokulduktan sonra oradan çıkarılmaya dair kesinkes hüküm vermeyi gerektirir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hafs'ın rivayetine göre, **Âsım,** zamir Allah'a râci olmak üzere, fiili yâ harfiyle, diğerleri ise nûn harfiyle okumuşlardır. Nûn ile okumak, şu iki bakımdan daha evlâdır:

a) Bu okuyuş, azamet ifade eder.

b) Böyle okumak, Cenâb-ı Hakk'ın, وَاَعْتَدْنَا *"Hazırladık..."* ifadesine de uygun düşmektedir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın *"Allah, onların mükâfatını kendilerine verecektir"* ifadesinin manası, "Her ne kadar geri bırakılmış ise de, Allah'ın vermesi mutlaka tahakkuk edecektir" şeklindedir. Bundan maksat, vaadi te'kid edip, onun muhakkak olacağını bildirmektir; yoksa onun sonraya kalacağı hususu değildir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَكَانَ اللهُ غَفُورًا رَحِيمًا *"Allah gafûr ve rahîmdir"* buyurmuştur. Bundan murat şudur: Allah'u Teâlâ onlara, mükâfat vereceğini va'detmiş, bundan sonra da onlara, günahlarından vazgeçip, onları affederek bağışlayacağını haber vermiştir.

Yahudilerin Bozuk Gaye ile Mu'cizeler İstemeleri

يَسْـَٔلُكَ اَهْلُ الْكِتَابِ اَنْ تُنَزِّلَ عَلَيْهِمْ كِتَابًا مِنَ السَّمَآءِ فَقَدْ سَاَلُوا مُوسٰٓى اَكْبَرَ مِنْ ذٰلِكَ فَقَالُوٓا اَرِنَا اللّٰهَ جَهْرَةً فَاَخَذَتْهُمُ الصّٰعِقَةُ بِظُلْمِهِمْ ۚ ثُمَّ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِ مَا جَآءَتْهُمُ الْبَيِّنٰتُ فَعَفَوْنَا عَنْ ذٰلِكَ ۚ وَاٰتَيْنَا مُوسٰى سُلْطَانًا مُبِينًا ﴿١٥٣﴾ وَرَفَعْنَا فَوْقَهُمُ الطُّورَ بِمِيثَاقِهِمْ وَقُلْنَا لَهُمُ ادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُلْنَا لَهُمْ لَا تَعْدُوا فِى السَّبْتِ وَاَخَذْنَا مِنْهُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا ﴿١٥٤﴾

"Ehl-i kitap, senin, üzerlerine gökten bir kitap indirmeni isterler. Nitekim onlar Musa'dan, daha büyüğünü istemişler ve 'Allah'ı açıktan bize göster' demişlerdi. İşte zulümleri yüzünden onları yıldırım çarpmıştı. Bilahare kendilerine bunca açık âyetler ve deliller geldikten sonra da, buzağıyı (tanrı) edinmişlerdi. Nihayet biz, bunları affetmiştik. Biz Musa'ya apaçık bir hüccet verdik. Misaka bağlanmaları için Tûr'u üzerlerine kaldırmış, onlara: 'O kapıdan, hepiniz secdeye kapanır halde girin' demiş, cumartesi günü hakkında da '(Av yaparak) haddi aşmayın' (diye) söylemiş, kendilerinden (bu hususlarda) ağır teminat almıştık" (Nisâ, 153-154).

Gökten Yazılmış Kitap Getirmesini İstemeleri

Bil ki bu, Yahudilerin cehaletlerinin ikinci çeşididir. Çünkü onlar şöyle demişlerdi: "Eğer sen, Allah katından gönderilen bir peygamber isen, tıpkı Musa'nın levhaları getirdiği gibi, sen de bize gökten bir kitap getir..." Onların şöyle talepte bulundukları da rivayet edilmiştir: Onlar Hz. Peygamber (s.a.s)'den, kendilerine, gökten falancaya ve filancaya, kendisinin Allah'ın resûlü olduğuna dair bir kitap indirmesini istemişlerdir. Yine, "İnerken, kendisini bizzat görebileceğimiz bir kitap indir" şeklinde talepte

bulundukları da rivayet edilmiştir. Onlar bu tür mu'cizeleri, Hz. Peygamberi zor durumda bırakmak için istemişlerdir. Çünkü Hz. Peygamber'in mu'cizeleri daha önce tahakkuk etmiş ve gerçekleşmişti. Binâenaleyh fazlasını istemek, işi yokuşa sürmek manasına gelirdi.

Vaktiyle Hz. Musa'yı Yahudilerin Üzmeleri

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَقَدْ سَأَلُوا مُوسٰى أَكْبَرَ مِنْ ذٰلِكَ *"Nitekim onlar Musa'dan daha büyüğünü istemişler..."* buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, her ne kadar bu istek **Hz. Musa** zamanında onların ecdatlarından sâdır olmuşsa da (ki bu talepte bulunanlar yetmiş kişiden meydana gelen temsilciler (nakibler) idiler), bu istekte bulunmayı Hz. Muhammed (s.a.s) zamanında bulunan Yahûdîlere nisbet etmiştir. Çünkü bunlar da onların yolundan gidiyor, onların bu tür isteklerini kabulleniyor ve Hz. Muhammed'i güç durumda bırakma hususunda, onların adeta aynı tutumunu takınıyorlardı.

Bil ki bu âyetten maksat, onların huy edinmiş oldukları, peygamberleri zora sokma, sıkıntıya dûçar etme ve hakkı kabul etmeme gibi huylarını ortaya koymaktır. Sanki şöyle denilmek istenmiştir: Hz. Musa'ya gökten bir kitap inince, onlar bu kadarıyla yetinmemiş, aksine Hz. Musa'dan, bizzat o kitabın inişini görmeyi istemişlerdi. Bu da, onların kendilerine kitap indirilmesini istemelerinin, doğruya ulaşıp hakkı bulmak maksadıyla değil, aksine sırf inatları yüzünden olduğunu gösterir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَقَالُوا أَرِنَا اللّٰهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ بِظُلْمِهِمْ *"...Allah'ı açıktan bize göster" demişlerdi. İşte zulümleri yüzünden onları yıldırım çarpmıştı"* buyurmuştur. Biz bu kıssayı, Bakara Sûresi'nde anlatmış, tefsir etmiştik. **Mu'tezile**'nin bu âyet ile ru'yetin olmayacağı hususunda istidlâl etmesine biz yine orada cevap vermiştik.

Yahudilerin Buzağıya Tapmaları

Daha sonra Cenâb-ı Hak, ثُمَّ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِ مَا جَآءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ *"Bilahare kendilerine bunca açık âyetler ve deliller geldikten sonra da, buzağıyı (tanrı) edinmişlerdi"* buyurmuştur. Bunun manası onların alabildiğine cahil olduklarını ve küfürde diretip ısrar ettiklerini beyan etmektir. Çünkü onlar, kendilerine **Tevrat** indirildikten sonra, Allah'ı açıkça görme talebiyle yetinmemiş, bilakis buna buzağıya tapma cürmünü de katmışlardır ki, işte bu onların, hakkı ve dini talep etmekten son derece uzak olduklarına delalet eder.

Beyyinât (Belgeler)den Maksat

O'nun, *"Bilahare kendilerine, bunca açık âyetler geldikten sonra..."* ifadesindeki "اَلْبَيِّنَاتُ" ifadesiyle birçok şey kastedilmiştir:

Birincisi: Allahu Teâlâ, onlara gösterdiği yıldırımı, **beyyinat,** yani açık deliller kılmıştır. Çünkü "sâika" her ne kadar tek bir şey olsa dahi, o, Allah'ın kudretine, ilmine, kadîm olduğuna, cisim ve arazlara benzemediğine ve nübüvvet konusunda **Hz. Musa** (a.s)'nın sıdkına delalet etmiştir.

İkincisi: "Sâika"yı indirip böylece onları öldürdükten sonra, onları tekrar diriltmesidir.

Üçüncüsü: Onlar, **Hz. Musa**'nın, **Firavun** zamanında ortaya koyduğu mu'cizeleri müşahede ettikten sonra da buzağıya tapmışlardır. Bu mu'cizeler, Hz. Musa'nın asası, yed-i beyza, denizin yarılması ve diğer aşikâr mu'cizelerdir. Buna göre âyetin maksadı şudur. "Ey Muhammed! Onlar senden, kendilerine gökyüzünden bir kitap indirmeni istiyorlar. Bil ki onlar senden bunu sırf bir inat ve karşı koymak olsun diye istemişlerdir. Çünkü **Hz. Musa** onlara böyle bir kitabı ve diğer ezici ve kahir mu'cizeleri indirmiş; ama sonra onlar inatlaşarak, O'ndan, Allah'ı açıkça kendilerine göstermesini istemiş, böylece de buzağıya tapmaya yönelmişlerdi. İşte bütün bunlar onların cibilliyetlerinin karşı koyma, inatlaşma ve haktan uzaklaşma şeklinde olduğuna delâlet etmektedir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَعَفَوْنَا عَنْ ذٰلِكَ وَاٰتَيْنَا مُوسٰى سُلْطَانًا مُبِينًا *"Biz onların, buzağıya tapmalarından dolayı köklerini kazımayıp, bilakis onları affettik ve Musa'ya da apaçık bir hüccet verdik"* buyurmuştur. Yani, "**Hz. Musa**'nın kavmi, her ne kadar karşı koymuş ve inatlaşmada ileri gitmişlerse de, biz o **Musa**'ya yardım ettik ve O'nu kuvvetlendirdik. Böylece **Musa**'nın işi, nübüvvet davası büyüyüp gelişti, hasmı ise gücünü ve kuvvetini kaybetti" demektir. İşte bu ifadede, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, o kâfirlerin, her ne kadar kendisine karşı inat edip direnseler bile, sonunda O'nun onlara hükümran olup, onları ezeceğine bir dikkat çekme ve işaret etme yoluyla bir müjde vardır.

Yahudilerin Diğer Saçmalıkları

Sonra Cenâb-ı Hak, onların diğer cahilliklerini ve bâtıl fikirlerindeki ısrarlarını nakletmiştir. Bunların **birincisi** şudur: Allahu Teâlâ, onlardan

almış olduğu "ahd" sebebiyle, Tûr'u (dağı) onların üzerine kaldırmıştır. Bu hususta da şu izahlar yapılmıştır:

a) Onlar, dinden dönmeyeceklerine dair söz vermişlerdi. Sonra da, bu misaklarından vazgeçerek dinden dönmeye niyetlenmişlerdi... İşte bunun üzerine Allahu Teâlâ, korksunlar da, böylece ahitlerini bozmasınlar diye, onların üzerine dağı yükseltti.

b) Onlar **Tevrat**'ın hükümlerini kabulden kaçındılar da, onu kabullensinler diye, Cenâb-ı Hak, onların üzerine dağı kaldırdı. Buna göre âyetin manası, "Dini kabul edeceklerine dair söz versinler diye, onların üzerine dağı kaldırdık" şeklinde olur.

c) Onlar, dinden rücû etmeleri halinde, Allahu Teâlâ, dilediği herhangi bir azap ile kendilerine azap etmesine dair söz vermişler, ahitte bulunmuşlardı. Binâenaleyh onlar, dinlerini terk etmeye yeltenince, Allahu Teâlâ Tûr'u onların üzerine gölgeledi, yükseltti. İşte Cenâb-ı Hakk'ın, *"Misaka bağlanmaları için, Tûr'u üzerlerine kaldırdık"* buyruğundan maksat budur.

Kapıdan Girişte Emre Aykırı Davranmaları

Bunların **ikincisi**, Cenâb-ı Hakk'ın, وَقُلْنَا لَهُمُ ادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا *"..onlara, 'o kapıdan, hepiniz secdeye kapanır halde girin' dedik"* ifadesidir. Bunun izahı Bakara Sûresi'nde geçmişti.

Cumartesi Hükmüne Muhalefetleri

Üçüncüsü ise, O'nun وَقُلْنَا لَهُمْ لَا تَعْدُوا فِي السَّبْتِ وَاَخَذْنَا مِنْهُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا *"Cumartesi günü hakkında da, '(Av yaparak) haddi aşmayın' (diye) söylemiş, kendilerinden (bu hususlarda) ağır teminat almıştık"* ifadesidir.

Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

O'nun, *"Cumartesi günü hakkında da "(Av yaparak) haddi aşmayın"* buyruğu ile alâkalı şu iki izah yapılmıştır:

a) O günde, balık avlamak suretiyle haddi aşmayınız. **Vâhidî** şöyle demektedir: "Ona zulmetti ve haddi aştı" manasında olarak "عَدَا عَلَيْهِ اَشَدَّ الْعِدَاءَ" ve "وَالْعَدْوِ وَالْعُدْوَانِ" denilir. Cenâb-ı Hakk'ın, فَيَسُبُّوا اللهَ عَدْوًا *"Sonra onlar da, haddi aşarak Allah'a söverler"* (En'am, 108) âyeti de böyledir.

b) "Cumartesi günü sağa sola koşmayın, hareket etmeyin..." Buna göre "لَا تَعْدُوا" kelimesi, sıçramak, seyirtmek ve koşmak manasında olan "اَلْعَدْوُ"

kelimesinden iştikak etmiş olur ki, bundan maksat, onları cumartesi gününde çalışmaktan, iş yapmaktan men etmektir. Buna göre sanki onlara Cenâb-ı Hak, "Bu günde yerinizden kıpırdamayınız, evlerinizde oturup kalınız... Çünkü ben Rezzak'ım..." demek istemiştir.

İKİNCİ MESELE

Nâfi, ayn'ın sükûnu, dal harfinin de şeddesiyle "لَا تَعُدُّوا" şeklinde okumuş, لَا تَعْتَدُوا manasını murat etmiştir. Bu kıraatin delili ise Cenâb-ı Hakk'ın, وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ *"Andolsun, içinizden cumartesi günü haddi aşanları, muhakkak bilmişizdir..."* (Bakara, 65) âyetidir. Bu âyette bizzat bu fiilin "ifteale" babı kullanılmıştır. Sonra mahreçleri yakın olduğu ve bir de dal harfinde cehr sıfatı tâ harfinden daha fazla olduğu için, tâ harfi dal harfine idğam edilmiştir. Nahivcilerin pek çoğu, ikincisi idğam edilip, birincisi de harf-i lîn olmadığı zaman, iki sakin harfi aynı anda bir kelimede kullanmayı hoş karşılamamışlardır. Mesela "دَابَّةٌ" ve "شَابَّةٌ" (canlı hayvan; genç) kelimeleri gibi... Bu nahivcilere, "kıraatçiler, med, harekeden bedel olur, diyorlar" denilir.

Verş, Nâfi'nin ayn harfinin fethası, dal harfinin de şeddesi ile "لَا تَعَدُّوا" şeklinde okuduğunu rivayet etmiştir. Bu böyledir, zira tâ harfi dal harfine idğam edildiğinde, tâ harfinin harekesi ayn harfine verilir. Diğer kıraat imamları ise, aslı üzere, dal harfinin dammesi, ayn'ın da sükunu ile, "لَا تَعْدُوا" şeklinde okumuşlardır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Kaffâl (r.h): "Misak-ı galîz, son derece kuvvetli ahd, misak demektir" demiştir. Bu da **Tevrat** olduğunu iddia ettikleri kitaplarında açıkça yer almaktadır.

Muhtelif Suçları Sebebiyle Yahudilerin Lanetlenmeleri

فَبِمَا نَقْضِهِمْ مِيثَاقَهُمْ وَكُفْرِهِمْ بِآيَاتِ اللهِ وَقَتْلِهِمُ الْأَنْبِيَآءَ بِغَيْرِ حَقٍّ وَقَوْلِهِمْ قُلُوبُنَا غُلْفٌ بَلْ طَبَعَ اللهُ عَلَيْهَا بِكُفْرِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُونَ إِلَّا قَلِيلًا ﴿١٥٥﴾ وَبِكُفْرِهِمْ وَقَوْلِهِمْ عَلَى مَرْيَمَ بُهْتَانًا عَظِيمًا ﴿١٥٦﴾ وَقَوْلِهِمْ إِنَّا قَتَلْنَا الْمَسِيحَ عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ رَسُولَ اللهِ وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ وَلَكِنْ شُبِّهَ لَهُمْ وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ لَفِي

شَكٍّ مِنْهُ مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِلَّا اتِّبَاعَ الظَّنِّ ۚ وَمَا قَتَلُوهُ يَقِينًا ﴿١٥٧﴾ بَلْ رَفَعَهُ اللَّهُ إِلَيْهِ ۚ وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا ﴿١٥٨﴾

"(Fakat) onların o sağlam sözleri bozmaları, Allah'ın âyetlerini inkâr ederek kâfir olmaları, peygamberleri haksız yere öldürmeleri ve 'kalplerimiz perdelidir' demeleri sebebiyle(dir ki, biz kendilerine lânet ettik). Hayır, Allah onların kalpleri üzerine, küfürleri yüzünden mühür basmıştır. Artık onlar, birazı müstesna olmak üzere, iman etmezler. Bir de onların inkâr ile kâfir olmaları, Meryem'in aleyhinde büyük iftira atıp söylemeleri ve 'Biz, Allah'ın peygamberi, Meryem oğlu Mesih İsa'yı öldürdük' demeleri sebebiyledir. Halbuki onlar onu öldürmediler ve asmadılar. Fakat kendilerine (öldürülen ve asılan adam, İsa) gibi gösterildi. Hakikaten O'nun hakkında ihtilâfa düşenler de, bu hususta bir şek içindedirler. Onların buna ait hiçbir bilgileri yoktur, ancak zanna uymaktadırlar. O'nu yakînen öldürmemişlerdir. Bilakis Allah, O'nu, kendisine yükseltmiştir. Allah azîz ve hakîmdir" (Nisâ, 155-158).

Bu âyetlerle ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* "فَبِمَا نَقْضِهِمْ" Sözüyle İlgili Ahitlerini Bozma Suçu**

O'nun, فَبِمَا نَقْضِهِمْ *"(Fakat) onların o sağlam sözleri bozmaları sebebiyle.."* ifadesindeki "bâ" harf-i cerrinin müteallakının ne olduğu hususunda şu iki görüş ileri sürülmüştür:

a) Bunun müteallak, mahzuf olup, takdiri, فَبِمَا نَقْضِهِمْ مِيثَاقَهُمْ وَكَذَا لَعَنَّاهُمْ "Onların, ahitlerini bozmaları, şunu ve şunu... yapmaları sebebiyle onlara lanet ettik, onlara gazapta bulunduk" şeklindedir. Müteallakının hazfedilmiş olması, daha manalıdır. Çünkü hazfedilmesi durumunda zihin, her türlü manayı düşünebilir. Hazfedilen müteallakın bu çeşit kelimeler olduğunun delili ise, "Âyette bahsedilenlerin, zemm sıfatlarından" olmasıdır. Böylece bunlar, lânete ve gazaba delalet etmiş olurlar.

b) Bâ harfinin müteallakı, *"Yahûdîlerden bir zulüm sebebiyle, biz, (evvelce) kendileri için helal kılınmış olan temiz ve güzel şeyleri, üzerlerine haram ettik"* (Nisâ, 160) âyetidir. Bu, **Zeccâc**'ın görüşüdür. **Zeccâc**, Cenâb-ı

Hakk'ın, *"Yahûdîlerden bir zulüm sebebiyle..."* âyetinin, *"...bozmaları sebebiyle"* (Nisâ, 155) ifadesinden bedel olduğunu iddia etmiştir.

Bil ki, birinci görüş daha münasiptir. Buna şu iki husus da delâlet etmektedir:

a) Hak Teâlâ'nın, فَبِمَا نَقْضِهِمْ مِيثَاقَهُمْ *"(Fakat) onların o sağlam sözleri bozmaları sebebiyle.."* buyruğu ile, فَبِظُلْمٍ مِنَ الَّذِينَ هَادُوا *"Bir zulüm sebebiyle.."* (Nisâ, 160) ifadesi, birbirinden çok uzaktır. Binâenaleyh, onları birbirinden bedel kılmak, uzak bir ihtimaldir.

b) Zikredilen o suçlar, hakikaten son derece büyüktür. Çünkü onların Allah'ı inkâr edip peygamberleri öldürmeleri ve "kalplerimiz perdelidir" diyerek, mükellefiyeti inkar etmeleri son derece büyük günahlardır. Büyük günahlara, büyük cezaların verilmesi gayet uygun düşer. Halbuki yenilen bazı şeyleri haram kılmak, hafif bir cezadır. Binâenaleyh, bunun o büyük suçlarla alâkalı kılınması, yerinde ve uygun değildir.

İKİNCİ MESELE

Âlimler Cenâb-ı Hakk'ın, "فَبِمَا نَقْضِهِمْ" buyruğundaki "مَا"nın zaid, yani tezyin için olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Buna göre kelamın takdiri, "فَبِنَقْضِهِمْ مِيثَاقَهُمْ" şeklinde olur. Biz bu meseleyi, O'nun "فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللهِ لِنْتَ لَهُمْ" (Âl-i İmran, 159) âyetinin tefsirinde iyice incelemiştik.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Peygamberleri Öldürüp, Benliklerine Güvenmeleri**

Allahu Teâlâ bâ harfini, birkaç şeyin başına getirmiştir:

a) Ahdi bozmak...

b) Allah'ın âyetlerini inkâr etmek. Ki bundan maksat, onların mu'cizeleri inkâr etmeleridir... Biz daha önce, "Herhangi bir resulün herhangi bir mu'cizesini inkâr eden bir kimsenin, bütün peygamberlerin bütün mu'cizelerini inkâr etmiş olacağını" izah etmiştik. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, o Yahûdîler hakkında, *"Allah'ın âyetlerini (mu'cizelerini) inkâr ediyorlar"* hükmünü vermiştir.

c) Haksız yere (zulmen) peygamberleri öldürmek... Biz bu hususu da Bakara Sûresi'nde (âyet, 61) izah etmiştik.

d) Onların, *"Bizim kalplerimiz perdelidir"* demeleridir... **Kaffâl** bu hususta şu iki açıklamayı yapmıştır:

1) "اَلْغُلْفُ" kelimesi "غِلَافٌ" (perde, örtü, gılaf) kelimesinin çoğuludur. Kelimenin aslı ise, lâm harfinin harekesinin sükuna dönüşmesiyle "غُلْفٌ"dür.

Böylece lâm sâkin kılınarak, kelimenin telâffuzu kolaylaştırılmıştır. Bu tıpkı tâ ve sîn harflerinin sükûnuyla "كُتْبٌ" (kitaplar) ve "رُسْلٌ" (peygamberler) denilmesi gibidir. Buna göre mana, "Onlar, bizim kalplerimiz gılaflıdır" demişlerdir. Yani, "Bizim kalplerimiz ilim ile dolu olup, binâenaleyh bizim, bizde bulunanın dışındaki ilme ihtiyacımız yoktur" demektir. İşte böylece onlar, bu sözleriyle peygamberleri yalanlamışlardır.

2) "غُلْفٌ" kelimesi, "اَغْلَفُ" kelimesinin çoğuludur. Bu kelime de, örtüyle örtülüp kapanmış demektir. Buna göre mana, "Onlar, 'Bizim kalplerimiz örtüler içindedir. Binâenaleyh, sizin dediklerinizi anlamaz' demişlerdir" şeklinde olur. Bunun benzeri bir ifade de, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onlar, 'Bizi kendisine davet edegeldiğin şeyden kalplerimiz örtüler içindedir. Kulaklarımızda bir ağırlık, bizimle senin aranda bir perde vardır' dediler"* (Fussilet, 5) âyetinde naklettiği husustur.

İnkârcılıkları Sebebiyle Kalplerinin Mühürlenmesi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, بَلْ طَبَعَ اللّٰهُ عَلَيْهَا بِكُفْرِهِمْ *"Hayır, Allah onların kalpleri üzerine, küfürleri yüzünden, mühür basmıştır"* buyurmuştur.

Eğer biz, geçen âyeti birinci manaya hamledersek, o zaman bu ifadenin manası, "Allahu Teâlâ, onların, kalplerinin ilim kapları olduğu iddiasını yalanlamış ve kalplerini mühürleyip tıpaladığını; binâenaleyh, tebliğ ile beyânın tesirinin bu kalplere ulaşmayacağını beyân etmiştir" şeklinde olur. Bu mana, bizim mezhebimize uygun düşer. Ama, geçen âyeti ikinci manaya hamledersek, bu âyetin manası, "Allahu Teâlâ onların kalplerinin örtüler ve kılıflar içinde bulunduğu iddialarının yalan olduğunu beyan etmiştir" şeklinde olur ki, bu da **Mu'tezile**'nin mezhebine uygun düşmektedir. Ancak ne var ki birinci izah şekli daha uygun ve Cenâb-ı Hakk'ın, *"Hayır, Allah onların kalpleri üzerine, küfürleri yüzünden, mühür basmıştır"* beyânına da mutabıktır.

Sonra Cenâb-ı Hak, فَلَا يُؤْمِنُونَ اِلَّا قَلِيلًا *"Artık onlar, birazı müstesnâ olmak üzere, iman etmezler"* yani "onlar, sadece **Hz. Musa**'ya ve **Tevrat**'a inanırlar" buyurmuştur. Bu, onların kendi iddia ve zanlarına göre, onlardan verilen bir haberdir. Yoksa herhangi bir peygamberin tek bir mu'cizesini bile inkâr edenin, hiçbir peygambere iman etmiş olamayacağını daha önce beyân etmiştik.

İnkârları ve Hz. Meryem'e İftira Atmaları

e) Cenâb-ı Hakk'ın, وَبِكُفْرِهِمْ وَقَوْلِهِمْ عَلٰى مَرْيَمَ بُهْتَانًا عَظِيمًا *"Bir de onların inkâr ile kâfir olmaları, Meryem'in aleyhine büyük iftira atıp söylemeleri (sebebi ile)..."* ifadesi... Bil ki onlar, Allah'ın babasız bir çocuk yaratmaya kâdir olduğunu inkâr ettikleri için, **Meryem**'e zina iftirasında bulunmuşlardı. Halbuki Allah'ın, buna kâdir olduğunu inkâr eden, kâfir olur. Çünkü bununla şöyle demiş olur: "Her doğan çocuk, hiç yoktan değil, bir babadan meydana gelmiştir." Bu söz ise, âlemin ve zamanın kadîm olduğuna inanmayı ve irade sahibi hür bir Tanrı'nın varlığına dil uzatmayı gerektirir. Bu Yahûdîler, hiç şüphe yok ki önce Allah'ın, babasız bir çocuk yaratmaya kâdir olduğunu inkâr etmişler, ikinci olarak da **Hz. Meryem**'e zina fiili nisbet etmişlerdir. Buna göre, Allah'ın, *"İnkârları ile kâfir olmaları (sebebi ile)"* sözüyle, onların kudret-i ilâhiyi inkârları; *"Meryem'in aleyhine büyük iftira atıp söylemeleri..."* ifadesiyle de, **Hz. Meryem**'e zina nisbet edişleri kastedilmiştir. İki şey birbirinden başka olunca, bunların birbiri üzerine atfedilmesi güzel ve yerinde olmuştur.

Yahudilerin, **Hz. Meryem** hakkındaki bu iddiaları, büyük bir iftira kabul edilmiştir. Zira **Hz. İsa** (a.s) doğarken, **Hz. Meryem**'in her türlü kusur ve günahtan uzak olduğuna delâlet eden birçok keramet ve mu'cize zuhûr etmiştir. Meselâ, *"Hurma ağacını kendine doğru silk, üstüne derilip toplanmış taze hurma dökülecektir"* (Meryem. 26) âyetinde anlatılan husus ve **Hz. İsa** (a.s)'nın, henüz annesinden yeni doğmuş bir çocuk iken konuşması gibi... Binâenaleyh bu delillerin her biri, **Hz. Meryem**'in her türlü şüpheden uzak olduğunu kat'î olarak gösterir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Allah, Yahudilerin O'nun hakkındaki ta'nlarını "büyük bir iftira" olarak ifade etmiştir. Allah, aynı şekilde münafıkların **Hz. Aişe** (r.anha) hakkındaki ta'nlarını da *"Hâşâ, bu, büyük bir iftiradır"* (Nûr, 16) diyerek, "büyük bir iftira" olarak tavsif etmiştir. İşte bu da, **Hz. Aişe** (r.anha)'yi ta'n eden Râfizîlerin, **Hz. Meryem**'e ta'n eden Yahûdîler gibi olduklarını gösterir.

Hz. İsa'yı Öldürdüklerini İddia Etmeleri

f) Hak Teâlâ'nın, وَقَوْلِهِمْ اِنَّا قَتَلْنَا الْمَسِيحَ عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ رَسُولَ اللّٰهِ *"ve, 'Biz, Allah'ın peygamberi, Meryem oğlu Mesih İsa'yı öldürdük' demeleri sebebiyledir"* ifadesidir. İşte bu da, onların inkârlarının çok büyük olduğuna delâlet eder. Çünkü onlar, "Biz, bunu yaptık" demişlerdir. İşte bu söz, onların

Hz. İsa'yı öldürmeye istekli olup, bu hususta çalışıp çabaladıklarına delâlet eder. Hiç şüphe yok ki bu kadarı bile, büyük bir küfürdür.

Eğer, "Yahûdîler, Hz. İsa'ya inanmıyorlar, O'na düşmandırlar. O'nu bile bile öldürmek istemişler ve O'na, 'sihirbaz kadının oğlu olan sihirbaz', 'zinâkarın oğlu' demişlerdir. Binâenaleyh onlar niçin, *"Biz, Allah'ın peygamberi Meryem oğlu Mesih İsa'yı öldürdük"* desinler?" denirse, buna iki şekilde cevap veririz:

1) Onlar, bunu istihza yollu söylemişlerdir. Nitekim **Firavun, Hz. Musa** hakkında *"Size gönderilen (bu) peygamberiniz mutlak delidir"* (Şuara, 27); Kureyş kâfirleri de Hz. Muhammed (s.a.s) hakkında, *"Ey kendisine zikir (Kur'ân) indirilen, hiç şüphesiz ki sen bir delisin"* (Hicr, 6) demişlerdir.

2) Allahu Teâlâ'nın, **Hz. İsa** (a.s)'nın şanının, onların söylediklerinden yüce olduğunu belirtmek için, onların sözünü naklederken, kullandıkları kötü ifadeler (vasıflar) yerine, güzel vasıfları koymuş olması caizdir.

Hz. İsa'yı Öldürmüş Değildirler

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ وَلٰكِنْ شُبِّهَ لَهُمْ *"Halbuki onlar, onu öldürmediler ve asmadılar. Fakat kendilerine, (öldürülen ve asılan adam İsa) gibi gösterildi"* buyurmuştur. Bil ki Allahu Teâlâ, Yahudilerin, Hz. İsa'yı öldürdükleri iddialarını nakledince, bu iddialarını yalanlamış ve *"Halbuki onlar, O'nu öldürmediler ve asmadılar. Fakat kendilerine, (öldürülen ve asılan adam, İsa) gibi gösterildi"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili iki sual bulunmaktadır:

Birinci Sual: Âyetteki, شُبِّهَ (gibi gösterildi) ifadesinin nâib-i fâili nedir? Eğer sen bunun, "Mesih" olduğunu söylersen, bil ki o, "müşebbeh" (benzetilen) değil, "müşebbehün bih" (kendisine benzetilen)dir. Yok eğer sen, bunun nâib-i fâilinin, öldürülen adam olduğunu söyleyecek olursan, bu nasıl olabilir ki, daha önce ondan hiç bahsedilmemiştir?

Buna şu iki şekilde **cevap** verilir:

1) Bunun nâib-i faili, "لَهُمْ" câr-mecrurudur. Bu tıpkı, خُيِّلَ إِلَيْهِ "Ona öyle gösterildi" sözünde olduğu gibidir. Buna göre sanki, "Fakat onlara, bir şüphe geldi" denilmiştir.

2) Bunun nâib-i fâili, öldürülen adama râcî olan mahzuf "هُوَ" zamiridir. Çünkü âyetteki *"Onlar onu öldürmediler"* buyruğu, bir başkasının öldürüldüğünü göstermektedir. Binâenaleyh öldürülen o başka adam, bu

yolla adeta zikredilmiş gibidir. Bu sebeple de onun, "شُبِّهَ" (gibi gösterildi) fiilinin nâib-i fâili olması, güzel ve yerinde olmuş olur.

"Birinin Benzerinin Yapılması Safsataya Yol Açar" İtirazı

İkinci Sual: Eğer, "Allah, bir insanın şeklini, bir başkasına verebilir" denilmesi caiz olursa, bu safsata (şüphe ve karışıklık) kapısını açar. Çünkü o zaman, biz **Zeyd**'i gördüğümüzde, "Bel ki de o **Zeyd** değildir. O, kendisine **Zeyd**'in şekli verilmiş birisidir" denilir. Bu durumda da ne nikâh, ne talâk ve ne de mülkiyet, güvenilir bir şey olmaz. Yine bu mütevatir rivayetin de tenkit edilmesi neticesine götürür. Çünkü tevatür derecesine ulaşan haberler, en sonunda, elle tutulan gözle görülen bir şeye dayanmış olması şartıyla, kesin ilim ifade eder. Binâenaleyh bu tür şüphelerin (yanılmaların), gözle görülen şeylerde de olabileceğini söylediğimizde, mütevatir habere de tenkit yönelmiş olur ki, bu bütün şeriati cerhetme kapısını açar. Hiç kimse, "Bu, peygamberlerin zamanına mahsustur" diye, buna cevap veremez. Çünkü o zaman deriz ki, "Eğer bu söylediğiniz şey doğru olsaydı, hem aklî, hem de naklî delil ile bilinirdi. Binaenaleyh o aklî ve naklî delili bilmeyen herkesin, hissedilen şeylerin (maddî şeylerin) kat'î olduğunu söylememesi ve hiçbir mütevatir habere itimat etmemesi gerekir. Yine hem zamanımızda, mu'cize kapısı kapanmış ise de, keramet yolları açıktır." İşte bu durumda, zikredilen ihtimal bütün zamanlar için söz konusu olur. Velhasıl bu kapıyı açmak, mütevatir rivayeti kabul etmemeyi gerektirir. Bu ise, bütün peygamberlerin, peygamberliğini kabul etmemeye yol açar. Binâenaleyh işte bu, usulü (temeli) kabul etmemeye götüren, fer'î bir meseledir. Bundan dolayı kabul edilmez?

Buna şöyle **cevap** verilir: Bu hususta âlimlerin şu gibi değişik izahları vardır:

Birinci İzah: Kelamcıların çoğu şöyle demişlerdir: "Yahûdîler, **Hz. İsa** (a.s)'yı öldürmek istediklerinde, Cenâb-ı Hak, O'nu göğe kaldırdı. Bunun üzerine Yahudilerin başkanları, halk arasında bir karışıklık çıkmasından korktular ve bir adamı yakalayıp öldürdüler, sonra da çarmıha gerdiler. Sonra halka O'nun **Mesîh İsa** (a.s) olduğu imajını verdiler. Halk, İsa (a.s)'nın ancak adını biliyordu. Çünkü O, insanların içine fazla karışmazdı. İşte bu izaha göre, o soru zâil olmaktadır. Buna karşı, "Hristiyanlar, atalarından Hz. İsa'yı ölmüş olarak gördüklerini rivayet ettiklerini nakletmişlerdir" de denilemez. Çünkü biz diyoruz ki: "Hristiyanlara göre tevatür,

yalan üzerinde ittifak etme ihtimali de bulunan, az sayıda insandan meydana gelen bir topluluğa dayanır."

Hz. İsa'yı Öldürmek İsteyenin, Ona Benzetilerek öldürülmesi

İkinci izah: "Allahu Teâlâ, **Hz. İsa** (a.s)'nın şeklini, başka bir insana vermiştir." Bu izaha göre de değişik açıklamalar yapılmıştır:

a) Yahûdîler, **Hz. İsa** (a.s)'nın, arkadaşları (havârileri) ile birlikte falancanın evinde olduğunu öğrenince, Yahudilerin reisi olan **Yahûzâ,** avânesinden **Taytâyus** isminde bir adama, O'nun yanına girip, öldürmek için O'nu o evden çıkarmasını emretmişti. Bu adam, Hz. İsa'nın yanına girince, Cenâb-ı Allah Hz. İsa (a.s)'yı, evin tavanından göğe yükseltmiş ve **Taytâyus**'a, **Hz. İsa**'nın şeklini vermiş. Binâenaleyh Yahûdîler, onu **Hz. İsa** zannederek, çarmıha germiş ve öldürmüşlerdir.

b) Yahûdîler, **Hz. İsa** (a.s)'yı takip için bir adam görevlendirdiler. **Hz. İsa** (a.s) dağa çıktı ve oradan göğe yükseltildi. Hak Teâlâ, o gözetleyici adama **Hz. İsa**'nın şeklini verdi ve Yahûdîler onu, "Ben, İsa değilim" dediği halde, öldürdüler.

c) Yahûdîler, **Hz. İsa**'yı yakalamayı kafalarına koymuşlardı. **Hz. İsa**'nın yanında on havarisi vardı. **Hz. İsa** (a s) onlara, "Kim, kendisine benim suretim verilmesi karşılığında, cenneti satın almak ister" dedi. İçlerinden birisi, "Ben..." dedi. İşte bunun üzerine, Allahu Teâlâ, ona **Hz. İsa** (a.s)'nın şeklini verdi. O, evden çıkarılıp öldürüldü. **Hz. İsa** (a.s) göğe kaldırıldı.

d) **Hz. İsa**'nın havarilerinden olduğunu iddia eden bir münafık vardı. Bu münafık, Yahûdîlere gidip Hz. İsa (a.s)'nın yerini onlara haber verdi. Bu adam, Yahûdîlerle birlikte, Hz. İsa'yı yakalamak için içeri girdiklerinde, Allahu Teâlâ, Hz. İsa'nın şeklini o adama verdi. Böylece bu adam öldürüldü ve çarmıha gerildi. İşte bütün bunlar, birbirine zıt olan ve birbirini nakzeden açıklamalardır. İşlerin hakikatini en iyi Allah bilir.

Hristiyanlar Hz. İsa'nın Akibeti Hakkında Kesin Bilgiye Sahip Değildirler

Sonra Cenâb-ı Allah, وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِلَّا اتِّبَاعَ الظَّنِّ *"Hakikaten onun hakkında ihtilafa düşenler de, bu hususta bir şek içindedirler. Onların buna ait hiçbir bilgileri yoktur, ancak zanna uymaktadırlar"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki Cenâb-ı Hakk'ın, *"Hakikaten onun hakkında ihtilafa düşenler de..."* buyruğunda, bu ihtilafa düşenlerin kimler olduğu hakkında şu iki görüş ileri sürülmüştür:

Birinci Görüş: Bunlar, Hristiyanlardır. Bu böyledir, çünkü onların hepsi, Yahudilerin Hz. İsa'yı öldürdükleri hususunda ittifak etmişlerdir. Ancak ne var ki Hristiyan grupların en büyükleri üçtür: **Nestûriyye, Melkâniyye** ve **Ya'kûbiyye...**

Nestûriyye Mezhebinin İnancı

Nestûriyye, Hz. İsa'nın, manevi yönden (lâhût) değil, maddî (nâsût) bakımından çarmıha gerildiğini iddia etmiştir. Feylesofların ekserisi de, bu görüşe yakın görüşler rivayet ederek şöyle demişlerdir: Çünkü insanın, sadece beden heykelinden ibaret olmayıp, aksine onun bu bedene nisbet edilmiş ya şerefli bir cisim veyahut da onun zatında, mücerred ve ruhanî bir cevher olup, bu bedende faaliyette bulunduğu sabit olmuştur. Binâenaleyh, öldürülme hadisesi sadece bu beden heykeli üzerinde tahakkuk etmiştir. Ama hakikatte **Hz. İsa** (a.s) demek olan nefs üzerinde ise, öldürülme hadisesi cereyan etmemiştir.

"Her insan böyledir, o halde bunu **Hz. İsa**'ya tahsis etmenin manası nedir?" de denilemez. Çünkü biz diyoruz ki: O'nun nefsi, kudsî, ulvî, semavî, ilahî nurlarla alabildiğine aydınlanmış ve meleklerin ruhuna iyice yaklaşmıştır. Nefs, her ne zaman böyle olursa O'nun, öldürülme ve bedeninin harap edilmesi sebebiyle, büyük acılar duyması düşünülemez. Çünkü böylesi bir nefs, bedenin zulmetlerinden ayrılıp, göklerin enginliklerine ve celal âleminin nurlarına doğru yöneldiğinde, işte orada onun sevinci ve mutluluğu alabildiğine büyür, muazzam olur. Bütün bu hallerin her insan için tahakkuk etmediği, hatta **Hz. Adem**'in yaratılışından, kıyametin zamanına kadar çok az sayıdaki şahıslar için tahakkuk ettiği malum olan bir keyfiyettir. İşte bu halin Hz. İsa'ya tahsis edilmesinin anlamı budur.

Melkâniyye Mezhebinin İnancı

"Öldürme ve haça germe işi, onun lâhûtuna ulaşmıştır. Fakat bu, doğrudan doğruya olmayıp ihsas ve şuur (hissetme) suretiyle gerçekleşmiştir" denmiştir.

Ya'kûbiyye Mezhebinin İnancı

Ya'kûbiyye ise, "öldürme ve çarmıha germe işi, iki cevherden meydana gelmiş tek bir cevher olan Mesih'te meydana gelmiş, vuku bulmuşlardır" demişlerdir. İşte bu konuda Hristiyan mezheplerinin izahı bundan ibarettir ki, Hak Teâlâ'nın, *"Hakikaten onun hakkında ihtilafa düşenler de, bu hususta bir şek içindedir"* buyruğundan da bu kastedilmiştir.

İhtilafâ Düşenlerin Yahûdîler Olması

İkinci Görüş: İhtilafa düşen bu kimseler Yahûdîlerdir. Bu hususta da şu iki izah yapılmıştır:

a) Yahûdîler, **Hz. İsa**'ya benzeyen şahsı öldürünce, bu benzerlik öldürülen şahsın sadece yüzünde tahakkuk etmiş, **Hz. İsa**'nın bedeninin sureti, öldürülen bu şahsın bedeninde tahakkuk etmemiştir. Onlar bu şahsı öldürüp onun bedenine baktıklarında, "Yüzü, **İsa**'nın yüzü; ama beden, onun bedeni değil!" dediler.

b) **Süddî** şöyle demektedir: Yahûdîler **Hz. İsa**'yı, on tane havarisiyle beraber bir evde hapsetmişlerdi... Derken Yahûdîlerden bir adam **Hz. İsa**'yı çıkarıp öldürmek için içeri girdi... İşte tam o sırada Allah, **Hz. İsa**'nın suretini, giren bu şahsın üzerine attı. **Hz. İsa** ise göğe kaldırıldı. Derken onlar o adamı yakalayıp **Hz. İsa** diye öldürdüler. Daha sonra da, "Eğer bu **İsa** ise, bizim içeri giren arkadaşımız nerede? Eğer bu arkadaşımız ise, **İsa** nerede?" demişlerdir ki, işte onların ihtilafı da bu şekilde cereyan etmiştir.

İKİNCİ MESELE: Kıyasla Amel Etmeyi Caiz Saymayanlar Bu Âyeti Delil Sayarlar

Kıyası delil olarak kabul etmeyenler, bu âyetle istidlâl ederek şöyle demişlerdir: Kıyas ile amel etmek, zanna uymak ve ona tâbi olmak demektir. Zanna ittiba etmek ise, Allahu Teâlâ'nın bunu bir zemm sadedinde zikretmiş olmasının delâletiyle, Allah'ın kitabında kınanmıştır, zemmedilmiştir. Baksana, Allahu Teâlâ burada, gerek Yahûdî gerekse Hristiyanları zemmetme sadedinde, bununla, zanna tâbi olmakla vasfederek, *"Onların buna ait hiçbir bilgileri yoktur, ancak zanna uymaktadırlar"* buyurmuştur. Yine Cenâb-ı Hak, En'âm Sûresi'nde kâfirleri kınarken, *"Onlar zandan başka bir şeye uymazlar, onlar ancak yalan söyleyen kimselerdirler"* (En'am, 116) buyurmuştur. Aynı şekilde başka bir âyette de, *"Zan ise, muhakkak ki zan,*

gerçek karşısında hiçbir şey ifade etmez" (Necm, 28) buyurmuştur. Bütün bunlar, zanna tâbi olmanın kötü ve mezmum bir şey olduğuna delâlet eder.

Biz buna şöyle cevap veririz: Biz, kıyas ile amel etmenin, "zanna ittiba etmek olduğunu kabul etmiyoruz. Çünkü kat'î delil, kıyas ile amel edilebileceğini gösterince kıyastan çıkarılıp elde edilen hüküm zannî değil, malûm ve bilinen bir hüküm olur. Bu kıyas mevzuunu anlatmak çok derin bir mevzu olup, ayrı bir inceleme konusudur.

Hz. İsa Öldürülmedi, Allah Onu Göğe Kaldırdı

Cenâb-ı Hak daha sonra, وَمَا قَتَلُوهُ يَقِينًا * بَلْ رَفَعَهُ اللهُ إِلَيْهِ *"Onu yakînen öldürmemişlerdir. Bilakis Allah, O'nu, kendisine yükseltmiştir"* buyurmuştur. Bil ki bu tabir, şu iki manaya muhtemeldir:

a) Yakînî olan, öldürmemedir.

b) Yakînî olan, fiilin tahakkuk etmediğidir. Binâenaleyh, birinci ihtimale göre mana şöyle olur: Allahu Teâlâ, onların, O'nu öldürüp öldürmedikleri hususunda şüpheye düştüklerini haber vermiş, daha sonra da Hz. Muhammed'e, yakînî olanın, onların O'nu öldüremedikleri haberini vermiştir.

İkinci takdire göre ise mana, "onlar, O'nu öldürdükleri hususunda şüphe etmişlerdir" şeklinde olur. Sonra Cenâb-ı Hak bunu, "Onlar öldürdükleri o şahsı, onun **Hz. İsa** olduğundan emin olmayarak; aksine onu öldürdüklerinde, onun **Hz. İsa** mı değil mi olduğu hususunda şüpheye düşerek öldürmüş olduklarını" haber vererek te'kid etmiştir. Birinci ihtimal daha uygundur; çünkü Cenâb-ı Hak bu ifadeden sonra, *"Bilakis Allah, onu kendisine yükseltmiştir"* buyurmuştur ki, böyle bir söz ancak, öldürmeme, kesîn ve yakînî bir durum arz ettiği zaman doğru olur.

Allah'ın O'nu Göğe Yükseltmesi

Hak Teâlâ'nın, بَلْ رَفَعَهُ اللهُ إِلَيْهِ *"Bilakis Allah, onu, kendisine yükseltmiştir"* buyruğuna gelince, bununla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ebû Amr ve **Kisâî,** lâm harfini ra harfine idğam ederek; diğerleri ise idğamsız olarak okumuşlardır. **Ebû Amr** ile **Kisâî** kıraatinin delili, lâm'ın mahrecinin râ harfine yakın olması ve râ'da bulunan tekrîr sıfatının, lâmdakinden daha kuvvetli olmasıdır. İşte bundan dolayı, râ harfinin lâm harfine idğamı caiz değildir. Çünkü daha noksan olan, kendisinden daha fazla

ve güçlü olana idğam edilemez... Diğerlerinin delili ise, gerek lâm, gerekse râ harfinin ayrı ayrı iki kelimede bulunmasıdır... İşte bu sebeple evlâ olan, idğam etmemektir.

***İKİNCİ MESELE:* Allahu Teâlâ Cihette Olmaktan Münezzehtir**

Müşebbihe, Allahu Teâlâ'ya bir cihet nisbet etme hususunda O'nun bu, *"Bilakis Allah, onu, kendisine yükseltmiştir"* âyetini delil getirmişlerdir.

Buna şöyle cevap veririz: "Buradaki yükseltme ile, kendisinde, Allah'ın hükmünün dışındaki hükümlerin geçerli olmadığı bir yere yükseltme murat edilmiştir. Bu Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, وَإِلَى اللهِ تُرْجَعُ الْعُمُورُ *"Halbuki (bütün) işler ancak Allah'a döndürülür"* (Bakara, 210) âyeti gibidir. Yine Cenâb-ı Hak, *"Kim evinden, Allah'a ve O'nun peygamberine muhacir olarak çıkıp da..."* (Nisâ, 100) buyurmuştur. Ki hicret ise, Medine'ye yapılıyordu. **Hz. İbrahim** de, *"Ben, dedi, doğrusu Rabbime gidiciyim"* (Sâffât, 99) demiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hz. İsa'nın semaya yükseltildiği bu âyetle sabittir. Bu âyetin bir benzeri de, Allah'ın, Âl-i İmrân Sûresi'ndeki, *"Şüphesiz ki seni öldürecek olan benim, seni kendime yükseltip kaldıracak, seni küfredenlerin içinden tertemiz çıkaracak..."* (Âl-i İmrân, 55) âyetidir. Bil ki Allahu Teâlâ, bu izah ettiği şeylerin hemen peşinden, Hz. İsa'ya pek çok belâ ve sıkıntıların ulaştığını, O'nun da **Hz. İsa**'yı kendisine yükselttiğini zikredince, bu beyân, **Hz. İsa**'nın kendisine yükseltilmesinin mükâfat bakımından cennetten ve o cennetteki maddi lezzetlerden daha büyük olduğuna delalet etmiştir. İşte bu âyet sana, manevi mutluluklar bilgisinin kapısını açmaktadır.

Sonra Cenâb-ı Hak, وَكَانَ اللهُ عَزِيزًا حَكِيمًا *"Allah, azîz ve hakîmdir"* buyurmuştur. Buradaki izzetten maksat, kudretinin; hikmetten maksat da ilminin kemali ve mükemmelliğidir. İşte böylece Cenâb-ı Hak bu buyruğu ile **Hz. İsa**'nın dünyadan göklere doğru yükseltilmesinin, her ne kadar bir beşere imkansız gelse dahi, bunun, kendi kudretine ve hikmetine nispetle imkansız olamayacağına dikkat çekmiştir. Bunun bir benzeri de O'nun, *"Kulunu, bir gece Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksa'ya kadar götüren (Zât-ı ecell ve a'lâ) münezzehtir..."* (İsrâ, 1) âyetidir. Çünkü İsrâ, her ne kadar Hz. Muhammed'in kudretine nispetle imkansız ise de, Hak Subhanehu'nun kudretine nispetle çok kolay ve basittir.

Ehl-i Kitab'ın Ölmeden Önce Hz. İsa'ya İnanmaları

وَاِنْ مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ اِلَّا لَيُؤْمِنَنَّ بِهٖ قَبْلَ مَوْتِهٖ ۚ وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ يَكُوْنُ عَلَيْهِمْ شَهِيْدًا ۚ ﴿١٥٩﴾

"Ehl-i kitaptan hiçbiri hariç olmamak üzere, ölümünden evvel, andolsun, O'na mutlaka iman edecek, O da kıyamet günü kendileri aleyhine bir şahit olacaktır" (Nisâ, 159).

Bil ki Cenâb-ı Hak, Yahudilerin rezaletlerini, hal ve hareketlerinin çirkinliğini zikredip, onların **Hz. İsa**'yı öldürmeyi kafalarına koyduklarını belirtip bu maksatlarını elde edemediklerini; **Hz. İsa**'nın en büyük mertebe ve makamı elde etmiş olduğunu açıklayınca, **Hz. İsa**'ya son derece düşman olan o Yahûdîlerden her birinin, ancak ona iman ettikten sonra dünyadan göçeceklerini beyân ederek, وَاِنْ مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ اِلَّا لَيُؤْمِنَنَّ بِهٖ قَبْلَ مَوْتِهٖ *"Ehl-i kitaptan hiçbiri hariç olmamak üzere, ölümünden evvel, andolsun, O'na mutlaka iman edecek..."* buyurmuştur.

Bil ki, bu ifadenin başındaki "اِنْ" nefy (olumsuzluk) yani, "مَا" manasındadır.

Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, وَاِنْ مِنْكُمْ اِلَّا وَارِدُهَا *"Sizden hiçbiriniz müstesnâ olmamak üzere, mutlaka oraya uğrayacaktır"* (Meryem, 71) âyeti gibidir. Buna göre kelamın takdiri, وَمَا اَحَدٌ مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ اِلَّا لَيُؤْمِنَنَّ بِهٖ قَبْلَ مَوْتِهٖ "Ehl-i kitaptan herkes, ölümünden evvel O'na mutlaka iman eder" şeklinde olur. Sonra biz, Yahudilerin ekserisinin, ölürken **Hz. İsa**'ya iman etmediklerini müşahede ediyoruz.

İşte biz, buna şu iki şekilde cevap verebiliriz:

a) **Şehr İbn Havşeb**'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: **"Haccac,** "Ben bu âyeti okuduğumda, bu âyetten ötürü gönlümde bir şey, (bir istifham) kalmıştı. Çünkü ben, Yahudilerin boynunu vuruyor, ama onlardan böyle bir şey duyamıyordum" demişti. Bunun üzerine, ben de, "Yahûdîye ölüm gelip çattığında, melekler onun yüzüne ve dübürüne vurarak şöyle derler: "Ey Allah'ın düşmanı, **Hz. İsa** sana peygamber olarak geldi de, sen O'nu tekzip ettin." Bunun üzerine ölen o Yahûdî de, "Ben, O'nun Allah'ın kulu olduğuna iman ettim" der. Yine melekler ölmek üzere olan Hristiyana, **"Hz. İsa,** sana peygamber olarak geldi, ama sen O'nun, "Allah ve Allah'ın oğlu

olduğunu iddia ettin" derler. O Hristiyan da, "O'nun, Allah'ın kulu olduğuna (şimdi) iman ettim" der. Böylece Ehl-i kitap, Hz. İsa'ya iman etmiş olurlar, ama onlara bu imanları fayda vermez" dedim. Bunun üzerine **Haccac** doğrulup oturdu ve "Bunu kimden naklettin?" deyince, "Bana bunu, **Muhammed İbn Ali İbn el-Hanefiyye** anlattı" dedim. **Haccac** da, bir dal ile toprağı çizmeye başlayarak, "Yemin olsun ki sen bunu, saf ve temiz bir kaynaktan almışsın" dedi.

İbn Abbas (r.a)'ın, bu âyeti bu şekilde tefsir ettiği ve **İkrime**'nin ona şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Eğer Ehl-i kitap, damdan düşse veya yansa veyahut da yırtıcı bir hayvan tarafından yenilse de mi, böyle olur?" **İbn Abbas** (r.a), "O, bunları düşerken, havada iken söyler ve canı çıkmadan ona iman eder" demiştir. **Übeyy İbn Ka'b**'ın "Onlardan her biri, ölümlerinden önce **İsa**'ya iman edecekler" manasında olmak üzere "اِلَّا لَيُؤْمِنَنَّ بِهِ قَبْلَ مَوْتِهِ" şeklindeki kıraati de buna delâlet eder. Çünkü "her biri" kelimesinde de "çoğul" manası vardır.

Keşşâf sahibi de şöyle der: "Allah'ın, ölümden önce Ehl-i kitabın **Hz. İsa**'ya iman edeceklerini haber vermesindeki mana şudur: "Onlar her ne zaman **Hz. İsa**'ya mutlaka iman etmeleri gerektiğini bilirlerse, **Hz. İsa**'ya imanlarının kendilerine fayda vereceği bir zamanda O'na iman etmeleri, kendilerine fayda vermeyeceği bir zamanda iman etmelerinden daha evlâdır."

b) Âyetteki, "قَبْلَ مَوْتِهِ" ifadesi "**Hz. İsa**'nın ölümünden önce" manasındadır. Buna göre bu âyetten murat, "**Hz. İsa** (ahir zamanda) inerken, mevcut olan bütün Ehl-i kitap, mutlaka O'na iman ederler" manasıdır.

Bazı kelamcılar şöyle demişlerdir: "Bu, **Hz. İsa**'nın gökten yere inmesine mâni değildir. Ancak ne var ki O, mükellefiyetler dönemi artık bittiği zaman veyahut da bilinmeyecek bir şekilde iner. Çünkü, mükellefiyetin devam ettiği zaman ve kendisinin **Hz. İsa** olduğu bilinecek bir şekilde inerse, bir peygamber olarak inmiş olur. Halbuki Hz. Muhammed (s.a.s)'den sonra, başka peygamber yoktur. Yahut O, bir peygamber olarak inmez ki bu, peygamberler hakkında caiz olmayan bir şeydir." İşte böyle bir müşkil bence zayıftır. Çünkü peygamberlerin sonu, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamber olarak gönderilmesiyle noktalanmıştır. Dolayısıyla Hz. Muhammed peygamber olarak gönderildiğinde, peygamberlik müessesesi sona ermiş

olur. Hz. İsa'nın, dünyaya indikten sonra, Hz. Muhammed (s.a.s)'in dinine tâbi olması uzak bir ihtimal sayılmaz.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ يَكُونُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا *"O da kıyamet günü kendileri aleyhine bir şahit olacaktır"* buyurmuştur. Denildi ki, Hz. İsa (a.s), Yahudilerin kendisini yalanlayıp, kendisine ta'n ettiklerine; Hristiyanların ise kendisini Allah'a şirk koştuklarına şahitlik eder. Aynı şekilde her peygamber, ümmetine karşı şahittir.

Zulümleri Sebebiyle Yahûdîlere Bazı Helallerin Haram Kılınması

فَبِظُلْمٍ مِنَ الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ طَيِّبَاتٍ أُحِلَّتْ لَهُمْ وَبِصَدِّهِمْ عَنْ سَبِيلِ اللهِ كَثِيرًا ﴿١٦٠﴾ وَأَخْذِهِمُ الرِّبٰوا وَقَدْ نُهُوا عَنْهُ وَأَكْلِهِمْ أَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ وَأَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ مِنْهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿١٦١﴾

"Yahûdîlerden olan bir zulüm sebebi ile, biz (evvelce) kendileri için helal kılınan temiz ve güzel şeyleri onlara haram ettik ve bir de onların birçok insanı Allah yolundan alıkoymaları, nehyolundukları halde ribâ (faiz) almaları ve halkın mallarını bâtıl yolla yemeleri sebebi ile (haram kıldık). Onlardan kâfir olanlara, pek acı veren bir azap hazırladık" (Nisâ, 160-161).

Bil ki Allahu Teâlâ, Yahudilerin rezil işlerini ve kâfirlerin çirkin fiillerini açıklayınca, bunun peşi sıra, onlara hem dünyada hem ahirette, ne kadar şiddetli davrandığını anlatmıştır. Cenâb-ı Hakk'ın onlara bu dünyada şiddetli davranması şöyle olmuştur: Hak Teâlâ, daha önce kendilerine helal olan leziz ve helal şeyleri haram kılmıştır. Nitekim O, bir başka âyette, *"Biz Yahûdîlere bütün tırnaklı (hayvanları) haram ettik. Sığır ve koyunun iç yağlarını da üzerlerine haram kıldık. Bunların sırtlarına veya bağırsaklarına yapışan, yahut kemiğe karışan yağlar müstesnâ... Bunu, onlara zulümlerinden dolayı ceza olarak yaptık. Biz elbette sâdıklarız"* (En'âm, 146) buyurmuştur. Sonra Cenâb-ı Hak, onlara bu kadar şiddetli davranmasını gerektiren ve adeta bunun sebebi olan hususu beyân etmiştir. Şöyle ki:

Bil ki bütün günahlar, şu iki kısımda toplanır:

a) İnsanlara haksızlık (zulüm) etmek...

b) Hak dinden yüz çevirmek... Cenâb-ı Hak, mahlukata zulmetmeye, *"Bir çok insanı, Allah yolundan alıkoymaları (sebebi ile)..."* ifadesi ile işaret etmiştir. Sonra onlar, bununla beraber, mal kazanmaya son derece hırslıdırlar. Bundan dolayı bazen, kendilerine yasak olduğu halde faiz ile, bazen de rüşvet yoluyla mal elde ederler. Cenâb-ı Hak buna da *"Halkın mallarını bâtıl yolla yemeleri sebebi ile..."* ifadesi ile işaret etmiştir. Bunun bir benzeri de, *"(onlar) alabildiğine yalanı dinleyenler ve haram yiyenlerdir"* (Mâide, 42) âyetidir. İşte bu dört şey, Allah'ın onlara hem dünyada hem de âhirette şiddet göstermesine sebep olmuştur. Cenâb-ı Hakk'ın, dünyada şiddetli davranması, daha önce de bahsedildiği gibi, leziz ve helal şeyleri onlara haram kılmasıdır. Âhirette şiddetli davranması ise, *"Onlardan kâfir olanlara, pek acı veren bir azap hazırladık"* âyeti ile anlatılan hususdur.

İslâm'a İman Eden Yahûdîler

Bil ki Allahu Teâlâ, kâfirler ile cahil Yahudilerin yolunu anlatınca, mü'min Yahudilerin yolunu da anlatarak şöyle buyurmuştur:

لٰكِنِ الرّٰسِخُونَ فِي الْعِلْمِ مِنْهُمْ وَالْمُؤْمِنُونَ يُؤْمِنُونَ بِمَآ أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمَآ أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَالْمُقِيمِينَ الصَّلٰوةَ وَالْمُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَالْمُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ أُولٰئِكَ سَنُؤْتِيهِمْ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿١٦٢﴾

"Fakat onlardan, ilimde râsih olanlar ve mü'minler, hem sana indirilen (Kur'ân'a), hem senden evvel indirilen (kitaplara) iman ederler. (Onlar), namazı dosdoğru kılanlar, zekatı verenler, Allah'a ve âhiret gününe inananlardır. İşte onlara biz, çok büyük bir ecir vereceğiz" (Nisâ, 162).

Bu âyetle ilgili, meseleler bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki burada bahsedilen kimselerden murat, ilimde iyice derinleşmiş ve ilmi kökleşmiş olan **Abdullah İbn Selâm** (r.a) ile onun arkadaşlarıdır. Bunlar gerçekte şu şekilde istidlâl eden kimselerdir: Mukallid, şüpheye

düşürülmek istendiğinde şüpheye düşer. Ama istidlâl ederek bir şeye inanan, kesinlikle şüpheye düşürülemez. Binaenaleyh âyette bahsedilen *"ilimde râsih olanlar"*dan maksat, istidlâl edenler; *"mü'minler..."*den maksat ise istidlâl edenlerden iman edenler veyahut da mü'min, muhacir ve ensardır. Âyette, "Rasihûn" kelimesi mübteda, يُؤْمِنُونَ *"iman edenler"* kısmı ise haberdir.

Âyetteki, وَالْمُقِيمِينَ الصَّلٰوةَ وَالْمُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ *"namazı dosdoğru kılanlar, zekatı verenler"* ifadeleri hakkında şu üç görüş söylenmiştir:

Birinci Görüş: Hz. Osman (r.a) ile **Hz. Aişe** (r.anha)'nin, "Mushafta, (imla bakımından) bir lahn (hata) vardır. Araplar onu dilleriyle düzeltecekler (doğru okuyacaklardır)" dedikleri rivayet edilmiştir. Bil ki bu görüş, son derece uzak bir ihtimaldir. Çünkü bu Mushaf, Resûlullah (s.a.s)'dan tevâtür yolu ile nakledilip gelmiştir. Binâenaleyh, onda nasıl bir hata bulunabilir.

İkinci Görüş: Bu görüş Basralılara ait olup, buna göre, الْمُقِيمِينَ الصَّلٰوةَ *"Namazı dosdoğru kılanlar.."* ifadesi, namazın faziletini göstermek için, medh üzere mansubdur. Basralılar şöyle derler: Mesela sen, مَرَرْتُ بِزَيْدٍ الْكَرِيمِ "Kerîm olan **Zeyd**'e uğradım" dediğin zaman, buradaki "kerîm" lâfzını **Zeyd**'in sıfatı olarak mecrûr okursun. Bu lafzı, اَعْنِى "kastediyorum" kelimesini, takdir ederek (var sayarak ve onun mef'ûlü olarak) "اَلْكَرِيمَ" der, mansûb kılarsın. İstersen هُوَ الْكَرِيمُ "O, kerîmdir" takdirinde düşünerek, merfu da okuyabilirsin. Buna göre, meselâ, "جَاءَنِي قَوْمُكَ الْمُطْعِمِينَ فِي الْمَحِلِّ وَالْمُغِيثُونَ فِي الشَّدَائِدِ" denilir ki, bunun takdiri, جَاءَنِي قَوْمُكَ اَعْنِي الْمُطْعِمِينَ فِي الْمَحِلِّ وَهُمُ الْمُغِيثُونَ فِي الشَّدَائِدِ "bana senin kavmin (akrabaların geldi). Yani, yurtlarında yedirip içirenleri kastediyorum. Onlar, sıkıntılar gelince de yardımcı olanlardır" şeklindedir. İşte âyetin takdiri de, اَعْنِى الْمُقِيمِينَ الصَّلٰوةَ وَهُمُ الْمُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ "Yani namazı dosdoğru kılanları kastediyorum. Hem onlar zekatlarını da verirler..." şeklindedir.

Kisâî bunu tenkit eder ve şöyle der: "Herhangi bir ifadeyi medh üzere mansub okumak, ancak söz tamamlandıktan sonra mümkün olur. Halbuki burada söz henüz tamamlanmamıştır. Çünkü âyetteki لٰكِنِ الرَّاسِخُونَ *"Fakat onlardan, ilimde râsih olanlar.."* ifadesinin haberi henüz gelmemiştir ve o ifadenin haberi, *"İşte onlara biz, çok büyük bir ecir vereceğiz"* kısmıdır."

Kisâî'ye şöyle cevap verilir: Bu ifadenin, اُولٰئِكَ سَنُؤْتِيهِمْ *"İşte onlara biz, çok büyük bir ecir vereceğiz"* kısmında tamamlandığını kabul etmiyoruz. Çünkü buradaki haberin يُؤْمِنُونَ *"iman ederler..."* kısmı olduğunu açıklamıştık. Hem, mübteda (isim) ile haber arasına "medh" sokarak, cümle-i i'tiraziyye

yapmak niçin mümkün olmasın ki?.. Bunun imkânsız oluşunun delili nedir? Binaenaleyh Basralıların bu âyet hakkındaki görüşü itimada şayandır.

Üçüncü Görüş: Bu, **Kisâî**'nin görüşüdür ve buna göre âyetteki "وَالْمُقِيمِينَ" (mukîmîn) kelimesi âyette geçen بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ *"Sana indirilen (Kur'ân'a)"* ifadesindeki "مَا" ism-i mevsûlü üzerine atfedilmiştir. Buna göre mana şöyle olur: "Onlar, hem sana indirilen (Kur'ân'a), hem senden evvel indirilen (kitaplara) ve namazlarını dosdoğru kılanlara iman ederler." Sonra وَالْمُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ *"zekatı verenler.."* ifadesi de, "وَالْمُؤْمِنُونَ" (mü'minûn) üzerine atfedilmiştir. Namazlarını dosdoğru kılanlardan murat, peygamberlerdir. Çünkü onlardan her birinin şeriatinde namaz mevcuttur. Çünkü Cenâb-ı Hak, Enbiya Sûresi'nde, bazı peygamberleri zikrettikten sonra, *"Kendilerine, hayırlı işler yapmayı* ve *namaz kılmayı vahyettik..."* (Enbiya, 72) buyurmuştur. *"Namazlarını dosdoğru kılanlar.."*dan muradın, Cenâb-ı Hakk'ın *"saf saf"* diye tavsif ettiği melekler olduğu da rivayet edilmiştir. Saf saf olan melekler, Allah'ı tesbih edenlerdir. Onlar, hiç bıkmadan, gece gündüz Allah'ı tesbih ederler. Binaenaleyh âyetteki, *"Hem sana indirilen (Kur'ân'a), hem senden evvel indirilen (kitaplara) inanırlar"* ifadesi ile, meleklerin kitaplara iman etmiş oldukları; *"namazı dosdoğru kılanlara (inanırlar)"* ifadesi ile de, peygamberlere inandıkları anlatılmıştır.

Dördüncü Görüş: Abdullah İbn Mes'ûd'un mushafında, bu kelime vav'lı olarak, الْمُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ "Namazı kılanlar" şeklinde yer almıştır. Bu, aynı zamanda **Malik İbn Dinar el-Cühderî** ve **İsa es-Sakafî**'nin de kıraatidir.

İKİNCİ MESELE

Bil ki âlimler üç kısımdır:

1) Allah'ın sadece hükümlerini bilenler..

2) Allah'ın hem zatını, hem de sıfatlarını bilenler...

3) Hem Allah'ı, hem de O'nun hükümlerini bilenler.. Birinci kısım, Allah'ın hükümlerini, tekliflerini ve kanunlarını bilen âlimlerdir. İkinci kısım, Allah'ın zâtı ile O'nun hakkında vacip, câiz ve mümtenî olan sıfatları bilenlerdir. Üçüncü kısım ise, "ilmi ile âmil olanlar" diye anlatılan âlimlerdir ki, âlimlerin en büyükleri bunlardır. İşte bu üç kısma, Hz. Peygamber (s.a.s), جَالِسِ الْعُلَمَاءَ وَخَالِطِ الْحُكَمَاءَ وَرَافِقِ الْكُبَرَاءَ *"Âlimlerle otur. Hikmetli kimselere karış ve büyüklerle arkadaş ol"*[122] hadisi ile işaret etmiştir.

122 **Muvatta,** İlim, 1; Keşfu'l-Hafâ, 1/329.

Bunu iyice kavradığında biz deriz ki: "Allahu Teâlâ onları "ilimde kök salan kimseler (rasihûn)" olarak tavsif etmiş ve bunu izah ederek, öncelikle onların, Allah'ın hükümlerini bilip, onlara göre amel ettiklerini beyan etmiştir. Onların, Allah'ın hükümlerini bilmeleri, *"(Onlar) hem sana indirilen (Kur'ân'a), hem senden evvel indirilen (kitaplara) iman ederler"* ifadesi ile; bildikleri hükümlerle amel etmeleri ise, *"namazı dosdoğru kılanlar, zekatı verenlerdir"* tabiri ile anlatılmıştır. Allahu Teâlâ, en şerefli tâat oldukları için, burada özellikle namazı kılma ve zekatı vermeden bahsetmiştir. Çünkü namaz, bedenî ibadetlerin en şereflisi, zekat da mal ile yapılan ibadetlerin en şereflisidir. Hak Teâlâ onların, Allah'ın hükümlerini bilip, onlarla amel ettiklerini anlattıktan sonra, onların Allah'ı bildiklerini de beyan etmiştir. En kıymetli bilgi, mebde' ve meâd, (ilk yaratılış ve âhiret) bilgisidir. Bundan dolayı mebde' bilgisi âyette, *"Allah'a inanırlar"* sözü ile, meâd (âhiret) bilgisi de, *"ve âhiret gününe inanırlar"* sözü ile anlatılmıştır. Cenâb-ı Hak, bu üç kısmı izah edince, âyette bahsedilenlerin, Allah'ın hükümlerini bilip, onunla amel eden kimseler oldukları ve Allah ile âhireti bilip inandıkları ortaya çıkmış olur. Bu ilim ve bilgiler bulununca da, onların ilimde kök salmış (râsihûn) oldukları anlaşılmış olur. Çünkü insanın kemal ve mertebe bakımından, bundan daha yüksek olması mümkün değildir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu kimselerden, *"İşte onlara biz, çok büyük bir ecir vereceğiz"* diye bahsetmiştir.

Nübüvvet ile Mu'cizenin Münâsebeti

إِنَّآ أَوْحَيْنَآ إِلَيْكَ كَمَآ أَوْحَيْنَآ إِلَىٰ نُوحٍ وَالنَّبِيِّـۧنَ مِنۢ بَعْدِهِۦ ۚ وَأَوْحَيْنَآ إِلَىٰٓ إِبْرَٰهِيمَ وَإِسْمَٰعِيلَ وَإِسْحَٰقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ وَعِيسَىٰ وَأَيُّوبَ وَيُونُسَ وَهَٰرُونَ وَسُلَيْمَٰنَ ۚ وَءَاتَيْنَا دَاوُۥدَ زَبُورًا ﴿١٦٣﴾ وَرُسُلًا قَدْ قَصَصْنَٰهُمْ عَلَيْكَ مِن قَبْلُ وَرُسُلًا لَّمْ نَقْصُصْهُمْ عَلَيْكَ ۚ وَكَلَّمَ ٱللَّهُ مُوسَىٰ تَكْلِيمًا ۚ ﴿١٦٤﴾ رُّسُلًا مُّبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى ٱللَّهِ حُجَّةٌۢ بَعْدَ ٱلرُّسُلِ ۚ وَكَانَ ٱللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا ﴿١٦٥﴾

"Nûh'a ve ondan sonraki peygamberlere vahyettiğimiz ve İbrahim'e, İsmâil'e, İshâk'a, Ya'kub'a, O'nun evlatlarına, İsa'ya, Eyyub'a, Yunus'a, Harun'a ve Süleyman'a vahyettiğimiz ve Davud'a Zebur'u verdiğimiz

gibi, sana da şüphesiz vahyettik. Öyle peygamberler (gönderdik ki), kıssalarını sana anlattık. Yine öyle peygamberler (yolladık ki), sana onların kıssalarını haber vermedik. Allah Musa'ya da konuştu. (Biz), peygamberleri, müjdeciler ve inzar ediciler olarak (gönderdik). Tâ ki peygamberler (geldikten) sonra, insanların Allah'a karşı ileri sürebilecekleri bir bahaneleri olmasın. Allah azîz ve hakîmdir"
(Nisa, 163-165).

Bu âyetle ilgili, birkaç mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki, Allahu Teâlâ Yahudilerin, Hz. Peygamber (s.a.s)'den, kendilerine gökyüzünden (toptan) bir kitap indirmesini istediklerini nakledip, bundan sonra da onların bunu, yol göstermesini, hidâyet etmesini istedikleri için değil de, inat ve bâtılda ısrar için talep ettiklerini anlatarak, onların birçok rezalet ve çirkin fiillerini de nakledip, söz de bu hususa gelip dayanınca, şu anda o şüpheye cevap vermeye başlayarak: اِنَّا اَوْحَيْنَا اِلَيْكَ كَمَا اَوْحَيْنَا اِلٰى نُوحٍ وَالنَّبِيّٖنَ مِنْ بَعْدِهٖ *"Nuh'a ve ondan sonraki peygamberlere vahyettiğimiz gibi.. Sana da şüphesiz vahyettik"* buyurmuştur ki, bu ifadenin anlamı şudur: "Sizinle biz: **Nuh, İbrahim, İsmail** ve bu âyette zikredilenlerin tamamının nübüvveti ile, Allahu Teâlâ'nın onlara vahyettiği hususunda ittifak ettik. Onların, Allah'ın nebileri ve resulleri olduğunu bilmenin yolu, ancak, onların ellerinden mu'cizelerin meydana gelmesi, zuhûr etmesidir. Onlardan her birinin belirli mu'cizeleri vardır. Allahu Teâlâ onlardan her birine, **Hz. Musa**'ya indirdiği gibi, toptan bir kitap da indirmemiştir. Binaenaleyh, onlara tek bir kerede kitap indirilmemiş olması, onların nübüvvetlerine zarar vermeyip, aksine nübüvvetlerinin ispatı hususunda, ellerinde ve üzerlerinde tek bir çeşit mu'cizenin zuhûru kâfi gelince, biz, böyle bir şüphenin yok olduğunu ve Yahudilerin bu mu'cizeyi istemede ısrar etmelerinin bâtıl olduğunu anlamış oluruz. Bu konuda sözün özü şudur: Medlulün ispâtı, delilin sübutuna dayanır. Delil tam olup tahakkuk da edince, başka bir delil istemek, fazlasını istemek olup, bu konuda inat izhar etmek, işi yokuşa sürmek, faydasız münakaşa olur... Halbuki Hak Subhanehü ve Teâlâ, istediğini yapar, dilediği hükmü verir. Binaenaleyh, hiç kimsenin O'na, "Niye şu resule şu mu'cizeyi, ötekine de başka bir mu'cizeyi verdin?" diye itiraz etme hakkı yoktur. Burada zikredilen cevap, Hak

Teâlâ'nın, *"Biz, sana katiyyen inanmayız. Ta ki, bizim için şu yerden bir pınar akıtasın (...)"dediler. De ki: "Fe sübhanellah! Ben (Allah'ın) resulü bir beşerden başkası mıyım ki?"* (İsra, 90-93) âyetlerinde verilmiş olan cevabın aynısı olur. Yani, "Sen peygamberlik iddiasında bulundun. Resûlün, mutlaka sıdkına delâlet eden bir mu'cizesinin bulunması gerekir. Ki, bu da tahakkuk etmiştir. Ama, senden istenen her şeyi gerçekleştirmen, peygamberliğin şartlarından değildir." İşte bu, Yahudilerin izhar etmiş oldukları şüpheler hususunda itimada şayan bir cevap olup, bu âyetten asıl maksat da işte budur.

***İKİNCİ MESELE:* Vahy Bazen "İlham" Manasında Kullanılır**

Zeccâc, "Vahyetmek, gizlice bildirmek demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, فَاَوْحٰى اِلَيْهِمْ اَنْ سَبِّحُوا بُكْرَةً وَعَشِيًّا *"Derken mescidinden kavminin karşısına çıkıp, onlara: "Sabah-akşam tesbihte bulunun" diye işâret verdi"* (Meryem, 11) buyurmuştur. Yani onlara îma ile işaret etmiştir. Ve yine, Allahu Teâlâ, وَاِذْ اَوْحَيْتُ اِلَى الْحَوَارِيِّيْنَ *"Hani havarilere: 'Bana ve resulüme iman edin' diye ilhâm etmiştim..."* (Mâide, 111); وَاَوْحٰى رَبُّكَ اِلَى النَّحْلِ *"Rabbin bal arısına... diye vahyetti (ilham etti)"* (Nahl, 68); وَاَوْحَيْنَا اِلٰى اُمِّ مُوسٰى *"Musa'nın annesine, 'onu emzir...' diye vahyettik"* (Kasas, 7) buyurmuştur. Bu üç âyette geçen vahy kelimesiyle, ilhâm etmek manası kastedilmiştir" demiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âlimler şöyle demişlerdir: Allahu Teâlâ, bu âyette söze, önce **Hz. Nuh**'tan bahsederek başlamıştır. Çünkü **Hz. Nûh,** Allah'ın hükümlerini, helâl ve haramlarını kendisi vasıtasıyla ilan ettiği ilk peygamberdir. Daha sonra Hak Teâlâ, *"... ondan sonraki peygamberlere.."* buyurmuştur. Daha sonra ise, *"... meleklerine, peygamberlerine, Cebrail'e, Mikail'e..."* (Bakara, 98) ifadesinde olduğu gibi, daha üstün oldukları için, bazı peygamberleri hassaten zikretmiştir.

Bil ki, bu âyette zikredilen peygamberler, **Musa** (a.s) hariç, on iki tanedir; Cenâb-ı Hak, **Hz. Musa**'yı bu peygamberlerle beraber zikretmemiştir. Bunun sebebi şudur: Çünkü Yahûdîler, şöyle demişlerdir: "Ey Muhammed, eğer sen peygamber (nebi) isen, **Musa**'nın **Tevrat**'ı tek bir defada getirmesi gibi, sen de bize semadan tek bir seferde bir kitap getir!" Bunun üzerine Allahu Teâlâ, onların bu şüphesine şu şekilde cevap vermiştir: Burada zikredilen on iki peygamberin hepsi, nebî ve resuldürler. Ancak ne var ki, onlardan hiçbirine, **Tevrat** gibi, toptan olarak bir kitap verilmemiştir. Âyette,

bu peygamberlerin tâdâd edilmesinden murad bu olunca, **Hz. Musa** onlarla berâber zikredilmemiştir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, âyette zikredilen peygamberler bahsini, وَاٰتَيْنَا دَاوٗدَ زَبُوْرًا *"ve Davud'a da Zebur'u verdik..."* ifadesiyle bitirmiştir. Yani, "Sizler, **Zebur**'un Allah katından olduğunu tasdik ediyorsunuz. Sonra **Zebur, Tevrât**'ın **Hz. Musa**'ya levhalar içinde bir defada indirilmesi gibi, **Davud**'a levhalar içinde ve bir defada indirilmemiştir" demektir. Böylece bu kitabın, **Tevrât**'ın indirilmiş olduğu şeklin dışında başka bir biçimde indirilmiş olmasının, o kitabın Allah'ın katından olduğu gerçeğini zedelemeyeceğine delâlet etmiş olur. İşte bu, çok güzel ve güçlü bir ilzamdır.

***DÖRDÜNCÜ MESELE:* Zebûr'un Manası**

Dilciler şöyle demektedirler: **"Zebûr,** kitap demektir. O halde her kitap bir zebûrdur. **Zebur,** "feûl" kalıbında olup, tıpkı "resûl", "rekûb" (binmek, binilen); "halûb" (bol sütlü, sütü bol; sağılan..) kelimeleri gibi, mef'ûl manasındadır. Kelimenin aslı, yazdım manasına gelen زَبَرْتُ (yazdım) kelimesidir. Biz, bu hususdaki açıklamaları, جَاءُو بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ *"Ve o apaçık mu'cizeleri, sahifeleri... getirenler..."* (Âl-i İmran, 184) âyetinin tefsirinde zikretmiştik.

BEŞİNCİ MESELE

Hamza, Kur'ân'ın her yerinde, zâ harfinin zammesi ile "زُبُوْرٌ"; diğer kıraat imamları ise, fethayla "زَبُوْرٌ" şeklinde okumuşlardır. **Hamza**'nın delili şudur: **Zübûr,** aslında mastar olup, sonra ism-i mef'ûl manasında kullanılmıştır. Bu, Arapların tıpkı, ضَرْبُ الْأَمِيرِ "emîrin dövdüğü kimse" ve نَسْجُ فُلَانٍ "falancanın dokuduğu şey" sözleri gibidir. Böylece bu "zübûr" kelimesi, isim olmuştur. Sonra da bu kelime, tıpkı "شَهِيدٌ" kelimesinin شُهُدٌ (şehit, şahit) şeklinde cemilenmesi gibi, zübur (زُبُرٌ) şeklinde cemilenmiştir. Mastar mef'ûl yerine getirilince, kitap kelimesinin "كُتُبٌ" şeklinde cemilenmesi, çoğul olması gibi, cemi yapılması caiz olur. Bu manaya göre zübûr kitap, zübur (زُبُرٌ) kelimesi de kitaplar manasınadır. Diğer imamların kıraatine gelince bu daha evladır. Çünkü bu daha meşhur olup, bu şekilde kıraat daha fazladır.

Sonra Allahu Teâlâ, وَرُسُلًا قَدْ قَصَصْنَاهُمْ عَلَيْكَ مِنْ قَبْلُ وَرُسُلًا لَمْ نَقْصُصْهُمْ عَلَيْكَ *"Öyle peygamberler (gönderdik ki), kıssalarını sana anlattık. Yine öyle peygamberler (yolladık ki), sana onların kıssalarını haber vermedik'* buyurmuştur.

Bil ki burada geçen "رُسُلًا" kelimesinin mansub oluşu, قَدْ قَصَصْنَاهُمْ عَلَيْكَ *"Kıssalarını sana anlattık"* ifadesinin tefsir ettiği mahzûf bir fiilden ötürüdür. Buna göre mana şöyledir: "Allahu Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de, bazı peygamberlerin hallerini anlatmış, çoğu peygamber ise, tafsilatlı bir şekilde anlatılmamıştır."

Allahu Teâlâ sonra, وَكَلَّمَ اللهُ مُوسٰى تَكْلِيمًا *"Allah, Musa'ya da konuştu"* buyurmuştur. Bundan murat ise şudur: Allah, bütün nebî ve resûlleri göndermiştir... Ve, sadece de, **Hz. Musa** ile konuşmuştur. Bu şerefin sadece **Hz. Musa** (a.s)'ya tahsis edilmesinden, diğer peygamberlerin nübüvvetini ta'n etmek gerekmez. Aynı şekilde, sadece **Musa** (a.s)'ya **Tevrât**'ın bir defada indirilmiş olması, Allahu Teâlâ'nın kendilerine bu şekilde kitap indirmemiş olduğu peygamberlerin ta'n ve tenkit edilmesini de gerektirmez.

İbrahim ve **Yahya İbn Vessâb**'ın bu ifadeyi كَلَّمَ اللهُ مُوسٰى **"Musa,** Allah ile konuştu" şeklinde okudukları rivayet edilmiştir. Bazıları da, "كَلَّمَ اللهُ" ifadesinin anlamı: "Allah, **Musa**'yı mihnet tırnakları ve fitne pençeleriyle yaraladı.." şeklindedir" demişlerdir ki, bu tefsir bâtıldır.

Sonra Allahu Teâlâ, رُسُلًا مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى اللهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ وَكَانَ اللهُ عَزِيزًا حَكِيمًا *"(Biz), peygamberleri, müjdeciler ve inzâr ediciler olarak (gönderdik). Ta ki peygamberler (geldikten) sonra, insanların Allah'a karşı ileri sürebilecekleri bir bahaneleri olmasın. Allah, azîz ve hakîmdir"* buyurmuştur.

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetteki "رُسُلًا" kelimesinin mansûb olmasıyla ilgili birkaç izah şekli bulunmaktadır:

1) **Keşşâf sahibi,** "En uygun olan vecih, onun medh üzere mansub olmasıdır" demiştir.

2) Bu kelime, daha önce geçmiş olan "رُسُلًا" kelimesinden bedel olmak üzere mansûb kılınmıştır.

3) Bu ifâdenin takdiri, اَوْحَيْنَا اِلَيْهِمْ رُسُلًا "Biz onlara, onları peygamber olarak vahyettik..." şeklinde olabilir. Bu durumda kelime, hâl olmak üzere mansubdur. Allah, en iyisini bilendir.

***İKİNCİ MESELE:* Peygamberlerin Vazifesi Hakkında Yahûdîlere Cevap**

Bil ki, bu söz de, Yahudilerin şüphesine bir cevaptır. Bu şöyle izah edilir: Peygamber göndermekten maksat, insanları, Allah'a kulluk ile meşgul

olmaları mukabilinde müjdeleyip, kulluktan yüz çevirmeleri halinde de, onları uyarmaktır. İşte peygamber göndermenin esas maksadı budur. Bu maksat hasıl olunca, gaye kemâle ermiş, amaç tamamlanmış olur. Bu esas maksat, bu matlûb ve gayenin izahını ihtiva eden kitabın indirilmesiyle (inzal) hasıl olur.

Kitabın Parça Parça İndirilmesinin Faydası

Malumdur ki, bu gayenin durumu, o kitabın levhalar üzerinde yazılı olup olmamasıyla, bir defada veyahut da parça parça nazil olmasıyla değişmez. Hatta, "Kitabın parça parça, (müneccemen) indirilmesi, insanların menfaatine daha elverişlidir" denilirse, bu daha evlâdır. Çünkü kitap bir defada indirilirse, mükellefiyetler (bir anda) çoğalmış olur, hep birden mükellefe yöneltilmiş olur ki, bu durumda onu kabul edip yapmak insanlara zor ve ağır gelir. İşte bu sebepten dolayı, **Musa** (a.s)'nın kavmi, inatta ısrâr etti ve bu mükellefiyetleri kabul etmedi. Ama kitap, peyderpey ve parça parça indirildiği zaman böyle olmaz. Aksine, mükellefiyetler azar azar, kısım kısım iner ve o zaman, topluluk (daha kolay) inkıyâd ve itaat eder. Bu cevabın özü şudur: Peygamberler göndermekten ve kitaplar indirmekten maksat, i'zâr (özür kapısını kapatmak) ve inzâr etmek, korkutmak, sakındırmaktır. Bu maksat, kitap bir defada indirilse de indirilmese de tahakkuk eder. Binaenaleyh Yahudilerin, kitabın bir defada indirilmesini teklif edip istemeleri, yanlış bir tekliftir. Bu, aynı zamanda bu şüpheye verilmiş son derece güzel bir cevaptır.

Sonra Cenâb-ı Hak âyet-i kerimeyi, *Allah, azîz ve hakîmdir"* sözüyle tamamlamıştır. Bu, "O Yahudilerin, Peygamber'den istedikleri şey, Allah'ın kudreti için çok kolay bir şeydir. Ama siz ey Yahûdîler, bunu inadınızdan, inat ederek istediniz. Allahu Teâlâ azîzdir... Ve O'nun izzeti, işi yokuşa sürenin talebine icabet edilmemesini gerektirir. Aynı şekilde O'nun hikmeti, Allah bunu yapsa bile, onların bu inatlarında devam edeceklerini bildiği için, bunu yapmamasını, icabet etmemesini gerektirir." Bu böyledir. Çünkü Allahu Teâlâ, Hz. Musa'ya bu şerefi vermiş, buna rağmen kavmi, ona karşı kibir, inat ve ısrarlarını sürdürmüşlerdir. Allah en iyi bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âlimlerimiz bu âyeti, Allahu Teâlâ'yı bilmenin vacip olmasının, ancak nakil yoluyla sabit olduğu hususuna delil getirmişler ve şöyle demişlerdir: Çünkü Allahu Teâlâ'nın, *"Ta ki, peygamberler (geldikten) sonra, insanların Allah'a karşı ileri sürebilecekleri bir bahaneleri olmasın.."* buyruğu,

peygamber gönderilmeden önce, tâat ve ibâdetleri terk etme hususunda, insanların lehine bir hüccet ve bir bahane bulunduğuna delalet etmektedir. Bunun bir benzeri de, *"Biz bir resul göndermedikçe, (hiçbir kimseye ve kavme) azap edici değiliz"* (İsra, 15) ve *"Eğer biz onları daha evvel azap ile helak etmiş olsaydık, muhakkak diyeceklerdi ki: "Ey Rabbimiz, bize bir peygamber gönderseydin de, şu zillete ve rüsvaylığa uğramadan evvel, âyetlerine tâbi olsaydık ya!"* (Tâhâ, 134) âyetleridir.

DÖRDÜNCÜ MESELE: Kulun Mazereti Konusunda Mu'tezile İddiasına Cevap

Mu'tezile şöyle der: "Bu âyet, kulun, Rabbine karşı bazen hüccet getirdiğine delâlet eder. Ehl-i sünnetin, "Allah'a hiçbir surette itiraz edilmez! O, dilediğini, dilediği şekilde yapar." şeklinde beyan etmiş olduğu görüşü, bir şey olmayıp, kıymet ifade etmez. Çünkü, *"Ta ki, peygamberler (geldikten) sonra, insanların Allah'a karşı ileri sürebilecekleri bir bahaneleri olmasın.."* ifadesi, peygamberlerden önce, insanların Allah'a karşı bir hüccet ve delillerin (mazeret kapılarının) olmasını gerektirir ve bu da, Ehl-i sünnetin görüşünün yanlışlığını ortaya koyar..."

Buna şöyle **cevap** verilir: Âyetteki, *"Ta ki, peygamberler (geldikten) sonra, insanların Allah'a karşı ileri sürebilecekleri bir bahaneleri (hüccetleri) bulunmasın"* ifadesinden murat, "Allah'a karşı insanlar için, sizin kendi aranızdaki hüccete benzeyen bir hüccet ve delil olmasın..." demektir.

Mu'tezile, bir de şöyle demiştir: "Bu ayet, aynı zamanda "teklif-i mâlâ yutâk"ın caiz olmadığına delâlet eder. Çünkü, peygamberler göndermemek, bir mazeret olmaya elverişli ve uygun olunca, kudret ve imkânın olmaması bir mazeret olmaya haydi haydi elverişli olur..." Bunun cevabı, ilim ile muârazâdır. Allah en iyi dilendir.

Vahyin Asıl Şahidi Allahu Teâlâ'dır

لٰكِنِ اللّٰهُ يَشْهَدُ بِمَآ اَنْزَلَ اِلَيْكَ اَنْزَلَهٗ بِعِلْمِهٖ ۚ وَالْمَلٰٓئِكَةُ يَشْهَدُوْنَ ۭ وَكَفٰى بِاللّٰهِ شَهِيْدًا ﴿١٦٦﴾

"Lâkin Allah, sana indirdiğine şahitlik eder, onu bilerek indirmiştir. Melekler de şahitlik ederler. Zaten şahit olarak, Allah yeter" (Nisa, 166).

Bu âyette iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki, "لٰكِنِ" kelimesiyle söze başlanmaz. Çünkü o, daha önce geçmiş olan sözle ilgili bir "istidrâk" için olup, (muayyen bir hususu açıklamak için getirilmiştir). Hakkında istidrâk yapılan hususla ilgili olarak iki görüş bulunmaktadır.

a) Bütün bu âyetler, *"Ehl-i kitap, senin, üzerlerine gökten bir kitap indirmeni isterler.."* (Nisa, 153) âyetindeki hususa bir cevaptır. Onların bu sözü, bu Kur'ân'ın, onlara gökten indirilmiş bir kitap olmadığı manasını ihtiva etmektedir. Sanki şöyle denilmiştir: "Onlar her ne kadar Kur'ân-ı Kerim'in Hz. Muhammed (s.a.s)'e gökten indirilmiş bir kitap olmadığını iddia ediyorlarsa da, Allahu Teâlâ; onun, Hz. Muhammed'e semâdan indirilmiş bir kitap olduğuna şehadet eder.."

b) Cenâb-ı Allah, *"Sana da şüphesiz vahyettik"* buyurunca, Yahûdîler, "Biz senin için buna şahadet etmiyoruz" dediler. Bunun üzerine de O, *"lâkin Allah sana indirdiğine şahitlik eder..."* âyetini göndermiştir.

İKİNCİ MESELE

Allah'ın bu şahitliği, O'na Kur'ân'ı indirmesi sebebiyle bilinip anlaşılmaktadır. Zira Kur'ân lâfız yönünden fesahatta, şeref yönünden manada öyle bir dereceye ulaşmıştır ki, gerek öncekiler, gerek sonrakiler onun benzerini getirmekten âciz kalmışlardır. Böylece bu, bir mu'cize olmuştur. Mu'cize izhar etmek ise, (peygamberlik) iddiasında bulunanın sâdık ve doğru sözlü olduğu konusunda bir şahâdet olmuş olur. İşte, Cenâb-ı Hakk'ın şahâdeti ancak, O'nun Kur'ân'ı indirmiş olması vasıtasıyla bilinince, O, *"Fakat, Allah sana indirdiği ile şahitlik eder.."* buyurmuştur. Yani, "Sana indirmiş olduğu bu Kur'ân vasıtasıyla, peygamberlik hususunda senin lehine şahâdet eder.." demektir

Daha sonra Cenâb-ı Hak, أَنْزَلَهُ بِعِلْمِهِ *"O, bunu kendi ilmiyle indirmiştir"* buyurmuştur. Bunda iki mesele bulunmaktadır:

***BİRİNCİ MESELE:* "بِعِلْمِهِ" (Kendi ilmiyle) İndirmenin Taşıdığı Nükte**

Allahu Teâlâ, *"sana indirdiği ile şahitlik eder ki"* buyurunca, o bu indirmenin sıfatını beyan etmiştir. Bu da, Allah'ın onu, tam bir ilim ve bir hikmet-i bâliğa ile indirmiş olmasıdır. Böylece, Cenâb-ı Hakk'ın, *"O, bunu bilerek (kendi ilmiyle) indirmiştir"* sözü, şöyle diyen kimsenin sözü yerine geçmiştir: كَتَبْتُ بِالْقَلَمِ وَقَطَعْتُ بِالسِّكِّينِ "Kalemle yazdım, bıçak ile kestim..." Buna göre

buradaki *"O, bunu kendi ilmiyle indirmiştir"* buyruğundan murat, Kur'ân'ı güzelliğin zirvesi ve kemalin de en son derecesiyle vasfetmektir. Bu, fazlın ve ilmin mükemmelliği ile meşhur bir adam hakkında, o bir kitap tasnif edip, onu yazarken de iyiden iyiye incelemede bulunduğu zaman söylenilen, "O bu kitabı ancak, ilminin ve fazlının kemaliyle tasnif edip yazmıştır" sözü gibidir. Yani "O adam, bütün ilimlerini, bu kitabın tasnifinde bir vasıta edinmiştir" demektir. Bu, bu tasnifin son derece asıl ve güzellikle vasfedildiğine delalet eder ki, bu âyette de böyledir. Allah en iyi bilendir.

***İKİNCİ MESELE:* Allah'ın İlim Sıfatı**

Âlimlerimiz şöyle demişlerdir: Bu âyet, Allahu Teâlâ'nın bir ilminin olduğuna delâlet etmektedir. Çünkü bu âyet, ilmi Allah'a izafe ederek, ilmillah demektedir. Eğer Allah'ın ilmi Allah'ın zâtının kendisi olmuş olsaydı, o zaman bir şeyin kendi nefsine izafe edilmiş olması gerekirdi. Bu ise muhaldir.

Meleklerin Nübüvvete Şahitliklerinin Manası

Sonra Cenâb-ı Hak, وَالْمَلٰٓئِكَةُ يَشْهَدُونَ *"Melekler de şahitlik ederler"* buyurmuştur. Hz. Muhammed'in peygamber olduğu, meleklerin de onun lehinde şahadet etmesiyle de bilinir. Çünkü Hz. Muhammed'in elinden mu'cizenin zuhur etmesi, Allahu Teâlâ'nın O'nun nübüvvetine şahadet ettiğine delâlet eder. Allah O'na bu şekilde şahadette bulununca, hiç şüphesiz melekler de aynı şekilde buna şahadette bulunmuş olurlar. Çünkü Kur'ân-ı Kerim'de meleklerin, söz bakımından Allah'ın önüne geçemeyecekleri sabit olmuştur (Enbiya, 27). Buna göre maksat şudur: Sanki şöyle denilmiştir: "Ya Muhammed, eğer o Yahûdîler seni tekzip ediyorlarsa, sen onların bu hareketine aldırma.. Çünkü bu hususta, seni hem âlemlerin ilahı olan Allah, hem de yedi kat göğün melekleri tasdik ediyorlar. Kendisini hem âlemlerin Rabbinin, hem de arş, kürsî ve yedi kat göğün tüm meleklerinin tasdik ettiği bir kimse, o en adi insanların -ki bunlar Yahûdîlerdir- tekzibine iltifât etmez.

Sonra Cenâb-ı Hak, وَكَفٰى بِاللّٰهِ شَهِيدًا *"Hakiki şahit olarak Allah yeter"* buyurmuştur ki bu, "كَفَى اللّٰهُ شَهِيدًا" takdirindedir (yani buradaki bâ harfi zâiddir). Benzeri hususta izah, daha önce geçmişti.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللهِ قَدْ ضَلُّوا ضَلَالًا بَعِيدًا ﴿١٦٧﴾ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَظَلَمُوا لَمْ يَكُنِ اللهُ لِيَغْفِرَ لَهُمْ وَلَا لِيَهْدِيَهُمْ طَرِيقًا ﴿١٦٨﴾ إِلَّا طَرِيقَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا وَكَانَ ذَٰلِكَ عَلَى اللهِ يَسِيرًا ﴿١٦٩﴾

"Gerçekten o inkâr eden ve (insanları) Allah yolundan alıkoyanlar, şüphesiz uzak bir sapıklıkla sapmışlardır. Gerçekten o inkâr eden ve zulmedenleri Allah asla affedecek değildir ve onları ancak ebedî kalıcı oldukları cehennemin yoluna hidayet eder. Bu, Allah'a pek kolaydır" (Nisa, 167-169).

Bil ki bu âyette bahsedilen hususlar, daha önce bahsi geçmiş olan Yahudilerin sıfatlarından bazılarıdır. Bundan maksat, onların hem Hz. Muhammed (s.a.s)'i, hem de Kur'ân'ı inkâr ettikleri ve başka insanları Allah'ın yolundan alıkoyduklarını ifade etmektir. İnsanları Allah yolundan alıkoymaları da, *"Eğer Muhammed bir peygamber olsaydı, Tevrat'ın Hz. Musa'ya toptan indirilmiş olması gibi, kitabını (Kur'ân'ı) gökten bir defada getirirdi"*; "Allahu Teâlâ, **Tevrat**'ta, Hz. Musa'nın şeriatinin kıyamete kadar değişmeyeceğini ve neshedilmeyeceğini bildirmiştir" ve "peygamberler, ancak **Hz. Harûn** ve **Hz Davûd**'un soyundan gelir" gibi sözleri ile insanların kalplerine attıkları şüphelerle olmuştur.

Cenâb-ı Hak, قَدْ ضَلُّوا ضَلَالًا بَعِيدًا *"Şüphesiz derin bir sapıklığa batmışlardır"* buyurmuştur. Bu böyledir, çünkü en ileri derecedeki sapık, kendisinin hakkı (doğruyu) bulduğuna inanmış olarak sapıtan kimsedir. Sonra bu insan, sapıklığını mal ve makam elde etme vesilesi yapar ve bütün gayretini, başkalarını da aynı sapıklığa sokmak için harcar. İşte şüphesiz bu insan, sapıklığın son sınırına dayanmıştır. Cenâb-ı Allah bundan dolayı, bu gibi kimseler hakkında, *"Şüphesiz (onlar), derin bir sapıklığa batmışlardır"* buyurmuştur. Allah, onların nasıl sapıtmış olduklarını anlatınca, bunun peşi sıra onlara yönelik vaîdini, "Hz. Muhammed'in peygamberliği ile ilgili (Tevrat'taki haberleri) gizlemek sureti ile Hz. Muhammed'e ve kalplerine şüphe atmak suretiyle cahil halka, *"zulmeden* ve *inkâr eden o insanları Allah asla affedecek değildir"* diye beyan etmiştir.

Bil ki biz, eğer âyetteki, *"Gerçekten o inkâr eden ve zulmedenler.."* ifadesini, daha önce zikri geçmiş olan belirli kimseler manasına hamledersek, buradaki tehdit için herhangi bir şart takdir etmeye ihtiyaç hissetmeyiz. Çünkü âyetteki tehdit ve vaîdin, Allah'ın küfür üzere öleceğini bildiği birtakım topluluklarla ilgili olduğunu söylüyoruz. Yok eğer biz bu ifadenin, bütün umumî kâfirler hakkında olduğunu söyler isek, o zaman bu vaîd için, tevbe etmemiş olma şartını takdir ederiz.

Sonra Cenâb-ı Hak, وَلَا لِيَهْدِيَهُمْ طَرِيقًا * إِلَّا طَرِيقَ جَهَنَّمَ *"Onları ancak cehennem yoluna hidayet eder (sevk eder)"* buyurmuş ve daha sonra خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا *"onlar orada ebedî kalıcı olarak"* buyurmuştur ki bu, "Allah onları kıyamet günü, cennete değil, aksine cehenneme iletir" demektir وَكَانَ ذَٰلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا *"Bu, Allah'a pek kolaydır."* Âyetteki "hâlidîn" kelimesi, hal olduğu için mansubdur ve bunun âmili وَلَا لِيَهْدِيَهُمْ *"Onları hidayet edecek değildir"* ifadesidir. Çünkü bu, "onları ebedî olarak cezalandıracağım" demektir. Âyetteki "ebeden" kelimesi ise, zarf olduğu için mansub kılınmıştır. *"Bu, Allah'a pek kolaydır"* ifadesi, "O'nun için hiçbir şey imkansız değildir. Binaenaleyh sonsuza kadar o kâfirlere azapları ve elemleri o kâfirlere bir bir vermeye kâdirdir. Fakat bu, başkası için imkânsızdır.

Mü'minlere Gelen Hak Peygamber

يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمُ الرَّسُولُ بِالْحَقِّ مِنْ رَبِّكُمْ فَآمِنُوا خَيْرًا لَكُمْ ۚ وَإِنْ تَكْفُرُوا فَإِنَّ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ۚ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿١٧٠﴾

"Ey insanlar, hiç şüphesiz, Rabbinizden size hak ile bir peygamber gelmiştir. O hâlde, kendi hayrınıza olarak (O'na) iman edin. Eğer inkâr edip kâfir olursanız, (biliniz ki) göklerde ve yerde olan her şey Allah'ındır. Allah alîm ve hakîmdir" (Nisa, 170).

Bil ki Allahu Teâlâ, Yahudilerin (ortaya attıkları) şüpheye birçok bakımdan cevap verip, yollarının yanlışlığını açıkladıktan sonra, Hz. Muhammed (s.a.s)'in dinine davet eden, o Yahûdîler ile diğer insanları da içine alan umûmî bir tarzda hitap buyurarak, *"Ey insanlar, hiç şüphesiz, Rabbinizden size hak ile bir peygamber gelmiştir"* buyurmuştur.

Burada bahsedilen "hak" konusunda iki görüş vardır:

1) "O, hak ile yani Kur'ân ile geldi" demektir. Kur'ân, bir mu'cizedir. Binaenaleyh Hz. Peygamber'in Rabbinden hak ile gelmiş olması gerekir.

2) "O, Allah'a ibâdete ve Allah'tan başkasından yüz çevirmeye davet ile gelmiştir (yani bunu yapmıştır)." Akıl, bunun hak (davet) olduğuna delâlet eder. Binaenaleyh bu, Hz. Muhammed'in, Rabbinden hak ile gelmiş olmasını gerektirir.

Sonra Hak Teâlâ, فَاٰمِنُوا خَيْرًا لَّكُمْ *"O halde kendi hayrınıza olarak, (O'na) imân edin"* buyurmuştur. Yani, "O halde imân ediniz. Bu imanınız sizin için, içinde bulunduğunuz (küfür) halinden elbette hayırlı olur. Yani, "Kâfirlikten daha güzel bir sondur" demektir. Yok eğer inkâr eder kâfir olursanız, hiç şüphesiz Allah'ın sizin imanlarınıza ihtiyacı yoktur. Çünkü O, göklerin ve yerin mâliki ve halikıdır. Böyle olan bir varlık, hiçbir şeye muhtaç olmaz. Bundan murat, şu mana da olabilir: "Çünkü göklerde ve yerde olan her şey Allah'ındır. Böyle olan zat, eğer inkâr ederseniz, size şiddetli azap indirmeye kadir olur." Yine bu ifadenin, "Eğer siz Allah'ı inkâr ederseniz, bilin ki göklerin ve yerin hükümranlığı O'nundur, emrine ve hükmüne boyun eğen ve ibâdet eden nice kulları vardır" manasında olması da muhtemeldir.

Sonra Allahu Teâlâ, وَكَانَ اللّٰهُ عَلِيمًا حَكِيمًا *"Allah alîm ve hakîmdir"* buyurmuştur. Yani Allah alîmdir; mü'min ve kâfir kullarının amellerinden hiçbiri O'na gizli kalmaz; hakîmdir; onlardan hiçbirinin amelini boşa çıkarmaz ve mü'min ile kâfiri, günahkâr ile iyi kulu birbirine denk tutmaz. Bu, şu âyette ifade edildiği gibidir: *"Yoksa biz, iman edip de sâlih ameller yapanları, yeryüzünde fesat çıkaranlar gibi mi sayacağız? Yahut müttakîleri facirlerle bir mi tutacağız?"* (Sâd, 28).

Hristiyanları, Aşırılıktan İstikamete Davet

يَآ اَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِى دِينِكُمْ وَلَا تَقُولُوا عَلَى اللّٰهِ اِلَّا الْحَقَّ اِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللّٰهِ وَكَلِمَتُهٗ اَلْقٰيهَآ اِلٰى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ فَاٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَرُسُلِهٖ وَلَا تَقُولُوا ثَلٰثَةٌ اِنْتَهُوا خَيْرًا لَّكُمْ اِنَّمَا اللّٰهُ اِلٰهٌ وَاحِدٌ سُبْحَانَهٗٓ اَنْ يَكُونَ لَهُ وَلَدٌ لَهُ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَكِيلًا ﴿١٧١﴾ لَنْ يَسْتَنْكِفَ

الْمَسِيحُ اَنْ يَكُونَ عَبْدًا لِلّٰهِ وَلَا الْمَلٰٓئِكَةُ الْمُقَرَّبُونَ ۚ وَمَنْ يَسْتَنْكِفْ عَنْ عِبَادَتِهٖ وَيَسْتَكْبِرْ فَسَيَحْشُرُهُمْ اِلَيْهِ جَمِيعًا ﴿١٧٢﴾ فَاَمَّا الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصّٰلِحَاتِ فَيُوَفِّيهِمْ اُجُورَهُمْ وَيَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهٖ ۚ وَاَمَّا الَّذِينَ اسْتَنْكَفُوا وَاسْتَكْبَرُوا فَيُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا اَلِيمًا ۙ وَلَا يَجِدُونَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا ﴿١٧٣﴾

"Ey Ehl-i kitap! Dininiz hususunda haddi aşmayın. Allah'a karşı, ancak hak (doğru) olan şeyi söyleyin. Meryem oğlu Mesih İsa, Allah'ın sadece peygamberi ve kelimesidir. O kelimeyi Meryem'e bırakmıştır. O, Allah tarafından (gelen) bir ruhtur. Artık Allah'a ve peygamberlerine iman edin ve "Allah üçtür" demeyin. Kendinizin hayrına olarak (bu sözden) vazgeçin. Allah, ancak bir tek tanrıdır. O, çocuğu olmaktan münezzehtir. Göklerde ve yerde olan her şey O'nundur. Hakikî vekil olarak Allah yeter. Ne Mesih ne de mukarreb melekler, Allah'a ibadet etmekten asla kaçınmazlar. Kim O'na kulluk etmekten kaçınır ve kibirlenmek isterse, (bilsin ki) Allah onların hepsini huzurunda toplayacaktır. Fakat iman edip sâlih ameller işleyenlere gelince, Allah onlara hem mükâfatlarını eksiksiz ödeyecek, hem de fazl-ı ilahisinden (hak ettiklerinin) fazlasını verecektir. Ama büyüklenerek ibadetten kaçınan o kimseleri, pek acıklı bir azaba uğratacak. Onlar Allah'tan başka, kendileri için ne bir dost, ne bir yardımcı bulamayacaklardır" (Nisâ, 171-173).

Bil ki Allahu Teâlâ, Yahudilerin şüphelerini cevaplayınca, bundan sonra bu âyette, Hristiyanlarla konuşmuştur. Buna göre kelamın takdiri şöyledir: "Ey Hristiyanlardan olan Ehl-i kitap! Dininizde haddi aşmayın; yani, Mesih'e ta'zimde ileri gitmeyin!" Bu böyledir, çünkü Cenâb-ı Allah Yahudilerin, Mesih'i ta'n etme hususunda ileri gittiklerini nakletmişti. İşte Hristiyanlar da, O'na ta'zim ve saygı hususunda ileri gidiyorlar. Her iki tarafın maksatları da kınanmış ve mezmumdur. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, Hristiyanlara, *"dininiz hususunda haddi aşmayın"* demiştir.

O'nun, *"Allah'a karşı, ancak hak (doğru) olan şeyi söyleyin"* buyruğu ise, "Allah'ı insanın bedenine veya ruhuna girip, onlarla birleşmekle vasfetmeyin ve O'nu böyle durumlardan tenzih ediniz" demektir. Allahu Teâlâ Hristiyanları aşırı gitmekten men edince, onları hak yola iletmek istemiştir

ki, bu da, **Meryem'in oğlu İsa Mesih'in**, Allah'ın resûlü ve O'nun kulu olduğu hakikatidir.

Hz. İsa'nın "Allah'ın Kelimesi" Olmasının İzahı

Cenâb-ı Hakk'ın وَكَلِمَتُهُ اَلْقٰيهَا اِلٰى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ *"Ve, O'nun kelimesidir. O kelimeyi, Meryem'e bırakmıştır. O, Allah tarafından (gelen) bir ruhtur"* ifadesine gelince, bil ki biz, bu âyette, "كَلِمَتُهُ" ifadesini, O'nun *"Ey Meryem, Allah, kendinden bir kelimeyi sana müjdeliyor. Adı İsa, (lakabı) Mesih..."* (Âl-i İmran, 45) âyetini tefsir ederken açıklamıştık. Bu ifadenin manası, **"Hz. İsa,** vasıtasız ve nutfe bulunmadan, Allah'ın emri ve kelimesi ile vücut bulmuştur" demektir. Bu Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"Gerçekten Allah katında İsa'nın durumu Adem'in hali gibidir. Allah O'nu yarattı. Sonra O'na, "ol" dedi, O da oluverdi"* (Âl-i İmran, 59) âyetinde bahsettiği husus gibidir.

Ruh Kelimesinin Manaları

O'nun, "وَرُوحٌ مِنْهُ" *"O, Allah tarafından (gelen) bir ruhtur"* buyruğuna gelince, bu hususta da şu izahlar yapılmıştır:

a) Bir şeyi, son derece temiz ve nezih olmakla vasfettikleri zaman, insanların adeti, "O, bir ruhtur" demek şeklinde cereyan etmektedir. Binâenaleyh **Hz. İsa,** babanın nutfesinden tekevvün etmeyip, **Cebraîl** (a.s)'in üflemesinden meydana gelince, haliyle O, "Ruh" olarak vasfedilmiştir.

"Allah tarafından" (مِنْهُ) sözünden maksat ise, ona bir şeref ve üstünlük kazandırmaktır. Bu tıpkı, "Bu, Allah tarafından gönderilen bir nimettir" denilmesi gibidir ki, bundan maksat da, o nimetin tam ve kusursuz, şerefli olduğunu beyan etmektir.

b) **Hz. İsa,** dinî hayatları bakımından, insanların hayat bulmalarının sebebidir. Böyle olan herkes, "Ruh" diye vasfedilir. Nitekim Cenâb-ı Hak da Kur'ân'ı tavsif ederken وَكَذٰلِكَ اَوْحَيْنَا اِلَيْكَ رُوحًا مِنْ اَمْرِنَا *"İşte biz, sana da böylece emrimizden bir ruh bahşettik"* (Şûra, 52) buyurmuştur.

c) *"O, Allah tarafından (gelen) bir ruhtur"* ifadesinin manası, "O, O'ndan bir rahmettir" demektir. Hak Teâlâ'nın, *"bunları kendinden bir ruh ile desteklemiştir"* (Mücâdile, 22) âyetinin tefsirinde; burada geçen "ruh" kelimesi *de, "Allah'tan olan bir rahmet"* şeklinde açıklanmıştı. Hz. Peygamber (s.a.s) de, اِنَّمَا اَنَا رَحْمَةٌ مُهْدَاةٌ *"Ben, ancak (âlemlere) hediye edilmiş bir rahmetim"*[123] buyurmuştur. **Hz. İsa** da, dinleri ve dünyaları hususunda fayda-

123 Dârimî, Mukaddime, 3 (1/9).

larına olan şeylere iletip götürmesi cihetiyle, Allah tarafından insanlara gönderilmiş bir rahmet olunca, gayet tabiî olarak, "O'ndan bir ruh" olarak isimlendirilmiştir.

d) Arapçada "ruh" kelimesi, üflemek manasına gelir. Çünkü ruh ile rîh (اَلرِّيحُ / rüzgâr), birbirlerine yakın olan iki kelimedir. Buna göre "ruh", Hz. Cebraîl'in üflemesinden ibaret olup, مِنْهُ (O'ndan) sözü de, "Cebraîl tarafından yapılan bu üflemenin, Allah'ın emri ve müsaadesiyle olduğunu gösterir. Binâenaleyh, bu üfleme sanki, Allah'tan olmuş olur" demektir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, فَنَفَخْنَا فِيهِ مِنْ رُوحِنَا *"Biz bundan dolayı ona ruhumuzdan üfledik"* (Tahrim, 12) âyeti gibidir.

e) Ruh kelimesi, tenvinli (nekire) olup buradaki tenvin ta'zim ifade eder. Buna göre mana, "Kudsî, yüce ve şerefli ruhlardan bir ruh" şeklinde olur. O'nun "مِنْهُ" sözü ise, onu teşrif ve ta'zîm için, o ruhu kendisine izafe etmeyi ifade etmektedir.

Allah'a ve Resûllerine İnanıp Teslisten Vazgeçin

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَاٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَرُسُلِهِ *"Artık Allah'a ve peygamberlerine iman edin"* buyurmuştur ki bu, "İsa, Allah'ın peygamberlerinden birisidir. Binâenaleyh, diğer peygamberleri tasdik edip onlara iman ettiğiniz gibi, O'na da iman edin; O'nu tanrılaştırmayın" demektir.

Sonra Allahu Teâlâ, وَلَا تَقُولُوا ثَلٰثَةٌ اِنْتَهُوا خَيْرًا لَكُمْ *"ve, 'Allah üçtür' demeyin. Kendinizin hayrına olarak (bu sözden) vazgeçin"* buyurmuştur.

Bu ifadeyle ilgili de, iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu ifadenin manası, "Allah (c.c), cevheriyle tek, asılları itibariyle (ekânîm) de üçtür, demeyiniz" şeklindedir.

Bil ki, Hristiyanların bu hususta tutum ve görüşleri, cidden meçhul ve kapalıdır. Bundan anlaşılan şudur: Onlar, üç sıfatla tavsif edilmiş bir zatın varlığını kabul ediyorlar. Ancak ne var ki onlar, bu üç şeye "sıfat" deseler bile, bunlar hakikatte birer zâttırlar. Bunun delili şudur: Onlar bu sıfatların bizatihi, hem **İsa** hem de **Meryem** ile birleşmesini (onlara hulûl etmesini) tecviz ediyorlar. Eğer bu, bu manaya gelmeseydi, onlar bu sıfatların başka bir varlığa hulûl etmesini ve başka bir seferde de o varlıktan ayrılmasını caiz görmezlerdi. Binâenaleyh, onlar her ne kadar bunları sıfat diye adlandırsalar bile, ancak ne var ki onlar gerçekte, bizatihi kendi

kendine kaim olan müteaddid zâtlar kabul etmişlerdir ki, bu katıksız bir küfürdür. İşte bu manadan dolayı Cenâb-ı Hak, *"ve, 'Allah üçtür' demeyin... Vazgeçin"* buyurmuştur. Ama biz "üç" lafzını, "onlar üç sıfat kabul ediyorlar" manasına alırsak, bunun kabul edilmemesi mümkün değildir. Biz nasıl böyle demeyelim ki! Zira biz, "O, kendisinden başka hiçbir ilah bulunmayan, Melik, Kuddûs, Selâm, Alîm, Hayy, Kadir, Murîd vd. olan bir Allah'tır" diyor, bu lafızların her birinden ayrı ayrı manalar anlıyoruz. "Sıfatların teaddüdü"nün bundan başka bir manası yoktur. Binâenaleyh, sıfatların teaddüd ettiğini söylemek bir küfür olsaydı, o zaman bütün Kur'ân'ın reddi ile, aklın da reddedilmesi gerekirdi. Çünkü Allah'u Teâlâ'nın "âlim olmasından anlaşılan mananın, O'nun kâdir veya hayy olmasından anlaşılan manadan başka olduğunu zaruri olarak biliyoruz.

İKİNCİ MESELE

O'nun "ثَلٰثَةٌ" (üçtür) ifadesi, mahzuf bir mübtedânın haberidir. Sonra âlimler, bu mübtedânın ne olduğu hususunda, şu şekilde ihtilafa düşmüşlerdir:

1) Bu, bizim zikrettiğimiz hususlar ki, وَلَا تَقُولُوا الْاَقَانِيمُ ثَلٰثَةٌ "Asıllar (ekânîm) üçtür", demeyiniz" şeklindedir.

2) **Zeccâc** şöyle demektedir: "İlâhlarımız üçtür" demeyiniz. Bu böyledir, çünkü Kur'ân-ı Kerim, Hristiyanların, **"Allah, Mesîh** ve **Meryem üç** ilahtırlar" dediklerine delâlet etmektedir.[124] Bunun delili ise, *"Allah: "Ey Meryem oğlu İsa, insanlara 'Allah'ı bırakıp da beni ve anamı iki tanrı edininiz' diyen sen misin?"* (Mâide, 116) âyetidir.

3) **Ferrâ,** هُمْ ثَلٰثَةٌ "Onlar üçtür, demeyiniz" demiştir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"üçtür", diyecekler"* (Kehf, 22) sözü gibidir. Bu böyledir, çünkü **Hz. İsa** ve **Meryem**'in, bu ibarede, Allah ile beraber zikredilmesi, o ikisinin de iki ilâh olduğu zannını uyandırır. Özet olarak diyebiliriz ki dünyada, Hristiyanların mezhebi kadar, akıldan daha uzak ve daha bozuk başka bir mezhep görmemekteyiz.

Sonra Cenâb-ı Hak, اِنْتَهُوا خَيْرًا لَكُمْ *"Kendinizin hayrına olarak, (bu sözden) vazgeçin"* buyurmuştur. Biz, bu ifadedeki "خَيْرًا" kelimesinin niçin mansub

124 Hristiyan mezheplerinden bazıları, tarihte Hz. Meryem'i açıkça tanrılaştırmışlardır. Katoliklik ise ona verdiği sıfatlarla, Kur'ân nazarında Meryem'i tanrılaştırırlar ("Tanrının annesi" sıfatı, ona dua edip yalvarmaları, onun göğe yükselip hayatta olduğunu kabullenmeleri gibi sıfatlar bunu gösterir). Fakat Meryem'in tanrılaştırılması başka, onun teslîsin üç unsurundan biri sayılması daha başka bir şeydir. Kur'ân'ın, Meryem'i teslîsin bir unsuru saydığı kesinlikle varid değildir. Mâide, 116 âyeti buna delâlet etmez (Bu hususta geniş bilgi için bkz. S. Yıldırım, Kur'ân'da Ulûhiyyet, İst., 1987, S. 350-353).

kılınmış olduğunu فَاٰمِنُوا خَيْرًا لَكُمْ *"o halde, kendi hayrınıza olarak (O'na) iman edin"* (Nisâ, 170) âyetinin tefsirinde anlatmıştık.

Allah'ın Çocuğu Olamaz

Daha sonra Allahu Teâlâ "tevhîd"i, *"Allah, ancak bir tek tanrıdır"* buyruğu ile te'kîd etmiş, sonra kendisini, çocuğu olmak keyfiyetinden de, *"O, herhangi bir çocuğu bulunmaktan münezzehtir"* diyerek tenzih etmiştir. Biz, Allahu Teâlâ'nın, bir çocuk edinmekten münezzeh olduğunun delillerini hem Âl-i İmran, hem de Meryem sûrelerinde iyice anlatmış ve izah etmiştik.

Hasan el-Basrî, hemzenin kesresi, nûn'un da ref'i ile "اِنْ يَكُونُ" şeklinde okumuştur ki, manası, سُبْحَانَهُ مَا يَكُونَ لَهُ وَلَدٌ "O'nu, çocuğu olmaktan tenzih ederiz" demektir. Bu takdire göre söz, iki cümleden meydana gelmiş olur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ *"Göklerde ve yerde olan her şey O'nundur"* buyurmuştur. Bil ki Allah (c.c), kendisini, çocuğu olmaktan tenzih ettiği her yerde, kendisinin, göklerde ve yerde bulunan şeylerin melîki ve mâliki olduğundan bahsetmiştir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, Meryem Sûresi'nde de, *"Göklerde ve yerde olan herkes, müstesnâ olmamak üzere, o Rahman'a (Allah'a) mutlaka kul olarak gelecektir"* (Meryem, 93) buyurmuştur ki, buna göre bu ifadenin manası, "Göklerin ve yerin ve bu ikisinde bulunan şeylerin mâliki olan bir kimse, **İsa** ve **Meryem**'in de mâlikidir. Çünkü, **İsa** ile **Meryem** de, göklerde ve yerde bulunanlar cümlesindendir. İsa ve Meryem, gerek zât ve gerekse sıfatları bakımından, kendileri dışında kalanlardan daha büyük değillerdir. Binâenaleyh O, **İsa** ve **Meryem**'den daha büyük olanların mâliki olunca, **İsa** ve **Meryem**'in de haydi haydi mâliki olur. İsa ve Meryem, O'nun mülkü, memlûkü olunca, daha nasıl **İsa** ve **Meryem**'in Allah'ın oğlu ve zevcesi oldukları düşünülebilir?" şeklindedir.

Vekîl Olarak Allah Yeter

Sonra Cenâb-ı Allah, وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَكِيلًا *"Hakikî vekîl olarak Allah yeter"* buyurmuştur. Bunun manası, "Allahu Teâlâ, mahlûkatın işlerini deruhte ve sonradan meydana gelmiş varlıkları muhafaza etme hususunda kâfi ve yeterlidir. Binâenaleyh, O'nun yanında başka bir ilâhın bulunduğunu söylemeye ihtiyaç ve gerek yoktur" demektir. İşte bu ifade, kelamcıların, "Hak Teâlâ, bütün mâlûmatı bildiğine ve bütün makdûrata kâdir olduğuna göre,

O, ilâh olmak bakımından yeter... Biz, O'nunla beraber başka bir ilâhın bulunduğunu kabul edersek, bu (ikinci) ilâh, kendisinde hiçbir fonksiyonun bulunmadığı muattal bir ilâh olmuş olur ki, böyle olmak bir noksanlıktır. Nâkıs ve eksik olan ise ilâh olamaz?" şeklindeki sözlerine bir işaret olmuş olur.

İsa Allah'a Kul Olmaktan Geri Kalmaz

Daha sonra Cenâb-ı Hak, لَنْ يَسْتَنْكِفَ الْمَسِيحُ اَنْ يَكُونَ عَبْدًا لِلّٰهِ وَلَا الْمَلٰئِكَةُ الْمُقَرَّبُونَ *"Ne Mesih ne de mukarreb melekler, Allah'a ibadet etmekten asla kaçınmazlar* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili olarak birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* İstinkâf Kelimesinin Manası**

Zeccâc, "لَنْ يَسْتَنْكِفَ" tabiri, لَنْ يَأْنَفَ (büyüklenmeyecek, burun kıvırmayacak..) anlamına gelir. Arapçada bu, parmağınla yanağındaki göz yaşını silip kuruttuğun vakit söylemiş olduğun "نَكَفْتُ الدَّمْعَ" tabirine dayanmaktadır. Buna göre, "لَنْ يَسْتَنْكِفَ" lafzının manası, "Asla kederlenmeyecek, asla imtinâ edip kaçınmayacak..." şeklindedir" demiştir.

Ezherî ise şöyle demektedir: "**Münzirî**'nin şöyle dediğini duydum: **Ebu'l-Abbas**'a, "istinkâf"ın ne demek olduğu sorulduğunda, onun şöyle dediğini duydum: Bu, "اَلنَّكَفُ" (ennekefu) kelimesinden gelmektedir. Nitekim, مَا عَلَيْهِ فِى هٰذَا الْاَمْرِ مِنْ نَكَفٍ وَلَا كَفٍّ "Bu hususta, ona bir sorumluluk ve mesûliyet terettüp etmez" denilir. Buna göre "اَلنَّكَفُ" kelimesi, bir kimseye kötü bir sözün söylenmesi; "اِسْتَنْكَفَ" kelimesi de, o kimsenin o kötü sözü, kendisinden def etmesi, savması, onu kabul etmemesi, anlamlarına gelir.

***İKİNCİ MESELE:* Hz. İsa Hakkında Necran Hristiyanlarının İddiası**

Rivayet olunduğuna göre **Necrân**'dan gelen heyet Allah'ın Resûlü'ne şöyle demiştir: "Niçin bizim arkadaşımızı... ayıplıyorsun?" Bunun üzerine Hz. Peygamber, *"Arkadaşınız kimdir?"* deyince, onlar, "**İsa**'dır" dediler. Hz. Peygamber, *"Ne dedim ki?"* deyince de, onlar "Sen O'nun Allah'ın kulu ve elçisi olduğunu söylüyorsun" dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber, *"O'nun, Allah'ın kulu olması bir ar ve noksanlık değildir"* deyince, işte o zaman bu âyet-i kerime nazil oldu. Ben de diyorum ki: Cenâb-ı Hak, **Hz. İsa** (a.s)'nın Allah'ın kulu olduğuna kesin delil getirip, onun Allah'ın oğlu olması caiz olmayınca, işte bundan sonra Cenâb-ı Hak, onların şüphelerini hem nakletmeye, hem de bu şüpheleri cevaplamaya işaret etmiştir. Bu böyledir, çünkü onların, Hz. İsa'nın Allah'ın oğlu olduğunu ispat hususunda ileri

sürdükleri delilleri onun gaybden haber vermiş olması, ölüleri diriltmesi, hastaları iyileştirmesi gibi harikulâde şeyler yapmış olmasıdır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki: "Mesîh, bu kadar ilim ve bu kadar kudret ile, Allah'ın kulu olmaktan katiyetle istinkâf edip kaçınmaz. Çünkü mukarreb melekler, gerek gaybı bilme ve gerekse kudret bakımından, **İsa**'dan daha üstündürler. Çünkü onlar, Levh-i Mahfuz'a muttalidirler. Ve yine onlardan sekiz tanesi, o muazzam büyüklükteki arşı taşımaktadırlar. Sonra melekler, gerek ilimleri, gerekse kudretleri bakımından bu kadar mükemmel olmalarına rağmen, kesinlikle Allah'a kulluktan kaçınmamış, istinkâf etmemişlerdir. Binâenaleyh, daha nasıl olur da **Mesîh,** bu kadar az ilmi ve kudretiyle, Allah'a kulluk arz etmekten istinkâf edebilir?" demek istemiştir. Âyeti, bizim zikrettiğimiz bu hususa hamlettiğimiz zaman, işte bu âyetler, birbirleriyle son derece mükemmel bir tenasüp, bir uyum ve bir benzerlik içinde bulunurlar. Binâenaleyh, âyeti bu manaya hamletmek daha uygun olur.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Melâikenin İnsanlardan Üstün Olup Olmadığı**

Mu'tezile bu âyetle, meleğin beşerden daha üstün olduğu hususunda istidlâlde bulunmuştur. Biz, onların bu âyetle istidlâlde bulunmalarını, Cenâb-ı Hakk'ın *"Hani meleklere: 'Ademe secde edin' demiştik..."* (Bakara, 34) âyetinin tefsirinde zikretmiş ve onların bu istidlâllerine pek çok yönden cevap vermiştik. Biz, burada da şunu diyoruz: Biz, meleklerin, beşerden daha fazla gayba muttali oldukları hususu ile, meleklerin, bu âlemde tasarrufta bulunma kudretlerinin beşerinkinden daha fazla olduğunu kabul ediyoruz... Hem nasıl böyle olmasın ki? Çünkü **Cebrail**'in, **Lût Kavmi**'nin şehirlerini tek bir kanadının tek bir tüyü ile kökünden söküp attığı söylenmektedir.

Bizim tartışmamız ancak, meleklerin taatlerinin mükâfatının mı, beşerin taatlerinin sevabının mı daha çok olacağı hususundadır. Bu âyet ise, kesinlikle buna delâlet etmemektedir. Çünkü Hristiyanlar, gaybden haber verip harikulâde şeyleri yapmış olması sebebiyle **Hz. İsa**'nın uluhiyyetini ispata kalkışmışlardır. Binâenaleyh, bu âyette, bu şüpheyi iptal etmek için meleklerin zikredilmiş olması, meleklerin, ancak gerek ilim gerekse kudret bakımından beşerden daha üstün olmaları halinde doğru olur. Biz de, bunun böyle olduğunu söylüyoruz. Ama, bu âyetten maksadın, taatlere verilecek mükâfatın çokluğu bakımından meleklerin **Mesih**'ten üstün olduğu manasının kastolunduğunun söylenmesine gelince, bu, burayla bir münasebet arz etmeyip, buraya uygun düşmez. Böylece bu istidlâlin ancak,

insanlar nizâ ve tartışmaktan uzaklaşamadıkları için, zihinlerde kuvvet kazanmış olduğu ortaya çıkmış olur. Allah en iyi bilendir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âyetle ilgili bir soru vardır ki, o da şudur: Bu âyette geçen "melekler" sözü, **Mesih** sözüne atfedilmiştir. Buna göre âyetin takdiri, وَلَا الْمَلٰئِكَةُ الْمُقَرَّبِينَ فِي اَنْ يَكُونُوا عَبِيدًا لِلّٰهِ "Allah'ın kulları olmaları hususunda, mukerreb melekler de..." şeklinde olur. Bu ise caiz değildir.

Buna, şu iki şekilde cevap verilir:

a) Bundan murat, "Mukarreb meleklerden hiçbirisi de..." şeklindedir.

b) Bu ifadeden maksadın, "Kul olmaktan mukarreb melekler de istinkâf etmezler" şeklinde olmasıdır. Böylece îcâz üslûbuyla ve de, عَبْدًا لِلّٰهِ *"Allah'ın kulu..."* ifadesi de delâlet ettiği için "اَنْ يَكُونُوا عَبِيدًا لِلّٰهِ" (Allah'ın kulları olmaktan) sözü hazf edilmiştir.

BEŞİNCİ MESELE

Ali İbn Ebî Tâlib (r.a), ism-i tasgir sîgasıyla, "عُبَيْدَ اللّٰهِ" şeklinde okumuştur.

ALTINCI MESELE

Hak Teâlâ'nın, *"Mukarreb meleklerde.."* ifadesi, meleklerin tabakalarının, derece ve fazilet bakımından birbirinden farklı olduğuna delâlet eder. Buna göre meleklerin en büyükleri, meselâ **Cebrail, Mikail, İsrafil, Azrail** ve **Hamele-i** Arş'tır. Biz, bunların tabakalarını, Bakara Sûresi'nde, Hak Teâlâ'nın وَاِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰئِكَةِ (Bakara, 30) âyetinin tefsirinde açıklamıştık.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَمَنْ يَسْتَنْكِفْ عَنْ عِبَادَتِهِ وَيَسْتَكْبِرْ فَسَيَحْشُرُهُمْ اِلَيْهِ جَمِيعًا *"Kim O'na kulluk etmekten kaçınır ve kibirlenmek isterse, (bilsin ki) Allah, onların hepsini huzurunda toplayacaktır"* buyurmuştur. Bu, "Kim Allah'a ibadet etmekten istinkâf edip, bu hususta tekebbür ederse, bilsin ki Allah onları kendi huzurunda haşredecektir", yani "Allah, kıyamet gününde onları, kendileri için hiçbir şey yapamaz bir vaziyette huzurunda toplayacaktır" demektir.

Bil ki Allahu Teâlâ, o istinkâf edip büyüklenenleri haşredeceğini söyleyip, ama onlara ne yapacağını söylemeyerek, aksine ilk önce itaatkâr mü'minlerin mükâfatından bahsedip, فَاَمَّا الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُوَفِّيهِمْ اُجُورَهُمْ وَيَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ *"Fakat iman edip sâlih ameller işleyenlere gelince, Allah onlara hem mükâfatlarını eksiksiz ödeyecek, hem de fazl-ı ilâhisinden (hak ettiklerinin) fazlasını verecektir"* buyurmuş, sonunda da istinkâf edip

tekebbür edenlerin cezasına yer vermiş ve, وَاَمَّا الَّذِينَ اسْتَنْكَفُوا وَاسْتَكْبَرُوا فَيُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا اَلِيمًا وَلَا يَجِدُونَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللهِ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا *"Ama büyüklenerek ibadetten kaçınan o kimseleri, pek acıklı bir azaba uğratacak, onlar Allah'tan başka, kendileri için ne himaye eden bir dost, ne de bir yardımcı bulamayacaklardır"* buyurmuştur. Bu ifadenin manası açık olup, hiçbir zorluk yoktur.

Cenâb-ı Hak, mü'minlerin mükâfatını, istinkâf edip büyüklenenlerin cezasından önce zikretmiştir. Çünkü onlar, önce Allah'a itaat edenlerin mükâfatını görüp, bundan sonra da, kendilerinin ikab ve cezalarını görünce, bu onlar için son derece şiddetli bir acı ve hasret sebebi olmuştur.

Size Rabbinizden Bir Burhân ve Nûr Gelmiştir

يَآ اَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَآءَكُمْ بُرْهَانٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَاَنْزَلْنَآ اِلَيْكُمْ نُورًا مُبِينًا ﴿١٧٤﴾ فَاَمَّا الَّذِينَ اٰمَنُوا بِاللهِ وَاعْتَصَمُوا بِهٖ فَسَيُدْخِلُهُمْ فِى رَحْمَةٍ مِنْهُ وَفَضْلٍ وَيَهْدِيهِمْ اِلَيْهِ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا ﴿١٧٥﴾

"Ey insanlar, gerçekten size Rabbinizden bir burhân gelmiştir. Size, apaçık bir nûr göndermişizdir. İşte Allah'a iman edip de, O'na sarılanlar (yok mu?) Onları, kendisinden bir rahmetin ve lütf-u inayetin içine sokacak ve onları, kendisine (giden) dosdoğru bir yola götürecektir" (Nisâ, 174-175).

Bil ki Allahu Teâlâ, bütün münafık, kâfir, Yahûdî ve Hristiyanların aleyhine deliller getirip, onların her türlü şüphesini cevaplayınca, hitabı umumileştirerek, bütün insanları, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini kabul etmeye davet etmiş ve يَا اَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ بُرْهَانٌ مِنْ رَبِّكُمْ *"Ey insanlar, gerçekten size Rabbinizden bir burhân gelmiştir"* buyurmuştur. Burhân, Hz. Muhammed (s.a.s)'dir. Allah, bu âyette O'nu, "Burhân" diye nitelendirmiştir, çünkü hakkın hak, bâtılın bâtıl olduğunu göstermek üzere burhân (delil) ortaya koymak O'nun sanatıdır. Âyette geçen, "Nur-u Mübin" (apaçık bir nûr) de Kur'ân-ı Kerim'dir. Allahu Teâlâ, Kur'ân'ı, kalbe iman nurunun düşmesine sebep olduğu için "Nûr" diye isimlendirmiştir.

Cenâb-ı Hak, bütün âlemlerce, Hz. Muhammed (s.a.s)'in bir peygamber, Kur'ân-ı Kerim'in de hak bir kitap olduğu iyice anlaşılınca, bundan sonra insanlara, Hz. Muhammed'in şeriatine sarılmalarını emredip, buna karşılık onlara mükâfat va'dederek, فَاَمَّا الَّذِينَ اٰمَنُوا بِاللّٰهِ وَاعْتَصَمُوا بِهِ *"İşte Allah'a iman edip de, O'na sarılanlar yok mu..."* buyurmuştur. Allah'a imandan maksat, Allah'ın varlığına (zâtına), sıfatlarına, fiillerine, hükümlerine ve isimlerine imandır. "O'na sarılmak"tan murat, "imanda kendilerini sebat ettirmesi, şeytanın yoldan çıkarmasına karşı kendilerini koruması, kendilerini ilâhî rahmet ve fazlına girdirmesi ve sırat-ı müstakime iletmesi hususlarında Allah'a sarılmaları, güvenmeleridir. Böylece Cenâb-ı Hak, onlara şu üç şeyi, yani rahmet, fazl ve hidayetini va'detmiştir.

İbn Abbas, buradaki "rahmet"in, cennet; "fazl"ın, Allah'ın onlara, hiçbir gözün görmediği ve hiçbir kulağın duymadığı lütuflarda bulunması; "sırat-ı müstakime hidayet etmesi"nin de dosdoğru dine hidayet manasına olduğunu söylemiştir.

Ben derim ki: Rahmet ve fazl, cennette verilecek olan mükâfat ve saygı manalarına hamledilmiştir. Fakat bu âyetteki hidayet ile beşer ruhlarında, kudsiyet ve kibriyâ âleminin nurlarının tecelli etmesi sayesinde meydana gelen saadetler kastedilmiştir. İşte bu, rûhî bir mutluluktur. Cenâb-ı Hak bunu, rûhî mutlulukların, cismânî lezzetlerden daha kıymetli olduğuna dikkat çekmek için, ilk ikisinden sonra zikretmiştir.

Kelâlenin Mirası

يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ اللّٰهُ يُفْتِيكُمْ فِي الْكَلَالَةِ اِنِ امْرُؤٌا هَلَكَ لَيْسَ لَهُ وَلَدٌ وَلَهُ اُخْتٌ فَلَهَا نِصْفُ مَا تَرَكَ ۚ وَهُوَ يَرِثُهَآ اِنْ لَمْ يَكُنْ لَهَا وَلَدٌ ۚ فَاِنْ كَانَتَا اثْنَتَيْنِ فَلَهُمَا الثُّلُثَانِ مِمَّا تَرَكَ ۗ وَاِنْ كَانُوٓا اِخْوَةً رِجَالًا وَنِسَآءً فَلِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْاُنْثَيَيْنِ ۗ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ اَنْ تَضِلُّوا ۗ وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿١٧٦﴾

"(Habibim) senden fetva isterler. De ki: "Allah, babası ve çocuğu olmayanın mirası hakkındaki hükmü (şöyle) açıklar: Eğer, çocuğu olmayan bir erkek ölür, geride onun bir tek kız kardeşi kalırsa terikesinin yarısı o (kız kardeşindir). Eğer (geride kalan), erkek kardeş ise, o, çocuksuz ölen kız kardeşinin terikesine vâris olur.

Eğer (aynı şekilde geride kalanlar), iki kız kardeş ise, erkek kardeşin terikesinin üçte ikisini alırlar. Eğer (aynı şekilde geride kalanlar), erkek ve kız kardeşler ise, o zaman erkek için dişinin hissesinin iki katı vardır. Allah size şaşırırsınız diye, (hükümlerini) açıklıyor. Allah her şeyi hakkıyla bilendir" (Nisâ, 176).

Bil ki Allahu Teâlâ, sûrenin sonu başına uygun düşsün diye, bu sûrenin evvelinde mallarla ilgili hükümlerden bahsetmiş ve sonunu aynı mevzu ile bitirmiştir. Sûrenin ortası ise, hak dine ters düşmüş olan fırkalarla tartışmayı ihtiva etmektedir.

Ehl-i ilim şöyle demişlerdir: "Allahu Teâlâ, **"Kelâle"** hakkında iki âyet indirmiştir. Birincisi, kış mevsiminde inmiştir ve bu sûrenin baş kısmında yer alır. Diğeri ise, yazın inmiştir ve bu âyettir. Bundan dolayı, bu âyete "sayf (yaz) âyeti" denir. **"Kelâle"**nin, hem vâris olan, hem de vâris olunan için kullanıldığını daha önce anlatmıştık. Binâenaleyh eğer bu kelime, vâris olan için kullanılır ise, **"Kelâle"**, ölenin babası ile çocuğu dışındaki mirasçılarıdır. Eğer bu kelime vâris olunan için kullanılır ise, **"Kelâle"**, ebeveyninden biri ile hiçbir çocuğu kendisine vâris olmayan ölen kimse demektir.

Sonra Cenâb-ı Hak, *"Eğer çocuğu olmayan bir erkek ölür, geride onun bir tek kız kardeşi kalırsa, terikesinin yarısı o kız kardeşindir"* buyurmuştur. Bu âyetteki "اِمْرُؤٌ" kelimesi, hemen sonra gelen fiilin açıkladığı, aynı kök ve manadaki (mahzuf) bir fiilin fâili olarak merfu kılınmıştır. Âyetteki لَيْسَ لَهُ وَلَدٌ *"çocuğu olmayan"* ifadesi sıfat olduğu için mahallen merfudur. Bunun takdiri, اِنْ هَلَكَ اِمْرُؤٌ غَيْرُ ذِي وَلَدٍ "çocuğu olmayan bir erkek ölürse" şeklindedir.

Bil ki âyetin zâhirinde üç kayıt ve şart bulunmaktadır:

1) Âyetin zâhiri, ölenin çocuğu olmaması şartıyla, kız kardeşin, mirasın yarısını almasını, ama çocuk bulunduğu zaman, mirasın yarısını almamasını gerektiriyor. Halbuki durum böyle değildir. Aksine kız kardeşin, mirasın yarısını alabilmesinin şartı, ölenin erkek çocuğunun olmamasıdır. Eğer ölen erkeğin kız çocuğu bulunursa, o zaman kız kardeş, yine malın yarısını alır.

2) Âyetin zâhiri, ölen kimsenin çocuğu olmaması şartı ile, kız kardeşin, mirasın yarısını alacağını gösterir. Halbuki durum böyle değildir. Aksine

bunun şartı, ölenin ne bir çocuğunun ne de babasının geride kalmamış olmasıdır. Çünkü kız kardeş, baba varken, icmâya göre vâris olamaz.

3) Ayetteki *"Geride o erkeğin bir kız kardeşi olursa"* ifadesinden maksat, ana-baba bir veya baba bir kız kardeştir. Çünkü ana bir kız ve erkek kardeşin mirastaki hükmünü Cenâb-ı Allah, bütün âlimlerin ittifâk ettikleri gibi, bu sûrenin başlarında yer alan kelâle âyetinde bildirmiştir.

Sonra Cenâb-ı Hak, وَهُوَ يَرِثُهَا اِنْ لَمْ يَكُنْ لَهَا وَلَدٌ *"Eğer (geride kalan) erkek kardeş ise, o çocuksuz ölen kız kardeşinin terikesine vâris olur"* buyurmuştur. Yani Erkek kardeş, ölen kız kardeşin çocuğu mevcut olmadığı zaman bütün terikesine vâris olur. Bu, ana-baba bir veya baba bir erkek kardeş olur ise böyledir. Ama, ana bir erkek kardeş olursa, mirasın tamamını alamaz.

Daha sonra Cenâb-ı Hak فَاِنْ كَانَتَا اثْنَتَيْنِ فَلَهُمَا الثُّلُثَانِ مِمَّا تَرَكَ وَاِنْ كَانُوا اِخْوَةً رِجَالًا وَنِسَاءً فَلِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْاُنْثَيَيْنِ "Eğer (aynı şekilde geride kalanlar), iki kız kardeş ise, erkek kardeşin terikesinin üçte ikisini alırlar. Eğer (aynı şekilde geride kalanlar), erkek ve kızkardeşler ise, o zaman erkek için, dişinin hissesinin iki katı vardır" buyurmuştur. İşte bu ifade, zikredilen kız kardeşin, ana bir kız kardeş olmadığına delâlet eder.

Rivayet olunduğuna göre, Hz. **Ebû Bekir es-Sıddîk** (r.a), bir hutbesinde şöyle demiştir: "Dikkat ediniz, Allahu Teâlâ'nın, Nisâ Sûresi'ndeki ferâiz ile ilgili âyetlerin ilki, çocuk ve baba hakkındadır. İkincisi ise, zevc, zevce ve ana bir kız kardeşler hakkındadır. Cenâb-ı Hakk'ın Nisâ Sûresi'nin sonunda getirdiği âyet ise, ana-baba bir kız ve erkek kardeşler hakkındadır. Enfâl Sûresi'nin sonundaki mirasla ilgili âyet ise, ulül-erhâm hakkındadır.

Sonra Cenâb-ı Hak يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ اَنْ تَضِلُّوا *"Allah size, şaşırırsınız diye, (hükümlerini) açıklıyor"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili şu açıklamalar yapılmıştır:

1) Basralılar, burada bir muzafın mahzûf olduğunu ve bunun takdirinin ise يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ كَرَاهَةَ اَنْ تَضِلُّوا "Allah size (hükümlerini) sapmanızı hoş görmediği için, açıklıyor" şeklinde olduğunu, ama muzaf olan "kerahet" kelimesinin hazfedildiğini ve bunun tıpkı وَسْئَلِ الْقَرْيَةَ *"Köye, yani ahalisine sor"* (Yusuf, 82) ayetindeki gibi olduğunu söylemişlerdir.

2) Kûfeliler bu ifadede nefy harfinin hazfedilmiş olduğunu ve bunun takdirinin يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ لِئَلَّا تَضِلُّوا "şaşırmayasınız, sapıtmayasınız diye, Allah size (hükümlerini) açıklıyor" seklinde olduğunu ve bunun tıpkı اِنَّ اللّٰهَ يُمْسِكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ اَنْ تَزُولَا *"Allah gökleri ve yerleri, yıkılırlar diye, yani yıkılmasınlar diye, tutmaktadır* (Fâtır, 41) âyetindeki gibi olduğunu söylemişlerdir.

"Nazm" adlı eserin sahibi **el-Cürcâni** ise, âyetin, "Allah size, onun sapıklık olduğunu bilesiniz ve ondan kaçınasınız diye açıklıyor" manasında olduğu söylemiştir.

Sonra Cenâb-ı Hak, وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ *"Allah her şeyi hakkıyla bilendir"* buyurmuştur. Binâenaleyh O'nun açıklamaları gerçek, bildirdikleri doğrudur.

Bil ki bu sûrede, çok dikkate değer bir incelik vardır. O da şudur: Sûrenin başı, Cenâb-ı Hakk'ın kudretinin mükemmelliğini anlatmaktadır. Çünkü Allah bu sûreye, *"Ey insanlar, sizi bir tek candan yaratan Rabbinize saygılı olun"* (Nisâ, 1) diye başlamıştır. İşte bu ifade, O'nun kudretinin sonsuzluğuna delâlet eder. Sûrenin sonu ise, Allah'ın ilminin mükemmelliğini anlatmaktadır. Bu da O'nun, *"Allah her şeyi hakkıyla bilendir"* âyetidir. Rubûbiyyet, ulûhiyyet, celâl ve izzet işte bu iki sıfat ile kâimdir. Bu iki sıfattan dolayı, insanların, Allah'ın emir ve yasaklarını tutup, bütün mükellefiyetleri kabul etmeleri gerekir.

Musannif F. Râzî der ki: "Bu sûrenin tefsirini, 595 (hicrî) senesinin Cumade'l-âhire ayının 12. Çarşamba günü tamamladım."

***

MÂİDE SÛRESİ

Bu sûre,
yüz yirmi âyettir ve Medine'de nâzil olmuştur.

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوٓا اَوْفُوا بِالْعُقُودِ اُحِلَّتْ لَكُمْ بَهِيمَةُ الْاَنْعَامِ اِلَّا مَا يُتْلٰى عَلَيْكُمْ غَيْرَ مُحِلِّى الصَّيْدِ وَاَنْتُمْ حُرُمٌ اِنَّ اللهَ يَحْكُمُ مَا يُرِيدُ ﴿١﴾

"Ey iman edenler, akitlerinizi (sözlerinizi) yerine getirin. Siz ihramlı olduğunuz halde, avlanmayı helal saymamak şartıyla ve size (aşağıda) okunacak olanlar müstesna hayvanların (etleri) helal kılındı. Şüphesiz Allah, dilediğine hükmeder" (Mâide, 1).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE: **Akdi Yerine Getirmenin Manası ve Önemi**

Arapçada (aynı manada olmak ürere). وَفَى بِالْعَهْدِ ve اَوْفَى بِهِ (Ahdinde durdu) denilir. وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ *"Ahitlerini yerine getirenler"* (Bakara, 177) âyeti de böyledir.

"Akd", bir şeyi bir şeye çok sıkıca ve sağlamca bağlamak demektir. Buna göre **"ahd"** , ilzâm (mecbur kılma); **"akd"** ise iltizam, yani o mecburiyeti çok sağlam bir şekilde kabul etmek demektir. İman, Allah'ın zâtını, sıfatlarını, hükümlerini ve fiillerini bilip tanımaktan ibaret olup, bütün mükellefiyet, emir ve yasakları hususunda Allah'a inkıyadın bütün mahlûkata vacip oluşu da O'nun hükümlerinden birisi olunca, âyette geçen akit, imanın kendisinin gerçekleşmesinde nazar-ı itibara alınan şeylerden birisi olmuş olur. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اَوْفُوا بِالْعُقُودِ *"Ey iman edenler, akitlerinizi yerine getirin"* demiştir. Bu "Ey Allah'a inkıyâd ve itaati göstermede, çeşitli akit ve ahitlere iman etmeyi kabul etmiş kimseler, o akitlerinizi yerine getiriniz" demektir. Allahu Teâlâ, bu âyette de olduğu gibi, kullarına olan buyruklarını, "akitler" diye ifade etmiştir. Çünkü O, bu akitleri, tıpkı bir şeyin bir şeye sağlam bir iple bağlanması gibi, kullarına bağlamıştır.

Bil ki Cenâb-ı Allah, bu tekliflerini, hem bu âyette, hem de *"Fakat (Allah), kalplerinizin akdettiği (azmettiği) yeminler yüzünden sizi hesaba çeker"* (Mâide, 89) âyetinde olduğu gibi, bazen "akitler" diye; bazen da, *"Siz*

bana karşı olan ahdinizi yerine getirin, ben de size karşı olan ahdimi yerine getireyim" (Bakara, 40) ve *"Karşılıklı anlaşma yaptığınız zaman, Allah'ın ahdini yerine getirin ve yeminlerinizi bozmayın"* (Nahl, 91) âyetlerinde olduğu gibi, "ahitler" diye adlandırmıştır. Netice olarak diyebiliriz ki Cenâb-ı Hak bu âyette, hem yapmak hem de yapmamak açısından mükellef tuttuğu şeylerin yerine getirilmesini emretmiştir.

***İKİNCİ MESELE:* Bir Nezir Meselesinde Hanefî ile Şâfiî Arasındaki Fark**

Şâfiî (r.h) şöyle der: "Bir kimse, bayram günlerinde oruç tutmayı veya çocuğunu kesmeyi nezretse, bu nezir hükümsüz olur." **Ebû Hanife** (r.h) ise, tam aksine bu nezrin sahih bir nezir olduğunu söylemiştir. **Ebû Hanife**'nin delili şudur: Bu kimse, oruç tutmaya ve çocuğunu kesmeye nezretmiştir. Binâenaleyh bu kimsenin oruç tutması ve kesmesi gerekir. Bu iki cümleden birincisinin izahı şöyledir: Bu kimse bayram gününde oruç tutmaya ve çocuğunu kesmeye nezretmiştir. Halbuki bayram günü oruç tutmak, hem oruç tutma, hem de o orucun bayram gününde olmasından meydana gelmiş bir mahiyettir. Çocuğu kesme de, hem kesme fiilinden, hem de o kesmenin çocuk üzerinde olmasından meydana gelmiş bir iştir. Mürekkep bir işi yapan kimse, o mürekkep (birleşik şeyi) meydana getiren parçalardan her birini yapmış demektir. Binâenaleyh bayram günü oruç tutmayı veya çocuğunu kesmeyi kendisine gerekli kılan kimse, hiç şüphesiz oruç tutmayı ve kesme işini iltizâm etmiş olur. Bunun böyle olduğu sâbit olunca biz deriz ki: *"Akitlerinizi yerine getirin"* (Mâide, 1); *"Niçin yapmayacağınız şeyleri söylersiniz"* (Saff, 2) ve *"(onlar), nezirlerini yerine getirirler"* (İnsân, 7) âyetleri ile Hz. Peygamber (s.a.s)'in فِي بِنَذْرِكَ *"Adağını yerine getir"* hadis-i şerifinden dolayı, o kimsenin oruç tutması ve kesme işini yerine getirmesi gerekir. Velhasıl o kimse, orucunun bayram günü olması ve kesme işinin çocuk üzerinde tahakkuk etmesi bakımından, bu nezrini lağv etmiş, hükümsüz kılmıştır. Fakat umumî lafız, tahsisten sonra hüccettir. (Binâenaleyh o, bayram günleri dışında orucunu tutar ve kesme işini de, kurban olabilecek bir hayvan üzerinde ifa eder.) **Şâfiî** (r.h)'nin delili şudur: "Bu, günah olan bir işi nezretmektir. Dolayısıyla Hz. Peygamber (s.a.s)'in, لَا نَذْرَ فِي مَعْصِيَةِ اللهِ *"Allah'a karşı mâsiyet olan bir hususta nezir yapılamaz"*[125] hadis-i şerifinden ötürü, bu bir lağv (hükümsüz) nezir olur."

125 **Nesâî,** Eymân, 41 (7/26); Müsned, 4/433.

ÜÇÜNCÜ MESELE: Alış-Verişte Meclis Muhayyerliği Meselesinde Farklı İctihadlar

Ebû Hanîfe (r.h), alış-verişte meclis muhayyerliğinin olmadığını ileri sürerken, **İmam Şâfiî** (r.h), bunun olduğunu söylemiştir. **Ebû Hanife**'nin delili şudur: "Alış-veriş yapılıp kesinleşince, âyetteki *"akitlerinizi yerine getirin"* emrinden ötürü, artık onu bozmanın haram olması gerekir." **Şâfiî**'nin delili ise şudur: O, âyetin bu umûmî hükmünü, Hz. Peygamber (s.a.s)'in اَلْمُتَبَايِعَانِ بِالْخِيَارِ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مَا لَمْ يَتَفَرَّقَا *"Alış-veriş yapan iki kişiden her biri, bulundukları o yerden (meclisten) ayrılmadıkları müddetçe, muhayyerdirler (isterlerse, bu alış-verişi feshedip bozabilirler)"*[126] hadisi ile tahsis etmiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE: Üç Talâkı Birden Verme Konusunda Farklılık

Ebû Hanife (r.h), üç talak hakkının hepsini birden kullanmanın haram olduğunu söylerken; **Şâfiî** (r.h), bunun haram olmadığını söylemiştir. **Ebû Hanife**'nin delili şudur: "Hak Teâlâ'nın *"(Farz olan iddet) son buluncaya kadar, nikah akdini bağlamaya azmetmeyin..."* (Bakara, 235) âyetinden ötürü, nikah da bir akittir. Binâenaleyh, *"akitlerinizi yerine getirin"* âyetinden ötürü de, o akdi bozmanın haram olması gerekir. Bu ifade ile, icmâya dayanılarak, bir talak verme (yani üç talaktan birini kullanma) hakkında amel edilmemiştir. Binâenaleyh âyetin hükmünün, birden fazla talakta, devam etmesi gerekir. **Şâfiî** (r.h), âyetin bu umumî hükmünü şu kıyas ile tahsis etmiştir (sınırlamıştır): "Eğer cem (yani üç talakı birden vermek) haram olmuş olsaydı, (verilmesi halinde) geçerli olmazdı. Halbuki bu geçerlidir. Binâenaleyh, bu haram değildir."

Yiyecekler Konusunda İnsanların Mükellefiyetleri

Allahu Teâlâ, اُحِلَّتْ لَكُمْ بَهِيمَةُ الْاَنْعَامِ *"Hayvanların (etleri) size helal kılındı"* buyurmuştur.

Bil ki Allahu Teâlâ önceki ifade ile, bütün mükelleflere, tekliflerinin hepsini kabul etmelerinin gerektiğini iyice beyân edince, küllî ve esas kâide mesâbesinde olan bu hükümden sonra mufassal olarak tekliflerini saymaya başlamış ve önce yiyeceklerin helal ile haram olanlarını zikredip, *"Hayvanların (etleri) size helal kılındı"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

---

126 **Müslim,** Büyû, 43 (3/1163).

***BİRİNCİ MESELE:* "Behimetu'l-En âm" Tabirinin İzahı**

Âlimler şöyle demişlerdir: "Aklı olmayan her canlı, "behîme"dir. Bu, Arapların, birisine bir şey güç geldiğinde söyledikleri "اِسْتَبْهَمَ الْاَمْرُ عَلَى فُلَانٍ" ve "yolu kapalı" manasında söyledikleri "هٰذَا بَابٌ مُبْهَمٌ" sözlerinden alınmıştır. Daha sonra bu isim, karada ve denizde yaşayan her dört ayaklı hayvan hakkında kullanılmıştır. Âyette geçen "en'âm", deve, sığır ve davar demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"En'âm'ı da (Allah sizin için) yaratmıştır. Bunlarda sizin için ısıtıcı ve koruyucu maddeler ve nice nice faydalar vardır... Atları, katırları ve merkepleri de (sizin için) yarattı"* (Nahl, 5-8) buyurmuş ve böylece "en'âm" ile "at, katır ve eşeğin" farklı olduğunu belirtmiştir. Yine Cenâb-ı Allah, *"Ellerimizin yaptıklarından, kendileri için onca en'âmı yarattığımızı, bu sayede onlara mâlik olmuş bulunduklarını görmüyorlar mı? Biz onları, kendilerine itaatkâr kıldık. İşte binecekleri bunlardan ve yiyecekleri bunlardandır"* (Yâsin, 71-72) ve *"En'âm'dan, yük taşıyacak, (tüyünden) döşek yapılacak olanları yaratan da O'dur. Allah'ın size rızık yaptığı şeylerden yiyiniz... (Allah) sekiz çift (yarattı): Koyundan bir çift, keçiden bir çift, deveden bir çift, sığırdan bir çift"* (En'âm, 142-144) buyurmuştur.

Vâhidî (r.h): "En'âm" sözüne, tırnaklı hayvanlar girmez. Çünkü bu kelime, "yumuşak basma" manasına gelen, "نَعُومَةُ الْوَطْءِ" tabirinden alınmıştır" demiştir.

Bunu iyice kavradığında biz deriz ki: Âyetteki "بَهِيمَةُ الْاَنْعَامِ" hakkında, şu sorular sorulmuştur:

1) "Behîme", bir cins; "en'âm" ise "tür"dür. Buna göre, bu tabir tıpkı "Hayvanü'l-insan" (insan olan canlı) denilmesi gibidir ki, bu, sonra getirilmesi gerekenin, önce getirilmesi demektir?

2) Eğer Allahu Teâlâ, "Sizin için en'âm helal kılındı" demiş olsaydı, bu da aynı manayı ifade ederdi. Bunun delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın, bir başka âyetteki وَاُحِلَّتْ لَكُمُ الْاَنْعَامُ اِلَّا مَا يُتْلٰى عَلَيْكُمْ *"Karşınızda okunan (hayvanlar) müstesnâ, en'âm size helal kılındı"* (Hacc, 30) buyruğudur. Binâenaleyh bu âyette, "behîme" kelimesinin ilaveten getirilmesinde ne fayda vardır?

3) Allahu Teâlâ, "behîme" lafzını müfret, "en'âm" lafzını ise cemî olarak getirmiştir. Öyle ise bunun faydası nedir?

Birinci soruya, şu iki şekilde **cevap** veririz:

1) Bu ifadede, gerek "behîme", gerek "en'âm" kelimeleri ile aynı şey murat edilmiştir. Binâenaleyh "behîme"nin, "en'âm"a izâfesi, beyân içindir. Bu

tür izâfet مِنْ (den, dan) manasındadır. Meselâ خَاتَمُ فِضَّةٍ (gümüş'ten olan yüzük, gümüş yüzük) gibi. Binâenaleyh âyetteki bu izafet, اَلْبَهِيمَةُ مِنَ الْاَنْعَامِ "En'âm'dan olan behîme" demektir. Veyahut da bu izafet, te'kid içindir. Tıpkı bizim نَفْسُ الشَّيْءِ وَذَاتُهُ وَعَيْنُهُ "O şeyin kendisi, bizzat aynısı" dememiz gibi...

2) "Behîme" ile bir şey, "en'âm" ile de başka bir şey murat edilmiştir. Bu takdirde şu iki izah yapılabilir:

a) "Behîmetü'l-en'âm" tabirinden maksat, ceylan, vahşi sığır ve benzeri hayvanlardır. Sanki Araplar, geviş getirme ve köpek dişleri olmama bakımından, "en'âm"a benzeyen behâim cinsi hayvanları kastetmişlerdir. Böylece "behîme" kelimesi, aradaki bu benzerlikten ötürü, "en'âm"a muzaf kılınmıştır.

b) Buradaki "behîme"den maksat, "en'âm"ın karnındaki yavrularıdır. Nitekim rivayet olunduğuna göre, **İbn Abbas** (r.a), bir sığır kesilip, karnından bir cenin çıkınca, onun kuyruğundan tutarak, "Bu, en'âm'ın behîmesidir" demiştir. **İbn Ömer** (r.a)'in de, "Bu, en'âm'ın ceninleridir. En'âm'ın kesilmesi bunun da kesilmesi yerine geçer" dediği rivayet edilmiştir. Bil ki bu izah, **İmam Şâfiî** (r.h)'nin, "Cenin, annesinin kesilmesi ile kesilmiş sayılır" şeklindeki görüşünün doğruluğuna delâlet eder.

***İKİNCİ MESELE:* Mecusîlerin Hayvan Kesmeye İtirazlarına Cevap**

Seneviyye şöyle demişlerdir: "Hayvanları kesmek, onlara eziyet etmek demektir. Eziyet verme ise, kabîh (kötü) bir iştir. Kabîh olan işe, rahîm ve hakîm olan ilâh razı olmaz. Binâenaleyh hayvanları kesmenin, Tanrının hükmü ile helal ve mubah olması imkânsızdır. Bunun doğruluğunu gösteren bir şey de şudur: Bu hayvanlar, kendilerini müdafaa edemezler. Onlar kendilerine eziyet edene karşı, sözle müdafaa da yapamazlar. Eziyet vermek kabîhtir. Fakat böylesine âciz ve çaresiz varlıklara eziyet etmek daha kabîhtir."

Bil ki bütün Müslüman fırkalar (mezhepler), bu şüphe yüzünden birçok değişik gruplara ayrılmışlardır. Bu cümleden olarak **Mükremiyye**[127], şöyle demiştir: "Biz, hayvanların kesilirken acı duyduğunu kabul etmiyoruz. Cenâb-ı Hak onlardan, kesilmenin acısını kaldırmıştır. Bu, zaruri ve mecburi olan şeylerdeki diretip sabretme gibidir."

127 **Mükremiyye,** Haricîlerden bir koldur. Mükrem İbn Abdullah el-İclî tarafından kurulmuştur. Namazı terk edenlerikâfir sayarlar (Ç).

Mu'tezile ise, "Biz, eziyetin ve acı vermenin, mutlak olarak (kayıtsız-şartsız) kabîh olduğunu kabul etmiyoruz. Bu ancak daha önce işlenmiş bir cinayete ve bir bedele karşılık olmadığı zaman kabîh olur. İşte burada Allahu Teâlâ, bu hayvanlara, âhirette kıymetli karşılıklar verecektir. Binâenaleyh bu kesme, zulüm olmaktan çıkar. Sözümüzün doğruluğuna, güzel olduğu akıllarımızca da anlaşılan şu husus da delâlet eder: "Sıhhatli olmak için, kan aldırma sıkıntısına katlanmak güzeldir. Bundan dolayı, büyük bir menfaat için, bu azıcık sıkıntıya katlanmak güzel olunca, kesme ile ilgili durum da aynı olur."

Ehl-i sünnet de şöyle demiştir: "Hayvanların kesilmesi hususundaki müsaade, Allah tarafından, kendi mülkünde yapılmış bir tasarruftur. Bir mal sahibi, kendi malında tasarrufâtta bulunduğu zaman ona itiraz edilmez." Bu konu çok uzundur ve usûl ilminde anlatılmıştır. Allah en iyi bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bazı kimseler, *"Hayvanların (etleri) size helal kılındı"* âyetinin mücmel olduğunu söylemişlerdir. Çünkü helal kılma, ancak fiillere nisbet edilir. Burada ise, zatlara (bizzat hayvanlara) nisbet edilmiştir. Bundan dolayı bunu zâhirine göre almak imkânsızdır. Bu sebeple, burada bir fiil takdir etmek gerekir. Halbuki takdir edilecek olan herhangi bir fiil, takdir edilmeyecek olanlardan daha tercihe şayan değildir. Binâenaleyh bu "helal kılma"dan muradın, o hayvanların derileri veya kemikleri veya yünleri veyahut da etlerinden istifade etmek olabileceği gibi, onları yemek suretiyle onlardan istifade etmek de olabilir. Şüphesiz ki âyetin lafzı, bütün bunlara muhtemeldir. Binâenaleyh âyet bu bakımdan mücmeldir. Ancak Hak Teâlâ'nın, *"En'âm'ı da o yaratmıştır ki bunlarda sizin için ısıtıcı ve koruyucu maddeler ve nice nice menfaatler vardır. Onlardan yersiniz de..."* (Nahl, 5) âyeti, أُحِلَّتْ لَكُمْ بَهِيمَةُ الْأَنْعَامِ *"Hayvanlar size helal kılındı"* buyruğu ile, bu hayvanlardan bütün sayılan bakımlardan, istifade edilebileceğine delâlet eder.

Bil ki Allahu Teâlâ, *"Hayvanların (etleri) size helal kılındı"* buyurunca, bunun peşi sıra şu iki istisnâyı yapmıştır:

1) إِلَّا مَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ *"Size (aşağıda) okunacak olanlar müstesna..."* Bil ki bu istisnanın zahirî manası mücmel (biraz kapalı)dır. Halbuki mücmel bir ifadeyi, mufassal bir ifadeden istisna etmek, istisnâ edilmeyen kısmı da mücmel hale getirir. Fakat müfessirler bu istisnâdan muradın, bu âyetten sonra gelecek olan, *"Ölü, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına kesilen*

hayvan, (henüz canı çıkmadan yetişip kestikleriniz dışındaki) boğulmuş, vurulmuş, yukarıdan aşağı yuvarlanmış, süsülmüş (boynuzla veya tosla vurulmuş), vahşî hayvanlarca yaralanmış olup da ölen hayvanlar ve dikili taşlar (putlar) adına kesilen hayvanlar size haram kılınmıştır" (Mâide, 3) âyetinde sayılan şeyler olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Bunun izahı şöyledir: Hak Teâlâ'nın *"Hayvanlar size helal kılındı"* buyruğu, bu hayvanların bütün bakımlardan insanlara helal olmasını gerektirir. İşte bundan dolayı bunu Cenâb-ı Hak, "Bu hayvanlar, eğer ölü, boğulmuş, vurulmuş, yukarıdan aşağı yuvarlanmış, süsülmüş veya yırtıcı hayvanlarca parçalanmış, yahut da Allah'tan başka birisinin adına kesilmiş olurlar ise, işte o zaman haramdırlar" diye açıklamıştır.

İhramlı Olana, Karada Avlanma Yasağı

2) Hak Teâlâ, غَيْرَ مُحِلِّي الصَّيْدِ وَأَنْتُمْ حُرُمٌ *"İhramlı olduğunuz halde, avlanmayı helal saymamak şartı ile"* diye, ikinci istisnâyı yapmıştır. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Allahu Teâlâ, "en'âm'ın behîmesini" helal kılınca, o hayvanların av olanları ile olmayanları arasındaki farkı zikretmiştir. Böylece biz, onlardan av olanların ihramsız olduğumuz zaman helal olduğunu, onlardan av olmayan diğer hayvanların ise, ihramlı iken de ihramsız iken de helal olduklarını anlamış olduk.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın *"İhramlı olduğunuz durumda..."* ifadesi, "hacc ile umreniz veyahut da ikisinden birisi sebebi ile ihrâma girmiş iseniz..." demektir. Tıpkı, أَجْنَبَ فَهُوَ مُجْنِبٌ وَجُنُبٌ "Cünüp oldu ve o cünüptür" denilmesi gibi, أَحْرَمَ بِالْحَجِّ وَالْعُمْرَةِ "Hacc ve Umre için ihrama girdi"; فَهُوَ مُحْرِمٌ وَحُرُمٌ "O, ihramlıdır" denilir. "حُرُمٌ" kelimesi, hem müfret, hem cemidir. Nitekim, "قَوْمٌ جُنُبٌ" denildiği gibi, قَوْمٌ حُرُمٌ "İhramlı kavim" de denilir. Cenâb-ı Hak da وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا *"Eğer cünüp olduysanız, temizlenin (gusledin)"* (Maide, 6) buyurmuştur.

Bil ki biz, "أَحْرَمَ الرَّجُلُ" dediğimiz zaman, bu, iki manaya gelir: **Birincisi,** şu yukarıda verdiğimiz (ihrama girme) manasıdır. **İkincisi** ise, "O adam Harem bölgesine girdi" manasıdır. Buna göre, âyetteki "وَأَنْتُمْ حُرُمٌ" ifadesi, her iki manaya da gelir. Bu sebeple, hacc veya umre sebebiyle ihrama giren

kimsenin avlanması haram olduğu gibi, Harem bölgesine girenin de avlanması haramdır. İşte fukahânın görüşü budur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bil ki âyetin zâhiri, avlanmanın, ihrama giren kimse için haram olduğunu gösterir. Bu âyetin bir benzeri de, *"İhramdan çıktığınız zaman (isterseniz) avlanın"* (Mâide, 2) âyetidir. Çünkü, "اِذَا" (zaman) kelimesi şart manası ifade eder. Bir şeye şart ile bağlı olan, o şart bulunmadığı zaman mevcut olmaz. Fakat Cenâb-ı Hak, bir başka âyetinde, ihramlı olana haram kılınanın deniz avı değil, sadece kara avı olduğunu beyân ederek, *"Deniz avı yapmak ve onu yemek size ve yolcu olana bir fayda olmak üzere helal kılındı. Kara avı ise, ihramlı olduğunuz müddetçe haram kılındı"* (Mâide, 96) buyurmuştur. Binâenaleyh bu âyet, o mutlak manadaki âyetleri açıklar.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âyetteki "غَيْرَ" kelimesi, *"Sizin için helal kılındı"* ifadesinden "hâl" olarak, mansub kılınmıştır. Bu tıpkı senin, اُحِلَّ لَكُمُ الطَّعَامُ غَيْرَ مُعْتَدِينَ فِيهِ "Bu yemek, aşırı gitmeyerek (yemeniz) halinde size helaldir" sözün gibidir. **Ferrâ**, "bu ifadenin اُحِلَّ لَكَ الشَّيْءُ لَا مُفْرِطًا فِيهِ وَلَا مُتَعَدِّيًا "Aşırı gitmemek ve haddi aşmamak şartıyla bu şey sana helal kılındı" sözün gibi olduğunu" söylemiştir. Buna göre âyetin manası, "İhramlı iken, avlanmayı helal görmeniz müstesnâ, size hayvanlar helal kılındı. Çünkü bu size, ihramlı iken helal değildir" şeklinde olur.

Hüsnün Kaynağı Allah'ın Emridir

Sonra Cenâb-ı Hak, اِنَّ اللهَ يَحْكُمُ مَا يُرِيدُ *"Şüphesiz Allah, dilediğine hükmeder"* buyurmuştur ve bu, "Allahu Teâlâ, bütün hallerde en'âm'ı mubah kılmış, ama avlanılmalarını bazı hallerde mubah kılmıştır. Binâenaleyh birisi, "hükmü önce tafsil edip, sonra tahsis etmenin sebebi nedir?" der ise, ona cevaben, "Allah, her şeyin maliki ve yaratıcısıdır. Bundan dolayı O'nun hükmüne hiç itiraz edilemez" denir." manasındadır. İşte âlimlerimizin, "Allah'ın mükellef kılmasının güzel (hasen) oluşunun sebebi, rubûbiyyet ve ubûdiyyettir" şeklindeki sözlerinin manası budur. Yoksa bunun sebebi, **Mu'tezile**'nin dediği gibi, kulların maslahatına riayet değildir.

Allah'ın Şeâirine Hürmet Ediniz

يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تُحِلُّوا شَعَآئِرَ اللّٰهِ وَلَا الشَّهْرَ الْحَرَامَ وَلَا الْهَدْىَ وَلَا الْقَلَآئِدَ وَلَآ آٰمِّينَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنْ رَبِّهِمْ وَرِضْوَانًا وَاِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ اَنْ صَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ اَنْ تَعْتَدُوا وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوٰى وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاتَّقُوا اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿٢﴾

"Ey iman edenler, Allah'ın şeâirine, haram olan aya, kurbanlık hediyelere, (onlardaki) gerdanlıklara ve Rablerinden hem bir ticaret, hem de bir rıza arayarak Beyt-i Haram'a ziyaret niyet edip gelenlere sakın hürmetsizlik etmeyin. İhramdan çıktığınız vakit, (isterseniz) avlanın. Sizi Mescid-i Haram'dan alıkoydular diye bir kavme karşı beslediğiniz kin, sakın sizi haddi aşmaya sevk etmesin. Birr ve takva hususunda birbirinizle yardımlaşın, günâh işlemek ve haddi aşmak hususunda yardımlaşmayın. Allah'a saygılı olun. Şüphesiz ki Allah, cezalandırması şiddetli olandır" (Mâide, 2).

Bil ki Allahu Teâlâ, birinci âyette ihramlı olana, avlanmayı haram kılınca, bu âyette de, Allah'ın tekliflerine (emirlerine) muhalefet etmeyi yasaklayarak, aynı şeyi te'kid etmiştir ve يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تُحِلُّوا شَعَائِرَ اللّٰهِ *"Ey iman edenler, Allah'ın şeâirine hürmetsizlik etmeyin (onları helal saymayın)"* buyurmuştur.

Şeâir Kelimesinin Manası

Bil ki **"Şeâir"**, cemî bir kelimedir. Çoğu âlimler onun, **"Şaîre"** kelimesinin cem'i olduğunu söylemişlerdir. **İbn Fâris** ise bunun müfredinin **"şî'are"** olduğunu söylemiştir. Şaîre, müş'ire manasınadır. Müş'ire, "bildiren"; iş'âr ise "bildirmek" manasınadır. Binaenaleyh bildiren her şey, iş'ar etmiştir. Bir şeye alem kılınan veya bir şeyle alâmetlendirilen her şeye şaîre denilebilir. Mekke'ye gönderilen kurbanlık hayvanlar da "şeâir" diye adlandırılırlar. Çünkü bu hayvanlar, kendilerinin kurbanlık olduklarını gösteren alametlerle süslenmişlerdir.

Müfessirler, âyetteki "şeâir"den ne kastedildiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu hususta iki açıklama yapılmıştır.

a) Âyetteki, *"Allah'ın şeâirine hürmetsizlik etmeyin (onları helal saymayın)"* emri, "Allah'ın, kullarına farz ve vacip kıldığı şeylerden ve şeâirden herhangi birini ihlâl etmeyin" demektir. Buna göre, "Allah'ın şeâiri", bütün mükellefiyetleri içine alan **umûmî** bir tabir olup, muayyen bir şeye tahsis edilmemiştir. **Hasan el-Basrî**'nin, "Allah'ın şeâiri, O'nun dini demektir" şeklindeki sözü de, bu görüşe yakın bir sözdür.

b) "Bundan maksat, belli bazı mükellefiyetlerdir." Bu görüşe göre de, şu izahlar yapılmıştır:

1) Bu "İhramlı iken size haram kılınan avı, kendinize helal saymayınız" demektir.

2) **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: "Müşrikler, Kâbe'yi ziyaret ediyor, oraya kurbanlıklar götürüyor, hacc mekânlarına saygılı davranıyor ve kurban kesiyorlardı. Müslümanlar, bu işleri değişik yapmak isteyince, Allahu Teâlâ bu âyeti indirmiştir."

3) **Ferrâ,** "Bütün Araplar Safa ile Merve'yi haccın şe'âirinden (mukaddes mekânlarından) kabul etmiyor ve oraların arasında sa'y etmiyorlardı. İşte Allahu Teâlâ bunun üzerine, "Haccın herhangi bir menasikini bırakmayı helal saymayın. Bütün menâsiki tastamam ve eksiksiz yapın" demiştir" der.

4) Bazı âlimler de, şeâirin, kurbanlık olduğu bilinsin diye hörgücüne (keserek) işaret yapılmış olan kurbanlık develer olduğunu söylemişlerdir. Bu, **Ebû Ubeyde**'nin de görüşüdür. **Ebû Ubeyde:** "Bunun delili, *"Biz, kurbanlık develeri, sizin için Allah'ın şeâirinden kıldık"* (Hacc, 36) âyetidir" demiştir. Bence bu görüş zayıftır. Çünkü Hak Teâlâ, *"Allah'ın şeâiri"* ifadesini zikrettikten sonra bunun üzerine وَالْهَدْيَ *"ve kurbanlık hediyelere"* tabirini atfetmiştir. Halbuki mâtufun, mâtufun aleyh'ten başka bir şey olması gerekir.

Sonra Cenâb-ı Allah, وَلَا الشَّهْرَ الْحَرَامَ *"Haram olan aya da..."* buyurmuştur. Bu, "Haram olan ayda savaşmak sureti ile, o haram ayları helal saymış olmayın" demektir.

Bil ki âyette geçen "haram ay", Arapların mukaddes kabul edip, savaşmadıkları ay demektir. Nitekim Cenâb-ı Allah, *"Gerçekten ayların sayısı, Allah katında Allah'ın kitabında on ikidir ve bunlardan dördü, haram aylardır"* (Tevbe, 36) buyurmuştur. İşte bu sebeple haram ayların, Zi'l-kade, Zi'l-hicce, Muharrem ve Recep olduğu söylenmiştir. Buna göre âyette "haram

ay" tabirinin müfret kelime cins ifade etmek için kullanılabildiğine göre, bütün bu dört aya bir işaret olması caizdir. Yine bununla, sadece Recep ayının kastedilmiş olması da mümkündür. Çünkü Recep ayının haramlığı diğerlerine göre daha fazladır.

Hedy Kelimesinin Manası

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَلَا الْهَدْيَ *"Kurbanlık hedylere de..."* buyurmuştur **Vâhidî:** "Hedy, Beytullah'a (orada kesilmek üzere) gönderilen deve veya sığır veyahut da davardır. Bu kelimenin müfredi, "هَدْيَةٌ" lafzıdır. Bu müfredin "هِدْيَةٌ" şeklinde olduğu söylenmiştir. Her ikisinin cem'i de "هَدْيٌ" şeklindedir" demiştir. Nitekim Şair:

حَلَفْتُ بِرَبِّ مَكَّةَ وَالْمُصَلَّى وَاَعْنَاقِ الْهَدْيِ مُقَلَّدَاتِ

"Mekke'nin, orada namaz kılanın Rabbine ve gerdanlık takılmış kurbanlıkların boyunlarına yemin ettim..." demiştir. Bu âyetin bir benzeri de,, هَدْيًا بَالِغَ الْكَعْبَةِ *"Kâbe'ye ulaşmış bir hedy (kurbanlık) olarak..."* (Maide, 95) ve وَالْهَدْيَ مَعْكُوفًا *"(Onlar) hedylerin, mahalline ulaşmasına mâni olanlardır"* (Fetih, 25) âyetleridir.

Kalâid Kelimesinin Tefsiri

Sonra Allahu Teâlâ, وَلَا الْقَلَائِدَ *"(Onlardaki) gerdanlıklara da..."* buyurmuştur. Kalâid, "kılâde" kelimesinin cem'idir ve kılâde, deve ve onun dışındaki kurbanlıkların boynuna bağlanan şeydir ki, bu meşhurdur. Bu kelimenin tefsiri hususunda şunlar söylenmiştir:

1) Bundan murat, boynuna gerdanlık (alâmet) takılmış kurbanlıklardır. Bu kelime, o hayvanlar kurbanlıkların en kıymetlisi oldukları için, iyice itina gösterilmesi için, "الْهَدْيَ" (kurbanlıklar) kelimesine atfedilmiştir. Bu tıpkı, وَمَلٰئِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ *"Meleklerine... ve Cibrîle ve Mîkâile..."* (Bakara, 98) denilmesi gibidir. Buna göre sanki, "o kurbanlıklardan, özellikle gerdanlık takılmış olanlarına hürmetsizlik etmeyin" denilmektedir.

2) Bu, hedyin (kurbanların) kendisine hürmetsizlik etmekten iyice sakındırmak için, hedy şöyle dursun, onların kalâidine (gerdanlıklarına) bile hürmetsizliği yasaklama manasınadır. Bu tıpkı, وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ *"(O mü'min kadınlar), zînetlerini göstermesinler"* (Nûr, 31) âyetinde olduğu gibidir. Cenâb-ı Hak burada, kadınlara zînet yerlerini göstermeyi iyice nehyetmek için, zînetini göstermeyi bile nehyetmiştir.

3) Bazı âlimler şöyle demişlerdir: Araplar, cahiliye döneminde haram ayların dışında, her zaman savaşırlardı. Bu ayların dışında, kime tesadüf edilse, hemen tepelenirdi. Fakat eğer o kimse, devesini veya sığırını, Harem-i Şerif'in ağaçlarının kabuğu ile alâmetlendirmiş ise veya Kâbe'yi ziyaret için ihrama girmiş ise, bu müstesna. İşte o zaman ona kimse sataşmazdı. Bu sebeple Allah Müslümanların bunu pekiştirmelerini emretmektedir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "وَلَا آمِّينَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ" demiştir. Yani, "Mescid-i Haram'ı ziyaret niyeti ile gelen topluluklara da hürmetsizlik etmeyin" demektir. **Abdullah İbn Mes'ûd** (r.a), bunu izafet ile, "وَلَا آمِّي الْبَيْتِ الْحَرَامِ" şeklinde okumuştur.

Daha sonra Hak Teâlâ, يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنْ رَبِّهِمْ وَرِضْوَانًا *"Rablerinden hem bir ticaret (fazl), hem de bir rızâ arayarak..."* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE:

Humeyd İbn Kays el-A'rec, âyetteki fiili, mü'minlere hitap olmak üzere "tâ" ile "تَبْتَغُونَ" (ararsınız) şeklinde okumuştur.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki "fazl" ve "rıdvan" (rıza) hakkında iki izah şekli vardır:

1) Bu, "Hacc yaparken, kendileri için mubah bir ticaret yapmak suretiyle Rablerinden bir fazl arayarak..." demektir. Şu âyet de bunun gibidir: *"Rabbinizden bir fazl aramanızda size bir vebal (günah) yoktur"* (Bakara, 198). Âlimler bu âyetin, Müslümanların hacc mevsimi günlerinde yaptıkları ticaret hakkında nazil olduğunu söylemişlerdir. Bu, "Onları ticaret yapmaktan men etmeyin. Onlar ancak dünya ve ahiretlerini yoluna koymak için Beytullah'a yönelmişlerdir. Onların fazl-ı ilâhiyi istemeleri dünyaları için; rıdvan-ı ilâhiyi talep etmeleri de âhiretleri içindir" demektir.

İlim ehli şöyle demiştir: Müşrikler, yapmış oldukları hacları ile, her ne kadar nâil olamasalar da rıdvan-ı ilâhiyi elde etmeyi kastediyorlardı. Yine onlar hakkında, bu yöneliş sebebi ile bir nevi hürmetin meydana gelmesi de uzak ihtimal değildir.

2) Fazl-ı ilahîden murat, sevap; rıdvan-ı ilahîden maksat ise, Allah'ın onlardan razı olmasıdır. Bu böyledir, çünkü cahiliye müşrikleri her ne kadar fazl-ı ilâhi ve rıdvana nail olamasalar da, bu fiilleri ile her ikisini istemiş olduklarını zannediyorlardı. Binâenaleyh onların zanlarına göre, bu şekilde anlatılması caizdir. Nitekim Hak Teâlâ, **Hz. Musa**'nın **Samirî**'ye

şöyle dediğini nakletmiştir: وَانْظُرْ إِلَى إِلٰهِكَ *"Üstüne düşüp taptığın tanrına bak, biz onu yakacağız"* (Tâhâ, 97) ve ذُقْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ *"Tat o azabı, çünkü sen, çok ulu ve çok şerefli idin"* (Duhan, 49) buyurmuştur. (Burada maksat "Senin ilâh zannettiğin şeye bak" ve "sen kendi iddiana göre çok ulu ve çok şerefli idin" demektir.)

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Bu Âyetteki Hükmün Mensuh Olup Olmadığı**

Âlimler ihtilaf etmişler ve bir kısmı şöyle demiştir: "Bu âyet mensuhtur. Çünkü âyetteki, *"Allah'ın şeâirine* ve *haram olan aya hürmetsizlik etmeyin"* ifadesi, haram aylarda savaşın haramlığını gerektirir. Bu ise, *"Müşrikleri, nerede bulursanız öldürün"* (Tevbe, 5) âyeti ile neshedilmiştir. Âyetteki, *"Beyt-i Haram'a ziyaret niyet edip gelenlere hürmetsizlik etmeyin"* ifadesi de, müşrikleri Beytullah'tan men etmenin haramlığını gerektirir. Bu da, Hak Teâlâ'nın, *"Bu yıllarından sonra onlar Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar"* (Tevbe, 28) âyeti ile neshedilmiştir. Bu, **İbn Abbas, Mücahid, Hasan Basrî** ve **Katâde** gibi pek çok müfessirin tercih ettiği görüştür. **Şâ'bî** "Mâide Sûresi'nde, sadece bu âyet neshedilmiştir" demiştir.

Diğer bir grup müfessir ise "Bu âyet mensuh değildir" demişlerdir. Bunların iki izah şekli bulunmaktadır:

a) Allahu Teâlâ, bu âyette bize Kâbe'yi ziyaret niyetiyle gelen Müslümanları korkutmamamızı emretmiş ve bize, kurbanlık develeri sevk eden kimselerin develerine, eğer o kimseler Müslüman iseler, el koymamamızı emretmiştir. Bunun delili ise, âyetin baş ve son kısmıdır. Âyetin baş kısmı, *"Allah'ın şeâirine hürmetsizlik etmeyin"* buyruğudur. "Allah'ın şeâiri" deyimi ancak, Müslümanların yaptıkları ibadet ve taatlere uygun düşer, kâfirlerinkine değil... Âyetin son kısmı, *"Rablerinden hem bir fazl, hem de bir rıza arayarak..."* ifadesidir. Bu da ancak kâfirlere değil, Müslümanlara uygundur.

b) **Ebu Müslim el-İsfehânî** şöyle demiştir: "Bu âyet ile kastedilenler, Hz. Peygamber (s.a.s) zamanındaki kâfirlerdir. Tevbe Sûresi'nin nüzûlü ile, müşriklerle olan ahit (anlaşma) sona erince, bu yasak da sona ermiş ve *"Bu yıllarından sonra onlar Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar"* (Tevbe, 28) âyetinin ifade ettiği hükme (yani Kâbe'den onları men etme hükmüne) bağlanmak gerekmiştir.

İhramdan Çıkınca Avlanma Mubahtır

Sonra Allahu Teâlâ, وَإِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا *"İhramdan çıktığınız vakit, (isterseniz) avlanın"* buyurmuştur. Bununla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu ifade "اِذَا اَحْلَلْتُمْ" şeklinde de okunmuştur. Nitekim Arapçada ihramdan çıkan bir kimse için "حَلَّ الْمُحْرِمُ" ve "اَحَلَّ الْمُحْرِمُ" denilir. Yine buradaki "فَاصْطَادُوا" kelimesi, fâ harfinin kesresi ile, "فَاصْطَادُوا" şeklinde de okunmuştur. Bunun, cümlenin başında olması halinde hemzenin kesresinden bedel olduğu söylenmiştir.

İKİNCİ MESELE

Bu ifade غَيْرَ مُحِلِّى الصَّيْدِ وَاَنْتُمْ حُرُمٌ *"Siz ihramlı olduğunuz halde, avlanmayı helal saymamak şartı ile..."* (Mâide, 1) ifadesine bağlıdır. Yani, "Avlanmanın helalliğine mani olan şey, ihramlı olmak olunca, işte ihram hali ortadan kalkınca, bu yasağın da kalkması gerekir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Buradaki "avlanın" emri, zâhiren, her ne kadar vacip oluşu gösteriyor ise de sadece mubah oluşu ifade etmektedir. Hak Teâlâ'nın فَاِذَا قُضِيَتِ الصَّلٰوةُ فَانْتَشِرُوا فِى الْاَرْضِ *"Artık o (cuma) namazı kılınınca, yeryüzüne dağılın, Allah'ın fazlından arayın"* (Cum'a, 10) âyeti de (aynı şekilde) mubahlığı gösterir. Bunun bir benzeri de, bir insanın, "Fiyatını ödemediğin sürece bu eve girme. Fiyatını ödersen oraya gir" demesidir. Bu söz, "Onun fiyatını ödediğin zaman, o eve girmen mubah olur" demektir. Sözün özü şudur: Biz, bu âyetteki emrin, başka bir delil sayesinde, vacip oluşu ifade etmediğini öğrendik. Allah en iyi bilendir.

Bir Kavme Olan Kininiz Sizi Haksızlığa Sevk Etmesin

Sonra Hak Teâlâ şöyle buyurmuştur: وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ اَنْ صَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ اَنْ تَعْتَدُوا وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوٰى وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِ *"Sizi Mescid-i Haram'dan alıkoydular diye bir kavme beslediğiniz kin, sakın sizi haddi aşmaya sevk etmesin. Birr ve takva hususunda birbirinizle yardımlaşın, günah işlemek ve haddi aşmak hususunda yardımlaşmayın."*

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Kaffâl (r.h) şöyle demiştir: "Bu ifade, *"Allah'ın şeâirine, haram olan aya, kurbanlık hedylere, (onlardaki) gerdanlıklara ve Rablerinden hem bir ticaret, hem de bir rıza arayarak Beyt-i Haram'a niyet edip gelenlere sakın hürmetsizlik etmeyin..."* buyruğu üzerine atfedilmiştir. Yani, "Sizi Mescid-i Haram'dan men ettikleri için, bir kavme olan düşmanlığınız, sizi haddi

aşmaya ve böylece de onları Mescid-i Haram'dan men etmeye sevk etmesin. Çünkü bâtıldan ötürü haddi aşmak caiz değildir. Buna göre, insanların, düşmanlık ve haddi aşma hususunda birbirlerine yardım ederek, bir insan diğerine karşı haddi aştığında, onun da misliyle mukabele yaparak haddi aşması doğru değildir. Fakat yapılması gereken, iyilik ve takva hususlarında yardımlaşmadır. İşte bu âyetten kastedilen budur."

İKİNCİ MESELE

Keşşaf sahibi şöyle demiştir: "جَرَمَ" fiili, bazen bir mef'ul bazen de iki mef'ul alması bakımından, "كَسَبَ" (kazandı) fiili gibidir. Nitekim sen, "كَسَبَهُ" (onu kazandı) manasında, جَرَمَ ذَنْبًا "Bir günah işledi"; ve كَسَبْتُهُ إِيَّاهُ "Sadece onu kazandım" manasında, جَرَمْتُهُ ذَنْبًا "Onu bir günah olarak işledim" dersin. Yine Arapçada fiilin, müteaddi olan fiilin başına hemze getirilip ("اَفْعَلَ" babına nakledilmesi) ile, iki mef'ul alır hale getirilir. Mesela اَجْرَمْتُهُ ذَنْبًا "Ona bir günah işlettirdim" denilir. Bu, اَكْسَبْتُهُ ذَنْبًا "Ona bir günah kazandırdım" sözü gibidir. Nitekim **Abdullah İbn Mes'ûd** (r.a)'un, yâ harfinin zammesi ile, "وَلَا يُجْرِمَنَّكُمْ" şeklindeki kıraati da buna göredir. Her iki "kıraate göre de, fiilin birinci mef'ûlü muhatap zamiri, ikinci mef'ûl ise "اَنْ تَعْتَدُوا" ifadesidir. Binaenaleyh âyetin manası, "Sizi Mescid-i Haram'dan men ettiler diye bir topluluğa olan kininiz, size haddi aşma günahını işletmesin ve sizi buna sevk etmesin" şeklinde olur.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* "Şeneân" Kelimesinin İzahı**

"اَلشَّنَاٰنُ" kelimesi, buğz, kin manasınadır. Arapçada شَنَأْتُ الرَّجُلَ اَشْنَؤُهُ شَنْئًا وَمَشْنَئًا وَشَنْأَةً وَمَشْنَأَةً وَشِنَانًا وَشَنَانًا lafızları kullanılarak kin duygusu ifade edilir. Yine, munsarif olarak, رَجُلٌ شَنْاٰنٌ "Buğzeden erkek" ve اِمْرَأَةٌ شَنْاٰنَةٌ "Buğzeden kadın" denilmektedir; gayr-i munsarif olarak da, "شَنْاٰنُ" denilir. Çünkü "فَعْلَان" vezni bazen sıfat, bazen de mastar olarak kullanılır.

DÖRDÜNCÜ MESELE

İbn Âmir, Âsım'ın ravisi **Ebu Bekr** ve **Nâfi**'in ravisi **İsmail** birinci nûn'un cezmiyle "شَنْاٰنُ"; diğerleri ise, fethasıyla "شَنَاٰنُ" şeklinde okumuşlardır. Fetha ile okumanın mastar olarak bu kelimenin benzerlerinin çokça kullanılmasından dolayı daha güzel olduğu söylenebilir. Meselâ, "ضَرَبَانٌ" (vurmak), "سَيَلَانٌ" (akmak), "غَلَيَانٌ" (kaynamak, kızgınlık) ve "غَشَيَانٌ" (örtmek) kelimeleri gibi. Bu kelime nûn'un sükûnuyla okunduğundaysa, genel olarak vasıf, sıfat olarak kullanılmıştır. **Vâhidî** şöyle der: Bu kelimenin mastar olarak kullanıldığı yerlerden birisi de, onların, لَوَيْتُهُ حَقَّهُ لَيَانًا *"Onun hakkını inkâr*

ettim, yadırgadım" demeleridir. **Ebu Ubeyde**'nin görüşüne göreyse, kelime "شَنَانٌ" şeklindedir. Nitekim **Ebu Ubeyde, Ehvas**'a ait şu mısrayı nakletmiştir: وَإِنْ عَابَ فِيهِ ذُو الشَّنَانِ وَفَنَّدَا "Kin sahibi olan kimse, onu ayıplayıp, yalanlasa da.." Buna göre, "ذُو الشَّنَانِ" tabiri hemzesiz olarak, tahfifle okunmuştur. Arapların tıpkı hemzeyi hazfedip harekesini kendinden önceki harfe vererek, إِنِّي ظَمَانُ "Ben susamışım", فُلَانٌ ظَمَانُ "falanca susamıştır" demeleri gibi.

BEŞİNCİ MESELE

İbn Kesir ve **Ebu Amr**, şart ve cezâ olmak üzere, elif'in kesresiyle إِنْ صَدُّوكُمْ "eğer sizi men ederlerse"; diğerleri ise elif'in fethasıyla, أَنْ صَدُّوكُمْ "sizi men etmeleri" şeklinde okumuşlardır ki, bu لِأَنْ صَدُّوكُمْ "Sizi, men ettiler diye" demektir. **Muhammed İbn Cerir et-Taberi**, bu ikinci okuyuşun tercih edilen kıraat olduğunu, çünkü onların, o Müslümanları Mescid-i Haram'dan alıkoymalarının, Mekkelilerin Hudeybiye günü Allah'ın Resûlü ile ashabını umreden men etmeleri hadisesi olduğunu; bu sûrenin ise, Hudeybiye'den sonra nazil olduğunu, binâenaleyh bu alıkoymanın, hiç şüphesiz bu âyetin nüzûlünden önce olması gerektiğini söylemiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَاتَّقُوا اللهَ إِنَّ اللهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ *"Allah'a saygılı olun. Şüphesiz ki Allah cezalandırması şiddetli olandır"* buyurmuştur. Bu ifadeden maksat, tehdit ve vaîddir. Yani, "Allah'a saygılı olun da, O'nun haramlarından herhangi birisini helal saymayın; çünkü Allah, hiç kimsenin, cezalandırmasına tahammül edemeyeceği derecede cezalandırması şiddetli olandır" demektir.

Yenilmesi Haram Olan Başlıca On Bir Çeşit Et

حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالدَّمُ وَلَحْمُ الْخِنْزِيرِ وَمَآ أُهِلَّ لِغَيْرِ اللهِ بِهِ وَالْمُنْخَنِقَةُ
وَالْمَوْقُوذَةُ وَالْمُتَرَدِّيَةُ وَالنَّطِيحَةُ وَمَآ أَكَلَ السَّبُعُ إِلَّا مَا ذَكَّيْتُمْ وَمَا ذُبِحَ عَلَى
النُّصُبِ وَأَنْ تَسْتَقْسِمُوا بِالْأَزْلَامِ ذٰلِكُمْ فِسْقٌ اَلْيَوْمَ يَئِسَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ دِينِكُمْ
فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِ اَلْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي
وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا فَمَنِ اضْطُرَّ فِي مَخْمَصَةٍ غَيْرَ مُتَجَانِفٍ لِإِثْمٍ فَإِنَّ اللهَ
غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٣﴾

"Ölü, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına boğazlanan -(henüz canı üstünde iken yetişip) kestikleriniz müstesna olmak üzere- boğulmuş, vurulmuş, yukarıdan yuvarlanmış, süsülmüş, canavar parçalamış olup da ölenler, dikili taşlar üzerinde boğazlananlar ve fal oklarıyla kısmet aramanız size haram edilmiştir. Bunlar yoldan çıkıştır. Bugün kâfirler dininizden umutlarını kestiler. Artık onlardan korkmayın, benden korkun. Bugün sizin dininizi kemale erdirdim, üzerinizdeki nimetimi tamamladım ve size din olarak İslam'ı (verip ondan) hoşnut oldum. Kim son derece açlık halinde çaresiz kalırsa, günaha meyil maksadı olmaksızın (haram etlerden yiyebilir). Çünkü Allah gafûr ve rahîmdir" (Mâide, 3).

Bil ki, Cenâb-ı Hak, sûrenin baş kısmında, *"... davarların etleri) size helal edildi* (Mâide, 1) buyurmuş, sonra da siz mü'minlere okunmakta olan, bazı şeylerin istisnâ tutulduğunu zikretmiştir. İşte burada ise Hak Teâlâ, bu umûmî hükümde müstesna tutulan şekilleri zikretmiştir ki, bunlar on bir nevidir.

Leş Eti

Birincisi: "Meyte"dir. Müşrikler mü'minlere: "sizler, kendi öldürdüğünüzü yiyor, ama Allah'ın öldürdüğünü yemiyorsunuz" diyorlardı. Bil ki **"meyte"**nin haramlığı akla da uygundur. Çünkü kan pek latif bir cevherdir. Binâenaleyh hayvan kendi kendine öldüğünde, damarlarındaki kan tıkanır kalır ve kokuşup bozulur. Bundan dolayı onu yemek, büyük zararlara sebebiyet verir.

Akan Kan

İkincisi, "kan"dır. **Keşşaf sahibi** şöyle demiştir: "Onlar bağırsakları kan ile dolduruyor ve onu kızartarak misafirlerine ikram ediyorlardı. İşte Allahu Teâlâ, bunu onlara haram kıldı."

Domuz Eti

Üçüncüsü, domuz etidir. Ehl-i ilim şöyle der: "Gıda, onu yiyen kişinin özünden bir parça haline gelir. Binâenaleyh gıdayı alan kimse için gıdalandığı şeyde bulunan özelliklerden birtakım huy ve sıfatların meydana gelmiş olması gerekir. Domuz, şehevî şeylere karşı son derece istekli ve

arzulu olarak yaratılmıştır. Bundan dolayı, aynı özellikleri almasın diye, insana domuz etini yemek haram kılınmıştır. Koyun ise, son derece selim bir hayvandır. İşte bundan dolayı, sanki koyun bütün kötü huylardan uzak bir varlıktır. Binâenaleyh onun etini yeme sebebi ile insanda, insanî hallere uymayan yabancı bir özellik teşekkül etmez."

Allah Adı ile Kesilmeyen Hayvan Etleri

Dördüncüsü, Allah'tan başkası adına kesilen hayvanlardır. Âyette geçen اَهَلَّ "sesi yükseltti" manasınadır. İnsan hacda telbiye yaptığında (Lebbeyk... dediğinde), "اَهَلَّ فُلَانٍ بِالْحَجِّ" denilişi de bu manadadır. Yine çocuk, doğarken ağladığı zaman, "اِسْتَهَلَّ الصَّبِيُّ" tabiri de bu köktendir. Müşrik Araplar, bir hayvan keserken, "Lât ve Uzza'nın adı ile..." deyip, kesiyorlardı. Cenâb-ı Allah bunu haram kıldı.

Boğularak Ölen Hayvan

Beşincisi, boğularak ölen hayvandır. Nitekim خَنَقَهُ فَاخْتَنَقَ "O, onu boğdu, o da boğuldu" denilir. Binâenaleyh "خَنْقٌ" ve "اِخْتِنَاقٌ" boğazı sıkmaktır. Bil ki hayvanın boğulması birkaç şekilde olur:

a) Cahiliye Arapları, koyunu boğup öldürüyor ve etini yiyorlardı.

b) Hayvanın, avcının tuzağına düşüp boğulması...

c) Hayvanın, bir ağacın iki dalı arasına başını sokup, orada boğularak ölmesidir. Velhasıl her ne şekilde boğulursa boğulsun, o hayvanı yemek haramdır. Bil ki boğulan hayvan, meyte sayılır. Çünkü hayvan ölüp, kanı akmaz ise, kendi kendine ölmüş meyte (laşe) olmuş olur.

Darbe ile Vurulup Öldürülen Hayvan Eti

Altıncısı, bir şey vurularak öldürülen hayvandır. Bu, ölünceye kadar dövülen hayvan demektir. Nitekim birisi, hayvana ölünceye kadar vurduğunda, وَقَذَهَا وَ اَوْقَذَهَا "Onu vurup öldürdü" denilir. Bunduk/silah ve benzeri bir şeyle vurulup hemen ölen hayvan da, bu hükümdedir. Çünkü bu, meyte ve boğulan hayvan mesabesindedir. Zira bu da ölmüş ve kanı akmamış bir hayvandır.

Yukarıdan Yuvarlanıp Ölen Hayvanın Eti

Yedincisi, yukarıdan aşağı yuvarlanarak ölmüş hayvandır. "Müteredd î", neticesi ölüm olan bir yere düşmektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"O düştüğü,*

yani cehenneme yuvarlandığı (إِذَا تَرَدَّى) *zaman, malı ona fayda vermez"* (Leyl, 11) buyurmuştur. Arapçada da فُلَانٌ تَرَدَّى مِنَ السَّطْحِ "Falanca tepeden (çatıdan) düştü" denilir. Binâenaleyh "müteredditi", dağ ve benzeri yüksek bir yerden düşüp ölen demektir. Bu hayvanlar da meyte sayılır, çünkü bundan da ölürken kanı akmamıştır. Bu ifadenin hükmüne, ok isabet edip de dağdan yuvarlanıp ölen hayvanlar da dahildir. Onların eti de haramdır. Çünkü onun, ok sebebi ile mi, yoksa yuvarlanma sebebi ile mi öldüğü bilinemez.

Süsülerek Ölen Hayvan Eti

Sekizincisi, süsülerek ölen hayvanlardır. Bu, ölünceye kadar süsülmüş hayvan demektir. Bu, mesela iki davarın, ikisi de veyahut da sadece birisi ölünceye kadar boynuzlaşması ve toslaşmasıdır. Böyle ölen hayvanlar da meyte hükmündedir. Çünkü bunlar da kanları akmadan ölmüşlerdir.

Bil ki bu dört kelimeye, yani "munhanika", "mevkûze", "müteredditi" ve "natîha" kelimelerine, (mahzûf) müennes bir mevsûfun sıfatı olmalarından dolayı, tâ-i te'nis dahil olmuştur. O müennes mevsûf ise, اَلشَّاةُ (koyun) kelimesidir. Sanki bu âyette şöyle denilmektedir: حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ اَلشَّاةُ الْمُنْخَنِقَةُ وَالْمَوْقُوذَةُ وَ... "Size, boğulmuş, vurulmuş davar haram kılındı." Davar, insanların çoğunun yediği hayvan olduğu için, özellikle koyun zikredilmiştir. Çünkü sözler, genel duruma ve ekseriyete göre söylenir ve bununla umum (bütün) kastedilir.

Faîle Veznindeki Sıfatların Özelliği Hakkında

Buna göre şayet, "Aslı "mentûha" olduğu halde, niçin "natîha" şeklinde söylenmiş ve sonuna tâ getirilmiştir? Halbuki bu gibi yerlerde, tâ-i te'nis hazfedilir. Bu tıpkı Arapların, "كَفٌّ خَضِيبٌ" (Kınalanmış el), "لِحْيَةٌ دَهِينٌ" (Yağlanmış, kokulanmış sakal) ve "عَيْنٌ كَحِيلٌ" (sürmelenmiş göz) sözleri gibidir?" denilir ise biz deriz ki: "Fa'ile" vezninde olan kelimelerden, tâ-i te'nis, kelime kendinden önce geçen bir mevsûfa sıfat olduğu zaman hazfedilir. Binâenaleyh eğer mevsuf zikredilmeksizin sıfat zikredilir ise, o zaman tâ-i te'nis, mevsufun yerine geçmek üzere getirilir. Mesela sen, tâ-i te'nis ile, رَأَيْتُ قَتِيلَةَ بَنِي فُلَانٍ "Falanca oğullarının kafilesini gördüm" dersin. Çünkü sen, eğer "katile" kelimesine tâ-i te'nis getirmez isen, o katilin erkek mi, kadın mı olduğu bilinmez. İşte bu sebepten ötürü, "natîha" kelimesinin sonuna tâ-i te'nis getirilmiştir. Çünkü bu kelime, mahzuf olan müennes bir kelimenin, yani "eş-şâtü" kelimesinin sıfatıdır.

Canavarın Parçaladığı Hayvanın Eti

Dokuzuncusu: Âyetteki, وَمَا اَكَلَ السَّبُعُ اِلَّا مَا ذَكَّيْتُمْ *"canavar parçalamış olup da ölenler... (henüz canı üstünde iken yetişip) kestikleriniz müstesna..."* ifadesi ile anlatılanlardır. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"اَلسَّبُعُ" kelimesi, azı dişi bulunan, insana ve hayvanlara saldırarak, onları parçalayan hayvanlara verilen addır. Meselâ aslan ve onun benzeri hayvanlar gibi... Âyetteki bu kelimeyi, sükun ile okumak da caizdir. Nitekim bu, "سَبْعٌ" ve "سَبْعَةٌ" şeklinde de kullanılır. **Ebû Amr**'dan gelen bir rivâyette, bu kelime bâ harfinin sükûnu ile okunmuştur. **İbn Abbas** (r.a), âyeti وَاَكِيلُ السَّبُعِ "Canavarların yediği (parçaladığı)" şeklinde okumuştur.

İKİNCİ MESELE

Katâde şöyle demiştir: "Cahiliye Arapları, yırtıcı hayvanlar bir şeyi yaralayıp öldürüp, bir kısmını yediğinde, geriye kalanı yerlerdi. İşte Cenâb-ı Hak, bunu yasaklamıştır. Âyette bir hazif vardır ve takdiri şöyledir: وَمَا اَكَلَ مِنْهُ السَّبُعُ "Yırtıcı hayvanın bir kısmını yediği hayvan..." Çünkü "yırtıcının yediği" tamamen bitmiş olur. Dolayısı ile o şeye bir hüküm taalluk etmez. Hüküm ancak, onun yemeyip geriye bıraktığı kısım için gereklidir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Tezkiye Kelimesinin Manası**

Arapçada "zeka", bir şeyi "tamamlamak" demektir. Anlayış manasında olan "zekâ" da, anlayışı tam olan demektir. "اَلذَّكَاءُ فِي السِّنِّ" (Yaştaki zeka) da böyledir (yani yaşın tamam olması manasındadır). Yine, جَرْىُ الْمُذَكِّيَاتِ غِلَابٌ "Yaşlı atların koşması, birbirinin ileri geçmesini istemek şeklinde olur" denilir. Yaşın tamam olmasının manası, gençliğin bitmesi (tamamlanması)" demektir. Yaş bundan az veya çok olduğu zaman, لَهُ الذَّكَاءُ فِى السِّنِّ "O, yaşta kemale (zekaya) ermiştir" denilmez. Yine, ateşi iyice alevlendirdiğin zaman "ذَكَّيْتُ النَّارَ" denilir.

"اِلَّا مَا ذَكَّيْتُمْ" İstisnasının İzahı

Sen bu temel kaideyi iyice kavradığın zaman biz deriz ki: "اِلَّا مَا ذَكَّيْتُمْ" ifadesindeki istisna hakkında şu görüşler ileri sürülmüştür.

Birinci görüş: Bu, Hak Teâlâ'nın, وَمَا اَكَلَ "boğulmuş" sözünden وَالْمُنْخَنِقَةُ السَّبُعُ *"canavar parçalamış olan"* sözüne kadar geçen ifadelerin tamamından istisnâdır. Bu, **Hz. Ali, İbn Abbas, Hasan el-Basrî** ve **Katade**'nin görüşüdür. Buna göre, sen o hayvanda hareket eden bir göz veya hareket eden

bir kuyruk veyahut da yere vuran bir ayak görür de onu kesmek için yetişebilirsen, kes onu. Çünkü o helaldir. Zira, onda hayattan bir nişane ve alâmet olmasaydı, bu haller meydana gelmezdi. Binâenaleyh, sen, o hayvanı bu haller üzere bulduğuna göre, bu onda hayatiyetin tamamen bulunduğuna delâlet eder.

İkinci görüş: Bu istisna, Cenâb-ı Hakk'ın sadece وَمَا اَكَلَ السَّبُعُ *"canavar parçalamış olan..."* sözüne hastır.

Üçüncü görüş: Bu istisnâ, istisnâ-i munkatı'dır. Buna göre sanki, "Fakat bu sayılanların dışında kestiklerinize gelince, onların etleri helaldir" denilmek istenmiştir.

Dördüncü görüş: Bu, haram kılınan şeylerden değil, haram kılmaktan istisnadır. Yani, "Yukarıda sayılanlar size haram kılınmıştır. Ancak, sizin kesmeniz haram değildir. Zira bu, size helaldir" demektir. Bu taktire göre de istisnâ, istisnâ-i munkatı' olur.

Putlara Kesilen Hayvanların Etleri

Bu âyette zikredilen, haramlardan **onuncusu** da, Cenâb-ı Hakk'ın, وَمَا ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ *"...ve, dikili taşlar üzerinde boğazlananlar"* ifadesidir. Bu ifadeyle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyette yer alan "اَلنُّصُبِ" kelimesi hem cemi hem de müfret olmaya muhtemeldir. Eğer biz bunun cemi olduğunu söylersek, o takdirde bu kelimenin müfredi hakkında şu üç görüş zikredilebilir:

a) Bu kelimenin müfredi, "نِصَابٌ" kelimesidir. Buna göre, bizim "نِصَابٌ" ve "اَلنُّصُبِ" şeklindeki sözümüz, "حِمَارٌ" ve "حُمُرٌ" (eşek, eşekler) sözümüz gibi olur.

b) Bunun müfredi, "اَلنَّصْبُ" kelimesidir. Buna göre bizim "نَصْبٌ" ve "نُصُبٌ" dememiz, "سَقْفٌ" ve "سُقُفٌ" (tavan, tavanlar) "رَهْنٌ" ve "رُهُنٌ" (rehin, rehinler) sözümüz gibidir. Bu, **İbnu'l-Enbarî**'nin görüşüdür.

c) Bu kelimenin müfredi, اَلنَّصْبَةُ (alâmet, işaret) kelimesidir. Nitekim **Leys**, "اَلنُّصُبُ" kelimesi, "اَلنَّصْبَةُ" kelimesinin cem'idir ki "اَلنَّصْبَةُ" kelimesi de, bir topluluk, bir kavim için dikilen alâmet demektir" demiştir. Ama, biz "اَلنُّصُبُ" kelimesinin müfret, cemisinin ise "اَلْاَنْصَابُ" kelimesi olduğunu söylersek, bu durumda bizim "نُصُبٌ" ve "اَنْصَابٌ" şeklindeki sözümüz "اَلطُّنُبُ" ve "اَلْاَطْنَابُ" (çadır ipi, çadır ipleri...) dememiz gibi olur. **Ezherî, "A'şâ,** "نُصُبٌ"

kelimesini müfret kabul ederek, وَلَا النُّصُبَ الْمَنْصُوبَ لَا تَنْسُكَنَّهُ لِعَاقِبَةٍ وَاللّٰهُ رَبَّكَ فَاعْبُدَا "sakın, sonrasında elde edeceğin bir menfaatten dolayı, dikili taşa perestiş etme!.. Ancak, Rabbin olan Allah'a ibâdet et..." demiştir" demektedir.

***İKİNCİ MESELE:* "Nûsub" Tabirinden Maksat Putlar Değildir**

Bazı âlimler, bu âyette geçen "اَلنُّصُبُ" kelimesinin putlar olduğunu söylemişlerdir ki, bu uzak bir ihtimaldir. Çünkü bu ifade, وَمَا اُهِلَّ لِغَيْرِ اللّٰهِ بِهٖ *"Allah'tan başkası adına boğazlanan..."* ifadesine atfedilmiştir ki, bu, putların adına kesmek demektir. Ma'tûf'un, ma'tufun aleyh'ten başka olması gerekir.

İbn Cüreyc de şöyle demektedir: "اَلنُّصُبُ" kelimesi, putlar demek değildir. Çünkü asnâm (putlar), şekillendirilmiş ve nakışlanmış taşlardır. Âyette bahsedilen "اَلنُّصُبُ" ise, cahiliye çağı Araplarının, Kâbe'nin etrafına dikmiş oldukları taşlardır. Araplar, o taşların yanında putları için kurbanlar keser, kestikleri o hayvanın kanını o taşlara sürer ve o hayvanın etini o taşların üzerine koyarlardı. Bunun üzerine Müslümanlar, "Ya Resûlallah, cahiliyyedekiler, Beyt'e, kan ile ta'zimde bulunuyorlardı. Binaenaleyh, o Beyt'e saygı göstermeye biz daha layık ve müstahakız" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s) bunu yadırgamadı. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, *"Onların ne etleri, ne kanları hiçbir zaman Allah'a erişmez"* (Hacc, 37) âyetini indirmiştir.

Bil ki, gerek "وَمَا ذُبِحَ" ifadesinin başındaki "مَا" edâtı, (gerekse, "وَمَا اَكَلَ السَّبُعُ" ifadesinin başındaki, "مَا" edâtı), ref mahallindedirler. Çünkü bunlar, حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ *"Ölü.. size haram edilmiştir"* cümlesindeki "اَلْمَيْتَةُ" kelimesine atfedilmişlerdir.

Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın وَمَا ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ *"dikili taşlar üzerinde boğazlananlar..."* tabiri hakkında şu iki izah yapılmıştır:

a) "Dikili taşlara ta'zim inancıyla, ibadet hissiyle kesilenler..."

b) "Dikili taşlardan ötürü kesilenler..." Çünkü lâm ile alâ harf-i cerleri (birbirleri yerine kullanılabilirler). Nitekim Cenâb-ı Hak, فَسَلَامٌ لَكَ مِنْ اَصْحَابِ الْيَمِينِ *"Artık sağcılardan selam sana.."* (Vakıa, 91) buyurmuştur. Yani, فَسَلَامٌ عَلَيْكَ مِنْهُ "Ondan senin üzerine selam.." demektir. Yine o, وَاِنْ اَسَاْتُمْ فَلَهَا *"Eğer kötülük ederseniz, kendinize kötülük (etmiş olursunuz)"* (İsrâ, 7) buyurmuştur. Yani, "فَعَلَيْهَا" demektir.

Fal Okları Çekip Şans Oyunu Oynamak

On birincisi, Cenâb-ı Hakk'ın, وَاَنْ تَسْتَقْسِمُوا بِالْاَزْلَامِ *"..ve fal oklarıyla kısmet aramanız..."* ifadesidir. **Kaffâl** (r.h) şöyle der: "Cenâb-ı Hak, bu işi de,

yenilen şeyler arasında zikretmiştir. Çünkü bu, cahiliyedekilerin icat ettiği ve yenilen şeyler hakkında yaptıkları şeye uygun düşen şeylerdendir. Bu böyledir, zira dikili taşlar için kesilen kurbanlar, kurbanlıklar, Beyt'in yanında kesiliyordu. Fal oklarıyla kısmet talep etme işini de, Beyt'in yanında yapıyorlardı. Çünkü onlar da, Beyt'in yanında bulunuyorlardı. Bu ifadeyle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu âyet hakkında iki görüş ileri sürülmüştür:

a) Onlardan birisi yolculuğa çıkmak veya savaşmak yahut ticaret yapmak, ya da evlenmek veyahut da önemli herhangi bir iş yapmak istediklerinde, kısmet ve fal oku çekiyorlardı. Onlar, bu okların bir kısmına, "Bana, Rabbim emretti"; bazısına, "Beni, Rabbim nehyetti" diye yazmışlar, bir kısmını da boş bırakmışlardı. Emir yazılı ok çıkarsa, o kişi o işi yapar; nehiy yazılı ok çıkarsa yapmazdı... Eğer, boş ok çıkarsa, yeniden ok çekerdi... Fal okları çekmek suretiyle kısmet talep etmenin manası ise, o okları çekerek, o işin hayır mı şer mi olduğunu öğrenmeyi talep etmektir.

b) **Müerric** ve dilcilerin çoğu şöyle demişlerdir: "Buradaki "kısmet arama", nehyedilmiş olan bir kumardır. "Ezlam" da, kumar okları (fal okları) demektir." Birinci görüş, âlimlerin çoğunun tercih ettiği görüştür.

***İKİNCİ MESELE:* Ezlam Kelimesinin İzahı**

"Ezlam", fal okları manasına gelir ve müfredi "zelem"dir. Bu, **Ahfeş**'in görüşüdür. Fal okları böyle isimlendirilmiştir. Çünkü bunlar birbiriyle denkleştirilmişlerdir. Yine zayıf ve az ilgili olduğu zaman, birisi için "رَجُلٌ مُزْلِمٌ" ve "اِمْرَأَةٌ مُزْلِمَةٌ" denilir. İnce ve yapılışı ile boyu çok güzel olduğu zaman, fal oku için "قِدْحٌ زَلَمٌ" ve "قِدْحٌ مُزْلِمٌ" denilir. Yine birisi oklarını birbirine denk yaptığı zaman, مَا اَحْسَنَ مَا زَلَمَ سَهْمَهُ "Oklarını ne güzel düzenlemiş!" denilir. Sığırın ayaklarına da, güzellik ve incelik bakımından fal oklarına benzediği için, "ezlam" denilmiştir.

Sonra Cenâb-ı Hak, ذٰلِكُمْ فِسْقٌ *"Bunlar fisktır"* buyurmuştur. Bu tabir hakkında şu iki izah yapılmıştır:

a) Bu, sadece "fal okları ile kısmet arama"ya işarettir.

b) Bu, daha önce geçen, müşriklerin helal ve haram kılışlarının hepsine işarettir. "Binaenaleyh kim bu hususta, Allah'a karşı gelerek muhalefette bulunursa kâfir olur" demektir.

Tefe'ülün / Uğur Saymanın Hükmü

Eğer, "Birinci görüşe göre, niçin fal okları ile kısmet arama, fısk kabul edilmiştir? Hz. Peygamber (s.a.s), tefe'ülü sevmez miydi? Bu da, bir çeşit tefe'ül (bir çeşit uğur sayma)dır. Binâenaleyh bu, niçin fasıklık sayılmıştır?" denilir ise, biz deriz ki: **Vâhidî:** "Bu, gaybı öğrenmeyi istemek manasına geldiği için haram kılınmıştır. Bu ise, Hak Teâlâ'nın, *"Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilemez"* (Lokman, 34) ve *"Göklerde ve yerde gaybı, Allah'tan başka kimse bilmez"* (Neml, 65) âyetlerinden dolayı haramdır" demiştir.

Ebu'd-Derdâ (r.a) da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: مَنْ تَكَهَّنَ اَوْ اِسْتَقْسَمَ اَوْ تَطَيَّرَ طِيَرَةً تَرُدُّهُ عَنْ سَفَرِهِ لَمْ يَنْظُرْ اِلَى الدَّرَجَاتِ الْعُلَى مِنَ الْجَنَّةِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ *"Kim kehanette bulunur veya fal okları ile kısmet arar veya bir şeyi kendisini yolculuktan alıkoyacak bir uğursuzluk sayarsa, kıyamet günü cennetteki yüksek dereceleri göremez,"*[128]

Birisi şöyle diyebilir: "Eğer, bilinen emare ve ipuçlarına dayanarak, zann-ı galibe göre hareket etmek, gaybı bilmeyi isteme manasına gelseydi, rüyaları tabir etme ilmi de, gayb bilme isteği veyahut küfür sayılırdı. Çünkü bu da, gaybı bilmeyi istemek demektir. Yine tefe'üle tutunmak (iyi ve güzel bir şeyi uğurlu saymak) da, bir küfür olurdu. Çünkü bu da, gaybı bilmeyi istemek demektir. Yine kendisine ilham geldiğini iddia eden ehl-i kerametin de kâfir sayılmaları gerekirdi." Malumdur ki bunların böyle olduğunu söylemek yanlıştır. Yine geçen iki âyet (Lokman, 34) ve (Neml, 65), ilim (bilme) hakkındadırlar. Halbuki fal okları ile kısmet arayanların bunu yapmakla kesin bir bilgi değil, zayıf bir zan elde ettiklerini kabul ediyoruz. Binâenaleyh fal okları ile kısmet arayanlar, bu iki âyetin hükmüne girmezler.

Bir kısım diğer âlimler de şöyle demişlerdir: "Onlar o fal oklarını, putlarının yanında bulunduruyorlar ve çektikleri okların üzerinde çıkan "yap" veya "yapma" emrinin, putlarının irşadı ve yardımı ile olduğuna inanıyorlardı. İşte bundan dolayı, fal oku çekmek bir küfür ve fâsıklık sayılmıştır." Bence bu, daha evlâ ve doğruya daha yakın olan görüştür.

Cenâb-ı Hak, اَلْيَوْمَ يَئِسَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ دِينِكُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِ *"Bugün kâfirler dininizden umutlarını kestiler. Artık onlardan korkmayın, benden korkun"* buyurmuştur.

128 Mecmâu'z-Zevâid, 5/118.

Bil ki Allahu Teâlâ, geçen kısımda helal ve haram kıldığı hayvanları sayınca, o sözü *"Bunlar, yoldan çıkıştır"* diyerek bitirmiştir ki bundan maksat, mükellefleri böyle amellerden sakındırmaktır. Sonra Allahu Teâlâ, mü'minleri koyduğu hükümlere sımsıkı ve mümkün olduğu kadar tam bir şekilde sarılmaya teşvik etmiş ve *"Bugün kâfirler dininizden umutlarını kestiler. Artık onlardan korkmayın"* buyurmuştur. Bu, "Müşriklerin, şeriat ve dininiz hususunda size muhalefet etmelerinden korkmayınız. Çünkü ben size kâhir bir devlet ve büyük bir kuvvet nasip ettim. Binâenaleyh onlar, sizin yanınızda zelil ve mağlupturlar. Onlar, sizi ezme ve size hükümran olma hususunda ümitsizliğe düşmüşlerdir. Durum böyle olunca onlara iltifat etmeyip, Allah'a itaate yönelmeniz ve O'nun kanunları ile amel etmeniz gerekir" demektir.

Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetteki, *"Bugün kâfirler dininizden umutlarını kestiler"* ifadesi hakkında şu iki görüş vardır:

1) Bundan maksat, (bu âyetin nazil olduğu) o aynı gün değildir. Binâenaleyh "Onlar o günden bir-iki gün önce ümitsiz değillerdir" denilemez. Bu, dilcilerin örfüne göre söylenmiş bir sözdür. Bunun manası şöyledir: "Şu anda sizin, artık kâfirlerin yağcılığına ihtiyacınız yoktur. Çünkü artık siz, hiçbir düşmanınızın, işinizi zayıflatacak bir ümit ve arzuya düşemeyeceği bir durumdasınız. Bunun bir benzeri de insanın, "Ben dün genç idim, ama bugün ihtiyarım" demesi gibidir. Bunu söyleyen kimse, "dün" ifadesi ile, içinde bulunduğu günden bir önceki günü; "bugün" ifadesi ile de içinde bulunduğu günü kastetmemiştir.

2) Bundan maksat, âyetin nazil olduğu gündür. Âyet bir cuma günü nazil olmuştur. Âyet, hicri onuncu yıl, Veda haccının arefe günü ikindi sonrasında nazil olmuştu. O esnada Hz. Peygamber (s.a.s), kulağı yarık devesi üzerinde Arafat'ta vakfe yapıyordu.

Hak Teâlâ'nın اَلْيَوْمَ يَئِسَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ دِينِكُمْ *"kâfirler dininizden umutlarını kestiler"* buyruğu ile ilgili olarak da iki görüş vardır:

1) Onlar, Cenâb-ı Hak bu şeyleri haram kıldıktan sonra, artık bu habis ve pis şeyleri helal kılmanızdan ümitlerini kesmişlerdir.

2) Onlar, dininizde size galip gelme hususunda ümitsizliğe düşmüşlerdir. Bu böyledir, çünkü Cenâb-ı Hak, bu dini diğer dinlere üstün getireceğini

va'detmiştir. Bu da Cenâb-ı Allah'ın, *"Çünkü o, bunu diğer bütün dinlerden üstün kılacaktır"* (Saff, 9) âyeti ile beyan ettiği hususdur. Böylece Allah o vaad ve yardımını gerçekleştirmiş, korkuyu tamamen gidermiş ve kâfirleri, daha önce galip iken mağlup, kâhir iken makhûr duruma sokmuştur. İşte evlâ olan bu görüştür.

***İKİNCİ MESELE:* Takiyye Yapmak Gerekir mi?**

Bazı âlimler şöyle demişlerdir: "Bu âyet, korku duyulduğunda "takiyye" yapılabileceğine delâlet eder. Çünkü Cenâb-ı Hak, bu dinin kanunlarını ve onunla açıkça amel etmeyi emretmiş, ama bunu kâfirlere karşı bir korkunun bulunmaması şartına bağlamıştır ki, bu korku bulunduğu zaman, açıktan amel edilmeyeceğini gösterir."

Şûra ve Meşveret Üzerinde İzahlar

Sonra Cenâb-ı Hak اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَاَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِى وَرَضِيتُ لَكُمُ الْاِسْلَامَ دِينًا *"Bugün sizin dininizi kemale erdirdim, üzerinizdeki nimetimi tamamladım ve size din olarak İslam'ı (verip ondan) hoşnut oldum"* buyurmuştur.

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Dinin Bugün Tamamlanması, Öncekine Noksanlık Verir mi?**

Bu âyetle ilgili bir soru vardır. O da şudur: Âyetteki, *"Bugün sizin dininizi kemale erdirdim"* ifadesi, dinin bundan önce noksan olması manasına gelir ki bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ömrünün çoğunu üzerinde geçirdiği dinin, nâkıs bir din olduğunu ve mükemmel dini ancak ömrünün sonunda kısa bir zaman için yaşadığı manasına gelir.

Bil ki müfessirler, böyle bir müşkilden kurtulmak için âyeti şu şekillerde izah etmişlerdir:

a) "Cenâb-ı Hakk'ın, *"Sizin dininizi kemale erdirdim"* buyruğundan maksat, Müslümanlardan korkularını izale etmek ve onların düşmanlarına kâdir olduğunu göstermektir. Bu tıpkı bir padişahın, düşmanını iyice yenip kahrettiği zaman, "işte bugün mülkümüz (devletimiz) mükemmel hale geldi" demesi gibidir." Bu izah zayıftır. Çünkü o padişahın mülkü, zaten düşmanını yenmeden önce eksik idi.

b) "Bugün, helal ve haramı öğrenme hususunda mükellef olduğunuz şeylerden, ihtiyaç hissettiklerinizi size tamamladım." Bu izah da zayıftır. Çünkü Hak Teâlâ, o günden önce, Müslümanların muhtaç oldukları şer'î

kanunları onlara tamamen vermemiş ise, bu açıklamanın, ona ihtiyaç duyulduğu zamandan sonra yapılması demektir ki caiz olmaz.

c) Bu, **Kaffâl**'ın söylediği ve tercihe şayan olan şu görüştür: "Din, kesinlikle nâkıs (eksik) olmaz. Aksine o, her zaman kâmil (tam)dır. Yani Allah katından inen kanunlar her zaman, o vakit için yeterlidir. Fakat Cenâb-ı Hak, dini göndermeye başladığı ilk vakitlerde, o gün için mükemmel olan şeyin, sonrası için mükemmel olmayacağını ve onda bir uygunluğun kalmayacağını biliyordu. İşte bu sebeple, bir hüküm geldikten sonra neshedilmiş veya yok iken gelip dine ilave edilmiş. Ama peygamberliğin son zamanlarında Allahu Teâlâ şeriati tam ve kâmil hale getirmiş ve onun kıyamete kadar devam etmesine hükmetmiştir. Binâenaleyh Şeriat-i İslam, her zaman kâmil olmuş demektir. Ancak başlangıçtaki mükemmellik, belli bir zamana kadar olan mükemmelliktir, son zamanındaki ise kıyamete kadar sürecek bir mükemmelliktir. İşte bu sebepten ötürü Cenâb-ı Hak, *"Bugün sizin dininizi kemâle erdirdim"* buyurmuştur.

***İKİNCİ MESELE:* Kıyası Kabul Etmeyenler ve Edenler**

Kıyası kabul etmeyenler, "Âyet, kıyas yapmanın bâtıl olduğuna delâlet etmektedir. Çünkü âyet, Allah'ın, bütün hâdiseler hakkında hüküm vermek için nass koymuş olduğunu gösterir. Zira eğer, bazı şeylerin hükmü açıklanmamış olsaydı, din kemâle ermemiş olurdu. Her şey hakkında nass bulunduğuna göre, kıyas eğer o nassa uygun bir şekilde yapılacak ise, bu abes ve manasız bir iş olurdu. Eğer nassın hilâfına kıyas yapılacak olursa, bu da bâtıl olur" demişlerdir.

Kıyası kabul edenler buna şöyle cevap vermişlerdir: "Âyette bahsedilen, dinin kemâle erdirilmesinin manası şudur: Allahu Teâlâ, her şeyin hükmünü beyan etmiştir. Fakat bunların bir kısmını nass ile, bir kısmını da, hükmünün bilinmesinin yolunun kıyas yapmak olduğunu belirterek beyan etmiştir. Çünkü Allahu Teâlâ, hadiseleri iki kısma ayırmıştır: Birincisi, hükümlerini nass ile belirttiği hadiseler; ikincisi ise, hükümleri, birinci kısma kıyas edilerek elde edilebilecek hadiselerdir. Hak Teâlâ, kıyas yapmayı ve mükelleflerin kıyasa göre amel etmelerini emredince, bu bir nevi bütün hükümleri açıklamak gibi olmuştur. Durum böyle olunca, işte bu dini kemale erdirme olmuş olur."

Kıyası kabul etmeyenler, buna karşı şöyle demişlerdir: "Hakkında nass olmayan bir hadisenin hükmünü, hakkında nass bulunan bir hadisenin

hükmüne benzetmeyi gerektiren yol, ya kesin delillere dayanır, ya da dayanmaz. Eğer birinci ihtimal söz konusu ise, onun doğruluğunda münakaşa edilmez. Çünkü biz, yakînî (kesin) mukaddimelere (öncüllere) dayandırılan kıyasın, bir hüccet olduğunu kabul ediyoruz. Ancak ne var ki böylesi kıyasta isabet eden, bir kişi olur, isabet edemeyen ise, ikâba müstahak olur ve kâdînin o hususdaki hükmünü nakzetmiş olur. Siz ise bunu söylemiyorsunuz. Eğer ikinci ihtimal söz konusu ise, bu herkesi, onun Allah'ın dini olup olmadığını tam bilmeksizin, zann-ı galibe göre bir şeye hükmetmeye muktedir ve yetkili kılmak olur. Malumdur ki böyle bir şey, dini kemale erdirmek olmaz. Aksine bu insanları, zanlar ve bilgisizlikler tehlikesine atmak olur."

Kıyası kabul edenler de şöyle demişlerdir: "Her müctehid, zann-ı (galibine) göre amel etmekle mükellef kılınınca ve her mükellef de, kendisinin kat'î olarak Allah'ın hükmü ile amel ettiğine inanınca, işte o zaman, böyle bir soru ortadan kalkar."

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âlimlerimiz şöyle demişlerdir: "Bu âyet, Râfizîlerin görüşünün bâtıl olduğuna delâlet etmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak, kâfirlerin, dini değiştirmekten artık ümit kestiklerini açıklamış ve bunu da, *"Artık onlardan korkmayın, benden korkun"* beyanı ile te'kid etmiştir. Binâenaleyh **Hz. Ali İbn Ebû Talib** (r.a)'in imamlığı (halifeliği) hususunda, itaat edilmesi vacip olacak şekilde gerek Allah'tan, gerek Resûlullah tarafından kesin bir nass bulunsaydı, bu nassı gizlemek veya değiştirmek isteyen, bu âyete göre, artık bu işten ümidini kesmiş olurdu. O zaman da sahabeden hiçbirinin, öyle bir nassı inkâra, değiştirmeye veya gizlemeye güç yetirememesi gerekirdi. Ama durum böyle olmayıp, aksine böyle bir nassın zikri dahi geçmediğine ve kendisinden ne bir eser, ne bir haber olmadığına göre, biz böyle bir nassın mevcudiyetini iddia etmenin bir yalan olduğunu ve de Hz. Ali'nin hilafetine dair bir nassın bulunmadığını anlamış oluruz."

DÖRDÜNCÜ MESELE

Ashab-ı Âsâr (hadisçiler) şöyle demişlerdir: "Hz. Peygamber (s.a.s) bu âyetin nüzulünden sonra, ancak seksen bir veya seksen iki gün yaşadı ve İslâm dininin ahkâmında bu âyetten sonra kesinlikle ne bir ziyade, ne bir nesih, ne de bir değişiklik vaki olmamıştır. Böylece bu âyet, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, âdetâ vefatının yaklaştığını haber verme gibi olmuştur ve bu bir

gaybdan haber vermedir. Bu da, bir mu'cizedir. Bunu te'kid eden bir husus da rivayet edilen şu hususdur: Hz. Peygamber (s.a.s) bu âyeti ashaba okuduğu zaman, onlar, **Hz. Ebû Bekir** (r.a) hariç, son derece sevinmiş ve büyük bir sevinç göstermişlerdir. **Hz. Ebû Bekir** (r.a) ise ağlamış. Ona, niçin ağladığı sorulunca, "Bu âyet, Resûlullah'ın vefatının yakın olduğuna delâlet etmektedir. Çünkü kemâlden sonra zeval bulunur" demiştir. Binâenaleyh bu hâdise, bu âyet vesilesi ile, kendisinden başkasının vâkıf olmadığı bir sırra (manaya) vâkıf olduğu için, Hz. **Ebû Bekir es-Sıddîk** (r.a)'in ilminin mükemmelliğine bir delil olur.

BEŞİNCİ MESELE: **Dinin Mahiyeti**

Âlimlerimiz şöyle derler: "Bu âyet, dinin ancak Allah'ın yaratması ve var etmesi ile olduğunu göstermektedir. Bunun delili Allah'ın, dinin kemale erdirilmesi işini kendisine nisbet ederek, *"Bugün sizin dininizi kemâle erdirdim"* buyurmasıdır. Dinin Allah tarafından kemâle erdirilmesi ancak, dinin aslı (kendisi) de Allah'tan olursa, söz konusudur."

Bil ki biz, "Din, amel etmekten ibarettir" veya, "Din, ma'rifetten (Allah'ı tanımaktan) ibarettir" veyahut da, "Din, inanç, ikrar ve amelin toplamından ibarettir" dediğimizde, bunların hepsi aynı manaya gelir. Binâenaleyh, bu konudaki istidlâl açık ve zâhirdir.

Mu'tezile'ye gelince, onlar bunu, dinin beyan edilmesinin ve hükümlerinin açıklanmasının kemale erdirilmesi (iyice yapılması) manasına hamletmişlerdir. Şüphe yok ki onların bu manaları, hakikatten mecâza sapmadır.

Sonra Hak Teâlâ, وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي *"Üzerinizdeki nimetimi tamamladım"* buyurmuştur ki bu, "Din ve şeriatı kemale erdirmek suretiyle, size olan nimetimi tamamladım" demektir. Sanki o, şöyle buyurmaktadır: "Bugün sizin dininizi kemale erdirdim ve bu kemale erdirme vesilesi ile de size olan nimetimi tamamladım. Çünkü İslam nimetinden daha tam ve mükemmel başka bir nimet daha yoktur."

Bil ki bu âyet-i kerime, imanın yaratıcısının da Allah olduğuna delâlet etmektedir. Çünkü biz, İslâm dininin bir nimet olduğunu söylüyoruz. Her nimet, ancak Allah'tandır. Binâenaleyh, İslâm dininin de Allah'tan olması gerekir. Biz ancak, şu iki sebepten ötürü İslam'ın bir nimet olduğunu söyledik:

a) Ümmet-i Muhammed'in dilinde meşhur olan şu sözleridir: "İslam nimetinden dolayı Allah'a hamdolsun."

b) Allahu Teâlâ bu âyette, *"Bugün sizin dininizi kemâle erdirdim ve üzerinizdeki nimetimi tamamladım"* buyurmuş, böylece buradaki nimeti müphem olarak zikretmiştir (hangi nimet olduğunu belirtmemiştir). Bu nimet ile, daha önce zikredilen dinin kastedilmiş olduğu açıktır.

Eğer, "Nimeti tamamlama" ifadesi ile, Müslümanları, düşmanlarına üstün ve kâhir bir duruma getirmiş olma, ya da bu şeriati kendisine hiçbir neshin yol bulamayacağı bir hale getirmiş olmanın murat edilmiş olması niçin caiz olmasın?" denilir ise, biz deriz ki: "Bunlardan birinci ihtimal, zaten Cenâb-ı Hakk'ın, *"Bugün kâfirler dininizden umutlarını kestiler"* ifadesi ile anlaşılmaktadır. Âyetteki bu ifadeyi, aynı manaya hamletmek bir tekrar olmuş olur. İkinci ihtimale gelince, İslâm dinini ayakta tutma, bir nevi nimetin tamamlanması olunca, dinin aslının da muhakkak olarak bir nimet olması gerekir. Binâenaleyh İslâm dininin bir nimet olduğu sabit olmaktadır.

Bu sabit olunca biz deriz ki: "Her nimet Allah'tandır. Bunun delili, *"Size ulaşan her nimet Allah'tandır"* (Nahl, 53) âyetidir. Bu iki mukaddime sabit olunca, İslâm dininin de Allah'ın yaratması ve var etmesi ile meydana geldiğine kesin olarak hükmetmek gerekir.

Daha sonra Cenâb-ı Allah, وَرَضِيتُ لَكُمُ الْاِسْلَامَ دِينًا *"Size din olarak İslâm'ı (verip ondan) hoşnut oldum"* buyurmuştur ki bu, "İslam dini, Allah katında beğenilen ve râzı olunan dindir" demektir. Bunun böyle olduğunu, *"Kim İslam'dan başka bir din ararsa, (bu din) ondan asla kabul edilmeyecektir"* (Âl-i İmran, 85) âyeti de desteklemektedir.

Sonra Cenâb-ı Hak, فَمَنِ اضْطُرَّ فِى مَخْمَصَةٍ غَيْرَ مُتَجَانِفٍ لِاِثْمٍ فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ *"Kim son derece açlık halinde çaresiz kalırsa, günaha meyil maksadı olmaksızın (haram olan etlerden yiyebilir). Çünkü Allah, çok bağışlayıcı ve çok esirgeyicidir"* buyurmuştur.

Bu ifadeler, daha önce zikredilmiş bulunan, Allah'ın haram kıldığı yiyeceklerle ilgili ifadelerdendir. Yani, "Bu sayılan şeyler, her ne kadar haram kılınmışlarsa da, zaruret halinde helal olurlar" demektir. Cenâb-ı Allah'ın *"Bunlar yoldan çıkıştır"* sözünden buraya kadar geçen sözler ise, bu arada bulunmuş olan itiraziyye ifadeleridir. Bundan maksat ise, zikredilmiş olan haram kılmanın manasını te'kid etmektir. Çünkü, bu pis şeyleri (habâis) haram kılmak, kâmil olan dinin, tam olan nimetin ve Allah katında razı olunan İslam'ın cümlesindendir.

Âyette geçen "اُضْطُرَّ" kelimesinin manası, "Kendisi bulunduğunda leş yemekten kaçınılması mümkün olmayan bir zarar, sıkıntı isabet ettiği zaman" demektir. "اَلْمَخْمَصَةُ" kelimesi ise, "açlık" anlamındadır.

Dilciler şöyle demişlerdir: "اَلْخَمْصُ" ve "اَلْمَخْمَصَةُ" kelimeleri, açlık esnasında karında hiçbir yemeğin bulunmamasıdır. Kelimenin aslı, karnın çekilip büzülmesi anlamına gelen, "اَلْخَمْصُ" kelimesidir. Bu manada olmak üzere رَجُلٌ خَمِيصٌ وَخَمْصَانٌ "Aç, karnı içeri çekilmiş adam" ve وَامْرَأَةٌ خَمِيصَةٌ وَخَمْصَانَةٌ "Aç, karnı içeri çekilmiş karı" denilmektedir. Bu kelimelerin çoğulu "خَمَائِصُ" ve "خَمْصَانَاتٌ"(karnı aç erkekler ve karnı aç kadınlar) şeklinde gelir.

Mütecanif Kelimesinin İzahı

Âyette geçen "غَيْرَ مُتَجَانِفٍ لِإِثْمٍ" tabiri, "günaha kastetmeksizin, âmden günah işlemeyi istemeksizin" demektir. "اَلْمُتَجَانِفُ" kelimesinin aslı ise meyletmek anlamına gelen "اَلْجَنَفُ" kelimesidir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Bununla beraber, kim vasiyet edenin haksızlığa meylinden, yahut günaha gireceğinden endişe edip de.."* (Bakara, 182) buyurmuştur. Buradaki "جَنَفًا" kelimesi, işte "مَيْلًا" (meylederek) anlamındadır. Buna göre "غَيْرَ مُتَجَانِفٍ" ifadesi, "günaha meyletmeksizin, ona sapmaksızın.." demektir. Buradaki "غَيْرَ" kelimesinin, فَتَنَاوَلَ غَيْرَ مُتَجَانِفٍ "Ve de, meyletmeksizin (o haram kılınmış şeylerden) alırsa.." manasında olmak üzere, mahzuf mukadder bir fiilden hâl olarak nasbedilmesi caiz olabileceği gibi, buradaki "اُضْطُرَّ" fiili ile de nasbedilmiş olması da caizdir. Bu durumda, yukarıda takdir edilmiş olan fiil, فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ مُتَجَانِفٍ لِإِثْمٍ فَتَنَاوَلَ... "Her kim, bir günaha meyletmeksizin çaresiz kalır da (haram kılınmış o şeylerden) alırsa..." şeklinde sonraya bırakılmış olur.

Burada geçen, "اَلْإِثْمُ" (günah) kelimesinin manası, Iraklılara göre, o kimsenin açlığını gidermenin üzerinde olarak, haz ve lezzet duymak için o şeylerden yemesi; Hicazlılara göreyse, o kimsenin, o yolculuğuyla âsî ve günahkâr olmasıdır. Biz, bu hususdaki izahı Bakara Sûresi'nde "فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ" (Bakara, 173) âyetinin tefsirinde iyiden iyiye yapmıştık.

Cenâb-ı Hakk'ın فَإِنَّ اللهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ *"Muhakkak ki Allah çok affeden* ve *ihsanı bol olandır"* ifadesi, "Muhakkak ki Allah onları, onların çaresiz kalıp yemeleri halinde, haram olanı yemelerinden dolayı hasıl olan günahlarını bağışlar ve yemeye ihtiyaç duydukları bir sırada bu haram kılınmış olan şeyleri, onlara helal kılmış olması bakımından da kullarına karşı çok merhametlidir" demektir.

Temiz Yiyecekler Helâl Kılındı

يَسْـَٔلُونَكَ مَاذَآ أُحِلَّ لَهُمْ قُلْ أُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُ وَمَا عَلَّمْتُم مِّنَ الْجَوَارِحِ مُكَلِّبِينَ تُعَلِّمُونَهُنَّ مِمَّا عَلَّمَكُمُ اللَّهُ فَكُلُوا مِمَّآ أَمْسَكْنَ عَلَيْكُمْ وَاذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴿٤﴾

"Kendilerine neyin helâl edildiğini sana sorarlar. De ki: "Bütün iyi ve temiz şeyler size helal edilmiştir." Allah'ın size öğrettiğinden öğretip yetiştirdiğiniz avcı hayvanların size tutuverdiklerinden de yiyin ve üzerine besmele çekin: Allah'tan korkun. Çünkü Allah, hesabı pek çabuk görendir" (Mâide, 4).

Âyetteki, *"Kendilerine neyin helal edildiğini sana sorarlar. De ki: "Bütün iyi ve temiz şeyler size helal edilmiştir"* cümlesi de, yukarıda zikredilmiş olan yemek ve yiyecek şeylerle ilgilidir. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

Keşşaf sahibi şöyle demiştir: "Buradaki "يَسْـَٔلُونَكَ" sözü "Sana diyorlar, söylüyorlar" manasındadır. İşte bundan dolayı مَاذَا أُحِلَّ لَهُمْ *"kendilerine neyin helâl edildiğini..."* ifadesi gelmiştir. Sanki şöyle denilmektedir: "Onlar sana, 'Bizim için ne helal kılındı?' diyorlar." Ancak ne var ki âyette, onların sözü aynen nakledilerek, مَاذَا أُحِلَّ لَنَا "Bize ne helâl edildi..." denilmemiştir." Bil ki bu görüş zayıftır, Çünkü, eğer bu, onların sözünü aynen nakletmek üslûbunda olsaydı, onlar مَاذَا أُحِلَّ لَهُمْ "onlara ne helâl edildi?" demiş olurlardı. Malumdur ki, bu yanlış ve asılsızdır. Çünkü onlar böyle demezler; bilâkis ancak, مَاذَا أُحِلَّ لَنَا "Bize ne helal edildi?" derler. Doğrusu bu, onların sözlerini aynen aktarmak olmayıp, bilakis hâdisenin keyfiyetini beyân etmektir.

İKİNCİ MESELE

Vâhidî şöyle demiştir: Eğer sen "مَاذَا" ifadesini bir isim kabul edersen, o takdirde o, mübtedâ olarak mahallen merfûdur. Haberi de ...أُحِلَّ "helâl kılındı" cümlesidir. Ama sen arzu edersen, "مَا" edâtını tek başına isim kabul edersin ki, haberi de "ذَا" olur. "أُحِلَّ" cümlesi ise, "ذَا" edâtının sıla cümlesi olur. Çünkü bu ifâde, مَا الَّذِى أُحِلَّ لَهُمْ "kendilerine helal kılınan şey... nedir?" takdirindedir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cahiliye dönemindeki Araplar, "Bahîra", "Sâibe", "Vasîle" ve "Hâm..." adını verdikleri etleri temiz ve helal olan hayvanları, kendilerine haram kılıyorlardı. Onlar, aslında bu hayvanların temiz olduklarına hükmediyorlar, ancak ne var ki, birtakım zayıf şüphelerden dolayı onları yemenin haram olduğunu söylüyorlardı. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, temiz ve leziz olan her şeyin helal olduğunu zikretmiş ve bu âyetini *"De ki: "Allah'ın kulları için çıkarmış olduğu nimeti, temiz ve hoş rızıkları kim haram etmiş?"* (A'râf, 32) ve *"onlara temiz şeyleri helal, murdar şeyleri de haram kılıyor"* (A'râf, 157) âyetleriyle te'kid etmiştir.

Bil ki, "اَلطَّيِّبُ" kelimesi, Arapçada, lezzetli ve hoş olan anlamına gelmektedir. Kendisine müsaade edilen helâl de leziz ve hoş olan şeye teşbih edilerek, **"tayyib"** olarak adlandırılmıştır. Çünkü bu iki şey, zarar vermeme hususunda müşterektirler. Binaenaleyh, âyette geçen "اَلطَّيِّبَاتُ" kelimesiyle, helâl kılınmış olan şeylerin murat edilmiş olması mümkün değildir. Aksi halde âyetin takdiri, قُلْ اُحِلَّ لَكُمُ الْمُحَلَّلَاتِ "De ki: Size, helal kılınmış olan şeyler helal kılındı..." şeklinde olur ki, bunun bozuk ve zayıf, tutuk bir ifade olduğu malumdur. Binâenaleyh, âyette geçen "اَلطَّيِّبَاتُ" kelimesini, leziz olan ve arzu edilen şeyler manasına hamletmek gerekir. Böylece âyetin takdiri, "Size, leziz ve arzu edilen, iştah uyandıran her yiyecek helal kılınmıştır" şeklinde olur.

Bil ki, lezzet ve hoşa gitme hususunda ölçü, fıtratı selim ve ahlâkı da güzel olan kimselerdir. Çünkü bedevi Araplar, bütün canlıları yemeyi hoş buluyorlardı. Bu âyetlerin manası, *"Yerde ne varsa hepsini sizin için yaratan O'dur"* (Bakara, 29) âyetiyle de güçlenir. Zira bu âyet, yeryüzünde bulunan her şeyden faydalanmanın mümkün olmasını gerektirir. Ancak ne var ki, Cenâb-ı Hak bu umumu tahsis ederek, *"murdar şeyleri de haram kılıyor"* (A'râf, 157) buyurmuştur. Allah, pek çok âyetinde, leziz ve temiz olan şeylerin mubah olduğu hususunu açıkça belirtmiştir.

Binâenaleyh bu husus, haram ve helal olan yiyeceklerin bilinmesi konusunda kendisine müracaat edilen bir temel olmuş olur.

Bu yiyeceklerden birisi, at etinin, **Şâfiî** (r.h)'ye göre mubah olmasıdır. **Ebû Hanife** (r.h) ise, at etinin mubah olmadığını söylemiştir. **Şâfiî** (r.h)'nin delili şudur: "At eti, leziz ve güzeldir. Bunun böyle olduğu zarûrî olarak bilinmektedir. Durum böyle olunca, Hak Teâlâ'nın, *"Bütün iyi ve temiz şeyler size helal edilmiştir"* buyruğundan dolayı at etinin helal olması gerekir..."

Besmelesiz Boğazlamanın Hükmü

Bunlardan birisi de şudur: **Şâfiî** (r.h)'ye göre besmelesiz kesilen hayvanın eti mubahtır. **Ebû Hanife**'ye göre ise haramdır. **Şâfiî** (r.h)'nin delili şudur: Bu, leziz ve hoş şeydir... Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk ın, *"Bütün iyi ve temiz şeyler size helâl edilmiştir"* âyetinden ötürü helal olması gerekir. **Şâfiî** (r.h)'nin bu iki meselede de görüşünün doğruluğuna, bir önceki âyette geçen إِلَّا مَا ذَكَّيْتُمْ *"tezkiye ettikleriniz müstesna olmak üzere"* (Mâide, 3) istisnâsı da delâlet etmektedir. Çünkü Allah, "müzekkâ" olma halini istisnâ etmiştir. Tezkiye (zeka = ذَكَاةٌ) ise gerdanlık ile göğüs arasında kalan kısımda olacağı açıklanmıştır. Bu kısım, atta da mevcuttur. Bu sebeple, atın da kesilebilenler arasına girmesi ve Hak Teâlâ'nın إِلَّا مَا ذَكَّيْتُمْ *"kestikleriniz müstesna olmak üzere"* ifadesinin umumi olmasından dolayı, helal olması gerekir.

Besmelesiz kesilen hayvana gelince, o hayvanda da zekâ (tezkiye) işi tahakkuk etmiştir. Çünkü biz, besmelenin unutularak terk edilmesi halinde de, hayvanın müzekkâ olduğu hususunda ittifak ettik. İşte bu durum da, Allah'ın bizzat lisan ile zikredilmesinin, zekâ işinin mahiyetinden bir cüz olmadığına delâlet eder. Durum böyle olunca, besmelesiz tezkiye işi de mümkün olmuş olur. Binâenaleyh, tezkiye olduğu durumda biz de sizinle aynı hükmü paylaşıyoruz. Tezkiye işi tahakkuk ettiğinde o hayvan, Hak Teâlâ'nın إِلَّا مَا ذَكَّيْتُمْ *"... tezkiye ettikleriniz müstesna olmak üzere"* ifadesinin hükmüne girmiş olur.

Bunlardan birisi de, ehlî eşeklerin etinin, **İmam-ı Mâlik** ile **Bişr el-Müreysî**'ye göre mubah olmasıdır. Onlar, işte bu iki âyetle istidlâl etmişlerdir. Ancak ne var ki biz, bunun haram kılındığı hususunda, Hz. Peygamber (s.a.s)'den Hayber gününde O'nun ehlî eşeklerin etini haram kıldığına dair habere dayanmaktayız.

Daha sonra Allah, وَمَا عَلَّمْتُمْ مِنَ الْجَوَارِحِ مُكَلِّبِينَ تُعَلِّمُونَهُنَّ مِمَّا عَلَّمَكُمُ اللهُ *"Allah'ın size öğrettiğinden öğretip yetiştirdiğiniz avcı hayvanların size tutuverdiklerinden de yiyin"* buyurmuştur. Bu ifade hakkında birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu âyet hakkında iki görüş bulunmaktadır:

a) Burada bir hazf bulunmakta olup, takdiri şöyledir: أُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُ وَصَيْدُ مَا عَلَّمْتُمْ مِنَ الْجَوَارِحِ "Bütün iyi ve temiz şeyler ile, Allah'ın size öğrettiğinden öğretip de yetiştirdiğiniz avcı hayvanların size tutuverdikleri avlar size helal kılınmıştır." Buna göre takdir edilmiş olan "صَيْدُ" (av) kelimesi hazfedilmiştir ki, sonraki kelamın kendisine delâlet etmesiyle, sözde murat edilen mana da budur. Sonraki kelam ise, فَكُلُوا مِمَّا اَمْسَكْنَ عَلَيْكُمْ *"Onların size tutuverdiklerinden de yiyin"* ifadesidir.

b) Hak Teâlâ'nın, وَمَا عَلَّمْتُمْ مِنَ الْجَوَارِحِ *"Allah'ın size öğrettiğinden öğretip yetiştirdiğiniz..."* ifadesi mübteda, haberinin ise فَكُلُوا مِمَّا اَمْسَكْنَ عَلَيْكُمْ *"Size tutuverdiklerinden de yiyin"* ifadesi olduğu söylenebilir. Bu takdire göre söz, bir hazf ve takdim yapmadan da doğru olabilir.

***İKİNCİ MESELE:* Cevarih (Avcı Hayvanlar) Tabirinin izahı**

Âyette geçen اَلْجَوَارِح "avcı hayvanlar" kelimesi hakkında da şu iki görüş ileri sürülmüştür:

a) Bunlar, parçalayıcı kuşlar ve hayvanlardır. Bu kelimenin müfredi اَلْجَارِحَةُ lafzıdır. Bu hayvanlara "cevârih" adı verilmiştir. Zira bunlar, "bir iş yapıcıdırlar" (kevâsib); çünkü bu kelime, bir iş yapılıp kesbedildiği zaman, Arapların söylemiş olduğu جَرَحَ وَاجْتَرَحَ "yaptı, işledi..." kelimelerinden alınmıştır. Nitekim Cenâb-ı Hak, اَلَّذِينَ اجْتَرَحُوا السَّيِّئَاتِ *"kötülükleri işleyenler..."* (Câsiye, 21), yani "kesbedip kazananlar" ve وَيَعْلَمُ مَا جَرَحْتُمْ بِالنَّهَارِ *"Gündüzün de ne elde ettiğinizi bilir"* (En'âm, 60) buyurmuştur. Yani, مَا كَسَبْتُمْ "ne kesbettiğinizi..." demektir.

b) "Cevârih", yaralayan hayvan demektir. Bu görüşte olanlar, bir av hayvanının avını yakalayıp da ondan kan akıtmazsa, o hayvanı yemenin helal olmayacağını söylemişlerdir (mutlaka yaralayıp kan akıtması gerekir).

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Av Hayvanının Köpek Olması Şart Değildir**

İbn Ömer, Dahhâk ve **Süddî**'nin şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: "Köpeklerin dışında kalan diğer hayvanların avladığı av, yetişilerek kesilmezse, o hayvanı yemek caiz olmaz." Bu zatlar, Cenâb-ı Hakk'ın, مُكَلِّبِينَ *"öğretip yetiştirerek (baktığınız köpekler)"* ifadesine tutunarak, "Tahsis, bu hükmün o şeye mahsus olduğuna delâlet eder" demişlerdir.

Cumhurun iddiası ise şudur: Hak Teâlâ'nın مُكَلِّبِينَ *"Öğretip yetiştirdiğiniz avcı hayvanların..."* ifadesine pars, yırtıcı kuşlardan doğan, atmaca ve kartal gibi hayvanların avladığı her şey dahildir.

Leys ise söyle demektedir: "**Mücahid**'e, doğan, şahin, kartal ve pars gibi hayvanlar ile, avcı olan diğer yırtıcı kuşlardan sorulduğunda, o "Bütün bunlar "cevârih"tir" cevabını vermiştir."

Cumhur birinci görüşte olanların, Allah'ın مُكَلِّبِينَ *"öğretip yetiştirerek (baktığınız köpekler)"* ifadesine tutunmalarına şu şekilde cevap vermişlerdir.

1) Ayette geçen مُكَلِّبٌ (mükellip), avı sahibine yakalayıp tutması için, "cevârih"i öğretip yetiştiren kimse demektir. Bu kelimenin "kelb" (köpek) kelimesinin iştikak etmesi ise, terbiye etme işinin genelde köpekler üzerinde tahakkuk etmesinden ibarettir. Binâeanleyh bu lafız cinsindeki çokluk ve kesretten dolayı, kelb kelimesinden iştikak etmiştir.

2) Her yırtıcı hayvan, "kelb" diye isimlendirilir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s)'in اَللّٰهُمَّ سَلِّطْ عَلَيْهِ كَلْبًا مِنْ كِلَابِكَ فَأَكَلَهُ الْأَسَدُ *"Allahım, sen ona köpeklerinden bir köpek musallat et! Bunun üzerine de onu arslan yedi"*[129] hadisi de buna delâlet eder.

3) Bu kelime, alışkanlık manasında olan, "kelb" kelimesinden iştikak etmiştir. Nitekim Arapçada, bir kimse bir şeye çok düşkün olduğu zaman كُلِبَ بِكَذَا "Aklı ona takılıp kaldı" denilir.

4) Farzet ki, âyette bahsedilen, köpeğin avladığı avın mubah olduğu hususu olsun. Ancak ne var ki, özellikle bu hususun zikredilmiş olması bunun dışında kalan durumların mubahlığını, nefyetmez. Ok atma veya ağ ve tuzak kurmanın caizliği de bunu gösterir. Halbuki bunlar da âyette zikredilmiş değillerdir. Allah en iyi bilendir.

DÖRDÜNCÜ MESELE: **Avcı Hayvanın Eğitilmesi**

Âyet "cevârih"le, avcı hayvanlarla avlanmanın, bu hayvanların bu hususta terbiye edilmiş olmaları halinde helal olduğuna delâlet etmektedir. Çünkü Cenâbı Hak, *"Allah'ın size öğrettiğinden öğretip yetiştirdiğiniz avcı hayvanların size tutuverdiklerinden de yiyin..."* buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s) de **Adiyy İbn Hâtim**'e "Terbiye edilmiş ve öğretilmiş köpeğini ava salıverip de, Allah'ın ismini anarsan, (onun tuttuğu hayvandan) ye!" demiştir.

Şâfiî (r.h), köpeğin ancak şu hususlar tahakkuk ettiği zaman öğretilmiş olacağını söylemiştir: Onu ava saldığında, giderse; avını yakaladığında, onu tutmakla beraber ondan yemezse; onu çağırdığında sahibine icabet ederse; onu isteyip yanına çağırdığında, sahibinden kaçmazsa... Binlenaleyh, hayvan bunları defalarca yaparsa, o zaman o öğretilmiş, terbiye edilmiş sayılır.

Şâfiî (r.h) bu hususta belirli bir sınır çizmemiş, aksine, "sahibi, zann-ı galibince "bu öğrendi" dediği zaman, onun öğretilmiş ve terbiye edilmiş olduğuna hükmedilir" demiştir. Çünkü bir şey (isim), nass ve icmâ ile bilinemeyince, o hususta örfe başvurmak gerekir. Bu, rivayetlerin en zâhirinde (azharu'r-rivâyât) de, **Ebû Hanife**'nin görüşüdür. **Hasan el-Basrî** (r.h), köpeğin tek bir defada da muallem, öğretilmiş olacağını söylemiştir. **Ebû Hanife**'den gelen bir başka rivayette de, köpeğin bu işi iki defa tekrar etmesiyle öğretilmiş olacağının anlaşılmış olacağı hususu varid olmuştur ki, bu aynı zamanda, **Ahmed İbn Hanbel** (r.h)'in görüşüdür. **İmam Ebû Yusuf** ile **İmam Muhammed** (r.h)'den, köpeğin öğretilmiş olup olmadığının, üç defa denenmesiyle anlaşılacağı rivayeti varid olmuştur.

129 Sünenü'l-Beyhakî, 5/211.

BEŞİNCİ MESELE

Köpeklere av öğreten kimselere, "kellab" ve "mükellib" denilir. Buna göre "mükellib", "av avlamayı öğreten" demektir. Bu tıpkı, talim ve terbiyede bulunan kimselere, muallim ve müeddib denilmesi gibidir. **Keşşaf sahibi,** bu kelimenin, şeddesiz olarak ve kâf harfinin de sükûnuyla "مُكْلِبِينَ" (müklibîn) şeklinde okunduğunu, zira, if'âl kalıbı ile tef'îl kalıbının, müşterekliğ arzettiklerini söylemiştir.

ALTINCI MESELE

"مُكَلِّبِينَ" kelimesi, عَلَّمْتُمْ "öğrettiniz" kelimesinden hal olarak mansubdur. İmdi şayet, "عَلَّمْتُمْ" ifadesi sebebiyle kendisine ihtiyaç duyulmadığı halde, bu hal cümlesinin getirilmesi nedendir?" denilirse, biz deriz ki: Bunun faydası, bu hayvanları terbiye eden kimsenin, bu hususta çok derin bilgiye sahip olduğunu; bu hususta tecrübeli olduğunu ve öğretme işiyle vasfedilmiş olduğunu belirtmek içindir. *"Öğretip yetiştirdiğiniz"* ifadesi, ikinci hal veya müste'nef (yeni) bir cümledir ki, bundan maksat, o hayvanları terbiye etmenin şart olduğunu iyice göstermektir.

Sonra Cenâb-ı Hak, فَكُلُوا مِمَّا اَمْسَكْنَ عَلَيْكُمْ *"Size tutuverdiklerinden de yiyin"* buyurmuştur. Bununla ilgili iki mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Avcı Hayvanın Avı Yaralaması veya Ondan Yemesi**

Ava giden köpek, terbiye edilmiş olup, avı yakalayıp yaralar ve öldürürse, avcı da o hayvana yetiştiğinde av ölmüş olur ise, onun eti helaldir. Çünkü o köpeğin yaralayışı, o av hayvanını kesme gibidir. Diğer terbiye edilmiş avcı hayvanlar ile ok ve mızrak hakkındaki hüküm de böyledir. Fakat o köpek, avı yakalayıp, ona çullanarak, yaralamaksızın ağzı ile öldürür ise, bazı âlimler, o bir meyte (leş) olduğu için yenilemeyeceğini; diğer bazı âlimler ise, bu durumun âyetteki *"size tutuverdiklerinden de yiyin"* ifadesinin muhtevasına gireceğini söylemişlerdir. Bütün bunlar, o köpek, yakaladığı avdan yememiş olduğu zaman söz konusudur.

Eğer avcı hayvan, yakaladığı avdan yerse, işte âlimler bu hususta ihtilaf etmişlerdi. **İbn Abbas** (r.a) **Tâvûs, Şa'bî, Atâ** ve **Süddi**'ye göre, bunun yenilmesi helal değildir. Bu, **İmam-ı Şâfiî**'nin konu ile ilgili görüşlerinin en açığıdır. Bu görüştekiler şöyle demişlerdir: "Çünkü bu durumda o hayvan, avı kendisi için yakalamıştır. Halbuki âyet, avın, hayvan onu sahibi için tuttuğu zaman helâl olacağını göstermektedir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, **Adiyy İbn Hâtim**'e söylediği şu sözü de buna delâlet eder:

إِذَا اَرْسَلْتَ كَلْبَكَ فَاذْكُرِ اسْمَ اللهِ فَإِنْ اَدْرَكْتَهُ وَلَمْ يَقْتُلْ فَاذْبَحْ وَاذْكُرِ اسْمَ اللهِ عَلَيْهِ وَإِنْ اَدْرَكْتَهُ وَقَدْ قَتَلَ وَلَمْ تَأْكُلْ فَكُلْ فَقَدْ اَمْسَكَ عَلَيْكَ وَإِنْ وَجَدْتَهُ قَدْ اَكَلَ فَلَا تُطْعِمْ مِنْهُ شَيْئًا فَإِنَّمَا اَمْسَكَ عَلَى نَفْسِهِ

"Köpeğini ava saldığın zaman, besmele oku. Eğer yakaladığı ava, onu öldürmeden yetişirsen, onu besmele okuyarak kes. Eğer o ava, köpeğin onu öldürüp, henüz onu yememiş olduğu halde yetişir isen, onun etini ye. Çünkü o, o avı senin için tutmuştur. Yok eğer o köpek, avladığı şeyden yemiş olduğu halde bulur isen, ondan yeme. Çünkü o, o avı kendisi için tutmuştur."[130]

Selmân el-Fârisi, Sa'd İbn Ebu Vakkâs, İbn Ömer ve **Ebû Hureyre** (r.anhüm), o köpek avladığından yemiş olsa bile, o etin helal olduğunu söylemişlerdir. Bu, **İmam-ı Şâfiî**'nin ikinci görüşüdür.

Âlimler şahinin tuttuğu avdan yemesi halinde, o avın hükmünün ne olacağı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Buna göre bazıları şahin ile köpek arasında bu bakımdan bir fark olmadığını söylemişlerdir. Binâenaleyh eğer şahin, avladığı hayvandan bir şey yer ise, o yenilmez. Bu görüş, **Hz. Ali** (r.a)'den rivayet edilmiştir.

Sa'id İbn Cübeyr, Ebû Hanife ve **Müzeni** ise, kuşlardan olan avcı hayvanların, tuttukları avdan yiyip geriye bıraktıklarının yenilebileceğini, köpeğin yediği avından geriye kalanın ise yenilemeyeceğini söylemişlerdir. Onlara göre bu ikisi arasındaki fark şudur: Avdan yememe konusunda, döverek terbiye etmek mümkündür. Fakat şahini aynı yolla terbiye mümkün değildir.

***İKİNCİ MESELE:* Avdan Yeme Meselesi**

Âyetteki, مِمَّا اَمْسَكْنَ *"tutuverdiklerinden"* ifadesindeki "مِنْ" harf-i cerrinin, hangi manaya geldiği hususunda şu iki izah yapılmıştır:

a) Bu min-i zâidedir (asıl mana yönünden etkisi yoktur) ve tıpkı كُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ إِذَا اَثْمَرَ *"Mahsul verdiği zaman, onun mahsulünü yiyin"* (En'am, 141) âyetindeki "مِنْ" gibidir.

b) Bu, min-i teb'iziyye (ondan bir kısmı) manasınadır. Buna göre de şu iki izah yapılmıştır:

1) Avın tamamı yenilmez. Çünkü eti yenilir, kemikleri, kanı ve tüyü yenilmez.

2) Bu ifade, "Avcı hayvanların, kendisinden bir parça yedikten sonra, geriye sizin için bıraktıkları avlardan yiyiniz" demektir. Çünkü âyet, köpeğin, yakaladığı avdan yemiş olması halinde de, arta kalanın helalliğini göstermektedir. Zira o köpeğin, avdan yemesi, o avı sahibi için tutmuş olmasına mani değildir. Çünkü tutma, "köpeğin avını tutup, sahibi yanına gelinceye kadar, onu bırakmaması" demektir. İşte bu hal, köpek ondan yemiş olsa da, yemese de mevcuttur.

130 **Müslim,** Sayd, 1-3 (3/1529-1530).

Av Hayvanı Üzerine Besmele Çekme Gereği

Sonra Cenâb-ı Hak وَاذْكُرُوا اسْمَ اللهِ عَلَيْهِ *"ve üzerine besmele çekin"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili şu görüşler vardır:

1) Bu, "Köpeğini av üzerine salıverdiğinde besmele çek" demektir. Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s), إِذَا أَرْسَلْتَ كَلْبَكَ وَذَكَرْتَ اسْمَ اللهِ فَكُلْ *"Köpeğini, besmele çekerek av üzerine saldığında yakaladığından ye"*[131] buyurmuştur. Buna göre âyetteki, عَلَيْهِ "üzere" kelimesi, مَا عَلَّمْتُمْ مِنَ الْجَوَارِحِ *"yetiştirdiğiniz avcı hayvanlar"* ifadesi ile alâkalıdır. Yani, "Bu hayvanları ava salarken, besmele çekin" demektir.

2) Bu "عَلَيْهِ" kelimesi مَا أَمْسَكْنَ *"tutuverdikleri"* ifadesi ile alakalıdır. Yani, o avcı hayvanların tuttukları avları, ölmeden kesmeye yetişebilirseniz, onların üzerine besmele çekerek onları kesin" demektir.

3) Bu ifade, o avları yeme işi ile ilgilidir. Yani, "o avları yerken, besmele çekin" demektir. Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s), **Ömer İbn Ebû Seleme**'ye سَمِّ اللهَ وَكُلْ مِمَّا يَلِيكَ *"Besmele çek ve (yemeğin) önünde olan kısmından ye"* demiştir.

Bil ki **Şâfiî** (r.h)'ye göre, besmele kasten (bile bile) çekilmeksizin kesilen hayvanın etini yemek helâldir. Binâenaleyh biz bu ifadeyi, üçüncü manaya hamledersek, söylenecek söz yoktur. Fakat âyeti birinci ve ikinci manalara hamleder isek, bu âyet ile besmelenin kasten terk edilmemesini ifade eden nassları birleştirmek için, âyetteki emrin mendupluk manasına olduğu anlaşılır. Biz bu meseleyi, inşaallah "وَلَا تَأْكُلُوا مِمَّا لَمْ يُذْكَرِ اسْمُ اللهِ عَلَيْهِ" (En'âm, 121) âyetinin tefsirinde açıklayacağız.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَاتَّقُوا اللهَ إِنَّ اللهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ *"Allah'tan ittika edin. Çünkü Allah hesabı pek çabuk görendir"* buyurmuştur. Bu, "Helal ve haram kıldığı şeyler hususunda, Allah'ın emrine ters düşmekten sakının" demektir.

MÂİDE SÛRESİ'NİN DEVAMI 8. CİLTTEDİR

131 **Müslim,** Sayd, 1, 3 (3/1529-1530).

İÇİNDEKİLER

KADINLARLA İLGİLİ BEŞİNCİ HÜKÜM 5
Nisâ 22. Âyetin Tefsiri **5**
Nikâhın Cinsi Münasebet Olduğu Şeklindeki İzah 5
"Nikâh Cinsi Münasebet Değil, Yapılan Akittir"in İzahı 8
Üvey Anneleriyle Daha Önce Nikahlanmış Olanlar Nikahlarını Bozmazlar 16
KADINLARLA İLGİLİ ALTINCI HÜKÜM 18
Nisâ 23. Âyetin Tefsiri **18**
Nikâh Kıyılması Haram Olan On Dört Sınıf İnsan 18
Ana ve Kızla Evlenmenin Mahzuru 21
Haram Kılınanların Nevileri 22
Kişinin Annesi ile Evlenmesinin Haramlığı 22
Kızı ile Evlenmesinin Haramlığı 24
Kız Kardeşle Evlenmenin Haramlığı 26
Halalar ve Teyzelerle Evlenmenin Haramlığı 26
Yeğenlerle Evlenmenin Haramlığı 26
Süt Emmeden Dolayı Olan Mahremiyet 26
Süt Emme Sebebiyle Haram Olanlar 27
Kayınvalidelerle Evlenmenin Haramlığı 29
Himayenizdeki Üvey Kızlarınızın Haramlığı 31
Rebaib Kelimesinin İzahı 32
Evde Bulunmayan Üvey Kızla Evlenmenin Hükmü 32
Gelinlerle Evlenmenin Haramlığı 32
Evladın Sulbden Olup Evlâtlık Kurumunun Bulunmayışı 35
Torunlarla Evlenmenin Haramlığı 36
İki Kız Kardeşle Aynı Anda Evli Bulunma 36
Nisâ 24. Âyetin Tefsiri **42**
"Muhsan" Kelimesinin Manası 42
Zinakâr Zimmînin Cezası 44
Esir Edilen Gayr-i Müslimlerin Nikâhlarının Durumu 47
Nikâhlanmış Cariye Satılabilir mi? 48
Kur'ân'ın Genel Hükmünün Haber-i Vahidle Tahsis Edilmesine İtiraz 49
Mezkûr İtirazın Çürütülmesi 51
Mihrin En Az Miktarı 56
Mihr Mal Yerine Menfaat Sağlama Şeklinde Olabilir mi? 57
Bu Âyetten Mut'a Nikâhına Cevaz Arayanlar 60
Mut'a'nın Haram Olduğunu Söyleyen Cumhurun Delilleri 62
Mut'anın Mubah Olduğunu İleri Sürenler 65
Mut'anın Mubah Olduğunu Söyleyenlere Cevap 67
MEŞRÛ KILINAN YEDİNCİ HUSUS: CÂRİYE İLE EVLENME 72
Nisâ 25. Âyetin Tefsiri **72**
"Tavl" Kelimesinin Manası 72
Âyet Hakkında Yapılan Tefsirler 73
İmam Şafiî'nin Tefsirine Göre Câriye ile Evlenmenin Şartları 74
İmam Ebû Hanife'ye Göre Câriye ile Evlenmenin Şartları 75
Ehl-i Kitap Kadınla Evlenmenin Hükmü 77
Âyet, Zaruret Olmadıkça Câriye ile Evlenmeden Sakındırır 78

Evlenilecek Câriyenin Müslüman Olmasının Şart Olup Olmadığı ... 79
Evlenmede Velînin İzninin Şart Olup Olmaması ... 81
Cariyelerin Mihrleri ... 83
Fahişe ve Metresle Yaşamak Haramdır ... 84
Câriyenin Cezası, Hürlerin Yarısı Nispetindedir ... 85
Haricîlerin Recm Cezasını İnkârlarına Cevap ... 87
Anet (Meşakkat) Kelimesinin Manası ... 87
Nisâ 26. Âyetin Tefsiri ... 89
"Eski Ümmetlerin Yollarına Götürmek" Ne Demektir? ... 90
Kulda Tevbe Etmeyi Kim Yaratır? ... 90
Şehvet ve Hırslarına Uyanlar Müslümanları Saptırmak İsterler ... 92
Nisâ 27. Âyetin Tefsiri ... 92
Nisâ 28. Âyetin Tefsiri ... 93
Allah, Mü'minlerin Yükünü Hafifletmek İster ... 93
İlim ve Dâî ... 94
SEKİZİNCİ MÜKELLEFİYET: GAYR-İ MEŞRU YOLLARLA MAL YEMEYİN ... 95
Nisâ 29-30. Âyetlerin Tefsiri ... 95
Ticaret Gibi Karşılıklı Rıza Olmaksızın Mallarınızı Yemeyin ... 97
Alış-Verişte Görme Muhayyerliği ve Meclis Muhayyerliği ... 99
İntihar Haramdır ... 100
Kebire İşleyenlerin Ebedî Azab Görmeyecekleri ... 102
Nisâ 31. Âyetin Tefsiri ... 103
Kebairden Olan Günahlar ... 103
Kebâir Hakkında İbn Abbas'ın İzahının Değerlendirilmesi ... 104
Kebâir Ayırımı Yapanlar, Onları Tayin Etmede İhtilafları ... 105
Kebâir Hakkında Görüşlerin Eleştirilmesi ... 105
Kebâir Hakkında Mu'tezile Görüşünün Tenkidi ... 106
Kebâirin Müphem Bırakılmasının Dayandığı Hikmet ... 108
Mu'tezile'den Ka'bî'nin Kebâir Hakkındaki İddasına Cevap ... 109
Cenâb-ı Allah'a Hiçbir Şey Vacip Değildir ... 112
Nisâ 32. Âyetin Tefsiri ... 113
Temennînin Mahiyeti ... 114
Mutluluk Dereceleri ... 114
Ruhanî Mutluluklar Her şeyin Örnek Şekli Olan Sıfat İledir ... 115
Bedenî mutluluklar ... 115
Haricî mutluluklar ... 115
Erkek ve Kadının Birbirine Karşı Durumu ... 118
Allah'tan Belli Bir Şey Yerine Lütfunu İstemeli ... 120
Nisâ 33. Âyetin Tefsiri ... 120
Mevlâ Kelimesinin Mânaları ... 121
Akitle Varis Olma Hükmünün Mensuh Olması ... 123
KOCA, AİLENİN REİSİDİR ... 126
Nisâ 34. Âyetin Tefsiri ... 126
Erkeğin Mirastaki Üstünlüğü, Kadının İnfak ve Mehir Üstünlüğü ile Dengelenmiştir ... 127
Erkeğin Hâkimliğine Dair Hükmün Nüzul Sebebi ... 127
Erkeği Kadından İleri Kılan Sebepler ... 128
Kadının Kocasına İtaati ve Onu Nasıl Koruyacağı ... 129
İtaatsiz Serkeş Kadınlar ... 130
İtaatsiz Kadına Yapılacak Muamele ... 131

Âyette Zikredilen Sıraya Uymanın Matlub Olup Olmadığı ... 133
GEÇİNEMEYEN EŞLER İÇİN BİRER HAKEM TAYİN EDİLMESİ ... 134
Nisâ 35. Âyetin Tefsiri ... 134
Âyetteki "Hakem Tayin Edin" Emrinin Muhatabı ... 136
Hakemlerin Davranışı ... 136
Onlar Barışmak İsterlerse Allah Onları Uzlaştırır ... 138
DOKUZUNCU MÜKELLEFİYET: ŞİRK KOŞMAYIP HALKA İYİLİK ETMEK ... 139
Nisâ 36. Âyetin Tefsiri ... 139
On Çeşit Güzel Huy ... 139
Allah'a Kulluk ... 139
Şirkten Sakınma ... 140
Ana-Babaya Güzel Muamele ... 140
Akrabaya İyilik ... 141
Yetimlere İyi Davranma ... 142
Yoksullara iyilik ... 142
Yakın Komşuya İyilik ... 142
Uzak Komşuya da İyilik ... 143
Cünub Kelimesinin Mânası ... 143
Yanınızdaki Arkadaşa İyilik ... 144
Yolcuya İyilik ... 144
Köle ve Hizmetçilere İyilik ... 144
Nisâ 37. Âyetin Tefsiri ... 146
Cimri Olup, Cimriliği Tavsiye Edenlerin Âkibeti ... 146
Buhl Kelimesinin Kıraati ve Manaları ... 146
Nisâ 38. Âyetin Tefsiri ... 148
Gösteriş İçin İnfak Edenleri Allah Sevmez ... 148
Nisâ 39. Âyetin Tefsiri ... 150
Taklîdî İman Hakkında ... 150
ALLAH ZERRE KADAR ZULMETMEZ ... 151
Nisâ 40. Âyetin Tefsiri ... 151
Cenâb-ı Allah Zulmetmeye Kâdir midir? ... 153
İhbat (Günahları Sevapları Silmesi) İddiasının Reddi ... 154
Günahkâr Mü'min Sonradan Cennete Girer ... 155
Amellerin Mükâfatının Kat Kat Artırılması ... 156
HZ. PEYGAMBER'İN ÜMMETİ HAKKINDA ŞAHİTLİK ETMESİ ... 157
Nisâ 41-42. Âyetlerin Tefsiri ... 157
Kâfirlerin Şeriatin Fer'i Ahkâmı ile Mükellefiyetleri ... 159
"Yerle Bir Edilme"nin Mânası ... 160
Kâfirler Ahirette Yalanla Kurtulurlar mı? ... 161
ONUNCU MÜKELLEFİYET: SARHOŞ İKEN NAMAZ KILINMAZ ... 162
Nisâ 43. Âyetin Tefsiri ... 162
Bu Âyette Namaz (Salât) Hakkında Mevcut Olan Ahkâm ... 163
"Sekr" ve "Sükârâ" Kelimesinin Manası ... 165
Bu Âyetin Mensuh Olduğunu Söyleyenler ... 167
Abdest İmkânı Olmayınca Teyemmüm ... 168
Hastalık Sebebiyle Teyemmüm ... 169
Yolculuk Sebebiyle Teyemmüm ... 169
Tabiî İhtiyaçtan Sonra Teyemmüm ... 169
Cinsel Temastan Sonra Teyemmüm ... 170

Teyemmüm, Ancak Su Arayıp Bulamadıktan Sonra Yapılır ... 171
Su Az Olduğunda Abdest ile Teyemmüm Birlikte Yapılır mı? ... 172
Nisâ 44-45. Âyetlerin Tefsiri ... 174
Ehl-i Kitap Sizi Saptırmak İster ... 174
Kitaptan Nasip Verilenler, Yahûdîlerdir ... 174
KİTABI TAHRİF EDEN YAHÛDÎLER ... 177
Nisâ 46. Âyetin Tefsiri ... 177
Tevrat'ın Tahrifinin Ne Şekilde Olduğu? ... 179
Yahûdîlerden İslâm'a Gireceklerin Pek Az Olduğu ... 182
Nisâ 47. Âyetin Tefsiri ... 183
"Tams" Tabirinin Manası ... 184
İnatçı Yahûdîlerin Lanetlenmesi ... 187
Nisâ 48. Âyetin Tefsiri ... 189
Yahûdîlere Müşrik Denilebilir ... 189
Allah, Şirk Dışında Bütün Günahları Affeder ... 190
Nisâ 49-50. Âyetlerin Tefsiri ... 193
İnsanın Değil, Allah'ın Tezkiyesi Önemlidir ... 193
Hz. Peygamber'in Kendisini Tezkiyesi ... 194
Kuldaki İmanı Yaratan Allah'tır ... 194
İnsana Azıcık da Olsa Zulmedilmez ... 194
Nisâ 51-52. Âyetlerin Tefsiri ... 196
Yahûdîlerin, Müşrikleri Mü'minlere Tercih Etmeleri ... 196
Cibt ve Tâğutun Mânası ... 197
CİMRİLİK VE HASEDİN KÖTÜLÜĞÜ ... 198
Nisâ 53. Âyetin Tefsiri ... 198
Em (أَمْ) Edatı Hakkında İzahat ... 200
Yahûdîlerdeki Mülk Hırsı ... 200
Mülkün Manası ... 201
İzen (إِذَنْ) Edâtı Hakkında ... 201
Nisâ 54-55. Âyetlerin Tefsiri ... 203
Kıskanılan İlahî Lütuf ... 204
KÂFİRLERİN DERİLERİNİN YANDIKÇA DEĞİŞTİRİLMESİ ... 206
Nisâ 56. Âyetin Tefsiri ... 206
Günah işlemeyen Derileri Azaplandırma Meselesi ... 208
Nisâ 57. Âyetin Tefsiri ... 210
EMANETLERİ EHLİNE VERME BORCU ... 212
Nisâ 58. Âyetin Tefsiri ... 212
Kâbe'nin Anahtarlarının Kimde Olduğu? ... 213
Emanete Riayetin Şümûlü ... 214
Emanetin Ehemmiyeti ... 215
Adaletle Hükmetmenin Farziyyeti ... 217
Hakimin Tarafsızlığının Alâmetleri ... 219
ALLAH'A, RESÛLÜNE VE ULÜ'L-EMR'E İTAAT ... 221
Nisâ 59. Âyetin Tefsiri ... 221
Emir ve İradenin Farklı Olması ... 222
Bu Âyetin, Başlıca Şer'î Delilleri Bildirmesi ... 222
Ulu'l-emre İtaat Emrinin İcmanın Delili Olması ... 223
Ulü'l-emrin Âlimler Değil de İdareciler Olduğu İtirazı ... 224
Râzî'nin Bu İtiraza Karşı Cevabı ... 225

Ulü'l-emr, "Masum İmamlar" Değildir ... 226
Bu Âyetin Kıyasın Delili Olması ... 227
Emir Sîgasının Vûcub İfade Edip Etmemesi ... 231
Hz. Peygamber'e Tabi Olma Hakkında ... 232
Ulû'l-emr Kaydının İcma'a ve Ondan Dallanan Meselelere Delaleti ... 234
İcma Ehli Sadece Fakihler Olup, Diğer Âlimler Değildir ... 234
İhtilaftan Hemen Sonra Hasıl Olan İcma ... 234
İcmada Asrın Sona Ermesi Şart Değildir ... 235
Müteber İcma, Mü'minlerin İcma'ıdır ... 235
Bu Âyetin Kıyastan Dallanan Meselelere Delalet Etmesi ... 235
Kıyas Yapmak İçin Kur'ân ve Sünnette Hüküm Bulunmamalıdır ... 236
Kitap, Sünnet ve İcmada Hüküm Bulunmazsa Kıyas Yapılır ... 237
Kıyas Nassa Bina Edilir, Kıyasla Sabit Olan Hükme Dayanmaz ... 237
Kıyas Yapmakta Önce Âyet, Sonra Hadîse Bakılır ... 237
Nisâ 60-61. Âyetlerin Tefsiri ... 239
"Za'm" Kelimesi Hakkında ... 239
Hz. Peygamber'in Hükmüne Razı Olmayan Münafığın
Hz. Ömer Tarafından Öldürülmesi ... 239
Nadir ve Kurayza Yahûdîleri Arasındaki Eşitsizlik ... 240
Hz. Peygamberin Hükmünden Kaçıp Tağuta Başvuranların Kâfirliği ... 241
Münafıkların, Resûlullah'ın Hükmünden Kaçmaları ... 243
Nisâ 62-63. Âyetlerin Tefsiri ... 244
İhsan ve Tevfik'in Tefsiri ... 247
Nisâ 64. Âyetin Tefsiri ... 249
Peygamberlere İtaat Konusunda el-Cübbai'ye Red ... 250
Kulların İtaat ve İsyanı Allah'ın İradesi İledir ... 251
Peygamberlerin Günahtan Mâsum Olmaları ... 252
Peygamber'in Mü'minler İçin İstiğfarı ... 253
Resûllah'ın, Günahkârlar İçin İstiğfarının Önemi ... 254
Tevbe Edenin Tevbesi Kabul Edilir ... 254
RESÛLULLAH'IN HAKEMLİĞİNİ KABUL ETMEYEN, MÜ'MİN OLAMAZ ... 255
Nisâ 65. Âyetin Tefsiri ... 255
Şicar ve Teslim Kelimelerinin İzahı ... 256
Peygamber'in Hükmüne Razı Olmayan Mü'min Olamaz ... 257
Peygamberler Hüküm ve Fetvalarında Hata Yapmazlar ... 259
Nass, Kıyas ile Tahsis Edilemez ... 259
Nisâ 66-68. Âyetlerin Tefsiri ... 260
Menfi (Olumsuz) Cümlede İstisna Hakkında ... 261
Mü'minlerin Fedakârlık Gerektiğinde Tutumları ... 262
Allah'ın Emri, İradesinden Farklıdır ... 263
Allah'ın Emrini Tutmalarındaki Faydalar ... 264
Amelin İmanı Kökleştirmesi ... 264
Buradaki Mükâfatın Büyüklüğüne Dair Unsurlar ... 265
ALLAH'IN, NİMETİNE ERDİRDİĞİ KİMSELER ... 266
Nisâ 69-70. Âyetlerin Tefsiri ... 266
Allah Resûlü'ne İtaatin Sırrı ... 268
Dereceleri Farklı Olanların Cennette Beraberliği ... 269
MAKBUL OLAN DÖRT ZÜMRE ... 269
Sıddîkler ... 270

Hz. Ebu Bekir'in Sıddîkiyyeti ... 270
Hz. Ebu Bekir'in Ümmetin Efdali Olması ... 271
Şehitler ve Şehitliğin Mahiyeti ... 273
Sâlihler ... 274
Refîk Kelimesinin Mânası ... 274
Taat Allah'ın Lütfu Olup Cenneti Vacip Kılmaz ... 276
Nisâ 71. Âyetin Tefsiri ... 277
Düşmana Karşı Tedbir Emri ... 277
Nefir ve Sûbat Kelimelerinin İzahı, Seferberlik Emri ... 279
Nisâ 72-73. Âyetlerin Tefsiri ... 280
Ağır Davranıp Seferberlikten Geri Duranlar ... 280
Ağır Davrananların Münafıklar Olduğu ... 280
Ağır Davrananların Zayıf Mü'minler Olma İhtimali ... 281
Nisâ 74. Âyetin Tefsiri ... 284
Şehit ve Gazilerin Mükâfatları ... 284
Nisâ 75. Âyetin Tefsiri ... 286
Allah'ın Dinini Yüceltme ve Müslümanları Kurtarmak İçin Cihat ... 286
Ahalisi Zalim Şehir ... 288
Nisâ 76. Âyetin Tefsiri ... 289
Mü'minler Allah, Kâfirler Tâğut Uğrunda Savaşırlar ... 289
Nisâ 77. Âyetin Tefsiri ... 290
Kâfirlerle Savaşmaktan Allah'tan Çekinircesine Korkanlar ... 290
Teşrîde, Namaz, Zekât, Cihat Sıralamasının Hikmeti ... 293
Dünya Hayatını Tatlı Görüp Cihattan Kaçanlar Aldanıyorlar ... 293
ECELİN ELİNDEN KİMSE KURTULAMAZ ... 295
Nisâ 78. Âyetin Tefsiri ... 295
Hayır da Şer de Allah'tandır ... 296
Hasene ve Seyyienin Tefsiri ... 297
Mümkin ile Vacip Arasındaki Fark ... 299
İYİLİĞİN ALLAH'TAN, KÖTÜLÜĞÜN NEFİSTEN OLMASI MESELESİ ... 300
Nisâ 79. Âyetin Tefsiri ... 300
İmanın Allah'tan Olduğunun İzahı ... 302
İnkârı Yaratanın da Allah Olduğunun İzahı ... 302
PEYGAMBER'E İTAAT, ALLAH'A İTAAT DEMEKTİR ... 304
Nisâ 80. Âyetin Tefsiri ... 305
Peygamber Hatadan Korunmuştur ... 305
Nisâ 81. Âyetin Tefsiri ... 307
"Baş Üstüne" Deyip Aleyhte Komplolar Hazırlayan Münafıklar ... 307
Mübeyyet Tabirinin İzahı ... 308
Nisâ 82. Âyetin Tefsiri ... 310
Hz. Muhammed (s.a.s)'in Nübüvvetine Kur'ân'ın Delil Olması ... 310
Kur'ân'ın İ'caz Vecihleri ... 311
Kur'ân'da İhtilaf (Tutarsızlık) Bulunmamasının Manası ... 311
Kur'ân'ın Anlaşılamayacağını Söyleyenlerin Hatası ... 312
Taklîdin Bâtıl, Tahkîkin Gerekli Olduğu ... 313
Nisâ 83. Âyetin Tefsiri ... 314
Duyduğu Her Haberi Yayma, Münâfık Sıfatıdır ... 314
Ulü'l-emr'den Maksat ... 315
İstinbatın Manası ... 316

Bu Âyet, Kıyas'ın Şer'î Delil Olduğunu Gösterir 317
Kıyasa Delil Olmadığını Söyleyenler 318
Kıyas Zan İfade Ettiğinden, Delil Olmaz Diyenler 318
Kıyas Hakkındaki Bazı Suallere Cevaplar 318
Şeytana Uymayan Azınlık Hakkında İhtimaller 320
CİHAT EMRİNİN ŞÜMÛLÜ 322
Nisâ 84. Âyetin Tefsiri 322
Müslümanların Uhud'un Rövanşı İçin Hacc Mevsiminde Medine'deki Faaliyetleri 323
Mükellefiyet Ferdîdir 323
Cihat Her Yaştan Mü'mine Bir Vecibedir 324
Allah Hakkında "عَسٰى" Tabirinin Kullanılmasının İzahı 324
Nekâl ve Tenkilin İzahı Hakkında 325
Nisâ 85. Âyetin Tefsiri 326
Şefaatin Mânası 327
Kifl Kelimesinin İzahı 329
Nasib ile Kifl Arasındaki Fark 329
el-Mukît İsm-i Şerifinin Manası 330
Nisâ 86. Âyetin Tefsiri 331
Tahiyye Kelimesinin Açıklanması 332
Selam, Herhangi Bir Temenniden Daha Mükemmeldir 333
Selamın Faziletine Dair Aklî Deliller 336
Selâm Vermenin En Güzel Tarzı 337
Selamün veya es-Selamü Demenin Caiz Olduğu 338
Selâmün Diye Nekire Olarak Söylemeyi Efdal Bulanlar 339
Önce Selam Verme Sırası 339
Selam Verme Âdabı Hakkında 340
Selam Vermenin Caiz Olmadığı Durumlar 341
Selam Almanın Sekiz Hükmü 342
Yapılan Hibeden Şahsın Vazgeçmesi Mümkün müdür? 343
Cenâb-ı Hakk ın "El-Hasîb" İsminin İzahı 344
Nisâ 87. Âyetin Tefsiri 345
Kıyamet'in Kelime Manası 346
Nisâ 88. Âyetin Tefsiri 349
Münafıklardan Ötürü Mü'minlerin Muarız Gruplara Bölünmeleri 349
İrkâs Tabirinin İzahı 351
İdlal Hakkında Mu'tezile İddiası ve Cevabı 352
Nisâ 89. Âyetin Tefsiri 353
Kâfirler Mü'minleri Gevşetmek İsterler 353
Kâfirler Dost Olmazlar 354
Asr-ı Saadet'te Hicretin Önemi 354
Nisâ 90. Âyetin Tefsiri 356
Anlaşma Yapılmış Gayr-i Müslimler 356
Anlaşmalı Olan Bir Ülkeye Sığınan Suçlular 357
Burada Göğüsleri Daralanlar Kimlerdir? 358
Allah Dilerse Kâfiri Mü'mine Musallat Eder 359
Nisâ 91. Âyetin Tefsiri 361
Hem Müslümanlar Hem de Kâfirlerle İyi Olmak İsteyen Münafıklar 361
Yanlışlıkla Mü'mini Öldürmenin Hükmü 362
Nisâ 92. Âyetin Tefsiri 362

Öldürme Çeşitleri: Amd, Hata, Şibh-i Amd 367
Şibh-i Amd Öldürmenin Cezası 368
Kasten Öldürmede Kefaret Cezası 369
Keffaret Olarak Azâd Edilecek Kölenin Evsafı 370
Diyet Olarak Ödenecek Develerin Evsafı 371
Diyetin Para Olarak Miktarı 371
Diyet Hakkında Havaric'in İddiası 372
Kadının Diyeti Hakkında Farklı İctihad 374
Diyet Ödenmesi Üç Seneye Yayılan Taksitlerle Olur 374
Kölelik ve Hürriyet Hakkında 375
Maktulün Anlaşmalı Bir Ülkeden Olması Durumu 377
Maktulün Muahid veya Zımmî Olmasına Göre Hüküm 378
Zımmî'nin Diyeti Hakkında Farklı İctihadlar 379
Müslümanlarla Anlaşma Yapmış Kimselerin Kim Olduğu? 380
Yanlışlıkla Adam Öldürmedeki Kusur ve Mes'uliyet 380
Allah Hakkında "Alîmen Hakîmâ" Tavsifinin Açıklanması 381
Nisâ 93. Âyetin Tefsiri 382
Vaîdden (Azaptan) Dönmek Faziletin Gereğidir 385
Kasten Öldürenin Tevbesinin Makbul Olup Olmadığı 386
Nisâ 94. Âyetin Tefsiri 387
Selam Veren Kimse Hakkında "Mü'min Değilsin" Demeyin 388
Usame'nin Bir Yahûdîyi Öldürmesi 389
Bir Mü'mini Öldüren Muhallem'in Durumu 389
Zındığın Tevbesinin Makbul Olması 390
Çocuğun İslâm'a Girmesi 390
Yahûdî ve Hristiyanın İslâm'a Girme Şekli 391
Nisâ 95-96. Âyetlerin Tefsiri 393
Özürlü Olarak Cihada Katılamayanlar Cihad Sevabı Alırlar 396
Bazen Malın Candan Önce Anılmasının, Bazen de Aksinin Sebebi 397
Hz. Ebu Bekir Aleyhinde Bir Şiâ İddiası 400
Hz. Ebu Bekir'in Cihadının Hz. Ali'ninkinden Üstünlüğü 401
Cennete Amel ile Girilmesi Hakkında Mu'tezile İddiası 401
Nafile İbadetle Meşgul Olma, Evlenmekten Efdaldir 401
Nisâ 97-99. Âyetlerin Tefsiri 402
Mü'min Cemaate Katılmayıp, Küfür Diyarında Kalanların Cezası 402
Can Alan Allah mıdır, Ölüm Meleği midir? 403
İslâm Diyarına Hicret Etmeyen Mü'minlerin Vebali 404
Meleklerin Sorguya Çekmeleri 404
Allah'ın Tevbe Edenleri Affetmesi 405
Kâne Fiilinin Manası 407
ALLAH YOLUNDA HİCRET EDEN, BOLLUK BULUR 408
Nisâ 100. Âyetin Tefsiri 408
Amel ile Cennete Girme Konusunda Mu'tezile İddiası 410
SEFERDE NAMAZI KISALTMA RUHSATI 411
Nisâ 101. Âyetin Tefsiri 411
Namazı Kasr Etmenin (Kısaltmanın) Keyfiyeti 412
Namazın Rek'at Sayısı Bakımından Kısaltma Olması 412
Namazda Rek'atların Eda Keyfiyetinde Kısaltma 412
Namazı Kısaltma Şafiî'ye Göre Ruhsat, Hanefi'ye Göre Azimettir 414

Zahirilere Göre Seferde Mesafe Anlayışı 416
Cumhur-u Fukaha'ya Göre Seferde Asgari Mesafe 417
Hanefi ve Şâfiîlere Göre Mesafe 418
İn (إن) Edatının Müspet ve Menfi Cümlelerde Farklı Mânaya Gelmesi 420
Yolculukta Korku Olmasa da Namaz Kısaltıldığına Göre "إن" Kaydının Manası
Namazı Kasretmeden Maksadın Îmâ ile Kılma Olduğunu Söyleyenler 421
Kâfirlerin Fitnesinin Manası 421
KORKU HALİNDE NAMAZ (SALAT-İ HAVF) 422
Nisâ 102-103. Âyetlerin Tefsiri 422
Korku Namazının Mensuh veya Peygamberimiz'e Mahsus Olduğu Görüşü 423
Korku Halinde Namazın Eda Ediliş Şekli 424
Bu Konuda Vâhidî'nin Hanefilerle Münakaşası 425
Korku Namazında Tedbir ve Silah Alma Emri 426
Silah Almanın Vacip Olup Olmadığı 428
Gelmesi Kuvvetle Muhtemel Olan Tehlikelerden Kaçınmanın Farziyyeti 429
Ayakta, Oturarak ve Yan Üstü Zikretmenin Manası 430
Namaz Vakitlerinin Bildirildiği Âyetler 431
Namaz Vakitlerinde Bulunan Hikmetler 433
Nisâ 104. Âyetin Tefsiri 435
Düşmanı Takipte Gevşeklik Doğru Değildir 435
Nisâ 105-106. Âyetlerin Tefsiri 436
Hainlere Destek Olmayınız 436
Peygamberimiz'in İctihad ve Kıyas Yapması Hakkında 438
Hz. Peygamber Günahtan Masum (Korunmuş)tur 439
Mağfiret Emri, Günah İşlediğine Delil Olmaz 440
Nisâ 107. Âyetin Tefsiri 440
Hıyanet Edenlere Yardımcı Olunmaz 440
Nisâ 108. Âyetin Tefsiri 442
Yapılan İşler İnsanlardan Gizlense de, Allah'a Karşı Gizlenmez 442
Nisâ 109. Âyetin Tefsiri 443
Haksızların Kıyamette Avukatı Olabilir misiniz? 443
Nisâ 110. Âyetin Tefsiri 444
Tevbe Eden Bağışlanır 444
Nisâ 111. Âyetin Tefsiri 445
Günah, Allah'a Zarar Vermez 445
Nisâ 112. Âyetin Tefsiri 446
İşlediği Suçu Başkasına Mal Edenin Vebali 446
Nisâ 113. Âyetin Tefsiri 447
Saptırmak İsteyenler Yalnız Kendilerine Zarar Verirler 447
Nisâ 114. Âyetin Tefsiri 450
Hayr Gayesiyle Olmaksızın Kulis (Fısıldaşma) Doğru Değildir 450
Nisâ 115. Âyetin Tefsiri 453
Resûlullah'a Muhalefetin Vebali 453
Bu Âyet, İcmaın Delillerinden Biridir 455
Bu Âyet, Hz. Peygamber'in Günahsızlığına Delildir 456
Bu Âyet, Sünnete Tâbi Olmanın Gereğini Gösterir 456
Mefhum-u Muhalif, Zannî Delildir 456
Dinde Tahkik ve İspatın Önemi 457
Nisâ 116-122. Âyetlerin Tefsiri 457

Dişilere Tapma'nın Manası 459
Şeytanın Kullardan Nasip Edinmesinin Manası 460
Saptırma Konusunda Mu'tezile İddiasına Cevap 462
Şeytanın Kuruntularla Oyalaması 463
Davarların Kulaklarını Yarma Âdeti 463
Allah'ın Yarattığını Değiştirme 464
Şeytan Tarafında Yer Almanın Tehlikeleri 466
Mü'minleri Bekleyen Mükâfat 468
Nisâ 123. Âyetin Tefsiri 469
Felâh Temenni ile Değil, Yapılan İşlerle Olur 469
Kulların Fiilleri Hakkında Mu'tezile İddiası ve Reddi 473
Nisâ 124. Âyetin Tefsiri 474
Erkek veya Kadın Mü'minler Cennete Girerler 474
Nakîr'in Manası Nedir? 475
HZ. İBRAHİM'İN YÜCE DİNİNE GİRMEK 476
Nisâ 125-126. Âyetlerin Tefsiri 476
Allah'ın Hz. İbrahim'i Dost Edinmesi 479
Halîl Kelimesinin Manası 480
Hz. İbrahim'e "Halil" Denilmesinin Sebebi 480
Allah'ın Her Şeyi İhata Etmesinin Manası 483
Nisâ 127. Âyetin Tefsiri 484
Kur'ân Üslûbunun Mühim Bir Özelliği 484
Fetva Kelimesi Hakkında 485
Nisâ 128. Âyetin Tefsiri 489
Nüşûz (Serkeşlik) Yapan Eşler Karşısında Tutum 490
Nüşûz Hakkındaki Âyetin Nüzul Sebebi 490
Eşlerin Sulh Olmaları Daha Hayırlıdır 492
Elif-Lâm'lı Müfred İsimler Umûmiyet İfade Eder mi? 492
Kadınlara İyi Davranma, Daha İleri Bir İyiliktir 494
KADINLAR ARASINDA ADALETİ SAĞLAMAK 494
Nisâ 129-130. Âyetlerin Tefsiri 495
Hanımlara Davranışta Hz. Peygamber'in Örnek Tutumu 495
Ayrılmanın Cevazı 497
Allah'ın "El-Vâsi" İsminin Tefsiri 497
Nisâ 131-134. Âyetlerin Tefsiri 498
Takva Emri Bütün Ümmetlere Verilmiştir 499
Allah'ın "Ganî" ve "Hamîd" İsimlerinin İzahı 500
ÂDİL HÂKİM OLMA VAZİFESİ 502
Nisâ 135. Âyetin Tefsiri 502
Adalet Emirinin Şahitlikten Önce Verilmesinin İzahı 504
İMANDA DEVAM VE SEBAT EMRİ 507
Nisâ 136. Âyetin Tefsiri 507
Nisâ 137-138. Âyetlerin Tefsiri 511
İmanın Kıymetini Bilmeyip İnkâra Dönenlerin Durumu 511
Küfür ve İmanın Artıp Eksilmesi 513
MÜ'MİNLER YERİNE KÂFİRLERİ DOST EDİNENLER 515
Nisâ 139. Âyetin Tefsiri 515
İzzet Kelimesinin Manası 516
Nisâ 140. Âyetin Tefsiri 517

Küfre Rıza Küfür, Günaha Rıza Günahtır ... 518
Nisâ 141. Âyetin Tefsiri ... 519
Münafıkların Mü'minleri Gözetleyip Ona Göre Tavır Almaları ... 519
Allah'ın, Mü'minlere Karşı Kâfirlere Fırsat Vermemesi ... 520
Nisâ 142-143. Âyetlerin Tefsiri ... 521
Münafıklar Aldattıklarını Sanırken Asıl Kendileri Aldanırlar ... 521
Münafık Üşenerek Namaz Kılar ... 522
Münafık Gösteriş Düşkünüdür ... 522
Münafık, Allah'ı Çok Az Hatırlar ... 522
Münâfık İki Sürü Arasında Bocalayan Şaşkın Koyundur ... 523
Münafıktaki Kararsızlığın Tahlili ... 524
Nisâ 144. Âyetin Tefsiri ... 526
Kâfirleri Dost Edinmeyin ... 526
Nisâ 145. Âyetin Tefsiri ... 527
Münafıklar Cehennemin En Alt Tabakasındadırlar ... 527
Nisâ 146. Âyetin Tefsiri ... 529
Münafıkların Kurtulmaları İçin Yapmaları Gereken İşler ... 529
Nisâ 147. Âyetin Tefsiri ... 530
İnanıp Şükredene Allah Azap Etmez ... 530
Büyük Günahın Affedilmesinin Delili ... 531
Bu Âyette Şükrün İmandan Önce Getirilmesinin Hikmeti ... 531
ZULME UĞRAMAYAN, ALENEN KÖTÜ SÖZ SÖYLEMEMELİ ... 532
Nisâ 148. Âyetin Tefsiri ... 532
Allah, Kötü Söz Söyleyeni Murat Etmez ... 533
HAYIR KAVRAMI ... 535
Nisâ 149. Âyetin Tefsiri ... 535
Kul, Allah'ın Af Vasfı ile Muttasıf Olmalıdır ... 536
ALLAH İLE RESÛLLERİNİN ARASINI AYIRMAYA ÇALIŞANLAR ... 536
Nisâ 150-151. Âyetlerin Tefsiri ... 536
Peygamberlerden Birini İnkâr Etmek, Küfre Götürür ... 537
Nisâ 152. Âyetin Tefsiri ... 538
İnanıp Amel Edenler, Kurtuluşa Ererler ... 538
YAHÛDÎLERİN BOZUK GAYE İLE MU'CİZELER İSTEMELERİ ... 540
Nisâ 153-154. Âyetlerin Tefsiri ... 540
Gökten Yazılmış Kitap Getirmesini İstemeleri ... 540
Vaktiyle Hz. Musa'yı Yahûdîlerin Üzmeleri ... 541
Yahûdîlerin Buzağıya Tapmaları ... 541
Beyyinât (Belgeler)den Maksat ... 542
Yahudilerin Diğer Saçmalıkları ... 542
Kapıdan Girişte Emre Aykırı Davranmaları ... 543
Cumartesi Hükmüne Muhalefetleri ... 543
MUHTELİF SUÇLARI SEBEBİYLE YAHÛDÎLERİN LANETLENMELERİ ... 544
Nisâ 155-158. Âyetlerin Tefsiri ... 545
Peygamberleri Öldürüp, Benliklerine Güvenmeleri ... 546
İnkârcılıkları Sebebiyle Kalplerinin Mühürlenmesi ... 547
İnkârları ve Hz. Meryem'e İftira Atmaları ... 548
Hz. İsa'yı Öldürdüklerini İddia Etmeleri ... 548
Hz. İsa'yı Öldürmüş Değildirler ... 549
Hz. İsa'yı Öldürmek İsteyenin, Ona Benzetilerek Öldürülmesi ... 551

Hristiyanlar Hz. İsa'nın Akibeti Hakkında Kesin Bilgiye Sahip Değildirler ... 551
Nestûriyye Mezhebinin İnancı ... 552
Melkâniyye Mezhebinin İnancı ... 552
Ya'kûbiyye Mezhebinin İnancı ... 553
İhtilafâ Düşenlerin Yahûdîler Olması ... 553
Kıyasla Amel Etmeyi Caiz Saymayanlar Bu Âyeti Delil Sayarlar ... 553
Hz. İsa Öldürülmedi, Allah Onu Göğe Kaldırdı ... 554
Allah'ın Hz. İsa'yı Göğe Yükseltmesi ... 554
Allahu Teâlâ Cihette Olmaktan Münezzehtir ... 555
Nisâ 159. Âyetin Tefsiri ... 556
Ehl-i Kitab'ın Ölmeden Önce Hz. İsa'ya İnanmaları ... 556
Nisâ 160-161. Âyetlerin Tefsiri ... 558
Zulümleri Sebebiyle Yahûdîlere Bazı Helallerin Haram Kılınması ... 558
Nisâ 162. Âyetin Tefsiri ... 559
İslâm'a İman Eden Yahûdîler ... 559
NÜBÜVVET İLE MU'CİZENİN MÜNÂSEBETİ ... 562
Nisâ 163-165. Âyetlerin Tefsiri ... 562
Vahy Bazen "İlham" Manasında Kullanılır ... 564
Zebûr'un Manası ... 565
Peygamberlerin Vazifesi Hakkında Yahûdîlere Cevap ... 566
Kitabın Parça Parça İndirilmesinin Faydası ... 567
VAHYİN ASIL ŞAHİDİ ALLAHU TEÂLÂ'DIR ... 568
Nisâ 166. Âyetin Tefsiri ... 568
Allah'ın İlim Sıfatı ... 570
Meleklerin Nübüvvete Şahitliklerinin Manası ... 570
Nisâ 167-169. Âyetlerin Tefsiri ... 571
Nisâ 170. Âyetin Tefsiri ... 572
Mü'minlere Gelen Hak Peygamber ... 572
Nisâ 171-173. Âyetlerin Tefsiri ... 573
Hristiyanları, Aşırılıktan İstikamete Davet ... 573
Hz. İsa'nın "Allah'ın Kelimesi" Olmasının İzahı ... 575
Ruh Kelimesinin Manaları ... 575
Allah'a ve Resûllerine İnanıp Teslisten Vazgeçin ... 576
Allah'ın Çocuğu Olamaz ... 578
Vekîl Olarak Allah Yeter ... 578
İsa Allah'a Kul Olmaktan Geri Kalmaz ... 579
İstinkâf Kelimesinin Manası ... 579
Hz. İsa Hakkında Necran Hristiyanlarının İddiası ... 579
Melâikenin İnsanlardan Üstün Olup Olmadığı ... 580
Nisâ 174-175. Âyetlerin Tefsiri ... 582
Size Rabbinizden Bir Burhân ve Nûr Gelmiştir ... 582
KELÂLENİN MİRASI ... 583
Nisâ 176. Âyetin Tefsiri ... 583

MÂİDE SÛRESİ

Mâide 1. Âyetin Tefsiri ... 589
Akdi Yerine Getirmenin Manası ve Önemi ... 589
Bir Nezir Meselesinde Hanefî ile Şâfiî Arasındaki Fark ... 590
Alış-Verişte Meclis Muhayyerliği Meselesinde Farklı İctihadlar ... 591

Üç Talâkı Birden Verme Konusunda Farklılık ... 591
Yiyecekler Konusunda İnsanların Mükellefiyetleri ... 591
"Behimetu'l-En âm" Tabirinin İzahı ... 592
Mecusîlerin Hayvan Kesmeye İtirazlarına Cevap ... 593
Mükremiyye ... 593
İhramlı Olana, Karada Avlanma Yasağı ... 595
Hüsnün Kaynağı Allah'ın Emridir ... 596
ALLAH'IN ŞEÂİRİNE HÜRMET EDİNİZ ... 597
Mâide 2. Âyetin Tefsiri ... 597
Şeâir Kelimesinin Manası ... 597
Hedy Kelimesinin Manası ... 599
Kalâid Kelimesinin Tefsiri ... 599
İhramdan Çıkınca Avlanma Mubahtır ... 601
Bir Kavme Olan Kininiz Sizi Haksızlığa Sevk Etmesin ... 602
"Şeneân" Kelimesinin İzahı ... 603
YENİLMESİ HARAM OLAN BAŞLICA ON BİR ÇEŞİT ET ... 604
Mâide 3. Âyetin Tefsiri ... 604
Leş Eti ... 605
Akan Kan ... 605
Domuz Eti ... 605
Allah Adı ile Kesilmeyen Hayvan Etleri ... 606
Boğularak Ölen Hayvan ... 606
Darbe ile Vurulup Öldürülen Hayvan Eti ... 606
Yukarıdan Yuvarlanıp Ölen Hayvanın Eti ... 606
Süsülerek Ölen Hayvan Eti ... 607
Faîle Veznindeki Sıfatların Özelliği Hakkında ... 607
Canavarın Parçaladığı Hayvanın Eti ... 608
Putlara Kesilen Hayvanların Etleri ... 609
Fal Okları Çekip Şans Oyunu Oynamak ... 610
Ezlam Kelimesinin İzahı ... 611
Tefe'ülün / Uğur Saymanın Hükmü ... 612
Takiyye Yapmak Gerekir mi? ... 614
Şûra ve Meşveret Üzerinde İzahlar ... 614
Dinin Bugün Tamamlanması, Öncekine Noksanlık Verir mi? ... 614
Kıyası Kabul Etmeyenler ve Edenler ... 615
Dinin Mahiyeti ... 617
Mütecanif Kelimesinin İzahı ... 619
TEMİZ YİYECEKLER HELAL KILINDI ... 619
Mâide 4. Âyetin Tefsiri ... 619
Besmelesiz Boğazlamanın Hükmü ... 622
Cevarih (Avcı Hayvanlar) Tabirinin izahı ... 623
Av Hayvanının Köpek Olması Şart Değildir ... 623
Avcı Hayvanın Eğitilmesi ... 627
Avcı Hayvanın Avı Yaralaması veya Ondan Yemesi ... 625
Avdan Yeme Meselesi ... 627
Av Hayvanı Üzerine Besmele Çekme Gereği ... 627